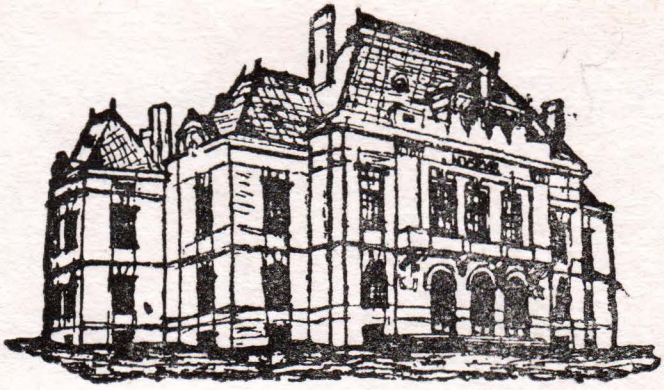

HIERASUS

ANUAR '81

COMITETUL DE CULTURĂ ŞI EDUCAŢIE SOCIALISTĂ
AL JUDEŢULUI BOTOŞANI

MUZEUL JUDEŢEAN

HIERASUS

ANUAR 1981

Comunicări prezentate la sesiunea
ştiinţifică organizată de muzeu

COLECTIVUL DE REDACȚIE:
MARIA BUCĂTARU, IONEL BEJENARU, ADRIAN CIURARU, GABRIELA COROLIUC, GHEORGHE MEDIAN, PAUL ȘADURSCHI, OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN, ANGELA BĂLAN.

Coperta: ADRIAN CIURARU

HIERASUS
ANUARUL MUZEULUI
JUDEȚEAN BOTOȘANI

Corespondența privind conținutul volumului se va trimite pe adresa: BOTOȘANI, str. Unirii nr. 13, (tel. 985/1 34 46). Cod 6 800, BOTOȘANI. Republica Socialistă România

HIERASUS
ANNUAIRE DU MUSÉE
DU DÉPARTAMENT BOTOȘANI

La correspondence sur le continu sera envoyée a l'adresse: BOTOȘANI, str. Unirii nr. 13, (tel. 985/1 34 46).
R. S. ROUMANIE

Cuvînt de deschidere rostit de tovarășa
ELENA GRAUR,
secretar al Comitetului județean
al Partidului Comunist Român — Botoșani

STIMAȚI OASPEȚI,
DRAGI TOVARĂȘI,

Sesiunea științifică a Muzeului de istorie „Permanențe ale istoriei, județul Botoșani — străvechi pămînt românesc, vatră de locuire continuă" se înscrie în șirul manifestărilor inițiate de Muzeul județean cu dorința de tradiționalizare și se desfășoară sub semnul înaltelor exigențe puse în fața cercetării istorice, a istoriografiei noastre de documentele Congresului al XII-lea al Partidului Comunist Român.

Indicațiile tovarășului Nicolae Ceaușescu, secretar general al P.C.R., președintele Republicii Socialiste România, privind valorificarea trecutului istoric, determină ca aceste manifestări să evidențieze coordonatele fundamentale ale istoriei patriei noastre, continuitatea poporului român pe teritoriul unde s-a plămădit, factorii care au determinat evoluția societății românești.

În contextul acestor cerințe, la realizarea cărora participanții la sesiune se străduiesc să-și aducă contribuția, permiteți-mi să salut călduros, în numele Comitetului județean de partid prezența la manifestarea noastră a unor cunoscuți oameni de știință și cercetători în domeniul istoriei din centrele universitare București și Iași, din județele Bacău, Suceava, Galați, Vaslui, Vrancea, Mehedinți, Cluj-Napoca, Dîmbovița să le adresez sincerele noastre mulțumiri pentru solicitudinea de care au dat dovadă, să le urez o activitate rodnică în cadrul sesiunii și o ședere plăcută în reședința județului nostru.

Muzeul de istorie al județului, lăcaș de cultură și educație patriotică, revoluționară și socialistă a maselor, reorganizat pe baze moderne, reprezintă un omagiu adus poporului, făuritor de istorie, eroilor neamului, înaintașilor noștri de pe aceste

meleaguri care prin munca și lupta lor și-au adus contribuția la făurirea României de azi, liberă, suverană și independentă.

Continuînd activitatea de cercetare, sesiunea noastră își propune ca, pe baza descoperirilor arheologice și a materialelor din arhive să dovedească că Botoșanii, veche vatră de cultură materială și civilizație românească, au cunoscut — alături de țara întreagă — toate etapele de dezvoltare ale istoriei noastre naționale.

Mărturii scoase la iveală în ultimii ani jalonează drumul pe care l-a parcurs poporul nostru din cele mai vechi timpuri pînă azi, demonstrează că și această parte a țării a fost și este o vatră de locuire neîntreruptă de-a lungul mileniilor, că oamenii de aici și-au adus partea lor de contribuție la evoluția generală a societății românești.

Zona Botoșanilor — parte din statul lui Burebista, conține mărturii importante ale apogeului civilizației geto-dacice, dovezi de netăgăduit ale vechimii și permanenței noastre, precum și nenumărate urme care amintesc de lupta necurmată, eroică și îndîrjită a înaintașilor noștri pentru apărarea vetrei strămoșești.

Considerăm potrivit prilejul pentru a adresa mulțumiri tuturor cercetărilor care, cu însuflețire și pasiune, au lucrat pe meleagurile botoșănene, dînd la iveală mărturii și dovezi de civilizație, de viață materială și spirituală neîntreruptă.

Istoria acestor locuri consemnează la loc de cinstire cuvenită prezența voievozilor neamului, între care Ștefan cel Mare, domn gospodar și înțelept, apărător viteaz de glie străbună, de al cărui nume se leagă mari bătălii pentru păstrarea ființei neamului, precum și mari ctitorii.

În lucrările sesiunii noastre, își găsesc locul cuvenit momente de seamă ale istoriei Botoșanilor, în perioada modernă, evidențiind contribuția pe care locuitorii acestor meleaguri și-au adus-o în lupta pentru independență și neatîrnare, pentru progres social.

Apariția și dezvoltarea unei puternice vieți culturale în aceste locuri, ai căror reprezentanți au intrat nu numai în panteonul național ci și în patrimoniul culturii universale, între care se detașează Eminescu, Enescu, Iorga, arată că în acest colț de țară, oamenii au știut nu numai să-și apere glia,

dar și limba, cultura și arta, pe care le-au dezvoltat și înălțat în valori universale.

Dezvoltarea de timpuriu, pe aceste meleaguri, a unei combative mișcări sociale și muncitorești, crearea unor organizații proprii ale clasei muncitoare, crearea și activitatea organizațiilor partidului comunist, apariția și activitatea unor organe de presă care au reflectat lupta comuniștilor, între care ziarele „Clopotul", „Raza", „Horia", „Valul", „Steagul", „Cloșca", „Soarele", „Slova" aflate sub îndrumarea Partidului Comunist sînt momente care înscriu Botoșanii la loc de cinste în istoria națională și care își găsesc oglindirea și în programul manifestării de astăzi.

Cu convingerea că relațiile de colaborare statornicite între un număr mare de cercetători și muzee județene cu Muzeul județean Botoșani se vor amplifica în viitor, permiteți-mi să urez tuturor participanților la sesiunea noastră mult succes în nobila activitate de punere în valoare a rezultatelor cercetătorilor lor, noi și însemnate realizări în activitatea lor laborioasă, să le adresez de pe acum invitația de a ne onora cu prezența și la alte manifestări ce vor avea loc în județul nostru.

Declar deschise lucrările sesiunii noastre de referate și comunicări.

TOPORUL CU GAURĂ TRANSVERSALĂ DESCOPERIT LA OROFTIANA DE SUS, PE PRUT *

PAUL ŞADURSCHI

Topoarele de aramă sau de bronz, prevăzute cu gaură transversală pentru fixarea cozii, constituie o categorie de descoperiri care în ultimii ani s-au bucurat de atenţia mai multor cercetători [1].

S-a ajuns la concluzia că aceste topoare îşi află obîrşia în Orient [2], unde apar încă pe la sfîrşitul mileniului al IV-lea î.e.n. şi de unde, pe parcursul perioadei timpurii şi de mijloc a epocii bronzului, pătrund direct — pe calea mării — sau prin intermediul Anatoliei ori al triburilor nomade din stepele nord-pontice, pînă în zona noastră [3]. Topoarele descoperite pînă în prezent pe teritoriul României conduc la ideea că unele tipuri ale acestei arme s-au format în mediul triburilor tracilor timpurii [4], suferind multiple influenţe, între care trebuie avute în vedere în primul rînd influenţele sudice.

Recent s-a descoperit un topor de aramă cu gaură transversală şi pe teritoriul judeţului Botoşani [5], la Oroftiana de Sus, pe Prut, în extremitatea nord-estică a ţării. Toporul a fost descoperit în 1974 de autorii *Repertoriului arheologic al judeţului Botoşani,* cu prilejul investigaţiilor de teren, în colecţia muzeală a Şcolii generale din Oroftiana de Sus [6]. La intervenţia noastră piesa a fost transferată Muzeului judeţean Botoşani [7].

---

1. O situaţie a topoarelor cu gaură transversală descoperite pînă în 1970 pe teritoriul României se află în studiul lui Alexandru Vulpe şi al Ersiliei Tudor, publicat în SCIVA, 21, 3, 1970, p. 417-427. Tot acolo se află şi bibliografia acestor topoare.

2. Alexandru Vulpe şi Ersilia Tudor, în SCIV, 21, 3, 1970, p. 427.

3. *Ibidem.*

4. Producerea pe loc a unor topoare cu gaură transversală este documentată prin forme de turnare descoperite în cadrul depozitelor de bronzuri de pe teritoriul României. Vezi în acest sens lucrarea M. Petrescu-Dîmboviţa, *Depozitele de bronzuri din România,* Editura Academiei R.S.R., 1977, p. 39, 43.

5. Alexandru Păunescu, Paul Şadurschi, Vasile Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani,* I, 1976, p. 243, LIV.4.A.

6. Din păcate, această colecţie realizată prin activităţi extraşcolare în cadrul unor cercuri cu elevii, nu dispune de o documentaţie asupra pieselor colectate.

7. Mulţumim şi pe această cale tovarăşului profesor Gh. Şerban, în 1974 director al şcolii, pentru înţelegerea de care a dat dovadă donînd piesa Muzeului judeţean Botoşani unde a primit numărul de inventar 1802.

Un topor oarecum asemănător s-a descoperit în trecut la Darabani, pe Nistru, în apropiere de Hotin [8], piesă care a intrat în colecțiile Muzeului județean Suceava [9].

Trăsătura comună a topoarelor cu gaură transversală de la Darabani și Oroftiana este curbura muchiei superioare, caracteristică a tipurilor de topoare răspîndite în Moldova și Ucraina apuseană [10]. Piesa de la Darabani este reprezentativă pentru această zonă [11] și se încadrează în bronzul mijlociu [12].

Prin alte trăsături, toporul de la Oroftiana se apropie de tipuri mai timpurii, avînd secțiunea transversală de formă pentagonală și manșonul de fixare a cozii, bine profilat, ca la toporul de tip Dumbrăvioara, încadrat pe criterii stratigrafice și tipologice spre sfîrșitul bronzului timpuriu [13]. Aspectele formale ale piesei de la Oroftiana par să documenteze obîrșiile acesteia în tipul Veselinovo I, prin intermediul tipului Dumbrăvioara, constituind o verigă de legătură între acesta și tipurile Izvoarele și Darabani, care prin secțiunea hexagonală se prezintă ca forme mai evoluate.

Aceste considerații ne permit să încadrăm toporul de la Oroftiana la sfîrșitul bronzului timpuriu, existînd probabil concomitent cu tipul Osebiți [14]. Cronologii recente ale epocii bronzului ne permit să încadrăm acest tip cu puțin înainte de 1700 î.e.n. [15].

Fără să se poată preciza locul și împrejurările în care a fost descoperit toporul în discuție, se poate afirma că acesta provine din zona satului Oroftiana de Sus, comuna Suharău. Cercetări noi ne vor permite poate să aflăm amănunte cu privire la locul de descoperire și să-l atribuim eventual unui anumit cerc cultural.

Forma precis conturată a toporului, prezintă încă o anumită stîngăcie în tehnica execuției. Aspectul aspru, zgrunțuros, al suprafeței, inegalitatea grosimii peretelui manșonului și în general, forma asimetrică a piesei par să fie determinate de lipsa unei experiențe mai îndelungate în metalurgia cuprului și a bronzului, situație pusă în evidență prin secțiunea transversală pentagonală a penei (Fig. 1-2). Partea superioară a manșonului de prindere a cozii este turtită din vechime, ca urmare a folosirii muchiei toporului, drept ciocan. Tăișul gros de aproximativ 3 mm, prezintă cîteva știrbituri, în urma lovirii unor materiale mai

8. D. Berciu, în *Wiener Prähistorische Zeitschrift*, 29, 1942, p. 51.
9. Poate fi văzut în expoziția de bază a Muzeului județean Suceava.
10. Alexandru Vulpe și Ersilia Tudor, *op. cit.*, p. 423.
11. *Ibidem*, nota 18.
12. *Ibidem*, Fig. 1 (Schema tipologică și evolutivă a tipurilor de topoare).
13. *Ibidem*, p. 425 și Fig. 1.
14. Marilena Florescu și Viorel Căpitanu, în Carpica, I, (1968), p. 52-53.
15. Vezi tabelul cronologic propus de Sebastian Morintz, în *Contribuții arheologice la istoria tracilor timpurii*, I, 1978, Editura Academiei R.S.R., p. 190, în care faza I C 3 a culturii Monteoru, fază în care este documentat toporul cu gaură transversală de la Osebiți, corespunde în cronologia absolută perioadei 1700—1600 î.e.n. Alexandru Vulpe arată dilema în care se află în privința datării tipurilor răsăritene, pentru care propune perioada 1700—1500 î.e.n. (A. Vulpe și E. Tudor, *Op. cit.*, p. 426).

dure. De reținut faptul că aceste lovituri au produs turtirea tăișului în zona loviturii și nu desprinderea unor așchii sau fisurarea. Întreaga suprafață a piesei este acoperită de o patină brun-violetă, iar acolo unde

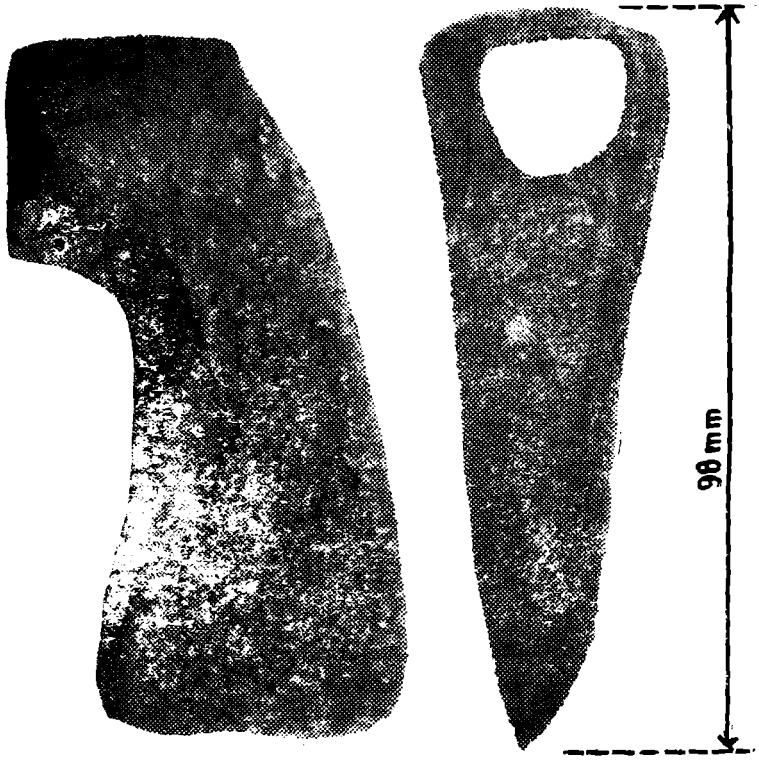

Fig. 1.

a suferit de pe urma frecării cu alte corpuri, se vede culoarea originală, arămie a metalului.

Culoarea, cît și turtirea muchiei și a ascuțișului ne determină să credem că piesa este turnată din cupru. Surplusuri de material de la turnare se observă numai pe marginea inferioară a manșonului.

Alte date tehnice privind toporul cu gaură transversală de la Oroftiana : Lungimea totală a piesei : 98 mm, din care 66 mm revin penei și 32 mm manșonului ; lățimea maximă a penei, în apropierea tăișului, este de 43 mm iar sub manșon, de 32 mm ; lățimea piesei în regiunea manșonului (lungimea manșonului) este de 38 mm ; grosimea penei sub manșon este de 27 mm, pentru a se reduce pînă la 3 mm în regiunea tăișului, diametrul orificiului de fixare a cozii este de 25/23 mm. Greutatea toporului este de numai 395 g, fiind printre cele mai mici piese de acest fel.

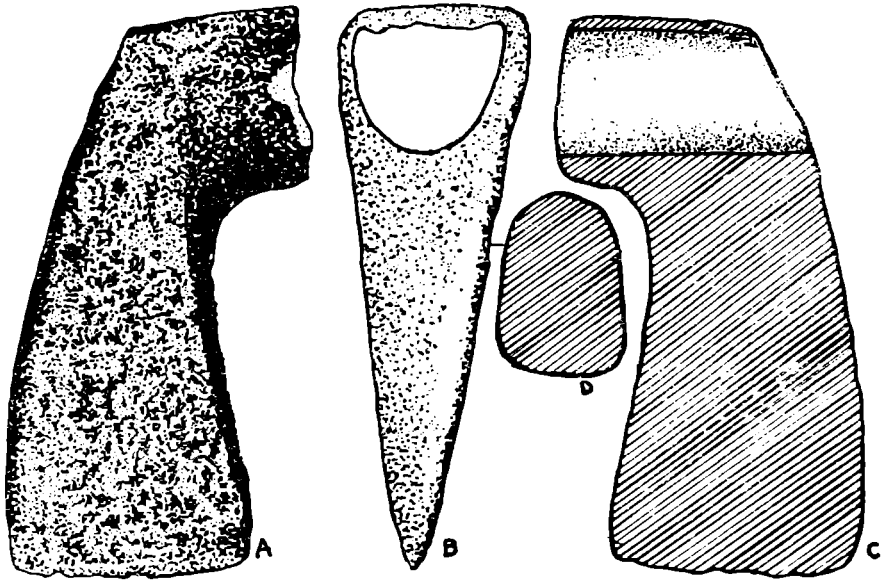

Fig. 2

Toporul de la Oroftiana de Sus, comuna Suharău, din județul Botoșani, nu aduce schimbări în tipologia acestor obiecte, întocmită deja [16], ci îmbogățește cu încă o piesă patrimoniul topoarelor cu gaură transversală descoperite pe teritoriul României. Această nouă descoperire ne sugerează și alte legături posibile între tipurile de topoare cunoscute pînă în prezent.

UNE HACHE EN CUIVRE AVEC ORIFICE TRANSVERSAL DÉCOUVERT À OROFTIANA DE SUS

Résumé

L'auteur présente une hache en cuivre avec un orifice transversal pour fixer la manche, découverte dans des circonstances inconnues dans le voisinage du village *Oroftiana de Sus*, sur la rive droite de Prut.

16. Alexandru Vulpe și Ersilia Tudor. *Op. cit.*, p. 417-427 și Fig. 1.

* Comunicare prezentată la Sesiunea anuală a Muzeului județean Suceava, la data de 13.XI.1981.

Typologiquement cette pièce complète le schéme élaboré par Alexandru Vulpe et Ersilia Tudor (1970) avec un autre type intermédiaire, situé entre le type *Dumbrăvioara* et les types *Izvoarele* et *Darabani*.

Chronologiquement, la pièce est située à la fin du bronze ancien, en coexistant probablement avec le type *Osebiţi*, peu avant 1700 avant notre ère.

EXPLICATION DES FIGURES

Image 1-2 photo et dessin présentant la hache en cuivre avec un orifice transversal d'Oroftiana de Sus.

DESCOPERIRILE DIN PRIMA EPOCĂ A FIERULUI DE LA LOZNA-DEALUL MORII

SILVIA TEODOR și PAUL ȘADURSCHI

În decursul anilor, în zone diferite de pe teritoriul comunei Dersca, au fost descoperite prin cercetări în special de suprafață, diferite vestigii istorice, care dovedesc că pe acest teritoriu a existat o continuitate neîntreruptă de viață, începînd din cele mai vechi timpuri și pînă în prezent [1].

Cele mai multe dintre acestea au apărut în timpul exploatării turbei formată pe pîrîul Bahna, pe porțiunea sa dintre capătul estic al satului Dersca și podul de pe șoseaua Lozna — Călinești, care traversează pîrîul pe o porțiune mai îngustă și unde mlaștina a fost asanată [2].

Prin denumirea de *Bahna,* nu se înțelege numai pîrîul ce curge prin această zonă ci o porțiune mult mai lată, mlăștinoasă, dintre dealurile Pietriș și Dealul Morii, unde s-a format unul din cele mai mari zăcăminte de turbă din țara noastră.

Din punct de vedere geografic, această zonă se încadrează în marele șir de dealuri de pe stînga rîului Siret, ce face parte din Podișul Sucevei și îndeosebi din sectorul numit Dealul Bourului, dintre satele Dersca, Mihăileni și Vîrful Cîmpului spre sud-est și Dealul Șendricenilor spre nord-est. Înălțimile acestui masiv culminează cu Dealul Pietriș dintre satele Dersca, Călinești și Mihăileni, unde atinge 472 m înălțime și unde în vremuri străvechi au existat întinse păduri de foioase [3]. Anumite

1. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova. De la paleolitic și pînă în secolul al XVIII-lea,* București, 1970 ; Al. Păunescu, Paul Șadurschi și Vasile Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani,* București, 1976.

2. Silvia Teodor și Paul Șadurschi, *Descoperirile arheologice de la Lozna, com. Dersca, jud. Botoșani,* în Hierasus '78, Botoșani, 1979, p. 121-140.

3. Nicu Filipescu-Dubău, *Dicționar geografic al județului Dorohoi* (întocmit și prelucrat, în formă lexiconică de C. Chiriță), Iași, 1891 ; V. Băcăuanu, *Cîmpia Moldovei,* București, 1968, p. 19-21 ; N. Doniță, V. Leandru și E. Pușcariu-Soroceanu, *Harta botanică,* în Monografia geografică, I, 1960.

condiții geografice din diferite perioade geologice [4], au favorizat formarea zăcămîntului de turbă în mlaștina de la poala Dealului Morii sau Bolnița, într-un depozit adînc, în unele locuri de pînă la 10 metri [5].

Cele mai multe și mai diferite obiecte de mare importanță arheologică, s-au găsit în timpul exploatării turbei, aflîndu-se în porțiunea dintre — 1,50 și 3 m adîncime, pătrunse pînă acolo datorită greutății lor, prin scufundare. După cum s-a apreciat de specialiști, straturile de turbă în anumite perioade preistorice au fost mai rare și mai moi, astfel încît au înghițit diferite resturi din piatră, metal și mai ales resturi osoase provenite în urma scufundării animalelor mari pentru care mlaștina a fost o adevărată capcană. În acest sens amintit diferitele specii de cornute mari, bouri cerbi, elani și alte, dintre care cele mai multe se găsesc în colecția muzeului de științe naturale din orașul Dorohoi.

De asemenea, specialiștii în paleofaună [6] în studiile preliminare asupra unor cranii de cornute mari, au observat existența unor vite fără coarne, specie considerată un fenomen rarisim în această parte a Europei.

Printre importantele vestigii păstrate în turbă amintim circa 7 sau 8 platforme din lemn, în genul unor drumuri late de 4 pînă la 5,5 m care traversau în diagonală mlaștina într-o perioadă corespunzătoare Provinciei Dacia, cînd se presupune că se putea exploata și „fierul de baltă" aflat în cantitate mare în unele porțiuni din turbă [7]. Prin analiza unor reziduuri recoltate din cîteva lentile mai mari cu astfel de minereu din turbă, efectuată în laboratorul Muzeului de istorie al R.S.R., a rezultat existența la 100 grame turbă cu astfel de compoziție, a 41,98 g oxid de fier, din care 29,93 g fier curat. Existența unei cantități atît de mari de fier în preajma unui mare depozit de combustibil care putea fi folosit la topit, nu lasă nici o îndoială asupra faptului că în decursul

4. N. Macarovici, *Considerations sur la formation des gisement de tourbe du district de Dorohoi*, în Compte Rendus des Séances, T XL-XLI (1952—1954), 1961, p. 143-144; Leonard Olaru, în Analele Științifice ale Universității Iași, XIV, 1968, s. II-b (geologie-geografie), p. 93-99. După autor, turba de la Lozna a început să se formeze în preboreal cu circa 8.000-9.000 de ani în urmă. Săpăturile întreprinse de Paul Șadurschi în marginea de sud-vest a depozitului de turbă (1980), au dus la descoperirea sub depunerea de turbă, a 12 locuințe cucuteniene din faza A-B, construite direct pe sol. Autorul cercetării consideră ca atare că cel puțin cea de a doua fază a formării turbăriei de la Lozna este contemporană unui nivel de locuire Cucuteni, faza A-B, avînd deci o vechime de aproximativ 4.500 de ani. (Vezi P. Șadurschi, *Așezarea eneolitică din turbăria de la Lozna*, în Materiale și cercetări arheologice. A XV-a sesiune anuală de rapoarte, Brașov, 1981. Sub tipar.)

5. Ultimele măsurători ale depozitului de turbă au fost făcute în anul 1977 de către specialiști ai Ministerului minelor, care au estimat o lățime maximă de 700 m și o adîncime de peste 10 m.

6. Materialul faunistic din turbăria de la Lozna se află în studiu la Catedra de paleofaună a Facultății de biologie din Iași, sub conducerea lui Sergiu Haimovici.

7. S. Teodor, P. Șadurschi și D. Drăguș, Raport la a XVI-a sesiune anuală de comunicări, Vaslui, 1982.

vremurilor acest căutat minereu a dezvoltat în această zonă o intensă activitate metalurgică [8].

În anul 1952 s-a săpat, pentru exploatarea manuală a turbei, în lungul mlaștinii, aproximativ pe mijlocul ei, un canal lat de 2 m, pentru o relativă asanare care să permită exploatarea în mod organizat a turbei. Cu acest prilej s-au scos la lumină primele vestigii arheologice printre care s-a remarcat ceramica, diferite unelte din piatră și fier, resturi din platformele din lemn amintite mai sus și oase [9]. De asemenea, tot în acea perioadă de început a exploatării turbei, s-a găsit o monoxilă în stare bună, dar care nu s-a putut păstra mult timp, lipsindu-i o restaurare adecvată. Probabil că această ambarcațiune a fost folosită de locuitorii unei anumite perioade vechi dintr-o așezare din preajmă, pentru a se deplasa prin canalele posibile din mlaștină, chiar pentru a exploata pentru anumite nevoi combustibilul aflat la discreție.

În anii următori, pe măsura extinderii lucrărilor, cantitatea acestor vestigii s-a mărit, ceea ce a determinat deplasarea în diferite perioade, a unor specialiști care au ținut sub observație acest important obiectiv arheologic. Prin cercetările de suprafață din zonele din preajma mlaștinii, pe „Dealul Morii", în rîpa și împrejurimile ei, numite „Hlibicioc", Dealul Pietriș, „La Ocoale" etc., efectuate de specialiștii de la Institutul de istorie și arheologie din Iași și a Muzeului județean Botoșani, s-au găsit diferite obiecte, dintre care un brăzdar de plug, un vîrf de lance, vase din ceramică și alte diferite resturi din mai multe perioade istorice, care se află la Muzeul județean de istorie, la Institutul de arheologie din Iași și la muzeele școlare din satele Dersca și Lozna [10].

În anul 1975, cînd suprafața exploatată s-a extins pînă la mai mult de 800 m spre capătul din Dersca al mlaștinii, s-a descoperit de către muncitorii din acel sector situat la circa 2,50 m adîncime, un depozit de unelte din fier, care după caracteristicile pieselor se încadrează în perioada mijlocie a celei de a doua epoci a fierului (Latène CD) [11] perioadă care corespunde cu o întinsă așezare în curs de cercetare, situată la aproximativ 2 km sud-vest de mlaștină, numită Hlibicioc [12].

Cele mai numeroase vestigii descoperite pe parcursul exploatării turbei, se încadrează tipologic în epoca finală a bronzului tîrziu, corespunzătoare culturii Noua și perioadei timpurii a primei epoci a fierului, cu o trecere aproape nesimțită de la o etapă la alta.

Dintre cele mai importante descoperiri din aceste perioade apărute în timpul exploatării turbei, menționăm un celt din bronz de tip tran-

8. Mulțumim și pe această cale specialiștilor de la Muzeul de istorie a R.S.R. din București, care au efectuat aceste analize.

9. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări...*, p. 290-191 ; Silvia Teodor și Paul Șadurschi. *Op. cit.*, în Hierasus '78, p. 126-129.

10. Cadrele didactice și elevii de la școlile generale din Dersca, Lozna și Străteni, ne-au ajutat permanent în cercetările noastre, la fel ca și autoritățile din comuna Dersca, fapt pentru care le mulțumim și pe această cale.

11. Silvia Teodor și Paul Șadurschi, *Dépôt d'outils en fer de l'époque La Tène de Lozna, distr. Botoșani*, Inventaria Archaeologica, XI, 1979 ; Silvia Teodor, *Das Werkzeugdepot von Lozna*, în Dacia, NS, XXIV 1980, p. 133-150.

12. Silvia Teodor, Paul Șadurschi, *Așezarea din cea de-a doua epocă a fierului de la Lozna, jud. Botoșani*, Materiale, XIV, Craiova, p. 225-235.

silvănean, două ciocane din piatră, din care unul fragmentar, de culoare neagră și celălalt întreg din piatră de rîu, decorat cu caneluri în porțiunea din jurul găurii de fixare pe mîner, fragmente ceramice din pastă grosieră decorate cu brîu și găuri în partea superioară a vasului, precum și oase de animale dintre care unul cu urme de folosire, provenit de la „patinele" caracteristice perioadei Noua [13].

Toate aceste descoperiri întîmplătoare, făcute prin cercetările de suprafață, precum și numeroasele obiecte apărute în timpul exploatării turbei, au determinat organizarea unor săpături arheologice sistematice, care au început în anul 1976, efectuate prin colaborarea dintre Institutul de istorie și arheologie din Iași și Muzeul județean Botoșani.

Primul sondaj s-a efectuat pe Dealul Morii, pe latura dinspre valea Bahnei. În capătul estic al pantei, între stratul arabil și solul viu se afla un nivel de culoare brună întunecată din care s-au adunat extrem de rare fragmente ceramice, în general atipice (fig. 1).

Am extins apoi cercetările într-o zonă centrală a dealului, efectuînd secțiuni perpendiculare pe direcția mlaștinii, în dreptul unor resturi de lemn ce se aflau în profilul rezultat în urma scoaterii turbei. În una din secțiuni a apărut culmea unui pod din lemn amintit mai sus, care s-a degajat pentru a putea fi observate toate detaliile de construcție și pe cît posibil încadrarea cronologică. Prin aceeași secțiune s-a descoperit un pavaj din pietre ce se îmbinau perfect între ele, pavaj construit în aceeași direcție cu Bahna, la circa 25 m distanță (Fig. 1).

S-a reușit în continuare să se degajeze prin casete laterale și secțiuni paralele, circa 16 m din acest pavaj, mai adînc spre cele două extremități decît în partea centrală unde dealtfel era și mai lat (între 1-1,5 m). Pavajul a fost construit relativ la mijlocul pantei, el fiind împins spre sud în decursul vremii, de alunecările de teren, a căror stratigrafie se observă perfect în mai multe din profilele păstrate. În zona cercetată din jurul pavajului, nu se aflau decît foarte rare fragmente ceramice atipice, lucrate cu mîna din pastă poroasă, aparținînd în general unei perioade mai vechi în raport cu fragmentele descoperite anterior în turbă, în aceeași zonă, atribuite în general celei de a doua epoci a fierului.

În anii 1977 și 1978 s-a cercetat o suprafață întinsă la nord de pavajul de piatră, prin secțiuni paralele și casete, amploarea cercetării fiind provocată de apariția unor cantități mai mari de fragmente ceramice și alte obiecte care ne indicau existența unei așezări, încadrată la început cu aproximație în faza de început a primei epoci a fierului. Printre primele indicii a fost prezența fragmentelor de vase mari, din pastă amestecată cu cioburi pisate, cu suprafața neagră decorată cu caneluri. Alături de acestea se mai aflau numeroase fragmente provenite de la vase cu pereți drepți, marginea rotunjită și cu brîu simplu, uneori

13. Silvia Teodor și Paul Șadurschi, *Op. cit.*, în Hierasus '78 ; Al. Păunescu, Paul Șadurschi și Vasile Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, 1976, p. 109.

însoțit de adînciturі (găuri) pe partea lor superioară, modelate din pastă poroasă de culoare cenușie.

În urma sondajului efectuat, s-a putut observa că așezarea care ocupa partea cea mai înaltă a pantei sudice a Dealului Morii, era formată din trei sau patru șiruri de locuințe, construite în lungul pantei. S-au delimitat cu precizie marginile de sud și de nord ale așezării și parțial cea de est. În afară de acel pavaj din pietre de pe latura sud-vestică a așezării, nu s-au putut observa alte sisteme de apărare, șanț sau val. În această privință așezarea se aseamănă cu altele asemănătoare din nordul Moldovei, care sînt amplasate pe pantele unor dealuri, în preajma unor ape, nefiind apărate în mod artificial.

Din punct de vedere stratigrafic, nivelul de locuire hallstattian timpuriu se află imediat sub solul arabil, fiind din această cauză foarte afectat de lucrările agricole, alunecările de teren și eroziunea solului.

În profilul secțiunilor acest nivel se evidențiază printr-o culoare cenușie închisă, cu resturi de cenușă, pămînt ars de culoare neagră sau galben roșcaată, cărbuni de pămînt, fragmente ceramice, oase de animale și pietre de rîu.

Așezarea se caracterizează prin locuințe de suprafață situate la distanțe nu prea mari una de alta și prin cîteva gropi menajere și rituale.

Forma locuințelor nu se poate delimita cu precizie deoarece resturile de pereți și de vatră sînt răspîndite pe suprafețe diferite ca dimensiuni, în general mici, de forme neregulate, cu prelungiri în diferite direcții, indicînd uneori și anumite construcții auxiliare. Trei dintre aglomerațiile de chirpici și resturi de lipitură arsă sînt destul de nesemnificative, dar le-am considerat locuințe pe baza profilelor care indică acest lucru prin aglomerarea chirpicilor în sol și a resturilor de cenușă, precum și prin alveolarea respectivă în strat față de nivelul de cultură.

Locuința 1 se caracterizează printr-o aglomerare de chirpici mărunți, împreună cu fragmente ceramice, răspîndite pe o suprafață de aproximativ 10 m^2, dar resturi asemănătoare se mai aflau și în jur, pe o rază de circa 2 m (Fig. 2). Fragmentele ceramice fac parte din vase lucrate cu mîna din pastă grosieră cu suprafața lustruită, uneori decorată cu caneluri sau mici proeminențe (Fig. 3). Adîncimea maximă față de nivelul actual de călcare este de 0,45 m.

Locuința 2, se prezintă sub forma unei aglomerări aproximativ rectangulare, cu o suprafață de cca 9 m^2 și este formată din chirpici sfărîmați proveniți de la dărîmarea unor pereți construiți din nuiele și lipituri pe care se mai păstrează amprente. În afară de fragmente ceramice asemănătoare cu cele din locuința 1, se mai aflau cărbuni și cîteva resturi de vatră. În apropriere dar în afara spațiului conturat, se aflau resturile unui vas de dimensiuni mari care s-a întregit parțial.

Locuința 3 este asemănătoare cu celelalte în ceea ce privește aspectul său în momentul degajării, de dimensiuni relativ mai mici dar de aceeași formă (Fig. 5). Fragmentele ceramice aparțin unor vase de dimensiuni mici, folosite la uz comun. Pe numeroase fragmente de li-

pituri se află amprente de nuiele. Alte fragmente de lipituri cu urme de ardere secundară provin desigur de la vetre. În zona locuințelor 1 și 3 se aflau la adîncimea de 0,45 m mai multe grămăjoare de cărbuni de pămînt la fel cu altele de la aceeași adîncime din mai multe locuri de pe Dealul Morii.

Locuința 4. Această locuință se caracterizează printr-o mare aglomerare de chirpici arși, pietre și fragmente ceramice pe o grosime de aproximativ 0,50 m, ce se aflau oarecum mai grupate decît în alte complexe. În această locuință s-au descoperit 8 greutăți relativ piramidale, perforate la partea superioară, grupate într-o formă semicirculară, într-o zonă a locuinței unde se aflau și multe resturi de vatră (Fig. 4). Tot în această locuință se mai afla un cuțit din fier de mărime mijlocie și o piatră de ascuțit. Numeroase fragmente ceramice proveneau de la un vas de dimensiuni mari, zgurificat în cea mai mare parte. Dinți de mistreț și o mare cantitate de cărbuni completau restul inventarului acestei locuințe (Fig. 2).

Locuința 5 se află la circa 3 metri spre est de locuința 4, avînd dimensiuni mai mici, dar asemănătoare în ceea ce privește conținutul, constînd din resturi de pereți arși și numeroase fragmente ceramice. Printre resturile acestei locuințe s-au descoperit fragmentele a două topoare sau ciocane din piatră și cîteva bucăți mai mari de vatră. Pe întreaga suprafață se aflau răspîndiți cărbuni, fragmente de oase de animale și pietre de rîu (fig. 4).

Locuința 6 era situată la circa 1 m spre sud-est de locuința 4, încît putem înclina a crede că este o anexă a acestei locuințe. Ea se caracterizează tot prin aglomerarea de chirpici și fragmente ceramice amestecate, prin resturi de arsură și cărbuni (fig. 5).

Sub locuința 6 se afla o groapă care se adîncea cu 0,50 m de la nivelul de călcare al locuinței.

Pe întreaga suprafață cercetată s-au conturat numai două gropi cu material arheologic, celelalte alveolări, mai mult sau mai puțin adînci avînd altă utilitate.

Groapa 1 avea diametrul de 1 m, în partea superioară, lărgindu-se spre fund, și adîncimea de 1,40 m față de solul actual de călcare. În pămîntul de umplutură nu se aflau resturi de importanță arheologică (fig. 6.). Pe fundul său însă se găseau resturile unui vas (circa o jumătate) de dimensiuni relativ mari, modelat din pastă roșcată amestecată cu cioburi pisate, cu suprafața neagră lustruită și decorată în partea superioadă cu caneluri paralele orizontale (fig. 12/1). În groapă se mai aflau fragmente dintr-o cupă de dimensiuni mici, cu fundul rotunjit, modelată din pastă fină, de culoare cenușie deschisă, cu suprafața netedă, ușor lustruită (fig. 13/10). În același grup de fragmente se mai aflau cîteva oase de animale, cărbuni, bucăți de lipitură arsă, unele bucăți cu urme de netezire, pe care le-am considerat resturi de vatră, și pietre mari de rîu.

Groapa 2. După cum am amintit, sub locuința 6 se afla o groapă care avea de asemeni formă rotundă, cu diametrul de 0,90 m și adînci-

mea de 1 m față de solul actual de călcare. În umplutura sa se aflau resturi de vatră și de pereți, fragmente ceramice, care au aparținut unor vase de asemenea destul de mari, cu suprafața neagră și lustruită și din pastă poroasă de culoare cenușie. În groapă se mai aflau pietre, cenușă și cărbuni (fig. 7).

În afara complexelor menționate, în secțiunile efectuate în anii 1977—1978, precum și la suprafața solului, se aflau fragmente de vase de aceeași factură, precum și resturi de chirpici, care proveneau de la alte circa 10 locuințe de suprafață, dar care fiind foarte distruse de lucrările agricole n-au putut fi nici chiar cu aproximație delimitate.

Din analiza inventarului acestor complexe, o deosebită importanță o au atît uneltele, puține la număr, dar destul de semnificative pentru această perioadă, cît și ceramica, care după caracteristicile sale încadrează această așezare la începutul perioadei timpurii a primei epoci a fierului. [14]

Cuțit din fier. Piesa respectivă s-a descoperit în locuința 4, între resturile de vatră și de pereți. Cuțitul are lama dreaptă, cu limba de mîner aproximativ de aceeași lățime. Pe întreaga suprafață este acoperit cu rugină, care a cauzat și unele mici ruperi în porțiunea de vîrf și tăiș (fig. 10/4). Această formă de cuțit, realizată din fier, își are prototipul în cuțitele din bronz din epoca mijlocie a bronzului, după a căror formă s-au conceput și cuțitele din os din perioada tîrzie, respectiv cultura Noua. [15] Un cuțit de fier asemănător s-a descoperit pentru prima dată în așezarea din perioada timpurie a primei epoci a fierului, cercetată parțial, cu mai mulți ani în urmă la Trușești-Movila din Șesul Jijiei. [16]

Ciocane din piatră. Două astfel de unelte fragmentare s-au descoperit în locuința 5 iar un altul asemănător, a cărui orificiu de fixare pe mîner n-a fost terminat, s-a găsit la suprafața solului prin cercetările de teren amintite (fig. 10/1-3 ; 15/14-16). Alte unelte din piatră, mai ales ciocane, s-au descoperit după cum s-a mai amintit la diferite adîncimi în stratul de turbă. Împreună cu celtul de tip „transilvănean", descoperit în același mod, aceste unelte sînt caracteristice pentru teritoriul Moldovei în perioada de sfîrșit a culturii Noua și începutul primei epoci a fierului. [17]

Greutăți piramidale din lut ars. După cum am amintit, în locuința 4 se aflau grupate, într-o poziție aproximativ circulară, opt greutăți din lut ars, de forme piramidale, sau tronconice, aproximativ întregi și mai

14. Silvia Teodor și Paul Șadurschi, *Descoperirile arheologice de la Lozna, com. Dersca. Așezarea hallstattiană,* A XIII-a sesiune anuală de rapoarte, Oradea, 1978, p. 81-84.

15. Attila Laszlo, *Începutul metalurgiei fierului pe teritoriul României,* în SCIVA, 1, 26, 1975, p. 33.

16. Adrian Florescu, *Șantierul arheologic Trușești,* în Materiale, III, 1957, p. 212-214, fig. 13.

17. Idem, *Contribuții la cunoașterea culturii Noua,* Arheologia Moldovei, II-III, 1964, p. 143-216 ; idem, *Sur les problèmes du bronze tardif CD,* în Dacia NS, XI, 1967, p. 59-94.

multe fragmente de la piese asemănătoare, fiecare avînd altă formă și mărime (fig. 9/1-12 ; 15 1-13). Ele provin cu siguranță de la un război de țesut ce se afla în această locuință, documentînd țesutul ca un meșteșug casnic, obișnuit în această vreme în cadrul unor comunități de păstori și crescători de vite.

Referitor la utilitatea acestor obiecte s-a discutat și ipoteza potrivit căreia, ele ar fi putut fi „căței de vatră" sau puteau folosi la menținerea căldurii în încăpere. Astfel cercetătorul clujean I. H. Crișan, crede că aceste bucăți mari de lut rotunjit în diferite moduri și găurite la un capăt, puteau fi înșirate pe un fir (din ce material ?), înfierbîntate în cuptor și apoi răspîndite în diferite locuri unde trebuia să fie păstrată mai mul timp căldura emanată. [18] Desigur că aceasta este doar o ipoteză de lucru, care urmează să fie demonstrată prin alte descoperiri asemănătoare. În general în studiile de pînă în prezent, aceste greutăți s-au considerat întotdeauna ca piese componente în cadrul războiului primitiv de țesut.

CERAMICA

În ceea ce privește materialul ceramic descoperit, care în general este destul de bogat, deși din cauza micii adîncimi a stratului de cultură, deranjat continuu de lucrările agricole, se află numai în stare fragmentară, neputîndu-se reconstitui decît un număr redus de forme.

În ce privește pasta din care s-au lucrat aceste vase, se pot deosebi două categorii. O specie de calitate bună, fină, de culoare brun-cenușie sau numai cenușie, avînd cioburi pisate și microprundișuri ca degresant și o categorie de pastă de calitate inferioară, poroasă, foarte sfărîmicioasă. Din această din urmă categorie de pastă a fost modelat vasul de dimensiuni mari din groapa 1 (fig. 12/1).

Deși materialul ceramic este fragmentar, se poate constata totuși că forma care predomină cantitativ este aceea aparținînd tipului „în formă de sac", cu diferite variante, avînd diametrele gurii și a fundului de dimensiuni relativ egale. Marginea buzei este în general dreaptă sau ușor evazată. Decorul acestor vase este acela format din brîu în relief, simplu, crestat, sau în cazuri mai rare, alveolat (fig. 11/3, 6 ; 13/4, 7, 9 ; 16/3, 4). Acest brîu este dispus pe partea superioară a vasului, adesea sub un șir de găuri perforate, nu întotdeauna complet. Brîul este întîlnit în general, pe vase de dimensiuni nu prea mari, dacă ținem cont de grosimea fragmentelor de care dispunem (fig. 9).

O altă formă modelată din pastă poroasă este vasul de formă bitronconică, cu gîtul strîmt și marginea evazată, cu suprafața lustruită și decorată cu caneluri și proeminențe (fig. 11/2, 4 ; 16/1, 7, 10).

Un mare număr de fragmente provin de la vase cu pereții verticali și marginea tăiată drept sau oblic, fără a prezenta vreun element de decor. Ele au fost modelate din pastă bună, de culoare cenușie sau cenușiu-gălbuie (fig. 11/1, 5, 7, 8 ; 13/5-8 ; 16/5, 6, 8, 9).

18. Discuții purtate la cea de a XIII-a sesiune anuală de rapoarte de la Oradea, 1978.

În afară de oale și borcane, multe din fragmente provin de la străchini de formă tronconică cu marginea ușor arcuită în interior și cu caneluri oblice pe porțiunea rotunjită a diametrului maxim (fig. 13/1). Fragmentele de străchini sînt totuși destul de rare în unele complexe. Printre descoperirile sporadice de pe dealul vecin, numit Hlibicioc, se află un fragment de strachină cu marginea decorată cu două rînduri de impresiuni făcute cu șnurul, iar altul cu mici adîncituri pe umăr (fig. 12/2, 3).

Din pastă fină s-au realizat căni și cupe de dimensiuni în general, mici (fig. 13/10 ; 16/2). Cănile de formă ovală, cu marginea verticală, tăiată sau rotunjită, sînt prevăzute cu o toartă supraînălțată, de secțiune ovală (fig. 13/11 ; 14/1, 2).

În ceea ce privește decorul, s-a remarcat că în afară de brîul simplu sau crestat și canelurile, se mai întîlnesc adesea mici proeminențe conice, dispuse pe umerii vaselor în formă de sac, sau pe diametrul maximal oalelor bitronconice, decorate cu caneluri și uneori striuri dispuse în diferite direcții.

Așezarea din care s-au prezentat complexele de mai sus, prin caracteristicile sale, privind în special ceramica, la care se adaugă cuțitul din fier și restul inventarului, se situează în faza de început a primei epoci a fierului.

Pe teritoriul Moldovei s-au descoperit și alte numeroase așezări încadrate din punct de vedere cronologic imediat după dispariția resturilor de cultură Noua, cum sînt descoperirile de la Andrieșeni [19], Corlăteni [20], Dănești [21], Prăjești [22], Trușești [23], Grănicești [24] și altele. Aceste așezări sînt concentrate mai ales în două zone cu caracter de stepă din nordestul Moldovei, Cîmpia Jijiei superioare și bazinul Bahluiului și apar mai rar în Podișul Central Moldovenesc sau în depresiunea Hușiului. Acest grup de descoperiri numite și de „tip Corlăteni", este caracterizat prin așezări deschise, cu locuințe de suprafață, situate în general pe terasele inferioare ale rîurilor și prin ritul de incinerare. [25]

Și în aceste descoperiri ceramica prezintă două aspecte și anume, aceea fină și de bună calitate, de culoare neagră, brun-roșcată sau cenu-

19. Adrian Florescu, *Săpăturile de salvare de la Andrieșeni*, Materiale, V, 1959, p. 335, fig. 6.

20. Ion Nestor și colab. Rapoartele de săpături publicate în : SCIV, 1, 1950, I, p. 30-32 ; SCIV, II, 1951, 1, p. 68-73 ; SCIV, III, 1952, p. 84-94 ; Adrian Florescu, *op. cit.*, în Materiale, V, 1959, p. 335.

21. M. Petrescu-Dîmbovița și Emilia Zaharia, *Săpăturile arheologice de la Dănești*, în Materiale, VIII, 1962, p. 47-63.

22. C. Buzdugan, *Descoperirile arheologice de la Prăjești, jud. Bacău*, în Carpica, 2, 1969, p. 81-86.

23. M. Petrescu-Dîmbovița și colaboratorii, rapoarte asupra săpăturilor arheologice de la Trușești, publicate în : SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 29-37 ; SCIV, V, 1954, 1-2, p. 19-27 ; SCIV, VI, 1955, 1-2, p. 172 ; Adrian Florescu, *op. cit.*, în Materiale, III, 1957, p. 203-215.

24. Attila Laszlo, *op. cit.*, în SCIV, 1, 26, 1975.

25. Idem, *Région extracarpatique orientale (fin IIe mil.-Ier mil. av n.è.)*, în Actes du IIe Congrès International de Thracologie, I, București, 1980, p. 181-187.

șie, lustruită. În ceea ce privește formele, se remarcă vasele bitronconice cu marginea evazată, decorate cu caneluri orizontale paralele pe gît și caneluri oblice pe umăr, cîteodată cu două rînduri de proeminențe mai sus și mai jos. Sînt la fel de frecvente străchinile simple, cu marginea dreaptă sau înclinată spre interior, cîteodată decorate cu caneluri orizontale la exterior. Caracteristice pentru această grupă sînt cupele cu corpul aproximativ oval în plan și semisferic în profil, cu fundul în umbo și o toartă puțin supraînălțată, decorate cu caneluri paralele drepte în zona de contact cu marginea. Două astfel de cupe s-au descoperit în punctul numit „Hlibicioc“ [26], într-un complex format dintr-o locuință de suprafață distrusă (fig. 8).

Alături de această categorie de ceramică, în general de calitate fină, se află și ceramica comună care se caracterizează mai ales prin vase în formă de sac, decorate cu proeminențe plate și brîu alveolat. Această ceramică apare alături de aceea de calitate fină și în așezări din aceeași epocă din podișul Transilvaniei, avînd legături directe cu cea din Banat și din zona Mureșului Inferior [27] și de asemenea, alături de vase bitronconice decorate cu caneluri și prevăzute cu două rînduri de proeminențe pe umăr, cum sînt cele descoperite în așezările de la Trifești, [28] Prăjești [29], Zapodeni [30] și altele. Acest tip de vase apare deasemeni la est de Prut la Kișinău, ceea ce arată existența anumitor legături stabilite timp îndelungat între grupul numit la noi Corlăteni și cel Kișinău-Lukașevka din regiunile de silvostepă ale R.S.S. Moldovenești [31]. Nu se dispune de date care să permită încadrarea cronologică sigură a acestor descoperiri de la est de Prut, care din punct de vedere al cronologiei relative, corespunde cu nivelul hallstattian inferior de la Corlăteni. Avînd în vedere că civilizația Noua nu poate depăși secolul XII î.e.n. grupul Corlăteni poate fi încadrat în mare în a doua jumătate a perioadei Hallstatt A și în faza Hallstatt B [32].

Prin săpăturile efectuate de Attila Laszlo la Grănicești, jud. Suceava, în nord-vestul Moldovei, s-a identificat o grupă hallstattiană veche cu ceramică canelată. Este o așezare nefortificată, situată pe o terasă superioară a rîului Suceava, unde s-au descoperit cîteva locuințe sub formă de bordeie. La prima vedere ceramica este analoagă cu cea de la Corlăteni dar prezintă o serie de particularități în ceea ce privește tehnica de lucru, a modelajului și decorului. Din acest punct de vedere, vasele cu partea superioară bombată, cu gît lung cilindric sau tronconic și marginea evazată, decorată cu caneluri în formă de ghirlande sînt mai puține. [33]

26. Săpături efectuate de Silvia Teodor și Paul Șadurschi în anul 1979. Descoperirile din această perioadă sînt inedite.
27. Attila Laszlo, *op. cit.*, în SCIV, 24, 1973, 4. p. 575-609.
28. Ion Ioniță, *Săpăturile de la Trifești*, în Materiale, VIII, 1962, fig. 3/4-5.
29. C. Buzdugan, *op. cit.*, in Carpica, II. fig. 1/1-8 ; 2/14.
30. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări...*, pl. 284/6.
31. A. I. Meliukova, MIA. 96 1961, fig. 13/10.
32. Attila Laszlo, *op. cit.*, in SCIVA, 1975.
33. *Ibidem.*

S-au mai remarcat la Grăniceşti, vase cu corpul bombat, prevăzute cu două anse verticale, precum şi vase cu marginea lobată. Se mai remarcă însă şi o mare frecvenţă a vaselor decorate cu striuri sau cu linii ondulate incizate, forme şi decor remarcat şi în cadrul ceramicii din aşezarea de la Botoşana [34] cercetată parţial şi care suprapunea o aşezare sporadică din ultima perioadă a bronzului superior. Tot aici ca şi la Grăniceşti s-au mai descoperit vase în formă de sac, prevăzute cu patru proeminenţe plate pe margine, decorate cu brîu alveolat.

Printre alte descoperiri din aşezările hallstattiene timpurii din nordul Moldovei printre care şi aceea de la Lozna, sînt greutăţile masive din lut, de formă tronconică.

Remarcăm ca un fapt deosebit lipsa în aşezarea de la Lozna a statuetelor zoomorfe reprezentînd bovine, ovine, cai, porci etc. legate bineînţeles de viaţa spirituală a acestei comunităţi. Întrucît în alte aşezări din această perioadă astfel de piese sînt frecvente, lipsa lor la Lozna poate fi o simplă întîmplare.

Din analiza materialelor descoperite în grupul de aşezări hallstattiene timpurii din nord-estul Moldovei şi din zona fostei Bucovine, dintre care amintim pe cele de la Lozna, Botoşana [35], Budeni-Dolhasca [36], Corlăteni [37], Truşeşti [38] şi altele, se observă că ele prezintă aceleaşi caracteristici ca vestigiile culturii Holihrady din Ucraina subcarpatică, încadrate de G. Smirnova în vastul complex Gáva-Holihrady [39]. Ţinînd cont de stratigrafia orizontală şi verticală din aşezarea cercetată de cercetătoarea amintită, la Mahala, jud. Cernăuţi [40], descoperirile noastre pot fi încadrate în faza veche a civilizaţiei Holihrady, corespunzînd orizontului Mahala III. Alte descoperiri de tip hallstattian vechi, identificate prin cercetările de teren (a se vedea catalogul anexă), din Podişul Sucevei şi mai puţin din regiunile subcarpatice ale Moldovei, fac parte din această grupă. În ceea ce priveşte înmormîntările din această perioadă, singurele date cunoscute provin prin cercetarea necropolei de la Cucorăni, jud. Botoşani, caracterizată prin ritul de incineraţie [41], obiectiv situat în zona de contact dintre Podişul Sucevei şi Cîmpia Jijiei superioare.

Nu este exclus ca întregul complex de descoperiri de acelaşi tip din zona menţionată, care-şi încep evoluţia în a doua perioadă a Hallstattului A, să constituie etapa intermediară dintre cultura Noua şi începutul

34. Silvia Teodor, *Vestigii sporadice din epoca bronzului şi a fierului de la Botoşana*, Studii şi materiale Suceava, VI-VII, 1979-1980, p. 48-51.

35. *Ibidem.*

36. Silvia Teodor, *Săpăturile arheologice de la Budeni, comuna Dolhasca, jud. Suceava*, în Studii şi cercetări, Suceava, V, 1978, p. 141-142.

37. Ion Nestor şi colab., Rapoartele citate din SCIV.

38. M. Petrescu-Dîmboviţa şi colab. Rapoartele citate din SCIV.

39. G. I. Smirnova, *Complexele de tip Gava-Holihrady — o comunitate cultural-istorică*, SCIV, 25, 1974, 3, p. 326.

40. *Ibidem*, p. 372, fig. 4/1-5.

41. Silvia Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoşani)*, în Arheologia Moldovei, VIII, 1975, p. 122-124.

etapei Ha 1. În acest sens merită a fi menționate și depozitele de bronzuri de la Ilișeni, județul Botoșani și Dolhești, județul Suceava [42], care provin din aceeași arie. În componența acestor depozite se află piese de origine orientală, tipice pentru civilizația Noua. Prezența unor unelte și arme cum sînt, un topor cu tub de tip transilvănean, seceră cu buton, cu limbă și cui și sabie *à languette*, leagă de asemenea aceste descoperiri de etapa Hallstatt A din Transilvania. S-a menționat dealtfel în acest sens că aceste două depozite pot corespunde cu prima manifestare a Hallstattului în Moldova și anume Ha A 1.

Pe teritoriul României în general, prima epocă a fierului începe aproximativ în secolul al XII-lea î.e.n., odată cu Hallstattul timpuriu, iar după unii autori în secolul VIII și durează în general pînă la mijlocul secolului al V-lea î.e.n., cronologie care seamănă cu cea central-europeană. [43]

Din punct de vedere istoric, cunoașterea populației și culturii din fazele Hallstattului prezintă importanță deosebită, întrucît aceasta este perioada de cristalizare a triburilor tracice și de accentuare a diviziunii ramurilor nord și sud tracice. [44] În spațiul Carpato-dunărean, perioada de trecere de la epoca bronzului la prima epocă a fierului nu este încă definitiv precizată. În general se mențin elemente de cultură mai veche din epoca bronzului și apar în același timp elemente noi, care se vor dezvolta în fazele următoare ale primei epoci a fierului. Aceasta dovedește că în dezvoltarea societății omenești din aceste perioade nu a fost o cezură ci o continuitate etnică și culturală, s-a remarcat astfel că se continuă felul de viață predominant pastoresc de la sfîrșitul epocii bronzului caracterizat prin așezări mici în formă de sălașe, de tipul movilelor plate de cenușă, aparținînd grupurilor Noua din Moldova, elemente caracteristice și primelor etape ale Hallstattului timpuriu.

Aspectele tîrzii, dezvoltate pe baze locale anterioare, respectiv epoca bronzului tîrziu, permit în parte și urmărirea trecerii la prima epocă a fierului, după cum o dovedesc unele forme ceramice și alte resturi din complexele cercetate.

În zăcămîntul de turbă de la Lozna s-au găsit numeroase resturi, în special ceramică și oase cu urme de prelucrare caracteristice epocii Noua, încît apariția pe Dealul Morii a unui aspect mai timpuriu hallstattian, poate fi legat de existența unei așezări anterioare, pe același loc sau în apropiere.

Sfîrșitul Hallstattului timpuriu și toată perioada mijlocie a acestei epoci în teritoriul situat la est de Carpați, este încă destul de puțin cunoscut. Aspectul cultural care ar trebui să corespundă cu faza Babadag III nu este pînă în prezent atestat în afara zonei istro-pontice.

---

42. Gr. Foit, *Depozitul de obiecte de bronz de la Ilișeni (raionul Botoșani, reg. Suceava)*, în Arheologia Moldovei, II-III, 1964, p. 460-468; Attila Laszlo, în Actes du IIe Congrès International de Thracologie, I, București, 1980, p. 184.

43. M. Petrescu-Dîmbovița, *Scurtă istorie a Daciei preromane*, p. 106.

44. *Ibidem*, p. 99; Attila Laszlo, *op. cit.*, în Actes du IIe Congrès International de Thracologie, I, București, 1980, p. 185.

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR HALLSTATTIENE TIMPURII PE TERITORIUL JUDEȚULUI BOTOȘANI

1. *Albești,* com. Albești, punctul „La Siliște" sau „La Ostrov".

La sud-vest de sat și la sud de drumul care merge spre gara Zlătunoaia, între rîul Jijia și calea ferată, se află un grind în formă de potcoavă, de pe care s-au cules fragmente ceramice aparținînd Hallstattului timpuriu, aspectul Cozia—Brad. Bibliografie : I. Nestor și colab., SCIV, 3, 1952, p. 38—39 ; M. Petrescu-Dîmbovița, SCIV, 4, 3-4, 1953, p. 445 ; Colecția Institutului „A. D. Xenopol" — Iași. Repertouriul arheologic al județului Botoșani I, 1976, p. 40. (În continuare se va cita RAJB).

2. *Mășcăteni, com. Albești,* punctul „Marginea sudică a satului".

În prelungirea terasei mijlocii a Jijiei, în marginea de sud a satului, s-au găsit fragmente ceramice atribuite perioadei de sfîrșit a epocii Noua și probabil hallstattiene. Bibliografie : M. Petrescu-Dîmbovița, Op. cit., p. 39 ; RAJB, p. 41.

3. *Tudor Vladimirescu,* com. Albești, pct. „Fața satului".

În marginea de est a satului, pe partea stîngă a pîrîului Tudor, spre confluența sa cu pîrîul Sărata, pe panta lină a culmii dintre aceste două pîraie, se află o întinsă așezare de unde s-au cules bucăți de chirpic și fragmente ceramice neolitice, precum și din prima epocă a fierului. Bibliografie : RAJB, I, p. 42. Colecția „Periegheze, Muzeul județean Botoșani. (în continuare P/MJB).

4. *Călărași,* com. Călărași, pct. „Bulgăria lui Gîlcă".

La circa 2 km est de sat, spre poalele versantului de vest al dealului Călărași, s-au identificat trei cenușare. S-au descoperit fragmente ceramice aparținînd sfîrșitului epocii bronzului (cultura Noua) și primei epoci a fierului.

Bibliografie : A. C. Florescu, AȘUI, I, 1955, p. 57-58. Colecția institutului „A. D. Xenopol" — Iași ; RAJB, I, p. 64-65.

5. *Corlăteni,* com. Corlăteni, pct. „Pe Țarină".

Pe partea stîngă a Jijiei, sub Dealul Cetății, între satele Corlăteni și Vlădeni, pe o terasă joasă care înaintează către Jijia, s-au efectuat în perioada 1949—1951 săpături arheologice de către un colectiv condus de prof. I. Nestor. Printre alte descoperiri s-a cercetat un strat de locuire din epoca bronzului care cuprinde două niveluri ; cel inferior atribuit de A. Vulpe culturii Costișa și cel superior aparținînd sfîrșitului epocii bronzului (cultura Noua). Această depunere constă din aglomerări de cenușă provenite de la locuințele-colibe incendiate În afara materialului ceramic în care sînt frecvente vasele în formă de sac, s-au găsit și oase de animale domestice, obiecte din os, obiecte din bronz, piatră etc. Deasupra acestui strat s-a identificat o locuire hallstattiană timpurie cu fragmente ceramice din care s-au recuperat două vase mari.

Bibliografie : Ion Nestor, și colab. SCIV, 1, 1950, 1, p. 30-32 ; idem. SCIV, II, 1951, 1, p. 68-73 ; SCIV, III, 1952, p. 84-94 ; A. Florescu, Ma-

teriale V, 1959, p. 335 ; idem, Arh. Mold II-III, 1964, p. 144-145, 168-169, 180, 189-190 ; A. Vulpe, Dacia, V, (NS), p. 105-121 ; RAJB, I, p. 76.

6. *Carasa,* com. Corlăteni, pct. „Între Carasa și Vorniceni".

La circa 2,5 km de-a lungul drumului care duce de la Carasa la Vorniceni, spre gara cu același nume, s-au găsit fragmente ceramice care după formă și ornament, aparțin sfîrșitului epocii bronzului(cultura Noua) și primei epoci a fierului (Hallstatt).

Bibliografie : I. Nestor și colab. SCIV, II, 1951, I, p. 75. Colecția Institutului de arheologie București, RAJB, I, p. 78.

7. *Mateeni,* com. Corlăteni, pct. „Curtea Școlii generale".

În curtea școlii genrale s-au descoperit, în anii 1970, 1971, cu ocazia săpării fundației unei clădiri, fragmente ceramice, un vas întreg și unul fragmentar, două verigi și un fragment de brățară, aparținînd sfîrșitului epocii bronzului, precum și fragmente ceramice cu caneluri late, atribuite primei epoci a fierului (Hallstatt timpuriu).

Descoperire întîmplătoare. Informații de la învățătorul Gimiga Nicolae și cercet. Dan Teodor. RAJB, I, p. 80.

8. *Corni,* com. Corni, pct. „În Văiugi".

Pe versantul nord-nord-estic al Iazului Morii, s-au găsit bucăți de chirpic și fragmente ceramice aparținînd primei epoci a fierului (Hallstatt timpuriu).

Bibliografie : RAJB, I, p. 82.

9. *Havîrna,* com. Havîrna, pct. Loc neprecizat.

De pe teritoriul comunei Havîrna, cu ocazia excavării pămîntului pentru barajul de pe Bașeu, s-au descoperit fragmente ceramice de culoare neagră, decorate cu caneluri aparținînd primei epoci a fierului.

Bibliografie : Informații primite de CRA de la cercet. Mircea Babeș și Viorica Perian. RAJB, I, p. 137.

10. *Slobozia,* com. Hănești, pct. „Dealul Viei".

Pe muchia nord-vestică a Dealului Mălăiște, către șesul Bașeului, în punctul denumit Dealul Viei, s-au descoperit fragmente ceramice aparținînd primei epoci a fierului.

Bibliografie : N. Zaharia, SCIV, 6, 1955, 3-4, p. 902 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări din Moldova, de la paleolitic și pînă în sec. XVIII,* 1970, p. 262. Colecția Institutului „A. D. Xenopol"— Iași, RAJB, I, p. 142.

11. *Hlipiceni,* com. Hlipiceni, pct. „La Movilă".

În șesul Jijiei, la circa 1 km nord-nord-est de podul de cale ferată de peste Jijia, pe partea stîngă a rîului, pe un martor de eroziune, aflat la nord-nord-vest de sat, s-a descoperit o așezare din care s-au cules fragmente de la sfîrșitul epocii bronzului și din prima epocă a fierului. Informații primite de CRA de la prof. Froicu Petru în anul 1974. Col. M.J.B.

12. *Liveni,* com. Manoleasa, pct. „Valea Ciocoiului"..

La circa 100 m nord de sat, pe terasa de pe partea dreaptă a Prutului, s-a descoperit o întinsă așezare din care s-au cules fragmente ceramice aparținînd începutului epocii fierului (Hallstatt timpuriu).

Bibliografie : N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări...* 1970, p. 275 ; RAJB, I, p. 163.

13. *Liveni,* com. Manoleasa, pct. „La Bîtci".

În depunerile nisipoase de pe terasa din dreapta Prutului, la circa 3 km sud de Mitoc și la aproximativ 3 km nord-vest de Liveni, între Pîrîul Istrate și Valea Ciocoiului, s-au găsit fragmente ceramice atribuite începutului primei epoci a fierului (Hallstatt timpuriu).

Bibliografie : N. Zaharia, Arh. Mold. I, 1961, p. 19 ; N. Zaharia M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări...*, p. 275. Colecția Institutului „A. D. Xenopol" — Iași ; RAJB, I, p. 164.

14. *Manoleasa-Prut,* com. Manoleasa, pct. „Stînca-Hrițeni".

Pe terasa de pe partea dreaptă a Prutului, la circa 1 km est de satul Manoleasa-Prut și la aproximativ 1 km nord de satul Sadoveni, pe o colină sarmațiană, puțin ridicată, numită Stînca Hrițeni, s-a descoperit o întinsă așezare din care s-au cules numeroase fragmente ceramice aparținînd primei epoci a fierului.

Bibliografie : RAJB, I, p. 164-165.

15. *Cucorăni,* com. M. Eminescu, pct. „Medeleni".

Terenul pe care s-au efectuat cercetări arheologice, se află situat pe malul stîng al pîrîului Loești și face parte din colinele prelungite ale Podișului Sucevei. În perioada 1964—1970, s-au descoperit trei morminte de incinerație, avînd fiecare ca inventar cîte trei vase ; urnă, capacul urnei și un vas mai mic, aparținînd unui cimitir din prima epocă a fierului.

Bibliografie : Silvia Teodor, ArhMold, VIII, 1975, p. 121-125 ; RAJB, I, p. 172—173.

16. *Seliștea,* com. Mileanca, pct. „La Seliște".

La circa 0,500-0,600 km sud de sat, pe versantul stîng al pîrîului Podriga, s-a descoperit o așezare din care s-au cules fragmente aparținînd sfîrșitului epocii bronzului, primei epoci a fierului și altor perioade.

Bibliografie : RAJB, I, p. 186.

17. *Păltiniș,* com. Păltiniș, pct. Loc. neprecizat.

De pe teritoriul satului Păltiniș (în diferite locuri neprecizate exact de descoperitori) provin diferite vestigii din mai multe perioade dintre care unele pot fi atribuite perioadei de sfîrșit a epocii bronzului și începutului primei epoci a fierului.

Informații primite de CRA de la prof. M. Pavel. RAJB, I, p. 198.

18. *Răuseni,* com. Răuseni, pct. „Marginea de nord a satului".

În vatra satului, în partea de nord a sa, pe un martor din terasa inferioară a Jijiei, s-a descoperit o așezare din care s-au cules numeroase fragmente ceramice aparținînd sfîrșitului epocii bronzului și primei epoci a fierului. Unele obiecte (cuțit curb din silex alburiu trecut prin foc, lucrat bifacial și cu urme de lustru a fost atribuit de A. C. Florescu unui cenușar din perioada Noua I cu elemente de tradiție Belopotok-Costișa.

Bibliografie : A. C. Florescu, Analele Științifice ale Universității Iași (SN) sect. III, t. 1. 1955, 1-2 p. 59 ; RAJB, I, p. 214.

19. *Răuseni,* com. Răuseni, pct. „La Odaie".

La circa 1 km nord-nord-vest de sat, pe terasa în evantai din dreapta Jijiei, s-a descoperit o întinsă așezare din care s-au cules fragmente ceramice aparținînd sfîrșitului epocii bronzului și primei epoci a fierului.

Bibliografie : N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări...*, p. 259-260. Informații de la A. C. Florescu ; RAJB, I, 214.

20. *Doina,* com. Răuseni, pct. „Valea Doinei".

Pe interfluviul de la confluența văii Doina cu Valea Domnească, la circa 2,5 km sud-vest de sat, s-au descoperit cîteva fragmente ceramice aparținînd sfîrșitului epocii bronzului sau eventual începutului epocii fierului (Hallstatt timpuriu).

Bibliografie : N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări...*, p. 237. Colecția Institutului „A. D. Xenopol" Iași, RAJB, I, p. 216.

21. *Rîșca,* com. Ripiceni, pct. „În Lot".

La circa 2,5 km sud de sat, pe terasa Prutului în apropierea Movilei dintre Ogoare, într-o depunere loessoidală s-au descoperit fragmente ceramice dintr-o așezare hallstattiană timpurie. De asemenea, în marginea estică a satului, pe marginea terasei Prutului, s-au găsit fragmente ceramice de la începutul primei epoci a fierului.

Bibliografie : N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări...*, p. 280 ; RAJB, I, p. 231.

22. *Ilișeni,* com. Santa Mare, pct. „La Holm".

La circa 1 km est de sat, pe suprafața înclinată a Dealului Holm, de pe partea stîngă a pîriului Corogea, s-a descoperit o întinsă așezare din care s-au cules fragmente ceramice atribuite sfîrșitului epocii bronzului, începutul epocii fierului și celei de a doua epoci a fierului. În anul 1960 s-a descoperit un depozit de bronzuri format din 33 obiecte întregi și fragmentare (3 celturi de bronz de tip transilvănean, patru seceri cu buton, 22 securi cu cîrlig, două săbii cu limba la mîner și un vîrf de lance cu lama folioformă și tub de înmănușare. Depozitul studiat și publicat de Gr. Foit a fost atribuit sfîrșitului epocii bronzului, fiind probabil contemporan cu așezarea Noua tot din acel loc.

Bibliografie : Gr. Foit, Arh. Mold, II-III, 1964, p. 460-468 ; M. Petrescu-Dîmbovița, ArhMold, II—III, 1964, p. 255-256 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, ArhMold, II-III, 1964, p. 255-256 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, E. Zaharia, *Așezări...* p. 274 ; RAJB, I, p. 237 ; M. Petrescu-Dîmbovița, *Depozitele de bronzuri din România,* 1977, p. 119-120, pl. 279-280 (la pag. 24 greșit trecut în județul Suceava).

23. *Trușești,* com. Trușești, pct. „Movila din Șesul Jijiei".

În albia majoră a Jijiei, lîngă podul din dreptul înălțimii Țugueta, pe malul drept al Jijiei, există un martor de eroziune de formă oval prelungă de dimensiuni mari, în care s-au efectuat săpături arheologice între anii, 1952-1955. S-a constatat existența unei așezări de tip cenușar, identificîndu-se cinci sălașe. Din punct de vedere stratigrafic s-au desco-

perit depuneri mai mult sau mai puțin bogate, aparținînd sfîrșitului epocii bronzului și primei epoci a fierului (Hallstatt timpuriu), și din alte epoci. În inventarul celei de a doua faze a perioadei Noua, identificată aici, s-a descoperit ceramică cu decor format din linii canelate sau din proeminențe mici plasate pe umerii vaselor. Depunerile de locuire atribuită primei epoci a fierului (cu ceramică canelată) îi aparține și o lamă de cuțit din fier cu lamă triunghiulară.

Bibliografie : I. Nestor și colab. SCIV, III, 1952, p. 37 ; M. Petrescu-Dîmbovița și colab. SCIV, IV, 1953, 1-2, p. 29-37 ; idem, SCIV, V, 1954, 1—2, p. 19-27 ; idem, SCIV, VI, 1955, 1—2, p. 172 ; A. C. Florescu, Materiale, III, 1957, p. 203-215 ; A. C. Florescu, ArhMold, II—III, 1964, p. 145—203 ; A. Lászlo, SCIVA, 26. 1975, 1, p. 22, 24, 34. Colecția Institutului „A. D. Xenopol"-Iași ; RAJB, I, p. 272-273.

LES DÉCOUVERTES DE LA PREMIÈRE ÉPOQUE DE L'ÂGE DU FER À LOZNA — DEALUL MORII

Résumé

Les fouilles archeologiques aux environs de la tourbière de Lozna (commune de Dersca département de Botoșani) ont mis au jour un vioil habitat humain de la première époque de l'âge du fer, dont on a pu délimiter avec certitude seulement six logements de surface et deux fosses, d'un ensemble détruit, quant au reste, par les travaux agricoles.

Les auteurs présentent cet ensemble et le matériel découvert (céramique grise et noire, décorée de cannelures et autres éléments plastiques, un couteau de fer, des contrepoids en terre cuite, des marteaux en pierre, etc.) de même que les analogies entre ce complexe et d autres ensembles contemporains du Nord de la Moldavie, ce qui permet de le placer tôt dans la première époque de l'âge du fer ; c'est du type dit „Corlăteni" par les spécialistes, comprenant habitations de surface groupées en ensembles nom fortifiés (ouverts), situés sur les terrasses inférieures des rivières, et où l'on practique le rite d incinération.

En fin de l ouvrage on ajoute le catalogue des découvertes concernant la même époque faites sur le territoire du département de Botoșani, avec la bibliographie respective ; cette période-là est, en conclusion, assez bien représenteée sur le territoire en question.

LA LISTE DES FIGURES

Fig. no. 1 Lozna, *Dealul Morii*. Le pavage en pierre de l'extrémité sud-ouest de l'ensemble hallstattien.

Fig. no. 2 Lozna, *Dealul Morii*. Plan et profil de l'habitation no. 1 ; 1, terre arable; 2, couche hallstattienne ; 3, sol brun ; 4, sol vierge ; 5, fragments céramiques ; 6, briques en torchis ; 7, restes d'âtre.

Fig. no. 3 Lozna, *Dealul Morii*. Plan et profil de l'habitation no. 2 : 1, sol arable ; 2, couche hallstattienne ; 3, sol vierge ; 4, fragments céramiques ; 5, briques en torchis ; 6, restes d'âtre.

Fig. no. 4 Lozna, *Dealul Morii*. Plan des habitation 4 et 5 : 1, fragments céramiques ; 2, briques en torchis ; 3, pierres ; 4, restes d'âtres ; 5, contrepoids pyramidaux en terre cuite ; 6, restes brûlés et charbons.

Fig. no. 5 Lozna, *Dealul Morii*. Plan et profil des habitations 3 et 6 : 1, sol arable ; 2, couche hallstattienne ; 3, sol vierge ; 4, restes d'âtre et briques en torchis ; 5, fragments céramiques ; 6, charbons.

Fig. no. 6 Lozna, *Dealul Morii*. Plan et profil de la fosse no. 1 : 1, sol arable ; 2, restes de briques en torchis ; 3, couche hallstattienne ; 4, fragments céramiques ; 5, restes brûles ; 6, sol vierge.

Fig. no. 7 Lozna, *Dealul Morii*. Plan et profil de la fosse no. 2 : 1, sol arable ; 2, couche hallstattienne ; 3, sol vierge ; 4, briques en torchis ; 5, fragments céramiques ; 6, restes brûles.

Fig. no. 8 Lozna, le point *Hlibicioc*. Complexe hallstattien de début : 1, surface couverte de restes brûles et briques en torchis cassées ; 2, pierres ; 3, poterie.

Fig. no. 9 Lozna, *Dealul Morii*. Contrepoids pyramidaux en terre cuite du logement 4.

Fig. no. 10 Lozna, *Dealul Morii*. Outils de fer et de pierre des logements no. 4 et 5 (1, 3, 4).

Fig. no. 11 Lozna, *Dealul Morii*. Ceramique poreuse noire (2, 4) et grise (1, 3, 5-8).

Fig. no. 12 Fragment de pot en pâte noire de la fosse 1, du lieu *Dealul Morii* (1), et fragments decouverts accidentellement dans le lieu *Hlibicioc*.

Fig. no. 13 Lozna, *Dealul Morii*. Céramique fine (10-11) et grossiére (1-9).

Fig. no. 14 Lozna, le lieu *Hlibicioc*. Poterie du complexe hallstattien.

Fig. no. 15 Lozna, *Dealul Morii*. Objets en terre cuite et pierre des logements 4 et 5.

Fig. no. 16 Lozna, *Dealul Morii*. Céramique grise porcuse et céramique noire aux décorations cannelées trouvées dans l'habitation 5 et la fosse 1.

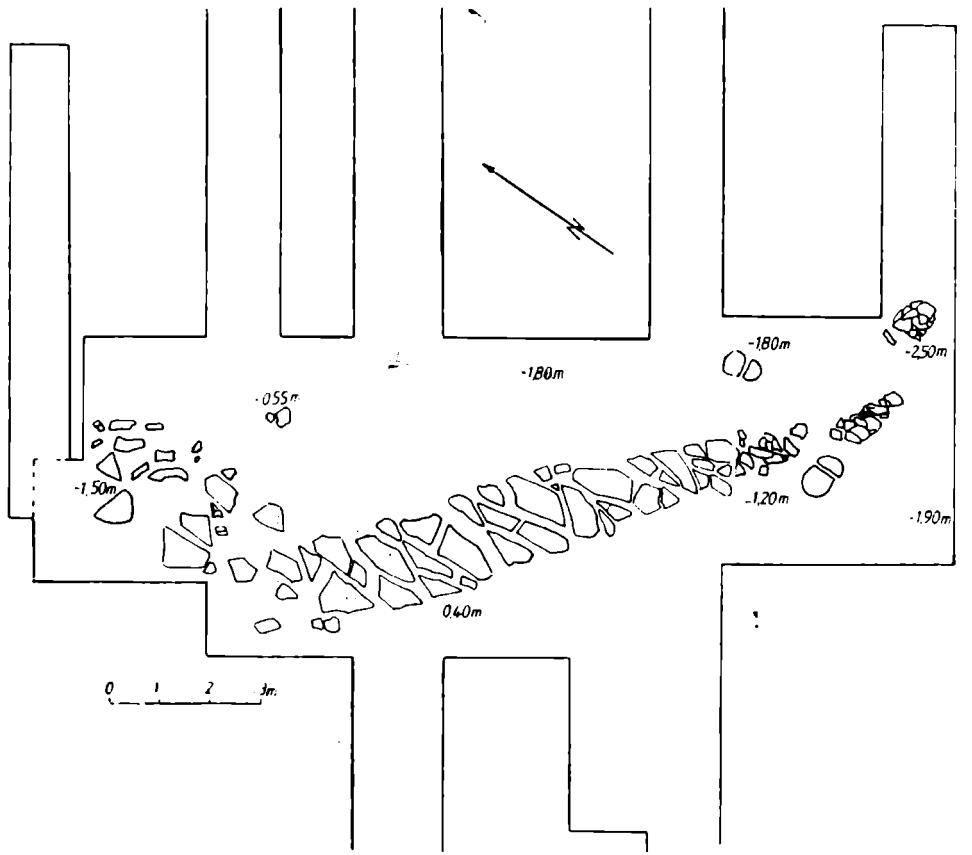

Fig. 1 Lozna. Dealul-Morii. Pavajul din piatră din marginea sud-vestică a așezării hallstattiene.

Fig. 2 Lozna, Dealul-Morii. Planul și profilul locuinței 1 ; 1, sol arabil ; 2, strat hallstattian ; 3, sol brun ; 4, sol viu ; 5, fragmente ceramice ; 6, chirpici ; 7, rest de vatră.

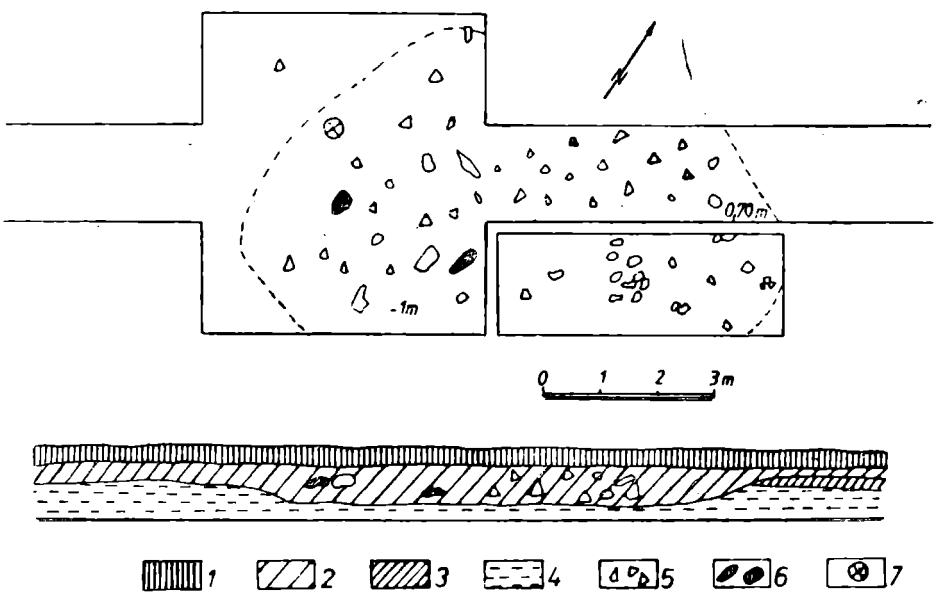

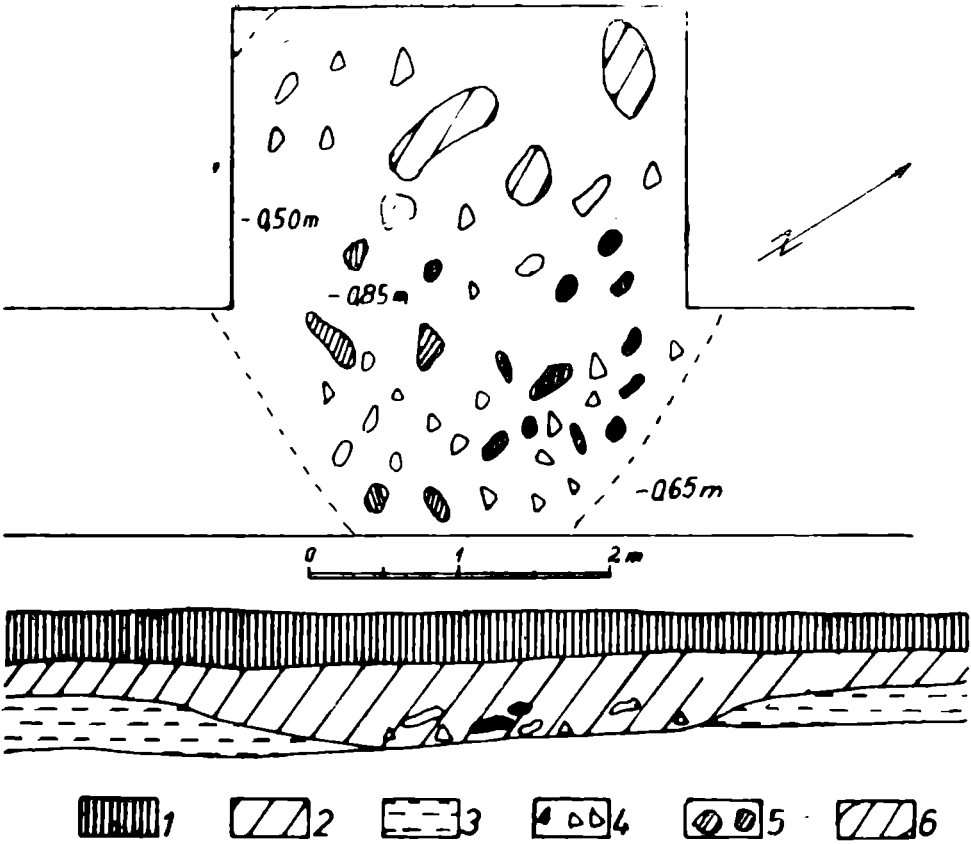

Fig. 3 Lozna, Dealul-Morii. Planul și profilul locuinței 2 ; 1, sol arabil ; 2, strat hallstattian ; 3, sol viu ; 4, fragmente ceramice ; 5, chirpici ; 6 rest de vatră.

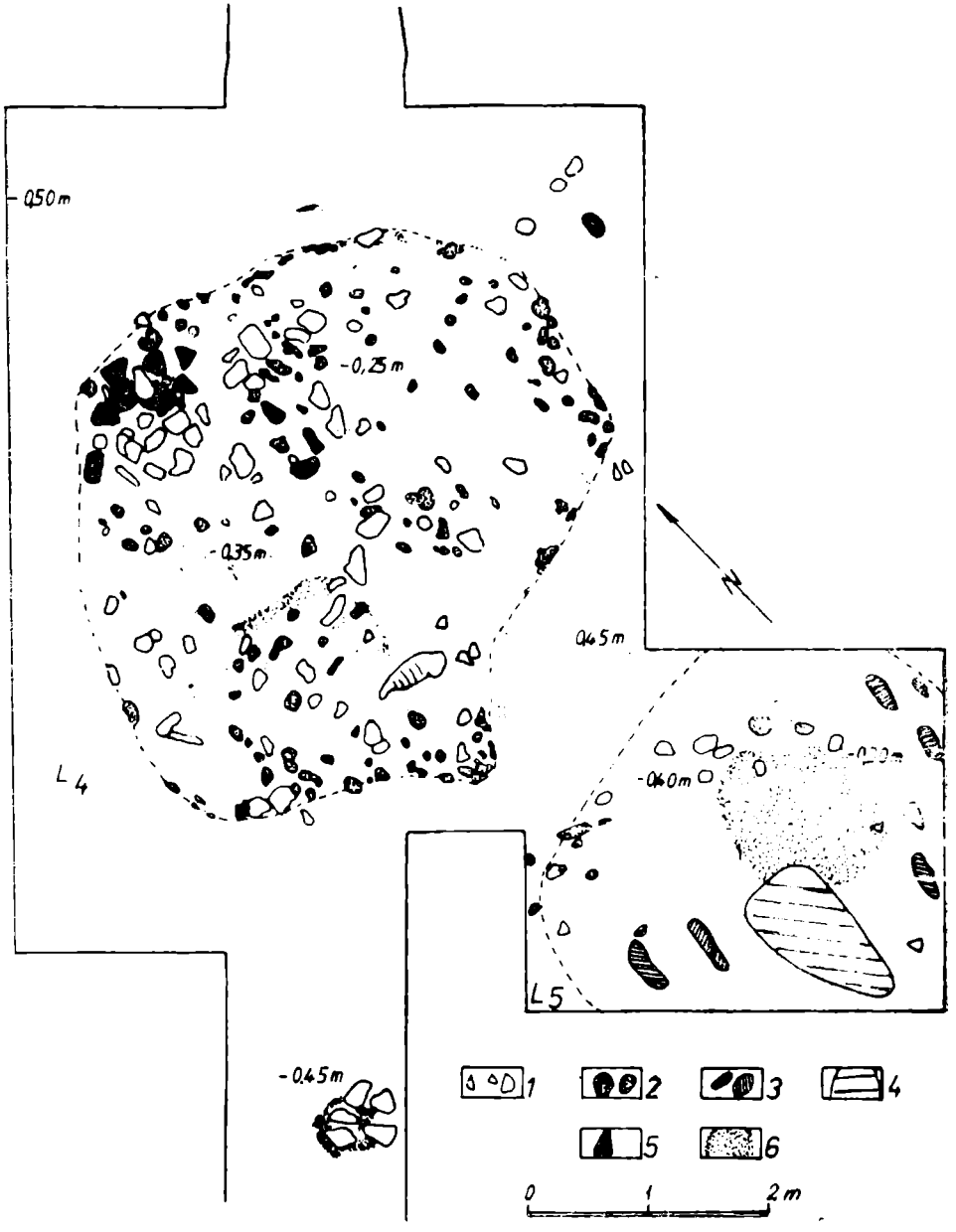

Fig. 4 Lozna, Dealul-Morii ; Planul locuinţelor 4 şi 5 ; 1, fragmente ceramice ; 2, chirpici ; 3, pietre ; 4, resturi de vatră ; 5, greutăţi piramidale din lut ars ; 6, arsură şi cărbuni.

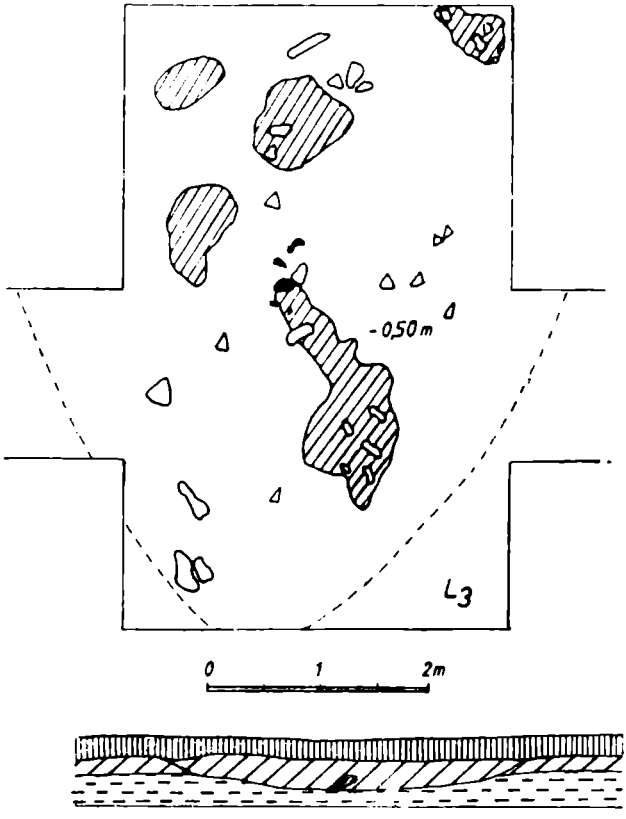

Fig. 5. Lozna, Dealul-N
orii. Planul și profilu
locuințelor 3 și 6 ; 1
, sol arabil ;2, strat ha
llstattian ; 3, sol viu ;
4, resturi de vatră și c
hirpici ; 5, fragmente ce
ra- mice ; 6, cărbuni.

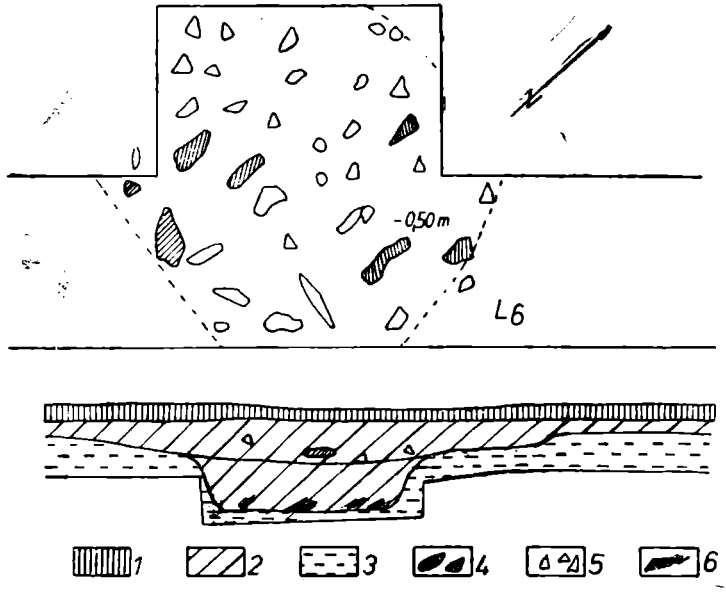

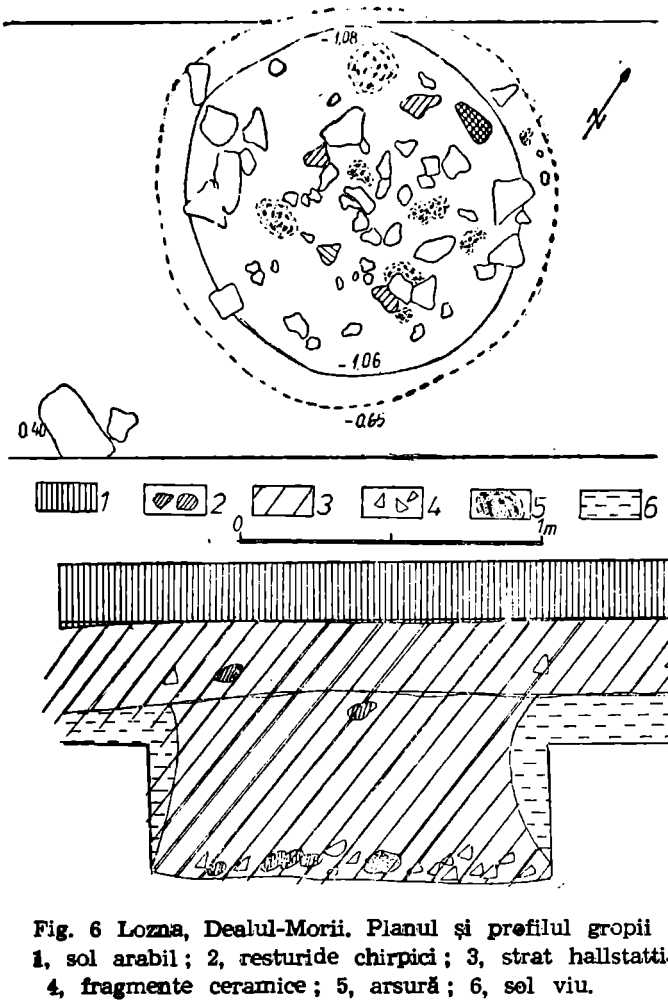

Fig. 6 Lozna, Dealul-Morii. Planul și profilul gropii 1; 1, sol arabil; 2, resturide chirpici; 3, strat hallstattian; 4, fragmente ceramice; 5, arsură; 6, sol viu.

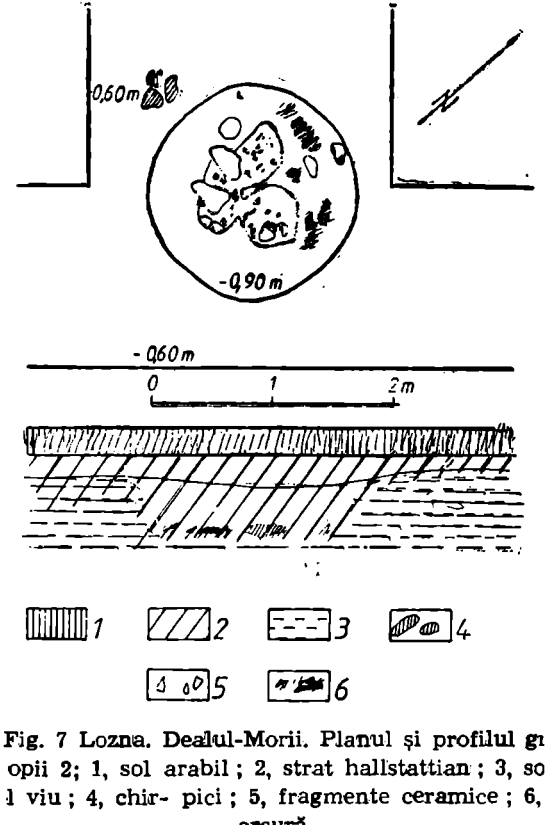

Fig. 7 Lozna. Dealul-Morii. Planul și profilul gr opii 2; 1, sol arabil; 2, strat hallstattian; 3, so l viu; 4, chir- pici; 5, fragmente ceramice; 6, arsură.

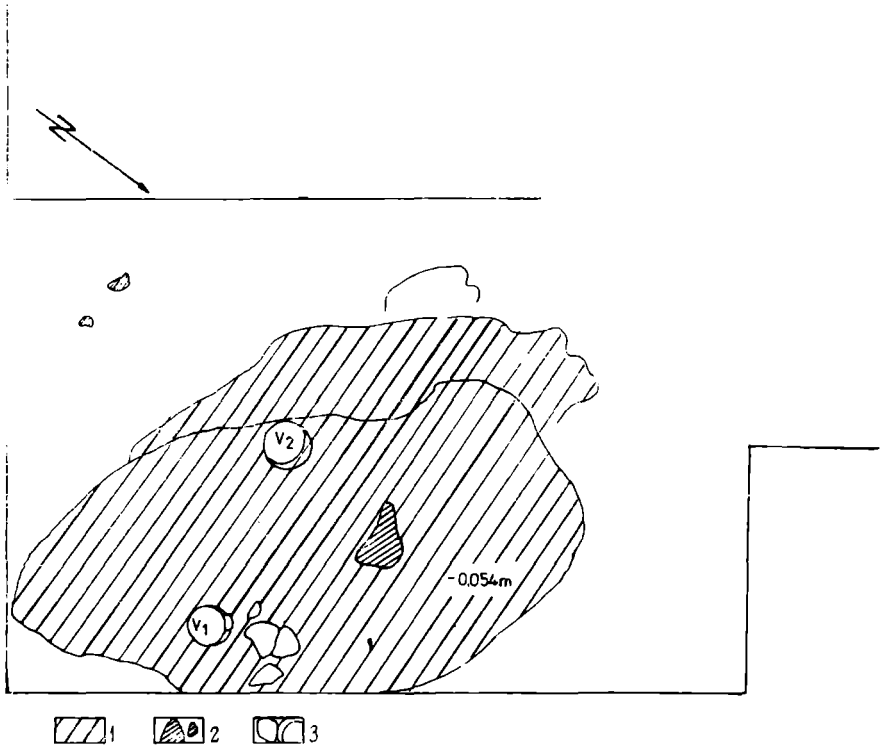

Fig. 8 Lozna, pct. Hlibicioc. Complex hallstattian timpuriu ; 1, suprafață acoperită cu arsură și chirpici sfărîmați ; 2, piatră ; 3, vase.

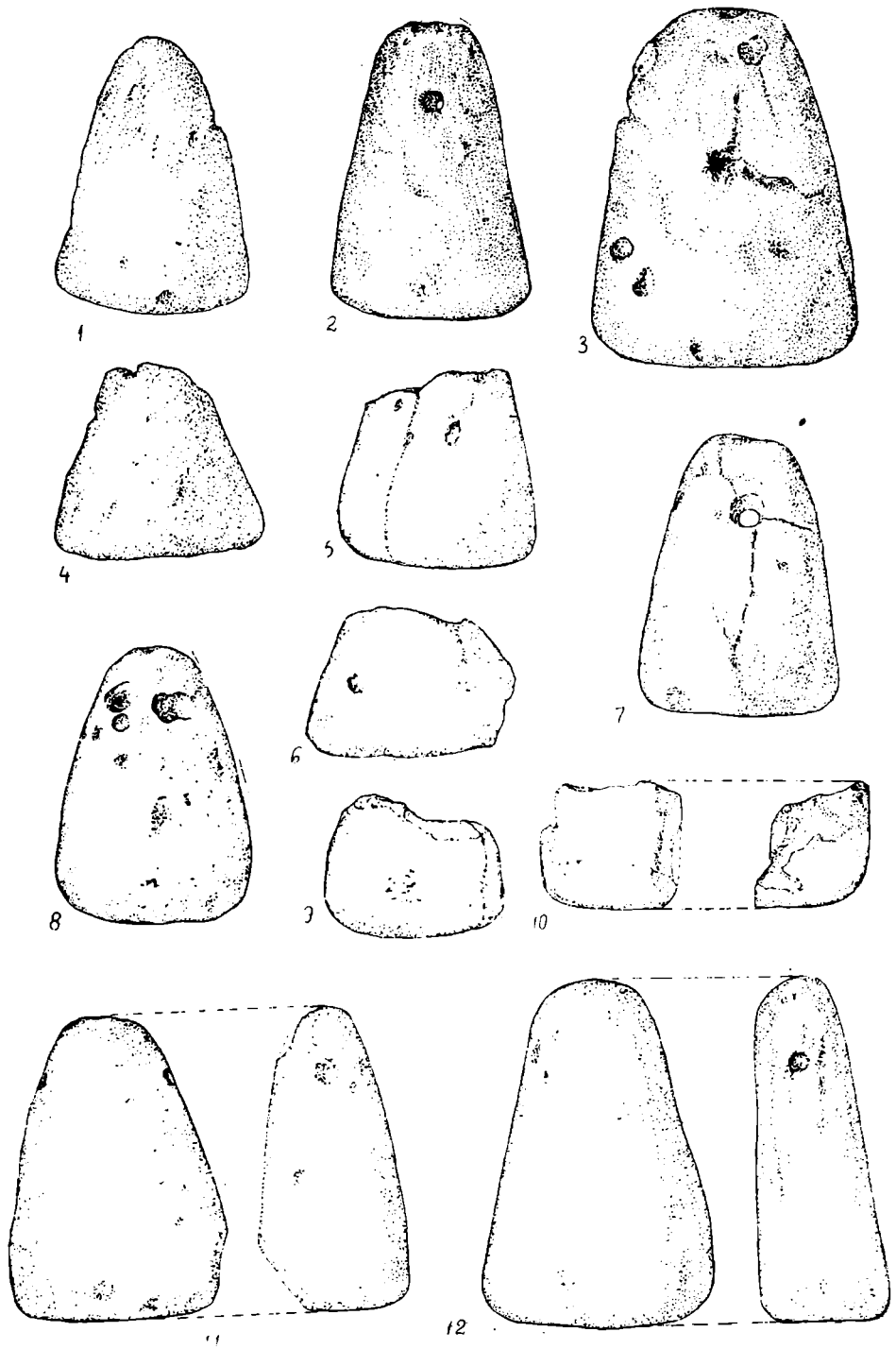

Fig. 9 Lozna, Dealul-Morii. Greutăţi piramidale din lut ars din L. 4.

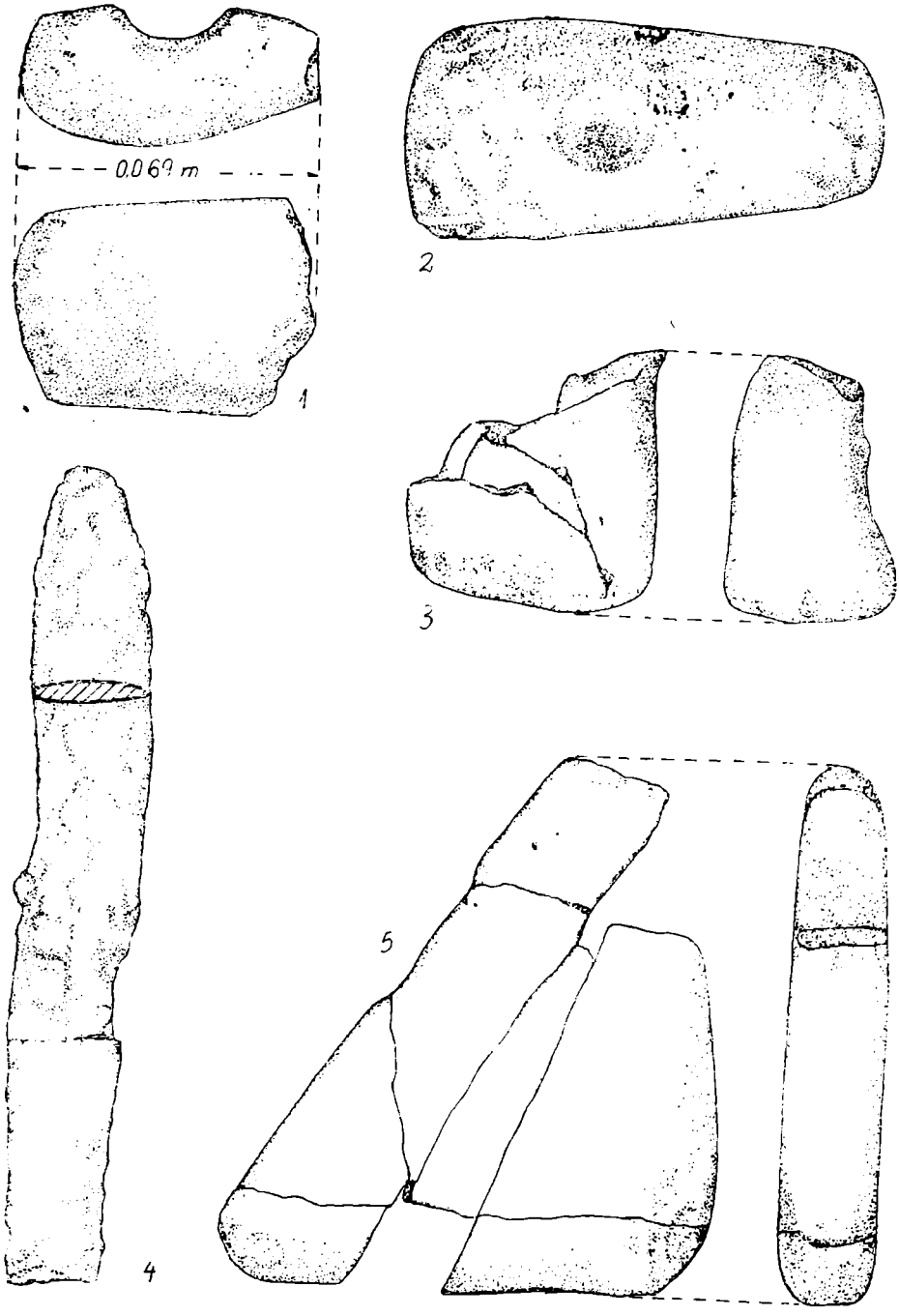

Fig. 10 Lozna, Dealul-Morii. Unelte din fier şi piatră din locuinţele 4 (4) şi 5 (1, 3, 4).

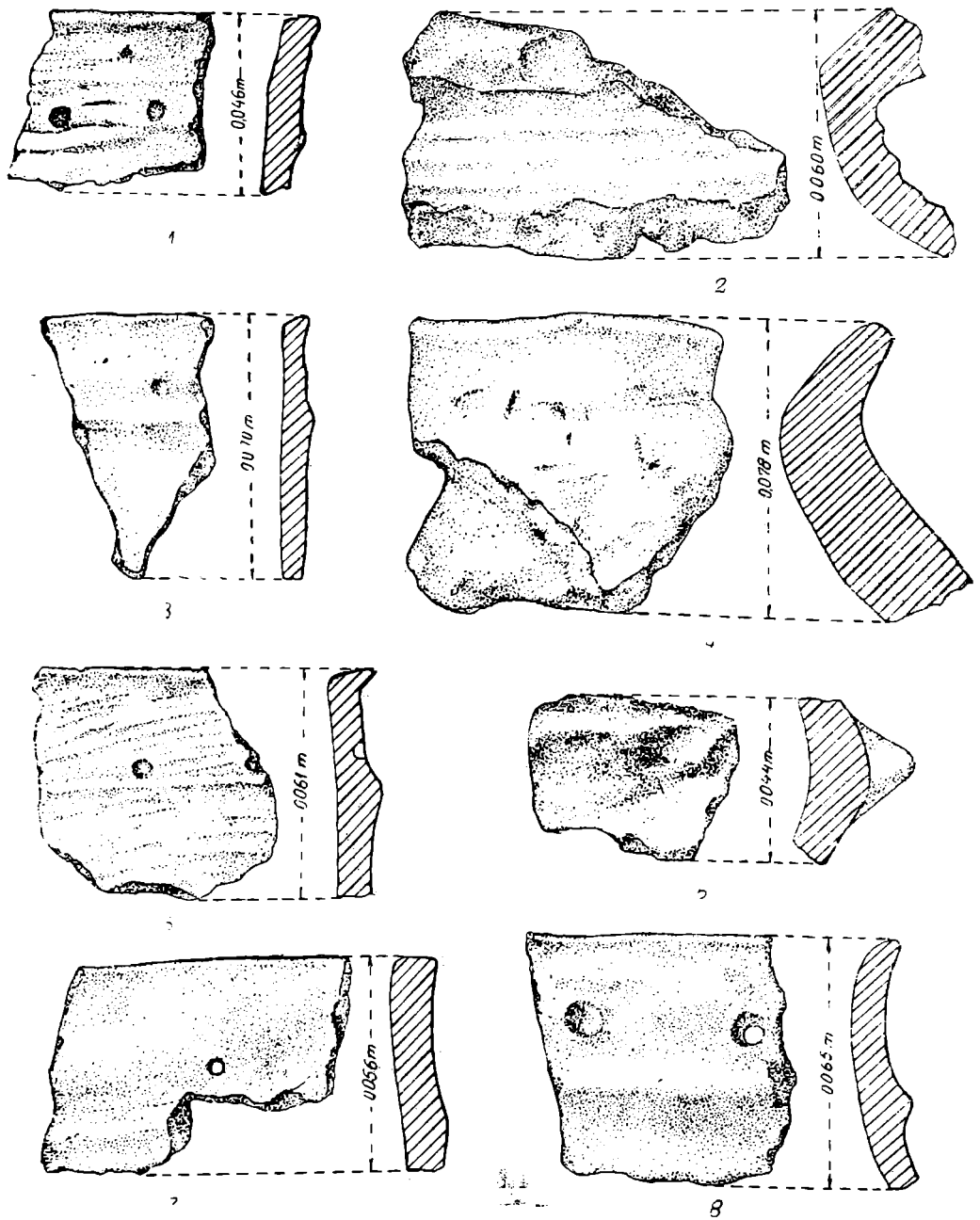

Fig. 11 Lozna, Dealul-Morii. Ceramică poroasă de culoare neagră (2, 4) și cenușie (1, 3, 5-8).

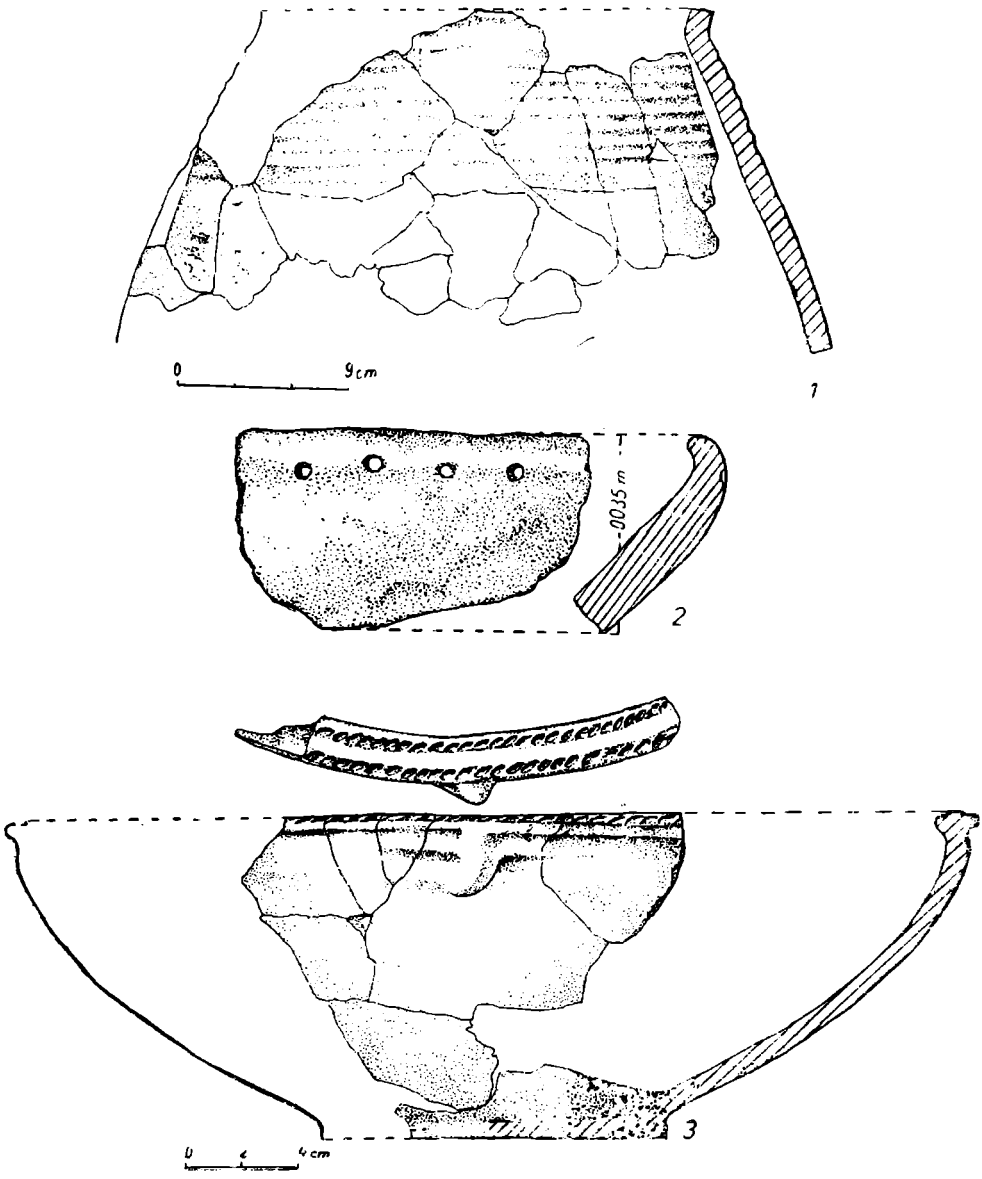

Fig. 12 Fragment de vas din pastă neagră din groapa 1, din punctul Dealul Morii (1) și fragmente descoperite fortuit în punctul Hlibicioc.

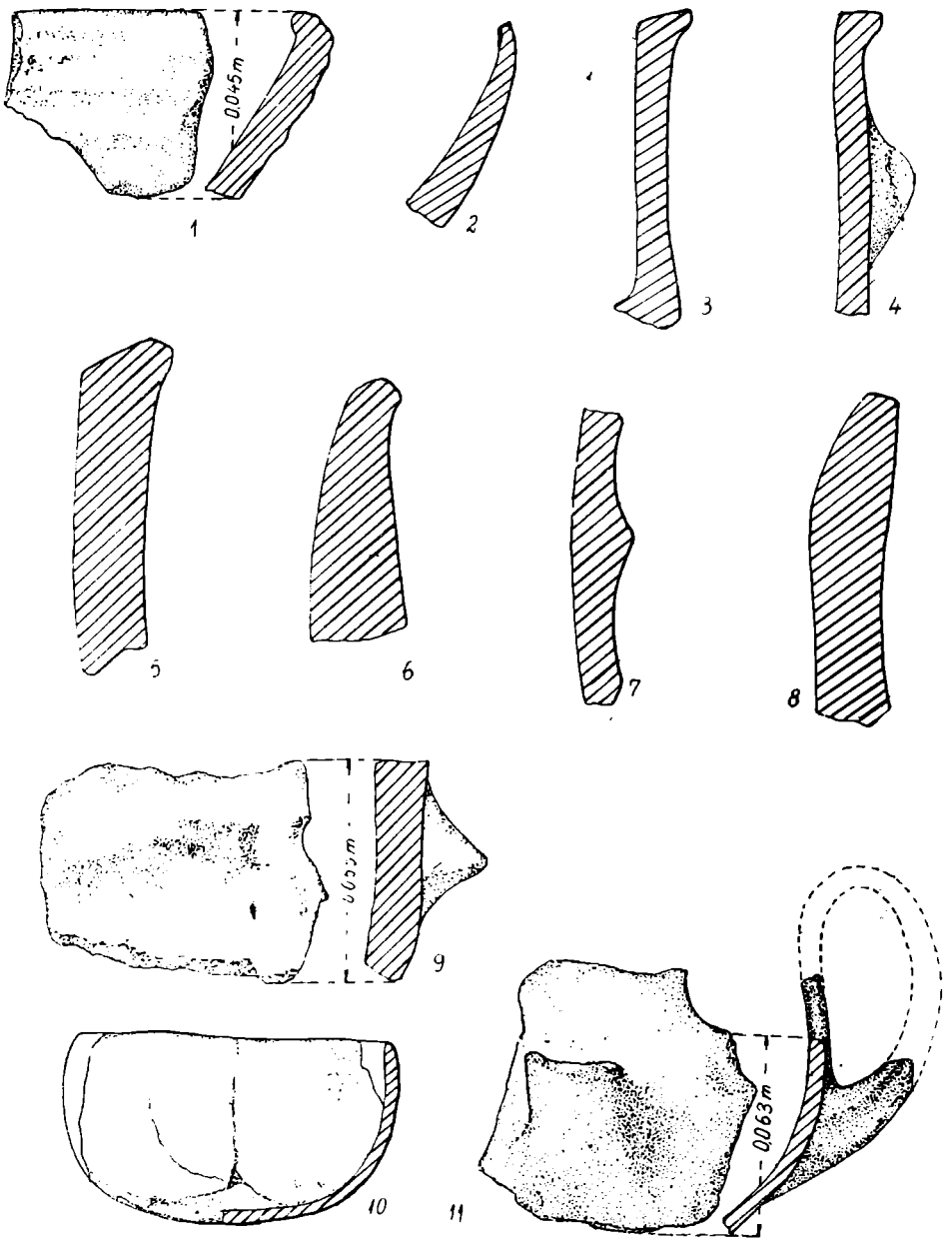

Fig. 13 Lozna, Dealul-Morii. Ceramică fină (10, 11) şi grosieră (1-9).

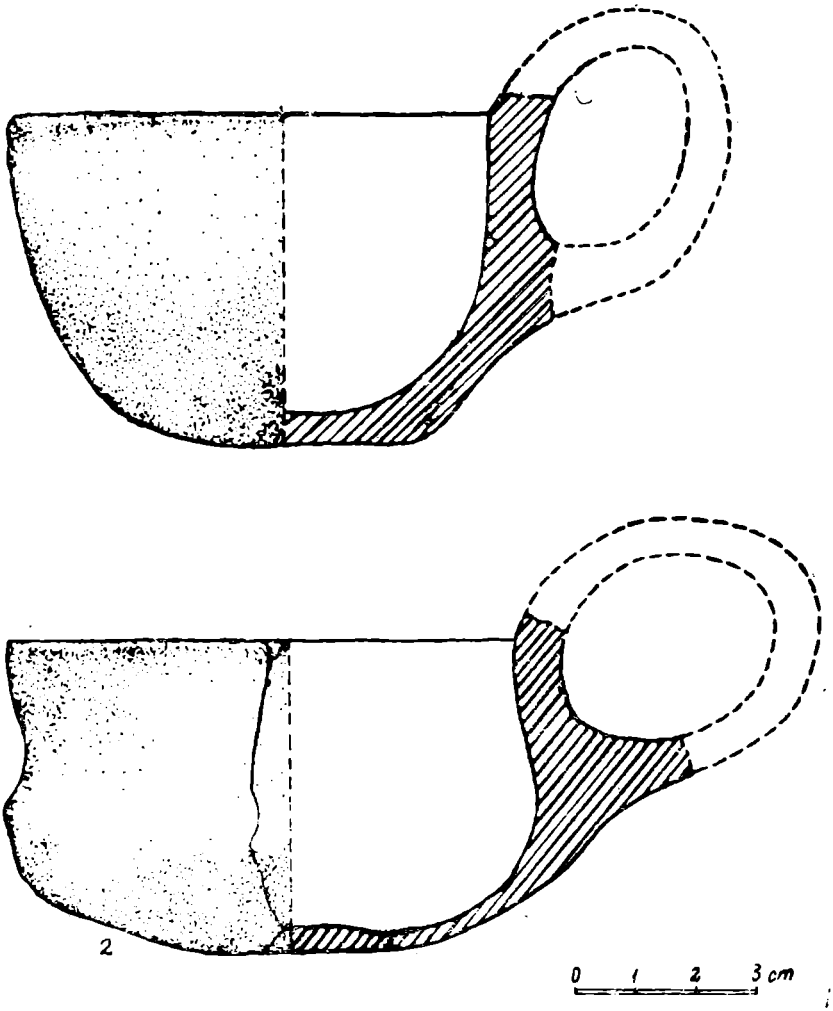

Fig. 14 Lozna, pct. Hlibicioc. Vase din complexul hallstattian.

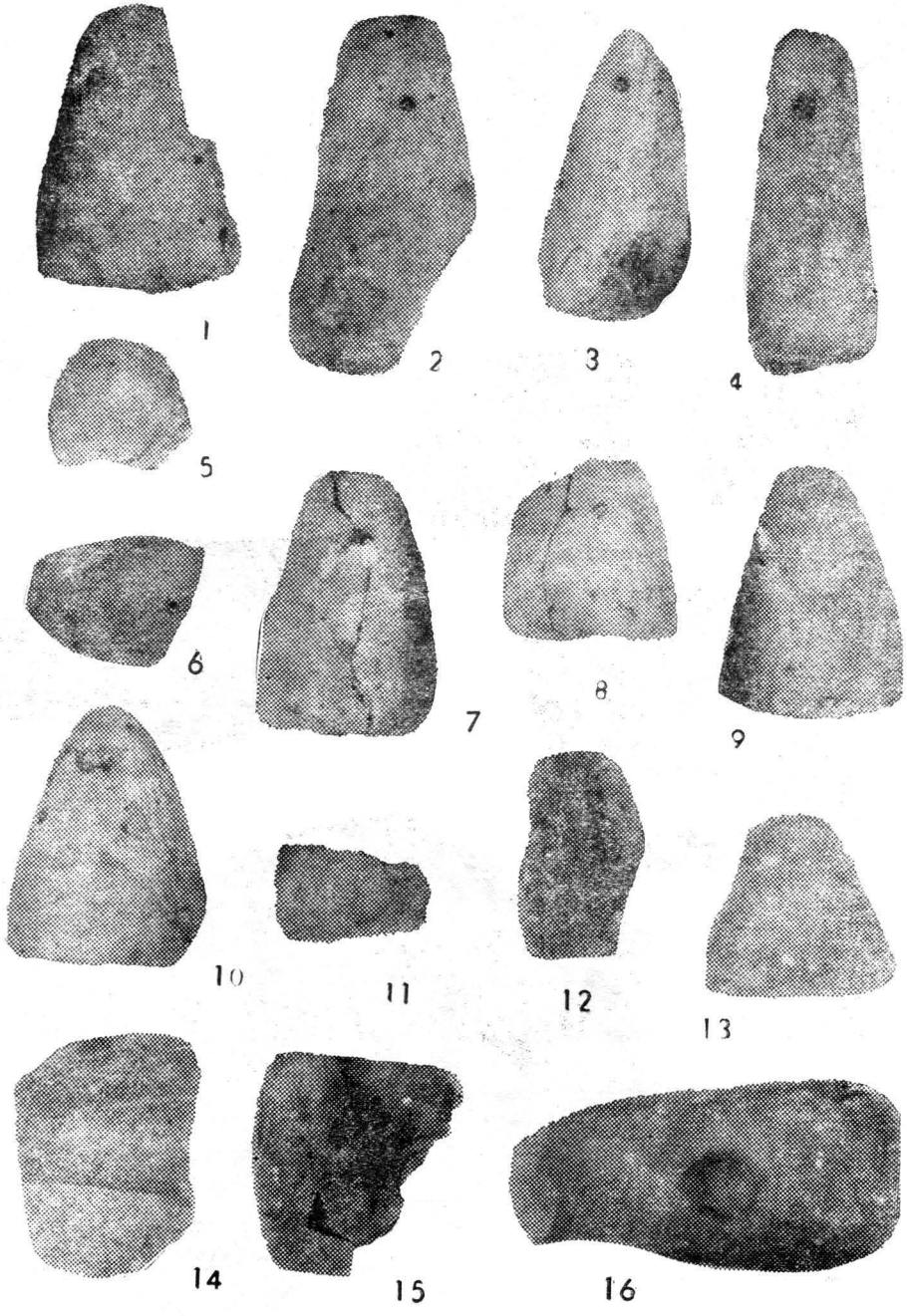

Fig. 15 Lozna, Dealul-Morii. Obiecte din lut ars și piatră din locuințele 4 și 5.

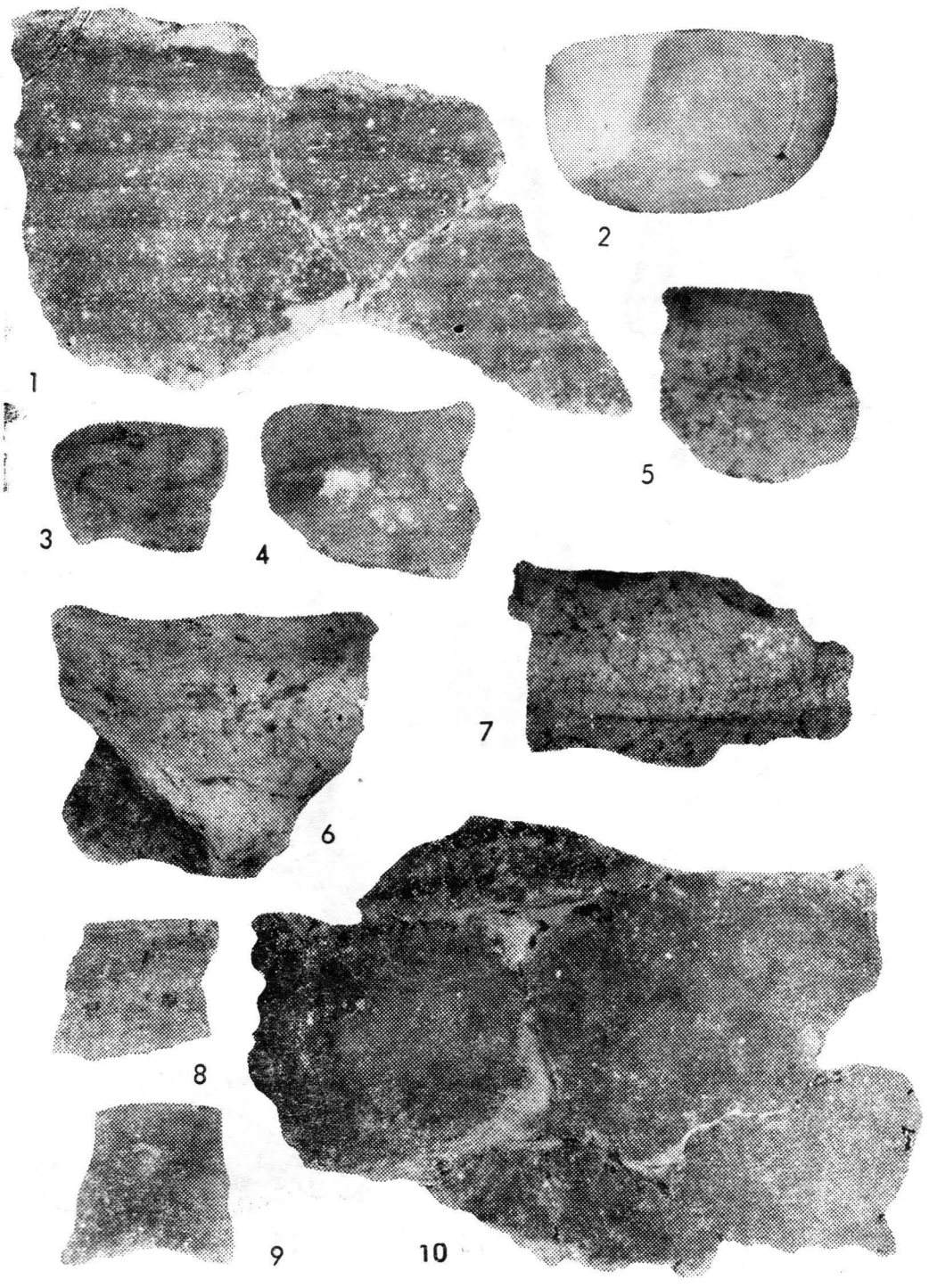

Fig. 16 Lozna, Dealul-Morii. Ceramică cenușie poroasă și neagră cu decor canelat din locuința 5 și groapa 1.

SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DE LA IPOTEŞTI (JUD. BOTOŞANI)

ION IONIŢĂ
şi OCTAVIAN LIVIU ŞOVAN

În vederea reconstituirii cît mai exacte a Casei memoriale „Mihai Eminescu", în primăvara anului 1976, un colectiv al Muzeului de istorie din Botoşani, condus de Paul Şadurschi, a efectuat un sondaj la Ipoteşti, cu scopul de a dezveli temeliile vechii case a Eminovicilor, demolată în 1924. O serie de informaţii şi documente fotografice recent descoperite lăsau să se înţeleagă faptul că la construcţia casei din 1936 de la Ipoteşti nu fuseseră respectate nici orientarea şi nici dimensiunile edificiului iniţial. Sondajul efectuat în 1976 a confirmat această presupunere şi a oferit datele necesare pentru înlăturarea erorilor. Pentru a surprinde eventual şi alte construcţii anexe care existaseră în curtea casei căminarului, tot în 1976 a mai fost executată o mică secţiune (1×12 m) la circa 20 m est de Casa memorială. În afară de unele împrăştieri de moloz din construcţii dărîmate din epoca modernă, pe traseul secţiunii s-au descoperit şi resturile unei locuinţe de suprafaţă datînd din secolele II-III e. n. [1].

În vara anului 1979 au fost începute săpăturile de salvare din aşezarea dacică de la Ipoteşti, urgenţa fiind determinată de proiectele de amenajare a Complexului memorial. Aceste săpături au continuat şi în toamna anului 1980, rezultatele confirmînd existenţa unei dense aşezări a dacilor liberi din această parte a Moldovei. Locul în care au fost efectuate săpăturile este situat în vatra satului, pe o pantă de deal înclinată de la nord-est spre sud-vest, la marginea căreia curge un pîrîu cu debit redus. În cursul celor două campanii de săpături au fost efectuate patru secţiuni şi mai multe casete, însumînd o suprafaţă totală de aproape 400 m^2, în care s-au descoperit materiale sporadice din epipaleolitic, o aşezare dacică din secolele II-III e.n. şi resturi de locuire din secolele XIX-XX.

Stratigrafia staţiunii este destul de simplă, fiind semnalat un singur strat arheologic, de culoare cenuşie, corespunzător aşezării dacice. Întrerupt în unele zone, şi în general destul de subţire, numai pe locuri atingînd grosimea de 0,10-0,15 m, el zace direct peste solul gal-

1. Al. Păunescu, P. Şadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al judeţului Botoşani*, 1, Bucureşti, 19[illegible], p. 170 ([illegible]VII, 1, C[illegible]

ben. La rîndul lui, acest strat arheologic era suprapus de solul vegetal, în care se găseau şi resturile de locuire din secolele XIX-XX.

Cele cîteva piese din silex de Prut aparţinînd epipaleoliticului erau antrenate în depunerea corespunzătoare aşezării dacice. Dintre ele menţionăm un nucleu tipic pentru faciesul tardenoisian (fig. 1, 1) şi o aşchie cu urme de retuşe.

Aşezarea dacică, din care au fost dezvelite total sau parţial cinci locuinţe şi două gropi cu resturi menajere. este singura din vremea căreia au rămas depuneri arheologice în strat. După densitatea complexelor, intensitatea locuirii pare să fi fost destul de mare, deşi depunerile arheologice în strat nu sînt prea consistente. Aceasta se datoreşte atît înclinaţiei destul de accentuate a terenului, de pe care torenţii formaţi în urma ploilor au cărat în permanenţă materialele arheologice, cît şi construcţiilor moderne de tot felul care au afectat continuitatea stratului pe zone destul de largi.

Din cele cinci locuinţe descoperite, una era îngropată în sol, fiind de tip semibordei (locuinţa 2). Ea are forma rectangulară (3×4 m) şi adîncimea medie de 0,50 m de la nivelul antic de călcare. Celelalte patru erau locuinţe de suprafaţă (locuinţele 1, 3—5). Forma lor este greu de precizat, întrucît, cu o snigură excepţie (locuinţa 1), ele n-au putut fi săpate în întregime din cauza arbuştilor şi copacilor plantaţi în perimetrul curţii Casei memoriale „Mihai Eminescu". Ţinînd seama de forma rectangulară a locuinţelor 1 şi 3, ultima săpată şi ea aproape în întregime, se poate presupune că şi celelalte locuinţe de suprafaţă aveau o formă similară.

Inventarul aşezării dacice este în general destul de sărăcăcios, o mare parte din el fiind probabil îndepărtat din zona aşezării prin acţiunea torenţilor. Materialele sînt puţine chiar în interiorul locuinţelor. Ca obiecte menţionăm doar un fragemnt din partea mobilă a unei rîşniţe *(catillus)* din rocă locală (fig. 1, 13) şi o fusaiolă de lut. Ceramica, deşi mai numeroasă, nu ajunge totuşi la abundenţa obişnuită din alte aşezări dacice contemporane. Proporţia majoritară o formează vasele lucrate cu mîna din pastă grosolană, din care nu lipsesc ceştile tronconice şi borcanele, decorate uneori cu brîuri şi butoni în relief (fig. 1, 4, 8-11). Ceramica lucrată la roată, din pastă fină de culoare cenuşie sau cărămizie, este în proporţie ceva mai mică. În cuprinsul ei se întîlnesc diferite tipuri şi variante de oale, castroane, fructiere şi căni, ornamentate cîteodată cu motive realizate în tehnica lustrului (fig. 1, 2, 3, 5-7, 12). Cea de a treia categorie o formează ceramica romană de import, reprezentată prin fragmente de amfore. În locuinţa 1 a fost găsită în 1976 o amforă spartă pe loc, care a putut fi reconstituită în întregime(fig. 2).

Pentru încadrarea cronologică a aşezării nu dispunem încă de materiale suficiente care să ne permită o datare foarte precisă. Amfora descoperită în locuinţa 1 poate fi încadrată, pe baza analogiilor exis-

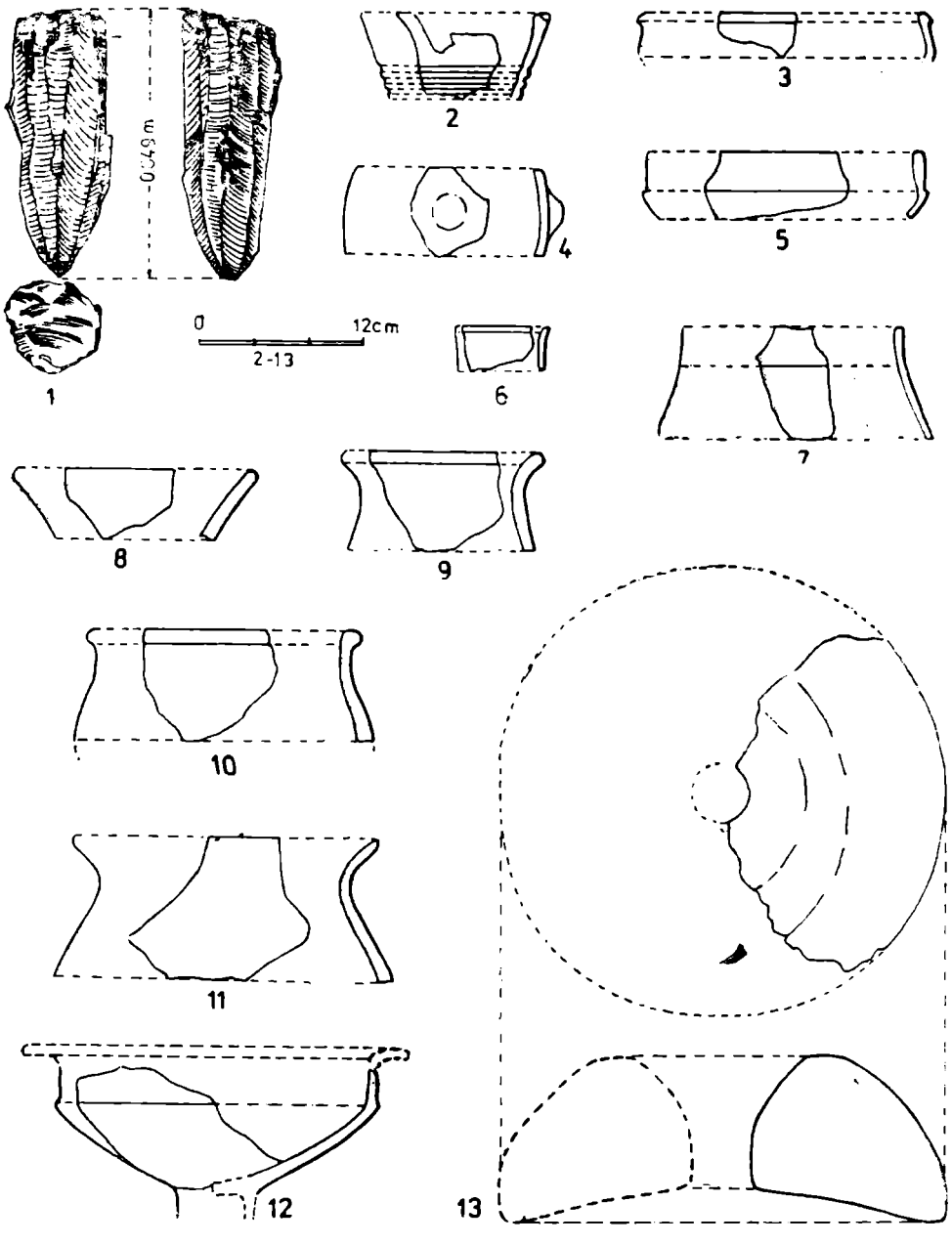

Fig. 1 Ipotești. Obiecte din epipaleolitic (1) și din secolele II-III e. n. (2-13): 1, nucleu de silex tardenoisian; 2-12, fragmente de vase din pastă fină lucrate la roată (2, 5, culoare cărămizie; 3, 6, 7, 12, culoare cenușie) și din pastă grosolană lucrate cu mîna (4, 8-11); 13, fragment de rîșniță *(catillus)* din rocă locală. 1, strat; 2-4, 6, 7, locuința 2; 5, 9, 10, 13, locuința 1; 8, 11, locuința 3; 12, locuința 4.

tente [2], în secolul al III-lea al e.n. Ea ar constituit un indiciu că așezarea de la Ipotești a fost folosită în perioada respectivă. Proporția destul de mare de ceramică lucrată cu mîna, în comparație cu aceea executată la roată, ar fi un semn că așezarea la care ne referim a fost folosită și într-o etapă mai veche, cînd tehnica la roată era mai puțin răspîndită, de aceea am opta pentru coborîrea limitei cronologice inferioare în secolul al II-lea al e.n. Desigur, cronologia largă, în secolele II-III e.n., va putea fi restrînsă și stabilită cu mai multă exactitate, pe măsură ce descoperirile de la Ipotești vor fi mai numeroase.

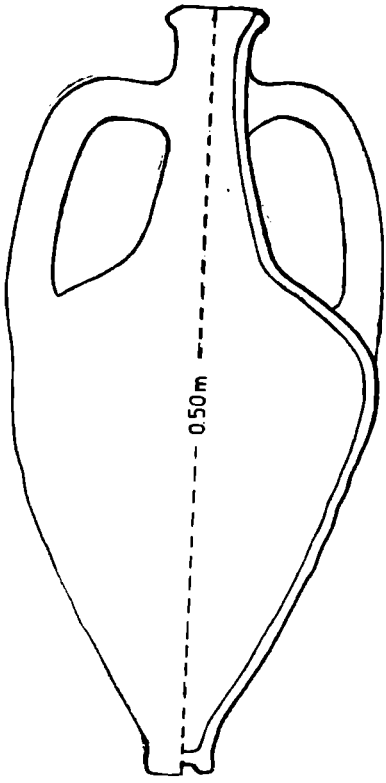

Fig. 2 Ipotești. Amforă romană din locuința 1.

În ceea ce privește apartenența culturală și etnică, toate elementele de care dispunem permit atribuirea acestei așezări populației dacice. Dealtfel, trebuie menționat că în apropierea ei au fost semnalate și alte așezări dacice din aceeași vreme. Una din acestea se află chiar în preajma Ipoteștilor, în punctul „La luncă" (300 m sud de sat) [3]. Alte două așezări se găsesc pe teritoriul satului vecin Cucorăni, prima în vatra satului [4], iar cea de a doua în care s-au făcut și ample săpături în punctul „Medeleni" (circa 3 km nord-vest de Ipotești) [5]. Așadar, se poate afirma că în această microregiune de la marginea estică a Podișului Sucevei (zona de contact cu stepa Jijiei), locuirea dacică avea o mare densitate în secolele II-III e.n.

În sfîrșit, descoperirile din secolul al XIX-lea sînt importante prin proveniența lor din casa familiei Eminovici. Între materialele recoltate semnalăm monede (între ele un exemplar din prima emisiune românească de la 1867), resturi de cahle și vase de factură românească.

---

2. S. Sanie, *Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova*, în S[illegible] 1968, 2 p. [illegible].

[illegible] A. [illegible] P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, p. 170 (XXXVII, 1. A).

[illegible] N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova*, [illegible] 1970, p. 236 (109 a); Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *op. cit.*, [illegible] XXXVII, [illegible].

5. S. Teodor, *Săpăturile de la Cucorăni (jud. Botoșani)*, în ArhMold, 8, 1975, p. 121, 139-151.

Destul de numeroasă este însă și ceramica provenind din ateliere din centrul și apusul Europei. Toate aceste materiale, legate de mediul în care a trăit o parte a vieții sale marele poet român, și asupra cărora nu ne oprim aici, vor îmbogăți colecția de exponate a Casei memoriale „Mihai Eminescu" din Ipotești.

FOUILLES ARCHÉOLOGIQUES D'IPOTEȘTI (DÉP. DE BOTOȘANI)

Résumé

Par les fouilles effectuées à Ipotești pendant les années 1979—1980, ont été découverts des restes isolés d'épipaléolithique, un établissement dace des IIe-IIIe siècles de n. è. et des restes d'habitation des XIXe-XXe siècles.

Parmi les restes épipaléolithiques on a trouvé un éclat à retouches et un nucleus tipique au tardénoisien.

Dans l'établissement dace on a découvert une hutte enfoncée dans le sol, quatre habitations de surface et deux fosses avec des restes ménagers. L'inventaire est constitué par un fragment de moulin à bras *(catillus)* en roche local (fig. 1, 13), une fusaiole, des fragments de vases daces travaillées à la main (fig. 1, 4, 8-11) et façonnés au tour (fig. 1, 2, 3, 5-7, 12), ainsi que des restes d'amphores romaines (fig. 2). L'établissement dace d'Ipotești peut être daté au cours des IIe-IIIe siècles de n. è.

Les découvertes de XIXe siècle offrent des informations importantes sur la maison dans laquelle a vécu une parte de sa vie le grand poète roumain Mihai Eminescu.

EXPLICATIONS DES FIGURES

Fig. 1 Ipotești. Objets d' pipal olithique (1) et des IIe-IIIe siècles de n. è. (2-13) : 1. nucleus en silex tipique au tardé ; 2-12, fragments des vases en pâte fine façonnées au tour (2, 5, pâte rouge ; 3, 6, 7, 12, pâte grise) et en pâte poreuse faites à la main (4, 8-11) ; 13, fragment de moulin à bras *(catillus)* en roche local. 1, couche archéologique ; 2-4, 6, 7, habitation 2 ; 5, 9, 10, 13, habitation 1 ; 8, 11, habitation 3 ; 12, habitation 4.

Fig. 2 Ipotești. Amphore romaine de l'habitation 1.

NOI DESCOPERIRI DE AMFORE ROMANE ÎN JUD. BOTOȘANI

OCTAVIAN LIVIU ȘOVAN
PAUL ȘADURSCHI

Cercetările din ultimii ani și materialele publicate privind perioada sec. II-III e.n. la est de Carpați au reliefat, în afara aspectelor locale ale civilizației dacilor liberi, și elementele de cultură romană care au pătruns pe diverse căi în zonă, fiind preluate și influențînd pozitiv evoluția acestei părți a fostului regat dacic.

Formele materiale și spirituale ale civilizației superioare romane au pătruns atît din sud, cît și din vest, peste Carpați, după cum era și firesc, frecvența descoperirilor arătînd pînă acum o diminuare treptată a acestora, pe măsura măririi distanței față de hotarele statului roman. Intensificarea activității de cercetare arheologică permite însă în ultimul timp, reevaluarea bagajului de informații asupra acestor aspecte, prin înmulțirea continuă a descoperirilor de materiale de factură romană pînă în zonele din nordul Moldovei.

Elementele caracteristice ale civilizației romane care pătrund aici sînt amforele, opaițele, monedele, produsele metalurgiei etc. [1], a căror diversitate tipologică arată vechimea și continuitatea legăturilor amintite.

Un loc aparte în rîndul produselor romane importate îl ocupă amforele, a căror întrebuințare uzuală în comerț, transport și în gospodărie este bine cunoscută [2]. Dorim în cele ce urmează să punem în circuitul științific cîteva din exemplarele de amfore întregi și fragmentare inedite aflate în colecțiile Muzeului județean Botoșani, provenite toate de pe teritoriul județului Botoșani.

1. Botoșani, Calea Națională, „La stadion" [3].

a) Fragment de gît de amforă, din pastă friabilă, nisipoasă, culoare roz-gălbuie, formă cilindrică cu evazare la bază. Lipsa urmelor locurilor de atașare superioară a torților presupune o lungime inițială

---

1. Silviu Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei (sec. II î.e.n.-III e.n.)*, Iași, 1981, p. 128.

2. V. Canarache, *Importul amforelor stampilate la Istria*, București, 1957, p. 8 și urm.

3. Fragmentele de amfore de la „La stadion" au fost descoperite cu ocazia lucrărilor de canalizare și donate Muzeului județean de ing. D. Cantemir, căruia îi mulțumim și pe această cale.

pînă la gură de cel puțin încă 10 cm. Înălțimea, 0,22 m, nr. de inventar 6462. (Planșa IV, fig. 1).

b) Fragment de amforă, pastă alb-gălbuie compactă, cu pigmentații negre numeroase în compoziție, care-i dau un aspect cenușiu. Buza inelară răsfrîntă spre exterior, gîtul cilindric, torțile cu secțiune ovoidală și nervură longitudinală exterioară, în dreapta liniei lor mediane. Incizie adîncă înainte de ardere la nivelul superior al atașului torților. Înălț. 0,10 m, inv. 1380. (Pl. III, fig. 2, Pl. V, fig. 4).

c) Fragment de amforă din pastă zgrunțuroasă, dură, cu pigmentații negre în compoziție, culoare cărămizie, buza inelară răsfrîntă la exterior, gîtul cilindric lărgit spre bază, începînd de sub atașul superior al torților. Torțile ovoidale în secțiune, cu nervură longitudinală mediană etxerioară. Înălțimea, 0,19 m, inv. 6461. (Pl. IV, fig. 6).

2. Buimăceni, com. Albești, „În Deal la Biserică" [4].

a) Amforă din pastă dură, nisipoasă, culoare roz-gălbuie, buza inelară răsfrîntă la exterior, gîtul înalt, cilindric, ușor evazat spre gură, pornind de la atașul superior al torților. Torțile ovoidale în secțiune și cu nervuri pe partea exterioară, lateral, în dreapta liniei lor mediane. Corpul conic, cu diametrul maxim în zona superioară prezintă caneluri orizontale caracteristice rămase din timpul lucrului la roată. Fundul inelar cu ușoară evazare. Înălțimea, 0,60 m, inv. 1385. (Pl. I, fig. 1 a și 1 b, Pl. V, fig. 1).

b) Amforă din pastă dură, nisipoasă, de culoare roz cu particule negre în compoziție. Buza inelară răsfrîntă la etxerior, gît înalt cilindric, ușor evazat spre gură, ca și exemplarul anterior, față de care prezintă doar mici deosebiri de dimensiuni. Torțile ovoidale în secțiune cu cîte două nervuri longitudinale în exterior, dispuse simetric față de linia mediană a torților. Înălțimea, 0,58, inv. 1382. (Pl. I, fig. 2 a și 2 b, Pl. V, fig. 2).

3. Cucorăni, com. M. Eminescu, „Medeleni" [5].

a) Amforă aproape întreagă, lipsește gura, din pastă dură, culoare roz-gălbuie, gîtul scund, lărgit spre bază începînd de sub atașul superior al torților. Torțile ovoidale în secțiune, cu nervură longitudinală exterioară mediană, pîntecul bombat, fundul inelar cilindric. Înălțimea, 0,44 m, inv. 6459. Pl. III, fig. 3).

---

4. Amforele de la Buimăceni au fost descoperite în 1969 pe un platou înalt ce domină Valea Jijiei, delimitat la ENE de Valea Hurmuzachi (Al. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I, București, 1976, p. 40). Menționăm că o cercetare la fața locului pentru identificarea împrejurărilor în care au fost descoperite amforele, efectuată de către autorii acestui articol a permis sesizarea faptului că platoul „În Deal la Biserică" pare a fi o cetate din pămînt, recuperîndu-se și resturi din lemn de stejar ce proveneau probabil de la palisade, cetate ce pare a fi geto-dacică. Tot atunci, în apropiere, în vatra satului s-au recoltat fragmente ceramice caracteristice secolelor II-III e.n.

5. Piesele de la Cucorăni prezentate aici provin din colecția învățătorului A. Crișcea. Ulterior, în zona în care au fost găsite s-au întreprins săpături arheologice de Silvia Teodor, în nivelul corespunzător așezării din secolele II-III găsindu-se și alte fragmente de amfore romane, din care două cu inscripție. (Silvia Teodorid, *Săpăturile de la Cucorăni*, AM VIII, p. 139, 151, fig. 41, 43, 58).

b) fragment de amforă din pastă compactă, dură, de culoare roz-gălbuie, buza inelară răsfrîntă la exterior, torți ovoidale în secțiune, cu nervură longitudinală exterioară, lateral dreapta față de linia mediană. Înălțimea, 0,09 m, inv. 6466, (Pl. III, fig. 4).

4. Vatra-Hudești, „Ceacîru“ [6].

Fragment de amforă din pastă dură, nisipoasă, culoare roz-gălbuie, cu pigmentații negre în compoziție, buza inelară, răsfrîntă la exterior, torțile lipsesc, gîtul scurt cu evazare spre bază, începînd de sub atașul superior al torților. Înălțimea, 0,17 m, inv. 6464. (Pl. IV, fig. 3).

5. Ipotești, com. M. Eminescu [7].

Amforă din pastă dură, nisipoasă, culoare roz-gălbuie cu urme de ardere secundară. Buză inelară, gîtul scurt, evazat spre buză, pîntecul bombat, fundul inelar cilindric, torți ovoidale, cu nervură mediană exterioară. Înălțimea, 0,50 m, inv. 6468. (Pl. VI, fig. 4).

6. Jijia, com. Albești, „Vatra satului““. [8].

Amforă din pastă dură, de culoare cărămiziu-deschisă, buza inelară, răsfrîntă la exterior, gîtul se lărgește spre bază imediat de sub atașul superior al torților. Torțile cu nervură longitudinală pronunțată, lateral dreapta față de linia lor mediană, pîntecul bombat, fundul inelar cilindric. Pe gîtul amforei se găsesc opt semne incizate înainte de ardere, grupate de două ori cîte patru, în formă de rozetă, probabil marca atelierului. Înălțimea, 0,46 m, inv. 1383. (Pl. III, fig. 1, Pl. V, fig. 3, Pl. VI, fig. 3).

7. Stînca, com. Ștefănești, „Dealul Rîșca“ [9].

a) Amforă din pastă dură, nisipoasă, cu pigmentații negre și maronii în compoziție, culoare cărămizie. Buza inelară, răsfrîntă la exterior, gîtul scurt cu evazare spre bază, începînd de sub atașul superior al torților. Torțile cu nervură longitudinală mediană, pîntecul bombat. fundul inelar cilindric. Înălțimea, 0,43 m, inv. 6469. .Pl. II, fig. 2 a și 2 b, Pl. VI, fig. 2).

b) Amforă din pastă dură, nisipoasă, cu pigmentații negre în compoziție, asemănătoare în forme cu exemplarul anterior, diferind prin culoare, care este alb-gălbuie și prin dimensiuni. Înălțimea, 0,45 m. inv. 6470. (Pl. II, fig. 1 a și 1 b, Pl. VI, fig. 1).

8. Localitate necunoscută.

a) Fragment de amforă din pastă friabilă cu mult nisip în compoziție, culoare alb-gălbuie, buza inelară răsfrîntă la exterior, cu canelură circulară interioară la 0,8 cm sub gură, gîtul cilindric, cu ușoară eva-

---

6. Provine din colecția școlii din localitate.

7. Exemplar descoperit în 1976, vezi în prezentul volum, Ion Ioniță și Octavian-Liviu Șovan, *Săpăturile arheologice de la Ipotești, jud. Botoșani*, p. 46, Fig. 2.

8. Găsită în grădina locuitorului Andriescu Gheorghe în 1970, la 1,60 m adîncime.

9. Amforele au fost descoperite în 1980 de Toma Gheorghe și Brebenel Ioan pe malul lacului de acumulare de la Stînca-Costești, împreună cu un vas întreg din pastă fină cenușie, lucrată la roată. În vara anului 1981, Ion Ioniță și Octavian-Liviu Șovan au întreprins o săpătură de salvare în necropola de incinerație descoperită aici, găsindu-se 40 de morminte.

zare la bază. Torțile ovoidale în secțiune, pe porțiunile păstrate nu se observă nervuri sau caneluri. Înălțimea, 0,27 m, inv. 6463. (Pl. IV, fig. 2).

b) Fragment de amforă, pastă dură, nisipoasă, de culoare roz-gălbuie, buza inelară, gît lărgit spre bază, începînd de sub atașul torților, torțile cu nervuri longitudinale exterioare, lateral dreapta față de linia lor mediană. Înălțimea, 0,24 m, inv. 6460. (Pl. IV, fig. 5).

c) Fragment de amforă, din pastă zgrunțuroasă, friabilă, cu mult nisip, culoare cărămizie, cu pigmentații negre în compoziție, buza inelară, răsfrîntă la exterior, torțile lipsesc, gîtul scurt, cu evazare spre bază. Înălțimea, 0,18 m, inv. 6465, (Pl. IV, fig. 4).

După cum se poate observa, amforele întregi și fragmentare inedite prezentate mai sus aparțin unui tip cunoscut și cu o arie mare de răspîndire, asupra originii lor emițîndu-se păreri diferite [10].

În cele ce urmează, încercăm să punem în discuție cîteva aspecte de tipologie ale amforelor resepctive, în urma observațiilor asupra exemplarelor din colecțiile Muzeului județean Botoșani și a celor publicate în literatura de specialitate.

Se consideră că unul din tipurile caracteristice secolelor II-III e.n. îl constituie amforele cu pastă zgrunțuroasă, de culoare alburie trecînd succesiv la nuanțe mai închise pînă la cărămiziu, cu pigmentații negre în compoziție, cu mică și nisip, de formă alungită, cu gît cilindric înalt, care se lărgește spre bază, cu trecerea lină spre umerii amforei, buza profilată, picior scurt și inel de susținere [11].

De asemeni se consideră că în cadrul acestui tip există două variante, una timpurie, datînd din sec. I-II., cu corpul mai alungit, conic sau *fusiform și o variantă tîrzie, de secol II-III, cu corpul mai bombat. S-a* mai făcut o observație, referitor la această a doua variantă mai tîrzie, în baza unei amfore de la Draxini-Botoșani și a trei amfore descoperite în inventarul mormîntului nr. 7/1978 de la Barboși [12], opinîndu-se că amforele cu corpul mai scurt și mai bombat, cu piciorul mai îngust ar fi de sfîrșit de secol III [13].

Considerăm că observațiile noastre bazate pe un număr sporit de exemplare ale unor asemenea recipiente ne permit să întărim această constatare. Din cele cincisprezece amfore întregi și fragmentare prezentate mai sus, patru (Pl. I, fig. 1a și 1b, 2a și 2b, Pl. IV, fig. 1 și 2, Pl. V, fig. 1 și 2) aparțin unui tip cu analogii mergînd aproape pînă la identitate cel puțin ca forme și dimensiuni cu cele descoperite la Holboca [14] sau la Neapolis [15] în regiunea nord-pontică. Remarcăm ușoara evazare a gîtului între atașul superior al torților și gură, ca și ușoara

10. Silviu Sanie, op. cit., p. 136 cu bibliografia.
11. Ibidem, p. 135 ; Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 90 ; *Hierasus*, I, 1978, p. 150.
12. Silviu Sanie, op. cit., p. 83, 136.
13. Șelva Sanie, *Două mici depozite de amfore romane descoperite în Moldova*, SCIV, 19, 1968, 2, p. 349.
14. Ibidem, p. 347, fig. 2.
15. I. B. Zeest, *Keramiceskaia tara Bospora*, MIA, 83, Moscova, 1960, p. 118, pl. XXXVIII, 94, a, b.

evazare a fundului inelar. Formele suple ale acestui tip de amforă coroborate cu aspectul evident mai bombat al pîntecului față de exemplarele mai timpurii datate în sec. I-II e.n. [16], le circumscriu producerea și folosința la sfîrșitul sec. II și începutul sec. III.

Celelalte exemplare prezentate aparțin tipului mai scurt și cu pîntecele mai bombat. Amfore similare au fost găsite la Barboși [17], Schela-Galați [18], Draxini [19] și Cucorăni-Botoșani [20], ca și în zona nord-pontică, ca de exemplu la Ilurat [21] și Tiritake [22]. Datarea destul de exactă a acestor amfore poate fi făcută atît printr-o logică a evoluției evident de recunoscut a acestui tip ce continuă pe scara evolutivă pe cele de tip Holboca, cît și prin găsirea unor exemplare în complexe datate cu monede de la Claudius II Goticus (268—270) [23], fapt ce restrînge limitele cronologice ale producerii acestor recipiente la sec. III, avîndu-se eventual în vedere și faptul că se acceptă în general posibilitatea utilizării unei amfore în jur de 50 de ani [24].

Exemplarele întregi cît și fragmentare găsite pe teritoriul jud. Botoșani denotă, cel puțin pînă în prezent, circulația unui tip unitar de amfore ca forme și dimensiuni, caracterizat prin gură cu buză inelară răsfrîntă la exterior, gîtul scurt ce coboară cilindric pînă la ataşul superior al torților, iar de aici se evazează pînă la umăr. Pîntecele bombat se termină cu un fund inelar cilindric. Mici diferențieri apar la această variantă de recipiente doar la două din exemplarele din mormîntul de la Barboși amintit mai sus, la care evazarea gîtului pornește direct de la gură, prelungindu-se aproape direct în pîntecul amforelor respective, umărul de obicei caracteristic lipsind în aceste cazuri. [25]

În ceea ce privește torțile, facem observația că de regulă atît amforele de tipul celor de la Holboca și Buimăceni, ca și cele de tipul celor găsite la Jijia-Albești, Ipotești sau Stînca-Ștefănești, au torțile ovoidale în secțiune, cu nervuri mediane sau laterale liniei mediane ale torților, însă fără o repetare a aceloraşi elemente la amfore idenitice ca pastă, culoare sau datare.

Avînd în vedere cele expuse mai sus, considerăm că se poate accepta cu mai multă siguranță delimitarea între cele două tipuri de amforă înglobate în general pînă acum în sec. II-III, noi descoperiri viitoare putînd eventual să ducă la tipologii mai amănunțite.

---

16. Şeiva Sanie, op. cit., p. 346.
17. Silviu Sanie, op. cit., p. 83, pl. 68 bis (8-10), p. 138, pl. 38/6 etc.
18. M. Brudiu, *O amforă cu ulei de măsline din sec. II-III descoperită la Schela-Galați*, Muzeul Național, III, 1976, p. 159-163.
19. Silviu Sanie, op. cit., p. 136, pl. 31/2.
20. Silvia Teodor, op. cit., p. 143, pl. 41, 43, 58.
21. V. F. Gaidukevici, MIA, 85, 1958, p. 36, fig. 20.
22. Un exemplar asemănător reprodus de V. Canarache în op. cit., p. 10, provine din săpăturile de la Tiritake din 1935—1940, publicate de V. F. Gaidukevici în MIA, nr. 25. Remarcăm înălțimea însă de aproape 0,90 m, a acestei amfore, după cum reiese din scara alăturată amforei reproduse în lucrarea citată.
23. Silviu Sanie, op. cit., p. 83, 136.
24. Ibidem, p. 129.
25. Ibidem, p. 83, pl. 68 (8 și 10).

NOUVELLES DÉCOUVERTES D'AMPHORES ROMAINES DANS LE DÉPARTEMENT DE BOTOȘANI

Les recherches des dernières années ont conuit à la découverte, dans le département de Botoșani, de nouvelles amphores entiers et fragmentaires, dont on va parler cet ouvrage. Elles appartiennent à un type d'amphores connu, qui était rencontré au II-ème et III-ème siècles, en Moldavie et dans région Nord-Pontique, en deux variantes ;

1. Des amphores du type qu'on a découvert à Holboca, avec une base annulaire, un col un peu élargi entre le side-car superieur des anses et de la bouche, avec une panse voûté, le fond annulaire légèrement élargi, des anses ovoïdales, en section avec des nervures extérieures longitudinales.

On les date au II-eme-III-eme siècles.

2. Des amphores avec un col plus court une panse cylindrique élargie vers la base, le fond annulaire cylindrique.

Une logique de l'évolution manifestement admise ainsi que la découverte de quelques exemplaires de Barboși, dans des ensembles donés de monaies de Claudius II Gothicus, tout cela permet l'insertion de la production et de l'utilisation de cettes amphores au IIIème- siècle n. è.

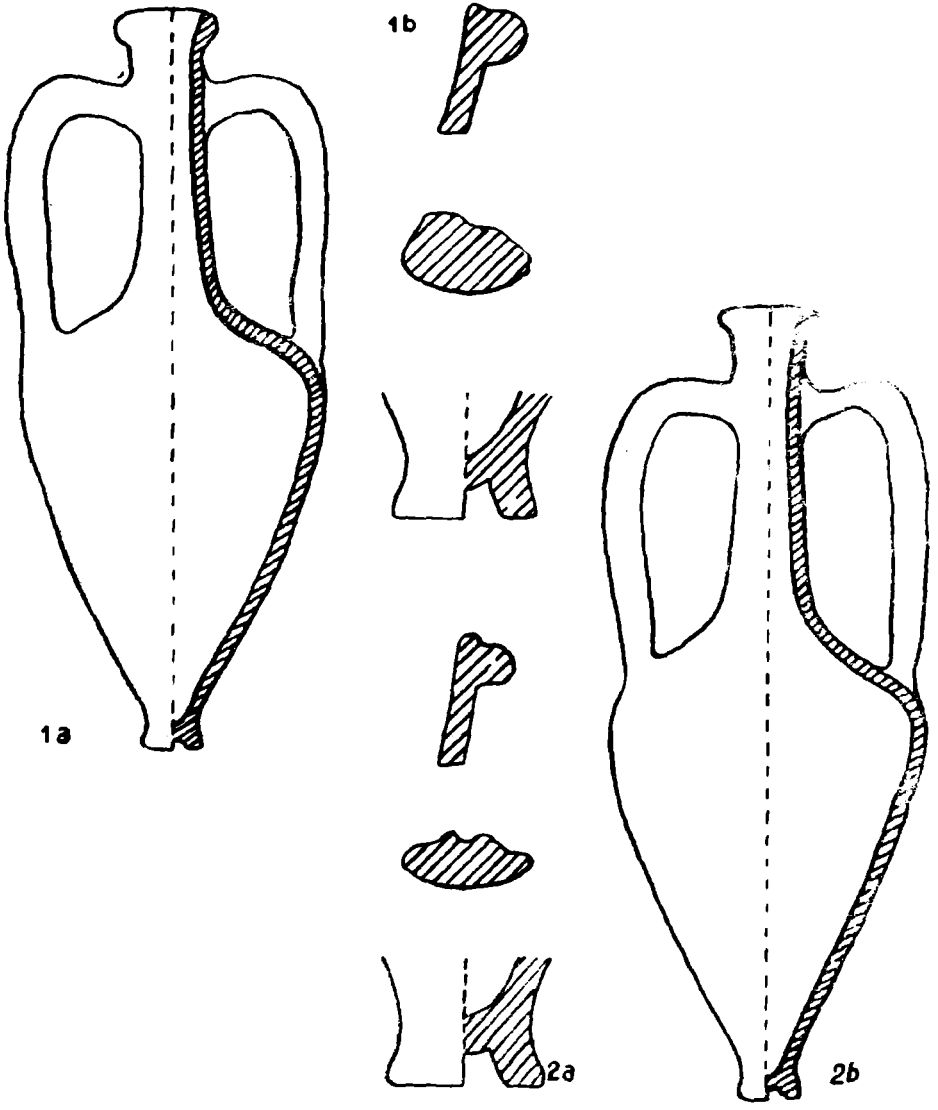

Planșa I. Buimăceni-Albești, fig. 1 a și 1 b, 2 a și 2 b.

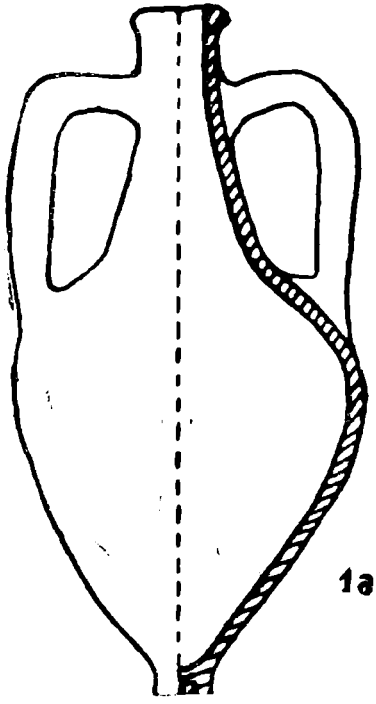

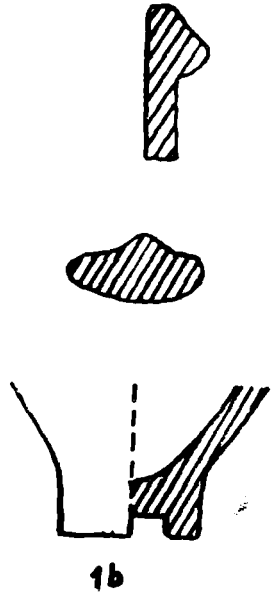

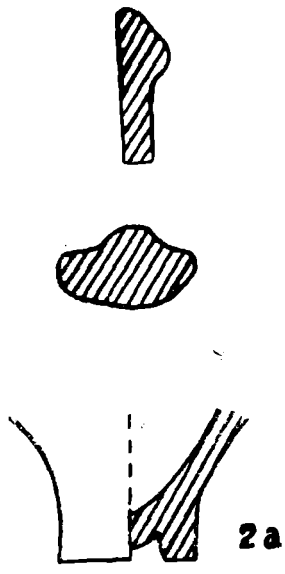

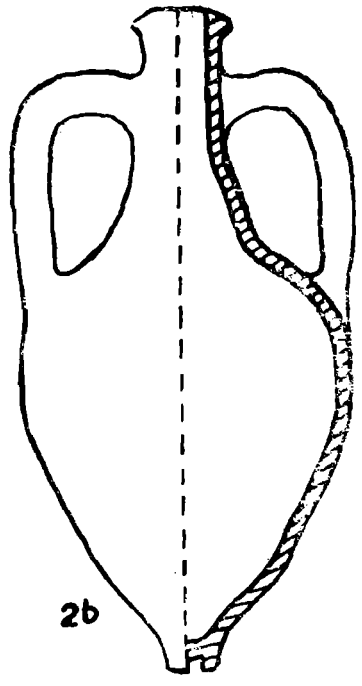

Planșa II. Stînca-Ștefănești, „Dealul Rișca", fig. 1 a și 1 b, 2 a și 2 b.

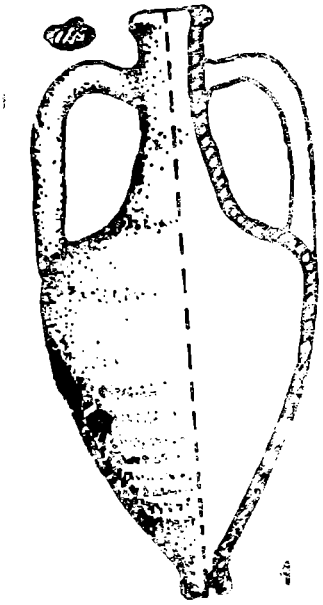

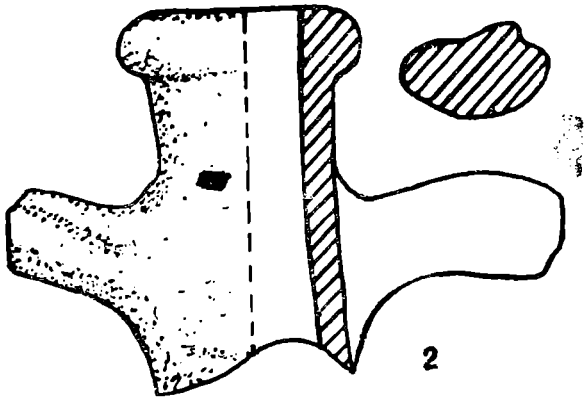

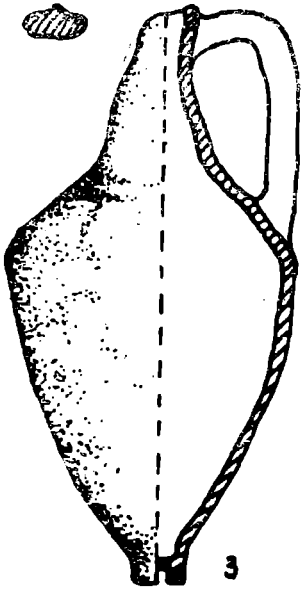

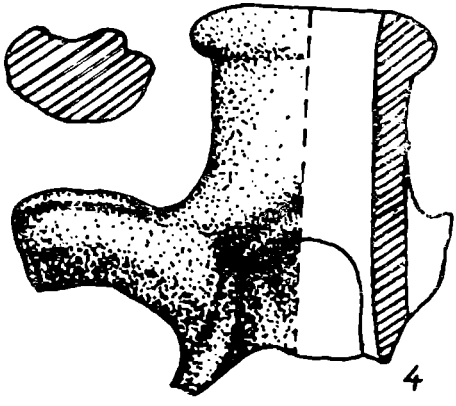

Planșa III. Jijia-Albești, fig. 1 ; Cucorăni „Medeleni“ M. Eminescu fig. 2-3 ; Botoșani, „La stadion“, fig. 4.

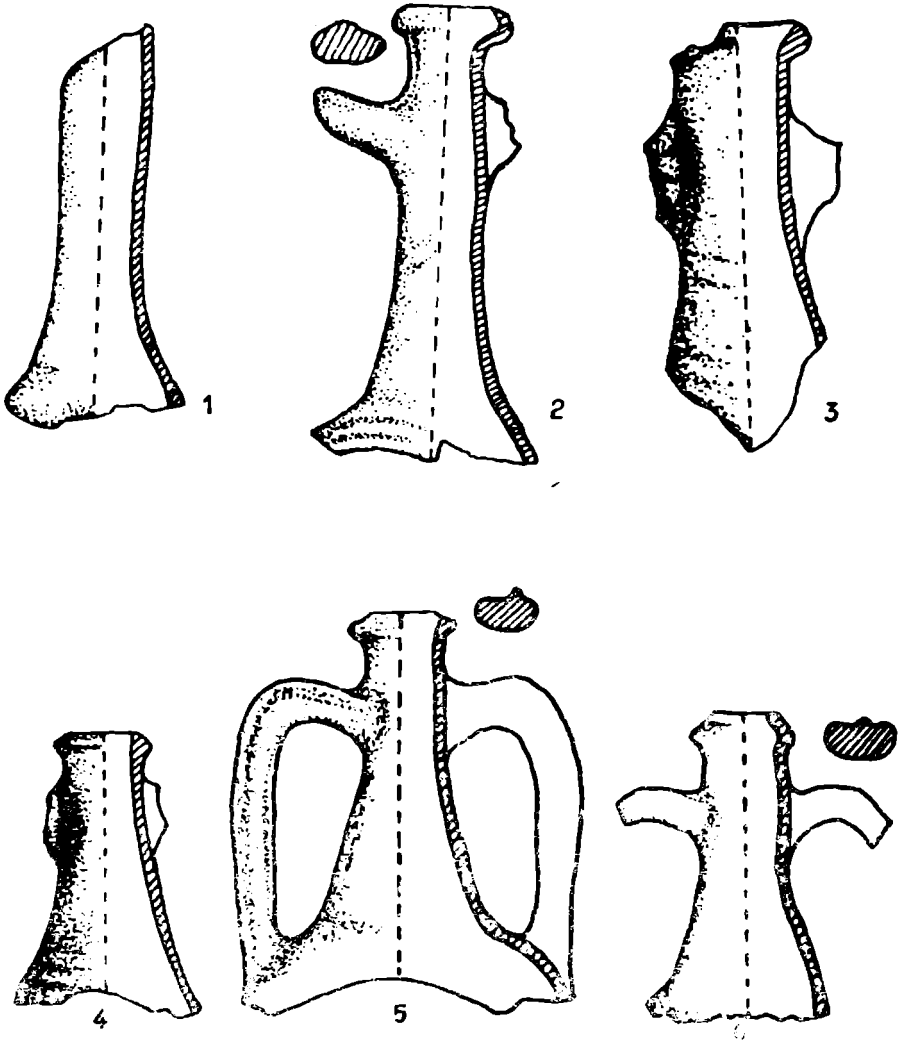

Planșa IV. Botoșani „La stadion", fig. 1, 6 ; Loc. necunoscută, fig. 2, 4-5 ; Vatra-Hudești, „Ceacîru", fig. 3.

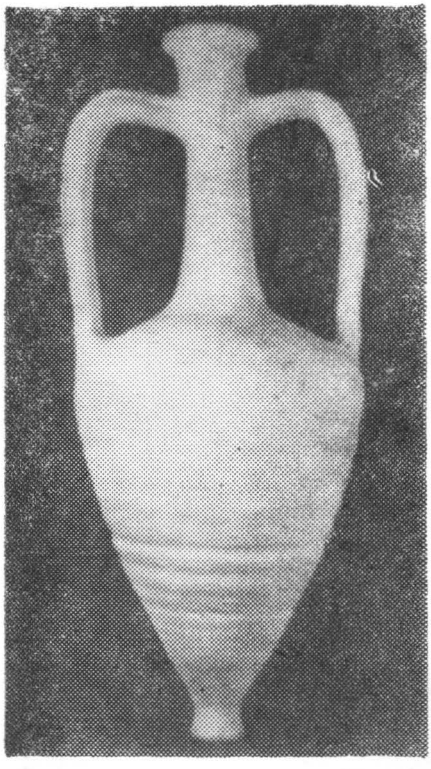

Fig. 1

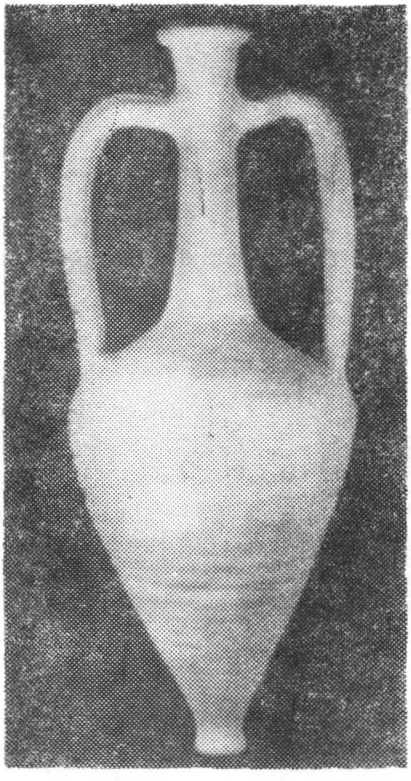

Fig. 2

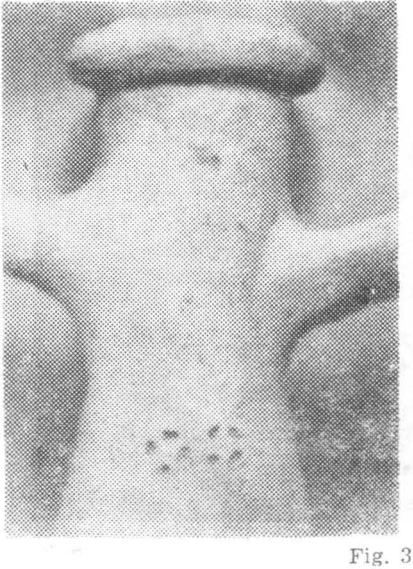

Fig. 3

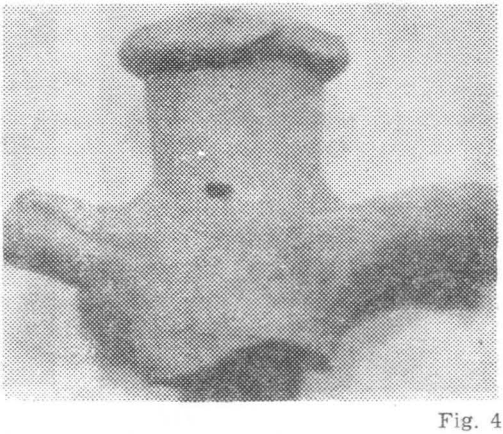

Fig. 4

Planșa V. Buimă enl-Albești, fig. 1-2, Jijia-Albești, fig. 3; Botoșani, „La stadion", fig. 4.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

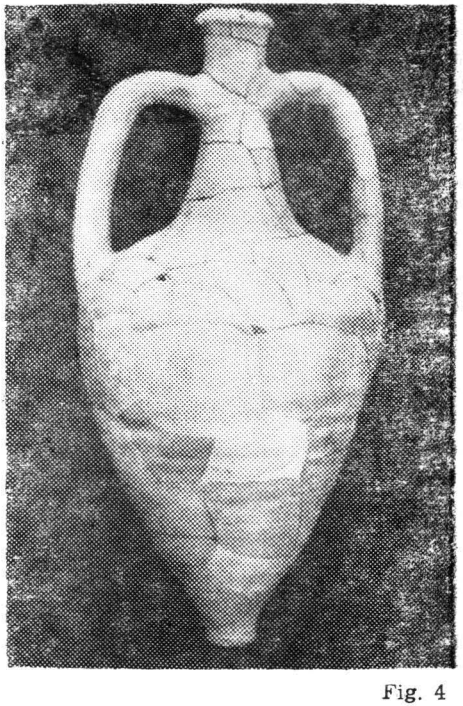

Fig. 4

Planșa VI. Stînca-Ștefănești, fig. 1-2; Jijia-Albești, fig. 3; Ipotești-M. Eminescu, fig. 4.

PROBLEME PRIVIND ORIGINEA AURULUI LA GETO-DACI ÎN LUMINA CERCETĂRILOR INTERDISCIPLINARE : ELABORAREA METODEI DE CERCETARE

DAN DRĂGUȘ

Studiul de față constituie o introducere în domeniul metodelor de lucru ale fizicii nucleare în a analiza urmele de elemente chimice din piesele de aur din patrimoniul cultural național al R. S. România. Totodată el încearcă să cuprindă probleme legate de elaborarea unei metodologii cît mai eficiente pentru studierea metalelor prețioase. Cercetarea este necesară în contextul noilor date dobîndite în cunoașterea structurii materiei prin metode nucleare moderne. [1]

Fragmente din minereu de aur recoltat în urmă cu multe zeci de ani de pe teritoriul țării noastre [2] ce se află în diferite colecții din străinătate au fost obiectul unor studii [3]. Rezultatul acestor cercetări prin numărul mic de fragmente analizate, al metodei folosite, este neconcludent, el neputînd caracteriza zonele aurifere ale țării noastre pentru aurul primar (de zăcămînt) cît și pe cel secundar (aluvionar), cu atît mai mult cu cît metoda de cercetare folosită (spectrală) la unele probe analizate nu evidențiază decît două elemente componente, eventual trei. Puterea de rezoluție a analizelor astfel efectuate este puțin probabilă în cazul unei încercări de stabilire a apartenenței unei piese sau a unui grup de piese din aur dintr-o perioadă istorică la o zonă geografică [4]. Cu toate că cercetătorii au efectuat o serie de analize ale unor piese și din alte țări ale Europei, rezultatele nu sînt concludente prin cumulul de date oferite spre susținerea afirmațiilor [5].

1. G. E. Baiulescu și T. Născutiu, în Metode fizice de analiză a urmelor, 1964, p. 31-210.

2. E. Comșa, Folosirea aurului în epoca neolitică, APULUM, XII, p. 13-23.

3. A. Hartmann, Spektralanalytische Untersuchungen bronzezeitlicher Goldfunde des Donauraumes, în Germania, 46, 1968, I, p. 19-20.

4. A. Hartmann, Op. cit., p. 23.

— A. Hartmann. Prahistorische Goldfunde aus Europa, Stud. Anfangen Metalurgie, 3 (1970), als sam 3.

5. A. Hartmann, Ergebnisse der spektralanalytischen Untersuchung aneolithischer Goldfunde aus Bulgarien, în Studia Praehistorica, 1-2, Sofia, 1978.

— idem, Tezaure preistorice din Europa 1977, p. 9-45.

— idem, Ergebnisse spektralanalptischen Untersuchung bronzezeitlicher Goldfunde der Iberischen Halbinsel, în Actes du VII Congres intern. des Sciences Prehist. et Protohist., Belgrad, 52-57.

— A. Mozsolics — A. Hartmann, Goldfunde des Depothorizontes von Hajdusamson, 46 BRGK.

— A. Mozsolics — ACTA ARCH. Hung., 16, 1963, p. 65-83.

— N. Angelov, Tezaurul de aur de la Hotnița, în Arheologia Bulg., Sofia, I, 1959, 1-2, p. 38-46.

În luna mai a anului 1976 cercetătorul A. Hartmann de la Muzeul Wurttemberg din Stuttgart a recoltat un număr de cca. 120 probe din piesele expuse în Tezaurul Istoric al Muzeului de Istorie al R. S. România. Rezultatele analizelor trimise [6], grupate pe perioade istorice, evidențiază doar două trei și-n unele cazuri patru elemente chimice surprinse în cadrul cercetării. Aceste rezultate au fost suprapuse, probabil, peste „rezultatele" analizelor efectuate pe puținele probe de minereu din colecțiile menționate mai sus.

Deducem astfel că încadrarea geografică a zonelor de unde ar fi fost obținut aurul din piesele analizate nu putea fi făcută cu precizia cerută de importanța studiului.

Cercetările ce se vor face la noi în țară [7], pe baza noilor metode de analiză pot stabili prin coroborarea cercetărilor interdisciplinare o serie de noi elemente ajutătoare în datarea și aflarea în cazul nostru a localizării geografice a materiei prime aur, argint cît și aria de răspindire.

Pentru obiectele de valoare istorică și artistică din aur s-au elaborat o serie de metode de analiză.

„Analiza udă" este o metodă chimică distructivă cu care s-au analizat deseori piese din metal prețios [8]. Această analiză nu are totuși o eficacitate concludentă, deoarece valorile componentelor principale și secundare ale probei analizate însumate nu dau valori cumul de 100%, atît de necesar concluziilor finale.

În ultimul deceniu în țară s-au făcut o serie de analize chimice pe o serie de piese istorice, analize ce au dovedit o remarcabilă punere la punct a metodologiei de lucru [9].

Metodele de analiză ce urmează fac obiectul cercetărilor noastre iar rezultatele lor, efectuate pe baza analizelor nucleare moderne — în premieră pe țară, vor sprijini sau infirma o serie de concluzii datorate cercetărilor efectuate pînă acum cu mijloace și interpretări de date mai mult sau mai puțin obiective.

I. — METODA ANALIZEI ACTIVĂRII CU NEUTRONI. Această metodă nu distruge proba analizată, și se bazează pe supunerea probei (piesei) unei bombardări cu neutroni iar spectrul obținut în final reprezintă componenți majori și minori. Cercetători străini [10] afirmă că platina, nichelul, plumbul sînt metale ce nu pot fi depistate prin această analiză. În țară prin cercetări încununate de succes nichelul este surprins în cadrul acestei metode [11].

---

6. Buletinele de analiză au fost trimise pe adresa Muzeului de Istorie al R. S. România, aflîndu-se în prezent la secția Tezaurul Istoric.

7. Institul de Fizică Atomică posedă mijloace necesare efectuării acestor analize.

8. Gettens R. și Waring Cl., în The composition of some ancient Persian and other Near Eastern silver objects, Ars Orient. 2, 1957, p. 83-90.

9. E. Stoicovici și Fl. Stoicovici, Monede de argint dacice și specificul lor chimic și metalografic, în Acta MN, IX, 1972, p. 375-332.

— idem, Compoziția argintului din obiectele de podoabă dacice, p. 541-543.

10. A. Hartmann, în Germania, 46, 1968, p. 19-27.

11. G. E. Baiulescu și T. Născeutiu, Metode fizice de analiză a urmelor, 1974, p. 178-179.

Metoda permite cunoașterea precisă a unui mare număr de elemente chimice în domeniul unor concentrații de 10 p.p.m. (părți pe milion).

Analiza fiind directă, în profunzimea probei studiate, se deosebește de metodele de analiză ce dobîndesc informații doar de la suprafață. Studierea marelui număr de elemente rezultat prin analiza aceasta în concentrații de la 1 p.p.m. la 100% p.p.m. au o precizie a măsurătorilor de cca $\pm 3\%$. Această metodă are limite după cum s-a mai spus, atunci cînd se caută să se stabilească prezența unor elemente care au timpul de înjumătățire foarte scurt sau secțiune eficace de radioactivare improprie.

II. — METODA FLUORESCENȚEI CU RAZE X [12]. Este o metodă nedistructivă și constă în iradierea probei (piesei) cu un fascicol de raze X, emițîndu-se o radiație secundară sau de fluorescență ; lungimea de undă a acestei radiații este caracteristică calitativ și cantitativ fiecărui element prezent în probă. Se pot analiza un număr de cca. 65-70 elemente, iar timpul necesar unei analize este de cca. 30 sec. La analizare, grosimea stratului cercetat al probei este dat de numărul atomic al elementelor componente cu o variație de la 10 la 30. μ

Menționăm că domeniul analizelor de urme începe cu concentrații de ordinul microgramelor iar limita inferioară depinde de perfecționarea continuă a metodelor actuale și de elaborarea unora noi în momentul testărilor practice a metodologiei.

Alegerea cu discernămînt a unei metode în analiză impune o cunoaștere prealabilă a proprietăților fizico-chimice a metalului [13] cercetat, cît și cunoașterea în detaliu a metodologiei de obținere a piesei istorice, a întregii sale tehnologii [14]. Afirmăm aceasta deoarece există o deosebire sesizabilă între concentrația de elemente chimice aflate la suprafața pieselor turnate și concentrația de la suprafață a pieselor obținute din aurul primar prin batere directă.

Rezultatele analizelor efectuate pe probe prelevate din piesele de aur de valoare istorică și artistică vor fi comparate în final cu rezultatul analizelor făcute pe probe de aur primar (montan) și secundar (aluvionar), cu surprinderea particularităților zonelor de unde aceste ultime două categorii de probe au fost recoltate. De aceea este necesar un număr cît mai mare de probe din aceste două categorii pentru ca în final precizia analizelor să definească zonele de exploatare a aurului în decursul istoriei pe pămîntul țării noastre.

Această metodă poate fi utilizată la piesele cu valoare istorică și artistică din argint, bronz, fier, cupru ; pentru orice epocă istorică cu mici modificări metodologice. La ceramică metoda poate fi aplicată în

12. idem, p. 86-104.

13. I. Lăzărescu și V. Brana, Aurul și argintul 1972, p. 7-272 cu bibliografia anexată.

14. Studiu în manuscris.

vederea stabilirii surselor de materii prime și autentificarea unor obiecte din acest material.

Pe lîngă localizarea extragerii minereului din piesele ce vor fi analizate se pot face și o serie de identificări eșalonate gradat de procedee tehnologice, de observare directă a acumulărilor cantitative de tehnologii, care au dus la salturi calitative —, adevărate puncte de referință pentru studiul meșteșugului aurului din neolitic pînă în zilele noastre —, în această zonă carpato-danubiano-pontică.

Pentru perioade vechi, analizele sînt mai clare atunci cînd piesa a fost executată din aur „primar". Nu același lucru este posibil la piesele în componența cărora au intrat atît minereuri diferite ca zone de apartenență cît și piese mai mici. În aceste situații se va ține seamă de particularitățile elementelor complementare cu valoare certă.

Pe baza analizelor de laborator, efectuate pe probe prelevate, cercetătorul A. Hartmann grupează pe criteriul „originii" și al compoziției, aurul european, el atribuind grupului A 3 apartenența aurului transilvănean [15]. La această concluzie s-a ajuns studiindu-se și o serie de piese din zona Dunării mijlocii care au fost legate de exploatarea aurului din zonele BRAD și VERESPATAK [16].

Alți cercetători [17] ajung și ei la aceleași concluzii pe baza acelorași analize, dar leagă zona Dunării mijlocii de descoperirile tezaurelor de aur făcute în zonele Irlandei. Aceste afirmații au fost combătute cu fermitate prin dovezile concrete date de analizele efectuate de o serie întreagă de alți specialiști [18].

Datorită cercetărilor actuale cît și a celor viitoare considerăm că este utilă prelevarea de probe de pe piesele de aur și păstrarea lor împreună cu probele recoltate din zonele aurifere ale țării noastre într-un singur loc, accesibil specialiștilor într-o BANCĂ A PROBELOR.

De o importanță deosebită este și recoltarea probelor necesare analizelor, de modul în care se face această operație și de păstrarea lor, depinzînd în mare măsură rezultatul analizelor. Prelevarea de probe de pe piesele istorice indiferent de natura metalului, dar cu atît mai mult la aur și argint, trebuie executată cu grijă ca în final prejudiciile aduse valorii pieselor să fie minime.

Punîndu-se la punct aceste metode de cercetare printr-o serie de analize — testări la început, se va putea obține în final o serie de date noi, ajutătoare, completîndu-se și mai mult tabloul de date științifice ce privesc obiectele de aur de valoare istorică și artistică de la noi.

15. A. Hartmann, Tezaure preistorice din aur din Europa, p. 9-15.
16. A. Hartmann și Sangmeister E., în Angewandte Chemie, 2, 1972, p. 620-629.
17. H. Neuninger, E. Preuschen, Pitioni în Arch. Aust., 49, 1971, p. 23-35.
18. P. Harbison și J. Royy, în Soc. Antiq., 101, 1971, p. 159-163.

DIE PROBLEME HINSICHTLICH DER HERKUNFT DES GOLDES BEI GETO-DAKEN IM LICHT DER ZWISCHENFACHGEBIETE FORSCHUNGEN DIE AUSARBEITUNG DER FORSCHUNGSMETHODE

Dieses Studium stellt die neuen Forschungsmethoden im Bereich der Kernphysik dar, die Metohden die Forscher im Bereich der Geschichte helfen können um die Herkunft der Metalle (in unserem Fall Gold) zu erfahren, die die Stücke mit geschichtlichen und künstlerischen Wert bestehen.

Gleichzeitig, nach einer kritischen Zerlegung der alten Methoden, wir versuchen eine neue Forschungs methodologie zu ausarbeiten.

Diese bestehet aus dem Vergleich der Ergebnisse der Analysen der Goldstücke zu den Ergebnissen der Analysen der Erzproben geerntet aus verschiedenen Strukturen der Goldgruben wie auch der angeschwemmten Sand aus unseren Land.

Wir erwähnen daβ diese Methodologie sich in dem praktischen Prozeβ der Ernte der Proben, der ausfürung der Analysen wie auch ihrer Auffassung vervollkommen könnte.

NOI DESCOPERIRI SARMATICE ÎN ZONA BÎRLADULUI

VASILE PALADE

Cu cîțiva ani în urmă semnalam prezența unor morminte de inhumație, atribuite populațiilor sarmatice, descoperite pe raza orașului Bîrlad și în unele localități din zonă [1]. Între timp s-au mai făcut și alte descoperiri care vin să întregească tabloul prezenței sarmatice din această regiune.

În cele ce urmează ne propunem să prezentăm aceste noi descoperiri :

1. *Com. Băcani,* jud. Vaslui.

În urma unei ploi, în vara anului 1975, apele au descoperit oasele de la picioarele unui schelet uman, în șanțul de pe partea stîngă a drumului, în dreptul casei lui Alexandru Țocoi. Sesizați de descoperire și ajunși la fața locului am constatat că mormîntul se afla pe porțiunea de teren dintre malul șanțului și gardul curții locuitorului amintit. Apa distrusese numai capătul de sud al mormîntului împreună cu labele picioarelor, dezvelind și o căniță lucrată la roată din pastă fină de culoare gălbui-cărămizie acoperită la suprafață cu angobă lucioasă cărămiziu-roșcată (fig. 2/2 ; 3/4). Capetele tibiilor și peroneelor indicau orientarea scheletului pe axa nord-sud. În funcție de aceasta, s-a deschis o casetă spre a se dezveli întreg mormîntul. Astfel s-a constatat că cel decedat fusese așezat într-o groapă de formă rectangulară, lungă de cca. 1,90 m., lată de 0,80 m și adîncă de 1,50 m., orientată pe axa VNV-ESE, depus întins pe spate cu capul la nord și mîinile pe lîngă corp. Sub cușca toracică se afla o fibulă de bronz lucrată din două părți : corpul din tablă de secțiune rectangulară și acul împreună cu resortul și coarda din sîrmă de secțiune circulară. Fibula în forma literei „D" are piciorul întors pe dedesubt înfășurat de trei ori. Capătul opus de secțiune circulară este îndoit spre exterior pentru a fixa axul pe care se înfășoară resortul bilateral format din cîte două spire. Deosebită la această fibulă este coarda care se înfășoară în jurul capătului posterior al arcului (fig. 2/1).

2. *Sat. Peicani, com. Găgești,* jud. Vaslui.

Cu prilejul amenajării unei gropi pentru stins var, în curtea școlii, la adîncimea de 1,40 m a apărut un schelet uman pe care înv. Marin Rotaru l-a salvat de la distrugere recuperînd și obiectele de inventar care-l însoțeau. După spusele sale, cel decedat fusese așezat în groapă

1. V. Palade, Cercetări istorice (serie nouă). IX-X, 1978—1979, Iași, p. 247-258.

în poziție șezînd cu fața spre sud. Pe fundul gropii, sub schelet și în fața acestuia se aflau următoarele obiecte de inventar : a) Colier format din 77 mărgele dintre care 70 tubulare și 7 inelare. Un număr de 23 mărgele tubulare sînt lucrate din pastă de sticlă de culoare alb-gălbuie, poleite cu foiță de argint. Alte 23 mărgele sînt din pastă de sticlă alb-verzuie, dînd impresia de coral. Un număr de 22 mărgele sînt lucrate din sticlă translucidă cu nuanțe de bleu-vert ori roz-mov. Acestea au pereții corpului dubli și sînt îngemănate cîte două. Una dintre mărgelele tubulare este din chihlimbar iar alta din coral de culoare albă. Un număr de 6 mărgele inelare sînt tot din coral de aceeași culoare iar una din agat (fig. 6 b). Cană lucrată la roată din pastă fină cenușie (fig. 3/9 ; 5/3). c) Strachină lucrată la roată din pastă fină cenușie, spartă și reparată înainte de a fi depusă în mormînt (fig. 2/4 ; 3/1). d) Oală de dimensiuni mici lucrată cu mîna din pastă grosieră (fig. 3/5 ; 4/3. e) Fusaiolă bitronconică din lut (fig. 3/2 ; 5/1). f) Fragment de cercel (?) lucrat din sîrmă de bronz, distrus prin oxidare (fig. 2/3).

3. *Sat. Vădeni, com. Murgeni*, jud. Vaslui.

În punctul numit „La lutărie" situat spre panta dealului, între satul nou și cel vechi, în vara anului 1980 a fost descoperit un mormînt de inhumație, cu prilejul nivelării unor gropi de scos lut. Sesizați la timp ne-am deplasat la fața locului unde am constatat următoarele : scheletul fusese distrus în mare parte de lama plugului păstrîndu-se „in situ" doar o parte a membrelor inferioare, parte din oasele bazinului și brațul drept. Restul oaselor fuseseră dislocate și împinse în gropile de scos lut din apropiere. Fundul gropii mormîntului se păstrase aproape intact pe toată suprafața acesteia, așa încît diferitele obiecte mărunte care însoțiseră decedatul se aflau pe loc, iar amprentele unui vas și a unei fusaiole se observau foarte bine. Pe această bază s-a putut stabili că cel decedat a fost așezat, în groapă, întins pe spate cu capul la VNV și picioarele ESE, cu mîinile pe lîngă corp. Fundul gropii se afla la 1,50--1,80 m adîncime față de solul actual.

Inventar : a) Colier format din 66 de mărgele dintre care 43 sferoidale, 10 tubulare, 5 inelare, 3 elipsoidale plate, 2 în formă de butoiaș, 1 tronconică, 1 bitronconică și 1 imitînd un ulcioraș fără toartă. Dintre cele 43 de mărgele sferoidale 36 sînt lucrate din pastă de sticlă translucidă, 6 dintre ele avînd corpul șănțuit. Alte 7 mărgele sînt lucrate din pastă de culoare cafenie cu nuanțe mai închise ori mai deschise, sau din pastă de culoare bleu-vert, albastru închis sau roșie. Acestea sînt decorate cu motive încrustate, realizate din cerculețe concentrice de culoare albă și cafenie închis pe fond cafeniu deschis ori bleu-vert, cu punct alb sau cafeniu în centru. Mărgica de culoare roșie este decorată cu cerculețe galbene și albastre cu punct galben în centru. Una dintre mărgele nu este încrustată dar are corpul decorat cu crestături în felii. Dintre cele 5 mărgele cu corpul mai mult ori mai puțin inelar 4 sînt lucrate din pastă de sticlă de culoare cafenie ori bleu-cenușie și una turnată din metal (bronz). Una dintre mărgele din sticlă din această categorie are decor încrustat formînd o linie circulară în zigzag de cu

loare albă pe fond cafeniu deschis. Altă mărgică are corpul crestat în felii, prevăzut cu decor încrustat format dintr-o linie circulară de culoare albă pe fond gri-cafeniu. Dintre cele 10 mărgele tubulare una este lucrată din coral de culoare roșie iar restul din pastă de sticlă de culoare cafenie cu nuanțe mai închise ori mai deschise. Toate exemplarele din sticlă au decor încrustat. Astfel, 5 dintre ele au decorul de culoare albă pe fond cafeniu și cerculețe roșii (două) ori bleu-vert (una) la extremități. O mărgică are decorul de culoare galbenă pe fond cafeniu și cerculețe bleu-vert la extremități iar alta are decorul bleu și cerculețele de la extremități albe. Un număr de 3 mărgele tubulare au încrustată o linie albă dispusă în spirală pe fond cafeniu închis, iar una (mică) este decorată cu cerculețe cu punct în centru. Cele 3 mărgele plate de formă elipsoidală sînt lucrate din pastă de culoare maro ori cu nuanțe bleu-vert, amestecate cînd aceasta era în stare vîscoasă formînd ape la suprafață și în compoziție (fig. 7). Mărgica tronconică este decorată cu cerculețe albe și punct galben în centru, încrustate pe fond cenușiu, iar cea bitronconică are încrustate porțiuni translucide alternînd cu altele cafeniu-cenușii. Mărgica cu corpul în formă de ulcior este lucrată din sticlă de culoare maronie avînd ca decor o linie de culoare albă, încrustată, dispusă circular, în zigzag în zona diametrului maxim, încadrată de cîte o linie albă dispusă în spirală spre fund și spre buză (fig. 7). Cele două mărgele cu corpul în formă de butoiaș sînt lucrate din pastă de sticlă translucidă. b) Brățară lucrată din sîrmă de metal de culoare albă, de secțiune circulară, avînd capetele lățite imitînd capul de șarpe, ruptă de lama plugului și recuperată parțial (fig. 2/5). c) Fusaiolă bitronconică din lut (fig. 5/2). d) Ulcior de lut lucrat la roată din pastă de culoare cărămizie, acoperit cu angobă de culoare roșie la suprafață, spart de plug, recuperîndu-se cîteva fragmente (fig. 4/5).

4. *Sat. Nou, com. Pogana,* jud. Vaslui.

Pe terasa inferioară de pe partea stîngă a pîrîului Tutova, în grădinile locuitorilor Gh. Stanciu și Amărgărintei Gavrilă cît și în curțile lui Andrei C. Costan și Gh. Petrea, în același perimetru, au apărut mai multe morminte de inhumație dintre care unele, după spusele descoperitorilor, erau însoțite de inventar funerar. Întrucît obiectele recuperate și predate muzeului din Bîrlad provin numai din două morminte nu le vom lua în discuție decît pe acestea.

Mormîntul 1. Cu prilejul săpării unei gropi, în grădina lui Gh. I. Stanciu, s-a descoperit un mormînt de inhumație cu scheletul așezat culcat pe spate cu capul la nord și picioarele la sud, cu mîinile întinse pe lîngă corp. La cap pe partea dreaptă se afla un vas mic (unguientar) lucrat la roată din pastă aspră, nisipoasă de culoare cărămizie-deschis (cu buza spartă și reparată) așezat culcat (fig. 3/8 ; 4/4) iar spre umăr, pe aceeași parte, se găsea o săgeată (?) de bronz care s-a pierdut.

Mormîntul 2. În grădina locuitorului Amărgărintei Gavrilă, în malul unui șanț săpat de apă, a apărut un mormînt de inhumație care, după informațiile date de localnici, fusese așezat în groapă în poziție șezînd cu spatele, la nord și fața la sud, capul fiind căzut pe femure. Pe partea

dreaptă în dreptul podului se afla o căniță lucrată la roată din pastă fină cenușie (fig. 3/7 ; 4/6) iar spre labele picioarelor, pe aceeași parte, o sabie de fier, care s-a prăpădit.

5. *Com. Tutova,* jud. Vaslui.

În punctul numit „Pe Taga" situat la aproximativ 2,5 km spre nord de sat și 0,8 km vest de șoseaua Tutova-Bîrlad, pe partea stîngă a văii pîrîului Taga, locuitorul Dumitru Viziteanu a descoperit întîmplător o căniță lucrată la roată din pastă fină cenușie (fig. 3/3 ; 4/2). Aceasta se afla la suprafața solului, ca urmare a unor alunecări masive de teren din deal. În același an (1976), în punctul respectiv locuitorul I. Lehăduș a descoperit, tot la suprafață, o a doua căniță lucrată la roată din pastă fină de culoare cenușie (fig. 3/6 ; 4/1). Fiind sesizați ne-am deplasat la fața locului și împreună cu cei doi locuitori am identificat punctul unde apăruseră cele două căniță. Nu am putut identifica nici un fel de alte urme arheologice. După toate probabilitățile acolo se aflaseră unele morminte izolate (de inhumație) dislocate de alunecările de teren care au rostogolit suprafețe relativ mari pe o adîncime de pînă la 1,50-2,00 m.

* * *

Mormintele de inhumație, prezentate mai sus, oferă date importante, prin rit și ritual precum și prin inventarul funerar, cu privire la încadrarea lor etnică și cronologică. Astfel, mormîntul nr. 1 de la Pogana (Satul Nou), împreună cu cele de la Bacani și Vădeni, avînd scheletele așezate, în groapă, întinse pe spate cu capul la nord și mîinile întinse pe lîngă corp, își găsesc corespondențe în majoritatea mormintelor sarmatice descoperite anterior în sudul Moldovei ca de altfel pe întreg teritoriul țării noastre și în regiunile nord Pontice. Fibula de bronz în forma literei „D" din mormîntul de la Bacani, vasul de lut lucrat cu mîna din mormîntul de la Peicani, fusaiolele bitronconice de lut din mormintele de la Vădeni și Peicani, împreună cu vasele lucrate la roată din pastă fină subliniază caracterul etnic sarmatic, al celor înmormîntați, toate acestea constituind particularități specifice populațiilor sarmatice pene-trate în aceste regiuni [2]. Din punct de vedere al poziției scheletelor în groapă, deosebită este situația mormintelor de la Pogana (M. 2) și Peicani în care cei decedați au fost așezați în poziție șezînd cu fața spre sud. Luînd în considerație observațiile celor care le-au descoperit, cele două morminte atestă existența unor *ritualuri de înmormîntare neîntîlnite pînă la această dată la sarmați.* În ce privește factorul etnic, ritul de înmormîntare și inventarul acestora, ne confirmă că atît mormintele cu scheletele așezate, în groapă, întinse pe spate cît și cele în poziție șezînd aparțin populațiilor sarmatice.

2. Eug. Zaharia, Materiale, VI, 1959, p. 897-901 ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova, de la paleolitic pînă în sec. al XVIII-lea,* București, 1970, p. 343-344 ; Al. Andronic, SCIV, XIV, 1963, 2, p. 347-358 ; Ion Ioniță, Arh. Mold., II-III, 1964, p. 311-325 ; V. Palade, *op. cit.*

Din punct de vedere al inventarului funerar remarcăm prezența vasului unguientar, de proveniență romană, din mormîntul nr. 1 de la Pogana, apariție singulară pînă la această dată. Dealtfel și colierul din mormîntul de la Vădeni-Murgeni se constituie ca o noutate în inventarul funerar sarmatic de pe teritoriul țării noastre. Acest colier ca și cel din mormîntul de la Peicani și cănița de la Bacani atestă legăturile grupurilor sarmatice din zonă cu Imperiul Roman. În același timp ceramica cenușie de factură geto-dacică, prezentă în aceste morminte, reflectă relațiile sarmaților cu populația în mijlocul căreia aceștia își duceau viața.

În legătură cu aceste morminte, ca dealtfel și cele descoperite anterior în această zonă, atribuite, de asemenea, sarmaților remarcăm faptul că toate erau însoțite de vase ceramice pe lîngă diferite alte obiecte ori piese de vestimentație și de podoabă. Alături de ceramica proprie, lucrată cu mîna, și cea romană de import, vasele de factură geto-dacică ocupă un loc important, cănița cu toartă fiind prezentă aproape în fiecare mormînt. Semnalăm, de asemenea, lipsa copiilor printre mormintele sarmatice descoperite, în aceste părți pînă în prezent. Aceste caracteristici diferențiază net grupul de morminte sarmatice, în discuție, de mormintele de inhumație din necropola de la Poienești socotite, de unii cercetători, ca aparținînd sarmaților [3]. Se știe că marea majoritate a mormintelor de inhumație din necropola de la Poienești aparțin unor copii și nu sînt însoțite de vase ceramice, ca dealtfel și cele cîteva morminte de adulți de aici lipsite de orice fel de inventar. În acest context este mai plauzibilă părerea potrivit căreia mormintele de la Poienești aparțin populației de origine geto-dacică, susținută de unii cercetători [4], cunoscut fiind faptul că aceștia obișnuiau să-și inhumeze copiii, așa cum o dovedesc descoperirile din necropolele de la Văleni-Botești [5], Săbăoani [6], Moldoveni-Gabăra [7], Săucești [8] etc. din Moldova, cît și în necropola dacică de la Soporul de Cîmpie [9] din Transilvania, ori în cea de la Locusteni [10] din Oltenia. Mormintele sarmatice descoperite în diferite localități din zona Bîrladului oferă astfel posibilitatea unei analize comparative mai complete pentru delimitarea apartenenței etnice a indivizilor inhumați din necropola de la Poienești ca și din alte necropole daco-carpice din Moldova, datînd din secolele II-III e.n.

Cronologic mormintele nou descoperite se plasează în sec. al III-lea e.n. Unguientarul din mormîntul de la Pogana își găsește corespon-

3. Gh. Bichir, SCIV, XII, 1961, 2, p. 262-269 ; idem, SCIV, 20, 1969, 2, p. 221-235 ; D. Protase, Dacia, NS, 1962, p. 191-192.
4. Ion Ioniță și Vasile Ursache, SCIV, 19, 1968, 2, p. 220-225.
5. Ibidem.
6. V. Ursache, Carpica, II, 1969, p. 199.
7. Iulian Anonescu, Materiale, VII, 1961, p. 449-457 ; V. Ursache, *op. cit.*, p. 200.
8. Viorel Căpitanu, Carpica, VIII, 1976, p. 153.
9. D. Protase, *Un cimitir dacic din epoca romană la Soporu de Cîmpie*, București, 1976, p. 73.
10. G. Popilian, *Necropola daco-romană de la Locusteni*, Craiova, 1980, p. 58-59.

dențe în recipientele similare descoperite în așezarea civilă de la Barboși datate în sec. al III-lea e.n. [11]. Spre o datare mai tîrzie și anume cea de a doua jumătate și sfîrșitul sec. al III-lea e.n. pledează colierul din mormîntul de la Vădeni-Murgeni, în care se află unele mărgele cu decor zebrat cu bune analogii în necropola carpică de la Poienești [12], apropiate tipologic și de unele exemplare descoperite în necropola romano-bizantină de la Callatis datată în sec. al IV-lea e.n. [13]. Unele amănunte decorative ale mărgelelor cu decor zebrat din colierul de la Vădeni cît și restul inventarului aparținînd aceluiași mormînt nu ne îngăduie datarea acestuia mai tîrziu de sfîrșitul secolului al III-lea e.n. Dealtfel și mormîntul de la Bacani se datează mai tîrziu în raport cu descoperirile sarmatice anterioare din zonă. Astfel, fibula din acest mormînt deși se apropie tipologic de cele descoperite în mormintele de la Unțești [14] și Bîrlad-Fabrica de confecții [15], este totuși de o construcție deosebită, în sensul că este lucrată din două bucăți, avînd resortul fixat pe ax și coarda la interior, identică cu exemplarele descoperite în necropola carpică de la Poienești [16] datată în a doua jumătate a sec. al III-lea e.n. Se poate astfel conchide că mormintele de la Pogana, Bacani și Vădeni reflectă, probabil, pătrunderea unor noi grupuri de populație de neam sarmatic în regiune la mijlocul și în a doua jumătate a sec. al III-lea e.n., pendulînd aproximativ pe aceleași spații în care se aflaseră anterior asemenea grupe ajunse aici în sec. al II-lea e.n. [17].

Noile descoperiri ne permit, în acest fel, să surprindem cu mai multă precizie, din punct de vedere cronologic, succesiunea infiltrării unor grupuri sarmatice în luncile de pe valea Bîrladului și a Elanului cît și ale unor afluienți ai acestora începînd cu sec. al II-lea și pînă la sfîrșitul sec. al III-lea e.n., a relațiilor acestora cu populația geto-dacică și cu lumea romană limitrofă.

NOUVELLES DÉCOUVERTES SARMATIQUES AUX ALEUTOURS DE LA VILLE DE BÎRLAD

L'auteur envisage quelques tombes d'inhumation, récemment découvertes dans quelques localités au midi des collines de Tutova et dans la dépression d'Elan (affluent de la rivière Prut).

Selon les rites et les rituels funéraires, autant que l'inventaire qui les accompagne, les tombes récemment découvertes ont été attribué, au point de vue ethnique, aux population sarmatiques pénétrées dans cette région. Les divers

11. Silviu Sanie, Ion T. Dragomir, Danubius, IV, 1970, p. 138, fig. 5/6 ; 8/5.
12. Radu Vulpe, Materiale, I, 1953, p. 462-463, fig. 364/2.
13. Constantin Preda, *Callatis, necropolă romano-bizantină*, București, 1980, p. 56.
14. V. Palade, *op. cit.*, p. 248, fig. 2/1.
15. *Ibidem*, p. 250, fig. 4/5
16. Radu Vulpe, *op. cit.*, p. 462, fig. 364/1, 3.
17. V. Palade, *op. cit.*, p 257-258

objets vestimentaires et de parrure, autant que quelques vasses céramiques d'importation, prouvent les relations des groupes sarmatiques de ces régions au monde romain.

La céramique fine grisâtre d'origine géto-dace qu'on y a découvert pour la plupart des tombes atteste des rellations très serrées existantes entre les sarmates et la population autochtone d'origine géto-dace au milieu de laquelle ceux-ci menaient leur existance.

Au point de vue chronologique certaines tombes se situent dans les dernières décenuies de la première moitié du 3-ième sicle notre ère., pendant que les autres, à la fin de ce siècle.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1 Carte des découvertes sarmates de SE et de la dépresion de Prut.
Fig. 2 Objets provenant des tombes de Băcani, Peicani-Găgești et Vădeni-Murgeni.
Fig. 3 Vases céramiques et poids du fuseau découverts dans les tombes de Peicani-Găgești, Tutova, Băcani et Pogana.
Fig. 4 Vases céramiques provenant des tombes découvertes à Tutova, Peicani-Găgești, Pogana et Vădeni-Murgeni.
Fig. 5 Des poids du fuseau et cruche en terre cuite provenant des tombes de Peicani-Găgești et Vădeni-Murgeni.
Fig. 6 Collier de perles en verre provenant de la tombe de Peicani-Găgești.
Fig. 7 Collier de perles en verre provenant de la tombe de Vădeni-Murgeni.

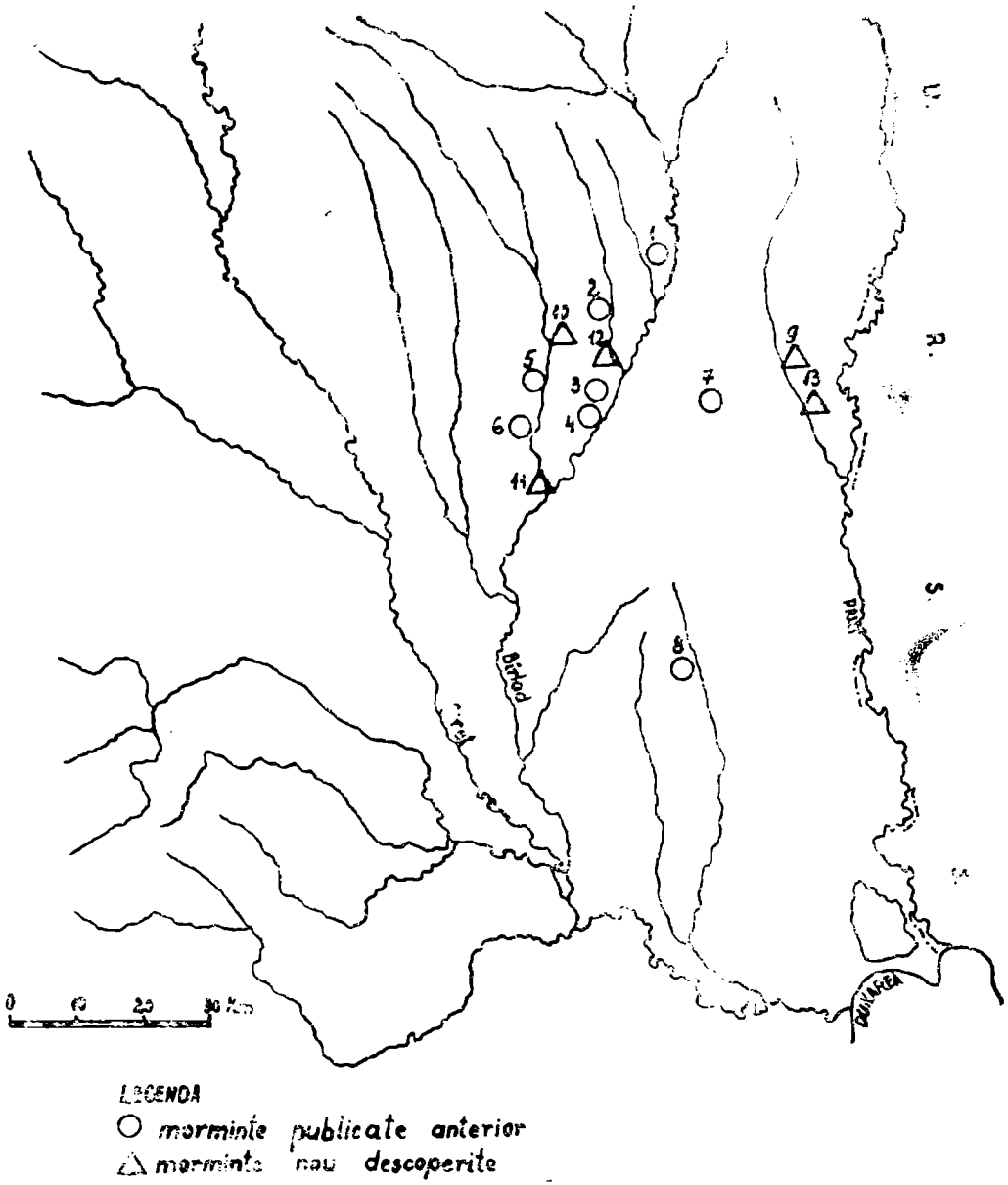

Fig. 1. Localităţile din sudul Moldovei în care s-au descoperit morminte sarmatice.

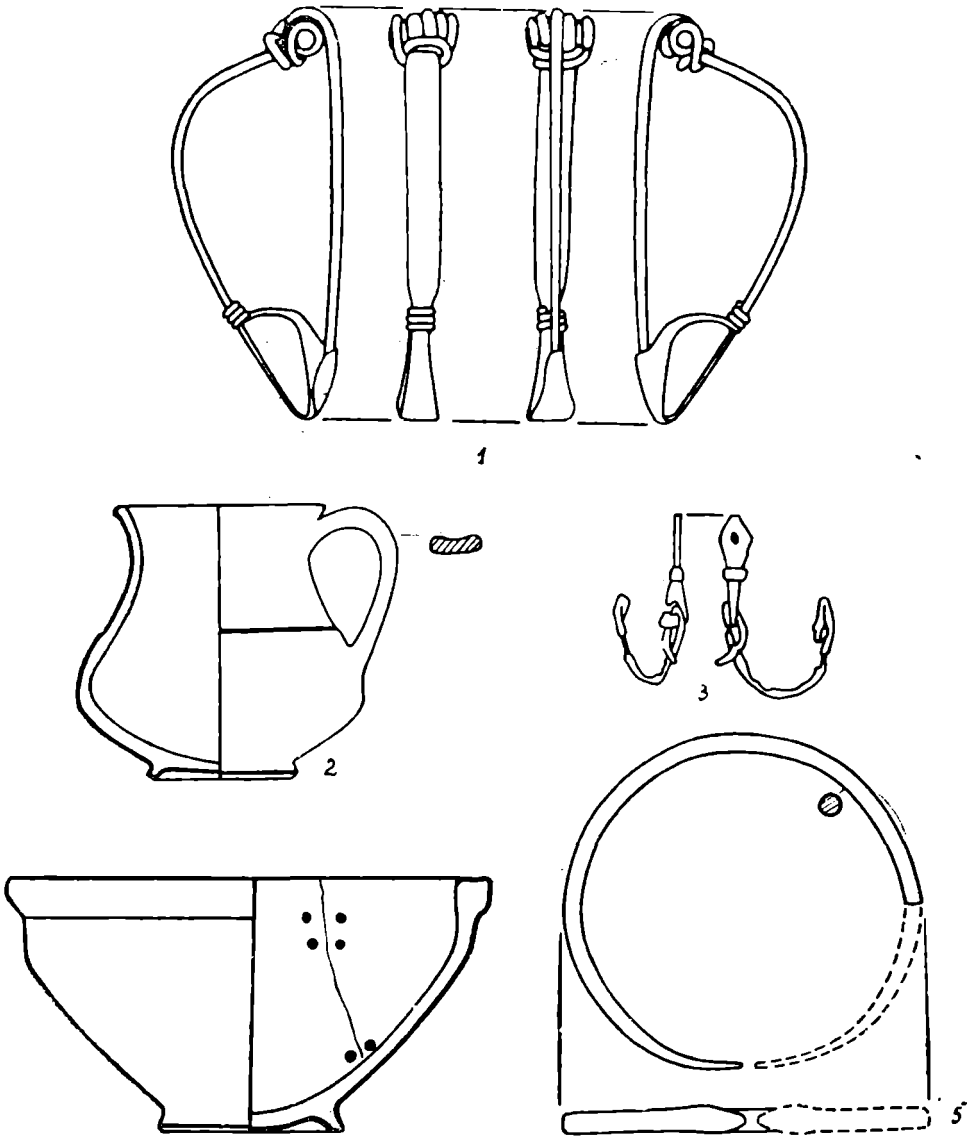

Fig. 2. Vase și obiecte de podoabă: Băcani (1, 2); Peicani — Găgești (3, 4); Vădeni — Murgeni (5).

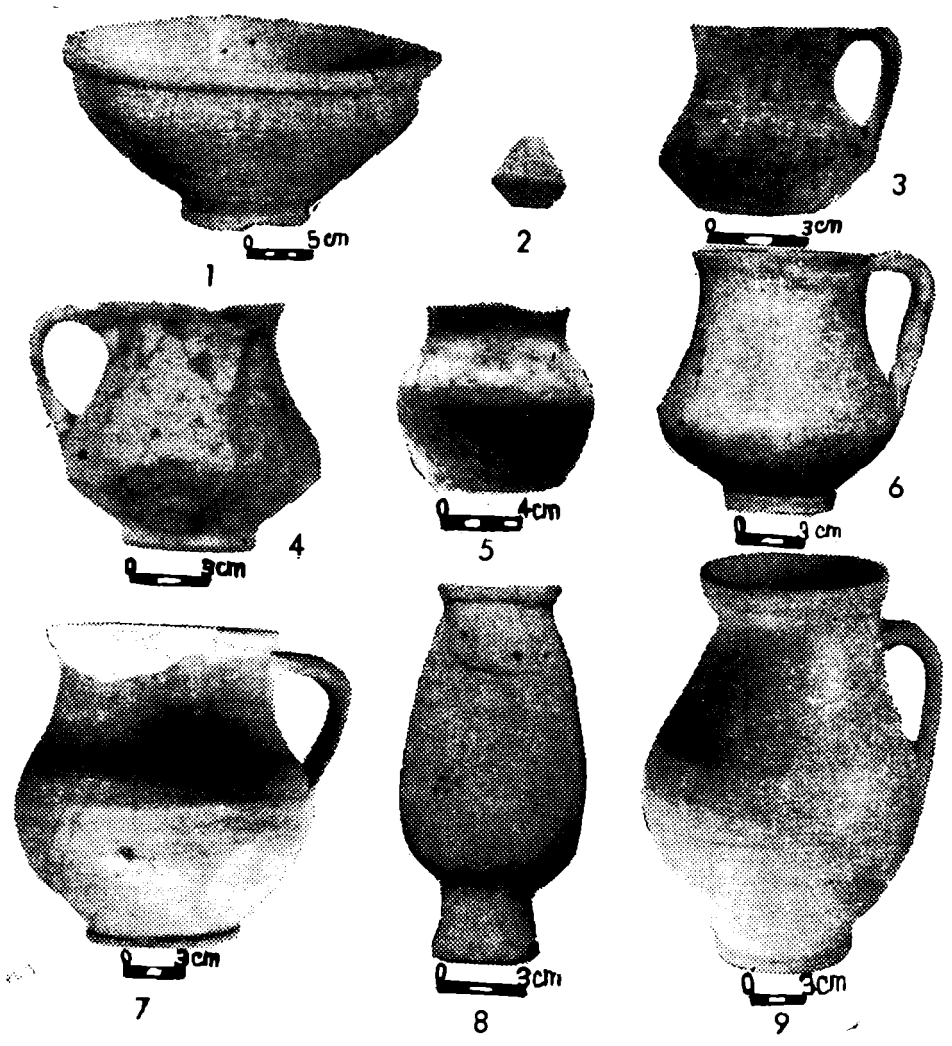

Fig. 3. Vase și fusaiola : Peicani — Găgești (1, 2, 5, 9) ; Tutova (3, 6) ; Băcani (4) ; Pogana (7, 8).

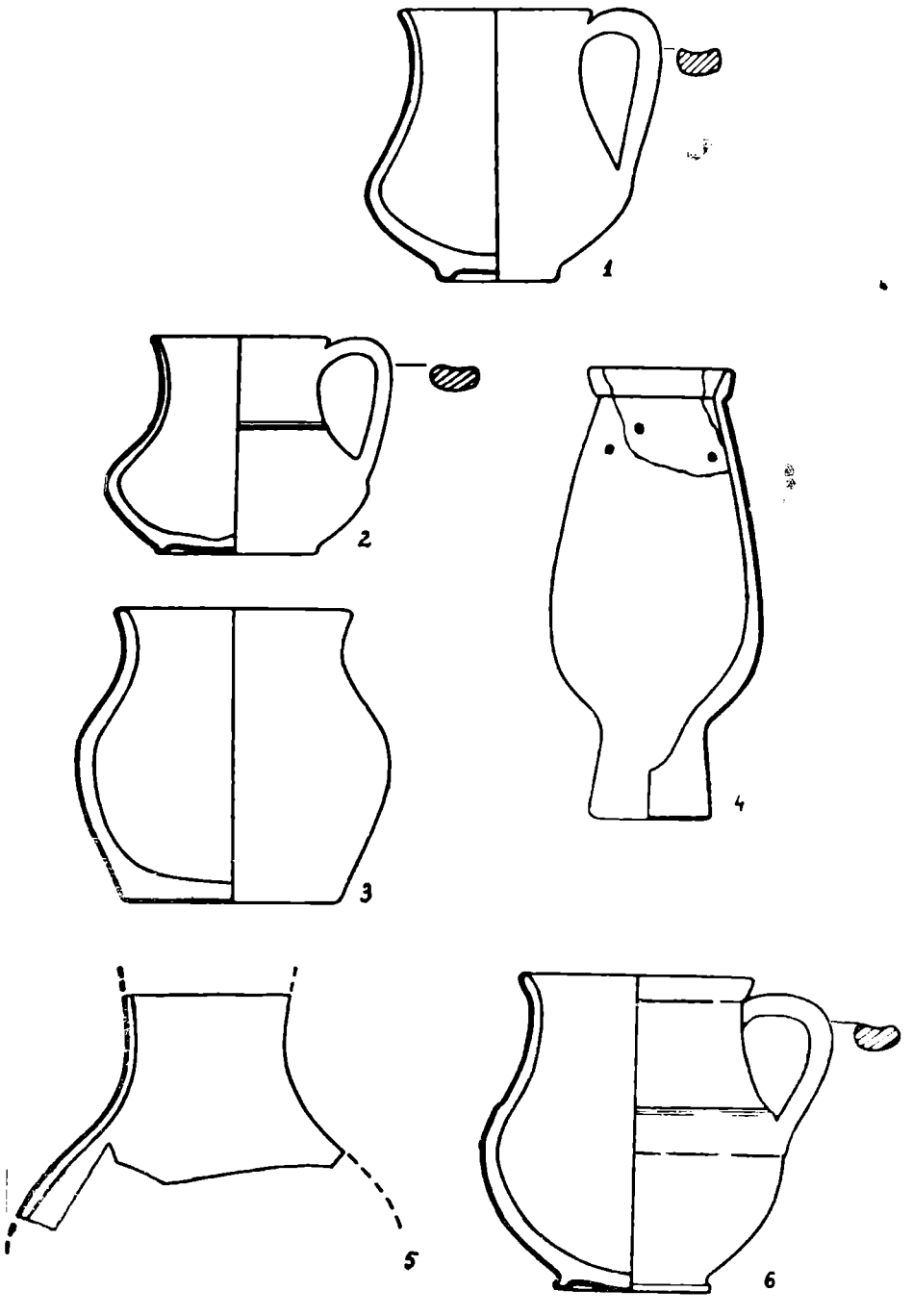

Fig. 4. Vase ceramice: Tutova (1, 2); Peicani — Găgești (3); Pogana (4, 6); Vădeni — Murgeni (5).

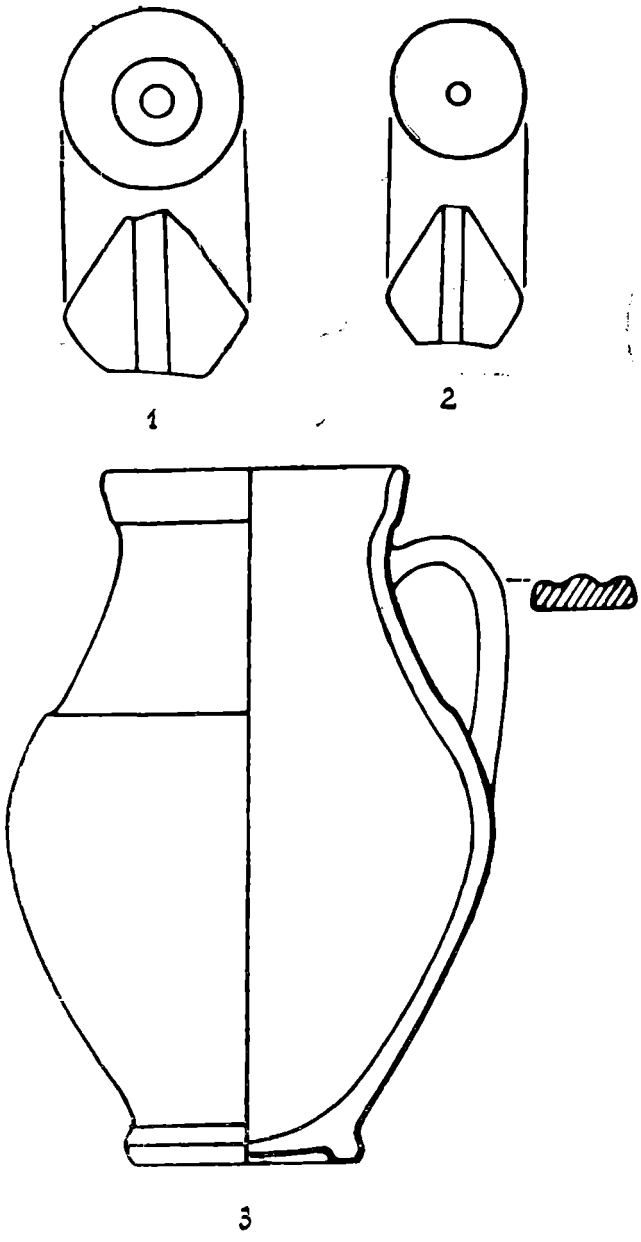

Fig. 5. Obiecte din morminte. Peicani-Găgești (1,3) ; Văden.i-Murgeni (2).

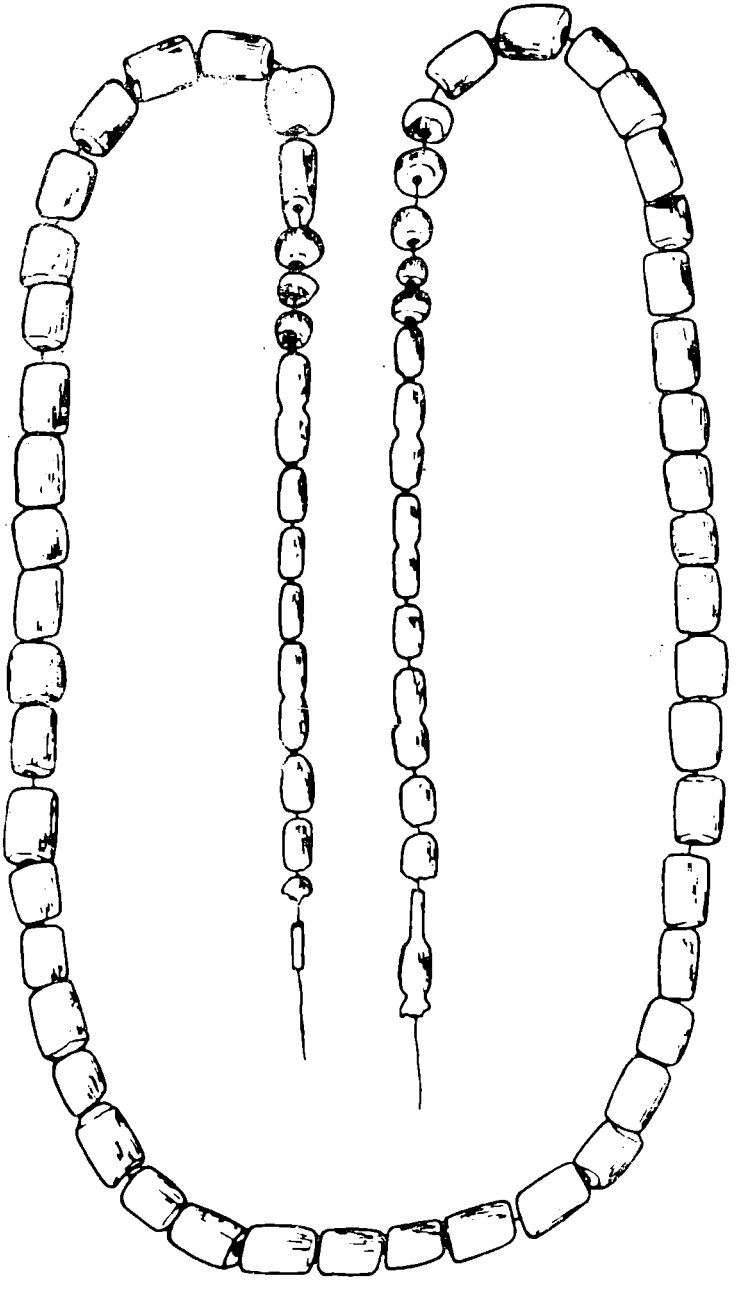

Fig. 6. Colier mărgele : Mormîntul de la Peicani — Găgeşti.

Fig. 7. Colier mărgele : Mormîntul de la Vădeni — Murgeni.

DESCOPERIRI SARMATICE PE VALEA PODRIGEI JUDEȚUL BOTOȘANI

ARISTOTEL CRÎȘMARU

Am semnalat mai demult existența unor urme ale populației sarmatice la Drăgușeni, pe valea pîrîului Podriga, un afluient al Bașeului [1]. Dealtfel este binecunoscută prezența sarmaților roxolani la răsărit de Carpați, deci și aici, în Cîmpia Moldovei, prin numeroase descoperiri de morminte izolate sau grupate în mici cimitire răspîndite pe văile Prutului, Jijiei și Bașeului [2].

An de an, descoperirile sarmatice se înmulțesc, aducînd noi dovezi de conviețuire a acestei populații de păstori nomazi cu strămoșii noștri carpi și daci liberi. Informațiile cu privire la triburile sarmatice care își păsteau turmele în regiunile stepice din părțile noastre, provin, deocamdată, numai din mormintele lăsate de ei, întrucît încă nu se cunosc așezările în care au locuit.

De cele mai multe ori antichitățile sarmatice apar ocazional, pe urma unor lucrări de interes gospodăresc. Așa s-a întîmplat și la Drăgușeni, unde au ieșit la iveală 7 morminte de înhumație atribuite acestei populații, în două locuri : 4 în punctul „La Ocoale" și 3 în „Ostrov", grupate, pe cît se pare, în două mici necropole. La cele de mai sus se mai adaugă încă două morminte de înhumație descoperite ulterior în „Ostrov", pe albia veche a pîrîului Podriga și numerotîndu-le în continuare, relatăm cele ce urmează [3] :

Mormîntul nr. 4 a fost descoperit în septembrie 1978 de către un tractorist care disloca cu lama tractorului pămînt pentru a-și face chirpici necesari unei construcții. Împingînd pămîntul a distrus, fără să-și dea seama, un mormînt de înhumație, care se afla numai la 30 cm adîncime. Cînd au apărut la suprafață oasele scheletului, tractoristul s-a oprit și a renunțat la nefasta sa lucrare. A cules oasele și le-a pus grămadă alături împreună cu fragmentele ceramice provenite dintr-o cană

1. Aristotel Crîșmaru, *Drăgușeni. Contribuții la o monografie arheologică*, Botoșani, 1977, p. 132-143.

2. O evidență a descoperirilor sarmatice de pînă în 1970, vezi : N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *Așezări din Moldova de la paleolitic pînă în secolul al XVIII-lea*, București, 1970 ; la care se adaugă descoperirile ulterioare de la Vlășinești Iacobeni și Mitoc.

3. Urmare la cele trei morminte de înhumație descoperite în „Ostrov" vezi : Aristotel Crîșmaru, *Op. cit.*, p. 136-137.

ce se afla, după cum a spus el, la picioarele înhumatului. Spărtura recentă arată că vasul se găsea întreg înainte de a se deranja pămîntul.

Cercetînd pămîntul răscolit și împins grămadă, am mai găsit în țărînă parte din oasele scheletului, cîteva foarte mici fragmnete dintr-un cuțit sau poate un mic pumnal și încă două cioburi dintr-un vas lucrat la roată, resturi dintr-o căniță mai mică.

Mormîntul acesta se afla în apropierea celor descoperite anterior, la circa 15 m mai spre sud, către marginea Ostrovului. Condițiile de descoperire nu ne îngăduie să discutăm asupra poziției scheletului și plasării obiectelor ce vor fi alcătuit inventarul funerar.

Cana reconstituită (fig. 1/1) este lucrată la roată, din pastă fină, de culoare cenușiu închisă, de formă bitronconică, cu buza răsfrîntă și marginea puțin îngroșată și rotunjită. Pe umăr, deasupra diametrului maxim, se observă un ușor prag. Sub buză este prinsă toarta în bandă lată, care prezintă o șănțuire longitudinală îngustă, trasată asimetric; are marginile rotunjite și capătul inferior lipit pe umăr, la nivelul de maximă dezvoltare a vasului, printr-o puternică apăsare cu degetul. Fundul este mărginit de un inel pronunțat ce-i asigură o bună stabilitate. Pe gît este ornamentată cu benzi late, verticale, realizate prin lustruire. Vasul are următoarele dimensiuni: înălțimea 16,5 cm; diametrul gurii 9 cm; diametrul maxim 15 cm; diametrul fundului 8,2 cm. Căni asemănătoare s-au descoperit și în alte morminte sarmatice [4].

Obiectul din fier nu s-a putut recupera. S-a putut deduce că avea mînerul terminat cu o mică bară orizontală, și nimic mai mult.

Mormîntul nr. 5, aflat în apropierea celui precedent, a fost descoperit de către locuitorul Vasile D. Tărnăuceanu, care scotea pămînt pentru făcut chirpici, în iulie 1979. După ce a deranjat partea inferioară (pînă la genunchi), unde a găsit un vas și o fusaiolă, și-a dat seama că a nimerit un mormînt și a renunțat să mai sape, anunțîndu-ne asupra descoperirii și prezentînd totodată vasul ce se afla lîngă genunchiul drept al înhumatului.

Restul scheletului rămînînd neatins am luat măsuri pentru protejarea locului pînă la o eventuală cercetare. După o lună — în august, același an — cu prilejul campaniei de săpături arheologice din cunoscuta așezare eneolitică de pe „Ostrov", s-a dezvelit și restul mormîntului, operație la care a asistat și dr. Silvia Marinescu-Bîlcu, cercetătoare la Institutul de Arheologie din București, conducătoarea șantierului arheologic de la Drăgușeni.

S-a deschis o casetă de 1,30 m X 1,30 m în care oasele scheletului au apărut la adîncimea de 0,45 m. Încă mai înainte de a se vedea oasele, la 0,30 m adîncime, s-a găsit o mărgică și un mic fragment dintr-o oglindă.

Scheletul înhumatului se afla întins pe spate, orientat cu capul spre NNV și picioarele SSV, avea craniul cu fața spre stînga, cu evidentă deformare artificială și cu brațele în lungul corpului (fig. 1/2). Oasele

4. *Ibidem,* p. 137, nota 41; ca analogie perfectă menționăm pe cele date ca prototip și în *Istoria României,* I, 1960, p. 677, fig. 169/4.

mari, în majoritatea păstrate și la locul lor, afară de cele ale antebrațului drept — cubitus și radius — deranjate de rozătoare. Partea scheletului dezvelit, neafectat de lucrările descoperitorului, măsura pînă la genunchi 1,18.

Mormîntul avea un inventar funerar tipic sarmatic. Pe lîngă cana și fusaiola menționate mai înainte s-a mai găsit o brățară de bronz, aflată pe antebrațul stîng, o oglindă de meal fragmentară și mai multe mărgele de diferite mărimi și forme, aflate în jurul gîtului pînă pe piept și pe lîngă brățară.

Cana întreagă (fig. 1/3), avînd doar o știrbitură recentă la buză, produsă de cel care a descoperit-o. Este lucrată la roată, din pastă fină de culoare cenușie. Are aceiași formă bitronconică ca și precedenta, cu buza răsfrîntă și rotunjită, corpul mai bombat în partea inferioară se termină cu un fund inelar. Toarta lată, puternică și bine prinsă sub buză și pe umăr, este prevăzută cu o nervură mediană care separă două caneluri marginale, iar pe partea inferioară are două șanțuri longitudinale. Este ornamentată la fel cu cea din mormîntul 4, cu benzi late, obținute prin lustruire, trasate vertical pe gît, de sub buză pînă pe umăr unde se termină pe o altă bandă orizontală, lustruită mai neglijent. Dimensiuni : înălțimea 15 cm ; diametrul gurii 10 cm ; diametrul maxim 14 cm ; diametrul fundului 7,5 cm. Ca mărime, formă tipică și decor, își găsește asemănare în multe descoperiri sarmatice din Moldova și din Cîmpia munteană [5].

Fusaiola este lucrată în ceramică cenușiu-închis, de formă tronconică, cu fața inferioară în linie de profil oblic și concavă în jurul orificiului (fig. 1/4). Și astfel de obiecte apar adesea în complexele sarmatice [6]. De remarcat că majoritatea fusaiolelor aflate în mormintele sarmaților roxolani sînt de formă tronconică cu partea inferioară mai mult sau mai puțin plată.

Brățara aflată *in situ* la mîna dreaptă (fig. 1/5) a înhumatului, mai bine zis a înhumatei, este lucrată din sîrmă de bronz simplă, de grosime inegală cu capetele subțiate prinse prin învîrtire unul peste altul

5. La Vlăsinești, în mormintele de înhumație descoperite întîmplător la „Iazul Nou", pe Valea Jijiei, cf. Grigore Foit, *Mormintele sarmatice de la Vlăsinești (jud. Botoșani)*, SCIV, 21, 4, 1970, p. 668 și urm., fig. 1/4, 5 ; la Șerbotești-Codăești, jud. Vaslui, (I. Ioniță, *Noi descoperiri sarmatice pe teritoriul Moldovei*, Arh. Mold., II-III, 1964, p. 312, fig. 2/2. Două cănuțe identice cu cele din mormintele de la Drăgușeni s-au descoperit și la Dorobanțu-Ialomița, cf. Crișan Musceanu și Radu Lungu, *Noi descoperiri sarmatice din județul Ialomița*, SCIVA, 29, 3, 1978, p. 426, fig. 2/8, 9. Astfel de cănuțe s-au descoperit și în mormintele sarmatice din jurul orașului Oltenița, vezi : Sebastian Morintz și Barbu Ionescu, *Cercetări arheologice în împrejurimile orașului Oltenița (1958—1967)*, în SCIV, 19, 1, 1968, p. 102, fig. 6/5, 6.

6. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.*, se consemnează asemenea descoperiri la Ștefănești-Botoșani, în Vatra Tîrgului (p. 281, pl. CXLVIII/31, de la p. 524) ; la Cristești-Holboca-Iași, (p. 184, pl. XXXIV/15, de la p. 410) ; la Epureni, jud. Vaslui (p. 343, pl. CLII/3, de la p. 528) și la Probota-Iași (p. 278, pl. CXLVII/17, 25, de la p. 523) ; Ghe. Diaconu, *Tîrgșor necropola din secolele III-IV e.n.*, 1956, p. 23, pl. X/3 ; și la Oltenița-Renie, mormîntul 7, vezi : Sebastian Morintz și Barbu Ionescu, *op. cit.*, SCIV, 19, 1, 1968, p. 100, 110.

și acoperită cu o patină verde destul de groasă. Diametrul interior, de 6,7 cm, arată o deschidere potrivită pentru a fi introdusă pe o mînă de femeie tînără. Brățara, din mormîntul 5 de la Drăgușeni, își găsește analogii în multe morminte sarmatice, descoperite în aria de pendulare a acestor triburi nomade, pentru care am da doar două exemple : într-un mormînt descoperit la Ulmeni jud. Călărași [7] și în altul la Gura Ialomiței, comuna M. Kogălniceanu jud. Ialomița [8] precum și în alte descoperiri similare.

Oglinda, aflată tot în mormîntul nr. 5, spartă, cu fragmentele răspîndite în regiunea toracelui, n-a putut fi refăcută decît parțial (fig. 1/6). Unul dintre aceste fragmente a fost găsit, așa cum s-a amintit, chiar înainte de a se ajunge la dezvelirea totală a scheletului, iar altul într-o galerie de rozătoare la marginea gropii. Este turnată dintr-un metal alb-patinat — în culoarea argintului, cu plesnituri la suprafață. Pe ambele fețe prezintă pete groase, de culoare verzuie, care îi acoperă porțiuni însemnate [9]. Nu se vede să fi avut pe dos vreun decor (tamga). A avut formă discoidală, cu marginea subțiată, fără chenar îngroșat și fără mîner lateral. Regretabil că nu s-a putut recupera decît aproximativ pe jumătate, ceea ce ne conduce la un diametru de 6,7 cm, destul de mare față de alte piese similare. Pe margine, se vede un orificiu prin care se introducea o sfoară pentru atîrnat.

Presupunem că a fost spartă ritual, în momentul înhumării. Asemenea practici s-au semnalat la Cioinagi Balintești, jud. Galați [10] și la Tîrgșorul vechi — Prahova [11]. Oglinzi fără mîner s-au descoperit și în alte morminte sarmatice, spre exemplu, la Ștefănești-Botoșani [12] și la Poiana-Tecuci [13]. Din categoria oglinzilor cu mîner lateral, care de regulă este și perforat, se cunosc multe asemenea descoperiri [14].

Mărgelele recuperate — 37 întregi și mai multe fragmente — sînt din pastă de sticlă, de culoare verzuie-irizată, cu reflexe albastre sau fumuriu-negricios. Cele mai multe sînt, însă, dintr-o pastă albă, calcaroasă, sfărîmicioasă. Unele dintre acestea sînt poleite cu o culoare argintie. Ca forme predomină cele ovoidale, apoi sferoidale, discoidale și tubulare nefațetate. Ca mărime variază de la 8 mm diametru pînă la cele mici sub 2 mm, (numite „boabe de mei") (fig. 1/7).

---

7. *Ibidem,* în SCIV, 19, 1. 1968, p. 110.

8. Crișan Mușețeanu și Radu Lungu, *op. cit.,* SCIVA, 29, 3, 1978, p. 429, fig. 2/14 ; 3/17.

9. Petele de oxid prinse pe ambele fețe ale oglinzii au aspectul unei patine groase depusă neuniform și care, de obicei, se formează pe obiectele de bronz. Nu i s-a făcut analiza de laborator dar, se pare că aliajul, din care s-a turnat, conține mai puțin cupru și mai mult din alte metale (plumb, zinc, staniu, etc.).

10. Eugenia Zaharia, *Mormintele sarmatice descoperite la Cioinagi, în 1959,* Materiale, VI, 1959, p. 901.

11. Gh. Diaconu, *op. cit.,* p. 24.

12. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmbovița, Em. Zaharia, *op. cit.,* p. 281, pl. CXLVIII/23, de la p. 524.

13. Gh. Bichir, *Relațiile, dintre sarmați și geto-daci pînă la sfîrșitul secolului I e.n.,* SCIVA, 27, 2, 1976, p. 207-208, incl. nota 33.

14. Gh. Diaconu, *Roxolani sau alani la Dunărea de Jos,* SCIVA, 31, 2, 1980, p. 276, fig. 1, cu harta răspîndirii antichităților sarmatice.

După cît s-a observat, majoritatea acestor mărgele au alcătuit un colier în jurul gîtului, pînă pe piept, unde au fost găsite şi multe sfărîmate. Cîteva, din cele mici, s-au aflat lîngă brăţară, unde au fost, probabil, cusute pe mîneca hainei.

Asemenea obiecte de podoabă sînt cunoscute în numeroase descoperiri sarmatice, dintre care menţionăm pe cele mai cunoscute şi în primul rînd pe cele mai apropiate : Mitoc [15] şi Ştefăneşti — Botoşani [16], Probota — Iaşi [17], ca şi pe cele din aria sudică, pe unde s-au răspîndit aceste populaţii ale sarmaţilor roxolani [18].

În apropierea mormintelor menţionate mai sus, s-au mai găsit încă *două căniţe* izolate, scoase la suprafaţă cu prilejul lucrărilor de nivelare a unor vechi gropi din care s-a scos nisip. Cu siguranţă că şi aceste vase provin tot din nişte morminte distruse.

Prima *căniţă*, descoperită în 1976 (fig. 1/8), este lucrată la roată din pastă fină, cenuşie, are o formă accentuat bitronconică, gura strîmtă şi buza evazată. Umărul în carenă, fundul îngust şi mărginit de un inel subţire. Îi lipseşte toarta, care pare să fi fost în bandă îngustă. Pe gît, pornind de sub buză, este ornamentată cu benzi verticale obţinute prin lustruire, la fel cu vasele din mormintele nr. 4 şi 5. Vase de talie mică [19] se întîlnesc adesea în mormintele sarmaţilor.

Cea de a doua *căniţă* (fig. 1/9), descoperită în 1978, are buza spartă ; este deasemenea lucrată la roată, tot din pastă fină, de culoare cenuşie, cu umărul rotunjit şi cu un uşor prag pe linia de legătură cu gîtul. Are fundul îngust, prevăzut cu inel marginal puternic profilat. I s-a păstrat toarta în bandă mai îngustă, cu o uşoară canelură longitudinală. Şi această căniţă păstrează, pe gît, acelaşi decor lustruit în benzi verticale, mai şters însă ca pe precedenta, fiind şi ceva mai înaltă [20] şi mai sveltă. Menţionăm că ambele căniţe îşi găsesc asemănare în multe descoperiri atribuite sarmaţilor [21].

*

Cu aceste două morminte (n. 4 şi 5), din Ostrov, se ridică la 9 numărul mormintelor sarmatice descoperite în perimetrul comunei Dră-

15. În mormîntul nr. 1 descopert în 1957, publicat de N. Zaharia, în Materiale, VI, 1959, p. 20-21 ; Vasile Chirica, *Morminte sarmatice descoperite la Mitoc (jud. Botoşani)*, în SCIVA, 30, 4, 1979, p. 634, fig. 2/1-9.

16. N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 281, pl. CXLVIII/21, 22, (la p. 524).

17. Em. Zaharia şi N. Zaharia, *Sondajul de salvare din necropola de la Probota*, în Materiale, VIII, 1963, p. 605 şi urm. ; N. Zaharia, M. Petrescu-Dîmboviţa, Em. Zaharia, *op. cit.*, p. 278, pl. CXLVII/18, (p. 523).

18. La Largu-Buzău (I. T. Dragomir, în Materiale, V, 1959, p. 477 ; la Tîrgşor, vezi Gh. Diaconu, *op. cit.*, p. 27, pl. X/7 ; XI/5 ; XII/2 ; şi în mormintele sarmatice de la Oltenița-Renie, cf. Sebastian Morintz şi Barbu Ionescu, *op. cit.*, p. 102, fig. 6/3 ; în jud. Ialomiţa-Unirea-, vezi : Crişan Muşeţeanu şi Radu Lungu, *op. cit.*, p. 439, fig. 2/13 ; 3/16.

19. Căniţa are următoarele dimensiuni : înălţimea 8,7 cm ; diametrul gurii 4,3 cm ; diametrul maxim 8,6 cm ; diametrul fundului 3,6 cm.

20. Dimensiuni : înălţimea păstrată 9,5 cm ; diametrul maxim 8,5 cm ; diametrul fundului 4,6 cm.

21. Aristotel Crişmaru, *op. cit.*, p. 137, fig. 78/5 ; 80/6, incl. nota 41.

gușeni — Botoșani, — patru „La Ocoale" și cinci în „Ostrov". Alte descoperiri atribuite acestei populații nu se cunosc încă pe Valea Podrigei.

Primele trei morminte din Ostrov, după ritul funerar, orientarea scheletelor și puținul inventar recuperat, au fost atribuite sarmaților [22]. Odată cu descoperirea a încă două morminte, în același loc, concluzia, la care s-a ajuns mai înainte, capătă noi dovezi cu privire la apartenența etnică a celor înhumați aici. Aceeași poziție și orientare a scheletelor, dar, de data aceasta avem și determinările antropologice asupra lor [23].

Scheletul din mormîntul nr. 4, incomplet, a aparținut unui bărbat matur de 45—50 ani, a cărui statură, calculată după oasele lungi, era de 1,70 m.

Mai complet este scheletul din mormîntul nr. 5, care a aparținut unei femei mature de aproximativ 25 de ani. Craniul prezintă o *deformare artificială* „(de formă macrocefală) în mod intenționat cu ajutorul unui aparat special de deformare aplicat încă din timpul copilăriei".

După cum se știe, moda deformării artificiale a craniilor este atribuită sarmaților roxolani, care au venit cu ea din stepele pontice și practicată frecvent în secolele II-IV e.n. Acest obicei este cunoscut din mai multe descoperiri menționate pe teritoriul patriei noastre ; — 16 pînă în 1980 — din care 8 în Moldova [24].

Ceramica, din inventarul mormintelor sarmatice descoperite în Ostrovul de la Drăgușeni, este reprezentată de vase (căni) identice ca tehnică, pastă și decor, diferența fiind doar de mărime. În toate mormintele s-a găsit numai cîte un singur vas, așezat, de obicei, în partea inferioară a scheletului. Tipul acesta de căni — mai mari sau mai mici — este binecunoscut în descoperirile carpo-dacice din Moldova, de unde le-au preluat sarmații [25], care au trăit laolaltă cu oamenii acestor locuri.

Oglinda din mormîntul nr. 5 este cel de al doilea obiect hotărîtor (după practicarea deformării craniilor), cu privire la atribuirea etnică a mormintelor de care ne ocupăm. Oglinzile discoidale fără mîner sînt considerate ca fiind mai vechi ; ele se datează în secolele I—II e.n., eventual la începutul secolului al III-lea e.n. și apar mai numeroase în complexele sarmatice de pe teritoriul U.R.S.S., dar și în așezările și necropolele carpo-dacice de pe teritoriul patriei noastre [26] ; dovadă a conviețuirii, influenței și schimburilor cu populația autohtonă. Totodată, după frecvența și aria de răspîndire, oglinzile, cu sau fără mîner, indică și direcția de pătrundere a sarmaților roxolani spre teritoriile noastre și

22. *Ibidem*, p. 142.

23. Determinările au fost făcute de prof. dr. doc. Olga Necrasov, membru corespondent al Academiei române și Dan Botezatu, Universitatea „Al. I. Cuza" din Iași, cărora le aducem mulțumirile noastre și pe această cale.

24. Gh. Diaconu, *op. cit.*, în SCIVA, 31, 2, 1980, p. 277, vezi și harta cu localitățile unde s-au descoperit schelete cu craniile deformate.

25. Gh. Bichir, *Unele observații cu privire la necropolele de tip Poienești din Moldova și relațiile acestor necropole cu lumea sarmatică*, în SCIV, XII, 2, 1961, p. 264 ; idem, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 83-84, pl. CXXII-CXXXII.

26. Idem, *Relațiile dintre sarmați și geto-daci...*, SCIVA, 27, 2, 1976, p. 207.

anume dinspre Cuban-Caucaz, unde se crede că au apărut pentru prima dată aceste obiecte [27].

Pe baza inventarului prezentat mai sus, mormintele sarmatice de la Drăgușeni pot fi datate cronologic în secolul al III-lea e.n. Descoperire acestor vestigii se adaugă celor cunoscute pînă în prezent în Cîmpia Jijiei Superioare și semnalizează pătrunderea populațiilor sarmatice spre nordul ținuturilor romînești.

LES DÉCOUVERTES SARMATIQUES SUR LA VALLÉE DE LA PODRIGA (DÉP. DE BOTOȘANI)

Résumé

Dans le périmètre de la connaissance établissement énéolithique de Drăgușeni-Ostrov, ont été mises à jour, par hasard, dans 1978—1979, encore deux tombes d'inhumation sarmatiques qui s'ajoute d'autres trois découvertes antérieur.

Le tombe no. 4 (1978) a appartenu à un individu de sexe masculin, d'âge mûr (45 à 50 ans). Dans ce tombe se trouvé une tasse (cruchon) façonnée au tour, de facture daco-carpique.

Le tombe no. 5 (1979) a appartenu d'une femme mûre qu'elle avait le crâne déformé artificiellement, habitude spécifique de la population sarmatiques : L'inventaire funeraire continait un vase travaillé au tour, d'argile en pâte fine, gris, une fusaiole (une toupie de fuseau en ceramique) et objets de parure : un bracelet en fil de bronze sur la main droite, un miroire en metal, fragmentaire, du type sans manche latéral et plusieurs perles en pâte de verre et calcaire en diverses grandeurs et formes.

En tenant compte de l'inventaire et de le rite funeraire les tombes sarmatiques découvertes à Drăgușeni peut-être datée du IIIe siècle de n. e., eventuel même dans le prémiere moitie de ce siècle.

La découverte des cettes vestiges désigne la direction de pénétration vers NO aux Sarmates roxolanes sur le territoire de la Moldavie qui contribué en même temps au bien connaissance aux relations entre ces tribus nomade et la population autochtone.

EXPLICATION DE LA FIGURE

Fig. 1 Drăgușeni-Ostrov. Les objets découverts dans les tombes sarmatiques : 1 cruchon dans le tombe no. 4 ; 2 le tombe no. 5 ; 3 cruchon ; 4 fusaiole ; 5 bracelet ; 6 miroire ; 7 perles ; 8, 9 vase (cruchon) découverts isolément.

27. Gh. Diaconu, *op. cit.*, în SCIVA, 31 2, 1980, p. 280, vezi și notele 19-26.

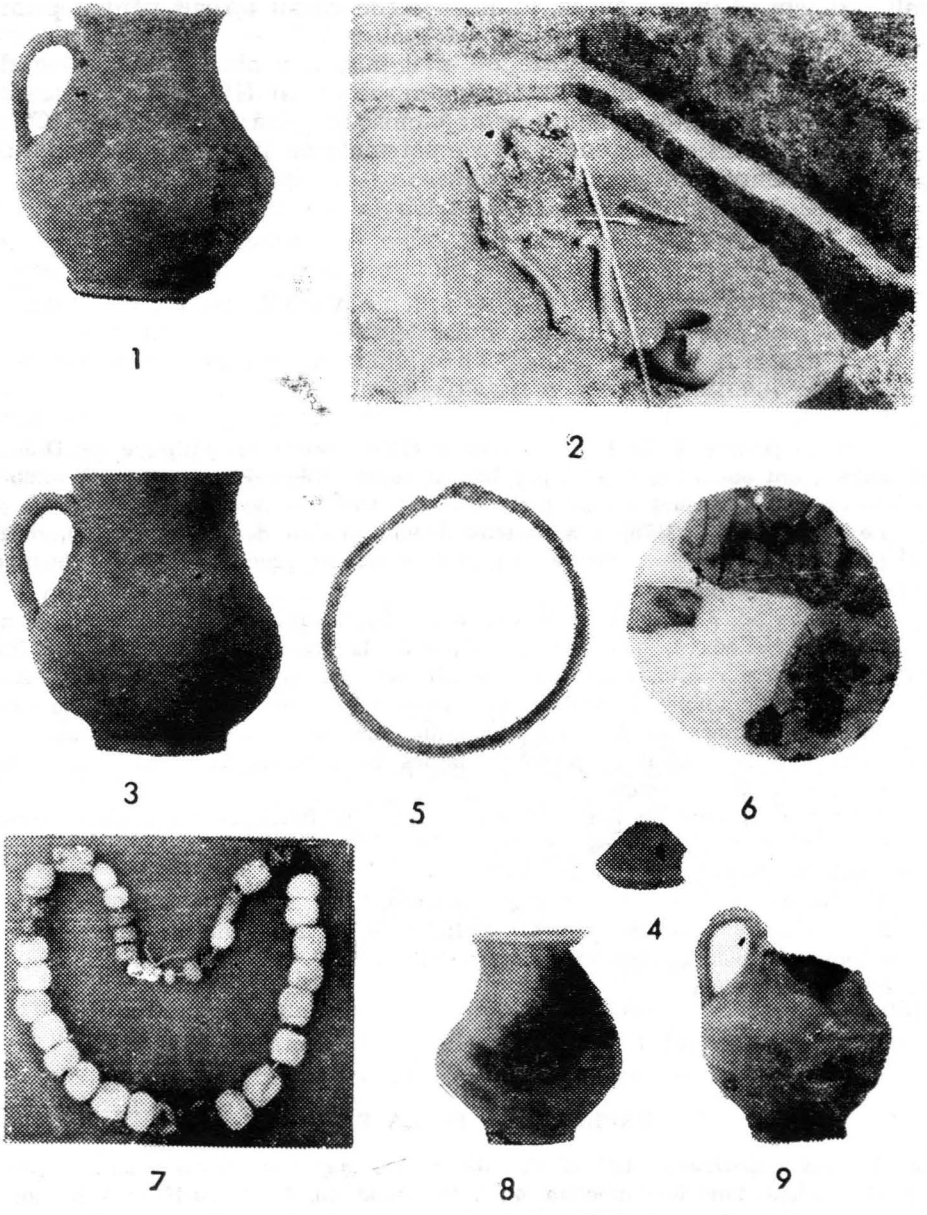

Fig. 1 Drăgușeni-Ostrov : 1 cană din mormîntul nr. 4 ; 2 scheletul din mormîntul nr. 5 ; 3 cană ; 4 fusaiolă ; 5 brațară ; 6 oglindă ; 7 mărgele ; 8, 9 căniţe descoperite izolat.

STUDIUL MATERIALELOR PALEOFAUNISTICE DE EPOCĂ DACICĂ, DESCOPERITE ÎN TURBĂRIA DE LA LOZNA

S. HAIMOVICI și E. ȘADURSCHI

Studiul resturilor faunistice poate aduce unele date importante privind caracteristicile culturii materiale ale populațiilor umane din stațiunile din care au fost colectate aceste resturi, în urma săpăturilor arheologice.

Astfel, în turbăria de la Lozna, situată în nordul Moldovei, la limita dintre Podișul Sucevei și Depresiunea Jijiei, au fost găsite multe resturi animaliere, unele nedatate, dar altele aparținînd precis la diverse epoci pre și protoistorice. În cele ce urmează ne vom ocupa de materialul faunistic de epocă dacică, care a fost foarte bine datat datorită prezenței sale alături de o serie de resturi ceramice, unelte și arme, toate de factură dacică [1].

Resturile faunistice de epocă dacică sînt în cantitate destul de mică, ele fiind reprezentate doar prin 68 fragmente osoase toate provenind de la mamifere. În general, putem spune că aparțin unor resturi menajere, deși fărîmițarea lor nu este chiar atît de puternică, făcînd astfel posibilă precizarea unor caracteristici morfologice ale speciilor de animale de la care provin.

Pe lîngă animalele domestice reprezentate prin taurine, porcine, ovicaprine, cal și cîine au mai fost găsite resturi și de la două specii sălbatice : cerbul și mistrețul. Repartiția pe fragmente și indivizi prezumați a speciilor determinate este trecută în tabelul care urmează.

Bos taurus. Din tabel reiese că frecvența cea mai înaltă o aveau taurinele, care reprezintă aproape jumătate din totalitatea materialului osteologic. Resturile aparțin de aceea aproape la toate părțile scheletului.

Se remarcă mai întîi un fragment de corn, care este însă rupt în partea sa distală, încît nu au putut fi considerate decît diametrele bazei și circumferința acesteia. Avînd diametrul mare de 69 mm., cel mic de 60 mm., iar circumferința de 210 mm., cornul apare oarecum masiv, el întrecînd, în general, limita superioară pentru coarnele tipu-

1. Conform cu datele furnizate de Silvia Teodor și P. Șadurschi, care au condus săpăturile și ne-au remis materialul faunistic, mulțumindu-le pentru aceasta.

Tabelul I

Repartiția pe fragmente și indivizi prezumați a speciilor de mamifere descoperite în stațiunea dacică de la Lozna.

Specia	Fragmente		Indivizi	
	Nr. abs.	%	Nr. abs.	%
Bos taurus	33	48,51	11	37,94
Sus scrofa domesticus	22	32,33	10	34,49
Ovicaprinae	3	4,41	2	6,89
Equus caballus	3	4,41	2	6,89
Canis familiaris	4	5,89	2	6,89
Sus scrofa ferus	2	3,00	1	3,45
Cervus elaphus	1	1.45	1	3,45
TOTAL	68		29	

lui *brachyceros,* ajungînd astfel să se încadreze între acelea ale tipului *primigenius.*

Piesele cele mai importante aparținînd taurinelor sînt reprezentate prin două cranii, unul aproape întreg, iar altul fragmentar, ambele provenite de la tip acornut.

Craniul, considerat întreg, întrucît îi lipsesc doar nazalele și o mică porțiune din intermaxilare, poate fi socotit drept una dintre extrem de puținele piese subfosile de taurine acornute păstrată sub forma sa completă, avînd de aceea o valoare muzeistică de prin ordin. El aparține unui individ abia adult, căci cele mai multe suturi nu sînt încă obliterate, dar din păcate, întrucît toți dinții lipsesc, nu se poate stabili vîrsta exactă. Craniul are o lungime totală de aproximativ 397 mm. și o lungime bazală de circa 369 mm.

Piesa fragmentară cuprinde o porțiune a frontalului, a parietalului și occipitalului de pe partea stîngă, observîndu-se foarte net caracteristicile unui craniu acornut.

Trebuie să facem remarca că în mod sporadic indivizi de taurine fără coarne s-au găsit în neoliticul din Polonia, cît și spre sfîrșitul neoliticului în Ucraina și Slovacia[2]. În cantitate mare însă, vite acornute au fost semnalate în materialele faunistice provenite din săpăturile executate în cetățile grecești de la Bosforul cimerian cît și în cetatea Olbia[3]. Toate aceste resturi, provenite de pe țărmul nordic al Pontului Euxin, ar aparține taurinelor lipsite de coarne, caracteristice populațiilor scite, care locuiau în stepele nord-pontice din jurul cetăților

2. Haimovici S., Unele caracteristici morfologice ale taurinelor din așezările traco-getice, ASU, Iași. biologie, 13, 1967, p. 322.

3. Ţalkin V. I., Domaşnie i dikie jivotnâe severnovo pricernomoria v epohu rannevo jeleza, MIA, 53, 1969, p. 10-16.

greceşti (4). Despre acest tip de vite ale sciţilor, avem indicaţii în scrierile autorilor antici greci Herodot, Hippocrat şi Strabon, care dau de altfel o explicaţie puerilă fenomenului, arătînd că fie vitele se nasc acolo fără coarne, datorită frigului ce domneşte în acele regiuni (evident în raport cu clima din Grecia), fie că locuitorii sînt obligaţi să le taine coarnele, care reprezintă partea corpului cea mai sensibilă la frig(5).

Noi am găsit resturi provenind de la acornute în cetatea traco-getică de la Stînceşti-Botoşani 6), dar se pare că taurinele fără coarne nu sînt cunoscute în aşezările geţilor de la sud de Carpaţi 7). Totuşi scriitorul roman Claudius Aelianus (sec. II-III e.n.) vorbeşte de existenţa vitelor fără coarne în Moesia, dar se ştie că povestirile sale au fost concepute nu după informaţii directe, ci folosind ca izvoare operele diverşilor autori greci şi latini 8) şi este posibil ca el să nu fi localizat exact provincia imperiului unde se găsea acel tip de taurine. S-ar putea deci ca dacii de la est de Carpaţi, să fi crescut, ca şi sciţii, un tip de taurine acornut, dar ei aveau pe lîngă acesta şi vite cu coarne, aşa cum ne-o atestă materialul osos găsit la Stînceşti şi totodată cel descoperit la Lozna, unde există, aşa cum am văzut, un corn relativ masiv, care s-ar putea încadra la tipul *primigenius*.

În materialul de la Lozna aparţinînd taurinelor mai enumerăm resturi de maxilare inferioare, dinţi izolaţi, vertebre, coaste şi oase ale extremităţilor. Dintre acestea din urmă citäm ca semnificative un fragment de metacarp cu urme de prelucrare, un femur complet cu lungimea maximă de 345 mm., după care s-a putut calcula o înăţime la greabăn de 1 114 mm., şi un metatarsian complet, la care s-au executat măsurători, s-au calculat indici, stabilindu-se astfel sexul şi înălţimea la greabăn.

Măsurătorile executate pe metatars (în mm.):

1. Lungimea maximă	228
2. Lărgimea epifizei superioare	50
3. Lărgimea epifizei inferioare	59
4. Lărgimea minimă a diafizei	29
Indice $\frac{2x100}{1}$	21,93
Indice $\frac{3x100}{1}$	25,86
Indice $\frac{4x100}{1}$	12,71
Sexul	mascul mastrat
Înălţimea la greabăn	1 244

4. Op. cit., 3, p. 26-27.
5. Op. cit., 2, p. 322.
6. Op. cit., 2, p. 322.
7. Haimovici S., Date privind resturile de animale descoperite în aşezarea getică de la Zimnicea, ASU, Iaşi, biologie, 18, 1972, p. 193-195.
8. Op. cit., 2, p. 322.

Aşadar la Lozna găsim în staţiunea dacică atît taurine cu coarne cît şi un tip acornut. Talia lor era relativ joasă (cu o medie a înălţimii la greabăn de 1,18 m.), dar totuşi mai înaltă decît în alte aşezări tracogetice. Cantitatea foarte mică a resturilor provenite de la tineri, prezenta masculilor castraţi, ne arată că cornutele mari erau folosite cu precădere pentru diferite scopuri utilitare şi doar în mod secundar ca furnizoare de carne.

Sus scrofa domesticus. În ordinea frecvenţelor, după taurine se plasează porcinele care au resturi foarte fragmentare predominînd mai ales maxilarele inferioare şi dinţii izolaţi, neputîndu-se executa măsurători pe piese mai semnificative.

S-a reuşit stabilirea pentru 9 din cei 10 indivizi prezumaţi a vîrstei aproximative de sacrificare a lor. Se constată că 2 aveau între 12-18 luni, 4 între 18-22 luni, şi doar 3 cu ceva peste 2 ani, astfel încît 2/3 erau nematuri şi 1/3 atinsese maturitatea, ceeace apare normal pentru o specie numai ca animal furnizor de carne. După caracteristicile caninilor se poate stabili că predominau femelele.

Somatoscopic se pare că porcul din aşezarea dacică era de talie relativ mică, doar cu ceva mai masiv decît tipul *palustris.*

Ovicaprinae. Cornutele mici au o frecvenţă foarte joasă în raport cu cele două specii studiate pînă acum, arătînd că ele prezentau o importanţă economică foarte mică pentru locuitorii din staţiunea dacică. S-a determinat un corn provenit de la genul *Capra,* el fiind de tip *prisca,* cît şi două tibii fragmentare despre care nu se poate preciza dacă aparţine caprinelor sau ovinelor.

Equus caballus. Calul are de asemenea foarte puţine resturi şi anumea un fragment de maxilar superior, aparţinînd unui individ sub 3 ani, un rest de omoplat şi altul de cubitus. Nu se poate da vreo precizare cu privire la talia şi tipul acestui cal.

Canis familiaris. Cîinele este relativ bine reprezentat prin cele 4 resturi ce-i aparţin ; dintre acestea 3 şi anume 2 maxilare inferioare şi o tibie sînt complete, arătînd astfel că specia nu era foolsită în alimentaţia locuitorilor aşezării.

Cele 3 piese complete au fost măsurate putîndu-se calcula după maxilare lungimea bazală a craniului şi după tibie înălţimea la greabăn, care ne dau un indice destul de precis despre talia cîinelui ţinut de populaţia dacă de la Lozna.

Măsurătorile executate pe maxilarul inferior (în mm.).

1. Lungimea condilară	143 ;	144
2. Lungimea de la condil la partea anter. a alveolei caninului	137 ;	139
3. Lungimea de la eşancrură la partea anterioară a alveolei caninului	131 ;	137

4. Lungimea dinților jugali	76 ; 77
Lungimea bazală a craniului calculată după coeficientul Brinkmann	191,26 ; 200,08
Lungimea bazală a craniului calculată după	176,40 ; 179,30

Măsurătorile executate pe tibie (în mm.) :

1. Lungimea maximă	217
2. Lărgimea epifizei superioare	31
3. Lărgimea epifizei inferioare	26
Înălțimea la greabăn	633,64

Lungimea bazală a craniului cu o medie de 186,76 mm., cît și o înălțime la greabăn de 63 cm. arată un cîine de talie mare, chiar foarte mare.

Sus scrofa ferus. Mistrețul este reprezentat prin 2 resturi printre care un fragment de craniu neural, provenind de la un individ de talie foarte mare, arătînd astfel că această specie avea condiții foarte bune de trai în epoca dacică în împrejurimlie turbăriei de la Lozna.

Cervus elaphus. Cerbului îi aparține doar un fragment de corn stîng, care poartă urme de lucru, întrucît ramurile prăjinii sînt tăiate și secțiunile șlefuite. Facem remarca că această specie, astăzi restrînsă la zona pericarpatică, se întindea în trecut și în regiuni cu altitudine mai joasă.

După trecerea în revistă a speciilor de animale găsite în turbăria de la Lozna în epoca dacică, considerînd și frecvența resturilor, putem conchide că populația dacă avea drept o ocupație principală creșterea animalelor. Taurinele (printre care se găsea și un tip acornut) ocupau primul loc, urmate îndeaproape de porcine. Ovicaprinele aveau însă un rol economic foarte scăzut. Totodată vînătoarea (resturile mamiferelor sălbatice reprezintă doar 4,45% dintre fragmente și 6,90% dintre indivizii prezumați) prezenta o importanță minimă, ea executîndu-se probabil doar în mod sporadic.

L'ÉTUDE DES MATÉRIELS PALÉOFAUNIQUES DE L'ÉPOQUE DACE, DÉCOUVERTS DANS LA TOURBIÈRE DE LOZNA

Résumé

Le matériel d'étude est représenté par des restes ménagères de l'époque dace. Le tableau 1 contient les espèces déterminées, ainsi que leur fréquence. L'élevage était l'une des occupations principales des habitants. En premier lieu on trouve les taurines (parmi lesquels il y a aussi des individus sans cornes), suivis par les porcines, tandis que les ovicaprines ont une fréquence très basse. La chasse avait un rôle extrêmement petit, en s'exécutant sporadiquement.

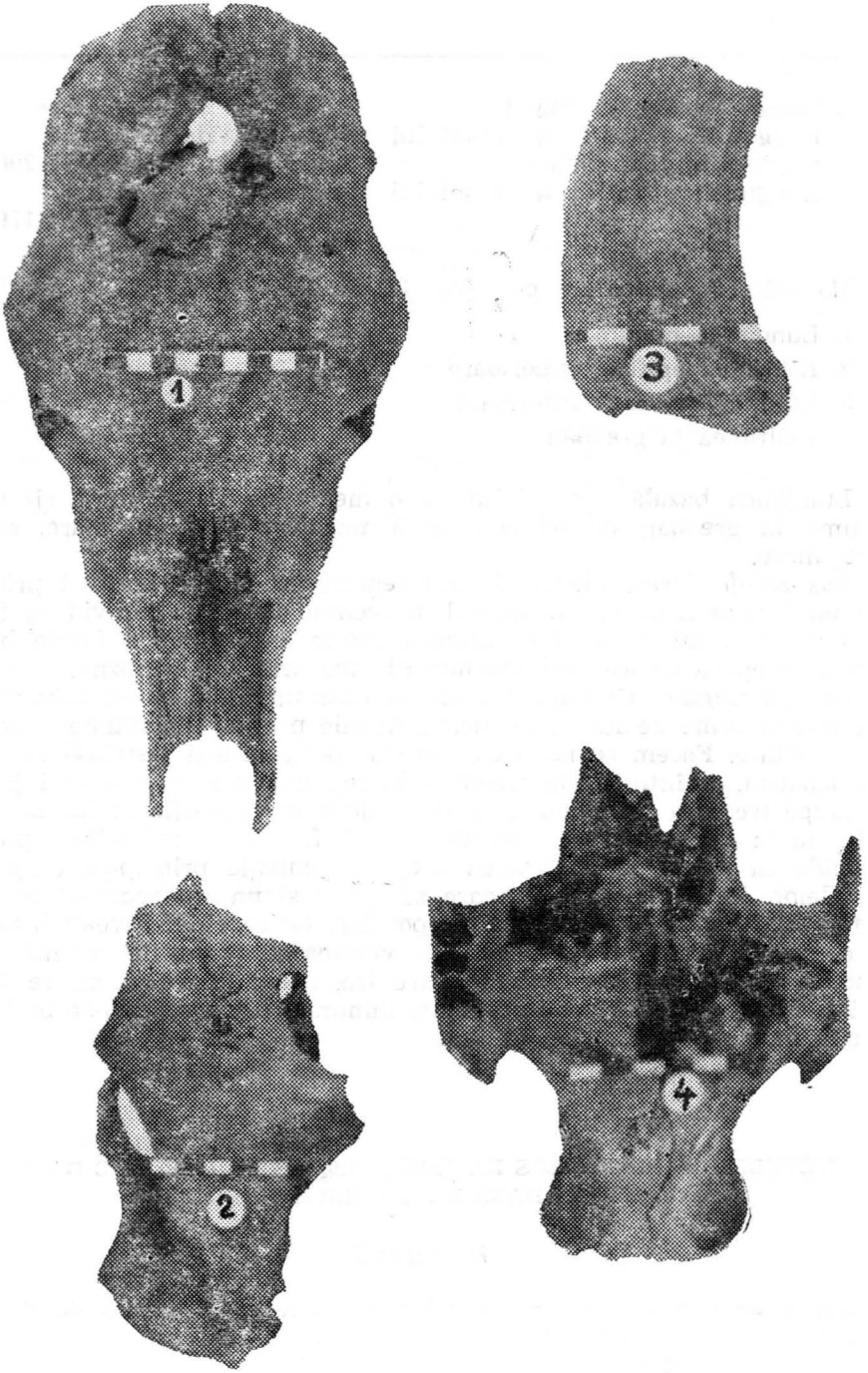

Fig. 1 — *Bos taurus.* Craniul unui exemplar acornut.
Fig. 2 — *Bos taurus.* Craniu fragmentar al unui exemplar acornut.
Fig. 3 — *Bos taurus.* Corn fragmentar.
Fig. 4 — *Sus scrofa ferus.* Craniu fragmentar.

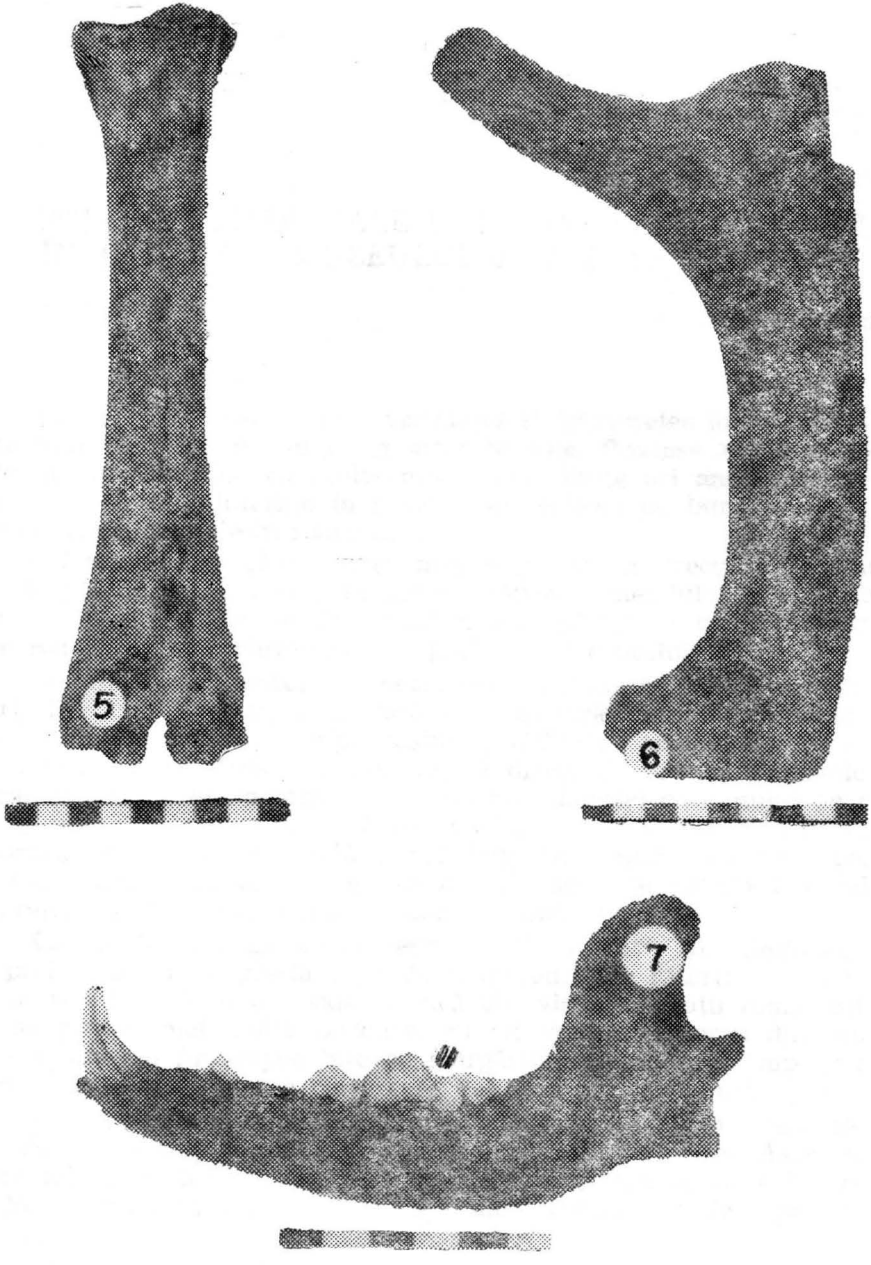

Fig. 5 — *Bos taurus*. Metatars.
Fig. 6 — *Cervus elaphus*. Corn fragmentar.
Fig. 7 — *Canis familiaris*. Maxilar inferior.

PODOABE MEDIEVALE DIN SECOLELE XVII-XVIII ÎN COLECȚIA MUZEULUI JUDEȚEAN BOTOȘANI

GABRIELA COROLIUC

Obiectele de podoabă, prin varietatea și frumusețea lor, alcătuiesc un interesant și original capitol al artei feudale. Produse ale unei munci răbdătoare, executate cu multă migală, de multe ori anonime, dar dăruită cu talent, bijuteriile în general își reclamă pe bună dreptate, un loc în istoria artei vechi românești.

Referindu-se la „Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc", istoricul N. Iorga nota că „...în această săpare a metalului și a prețioaselor, în această măiestrie de argintari sau zlătari se încheie chiar cea mai rodnică și mai adevărată artă profană a trecutului" [1].

Pe întreg continentul european, clasa nobiliară, deținătoare de bunuri, latifundii și aur, desfășoară un lux fără limite, îmbrăcînd cele mai frumoase și mai scumpe costume. Calitatea artistică a materialelor folosite pentru costume este legată direct de nivelul economic general al țării la un moment dat. Autoarea „Istoriei costumului de curte în Țările Române", Corina Nicolescu, nota între altele „Țesăturile împreună *cu podoabele* și blănurile imprimă veșmintelor nota proprie epocii, fastul și luxul corespunzător unei anumite categorii sociale și împrejurării în care este folosită îmbrăcămintea" [2].

Autorul lucrării „Mode și veșminte din trecut", Al. Alexianu, nota în prefața cărții că „moda a pendulat mereu între răsărit și apus" [3] referindu-se la aceeași perioadă istorică din viața societății românești. Cu cît se purtau mai multe podoabe, cu cît veșmintele erau din țesături fine, cusute cu fir, împodobite cu mărgăritare și pietre scumpe, cu atît creștea averea și puterea celor care dețineau aceste bunuri.

În lucrarea amintită, N. Iorga, menționa că „...în acest răsărit asupra căruia a fost totdeauna așa de puternică înrîurirea Asiei, este o mare iubire pentru scule, pentru juvaiere, sau, cum se zicea în vremile vechi, pentru „giohale". Ele nu sînt numai frumusețea de căpetenie din

1. N. Iorga, *„Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc"*, București, 1906, p. 9.
2. Corina Nicolescu, *„Istoria costumului de curte în Țările Române"*, Ed. științifică, București, 1970, p. 65.
3. Al. Alexianu, *„Mode și veșminte din trecut"*, vol. I, Ed. Meridiane, București, 1971, în „Cuvînt înainte".

casa fiecăruia, pînă la cel mai mic boiernaş şi pînă la cel mai sărac ne gustor, ci încă ceva... Semnul bogăţiei era... pe atunci : juvaierul, care avea o răspîndire şi o căutare pe care n-o putem nici bănui astăzi..." [4].

Din categoria podoabelor medievale, un loc aparte îl deţin paftalele, aceste accesorii vestimentare folosite mai ales în veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea, executate din materiale diverse ca : aramă, bronz, argint, argint-aurit şi aur, constituind mîndria dar şi eleganţa celor care le-au purtat odinioară.

Iată de ce vom căuta în rîndurile ce urmează să ne oprim asupra cîtorva piese aflate în colecţia muzeului nostru. Cele trei paftale, care dealtfel constituie subiectul intervenţiei noastre, au intrat în colecţia muzeului de istorie din Botoşani în anul 1969, în urma transferării obiectelor de istorie de la Muzeul din Dorohoi. Asupra provenienţei acestor obiecte nu sîntem în măsură să precizăm cui au aparţinut şi nici prin ce împrejurări au ajuns în colecţia amintită.

Cert este că, începînd cu secolele XVII-XVIII, paftalele se înmulţesc tot mai mult, iar descoperirile arheologice sau cele fortuite ne oferă un număr însemnat de exemple [5].

În mod obişnuit ele se compun din două elemente şi au de cele mai multe ori forme circulare, ovale, sau mai mult sau mai puţin dreptunghiulare, fiind fixate la capetele vestitului „colan", la modă mai ales în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, „care încingea trupul femeilor, nu chiar pe jumătate, ca oarecare cingătoare obişnuită, ci mai jos de brîu", după cum nota Al. Alexianu, în lucrarea menţionată [6]).

Repertoriul ornamental folosit pentru decorarea paftalelor este foarte variat. Deseori se utilizează plăci de sidef, încărcate într-o montură de argint, alteori aplicaţii cu fir şi perle, pietre preţioase, filigranul ajurat sau aplicat pe suport metalic, sau se foloseşte smalţul în culori diferite.

1. *Paftaua de argint cu sidef* din colecţia Muzeului judeţean Botoşani, (nr. inv. 1241/2709 ; FAE/72), are o lungime de 18,2 cm. ; lăţimea de 7,2 cm, şi o greutate de 194 gr. Se compune din două părţi, fiecare avînd forma unui sîmbure de migdală prinse printr-un cîrlig şi verigă. În mijloc cîte o placă de sidef. La una din plăci lipseşte o mică porţiune de sidef, ruptura fiind făcută mai de mult. Pe verso, pe fiecare din plăci sînt amplasate două benzi de metal, una mai lată şi alta mai îngustă, pentru fixarea colanului, a centurei propriuzise.

În ceea ce priveşte decorul acestei paftale, montura este ornamentată cu două şiruri de incizii, ce încadrează un şir de perle care alternează cu un motiv vegetal, formînd o ghirlandă, iar central este amplasată placa de sidef recorată în relief cu motiv vegetal şi zoomorf, un vultur cu aripile depărtate de corp, ca şi cum şi-ar lua zborul, iar în cioc poartă o ramură.

---

4. N. Iorga, Op. cit., *„Negoţul..."*, p. 8-9.
5. M M. Popescu. *„Podoabe medievale în Ţările Române"*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1970.
6. Al. Alexianu, Op. cit., *„Mode..."*.

2. *Paftaua de argint,* (nr. inv. 1240/2710 ; FAE/71), are lungimea egală cu 17 cm. ; lățimea cu 7 cm. ; greutatea de 102 gr. La rîndul ei și această pafta este compusă din două părți de forma sîmburelui de migdală, la fel ca precedenta, prinse tot printr-o verigă și cîrlig, iar pe verso, aceleași două benzi metalice pentru petrecerea cordonului.

Paftaua este decorată în relief, pe margine avînd două șiruri de incizii, ce încadrează o ghirlandă florală, iar central un mănunchi de arme : arc și săgeți, lance, bardă ; două capete zoomorfe, schematizate, fantastice, trecute una peste alta ; un coș cu flori.

3. *Paftaua din bronz,* (nr. inv. 1601/2711 ; FAE/70), are lungimea de 13 cm. ; lățimea de 5 cm. ; greutatea de 120 gr. Ca și celelalte două, este formată din două plăci de formă pentagonală, cu capetele laterale aduse în unghi. Sistemul de prindere se compune dintr-un ac de susținere cu un lănțișor și cu o verigă pe una din plăci la partea superioară.

La încheietură există o mică placă dreptunghiulară, cu trei pietre colorate, una verde și celelalte două roșii. Pe verso paftalei, sînt trei nituri care maschează întrucîtva închizătura.

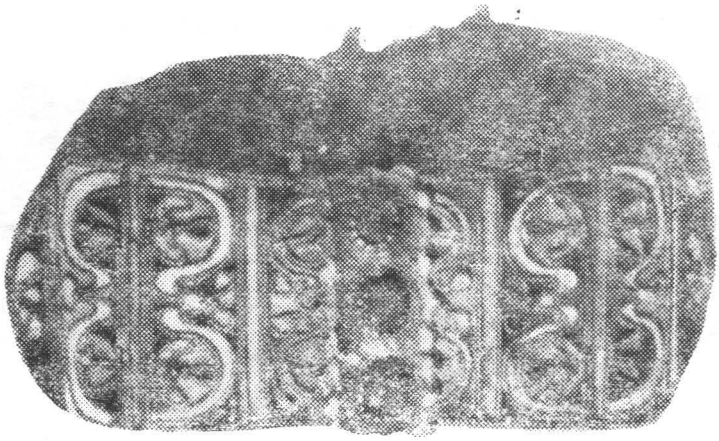

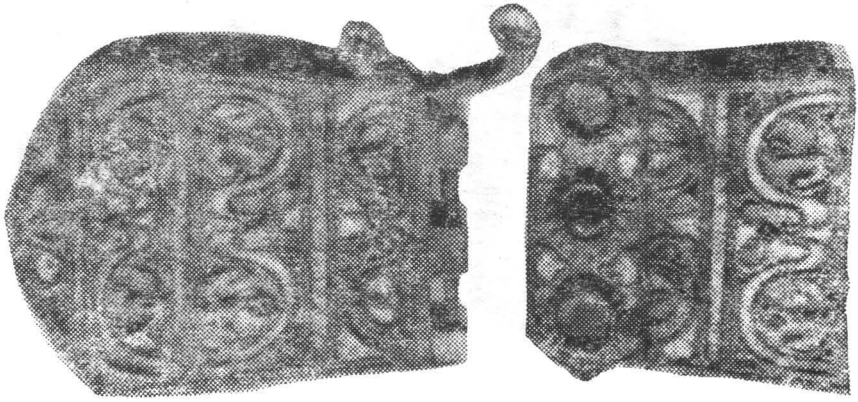

În privința decorului, piesa prezintă un șir de perle pe margine, iar în interior pe toată suprafața șiruri fine, perlate, care descriu benzi sau motive florale, terminate uneori cu granule. Interspațiile sînt umplute cu smalț de culori diferite : alb, galben, roșu, violet.

Recent în colecția muzeului nostru a intrat o nouă piesă, identică cu cea descrisă mai sus, descoperită întîmplător, cu ocazia unor construcții din imediata apropiere a bisericii Duminica Mare din Botoșani. Din păcate, o porțiune a paftalei nu se păstrează. Este tot din bronz cu ace-

laşi decor perlat, iar spaţiile libere pline cu smalţ colorat. Piesa se găseşte în momentul de faţă la laboratorul de restaurare, şi după tratamentul necesar, îşi va lua locul alături de celelalte exemplare, în expoziţia de bază.

Descoperirea şi păstrarea în diverse colecţii, muzee[7] a vremii, de a multor obiecte de podoabă şi a pieselor vestimentare de o mare frumuseţe şi de un rafinat gust artistic, ne facilitează compararea, analogiile şi încadrarea în epocă a pieselor prezentate.

Dacă ţinem seama de bogata şi variată iconografie [7]) a vremii, de chipurile voievozilor şi a doamnelor lor, a boierilor şi a jupineselor, aşa cum sînt zugrăvite în biserici, sau portrete realizate uneori de pictori necunoscuţi, de schiţele executate de unii călători străini ca şi descrierea cu lux de amănunte a aspectului şi valorii obiectelor de îmbrăcăminte — avem o imagine vie a societăţii româneşti în plin ev mediu.

Résumé

Dans les collections de musée historique de Botoşani sont conservées quelques boucles de ceinture. Elles ont étées transférées dans nos collections de celles de ancien musée de Dorohoi (1969).

Ces boucles de ceinture, qui constituent le suget de notre intervention, sont exécutées en argent et en bronz, décorées avec des plaques de nacre et émail, en divers couleurs, réalisée par la technique du filigrame et du granulation.

Ces pièces peut être facilement encadrés dans les XVII-ème et XVIII-ème siècles, quand ont avait une grande circulation prouvée par les nombreuses découvertes de même genre, signalées dans le teritoire de Roumanie.

7. Colecţia Muzeului de Artă al R.S.R.
8. Iconografie :

I. BOTOȘANII DE LA ÎNCEPUTURILE SALE PÎNĂ LA JUMĂTATEA SECOLULUI AL XVIII-LEA

I. D. MARIN

Botoșanii sînt o așezare urbană dintre cele mai vechi ale Moldovei de Nord. Atît Nicolae Iorga cît și C. C. Giurescu îl socotesc ca fiind anterior întemeierii Moldovei ca stat feudal de sine stătător. Dar în timp ce Nicolae Iorga îl consideră un tîrg în curs de afirmare [1], a cărui locuitori se ocupau în principal cu agricultura, C. C. Giurescu îl așează, încă pentru acea vreme, în categoria orașelor, care dispuneau de „mijloacele lor economice" [2], înțelegînd prin aceasta comerțul și meșteșugurile, ca ocupații predominante ale locuitorilor săi.

Cunoscînd o dezvoltare permanentă Botoșanii s-au impus în scurt timp atenției generale, fiind luat ca punct de referință în reliefarea unor evenimente istorice. Astfel Grigore Ureche vorbind de expediția tătarilor din 1439, arată că aceștia „au prădatu și au arsu pînă la Botoșani și au arsu și tîrgul Botoșanii" [3]. Același cronicar pomenește Botoșanii și cu prilejul expediției polonezilor în nordul Moldovei, din anul 1506 „cînd au făcut multă pagubă și pieire și au arsu pînă la Botoșani" [4].

Datorită bunăstării sale economice Botoșanii s-au bucurat încă de la începuturile sale și de atenția domnilor Moldovei. La sfîrșitul secolului al XV-lea Ștefan cel Mare a zidit la Botoșani curțile domnești, la adăpostul cărora meșteșugarii de prin împrejurimi precum și negustorii în trecere se simțeau mai în siguranță, contribuind prin activitățile pe care le desfășurau aici la înflorirea economică a tîrgului. De aceeași atenție s-au bucurat Botoșanii și din partea lui Petru Rareș. Încă din primii ani ai domniei sale domnitorul a desfășurat la Botoșani o intensă activitate comercială. În 1527 și în 1528 el trimite din „tîrgul Botoșanilor" scrisori de afaceri bistrițenilor [5], iar în 1529, după victoria de la Feldioara, adresează din Botoșani scrisori de amenințare brașovenilor.

---

1. Artur Gorovei, Monografia orașului Botoșani, Fălticeni, 1926, p. 2.
2. C. C. Giurescu, Tîrguri sau orașe și cetăți moldovenești din secolul al X-lea pînă la mijlocul secolului al XIV-lea, București, 1967, p. 49.
3. Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei, E.S.P.L.A., 1956, p. 76.
4. Ibidem.
5. C. C. Giurescu, Istoria Românilor, vol. II, partea a II-a, București, 1940, p. 44.

Tot aici îl găsim și în 1531, anul cînd s-a bătut cu polonezii la Obertyn, de asemenea în 1542 și în anul morții sale 1546 [6].

Starea economică înfloritoare și interesul arătat Botoșanilor de Ștefan cel Mare și Petru Rareș au impus Botoșanii ca un centru important al comerțului internațional din acele vremuri. Faptul este atestat de un uric al lui Petru Șchiopul din 1579, în care se arată că cel mai vechi iarmaroc de vite în Moldova s-a ținut la Botoșani [7]. Pomenitul document a fost adresat de domnitor „neguțătorilor mari și mici din Liov și din celelalte părți ale crăiei leșești", cărora le făcea cunoscut că „locul nundinelor era în Botoșeni" [8]. La acest iarmaroc au venit în număr mare negustori evrei din Polonia, pentru a cumpăra vitele albe pe care le exportau apoi pînă la Danzig și de acolo în Anglia și aduceau cu ei postavuri leșești [9].

Fiind un centru economic înfloritor, de unde domnul încasa venituri importante, Petru Rareș a donat aceste venituri doamnei sale, Elena Rareș. Exemplul lui a fost urmat și de alți domnitori ai Moldovei, Botoșanii devenind astfel apanaj al doamnelor Moldovei [10].

Căderea Moldovei sub dominația otomană în al doilea sfert al primei jumătăți a secolului al XVI-lea a afectat serios și comerțul cu vite al botoșănenilor. Vreme de mai multe secole acest comerț a cunoscut o stare aproape perpetuă de lîncezire. Marele iarmaroc de vite pomenit de Petru Șchiopul a fost mutat mai aproape de granița cu Polonia, la Sipenеț și în satul Lențești, apoi la Hotin, lăsînd Botoșanii în afara piețelor de desfacere din Europa Centrală. O dată cu căderea comreutlui de vite au slăbit și celelalte soiuri de comerț, care se practicau în zilele iarmarocului.

Dar în timp ce comerțul de vite lîncezea, începînd cu a doua jumătate a secolului al XVII-lea, Botoșanii și-au recăpătat vigoarea economică, de data aceasta datorită activității meșteșugarilor locali și a comerțului cu produsele lor. La Botoșani au apărut, în această perioadă, meșteșugari bogați ale căror produse au început să iasă din cadrul pieței locale, răspîndindu-se pe arii geografice tot mai întinse. Pe la 1662 este pomenită breasla armenilor, care făceau comerț nu numai la Botoșani [11], iar la 1670 se dau mărturii despre „tîrgoveții rumâni și armeani de tărg de la Botoșani", care mergeau cu mărfurile lor în alte părți ale Moldovei [12].

În prima jumătate a secolului al XVIII-lea dezvoltarea comerțului local și a meșteșugarilor este mai evidentă. De mare faimă a fost meșteșugul prelucratului pieilor. La 1742 întîlnim la Botoșani pe Toader blănaru [13], iar la 1747 documentele îl pomenesc pe Ștefan Blebe blă-

6. N. Iorga, Istoria Românilor în chipuri și icoane, vol. II, București, 1905, p. 185-186.
7. B. P. Hasdeu, Arhiva Istorică, tom. I, partea I, p. 172-174.
8. Ibidem.
9. N. Iorga, Negoțul și meșteșugurile în trecutul românesc, 1906, p. 111.
10. I. D. Marin, Botoșani — istorie și contemporaneitate, p. 29-44.
11. N. Iorga, Studii și documente, vol. V, p. 222.
12. Ibidem.
13. N. Iorga, Studii și documente, vol. VII, București, 1904, p. 123.

naru [14]. S-a dezvoltat mult și comerțul cu făină. Locul unde se vindea făina, adică partea de jos a orașului, a căpătat cu timpul denumirea de tîrgul făinii. A crescut în intensitate și comerțul cu băcălii „mărfuri mărunte". Numărul negustorilor bacali era așa de mare încît la 1742 este pomenită la Botoșani „ulița băcăliilor" [15].

Atrași de perspectiva unor afaceri fructuoase, într-un oraș mai îndepărtat de principalele căi urmate de armatele otomane în campaniile lor împotriva Poloniei, un număr tot mai mare de negustori veniți din alte părți ale Moldovei, s-au stabilit la Botoșani. Au venit aici negustori armeni, turci, evrei și greci. Prezența lor, la Botoșani, este dovedită de o scrisoare a lui Ion Vodă, fiul lui Constantin Mavrocordat, din 1745, adresată tuturor negustorilor moldoveni și armeni, jidovi și alții din „tîrgul de sus din orașul Botoșani" [16].

Urmare a creșterii producției de mărfuri pe plan local a fost dezvoltarea legăturilor Botoșanilor cu tîrgurile din apropiere. Dovadă a acestor legături sînt mărturiile documentare, care pomenesc de drumurile cele mari, ce duceau la Botoșani. Astfel la 1745 este pomenit drumul cel mare, care ducea de la Suceava la Botoșani [17], iar cu un an mai înainte, la 1744, este menționat drumul cel mare dintre Dorohoi și Botoșani [18].

Însemnatele legături economice între orașele din nordul Moldovei, mai înainte menționate, ne îndreptățesc să credem că în această parte a Moldovei, încă din prima parte a secolului al XVIII-lea, a început să se formeze o piață unică de desfacere. Fiind situat într-o regiune unde se practica agricultura, creșterea vitelor și a oilor producătoare de piei de calitate superioară și nu prea îndepărtat de regiunile muntoase, Botoșanii au devenit în scurtă vreme centrul cel mai important al acestei piețe. Faptul este atestat, pe lîngă marile drumuri comerciale, mai înainte menționate, cu orientarea spre Botoșani și de mărturia documentară din 1761, foarte semnificativă în această privință, potrivit căreia în Botoșani era rezervat pentru negustorii din orașele vecine „îndricul dulgherilor din capul tîrgului" un loc bun „unde să-și vîndă marfa lor la uliță" [19].

Activitatea economică — comercială și meșteșugărească — care a avut loc la Botoșani în perioada care s-a întins din secolul al XIV-lea pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea, a avut consecințe dintre cele mai importante pentru dezvoltarea orașului nu numai pe plan economic dar și pe plan social. În conținutul acestei dezvoltări se distinge cu ușurință și procesul apariției premiselor social-economice ale burgheziei, care din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea începe să se afirme ca o clasă distinctă, de sine stătătoare.

14. N. Iorga, Studii și documente, vol. V, București, 1903, p. 245.
15. Studii și documente, VII, p. 122.
16. N. Iorga, Istoria comerțului românesc, Epoca mai nouă, p. 140.
17. N. Iorga, Studii și documente, XI, București, 1906, p. 58.
18. Gh. Ghibănescu, Dorohoiul, Studii și documente, Iași, 1924, p. 24.
19. Artur Gorovei, op. cit., p. 332.

În primele secole ale existenței sale (secolele XIV—XVII) Botoșanii s-au afirmat mai mult ca centru comercial. La loc de frunte s-a situat comerțul cu vite, cumpărate în număr mare de la populația locală de negustorii străini, veniți din Transilvania, din Polonia și chiar din Austria. N-a fost vorba deci în această perioadă de o populație locală prea numeroasă, ci mai mult de una străină, care nu s-a stabilit la Botoșani, dar care a întreprins marile activități comerciale, cu vite și alte produse pe care le cumpăra de la populația locală. Datorită marilor negustori străini sezonieri la Botoșani, produsele au fost incluse în circuitul internațional, iar orașul și ținutul înconjurător angajate în sfera piețelor de desfacere ale Europei Centrale. Deși serios afectat de monopolul turcesc, comerțul botoșănean și-a revenit repede, dat fiind legăturile orașului cu Polonia și Austria Antrenarea orașului în sfera comerțului internațional și posibilitatea valorificării produselor locale la prețurile de pe piața internațională au constituit una din premisele economice important ale formării burgheziei la Botoșani.

Funcțiunii comerciale, caracteristică orașului în secolele XIV-XVIII, începînd din a doua jumătate a secolului al XVII-lea i s-a adăugat o nouă funcțiune, cea meșteșugărească, cu bresle bogate, a căror produse erau renumite pînă departe [20]. Noua înflorire a orașului, întemeiată pe activitatea localnicilor a constituit o atracție și pentru alți meșteșugari și negustori. Atrași de starea prosperă a orașului mulți meșteșugari și negustori au venit din alte părți ale Moldovei și s-au stabilit la Botoșani. Această stare nouă de creștere a stabilității populației negustorești și meșteșugărești este tot mai des atestată în documente în formulele „tîrgoveții... de tîrg de Botoșani" [21], sau „tîrgoveților... den târgul de sus din orașul Botoșani" [22]. Concomitent a crescut și bunăstarea acestei populații. A luat amploare cumpărările și construirea de noi dughene și ateliere meșteșugărești. Unii negustori au cumpărat pămînt în satele din împrejurimi. Bunăstarea negustorilor și meșteșugarilor botoșăneni a impresionat și pe călătorii străini, în trecere prin tîrg. Astfel în 1762 abatele Boscowich, care călătorea cu un fost ambasador la Constantinopol a remarcat la Botoșani un număr mare de prăvălii din lemn și din zid, care aveau geamuri bune la ferestre, iar geologul austriac Hacquet, care a făcut o descriere a Botoșanilor în 1763, ne spune că se aduceau aici „pentru cumpărători foarte luxoși marfă engleză, franceză, stofe turcești scumpe, pentru femei năfrămi frumoase sau tulpane" [23]. Creșterea stabilității populației negustorești și meșteșugărești cît și bunăstarea acestei populații au constituit la rîndul lor alte premise social-economice ale formării burgheziei la Botoșani.

Creșterea gradului de stabilitate a meșteșugarilor și negustorilor a dus printre altele și la ascuțirea concurenței dintre ei. Interesați în obținerea unor cîștiguri cît mai mari și în menținerea pe mai departe a

20. E. Pavelescu, Economia breslelor în Moldova, București, 1939, p. 75.
21. N. Iorga, Studii și documente, V, p. 222.
22. N. Iorga, Istoria Comerțului românesc, Epoca mai nouă, p. 40.
23. N. Iorga, Istoria românilor prin călători, ed. a II-a, vol. III, 1929, p. 27.

posibilității unor asemenea cîștiguri unii negustori botoșăneni au încercat să împiedice pe alții să îmbrățișeze practicarea comerțului. Concludentă în această privință este plîngerea adresată domnitorului Grigore Ghica de negustorii de făină din Botoșani, în care ei arată că acest comerț a fost îmbrățișat de un număr mare de dulgheri, care mai înainte n-au fost negustori și că din această cauză „alișverișurile lor sînt împiedicate“ [24].

Așadar și în rîndurile negustorimii și meșteșugarilor botoșăneni apăruse interese de grup, reflectare a preocupărilor lor economice, ceea ce i-a determinat pe unii din ei la organizarea în scopul apărării acestor interese. În 1742 exista la Botoșani o breaslă a evreilor [25], organizare specifică, timpului a cărei scop era tocmai de a apăra interesele membrilor săi. Organizare asemnătoare aveau și armenii. La 1662 armenii își aveau nemeasnicul lor, pe David, iar la 1670 se dau mărturii despre breslele tîrgoveților „rumâni și armeni de tărg la Botoșani“ [26]. Apariția intereselor de grup și constituirea negustorilor și meșteșugarilor în organizații profesionale, pe baza acestor interese constituie la rîndul lor alte premise social-economice, care au stat la baza formării burgheziei la Botoșani.

24. D. Z. Furnică, Din istoria comerțului la români, București, 1908, p. 15.

25. Este vorba de conflictul care s-a iscat între negustorii de făină din partea de sus a tîrgului și cei din partea de jos. În cartea sa către „tîrgoveții din Botoșani“ domnitorul Grigore Ghica hotărăște ca tîrgul făinii să nu se mai mute din locul său din vechime, adică din deal și că în altă parte făină să nu se mai vîndă. Conflictul a reisbucnit peste 21 de ani și a fost cercetat de Antioh Caragea, vornic de Botoșani, care a hotărît ca și domnitorul mai înainte, adică tîrgul făinii să rămînă în deal, dar altă marfă acolo să nu se mai vîndă. (Artur Gorovei, op. cit., p. 336-337).

26. N. Iorga. Studii și documente, V, p. 22.

II. BOTOȘANII ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA ȘI PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA

Cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea a însemnat pentru Botoșani o perioadă de accentuată prosperitate economică, care și-a găsit expresia în intensa activitate comercială și meșteșugărească, activitate consemnată de altfel și în scrierile călătorilor streini, care au trecut pe aici.

Impresionat de amploarea comerțului botoșănean, cunoscutul geolog austriac Hacquet scria în 1763 că iarmarocul orașului este foarte însemnat, „mai mare decît al oricărui oraș din Austria. Atîta dever — arată același călător — nu se face nici într-un oraș european“ [1]. La fel și călătorul polonez Mischosha, atrage atenția iarmarocului din Botoșani și consideră că dacă la acest iarmaroc ar veni și polonezii ei ar avea mult de cîștigat [2].

Activitatea comercială intensă se menține și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Călătorul Wincenz Ratyani, trecînd prin Botoșani, în 1805, rămîne impresionat de piața orașului, pe care o descrie ca fiind „spațioasă și înconjurată cu multe maghernițe... închiriate foarte scump, pentru că comerțul mic este liber și puțin impus“ [3]. În aceeași termeni vorbește și călătorul Max Friedrich Thielen, în cartea sa Die Europäische Turchey, apărută la Viena în 1828. El spune că botoșănenii fac un „comerț foarte viu, care se întinde pînă la Brody, Brunn și Leipzig“ și că iarmarocul de aici „este mai mare decît al oricărui oraș din Moldova“ [4].

Starea de prosperitate a orașului este consemnată și de statisticile vremii. Statistica din 1831 situiază Botoșanii pe locul al treilea ca mărime între orașele celor două principate, după București și Iași, cu 3648 de gospodari și curți [5].

Cele constatate de călătorii străini la Botoșani, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea sînt în totul confirmate de dezvoltarea în fapt atît a comerțului cît și a meșteșugurilor botoșănene. Comerțu cu vite, care vreme îndelungată a avut

1. N. Iorga. Trecut botoșănean, în „Revista Moldovei“, an I, nr. 91.
2. Idem, Istoria Românilor prin călători, București, 1929, vol. III, p. 32.
3. Idem, Istoria Românilor prin călători, vol. I, p. 213-214.
4. Artur Gorovei, op. cit., p. 53.
5. C. C. Giurescu, Principatele Române la începutul secolului al XIX-lea, Editura științifică, 1957, p. 209-290.

de suferit de pe urma monopolului turcesc, a început din nou să înflorească. Ştirile imediat următoare tratatului de pace de la Kuciuc-Kainargi dovedesc aceasta [6]. În 1776, la Botoşani este menţionat tîrgul boilor „unde vameşii îşi aveau ceardacul" [7]. În 1769 este pomenit tîrgul vechi al cailor pentru a fi deosebit de tîrgul mai nou al cailor [8].

Foarte activi la practicarea comerţului cu vite au fost armenii şi evreii. Atît unii cît şi alţii reuşind să ajungă supuşi străini, mai cu seamă ai Austriei, s-au bucurat de însemnate privilegii din partea acestui stat, interesat mult să pătrundă pe piaţa românească [9]. În 1792 o companie a negustorilor armeni din Liov a primit dreptul de a creşte vite în ţinutul Botoşani, pe care apoi să le vindă în Austria [10].

Interesaţi de comerţul cu vite au fost şi boierii şi mînăstirile. Pe lîngă că aveau în stăpînirea lor terenuri întinse de păşune, atît boierii cît şi mînăstirile, se bucurau de privilegii însemnate din partea domnitorilor. Astfel, în 1803, Alexandru Moruzi a dat Smarandei, fiica Catinkăi Moruzi, căsătorită cu Alexandru Balş, stăpînul moşiei Dumbrăveni, un hrisov, prin care-i scuteşte de vama cea mare, de cornărit şi de alte dări întîmplătoare 500 de boi, destinaţi comerţului în fiecare an [11].

Într-o altă carte domnească din acelaşi an se vorbeşte despre vitele de negoţ ale mînăstirii Sf. Neculai-Popăuţi. Scarlat Calimachi a acordat, în 1817, postelnicului Manolachi Manu dreptul de a face şase iarmaroace anual pe moşia sa Cucorănii, de lîngă Botoşani, cărora în anul următor li s-au mai adăugat încă cinci [12].

Dat fiind amploarea comerţului cu vite cît şi faptul că acest comerţ era aducător de mari venituri, conducerea Moldovei, din anii ocupaţiei ruseşti a satisfăcut cererile botoşănenilor de a înfiinţa în tîrgul lor noi iarmaroace destinate comerţului cu vite. Astfel în 1832 au fost aprobate la Botoşani 8 iarmaroace anuale [13], care aşa cum rezultă din documente, existau şi în 1842 [14]. În 1844 Mihail Sturza a aprobat la Botoşani 12 iarmaroace anuale. În aprilie acelaşi an obştea locuitorilor oraşului îi trimite o nouă jalbă, cerîndu-i aprobarea a trei iarmaroace anuale, de cîte o săptămînă fiecare [15], motivînd această cerere prin aceea că la Botoşani „se pot găsi cîrduri de vite pe care negustorii străini le cată în mod deosebit" [16].

---

6. Vezi V. A. Urechia, Memoriu asupra perioadei din istoria românilor de la 1774—1786.

7. N. Iorga, Istoria Românilor în chipuri şi icoane, p. 173.

8. N. Iorga, Studii şi documente, VII, p. 138.

9. Vezi A. Oţetea, Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977.

10. Ibidem, p. 114.

11. Arh. St. Botoşani, fond Balş, mapa 1, documentul 5.

12. A. Oţetea, Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977, p. 90.

13. Arh. St. Botoşani, fond primăria Botoşani, dosar 9/1832, f. 4.

14. Documente privitoare la istoria economică a României — oraşe şi tîrguri — Moldova, Seria A, vol. II, Bucureşti, 1960, p. 33 şi 272.

15. Ibidem.

16. Arh. St. Iaşi, K. 1845, fila 92.

Strîns legate de comerțul de vite au fost și celelalte feluri de comerț cu făină, cu obiecte meșteșugărești și băuturi, care la fel au cunoscut și ele o însemnată dezvoltare. Vinurile de la Botoșani, renumite prin ieftinătatea lor, au format obiectul unui foarte întins comerț cu Germania [17]. În prima jumătate a secolului al XIX-lea Botoșanii au fost o mare piață de desfacere a vinurilor și în același timp un mare depozit, unde se strîngea vinul din mai multe părți ale Moldovei și de unde era trimis mai departe în Polonia, în țara căzăcească, în Ungaria și în țările nemțești [18]. Numărul negustorilor care se ocupau cu vînzarea băuturilor ajunsese în 1832, la 131. [19]

Foarte activ a fost și comerțul cu băcanii. Numărul negustorilor care practicau comerțul cu băcanii a ajuns să fie atît de mare, încît pentru buna desfășurare a activităților lor a fost nevoie să se organizeze în breaslă. În 1778 bacalii au obținut de la Constantin Moruzi un hrisov în baza căruia s-au organizat în breaslă [20]. Printre altele, în hrisovul breslei, este înscrisă interdicția pentru marii boieri de a se amesteca în treburile bacalilor breslași iar pentru bacali aceea de a nu vinde mărfurile lor cu prețuri mai ridicate, decît cele stabilite de domnie [21].

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la Botoșani s-au dezvoltat și meșteșugurile. Forte dezvoltat a fost meșteșugul prelucrării pieilor. În 1768 a fost înființată la Botoșani breasla blănarilor, care cuprindea 30 de blănari [22]. Breasla avea drept scop să apere pe blănari de concurența altor negustori, căci așa cum rezultă dintr-o scrisoare a meșterilor blănari din 1797, cu comerțul produselor din blană se mai ocupau și armenii, care vindeau, arătau ei, diferite straie malotele, cataveici cu felurite „gujulii" [23]. În 1832 cînd s-a făcut catagrafia populației, în Botoșani erau 45 de blănari [24].

La începutul secolului al XIX-lea meșteșugurile botoșănene au înregistrat în dezvoltarea lor „premiere" încă neîntîlnite în multe orașe ale Moldovei. Este vorba de ateliere mai mari cu caracter manufacturier, numite în documente „fabrici", 49 la număr (de pînzeturi, de tulpane, de pălării, de mătase și lînă, de ciorapi, de vopsele, lumînări, spirt și mai multe mori) [25]. În 1844 s-a instalat prima moară sistematică de mare capacitate, care măcina cantități însemnate de grîu, în deceniile următoare Botoșanii căpătîndu-și un renume european, pentru calitatea făinii obținută în morile sale [26].

---

17. Al. Papadopol-Calimach, Notiță istorică despre orașul Botoșani, București, 1887, p. 8.
18. Ibidem.
19. Artur Gorovei, op. cit., p. 311.
20. D. Z. Furnică, Din istoria comerțului la români, București, 1908, p. 64.
21. Ibidem.
22. N. Iorga, Breasla blănarilor din Botoșani, în Analele Academiei Române, seria a II-a, tom. XXXIV, București, 1911, p. 1.
23. Ibidem.
24. Ibidem.
25. Arh. St. Iași, Tr. 644, op. 708, nr. 411, filele 38-39.
26. Victor Tufescu, Botoșani — istorie și contemporaneitate — p. 14.

Numărul negustorilor și acel al meșteșugarilor a crescut. În timpul care s-a scurs de la tratatul de la Kuciuc-Kainargi (1774) și pînă în 1832, cînd s-au alcătuit catagrafii sistematice și complete, numărul negustorilor botoșăneni a crescut de la 156 în 1774 [27] la 288 în 1821 [28] și la 403 în 1832 [29]. Dacă avem în vedere și pe evrei, care în majoritatea lor se ocupau cu comerțul, atunci numărul negustorilor botoșăneni, în această perioadă a fost cu mult mai mare [30]. A crescut și numărul meșteșugarilor, mai ales după 1800. Între 1832 și 1845 numărul acestora a crescut de trei ori, de la 589 la 1600 [31].

Intensa dezvoltare a comerțului și a meșteșugurilor a atras după sine fenomene social-economice noi, asupra cărora ne vom opri îatrucît înfățișează situații calitativ superioare față de secolele anterioare.

Spre deosebire de perioada secolelor XIV — prima jumătate a secolului al XVIII-lea, în secolul 1750—1850 comerțul orașului Botoșani a devenit un comerț „așezat", prin care înțelegem un comerț dezvoltat, atotcuprinzător al întregii game de produse și nevoi locale și practicat în cea mai mare măsură de localnici. Faptul că în perioada de care ne ocupăm, așa după cum am arătat mai înainte, numărul negustorilor și meșteșugarilor botoșăneni a crescut este o dovadă că meșteșugurile și comerțul botoșănean au luat amploare atît pe planul volumului produselor manevrate cît și pe planul ariei de cuprindere.

Creșterea ponderii în structura socială a orașului a negustorilor și a meșteșugarilor a avut ca urmare o mai profundă integrare a activităților desfășurate de ei în modul de existență economică a tîrgului și a locuitorilor săi. O ilustrare a acestei situații noi o găsim în hrisovul lui Mihai vodă Suțu dn 1794 * în care se arată că negustorii botoșăneni, prin activitatea lor, aduc locuitorilor tîrgului „nu puțin folos și înlesnire în alișverișul lor". Tot așa și meșteșugarii, din moment ce în 1832, au existat 31 de bresle meșteșugărești.

Un alt aspect nou pe care trebuie să-l reliefăm constă în antrenarea tot mai pronunțată a pieții botoșănene în comerțul internațional. Ca urmare a cererii tot mai sporite de produse ale economiei locale pe piețele străine și invers a cererii pe piața locală a produselor obținute în alte părți, a apărut necesitatea unei desfaceri de mari proporții, care nu mai putea fi asigurată de producătorii direcți, dispersați pe arii geografice mai întinse. Necesitatea acumulării produselor în cantități mari cît și desfacerea de mari proporții au dus la apariția unor mari negustori, din rîndul localnicilor, în documente toptangii sau angrosiști. Aceștia cumpărau în cantități mari produse de la producătorii direcți și le vindeau apoi în zilele de tîrg, la Botoșani.

---

27. T.G.A.D.A., Moscova, microfilm la Arh. St. Iași.

28. Buletinul Ioan Neculce, Iași, fasc. 7 (1928), p. 140-141.

29. Arh. St. Iași, fond Visteria Moldovei, Tr. 885, dosar 200, f. 9-24.

30. In Botoșani, în 1821 erau 753 de evrei, iar în 1850, 698 — Leonid Boicu 14 așezări cu numele Odaia, vezi C. C. Giurescu, Principatele Române la începutul Dezvoltarea economică a Moldovei între 1848—1864, p. 363.

31. Ibidem.

meşteşugarii au sporit producţia în atelierele lor, pentru care au angajat mai multe calfe şi mai mulţi ucenici. Caracterul de producător de mărfuri al atelierului meşteşugăresc s-a accentuat, meşteşugarii şi-au cumpărat dughene unde să-şi expună marfa lor, devenind astfel meşteşugari-negustori [41].

Nevoia extinderii producţiei de marfă s-a resimţit, în perioada de care ne ocupăm, în toate meşteşugurile dar mai cu seamă în acela al blănăriei. Pentru a spori producţia, meşterii blănari au cerut în repetate rînduri de la domnie, acordarea de privilegii, insistînd asupra dreptului de a avea mai multe calfe şi mai mulţi ucenici. În 1768 au obţinut un asemenea privilegiu, din partea mitropolitului Moldovei, în care era menţionat dreptul lor de a angaja un număr mai mare de calfe şi ucenici, pe care îi puteau aduce şi din alte părţi ale Moldovei [42].

Aceaşi nevoie a determinat şi apariţia celor 49 de ateliere manufacturiere, numite în documente „fabrici", care produceau pălării, tulpane, găitanuri, ciorapi, lumînări şi vopsele produse mult căutate pe piaţa botoşăneană, atît de populaţia locală cît şi de cea venită din altă parte. În aceste ateliere producţia a fost organizată pe principiul diviziunii muncii, produsul finit fiind, în acest caz rezultatul muncii mai multor oameni.

Ne dăm seama din cele mai înainte arătate că şi în practicarea meşteşugurilor au apărut, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, situaţii, noi, care se deosebeau radical de ceea ce fuseseră în secolele anterioare. Acum meşteşugarii şi-au extins considerabil producţia de marfă şi pentru a o desface şi-au cumpărat dughene devenind astfel meşteşugari-negustori. În atelierele lor au început să folosească un număr tot mai mare de lucrători.

41. A. Oţetea, Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional, Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1977, p. 117.
42. D. Z. Furnică, op. cit., p. 64.

III. PROCESUL SOCIAL-ECONOMIC AL APARIȚIEI ELEMENTELOR BURGHEZE ȘI CONSTITUIREA LOR ÎN CLASA DE SINE STĂTĂTOARE — BURGHEZIA

Dezvoltarea comerțului la Botoșani și transformarea lui într-un comerț „așezat", cît și progresele înregistrate în practicarea meșteșugurilor nu pot explica prin ele însele, felul cum din rîndurile populației tîrgului și din mediul sătesc s-au desprins elementele burgheze și s-a constituit noua clasă, burghezia. Pentru a înțelege apariția lor trebuie să pătrundem mai adînc în analiza vieții social-economice și să ajungem la acele fenomene, care au situat-o într-o anumită poziție față de mijloacele de producție și i-au determinat interese opuse față de rînduielile existente.

Așa după cum am arătat în paginile de mai înainte [1], în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea, la Botoșani, a avut loc o sporire neîncetată a numărului negustorilor și meșteșugarilor. Creșterea numerică a acestei populații a fost una din urmările imediate ale nivelului înalt de specializare atins de activitățile de confecționare a produselor și a diviziunii sociale a muncii. Ambele, adică specializarea cît și diviziunea socială a muncii, arată Lenin, constituie „baza întregului proces de dezvoltare a economiei de mărfuri și a capitalismului" [2].

În urmărirea intereselor lor economice atît negustorii cît și meșteșugarii au căutat să producă și să vîndă cît mai mult. S-a ajuns astfel la o acută concurență din care au ieșit învingătorii cei mai puternici. Concurați, micii producători au sfîrșit în cele din urmă prin a-și pierde mijloacele de producție (pămînt, unelte de muncă, atelier etc.), devenind astfel disponibili ca forță de muncă.

Fenomenul separării producătorilor direcți de mijloacele lor de producție a fost larg răspîndite la Botoșani și s-a manifestat prin deposedarea țăranilor și locuitorilor tîrgului de pămînturile pe care le aveau, prin camătă și prin ruinarea micilor meșteșugari.

Urmărind să-și extindă suprafețele de pășunat, marele negustor de vite Iordachi Manoli a răpit, în 1776, pămînturile țăranilor din satul Cișmeaua, din apropierea orașului, iar în 1777 pămînturile țăranilor din Iurești [3]. La fel a procedat și arendașul moșiei Popăuți, care în

1. Vezi pagina 12.
2. V. I. Lenin, Opere complete, vol. 3, Editura politică, 1961, p. 54.

1821 a luat țăranilor imașul și l-a arat pentru folosința lui [4], de asemenea administratorul moșiilor doamnei Calimachi, care pînă în 1828 luase în mai multe rînduri din arăturile și semănăturile schitului Agafton [5].

O altă cale de separare a producătorilor direcți de mijloacele lor de producție a fost cămătăria, despre care Karl Marx spune că a exercitat o acțiune de „subminare și distrugere a feudalismului" [6]. La mijlocul secolului al XVIII-lea sînt pomeniți la Botoșani negustorii cămătari Dumitru Manole, Hagi Mustafa, Iani Venețianul și Iosif Pisariul [7]. La începutul secolului al XIX-lea făceau negustorie negustorii armeni David și Luca Goilav [8].

Din cauza grelelor condiții impuse de cămătari debitorilor lor, aceștia de multe ori își pierdeau averile. În 1796 lui Ion Boroilă din Botoșani i s-a confiscat averea de către David Goilav pentru că nu-i restituise suma de 60 de lei după expirarea termenului de 3 luni [9]. La fel, în 1813, Luca Goilav a vîndut casa lui Iacov din Hăulești, pentru că nu-i înapoiase la termenul stabilit suma de 3533 de lei [10], iar în 1815, David Goilav a vîndut dugheana lui Marcu și Rughina Ciomag pentru că nu-i înapoiase suma de 100 de lei [11]. Tot așa a procedat și Rifca Jidoafca, care a vîndut la licitație dugheana Zoiței lui Chiriac starostele, deoarece nu-i înapoiase cei 4260 de lei [12].

Procesul de ruinare și de separare a micilor producători de mijloacele lor de producție s-a manifestat în proporții impresionante și în rîndurile meșteșugarilor. Concurați micii meșteșugari s-au văzut nevoiți să-și închidă atelierele lor, acestea în marea lor majoritate intrînd în posesia marilor meșteșugari. De pildă în catagrafia din 1838 sînt înregistrați 12 blănari (care înainte de această dată au fost patentari, adică au avut atelierele lor), în dreptul cărora în această catagrafie se fac mențiunile: „slujește la alții", „au sărăcit și lucrează la alții" [13].

Ruinarea și separarea micilor producători de mijloacele lor de producție sînt fenomene, care se integrează organic în procesul de formare al burgheziei. În primul rînd că acest fenomen a dus la adîncirea diferențierii între negustori și meșteșugari, apărînd acum negustori ai meșteșugari bogați, stăpîni a mai multor dughene și ateliere, în al doilea rînd că s-a creat acum o forță de muncă disponibilă, care putea fi angajată de către marii negustori și meșteșugari și în al treilea rînd că s-a creat pentru marii negustori și meșteșugari, noii stăpîni ai mijloacelor de producție, posibilitatea de a produce mijloace de subsistență pe care

3. Uricariul, vol. XXV, Iași, 1895, p. 194.
4. Al. Simionescu, Mînăstirea Popăuți, Botoșani, 1912, p. 47.
5. N. Iorga, Studii și documente, V, p. 285.
6. K. Marx, Capitalul, vol. III, partea a II-a, București, 1955, p. 52.
7. N. Iorga, Documente privitoare la familia Calimachi, p. 12.
8. N. Iorga, Studii și documente, VII, București, 1904, p. 127, 144 și 149.
9. N. Iorga, Studii și documente, VII. București, 1904, p. 139.
10. Ibidem, p. 142.
11. Ibidem, p. 144.
12. Ibidem.
13. Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 1316, dos. 1175, f. 142-44 și 68-69.

mai înainte micii producători şi le asigurau singuri. În consecinţă s-a trecut de la producţia de mărfuri simplă la producţia capitalistă, iar piaţa internă în loc să se restrîngă dimpotrivă se lărgeşte, marii negustori şi meşteşugari avînd acum posibilitatea să producă şi să vîndă mai mult ca înainte.

Întradevăr diferenţierea negustorimii şi a meşteşugarilor botoşăneni este evidentă şi constituie dovada concretă a desprinderii elementelor burgheze din rîndurile populaţiei tîrgului. În ce priveşte negustorimea situaţia, în prima jumătate a secolului al XIX-lea este următoarea din cei 403 negustori, cîţi erau în 1832, 248 aveau dugheni în tîrg din care 15 aveau mai multe, iar 14 aveau dughene şi în alte oraşe (Iaşi, Roman, Tg. Frumos şi Ştefăneşti) [14], 1 precupeţ de vite avea şi atelier de confecţionat aţă, 1 rachier o berărie, iar 11 din cei 123 de cîrciumari aveau moşii în arendă [15]. Această diferenţiere a fost consemnată şi în Regulamentul Organic, care a împărţit pe negustori în trei stări. În 1838, în Botoşani, erau 5 negustori în starea a I-a, 24 în starea a II-a, 181 în starea a III-a [16].

Acumulînd mari sume de bani unii negustori şi-au extins activitatea lor comercială. De pildă marele negustor botoşănean David Goilav a cumpărat în 1796 dughenile lui Postulache din Corlăteni, în 1799 pe ale lui Malcaz din Botoşani [17], iar în 1802 a închiriat dughenile şi pivniţa lui Avram sin Marcu, tot din Botoşani, pe 15 ani, pentru cîte 100 de lei pe an [18]. Acelaşi în 1816 a construit mai multe dugheni pentru care a plătit 6000 de lei [19].

Judecînd chiar numai după această modestă statistică constatăm că la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi în prima jumătate a secolului al XIX-lea, majoritatea negustorimii botoşăneni o formau micii negustori, alături de care s-a constituit şi o pătură subţire de negustori înstăriţi, care au introdus pe piaţă desfacerea regulată de mari proporţii.

În acelaşi timp şi în aceleaşi condiţii a avut loc şi diferenţierea meşteşugarilor. Diferenţierea lor este mai uşor de urmărit după introducerea Regulamentului Organic. Impunînd pe meşteşugari la plata patentei, în raport cu starea lor materială, Regulamentul Organic deosebeşte, în rîndurile meşteşugarilor botoşăneni, trei trepte : treapa a I-a „cei ce ţin fabrici mari şi care vor plăti pe an pentru patentă cîte 120 de lei", treapta a II-a „cei ce ţin fabrici mici şi care vor plăti cîte 80 de lei pe an" şi treapta a III-a „cei ce ţin dugheni şi lucrează meşteşuguri şi care vor plăti cîte 50 de lei pe an" [19].

Catagrafiile care s-au alcătuit la Botoşani după 1832 încadrează pe meşteşugari în treptele prevăzute de Regulamentul Organic. În catagra-

14. Arh. St. Iaşi, Visteria Moldovei, tr. 885, dosar 200, f. 9-42.
15. Ibidem.
16. Arh. St. Iaşi, Visteria Moldovei, tr. 1423, dosar 859, f. 90, 91, 102.
17. N. Iorga, Studii şi documente, VII, p. 137 şi 140.
18. Ibidem.
19. Ibidem.
19. Analele parlamentare ale României, tom. I, partea a II-a. Bucureşti, 1893, p. 151.

grafia din 1838 sînt înregistrați la treapta a I-a 7 meșteșugari, la treapta a II-a 23 și la treapta a III-a 220 [20]. Rezultă din datele prezentate că și în producția meșteșugărească a predominat în perioada de care ne ocupăm, micul atelier, alături de care a apărut marele ateliere, care va lua asupra sa, în măsură din ce în ce mai mare, producția meșteșugărească, pe care o va ridica la nivelul producției de mari proporții.

Ruinarea micilor producători și despărțirea lor de mijloacele de producție a creat, pentru marii negustori și meșteșugari, posibilitatea angajării forței de muncă pentru lărgirea activităților economice. Pentru îngrijitul și pășunatul vitelor de negoț precupeții de vite au angajat oameni pe care-i plăteau, cunoscuți în documente sub denumirea de „șuferi de vite". Tot ei angajau oameni care să le cosească fînul necesar întreținerii vitelor în timpul iernii. Așa a procedat negustorul armean Luca Goilav, care a angajat în 1833 și în 1834 pe locuitorii satului Bucecea pentru a-i cosi fînul de pe moșia Călugăreni [21]. Munca salariată este foarte răspîndită și în celelalte activități comerciale. Statistica din 1850 înregistrată în Botoșani și în celelalte tîrguri ale ținutului 146 de calfe [22].

Mîna de lucru salariată este larg folosită și în producția meșteșugărească. Încă de la 1768 se vorbește de folosirea, în atelierele de cojocărie a calfelor, care după cum știm sînt lucrători cu leafă, plătiți de patronii lor [23]. Slujirea la patron era o condiție pentru un ucenic sau calfă, pentru a putea să-și deschidă dugheană. La pontul al 6-lea din privilegiu breslei blănarilor, dat de mitropolitul Veniamin, printre altele se spune că „un ucenic nu va putea deschide dugheană deosebit, ci va sta cu leafa la stăpîn timp de 6 ani [24].

Statisticile din prima jumătate a secolului al XIX-lea ne dau informații ample asupra folosirii mîinii de lucru salariate în atelierele meșteșugărești. Printre altele catagrafia din 1838 înregistrată 302 calfe [25], iar aceea din 1846, 508 [26].

Strîns legat de ruinarea și despărțirea micilor producători de mijloacele lor de producție și de folosirea de către marii negustori și meșteșugari, a mîinii de lucru salariate, este și lărgirea pieții interne, cadru economic fără de care nu se poate înțelege apariția elementelor capitaliste.

Criticîndu-i pe narodnici, care susțineau că ruinarea micilor producători „restrînge piața internă pentru capitalism", Lenin arată că această concepție este complet greșită, și că dimpotrivă „eliberarea" de mijloacele de producție, a unei părți din producători presupune în mod necesar trecerea acestor mijloace în alte mîini, transformarea lor

20. Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 1316, dosar 1175, f. 2, 13, 14, 42-44 și 68-69.
21. N. Iorga, Breasla blănarilor din Botoșani, p. 3.
22. Industria în Moldova între anii 1848—1864, 1963, p. 363.
23. N. Iorga, Breasla blănarilor din Botoșani, p. 3.
24. Ibidem.
25. Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 1316, dosar 1175, f. 13-14.
26. Arh. St. Iași, fond Vistieria Moldovei, tr. 1423, dosar 866.

în capital ; „presupune prin urmare, că noii proprietari... produc sub formă de mărfuri produsele care mai înainte erau consumate chiar de producători, adică lărgesc piața internă“ [27].

Avînd posibilitatea să vîndă și să producă mai mult marii negustori și meșteșugari și-au lărgit activitățile lor. Este tocmai vremea cînd la Botoșani sînt pomeniți marii negustori [28], care prin activitățile lor, de mare amploare, au despărțit pe micii producători de piață și pentru a căror împlinire, au folosit mîna de lucru salariată. Tot mai des întîlnite marile ateliere meșteșugărești [29] în care lucrează mai mulți salariați [30].

În condițiile despărțirii micului producător de piață și de mijloacele lui de producție, a foolsirii pe scară largă a mîinii de lucru salariate situația patronului, fie din comerț fie din atelierul meșteșugăresc, se schimbă. Referindu-se la atelierele și dughenele în care lucrează mai mulți angajați, Lenin arată că acolo unde lucrează 5 lucrători patronul nu mai participă direct la procesul de producție ci se ocupă mai mult de aprovizionarea cu materii prime și cu desfacerea produselor, iar acolo unde numărul lucrătorilor ajunge la 10 sau depășesc această cifră, patronul devine un mic capitalist, un adevărat „patron“ [31]. Ne aflăm deci în aceste stabilimente (comerciale sau meșteșugărești) în fața unor capitaliști, care sînt proprietarii mijloacelor de producție și a uneltelor de muncă și care nu mai participă la activitatea de confecționare a produselor, munca lor fiind înlocuită de aceea a angajaților lor, dar care își însușesc produsele obținute de aceștia. La aceste realități social-economice nu s-a ajuns dintr-o dată ci în cadrul unui proces mai îndelungat dominat de violențe (răpiri de averi prin abuz și camătă, ruinarea prin concurență, etc.) ale celor mai puternici împotriva celor mai slabi din punct de vedere economic.

Elemente burgheze au apărut mai întăi din rîndurile negustorimii, încă din a II-a jumătate a secolului al XVIII-lea (precupeți de vite, cîrciumari înstăriți, etc.) și mai apoi pe la începutul deceniului al 3-lea al secolului al XIX-lea, din rîndurile meșteșugarilor.

Apariția lor este urmarea dezvoltării forțelor de producție în această parte a țării, dezvoltare care a asigurat satisfacerea deplină a cererii tot mai mari de produse ale economiei locale, atît pe piața orașului cît și pe piața internațională. În asemenea condiții au apărut marii negustori angrosiști și marii meșteșugari, singurii în stare a asigura producția și desfacerea de mari proporții devenită acum o necesitate.

Paralele cu procesul desprinderii elementelor burgheze din rîndurile meșteșugarilor și negustorilor a avut loc și fenomenul antrenării în sfera schimbului de produse a unor boieri, printre ei și mari boieri.

---

27. V. I. Lenin, Opere complete, III, Editura politică, București, 1961, p. 26.
28. Vezi mai sus paginile 18-19.
29. Vezi pagina 20.
30. Catagrafia din 1832 îi menționează pe Todirașco Sîrghievice care avea 4 calfe și 2 ucenici, pe Dumitrașco Zgîrcеu cu 6 calfe și 4 ucenici și pe Șerban Popovici cu 3 calfe și 7 ucenici.
31. V. I. Lenin, Opere complete, vol. 3, București, 1961, p. 347.

Aceştia, după cum am văzut, s-au bucurat de însemnate privilegii (dreptul de a organiza iarmaroace pe moşiile lor , scutiri de dări, etc.) din partea domnitorilor. Activitatea comercială s-a întemeiat aşadar pe rînduielele feudale şi în consecinţă n-au avut niciun interes să le schimbe.

Dimpotrivă, elementele burgheze provenite din rîndurile negustorilor şi meşteşugarilor a căror activitate şi prosperitate era legată de capacitatea de consum a populaţiei şi de posibilitatea lor de a angaja forţă de muncă ieftină, împiedicată pe de tltă parte de rînduielele feudale, erau interesate în înlăturarea lor. Această poziţie comună faţă de rînduielile feudale cît şi faptul că erau proprietarii unor însemnate stabilimente comerciale şi meşteşugăreşti, în care foloseau mîna de lucru salariată au determinat constituirea marilor meşteşugari şi negustori în noua clasă, burghezia.

Atît marii meşteşugari cît şi negustorii angrosişti erau, în comparaţie cu marea masă a micilor negustori cît şi a meşteşugarilor de rînd, puţin numeroşi. Numărul lor mic dovedeşte că burghezia botoşăneană, la sfîrşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea, era la începuturile sale.

Interesată în dezvoltarea comerţului, înlocuind mica desfacere cu desfacerea regulată de mari proporţii, foolsind mîna de lucru salariată, practicînd cămătăria burghezia botoşăneană a desfăşurat o activitate de subminare a orînduirii feudale şi totodată a început lupta de înlăturare a ei.

IV. LUPTA BURGHEZIEI BOTOȘĂNENE ÎMPOTRIVA RÎNDUIELILOR FEUDALE ȘI PENTRU CÎRMUIREA TÎRGULUI

Constituită în sînul orînduirii feudale burghezia nu se putea dezvolta mai departe în cadrul acestei orînduiri. Rînduielele feudale, în totalitatea lor, constituiau o piedică în calea dezvoltării ei și făceau imposibil progresul social. A apărut așadar antagonismul față de acesta rînduieli, care pe măsură ce burghezia se dezvolta, deveneau tot mai anacronice și ca atare trebuiau lichidate.

Antagonismul față de orînduiala feudală a rezultat din însăși natura activităților practicate de burghezie (cămătă, foolsirea mîinii de lucru salariate, etc.), care au însemnat totodată eroziunea sistemului feudal și afirmarea capitalismului. Referindu-se la cămătărie K. Marx arată că aceasta a exercitat o acțiune de „subminare și distrugere a feudalismului" [1], iar Lenin, la rîndul său, subliniază că „în problema dezvoltării capitalismului, cea mai mare importanță, poate, o are gradul de răspîndire a muncii salariate" și că „tendința principală... este ca toată forța de muncă să fie folosită în producție numai prin vînzare — cumpărare de către întreprinzători" [2].

Antagonismul dintre burghezie și boierime s-a manifestat și pe terenul comerțului și ial meșteșugurilor. În practicarea acestor activități boierimea și mînăstirile de privilegii importante, cum ar fi dreptul de a înființa iarmaroace pe moșiile lor, scutiri de vămi și înlesniri de tot felul din partea autorităților feudale. Burghezia în formare, a cărei apariție este legată direct de aceste activități, nu numai că nu se bucura de înlesniri, dar întîmpina și piedici în practicarea lor, vămile mari și destul de numeroase, concurența din partea boierilor și a mînăstirilor, abuzurile la care aceștia se dedau, cît și starea de sărăcie adusă pînă la ultima limită a marii majorități a maselor de consumatori.

Pentru a înlătura piedicile din calea sa burghezia s-a ridicat hotărît la luptă împotriva boierimii și a rînduielelor pe care aceasta le reprezenta. În această luptă burghezia s-a bucurat și de sprijinul maselor, care sufereau de pe urma exploatării feudale.

Lupta cea mai îndelungată dusă de tîrgoveții botoșăneni, a fost pentru eliberarea moșiei și vetrei orașului din dependența mînăstirii

1. K. Marx, Capitalul. vol. III, partea a II-a, București, 1955, p. 52.
2. V. I. Lenin, Opere complete, vol. 3, p. 572.

Sf. Nicolae-Popăuți și redobîndirea și redobîndirea vechilor drepturi pe care aceasta le uzurpase.

Bazîndu-se pe hrisovul lui Grigore Ghica din 1748 și pe cele din 1751 și 1752 date de Mihai Cehan Racoviță [3], egumenii de la această mînăstire au pretins tîrgoveților să le plătească dijma și celelalte obligații, ca oameni dependenți de mînăstire. Din această cauză timp de aproape 100 de ani tîrgoveții au trimis către domnie numeroase jalbe prin care au apărut neajunsurile pe care le sufereau din partea egumenilor și a oamneilor lor.

Domnitorii au itervenit în mai multe rînduri în conflictul dintre tîrgoveții botoșăneni și egumeni, luînd de mai multe ori hotărîri menite să impace părțile în litigiu. Astfel în 1794 domnitorul Mihail Constantin Suțu hotărăște să lase tîrgoveților vatra tîrgului și locurile libere fără case și dugheni [4]. În 1803, în urma unui nou proces între tîrgoveți și egumeni Alexandru Constantin Moruzi hotărăște să despartă vatra tîrgului de locul mînăstirii după hotărnicia din 1780 [5].

Abuzurile egumenilor, care în ciuda hotărîrilor domnești, continuau să le încalce drepturile îi face pe tîrgoveți să deschidă un nou proces, în 1820, care s-a terminat în favoarea mînăstirii. Pierderea procesului îi îndîrjește și mai mult pe tîrgoveții botoșăneni, care se pregătesc pentru noi acțiuni. În 1825 ei reușesc să organizeze o epitropie, care să strîngă și să păzească toate „documenturile tîrgului", iar în timpul domniei lui Mihail Sturza au reînceput demersurile pentru obținerea drepturilor lor. În 1842 vechilii tîrgoveților au înaintat o jalbă la domnie arătînd obijduirile ce le suferă din partea egumenului mînăstirii Popăuți. Ei cereau „ca după dreptățile de care tîrgul este sprijinit să-și poată căpăta proprietatea ce cu nelegiurii li s-a răpit și cu care apștea să poată scăpa de supt înjugarea de care este învăluită" [6]. În anul următor, 1843, tîrgoveții au înaintat o jalbă divanului domnesc prin care îi arătau drepturile lor asupra unui număr de fălci din fotarul moșiei Botoșani [7].

În urma acestor jalbe a avut loc un nou proces între tîrgoveți și egumeni. Interesele tîrgoveților au fost susținute cu acest prilej de Mihail Kogălniceanu [8]. La 13 octombrie 1844 s-a încheiat „Practicaua" de către divanul domnesc în pricina de judecată dintre mînăstirea Sf. Neculai-Popăuți și locuitorii tîrgului Botoșani. Documentul a fost semnat de vornicul P. Roset, vornicul N. Milu și postelnicul Hărmeziu. Divanul a hotărît să se dea locuitorilor tîrgului 850 de fălci, pentru care au ridicat jalba.

Conflictele tîrgoveților botoșăneni cu egumenii de la mînăstirea Sf. Neculai-Popăuți au fost provocate și de concurența pe care mînăs-

3. N. Iorga, Studii și documente, VI, p. 246-247.
4. Documente privitoare la istoria economică a României — Orașe și tîrguri. Moldova. Seria A, vol. II, București, 1960, p. 298.
5. În această hotărnicie era recunoscută stăpînirea tîrgoveților asupra vetrei orașului (Nicolae Iorga, Studii și documente, V, p. 260.
6. Documente privitoare la istoria economică a României, p. 472.
7. Ibidem.
8. Ibidem, p. 474.

tirea le-o făcea în practicarea comerțului cu vite. Dispunînd de pășuni întinse, egumenii puteau crește și întreține un număr însemnat de vite, destinate comerțului. Pe piețele de desfacere vitele mînăstirii erau mai căutate, din care cauză negustorii de vite botoșăneni sufereau pagube însemnate.

Pentru a înlătura această concurență negustorii de vite botoșăneni au cerut domnitorilor să interzică mînăstirii de a se amesteca într-un fel sau altul în comerțul cu vite. Plîngerile lor repetate l-au determinat pe Alexandru Moruzi să interzică în 1803, egumenilor de a mai primi printre vitele mînăstirii, vitele de negoț ale altor negustori și să facă fin de negustorie [9]. Plîngerile împotriva egumenilor care practicau comerțul cu vite apar aproape în toate jalbele pe care botoșănenii le-au adresat domnitorilor în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Deși la începuturile sale burghezia botoșăneană va încerca încă din primele decenii ale secolului trecut să înlăture piedicile ce-i stăteau în cale, generate de rînduielele feudale, încă predominante. Încădin această vreme burghezia botoșăneană vizează înlăturarea vechilor orînduieli și înlocuirea lor cu altele noi, care să-i asigure o dezvoltare liberă, fără niciun fel de opreliști. Pentru a atinge acest obiectiv burghezia botoșăneană, încă de la începutul secolului al XIX-lea a urmărit să pună mîna pe cîrmuirea tîrgului.

În ciuda radicalelor transformări social-economice, conducerea tîrgului continua să rămînă în mîna vornicilor, numiți de domn și a căpitanilor de tîrg, care aveau ca sarcină principală strîngerea dărilor de la tîrgoveți și supravegherea îndeplinirii havanelelor, menite să asigure interesele statului feudal. Asemenea cîrmuire devenise o piedică în calea tîrgului a cărui populație, în majoritate era formată din negustori și meșteșugari.

Abuzurile și samavolniciile de vornicii și căpetenii de tîrg au făcut, ca după 1815, locuitorii să adreseze domnitorilor Scarlat Calimachi și Mihail Suțu numeroase plîngeri prin care le cereau o instituție unei noi administrații. Jalbele adresate domniei trebuie să fi fost redactate într-un spirit de accentuată răsvrătire, fapt ce îl determină pe Scarlat Calimachi să poruncească vornicului de Botoșani să nu primească pe negustorii din familia Manoleștilor la „niciuna din trebuințele tîrgului... deoarece ar fi răsuflînd vorbe necuviincioase la adresa stăpînirii“ [10].

La Botoșani, lupta între burghezia în ascensiune și feudalismul perimat dar dominant, a început să se desfășoare mai organizat din 1820, cînd locuitorii tîrgului au obținut de la domnitorul Mihail Suțu un hrisov în baza căruia puteau să alcătuiască o „casă obștească din 6 persoane, alese de obștea tîrgului. Cei aleși se numeau epitropi și erau 2 dintre boierii care locuiau în Botoșani, 2 dintre negustorii fruntași moldoveni și greci și 2 dintre oamenii fruntași [11]. Președintele casei obștești

9. Ibidem, p. 34.
10. N. Iorga, Istoria comerțului românesc, epoca mai nouă, p. 132.
11. N. Iorga, Studii și documente, V, 1903, p. 309.

sau epitropiei, cum i se mai spunea, era numit de domnitor, dintre cei aleşi.

Dreptul obţinut de tîrgoveţii botoşăneni de a alege singuri casa obştească a însemnat o spărtură în monopolul politic al marii boierimi, o victorie importantă a burgheziei locale, care şi-au văzut asigurat astfel un loc în administraţia tîrgului. Hrisovul din 1820 a introdus sistemul alegerii de către obşte a cîrmuitorilor tîrgului, sitem mult dorit de tînăra burghezie, care sprijinită de masa locuitorilor, vedea în el o cale sigură de a ajunge la conducerea tîrgului.

Hrisovul din 1820 nu a înlăturat vechea administraţie a tîrgului, vornicii şi căpitanii de tîrg se menţineau în continuare, însă poziţia lor era mult diminuată. În hrisovul amintit se arăta că pe lîngă sarcina de a strînge veniturile destinate întreţinerii străzilor, cei aleşi în casa obştească mai aveau dreptul să cerceteze pricinile între locuitori şi să-i apere de toate asupririle ce se abăteau asupra lor [12]. Este evident că misiunea casei obşteşti de a şi samavolniciile la care se dedau vornicii şi căpitanii de tîrg cît şi egumenii de la mînăstirea Sf. Neculai-Popăuţi.

Anii care urmează hrisovului din 1820 se caracterizează prin lupta elementelor burgheze de a pune în aplicare prevederile hrisovului mai sus amintit. Abia în anul 1825 au avut loc alegerile pentru casa obştească. Boierimea a refuzat să participe la alegeri, din care cauză obştea a ales pe membrii epitropiei numai dintre negustori şi meşteşugari. Dintre negustorii fruntaşi a ufost Manolachi Iorga, Tudorachi Bacalbaşa şi Andronic Zaharia [13]. Lui Manolachi Iorga, unul din înaintaşii marelui istoric, i s-a încredinţat spre păstrare partea din pecetea oraşului, fiind socotit „cel mai cinstit şi mai de credinţă". Tot Manolachi Iorga avea în sarcina sa strîngerea „documentelor răsipite ale oraşului" ca un cinstit şi vechi tîrgoveţ ce era" [14]. Garabet Bolfos a fost taxildar şi păstrător al arhivei, Iani Vasiliu şi Ştefan Goilav au fost epitropi lucrători, iar calitatea de ostenitori la toate trebuinţele tîrgului a fost dată lui Tudorachi Bacalbaşa şi Andronic Zaharia [15].

După alegerea primei epitropii în 1825 lupta împotriva instituţiilor feudale a devenit tot mai organizată. Urmărind îndeplinirea misiunii sale de a apăra pe locuitorii tîrgului împotriva tuturor asupririlor, casa obştească a obţsească a hotărît, în anul 1827, răscumpărarea căpităniei, care se deda la multe abuzuri cu prilejul strîngerii dărilor de la populaţie. Prin răscumpărarea căpităniei se urmărea ca această instituţie feudală să depindă de obştea tîrgului „ca să spunzure şi căpităniа tîrgului de tîrg" [16]. Documentele cercetate nu ne-au permis să constatăm dacă acest obiectiv a atins cert este că răscumpărarea căpităniei şi trecerea ei în subordinea casei obşteşti ar fi dus la înlăturarea abuzurilor pe care căpitanii de tîrg le comiteau împotriva populaţiei de rînd, la

12. Ibidem.
13. Ibidem, p. 268-312.
14. Ibidem.
15. Ibidem, p. 268.
16. N. Iorga, Documente relative la Botoşani, în Studii şi documente, volumul V, Bucureşti, 1903, p. 268.

limitarea atribuțiilor acestei instituții devenită anacronică și la consolidarea burgheziei botoșănene în conducerea treburilor tîrgului.

Paralel cu acțiunile de limitare a atribuțiilor instituțiilor feudale, burghezia botoșăneană a trecut la o activitate mai intensă de reorganizare a epitropiei, peste prevederile hrisovului din 1820, prin care se urmărea creșterea rolului ei în organizarea treburilor orașului. S-a ajuns astfel la unul din cele mai însemnate episoade ale luptei împotriva marii boierimi pentru cîrmuirea tîrgului.

Nemulțumiți că Alexandru Calimachi, mare boier botoșănean, fusese numit de domnitor președinte al epitropiei, un grup de negustori din care au făcut parte marii negustori Manolești și Sîrghievicii alături de care s-au aflat boiernașii Negruț, Cocotă, Teohari, Oatu și Popovici au întocmit un proiect de reorganizare a epitropiei tîrgului intitulat „Extrucție de închipuire a epitropiei acestui tîrg și urmare ce au să păzească după cuprinderea hrisovului și socotința obștească“ [17].

Proiectul menționat prezintă interes deoarece reflectă concepțiile burgheziei botoșănene, în perioada ei de formare. Primul punct al acestui proiect se referă la componența epitropiei. Numărul epitropilor urma să fie sporit de la 6 la 8 și format din 2 boieri pămînteni cu locuințele în Botoșani, 2 negustori moldoveni sau greci, 2 negustori armeni și 2 negustori evrei [18]. Față de hrisovul din 1820 proiectul prevedea o creștere a numărului reprezentanților negustorilor și meșteșugarilor de la 4 la 6, în timp ce numărul reprezentanților boierimii rămînea același. Boierilor li se impunea și condiția de a avea locuințe în Botoșani pentru a putea face parte din epitropie. Sesizăm astfel în aceste prevederi ale proiectului intenția autorilor de a limita cît mai mult participarea boierimii la conducerea tîrgului și de a lărgi cît mai mult pe aceea elementelor burgheze.

Raporturile dintre epitropi sînt concepute pe baza egalității lor depline, fără să se țină seama de apartenența socială. Indiferent dacă sînt boieri, negustori sau meseriași, epitropii vor avea, în conducerea treburilor tîrgului, aceleași drepturi și îndatoriri. În articolul privitor la felul cum vor fi adoptate și aduse la îndeplinire hotărîrile se arată că epitropii „nu se vor deosebi la sfătuirile cele drepți mai mult unul decît altul și nici nu vor putea fi poruncitoriu decît împreună închipuitori și împreună toți și lucrători“ [19]. Rezultă deci că autorii proiectului au vizat pozițiile dominante ale boierimii și vroiau să le înlăture.

În proiect dreptul de a hotărî în treburile principale ale tîrgului era acordat obștei locuitorilor, epitropii fiind obligați să aducă la îndeplinire cele hotărîte. Atribuirea acestui drept obștei locuitorilor, de către autorii proiectului, se baza pe faptul că, fiind în această perioadă purtătoarea ideilor progresului, burghezia putea să polarizeze în jurul

17. Ibidem, p. 272 și următoarele.
18. Ibidem, p. 273.
19. Ibidem.

său majoritatea populației din oraș. Totodată nu este greu de întrezărit, în acest articol, intenția autorilor de a transforma epitropia într-un organ executiv.

Ținînd seama de corupția care cuprinsese pe dregătorii principali ai tîrgului, autorii proiectului au prevăzut ca veniturile să fie încredințate unuia dintre negustori, membru în epitropie, „cel mai cinstit" și mai „de credință", care va elibera banii necesari efectuării lucrărilor de mare interes, stabilite de obștea locuitorilor. Pentru evitarea oricăror fraude proiectul prevedea ca pecetea să fie jumătate la curierul tîrgului iar cealaltă jumătate la unul din negustorii armeni. Epitropii vor avea în slujba lor cîte 2 oameni cu leafă, pînă la 30 de lei pe lună, pentru îndeplinirea tuturor treburilor tîrgului, iar ei vor sluji ca și mai înainte fără leafă [20].

Succinta analiză a proiectului de reorganizare a epitropiei din anul 1827, ne permite să desprindem concepțiile de care era animată burghezia botoșăneană, în perioada ei de afirmare. Nu este vorba de o concepție înaintată, de răsturnare a vechii orînduiri, ci mai curînd de dorința elementelor burgheze de a-și spori rolul în cîrmuirea tîrgului. Nicăieri nu se întrezărește ideia lichidării pe cale revoluționară, a vechilor instituții, ci mai curînd aceea a adaptării acestora la cerințele unei societăți în plină transformare. O poziție mai avansată se constată față de privilegiile boierilor, deoarece acestea constituiau o piedică însemnată în calea burgheziei.

Conducătorii grupului care a elaborat proiectul mai sus analizat au fost negustorii Manolești și boiernașul Anghelachi Climent [21]. Fiind sprijiniți și de unii dregători de seamă din divan, ei au reușit să obțină aprobarea domnească pentru proiectul lor. La începutul anului 1828 au avut loc alegeri pentru epitropie, rezultatul fiind favorabil autorilor planului de reorganizare a tîrgului.

Cum era și așteptat, marii boieri botoșăneni au reacționat imediat. Un grup format din Alexandru Calimachi, Scarlat Miclescu Aga, Iordachi Foti, Constantin Arbore și Teodor Silion trimit domnitorului o scrisoare, în care califică pe autorii proiectului ca oameni „fără căpătii", care au adus tîrgul „în neliniște și nenorocire pentru vreme viitoare" [22]. Ei se opun categoric proiectului, care nu le mai recunoaște dreptul de a hotărî în treburile principale ale tîrgului și cer domnitorului să le restabilească tcest drept. De asemenea mai cer domnitorului ca alegerea epitropilor boieri să se facă prin adunarea a atoată sistimea boierească din Botoșani" și nu de către obștea lucuitorilor tîrgului. Formulînd asemenea dorințe marea boierime conservatoare se menținea în continuare pe poziția conservatoare de a-și păstra privilegiile de clasă, împotriva cărora autorii proiectului se ridicaseră cu hotărîre.

20. Ibidem, p. 284.
21. Ibidem, p. 316.
22. Ibidem, p. 279.

În scrisoarea de care am pomenit marii boieri manifestă îngrijorare față de numărul mereu în creștere a negustorilor și meșteșugarilor. Ei erau îngrijorați de forța politică în creștere a acestora și propun domnitorului ca persoanele de protecție streină, persoanele fără căpătîi și fără acareturi sau venite de curînd în tîrg „să nu se socotească tîrgoveți și nici să nu se primească la sfaturile tîrgului [24]. Printr-o asemenea propunere marea boierime urmărea să înlăture prin hotărîre domnească, de la dreptul de a alege pe epitropi, op arte a populației de rînd, care trăia în Botoșani știind că numai pe această cale se putea menține în continuare la cîrmuirea tîrgului. Totodată boierii propun ca proiectul de reorganizare a epitropiei, din 1827, să fie cercetat și înlăturat, pentru a nu rămîne după cum spun ei „o pată morală pentru acei care-și cunosc îndatoririle supunerii“ [25].

Scrisoarea marilor boieri botoșăneni a avut ecoul dorit la domnie. În urma unor cercetări sumare, domnul a ordonat noi alegeri pentru epitropia tîrgului, iar conducătorii grupului de reformatori negustorii Manolachi Climent li s-a luat dreptul de a mai fi aleși în epitropie.

Frămîntările care au avut loc în anul 1827 și 1828 departe de a fi fost niște simple agitații, așa cum le-au numit mari boieri, rămîn o dovadă concretă a luptei burgheziei botoșănene, alături de care s-a găsit și mica boierime, de a înlătura piedicile care stăteau în calea dezvoltării sale. Proiectul de reorganizare a epitropiei este totodată o reflectare a intereselor burgheziei în etapa formării ei ca clasă.

Administrația creată prin hrisovul din 1820 a fost menținută pînă la punerea în aplicare a Regulamentului organic, 1834. Potrivit prevederilor regulamentare burghezia ocupă un loc mai larg în conducerea orașului. Aceste prevederi n-au fost însă pe placul marii boierimi, care n-a participat la primele alegeri pentru eforia orașului din anul 1834. Ea s-a constituit într-o grupare despre a cărei existență ne vorbește un raport al Eforiei tîrgului, din octombrie același an. În amintitul raport, adresat Departamentului treburilor din lăuntru, Eforia se plînge că „partida veche“ se opune poruncilor de a păstra curățenia orașului și a pieței și că îndeamnă pe oameni la nesupunere. Cine face parte din această partidă ne-o spune același raport. Eforia comunică Departamentului că împotriva acestor mișcări nu se pot lua măsuri deoarece sînt „feți cinstite“, în afară de a raporta și cerînd să se ia măsuri pentru a se pune capăt neascultării [26].

Așa zisa partidă veche va continua să se mențină și în anii următori în opoziție față de Eforie și aceasta pentru că în componența ei, datorită creșterii numerice a negustorilor și meșteșugarilor, locul ocupat de

23. Ibidem.
24. Ibidem, p. 279 și 280.
25. Ibidem, p. 280.
26. Artur Gorovei, op. cit., p. 212.

aceştia va fi din ce în mai larg. Dar deşi majoritară în listele de alegători [27], burghezia botoşăneană nu va încerca să iasă din limitele stabilite de Regulamentul Organic ci dimpotrivă le va respecta. Ea nu va mai întreprinde acţiuni de genul celei din 1827 şi 1828 ci dimpotrivă se va apropia tot mai mult de marea boierime. În anul 1848, cînd multe centre ale Moldovei de Nord vor fi cuprinse de flăcările revoluţiei, la Botoşani vor avea loc doar cîteva acţiuni izolate şi neorganizate, care vor fi repede suprimate.

27. În listele de alegători din anul 1836 erau înscrişi 60 de boieri şi 109 de negustori şi meşteşugari. Arh. St. Botoşani, fond Primăria oraşului, dosar nr. 5/1834, fila 100.

OBLIGAȚIILE MOLDOVEI ÎN PRODUSE APICOLE FAȚĂ DE POARTĂ ÎN SECOLELE XVI-XVIII

IOAN CIUTĂ

Așa cum este știut, la sfîrșitul deceniului al IV-lea din secolul al XVI-lea dominația otomană asupra Moldovei s-a instaurat ca și în Țara Românească luînd proporții în secolele XVII și XVIII. În cadrul acestei dominații, țările române erau obligate să suporte nu numai dreptul de monopol otoman asupra comerțului extern, ci să și aprovizioneze în permanență curtea sultanului de la Constantinopol cu miere și ceară. O însemnare din 15 mai 1591 arată că s-au strîns de către „casapii și gelepii“ [1] din Moldova : 41 356 oi, 630 boi și cantități de *miere și ceară* (subl. ns.), unt, grîne și material lemnos pentru construcția corăbiilor [2]. Cantități de produse care se trimiteau în Turcia din țările române erau așa de însemnate, încît o întrerupere a exportului provoca serioase perturbări în aprovizionarea Constantinopolului. De aceea, pe drept cuvînt li se spuneau țărilor române, în secolele XVI-XVIII“ chelerul sau cămara de provizii“ a Împărăției.

Agenții antreprenorilor turci, așa numiții balgii [3], răspîndiți prin țară arvuneau de timpuriu mierea de pe la locuitorii ce aveau prisăci, cu condiția ca la termenul pus, cîtimea angajată să fi fost pusă la dispoziția turcului rînduit. În cazul cînd timpul sau alți factori nu favorizau producția de miere și nu se avea cu ce să se satisfacă obligațiile față de turci, atunci spolierea românului era de neînlăturat ajungîndu-se pînă la vinderea bunurilor de altă natură de care acesta dispunea. Se cunoaște dintr-un zapis din 13 aprilie 1703, de la Mihai Racoviță, cum Neagul și femeia sa Axinia au vîndut partea lor de moșie pentru a fi cumpărat 11 vedre și jumătate de miere cu care era dator la turci [4]. Una din grijile cele mai de seamă ale domnului nou numit era plata la timp a haraciului, înțelegîndu-se prin aceasta atît suma de bani cît și produsele în natură care se trimiteau la date fixe către Poartă. De exemplu : la 1664, în timpul domniei lui Eustratie Dabija, Moldova tri-

1. Casapii și gelepii = negustorii turci care cumpărau și strîngeau vite din țările române.

2. C. C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea a II-a, București, 1947, p. 462.

3. Balgii = negustorii turci care strîngeau mierea din țările române, iar darea în miere se numea *balgibașlîc* ; mai marele balgiilor = *balgi-baș*a.

4. Melchisedek, *Cronica Huș*ilor, București, 1869, p. 87-88.

mitea anual sultanului următoarele sume de bani : 120 pungi [5], 10 000 ocă [6] de ceară, 10 000 ocă de miere și o cantitate de piei, 600 cîntare de seu și 1 330 ocă de ceară pentru nevoile Arsenalului și 500 bucăți de „canava" pentru hainele robilor de la galere [7]. Rezultă, pe de o parte, că obligațiile față de Poartă în produse apicole erau mult mai mari decît celelalte (seu, unt, etc.), de unde deducem și existența bogăției acestor produse în Moldova, iar pe de altă parte, menționarea obligațiilor în produse apicole printre cele dintîi, presupune ordinea preferențială a Porții pentru aceste produse. Se observă, de asemenea, că Poarta pretindea pe lîngă miere și ceară în cantitate de 12 720 kg cît echivalau fiecare din cele 10 000 ocă și deosebit 1330 ocă ceară pentru nevoile Arsenalului, ceea ce confirmă părerea lui Nicolae Iorga, că, „exista necontenita cerere a turcilor de a li se trimite ceară pentru luminări curate în multe încăperi ale Seraiului, mare cît o lume, în casele ocrotiților Porții și în atîtea moschei împărătești..." [8]. „Mierea de Moldova, Muntenia și Ardeal — scria Evlya Celebi — este foarte vestită și se exportă în toate țările. Negustorii culeg mierea în aceste țări și o aduc în mii de butoaie la Constantinopol" [9], iar în continuare, apreciind în mod deosebit calitatea mierii moldovenești, călătorul turc sublinia că, „mierea din Moldova este cea mai limpede și curată ca muselina albă" [10]. Mulți dintre prisecarii moldoveni se ruinau prin datoriile și obligațiile față de balgii mai ales cînd condițiile climatice și de floră nu erau favorabile. Așa se constată din mărturia lui popa Ștefan din Ruginoasa, dată la 20 martie 1720 lui Ștefan Pisoțchi pentru o datorie ce a rămas lui Mustafa Capanlăul din Roman. Prin ea se arată : „a fost rămas cu 40 de vedre de miere și cînd s-a dus la Țarigrad m-am socotit cu dînsul și puind dobîndă de 30 vedre de miere s-au făcut 70 și am rămas să dau în mîna frățîne-său lui Hăsan și dintr-această datorie am dat 3 poloboace de miere, cîte 18 vedre și jumătate și 10 lei, bani am dat și țădulă la mîna turcului" [11].

Obligațiile țărilor române către poartă în miere și ceară apar și sub denumirea de „rînduiala mierii și cerii împărătești", care în timpul lui Constantin Duca, în 1694, se ridica la valoarea de 6 213 taleri, în 1695, 13 116 taleri, deci mai mult decît dublu, iar în timpul lui Antioh Cantemir, în 1 696, a scăzut la 5 840 taleri [12].

---

5. Una pungă = 500 lei ; După C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*. vol. III, partea a II-a, București, 1947, p. 610. Deci, 120 pungi = 60.000 lei.

6. Una ocă = 1,272 kg, după același izvor, p. 458. Deci, 12720 kg ceară și 12720 kg miere ; 1,288 litri după Alexandru Constantinescu în „Studii și Articole de Istorie", vol. XXVII-XXVIII, București, 1974, p. 190.

7. C. C. Giurescu, *op. cit.*, vol. III, part. II-a, p. 458 (după scrierea lui Paul Ricaut.

8. N. Iorga, *Istoria Românilor în chipuri și icoane*, București, 1906, p. 106.

9. Andrei Antalffy, *Călătoria lui Evlya Celebi prin Moldova în 1659*, în „Bulet. Comis. Istorice a României", XII/1932, p. 39. Vezi și C. J. Karadja, *„Un istoric turc despre noi"* în „Revista de Istorie", IX, 1923, p. 92-93.

10. C. J. Karadja, *Un istoric turc despre noi*, în „Revista de Istorie", IX, 1923, p. 92-93.

11. Arhivele Statului, Iași, p. 417/64.

12. C. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 651.

După înfrîngerea lui Petru Rareș, în 1538, Soliman I a anexat la Cetatea Albă — Bugeacul, unde a așezat pe tătari, iar cetatea Tighina cu teritoriul din jur au devenit raiaua Bender. Tătarii din Bugeac vasali ai Imperiului Otoman, au devenit și ei beneficiarii produselor moldovenești, printre care un loc însemnat l-a ocupat mierea și ceara. Conform mărturiilor lui Evlya Celebi, obligația în miere a Moldovei față de Poartă, fixată în 1538 a fost de 50 butoaie. Această cantitate a fost probabil mult mărită la începutul secolului al XVII-lea în timpul domniei lui Ieremia Movilă. Din informațiile lui Miron Costin în Letopisețul Țării Moldovei se degajă ideea că, atunci cînd Ieremia Movilă mijloci pacea între aliatul său, Jan Zamoiski, cancelarul Poloniei și hanul tătarilor de la Crim, „capetele" (condițiile n. n.) de pace au fost : „Ieremia Movilă să fie domn în țară, birnic împărăției din an în an după obicei, iar hanului să dea din an în an daruri și o anumită cantitate de miere de ordinul „miilor de cîntare" cantitate ce credem a fi exagerată, dacă avem în vedere că un cîntar avea 44 ocale sau 56 kg [13]. O astfel de cantitate ar fi însemnat depășirea cu mult a cantităților trimise Porții, ceea ce nu pare a fi demn de crezut. În sprijinul părerii noastre vine și menționea lui Evlya Celebi din 1659, cum că, „Legea lui Suleiman Chan este în vigoare pînă astăzi" [14], ceea ce presupune menținerea cantității de miere stabilită în 1538, chiar dacă unele abuzuri s-or mai fi comis. Oricum, cantitățile de miere și ceară destinate Porții au crescut în funcție de cerințele acesteia. Din același izvor turcesc de informare aflăm că la fiecare An Nou, Moldova, trebuia să dea Arsenalului împărătesc : 1 000 butoaie de seu prost pentru uns galerele, *100 butoaie de miere stropită* [15], *100 butoaie ceară de albine* și piei de bou în număr de 1 000 [16]. Inadvertențele de informare ale călătorului truc pot fi puse pe seama știrilor diverse aflate la îndemîna acestuia, dar noi sîntem înclinați a le pune în și mai mare măsură pe fluctuațiile cerințelor Porții care variau în funcție de împrejurări.

Paul Ricaut, contemporan cu Celebi precizează că obligația de miere suportată de către Moldova față de Poartă se ridica la 10 000 oca anual. Cum butoiul de miere avea în secolele XVI-XVII o capacitate de 100 oca [17], iar una oca echivala cu 1,272 kg miere [18], rezultă că obligația anuală a Moldovei era de 10 000 oca sau 12 760 kg., ceea ce am consemnat și noi mai înainte. Din chitanțele cancelariei Porții se constată că în 1 634, capuchehaia Moldovei, Dumitrașco a predat cămărilor imperiale în două reprize totalul de 3 630 ocale de ceară galbenă și în același

13. Miron Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediție îngrijită de P. P. Panaitescu, București, 1944, p. 10.

14. N. Iorga, *Documente și cercetări cu privire la Istoria financiară și economică a Principatelor Române*, București, 1900, p. 62.

15. Andrei Antalffy, *op. cit.*, p. 5-6.

16. *Ibidem*, p. 39-40.

17. Miere stropită = miere răvac, curată, care se scurge din faguri descăpăciți.

18. Andrei Antalffy, *op. cit.*, p. 39-40.

an 3 000 ocale de miere curată, deci 4 664,550 kg ceară galbenă și 3 855 kg miere curată [19].

În secolul al XVIII-lea multiplele sarcini ale Moldovei față de turci și tătari au devenit extrem de grele. Numai balgibașlîcul [20] hanului de Căușani, menționat în „sămile visteriei Moldovei" pe anul 1764 era fixat la 6 457 lei. Această sumă reprezenta 2 152 vedre de miere [21] sau 21 520 oca, de peste patru ori mai mult ca în anul 1 538, dacă socotim vadra de miere la 3 lei după cum era în general prețul ei pe la jumătatea secolului al XVIII-lea [22].

Putem conchide cu privire la obligațiile Moldovei față de Poartă în produse apicole că, nevoile stringente ale Imperiului Otoman au condus la cereri și impuneri mari și variate pentru întreaga perioadă medievală, dar că cele mai crescute au fost începînd cu mijlocul secolului al XVII-lea cînd domnii Moldovei ca și cei din Țara Românească au fost, de regulă, nevoiți să dispună strîngerea și să trimită la timp cantățile de miere și de ceară impuse. Dar, ca întotdeauna, domnii au căutat să-și însușească o parte din ceea ce strîngeau, fie pentru consumul propriu al curții, fie pentru valorificare. Actul în sine genera fenomenul, obișnuit în evul mediu, ca dintr-o obligație externă să se fi creat o nouă sursă de venituri personale. Așa, bunăoară, Mihai Racoviță împrumutase în al II-lea deceniu al secolului al XVIII-lea sume de bani în contul mierii și cerii care urmau să le colecteze din țară pentru achitarea datoriilor [23].

Pe lîngă obligația anuală în miere și ceară față de Poartă, domnii erau forțați sub amenințarea mazilirii, ca în timpul campaniilor turcești, care foloseau ca bază de atac și teritoriul Moldovei și al celorlalte țări române, să pregătească și să pună la dispoziție proviziile necesare armatei. Printre acele provizii se impuneau suficiente cantități de miere și ceară [24].

LES OBLIGATIONS DE LA MOLDAVIE EN PRODUITS APICOLES VIS-A-VIS DE LA SUBLIME PORTE AUX XVI-XVIII-e SIECLES

L'auteur présente dans le cadre d'une étude plus ample le développement de L'apiculture dans la Moldavie du Moyen Âge et, entre autres, il traite aussi des obligations en produits apicoles vis-a-vis de la Sublime Porte : ruches, miel et cire.

19. Cf. L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române* în „Convorbiri literare" nr. 10 din 1900, p. 894-895.

20. Balgibașlîc = dare de miere către Poartă strînsă de balgii.

21. Una vadră = 10 ocsa sau 12,88 litri (C. C. Giurescu) ; 15, 20 litri (Al. Constantinescu, în „S.A.I.", vol. XXVII-XXVIII, 1974, p. 194.

22. Gh. Ghibănescu, *Sămile visteriei Moldovei*, lunile iulie-august 1764, seria a II-a în „Bulet. Ion Neculce", 1931, fasc. 9, p. 1, 51, 171.

23. Buletinul „Ion Neculce", Iași, 1930, fasc. 8, p. 303.

24. Mihail Kogălniceanu, *Cronicile României sau Letopisețele Moldovei și Valachiei*, ediția 1872, București, vol. III, p. 8.

Les quantités de produits apicoles envoyés à la Sublime Porte entraient dans le tribut annuel et dans le tribut payé en nature, mais aussi dans le droit de monopole que la Turquie a en sur le commerce des principautés roumains.

Les marchands turcs, nommés balgii, payaient des acomptes pour le miel et la cire qu'ils achetaient à des prix imposés par eux-mêmes, et le tribut en miel vis-à-vis de la Sublime Porte s'appelait balgi-başlîc d'après le nom du chef des marchands, appelé balgi-başa.

Les besoins imp rieux de l'Empire Ottoman en ce qui concerne les produits apicoles ont conduit à de grandes impositions pour toute la période médiévale et surtout à partir de la deuxième moitiédu XVII-e siècle.

Le chroniquer turc Evlya Celebi écrit que: „Le miel en provenance de la Moldavie, de la Valachie et de la Transylvanie était très célèbre et on l'exportait dans tous les pays", mais que „.... le miel de Moldavie était le plus limpide et propre comme la mousseline blanche", ce fait étant confirmé par son contemporain Paul Ricaut qui précisait que „la Moldavie devait fournir annuellement à la Sublime Porte 10.000 ocas de miel".

Comme un oca = 1,272 kg, la Moldavie fournissait donc à la Sublime Porte une quantité de 12.270 kg de miel par an.

IARMAROACE ŞI TÎRGURI SĂPTĂMÎNALE ÎN MOLDOVA (1774—1832)

IOAN MURARIU

Perioada cuprinsă între pacea de la Kuciuk — Kainargi (1774) şi introducerea Regulamentului organic (1832) se caracterizează, pentru Moldova — dar şi pentru Ţara Românească — printr-o puternică dezvoltare a forţelor de producţie la oraşe şi sate, precum şi printr-un proces rapid de destrămare a relaţiilor vechi, feudale, şi de dezvoltare, în aceeaşi măsură, a unor relaţii de producţie de tip nou, capitaliste. A crescut mult populaţia Moldovei, fapt ce se constată din catagrafiile fiscale ale epocii ; au avut loc transformări profunde în ceea ce priveşte structura populaţiei ; s-a adîncit diviziunea socială a muncii, prin înmulţirea şi diversificarea branşelor meşteşugăreşti şi a ramurilor de comerţ ; numărul tîrgurilor şi oraşelor moldoveneşti a crescut de două ori între anii 1774 şi 1832, iar populaţia lor a crescut de 3,5 ori ; aşezările urbane au devenit importante centre de producţie şi de schimb ; numărul negustorilor, de pildă, a crescut între anii 1774 şi 1831 de la 486 la 7 354, iar a ramurilor de negoţ de la 19 la 43 [1].

Importante prefaceri s-au constatat şi în agricultură unde domeniile feudale — boiereşti sau mănăstireşti — au devenit treptat, prin folosirea intensă a muncii de clasă, mari producătoare de mărfuri pentru piaţa internă şi externă.

În oraşe — dar şi pe unele domenii — s-au construit multe manufacturi , majoritatea lor avînd o existenţă scurtă. A crescut mult şi numărul atelierelor meşteşugăreşti de tot felul. În anul 1832, de exemplu, în cele 40 de tîrguri şi oraşe ale Moldovei au fost înregistrate 1 143 de „fabrici" care însă, în majoritate, nu erau altceva decît simple ateliere de săpun, pielărie, fierărie etc [2].

O dezvoltare intensă au cunoscut, în această perioadă, şi meşteşugurile ţărăneşti, care au contribuit din plin la procesul general de dezvoltare a pieţei interne. Documentele păstrate ne arată chiar şi specializarea unor sate întregi în anumite meşteşuguri sau în cultivarea unor

1. I. Murariu, *Dezvoltarea păturii negustoreşti în Moldova între anii 1774 şi 1829*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Institutul Pedagogic Bacău, 1974, anexele nr. 1 şi 3.

2. Ecaterina Negruţi-Munteanu, *Date noi privind structura demografică a tîrgurilor şi oraşelor moldoveneşti la 1832*, în *Populaţie şi societate*, vol. I, Editura Dacia, Cluj, 1972, anexa 1.

plante. În anul 1803, de exemplu, un număr de 331 sate din Moldova erau specializate în cărăuşie, 217 în cherestea, 202 în viticultură, 23 în cultivarea tutunului, 36 în butnărie etc.[3] (vezi anexa nr. 1).

Aceste progrese constatate în economia Moldovei în perioada supusă observaţiei noastre au condus la o puternică dezvoltare a comerţului intern, practicat în numeroasele dughene şi crîşme de prin oraşe şi sate, apoi cu ocazia iarmaroacelor şi a tîrgurilor săptămînale. În continuare vom face cîteva referiri la activitatea iarmaroacelor şi a tîrgurilor săptămînale din Moldova în această perioadă, precum şi la înfiinţarea de noi iarmaroace, fenomen impus de lărgirea continuă a pieţei interne, de antrenarea moşiilor pe făgaşul economiei de schimb.

Iarmaroacele, sau bîlciurile, au fost o formă de comerţ foarte dezvoltată în ţările române încă din sec. al XIV-lea. Numărul şi activitatea acestora au crescut în perioada de trecere de la feudalism la capitalism, în condiţiile intensificării producţiei de mărfuri şi a economiei de schimb. Ele se organizau atît la oraşe, cît şi pe numeroasele moşii aparţinînd domnilor, boierilor sau mănăstirilor[4]. În Ţara Românească se ţineau bîlciuri chiar şi în unele sate de ţărani liberi sau clăcaşi[5].

Iarmaroacele în Moldova se organizau la oraşe, sau pe moşii, în baza unor hrisoave domneşti, adică a unor acte de privilegii acordate boierilor şi mănăstirilor care salicitau acest lucru. Întrucît iarmaroacele constituiau o importantă sursă de venituri băneşti pentru proprietarul tîrgului sau moşiei respective, este lesne de înţeles interesul multor boieri şi mănăstiri în obţinerea acestui privilegiu din partea domniei. Marele savant Nicolae Iorga scria că la începutul sec. al XIX-lea „în toată Moldova cererea de iarmaroace şi tîrguri e îndată la ordinea zilei“[6].

Documentele de arhivă care se păstrează nu permit să se cunoască numărul exact al boierilor şi mănăstirilor din Moldova care au solicitat de la domni, la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea, dreptul de a organiza iarmaroace pe propriile moşii. Se cunoaşte însă un număr important de hrisoave domneşti — vor fi fost şi altele, dar care nu ni s-au păstrat — prin care puterea centrală îi miluia pe feudali, autorizînd ţinerea de iarmaroace. Pornind de la aceste hrisoave, precum şi de la alte surse de informaţii, am întocmit *anexa nr. 2,* din care se poate constata că între anii 1792 şi 1828 un număr de 24 localităţi din Moldova au primit dreptul de a ţine 172 adunări de iarmaroace în fiecare an. Numărul iarmaroacelor anuale care se puteau ţine în oraşele sau pe moşiile privilegiate, varia între 2 şi 12. Iarmaroacele nou înfiinţate, împreună cu cele existente mai dinainte, au legat printr-o adevărată reţea toate centrele economice ale Moldovei, antrenîndu-le în circuitul

3. În *Condica liuzilor,* multe sate apar înregistrate cu două sau trei specializări. Pentru specializarea unor sate la începutul secolului al XIX-lea vezi şi Corneliu Istrati, *Condica Vistieriei Moldovei din anul 1816“,* în „Anuarul Institutului de istorie şi arheologie „A. D. Xenopol“, Iaşi, 1979, supliment (I).

4. Gheron Netta, *Bîlciurile în comerţul nostru,* Editura Cartea Românească, Bucureşti, 1939, p. 5-6.

5. A. Oţetea, *Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional,* Ed. Acad. R.S.R., Bucureşti, 1977, ps 88-89.

6. N. Iorga, *Istoria comerţului românesc (epoca mai nouă),* Bucureşti, p. 126.

pieței interne și internaționale și contribuind mult la conturarea profilului pieței interne unice românești.

Angajarea tot mai puternică a moșiilor în economia de schimb a făcut ca toți boierii și mănăstirile să dorească a-și organiza iarmaroace pe propriile domenii. Numeroasele cereri pentru legalizarea ținerii iarmaroacelor nu se pot explica altfel decît prin avantajele pe care acestea le aduceau beneficiarilor. În primul rînd, boierul pe a cărui moșie se ținea iarmarocul, își putea vinde, la fața locului, deci fără cheltuieli de transport, principalele produse obținute pe moșie : băuturi, animale, cereale etc. Prețul acestor produse a înregistrat o continuă creștere în perioada de care ne ocupăm [7]. Vînzarea acestor mărfuri era scutită de orice taxe bănești. Dar boierii mai aveau și alte avantaje. În zilele de iarmaroc ei încasau și *mortasipia* — o taxă de 24 bani pentru vitele mari vîndute (bou, vacă, cal, iapă), care taxă trebuia plătită pe din două de către vînzător și cumpărător [8]. Ei percepeau taxe în aceste zile și de la dughene, și de la negustorii ce vindeau și alte mărfuri decît animale. La începutul sec. al XIX-lea, de exemplu, hatmanul Răducanu Roset, care stăpînea tîrgul Căiuți, din ținutul Bacău, primea dreptul ca în zilele de iarmaroc „să ia cîte 40 bani de toată dugheana de la uliță, ce va ține orice fel de vînzare". Tot cîte 40 de bani trebuia să încaseze și de la fiecare străin ce aducea în Căiuți, spre vînzare, „orice fel de marfă" [9]. În schimbul acestor mari avantaje, boierul avea doar obligația să pună la dispoziție o suprafață de teren și să asigure pășuni și adăpători pentru vitele aduse spre vînzare.

Ar fi însă greșit să se creadă că iarmaroacele aduceau beneficii numai boierilor și mănăstirilor, căci ele prezentau importanță și pentru alte clase și categorii sociale. Pentru țăranii care veneau să vîndă animale, păsări, cereale, produse ale industriei casnice etc., iarmaroacele constituiau un bun prilej de a realiza sumele bănești necesare în gospodărie sau pentru plata dărilor. Meșteșugarii expuneau spre vînzare mărfurile rezultate din munca lor. Negustorii se adunau într-un număr tot mai însemnat, și de la distanțe tot mai mari, pentru a vinde, sau cumpăra, cu scopul de a revinde în altă parte. Unele hrisoave domnești arată că alcătuirea de iarmaroace este atît pentru folosul proprietarilor de moșii, cît și a locuitorilor din împrejurimi. De exemplu, la 4 octombrie 1795, domnul Alexandru Ioan Calimah, aprobînd ținerea a patru iarmaroace pe an la Vaslui, aprecia că „iarmaroacele ce se fac nu numai că sînt pentru alijverișul tîrgoveților și a locuitorilor ținutului aceluia, *dar sînt și pentru folosul locuitorilor altor ținuturi* (subl. noastră), căzîndu-le cu îndemînă a-și face alijverișul cu cele ce au de vînzare (...)" [10]. Ușor ne dăm seama, din aceste rînduri, că o întinsă zonă geografică, formată

7. I. Murariu, *Prețurile cu care se vindeau unele mărfuri în Moldova, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea*, în „Carpica", Muzeul de istorie și artă Bacău, VII, 1975, p. 123-148.

8. Buletinul *I. Neculce*, fasc. 5 (1925), p. 230-231.

9. *Documente privitoare la istoria economică a României. Orașe și tîrguri*, seria A, Moldova, vol. II, București, 1960, p. 71.

10. *Ibidem*, p. 23.

din cîteva ținuturi, gravita în jurul unui mare iarmaroc, mai amintim doar hrisovul din 11 iulie 1814, prin care Scarlat Alex. Calimah, acceptînd ca pe moșia Blăgești (ținutul Bacău) a mănăstirii „Sf. Spiridon" să se țină 10 iarmaroace pe an, arăta că „aceasta este spre mai multă înlesnire locuitorilor de a-și face alijverișul cuviincios (...)" [11].

Adunările de iarmaroc nu erau permise pe orice moșie. Era obligatoriu ca moșia pe care urma să se țină iarmaroace să se găsească la o depărtare de circa patru ceasuri (ore) de mers pe jos — adică la vreo 20 de km. — de alte moșii sau tîrguri cu iarmaroace [12]. Păstrarea acestei distanțe era necesară pentru a se evita concurența unui feudal de către altul. Pe la 1827, cînd vornicul Costachi Conachi a primit dreptul de a ține opt adunări de iarmaroace pe moșia sa, Nămoloasa (ținutul Putna), în hrisovul domnesc se arată că „depărtarea acestui sat este de 3,5 ceasuri de Focșani" [13].

Organizarea de iarmaroace pe o nouă moșie trebuia să fie popularizată în tot ținutul respectiv, pentru ca locuitorii să știe la ce sărbători religioase să se adune. Așa, de exemplu, prin hrisovul domnului Scarlat Alex. Calimah din 3 ianuarie 1816, ispravnicii ținutului Tecuci erau obligați să anunțe în tot ținutul lor organizarea a cinci iarmaroace pe an pe moșia Stănișești [14]. Puțin mai tîrziu, la 27 iunie 1820, Mihail Gr. Suțu aproba cererea de a se ține patru iarmaroace pe an în tîrgul Vaslui. Domnul cerea ispravnicilor să facă „obștească publicație în tot ținutul acela pentru iarmaroacele aceste a tîrgului, precum și pentru ziua tîrgului de piste săptămînă, spre a le avé lăcuitorii în cunoștință" [15].

În perioada de care ne ocupăm iarmaroacele din Moldova erau atît de importante în ce privește volumul schimburilor comerciale, încît i-au impresionat și pe unii străini. Polonezul Chrzanowski, călătorind prin Moldova în anul 1780, scria că în orașul Bîrlad se țin iarmaroace foarte importante, la care se adună, spre vînzare, între altele, și cîteva mii de vite mari; negustori din toate părțile vin să vîndă sau să cumpere mărfuri din aceste iarmaroace [16]. Cam în același timp Moldova a fost vizitată și de călătorul austriac Hacquet, de profesie geolog. Între altele, acesta a fost puternic impresionat de mărimea iarmarocului din Iași. La acest iarmaroc — ne informează Hacquet — negustorii mari aduc numeroase mărfuri din Imperiul Otoman, Austria, Prusia, Franța, Anglia, Rusia și Italia. La iarmarocul din Botoșani se vindeau — tot după informația lui — mărfuri englezești, franțuzești și turcești [17]. Este aceasta o dovadă, pe lîngă altele, de *integrare* a comerțului românesc în comerțul european. Moldova era nu numai importatoare ci, prin marii negustori, exporta în toată Europa acele produse care nu erau prohibite de către Imperiul Otoman.

11. *Ibidem*, p. 65.
12. C. C. Giurescu, *Contribuțiuni la studiul originilor și dezvoltării burgheziei române pînă la 1848*, Editura științifică, București, 1972, p. 89.
13. *Doc. privitoare la istoria economică a României* (...), p. 129.
14. Arh. St. Iași, fond Documente, p. 738/6.
15. *Ibidem*, p. 406/146.
16. P. P. Panaitescu, *Călători poloni în țările române*, București, 1930, p. 238.
17. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, București, 1922, p. 24-25.

La iarmaroace se adunau și negustori români, într-un număr foarte mare, apoi țărani și meșteșugari care, fie că-și vindeau produsele muncii lor, fie că-și cumpărau cele necesare în gospodărie.

Ținerea de iarmaroace era interzisă în vremea unor epidemii, deoarece aglomerația putea contribui la îmbolnăvirea sau chiar moartea unui mare număr de locuitori. În anul 1829, de exemplu, din cauza ciumei s-a interzis vremelnic ținerea de iarmaroace în Iași [18].

Iarmaroacele, ca modalitate de practicare a comerțului, și-au continuat activitatea intensă și mai tîrziu, în perioada regulamentară [19]. Importanța lor a scăzut în a doua jumătate a sec. al XIX-lea, din diferite cauze, cum ar fi : desființarea relațiilor feudale, modernizarea drumurilor comerciale, dezvoltarea transportului de mărfuri pe căile ferate etc.

* *
*

Iarmaroacele — sau *bîlciurile,* cum se numesc în Țara Românească — nu sînt o creație a epocii pe care o analizăm ; ele sînt menționate în documente îndată după constituirea statelor feudale românești. Dar acum ele sînt chemate să slujească *unor scopuri noi, adică economiei de schimb în plină dezvoltare.* Prin aceasta iarmaroacele au contribuit foarte mult la uniformizarea vieții economice și la formarea, mai întîi, a pieților provinciale, din contopirea numeroaselor piețe locale, iar mai apoi, către mijlocul sec. al XIX-lea, la formarea unei piețe interne unice pe întreg teritoriul locuit de români.

* *
*

Tîrgurile săptămînale, ca și iarmaroacele, erau o formă de practicare a comerțului periodic (considerăm comerț permanent numai comerțul zilnic, practicat în prăvălii). De obicei, prin hrisoavele domnești orașele și tîrgurile primeau, pe lîngă dreptul de a organiza iarmaroace, și dreptul de a ține zi de tîrg săptămînală. Ziua de tîrg — de cele mai multe ori lucrătoare — se stabilea în funcție de zilele de tîrg ale localităților urbane din împrejurimi. Se urmărea ca negustorii sau producătorii direcți, care mergeau într-un tîrg oarecare, să poată merge și la tîrgurile vecine, în aceeași săptămînă.

Între un iarmaroc și un tîrg săptămînal existau și asemănări, în sensul că în ambele se desfășura un comerț periodic, dar și deosebiri. Dacă într-o localitate urbană se țineau maximum 12 adunări de iarmaroace pe an, numărul zilelor de tîrg din aceași localitate se ridica la 52, corespunzător cu numărul săptămînilor dintr-un an. Dar existau și deosebiri mai importante. Așa cum am menționat, la iarmaroace se adunau negustori și producători (țărani, meșteșugari) nu numai din

18. *Doc. privitoare la istoria economică a României* (...). p. 134-135.

19. Dumitru D. Rusu, *Înființarea iarmaroacelor și tîrgurilor săptămînale din Moldova în perioada regulamentară (1832—1858),* în „Analele științifice ale Univ. „Al. I. Cuza" din Iași" (serie nouă), secț. III, a). Istorie, tomul XVII, 1971, fasc. 2, p. 234 și urm.

ținutul respectiv, ci și din alte ținuturi ale Moldovei. De asemenea, iarmaroacele, care se țineau la date fixe și dinainte știute, erau frecventate de numeroși negustori din celelalte două țări române, sau, din țări străine, care aduceau fel de fel de mărfuri industriale, coloniale, fructe mediteraniene etc., sau cumpărau de aici animale, băuturi, cereale, lînă etc. Ziua de tîrg era organizată doar pentru aprovizionarea săptămînală a unei așezări urbane cu produse de strictă necesitate : cereale, făină, fructe, zarzavaturi, lactate, păsări, ouă, și altele. În ziua de tîrg se adunau în piață negustori [20] și meșteșugari din orașul respectiv, apoi țărani din imediata apropiere. Prin urmare, ziua de tîrg săptămînală avea o arie de activitate mult mai restrînsă decît a unui iarmaroc.

În a doua jumătate a sec. al XIX-lea, așa cum am mai subliniat, ponderea iarmaroacelor în totalul general al comerțului intern a început să scadă. Pe multe moșii adunările de iarmaroc au încetat cu totul. Ele s-au mai menținut în unele orașe mari unde se țineau nu de cîteva ori, ci doar o singură dată pe an, purtînd denumirea de *bîlci anual*. Și azi se mai țin bîlciuri anuale în orașe ca Bacău, Roman, Fălticeni etc., cu care ocazie au loc și distracții populare. Cu termenul de *iarmaroc* au început a fi denumite fostele zile de tîrg săptămînale, cînd erau aduse și vite spre vînzare, într-un loc anume, care purta denumirea de *obor*. Denumirile de *iarmaroc* — cu înțelesul de tîrg săptămînal — și *obor de vite* sau *tîrg de vite* se mai folosesc încă și acum în Moldova.

LES FOIRES ET LES MARCHÉS HEBDOMADAIRES MOLDAVES ENTRE 1774 ET 1832

Résumé

L'auteur y analyse l'activité des foires et des marchés hebdomadaires moldaves durant la période mentionnée et souligne leur importance dans le développement du commerce intérieur, dans l'attraction des grands domaines féodaux vers l'économie d'échange, dans l'uniformisation de la vie économique et dans la création des prémices de la formation d'un marché intérieur roumain unique.

On y souligne aussi la création de nouvelles foires. Ce n'est qu'entre 1792—1828, par exemple, que 24 localités urbaines et domaines féodaux de la Moldavie ont reçu, de la part du prince régnant, le droit d organiser 172 foires par année. Celles-ci avaient lieu à l occasion de diverses fêtes religieuses et étaient fréquentées par de nombreux marchands roumains et étrangers.

Le présent article finit par deux annexes — l'une se rapportant à la spécialisation par métiers de certains villages moldaves durant les premières années du XIX-e siècle, et la deuxième comportant les noms des localités ayant reçu, entre 1792 et 1828, le droit d'organiser des foires.

20. Numai precupeții din orașele și tîrgurile Moldovei erau în număr de 55 în anul 1774, 102 în 1820 și 1.582 în 1831 (vezi I. Murariu, *Dezvoltarea păturii negustorești în Moldova...*, anexele nr. 1, 2 și 3).

SPECIALIZAREA UNOR SATEE DIN MOLDOVA ÎN ANUL 1803 *)

Nr. crt.	Ţinutul	Cărăuşie (chirie)	Cherestea	Vii (vin)	Tutun	Butnărie, dogărie, roţărie	Var	Drăniţă	Poame (pomăt)	Piute	Oale	In	Cînepă	Oloi	Negutitoria peştelui	Căruţe, sănii	Negutitoria de sare	Cu morile	Păcură	Lemne de foc	Funii	Miere
1.	Suceava	—	—	—	2	—	1	8	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
2.	Neamţ	55	18	—	—	—	—	—	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
3.	Roman	28	30	3	—	—	1	—	1	—	1	13	14	1	1	1	5	1	—	—	—	—
4.	Bacău	38	4	—	—	14	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	7	—	—	—
5.	Putna	41	4	54	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—	—
6.	Tecuci	26	27	31	9	4	1	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	1
7.	Covurlui	8	—	33	—	—	—	—	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
8.	Tutova	11	36	36	—	8	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	—	—
9.	Vaslui	7	33	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
10.	Fălciu	9	—	27	—	—	—	—	27	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
11.	Greceni	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
12.	Codru	13	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
13.	Hotărniceni	15	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
14.	Orhei	10	60	3	7	2	1	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	10
15.	Soroca	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—
16.	Herţa	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
17.	Dorohoi	23	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
18.	Botoşani **)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
19.	Hîrlău	10	—	2	—	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
20.	Cîrligătura	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
21.	Iaşi	11	5	12	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	TOTAL	331	217	202	23	36	4	9	52	3	1	13	14	2	1	1	5	1	7	10	1	11

*) Th. Codrescu, *Uricariul*, vol. VII, Iaşi, 1886, p. 241-377 şi vol. VIII, Iaşi, 1886, p. 241-360.

**) La ţinutul Botoşani, probabil din greşeală, nu apar în statistică sate specializate.

Anexa nr. 2

UNELE HRISOAVE PRIVIND ÎNFIINȚAREA DE IARMAROACE ÎN MOLDOVA
ÎN SECOLUL AL XVIII-LEA ȘI ÎN PRIMELE TREI DECENII ALE SECOLULUI AL XIX-LEA

Nr. crt.	Anul	Localitatea	Ținutul	Numărul iarmaroacelor	Sursa
A	B	C	D	E	F
1.	1792	Vlădeni	Suceava	4	*Documente privitoare la istoria economică a României (...)*, p. 15-17.
2.	1795	Vaslui	Vaslui	4	Arh. St. Iași, fond *Documente*, p. 406/82. Privilegiul a fost reînoit la 28 iunie 1805 *(Ibidem*, p. 406/118).
3.	1802	Herța	Herța	4	Idem, *Litere*, I a 29, fila 2 și 2 v.
4.	1803	Fălciu	Fălciu	12	Bul. *I. Neculce*, anul 1, fasc. II, iulie 1922, p. 312-313.
5.	1814	Blăgești	Bacău	10	*Documente privitoare la istoria economică a României (...)*, p. 65.
6.	1816	Fîntînele	Bacău	3	Arh. St. Iași, fond *Documente*, p. 1009/21.
7.	1816	Pungești	Tutova	6	*Ibidem*, Tr. 166, dosar 537, fila 11.
8.	1816	Stănișăști	Tecuci	5	Ibidem, *Documente*, p. 738/6.
9.	1817	Tecuci	Tecuci	3	*Documente privitoare la istoria economică a României (...)*, p. 66-67.
10.	1817	Nicorești	Tecuci	2	*Ibidem.*
11.	1818	Cocorăni	Botoșani	11	A. Oțetea. *Pătrunderea comerțului românesc* (...), p. 90.
12.	1818	Oniceni	Suceava	12	*Ibidem*. Vezi și D. Z. Furnică, *Documente privitoare la comerțul românesc, 1473—1868*, București, 1931, p. 247-249.
13.	1818	Căiuți	Bacău	7	*Documente privitoare la istoria economică a României (...)*, p. 72.

A	B	C	D	E	F
14.	1818	Laza	Tutova	8	I. Antonovici, *Mănăstirea Floreşti din plasa Simila, judeţul Tutova*, Bucureşti, 1916, p. 79-81.
15.	1819	Rădiana	Bacău	2	N. Iorga, *Istoria comerţului românesc (epoca mai nouă)*, Bucureşti, 1925, p. 126.
16.	1819	Bodeşti	Neamţ	6	*Documente privitoare la istoria economică a României (...)*, p 73. Confirmat la 7 aprilie 7823 *(Ibidem*, p. 92-93).
17.	1821	Sculeni	Iaşi	12	Arh. St. Iaşi, *Vistierie*, Tr. 166, dosar 537, fila 238.
18.	1821	Paşcani	Suceava	12	Ibidem. fond *Documente, p. 548/15.*
19.	1824	Hăbăşeşti	Roman	2	*Documente privitoare la istoria economică a României (...)*, p. 101-102.
20.	1826	Mărăşeşti	Putna	6	C. C. Giurescu, *Contribuţiuni la studiul originilor* (...), p. 85.
21.	1826	Vlădeni (Tg. Nou)	Dorohoi	12	*Documente privitoare la istoria economică a României (...)*, p. 123.
22.	1827	Hărpăteşti	Cîrligătura	12	Buletinul *I. Neculce*, fasc. 5/1925, p. 230-231.
23.	1827	Nămoloasa	Putna	8	*Documente privitoare la istoria economică a României (...)*, p. 129.
24.	1828	Bucecea	Botoşani	9	*Ibidem*, p. 129-132.
TOTAL		—	—	172	

DIN ISTORICUL PRESEI BOTOȘĂNENE — „STELUȚA" LUI I. V. ADRIAN

IONEL BEJENARU

Personalitate de marcă a vieții culturale a Botoșanilor în a doua jumătate a secolului trecut, Ion Veniamin Adrian, (1837-1874), s-a afirmat printr-o diversitate de preocupări, de la profesor, director sau revizor școlar la tipograf, redactor de presă sau literat, probate cu profesionalism și pasiune. Nu sînt, de altfel, singurele, completîndu-se cu servicii în viața politică sau administrativă, fără a se depărta de la condiția bunului patriot, dată de vechile-i convingeri unioniste, întru triumful cărora se dedicase. Fondator și conducător (proprietar), din 1871, al unei imprimerii, în Botoșani, își tipărește aici volumele de scrieri : „Din versurile lui I.V. Adrian". Cantonete. Suvenire și suspine. Fabule. Imprimeria Botoșani, 1871 ; „Din scrierile umoristice ale lui I. V. Adrian", Editor C. Manoliu, Imprimeria Botoșani, 1874 ; „Tipuri I : „Postulachi Slujbulescu. Cîntecel comic, Imprimeria Botoșani, 1874 (dintr-un ciclu care urma să mai cuprindă II Flionconescu procopsitul" și III „Coșcodan gazetarul"). Remarcabilă între scrierile sale, rămîne „Abecedarul ilustrat pentru copii începători" (1870, Imprimeria Botoșani), lucrare de pionierat în literatura didactică și pedagogică din țara noastră, cu virtuți moderne, euristice, dublate de altele educative, într-un format original (o premieră) cu o condiție grafică în consens cu interesul celei mai tinere generații, aflate în pragul instrucției.

Între vechile publicații botoșănene, „Steluța", redactată de I. V. Adrian, în 1868, cu apariție în cîteva luni ale anului, se înscrie ca una de pionierat, cu rol meritoriu în animarea vieții literare și culturale locale. „Foaie literară, redactată de Ioan Veniamin Adrian, vechiu institutore superior, profesore de istorie și fost inspectore școlar", cum se preciza în chiar primul număr de apariție — 21 ianuarie 1868 — „Steluța" se tipărea la Imprimeria din str. Șoselei, Cassa Teatrului din Botoșani, sumarele numerelor evidențiindu-l pe redactorul ei, I. V. Adrian, ca principal animator, genurile abordate de el fiind diverse, fără a se ridica, în parte, la o factură superioară. De altfel, va fi un motiv pentru Mihai Eminescu de a-l persifla în atît de acidul articol „Literatura și pastrama de Botoșani", reliefîndu-l — lucru meritoriu — alături de Dimitrie Rallet — între scriitorii reprezentativi pentru Botoșani. În

1. Mihail Eminescu, „Opere complecte", Iași, 1914, p. 405.

„Steluța", I. V. Adrian a semnat studii — „Cercetări asupra originii ziarelor", „Constituirea primitivă a familiei și a societății", „Despre fanarioți", „Femeia", „Cele dintîi trebuințe ale omului" — romane — în foileton — sub genericul „Romanele Domnilor Moldovei" — „Ștefăniță al VI-lea cel Tînăr", „Petru Măjearul", — poezii — „Plutașul", „Vochița", „Ce este amorul ?" ș.a. — traduceri de Béranger, Lermontov, Theophile Gauthier, schițe, maxime, ș.a. Și-a asigurat colaborarea, ca și la „Bondarul" ieșean [2], a bunului său prieten și tovarăș de idei, botoșănean de asemenea, atunci, stabilit în Iași, poetul unionist George Tăutu. Sub semnătura lui G. Tăutu, prezent în mai toate publicațiile literare și social-politice ale timpului, apar poemele „Arcașul", „Românul", „Un flutur", „O ! tristă rosă eu mult jelesc".

Apariția „Steluței" botoșănene este salutată de mai vechile și faimoasele totodată „Familia" și „Convorbiri literare". Aceasta din urmă nota apariția noului ziar hebdomadar din Botoșani, sub redacția lui I. V. Adrian, reliefînd, prin scurte comentarii, sumarul primului număr, din 21 ianuarie 1868. Sînt remarcate contribuțiile lui I. V. Adrian — începutul articolului asupra originii ziarelor, nuvela istorică națională „Ștefăniță al VI-lea cel Tînăr", scrisă în spiritul lui „Alexandru Lăpușneanu" și care „promite a fi interesantă", cele două traduceri : „Fuga" (după Th. Gauthier) și o „Romanție" din italiană, dintr-un autor neidentificat — aceasta din urmă avînd să fie pînă la sfîrșitul secolului trecut piesă de rezistență în repertoriul lăutăresc din Moldova [3] — ale poetului N. Nicoleanu, „publicate de mai multe ori și prin urmare cunoscute", ale lui G. Tăutu — „Acașul", articolul dr. V. Pruncu asupra rîsului, „scris cu mult spirit" [4]. Și, conchidea revista ieșeană, „În întregimea lui, ziarul se recomandă destul de bine prin începutul său și urăm succes confratelui nostru din Botoșani [5].

Poezia ca în multe publicații literare, ocupă — cu diversele-i specii — un spațiu însemnat, între semnatari aflîndu-se și Vasile Gherman Pop („O lacrimă din dureri", „O salutare românilor bucovineni"), Constantin Stamati („Tînguirea unui orb"), Gr. Soroceanu („La ea !..."), N. Lazu („Iubind am scris"), Gheorghe Niculiță („Ași vrea să fiu poet !" — amicului I. V. Adrian"), reproduceri din Dimitrie Petrino („Victoria).

„Dramaturgia este prezentă prin Ștefan Mihăileanu, cu tabloul în versuri „Blestemul unui bătrîn țăran murind", prin Teodor Boyan, remarcabil om politic și de cultură botoșănean, cu vodevilul într-un act „Teatru la țară", pus în scenă la teatrul național din Botoșani, la 3 decembrie 1867, în beneficiul sărăcilor [6].

---

2. „Bondarul", 1861.
3. „Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900", Editura Academiei R.S.R., București, 1979, p. 7.
4. „Convorbiri literare", Iași, an I, nr. 23, 1 februarie 1868, p. 367.
5. Ibidem, p. 368.
6. De relevat tradițiile teatrale ale Botoșanilor, suita de botoșăneni care au abordat acest gen de la G. Tăutu, T. Boyan, D. Sc. Miclescu. D. Rallet la Mihai Eminescu, Nicolae Iorga, I. G. Miclescu, Ludovic Dauș, Ion Sân Giorgiu, Mihail Sorbul.

„Steluța" lui I. V. Adrian s-a dovedit și o bună animatoare a vieții culturale locale. În numărul din 18 februarie 1868 se publica apelul, adresat profesorilor, avocaților, tuturor „domnilor orășeni" de a se aduna în sala Gimnaziului (n.n. devenit, ulterior, liceul „A. T. Laurian") spre a se constitui în „Societatea pentru învățătura poporului român", pentru ziua de 25 februarie 1868. Anul 1868 este rodnic pentru viața culturală de aici, în decembrie constituindu-se o societate literară, cu 22 de membri [7].

Structurată armonios, nelipsindu-i și rubrici de atractivitate în public — rebus, ghicitori, logogrife, gnomogrife, anagrame, șarade — „Steluța" lui I. V. Adrian se bucura de o bună circulație, număr de număr făcîndu-și loc poștele redacției, numele evidențiate indicîndu-ne și o varietate a categoriilor de cititori, multe nume fiind ale unor familii arhicunoscute în societatea botoșăneană a timpului (Botez, Soroceanu, Carp, Zotta, Gallin, Climescu, Cocotă, Miclescu, Carus, Cănănău, ș.a.).

Cum ținea să scrie omul de cultură Gh. Burghele „... Steluța" pentru botoșăneni a fost un adevărat eveniment. Numerele apărute au trecut din mînă în mînă, păstrîndu-le fiecare ca o icoană", motiv, oarecum, de întristare dacă ne gîndim că astăzi nu există în patrimoniul instituțiilor îndreptățite din Botoșani măcar un număr.

Ea rămîne o revistă de pionierat, cu un mesaj literar-artistic, cultural, de valcare, pledînd pentru istoria țării, pentru unitatea națională și culturală a românilor (nu întîmplător semnăturile scriitorilor bucovineni, basarabeni se regăsesc în cuprins) una din acele numeroase publicații botoșănene, devenită de referință pentru istoria noastră literară.

7. „Revista Moldovei", Botoșani, an V, nr. 5-6, 1926, p. 8.

DIN ISTORICUL PRESEI BOTOȘĂNENE — CARE ESTE, TOTUȘI, CEL MAI VECHI ZIAR DIN BOTOȘANI ?

IOAN MAXIMIUC

Din peste 14 000 de titluri [1] cîte numără presa din țara noastră în peste un veac și jumătate de apariție [2] mai mult de 200 au apărut la Botoșani și Dorohoi, precum și în cîteva sate din această parte de nord a țării care alcătuiește acum județul nostru. Multe dintre ele au apărut în secolul trecut, o parte fiind socotite drept bune și chiar foarte bune de Eminescu [3] și Iorga [4].

Mulți și sîrguincioși cărturari din această parte a țării s-au străduit și au dat le iveală în ultimii ani numeroase date despre publicațiile și, uneori, despre publiciștii botoșăneni din trecut — nu-i locul în intervenția de față să-i număr — și în orice caz lista ar fi incompletă iar meritele nu îndeajuns relevate.

Este de notorietate de-acum însă că primul nostru gazetar — mă refer la cel care a activat și scos ziare la Botoșani — este I. V. Adrian, născut la Mihăileni în 1837 (m. 14.08.1875 la Pașcani). Potrivit cercetărilor de arhivă făcute de harnicul profesor Ștefan Cervatiuc [5] se acreditase convingerea că primul ziar apărut la Botoșani ar fi „Terra de Sus" tipărit în urbe de I. V. Adrian, ca bisăptămînal, între 10 și 15 aprilie 1866. Alte cercetări, făcute de Remus Zăstroiu [6] și publicate recent, mută data apariției primului ziar la Botoșani cu cîțiva ani mai înainte, de această treabă învrednicindu-se tot I. V. Adrian. Potrivit lui R. Zăstroiu, ziarul se numea „Independentul", a apărut la Botoșani în 1862, subîntitulîndu-se ziar democrat, dar despre care, așa cum afirmă cercetătorul, se știu puține lucruri. Porniți în căutarea lui, n-am reușit nici noi să descoperim vreun număr. Socotim însă faptul pe deplin plauzibil și iată de ce : 1862 este anul în care I. V. Adrian se mută la Botoșani unde înființează o tipografie. El plecase atunci din Iași unde editase „Bondarul", care își încetează din acel moment apariția. Cu ce gînduri să fi venit aici, la Botoșani un ziarist, relativ notoriu, care mai înființează și o tipografie, decît acela de a edita un ziar, pe care, deltfel,

1. R. Șerbănescu, Presa noastră, 7/1980, p. 32.
2. Curierul românesc, 8 aprilie 1892, București.
3. Mihai Eminescu, vol. IX.
4. Nicolae Iorga, Istoria presei românești, 1922, p. 157.
5. Dicționarul literaturii române de la origini... p. 7 și 812.
6. Ștefan Cervatiuc, Clopotul, 3855/24 sept. 1972.

JUDE

îl și intitulează semnificativ — „Independentul“ — general poate și de oarecari conflicte pe care trebuie să le fi avut la Iași — titlul ziarului constituind probabil și un răspuns la adresa unui preopinent ?

La 25 de ani, cît îi numără Adrian, socotim, avînd în vedere și experiența sa anterioară că purta în mod sigur în el focul înțețit al ambiției de afirmare pe plan gazetăresc. Ne demonstrează acest lucru și spusele lui Iacob Negruzzi, comunicate în 1876 în „Convorbiri literare“, din care extragem : „Adrian a avut o viață ciudată [7], căci a cercetat și gustat din toate. Luarea aminte a publicului a fost atrasă asupra lui prin BONDARUL, întîiul jurnal umoristic din Moldova (n.n., cel apărut la Iași), ale cărui glume destul de ghimpoase îi făcu oarecare nume. După acea a fost succesiv tipograf, primar, subprefect, librar, polițaiu, poet, deputat, redactor, profesor de filosofie, inspector al regiei monopolului tutunurilor și cîte altele ce numai știm (...) Dacă literatura nu-l va cunoaște, cel puțin lăutarii îl vor pomeni, căci mulți din ei vor fi cîștigat bani buni de la înamorați nefericiți, cărora le cîntau refrenul cunoscutei poesii ce Adrian a tradus-o din italienește : O, tu crudule ! / Inimă n-ai, Inimă n-ai !“.

Pînă la noi n-a ajuns poesia și nici cîntecul — deși, cine știe !, poate-l mai fredonează vreun lăutar de mahala — dar în mod sigur cu „Independentul“ — asupra căruia vom continua căutările — înscriem în anul 1982 o aniversare remarcabilă — 120 de ani de publicistică, de apariție a presei locale în județul Botoșani. Numind aici și celelalte publicații editate de Adrian la Botoșani [8], de care s-a ocupat în amănunt și cu competență Ileana Turușancu, unele dintre ele de circulație națională la vremea respectivă — „Steluța“, cel dintîi periodic literar de la noi, din nord, (apărut între 21 ianuarie 1868 și februarie 1868, apoi între 11 februarie și 13 iulie 1839), „Deșteptarea“ (1869), „Foiță pentru toți“ și „Bondarul“ de la Botoșani (1869—1871), „Felinaru“ (1869) — avem imaginea unui publicist harnic a cărui memorie se cuvine să o evocăm cu respect.

Alături de I. V. Adrian gazetăria botoșăneană din secolul trecut a fost servită și de alte condeie ilustre de care merită să ne ocupăm Chiar dacă nu reprezintă culmi ale gazetăriei, ei sunt între acei ce au concurat, la afirmarea presei pe aceste meleaguri. Și apoi, piscurile, culmile, nici nu se văd bine la orizont decît în peisajul de cîmpii și coline care le premerg.

7. Iacob Negruzi, Convorbiri literare, 1876. X, p. 333.
8. Ileana Turușancu, Limba și literatura română, vol. III, 1957.

AFIRMAREA PRINCIPIILOR DE INDEPENDENȚĂ ÎN DEZVOLTAREA URBANISTICĂ A ORAȘULUI GALAȚI ÎN SECOLUL AL XIX-LEA

M. GUZIEC

Dominanta ideologică a politicii românești din secolul al XIX-lea, ideia unității și independenței naționale a fost generalizată de forțele progresiste în întreg ansamblul vieții economico-sociale.

Pornind de la relațiile istorice, forțele progresiste au valorificat acest cadru economico-social unde se putea acționa mai ușor dat fiind multitudinea și diversitatea formelor de activitate pe care le întrunea și unde caracterul revoluționar se putea imprima fără a fi sesizat de forțele represive. În consecință, în acest domeniu, ideea de unitate și independență a putut fi materializată, ca o premiză a înfăptuirii marilor idealuri, încă din primele decenii ale secolului trecut, în activitatea curentă și chiar de amănunt.

Fără a stărui asupra unor elemente de unitate și independență națională, înserate în legislația contemporană pe care autoritățile erau obligate a le avea în vedere, ne vom opri asupra unor elemente de independență ce au fost promovate — uneori peste prevederile legale — în diferite sectoare de activitate. Și în acest sens vom evidenția cîteva din cele ce s-au impus în sectorul construcțiilor edilitare.

Reorganizarea politico-administrativă a Principatelor Române din prima jumătate a secolului al XIX-lea, în concordanță cu dezvoltarea economică și socială, a adus în preocupările forurilor de conducere, necesitatea modernizării orașelor.

În preocupările pentru modernizarea orașelor, Galațiului i s-a rezervat un loc privilegiat, fiind considerat ca „singurul canal al fericirii țării" [1].

Acțiunea de modernizare a orașului a impus o vastă și continuă campanie de construcții edilitare pentru care erau necesare fonduri bănești, numeroși muncitori calificați, tehniceni etc. În condițiile existente, lucrările s-au efectuat prin antreprize sau concesiuni, în modul acesta rezolvîndu-se atît problemele financiare cît și ale forței de muncă. Dintre lucrările edilitare realizate prin sistemul antreprizelor sau concesiunilor, în vederea modernizării orașului citām : amenajarea cheiului Dunării, pavarea străzilor, construirea cazarmelor, clădirilor de la barierele orașului, a carantinei, canalizării, uzinei pentru aprovizionarea cu apă a orașului, a iluminatului electric și a tramvaiului etc.

1. Hrisovul din 1 oct. 1836 — **Manual administrativ al Principatului Moldovei** — Iași, 1856, p. 583.

Desigur, cei mai mulți ofertanți erau supuși străini și în virtutea acestui statut, în cazul unor litigii ar fi putut apela la arbitrajul consulatelor din Galați sau jurisdicției statelor ale căror supuși erau. Un astfel de arbitraj ar fi dat posibilitatea amestecului consulatelor sau a unor autorități externe în treburile interne ale țării, și ale orașului sau chiar ar fi declanșat conflicte diplomatice, în care implicarea puterii suzerane sau protectoare ar fi fost inerentă. Și tocmai într-o atare situație s-ar fi contestat dreptul ce și-l luase țara și autoritățile locale gălățene de a-și rezolva problemele majore administrative, excluzînd complet amestecul suzeranității.

Pentru a evita astfel de situații, autoritățile gălățene au acționat în toate cazurile cu spirit de prevedere, întărind prin conținutul actelor încheiate la concesionarea lucrărilor, elementele de independență.

O succintă analiză a caietelor de sarcini întocmite pentru principalele lucrări ce s-au dat în antrepriză de către primărie, începînd din prima jumătate a secolului al XIX-lea și pînă la sfîrșitul secolului, precum și a contractelor încheiate evidențiază atenția acordată de edili, asigurării condițiilor juridice elementelor de independență. Cîteva date extrase din actele menționate sînt elocvente. În contractul încheiat de primărie cu antreprenorul „iluminării orașului", datat 18 februarie 1859 în art. 9, antreprenorul se angaja față de primărie „să se considere" în ceea ce privește condițiile acestui contract supus dispozițiilor locale" [2].

Ideia reluată în articolul 16 al contractului încheiat la 13 septembrie 1860, între primărie și Rudolf Altman, pentru amenajarea unei grădini publice : „în tot ce privește condițiile acestui contract, eu grădinarul voi fi supus pravilelor și dispozițiilor cîrmuirii locale fără să fiu apărat de vreo străină protecție" [3], în cietul de însărcinări pentru pavarea străzii Domnești pînă la Ștefan cel Mare, în articolele 31, 32, în care se menționa „toate notificările de făcut antreprenorului relativ la conducerea lucrărilor și executarea controlului vor fi făcute la Galați, ca loc de reședință pe timpul antreprizei... și antreprenorul mai este supus condițiilor generale prevăzute în regulamentul din 8 mai 1860" [4], este de asemenea regăsită și în condițiile stabilite de primărie pentru antrepriza iluminării orașului cu 454 fanare, din 1864, în articolul XI „în ceea ce privește condițiile... antreprenorul este supus dispozițiilor guvernului local fără a se putea folosi cu vreo străină protecție, nici el nici tovarășii sau moștenitorii, atît în timpul lucrării contractului cît și în urmă după expirarea lui" [5].

Înaintînd în timp, aspirațiile gălățenilor au evoluat spre cele mai înaintate realizări ale civilizației, aspirații care s-au materializat în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în cepînd cu dotarea orașului cu o uzină de apă, o uzină electrică, introducerea ca mijloc de transport local a tramvaiului electric.

2. A.S.G., Primăria oraș Galați, dos. nr. 30/1859, f. 12.
3. A.S.G., f. c., dos. 15/1859, f. 12., v.
4. *Idem*, dos. 38/1865, f. 9.
5. *Idem*, dos. 28/1864. f. 8.

De la primul proiect de „convenție pentru concesiunea drumului de fier american și antrepouri în Galați", din 1872, pînă la contractul încheiat cu Charles Georgi la 3 iunie 1895 [6], se înscriu identice următoarele dispoziții : „Concesionarul va fi liber în alegerea personalului său care se va compune nu numai din supuși români, afară de aceia care ar fi însărcinați cu administrația camapaniei și executarea lucrărilor... Întreprinderea transporturilor persoanelor și mărfurilor prin drumul de fier este considerată ca o industrie privată și rămîne supusă legilor și regulamentelor generale existente în România. Campania nu va putea în nici un caz să apeleze pentru orice privește concesiunea de față la orice amestec din partea puterilor străine" [7].

Concomitent cu dezvoltarea încheierii contractului de consionare a construirii liniilor de tramvai, municipalitatea de Galați, luase în 1872 în dezbatere și contractul de concesiune a apei" *. Și în acest context, în atricolul 27 se prevedea ca „ori ce contestațiune între comună și concesionari vor fi judecate de tribunalele ordinare ale țării" [8]. Articolul 56 din caetul de sarcini pentru iluminatul cu gaz și electricitate avînd același conținut se completa cu articolul 58 care preciza obligația concesionarului de a : „renunța în ceea ce privește executarea controlului de față la orice protecțiune străină și se va supune în totul jurisdicțiunii guvernului român. El va fi domiciliat în Galați și în caz de lipsă va lăsa în locu-i un reprezentant cu depline puteri pentru tot ce privește concesiunea, avocat sau inginer [9]**.

Subliniind faptul că încă din anul 1836, gălățenii stabilise în așezămîntul de porto-franc, obligativitatea folosirii limbii române în soluționarea litigiilor comerciale și faptul că autoritățile locale au evitat permanent concesionarii și antreprenorii supuși ai marilor imperii vecine sau ai puterii suzerane, precum și prevederile — impuse în contracte — de neamestec între contractanți ai unor foruri juridice externe înainte de 1877, se poate concluziona că toate acestea au adoăugat elemente materiale la politica generală pentru manifestarea României ca stat independent și suveran, anticipînd proclamarea oficială a independenței. Menținerea acestor prevederi în contractele încheiate de primăria Galați după 1877, se încadrau efortului general, constituind de asemenea o necesitate cu caracter de permanență pentru politica de consolidare a independenței de stat a României.

---

6. *Idem*, dos. 150/1894, f. 103-110.

7. *Idem*, dos. 22/1872, f. 29é30.

* Primul contact pentru concesionarea apei a fost încheiat cu Monier din Marsilia la 13 martie 1872, acesta la 11 dec. 1873 a cedat-o lui G. B. Crawley din Londra.

8. Primăria comunei Galați — Convenția și regulamentul pentru alimentarea cu apă filtrată cum și contractul pentru întinderea rețelei în partea de sus a orașului. Contractul și caietul de sarcini pentru iluminarea cu gaz fluid și electricitate. — Convențiile pentru extensiunea eclerajului, reducerea prețului iluminatului electric, construirea și exploatarea tramvaiului cum și tranzacția intervenită între comună și concesionarii iluminatului și construirii tramvaiului — Galați, p. 92-93.

** Convenționea pentru luminatul cu gaz și electricitate a fost încheiat cu Charles Georgi, acelaș care a luat și concesiunea tramvaiului.

AFFIRMATIONS DES PRINCIPES D'INDEPENDANCE DANS LE DÉVELOPPEMENT URBANISTE DE LA VILLE DE GALATZ AU XIX-E SIÈCLE

Inscrivant dans les contrats avec les concessionaires et les entrepreneurs des différents travaux édilitaires l'obligation pour ceux-ci de ne recourir à l'intervention d'aucune puissance étrangère, en cas de litiges et leur obligation de se soumettre seulement à la juridiction roumaine, les Galatziotes et les autorités locales ont ainsi ajouté des éléments matériels à la politique générale pour la manifestation de la Roumanie en tas qu'Etat indépendant et souverain jusqu'en 1877. La mention de ces per voyances aussi dans les contrast conclus après la proclamation de l'indépendance du pays s'encadrait comme une absolue necessité à caractère permanent dans la politique de consolidation de l'indépendance d'état de la Roumanie.

ATENEUL ROMÂN DIN BOTOȘANI

GH. MEDIAN

În toamna anului 1889, din inițiativa unui grup de intelectuali, lua ființă la Botoșani o filială a Ateneului Român, instituție creată în anul 1865 în București. Botoșanii erau al cincilea oraș din țară în care se înființa o filială a Ateneului, acest lucru datorîndu-se pe de o parte interesului tot mai mare pentru cultură al numeroșilor locuitori ai orașului,, pe de alta existența unei numeroase intelectualități capabile să susțină activitatea unei asemenea instituții.

Inspirîndu-se din principiile Ateneului bucureștean, Ateneul din Botoșani a urmărit prin activitatea sa „...să contribuie la lărgirea orizontului de cultură în general și în același timp să realizeze o introducere sistematică în problemele specifice societății românești, în istoria și cultura românilor, în realitățile pămîntului românesc a orășenilor adulți — funcționari, meseriași, comercianți, liber profesioniști, militari — cu o pregătire școlară elementară adesea, dar cu o sinceră pornire către o cultură mai înaltă pe care învățămîntul de pînă atunci și condițiile materiale modeste nu le-o putea asigura [1].

Înființarea Ateneului botoșănean a fost precedată de ample dezbateri în lumea intelectuală a orașului, dezbateri care prin intermediul presei locale au fost aduse la cunoștința publicului larg. Astfel, „Curierul român" sublinia încă din anul 1886 că înființarea unui Ateneu la Botoșani ar duce la stimularea vieții culturale a orașului care nu era pe măsura importanței acestuia, dat fiind faptul că la acea dată Botoșanii ocupa al patrulea loc între orașele țării în privința populației, după București, Iași și Galați. Argumentîndu-și punctul de vedere, ziarul arăta că cele cîteva școli primare de băieți și de fete, liceul, școala de arte și meserii, tînăra societate filarmonică și începutul de bibliotecă publică ce existau la Botoșani nu erau pe măsura unui oraș de importanța acestuia. Se simțea nevoia unor „...cluburi de lectură, cluburi comerciale, societăți de arme și gimnastică, reuniuni științifice, întreprinderi teatrale de diletanți, cercuri literare... și nu în cele din urmă a unui Ateneu care să înscrie Botoșanii în larga mișcare ateneistă... cari timpu-

1. I. Zamfirescu, V. Cândea, V. Moga, „Ateneul Român", București, Editura Științifică și enciclopedică, 1976, p. 9.

rile din urmă a luat un avînt fenomenul prin toate orașele cu pretenții de cultură ale țării [2].

Desigur, înființarea Ateneului punea cîteva probleme de actualitate și de perspectivă între care pe primul plan se situau găsirea unui număr de membri activi care să-i asigure o activitate permanentă, a unui sediu și a unei săli pentru desfășurarea activității, dar toate erau realizabile. În privința membrilor, același ziar făcînd o trecere în revistă a forțelor intelectuale ale orașului nota că Botoșanii aveau la acea dată „...vreo 30 de profesori și institutori și patîția advocați și magistrați între care mulți învățați cu titluri superioare de știință... vreo 10 medici și alți cîțiva specialiști, toți oameni de-o distinsă valoare practică și rutinală, mai mulți bărbați din societate de-o incontestabilă cultură, un număr, în fine de militari instruiți și competenți — cari toți la un loc ar putea da Ateneului nostru un șir de conferențiari și-un contingent de-o lungă trăinicie, răzemat nu numai pe forța numerică, dar și p-acea morală și intelectuală" [3]. Cît privește sediul și sala pentru activități acestea se puteau găsi, de vreme ce în oraș existau cîteva clădiri de utilitate publică între care teatrul, Liceul Laurian sau Școala primară Marchian.

Prima acțiune concretă vizînd înființarea Ateneului Român din Botoșani a fost inițiată la 25 octombrie 1889, cînd în aula Liceului Laurian a avut loc o întrunire la care au participat un număr restrîns de intelectuali, din rîndul cărora s-a ales un comitet de inițiativă format din V. Vasiliu, S. Enacovici, Șt. Gane, Gr. Goilav, Gh. Demetriu, N. Giurgea, Al. Saint-Georges, Lazăr Teodor și N. Răutu. Cu același prilej a fost elaborat și un proiect de statut și a fost redactat textul unui apel care a fost trimis unui mare număr de persoane din oraș.

Scoțînd în evidență larga mișcare ateneistă din întreaga țară și rolul pe care ateneele îl aveau în direcția „...vulgarizării oricăror chestiuni din domeniul literaturii, științei, artelor, al culturii în general și mai ales a culturii naționale [4], apelul făcea cunoscută inițiativa constituirii unui Ateneu și la Botoșani, cerînd tuturor colaborarea „...la înființarea unei opere atît de folositoare care nu va putea da rezultate însemnate decît numai atunci cînd va întruni în jurul său toate forțele intelectuale ale județului..." [5]. În încheiere, apelul făcea cunoscut că în seara zilei de 4 noiembrie în aula Liceului Laurian era convocată adunarea de constituire a Ateneului, exprimînd convingerea că prin înființarea acestuia „...orașul Botoșani care a produs pe un Eminescu și pe atîți alți oameni de valoare, va ajunge să se pună pe o treaptă de cultură egală cu aceea a orașelor mai de frunte din țară" [6].

Conform celor stabilite, în seara zilei de 4 noiembrie în aula Liceului Laurian a avut loc întrunirea de constituire a Ateneului român din Botoșani, printre cei aproape 50 de membri fondatori ai acestuia numărîndu-se avocații St. Gane, Ed. Ulle, G. Chernbach, medicii C. Aronovici, S. Ena-

2. „Curierul Român", Botoșani, an. I, nr. 4, 13 martie 1886.
3. Ibidem.
4. „Ateneul", Botoșani, an. I, nr. 1, ianuarie 1901.
5. Ibidem.
6. Ibidem.

tovici, St. Possa, M. Ciomac, doctorul în litere și filosofie Gr. Goilav, ziaristul Scipione Bădescu, profesorii N. Răutu, G. C. Velea, Al. Rocneanu, institutorii C. Gallin și I. Condrea, doctorandul în științe naturale Grigore Antipa etc.[7]. Tot în cadrul întrunirii din 4 noiembrie s-au votat și statutele Ateneului[8], nereușindu-se însă din cauza orei târzii la care s-au încheiat discuțiile să se aleagă și biroul. Această problemă a fost rezolvată într-o întrunire ulterioară, președinte fiind desemnat Constantin Esarcu președintele Ateneului român din București, iar vicepreședinți colonelul adjutant Romulus Magheru, comandantul regimentului de artilerie din Garnizoana Botoșani și avocatul Eduard Ulle[9]. Sediul Ateneului a fost fixat într-una din camerele de la etaj ale teatrului, iar ca loc de desfășurare a activității a fost obținută aula Liceului Laurian.

Avînd în vedere structura profesională a membrilor săi, conducerea Ateneului a întocmit un program de activitate în care pe primul plan erau puse conferințele. De-a lungul existenței sale, Ateneul a inițiat și manifestări de altă natură, între care mai multe serbări literar-muzicale ,dar cea mai mare parte a activității a îmbrăcat forma conferințelor, desfășurate în cicluri în aproape fiecare an al activității sale de mai bine de trei decenii. Se impune însă a fi remarcat faptul că cea mai mare parte a acestora au fost susținute la un înalt nivel intelectual, că au abordat subiecte dintre cele mai interesante pentru acele timpuri din domeniile științei, literaturii, vieții sociale și totodată au atras la tribună conferențiari din toate mediile culte ale orașului. Nu este lipsit de importanță nici faptul că printre printre conferențiari s-au numărat și femei, ceeace spune foarte mult despre gradul de emancipare al femeii botoșănene din urmă cu aproape un secol.

Un obiectiv care a stat de la început în centrul atenției conducerii Ateneului a fost crearea unui buget din care să fie finanțate cheltuielile legate de buna activitate a instituției . Acest lucru a devenit imperios necesar din momentul în care, urmărind să-și diversifice activitatea, Ateneul și-a propus închirierea unui local pentru întruniri și lectură și pentru constituirea unei biblioteci proprii[10], cotizațiile membrilor fiind insuficiente pentru realizarea acestor obiectve. În acest sens, s-a propus organizarea unor acțiuni culturale cu plată, între care festivaluri literar-muzicale, reprezentații literare și artistice, conferințe.

Prima acțiune destinată procurării fondurilor necesare înființării unei biblioteci proprii, a constituit-o serbarea literar-muzicală organizată în seara zilei de 28 martie 1892 în sala teatrului, la care și-a dat concursul marele istoric A. D. Xenopol[11]. Desfășurată într-o sală arhiplină în care „...Toate lojile de sus și de jos, plătite cu același preț, cum staluri, erau literalmente ocupate", de tot ce societatea botoșăneană are mai distins, mai elegant și mai inteligent...[12], manifestarea s-a bucurat

7. „Curierul Român", an. IV, nr. 39, 8 ianuarie 1889.
8. Idem, an IV, nr. 44, 30 noiembrie 1889.
9. Idem, an V, nr. 4, 13 februarie 1890.
10. Idem, an V, nr. 45, 11 decembrie 1890.
11. Idem, an VII, nr. 10, 3 aprilie 1892.
12. Ibidem.

de un deosebit succes. Programul a cuprins o parte muzicală susținută de muzica Regimentului 16 artilerie condusă de căpitanul Toma Ionescu, un recital de pian al profesorului Manu de la Externatul de fete și conferința istoricului A. D. Xenopol „Românii din Ardeal", aprinsă pledoarie pentru susținerea luptei pentru emancipare națională a românilor aflați sub dominație străină [13].

Mergînd pe linia diversificări activității, la începutul secolului al XX-lea, Ateneul hotărăște să-și creeze și o secție muzicală. Pornind de la faptul că între membrii săi se numărau mulți dintre componenții societății muzicale „Armonia", societate care în acea perioadă se afla într-un vremelnic declin, conducerea Ateneului hotărăște în adunarea generală din 17 februarie 1901 crearea unei secțiuni muzicale, alegîndu-se totodată și un comitet de acțiune format din Gh. Pădure, I. Chesim, Gh. Rangli, și Al. Smelț. În aceiași adunare s-a adoptat și textul unui apel către toate persoanele care nu făceau parte din Ateneu de a-și da concursul la realizarea noii secțiuni și s-a votat suma de 100 lei pentru acoperirea micilor cheltuieli ce le va necesita aceasta, pentru construirea unui podium în sala Ateneului și pentru închirierea unui pian [14].

Tot în cursul anului 1901, pe lîngă înființarea secțiunii muzicale, Ateneul înregistrează un nou succes — editarea unei reviste proprii. Purtînd numele „Ateneul", revista al cărei prim număr a apărut la 1 ianuarie 1901, a publicat în paginile sale cronici ale celor mai importante manifestări organizate de Ateneu, textele celor mai interesante conferințe ținute, precum și note referitoare la activitatea culturală din oraș. Apariția revistei demonstra — după aprecierea conducerii Ateneului — „...că și-n orașele noastre de provincie lumea poate să se avînte și pe cîmpul ceva mai înalt al ocupațiunilor intelectuale și că nu e vecinic condamnată a-și cheltui întreaga-i energie numai în încordata luptă pentru traiu, ori în plăcute și ademenitoare petreceri..." [15]. Apariția revistei servea totodată și scopului mai înalt al susținerii și răspunderii culturii naționale în această parte de nord a țării, considerîndu-se că „... dacă sînt orașe în țara românească cărora li se cere o muncă mai încordată pe toate cîmpurile de activitate și îndeosebi pe cel cultural... acele sînt orașele mărginașe, apropiate de graniță și Botoșanii e unul din acestea" [16]. Scoasă în excelente condiții grafice, scrisă cu pasiune și talent, revista a apărut pînă în anul 1902 în 10 numere după care, din cauza dificultăților financiare prin care trecea Ateneul și-a încetat apariția.

Încercînd să facă față greutăților financiare, în anul 1902 Ateneul organizează mai multe acțiuni vizînd strîngerea de fonduri, dintre care cea mai importantă a fost serbarea literar-artistică organizată în ziua de 7 aprilie, în sala teatrului, în cadrul căreia s-a produs orchestra condusă de I. Vlăduță cu un reușit program de muzică cultă și profesoara

13. Ibidem.
14. Ateneul, an. I, nr. 3, martie, 1901.
15. Ateneul, an. I, nr. 1, ianuarie 1901.
16. Ibidem.

Ortansa Buzoianu care a susținut conferința „Studiu comparativ asupra Munților Pădurea Neagră, Alpi și Carpați din punct de vedere pitoresc [17]". Dar nici această manifestare nici altele nu au putut echilibra situația financiară a Ateneului. Consemnînd cu regret o asemenea stare de lucruri profesorul Nicolae Răutu arăta că „...Din pricina multor greutăți cu care am avut de luptat, Ateneul a fost nevoit să-și restrîngă activitatea mai mult în discuții intime între membri, în formarea unei biblioteci, în darea unui șir de reprezentații literare și artistice și cu deosebire în ținerea a cîte unui șir de conferințe publice, aproape în fiecare an de la înființarea sa. Ceea ce constituie însă cea mai mare mulțumire-nota el e faptul că acțiunile Ateneului s-au bucurat de încurajarea ce întotdeauna au avut-o din partea publicului botoșănean [18]".

Ca o expresie a greutăților în care Ateneul se zbătea, în anul 1902 este nevoit să-și mute sediul din localul teatrului în Casele Voitinovici, într-un spațiu mult mai mic, unde va sta mai multă vreme. În ceea ce privește activitatea, aceasta se va reduce treptat, rezumîndu-se la seria de conferințe anuale, ce se vor desfășura cu intermitențe pînă în cel de al treilea deceniu al secolului cînd practic Ateneul își încetează activitatea. La aceasta a contribuit și înființarea Universității populare „Nicolae Iorga" în anul 1924, a cărei activitate se confunda cu cea a Ateneului.

Desfășurată timp de peste trei decenii, activitatea Ateneului român din Botoșani a avut un rol deosebit în crearea unui climat intelectual în Botoșani, în educația maselor și nu în ultimul rînd în creșterea prestigiului orașului în rîndul celorlalte centre urbane ale țării. El a constituit cel mai important focar de cultură al orașului o îndelungată perioadă, fiind promotorul celor mai importante acte culturale petrecute în Botoșani, și totodată o adevărată școală de educație a populației adulte a orașului.

Demn de notat este de asemenea faptul că în repetate rînduri activitatea secției din Botoșani a fost remarcată de conducerea centrală din București, iar unii dintre cei mai activi membrii ai Ateneului botoșănean între care la loc de cinste se situează profesorul Nicolae Răutu au fost popularizați prin publicațiile centrale ale Ateneului. Român. Acestea sînt doar cîteva exemple care dovedesc prestigiul de care Ateneul Român din Botoșani s-a bucurat, prestigiu cucerit pirintr-o muncă plină de entuziasm pus în slujba unui ideal înalt : propășirea culturală a neamului românesc.

17. Ateneul, an. I, nr. 10, aprilie, 1902.
18. Ateneul. an. I, nr. 1, ianuarie 1901.

DIN BOTOȘANI
CONFERINȚE ȚINUTE ÎN CADRUL ATENEULUI ROMÂN

1. ADAMIU Natalia — „Din ale școlii“ 1904.
2. ALEXANDRESCU M. — „Trebuie industrie Țării Românești“ 1906.
3. BARBERIS I. — „Automobilism 1904.
   — „Rolul agriculturii în economia noastră națională“ 1907.
   — „Marea și mica proprietate“ 1908.
4. BĂZNOȘANU Popovici, A. — „Paraziții oamenilor și animalelor“ 1902.
   — „Relațiunile noastre cu Italia“ 1906.
   — „Cultura albinelor“ 1909.
5. BĂICOIANU I. — „Tuberculoza și cancerul“ 1924.
6. BOTEZ Cornelia — „Lupta pentru drept“ 1896.
   — „Convențiunile de inimă“ 1898.
   — „Evoluția ideii de drept în legislația germană“ 1909.
7. BOTEZ Calypso — „Teatrul lui Ibsen“ 1901.
8. BOUREANU G. — „Dragostea de neam“ 1908.
9. BUCȘINESCU I. — „Originea omenirii“ 1901.
10. BUZOIANU Ortensia — „Studiu comparativ asupra Munților Pădurea Neagră, Alpi și Carpați din punct de vedere pitoresc“ 1902.
    — „Cultura inimei și a caracterului“ 1896.
11. BUCOVINEANU I. — „Din viața școlară“ 1907.
12. CRIVEANU Ilie — „Băncile populare“ 1907.
13. CRUDU Tiberiu — „Luminile istorice din studiul căilor comerciale, care brăzdau odinioară pământul românesc“ 1924.
    — „Imperialismul în trecutul nostru“ 1924.
14. DARIE I. P. — „Starea psychologică a melancolicilor“ 1894.
    — „Moralul în presă“ 1896.
    — „Două feluri de români“ 1901.
    — „Vodă Cuza și legile sale“ 1904.
15. FICȘINESCU C. V. — „Emanciparea femeii“ 1898.
    — Educația caracterului“ 1901.
    — „Educația caracterului“ 1902.
    — „Educația caracterului“ 1906.
16. FILIPESCU G. — „Irigația județului Botoșani“ 1924.
17. GALIN C. — „Despre energie“ 1924.
18. GHIORGHIȚĂ V. — „Chestiunea națională în secolul nostru“ 1894.
    — „Puterea și privilegiile Domnilor români în veacurile trecute“ 1892.
    — „Omul față cu natura — Traiul primitiv al omenirii“ 1891.
    — „Credința în viața viitoare și evoluțiunile ei“ 1890.

19. GANE Ștefan — „Criminalitate“ 1894.
— „Asociațiunile cooperatiste“ 1890.

20. GIURGEA N. — „Lămuriri asupra originii și cauzelor răului“ 1901.

21. GOILAV Gr. T. — „Alcoolism“ 1901.
— „Spicuiri despre simbolismul sfintei cruci“ 1902.
— „Individualism și solidaritate“ 1906.

22. HALUNGA Oct. — „Știință și șarlatanism în știință“ 1923.
— „Din tainele stelelor“ 1924.

23. IACOBESCU Al. — „Rolul social al literaturii vesele“ 1904.

24. IORDĂCHESCU C. — „Cinematograful și educația“ 1912.
— „Alexandru Macedonschi“ 1923.

25. IONESCU N. — „Educațiunea“ 1923.

26. IRIMESCU P. — „Cum se cunosc străinii“ 1906“.
— „Învățămîntul nostru față de nevoile neamului“ 1907.

27. LAZĂR Teodor — „Clasele sociale“ 1891.
— „Tinerimea față cu societatea“ 1892.
— „Cauzele care împiedică la noi succesul economic“ 1890.
— „După imitațiune“ 1893.
— Principiul național în dezvoltarea popoarelor 1896.
— „Trecutul, prezentul și viitorul economic al României“ 1898.
— „Relele de care suferim“ 1901.
— „Rolul industriei în economia noastră națională“ 1908.
— „La muncă“ 1906.
— „Cooperatismul“ 1907.
— „Scumpirea traiului“ 1911.

28. LAMBRU I. — „Cestiunea Orientului“ 1894.

29. LĂZĂREANU Emma — „Femeile celebre“ 1902.

30. LUCA V. I. — „Biologia și logica faptelor omenești“ 1894.
— „Cultura“ 1923.

31. MAYER C. — „Originea familiei și starea ei de astăzi“ 1892.

32. MĂNĂSTIREANU D. — „Utopiile socialismului“ 1896.
— „Psichologia dragostei“ 1898.
— „Dezastrele alcoolului“ 1901.

33. MIGHIU C. — „Mari mici și mici mari“ 1906.

34. MICLESCU I. C. — „Pompeii“ 1892.

35. MICLESCU Sc. D. — „Amintiri social-istorice privitoare la români de la 1877 pînă astăzi“ 1922.

36. MISIHĂNESCU I. — „Necesitatea armatei în statele civilizate“ 1902.
— „Ieri, azi, mîine“ 1923.

37. NAZARIE N. — „Om și animale“ 1906.
38. NĂDEJDE Gh. — „Necesitatea armatei în statele civilizate“ 1902.
39. NICOLEANU C. — „Părerea celor mulți“ 1904.
40. NICOLEANU P. — „Educația prin muzică“ 1923.
41. PAVELESCU V. — „Necesitatea religiunii“ 1908.
42. PANTAZI M. — „Socialism și bolșevism“ 1924.
43. POSSA Gh. — „Combaterea microbilor“ 1890.
„Popoarele sălbatice de astăzi“ 1891.
„Ereditate și educație“ 1892.
„Conducător și conduși“ 1924.
„Holera și mijloacele de-a ne păzi de ea“ 1893.
44. RĂUTU N. — „Influența franceză la români“ 1890.
„Satira populară română“ 1893.
„Satira literară română“ 1893.
„Curentul naționalist în literatura română 1894.
„Morala poeziei dramatice românești“ 1896.
„Curentul naționalist în literatura instruită a românilor“ 1901.
45. RĂUTU N. N. — „Scrieți băiet, numai scrieți“ (I. H. Rădulescu) 1906.
„Naționalism și internaționalism“ 1911.
„Studiile clasice și vremea noastră“ 1923.
„Moldovenii și românismul“ 1923.
„Clasicism“ 1923.
46. SAVIN N. — „Psichologia religioasă la români“ 1902.
„Demon și răzvrătire“ 1901.
„Migrațiunile în masă și migrațiunile individuale“ 1902.
47. SBÂRCEA C. — „Libera voință“ 1906.
48. SERGHIEVICI C. — „Spionajul ca armă de luptă în războaiele de azi“ 1924.
49. SEVERIN Emil — „Ce datorăm chimiei“ 1924.
50. SIMIONESCU I. — „Compromis în natură“ 1894.
51. SIMIONESCU (preot) — „Creștinism și patriotism“ 1911.
52. SPERANȚIA D. Th. — „Despre literatură populară“ 1907.
53. SIRETEANU V. — „Raporturi între drept și morală“ 1891.
54. SARDIN A. — „Individ și societate“ 1890.
„Credința în viața viitoare față cu știința modernă“ 1891.
„A fi și a avea“ 1898.
55. TUFESCU C. — „Radium și radioactivitate“ 1906.
„Petrolul nostru“ 1907.
„Din ale învățământului“ 1908.
„Populațiunea României“ 1911.
„Industrializarea aerului“ 1923.
„Evoluția concepției despre natură“ 1924.

56. TILENSCHI M. — „Electricitate" 1894.
57. ULLE EDUARD — „Sugestiunea mintală" 1890.
„Pedeapsa cu moartea" 1891.
58. VASILESCU Iosif — „Despre alcoolism" 1911.
59. VASILICĂ I. G. — „Cultură și educație" 1908.
60. VASILIU Haralambie — „Cosmogonii" 1902.
„Magnetism și sugestie" 1904.
„Unde începe și unde sfîrșește viața" 1923.
61. VELEA Costin Gh. — „Importanța descoperirilor geografice asupra progresului social economic" 1890.
„Femeia și rolul ei în societate" 1892.
„Capul Nord" 1694.
62. VIȘINESCU N. — „Luxul din punct de vedere economic" 1892.
63. VOJEN A. — „Curentul naționalist" 1904.
64. ZORIO M. — „Canalizarea orașului Botoșani" 1907.
„Trecutul, prezentul și viitorul tehnic al Botoșanilor" 1923.
65. XENOPOL D. A. — „Românii din Ardeal" 1892.

PARTICIPAREA JUDEȚELOR BOTOȘANI, DOROHOI, SUCEAVA, NEAMȚ ȘI IAȘI LA EXPOZIȚIA UNIVERSALĂ DE LA PARIS DIN ANUL 1900

CLEOPATRA IONESCU

Ca răspuns la invitația Republicii Franceze din anul 1895, de a participa la Expoziția Universală de la Paris din anul 1900 și ca urmare a circularei Ministerului Agriculturii, Comerțului, Industriei și Domeniilor, înaintată prefecturilor județene, alături de alte județe din țară, au răspuns prezent și locuitorii județelor Botoșani, Dorohoi, Suceava, Neamț, și Iași.

Pe plan județean s-au constituit comisii pentru depistarea, strîngerea și păstrarea pieselor, care aveau să ia drumul Parisului, din care făceau parte secretarii și cîte un impiegat de la prefectură. Din partea ministerului mai sus menționat a fost delegat Al. I. Ghica [1]. Pentru selectarea exponantelor au fost formate două jurii, unul la județul respectiv și cel de al doilea la București.

Exponantele României au fost împărțite în 17 grupe și 89 clase, structurate în sectoarele : economice, învățămînt, sănătate, știință și cultură [2] și altele.

Agricultura a fost reprezentată pe un teren în suprafață de 180 m.p., pe cuprinsul căruia se afla gospodăria unui țăran înstărit. Locuința era construită din lemn de brad, acoperită cu șindrilă. Împrejurul acesteia erau grupate rafturi cu polițe, pe care erau așezați știuleți de porumb cu boabe roșii, galbene și albe și din speciile cinguantin, pygnoleto, dinte de cal și moldovenesc, snopi de grîu, orz, ovăz, mei, legume uscate și semințe. În vitrine au fost expuse : grîu ceacir, de ghircă, de arnăut [3]. Sortimentele de mălai, făină și din produsele acestora au fost bogat reprezentate, evidențiindu-se spirtul fabricat din cereale și din cartofi produs de Leon Juster de la Deleni, H. Costiner de la Corni și Costiner din localitatea Dumbrăveni [4]. De asemenea vinurile din Moldova de Sus și în special vinul de Cotnari, au fost bine reprezentate în expoziție.

---

1. Dimitrie Ollănescu, *Raport la expoziția din 1900 de la Paris*, București, 1901, p. 23, 24, 25, 52.
2. Dimitrie Ollănescu, *România și expoziția universală de la Paris din anul 1900*, Imprimeria Statului București, 1901, p. 14, 19-22.
3. Direcția Generală a Arhivelor Statului (D.G.A.S.), fondul Ministerul Cultelor și Instrucțiunilor Publice (M.C.I.P.), dos. 239/1900, f. 136, 143.
4. *Ibidem*, f. 143, 179.

Au fost expuse țesături de in, cînepă, bumbac, lînă, mătăsuri, de la Fabrica din Neamț, fondată de Mihail Kogălniceanu în anul 1835 și de la locuitorii satelor, la care se adaugă broderii țărănești, piese de port și diverse obiecte [5] lucrate cu migală și măestrie.

Prelucrarea lemnului, străveche îndeletnicire a locuitorilor din această parte a țării este ilustrată prin piese de roterie, cofițe, donițe, etc. după cum se poate vedea și din anexe. Și-au adus contribuții importante de lîngă locuitorii din sate și o parte din școlile din aceste județe, și, școlile de arte și meserii, din București, Iași și Bucium [6] (jud. Iași).

Un loc important l-a ocupat standul cu piesele lucrate în metal, bastoane de alamă, trîmbițe, etc., la care au expus Frații Astany și Școala de Meserii din Iași [7].

La grupa Educația copilului : învățămînt primar, școli de adulți, au fost expuse obiecte, planuri de școli, fotografii, din publicațiile Ministerului Cultelor și Instrucțiunilor Publice, manuale școlare, printre care și manualul de geografie a județului Suceava. În istoricul întocmit, primăriile din orașele București și Iași au arătat progresul realizat de școli în special în secolul al XIX-lea [8]. Demn de reliefat este și participarea școlilor cu caiete unice, caiete de desen, obiecte lucrate din nuiele, paie, carton, sculptură în lemn ș.a. Din învățămîntul superior menționăm : Facultatea de Medicină, Institutul de Anatomie și sala de disecții din Iași, care au participat cu 11 piese [9], folosite la orele de curs și de studiu de către profesori și studenți.

Exponatele României s-au bucurat de aprecierea publicului, specialiștilor și a juriului internațional, primind 1086 recompense, dintre care 45 mari premii, 224 medalii de aur, 354 medalii de argint, 314 medalii de bronz și 149 mențiunea onorabilă. Printre acestea menționăm „marele premiu", care a fost acordat Societății de mori Abramovici din Botoșani, Ministerului Agriculturii, pentru vinurile din podgoriile Cotnari, Dealul Mare, și Iași, vinului roșu din pepinierele statului și a diferitelor sortimente ca Fetească, Sauvignon, Cabernet ș. a. Medalia de aur a fost acordată, județului Suceava pentru colecția de cereale, Epitropiei Sfîntului Spiridon din Iași, și Primăriei orașului Iași, pentru piesele expuse de învățămîntul primar și de adulți. Medalia de argint a fost primită de Sima Brad pentru vinurile din podgoria Cotnari, recolta anului 1882, și de Comisia expozițională din Iași pentru cereale. Medalia de bronz a fost acordată lui Iacobovici pentru vinurile din podgoriile Uricteni și Cotnari, din producția anului 1882, Societății de medicină din

5. *Tabelul recompenselor obținute de români la expoziția universală de la Paris, 1900*, Instit. de Arte Grafice Eminescu, București, 1901. p. 15.
6. Dimitrie Ollănescu, *Raport...*, p. 210.
7. *Idem*, p. 231.
8. D.G.A.S., (M.C.I.P.), dos. 239/1900, f. 119.
9. *Ibidem*, f. 242.

Iași și expoziției colective a mătăsurilor române reprezentată de Mihai Vintilescu din Iași [10].

Important de reliefat este și faptul că statul român a acordat suma de 12.000 lei lui George Enescu, profesorului Dinicu de la Conservatorul din București, care împreună cu cuartetul român au mers la Paris, dînd audiții muzicale, făcînd și pe această cale cunoscută muzica noastră peste hotare [11].

ANEXE

MINISTERUL CULTELOR ȘI INSTRUCȚIUNILOR PUBLICE
SERVICIUL EXPOZIȚII

T A B E L

a obiectele selecționate și trimise la depozitul central pentru a fi expediate la Paris și așezate în compartimentul „Educație și învățămînt"

1

Județul Botoșani

Nr. crt.	Comuna	Obiectul	Localizarea în prezent
1.	5 șervete	Dumbrăveni	sat, comună, jud. Suceava
2.	4 bucăți de pînză cu vergi	Dumbrăveni	idem
3.	2 table se gogoși	Dumbrăveni	idem
4.	2 table de gogoși cu cîte două sculuri	Dumbrăveni	idem
5.	1 sticlă îmbrăcată în rafie	Sulița	sat, comună, jud. Botoșani
6.	6 pripoane de frînghii diferite grosimi	Tudora	sat, comună, jud. Botoșani
7.	2 chingi.	Idem	idem
8.	1 batistă mătase roșie	Dumbrăveni	sat, comună, jud. Suceava

D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900, f. 197v.

10. Dimitrie Ollănescu, *Raport...*, p. 279, 280, 432, 427, 448 ; *Tabelul recompenselor obținute de români la expoziția universală de la Paris, 1900...*, p. 15 ; D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900, f. 119.
11. D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 278/1899, f. 20.

2

Şcoli, Judeţul Botoşani

Nr. crt.	Numele elevului	Obiectul	Şcoala	Localizarea în prezent
1.	Gheorghe Năstasă	1 caiet unic	Şcoala nr. 1 băieţi Botoşani	Botoşani
2.	Ion Scurtu	1 caiet şi 2 desenuri	Idem	Idem
3.	D. Simionescu	1 caiet unic	Şcoala nr. 3 băieţi Botoşani	Idem
4.	N. D. Teodorescu	Idem	Idem	Idem
5.	Olga Rus	Idem	Şcoala nr. 1 de fete Botoşani	Idem
6.	Ştefania Ruchel	Idem	Şcoala nr. 2 de fete Botoşani	Idem
7.	Al. V. Gheorghiu	Idem	Şcoala de băieţi Hîrlău	or. jud. Iaşi
8.	Ana N. Dimitrie	Idem	Şcoala de fete Hîrlău	Idem
9.	C. C. Popa	1 caiet unic	Şcoala din Deleni	sat, comună, jud. Iaşi
10.	Hermna Goldemberg	Idem	Şcoala de băieţi din Ştefăneşti	sat, comună, jud. Botoşani
11.	Marcu Hofman	Idem		Idem
12.	C. Crupenschi	1 caiet desen	Şcoala de băieţi Hîrlău	or. jud. Iaşi
13.	Creţu D. Soltia	Idem	Şcoala din Orăşeni	comuna suburbană Curteşti, municipiul Botoşani
14.	Ion Mahotă	1 caiet desen	Şcoala din Călineşti	sat, comuna Bucecea, jud. Botoşani

D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900, f. 213.

3

Județul Dorohoi

Nr. crt.	Numele persoanei	Obiectul	Localitatea	Localizarea în prezent
1.	Crișinoiu Alexandru	1 sfeșnicar de papură	Zămostea	sat, com. jud Suceava
2.	Ionescu Elena	Idem	Idem	Idem
3.	Ceacîrnu N. și Motoschi C.	1 pălărie de paie	Broscăuți	sat, com. jud. Botoșani
4.	Bellic Dimitrie	2 ghiozdane de carton	Hănțești	sat, com. Adîncata jud. Iași
5.	Mihailovici Const.	1 ghiozdan de pînză	Idem	Idem
6.	Ichim D. Vasile	1 ghiozdan de carton	Tg. Bucecea	Jud. Botoșani
7.	Pantagiu M.	1 scaun de grădină cu etamină brodată	Turcata	—
8.	Burlă Ion și Cărăuși Gheorghe	1 călimară de lemn cu paie	Mogoșești	Mogoșești-Siret jud. Iași
9.	8	1 sticlă în liber	Zamostea	sat, com. jud. Suceava

D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900, f. 108 v-109.

4

Județul Neamț

Nr. crt.	Obiectul	Localitatet	Localizarea în prezent
1.	1 coș de nuiele	—	—
2.	1 coș de birou, de paie și nuiele	—	—
3.	1 doniță	Bicaz	Bicaz, jud. Neamț
4.	1 doniță cu capac	Bicaz	Bicaz, jud. Neamț
5.	1 năvod mic	Rosnov, com. Slobozia	

D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900, f. 110.

5

Orașul Piatra Neamț, Județul Neamț

1. Școala profesională din orașul Piatra a participat cu o cămașe de noapte brodată.

D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900, f. 104.

6

Județul Suceava

Nr. crt.	Obiectul	Localitatea	Localizarea în prezent
1.	1 coș de paie	Broșteni	sat, com. jud. Suceava
2.	1 coș de paie alb	Idem	Idem
3.	1 coș de nuiele	Bogdănești	Idem
4.	1 coș de nuiele cu capac	Mălini	Idem
5.	1 evantai de paie	Lunca Pașcani	localitate componentă or. Pașcani, jud Iași
6.	1 cofiță cu capac	Baia	sat, com. jud. Suceava
7.	1 cofiță fără capac	Idem	Idem
8.	1 butoiași cu dop	—	—
9.	1 butoiaș	Mălini	sat, com. jud. Suceava
10.	1 perie mică	Miroslăvești	sat, com. jud. Iași

D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900, f. 111.

7

Județul Iași

Nr. crt.	Numele și prenumele	Obiectul	Localitatea	Localizarea în prezent
1.	Lupu Vasile	1 coș de paie, de perete, cu capac	Golcești	com. Bosia, jud. Iași
2.	Roșu Constantin	1 pălărie de paie	Mînzătești	Idem
3.	Școala primară	1 pălărie de paie	Idem	Idem
4.	—	2 plăci de carton cu gogoși	Prigoreni	com. suburbană Tg. Frumos jud. Iași
5.	—	2 plăci de carton cu un scul de borangic	Idem	Idem
6.	—	1 placă de carton cu un scul de borangic din care a ieșit fluturele, prefăcut în mătase	Idem	Idem
7.	—	2 table cu 2 scuiuri de borangic	Idem	Idem
8.	—	1 tablă cu 2 scuiuri de borangic		Idem

D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900. f. 109.

8

Şcoala Normală Vasile Lupu din Iaşi

1. 2 coşuri de nuiele, pentru birouri.
2. 1 coş de paie pentru lucru.
3. 1 coş de paie cu capac.
4. 2 pălării de paie.
5. 1 coş de paie pentru lucru.
6. 1 cutie de carton.
7. 2 volume (cărţi) legate cu piele.
8. 1 cutie cu 14 tipuri geometrice.
9. 1 ramă sculptată cu modele.
10. 1 cutie de lemn sculptat.
11. 1 tăbliţă cu margini sculptate.

D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900, f. 120

9

Şcoala profesională din Iaşi

a participat cu următoarele piese : 1 şorţ brodat, 1 cămaşe de noapte bărbătească, 1 cămaşă de zi, 1 batistă.

D.G.A.S., fondul M.C.I.P., dos. 239/1900, f. 120.

MĂRTURII PRIVIND RIDICAREA LA LUPTĂ ÎN 1907 A ȚĂRANILOR DIN FOSTUL JUDEȚ DOROHOI

GHEORGHE AMARANDEI

Marea răscoală țărănească din 1907 de la care se împlinește în aceste zile 75 de ani constituie, după cum aprecia tovarășul Nicolae Ceaușescu, secretarul general al partidului „una din cele mai mărețe, și totodată, din cele mai tragice pagini din istoria luptei necurmate a țăranimii, a întregului popor român pentru libertate și dreptate socială, pentru o viață mai bună". Tot în această primăvară se împlinesc 20 de ani de la încheierea procesului de transformare socialistă a agriculturii, eveniment care a marcat victoria deplină și definitivă a socialismului la sate.

Aniversarea acestor evenimente istorice însemnate constituie un bun prilej de a evoca trecutul plin de lupte și jertfe ale țărănimii, pentru dreptate socială, unitate și independență națională, rolul pe care îl joacă azi țărănimea împreună cu clasa muncitoare și ceilalți oameni ai muncii pentru triumful socialismului și comunismului în România.

Lipsa de pământ, apăsată de învoielile agricole înrobitoare, de silniciile și nedreptățile sociale, obligată să muncească pământul moșierilor sub paza vătavilor, țărănimea din România s-a ridicat la lupte, în primăvara anului 1907, pentru a-și face singură dreptate. Vîlvătaia răscoalei s-a aprins la Flămînzi, județul Botoșani de unde s-a extins în întreaga țară.

În fostul județ Dorohoi exploatarea țăranilor, care lucrau pe cele 157 moșii, în cea mai mare parte arendate marilor trusturi arendești, atinsese proporții de-a dreptul insuportabile. Numai trustul arendesc „Fischer" stăpînea peste 200.000 de hectare în diferite părți ale Moldovei de Nord, Frații Froim, Mochi și Calman Bischer arendau moșiile de la proprietari cu 25—30 lei hectarul și le subarendau țăranilor cu 60 lei hectarul, storcînd venituri colosale din sudoarea celor flămînzi. Că exploatarea atinsese proporții insuportabile și că arendașii Fischer uzau de cele mai rafinate mijloace pentru a-i face pe țărani să umble șapte cu un suman", o dovedește faptul că, în februarie 1907, răscoalele țărănești au izbucnit aproape simultan pe două proprietăți Fischer : Flămînzi-Botoșani și Ibănești-Dorohoi.

Din lectura numeroaselor documente de arhivă cu privire la acest eveniment rezultă că răscoala din 1907 a cuprins majoritatea localităților din fostul județ Dorohoi, însă mai intensă a fost în comunele Ibă-

nești, Hudeștii Mari, Păltiniș, Horodiștea, Rădăuți-Prut, Cotușca, Drăgușeni, Știubieni, Brăiești, Hînțești, Vîrfu Cîmpului, precum și în tîrgușoarele Darabani, Săveni și Mihăileni. În unele din aceste localități funcționau bănci populare, cooperative și obști de arendare, încurajate prin toate căile de socialistul dorohoian Spiridon Elefterescu — Urzică ca fiind principalele mijloace de emancipare economică, socială și politică a țăranilor, pregătindu-i pentru opera de socializare de mai tîrziu. În cadrul lor au activat intens învățătorii Anton Popescu, devenind apoi revizor școlar, I. Alexandrescu, I. Ilasievici, I. Atanasiu, Haralamb Teodoriu, Vasile Ștefănescu, I. Trufin ș.a. care au fost considerați de autoritățile administrative ale vremii ca „instigatori la răscoale". Unii din acești învățători au răspîndit la sate lucrările lui Vasile M. Kogălniceanu, intitulate „Chestiunea țărănească" și „Către săteni". Pentru aceste lucrări și legăturile lui cu sătenii din județul Dorohoi, V. Kogălniceanu a fost chemat la Dorohoi, prin adresa judecătorului de instrucție nr. 835 din 14 martie 1907, pentru a fi audiat și judecat [1].

În cele ce urmează voi prezenta cîteva documente cu privire la desfășurarea răscoalei în acest județ.

Încă din ianuarie 1907, prefectul județului Dorohoi, V. Miclescu, mare proprietar, raporta Ministerului de Interne că „țăranii se dau la răscoale și amenință să intre cu forța pe moșii pentru a le împărți *între* ei", că locuitorii din Ibănești cer ca proprietarul Fischer, care arendase moșia și fabrica de spirit din Ibănești să fie obligat de a da pămînt țăranilor în condițiile cerute de ei.

După mișcările țărănești din satele Flămînzi, Storești Rădeni, Deleni, Dracșani-Botoșani, începute la 8 februarie 1907, răscoalele din județul Dorohoi iau o amploare tot mai mare. La 21 februarie, prefectul raportează la București că au început noi mișcări la Drăgușeni, Ibănești, unde locuitorii s-au adunat la primării, obligînd primarii să le legalizeze petițiile ce urmau a fi înaintate la București, prin delegații de săteni, în scopul obținerii pămîntului de cultură. La 28 februarie, prefectul raportează din nou foarte alarmat că lucrătorii de la fabrica de spirt Ibănești sînt în grevă, solidarizînd cu ei toți locuitorii din comună. Țăranii înarmați cu topoare și furci au eliberat pe Gheorghe Palamaru și pe I. Olaru capii țăranilor răsculați, închiși în fabrică încă din anul trecut de arendașul Fischer. A trebuit să intervină secretarul general al Ministerului de Interne, P. Sfetescu, pentru a potoli pe răsculați. Totuși ei cer cu insistență sporirea prețului de lucru în fabrică și scăderea lui la pămînt.

Urmînd exemplul celor de la Ibănești, țăranii din Hudeștii Mari, comună apropiată, au înconjurat curtea primăriei, la 28 februarie, cerînd ca proprietarul Ion Franc și arendașii moșiilor din împrejurimi să fie izgoniți, iar moșiile să li se dea lor în arendă, de către stat, la prețuri convenabile. Din cauza opoziției autorităților amenințători. Secretarul general al Ministerului de Interne sosit la fața locului a scăpat cu greu de furia țăranilor, care erau hotărîți să nu-i dea drumul pînă

1. Magazin istoric nr. 9/1972, p. 85.

ce nu li se va da pămînt. Iată cum relatează sublocotenentul Grigore Cucu, de la Compania de jandarmi Dorohoi, faptele de la Hudeştii Mari, într-un raport către organul său superior : „Am onoarea a vă raporta că în ziua de 28 februarie a.c., fiind cu domnul prefect şi cu d-l secretar general al Ministerului de Interne la comuna Hudeştii Mari, înăbuşindu-se la vreo 600—700 ţărani în ograda primăriei peste noi, abia, abia am putut răzbate, după o jumătate de oră, printre ţărani de a conduce pe d-l secretar general, pe d-l prefect la o trăsură mai apropiată spre a putea pleca de la primărie, fiind opriţi de mulţimea ţăranilor. Din acea zi şi pînă la 13 martie cînd am stat în permanenţă la primărie, căutînd a respinge mulţimea de ţărani ce erau răsculaţi, mi-am stricat mantaua cu desăvîrşire, iar cismele şi pintenii mi i-au sfărîmat cu desăvîrşire, rugîndu-vă să binevoiţi a interveni la prefectură de a fi despăgubit de suma de 80 lei, stricăciunea ce mi s-a cauzat din forţă majoră“ [2].

Vestea răscoalei din Ibăneşti şi Hudeştii Mari s-a întins repede în tot judeţul. Între 3—7 martie răscoala se generalizează cuprinzînd localităţile Darabani, Păltiniş, Bajura, Horodiştea, Rădăuţi-Prut, Oroftiana de Sus, Broscăuţi, Brăieşti, Hînţeşti ş.a. Pretutindeni, ţăranii cereau pămînt pentru cultură, uşurarea învoielilor agricole şi izlazuri pentru vite.

Revolta ţăranilor la Darabani a început la 2 martie, intensificîndu-se în zilele următoare. La început vreo 200 „au intrat cu toţii în ograda curţii au luat la fugă pe chelar şi pe toţi servitorii arendaşului pe care iau găsit, şi în urmă au plecat, închizînd cu o lacată poarta de la intrare, luînd cheia cu ei“ [3].

Autorităţile administrative au intervenit pentru a-i potoli. Dar la 4 martie peste 500 locuitori au înconjurat casa arendaşului de pe moşia Ecaterinei Golescu, şi au împărţit proviziile din hambare, cerînd în acelaş timp împărţirea moşiei. Ţăranii răsculaţi s-au îndreptat apoi spre localul primăriei, forţînd pe primar a legaliza cererile privind distribuirea pămîntului“ [4].

În noaptea următoare, răsculaţii au înconjurat oficiul telegrafic şi au revendicat la fel de hotărîţi cererile de pămînt, după care au tăiat firele telefonice. Cu o zi mai îtrziu forţele răsculaţilor din Darabani se întărise simţitor prin alăturarea ţăranilor din Hudeştii Mari, Păltiniş şi Bajura. Înspăimîntat de intensificarea răscoalei, judecătorul de instrucţie din Dorohoi anunţa că „satele învecinate au intrat în orăşelul Darabani şi cu toată rezistenţa armatei au intrat 4000 oameni“.

Autorităţile sînt în derută, cerînd noi forţe militare şi permisiunea de a se face uz de arme. Răscoala cuprinde, pînă la 14 martit, noi centre ca Săveni, Mihăileni, ţăranii tot mai violenţi. La Mihăileni are loc o ciocnire între răsculaţii din comunele vecine decişi să ocupe tîrgul şi armată. Cad mai mulţi răniţi şi un mort. Răsculaţii de lo Mitoc, Borzeşti, Săveni, Rădăuţi-Prut, Coţuşca, Brăieşti ş ialte localităţi incendiază curţile

2. Arhivele statului Botoşani, fond Prefectura Dorohoi, dosar 70/1907, f. 1.
3. Arhivele statului Iaşi, fond Parchet Gen. Iaşi, dosar 71/1907, f. 50.
4. Universul din 7 martie 1907.

moșierilor și arendașilor, devastează conacele, bat pe arendași și slugile lor, împart vitele și cerealele între ei, întrerup liniile telefonice. Se fac pregătiri de către țărani pentru a intra în Dorohoi spre a se răfui cu proprietarii și arendașii de moșii, adăpostiți aici. Prefectul cere grabnic noi unități militare, luînd măsuri severe pentru înăbușirea răscoalei. Noul prefect, Gheorghe Văsescu, proprietarul de la Coțușca, căruia țăranii i-au împărțit în timpul răscoalei turmele de oi, pentru a se răzbuna și a băga groaza în populația județului, care printr-o telegramă de la organele superioare : „Rog bine voiți a dispune să mi se comunice zilnic, oficial, fapte din reprimările cele mai energice întrebuințate în Muntenia și restul țării, pentru potolirea răscoalelor spre a le afișa în tot orașul". Se trece la arestarea în masă a țăranilor și pedepsirea conducătorilor lor. Astfel, procurorul Tribunalului Dorohoi, I. Liciu, raporta, la 23 martie 1907, Ministerului de Justiție : „instrucțiunea răscoalelor țărănești continuă cu toată activitatea ; pînă în prezent am deschis acțiune publică contra 1 174 săteni, ca instigatori și devastatori, dintre care 472 sînt deja depuși. Am mai deschis acțiune contra învățătorilor Ion Alexandrescu din Hudeștii Mari, Vasile Ștefănescu din Rădăuți, Haralamb Teodoriu din Hreatca, și contra lui Vasile M. Kogălniceanu din Bucureți, ca instigatori" [5].

În urma anchetei, învățătorul Ion Alexandrescu a fost suspendat din învățămînt pentru participarea la răscoalele țărănești. Peste 1 250 cetățeni sînt arestați, bătuți fără milă, ținuți flămînzi și trimiși la Iași sub stare de arest.

Alături de manifestul lansat de noul guvern liberal, în *frunte cu D. A. Sturza,* prefectul județului Dorohoi lansează și el un manifest, cerînd locuitorilor să se liniștească pentru ca guvernul, chipurile, să poată da legiuirile propuse, menite a îmbunătăți starea țăranilor. În manifest se spunea... „să uităm ceasul rău, să avem încredere unii în alții, să înțeleagă tot românul că țara aceasta nu poate avea ființă fără unire și dragoste între toți fiii săi și că numai dușmanii neamului nostru pot să se bucure cînd vrajba și ura prinde rădăcini în sînul poporului nostru. Dar proprietarii și arendașii, întorși la casele lor, apărați de armată și ocrotiți de legi, nu mai țin cont de măsurile guvernului cu privire la îmbunătățirea raporturilor dintre proprietari și țărani. Prețurile învoielilor agricole rămîn neschimbate sau cresc și mai mult față de cele dinainte de răscoale. De aceea, în mai multe comune printre care : Zamostea, Lozna, Vorniceni, Vlăsinești, Sendriceni, Săveni, Oroftiana, Dersca, după răscoală țăranii nu au încheiat nici un fel de contract agricol, iar cei din Văculești, Mileanca, Zvoriștea, Adîncata și Zamostea au refuzat să iasă la lucru conform actului de angajament. Sătenii din comuna Bivol se plîngeau prefectului, prin petiți din 21 iulie 1907, că „nu am scăpat de toate liftele cele rele și lipitorile sugătoare", Vătaful G. Petrovici înșelîndu-i la măsurătoare și la fixarea prețurilor, pentru care a fost înlocuit. Plîngeri asemănătoare au adresat prefectului și locuitorii din satele Hilișeu -Vîrnav, Fd. Herții, Ibănești, ș.a.

5. Răscoala țăranilor din 1907, vol. II, 1948, p. 21.

Răscoala din 1907 a demonstrat că, fără conducerea de către clasa muncitoare a luptei revoluționare, năzuințele țărănimii — pămînt și libertate — nu pot fi înfăptuite. Abia după 23 August 1944, cu ajutorul clasei muncitoare, sub conducerea partidului comunist, țărănimea a devenit stăpînă pe pămîntul său, pe care l-a lucrat, în folosul exploatatorilor, în condiții înrobitoare, secole de-a rîndul.

Acum, cînd evocăm împlinirea a 75 de ani de la „primăvara zăpezilor însîngerate", vrednica noastră țărănime cooperatistă, alături de muncitorii, inginerii, tehnicienii și oamenii de știință din agricultură, depun eforturi susținute pentru a transpune în viață indicațiile conducerii superioare de partid pe linia înfăptuirii cu consecvență a noii revoluții agrare, a hotărîrilor Congresului al XII-lea al P.C.R.

PATRIOTISM ŞI UMANISM — COORDONATE ALE ŞCOLII BOTOŞĂNENE ÎN ANII PARTICIPĂRII ROMÂNIEI LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL (1916—1918)

IONEL BEJENARU

Botoşanii aveau să înscrie o contribuţie majoră la războiul reîntregiri ţării din 1916-1918, exprimată în prezenţa militară masivă — Regimentele 37 Infanterie „Alexandru cel Bun" Botoşani şi 29 Infanterie „Dragoş" Dorohoi, precum şi rezervele lor 77 şi 69 Infanterie, 86 Infanterie, rezultat al comasării lor, la un moment dat, 8 Vînători Botoşani, — dincolo de acestea, Şcoala pregătitoare de ofiţeri de rezervă de infanterie de pe lîngă Regimentul 37 Infanterie Botoşani, Şcoala militară din Dorohoi, Şcoala de piloţi şi observatori aerieni, Pulberăria şi Fabrica de proiectile care fiinţau în centrul Botoşani în iarna 1916/1917, în condiţiile dramatice ale refugiului în Moldova, ale stării frontului. Altfel exprimată, contribuţia celor două foste judeţe Botoşani şi Dorohoi însemnă 7269 morţi în război, 1 260 invalizi de război, 10 277 copii orfani de război, 6 543 văduve de război, 2 297 dispăruţi în război [1].

Şcolile se găseau în vacanţă cînd clopotele bisericilor şi goarnele au început să sune, în noaptea de 14 august 1916 st. v., ora mobilizării. Momentul era hotărîtor şi fiecare era pătruns de însemnătatea lui. Adresîndu-se directorilor de şcoli, ministrul instrucţunii publice, de atunci, I. G. Duca le cerea să antreneze grosul elevilor aflat în localitate „în marginile puterii lor, la sforţarea care va asigura naţiunii izbînda aşteptată". Sînt momente în care, între entuziasm şi speranţă, abnegaţie şi jertfă, şcoala botoşăneană s-a pus în slujba cauzei neamului. Botoşanii erau, de altfel, singura localitate din ţară unde mai funcţionau şcolile secundare, corpul profesoral, alcătuit din localnici şi refugiaţi, dovedindu-se, prin energia şi devotamentul său, la înălţimea încrederii acestui încercat neam românesc.

Supunîndu-se restricţiilor, Şcoala secundară de fete din Botoşani şi-a pus localul la dispoziţia spitalului regional nr. 284, mobilierul depozitîndu-l, în parte, într-o şură de la şcoala primară nr. 4 de fete, lăsînd altă parte pentru uzul spitalului. Animate de sentimente alese, elevele s-au înscris în „Asociaţia Romăncelor Cercetaşe", condusă de Elena Iacobeanu, directoarea şcolii profesionale de fete din localitate. Unele din ele, repartizate la spitale, au ajutat la infirmierie şi gospodărie ; altele au

1. Camera de Comerţ şi Industrie Botoşani, „Starea economică şi Raportul asupra activităţii ...pe anul 1927", p. 2.

lucrat în Atelierele „Asociației Cercetașelor" de la Școala profesională de fete, confecționînd haine pentru copiii mobilizaților și în Atelierul Comitetului regional, confecționînd rufărie pentru răniți. Fără a rămîne mai prejos, profesoarele au activat în „Crucea Roșie" și în „Comitetul regional", remarcîndu-se în activitatea de instalare a spitalelor, apoi în îngrijirea răniților. De remarcat eforturile deosebite probate de corpul profesoral pentru continuarea concomitent cu activitățile subordonate efortului general de susținere a armatei de pe front a procesului de instrucție și educație, fie și în localuri și în condiții improvizate. Semnificativă este hotărîrea maestrei de lucru de mînă care și-a îndemnat elevele, în loc să confecționeze obiectele prevăzute în program, să împletească ciorapi de lînă și să lucreze diferite obiecte pentru soldați. S-au adunat astfel 120 perechi de ciorapi, 6 perechi de mănuși, 30 perechi de mînecuțe, 3 cămăși, 1 pereche de pantaloni, 6 ștergare, 4 batiste, 2 șervete, 5 perechi de obiecte, obiecte care au fost oferite soldaților ieșiți vindecați din spitale, spre a fi trimiși iar pe front [2].

Colectînd 1 260 lei pentru prizonieri, organizînd comemorări(ca aceea a Ecaterinei Teodoroiu, din 10 octombrie 1917 sau aceea a eroilor căzuți, din 9 iunie 1918), serbări patriotice, elevele, Școlii secundare de fete din Botoșani completează un șir bogat de acțiuni,rod al unei elevate conduite patriotice, umanitare [3].

Pe aceeași linie, menționează Darea de seamă asupra situației școlare în timpul războiului a Școlii profesionale de fete, gradul 1, „Sf. Spiridon" din Botoșani, „elevele școlii au lucrat rufărie pentru „Crucea Roșie", haine pentru copiii mobilizaților și pentru orfanii de război secția Iași și Botoșani" [4].

Faimosul liceu „A. T. Laurian" din Botoșani și-a cedat clădirea pentru spital. Fostul său elev C. S. Antonescu surprindea momentul : „Rînd pe rînd, toate clădirile mari din Botoșani, școlile în special, au fost transformate și puse în stare de a primi sute din cei care erau așteptați. Localul Liceului „Laurian" fu amenajat printre cele dintîi ; în sălile lui de clasă, mari și frumoase, fură așezate paturi ori mese de operație. Cînd au început a veni trenurile de răniți din jos, dinspre Turtucaia, s-au populat pe încetul și paturile albe de la Liceu" [5]. Nu o dată elevii sau foștii elevi și-au oferit serviciile noii situații. Unul din ei, evocatul de mai tîrziu Eugen G. Neculau, absolvent al Liceului „Laurian", promoția 1916, intrînd în „Crucea Roșie", a servit în administrația Spitalului 280 „Liceul Laurian". Notațiile sale de mai tîrziu întregesc informațiile : „Am văzut în sălile, în care timp de opt ani trăisem neuitatele clipe de elev, paturi nenumărate, unul lîngă altul, luînd locul pupitrelor, adăpostind suferința glorioasă a celor ce fără șovăire căzuseră răniți,

2. Gabriela C. Leonardescu, „Monografia Liceului de fete „Carmen Sylva", din Botoșani, 1887—1937", Tipografia B. Saidmann, Botoșani, 1937.
3. Ibidem.
4. * * * — „Anuarul Școlii profesionale de fete, gr. I, „Sf. Spiridon" din Botoșani, 1921/1922", Tip. „Viitorul", Botoșani, 1923.
5. * * * — „Amintiri din viața de școlari", Tip. B. Saidmann. Botoșani, 1923, p. 183.

luptînd pentru România mare. Am dus atîția morți la groapă..."[6]. Ulterior clădirea liceului și-a schimbat destinația, fiind cedată comandamentului trupelor rusești, pentru a-și instala aici intendența Armatei a IX-a.

La Școala comercială de băieți, la Institutul Neumann, a căror localuri au fost rechiziționate pentru un spital de boli interne și pentru personalul lui evacuat din București[7], la Școala israelită nr. 1 și 2, la Școala „Marchian", la Școala nr. 1 de fete din Botoșani, la Școala israelită din Dorohoi, la Școala de meserii din Săveni ca și în altele în care s-au amenajat spitale, cantine ale „Crucii Roșii" contribuția elevilor și profesorilor botoșăneni, a învățătorilor și institutorilor a constituit un aport de energie important, deosebit de necesar, cu putere de exemplu. Ea s-a răsfrînt și asupra celorlalte lăcașuri, servind același scop, ființînd în cinematografe, teatre, biserici, sinagogi, în spitalele de drept.

Acestei contribuții notabile, cu puternice valențe patrotice, umanitare, atît de binefăcătoare i se adaogă prezența activă, de masă, a învățătorilor și profesorilor de pe aceste locuri în primele linii ale frontului, atestată în dese rînduri cu acte de bravură, de sacrificiu, rămasă în conștiința generațiilor de atunci și de mai tîrziu. În acest sens, un animator al vieții culturale și școlare a Botoșanilor de odinioară, Constantin Iordăchescu, dedicîndu-i un memorabil portret institutorului — sublocotenent Eugen Dimitriu, căzut în luptele de la Sălătruc—Poiana Spinului, jud. Argeș, în toamna anului 1916, motiva contribuția corpului didactic în războiul reîntregirii patriei, „spre a arăta că nu numai de pe catedră știm să propăvăduim cu vorba apărarea patriei chiar cu prețul vieții, ci atunci, cînd suntem chemați în primele rînduri ale luptătorilor, știm să traducem vorba în faptă eroică".[8]

Prezentă, ca în alte mari momente ale istoriei patriei, școala botoșăneană a continuat, în anii participării poporului român la războiul de reîntregire a țării, frumoasele tradiții, spiritul militant, adînc patriotic ilustrîndu-se plenar, rodind prin atîtea generații care s-au instruit și educat pe băncile ei.

6. Ibidem, p. 177.
7. Gabriela C. Leonardescu, op. cit.
8. „Gazeta Școlii", Botoșani, an III, nr. 1, oct., 1925, p. 10.

ÎN LUPTA PENTRU REALIZAREA MARELUI IDEAL NAȚIONAL

ION AGRIGOROAIEI

La 14/27 august 1916, România a intrat în primul război mondial, urmărind eliberarea provinciilor locuite în majoritate de români, aflate sub dominația Imperiului austro-ungar. Succesele obținute de armata română după trecerea munților nu au putut fi consolidate datorită, în primul rînd, faptului că Aliații nu și-au îndeplinit, decît în mică măsură și cu întîrziere, angajamentele asumate, dînd astfel Puterilor Centrale posibilitatea să realizeze pe frontul românesc o covîrșitoare superioritate. Armata română a fost prinsă între două fronturi, trebuind să se retragă, după lupte extrem de îndîrjite, în fața unui inamic superior. Puternica rezistență a armatei române a provocat pierderi însemnate inamicului și l-a oprit la „porțile" sudice ale Moldovei.

Redus considerabil la teritoriul Moldovei (dar nici acesta în întregime), statul român a continuat să existe, pregătindu-se pentru o nouă rezistență. In fața înaintării armatelor germane, s-a produs refugierea unei părți a populației ,a autorităților centrale, a armatei etc. către Moldova. „Viața Moldovei în acești doi ani (1916—1918, n. ns., I. A.) — scrie Const. Kirițescu — este o bucată din istoria României independente. Acolo s-a concentrat toată vlaga țării, acolo e mintea care plăsmuiește și brațul care lovește" [1].

Aglomerația din unele zone și localități, iarna grea 1916—1917, greutățile în aprovizionarea cu alimente, combustibil și medicamente au dus la izbucnirea molimelor, a tifosului exantematic în primul rînd, caracterizat ca „un periculos dușman intern" ; spitalele erau neîncăpătoare pentru numărul mare al bolnavilor și răniților de pe front. Chiar în condițiile extrem de grele de la sfîrșitul anului 1914, în zilele pline de suferință ale refugiului, s-a exprimat încrederea că Iașul va reprezenta centrul în jurul căruia se va realiza desăvîrșirea unității de stat : „Iașul, vechea capitală a Moldovei, Iașul de unde au pornit toate ideile mari, Iașul unde s-a făurit România de ieri, Iașul este orașul hărăzit să fie locul unde se va făuri România de mîine, România cea mare, care va cuprinde în hotarele ei naturale pe toți cei ce grăiesc dulcea limbă românească" [2].

---

1. Const. Kirițescu, *Istoria războiului pentru întregirea României 1916—1919*, vol. II, Editura școalelor, București, s.a., p. 3-4.
2. *Iașul*, în „Mișcarea", 14 decembrie 1916.

Poporul român a făcut și de data aceasta dovada unei rezistențe și mobilizări exemplare, muncind cu abnegație pentru asigurarea unui minimum de existență, pentru refacerea, înzestrarea și încurajarea armatei. Practic, la acest imens efort, material și moral, au contribuit toate clasele societății românești [3]. În cele ce urmează ne propunem să evidențiem unele aspecte ale atitudinii intelectualității în prima jumătate a anului 1917, intelectualitatea care — cu mijloace specifice — s-a ridicat cu hotărîre împotriva cotropitorilor, și-a pus întreaga capacitate, întregul talent, în slujba realizării marelui ideal național, unirea tuturor românilor într-un singur stat.

Se exprima încrederea că toate obstacolele vor fi depășite, că ele reprezintă prețul cu care se va scrie o pagină glorioasă a istoriei noastre și se sublinia spiritul de sacrificiu ce trebuia să anime întreaga națiune. „Tineri intelectuali de seamă — releva un publicist în ziarul „Opinia" din 4 martie 1917 — și-au pus referitor la împrejurările mari și grele, războinico-sociale, prin care trecem, întrebarea : Cine ne va scrie istoria ? Răspund : O veți scrie voi cu faptele mari și înălțătoare, cu abnegațiunea și jertfa ființei noastre pentru desăvîrșirea unui ideal mare și sfînt, cu privațiunile unei vieți pribege dureroase, care se ridică pînă la martiriu, cu sacrificiul averii și muncii voastre de ani, toate fapte care nu se pot acoperi astfel ca adevărul să fie întunecat. O va scrie, tot cu faptele ei, o armată întreagă, viteză și întreaga lume care a voit să facă jertfa liniștii și fericirii pentru izbînda idealului pe care voi l-ați pus în lumină". Numai peste cîteva luni, în memorabila vară a lui 1917, acel eineret istoric — țărani, muncitori, intelectuali — au realizat, cu elanul lor, cu piepturile lor, barajul de netrecut în fața dușmanului. Ei au scris, într-adevăr, așa cum s-a prevăzut, o pagină nepieritoare în lupta pentru apărarea pămîntului strămoșesc.

Oameni de cultură și artă, personalități marcante ale spiritualității românești aflate atunci în Moldova au jucat, prin exemplul și scrisul lor, un rol deosebit în mobilizarea maselor, în menținerea trează a încrederii că izbînda va fi de partea noastră. Activitatea cu totul remarcabilă a omului politic și de cultură N. Iorga a fost analizată în mai multe lucrări și nu vom stărui aici asupra ei. Centenarul nașterii unui alt creator genial, fiu al acelorași meleaguri botoșănene, George Enescu, constituie încă un prilej de a ne reaminti caldul patriotism, arta sa pusă în slujba celor aflați în suferință. La Iași și în alte localități, în săli de spectacole și în spitale pline de răniți, marele Enescu alina durerile, încuraja spiritele prin vraja arcușului său sau dirijînd. George Enescu și Mărioara Ventura — notează N. Iorgă în *O viață de o mașa cum a fost* — „aducea mîngîierea unor suflete credincioase și devotate".

I. G. Duca, în amintirile sale, aduce un vibrant omagiu genialului muzician : „...Artiștii noștri mergeau prin spitale, declamau în fața bolnavilor versuri patriotice, cîntau cîntece, dădeau concerte. În această

3. Vezi și V. Atanasiu, A. Iordache, M. Iosa, I. M. Oprea, I. Opriescu, *România în primul război mondial*, Editura militară, București, 1979, p. 253 și urm.; A. Deac, I. Toacă, *Lupta poporului român împotriva cotropitorilor 1916—1918*, Editura militară, București, 1978, p. 210 și urm.

privință cel mai necbosit a fost George Enescu. Fără răgaz, pretutindeni, și-a pus talentul în slujba nevoilor țării. Refuzînd orice remunerații, făcînd donațiuni generoase din modestele sale mijloace, stimulînd pe cei tineri, alergînd în toată Moldova — a fost admirabil. În acele grele ceasuri ale vieții noastre naționale el s-a dovedit a fi un numai un mare talent, dar și un mare suflet. De atunci, la admirația ce artistul mi-a inspirat-o întotdeauna, s-a adăugat stima ce se cuvine omului" [4].

Mihail Jora a evocat și el concertul dat de Enescu în spitalul de front unde se afla grav rănit : „El mi-a redat în clipele acelea dorința și voința de a trăi pe care le pierdusem. A dat putere organismului meu să lupte împotriva răului ce-l năpădise fără scăpare și m-a înviat din morți". Nenumărați oameni au păstrat pentru toată viața, gravat în inima lor, sentimentul reînvierii din morți la sunetele fermecate ale vioarii enesciene [5].

În 1917—1918, George Enescu a desfășurat o activitate de o mare intensitate. Eduard Caudella, profesorul și prietenul său, colaborator apropiat în acești ani petrecuți în capitala Moldovei, sublinia multiplele fațete ale personalității enesciene (violonist, pianist, dirijor, compozitor, pedagog, animator), scriind în 1917 : „România poate să se fălească și noi cu toții, artiști bătrîni și tineri, că posedă și posedăm un artist ca Maestrul Enescu. E un adevărat geniu muzical ca Maeștrii cei renumiți clasici și moderni".

Enescu a atras în jurul său o serie de instrumentiști și cîntăreți care, prin îndemnul maestrului, au contribuit la crearea unui suflu muzical înnoitor. La sfatul și sub îndrumarea dată în aceste zile de Enescu, tineri de valoare își vor desăvîrși apoi studiile, devenind exponenți de frunte ai artei muzicale românești.

A înființat Societatea simfonică care-i purta numele ; orchestra simfonică a prezentat, sub conducerea sa, în această primă sesiune, aproximativ 20 de concerte. În semn de recunoștință, corpul profesoral îi decernează, la 28 noiembrie 1918, titlul de *profesor onorific al Conservatorului* [6]. Adăugăm și faptul că Enescu a dat naștere, în acele săptă-

4. *1917 — Primele luni (urmare)*, în „Flacăra", nr. 13, 26 martie 1981, p. 20, I. G. Duca — cart era ministru al Instrucției — notează, în continuare, că nu a găsit înțelegerea necesară la rege pentru a-l decora pe George Enescu : „În entuziasmul meu mă gîndisem să dau acestui vrednic fiu al neamului o mărturie publică a gratitudinii oficiale. Am sugerat regelui să-i confere marele cordon al Coroanei. Socoteam că dacă Franța dăduse marele cordon al Legiunii de Onoare unui Saint-Saëns, România putea da cordonul Coroanei lui George Enescu cu atît mai mult cu cît Coroana era cel mai mic din ordinele noastre și că îl purtau atîția miniștri obscuri și atîția admiratori obosiți. Regele însă, care în materie de decorații era de un rigorism invincibil, a respins fantezista mea idee, dînd astfel juvenilității mele să afle încă o dată că în societăți organizate, pentru personalități excepționale continuă și vor continua încă multă vreme să nu existe criterii excepționale. Aceste personalități sînt turnate și ele în tiparele obișnuite" *(Ibidem)*.

5. Vezi și Georgeta Cancicov-Mircea, *George Enescu la Iași în 1917*, în „România literară", nr. 23, august 1971.

6. Vasile Vasile, *George Enescu și Eduard Caudella*, în „Cronica", nr. 29, 17 iulie 1981, p. 1 ; Sanda Georgescu, Adriana Piriu, *Enescu la Iași*, în „Cronica", nr. 39, 2 octombrie 1981, p. 1.

mîni și luni de puternice frămîntări, Simfoniei a III-a, operei de maturitate, profundă, de meditație filosofică. Greutățile și lipsurile de tot felul nu l-au putut împiedica să dea o înaltă expresie talentului său, să acționeze, cu armele ce-i stăteau la îndemînă și cu atît mai utile, în marele front al rezistenței și al împlinirii marelui ideal național. „Mi-am slujit țara — va spune Enescu — cu armele mele : pana, vioara și bagheta".

Presa din Iași remarca evenimentul artistic deosebit pe care-l reprezenta suita de concerte susținute aici de George Enescu, la începutul anului 1919 ; totodată, erau readuse în memoria cititorilor fapte care demonstrau că Enescu era un adevărat artist-cetățean. Sub semnătura Renovatus (pseudonimul ziaristului C. R. Ghiulea), ziarul „Opinia" a publicat vibrantul articol *La plecarea maestrului Enescu* (la 10 martie 1919, Enescu pleca din Iași spre Franța), în care se arăta, între altele : „În zilele cînd soarta neamului românesc se discuta cu vîrful spadei, în acele vremuri s-au strîns laolaltă toate elementele națiunii pentru a contribui la salvarea ființei noastre naționale. Din apusul îmbietor și îndepărtat, maestrul Enescu a plecat urechile la suferințele patriei, s-a întors la cămin ca un bun fiu cînd casa îl cere, a rămas la vatra părintească și a înfruntat primejdia cu toți ai lui. Niciodată nu se va putea exprima cît a contribuit Enescu la menținerea țării și rezistenței publice — în spirit — prin rezonanța unui sunet și vibrarea unei coarde. Nimic n-ar fi putut face atît cît au făcut valorile vaste de armonie, pe care Enescu le-a rupt din inima lui nobilă și le-a împrăștiat peste durerile noastre cu mîna-i nenîtrecută de artist. Se cuvine deci, ca atunci cînd Iașul conduce pe oaspetele strălucit, pe muzicianul care ne-a arătat cele mai înalte trepte ale geniului, fiecare locuitor al primului oraș molodvenesc s-aducă o floare în drumul călătorului și să șoptească un cuvînt de revedere" [7]. Pe peronul gării, în fața unui public numeros venit să-l conducă, Teodor T. Burada i s-a adresat maestrului cu cuvinte calde, în care amintirile se împleteau cu urările de succes : „Iubite maestre, înainte de a părăsi orașul nostru spre a te duce în țări străine, acool unde prin talentul tău genial ai arătat ce poate românul și pe cale muzicală, făcînd fala întregului neam românesc, eu, ca cel mai vechi profesor al Conservatorului de muzică din Iași și singurul care mai este încă în viață dintre profesorii cu care s-a început acea școală ,am venit să-ți urez cale bună să-ți urez reușită în toate. Ai sosit în orașul nostru în împrejurări grave, cauzate de război... Cu toate acestea, în gravele împrejurări prin care trecea orașul nostru, prezența ta a fost pentru noi o mare mîngîiere și un prilej de înălțare sufletească. Tu, prin farmecul arcușului tău, ai mîngîiat prin spitale sufletele eroilor care au luptat cu vitejie demnă de toată lauda. În acea grea situație muzica era cu totul amorțită. Tu, ilustre maestre, ai reînviat-o. Ai întemeiat în orașul nostru concertele simfonice care sînt și vor rămîne o podoabă pentru Iași, iar pentru elevi, un mare sprijin al talentului lor muzical. Prin concertele de binefacere

7. Vezi L. Esanu, *Personalitatea lui George Enescu reflectată în presa din Iași (1919—1921)*, în „Flacăra", nr. 38, 17 septembrie 1981, p. 18.

ce-ai dat, ai venit în ajutorul ostaşilor răniţi, al văduvelor lor, al copiilor orfani şi al altor nenorociţi, dîndu-le sume enorme de bani pentru eli-narea suferinţelor lor. Roadele strălucite le vedem cu toţii. Desigur, ple-carea ta din oraşul nostru va fi pentru puţin timp. Noi te aşteptăm cu braţele deschise şi cu recunoştinţă pentru tot ce ai făcut cît ai fost în mijlocul nostru. Să trăieşti mulţi ani şi să te întorci cît de curînd pentru a pune bazele operei române. Îţi urăm cu toţii drum bun" [8].

Aceste mărturii sînt deosebit de semnificative pentru atitudinea de înalt patriotism, de devotament şi răspundere pentru destinele neamului, exprimată în forme specifice chiar în nucleul rezistenţei naţionale, de acest ilustru reprezentativ al culturii naţionale şi al muzicii universale.

Au fost organizate, în zilele rezistenţei şi ale refacerii, numeroase spectacole de teatru şi festivaluri artistice cu participarea unor personalităţi de frunte ale vieţii noastre artistice. Astfel, imediat după retragerea la Iaşi, s-a jucat, în sala Teatrului Naţional, piesa lui Delavrancea *Apus de soare,* cu C. Nottara în rolul lui Ştefan cel Mare. În cinstea Unirii Principatelor, la 14/27 ianuarie 1917 a avut loc un festival de gală cu concursul lui George Enescu, Mihail Sadoveanu, Mihai Codreanu, Radu Rosetti, Cincinat Pavelescu, a actriţei Tina Barbu, a cîntăreţei Locusteanu-Bonciu ş.a. George Enescu a interpretat la vioară *Hora Unirii* [9]. În zilele fierbinţi ale lui august 1917, s-a jucat piesa lui N. Iorga *Invierea lui Ştefan cel Mare.* „Piesa — remarca un ziar — e înţeleasă de noi şi merge drept spre inimile tuturor românilor, fiindcă ea face parte din durerile şi speranţele prin care trecem astăzi [10]". În urarea de Anul Nou 1917, scrisă de N. Iorga şi rostită de C. Nottara, se exprima încrederea în realizarea marelui ideal naţional: „Anul care vine / Pe aripi senine / Cu făgăduinţă / Despre biruinţă / Biruinţă mare / Sfîntă răzbunare / Să ne facă iară / O singură ţară / Să ne îndoiască / Neamul să-mi cretscă" [11].

A fost organizată, în sala Teatrului Naţional, o serie de festivaluri în onoarea aliaţilor. Iată ce scrie I. G. Duca în legătură cu aceste festivaluri: „Primul s-a ţinut la 19 ianuarie. Festivalul româno-rus cu piese, muzică şi dansuri ruseşti. Al doilea, la 26 ianuarie — în onoarea englezilor — cu muzică, piese şi dansuri engleze şi pe urmă în fiecare joi au urmat pe rînd, cu acelaşi program, festivalul francez, italian, belgo-sîrbesc şi românesc. Fiecare din aceste festivaluri erau un prilej de manifestaţiuni interaliate. Legaţiunile, misiunile respective asistau la reprezentaţii, erau aclamate zgomotos de public. Lumea avea senzaţia că nu sînt singuri, simţea solidaritatea ce ne unea pe toţi, speranţele renăşteau. În calitatea mea de ministru al Instrucţiei eram şeful suprem al teatrelor şi ca atare eram silit să asist la toate aceste sărbări. Am putut deci să constat că ele au exercitat asupra moralului lumei o mult

8. *Ibidem*; „Evenimentul", 14 martie 1919.
9. „Opinia", 17 ianuarie 1917; *George Enescu. Omagiu cu prilejul aniversării a 100 de ani de la naştere.* Editura Meridiane, Bucureşti, 1981, p. 123.
10. „Acţiunea română", 22 august 1917.
11. Cf. A. Deac, I. Toacă, *op. cit.,* p. 222-223.

mai simțitoare influență decît aș fi crezut-o, cînd Mavrodi a venit să supuie această idee aprobării mele [12]".

Nici pictorii nu au rămas în afara efortului general, de strîngerea rîndurilor, de refacere morală și materială. Astfel, la începutul anului 1917, Ștefan Dimitrescu a pictat pînza *Morții de la Cașin;* în aprilie 1918, se deschidea la Iași prima expoziție a grupării *Arta română*, avîndu-i printre membri pe Șt. Dimitrescu, C. Ressu și N. Tonitza. În contextul marilor confruntări în care era angajat poporul român, al luptelor pentru realizarea Marii Uniri, aceste momente — la care se pot adăuga și altele — depășeau cu mult semnificația unor simple acte de cultură, constituind însemnate contribuții patriotice.

În mai multe localități din Moldova s-au înființat comisii, comitete, societăți cu scopuri de calitate : comitetele „Societății Naționale de Cruce Roșie", „Comitetul regional pentru refugiați", societatea „Familia luptătorilor", „Societatea invalizilor de război", „Societatea pentru ocrotirea orfanilor de război" ș.a. Trebuie de subliniat efortul remarcabil al femeilor, care au strîns alimente, îmbrăcăminte, bani pentru ajutorarea răniților, refugiaților, organilor, au organizat chete publice, și-au făcut datoria cu devotament ingrijind pe răniți și pe bolnavi. Multe din aceste acțiuni au avut concursul unor renumite actrițe ca Maria Filotti, Elvira Popescu, Marioara Popescu, Maria Bulfinski ș.a. [13].

Presa din Iași [14] și din alte localități ale Moldovei a dat expresie — în acele momente de grea cumpănă — voinței de rezistență, de luptă a poporuuli român. S-au mutat la Iași unele ziare care apăruseră la București, între acestea „Neamul românesc" al lui N. Iorga avînd un rol remarcabil. Cîteva ziare existente și înainte la Iași — „Opinia", „Mișcarea", „Evenimentul" — și-au sporit activitatea și, dincolo de unele interese de partid, au constituit un important instrument de încrucișare și mobilizare a tuturor forțelor românești. Au apărut noi organe de presă, dintre care se detașează „Acțiunea română" și, în mod deosebit, „România" (februarie 1917 — martie 1918) care a constituit, în deplină concordanță cu subtitlul său, un adevărat „organ al apărării naționale" adresat tuturor românilor ; ziarul a atins adesea un tiraj de mai multe zeci de mii de exemplare. Director a fost Mihail Sadoveanu (pe atunci mobilizat cu gradul de locotenent), iar prim-redactor Octavian Goga ; din redacție mai făceau parte P. Locusteanu, G. Ranetti, Corneliu Moldovan, C. Gongol, N. N. Beldiceanu ș.a.

Nu ne propunem să înfățișăm aici tabloul, amplu și complex, al presei care, în 1917—1918, a mobilizat forțele și a acționat energic în di-

12. *1917 — Primele luni (urmare)*, în „Flacăra", nr. 13. 26 martie 1981, p. 20.

13. Eufrosina Popescu, *Contribuția femeilor la lupta pentru apărarea independenței și integrității teritoriale, pentru desăvîrșirea unității de stat a României (1916—1918)*, în *Din lupta poporului român pentru independență*, București, 1977, p. 224 și urm.

14. O listă privind ziarele și revistele care au apărut la Iași în perioada 1916—1918 (unele cu o existență efemeră) cuprinde peste 50 de titluri — cotidiene sau săptămînale, politice sau culturale etc. (Arhivele Statului Iași, colecția N. A. Bogdan, mapa 4).

recția realizării marelui ideal național. Ne oprim, pe scurt, asupra contribuției, atît de valoroase, a unor intelectuali de prestigiu care, cu gîndirea și pana lor ascuțită, au slujit interesele fundamentale ale națiunii : „Am luat arma pentru drepturile neamului nostru obijduit și sfîrtecat sub stăpîniri străini", scria Mihail Sadoveanu, în primul număr al ziarului „România". „Va interesa pe istoric — continua el — fapte de ordin social : cum s-a organizat un popor, cîtă abnegație și cîtă cinste a pus și mai ales cum a știut să se apere și să se reculeagă în marile dezastre [...]. Energiile latente ale națiunii s-au deșteptat și s-au încordat. Tot poporul s-a strîns într-un bloc sub izbitura de val a nefericirii" [15]. În formarea acestui „bloc", în sădirea încrederii că izbînda va fi de partea noastră, un rol substanțial l-au avut oamenii de cultură români de pretutindeni.

Se exprima încrederea că zilele grele vor trece și românii își vor realiza năzuința de veacuri. „Un astfel de ideal, în marginile putinței și dreptății — scria V. Bogrea în „Neamul românesc" din 12 februarie 1917 — e idealul nostru național. Prin colbul de stele al Căii Robilor, de-a lungul veacurilor, pe zbuciumatele drumuri de fulger ale războiului de acum, neamul acesta merge mereu către el. Încă puțin, o supremă silință și, la răzbunarea furtunii, sub arcul de triumf al curcubeului păcii, pasărea albastră a visului va coborî între noi". Iar I. Agârbiceanu, în numărul din 22 februarie al aceluiași ziar, sublinia rolul conștiinței naționale în depășirea greutăților prin care trecea poporul român : „A venit ceasul încercărilor de-acum și azi fiecare s-a convins de următorul adevăr : cu cît conștiința națională a cuiva a fost mai puternică, cu atît s-a purtat mai vitejește în război, mai cinstit acasă, cu atît rezistențele lui e mai mare..." [16].

A afirma, în acele condiții, dreptul popoarelor mici la dezvoltare liberă și independentă, însemna mai mult decît sublinierea unui principiu, însemna un act direct la adresa cotropitorilor. Iată de ce cuvintele lui Th. D. Speranția, din articolul *Independența popoarelor mici,* au găsit, sîntem siguri, un larg ecou în rîndurile cititorilor ziarului „Acțiunea română" din 16 februarie 1917 : „Orice popor, precum are dreptul la viață, tot așa are drept și la libera dezvoltare, pentru că numai libera dezvoltare poate să-i procure fericirea, pentru că numai libera dezvoltare poate să-i ajute să se folosească pe deplin de viață". Aceeași încredere nestrămutată, izvorîtă din profunda cunoaștere a legilor evoluției istorice, străbătea articolul lui A. D. Xenopol, *Necesitatea existenței statelor mici,* publicat în „Neamul românesc" din 22 și 23 ma i1917 : „Nu trebuia să se clatine nici un moment încrederea în izbînda noastră, căci acest război nu se poate încheia decît cu împlinirea scopului care nu stă numai în voința oamenilor, ci și în menirea istorică [...]. Nu există printre veacuri dovadă mai puternică de slujba adusă de statele mici decît rolul istoric judecat de Țările Române [...]. Nu ! Să nu nise clatine

15. „România", 2 februarie 1917.

16. Vezi și *Lupta pentru unitate națională reflectată în presa vremii (II),* în „Revista arhivelor", vol. XL, supliment, 1979, p. 258-260.

credința nici o clipă. Am trăit mici și neînsemnați, vom trăi mîine mari și puternici. Existența noastră e necesară cumpănirii lumii, situația noastră geografică, care ne-a impus toate suferințele, ne va dărui mîine toate bucuriile. Numai să fim oameni și să înțelegem glasul vremurilor care ne cheamă la cinste și datorie" [17]. I-a fost dat marelui nostru istoric, bolnav și bătrîn, să trăiască ziua unirii tuturor românilor, ideal scump în slujba căruia și-a pus întreaga capacitate creatoare.

Un grup de transilvăneni aflați la Iași, au înființat aici *Comitetul național al românilor emigranți din Austro-Ungaria*. Alegerea acestui comitet, format din 12 persoane, s-a făcut în cadrul întrunirii, din sala de la Spiridonie, la 7/20 ianuarie 1977, a refugiaților transilvăneni și bucovineni veniți în Moldova. Cu acest prilej, Octavian Goga (alături de Vasile Lucaciu, inițiator al adunării) a ținut să declare : „Dezrobirea Ardealului se obține numai prin sacrificiu din partea tuturor, deci și a ardelenilor [...]. Noi declarăm război monarhiei austro-ungare pentru a alipi Ardealul la patria-mamă, la România". Comitetul (Vasile Lucaciu, Octavian Goga, Ioan Nistor, Sever Bocu ș.a.) a semnat, în prezența a trei mebri ai guvernului român, declarația de război împotriva Austro-Ungariei, declarație transmisă Vienei de către primul-ministru român, Ion I. C. Brătianu [18].

În primăvara și vara anului 1917 s-a desfășurat — într-o atmosferă de puternic elan patriotic — procesul de constituire a batalioanelor de voluntari transilvăneni și bucovineni. La începutul lunii iunie 1917, populația orașului Iași a făcut o primire entuziasmă primelor batalioane de voluntari ce veneau din Rusia [19]. Octavian Goga îi întîmpina cu înflăcărare, scriind în „România", din 7 iunie 1917 : „Îmi dau seama că marșul vostru este cea mai grozavă spovedanie mută a pătimirii noastre de veacuri [...]. Cu voi trec batalioanele morților, nesfîrșitele batalioane îndurerate ale istoriei noastre. Vin popii și ciobanii din bătrîni care au păstrat la Olt și Mureș o lege românească, vin cărturarii din criptele de la Blaj și Sibiu, vine Șincai cu cronica lui și Andrei Mureșanu cu strigările coardelor sfărîmate, Iancu cu legionarii de la Abrud, vin cu toții — toate vibrările sufletului nostru din Ardeal, cîntecele de plug, zvonurile din pădure — toate tremură în văzduh cînd se va rosti jurămîntul nostru sub steagul țării românești".

În cadrul manifestației din 8 iunie, din Piața Unirii, au rostit cuvîntări — alături de primul ministru I. C. Brătianu, N. Iorga, mitropolitul Pimen ș.a. — O. Goga, din partea Transilvaniei și I. Nistor, din partea Bucovinei. Ei le-au adresat voluntarilor un călduros salut de bun venit precum și apelul de a-și respecta jurămîntul, deoarece el „rămîne o piatră fundamentală pe care se zidește de pe acum istoria noastră". A urmat răspunsul voluntarilor prin glasul locotenentului Victor Deleu care, în extazul general al mulțimii, a declarat că, „Munții Carpați sînt prea

17. *Ibidem*, p. 260-261.
18. Cf. A. Deac, I. Toacă, *op. cit.*, p. 204.
19. Vezi și Eufrosina Popescu, *Constituirea primului batalion al voluntarilor transilvăneni și bucovineni. Sosirea la Iași — iunie 1917*, în *vol. 60 de ani de la făurirea statului național unitar român*, București, 1978, p. 111-112.

mici față de înălțimea inimilor care bat în piepturile voluntarilor și oștirii românești". El a făcut o emoționantă mărturie de credință declarînd : „Eram datori să venim la voi, azi, cînd voi trăiți pentru noi zile atît de grele [...]. Azi am devenit cetățeni ai României Mari" [20].

În acele zile, ziarele din Iași, urînd bun venit voluntarilor, scoteau în evidență dreptatea cauzei românești și semnificația istorică a acestui moment în lupta generală a românilor [21]. Mihail Sadiveanu publica în „România" rînduri de o mare valoare patriotică, de încredere în viitorul luminos al națiunii noastre, pe care nimic și nimeni nu-l poate înlătura : „Zilele acestea, cînd voluntarii ardeleni s-au unit cu ostașii României libere, pentru lupta dreptului, care nu ne poate duce decît la izbîndă, zilele acestea istorice vor rămîne scrise în analele neamului ; alături de momentele cele mai mari, cu zilele de la Alba Iulia, cu cele din Cîmpia Libertății, cu cele de la 1859. Însuflețirea care le-a întovărășit e o divadă pentru acestea. Mult încercatul nostru popor, după nespuse amărăciuni, găsește în propria-i durere și jertfă încordarea supremă. Legiunile biruinței se adună ; și am simțit în întreg sufletul acestui popor atîta voință de a se elibera din tragicul întuneric al trecutului, încît nu este putere ca să mai poată opri fapta, cum nu este putere ca să poată stăvili răsăritul de soare" [22].

Încadrarea voluntarilor transilvăneni și bucovineni în armata română — și prin aceasta întărirea capacității de rezistență în fața cotropitorilor — reprezintă încă un fapt în direcția sublinierii, și de către intelectuali de prestigiu, a unității de luptă a românilor de pe ambele versante ale Carpaților, a legăturilor permanente în acțiunea de mare amploare, de refacere a vechii Românii și de clădire a României întregite.

Aceluiași scop fundamental i-a slujit și acțiunea de modificare a Constituției (mai-iunie 1917), prin introducerea principiilor votului universal și ale reformei agrare [23]. Se răspundea unor necesități obiective ale societății românești din preajma războiului și se contribuia, în mod substanțial, la întărirta capacității de luptă a armatei formată în mare majoritate din țărani.

În ședința Adunării Deputaților din 9 iunie 1917, Barbu Ștefănescu-Delavrancea a rostit un discurs de o rară frumusețe, străbătut de un cald patriotism, în care sublinia strînsa legătură între modificarea Constituției și realizarea idealului național : „Și este o așa de strînsă legătură între chestia națională și reformele împroprietăririi țăranilor și ridicarea celor 5—6 milioane de suflete la viața noastră publică, că n-ar mai fi

20. *Ibidem*, p. 113.

21. Vezi *Ardelenii sub steagul nostru*, în „Mișcarea", 7 iunie 1917 ; *Sub același steag*, în „Acțiunea română", 8 iunie 1917 ; *Ardealul liber*, în „Mișcarea", 9 iunie 1917 ; *Zi istorică : 8 iunie 1917*, în „Mișcarea", 10 iunie 1917.

22. Mihail Sadoveanu, *Zile istorice*, în „România", 11 iunie 1917.

23. Eufrosina Popescu, *Dezbaterea reformelor constituționale în parlamentul din Iași. Modificarea Constituției din 1917*, în „Analele Universității București. Istorie", nr. 1, 1972, p. 80-83 ; Ion Agrigoroaiei, *Problema reformelor agrară și electorală din România între anii 1916 și 1918*", în „Cercetări istorice", VI, 1975, p. 184-186.

nevoie de nici o explicație [...]. Noi vrem să nu se mai șoptească românilor din țările supuse : Priviți la frații noștri, țăranii din România liberă. Ei pămînt nu au, ei libertate nu au, ei drepturi nu au, ei vot nu au. Nu vedeți că ei stau mai rău decît noi ? [...]. Noi, cu reviziunea Constituției, deretecăm casa noastră în care vom primi pe frații noștri după atîta vreme de dureri și suferințe [...]. Acum ni se cere să fim cu sufletul nostru pe front, cu cei care luptă și mor pe front [...]. Să dăm țăranilor eroi ceea ce trebuie să dăm și să le dăm din toată inima și cu toată dragostea noastră" [24].

În cadrul marelui efort de regrupare, de refacere morală și materială din prima jumătate a anului 1917, reprezentanți de prestigiu ai spiritualității românești au adus o contribuție însemnată. Cu vorba, scrisul și fapta, ei au sădit încrederea nestrămutată în victorie, au mobilizat forțele națiunii în marea ridicare ce avea să aducă, după depășirea a noi și noi obstacole, împlinirea marelui ideal național.

În aceeași ședință, Nicolae Iorga scotea în evidență că, în noile condiții, este necesar a se rupe imediat cu acel trecut care frînează progresul societății : „Cred că nu este unul singur să aibă curajul de a spune, aici, înaintea tuturor după dezastrul de pe urma căruia suferim [...], să spună că are intenția de păstra, în cel mai mic element al său, un trecut care adeseori dezonorează dezvoltarea istorică a acestui neam, pe acest pămînt" [25]. Referindu-se la noua fază în care intra lupta de eliberare națională, N. Iorga sublinia că „este astăzi în România o singură chestiune, toate celelalte sînt numai ajutătoare pentru dînsa : chestiunea liberării teritoriului național, chestiunea revanșei noastre biruitoare [...]. Singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin brațele unite ale noastre și ale fraților de peste hotare, e a dreptului românimii de a se impune ca stăpîni în orice colț al pămîntului pe care l-a locuit", Modificarea constituției „ce facem azi — răsunau ca un îndemn cuvintele sale, străbătute de un cald patriotism și dragoste pentru popor — e numai fapta iubitoare de a strînge brîul ostașului român, de a-l îmbărbăta cu aceste reforme, pînă ce, biruitor, el va veni însuși să ne judece pe noi, iar pe dînsul să se înalțe" [26].

În ședința din 14 iunie 1917, Adunarea Deputaților a adoptat cu o majoritate zdrobitoare, proiectul de lege pentru modificarea articolului 19, 57 și 67 din Constituție, prevăzîndu-se exproprierea, în întregime, a unor terenuri și exproprierea a 2 milioane ha din marile proprietăți particulare ; se prevedea, de asemenea, compunerea Adunării Deputaților din deputați aleși de către cetățenii majori, prin vot universal, egal, direct, obligatoriu și cu scrutin secret, pe baza reprezentării proporționale. O lege de expropriere și una electorală urmau să concretizeze aceste principii înscrise în Constituție.

---

24. „Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților", ședința din 9 iunie 1917, în „Monitorul oficial", nr. 54, 3 aprilie 1918, p. 588-589.
25. Ibidem, nr. 55, 5 aprilie 1918, p. 596.
26. *Ibidem*, p. 598.

Marile victorii de la Mărăşti, Mărăşeşti şi Oituz au dovedit forţa ostaşului român care, înzestrat şi pregătit mai bine decît în 1916, încurajat prin înscrierea în Constituţie a reformelor agrară şi electorală şi, mai presus de toate, animat de cel mai fierbinte patriotism izvorît din apărarea pămîntului strămoşesc, a arătat cotropitorilor că „pe-aici nu se trece". Armata română a repurtat, în iulie-august 1917, succese de covîrşitoare însemnătate militară şi politică [27]. Au fost apărate — cu preţul a numeroase jertfe — independenţa şi suveranitatea naţională, s-a asigurat continuitatea statală, obiectiv major, permanent, al înaintaşilor noştri. S-a menţinut, astfel, nucleul către care au gravitat toate forţele de eliberare naţională românească.

POUR LA RÉALISATION DU GRAND IDÉAL NATIONAL

Résumé

Dans les conditions très difficiles qui marquèrent la fin de l'année 1916 et le début doe 1917, le peuple roumain fit la preuve d'une résistance et d'une mobilisation exemplaires. Toutes les classes de la société roumaine contribuèrent à ce grand effort. L'intellectualité mit toute sa capacité, tout son talent au service de la réalisation du grand idéal national. A Iassy, comme silleurs, dans des salles de spectacles ainsi des hôpitaux regorgeant de blessés, Georges Enesco calmait les souffrances, encourageait les esprits par la magie de son archet ou comme chef d'orchestre. Dans la salle du th âtre National de Iassy eurent lieu de nombreux spectacles, avec la participation de Georges Enesco, C. Nottara, Mihail Sadoveanu, Mihai Codreanu etc.

Dans la presse de Iassy, à côt de N. Iorga, des gens de culture, tels Octavian Goga, Mihail Sadoveanu, A. D. Xenopol, V. Bogrea. I. Agârbiceanu, etc. se firent l écho de la volonté de résistance du peuple roumain, de la confiance inébranlable dans la réalisation de l union complète. Des intellectuels, membres du Parlement, se prononcèrent, en mai-juin 1917, en faveur de la modification de la Constitution et de l'acceptation des réformes agraire et électorale. Toutes ces actions répondaient à des nécessités objectives de la société roumains et contribuaient à renforcer la capacité combative de l'armée, formée pour la plupart de paysans.

27. *România în primul război mondial...*, p. 277 şi urm.; *România în relaţiile internaţionale 1699—1939*, Editura Junimea, Iaşi, 1980, p. 421-422; I. Agrigoroaiei. *Glorioasele victorii din vara anului 1917 şi dejucarea planurilor de împărţire a României*, în „Revista arhivelor", nr. 1, 1978, p.50 şi urm.

CONTRIBUȚIA LUI NICOLAE IORGA LA DESĂVÎRȘIREA UNITĂȚII NAȚIONALE A ROMÂNIEI

AUREL DORCU

Istoric, poet, prozator, dramaturg, istoric și critic literar, cel mai mare savant român din toate vremurile, Nicolae Iorga, a fost, mai presus de orice, istoric al poporului său și militant neobosit pentru înfăptuirea marilor idealuri naționale : independența și unitatea națională.

Ca un lait-motiv străbate gîndirea sa, ceea ce el numea permanențe ale istoriei românești : ideea de continuitate pe acest teritoriu, lupta seculară a poporului român pentru păstrarea libertății sociale și a ființei naționale, unitatea etnico-culturală și originalitatea culturii românești.

Opera științifică atît de vastă, cuprinzînd peste 15 000 de lucrări, cunoaște pretutindeni amprenta ideilor anterior menționate. Ele porneau din cunoașterea adîncă a istoriei românilor și a istoriei universale. Din sentimentele și convingerile sale de cărturar iluminist și patriot înflăcărat, cum puțini i s-au asemuit.

La răspîntia dintre secolele XIX și XX, N. Iorga, deși foarte tînăr, se afla angajat deplin în lupta pentru făurirea României întregite. Atitudinea va continua neobosit, în tot cursul vieții marelui învățat, pînă la prăbușirea dramatică, din toamna anului 1940. Mijloacele sale de acțiune : cuvîntul, scrisul, activitatea zilnică de militant politic, entuziast.

Istoricul considera, asemenea poporului său, unirea politică a tuturor românilor într-un singur stat, drept o necesitate imperioasă, fără de care existența viitoare a țării sale este de neconceput („o necesitate intimă, fundamentală a nației noastre").

Iorga era convins că eliberarea teritoriilor românești temporar aflate sub dominația celor două imperii vecine, este posibilă. Că eliberarea și integrarea lor în vatra comună a „României mari", trebuie să fie opera luptei poporului nostru. Armata română „reprezentînd un popor întreg", va învinge și va aduce victoria întregirii naționale.

De aceea, cărturarii români trebuie să folosească scrisul lor, mobilizînd mai mult opinia publică românească și europeană, în sprijinul mari uniri.

Acesta a și fost scopul nemărturisit sau manifestat pentru care a conceput și publicat majoritatea lucrărilor sale de la sfîrșitul sec. XIX și din sec. XX, în anii premergători războiului de întregire. Printre ele, a istoriei tuturor românilor, publicată în Germania, în 1905. Scrisul din

perioada anterioară unirii i s-a adăugat mulțimea articolelor și discursurilor elaborate în zilele înfrigurate ale anilor 1914—1918. Ele au fost cuprinse, după război, în lucrările : „Războiul nostru în note zilnice", „O viață de om" vol. II, „Supt 3 regi". Oglindirea amplă a evenimentelor și-a aflat loc în volumul X al binecunoscutei sale sinteză — „Istoria românilor". Se cuvine o mențiune specială pentru scrierea sa „Istoria lui Mihai Viteazul" retipărită în timpul războiului de întregire, destinată tocmai să lumineze conștiința unității naționale. Evocarea faptelor lui Mihai, înfăptuind prima unire politică a tuturor românilor, avea deci menirea simbolică și mobilizatoare, excepțională. Faptele de vitejie ale marelui domnitor, în fruntea românilor, trebuie să reînvie vremurile anului 1600, cu sorți de dăinuire și viabilitate.

N. Iorga socotea anul 1916 drept „anul hotărîtor" pentru interesele naționale ale poporului român, întrucît Austro-Ungaria era istovită după un an și jumătate de război, iar masele populare din Germania se trezeau și se ridicau tot mai puternic împotriva aristocrației și a burgheziei germane.

În consecință, încă din primele luni ale anului respectiv, N. Iorga dezvolta în fața studenților, într-un curs special, ideea unității politice a tuturor românilor, subliniind faptul că oricînd în istoria sa poporul român s-a caracterizat prin unitate.

La 15 august 1916 România declara război Austro-Ungariei. Iorga saluta hotărîrea de importanță istorică a guvernului român și îndemna masele populare la luptă.

În 1906 a văzut lumina tiparului cel mai însemnat periodic conceput și condus de marele nostru cărturar, „Neamul românesc". Articolul său program, din primul număr al publicației, revendica în numele tuturor românilor, desăvîrșirea unirii politice.

Pe toată întinderea anilor 1906—1918, „Neamul românesc" a însemnat una din principalele tribune ale luptei politice și culturale românești pentru unire.

Coloanele sale au vibrat de speranța eliberării, atunci cînd armatele române, victorioase, eliberau o parte a Transilvaniei.

Simțul istoric și patriotismul fierbinte al cărturarului realist au evaluat just înfrîngerea cunoscută de ai noștri, în ultima parte a anului 1916. „Neamul românesc" o considera trecătoare, urmată de reverimentul apropiat. Atunci, în zilele acelea grele, cînd o parte din populația din sudul țării și autoritățile de la București se refugiaseră în Moldova, „Neamul românesc" a fost unul din pilonii morali al organizării rezistenței românești. N. Iorga rostea în decembrie 1916 la Iași, de la tribuna parlamentului, memorabilul său discurs, îndemnînd toată suflarea românească la „rezistență pînă la capăt". Discursul a avut un asemenea ecou în parlament, încît el a întrunit adeziunea unanimă a celor de față și s-a hotărît imediata lui multiplicare și difuzarea în satele și orașele țării și printre ostași .

Istoria a confirmat intuiția lui Iorga în victorie. Numai la puține luni, ostașii români obțineau victoriile de răsunet mondial la Mărăști, Mărășești și Oituz.

Istoricul propunea conducerii țării „decorarea în masă a gradelor inferioare și a soldaților simpli".

Mai tîrziu, la sfîrșitul anului 1917 și începutul lui 1918, cînd mulți intelectuali pierduseră încrederea în victoria finală, odată cu retragerea armatelor ruse din Moldova și cu încheierea păcii separate de la București, N. Iorga, prin coloanele „Neamului românesc", cultiva speranța spulberării nedreptății temporare.

Curînd situația internațională a permis României să rupă pacea oneroasă. Iorga scria în consecință, în ziua de 30 oct. 1918, articolul îndemn către națiunea română „La arme". Era singurul imperativ pe care poporul român simțea și trebuia să-l traducă din nou în fapte. Nicolae Iorga era și acum purtătorul de cuvînt, în avantgarda neamului său.

Activitatea prodigioasă a cărturarului patriot, a sădit răsadul luptei naționale și în solariile instituțiilor românești de cultură. Pe unele le-a întemeiat chiar el, în altele, întemeiate colectiv, a fost creier și facă de gîndire în însufletirea națională.

În 1906, Iorga a pus bazele „Frăției bunilor români", societatea ținînd să lege mai mult suflarea românească din țara liberă cu cea din teritoriile ocupate, într-un șuvoi comun de nădejde, de luptă și de rotunjire națională.

Activitatea notorie de pe tărîm național a atras alegerea lui în comitetul central al „Ligii culturale pentru unitatea tuturor românilor", în 1908. În anul următor devenea secretarul ligii, pentru ca în 1914, cînd societatea se reorganizează sub numele de „Liga pentru unitatea națională a tuturor românilor", Iorga să fie însărcinat să-i redacteze programul. Subliniem faptul că liga în discuție a avut un rol covîrșitor în pregătirea unirii din 1918.

Deșteptarea națională și întregirea României au fost crezul „Universității populare" de la Vălenii de Munte, instituție atît de cunoscută și de legată de activitatea lui Iorga. Poate numai filipicele lui Demostene. Poate numai filipicele lui Demostene și întrunirile „Risorgimentoului" italian i-au fost pe măsură profunzimii de conținut și a eficienței patriotice. Purtat de sentimentele și convingerile sale patriotice, Iorga a cuprins în privirile scrisului său istoric toate teritoriile locuite de români, socotinu-le parte integrantă a unei entități indestructibile. În toate lucrările, fie monografii ale unor instituții sau a unor regiuni românești („Histoire des Roumains de Transylvanie et Hongrée"), fie scrieri de sinteză, istoricul a oglindit trecutul comun al tuturor românilor.

Din aceleași considerente psihologice, N. Iorga a călătirit mult în teritoriile românești nelibere, în anii de dinaintea primului război mondial, pentru a cunoaște mai bine locurile, oamenii, mărturiile lor de civilizație și de istorie românească și spre a le apropia mai bine de interesul și simțirea fraților din România liberă. Așa au fost scrise „Neamul românescu din Bucovina" în 1905 și „Neamul românesc din Transilvania" în 1906.

După înfăptuirea actului din 1918, Iorga a înțeles întreaga semnificație a marii uniri pentru istoria noastră prezentă și viitoare. El nota

îndată după evenimentele de la 1 dec. 1918 de la Alba-Iulia : „este cea mai mare faptă din toată viața neamului nostru".

În anii care au urmat, a rămas mereu pe baricadele idealului național. Și-a cheltuit cunoștințele și clocotul inimii sale de bun român, pentru păstrarea și întărirea unității noastre naționale. Sînt anii în care profesorul universitar, istoricul, poetul sau dramaturgul, gazetarul ca și parlamentarul, primul ministru ca și consilierul regal, se ridica hotărît cu prezența sa de savant de talie mondială și cu vehemența verbului care strivea, prin argumentație și caracterizare, împotriva politicii de revizuire a granițelor, contra expansiunii și dictaturii.

S-a înzecit eforturile în anii de demență hitleristă în Europa și de ascensiune legionară în România.

A căzut fulgerat, asemenea unui brad bătrîn din Carpați, avînd convingerea că în istorie libertatea poporului român și strădaniile sale ca istoric și ca om, servind independența României, vor dăinui în veci („În cetatea dreptății tale poți fi ucis, învins însă nu").

BIBLIOGRAFIE

1. N. Iorga, „Istoria lui Mihai Viteazul pentru poporul românesc", București, 1901.
2. N. Iorga, „Istoria Romînilor din Ardeal și Ungaria", II, București, 1915.
3. N. Iorga, „Neamul românesc", an IX, X, XI, XII, XIII (1914—1918).
4. N. Iorga, „Războiul nostru în note zilnice", vol. I-III, Craiova, 1921.
5. N. Iorga, „O viață de om așa cum a fost", București, 1934.
6. N. Iorga, „Istoria Românilor", IX, București, 1938.
7. Gh. Buzatu, „Activitatea lui N. Iorga pentru desăvîrșirea unității de stat. Noi contribuții", Anuarul Institutului de istorie și arheologie — A. D. Xenopol. Tom. IX, 1972.
8. M. Iosa, „Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918", Studii, revistă de istorie, tom. 24, 1971, nr. 4.
9. B. Teodorescu, „Nicolae Iorga", București, 1968.

N. IORGA ŞI ELABORAREA REFORMEI AGRARE DIN 1921

ION AGRIGOROAIEI

Savantul patriot Nicolae Iorga a avut, vreme îndelungată, un rol activ în viaţa politică a ţării, militantismului său izvorînd din înalta misiune socială şi morală pe care consdera că o are de îndeplnit faţă de poporul său. A depus o muncă uriaşă, multilaterală (publică, ştiinţifică, culturală etc.) pentru realizarea idealului naţional, a acţionat în direcţia elaborării reformelor democratice, s-a ridicat cu hotărîre împotriva organizaţiilor de dreapta şi prohitleriste, a combătut vehemnt acţiunile agresive ale statelor fasciste. Pentru ilustrul om de cultură, a participa la marile probleme ale epocii, a lua atitudine activă faţă de ele era o îndatorire civică elementară.

N. Iorga a criticat multe din tarele societăţii în care a trăit, a manifestat grijă pentru cei mulţi, a luptat pentru îmbunătăţiorea situaţiei ţărănimii. Critica — de multe ori necruţătoare — se circumscrie în concepţia sa referitoare la rolul determinant al factorului moral în transformarea societăţii. Nu elementele materiale, scria N. Iorga, „sînt acelea prin care, *în rîndul întîi* (sublinierea ns. — I. A.), societatea e mînată înainte şi prefăcute, ci cele de ordine morală...“ Poziţia lui N. Iorga — s-a precizat — e mai lesne de definit *per a contrario*. „De fapt, Iorga nu a arătat niciodată cum s-ar fi înfăţişat acea societate regenerată„ pe care o dorea cu atîta pasiune şi o aştepta cu atîta încredere. O putem doar caracteriza prin negaţie : fără o proprietate storcînd venituri imense din sudoarea ţăranului, fără trusturi, monopoluri şi invazia capitalului străin, fără politicieni veroşi etc., etc., sau prin valori morale : oamenii cinstiţi, harnici, devotaţi binelui public etc., etc. Lipsesc, însă, elemente unei definiţii pozitive, de raporturi sociale şi politice“ [1].

1. M. Berza, *Studiu introductiv* la vol. N. Iorga, *Pagini alese*, vol. I, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1965, p. XVII. Atitudinea sa de ataşament deosebit pentru masele asuprite şi de respingere a nedreptăţilor cu care era confruntată societatea românească, de înlăturare a celor vinovaţi de gravele abuzuri din viaţa satului, a primit o concretizare remarcabilă în pamfletul politic, în acel blestem de o forţă nemaiîntîlnită, *Dumnezeu să-i ierte !*, publicat în „Neamul românesc (8 martie 1907), imediat după dezlănţuirea reprimării celor răsculaţi : „Dumnezeu să-i ierte pe cei patru ţărani români împuşcaţi în oraşul românesc Botoşani de oastea românească în ziua de 5 martie 1907. Să-i ierte Dumnezeu pentru cîtă muncă de robi au muncit, pentru ce trai de dobitoace nenorocite au dus, pentru cîtă înşelare au suferit, pentru cîtă jignire au durat, să-i ierte pentru viaţa lor de sufe-

în special. Precizarea se impune deoarece, chiar în unele studii apărute în ultima vreme, se afirmă că N. Iorga a privit cu reticență reforme de importanță vitală pentru evoluția României. Nici cai storic, nici ca militant neobosit pentru realizarea unității naționale, nici ca șef al unui partid politic (toate partidele politice s-au pronunțat imediat după război pentru reforme democratice, cu deosebire în ce privește măsura lor), N. Iorga era un nemulțumit al orînduirii în care trăia, dar nu era adeptul soluțiilor radicale ; el dorea o clasă dominantă mai generoasă, mai înțelegătoare față de nevoile maselor, o societate mai dreaptă, bazată pe solidaritatea tuturor claselor [2].

Această poziție generală (numai schițată aici), în care factorul moral-cultural juca rolul principal, nu l-a împiedicat și nici nu putea să-l împiedice, pe istoricul și omul politic să se pronunțe, la sfîrșitul primului război mondial, pentru realizarea reformelor democratice, a celei agrare N. Iorga nu putea adopta o asemenea poziție. El nu excludea reformele ci le dorea împletite strîns cu o educație corespunzătoare a poporului pe baze tradiționaliste [3]. Așa cum foarte bine s-a observat, la N. Iorga măsurile de înnoire sînt văzute ca o legare de tradiție. Acțiunea de punere în valoare a tradițiilor a avut, fără îndoială, numeroase părți pozitive, dar ea poate duce, uneori, la utopie retrospectivă, împiedicînd concentrarea eforturilor în vederea soluțiilor reale, legate de viitor și nu de trecut [4].

Numai că cei care apreciază astăzi că N. Iorga a privit cu „reticență" reformele sau ciar că i-a fost „teamă de reforme" pierd din vedere cîteva chestiuni foarte importante. În primul rînd, în problema reformei, agrare, ca și în alte probleme, nu exista pentru el un trecut *imediat* pozitiv. Acest trecut imediat este reprezentat de „stricătorii pămîntului", de „risipitorii gospodăriilor", de „ciocoimea obraznică și proastă", de „hîzii politiciani" etc. ; toți acești „netrebnici și făcători de rele" trebuie grabnic înlăturați.

Nu s-a observat, apoi, că în vîltoarea vieții politice, în acțiunile sale. N. Iorga și-a depășit, de multe ori, propriile teze teoretice, după cum multe din aprecierele sale, din componentele concepției sale social-politice au fost, vor fi formulate în alte condiții politice concrete. Este

---

rințe [...] Și să nu ierte Dumnezeu pe *străinul fără inimă* care a stors vlaga o sută de ani și astăzi vrea și sîngele, pe *stricătorii pămîntului*, pe *risipitorii gospodăriilor*, pe *ticăloșitorii oamenilor*, pe *pîngăritorii femeilor*, să nu ierte Dumnezeu pe *ciocoimea obraznică și proastă*, care n-a știut și nu știe a-și înțelege, iubi, apăra și măcar cruța pe cei de o lege și de neam cu dînșii, pe *hîzii politiciani* mîncați de pofte sau vînduți înaintea cărora, cufundați în orgii bugetare, fumegă acum acest sînge nevinovat. În vecii vecilor, cît va mai dăinui suflarea românească pe acest pămînt, să nu-i ierte Dumnezeu pe *netrebnicii și făcătorii de rele...*" (subliniierile ns. — I. A.). Vezi și Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Editura tineretului, București, 1968, p. 202.

2. M. Berza, *op. cit.*, p. XVI-XVII ; vezi și I. Agrigoroaiei, *Nicolae Iorga și situația României la sfîrșitul primului război mondial*, în *Din trecutul județului Botoșani*, Botoșani, 1974, p. 223 și urm.

3. Nicolae Iorga, *Doctrina națională*, în *Doctrinele partidelor politice*, București, s.a., p. 40.

4. M. Berza, *op. cit.*, p. XVII.

aici o anumită contradicție, între militantismul manifestat în perioada elaborării reformei agrare și poziția, *adoptată mai tîrziu,* față de unele consecințe ale reformei agrare, cînd N. Iorga și partidul său se găseau în altă situație, în viața politică a țării [5]. Se impune, deci, a preciza activitatea sa hotărîtă, lipsită de teamă și reticență, pentru reforma agrară (atestată de poziția adoptată în perioada legiferării ei) și a nu absolutiza *aprecierile sale ulterioare,* ce vizau numai consecințe ale reformei, unele aprecieri juste, altele deformate, fie de optica de partid și a momentului politic respectiv, fie de concepția sa generală referitoare la transformarea societății.

În vara anului 1917, în cadrul dezbaterilor ce au avut loc în Parlamentul de la Iași în problema reformelor, a modificării Constituției [6], N. Iorga a rostit un discurs în care forma, de o rară frumusețe, îmbrăca idei profunde, de o mare valoare. Era subliniată necesitatea reformelor izvorîtă din condițiile interne, necesitatea de a rupe cu acel trecut care se opune dezvoltării societății românești. „Nu e bine — se adresa el deputaților — să lăsăm a se crede că am o națiune, de la un capăt la altul al existenței sale istorice, plină de nedreptate, de apăsare, de lipsă de frăție ; o națiune întunecată, fără virtuți sufletești, care, de cîte ori fulgeră la răsărit sau la apus, cădem în genunchi și întindem mîini rugătoare către aceste fulgere. Nu : fulgerele furtunilor, dacă le-am avut, le-am avut din elementele înseși care s-au frămîntat din viața noastră, dacă o furtună s-a lăsat, apele sale rodnice erau adunate din însuși adîncul pătruns de ploi și acoperit de zăpezi ale acestui pămînt [...]. Cred că nu este unul singur care să aibă curajul de a spune aici, înaintea tuturor, după dezastrul de pe urma căruia suferim [...], să spună că are intenția de a păstra, și în cel mai mic element al său, un trecut care adeseori dezonorează dezvoltarea istorică a acestui neam pe acest pămînt" [7]. Elaborarea reformelor era privită în strînsă legătură cu rezistența de pe front, cu noua și hotărîtoarea fază în care intrase lupta de eliberare națională. „Este astăzi în România o singură chestiune, toate celelalte sînt numai ajutătoare pentru dînsa : chestiunea liberării teritoriului național, chestiunea revanșei noastre biruitoare [...] Singura chestiune care trebuie imediat rezolvată, prin brațele unite ale noastre și ale fraților de peste hotare, e a dreptului românimii de a se impune ca stăpîni în orice colț al pămîntului pe care l-a locuit". Modificarea Constituției" „ce

5. Astfel, în dezbaterea legislației de reformă agrară, N. Iorga a cerut lărgirea ei și a atacat poziția adoptată de Partidul conservator-progresist (și de alte partide politice), pentru ca, peste cîțiva ani, să-și exprime regretul pentru lovitura puternică dată acestui partid, prin reforma agrară (vezi și I. Agrigoroaiei, *op. cit.,* p. 232-233).

6. Mircea Iosa, *Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918,* în „Studii. Revistă de istorie", nr. 4, 1971, p. 691 și urm. ; Eufrosina Popescu, *Dezbaterea reformelor constituționale în parlamentul din Iași. Modificarea Constituției din 1917,* în „Analele Universității București. Istorie", nr. 1, 1972, p. 74 și urm. ; Ion Agrigoroaiei, *Problema reformelor agrară și electorală din România între anii 1916 și 1918,* în „Cercetări istorice", VII, Iași, 1975, p. 179 și urm.

7. „Dezbaterile parlamentare. Adunarea Deputaților" (în continuare D.A.D.), ședința din 9 iunie 1917, în „Monitorul oficial" (în continuare M. O.), nr. 55 din 5 aprilie 1918, p. 594 și urm.

facem noi — răsunau ca un îndemn cuvintele sale străbătute de un cald patriotism și dragoste pentru popor — e numai fapta iubitoare de a strînge brîul ostașului român, de a-l îmbărbăta cu aceste reforme, pînă ce, biruitor, el va veni însuși să ne judece pe noi, iar pe dînsul să se înalțe". Marele istoric insista în mod deosebit asupra pregătirii și consolidării actului național prin introducerea reformelor în Constituție. Astfel, „România se pune la nivelul cerințelor neapărate ce se pregătesc în inimile fraților noștri (transilvăneni — n. ns., I. A.) și încearcă a se face vrednică, nu numai de cucerirea Ardealului de la dușman, dar și de păstrarea Ardealului față de conștiința populară, mîndră, curată și vitează a acestor frați".

În decembrie 1918, în strînsă legătură cu desăvîrșirea unității de stat, au fost elaborate cele două decrete-legi de expropriere[8], care precizau și lărgeau prevederile introduse în 1917, în Constituție; se prevedea, între altele, exproprierea în întregime a pămînturilor cultivabile ale statului și instituțiilor, ale absenteiștilor ș.a., precum și exproprierea a 2 milioane de ha din proprietățile cultivabile ale particularilor care depășeau 100 ha.

În condiții asupra cărora nu ne oprim aici, rezultatul primelor alegeri desfășurate pe baza votului universal a însemnat, într-un anumit sens, un succes al democrației. Guvernul generalului Arthur Văitoianu (guvern-paravan al liberalilor) nu a reușit — și faptul este rarisim în istoria noastră parlamentară — să asigure victoria partidului respectiv, în acest caz a Partidului național liberal. S-a format, la 5 decembrie 1919, un guvern al Blocului parlamentar, bloc care reunea: Partidul național român, Partidul țărănesc, Partidul naționalist-democrat, gruparea lui I. Nistor și gruparea lui Halippa și Inculeț. Așa cum s-a observat, în cadrul acestor partide predominau elementele legate de interesele burgheziei mici și mijlocii, ale intelectualității democratice[9]. Semnificativă, din acest punct de vedere, este și alegerea președinților celor două Camere, primele adunări ale României întregite și, totodată, primele alese pe baza votului universal: președinte al Senatului a fost ales prof. Paul Bujor, țărănist cu pronunțată orientare de stînga, iar președinte al Adunării Deputaților — Nicolae Iorga (în locul lui Vaida-Voevod, numit prim-ministru).

În perioada imediat următoare primului război mondial, adoptarea reformelor a constituit — pe plan politic — preocuparea de căpetenie

---

8. I. Agrigoroaiei, I. Saizu, *Formarea statului național unitar român și reformele democratice din primii ani postbelici*, în „Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași. Istorie", t. XXIV, 1978, p. 69-76.

9. Mircea Mușat, *Partidele politice și alegerile parlamentare din 1919. Guvernarea Blocului parlamentar (noiembrie 1919 — martie 1920)*, în „Anale de istorie", nr. 1, 1974, p. 51-64; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu, *Viața politică în România 1918—1921*, ed. a II-a, completată, Editura politică, București, 1976, p. 158 și urm.; Ioan Scurtu, *Din viața politică a României. Întemeierea și activitatea Partidului țărănesc (1918—1926)*, Editura Litera, București, 1975, p. 31 și urm.; Gh. Buzatu, *Un capitol de istorie politică — constituirea, guvernarea și dispariția „Blocului parlamentar" (1919—1920)*, în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol" din Iași", t. XIII, 1976, p. 133-146.

a lui N. Iorga. Cu prilejul alegerii ca președinte al Adunării Deputaților, el declara, în ședința din 9 decembrie 1919 : „Țara cere neîntîrziat satisfacerea unor nevoi pe care cu o admirabilă resemnare care nu dă nimănui dreptul să abuzeze de dînsa, ea le-a suportat în ultimii ani. Ea cere cît mai repede îndeplinirea unei opere largi de reforme care să atingă curajos toate domeniile vieții naționale“ [10].

Trebuie să precizăm că, la sfîrșitul primului război mondial, în condițiile desăvîrșirii unității de stat, ale avîntului revoluționar din țara noastră care a cuprins mase largi populare și, în primul rînd, clasa muncitoare, în contextul marilor transformări național-revoluționare din Europa, partidele politice au înțeles necesitatea introducerii în programul lor a reformelor democratice și de a lărgi, în măsură diferită, promisiunile făcute în preajma și în timpul războiului. La sfîrșitul anului 1918 și începutul anului 1919, programul Partidului naționalist-democrat prevelea reducerea marii proprietăți pînă la 100 ha, dar în ansamblu el era în urma programului Partidului țărănesc [11], considerat cel mai de stînga în cadrul forțelor politice burgheze. În perioada imediat următoare — așa cum arătăm în continuare — se produce o „deplasare“ a lui N. Iorga, ajungînd a se situa cu excepția unor chestiuni de formulare, pe aceeași poziție cu Partidul țărănesc în ce privește conținutul reformei agrare.

Printre măsurile guvernului Blocului parlamentar, care au stîrnit protestul vehement al opoziției, a fost și proiectul de lege agrară, prezentat de ministrul agriculturii și domeniilor, Ion Mihalache. La 6 martie 1920, proiectul a trecut prin Consiliul de Miniștri, iar la 12 martie a fost depus în corpurile legiuitoare, din inițiativa parlamentară, după ce regele (sfătuit de unele elemente ale opoziției) refuzase să-și dea acordul și să-i primească în audiență pe miniștri I. Mihalache și dr. N. Lupu. Proiectul era semnat de 177 de senatori și deputați din partidele ce formau Blocul parlamentar, inclusiv partidul condus de N. Iorga [12]. Acest proiect de lege fusese întocmit în decurs de cîteva săptămîni, la minister, de o comisie de specialiști în agronomie, iar I. Mihalache și Gr. Iunian, la insistențele lui N. Iorga, s-au grăbit să-i dea forma definitivă [13].

Proiectul de lege agrară din 12 martie 1920, cu cele mai largi prevederi față de celelalte proiecte discutate sau adoptate în acea perioadă (cu excepția programului agrar al Partidului socialist), conținea exproprierea pămîntului cultivabil al tuturor proprietăților particulare, „în toată întinderea ce trece peste 100 ha“ (cu unele excepții ce admiteau proprietăți de 25-500 ha pentru fermele „cu investiții importante“), ex-

10. D.A.D., ședința din 9 decembrie 1919, în M. O., nr. 8 din 11 decembrie 1919, p. 69.

11. D. Șandru, *Reforma agrară din 1921 în România*, Editura Academiei R. S. România, București, 1975, p. 66.

12. Vezi broșura *Proiectul legii de împroprietărirea țăranilor, întocmit de țăranul I. Mihalache, fost ministru al agriculturii*, București, 1920 și „Dezbaterile parlamentare. Senatul“ (în continuare D.S.), ședința din 6 iulie 1920, în M. O., nr. 14 din 16 iulie 1920.

13. D. S., ședința din 17 iulie 1920, în M. O., nr. 19 din 25 iulie 1920, p. 300 ; Pamfil Șeicaru, *Istoria Partidului național, țărănist și național-țărănist*, vol. II, 1963, p. 58.

proprierea pe proprietar și nu pe proprietăți, exproprierea totală a proprietăților (nu numai a terenului cultivabil) de mînă moartă, ale absenteiștilor, persoanelor publice și private, a moșiilor arendate neîntrerupt în ultimii 10 ani etc. Se preciza că împroprietărirea trebuia terminată, în linii generale, în cinci ani și că trebuiau completate și consolidate gospodăriile țărănetși de minimum 3-5 ha [14].

A doua zi după depunerea în parlament a acestui proiect de lege, guvernul Blocului parlamentar a fost nevoit să demisioneze (13 martie 1920), locul său fiind luat de un guvern condus de generalul Al. Averescu. Trecute în opoziție, partidele Blocului parlamentar s-au organizat, cu unele mici deosebiri, într-o nouă alianță politică, Federația democrației național-sociale, în frunte cu N. Iorga. În camerele legiuitoare constituite în urma unor noi alegeri, reprezentanții partidelor din Federație au constituite „opoziția națională", „opoziția unită" sau „opoziția federalistă". Activitatea acestei opoziții era coordonată de un comitet din care făceau parte N. Iorga, Iuliu Maniu, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, N. Lupu, I. Inculeț, I. Nistor, Paul Bujor, V. Madgearu, Pan. Halippa ș.a. [15].

În cadrul guvernului Al. Averescu din 1920-1921 și a grupării Partidului poporului din parlament, s-au manifestat unele poziții deosebite în ce privește proprorțiile reformei, conținutul legislației de reformă agrară. În dezbaterile din Cameră pe marginea *Proiectului de lege pentru reforma agrară din Muntenia, Moldova și Dobrogea* din 1921, N. Iorga aprecia că guvernul aduce trei concepții în ce privește chestia rurală : 1. Concepția primului ministru, care a promis pămînt soldaților și dorește ca o mare parte din țărani să primească pămînt ; 2. Concepția reacționară a lui C. Argetoianu, care se exprimase cu dispreț la adresa țărănimii [16], votase împotriva modificării Constituției în 1917 și manifesta o „filosofie de feudal" ; 3. Concepția ministrului C. Garoflid (situată între primele două), de a se împroprietări numai o parte a țărănimii, cei considerați „apți", ceilalți trebund să devină salariați agricoli [17]. N. Iorga combătea „clasica concepție conservatoare" a lui C. Garoflid, încercarea acestuia de a se menține, prin unele cedări, marea proprietate în favoarea „boierimii de astăzi", ridicată prin abuzuri : „Cînd e să se întîmple o prefacere, acei care sînt interesați ca această prefacere să nu se întîmple, în loc să se prezinte ca adversari meniți a fi zdrobiți ai

14. *Proiectul legii de împroprietărirea țăranilor...* ; Ioan Scurtu, *Proiectul de lege agrară depus din inițiativă parlamentară în martie 1920*, în „Analele Universității București. Istorie", nr. 2, 1969, p. 87-97.

15. Arhivele statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

16. În guvernul Al. Averescu, C. Garoflid deținea postul de ministru de stat însărcinat cu elaborarea reformei agrare ; era, de asemenea, președintele Comitetului agrar. Făcuse parte din Partidul conservator condus de Al. Marghiloman. În februarie și, apoi, în iunie 1918, a fost numit ministru în guvernul Al. Averescu și, respectiv, în guvernul Al. Marghiloman. La 7 februarie 1918, N. Iorga nota : „Noul ministru de agricultură, C. Garoflid, om tînăr, mare proprietar, funcționar de carieră, doctor în științele economice din Germania, autor al unei lucrări folositoare despre chestia rurală și dușman al reformei" (*Memorii*, vol. I, p. 274-275).

17. D.A.D., ședința din 6 iunie 1921, în M. O., nr. 110, din 25 iunie 1921, p. 2798-2799.

acestei prefaceri, se prefac în prietenii acestei transformări, pentru a-i falsifica spirtul (aplauze), aflînd, prn competența lor specială, o formă tehnică așa de dibaci pregătită, încît trebuie o coaliție de specialiști ca să răzbată prin aparențe la scopul real ce se urmărește (aplauze)" [18]. N. Iorga avea în vedere și ideile expuse de C. Garoflid în memoriul marilor agricultori, prezentat regelui la începutul lui martie 1920, cu puțin timp înaintea căderii guvernului Vaida-Voevod, în care își expunea concepția favorabilă marii proprietăți [19].

Față de proiectul de reformă agrară adus de guvern în 1921 și sprijinit în parlament de anumite partide și grupări politice (Partidul poporului, Partidul Conservator-democrat, Partidul conservator-progresist, Partidul liberal ș.a.) s-a manifestat, practic, numai o opoziție de stînga, ce dorea o reformă mai largă, opoziție cu două ramificații : a partidelor și grupărilor din „opoziția unită" — de pe platforma democratismului burghez și a Partidului socialist, care preconiza o reformă agrară radicală, ca o etapă în realizarea unor transformări revoluționare viitoare.

De pe această poziție, „opoziția unită" a readus în discuție și a cerut adoptarea proiectului I. Mihalache [20]. Intervențiile deputaților și senatorilor „opoziției unite" a fost deosebit de energice, iar guvernul și majoritatea parlamentară au utilizat diferite mijloace, unele chiar dure, pentru a-i intimida : chemarea la ordine, excluderea de la dezbateri, nepublicate la timp a unor dezbateri parlamentare etc. [21]. Astfel, în ședința Camerei din 19 iulie 1920, N. Iorga citea o declarație de protest împotriva atitudinii „cu totul inadmisibile" pe care o are președintele Camerei față de opoziție, „tratînd cu chemări la ordine" orice manifestaare care ar atinge „liniștea adunării" [22].

La discuția proiectului de lege pentru reformă agrară din 1921, senatori și deputați ai „opoziției unite" au venit cu amendamente în vederea realizării unei reforme mai largi. Astfel, N. Iorga l-a susținut pe I. Mihalache, care a cerut, din nou, exproprierea totală a proprităților de mînă moartă, a persoanelor publice sau private, a moșiilor arendate în ultimii 10 ani, a proprietăților absenteiștilor etc. „Opoziția unită" a produs un amendament pentru exprorierea întregului pămînt cultivabil al proprietăților particulare ce trec peste 100 ha, cu excepția fermelor

18. *Ibidem*, p. 2800.

19. Ibidem. Deputatul țărănist cu vederi democratice, Grigore Iunian, adăuga, în ședința Camerei din ziua următoare, că Garoflid — purtător de cuvînt al marii proprietăți, e alcătuit acel memoriu „ca protestare cum înțelegea Partidul țărănesc, prin proiectul Mihalache, să rezolve această chestiune" *(Ibidem*, ședința din 7 iunie 1921, în M. O., nr. 111 din 26 iunie 1921, p. 2810).

20. În ședința din 5 iulie 1920 a Adunării Deputaților și în ședința din 6 iulie 1920 a Senatului, I. Mihalache și, respectiv, Paul Bujor au depus, din inițiativă parlamentară, un proiect de lege agrară identic cu cel din 12 martie 1920. Dezbaterea în parlament, din primăvara și vara anului 1921, s-a purtat numai pe marginea proiectului de lege adus de C. Garoflid.

21. Arhivele statului București, Fond Parlament, dosar 1852/1919, f. 269.

22. *Ibidem*, dosar 1908/1920, f. 100.

model. Ca și în alte cazuri, amendamentele au fost respinse, în cadrul unor dezbateri foarte aprinse [23].

În aceste condiții, „opoziția unită" și-a intensificat activitatea propagandistică, insistînd asupra atitudinii adoptate față de legiferarea reformei. Astfel, la 11 aprilie 1921, șeful postului de jandarmi din Călinești-Muscel înainta Ministerului de Interne copia manifestului Comitetului „opoziției unite", răspîndit în rîndul populației. Manifestul, semnat de N. Iorga, Al. Vaida-Voevod, I. Mihalache, dr. N. Lupu, I. Ianculeț, I. Nistor, Paul Bujor, Virgil Madgearu, Pan Halippa ș.a., protesta împotriva guvernului Averescu care, o vreme, a amînat reformele și, apoi, a adus o lege „ce caută să lase cît mai mult pămînt proprietarilor", stabilind și un preț prea mare. Se protesta împotriva excluderii, de la lucrările Camerei, a unor deputați din opoziție [24].

În mod deosebit, în dezbaterile parlamentare, N. Iorga s-a referit la problema subsolului [25], plecînd de la situația creată în 1917, cînd fuseseră exceptate de la exproprie 12 000 ha terenuri petrolifere — una din condițiile puse de conservatori pentru a accepta reformele și a vota modificarea Constituției. S-a ajuns în 1917, aprecia acum N. Iorga, la un „text insuficient", după ce, în comisia creată pentru pregătirea proiectului de lege, s-a întîmpinat rezistențe serioase din partea unor conservatori [26]. În 1917, preciza N. Iorga, situația concretă ceruse acest compromis, dar între timp tabloul politic s-a schimbat ; cu toate acestea, guvernului, ministrul Garoflid au prevăzut în proiectul de lege pentru reforma agrară două regimuri pentru subsol, o parte trecînd în proprietatea statului, o parte rămînînd proprietarilor. Împreună cu Paul Bujor (în Senat), Virgil Madgearu ș.a. (în adunarea Deputaților), N. Iorga a cerut cu hotărîre ca întregul subsol să treacă în proprietatea statului : „Să știți că este contra interesului economic al țării acesteia ca subsolul acestei țări să rămînă în mîna proprietarilor și este pentru interesul economic al acestei țări ca el să treacă în stăpînirea statului". S-ar evita, astfel, subordonarea extracției de petrol față de capitalul străin, cu consecințe negative asupra dezvoltării economiei naționale : „Dar la noi, a lăsa în seama proprietarilor subsolul, aceasta înseamnă a-l trece, mîine, în condiții dezastruoase pentru țară, în mîinile străinilor, care așteaptă numai momentul lor ca să profite de aceasta" [27].

Savantul-patriot manifesta o grijă deosebită pentru bogățiile țării, spre a le feri de exploatarea nerațională și cu profituri uriașe din partea

23. D.A.D., ședința din 27 iunie 1921, în M. O., nr. 128 din 12 ianuarie 1922, p. 3282 și urm. și M. O., nr. 129 din 13 ianuarie 1922, p. 3303 ; D. S., ședința din 25 martie 1921, în M. O., nr. 55 din 7 aprilie 1921, p. 991.

24. Arhivele statului București, Fond M.A.I., dosar 89/1921, f. 2.

25. D.A.D., ședința din 29 iunie 1921, în M. O., nr. 129 din 22 ianuarie 1922, p. 3355 și ședința din 7 iulie 1921, în M. O., nr. 142 din 18 februaire 1922, p. 3589.

26 Vezi și N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura Minerva, București, 1972, p. 505-506.

27. D.A.D., ședința din 29 iunie 1921, în M. O., nr. 129 din 22 iunie 1922, p. 3356.

capitalului străin. Şi cu alt prilej, N. Iorga cerea o politică de valorificare superioară, deoarece „ne arătăm numai bogăţiile şi nu avem un program pentru exploatarea acestor bogăţii" ; recomanda o atenţie deosebită faţă de capitalurile străine, deoarece ele „vin cu acei care le-au adunat, şi acei care le-au adunat au pretenţii, şi într-o bună dimineaţă o să fim trataţi ca burii din Transvaal" [28]. În ce priveşte direcţiile viitoare de dezvoltare economică, N. Iorga se pronunţa pentru crearea unei agriculturi moderne pe alte baze decît pînă astăzi. „Mare agricultură, de pildă — preciza el în 1921 — nu înseamnă stăpînirea de către un singur individ a unei mari întinderi de pămînt pe care o cultivă cu mijloace primitive marea proprietate, *ci înseamnă sistemul, totalitatea mijloacelor prin care se poate căpăta o producţie modernă*" [29].

În dezbaterile din Cameră, Nl. Iorga s-a pronunţat, în termeni generali, pentru o socializare a pămîntului, care să rezolve echitabil repartiţia produselor : „Noi înţelegem socializarea în acel sens ca munca îndeplinită asupra pămîntului să fie munca solidară a unei întregi societăţi, pentru că ceea ce rezultă din această muncă să fie împărţit potrivit cu dreptatea" [30]. Evident, în condiţiile menţinerii societăţii de atunci, o asemena soluţie ce izvora din concepţia sa „solidaritate naţională" era utopică ; reţinem, însă grija deosebită pentru muncitorii ogoarelor, pentru o organizare mai democratică a muncii şi a repartiţie produselor sale.

În şedinţa Adunării Deputaţilor, din seara zilei de 7 iulie 1921, într-o atmosferă „încărcată", dezbaterile prelungindu-se după miezul nopţii, s-a trecut la votarea *Legii pentru reforma agrară din Oltenia, Muntenia, Moldova şi Dobrogea ;* din 295 votanţi, 217 au votat pentru şi 78 contra [31]. Cu mici excepţii socialişti care, de pe anumite poziţii precizate mai sus, au cerut lărgirea conţinutului democratic al reformei agrare. Dezbaterile şi confruntările din parlament pe marginea proiectului de lege — plasate în epocă, în condiţiile profundelor schimbări şi frămîntări prin care trecea societatea românească — îşi au semnificaţia lor, deosebită. Opoziţia a constituit un permanent factor de presiune şi, chiar dacă rezultatele nu au fost şi nu puteau fi spectaculoase, atunci cînd guvernul dispunea de o mare majoritate în parlament (în unele chestiuni, guvernul a fost nevoit totuşi să cedeze), s-au stăvilit unele tendinţe de a reduce suprafaţa expropriată, de a mări preţul pămîntului expropriat etc.

---

28. Cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 352.
29. N. Iorga, *Schimbarea de direcţie şi caracter a comerţului în secolul al XIX-lea,* 1921 (apud Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 351).
30. D.A.D., şedinţa din 1 iulie 1920, în M. O., nr. 12 din 16 iulie 1920, p. 174.
31. D.A.D. şedinţa din 7 iulie 1921, în M.O., nr. 142 din 18 februarie 1922, p. 3594. La 11 iulie 1921, Senatul a votat legea, cu 117 voturi pentru şi 17 contra. Legea a fost promulgată la 14 iulie 1921 şi publicată în M. O., nr. 82 din 17 iulie 1921.

S-au manifestat în parlament un puternic curent democratic care a insistat — de pe poziții nu întotdeauna identice [32] — în direcția adoptării unei reforme cît mai largi. În acest curent, N. Iorga a jucat un rol activ, prin intervenții energice, prin discursuri în care apăra cu hotărîre interesele țărănimii, și se pronunța pentru ridicarea ei spirituală și materială.

Deosebit de semnificativă pentru orientarea democratică a savantului-patriot este și despărțirea politică de A. C. Cuza (cu care înființase Partidul naționalist-democrat în 1910), intervenită în timpul războiului și adîncită acum. Imediat după război, A. C. Cuza a evoluat spre dreapta, patronînd organizații extremiste, naționaliste ; N. Iorga a înțeles că marele act național din 1918 trebuie consolidat printr-o operă de reforme democratice, morale și materiale, prin atragerea la o viață comună a naționalităților conlocuitoare și nu printr-o activitate de învrăjbire naționalistă [33]. În 1921, cu prilejul împlinirii a 50 de ani de la nașterea marelui istoric, se observa foarte bine : „Cei care după Unire l-au acuzat pe d-l Iorga de părăsirea doctrinei, de schimbarea concepției, au crezut să naționalismul este o haină care trebuie să se potrivească omului la toate vîrstele și că trebuie să rămînă ca un deziderat moral, în fară de vreme" [34]. În mai multe rînduri, în Senat, prof. univ. Paul Bujor a demascat, chiar de la primele manifestări, caracterul reacționar al cuzismului, în contrast cu atitudinea democratică a lui N. Iorga. Adresîndu-se lui A. C. Cuza, Paul Bujor declara : „D-voastră, totdeauna, ați fost contra evidenței, nu ați știut niciodată să fiți în nota timpului, ceea ce v-a deosebit de d. Iorga [...] Ați rămas în urmă" [35]. Despărțirea politică a lui N. Iorga de A. C. Cuza reprezintă încă o expresie a poziției sale profund democratice ce anunța viitoarea atitudine hotărît antihitleristă atitudine ce i-a adus, acum 40 de ani, răzbunarea celor mai negre forțe ale reacțiunii și obscurantismului.

---

32. În cadrul dezbaterilor referitoare la reforma agrară a intervenit, la un moment dat, un dezacord între N. Iorga și I. Mihalache, într-o problemă mai mult de principiu decît de însemnătate practică. Proiectul legii prezentat de I. Mihalache prevedea exproprierea „pentru utilitate socială și de stat", față de expresia „de utilitate națională" din proiectul guvernului. N. Iorga a ținut să reamintească că, în 1917, la modificarea Constituției, a susținut termenul de „utilitate națională" și consideră că el trebuie menținut în legea din 1921 (N. Iorga, *Memorii*, vol. III, p. 167 ; D.A.D., ședința din 16 iunie 1921, în M. O., nr. 119 din 8 iulie 1921, p. 3012-3013). Justificînd menținerea formulei de „utilitate națională" și lăsînd să se înțeleagă că expresia țărănistă are iz socialist, N. Iorga declara : „Eu sînt pentru socializarea societății prin iubire, prin frăție, prin conlucrarea tuturor, prin luptă, cît să nu rupă societatea pentru totdeauna" (D.A.D., ședința din 16 iunie 1921, în M. O., nr. 119 din 8 iulie 1921, p. 3013). Se știe că Partidul țărănesc a preluat unele expresii socialiste, dar le-a golit de conținutul lor revoluționar. La N. Iorga — așa cum s-a precizat — transformarea societății în direcție burghezo-democratică trebuia realizată fără soluții radicale, factorii morali și de solidaritate națională urmînd să joace un rol determinant.

33. Vezi M. Mușat, I. Ardeleanu, *op. cit.*, p. 302 ; Ion Agrigoroaiei, *Împotriva organizațiilor naționaliste, de extremă dreaptă (1919—1920)*, în „Cercetări istorice", VIII, Iași, 1977, p. 420-421.

34. *Omagiu lui Nicolae Iorga*, București, s.a., p. 120.

35. D. S., ședința din 26 iunie 1920, în M. O., nr. 5 din 1 iulie 1920, p. 44.

Nicolae Iorga. s-a aflat în primele rînduri ale luptei pentru unitate națională ; imediat după unire, a acționat cu energie în direcția realizării unei opere constructive în interior, printr-o politică activă în exterior. Ca președinte al Adunării Deputaților, al primei Adunări a Deputaților din România întregită, în calitate de conducător al unui partid care a făcut parte din formațiuni, coaliții, cu caracter democratic (în 1919-1920, Blocul parlamentar ; în 1920-1921, „operația unită"), în parlament și în afara lui, Nicolae Iorga a desfășurat o activitate permanentă pentru elaborarea unor reforme democratice, a reformei agrare în special. Marele istoric și cetățean s-a aflat în miezul evenimentelor din acei ani, a luat poziție activă față de ele, cum a făcut-o de-a lungul întregii sale vieți, pildă de devotament pentru înaltele idealuri ale poporului din care s-a ridicat. Se scria, astfel, încă o pagină consistentă și luminoasă din activitatea multilaterală a unuia dintre cei mai străluciți exponenți ai spiritualității românești, fiu al meleagurilor botoșănene, creatoare de genii.

„Odată cu tine mor încă o dată toți morții tăi", a spus N. Iorga. Noi vom muri, după noi se vor naște și vor muri alții și alții, dar cît va exista neamul românesc, N. Iorga nu va muri. Este una din excepțiile propriei sale cugetări, deoarece permanența unui neam se susține nu numai prin realizările materiale ci și prin permanența vie a marilor valori spirtuale.

N. IORGA ET L'ÉLABORATION DE LA RÉFORME AGRAIRE DE 1921

Résumé

N. Iorga, l'un des promoteurs de l'idéal national du peuple roumain, s'appliqua énergiquement, après l'Union de 1918, à consolider ce grand acte national, par une politique constructive à l'intérieur, ainsi que par une politique

ACȚIUNI ALE FORȚELOR DEMOCRATICE DIN SUDUL MOLDOVEI — PARTE A PROCESULUI DE DEMOCRATIZARE DUPĂ 23 AUGUST 1944

ION ALDEA

Componente ale programului revoluției de eliberare socială și națională, acțiunile forțelor lemocratice ce au urmat victoriei actului istoric de la 23 August 1944, s-au concretizat în înfăptuirea pe cale revoluționară a reformelor a formelor economice și sociale în favoarea maselor largi populare, urmărindu-se refacerea potențialului economiei naționale, împroprietărirea țăranilor și transformării de structură cu caracter democrat-revoluționar — etapa marcînd „instaurarea puterii muncitorilor și țăranilor, trecerea poporului nostru pe calea făuririi libere a viitorului său.

Efervescența obiectivelor mărețe ale etapei puse în fața întregului popor de Partidul Comunist, află pe locuitorii satelor și orașelor din sudul Moldovei în plină activitate, comunele trăind febra constituirii comitetelor sătești — apărute în nord-estul țării din luna aprilie 1944. Constituite dintr-o necesitate bine conturată, avînd sprijinul permanent al forțelor democrat-revoluționare, comitetele sătești își vor propune ca obiective imediate : administrarea bunurilor părăsite de moșierii fugiți ; asigurarea înfăptuirii la timp a lucrărilor agricole de toamnă și primăvară; lichidarea vestigiilor de tristă amintire a fostelor regimuri de dictatură ; crearea unui climat de libertăți publice, impunerea elementelor democratice în fruntea autorităților locale de stat și jandarmerie și înfăptuirea unui front comun de luptă al tuturor forțelor democratice de la orașe și sate, sub lozinca *„plugari din toate colțurile țării, uniți-vă cu noi“*, pentru înfăptuirea democratică a mult așteptatei reforme agrare.

Pe de altă parte, reprezentînd un mijloc al democratizării la sate „comitetele sătești“ din județele Covurlui, Rm. Sărat, Tecuci și Tutova orientează întreaga lor activitate spre continua colaborare cu forțele progresiste și democratice, care, la chemarea P.C.R. prin organizațiile „Frontului plugarilor“ militează în sprijinirea acestora. Numai așa vor contribui efectiv la „luminarea țărănimii“ la păsirea acesteia pe drumul făuririi libere a viitorului său și ridicarea multilaterală a țării. La scurt timp după constituire aceste „comitete sătești“ devin organe comunale ale „Frontului plugarilor“, mobilizînd în cadrul secțiunii regionale a

1. Nicolae Ceaușescu, Raport la Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român, București, Editura politică, 1975, p. 637.

„Dunării de Jos" întreaga țărănime muncitoare din sudul Moldovei atît la acțiuni social-economice și politice — pregătitoare organizării împroprietăririi, cît și la activități voluntar-patriotice de reparare a podurilor, podețelor și șoselelor, de contracarare, pînă la anihilare, a încercărilor de restabilirea vechilor orînduieli anterioare lui 23 August 1944, precum și înlocuirea în condiții avantajoase de către aceștia a învoielilor agricole cu proprietarii. *

Dar toate acțiunile „comitetelor sătești" nu ar fi fost posibile fără sprijinul concret pe care muncitorii orașelor au înțeles să-l dea, țărănimii la înlocuirea primarilor reacționari cu elemente democratice, desemnați prin „voința obștii" [2], în ciuda circularelor oficiale că, pînă la realizarea pe tot cuprinsul țării a unui „adevărat regim democratic... orice fel de consultări populare încetează, iar locuitorii comunelor sînt rugați să se abțină de la orice manifestațiune care ar fi de natură să turbure ordinea publică" [3]. Încălcînd aceste dispoziții și în deplină concordanță cu acțiunile revendicative desfășurate în județe de forțele democrat-revoluționare, sătenii din localitățile Bursucani, Cavadinești, Corni, Cuca, Folteşti, Gănești, Independența, Lupești, Măluşteni, Pechea, Prodănești, Slobozia Conache, Slivna, Suceveni, Tutcani, Vădeni, Vlădești, au pus în fruntea obștilor primari care „corespund timpurilor de adînci prefaceri din lumea satelor [4], unde ia proporții" o tot mai accentuată ofensivă politică din partea blocului F.N.D.", organism politic reprezentativ al maselor populare, în măsură să capaciteze toate forțele democratice locale într-o acțiune care tinde la răsturnarea actualului guvern și înlocuirea lui printr-unul de o totală extremă stîngă exprimare a voinței umane a întregului popor" [5] unit printr-o mobilizare generală a tuturor locuitorilor în vederea înfăptuirii revendicărilor formulate de Partidul Comunist.

Totodată încercarea reacțiunii de a-și restabili situații politică, crezînd — așa cum consemnau și rapoartele oficiale că „iureșul revoluționar", de la „comitetele obștești" și pînă la „comitetele de fabrică" nu ar fi expresie a voinței întregului popor", că „masa populară a satelor nu împărtășește acest punct de vedere reprezentat de o minoritate", îi răspund cu promtitudine „prin mari acțiuni organizațiile județene ale F.N.D. în ciuda politicii de expectativă a partidelor istorice" [6], în care scop „Frontul plugarilor" organizează în sudul Moldovei puternice acțiuni revendicative, constînd din : întruniri, demonstrații de stradă și mitinguri în piețele publice ample manifestări. Începînd din 25 ianuarie „delegați din județele Covurlui, Brăila și Rîmnicul Sărat" inundă străzile orașelor sub lozinca mobilizatoare a muncitorimii din port, ateliere și celelalte întreprinderi : „vrem pămînt pentru țărani" [7]. La Galați

* — 1-3 noiembrie 1944 prima conferință legală a organizației „Frontul Plugarilor".

2. A.S.G., Prefectura Coburlui, dos. 34, 1944, f. 2.
3. *Ibidem.*
4. *Idem*, p. 3.
5. *Idem*, Inspectoratul de jandarmi, dos. 107, 1943—1946, f. 36.
6. *Idem*, p. 32.
7. *Ibidem.*

demonstrația pornită, de la sediul organizației județene „Frontul plugarilor" din strada Traian, într-o coloană nesfîrșită a miilor de participanți parcurge „străzile Mavromol și Domneasca" pentru a se regrupa la Sediul Sindicatelor Unite într-un impresionant miting cerînd „exproprieri și să se dea pămînt țăranilor" [8].

În 3 februarie la Bîrlad, unde „au luat parte o mulțime de muncitori, țărani din oraș și județ" întrunirea organizată se pronunță pentru „democratizarea guvernului și epurație în aparatul de stat", aducînd critici autorităților administrative și jandarmilor care comit abuzuri „tergiversînd, cu bună știință problema" exproprierii proprietarilor boierești — măsură de mare importanță pentru locuitorii satelor, care trebuie înfăptuită în așa fel ca să nu le rămînă (proprietarilor) nici o bucată de pămînt (numai așa determinîndu-i) să ia și ei sapa și să lucreze" [9]. De asemenea bîrlădenii formulează, revendicări menite să aducă „liniștea și munca liberă în țară..." iar pe plan extern recunoașterea „Ardealului eliberat" de ostașul român alături de ostașul coaliției antifasciste, dreptul de a avea acest teritoriu „sub controlul și conducerea" unei administrații populare, expresie unanimă a dorinței locuitorilor pentru un „guvern democratic și comunist" [10].

La numai două săptămîni prefectura județului Tutova în prezența președintelui județean an organizației „Frontul Plugarilor" și a reprezentantului F.N.D. găzduiește altă manifestare în cadrul căreia „locuitorii (hotărăsc) să se ducă și să-și bată țărușii pe moșiile boierești în vederea însămînțărilor de primăvară [11], urmînd ca „acel pămînt să rămînă al lor prin împroprietărire" [12]. În baza hotărîrii luate echipe de muncitori din Bîrlad, însoțite de membrii organizațiilor locale „Frontul Plugarilor" declanșează la 21-22 februarie în comunele Perieni, Popeni, Pogoana, Fruntișeni și în satele Născurei și Cîrjăoani ample acțiuni de întocmire a tabelelor celor ce urmează a fi împroprietăriți, iar pe moșia Negulescu unde țăranii făcuseră semănăturile de toamnă — muncă de lămurire de la om la om — potrivit căreia „de acum pămîntul este al lor" [13]. În februarie Organizația județeană Covurlui „Frontul Plugarilor" indică „țăranilor — din comuna Moscu — să fie uniți în lupta comună ce le va da pămînt" îndrumîndu-i să nu mai plătească obligații înrobitoare către administratorii de moșie și „orice nemulțumire să fie adusă la cunoștință (organizației) printr-o carte poștală „pentru ca în zilele de 24-25 februarie, acțiunile din sudul Moldovei, să atingă maximum de încărcătură protestatară în județele fostei Regionale „Dunărea de Jos".

Astfel la Galați — centru muncitoresc reprezentativ pentru sudul Moldovei — „2500—3000 de manifestanți, încolonați pe sindicate și fracțiuni politice ale F.N.D.-ului" participă la uriașa revărsare de forță muncitoare care a „parcurs străzile Domneasca, Codreanu, Mavromol spre centrul orașului purtînd pancarde cu diferite lozinci : „Jos Maniu !, Jos

8. *Ibidem.*
9. *Idem*, p. 177.
10. *Ibidem.*
11. *Ibidem.*
12. *Ibidem.*
13. *Ibidem.*

Rădescu!, Vrem guvern F.N.D.!, Vrem pămînt pentru țărani!, Vrem împărțirea moșiilor!" [14] pentru ca a doua zi la întrunirea F.N.D. organizată în Sala teatrului de la Tecuci, participanții „din oraș și județ și unii elevi de curs secundar de la Liceul de băieți „D.A. Surdza" să ceară „înlocuirea Președintelui Consiliului de Miniștri și a actualului prefect" din a căror cauză nu s-a putut face exproprierea moșiilor [15]. Împroprietărirea constituie pentru lumea satelor cea mai arzătoare dorință „întrucît timpul de muncă se apropie și exemplul sătenilor din comunele Lascăr Catargiu, Smîrdan și Branistea, care din luna septembrie 1944 sînt somați să dea înapoi „toate obiectele, vitele și cerealele" luate de la „moșierii fugiți" să fie urmat, țăranii fiind hotărîți să „rămînă lîngă pămînturile lor" [16]. Pe de altă parte arătînd sătenilor „că este trimis... pentru a împărți pămîntul boierilor... că în Oltenia și Muntenia unde „pămînturile proprietarilor au și fost împărțite de către țărani, delegatul F.N.D.-ului venit la Nicorești „în zi de tîrg" se situa pe poziția metalurgiștilor din Galați, ca „să fie confiscate imediat pămînturile de la 50 ha și în total al moșierilor fugiți și sabotori pentru a fi împărțite la țărani" [17].

În fața acestei efervescențe din lumea maselor organizațiilor județene ale F.N.D. au luat hotărîrea să treacă la acțiunea de împărțire a moșiilor, declanșată încă din ziua de 21 februarie cînd o echipă a F.N.D. se deplasează „în comuna Lascăr Catargiu spre a împărți moșia lui Ștefan H. Ștefan", autoritățile administrative și organizațiile „Frontul Plugarilor" avînd dispoziția „să pregătească taberele și să formeze comitetul pentru efectuarea împroprietăririi" [18]. Era momentul de început al amplei acțiuni de rezolvare a problemei țărănești în sudul Moldovei ce a cuprins moșiile din Olădești, Branistea, Măstăcani, Suceveni, Putichioaia, Tg. Bujor, Fîntînele" [19]. Pretutindeni „în județ operațiunea de împărțire a moșiilor (fiind în continuare facilitată de itinerariul reprezentanților F.N.D." nu scapă notelor Inspectoratului regional de jandarmi. Răstălmăcind influența acestora în amplul proces al împroprietăririlor notele informative subliniau cum că „pînă la venirea la putere a guvrenului F.N.D. (6 martie 1945)" acțiunile acestora „nu s-ar fi bucurat de o adeziune prea mare (din partea locuitorilor)" lucru infirmat de practică, locuitorii satelor fiind hotărîți să intre în „pămînturile... și gospodăriile boierilor" ce le revin de drept nefiind adepții „unei împărțiri de pămînt abuzive [20].

Cu toate acestea nu peste tot „Comitetele de împroprietărire" au exprimat voința maselor ele fiind „desemnate de popor și adeseori ah lucrat cu părtinire și chiar necinstit „cînd loturile au fost repartizate la prieteni și rude" [21], cînd „același lot în suprafață de jumătate de hectar sau un

14. Idem, p. 43.
15. *Idem*, p. 132.
16. *Idem* Prefectură, dos. 181, 1944, f. 16.
17. *Idem*, Inspectoratul de jandarmi, dos. 107, 1945—1946, p. 128 v; „Desrobirea", nr. 131 din 11 februarie 1945.
18. A.S.G., Inspectoratul de jandarmi, dos. 107, 1945—1946, p. 4.
19. *Idem*, f. 44.
20. *Ibidem*.
21. A.S.G., Inspectoratul administrativ, dos. 107, 1945—1946, p. 41.

hectar a fost dat fie că îndreptățitul la împroprietărire era proprietar... fie că nu avea nici o palmă de pămînt" [22], sau cînd „loturile rezervate pentru văduve și concentrați" primeau altă destinație decît cea indicată. Așa s-a întîmplat în localitățile Cuca, Oasele, Corni, Băceni, Urlești, Balintești Poiana și Movileni unde „văduvele și soțiile concentraților... sunt foarte nemulțumite pentru faptul că au rămas fără pămînt cu ocazia împroprietăririlor făcute" [23], chiar dacă în multe dintre comunele amintite, Comitetele de împroprietărire au expropriat și suprafețele unor moșii de pînă la 50 hectare. Trecînd peste aceste comitete de împroprietărire țăranii și-au făcut singuri dreptate. În comuna Cuca locuitorii au luat din moșia Zanea cîte 3-6 ha loc arabil" [24], în timp ce la Balintești, Mălușteni, Poiana și Movileni sătenii sub îndrumarea Comitetelor de împroprietărire au primit pămîntul moșiilor expropriate în totalitate, aici un rol deosebit avînd membrii organizațiilor locale „Frontul Plugarilor", care împărțiți pe sectoare, umblă prin comune din om în om propunînd fiecărui locuitor, că dacă se înscrie în acest partid li se dă pămînt în primăvară" [25]. Făcînd din înscrierea în Organizația „Frontul Plugarilor" o garanție a împroprietăririi propagandiștii acțiunii i-au determinat pe locuitorii satelor să-i „primească cu mai multă încredere pe reprezentanții F.N.D. ce procedează la împărțirea pămînturilor" [26].

Urmare acestor imperative majore din lumea satelor și impunîndu-se ca un moment hotărîtor în stimularea înfăptuirii măsurilor democratice de împroprietărie Congresul regional al Organizațiilor „Frontul Plugarilor" ținut la Galați în luna aprilie, se desfășura sub semnul necesității înțelegerii între muncitori și țărani. Luările de cuvînt ale secretarilor organizațiilor din județele Covurlui, Tutova, Brăila, Rm. Sărat și Putna au reliefat pasul hotărîtor pe care țărănimea muncitoare l-a făcut după 23 August 1944 și mai ales de la instaurarea „Guvernului Groza, care s-a identificat cu nevoile țării" [27].

De asemenea s-a subliniat, prin „salutul muncitorimii sindicalizată... lupta dusă de muncitori pentru aducerea la putere a guvernului poporului" al cărui reprezentant profesorul Mihail Ralea — prezent la congres — îndeamnă în numele organizației „Frontul Plugarilor", la continuarea luptei unite a muncitorilor și țăranilor, de înfăptuire a programului „guvernului — expresie a Frontului Național Democrat" [28]. Alăturîndu-se lui delegatul Uniunii Patriotice în numele și al celorlalte organizații democratice: Apărarea Patriotică, Uniunea Femeilor Antifasciste, Tineretul Patriotic aduce „elogii... pentru reforma agrară" — măsură de primă în programul de guvernare al țării aflată în plină desfășurare a revoluției de eliberare națională și socială, la care locuitorii din sud Moldovei își aduc o reală contribuție „în timp de secetă și de speculă nemiloasă ce bîntuie țara ca o ciumă după război", lucru subliniat și de reprezen-

22. *Idem*, dos. 144, 1945, f. 152.
23. A.S.G., Inspectoratul de jandarmi, dos. 107, 1945—1946, p. 5, 6, 7, 45, 49.
24. *Idem*, p. 6.
25. *Idem*, p. 139.
26. *Idem*, p. 44.
27. „Ecoul", An. XVI, nr. 3025, aprilie 1945.
28. *Ibidem*.

tantul P.S.D. — Secțiunea Galați, ca principal moment ce „marchează un punct de bază al democrației în România“ [29].

Reunirea într-un congres regional al organizațiilor județene Frontul Plugarilor, Dunărea de Jos“ în etapa transpunerii în practică a amplului proces de împroprietărire a dat impuls luptei pentru consolidarea regimului democratic — Partidul Comunist polarizînd în jurul lui toate forțele progresiste și democrat-revoluționare din țară pentru a contracara manevrele și acțiunile contrarevoluționare ale reacțiunii de a răsturna guvernul în care cei ce muncesc și-au ales pentru prima dată reprezentanții lor. Un exemplu îl constituie acțiunea Organizației județene Covurlui a P.C.R. la a cărei inițiativă un grup de muncitori textiliști din Galați, însoțiți de reprezentanții „Frontului Plugarilor“ din Tg. Bujor participă la 1 iulie la marea întrunire sătească din zonă, de sprijinire a „Guvernului Groza“ [30], în timp ce la 29 iulie într-o altă importantă manifestație de simpatie de la Nicorești se „îndemna plugărimea să facă zid în jurul guvernului“ [31] sub deviza mobilizatoare „pentru guvernul poporului Dr. Petru Groza“ [32].

Întîlniri similare mai au loc la Bereşti, Independența, Pechea și Folteşti „la care au luat parte numeroși săteni și intelectuali“, în ale căror intervenții — cum a fost în 5 august la Bereşti, s-a accentuat „faptul că Partidul Comunist din România a dat numeroase jertfe pentru binele întregului popor“ etapa democratizării țării de după 23 August 1944, angajînd „lupta pentru înfăptuirea reformei agrare“ [33]. La Independența participarea masivă a sătenilor și a intelectualilor satelor „a scos în evidență „necesitatea reconstrucției, datorie patriotică (la care) toți cetățenii cu dragoste de țară trebuind să-și dea contribuția“, au obligația de a-și uni forțele pentru înfrîngerea manifestărilor sabotoare ale reacțiunii, pentru mobilizarea tuturor la realizarea obiectivelor noastre, temelie sigură a înfăptuirii bazei tehnico-materiale a noii societăți [34].

În ansamblul lor acțiunile forțelor democratice din județele sudice ale Moldovei, s-au înscris după 23 August 1944 ca parte integrantă o procesului de democratizare avînd un pronunțat caracter social-economic și de „focar de luptă politică ce se duce de către forțele democratice în contra reacțiunii sprijinită de elementele legionare, antonesciene“ [35]. Fiecare organizație progresistă și democratică se regăsește prin programe și acțiuni în amplul proces al „luptei democratice“, de reunire a tuturor „partidelor politice și fracțiunilor democratice“ într-un front comun al democrației, pentru „un guvern F.N.D.“ [35], pentru timpul idealurilor revoluționare de mult înscrise de către mișcarea muncitorească, al cărei port-drapel în această parte a țării l-a reprezentat din totdeauna Portul Roșu de la mila 80.

---

29. A.S.G., Inspectoratul de jandarmi, dos. 107, 1945—1946, p. 36.
30. „Scînteia“, An. II, nr. 268 din 9 iulie 1945.
31. *Idem*, nr. 299 din 13 august 1945, f. 3.
32. *Ibidem*.
33. *Idem*, nr. 299 din 13 august 1945, f. 3.
34. „Desrobirea“, nr. 282, vineri, 10 august 1945.
35. A.S.G., Prefectura Covurlui, dos. 127, 1944, p. 22-23.

CEL VESTIT ÎNTRE DASCĂLI, THEODORIT DE LA BOTOȘANI (1810)

— *Un manuscris botoșănean la Craiova* —

D. BĂLAȘA

Cu zece ani în urmă, ca bibliotecar la Mitropolia Olteniei, am înregistrat peste treizeci de cărți manuscrise. Se numără printre acestea *Manuscrisul 30*. Este un miscelaneu, fără titlu, pe care l-au intitulat *„Adunări din scrieri vechi"*. După un important *„Cuvînt pentru zidirea s[i]ntei mînăstiri Pingărat (vedenia lui Alexandru voievod)"*, între filele 55-69, am găsit transcrisă o lucrare a unuia idntre marii dascăli ai *Școlii domnești*, din localitatea în care ne aflăm. Ea poartă un titlu lung, pe care îl reproduc în întregime : *„Această Epistolie iaste alcătuită de cel vestit între dascăli, kir Theodorit arhimandritul de la Botoșani, arătînd întrînsa toate eresurile Armenii"*. Fără aceste lămuriri nu am fi știut cine este autorul acestei lucrări, atît de cunoscut la începutul sec. XIX.

În timpul expansiunii otomane, creștinii monofiziți din Armenia s-au împrăștiat, ca și odinioară evreii. O parte din armeni au găsit adăpost în diferite orașe românești. Între acestea se numără și Botoșanii. În una din lucrările sale, *Nicolae Iorga* spune că „a locuit în șoseaua Suliței, lîngă un evreu cu capul ras și lîngă o armeancă ale cărei grase prăjituri au săturat lăcomia" lui copilărească [1]. Tot el spune că în Botoșani „armenii își aveau mahalaua lor deosebită [2], și în strada Armenească aveau două biserici ale lor" [3]. *Marele dicționar geografic al României*, la județul și orașul Botoșani prezintă și unele date statistice. În acest județ (în anul 1898), din totalul de 2 148 de armeni, 1910 locuiau în marele oraș. Aveau aci biserici cu trei preoți, o școală româno-armenească și cimitirul lor. Majoritatea se ocupau cu comerțul [4].

Românii, evreii și armenii formau „cele trei națiii" în Botoșani. Armenii, deținători ai comerțului, cer să aibă dreptul de a ridica niște clopotnițe monumentale, în timp ce evreii obținuseră toate drepturile,

---

2. N. Iorga, *România cum era pînă la 1918*, (II), Editura Minerva, București, 1972, p. 21.

3. Idem, *Istoria românilor în chipuri și icoane*, Craiova, 1921, p. 173. Un scurt istoric al armenilor, vezi Eugen Panighianț, *Armenii și românii de-a lungul veacurilor*, în *Magazin istoric*, 1981, 11, p. 51.

4. N. Iorga, *România cum era...*, p. 21.

5. Vezi *Marele dicționar geografic al României*, I, București, 1898, p. 561-564.

după cum observă aceluaşi botoşănean — Nicolae Iorga — cu „mîzda, adecă mită“ [5].

Deşi românii formau populaţia majoritară, evreii concurau în comerţ şi prin poziţia lor socială, pe armeni şi pe români. Tot Nicolae Iorga spune că românii aveau „foarte multe clopotniţe şi mîndre, înalte, luminoase ziduri de piatră... Armenii care fuseseră opriţi întîi, căpătară, în 1816, de la Domnie, voia de a-şi face „o clopotniţă de piatră foarte mare“, ba încă şi cu ceasornic [6].

Ca mijloace băneşti, armenii „cumpăraseră de la domni destule privilegii : scutirea de olacuri, havalele şi angariii, pe de o parte, iar pe de alta, scăderea desetinei, — a dijmei albinelor şi porcilor“ [7]. Toate cheltuielile şi obligaţiile ce necesitau susţinerea aparatului administrativ, erau susţinute numai de români. În felul acesta, după anul 1800, cînd orînduirea feudală se clătina puternic, încep neînţelegerile.

Despre conflictul între români şi armenii din Botoşani, aflăm oarecare relatări în opusculul dascălului Theodorit, cea dintîi lucrare românească de acest gen.

În faţa autorităţii civile orăşeneşti şi judeţene, cumpărată şi mituită, are loc un proces între armeni (monofiziţi) şi români (ortodocşi). Procesul prilejuieşte alcătuirea unei apologii, care arată deosebirile între români şi armeni, în legătură cu credinţa. Este o operă de mare vaolare apologetică, la vremea ei, alcătuită în oraşul Botoşani şi păstrată în manuscrisul de la Craiova.

Autorul, „cel vestit între dascăli, kir Theodorit de la Botoşani“, adresează acest op „preacinstitului kir Antonaş Vărdănaşi“ şi arată „de ce noi românii pravoslavnici cretşini fugim de voi ARMENII (sic, cu majuscule) care sînteţi ca şi noi“. Dascălul român răspunde prin această Epistolie, „la cele ce s-au întîmplat în treizeci şi una al lui ianuarie (1810)“, cînd — spune Theodorit — „m-aţi prihonit pre mine şi aţi cerut înaintea dumisale ispravnicului să dovediţi că aveţi adevăr atotcredinţa lui H(risto)s. Şi aţi adus odăjdiile voastre şi crucea voastră, spre arătarea credinţei voastre“. Discuţiile au continuat public, în Botoşani, „în casa lui kir Theodorit Mustetea“, în ziua de 3 februarie. Dascălul Theodorit a făcut o „voroavă“ la care kir Antonaşi n-a avut a răspunde decît că „vine cun arhimandrit“ armenesc, „dascăl foarte învăţat şi să-ţi dau în scris — spune Theodorit — cele ce noi zicem că voi socotiţi şi noi ne despărţim de voi. Pentru dragă împreună petreacerii cei din afară ce am avut, după cearerea ta, acest scurt răspuns“.

Lucrarea vestitului dascăl român, botoşenean, scrisă în româneşte, se bazează pe *Dogmatiki panoplia,* o carte ce fuse tradusă din greceşte. Opusculul de la Craiova poartă anul „1810 aprilie 21“. Deci în ceea ce priveşte data nu poate exista nici un dubiu. Nu ştim dacă este în grafia dascălului sau a altui caligraf. Sooctind această lucrare de o deosebită valoare pentru trecutul cultural, în legătură cu autorul opusculului bo-

6. N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri...*, p. 175.
7. *Ibidem*, p. 172.
8. *Eadem*, p. 175.

toşănean, prezentăm cîteva informaţii cu privire la *Şcoala domnească* din această localitate, la care kir Theodorit era „vestit între dascăli".

Învăţămîntul oficial „în Ţara Românească şi Moldova se dezvoltă organizat la propunerile şi sugestiile patriarhilor de Ierusalim, şi mai ales de Constantinopol". *Ilie Popescu-Teiuşan* menţionează că relaţiile lor cu clerul în special, precum şi cele diplomatice necesitau instruirea unor diaci, a unor dascăli şi a clericilor, în şcolile de limbă „greacă şi slavonă în declin, şi românească" [8]. Evident că ele fiind pentru români, limba de predare a fost cea românească.

Cercetătorul *O. G. Lecca* spune că în 1729 s-a înfiinţat la Botoşani o şcoală domnească [9]. Într-adevăr, un hrisov dat de Ioan Th. Calimach vodă", în anul 1759 (7267) decembrie 28, reînfiinţează „Şcoala de elineşte", Şcoala domnească din tîrgul Botoşanilor, şi fixează leafa dascălului „pentru învăţătura copiilor", — „după cum a fost şi mai înainte" [10].

Deci Şcoala domnească era mult mai veche. Odată cu reorganizarea învăţămîntului de către Grigorie Alexandru Ghica voievod, domnul Moldovei, prin hrisovul din 1766, se menţionează şcoli de limba greacă, la Goloţi şi Botoşani şi şcoli de limba română în fiecare ţinut [11]. *Prin urmare„ pe lîngă Şcoala grecească, la Botoşani funcţiona şi o şcoală de limbă românească* [12]. Localul Şcolii domneşti din Botoşani este amintit şi în 1787 octombrie 26, ca fiind lîngă biserica Adormirea (Ostenia). La fel este amintită în 1789 mai 28 : *„Şcoala Gospod"* [13]. Alt document este hrisovul lui Alexandru vodă Calimah, din 1798 aprilie 18, prin care întăreşte lui Toader Guşul, dascăl din Botoşani (probabil la aceeaşi biserică şi Şcoală domnească), stăpînirea peste o crîşmă cu pivniţă. Semne de hotar : *„alăturea cu localul Sfîntului Nicolae, pînă în păretele Şcoalei Gospod... şi din păretele Şcoalei mergînd în jos, spre răsărit, alăturea cu ţintirimul bisericii Ospenia"* [14].

Oraşul Botoşani a fost un mare centru de cultură românească, în care a fiinţat o veche Şcoală domnească de limbă greacă şi românească, în acelaşi timp cu localul propriu, aşa cum am arătat mai sus, şi acest lucru este deosebit de important.

---

9. Vezi *Istoria învăţămîntului din România* — Compendiu, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1971, p. 70-71.

10. O. G. Lecca, *Dicţionar istoric, arheologic şi geografic al României*, Editura Universul, Bucureşti, 1937, p. 82.

11. Vezi „*Uricariul*", tomul II, p. 51 ; *Marele dicţionar geografic al României*, I, p. 568-569, şi Constantin Iordăchescu, *Catagrafia Museului „N. Iorga" de la vechea Şcoală gospod. azi „Marchian", din oraşul Botoşani*, în *Bulet. comisiei ist. a României*, vol. XV, Bucureşti, 1936, p. 85.

12. Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, partea I, Bucureşti, 1942, p. 273 ; *Istoria învăţămîntului — Compendiu...*, p. 70-71 ; Ştefan Bîrsănescu, *Academia domnească din Iaşi*, 1714—1821, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1962, p. 166.

13. Vezi *Istoria României*, III, Bucureşti, 1964, p. 529. Vezi şi p. 1051.

14. Constantin Iordăchescu, *op. cit.*, p. 94-95, doc. 26.

15. *Idem*, p. 97, doc. 32. Anul 1799 din cuprinsul documentului este greşit. Corect 1789.

Cel dintîi dascăl român în Botoșani, cunoscut de N. Iorga este *„Costașco din 1758“* [15]. Lui i-a urmat *Toader Gușul,* de care am amintit și alții care, cercetătorilor locali le vor fi cunoscuți.

Adăugăm la șirul dascălilor români, de la Școala domnească din Botoșani, pe *„cel vestit între dascăli, kir Theodorit“, autorul manuscrisului* de care am amintit în această comunicare. Consider că pentru istoricul învățământului botoșănean din jurul anului 1810, Theodorit este un nume oarecare. Alături de el, am amintit încă două figuri botoșănene : „kir *Antonaș Vărdănaș*“ șeful comunității armene, și *„kir Theodor Musteață*“ în casa căruia au avut loc discuțiile ce au provocat alcătuirea manuscrisului aflat de noi la Craiova.

„Musteață“, cognomenul lui kir Teodor, este forma populară a cuvîntului dacic *mustață,* fără a mai fi nevoiți să reconstituim un etimon latin, *Mustacea,* care în realitate nu există.

16. N. Iorga, *Istoria românilor în chipuri...,* p. 173-174. Școala „a început a se zidi pe la 1762“.

NICOLAE TITULESCU (1882—1941)

GH. I. FLORESCU

Nicolae Titulescu, acela care va deveni cîndva „un Cristofor Columb al ordinei politice a «Noului Continent»“ [1], s-a născut la 4/17 martie 1882, la Craiova, în familia magistratului Ion Titulescu, fost prefect al județului Dolj, președinte al Curții de apel din vechea cetate olteană și deputat liberal, în perioada în care I. C. Brătianu s-a aflat la conducerea țării. Mama sa, Maria Titulescu, nepoată a pictorului Theodor Aman, descindea din familia revoluționarului pașoptist Nicolae Bălcescu [2]. Într-o asemenea familie, copilăria viitorului diplomat putea fi nu numai fericită, ci una idilică chiar. Dar, înainte ca fiul să fi împlinit vîrsta de doi ani, Ion Titulescu a murit, fără a reuși să-i făurească acestuia viitorul pe care i-l imaginase. În asemenea condiții, Nicolae Titulescu, care va fi resimțit, desigur, lipsa tatălui, și-a petrecut copilăria pe moșia părintească, cunoscînd, de la o vîrstă fragedă, condițiile în care trăiau țăranii din Oltenia. Privilegiul de a fi crescut într-un mediu ca acela oferit de ambianța satului românesc l-a influențat, fără îndoială, poate chiar în mod hotărîtor, pe cel care se va declara cîndva unul dintre apărătorii țăranilor. Nu întîmplător, atunci cînd va fi pus în situația de a se rosti asupra realităților cu care se confrunta lumea satelor, el pretindea a fi ascultat „ca unul care o cunoaște, ca unul care a crescut la țară și a trăit acolo ani de zile, iar nu ca unul nou venit“ [3].

Educația care i s-a făcut în familie a fost, fără îndoială, una aleasă. Școala a urmat-o la Craiova, unde, în 1900, absolvea cursurile Liceului „Carol I“, cu diplomă de onoare. Elevul N. Titulescu se dovedise a fi un tînăr deosebit de înzestrat, care și-a uimit nu numai colegii, ci și profesorii. Cu aura ce i-o conferea premiul de onoare cu care își terminase studiile și cu convingerea specifică vîrstei, în toamna anului 1900, el a plecat la Paris, cu dorința de a se specializa în domeniul științelor juridice. A urmat timp de cinci ani, cursurile Facultății de drept, impresionîndu-și profesorii, cîștigînd admirația și respectul tuturor studenților, afirmîndu-se, treptat, ca un tînăr de excepție. Șederea la Paris nu a

1. „Ramuri“, 15 martie 1966, p. 5.
2. Cf. Ion M. Oprea, *Nicolae Titulescu*, București, Ed. științifică, 1966, p. 6.
3. „Dezbaterile Adunării Deputaților“ (în continuare D.A.D.), ședința din 23 iunie 1921, p. 3211.

însemnat pentru el numai preocuparea de a-și desăvîrși studiile. Contactul cu cultura franceză i-a lărgit orizontul, deschizîndu-i, în același timp, perspective nebănuite către cele mai diverse domenii ale cunoașterii. Era și de așteptat ca un asemenea privilegiu să marcheze personalitatea în formare a viitorului „mare european". Toată viața, fostul student parizian a rămas un admirator al Franței, țara de care se simțea atît de legat încît, destinul a vrut parcă să-și afle sfîrșitul pe pămînturile sale însorite, pe care le îndrăgise încă din adolescență. Dacă la început a fost fascinant de strălucirea și profunzimea culturii franceze, mai tîrziu a devenit un cunoscător avizat al acesteia, afirmînd, cu nedisimulată sinceritate, că acela care „a băut din izvorul francez e supus unui farmec de veci pe care nici o forță din lume nu-l poate sfărîma [4]. Bineînțeles, amintind toate acestea, trebuie să evidențiem faptul că, în cazul lui N. Titulescu și nu numai a lui, cunoștințele dobîndite prin contactul cu spiritualitatea franceză nu au făcut altceva decît să împlinească o personalitate pe care o conturase deja școala românească. Fără îndoială însă că sentimentele patriotice afirmate în atîtea momente importante ale unei existențe neobișnuite s-au cristalizat tocmai în anii studiilor sale, ani în care a trăit cu simțămîntul celui aflat departe de țara sa și oamenii acesteia. Așadar, chiar dacă își potolise setea de cunoaștere la „izvorul francez", N. Titulescu a rămas în permanență un fiu al patriei sale, pentru care patriotismul nu a reprezentat o derivă, ci un mod de a trăi.

Încheindu-și studiile, în 1905, proaspătul absolvent s-a întors în țară, înscriindu-se în baroul avocaților din București, pentru ca în toamna aceluiași an să fie numit profesor suplinitor, la Universitatea din Iași [5]. Așadar, încă de la început, el a ales, cum singur va aprecia, „două cariere din cele mai pasionate : baroul și învățămîntul" [6]. A funcționat la catedra de drept civil a profesorului Dimitrie Alexandrescu, unul dintre cei mai străluciți juriști din România, la acea oră. În anul 1909, a devenit profesor de drept la Universitatea din București, unde a funcționat pînă în 1931 [7].

La vîrsta de 25 de ani, tînărul jurist hotăra să intre în viața politică. A părăsit Iașii, cu intenția de a se înscrie, ca și tatăl său, în Partidul Național Liberal. Așa se face că, în primăvara anului 1907, recomandat fiind de I.I.C. Brătianu, N. Titulescu încerca a dobîndi învestitura parlamentară, dar, liberalii din județul Dolj nu i-au acceptat candidatura [8]. Nereușind a se alege în „Parlamentul reformelor", el s-a îndepărtat de partidul aflat atunci la conducerea țării, afectat fiind de această tentativă

4. „Adevărul" din 8.II.1919, p. 4.

5. N. Titulescu, *Memoriul de titluri și lucrări (1907)*, în „Studii și cercetări juridice", nr. 1, 1972, p. 162 ; Dan Bottescu, *Titulescu la Iași*, în „Cronica", 19 martie, 1966, p. 3.

6. Cf. Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 19.

7. Ion Grecescu, *Nicolae Titulescu. Gîndire și acțiune*, București, Ed. politică, 1980, p. 18.

8. „Curierul Olteniei" (Craiova) din 30.IV.1907, p. 1 ; „Jiul" (Craiova) din 9.V. 1907, p. 1 ; „Opinia publică" (Craiova) din 20.V.1907, p. 3.

pe care o va numi mai tîrziu „un păcat de tinerețe, cînd am bătut la ușa partidului liberal și nu mi s-a deschis". În anul următor, se va afla însă, alături de Dimitrie Alexandrescu, A.D. Xenopol și I.L. Caragiale, printre cei înscriși în Partidul Conservator Democrat, abia constituit [9]. Ca membru al acestei formațiuni politice a fost desemnat, la 8 noiembrie 1912, pentru a reprezenta județul Romanați în Adunarea Deputaților, demnitate cu care va fi învestit și în februarie 1914 [10]. În perioada aceasta, s-a afirmat ca unul dintre fruntașii conservatorilor-democrați, adeseori, purtătorul de cuvînt al acestora în forumul legislativ al țării [11]. Totodată în persoana sa toți îl vedeau pe acela ce exprima punctul de vedere al unei generații ce urma a prelua, într-un viitor nu prea îndepărtat, conducerea României. Dealtfel, în iulie 1917, în preajma victoriilor dobîndite de armata română la Mărăști, Mărășești și Oituz, N. Titulescu a fost cooptat în guvern, ca titular al Finanțelor [12], funcționînd în această ipostază pînă în ianuarie 1918. În vara aceluiași an a plecat în Franța, unde a devenit, nu după mult timp, membru în „Consiliul național al unității românești" [13]. În aprilie 1920, N. Titulescu a fost numit prim-delegat al țării sale la Conferința de pace. Cu această investitură începea de fapt cariera sa diplomatică, deschizîndu-i-se calea pentru afirmarea de mai tîrziu. Numirea venea într-o perioadă tulbure, cînd dezechilibrul raporturilor dintre state complica orice misiune diplomatică. Conștient de toate dificultățile pe care urma să le depășească și de rosturile prerogativelor ce i se conferiseră, N. Titulescu s-a angajat în exercitarea lor cu o hotărîre și o pricepere inegalabilă, ce anunțau pe viitorul mare diplomat. În noua calitate, el a semnat, alături de dr. I. Cantacuzino, la 4 iunie 1920, tratatul de la Trianon, act diplomatic care consfințea unirea Transilvaniei cu România [14]. Nu întîmplător, numele său a rămas înscris pentru totdeauna pe documentul ce restabilea un adevăr istoric nesocotit secole de-a rîndul de cei care, impunîndu-se prin forță, au sfidat voința unui neam. N. Titulescu era acela care declarase cîndva că „Ardealul e românismul în restriște, e întărirea care depărtează vrăjmașul, e viața care chiamă viață !", conchizînd că „ne trebuie Ardealul ! Nu putem fără el ! Vom ști să-l luăm și mai ales să-l meritățm !" [15]. Referindu-se, peste ani, la toate acestea, el își revendica cu îndreptățire privilegiul de a se considera printre cei din generația „Marii Uniri", ca unul „care am luptat [...] pentru ca unitatea națională să se înfăptuiască..." [16] și care „a avut bucuria sufletească, fără de margini, să iscălească tractatul de la Trianon, care consacră unirea pentru totdeauna a Ardealului cu Patria mumă" [17].

9. D.A.D., 25 iunie 1921, p. 3271 ; C. Xeni, *Take Ionescu. 1858—1922*, s.l., s.a., p. 216.
10. D.A.D., 29 noiembrie 1912, p. 14 ; 21 februarie 1914, p. 6.
11. Idem, 20 decembrie 1913, p. 233 și urm.
12. „România" din 12.VII.1917, p. 2.
13. C. Xeni, *op. cit.*, p. 412.
14. Cf. Nicolae Titulescu, *Discursuri*, București, Ed. științifică, 1967, p. 407.
15. Vasile V. Haneș, *Antologia oratorilor români*, București, s.a., p. 173.
16. D.A.D., 18 iulie 1921, p. 4106.
17. Idem, 23 noiembrie, 1982. p. 42.

Ascensiunea sa în sfera realităților diplomatice a fost însoțită de o afirmare, tot mai evidentă, în viața publică a țării. La 13 iunie 1920, N. Titulescu era cooptat, ca titular al Ministerului de Finanțe, în guvernul prezidat de Al. Averescu. Renunțînd, cum va recunoaște dealtfel, de a mai reprezenta o anumită formațiune politică, eforturile sale au fost subordonate reorganizării finanțelor românești, tuturor intereselor de partid [18]. Investitura ministerială a conferit noi dimensiuni personalității sale, a cărei prestigiu a impus-o în rîndurile cercurilor financiare occidentale. În iulie 1920, în virtutea prerogativelor cu care fusese însărcinată de către guvernul din care făcea parte, el s-a aflat în fruntea delegației române prezente la Conferința de la Spa, acolo unde a fost discutată chestiunea învingătoare [19]. A condus, apoi, în întreg intervalul guvernării averescane, diferite delegații diplomatice care au participat la diverse conferințe, negocieri, tratative etc. La sfîrșitul anului 1921, prelua postul de ambasador în Anglia, convins fiind de însemnătatea misiunii sale, „pentru că, declara el, postul acesta e acum de o însemnătate covîrșitoare" [20]. În același timp, tot el era acela care asigura reprezentarea permanentă a României la Liga Națiunilor [21]. Această dublă ipostază, care îi permitea să reprezinte și să afirme interesele românești în raporturile internaționale, i-a oferit posibilitatea să devină, treptat, diriguitorul politicii externe românești. În iulie-august 1924 a reprezentat România la Conferința internațională de la Londra, acolo unde a fost lansat atît de discutatul „plan Dawes" [22]. La toate acestea se adaugă contribuția sa hotărîtoare la rezolvarea îndelungatului proces al optanților unguri [23].

Prin întreaga sa activitate, N. Titulescu a reușit să se impună în arena raporturilor internaționale, contribuind la sporirea prestigiului său și în rîndul unora dintre cercurile politice interne. Încă din decembrie 1925, numele său apărea printre cele posibile de a primi din nou învestitura ministerială [24]. În martie 1927, unele anturaje politice colportau zvonul după care Virgil Madgearu se deplasase la Londra, pentru a sonda atitudinea lui Titulescu față de eventualitatea numirii sale în fruntea Partidului Național Țărănesc [25]. Apoi, la data demiterii cabinetului Al. Averescu, la 4 iunie 1927i unii vorbeau chiar de un guvern N. Titulescu [26]. Desigur, de cele mai multe ori, prin răspîndirea unor asemenea insinuări se urmărea tocmai compromiterea șansei de a fi desemnat pentru nu post ministerial. Dar, teama celor care procedau astfel evidenția faptul N. Titulescu devenise unul dintre cei posibili de a pre-

18. Idem, 14 iulie 1921, p. 3859.
19. Cf. Emilian Bold, *De la Versailles la Lausanne (1919-1932)*, Iași, Ed. Junimea, 1976, p. 27-28 ; Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 127.
20. „Adevărul" din 25.VII.1924, p. 1.
21. Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 133.
22. *Ibidem*, p. 137.
23. Nicolae Titulescu, *Documente diplomatice*, București, Ed. politică, 1967, p. 171-186 ; Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 140 și urm. ; Ion Grecescu, *op. cit.*, p. 150-153.
24. N. Iorga, *Memorii*, vol. V, p. 79.
26. *Ibidem*, p. 221.
25. *Ibidem*, p. 184.

lua un departament guvernamental sau chiar conducerea unui cabinet. În cele din urmă, la puține zile după constituirea ministerului I.I.C. Brătianu din iunie 1927, fostul ministru la Londra era numit titular al Afacerilor Externe. Așadar, de la începutul lunii iulie 1927, în fruntea diplomației române s-a aflat o personalitate afirmată pînă atunci prin tot ceea ce realizase în domeniul vieții politice interne și mai ales europene. În toamna aceluiași an, la 1 octombrie 1927, ministrul de Externe a reușit să se impună ca senator, în fața unor personalități ca N. Iorga și S. Mândrescu, urmînd a reprezenta Universitatea din București în forumul parlamentar al țării [27]. Opțiunea profesorilor bucureșteni, care ascundea fără îndoială și unele calcule de ordin politic sau personal, era comentată de presa liberală ca reprezentînd „un deosebit omagiu pentru marile servicii pe care profesorul și omul de înaltă cultură care este Nicolae Titulescu le-a adus țării, atît în calitate de ministru al României la Londra, cît și ca reprezentant al ei în consiliul Ligei Națiunilor" [28]. În iulie 1928, datorită divergenților manifestate în rîndul unora dintre ministeriabili, N. Titulescu își anunța demisia din postul de șef al diplomației române, cerînd a fi numit din nou ministru de ordin personal. Nu voia să fie acuzat că demisionase din cabinetul precedent, cu intenția de a-și asigura astfel prezența în viitorul guvern, terese naționale. Deși prezent numai un an de zile în fruntea Ministerului Afacerilor Externe, timp prea scurt pentru punerea în practică a unui adevărat program diplomatic, N. Titulescu a reușit să consolideze rolul deținut de România în cadrul raporturilor internaționale, promovînd, cu consecvență, o politică de înțelegere și stabilire, desfășurată în limitele tratatelor existente, care reclamau respectarea *statutu-quo*-ului european [30]. În toamna anului 1928, atunci cînd succesiunea guvernamentală a fost preluată de național-țărăniști, Iuliu Maniu, noul premier, i-a oferit lui N. Titulescu postul de Ministru al Afacerilor Externe, refuzat însă de acesta din mai multe motive, dintre care, unele de ordin personal. Nu voia să fie acuzat că demisionase din cabinetul precedent, cu intenția de a-și asigura astfel prezența în viitorul guvern, care nu putea fi decît unul național-țărănesc. Cu toate acestea, el a continuat să se afle în cercul acelora care îndrumau politica externă a României, chiar dacă, oficial, nu ocupa o funcție care să-i confere acest rol [31]. A continuat să reprezinte România în capitala britanică pînă în toamna anului 1932. În tot acest interval, numele lui N. Titulescu a fost adus adesea în discuția cercurilor politice românești, mai ales în momentele de criză guvernamentală. De fiecare dată cînd se întrevedea o eventuală schimbare ministerială, Nicolae Titulescu era imediat chemat în țară și consultat în vederea rezolvării dificultăților survenite în sfera forțelor politice care conduceau țara. Ministrul român la Londra

27. „Dezbaterile Senatului" (în continuare D.S.), ședința din 17 octombrie 1927, p. 7-8.
28. „Viitorul" din 3.X.1927, p. 5.
29. Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 245-246.
30. Ion M. Oprea, *op. cit.*, p. 160.
31. *Ibidem*, p. 167.

reprezenta nu numai o soluție de rezervă, pentru eventualitatea în care nu s-ar fi ajuns la o formulă ministerială viabilă, ci, în multe împrejurări și pentru mulți dintre cei aflați în sfera forțelor politice conducătoare, el apărea ca singurul în stare să facă față impactului cu o stare de fapt greu de depășit. Dar, de fiecare dată a intervenit ceva pentru a se recurge la serviciile unui cabinet lipsit de Nicolae Titulescu. Însărcinat de rege, nu o dată, să formeze guvernul, el a eșuat întotdeauna, nereușind să întrunească adeziunea tuturor grupărilor politice consultate în acest sens. Desigur, cauzele care au determinat o asemenea circumstanță erau mult mai complexe decît par la prima vedere și ne îndoim că o formațiune guvernamentală condusă de N. Titulescu ar fi reușit să normalizeze o stare de lucruri caracteristice pentru criza cu care se confrunta România, și nu numai ea, în acea perioadă. Oricum, chiar dacă nu ocupa o funcție prea înaltă în ierarhia demnităților diplomatice și nici nu dispunea de capitalul politic al unei formațiuni partidiste, întrucît nu era înregimentat în vreo grupare de acest fel, el continua să reprezinte una dintre personalitățile vieții publice românești. Prestigiul său a crescut în permanență, atît în țară, cît și dincolo de granițele acesteia. Treptat, diplomatul român se afirmă ca o personalitate de talie europeană, a cărei opinie era nu numai ascultată ci și respectată. Contactele sale diplomatice s-au transformat în adevărate tribune de afirmare a intereselor naționale și de consolidare a raporturilor internaționale. Articolele publicate în prestigioase organe ale presei occidentale, precum și conferințele rostite în diverse ocazii l-au impus pe ministrul român în sfera acelora care preconizau o diplomație realistă, care să aibă în vedere, în primul rînd, viitorul continentului european, care nu putea fi conceput decît într-un climat de pace și securitate generală. Vorbind, de pildă, la Academia diplomatică din Paris, la 15 martie 1929, el evidenția necesitatea statornicirii și consolidării unei atmosfere de solidaritate internațională. La scurt timp după aceasta, diplomatul român, invitat fiind de Comitetul pentru înțelegerea internațională, rostea, la 6 mai 1929, în fața Reichstagului, celebrul expozeu intitulat *Dinamica păcii*, în care și-a expus concepția asupra păcii [32]. Concluzia afirmată atunci și reluată apoi era aceea că „lumea vrea pace ! Dar să fim sinceri : de îndată ce se gîndește la pace, preciza el, se îndoiește că dorința se va putea deveni vreodată o realitate permanentă" [33]. Pentru a depăși o asemenea reticență, care putea evolua către o stare de spirit generală, cerea tuturor să apeleze la rațiune și experiența istoriei. Încrezător în viitorul păcii, el se rostea din nou asupra aceleiași chestiuni, la 19 noiembrie 1930, într-o conferință ținută la Universitatea din Cambridge, pe care a intitulat-o, nu întîmplător, *Progresul ideii de pace*. Evidențiind dificultățile care se ridicau în calea păcii generale, remarca rolul Legii Națiunilor în realizarea unui climat diplomatic care să favorizeze progresul ideii de pace. Adresîndu-se tuturor celor răspunzători de destinul raporturilor internaționale, el îi întreba : „în întunericul

32. Cf. Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 273-286 ; 287-303.
33. *Ibidem*, p. 302.

în care lumea pare cufundată, care este lumina, oricît de slabă ar fi ea, care ține azi vie flacăra speranței dacă nu lumina de la Geneva?". Și răspundea imediat: „degeaba veți căuta-o aiurea: n-o veți găsi!" [34]. De data aceasta, N. Titulescu nu mai vorbea doar ca ministru al unei țări dornice de pace, așa cum a fost întotdeauna România, ci ca președinte al Societății Națiunilor. Dealtfel, alegerea sa în fruntea areopagului genevez, în septembrie 1930, demonstra faptul că N. Titulescu devenise un diplomat al Europei, învestit cu o demnitate în virtutea căreia se vedea pus în situația de a acționa și a se rosti asupra raporturilor interstatale ale bătrînului continent [35]. Desigur, în orice împrejurare se afla, el nu uita că înainte de toate datoria sa era aceea de a-și reprezenta țara. Alegerea în fruntea înaltului forum internațional o considera, bineînțeles, o cinste făcută României, o recunoaștere, așa cum declara dealtfel de la tribuna celei de a 11-a sesiune ordinare a acestuia, „că eforturile permanente ale țării mele de a organiza prin pace și muncă o viață conformă cu marile principii ale Societății Națiunilor n-au trecut neobservate..." [36]. Acționînd în conformitate cu aceste imperative, așadar interesele naționale cu cele internaționale, el s-a afirmat ca unul dintre marii diplomați ai acelor vremuri. Realegerea sa, în septembrie 1931, în fotoliul prezidențial al Societății Națiunilor, demonstra acest fapt. Pentru prima dată în istoria ilustrului areopag, se încălca tradiția, desemnîndu-se aceeași persoană pentru o demnitate atît de înaltă [37]. Activitatea desfășurată ca președinte el celei de a 12-a sesiuni a adunării Societății Națiunilor i-a sporit prestigiul internațional, contribuind în același timp la afirmarea intereselor naționale ale României. Reîntors la Londra, după încheierea mandatului prezidențial, el s-a arătat preocupat, ca și pînă atunci dealtfel, de afirmarea țării sale în concertul statelor europene și de respectarea tratatelor internaționale. Autoritatea sa diplomatică l-a impus din nou ca îndrumător al politicii externe românești. În octombrie 1932, el a acceptat să preia conducerea Ministerului Afacerilor Externe, refuzînd, de această dată, a mai încerca să formeze un cabinet, circumstanță care l-ar fi propulsat către fotoliul prezidențial. Cu aceasta, se încheia misiunea pe care o îndeplinise pînă atunci în capitala Angliei.

Preluînd conducerea diplomației române, N. Titulescu se declara pentru prietenia cu toate țările, precizînd însă că aceasta trebuia judecată în funcție, în primul rînd, de interesele naționale. Acționînd în numele acestor convingeri, politica externă a României s-a afirmat ca o politică realistă, ce continua de fapt o tradiție în acest sens. La fel ca atunci cînd se rostea de la tribuna Societății Națiunilor, în calitate de președinte al înaltului forum genevez, N. Titulescu a continuat să militeze pentru statornicirea unei atmosfere de înțelegere și colaborare, în virtutea căreia să se desfășoare raporturile internaționale. Odată cu

34. *Ibidem*, p. 341.
35. *Ibidem*, p. 330-331.
36. *Ibidem*, p. 331.
37. *Ibidem*, p. 376.

ascensiunea curentelor revizioniste, afișate de diferite state europene, care puneau sub semnul întrebării pacea bătrînului continent, N. Titulescu s-a ridicat împotriva oricărei acțiuni diplomatice care contravenea principiilor înscrise în sistemul tratatelor existente. „Ofensiva împotriva tratatelor, observa el la scurt timp după ce preluase departamentul Afacerilor Externe, devine periculoasă, cînd ia calea insinuării ; cînd seducțiunea se substituie violenței și cînd îmbrățișarea se substituie atacului" [38]. De aceea, declara el, orice acțiune diplomatică inițiată sau acceptată de România trebuia, înainte de toate, să concorde cu prevederile vechilor tratate. O eludare a acestora se putea întoarce, oricînd, împotriva intereselor noastre naționale. Dealtfel, această opinie era exprimată de toți cei investiți cu demnitatea de reprezentanți ai țării, atunci cînd afirmau că „România nu poate face altă politică decît aceea înfăptuită de Take Ionescu, consolidată puternic de Ion Brătianu și lărgită în proporțiile în care a fost lărgită de d-l ministru de externe, Titulescu" [39]. Respingînd manifestările revizioniste întreținute de horthyști și ecoul lor în Italia, N. Titulescu arăta că scopul acestor demonstrații era acela de a demoraliza țările vizate de spirit revanșardă, care amenința, în primul rînd, pacea Europei. Semnatarul tratatului de la Trianon nu uita să atragă atenția cercurilor revizioniste că „revizuirea nu este pentru România numai amputarea moșiei strămoșești. Revizuirea este amputarea atribuțiilor istorice ale neamului nostru, tocmai în clipa în care el și-a desăvîrșit unitatea" [40]. Indiferent de mutațiile survenite în diplomația europeană, N. Titulescu a rămas consecvent convingerilor sale dintotdeauna, afirmate, fără echivoc, de fiecare dată cînd în discuție erau aduse interesele românești. După ce ani de-a rîndul a militat pentru prestigiul Micii Înțelegeri și respectarea principiilor adoptate de acest organism politic internațional, N. Titulescu s-a numărat printre inițiatorii creării unui instrument de securitate în sud-estul Europei, realizat prin constituirea, în aprilie 1934, a Înțelegerii Balcanice [41].

Scrutînd sensul evoluției viitoare a relațiilor internaționale și raportînd interesele românești la sfera de manifestare a acestora, într-un moment cînd simptomele compromiterii sistemului diplomatic statornicit la sfîrșitul primului război mondial deveniseră manifeste, N. Titulescu declara, la 13 decembrie 1935, că „numai printr-o politică constantă de pace și de prietenie cu toate popoarele fără deosebire se poate asigura viața și dezvoltarea țării conform destinelor ei !" [42]. Prit tot ceea ce a întreprins și realizat în domeniul politicii externe, numele lui N. Titulescu a devenit, treptat, sinonim cu cel al diplomației române. Totuși, nu o dată, a avut de înfruntat opoziția unora, reticența altora sau gelozia acelora care nu voiau să accepte că succesele dobîndite de România în

38. D.A.D., 23 noiembrie 1932, p. 42.
39. D. S., 23 februarie 1934, p. 225.
40. D.A.D., 4 aprilie 1934, p. 1616.
41. Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică* ; București, Ed. politică, 1968, p. 126 și urm. ; Eliza Campus, *Din politica externă a României. 1913—1947*, București, Ed. politică, 1980, p. 337 și urm.
42. D.A.D., 13 decembrie 1935, p. 223.

domeniul raporturilor internaționale se datorau talentului și priceperii ministrului său de externe. În februarie 1934, atunci cînd se părea că în România va interveni o nouă criză guvernamentală, în unele cercuri ale camarilei regale se punea problema renunțării la serviciile lui N. Titulescu, „pe o chestie politică", pentru a nu se deconspira faptul că totul pleca de la inițiativa lui Carol al II-lea [43]. Situația ministrului Afacerilor Externe s-a agravat atunci cînd, intrigilor interne li s-au adăugat ostilitatea unor state fasciste și revizioniste care nu vedeau cu ochi buni prezența lui N. Titulescu la conducerea diplomației române. În acest context, fără o pregătire prealabilă, Carol al II-lea a hotărît îndepărtarea din guvern a lui N. Titulescu. La 29 august 1936, pretextînd că urmărea omogenizarea guvernului, Gh. Tătărescu a recurs la o remaniere de circumstanță, prin care N. Titulescu era exclus din noul cabinet [44]. Se încheia astfel, în mod neașteptat, cariera diplomtică a aceluia care se identificase pînă atunci cu afirmarea și apărarea intereselor românești.

Surprins și dezgustat de manevrele care au determinat actul debarcării sale neașteptate, N. Titulescu a continuat să rămînă în străinătate, departe de țară, bolnav și aproape uitat. Abia la 9 martie 1937, i se recunoaște titlul de senator de drept oferindu-i-se astfel posibilitatea de a se rosti din nou, în fața țării, asupra realităților românești [45]. A revenit în patrie la 29 noiembrie 1937, pentru a-și susține candidatura de deputat, avansată de Partidul Național Țărănesc, al cărui partizan politic va deveni [46]. Explicîndu-și izolarea survenită în ultimul timp, el declara că „lipsit de o tribună dela care să pot vorbi poporului român, precum și pentru a spulbera o serie de legende create în jurul meu, am crezut mai cuminte, — cu tot dorul meu de țară, — să aștept momentul cînd situația se va clarifica prin numirea guvernului care e chemat să prezideze alegerile precum și destinele de mîine ale țării. Azi, în România — conchidea el — o luptă mare este deschisă, cu privire la felul în care trebuie ocrotit cît mai bine interesul național, o luptă dela care nimeni nu poate rămîne în afară [47]. În cele din urmă, a fost ales deputat, pe o listă de candidați a Pareidului Național Țărănesc, urmînd a repreznta în forumul legislativ județul Olt [48]. Dar, așa cum se știe, Parlamentul ales în decembrie 1937 a fost dizolvat în prima lună a anului următor, fără a-și fi exercitat, măcar o singură zi, prerogativele cu care fusese învestit [49]. Prin urmare, N. Titulescu nu a mai avut prilejul de a urca din nou la tribuna Camerei, pentru a se afirma, încă o dată, ca apărător al intereselor naționale. Bolnav și în-

43. C. Argetoianu, *Pentru cei de mîine. Amintiri din vremea celor de ieri*, în *Monarhia de Hohenzollern văzută de contemporani. Antologie*, București, Ed. politică, 1968, p. 534.
44. Nicolae Titulescu, *op. cit.*, p. 814.
45. D. S., 9 martie 1936, p. 2265.
46. Florea Nedelcu, *De la restaurație la dictatura regală*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1981, p. 340.
47. „Dreptatea" din 30.XI.1937, p. 3.
48. „Monitorul Oficial", nr. 301 din 30 decembrie 1937, p. 9787-9788.
49. Florea Nedelcu, *op. cit.*, p. 319.

tristat de evoluția vieții politice românești, el a părăsit țara, stabilindu-se în Franța, Și, chiar dacă nu mai deținea o funcție oficială, acțiunile pe care le-a întreprins în ultimii ani ai vieții l-au înfățișat tuturor ca pe același neobosit militant pentru salvgardarea păcii. Ascensiunea conflagrației declanșate în septembrie 1939 i-a redus, treptat, sfera activității diplomatice, văzîndu-se nevoit, în cele din urmă, să renunțe la tot ceea ce constituise, pentru el ,o adevărată profesiune de credință. Dezavuat de cercurile guvernamentale românești și tulburat de evoluția evenimentelor internaționale, N. Titulescu s-a stins din viață la 17 martie 1941, în localitatea franceză Cannes, departe de țara sa și oamenii acesteia, cărora le închinase întreaga lui existență.

Prin moartea lui N. Titulescu dispărea, așa cum s-a relevat deseori, „unul dintre cei mai mari diplomați, oameni politici și oratori ai veacului nostru..." [50]. Înainte de toate, însă, se cuvine a fi evidențiată contribuția adusă la firmarea și apărarea intereselor naționale, care s-a constituit într-o permanență a activității sale generale. Încă nu-și începuse cariera diplomatică, care îl va propulsa către învestitura de conducător al politicii externe românești, cînd declara în fața tutturor celor ce reprezentau țara în forumul parlamentar : „mort pentru ideal : iată singurul epitaf pe care mi-l doresc" [51]. ar idealul avut în vedere, nu numai atunci, ci în întreaga-i viață, era acela pe care-l afirma cu puțin timp înainte deînch eirea carierei sale diplomatice : „vreau ca românul să fie stăpîn la el acasă..." [52]. Politica externă promovată cu consecvență de N. Titulescu a fost, așa cum se remarca nu mult timp după moartea sa, „singura pe care România o putea urma" [53]. La baza principiilor după care a dirijat diplomația română ani în șir, a stat înțelegerea imperativelor epocii, cărora le-a găsit soluții pe măsură. Nu întîmplător, în martie 1943, un observator politic londonez declara : „cîtă vreme Titulescu a condus politica externă a României, țara era admirată pretutindeni" [54]. Toți cei care l-au cunoscut pe ilustrul diplomat român au remarcat „clarviziunea în domeniul diplomatic" [55], „viziunea viitorului" [56] sau însușirea demonstrată de atîtea ori de marele om politic, „de a prevedea viitorul..." [57]. Comparat nu o dată cu Talleyrand, s-a spus despre „marele european" că atunci cînd spectrul războiului infestase întreaga atmosferă politică a Europei, „a fost, poate, singurul om care

50. Geneviève Tabouis, *Un om uimitor*, în „Scînteia" din 16.III.1966, p. 3.
51. D.A.D., 2 iulie 1921, p. 3449.
52. „Universul" din 18.VII.1936, p. 1.
53. B. Brănișteanu, *N. Titulescu. Amintiri, note, reflexii*, București, 1945, p. 19.
54. Olimpiu Matichescu, *Opinia publică internațională despre Dictatul de la Viena*, Cluj-Napoca, Ed. Dacia, 1975, p. 215 ; Prof. univ. George Macovescu, *Nicolae Titulescu — eminent exponent al gîndirii progresiste românești*, în „Revista română de studii internaționale", nr. 2-3, 1972, p. 98-99.
55. I. M. Maiski, *Un remarcabil diplomat european*, în „Scînteia" din 13.III. 1966, p. 3.
56. A. F. Frangulis, *„A fost, poate, cel mai mare diplomat al timpului său"*, în „Lumea", an. IV, nr. 11, 10 martie 966, p. 22.
57. Geneviève Tabouis, *op. cit.*, p. 3.

în acele vremuri a prevăzut cursul istoriei“ [58]. Dar, așa cum s-a întîmplat de atîtea ori de-a lungul secolelor, N. Titulescu, ca și Demostene cîndva, cu care l-au comparat unii, a fost îndepărtat din viața politică a țării sale, asemnea om printre cei care conduceau destinele României. Opera sa diplomatică, însă, continuă și astăzi a oferi celor interesați un exemplu de înțelegere a imperativelor unei epoci, situîndu-l printre marile spirite ale secolului [59].

Destinul lui N. Titulescu se aseamănă, de la un anumit punct, cu acela al lui N. Bălcescu. A dorit, ca puțini alții, asemeni marelui patriot pașoptist, binele patriei sale și a făcut totul pentru propășirea ei. Dar, sfîrșind departe de patrie, uitat, neînțeles, ca un adevărat martir al neamului său. Indiferent de toate acestea, însă, el nu și-a uitat niciodată țara, fapt demonstrat de precizarea pe care o făcea în testamentul său, mărturisind că m-am considerat totdeauna ca un soldat al teritoriilor alipite României între 1918 și 1920...“ [60].

58. „Lumea“, an. IV, nr. 2, 17 martie 1966, p. 20.
59. Cf. Charles Henry, *Un om politic clarvăzător*, în „Lumea“, an. IV, nr. 11, 10 martie 1966, p. 22.
60. „Magazin istoric“, nr. 9, septembrie 1981, p. 10.

DATE NOI PRIVIND ÎNCEPUTURILE ACTIVITĂȚII DIPLOMATICE A LUI N. TITULESCU

VALERIU FLORIN DOBRINESCU

Activitatea remarcabilă și calitățile deosebite ale lui N. Titulescu reies cu pregnanță din documentele emise de oficiile diplomatice străine cu care omul politic român s-a aflat în permanent contact timp de aproape două decenii. Dacă, în genere, se afirmă cu temei că depeșele elaborate de N. Titulescu reprezintă *un mod de gîndire diplomatică*, în care linia propusă, perspectiva și rezultatele practice sînt ancorate permanent *în slujba interesului național*, același lucru se verifică și în documentele din arhivele străine, acolo unde opera sa esae raportată la întregul ansamblu al relațiilor internaționale. Se cuvine amintit că acțiunile cunoscutului diplomat au servit comunitatea internațională, în virtutea unui respect deosebit pentru popoarele și statele lumii, pentru interesul general. Chiar acele „avertismente" ale sale față de diplomația Marilor Puteri nu fac altceva decît să-i întărească argumentele în favoarea *strategiei păcii*.

În cele ce urmează, ne propunem să prezentăm modul în care începuturile activității diplomatice a lui N. Titulescu sînt reflectate în documentele descoperite de noi în arhivele de la Public Record Office avînd în vedere că marele diplomat s-a aflat, între 1922—1927 și 1928—1932, în calitate de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar, în capitala Angliei.

Primele documente extrase din Fondul *Foreign Office* — corespondență general-politică — subliniază eforturile lui N. Titulescu de a pune oridne în finanțele românești, operațiune îndreptată spre facilitarea plății eșalonate a cupoanelor și a altor datorii externe, precum și spre obținerea unor împrumuturi de la băncile occidentale. Acțiunea este firească, deoarece, Anglia avea în primul rînd obiective economico-financiare în sud-estul Europei, inclusiv în România.

Numele diplomatului apare, încă din 1919, în *Anexa personalităților* din *Raportul Anual*, întocmit de Frank Rattigan, unde se subliniază că N. Titulescu este „un extrem de abil om de stat, în special în problema finanțelor" [1]. Nu au trecut neobservate la *Foreign Office* sau *City* străi-

1. Great Britain, Public Record Office, London-Kew Gardens. Fond *Foreign Office*, 371/4 705, 1920, f. 32 (în continuare se citează P.R.O., 371/...).

daniile ministrului de finanțe român de a obține împrumuturi [2] în Anglia, Franța și Elveția. Contribuția lui N. Titulescu a fost esențială.

Diplomatul român, de altfel, vizitase în mai multe rînduri Anglia. Ca delegat la Conferința Păcii, el a semnat, în numele României, alături de dr. Jean Cantacuzino, Tratatul de la Trianon și a contribuit *substanțial* la definitivarea Protocolului de la Paris din 1920 [3], ceea ce a presupus o strînsă colaborare și consultare cu reprezentanții Marilor Puteri, inclusiv cei englezi. De aceea, în ochii oficialităților britanice, numele lui Titulescu, cunoscut pînă atunci ca un renumit expert financiar, începe să devină sinonim cu acela de diplomat.

Ministrul englez la București, Herbert Dering, chemat în iulie 1921 la *Foreign Office*, a comunicat lui Sir E. Crowe posibilitatea ca N. Titulescu să primească, în curînd, calitatea de ministru la Londra. Același lucru îl va repeta, la 20 septembrie 1921, într-o telegramă adresată Ministerului de Externe Britanic, unde, vorbind de neînțelegerile de partid Take Ionescu-Titulescu, semnalează că, înainte de a-și prezenta demisia, șeful diplomației române va încerca „să-l numească pe Domnul Titulescu în postul de ministru la Londra" [4].

Titulescu a efectuat, cu puțină vreme înainte de numirea la Londra, o vizită la Paris, în calitate de ministru de finanțe, ceea ce l-a întîrziat să atragă atenția oficialităților britanice. Mai ales H. Dering, reprezentantul Angliei la București, se arăta neliniștit de o eventuală concesionare a terenurilor petrolifere ale statului în favoarea Franței. Neliniștea ministrului britanic nu se justifica, întrucît el însuși informase *Foreign Office*-ul de o declarație a lui Titulescu în privința Acordului de la San Remo : „Nimeni nu poate admite ca petrolul românesc să devină o armă politică contra României" [5]. Vom observa neîntîrziat un atribut al viitorului mare diplomat : *grija permanentă pentru avuția națională*.

Reprezentantul Angliei în România a fost anunțat, la 22 noiembrie 1921, că Titulescu va părăsi curînd Ministerul de Finanțe și va fi numit ministru la Londra. A doua zi, el anunța *Foreign Office*-ul că viitorul titular al Legației României „este foarte inteligent" și că „are maniere extrem de elegante" [6].

Documentele privind acreditarea lui Titulescu la Londra relevă rapiditatea cu care Ministrul de Externe britanic a răspuns la propunerea guvernului nostru. Ministerul Afacerilor Străine al României l-a solicitat pe Dering, la 12 decembrie 1921, să facă demersuri confidențiale pentru a afla, dacă la Londra „există, în principiu, vreo obiecție la propunerea guvernului român" [7]. Răspunsul din 15 decembrie a fost po-

2. Idem, 371/6215, ff. 179-180 ; idem, 371/4 692, f. 21-22, 9.
3. Arh. C.C. al P.C.R., Fond 103, dosar 8083, f. 15-20.
4. P.R.O., 371/6 215, 1921, telegrama nr. 532, 20 septembrie 1920, H. Dering (București) către *Foreign Office*, f. 128.
5. *Ibidem*, f. 22.
6. Idem, 6 215, 1921, telegrama nr. 635, 23 noiembrie 1921, H. Dearing (București) către F. O.
7. *Ibidem*, f. 197, telegrama nr. 253 (R), 12 decembrie 1921, H. Dering (București) către F. O.

zitiv [8], iar la 23 decembrie 1921, Guvernul Majestății Sale Britanice a informat că agreează numirea lui Titulescu ca ministru în capitala Angliei [9].

Numirea lui Titulescu la Londra s-a efectuat în baza raportului nr. 49 045 al Ministerului Afacerilor Străine al României, document semnat de regele Ferdinand I și Tache Ionescu, cu începere de la 16 decembrie 1921 [10]. Decretul, parafat de suveranul român, a fost emis la 27 decembrie. N. Titulescu a solicitat, la 28 martie orele 11 dimineața, a prezentat în fața regelui George al V-lea scrisorile de acreditare, în calitate de Trimis extraordinar și Ministru plenipotențiar, în misiune specială [11], al României la Londra. Acreditarea sa ca ministru în capitala Angliei a fost rezultatul activității remarcabile desfășurate de el pînă atunci. Avînd sprijinul lui Take Ionescu, care a sesizat, între cei dintîi, importanța pe care Anglia o juca în evoluția raporturilor internaționale, gîndind, el însuși, că „Londra este un post de observație de prim ordin" [12], numirea sa se încadrează în *eforturile diplomației României de consolidare a păcii și de conservare a Tratatelor din anii 1919—1920.* În concepția guvernului român, trimiterea în misiuni diplomatice a unor personalități avea în vedere *consolidarea Marii Uniri,* iar în întreaga activitate a lui Titulescu la Londra avea să îndreptățească această speranță.

Prezența lui Titulescu la Londra a avut darul să contribuie la întărirea raporturilor bilaterale anglo-române [13], talentul și capacitatea sa fiind unanim apreciate în cercurile diplomatice și financiare engleze.

În timpul primei misiuni de la Londra (16 decembrie 1921 — 6 iulie 1927), N. Titulescu s-a remarcat prin apărarea consecventă a *intereselor naționale ale României.* Două probleme l-au preocupat permanent pe diplomatul nostru. Prima, privește așezarea raporturilor economic-financiare anglo-române într-un cadru normal, prin rezolvarea tuturor chestiunilor litigioase din perioada anterioară, între care: reglementarea datoriilor de război [14], rezolvarea chestiunii distrugerii cîmpurilor petrolifere prin adoptarea principiului compensației, încheierea unui nou tratat de comerț, care să corespundă mai bine schimbărilor din viața economică internațională și să apere interesele bilaterale. Se verifica, aici, una din constantele gîndirii lui Titulescu, potrivit căreia înlătura-

8. *Ibidem,* f. 198, 200, 204.

9. Ibidem, f. 206, R. 191, 23 decembrie 1921, F. O., către H. Dering.

10. Arh. st. București, Fond Microfilme Anglia, P.R.O., *Foreign Office,* 372, 1818, Rola 246, f. 4-7 (documentul ne-a fost pus la dispoziție de Dr. Gh. Buzatu, căruia îi mulțumim cu acest prilej ; Arh. M.A.E., București, 77/T-34, vol. 1, D. 1175.

11. *Ibidem.*

12. B.C.S., Fond Al. St. Georges, Arh. Take Ionescu, CXXV/14, f. 4-7, Scrisoarea lui Titulescu către Take Ionescu, 10 ianuarie 1920.

13. I. M. Oprea, *L'Activité de N. Titulescu durant sa mission diplomatique à Londres (1922—1932),* în „Revue Roumaine d'Histoire", 4, 1966, p. 425-439 ; V. F. Dobrinescu, *Some Considerations on the Romanian-English Relations (1919—1940),* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie „A. D. Xenopol", Iași, XVIII, 1981, p. 72.

14. P.R.O., 371/20 427, f. 25-26.
aprilie 1925, de la Londra, N. Titulescu către Externe și Vintilă Brătianu.

rea asperităților economice și așezarea relațiilor comerciale pe baze noi nu întîrzie să pregătească terenul colaborării politico-diplomatice.

A doua preocupare majoră a omului politic român avea în vedere sistemul relațiilor internaționale, în care raporturile între Marile Puteri și micile state reprezentau o verigă importantă a eșafodajului diplomatic.

Documentele engleze relevă eforturile diplomatului pentru rezolvarea diverselor probleme economico-financiare, ținînd cont de *interesele naționale*. De mai multe ori, Titulescu și-a arătat nemulțumirea față de excludera micilor state de la negocierile cu caracter economic și a declinat să participe la vreo conferință dacă „România nu va fi invitată să participe pe picioar de egalitate" [15]. Un apărător strălucit au găsit în persoana lui N. Titulescu două chestiuni, reparațiile de război și optanții („subiectul care-l interesa ce mai mult" [16] — se subliniază într-un document englez), în fond economice, dar cu ample implicații politico-diplomatice.

Poziția diplomatului român în problemele internaționale, talentul și clarviziunea cu care se apropia de ele l-au adus, încă, din anii primei misiuni la Londra, aprecierile lumii diplomatice europene. S-a afirmat pe bună dreptate că, din acel moment, N. Titulescu a devenit adevăratul inspirator și conducător al politicii noastre externe [17].

În prim plan s-a aflat mereu respectarea tratatelor de pace care au consacrat *Marea Unire a Românilor* din 1918, a documentelor anexe [18]. Anglia a fost, dealtfel, prima mare putere care a ratificat Protocolul de la Paris la 14 aprilie 1922 [19]. În publicații [20] și presă [20bis], diplomatul a militat pentru integritatea teritorială a României și pentru relații pașnice cu toate Marile Puteri.

Apărător al fruntariilor stabilite după prima conflagrație mondială, N. Titulescu a aprobat orice acțiune care aducea un spor de securitate statelor europene. Dar nu a acceptat ca hotarele să fie garantate unilateral, cum s-a procedat la Locarno. Cu cîteva luni înainte de încheierea acordurilor de la Locarno, el avertiza asuprpa primejdiei, *pentru pacea europeană*, a unor „atari înțelegeri unilaterale" ; a comunicat guvernului englez că : *„împărțirea Europei în două, în țări cu granițele garantate și în țări cu granițe negarantate, va contribui la sporirea nesiguranței în loc să asigure consolidarea păcii (subl. ns.)"* [21]. Diplomatul nostru a insistat în favoarea creării unui „Locarno" pentru Europa Centrală, care să acopere, într-un fel, lipsa de eficacitate a acordului primar pentru această zonă. În riscuțiile cu oficialități britanice ca : A. Chamberlain, Lordul Cecil, Lampson Wellenley [22], el a accentuat punctul de vedere al

15. Arh. M.A.E., Fond 71, Anglia, General, vol. 1, 1925—1932, f. 7, T. 888, 21
16. P.R.O., 371/20 427, f. 25.
17. I. M. Oprea, *N. Titulescu*, București, Ed. științifică, 1965, p. 134.
18. P.R.O., 371/11 421, f. 12-13.
19. V. F. Dobrinescu, *op. cit.*, p. 71-72.
20. „The Ninettenth Century and after", London, vol. XCV, No. 568, June, 1924, p. 791-803.
20 bis. „Manchester Guardian", May 26, 1924.
21. Arh. M.A.E., Fond 71, Germania, Conf. Locarno, 1925, vol. 112, f. 7, 12.
22. P.R.O., 371/11 427, f. 50-51.

guvernului român „după care distincțiunea între granițe nu corespunde cu adevăratele exigențe ale păcii“ [23] și a cerut Angliei să nu tolereze eventualele încercări de revizuire a Tratatelor de Pace.

O altă chestiune care a stat în atenția ministrului român la Londra a fost dezarmarea. În diverse ocazii, N. Titulescu a afirmat că țara noastră promovează o *politică pașnică*, dar atîta vreme cît nu există o dezarmare generală sau parțială, România nu poate accepta de bunăvoie să-și limiteze armamentul [24]. Ca o ilustrare a acestei poziții stă mărturie procesul afectat Ministerului Apărării Naționale — cca 16,25% — cel mai redus (cu excepția Ungariei) dintre bugetele țărilor din centrul, sud-estul și răsăritul Europei. Discuția lui Titulescu, din 19 noiembrie 1926, cu vicontele Cecil de Chelwood reflectă atenția cu care diplomatul român urmărea *apărarea națională a României*, în contextul unor propuneri lansate de diverse cancelarii europene sau la Liga Națiunilor [25]. Cu acel prilej, el a afirmat că România este dispusă să încheie acorduri pașnice cu țări ca Ungaria, Bulgaria, U.R.S.S., ceea ce „ar pregăti terenul pentru și mai mult ar duce la crearea unei mentalități cu totul deosebite [26]. Diplomatul român a adoptat o poziție fermă, la 14 martie 1927, în problema controlului privat al armelor [27], încă o dovadă a prețului pe care România îi acorda păcii în Europa. În același timp, existau temeri față de de sinceritatea Marilor Puteri care ne-ar impune, subliniază Titulescu, „un arbitraj unde am fi dezarmați fără să ni se confere, în schimb, nici un fel de securitate“ [28].

Deși opininia publică engleză era refractară oricărui amestec în chestiunile Europei centrale și orientale, Titulescu a intuit rolul pe care diplomația britanică îl avea în rezolvarea problemelor internaționale ale continentului. Adept al diplomației deschise, al discuțiilor sincere, Titulescu a transformat aceste deziderate în postulate care îi vor defini întreaga activitate politică. El mărturisea ministrului Angliei la București că cea mai singură cale de a ajunge la o înțelegere cu Marea Britanie (diplomatul avea însă în vedere toate statele) este „prin prietenie“. In relațiile internaționale „trebuie să fii întotdeauna sigur pe faptele tale, să nu faci nici o promisiune care nu ar putea fi respectată, să arătați respect față de punctul de vedere opus și, în sfîrșit, să fii cinsitit în dorința de conciliere“ [29].

Activitatea deosebită a lui Titulescu la Liga Națiunilor, unde a militat pentru *universalitatea* acestui organism în spiritul concilierii internaționale, modul în care a apărat interesele naționale ale României la

23. Arh. M.A.E., Fond 71, Anglia, General, vol. 1, 1925—1932, f. 7.
24. Arhiva Ministerului Apărării Naționale, Fond 5417, dosar 26, Poziția 883, f. 4-6.
25. P.R.O., 371/11 421, f. 48-49.
26 *Ibidem*, f. 49.
27 *„Résumé Mensuel des Travaux de la Société des Nations“*, Genève, 1921—*1940*, vol. VII, nr. 3, 1927, p. 61.
28. Arh. M.A.E., Fond 71, Germania, Conf. Locarno, 1925, vol. 112, f. 11, telegramă de la Paris, 20 martie 1925, Titulescu către Externe.
29. P.R.O., 371/9981, f. 75.

diverse conferințe și reuniuni, contribuția sa la dezvoltarea relațiilor țării noastre cu Marile Puteri, în special cu Anglia, i-au adus aprecierea cercurilor conducătoare din țară. În septembrie 1926, ministrul Angliei la București, R. Greg, nu excludea posibilitatea ca diplomatul român să fie rechemat de la Londra, pentru a fi numit președinte al Consiliului de Miniștri, ceea ce ar fi adăugat el — „un avantaj" [30] din punct de vedere britanic. Titulescu nu a devenit prim ministru. În schimb, la 6 iulie 1927 a fost chemat de I. I. C. Brătianu în țară unde i s-a repartizat portofoliul Externelor, calitate în care avea posibilitatea să pună în aplicare vastele sale cunoștințe și experiența acumulată la Londra.

Cercurile diplomatice engleze și presa din Marea Britanie au exprimat satisfacția pentru numirea lui Titulescu ca ministru al Afacerilor Străine al României.

Documentele de la *Foreign Office* surprind cu acurateță vizitele deloc întîmplătoare pe care Titulescu le va efectua la Roma, Berlin, și Paris. Raporturile României cu aceste țări treceau prin momente nu prea favorabile și era necesar ca ele să fie ameliorate. Cu Italia, guvernul Al. Averescu încheiase un tratat și cîteva dintre clauze n-au fost bine primite de Titulescu [31], Ratificarea dec ătre Italia a Protocolului de la Paris [32] a fost însă apreciată, iar diplomatul nostru a intenționat, așa cum va mărturisi mai tîrziu, să acorde acestei țări „locul ce i se cuvine" [33] în cadrul raporturilor noastre externe. Titulescu avea în vedere și revizionismul de care începuse să fie animat guvernul lui Mussolini și dorea, fără îndoială, să estompeze o parte din planurile Ducelui în această direcție.

Raporturile româno-germane evoluaseră pozitiv, în special în latura economică, iar N. Titulescu năzuia spre consolidarea lor. În fine, cu Franța, țară cu care România colaborase atît de bine pe plan diplomatic, se iviseră, în special în vremea celei de a doua guvernări averescane unele dezacorduri care trebuiau să-și găsească rezolvarea. Oricum, vizita lui Titulescu la Roma nu a avut darul să mulțumească cercurile *Quai d'Orsay*-ului.

Moartea primului ministru I. I. C. Brătianu a prilejuit ministrului englez la București, Greg, un comentariu deosebit de favorabil în ceea ce privește personalitatea lui Titulescu: „cel mai de seamă om" din guvernul V. Brătianu, cel căruia noul președinte de Consiliu îi cere aproape patetic sfaturi și ajutor". Cu aceeași ocazie, el evidențiia „foarte buna cunoaștere" de către Titulescu a Angliei și „reputația sa la Ligă" [34], ceea ce îi conferea o valoare deosebită pentru raporturile bilaterale.

---

30. Idem, 11421, f. 13, R. Greg (București) către F. O., 28 sept., 1926.
31. *Ibidem.*
32. *Documents on British Foreign Policy*, 1919—1939, Series I A, vol. 3, London, 1970, p. 80 (Scrisoare a lui A. Chamberlain către W. Tyrell, de la Geneva, 9 martie 1927).
33. Arh. M.A.E., Fond T 34, vol. 13 (Memoriul N. Titulescu către gen. Antonescu, 23 octombrie 1940).
34. P.R.O., 371/12 221, f. 269, R. 298, 19 decembrie 1927, R. Greg către A, Chamberlain.

La 1 august 1928, N. Titulescu a revenit la Londra ca trimis extraordinar și plenipotențiar [35]. Începea o nouă etapă a extraordinarei sale activități diplomatice.

În anul 1942, W. Steed, care a fost și ia rămas până la sfîrșitul vieții un admirator și apărător al drepturilor noastre naționale, a publicat articolul *N. iTtulescu. Late Roumanian Ambassador to Britain.* Între altele, Steed scria : „Titulescu convingea prin două lucruri : *devoțiunea față de România și devotament față de cauza generală a păcii europene* (subl. ns.) [36]. Într-adevăr, prin activitatea depusă în cadrul primei misiuni la Londra Titulescu a constituit un exemplu viu de împletire a intereselor României cu cele ale comunității internaționale. Gîndirea și realizările sale constituie un model și, totodată, o valoroasă sursă de idei mereu actuale.

NEW DATA CONCERNING THE BEGINNINGS OF TITULESCU'S DIPLOMATIC ACTIVITY

Summary

We are presenting some new data taken from the anchives of the Foreign Office — referring to the beginnings of Titulescu's diplomatic activity. We are laying thepart he played in enlarging the bilateral relations, on his contribution to building an atmosphere of détente in Europe.

35. Înaltul Decret Regal nr. 2073, 1 august 1928 (B.C.S., Fond Al. St. Georges, N. Titulescu, Msse, 27 855).

36. „New Times and Ethiopia News", July 18 th 1942.

PAGINI DE ISTORIE: OPERE CU TEMATICĂ PATRIOTICĂ ALE LUI EDUARD CAUDELLA

CONSTANTIN STIHI-BOOS,
VASILISA-VERONA MANGU-PANCIOGLU

În contextul dezvoltării generale a muzicii românești din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, un loc deosebit îi revine creației de operă, stimulată de diversele forme de spectacole muzicale în vogă pe atunci. Prin marea lor varietate de manifestări și prin priza mare la publicul timpului, amintitele spectacole au prilejuit și o puternică manifestare națională, totul culminînd prin crearea primei opere românești de valoare, PETRU RAREȘ, de Eduard Caudella, în pragul secolului al XX-lea.

Prezenta comunicare are ca țel punctarea cîtorva aspecte mai caracteristice, în legătură cu exprimarea, pe un plan muzical de valoare mai deosebită, a patrimoniului, în trei opere ale lui Eduard Caudella (1841—1924), muzicianul român de structură romaneică cel mai important, poate, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, insistînd, bineînțeles, în final asupra operei PETRU RAREȘ.

Eduard Caudela, pînă să ajungă la împlinirea deosebită, de nivel superior, din PETRU RAREȘ, avusese de parcurs două etape, pe calea realizării unui moment muzical cu substrat patriotico-eroic și social bine reliefat, — avem în vedere operele OLTEANCA și FATA RĂZEȘULUI. Aceste două lucrări, posedînd încă un înveliș de clișee și de naivități de tip vodevil, se legau însă — și aici este punctul de importanță majoră al lor, reflectat, după cum vom vedea, tocmai în cele mai reușite pagini ale lor — de teme de rezonanță gravă și profundă (ca Războiul de Independență, în ambele opere menționate, la care se mai adaogă, în FATA RĂZEȘULUI, un moment dramatic al înfruntărilor sociale dintre țărănime și boierime-moșierime). Muzica lor, ca să nu mai vorbim și de cea din PETRU RAREȘ, nu este cu nimic inferioară celei compuse de alți muzicieni de factură patriotico-romantică de peste hotare, ca Erkel, Moniuszko sau chiar Glinka; totuși, și astăzi, din păcate, muzica lui Caudella continuă să fie neglijată și uitată, singurele excepții fiind doar cele ale muzicologilor Octavian Lazăr Cosma și Titus George Moisescu, care au scris pagini analitice consistente asupra ei.

Pe lîngă faptul că Eduard Caudella a căutat să facă și unele teoretizări asupra muzicii populare, el a mai încercat, și ceea ce este încă și mai important, a și reușit, în bună parte! — să realizeze o sinteză-fuziune între conformația sa artistică de tip romantic, specifică epocii,

și o serie de intonații-procedee medale-populare (moduri populare diatonice și cromatice, intervale specifice — ca secunda mărită —, fraze doinite de tip parlondo-rubato), reunite cu prelucrarea unor genuri populare (doină, dans, cîntec și baladă, ultima însă fiind și oarecum hibridă la Caudella, prin interferarea elementelor de cîntec bătrînesc popular cu cele de baladă cultă de tip apusean). Pe toate acestea le întîlnim, sub o formă sau alta, în toate cele trei lucrări de care ne ocupăm.

OLTEANCA, scrisă de Eduard Caudella în colaborare cu un înzestrat muzician amator din epocă, Dr. Gustav Otremba, pe libretul, nelipsit de unele calități literare, al generalului-scriitor Gheorghe Bengescu-Dabija (vezi și DICȚIONARUL LITERATURII ROMÂNE DE LA ORIGINI PÎNĂ LA 1900), este o destul de izbutită operă comică românească, din care însă în timpul vieții autorului a apărut... doar un singur fragment (Situația nu este mult mai bună nici astăzi, atît în ce privește editarea sau reprezentarea!). Deși a avut un mare succes la timpul său, fiind reluată de mai multe ori pe parcursul a vreo 30 de ani de la premieră (1879/1880—1909), ulterior, deși părea că pătrunsese temeinic în repertoriul național deja, nu a mai fost totuși niciodată reluată integral! Dacă în operă sînt destul de multe pagini izbutite (HORA FETELOR, ROMANȚA MARIEI — cu certe elemente folclorice, de dans în prima, de doină de jale într-a doua — ori utilizarea ca un leit-motiv ironico-parodic a unei teme de vals, plus reușitele momente bufe, dovezi de asimilare creatoare a procedeelor respective din muzica timpului), totuși punctul culminant al ei îl marchează excepționalul (nu exagerăm!) IMN-MARȘ DE VICTORIE al trupelor române din Războiul de Independență, din încheierea actului II. Avîntat, eroic, de mare expresivitate, circulînd și independent de operă, cu titlul *Calcă, române, plin de mîndrie* — după primul vers — acest impozant imn-marș (pe al cărui text au mai scris piese corale independente ca muzică și Th. Georgescu și C. Dimitrescu), a fost acel unic fragment din operă tipărit în timpul vieții lui Caudella, sub forma unei variante corale a cappella la 6 voci, de către Enrico Mezzetti, în „ARMONIA". CULEGERE DE CORURI — Iași. De atunci însă nici o altă editare, nici o altă reprezentare a operei!

O a doua „etapă" pe calea realizării unei opere cu implicații patriotice și sociale a fost, pentru Eduard Caudella, FATA RĂZEȘULUI, pe un libret ceva mai slăbuț, al lui Gheorghe Irimescu. Compozitorul a putut publica în timpul vieții sale din ea, doar UVERTURA, SÎRBA și pe cît se pare, o ROMANȚĂ. UVERTURA pare a fi cea mai izbutită pagină a operei, datorită împletirii unor teme în stil popular (ca melodia în stil de joc moldovenesc) cu procedee culte polifonice (ca de ex. suprapunerea contrapunctică a două teme în dezvoltare). Interesantă este și individualizarea, încercată de muzician, a grupelor de personaje — țăranii fiind însoțiți, sub o formă sau alta, de intonații în stil popular, iar orășenii, prin ecouri semiculte-occidentalizante. Dintre primele, o vervă și o inspirație deosebită o dovedesc HORA, JOCUL și excelenta BĂTUTĂ CU STRIGĂTURI (editată ulterior de Caudella cu titlul de SÎRBĂ, care alcătuiesc un adevărat BALET românesc, foarte frumos realizat, atît

sub aspectul redării intonațiilor populare, cît și al realizării simfonice ca atare. Semnalăm și prezența unor elemente de muzică bizantină, neașteptate în epocă, în RUGĂCIUNEA Smărăndiței, precum și MUZICA-MELODRAMĂ foarte dramatică pe fondul căreia se desfășoară în fruntea socială acută, prin dialog vorbit, dintre bătrînul țăran Moș Niculae și boiernașul-ofițer Iorgu. Credem însă că pagina cu cele mai impresionante rezonanțe rămîne, în afară de BALET, remarcabilul DUET dintre tînărul SOLDAT-țăran Nițu și acel ofițer-boiernaș Iorgu; pregătit de un ANTRACT, în stil tot de marș eroic, DUETUL celor doi ostași, chemați amîndoi la luptă pentru Independența țării, se prezintă avîntat, cu accente patriotice-muzicale mișcătoare, ca un adevărat angajament al celor doi, de a-și da viața pentru patrie și pentru neatîrnarea ei — acest fapt îl va face apoi și pe Iorgu să-și îndrepte greșelile săvîrșite împotriva țăranilor. Deci și aici, ca și în OLTEANCA, momentul-cheie, atît al desfășurării acțiunii, cît și al muzicii înseși, rămîne cel legat de imperativul patriotico-social. Bineînțeles însă, și soarta FETEI RĂZEȘULUI a repetat-o pe cea a OLTENCEI, în ce privește neprezentarea și needitarea, după succesul premierei din 1881/1882!

Însă, așa după cum ecoul Independenței și-a aflat cea mai frumoasă întrupare poetică în fragmentul epopeic al primei părți din SCRISOAREA A III-A de Mihai Eminescu, tot așa, credem, cea mai izbutită rezonanță muzicală românească a sa din tot secolul al XIX-lea, îl alcătuiește opera istorică-națională PETRU RAREȘ, moment de vîrf al întregii creații a lui Eduard Caudella atît ca muzică, cît și ca exprimare a unui mesaj național patriotic și social cu adevărat grăitor. Libretul are mai mulți autori: Theobald Rehbaum, A. Steuermann-Rodion, G. Barberis și însuși compozitorul. Octavian-Lazăr Cosma a arătat, pe bună dreptate, că prin PETRU RAREȘ, Eduard Caudella se situează, atît ca preocupări, cît și valoric, pe linia unor Glinka, Moniuszko, Erkel, Smetana și chiar Albeniz. Ca și la Eminescu, în SCRISOAREA A III-A, și aici trecutul istoric glorios servește la exprimarea impozantă a unor aluzii patriotice și sociale; toată opera este străbătută de „ideea luptei poporului pentru libertate și o viață mai bună“ [1]. Într-adevăr, două „forțe“ au preponderență în operă: pe de o parte, personajul colectiv al poporului, iar pe de alta umbra uriașă a lui Ștefan cel Mare, văzut ca un domnitor ideal, împlinitor al năzuințelor poporului; cele două „forțe“ amintite își vor găsi împlinirea și reunirea în final, în încoronarea ca Domn al Moldovei, a pescarului Petru Rareș, om din popor, care este însă în același timp și fiul drept al lui Ștefan cel Mare. Acest lucru este subliniat de compozitor încă de la prima apariție-arie a lui Petru (tenor), unde, după un RECITATIV cu ecouri de doină de jale urmează o BALADĂ avîntată despre Ștefan cel Mare în stil de marș eroic à la Ciprian Porumbescu. O mare însemnătate în operă îi revine ARIOSO-ului lui Marin (bas), clădit pe faimosul leitmotiv „al răsăritului de soare“, în stil de imn avîntat de mase, „cea mai pregnantă idee muzicală“ [2] a operei; el

1-2. Octavian-Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești, vol. IV. Romantismul.* București, Editura muzicală, 1976, p. 528 și 530.

va fi preluat apoi de Petru Rareș, însoțindu-l quasi permanent — tîlcul, credem, fiind evident, preluarea făcliei năzuințelor poporului de la Marin vechi dregător patriot de-al lui Ștefan cel Mare, de către vrednicul fiu, Petru Rareș ! În contrast cu Petru Rareș și oastea sa de țărani răsculați, caracterizați prin intonații populare sau de imn de mase, Ștefăniță-Vodă și boierii săi împilatori sînt prezentați cu ecouri occidentalizate, deci avem o încercare de definire muzical-contrastivă, chiar dacă pare oarecum naivă pentru spectatorul de azi. Elementele populare sau imnice apar peste tot unde este vorba în operă de personajele pozitive, reprezentînd poporul (de ex. : solemnul, impresionantul JURĂMÎNT din actul I, DOINA lui Marin și a Tudorei din actul II, ARIA-MONOLOG pe alocuri chiar cu rezonanțe à la Mussorgski, a legendei lui Ion Neculce din O SAMĂ DE CUVINTE, tot din actul II, FINALUL actului II, eroic-grandios, cu reluarea temei „răsăritului de soare", „DORUL ILENEI", preludiu orchestral în stil modal de doină la actul III, urmat de o nouă reluare a motivului „răsăritului de soare", BALETUL, format de o HORĂ și de un BRÎU, mai reușit, credem chiar decît cel din FATA RĂZEȘULUI, impunătorul COR FINAL, adăogat, ca și PRELUDIUL la actul I, de Caudella în ultima versiune, revizuită, a operei). Deci, muzicianul, deși rămas pe pozițiile romantismului secolului trecut, a valorificat totuși foarte interesant intonațiile populare, cu armonii, nu totdeauna tonale, ci și modale ! Momentele reușite, atît lirice, cît și epice, din partitură, utilizarea leit motivului, amploarea scenelor corale de mase pe texte exprimînd năzuințele de libertate ale poporului, rolul sporit atribuit orchestrei, cantabilitatea expresivă a melodiilor și unele îndrăzneli armonice mai neobișnuite în epocă — toate contribuie la conferirea unui loc de frunte operei PETRU RAREȘ printre creațiile românești, fie chiar și în stil romantic, de operă ! Din păcate însă, și această partitură, cu merite de loc neglijabile, nu a fost nici pînă astăzi editată integral, ci doar fragmentar, iar de reprezentarea ei la opera din București nici vorbă nu este, deși, pe de o parte, aceasta ar putea constitui o binemeritată reluare la aproape un secol /!!/ după premierea din 1900, iar pe de alta, s-ar confirma din nou succesul reluărilor operei la Iași și Galați. În felul aceasta, atît specialiștii, cît și publicul meloman de la noi sînt lipsiți de una dintre cele mai valoroase verigi din evoluția operelor românești din trecut și pînă la marile realizări interbelice — culminînd cu OEDIP de Enescu — și apoi din zilele noastre. Fie ca și îndemnul din această modestă comunicare să contribuie la un reviriment în ce privește valorificarea moștenirii noastre culturale-muzicale în ce are ea mai bun, ca de pildă și aceste opere — și în special *Petru Rareș* — ale lui Eduard Caudella !

O PAGINĂ DE ISTORIA MUZICII ROMÂNEȘTI — JUBILEUL DE 50 DE ANI AL COMPOZITORULUI GEORGE ENESCU

GEORGETA ȚURCANU

„La început pianul singuratec se plînse ca o pasăre părăsită de ei, vioara o auzi, îi răspunse ca dintr-un copac învecinat. Era ca la începutul lumii, ca și cum n-ar fi fost decît ele pe pămînt sai mai curînd în acea lume închisă, zămislită de logica unui creator și în care nu vor fi de-apururi decît ele două — în această sonată. Să fie o pasăre, să fie sufletul nedesăvîrșit încă al micii fraze muzicale, să fie o zînă nevăzută care se tînguie și al cărui plîns pianul îl repetă cu iubire ? Țipetele ei erau atît de neașteptate că vioristul era silit să le culeagă printr-o repezire a arcușului. Minunată pasăre ! Vioristul părea că vine s-o vrăjească, s-o îmbine, s-o prindă. Pasărea intrase în sufletul lui, mica frază muzicală chemată zbuciuma ca din altă lume făptura cu-adevărat posedată a vioristului".

Pasajul citat este o pagină de antologie a prozei franceze și face parte din romanul „În căutarea timpului pierdut" de M. Proust. Autorul descrie finalul „Sonatei lui Vinteuil", în care muzicianul Vinteuil, creat de Proust, nu este altcineva decît G. Enescu. Într-una din scrisorile sale scriitorul a mărturisit că atunci cînd a scris aceste rînduri și-a amintit îndeosebi de o sonată pentru pian și vioară de Cezar Frank, cîntată mai cu seamă de George Enescu.

Un mare scriitor francez a fost adînc impresionat de vraja artistică a unui mare muzician român. Muzicianul nu era altul decît marele George Enescu, de la a cărei naștere s-au împlinit anul acesta 100 de ani. Centenarul nașterii sale, jubileu înscris în calendarul marilor aniversări UNESCO pe 1981 a fost sărbătorit în țară și în lumea întreagă.

Dar, să ne întoarcem cu gîndul în timp, în anul 1931 cînd, artistul era în viață și țara îl sărbătorea pentru un alt jubileu al său, împlinirea celor 50 de ani. La acea vîrstă, Enescu dăruise patriei o operă genială, cucerise faima unui reputat instrumentist și devenise un mare artist al lumii. Firește, era cum citim într-un cotidian al vremii „... tot atît de

tînăr ca și de obicei. Fața-i era senină, părul negru s-a îmbogățit numai cu o șuviță argintie. Costumul era ca de obicei de culoare sobră, gris închis, pălăria neagră cu borurile mari și mănușile de piele maron feresc mîinile sale făuritoare de opere nemuritoare și invocatoare de armonii magice" [1].

George Enescu a dorit să trăiască acest moment al vieții sale pe pămîntul țării în care s-a născut și în mijlocul poporului pe care l-a prețuit atît de mult. Într-un articol semnat de Alex. Philippide, intitulat „Jubileul maestrului George Enescu" [2] citim următoarele : „Marele magician al muzicii românești, întors din lungi călătorii prin meleaguri străine a ținut să-și serbeze aniversarea în patrie. Oricît vor fi fiind de strălucite succesele pe care, ca violonist și compozitor, le-a reputat în marele metropole ale Europei și Americii, adevărata sărbătorire, care împacă adînc sufletul, nu poate să aibă loc decît în țară. Cincizeci de ani ? Cine ar fi spus ? Pentru noi Enescu nu are vîrstă. Sînt 15 ani, de cînd, la Teatrul din Iași în preajma războiului l-am ascultat pentru prima oară. De atunci, am avut prilejul să luad de nenumărate ori, la Iași, în timpul războiului, la Paris, din nou în țară... Marii artiști nu au vîrstă. Privindu-l pe Enescu, acum cînd față în față stau de vorbă, îmi dau seama încă o dată de acest adevăr. O privire încărcată de vis, de laolaltă grea de suflet și aeriană, o privire care izvorăște lin din ochii adînci meditativi, străfulgerați din cînd în cînd de o ușoară ironie. O privire intens spirituală".

Aceeași dorință a neobositului G. Enescu de a poposi în țară și de a-și alina dorul de ea, o găsim și în cuvintele compozitorului Constantin Brăiloiu : „Drumețul împlinește cincizeci de ani. De pe seninele înălțimi ale maturității, ochiul măsoară minunata cale biruită. Bucuria cucernică a muncii săvîrșește stăpînește gîndul. Dar în ceasul înalt al împlinirii, dorul popasului cucerește pe cel neobosit. Sînt semne că Enescu ni se va da nouă întreg. Sîrbele Jiului răsună stăpînit într-a treia sonată de vioară. Și deunăzi mi-a mărturisit că tainele cîntărilor bizantine ale bisericii răsăritene îl ispitesc tot mai mult. Într-a cincizecea zi a nașterii sale, peste florile dragostei tuturor, Profetul în țara sa calcă pragul unei noi vieți a duhului" [3]

Din presa vremii constatăm o grijă deosebită în organizarea acțiunilor închinate sărbătoririi semicentenarului marelui compozitor. Încă din luna martie găsim următoarea mențiune : „În luna august, maestrul

1. — Georeg Enescu ne destăinuie ce l-au învățat cei 50 de ani de viață. Rampa, An. XVI, nr. 4096, 16 sept. 1931, p. 1.

2. Alex. Philippide, Jubileul maestrului George Enescu, Dimineața, București, 27, nr. 3919, 23 oct. 1931, p. 1.

3. Const. Brăiloiu, Jubileul maestrului George Enescu, Adevărul literar și artistic, An. X, seria II, nr. 569, 1 oct. 1931, p. 2.

G. Enescu împlinește 50 de ani. De prisos să mai amintit că din această viață de om aproape întreaga activitate a fost închinată înfăptuirii și înălțării unei arte muzicale românești demnă de nivelul cultural al lumii în care trăim și propagării acestei arte în toate țările civilizate dincolo și dincoace de ocean. Pentru atîta muncă desfășurată și pentru atîta geniu închinat neamului românesc, maestrul G. Enescu va trebui să primească la aniversarea sa din august prinosul recunoștinței patriei sale... Maestrul Enescu nu aparține numai națiunii sale. El a devenit de mult o ilustră figură internațională prin faima mondială a geniului său muzical. Sărbătorirea maestrului Enescu va avea deci și caracterul unui eveniment internațional și trebuie pregătit ca atare. Va fi un prilej strălucit de a prezenta străinătății dezvoltarea muzicii moderne românești sub influența maestrului Enescu și evoluția școlii muzicale românești sub îndrumarea întemeietorului ei. Aniversarea imprimă întregului an în curs marca unui an jubiliar al muzicii românești" [4].

În același scop de organizare a acțiunilor omagiale, cotidianul Lumea punea în lumină inițiative și strădanii ieșene. Rectorul Academiei de muzică și artă dramatică, Mircea Bârsan, animatorul acestor acțiuni, arată că „Țara întreagă într-un singur suflet are datoria de a sărbători cu toată dragostea, cu tot entuziasmul și cu fast deosebit pe acela care a revărsat asupra ei și cu scînteiere divină a geniului său lumina neîntrecutei sale arte și cinstea neprețuită a unei glorii universale. Dar mai ales nouă, moldovenilor în special și Iașului în particular incubă datoria și onoarea de a omagia pe maestrul Enescu știut fiind că dînsul este al nostru, al Moldovei. De aceea Academia de muzică și artă dramatică în unire cu Societatea „G. Enescu" vor organiza pentru sfîrșitul lunii noiembrie o săptămînă Enescu atît în Iași cît și în principalele orașe din Moldova" [5].

Sînt nobile gînduri și impresionante gesturi, demne de a fi reținute și de contemporaneitate.

Aniversarea lui G. Enescu a fost o mare sărbătoare a țării. Capitala și orașele provinciei i-au adus omagiu. La Ateneul Român a fost declarat cetățean de onoare al municipiului București, Societatea de radiodifuziune a organizat emisiuni cu programe speciale, presa i-a închinat numere jubiliare. Condeie de frunte ale scrisului românesc i-au aureolat personalitatea și creația. Prietenii săi, actorii, nu au fost mai prejos. Din multitudinea acestor manifestări relevăm următoarele :

4. Liviu Artenie, Aniversarea maestrului Enescu, Rampa, A. XVI, nr. 3941, 12 martie 1931, p. 1.

5. Mircea Bârsan, Semicentenarul maestrului G. Enescu, Lumea, An. XV, nr. 3978, 18 sept. 1931, p. 2.

Tudor Arghezi, colaborator al ziarului Adevărul literar și artistic i-a închinat sărbătoritului un măestrit eseu intitulat „Un jubileu de lăută“ [6].

Un frumos „Cîntec românesc“ [7], semnat de Adrian Maniu și apărut în ziarul Dimineața, evocă geniul lui G. Enescu, apropiindu-l de cel al poetului M. Eminescu.

---

6. Tudor Arghezi, Un jubileu de lăută, Adevărul literar și artistic, An. X, seria II, nr. 569, p. 2.

„Maestrul Enescu, cum i se zice verbal și în scris d-lui George Enescu, împlinește vîrsta de 50 de ani și presa îl sărbătorește. Dacă melancolia, aparentă pe fruntea cu lauri de hîrtie de ziar a marelui nostru lăutar, se va simți mîngîiată de închinăciunea greierilor negri ai rotativei mîzgălici, atunci să iasă în dansul tipsiilor și să-i treacă pe dinainte jucînd, jucînd toate literele mari și minuscule ale tiparului, dreptele, cursivele, aldinele, monumentalele și groteștile din toate alfabetele, goticele, romanele, chirilicele, arabele, ebraicele, ca un drum de furnici între Bărăgan și eternitate. Vocalele să cînte și consonantele să urmeze pîn la elvezir. Și să vie un vînt mare de foi in-quarto, în -octavo, pergamentele, velinele, japonul și un vifor de pene ca o lume de ciori albe împărătești, amestecată cu ciocurile avînta te din călimări în soare.

Iată, poate, cortegiul de văzduh care întîmpină ziua de naștere a prunculuí, ales pentru răsunet. Cînd a împlinit o viață mai lungă, Ibsen, noi eram copii și se pare ținem minte alaiul Scandinaviei, care a defilat o zi întreagă prin fața balconului ilustrului unchieș cu trîmbițe, simbole și trofee literare.

Firul de ață de mătase, G. Enescu și l-a purtat deosebit de urzeala generației, din care și l-a scos afară. Precocitățile speciale ale muzicii fac dintr-un copil de patru ani un magistru și-l ridică în furia vieții, de crud. Pe de-asupra albiilor legănate cu piciorul gol al torcătoarei pe prispă, ele au pregătit meșterului vioarei, un loc argintiu în constelația prinților de sînge și blazon. Duioșia corzilor și-a făcut întotdeauna mai repede loc și mai cu seamă de-a dreptul către inima învăluită în purpură și hermină, decît geamătul scrîșnit al condeiului singuratic — și pe cînd încovoietorii noștri de cuvinte se găseau încă în potcovărie și ucenicie, înfierbîntînd de zeci de ori fierul puternic și prost ca să-l silească la o strîbmătură apropiată de copita fantomei dintre uragane, G. Enescu era o celebritate, avea tacîm la masa Cinei celei de taină și se odihnea, răcorit, de tînăr, ca un Hagus, în fața mării într-un ritm de aripi și evantalii.

Harul auzului melodic nu-i dăruit orișicui ca să fie scurtată vioara și lauda să se însoțească din harpă sau clavecin. Natura toată și zeii toți au putut abia să dea naștere unui singur Pan, care a colindat mii de ani, căutîndu-și părechia, inexistentă nici în munte, nici în șes. Și blestemat să îmbătrînească flăcău, pentru că nu poate iubi nici de tot ca omul, nici de tot ca țapul, stă mohorît și șovăielnic între două firi. Ce poate spune greaua noastră nepricepere, pentru care cîntecul are consistența fragilă și nedeterminată a unui al patrulea sau al cincilea ecou / Cana noastră de lut poros nu s-ar putea ridica mai sus decît o lasă fragilitatea urechii, printre steaguri și vîrfuri de lănci ca să închine un strop de aur rece, în gloria celui mai consacrat.“

7. Adrian Maniu, Cîntec românesc, Dimineața, 27, nr. 3919, 23 oct. 1931.

„Nu sărbătorim un om, ci însăși muzica românească. Așa ne-am fi bucurat odinioară să cinstim în viața lui Eminescu, poezia română, dar acest noroc nu l-am avut. Visător cu negre plete și cu ochi adînci de noapte, trăind cît mai departe de lumea căreia îi dăruiește cîntecele — Enescu ar fi el însuși o minunată inspirație

pentru o baladă, ce ar povesti toată jalea cîntecului, tălmăcind vraja dintre un suflet stingher și o vioară fermecată.

Ar plînge doina și răscolitoare ar chema peste veac bucîume și cavale din munții cărunți de sus din cornul Moldovei — de unde tot prin cîntec Ștefan Vodă își chema plăeștii la luptă — sau prin gură de clopot mulțumea cerului de izbîndă. Din hanuri coperite cu șindrilă, ascunse în podgorii roșcate, ca vulpea, cînd cerul sfințește în aur — ar picura sunetul alăutei luminos și tainic, întocmai ivirii stelelor, sau șoaptei argintii a izvoarelor.

E uneori tremur de cleștar — viers de privighetoare măiastră — alte ori talancă blîndă din turma Mioriței și pe urmă hora ce love ște ritmic pămîntul pînă ce jocul ridică peste toți înălțare. Și tot ce nu poate rosti cuvîntul, pentru că îl întrece — se preschimbă în cîntec, să fie mai aproape de dragostea cea mai sfîntă, și de rugăciunea cea mai curată.

Sunt astfel liturghii vechi ce răsunau într-o bisericuță de sat, unde copilul îngîna cu jumătate glas pe îngeri și sunt și răsunetele vechilor tragedii grecești — găsite de tînăr pe meleagurile noastre, cum alt ciobănaș ar afla într-o măgură odoare din vremea Atrizilor, sau cum în basmele noastre mai scînteiază legende din căutarea mielului cu lîna de aur și trecînd înot Marea Neagră și-a căutat loc de pășune într-o poiană din Munții Călimanului. Toate aceste glasuri și multe altele neînțelese decît acelora pentru care fildeșul și abanosul pianului se arată ca zile și nopți — iar razele lunii strunele întinse unui cîntec dincolo de lume — își chiamă o sărbătorire, o închinare — nu în larmă, ci în reculegere — nu în urale, ci în ascultare. Enescu tăcut pentru că numai tăcerea poate sta în preajma și întîmpinarea muzicii adevărate — își poartă menirea prin veac aducînd înduioșare, limpezind cu minunea harului său — turburatele noastre gînduri — purificînd turburate și josnice patimi ale unei întregi omeniri, învățînd sub ascultarea lui, măcar în ceasul cînd își slujește arta — ca toate inimile să aibă aceeași cadență robite frumuseții.

Dar chiar știind că prin cele ce dezvelim vom mîhni pe acel ce a întrupat mai mîngîietor și mai puternic decît oricare altul, talentul muzical, purtîndu-l prin depărtate pribegii pentru faima unui renume ce ne dăruiește slavă — e bine să ne amintim că omul cu înfățișare de zeu și cu însușiri de înger, nu e îndestul sărbătorit prin concertele lui : tot pentru noi o sărbătoare.

Știți oare că Enescu are o operă pe care ar trebui să avem prilej să o auzim într-un repertor național /.

Știți că mai mult de jumătate din compozițiile lui Enescu sînt netipărite /

În smerita lui măreție Enescu dă numai ceea ce i se cere — fugind de gloata celor care se îmbulzesc să obțină favoruri, în locurile unde dreptatea întîrzie.

Cît despre laude — iată singurul lucru de care nu mai e nevoie — dacă era pentru altul — Enescu ar fidat tot ce are — ca de obicei."

8. George Călinescu, La un portret al lui George Enescu, Adevărul literar și artistic, 1931, An. X, seria II, nr. 569.

„Chipul fizic al lui George Enescu este însăși definiția muzicii care este proporție. Ființa sa este doe o venustat desăvîrșită, care s-a clarificat mereu în cursul vieții ca sunetul unei violine. Frumusețea sa n-are nimic fiziologic, de natură să atragă turburări afective în sufletul ascultătoarei. E o frumusețe rece, numerică, orfică, de esență metafizică, încît pare o criptogramă a muzicii sale însăși. Eu altfel mi-am închipuit pe Orfeu narcotizînd pădurile, sau pe Amfion care clădea Teba în sunetul lirei. Istoria muzicii întrebuințează cu oarecare exces cuvîntul divin. Totul e dumnezeiesc în împărăția Euterpei. Dacă ne mărginim să dăm acestui cuvînt numai înțelesul desăvîrșitei abstracții, chipul lui Enescu este într-adevăr un stil divin... Portretul lui Enescu este liniștea muzicii antice, readuse la modul lirei. În violina lui Enescu răsună străvechea liră, este adevărat, dar lira este ținută de Orfeu, și ca atare este străbătută de o tristețe tragică."

Un admirativ partret îi consacră şi George Călinescu iar marele artist C. I. Nottara relevă marele merit de a fi făcut cunoscută peste hotare frumuseţea muzicii româneşti [9].

Un interviu cu valoare de corolar, intitulat „G. Enescu ne destăinuie ce l-au învăţat cei 50 de ani de viaţă" pune în lumină crezul artistic, politic şi moral al marelui muzician. Luînd în discuţie originalitatea şi specificulromânesc în artă, G. Enescu afirma că „Originalitatea nu este ce se poate învăţa sau dobîndi prin rutină. A scrie muzică pe teme populare e frumos şi a scrie compoziţii inspirate e şi mai frumos. Principalul este că aceste lucrări să poarte pecetea unei creaţiuni originale, a unei individualităţi bine conturate. Mozart, Haydn, Beethoven au utilizat aceleaşi mijloace şi aceleaşi forme şi din lucrurile lor se desprind un ce caracteristic pentru fiecare în parte. Cred că este o greşeală a unoradintre modernişti a acorda toată atenţia unor amănunte de tehnică componistică prin repetarea cărora vor să-şi afirme originalitatea neglijînd însă ansamblul lucrărilor" [10].

A fost un mare luptător pentru pace. În concepţia sa muzicienii erau apostolii păcii iar menirea muzicienii era „să stingă urile, să potolească patimile şi s-apropie inimile într-o caldă-n frăţire". G. Enescu considera că pacea nu va putea fi asigurată decît atunci cînd toate naţiunile vor fi călăuzite de principii de cinste, moralitate şi sinceritate. „Viitorul este — ca şi în viaţa oamenilor — spunea G. Enescu — al naţiunilor cinste, care pot privi în jurul lor cu capul sus. Visam omenirea liniştită, aşezată, ori astăzi trăim un fel de nebunie, suntem veşnic ameninţaţi şi prăbuşirile economice, chiar dacă nu te ating personal, tulbură atmosfera prielnică creaţiei şi-ţi alterează optimismul. Continui să visez o lume care să se conducă după principiile ordinei şi ierarhiei,

---

9. C. I. Nottara, George Enescu împlineşte 50 de ani, Dimineaţa, An. XXVII, N. 8855, 20 august, 1931, p. 3.

„Acum cincizeci de ani, la 19 august, în Nordul Moldovei la Liveni, George Enescu a văzut pentru prima oară lumina zilei. Născut pe pămînt sănătos, din părinţi sănătoşi, copilul robust de atunci a devenit marele mudicamt de zi. Un atavism misterios a strecurat în creierul şi în sufletul lui, germenul genial al muzicii. Caracteristica şi puternica chezăşie s-a manifestat foarte de timpuriu. Primii paşi ritmici şi melodici i-a efectuat sub imboldul Iaşului, ce mai tîrziu să-i activeze Viena şi în urmă să-i desăvîrşească Parisul. Această contopire de geniu şi cultură a fost şi este pentru ţara românească ceea ce un Franz Liszt fusese odinioară pentru Ungaria. Căci străinătatea a cunoscut în mod efectiv pentru prima oară, puternica exteriorizare a sufletului artistic românesc, luînd în fine contact cu spiritul creator muzical al solului nostru, pe care poate nici nu-l bănuia că există, aci creaţiunea muzicală, fiind totdeauna considerată în Apus ca superlativul gîndirii omeneşti. Prin arcuşul vrăjit, a strecurat în sufletul auditoriului accidental, toată nostalgia văilor şi cîmpiilor noastre ,iar rapsodiile lui meşteşugite prin cîntecul nostru popular au făcut să vibreze o lume civilizată şi pretenţioasă. Astfel George Enescu ridicînd muzica românească la nivelul celor apusene şi-a cinstit ţara, totodată brăzdînd larg drumul urmaşilor săi români într-o creaţie muzicală, pe care i-a încurajat şi recompensat, a cimentat muzicii româneşti culte o existenţă definitivă în concertul universului muzical."

10. George Enescu ne destăinuie ce l-au învăţat cei 50 de ani de viaţă, Rampa, An. XVI, nr. 4096, 16 septembrie 1931, p. 1.

singurele modalități pentru propășirea acestei omeniri. Din nefericire, nu vedem sublima lecție pe care ne-o dă natura, ierarhia din Univers, fără de care s-ar ciocni Pămîntul de Soare..." [11].

Ca dascăl, ca pedagog, Enescu recomanda tinerei generații sinteza experienței celor cincizeci de ani ai săi, concretizată în „Muncă, cinste, altruism și modestie, cît mai multă modestie" [12].

Întreaga sa viață este o desăvîrșită întrupare a acestui crez și ideal moral.

11. Idem.
12. Idem.

GEORGE ENESCU ŞI REVISTA „MUZICA“ (1916—1925)

IOSIF E. NAGHIU

În 1916 George Enescu avea 35 de ani. Tînărul muzician era deja cunoscut şi foarte apreciat. La 1 ianuarie 1916 apare primul număr din revista „Muzica“ sub direcţia lui M. Mărgăritărescu, Maximilian Costin şi I. Nonna-Otescu.

În precuvîntare se spune că „Asistăm de cîtva timp, la o înflorire îmbucurătoare şi plină de făgăduieli a diferitelor ramuri ale nobilei arte : cu George Enescu în frunte, gloriosul ei steag, luptă vitează şi binefăcătoare, o vrednică falangă de compozitori şi de virtuoşi români“ (p.1). Comitetul de redacţie al revistei Muzica a reuşit să determine pe George Enescu să scrie un articol pentru primul număr din revista „Muzica“. Lui Enescu nu-i plăcea să ţină conferinţe şi să scrie articole.

George Enescu a scris un articol scurt, cu elemente meditative „Dorinţa“. Este un articol scurt, ca tot ce a scris Enescu. Discursul de recepţie a lui Enescu are doar două pagini (Despre Iacob Negruzzi şi intrarea muzicii la Academie). Iată articolul lui George Enescu „De cîtva timp a început la noi în ţară să se cultive şi să iubească muzică într-un chip neaşteptat. Compozitori, virtuoşi, cîntăreţi, se ivesc din toate părţile, asociaţiuni se formează pentru popularizarea muzicii. Toate acestea sînt foarte îmbucurătoare. Un singur nor întunecă această aurora : este faptul că fiecare vrea să joace un rol preponderent şi de acolo decurg certuri, desbinări, împărţeală într-un număr neverosimil de fragmente ale Asociaţiunilor, care unite ca ideal şi lucrînd paralel, iar nu ciocnindu-se cap în cap, ar ajunge să formeze un destul de impunător, mai ales dat fiind că ţara noastră este atît de mică şi de tînără. Nu s-ar putea oare ca amorul propriu să joace un rol mai mic la noi, iar dragostea dezinteresată pentru artă un rol mai mare ? Ce bine, ce frumos ar fi ! (Muzica I, 1916, p. 2). Urmează articole despre Societatea Amicii muzicii (M. Mărgăritărescu) Muzica în faţa vremurilor de astăzi (Maximilian Costin), Reprezentaţiunile Adelinei Patti la Bucureşti (Gh. Ştefănescu), Muzica românească (I. Nona Otescu), Prima reprezentaţie a primei opere comice la Bucureşti (E. Caudella), Fiinţa creatoare în compoziţia muzicală (D. Cuclin), Arta vioarei (Socrate Barozzi), Ceva despre muzica franceză contemporană (Alfred Alexandrescu).

Alfred Alexandrescu, Emil Ciomac, D. Cuclin, Maximilian Costin, N. Nona Otescu etc.

Traian R. Ionaşcu scrie articolul Societatea simfonică George Enescu (Iaşi), p. 43-44. Societatea simfonică George Enescu din Iaşi a fost fondată la 7 octombrie 1918 de George Enescu. În perioada 1918—1918 a dat 21 de concerte ce au fost dirijate de George Enescu (3 concerte) de Mircea Bîrsan (8 concerte), Anatonin Ciolan (8 concerte), Mihail Jora (2 concente), La aceste concerte au fost soilşti : George Enescu, Mircea Bîrsan, V. Filopi, Alexandru Stavarache (toţi violonişti), N. Teodorescu (cello), Tuto Burghelea, Ella Gross (piano).

Societatea simfonică George Enescu din Iaşi a fost recunoscută ca persoană juridică prin decretul nr. 915. Ministerul instrucţiunii publice i-a acordat o subvenţie de 50 000 lei. E curios că M. Botez, rectorul Conservatorului de muzică şi artă dramatică din Iaşi a cerut ca Ministerul să acorde subvenţie Conservatorului, de muzică şi artă dramatică din Iaşi nu lui George Enescu. Conflictul dintre Conservator şi Societatea simfonică George Enescu este un capitol ce trebuie să fie uitat. Conservatorul din Iaşi, azi poartă cu mîndrie numele lui George Enescu. După plecarea lui George Enescu din Iaşi, Societatea simfonică George Enescu şi-a continuat activitatea, avînd pe Antonin Ciolan director muzical, iar pe Romeo Drăghici director administrativ. Activitatea s-a continuat cu operele Evghenie Oneghin, Olandezul zburător etc. George Enescu a rămas şi după plecarea din Iaşi preşedintele Societăţii simfonice George Enescu.

Anul al treilea de apariţie, anul 1921, este anul în care directorii revistei sînt Maximilian Costin şi N. Georgescu-Breazul eruditul istoric al muzicii (I. Nona Otescu este ocupat cu direcţia Operei din Bucureşti).

Numărul 5-6 din 1921 este dedicat lui George Enescu. Numărul omagial se deschide cu articolul lui George Enescu *Despre muncă* (III, 1921, p. 95-96) un poem în proză ce preamăreşte munca creatoare, demn de o antologie a celor mai frumoase gînduri despre muncă. Urmează o serie de articole 1) George Enescu *Note biografice*. 2) *George Enescu compozitor* de Alfred Alexandrescu. 3) George Enescu despre opera română. 4) Violonistul George Enescu.

În cronica Concertelor simfonice citim : „George Enescu ne apare ca un adevărat creator... Din toată fiinţa sa muzica emană în valuri nesfîrşite. Enescu este chiar icoana vie şi materializată a muzicii însăşi. Puţini mai sînt dintre marii dirijori ai lumii care să aibă minunatul auz al lui George Enescu, rarul său simţ al echilibrului instrumental, facilitatea extraordinară de a descurca şi limpezi ca dînsul cele mai complexe partituri, calităţi faţă de care un dirijor nu poate fi şi un mare dirijor... Enescu are o putere unică de fascinare asupra orchestrei pe care o stăpîneşte cu putere şi cu autoritate".

Articolul „Simfoniile D-lui G. Enescu şi critica parisiană" (p. 111-113) sînt reproduse cîteva aprecieri importante. *Concordia* scria că „Într-însul muzica clocoteşte şi se revarsă" (p. 112-113). *Pétit Parisien* spune că „Ne găsim în faţa unei opere în accepţia cea mai înaltă a cuvîntului".

Concursul „George Enescu“ (Muzica, III, 1921, nr. 5-6, p. 17-18) se acordă celor mai bune lucrări muzicale, din fonduri donate de George Enescu.

Profesorul Maximilian Costin, directorul revistei „Muzica“ fiind numit la Conservatorul din Timișoara duce și revista Muzica la Timișoara. Apar alți colaboratori și se discută probleme ale muzicii bănățene. Să amintim articolul *Conservatorul din Timișoara în evoluția muzicii românești* (V, 1923, nr. 1-2, p. 1-4).

Apare un articol de A. Cosma despre Corurile de plugari din Banat. A. Cosma pledează pentru introducerea muzicii instrumentale în biserica ortodoxă (Muzica V, 1923, nr. 5-6, p. 1-3).

La Cluj, Gheorghe Bogdan-Duică a propus ca la catedrală să se introducă orga. Cele două opinii formulate de doi cărturari au rămas fără ecou.

În 1925 apare articolul Maestrul George Enescu de R. Ch. Brassey. În articolul Societatea Compozitorilor de Constantin Brăiloiu (VI, 1925, nr. 2, p. 39-41) aflăm că George Enescu a semnat actul constitutiv. Despre firma muzicală Morawetz din Timișoara George Enescu scria: „Ceea ce întreprinse firma Morawetz este cu totul lăudabil și merită cea mai mare încurajare pentru binele nostru a tuturor“.

Din 1916 pînă în 1925 revista „Muzica“ a cultivat muzica lui Enescu și admirația pentru creațiile marelui muzician.

REFERITOR LA TEMA INIȚIALĂ DIN RAPSODIA I-A DE GEORGE ENESCU

VIRGIL MEDAN

Scrisă în august 1901, deci chiar în luna cînd Enescu împlinea 20 de ani, Rapsodia I-a în La major, op. 1, nr. 11 este compoziția [1] cu cea mai largă audiență în lume, cea mai populară și cea mai adînc ancorată în folclor, este, de fapt, lucrarea noastră simfonică prin care muzica românească s-a impus definitiv în universalitate, situîndu-se printre marile opere în care se reflectă plenar ethosul tracic.

Afirmînd acestea, avem în vedere cele declarate de marele compozitor în 1928 și publicate în ziarul *„Propășirea"* (146) : „Cele două Rapsodii românești instrumentează motive populare, prevăzîndu-le pe unele cu un sens dinamic" [2], spunînd tot în același context : „Rapsodiile le-am scris astfel din pur instinct. Numai după aceea am căutat să-și dau seama care era necesitatea care îmi dictase astfel" [3]. Aceste citate devin relevante cu atît mai mult cu cît se știe că Eenescu a stat ani îndelungați departe de țară : Viena, Paris, auzind numai rar muzică populară românească, doar în vacanețele petrecute în casa părintească din Livenii Dorohoiului unde, însă, sensibilitatea lui muzicală putea fi năpădită de seasemuita bogăție și frumusețe a jocurilor moldovenești —, studiile făcute în străinătate fiind de natură să-l îndepărteze de muzica noastră națională, dar, în pofida unor asemenea dezavantaje situații conjungale, tînărul muzician compunea lucrări pe teme populare, și trebuie să recunoaștem că soluțiile găsite de el întru tratarea melosului tradițional erau erau excelente, reprezentînd o mare izbîndă, un triumf. Cu toate acestea, de-a lungul anilor au fost exprimate diferite îndoieli privind autenticitatea melodiilor din prima rapsodie, fiind acuzată — mai cu seamă tema inițială —, ca finid de proveniență din folclorul urban, lăutăresc, vădind un pronunțat caracter vulgar, datorită mediului viciat al cînciumilor de unde li se părea unora că ar proveni, marginalizînd, astfel, necunoscute și nebănuite aspecte ale melosului nostru. Afirmațiile s-au epuizat în ipotetic, chiar dacă cei care le-au făcut voiau

1. George Enescu, *Rapsodia Română*. Op. 11, nr. 1. Transcripție de concert a autorului pentru pian solo. E.S.P.L.A., București, 1956.
2. Vezi volumul : *George Enescu*. Ed. muz. București, 1964, p. 48.
3. Ibidem, p. 37.

să lase impresia că dețin cheile marilor mistere. Nu s-a spus, nici pe departe, tot ce ar trebui să se spună și, mai cu seamă, nu s-a spus ceea ce ar fi mai esențial despre melodia incipientă a primei rapsodii enesciene.

Lucrurile ar fi simplificate excesiv dacă melodia aceasta ar fi considerată doar de-o vechime cu unele texte ale cunoscutelor „cîntece de lume“ [4] pe care lăutarii obișnuiau să le interpreteze spre deliciul unei lumi urbane sau, mai adesea, suburbane [5]. Se știe că Enescu a prelucrat o variantă melodică purtînd titlul „Am un leu și vreau să-l beau“ [6]. Oare de aici să se fi tras concluzia asupra caracterului lăutăresc pe care l-ar avea melodia? Dar caracterul unei melodii nu poate fi dedus din natura versurilor cu care se îmbină. Este o falsă teorie că un text chiar indecent, poate discredita o melodie. Cîte parodii scatologice nu s-au cîntat, de-a lungul secolelor, în chip de bocete, fără ca melodiile acestora să intre, neapărat, în desuetudine [7]. O melodie nu se devalorizează nici dacă i-a plăcut în mod special cuiva care, pe parcurs, a ajuns ridicol, cu atît mai puțin dacă i se asociază texte mai mult sau mai puțin vulgare, sau chiar obscene. O melodie este valoare în sine, fiind expresia generalizată și sintetică a unor sentimente umane. În cazul de față, nu numai că melodia nu este indisolubil legată de acest text: „Am un leu și vreau să-l beau / Nici acela nu-i al meu / Că e a' lui tatăl meu“, text care, la drept vorbind, poate exprima și gîndurile unui dezmoștenit, proletarizat, cătrănit din cauza mizeriei pe care era obligat să o îndure în vechile regimuri, dar această melodie mai cunoaște asocieri cu diferite texte care, ar trebui să recunoască și cei mai sceptici, o îndepărtează de ambianța sorbidă a cîrciumelor. Varianta culeasă de Carol Miculi poartă titlul semnificativ, primul vers al cîntecului de poc „Pasărt galbină-n cioc“ [9], care — cum bine se știe — este mierla, pasăre cu semnificative sensuri în simbolica cîntecelor ardelenești unde a fost asociată, adesea, ideii de libertate socială și națională [10] ca în versurile: „Cîntă mierla prin păduri...“ vestind robia lui Alexandru Roman sau a lui Vasile Lucaciu în temnițele cesaro-crăiești de tristă amintire. La Nireș, spre sfîrșitul deceniului al patrulea, feciorii care făceau armata la grăniceri [11] cîntau pe o variantă a melodiei de care ne ocupăm următoarele versuri: „Stejerel frumos și verde, / De sub tine nu se vede / Grăniceru-n codru verde. / Am o țară mult iubită / România e numită, /

4. Ovidiu Papadima, *Anton Pann — Cîntecele de lume și folclorul Bucureștilor*, București, 1963.

5. Gheorghe Ciobanu, *Lăutarii din Clejani*. Ed. muz., București, 1969.

6. Cunoștea publicațiile apărute anterior care cuprindeau această melodie.

7. Virgil Medan, *Obiceiul „îngropării Căciunului“ la Nireș*. În *Samus*, II, Dej, 1979, p. 91-97.

8. Charles Mikuli, *Douze airs nationaux roumains*. II, (1851), nr. II, p. 5. Vezi volumul *Izvoare ale muzicii românești*, I, București, 1976, p. 126.

9. Béla Bartók, *Cîntece poporale românești din comitatul Bihor*. București, 1913, nr. 367, p. 354.

10. Vezi: *Balada mierlei* de Lucian Blaga.

11. Inf. Domnica Farcaș n. 1923, știe cîntecul de la Vasile Timofi-Frăția și de la Ioan Suciu-Rîmbu, ambii din Nireș.

Mulți dușmani au vrut s-o ia, / Grănicerii n-o lăsa'". Deci, sui generis, un cîntec din folclorul nou, cum este denumit astăzi. Dar cîte texte noi nu i se asociază în zilele noastre acestei melodii frumoase, evocatoare! Și tocmai pentru că s-a vorbit, adesea, în termeni pejorativi despre această melodie, acuzîndu-i-se caracterul lăutăresc, fără ca cineva să fi încercat să demonstreze argumentat în ce ar rezida acest caracter și, mai ales,, să explice rosturile lăutăriei în preistoria muzicii noastre, discuțiile menținîndu-se în limitele înguste ale unor marginalizări de viziuni și perspective foarte îndoielnice, ne încumetăm să afirmăm cu tărie că, supunînd-o unor minuțioase analize, din orice punct de vedere, nu rezultă, nici pe departe, că ar avea ceva care să o detașeze de realele noastre valori din domeniul creației muzicii tradiționale de joc, nedepășind decît arareori cîmpul sonor al inoeuropeanului hexacord major, melodia — demnă și sugestivă și documentară, muzica populară neperținînd să fie pervertită prin formulări verbale [12]. Există o estetică a muzicii populare, dar compozitorul anonim nu cunoaște tentația relevării ironicului sau a grotescului, a vulgarului sau a trivialului, a sarcasticului sau a ridicolului, a ciudatului sau a caricaturalului — tot atîtea aspecte care îl preocupă în așa mare măsură pe compozitorul cult. Dacă această melodie n-ar fi întruchipat toate calitățile incontestabile, cu această melodie n-ar fi întruchipat toate calitățile incontestabile, cu siguranță prima rapsodie enesciană nu și-ar fi cîștigat renumele de care se bucură în toată lumea. Iar despre felul în care își aleg marii artiști creatori temele, mai trebuie vorbit cu prudență, fiindcă aici rezidă una dintre marile taine în stare să ilumineze gestul demiurg.

Un mare merit al lui Enescu rezidă în faptul de a-și fi dat seama de imensul rol pe care l-au avut lăutarii în viața muzicii noastre populare, exprimînd, nu o dată, sincere sentimente de admirație și de recunoștință pentru că ne-au păstrat-o nealterată, viguroasă. Viziunea sa era iluminată de geniul intuiției, al cunoașterii adîncurilor rosturi funcționale, iar formularea căpăta caracterul monumentalelor înscripții turnate în bronz: „Să le mulțumim — spunea Enescu despre lăutari — că ne-au păstrat muzica, această comoară ce abia acum o prețuim; numai dînșii ne-au dezgropat-o, au trecut-o și au dat-o în păstrare din tată în fiu, cu acea grijă sfîntă ce o au pentru ce le e mai scump pe lume: cîntecul!" [13]. Reflecțiile lui Enescu sînt profund adevărate. Dar marii muzicieni, din totdeauna, au avut aceeași înțelegere față de practicarea naturală a muzicii. Cu toate acestea se mai cultivă, pe alocurea, naiva părere că apariția în mijlocul populației băștinașe a unor neamuri alogene ar fi produs transformări radicale în resorturile culturii muzicale tradi-

12. E de presupus că și aceste „teorii" au fost inventate tot de către acea categorie de „folcloriști" care, neavînd nici o tangență cu muzica, nesocotesc aspectele sincretice ale spiritualității noastre tradiționale, aducînd grave prejudicii în estimarea valorii artistice și documentare a acestui patrimoniu.

13. George Enescu, *Despre muzica românească*. În: *Muzica*. București, anul 3 (1921), nr. 5-6, p. 115. Apud Viorel Cosma, *Figuri de lăutari*. Ed. muzicală, 1960, p. 3.

ționale [14]. Foarte mulți intelectuali au considerat și mai consideră apariția lăutarilor țigani ca fiind decisivă, determinantă pentru cristalizarea a ceea ce știm că reprezintă muzica noastră instrumentală, de joc mai cu seamă. Eroarea este enormă și trădează o flagrantă lipsă de cultură. Trebuie să se știe că, dintotdeauna și peste tot, țiganii au cîntat melodiile populației cu care au ajuns să conviețuiască [15]. Acest aspect poate fi urmărit în cele mai mici detalii, cercetînd muzica pe spații foarte întinse, putîndu-se merge atît de departe încît să se observe cum țiganii sînt reprezentanții celor mai particulare aspecte stilistice care țin de zone și subzone folclorice [16]. Nu poate fi acceptat în Țara Oașului un lăutar care n-ar fi știut decît melodii bănățene, sau oltenești, sau dobrogene, sau moldovene, sau ardelene sau chiar maramureșene. Dar atunci cît dem ult se adîncește în trecut muzica și practica instrumentală oșenească e, credem, ușor de înțeles, de dedus. Aceleași stări de lucruri sînt valabile pentru toate zonele și subzonele folclorice din țara noastră și din alte părți. Căci, dacă lăutăria se confundă, în ultimă instanță, cu profesionismul tradițional practicat în planul interpretării muzicii instrumentale ca și a celei vocale, sau a ambelor de-o potrivă, atunci — în mod firesc — va trebui să răspundem limpede unor întrebări ca acestea :

Ce înseamnă lăutăria în prezent ? Ce înseamnă lăutăria în zonele ardelene unde e practicată de țărani români ? Ce însemna lăutăria înainte de întemeierea școlii muzicale românești ? Ce era lăutăria înainte de venirea țiganilor pe aceste meleaguri ? Dar mai înainte și mai înainte ? Tradițiile noastre muzicale nu pot fi privite discontinuu. Există o neîntreruptă activitate muzicală de la apariția omului pe Terra și pînă în zilele noastre. Timp de milenii, instrumentiștii profesioniști (în sensul tradițional al termenului) au fost rectori de conștiințe artiste. Pe această filieră, luminată de aura mitului, ajungem la lumea mirifică a lui Orfeu și Musaios [17], a lui Tamiris și Amtion, cînd practica muzicală putea fi considerată o îndeletnicire zeiască.

Structura ritmico-melodică a acestei teme îi atestă o foarte mare vecime, numeroase și felurite variante fiind cunoscute atît în folclorul rostru cît și în folclorul altor popoare cu care ne înrudim sau ne învecinăm [18]. Un prețios instrument de lucru întru depistarea variantelor românești [19]. Lista bibliografică poate fi completată cu alte variante apărute în publicații mai puțin accesibile sau mai puțin cunoscute. Ală-

14. Virgil Medan, *Cîntece epice*, Cluj-Napoca, 1979, p. 22.

15. Béla Bartók, *Muzică țigănească sau muzică maghiară ?* În : *Însemnări asupra cîntecului popular*. București, 1956, p. 137.

16. Ibidem.

17. Romeo Ghircoiașiu, *Contribuții la istoria muzicii românești*. Ed. muzicală, București, 1963, p. 21.

18. Nicolae Iorga, *Muzica românească*. În : *Muzica românească de azi*. București, 1939, p. 17.

19. Gheorghe Ciobanu, *Culegere de folclor și cîntece de lume*, I, București, 1976. Vezi bibliografia acestei melodii la p. 96-97 și p. 177.

turi de melodiile instrumentale și, prin evoluție, a cîntecelor de joc a căror înrudire nu lasă nici un dubiu, va trebui să urmărim această temă și în alte genuri, în colinde, spre exemplu, cunoscute fiind raporturile strînse între muzica jocurilor și a colindelor [20]. Unele variante ardelenești ale baladei-colind cu tema *„Fratele și sora"* (Soarele și luna), trădează, sub aspect melodic, vizibile înrudiri cu tema pe care o urmărim [21]. La fel, unele variante ale colindului cu text mai nou *„Trei păstori se întîlniseră"*, conduc, deasemenea, spre oatare apropiere, nu numai prin caracterul arpegiat al conturului melodic, dar și prin formula cadențială de încheiere pe treapta a III-a a hexacordului major, de foarte largă răspîndire în muzica noastră veche. Cît privește structura ritmică:

aceasta o regăsim în unele solinde cu versuri

octo- sau hepta-silabice urmate de un refren penta-silabic de tipul „Florile dalbe". Aceeași structură ritmică a regăsim în numeroase melodii instrumentale [22] și în cîntec vocale de joc [23]. E destul să ne gîndim la celebra „Hațegana" atît de răspîndită în folclorul românesc [24], păstrîndu-și, adesea, o statornică funcție în cadrul repertoriului nupțial ca melodie ce se cîntă în momentul cînd „Se duce găina", cînd „se dă găina" [25], acompaniind strigăturile legate de această parte a ritualului. Aceeași structură ritmică o regăsim, apoi, în numeroase melodii de joc „Calabreaza" [26].

Ținem să subliniem un aspect care ne-a frapat, continuînd să rămînă pentru noi o enigmă: absența totală a variantelor *rubato, doinite* ale acestui tip melodic. S-ar putea ca Enescu să fi cunoscut și variante doinite ale acestui melodii, variante care să devină, pe parcurs, tot mai bine cunoscute. Dar dacă Enescu n-a cunoscut variante doinite ale acestui tip melodic, atunci meritul său devine cu atît mai mare, readucînd la străvechea noastră matrice stilistică o melodie de largă circulație, conferin-

20. Gheorghe Ciobanu, *Înrudirea dintre ritmul dansurilor și al colindelor.* În: *Studii de etnomuzicologie și bizantinologie*, II, București, 1979, p. 64-94.

21. Medan, *Cîntece epice*, p. 73-90; vezi tot acolo și alte variante ale aceleiași melodii: nr. 22-24, 26-30, 35, 36, 41, 42, 50, 53, 54, 69, 70, 129, 153, 156, 194, 220-224, 226, 227, 289.

22. Sabin Drăgoi, *Monografia muzicală a comunei Belinț.* Craiova (1942), p. 142. Vezi: Gh. Ciobanu, *Înrudirea dintre ritmul dansurilor și al colindelor*, vol. cit., p. 89, 90.

23. Spre a ? nu ? aici ? toate melodiile cu această structură ritmică din toate publicațiile noastre, vom apela doar la cele patru volume, în care sînt cuprinse cîntece din toată România, editate de Ludovic Paceag: *Ia mai zi din frunză.* București, 1958: 22, 25, 38, 43, 80, 104, 112, 121, 127, 129; *Țara mea e țară dragă.* București, 1960: 15, 26, 27, 95; *Am o țură ca o floare.* București, 1962: 30, 133, 138; *O cunună-i țara-ntreagă.* București, 1969: 69, 108, 202, 320, 343, 347.

24. Melodia a intrat în atenția compozitorilor noștri, fiind prelucrată în cîteva lucrări de referință: *„Trei dansuri din Ardeal"* de Achim Stoia și *„Jocul găinii"* de Tudor Jarda.

25. Virgil Medan, *1000 chiuituri de pe Someș.* Cluj, 1969, p. 33-37.

26. Andrei Bucșan, *Specificul dansului popular românesc.* București, 1971.

du-i un plus de suav lirism, în cea mai autentică manieră a autohtonismului nostru, esențializat [27].

În folclorul românesc din Transilvania melodia aceasta cunoaște cîteva ipostazieri demne de remarcat. O regăsim structurată în ritmul *aksak* de $\frac{10}{16}$ al *învîrtitelor* — ca în exemplul pe care îl vor reproduce mai jos — unde cele trei pulsații se grupează astfel : 4 + 3 + 3, alteori cele trei pulsații fiind grupate în felul acesta : 4 + 3 + 2, în atari cazuri, ca în cîntecul „Prima zi la secerat" [28], asimetricul menținîndu-se în $\frac{9}{10}$ pentru ca, alteori, variantele melodice să fie structurate într-un ritm măsurabil în $\frac{5}{8}$ atît de vrecvent *Purtatelor* de pe Cîmpia Transilvaniei, subdiviziunile putîndu-se grupa după cum urmează : 2 + 3 ; 2 + 2 + 1 ; 2 + 1 + 2, a doua pulsație tinzînd, în chip evident, spre numeroase și variate posibilități de rubatizare a melodiei, apropiindu-se mai mult de varianta bucovineană publicată de Carol Miculi. Varianta melodică pe care o supunem tiparului, în cadrul acestui studiu, a fost culeasă de la cîntărețul bistrițean Petre Petruse : [29]

Béla Bartók a inserat, în legătură cu varianta pe care o publicase, următoarea notă : Melodia este desfigurată ; originalul este astfel" [30], și muzicianul maghiar reproduce, din culegerile sale, o variantă mai apropiată de aceea cuprinsă în rapsodia enesciană, cu deosebirea ,în primul rînd, că nu face cadența finală — ca în varianta din Cristior : „Pasăre galbînă-n cioc" — pe treapa a II-a, și nici pe treapa a III-a ca tema rapsodiei și în numeroase alte versiuni bine cunoscute astăzi.

În aceeași notă, sub portativul cu varianta de care aminteam, Bartók mai face următoarea reflecție : „Este cunoscută și la Unguri. Se mai cîntă și pe cuvintele : «Am un leu și vreau să-l beau», iar eu de mult pe cuvintele : «Pe sub deal, pe sub cetate»" [31]. Reținem faptul că Bartók cunoștea mai multe variante românești ale acestei melodii, cît și faptul că avea cunoștință de prezența acestui tip melodic în folclorul muzical maghiar, cunoștea, desigur, volumele publicate de Bartalus István [32].

---

27. Speranța Rădulescu, *Creația enesciană în prelungirea unor straturi vechi de muzică ppoulară.* În : *Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice.* București, 1980, p. 295-301.

28. V. Medan, *Cîntece de viață nouă.* Cluj, 1965, nr. 37, p. 83. Maria Marcu — originară din Lujerdiu, jud. Cluj — știa melodia de la un ceteraș someșean.

29. Născut în 27.XIII.1944 la Scărișoara (Alba), Petre Petruse a copilărit în Sîngeorzul Nou, aproape de Lechința (Bistrița-Năsăud), iar melodia o știe de la ceterașul Ferdi Boldi din Sîngeorzul Nou. O variantă foarte apropiată a acestei melodii ne-a fost cîntată la clarinet de Ioan Chendea din Sînmihaiu Almașului (Sălaj) în 16.IV.1977, fiind înregistrată în arhiva noastră la poziția Mg. 16 I a.

30. Bartók, *Cîntece poporale românești din comitatul Bihor*, p. 354.

31. Ibidem.

32. Bartalus István, *Magyar népdalok.* II, Budapest, 1875, p. 195.

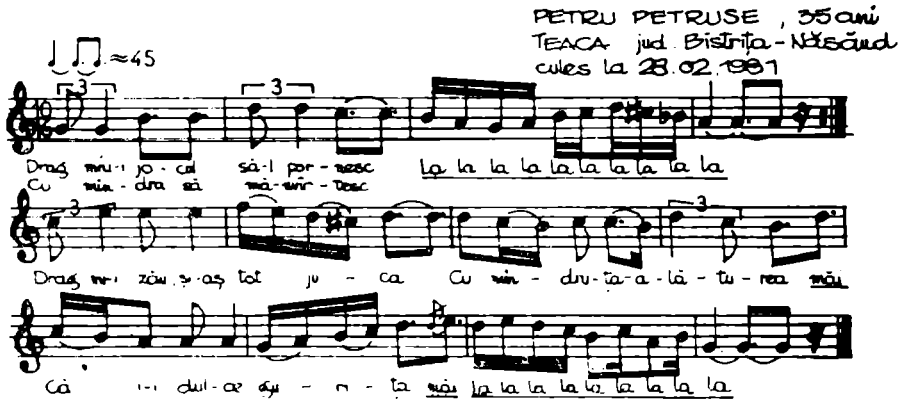

Drag mi-i jocul să-l pornesc,
Cu mîndra să mă-nvîrtesc;
Drag mi-i, zău, și-aș tot juca
Cu mîndra alturea,
Că i-i dulce guriță.
Strigat: Drag mi-i jocul românesc,
După el mă prăpădesc.

Drag mi-i jocul, arză-l focul,
Nu știu cum mi-a fi norocul.
Drag mi-i jocul someșean,
Ca la orice ardelean.
Hai, mîndruță, nu mai sta,
Că s-aude cetera.

(Ultimele două versuri pot fi și strigate pe fondul muzical al ritornelei).

În 1952 apărea, în sfîrșit, mult așteptata colecție de cîntece populare a lui Arany Iános [33] sub îngrijirea lui Kodály Zoltán și Gyulai Agost în care apar două variante ale acestui tip melodic, atît în partea I-a a culegerii sub nr. 86, cît și în partea a II-a la nr. 4. În temeiul acestor publicații și al unor manuscrise mai puțin accesibile, compozitorul și folcloristul Kodály Zoltán semna în revista bucureșteană Muzica din 1955 un articol întitulat sugestiv „Pierderea lui Enescu ne doare și pe noi", articol în care scria următoarele: „Ultima oară ne-am întîlnit la Chicago, în 1947. A dirijat propriile sale lucrări și în aceeași seară a interpretat concertul de Brahms. A făcut deci munca a doi oameni. Cu această ocazie, am văzut că Rapsodia Română este atît de populară în America, încît publicul a început să fredoneze tema ei. Pe mine m-a interesat cu atît mai mult această popularitate, cu cît această temă este răspîndită și în rîndurile poporului maghiar. Originea unei melodii care este cîntată de două sau mai multe popoare este greu de stabilit. Această problemă poate fi abordată cu șanse de succes numai de o cercetare folclorică obiectivă, lipsită de orice șovinism" [34]. Așa este, prezența acestei

33. Arany János, *Népdalgyüjteménye*. Közzéteszi Kodály Zoltán és Gyulai Ágost. Budapest, 1952.

34. Zoltán Kodály, *Pierderea lui Enescu ne doare și pe noi*. În: *Muzica*. București, V (1955), p. 5-6.

melodii în folclorul românilor și al maghiarilor fiind o realitate demonstrabilă. Iar frumusețea lucrurilor devenind cu atît mai mare cu cît, și în cazul acesta, nu filiații italice sau fino-ugrice vin să-i ateste obîrșiile, ci fondul autohton ancestral al Europei, spațiul Panoniei făcîndu-se o punte de legătură între străvechea cultură muzicală de la noi cu cea din Europa occidentală [35]. Și variantele maghiare prezintă, fiecare în parte, pronunțate aspecte particulare, pe lîngă evidentele înrudiri cu variantele noastre. Mai cu seamă perioada a II-a din al doilea cîntec cuprins în antologia lui Arany Iános face sugestive trimiteri comparative ale acestui tip melodic spre variante din folclorul românesc care, altfel, ar fi fost mai greu de intuit, unele cu pronunțat caracter petrecăreț cum este larg răspînditul cîntec de pahar binecunoscut prin refrenul său „Hai, hai, vinu-i dulce, / Cine bea în rai se duce", terța inferioară a melodiei acestui refren fiind identică cu perioada secundă a „Periniței", ca și a unor variante de „Geamparale". Dar ceea ce apar și mai semnificativ este faptul indubitabil că pe acest făgaș al comparațiilor ajungem la alte variante din muzica populară românească din Transilvania, și anume la cîntecul de joc „Fata babii Marișca" interpretat de Emil Gavriș, apoi la alte cîntece de joc, în mai pronunțat ritm aksak : „Badea meu de astă vară" interpretat re Ana Pop-Corondan și „Moșule, barbă căruntă" interpretat de Ion Cristoreanu [36]. Variantele maghiare se apropie mai mult, atît ca structură cît și ca funcție, de cîntecul nostru de petrecere, în care refrenul face tentante aluzii la „vinul dulce", dar totodată ele fac joncțiunea cu Europa centrală și occidentală de unde apoi, ne-au venit, sau ne-au sugerat alte variante, de dată aceasta completînd repertoriul copiilor cu piese ca „Sanda spală la covată" și nu prea îndepărtatul cîntec de la această structurj, cu observația că și el se vrea, parcă, doar o derivare dintr-o intonare a terței inferioare (ca și în cazul „Periniței"), este vorba de „Vulpe, tu mi-ai furat gîsca" [37] atît de larg cunoscut în toată Europa. Nu vom încheia aceste rînduri fără să amintim că inclusiv simfonia „Surpriza" de J. Haydn [38], valorifică același tip melodic de care ne ocupăm. Iată cum a înțeles și cum a izbutit Enescu să deschidă porțile muzicii noastre către universalitate. De la citarea credincioasă a melodiilor cărora le-a păstrat integral adîncul autohtonismului și farmecul autenticității, la dezvoltarea tematică a motivelor de certă sorginte folclorică [39], sau de la preluarea în chip creator și valorificarea unor elemente de heterofonie, armonia și polifonie rezidtnte în melosul nostru trarițional, la înveșmîntarea lor orchestrală aît de adecvată, de inspirată, reprezintă ingenioase proceree care au

35. Medan, *Cîntece epice*, p. 22.

36. Medan, *Cîntece de viață nouă*, nr. 36, p. 81 — variantă aproape identică.

37. George Breazul, *Patrium Carmen. Contribuții la studiul muzicii românești.* Craiova, (1941), p. 591. Traian Mîrza, *Folclor muzical din Bihor.* București, 1974, p. 75.

38. Tema este reluată și în oratoriul *Anotimpurile,* împletindu-se armonios cu cîntecul plugarului din partea întîiu — *Primăvara.*

39. Mircea Chiriac : *Rapsodiile române de G. Enescu.* În : *Muzica.* București, nr. 7 (1958), p. 21.

condus spre imensele succese ale genialului nostru compozitor, ale şcolii muzicale româneşti în continuă ascensiune [40]. Aşa cum subliniază şi muzicologul Octavian Lazăr Cosma „Enescu începe cu sinteza trecutului" [41], deschizînd nebănuite perspective nobilei îndeletniciri de creaţie a compozitorilor noştri.

SUR LE THEME INITIAL DE LA RHAPSODIE I-ère DE GEORGES ENESCO

Résumé

Le contact d'Enesco avec le folklore roumain dès sa première enfance a laissé des traces profondes dans le souvenir et la fantaisie créatrice de celui qui allait devenir le plus grand musicien roumain, en dépit du fait que ses tangences avec la culture populaire sont devenues plus rarea dans la période de ses études a Paris et à Vienne.

C'est certain qu'il a retenu des images vives de la chanson et de la danse qu'il allait tranfigurer dans sa création musicale à partir des „Poèmes roumains" et de la „Rhapsodie" jusqu'à „Oedip" et „Vox Maris".

Le thème initial de sa première rhapsodie est édificateur pour la manière d'Enesco de choisir ses mélodies d'une origine folklorique certaine pour les employer dans sa création.

Cette mélodie a connu le long des années de multiples combinaisons sur de différents textes profondément lyriques, ayant aussi un évident caractère social.

L'aire large dont elle jouit dans le répertoire de la musique instrumentale de danse et dans les chansons de danse ainsi que les parentés qu'elle présente avec les mélodies de certains chants de Noël d'une origine trqs ancienne, confère à ce thème son caractère autochton, sa provénance d'une vieille tradition folklorique profondément ancrée dans l'ethos roumain.

La présence de la même mélodie dans la création populaire ongroise, slave et allemande constitue un indice de plus de son ancienneté, argument de la parenté sur des espaces européens plus vastea qu'on ne le croyait jusqu'aujourd'hui. Les nombreuses et intéressantes variantes mélodiques connues des publications font la preuve des vieilles relations culturelles et musicales entre les peuples de l'espace européen, de la manière dont ces plans de contact se sont cristilisés dans le domaine de l'art sonore, suggère la nécessité des études comparatives plus édificatrices. Dans la création culte, cette mélodie a fait carrière à partir de la symphonie „La Surprise" de Haydn jusqu'à la „Rhapsodie I-ère d'Enesco.

40. Romeo Ghircoiaşiu, *În legătură cu drumul creaţiei enesciene*. In : *Muzica*. Bucureşti, nr. 5 (1955), p. 45-47 ; Zeno Vancea, *Rolul şi locul creaţiei lui George Enescu în muzica românească*. In : *Muzica*. Bucureşti, nr. 5 (1955), p. 24 ; Petre Brâncuşi, *Muzica românească şi marile ei primeniri*. II, Bucureşti, 1980, p. 516.

41. Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii româneşti*. IV, Bucureşti, 1976. p. 307.

UN MOMENT UNIVERSAL ŞI UNUL NAŢIONAL DIN VIAŢA ŞI ACTIVITATEA LUI GEORGE ENESCU

CONSTANTIN STIHI-BOOS

Relaţiile, atît general-umane, cît şi pe planul creaţiei, care se pot stabili între George Enescu, muzicianul român reprezentant de frunte al muzicii secolului nostru şi Camille Saint Saëns, reprezentant important al romantismului întîrziat cu iz clasicizat, sînt destul de complexe şi nu avem pretenţia de a le epuiza în spaţiul restrîns al prezentei comunicări. Dorim însă să atragem atenţia asupra lor, întrucît ele prezintă o certă însemnătate, care nu a fost încă luată în seamă.

De pildă, în ceea ce priveşte relaţiile dintre ei, fără să existe o foarte mare apropiere, se poate totuşi vorbi de o prietenie Saint-Saëns—Enescu, pe tărîmul muzicii. Creatorul mai vîrstnic şi-a dat seama de deosebita valoare a celui mai tînăr şi l-a încurajat şi l-a îmbărbătat. La rîndul său, Enescu a concertat, fie alături de Saint-Saëns în omagiul acestuia, fie în memoria sa, incluzîndu-i în repertoriul său de violonist solist şi de cameră, de pianist şi de dirijor, cele mai importante lucrări ; de asemenea, în *Amintirile* sale, George Enescu l-a prezentat pe Camille Saint-Saëns cu cea mai leplină obiectivitate, fără să exagereze cu meritele muzicianului francez, ca unii apologeţi excesivi ai săi, însă şi fără să i le minimalizeze sau să i le escamoteze, cum din păcate se petrec lucrurile cu o mare parte a criticilor francezi de astăzi, lipsiţi de obiectivitatea necesară pentr uo justă apreciere a unui creator, care, în ciuda tuturor inegalităţilor şi aspectelor deconcertante uneori din opera şi din viaţa sa, rămîne totuşi unul dintre cei mai valoroşi compozitori şi muzicologi francezi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Începem mai întîi cu semnalarea unui fapt pe care nu l-am găsit consemnat nicăieri în lucrările noastre de enescologie : participarea lui George Enescu la un concert omagial la Paris, în ianuarie 1913, în onoarea lui Camille Caint-Saëns, proaspăt distins, a 3-a oară, cu legiunea de Onoare, cînd a interpretat, ca solist, sub bagheta compozitorului însuşi, *Concertul nr. 3 pentru vioară şi orchestră în si minor Op. 61* al acestuia aşa cum arată Arthur Dandelot în *La vie et l'oeuvre de Saint-Saëns*, Paris, Ed. Dandelot, 1930, p. 242. George Enescu s-a mai produs apoi cu tot entuziasmul şi într-un ciclu de concerte dedicat memoriei lui Saint-Saëns, la un an de la dispariţia dintre cei vii a muzicianului francez,

în 1922 [1]. Procedînd astfel, marele nostru muzician s-a achitat cu foarte multă omenie atît față de persoana însăși a lui Saint-Saëns pe cînd acesta mai era încă în viață, cît și față de memoria bătrînului maestru pentru ajutorul pe care îl primise de la acesta, de mai multe ori, în diverse situații dificile, prin care i-a fost dat să treacă lui George Enescu în timpul studiilor sale muzicale la Paris și în perioada primelor sale încercări de a se afirma pe planul componistic.

De altfel, tînărul George ănescu, proaspăt sosit la Paris de la Viena în primăvara anului 1894, ca să-și continue acool studiile muzicale, știa perfect că printre „forțele proaspete" pe care le „alinia" pe atunci Parisul și care erau constituite într-o „trupă irezistibilă", continuatoare atît ale eforturilor „marelui Berlioz" cît și alea de mai curînd dispăruților C. Franck, Ch. Gounod și Zm. Chabrier, în primul rînd se situa tocmai C. Saint-Saëns, care era „în plină forță a vieții" — abia după el îi amintește Enescu pe V. D'Indy, G. Fauré, C. Debussy, P. Dukas, M. Ravel, R. Ducasse [2].

În acest context nu este de mirare că Enescu a considerat necesar, după terminarea *Poemei române,* prima sa lucrare cu număr opus, să le-o arate, în primul rînd lui Gédalge și lui Saint-Saëns. După o primă întrevedere mai puțin conclurentă, Saint-Saëns fiind preocupat și grăbit, o a doua vizită a lui Enescu la acesta, a avut un rezultat foarte favorabil : cucerit de prospețimea inspirației tînărului muzician român, Saint-Saëns l-a îmbrățișat, spunîndu-i emoționat : „Ei bine, iată... știi ce vrei !" [3]. Prețuirea și încurajarea lui Saint-Saëns, reputat pentru firea sa dificilă, au contat mult atunci pentru Enescu. Ulterior, cînd George Enescu a candidat, fiind în anul III la Conservatorul din Paris, la Premiul I al clasei de vioară, academizanții sclerozați din comisie, supărați că tînărul muzician cutezase să se afirme — și cu succes încă ! — și în calitate de compozitor cu aceeași *Poemă română,* i-au refuzat, cu evidentă părtinire și rea-credință, premiul în cauză, situîndu-l numai pe locul al doilea. Disperat, Enescu a vrut chiar să renunțe la viară, pentru a se dedica exclusiv compoziției, dar Saint-Saëns l-a încurajat și de această dată, îndemnîndu-l să „persevereze" pe drumul muzicii și să nu se lase copleșit de cea dintîi cabală, căreia tînărul muzician avusese să-i facă față. Bineînțeles, dreptatea a fost de partea lui Saint-Saëns, căci un an mai tîrziu, în 1899, Enescu obținea acel Premiu I „în unanimitate" acum, producîndu-se tocmai cu *Concertul nr. 3 pentru vioară și orchestră în si minor Op. 61* al lui Saint-Saëns [4]. Desigur, ajutîndu-l prin sfaturile și încurajările sale pe Enescu, muzicianul francez își va fi amintit, și încă prea bine, ce îndurase și el însuși cîndva din partea altor academizanți, care-l respinseseră, în tinerețea lui, la fel de nedrept, de două ori de la Premiul Romei, preferîndu-i două mulități patente, care nu

1. Cf. XXX *George Enescu. Monografie,* București, Editura Academiei, 1971, vol. I, p. 518.
2. B. Gavoty, *Les souvenirs de Georges Enesco,* Paris, Flammarion, 1955, p. 63-64.
3. *Idem,* p. 80-81.
4. *Idem,* p. 73-74.

aveau să să lase nicio urmă în muzica franceză ! Nu este deci de mirare că Enescu avea apoi să-i dedice, lui Saint-Saëns, renumita sa *Suită pentru orcsestră în do major nr. 1 Ap. 9,* cu atît de tulburătorul ei *Preludiu la unison,* precizînd că i-o închinase marelui muzician francez „dintr-un sentiment de elementară recunoştinţă“ [5], pentru preţuirea şi susţinerea primită de la acesta.

Despre sine însuşi ştim că Saint-Saëns spunea că el compune muzică tot aşa ldupă cum mărul îşi rodeşte merele“, adică din cea mai intimă necesitate a firii sale artistice [6]; ceea ce este foarte interesant însă, el i-a mai aplicat această comparaţie, pe cît se pare, *doar unui singur alt muzician, iar acesta a fost tocmai George Enescu: /* Enescu / face muzică aşa cum rodeşte mărul... Va fi mare printre cei mari“ [7]. Profeţia marelui compozitor francez a fost împlinită cu prisosinţă !

La rîndul său, George Enescu avea o mare preţuire pentru Saint-Saëns, chiar dacă îşi dădea seama perfect şi de inegalităţile din creaţia componistică şi interpretativă ale acestuia, ba chiar şi din firea lui Saint-Saëns. Astfel, în ce priveşte comportarea dificilă şi unele mici izbucniri ale omului Saint-Saëns, Enescu povesteşte cu humor cum a reuşit odată să iasă, cu abilitate, valorosul dirijor Pasdeloup, dintr-o situaţie puţin plăcută, cînd compozitorului i se păruse că acela nu-i respecta intenţiile într-o interpretare a *Poemului simfonic „Phaéton“ Op. 39* [8]. La fel, şi în ce priveşte realizările componistice şi interpretative ale lui Saint-Saëns, Enescu a ştiut să fie cît se poate de obiectiv; ştiind „să-i dea Cezarului ce este al Cezarului“ şi să recunoască lucrările de merit deosebit de Saint-Saëns, Enescu s-a exprimat „verde“, cum se spune, şi cînd a întîlnit la Saint-Saëns lucruri cu care nu putea fi de acord, ca artist şi muzician. Astfel, Enescu avea cuvinte pline de cea mai înaltă preţuire pentru creaţii ca *Simfonia a III-a o orgă în do minor Op. 78, Opera „Samson şi Dalila“ Op. 47, Concertul nr. 4 pentru pian şi orchestră în do minor Op. 44* şi altele: în schimb însă, de pildă, nu era un admirator fără rezerve al *Concertului nr. 3 pentru vioară şi orchestră în si minor Op. 61 :* elogiindu-i calităţile incontestabile, Enescu observa totuşi o temă mai îndoielnică din punct de vedere valoric în finalul lucrării şi critica şi unele sunete armonice introduse de Saint-Saëns parcă împotriva posibilităţilor firești ale viorii soliste în partitură [9]; însă tot Enescu îşi sublinia, după cum am văzut, succesele obţinute de el însuşi cu această lucrare, ba mai mult, vorbind despre marele violonist Eugène Ysaye, pe care aproape îl diviniza, Enescu îl lăuda în mod deosebit şi pentru interpretarea acestei lucrări [10]. Vorbind despre meşteşugul de compozitor al lui Saint-Saëns. Enescu îl aşeza printre cei cinci mai mari compozitori — orchestratori din toate timpurile, ceilalţi patru fiind, după

5. *Idem,* p. 86.
6. XXX *Die Musik in Geschichte und Gegenwart,* Band XI, Bärenreiter, Kassel, 1963, col. 1280.
7. XXX *Monografia..., op. cit.,* vol. I, p. 204-205.
8. B. Gavoty, *op. cit.,* p. 81.
9. *Idem,* p. 169-171 şi 102.
10. *Idem,* p. 96.

Enescu, la egalitate în această privință cu Caint-Saëns, Berlioz, Dvorak, Rimskii-Korsakov și Mahler [11] ! Nu alta era și opinia eminentului compozitor impresionist Maurice Ravel, și el un foarte mare orchestrator : acesta, după cu marată tot Enescu, avea aceleași cuvinte de supremă apreciere a artei de orchestrație și instrumentație a lui Saint-Saëns [12]. În schimb, la fel cu marele său prieten, celebrul pianist Alfred Cortot, Enescu nu aprecia prea mult felul „discutabil și destul de sec", cu fluctuații neașteptate de tempo, al interpretărilor *pianistului* Saint-Saëns, spre deosebire de arta pianistică desăvîrșită a unui Debussy, de pildă [13] ! Totuși, vorbind apoi de detractorii lui Saint-Saëns, (destul de numeroși și în vremea noastră, care-i neagă total meritele, cum ar fi — adăogăm noi — un Rémy Stricker, sau i le escamotează ca de pildă redactorii de la *Larousse de la musique,* cînd, la menționarea ediției de *Opere complete* de Rameau, întreruptă după vol. XVII, „uită" să mai arate că această ediție a fost făcută *în întregime* de Saint-Saëns și că după moartea lui nimeni nu a mai continuat-o !), George Enescu spune, cu deplină dreptate că „îi plînge" și îi consideră doar drept „niște invidioși sau niște pigmei" [14].

Prin urmare, constatăm că George Enescu, a lăsat despre mai vîrstnicul său contemporan Camille Saint-Saëns, un portret veridic, cu luminile dar și cu umbrele lui, al foarte valorosului, dar și inegalului muzician francez și universal care a fost acesta. Poziția aceasta obiectivă a lui George Enescu față de Camille Saint-Saëns, credem că este, în momentul de față, una dintre cele mai îndreptățite ; fără să cadă în excesele apoolgetice ale unor Emile Baumann, Arthur Dandelot sau Jean Bonnerot, Enescu nu a ajuns nici la negativismul unui Rémy Stricker sau chiar — din păcate ! al unui René Dumesnil, în parte (deși în alte situații acesta din urmă s-a dovedit a fi un critic foarte informat, competent și echilibrat).

Desigur, pe planul creației, raporturile dintre George Enescu și Camille Saint-Saëns sînt mai greu de stabilit. Reprezentînd fiecare o altă epocă, o altă optică în arta sunetelor, este dificil să căutăm afinități între creațiile lor. Totuși măiestria meșteșugului muzical și exigența deosebită în acest sens ale lui Saint-Saëns, nu credem că vor fi rămas fără ecou în exigența, și ea deosebită în acest sens, dovedită de George Enescu, deși pe un alt plan decît muzicianul francez. La fel, arta orchestrației, în care Saint-Saëns era atît de meșter, precum și simțul proporțiilor și al raporturilor dintre teme,, punți și diverse alte momente din desfășurarea riscursului muzical, îl vor fi înrîurit, bineînțeles în spiritul și nu în litera lor și pe George Enescu. *Rapsodiile, Simfoniile* (inclusiv *Simfonia de cameră), Suitele orchestrale, Poemul simfonic „Vox Mari* și *Opera „Oedip"* ale lui George Enescu vor fi avut de profitat și de pe urma exemplului de măiestrie și echilibru oferit de creațiile lui Saint-Saëns. Drumul progresului și evoluției glorioase a lui George

11. *Idem,* p. 169-171.
12. *Idem.*
13. *Idem.*
14. *Idem.*

Enescu a trecut și prin experiența și exemplaritatea oferite de cele mai bune creații ale lui Saint-Saëns. În orice caz, aici este o temă de urmărit clarificat și vom încerca odată să o facem.

Prin urmare, din toate punctele de vedere, raporturile umane și muzicale dintre Camille Saint-Saëns (1835-1921) și George Enescu (1881—1955) îi onorează pe amîndoi, marele nostru compozitor ducînd cu cinste mai departe făclia marii muzici, pe care i-o lăsase moștenire, între alții și marele muzician francez !

b) ACUM 80 DE ANI, GEORGE ENESCU A CREAT NEMURITOARELE RAPSODII ROMÂNE

În ceea ce-l privește pe marele nostru muzician George Enescu, toată lumea este desigur la curent cu sărbătorirea centenarului nașterii celui care a dus muzica românească pe cele mai înalte culmi ale împlinirii, aidoma lui Mihai Eminescu, în lumea de vis și vrajă a poeziei. Totuși, în sfera muzicologilor, publicul larg este ceva mai puțin informat, poate, că anul acesta avem de-a face și cu o altă aniversare enesciană, anume împlinirea a 80 de ani de la crearea dec ătre eminentul nostru muzician a celebrelor sale *Rapsodii române Op. pentru orchestră, nr. 1 în la major* și *nr. 2 în re major,* creații care pe de o parte au marcat intrarea creatorului Enescu în perioada maturității sale, iar pe de alta, au dus faima muzicii românești în întreaga lume.

Anul 1901, primul an al secolului al XX-lea, printre ai cărui muzicieni de înalt renume avea să se înscrie și George Enescu, a fost un „an de vîrf" atît pentru compozitorul Enescu cît și pentru interpretul Enescu. În afara *Rapsodiilor române,* lista lucrărilor sale s-a mai îmbogățit și cu *Simfonia concertantă pentru violoncel și orchestră în si minor Op. 8,* cu renumita *Toccată* din *Suita pentru pian nr. 2 în re major Op. 10* — suită ce avea apoi fie întregită și definitivată în 1902—1903 — și cu două lieduri fără număr de opus. Ca interpret, Enescu s-a produs tot pe atunci, în diverse recitaluri și concerte, interpretînd lucrări de Ed. Lalo, G. Fauré, F. Mendelssohn-Bartholdy, J. Haydn, W. A. Mozart, L. v. Beethoven, C. M. von Weber, R. Schumann, J. Brahms, C. Saint-Saëns, A. Gédalge, Th. Dubois, H. Rabaud și bineînțeles și de... George Enescu. În această dublă ipostază de compozitor-interpret este de semnalat și faptul că muzicianul, deși încă foarte tînăr — nu împlinise nici 20 de ani — se impusese deja attî de mult în viața muzicală a Parisului unde își încheia studiile, încît renumitul șef de orchestră și dirijor Edouard Colonne a organizat, pe 21 februarie 1901 un recital alcătuit exclusiv din lucrări enesciene (în speță *Variațiunile pentru două piane pe o temă originală Op. 5* și *Sonata pentru pian și vioară nr. 1 în re major Op. 2),* recital la care, înafară de George Enescu, s-au produs, cîntîndu-i lucrările, alături de dînsul, marele prieten al lui Enescu,

faimosul violonist Jacques Thibaud și un pianist reputat al timpului, Lucien Wuwaser. De altfel, tot în 1901 mai au loc, la București, audiții ale unui *Trio* fără număr de opus și ale unui lied, tot fără număr de opus, dar mai ales a *Sonatei pentru vioară și pian nr. 2 în fa minor Op. 6,* care este editată în același an de către casa „Enecli"; tot în 1901, *Societatea muzicienilor din Franța* îl alege ca membru al ei.

Însă mai presus de toate, așa cum am mai arătat, anul 1901 este cel al compunerii *Rapsodiilor române.* Desigur nu vom insista, în scurtele însemnări de față asupra lor — doar toată lumea le cunoaște în fond —, ci dorim doar să punctăm cîteva momente de semnificație mai aparte. Evident prima *Rapsodie* este o adevărată „apoteoză a dansului popular românesc", însă cea de-a doua ne apare, nu atît ca „baladă" cum s-a tot spus, ci mai mult ca un fel de odă solemnă, de mare vibrație, întru preaslăvirea patriei. Că este așa, o dovedește și faptul că i s-a putut da o formă de impresionant in coral felului cum transfigurează Enescu binecunoscuta melodie, pătrunsă în practica muzicală folclorică, „pe o stîncă neagră" de Al. Flechtenmacher, precum și faptul desigur anecdotic, dar semnificativ și el în felul său că de curînd chiar, „Motte"-ul „Universiadei" se baza pe de o parte pe imnul studențesc „Gaudeamus", iar pe de alta, pe „Sîrba lui Pompieru", tot în transfigurarea măiastră a lui Enescu, din aceeași *Rapsodie a II-a.* Mai mult încă, tratarea de către Enescu a unor teme populare și semipopulare de mare circulație și atunci și mai tîrziu, dovedește și o familializare perfectă cu și o desăvîrșire a sugestiilor de *armonizare și polifonizare modală specifică românească,* pe care i le putuseră furniza niște înaintași de seamă ai muzicii noastre (a se compara de pildă cum a aprofundat și a re-creat de o manieră excepțională, George Enescu, germenii de sugestie modală din culegerile armonizări ale lui Ioan Andrei Wachmann, pentru *Am un leu și vreu să-l beau* sau ale lui Carol Miculi, pentru *Pe o stîncă neagră).* Dar așa după cum o spune singur Enescu „Rapsodiile le-am scris așa din pur instinct; numai după aceea am căutat să-mi dau seama care era necesitatea ce îmi dictase astfel", iar instinctul acesta, de artist atît de profund și atît de intim legat le patria sa l-a făcut să înfăptuiască acum 80 de ani, prin *Rapsodiile* sale ceea ce maestrul Zeno Vancea numea, cu drept cuvînt, „sublimarea de către cea mai mare personalitate muzicală românească a creației anonime a barzilor populari".

UMANISMUL LUI GEORGE ENESCU

GEORGE SBÂRCEA

A fost evocată, cu prilejul centenarului nașterii, personalitatea lui George Enescu, muzicianul complex-violonist, pianist, dirijor, pedagog și, îndeosebi, compozitor de geniu într-o singură persoană. S-a stăruit mai puțin asupra unei alte fețe a Maestrului, de fapt fața lui unică, care le cuprindea pe toate celelalte, așa cum curcubeul cuprinde întreagă a culorilor.

Fața aceasta este a lui Enescu *omul,* delicatului prieten al semenilor săi, dar și umanistul decis să pledeze și să apere, cu uneltele artistului, valorile perene ale culturii și civilizației.

Îmi stăruie în amintire acel Enescu, care — trecînd acum mai bine de cincizeci de ani prin Cluj — a poposit singur, fără acompaniator, însoțit doar de vioara ce-i era dragă în ciuda îndoielilor în legătură cu propria sa activitate de virtuoz, care îl răpea creației — a poposit la internatul unui liceu din oraș, odată ce fusese solicitat printr-o scrisoare stîngace, dar vibrînd de admirație și speranță, de cîțiva școlari îndrăgostiți de muzică.

Îi cereau acești școlari să le cînte și lor din instrumentul său vrăjit, odată ce elevii n-aveau pe vremea aceea posibilitatea de a asista la concerte serale.

Cine credea, cu toată așteptarea și speranța de care eram cuprinși cu toții, că Maestrul va răspunde solicitării noastre ?

Cu toate acestea, el a venit între noi, în sala de mese, pe care o împodobisem cu flori, ca pe-o mireasă.

A venit și ne-a cîntat, cu arta sa simplă și cuceritoare, cu acel tremur de suflet pe care îl împrumuta fiecărui ton, o partită de Bach, melodia fără moarte a lui Padre Martini, două piese clasice în transcripția lui Fritz Kreisler, și o lungă improvizație, pare-se, plină de melodii de joc cu sclipiri cesele, răsărită parcă din tăcerea sfioasă ce ne coplesise pe toți, ca să se stingă, după un timp în aceeași tăcere.
lv-uceşte

Cînd, mai tîrziu, aplauzele au izbucnit ca o vijelie ce se prepară îndelung, ca să rupă deodată zăgazurile, Maestrului ne-a surîs cu blîndețe, învăluindu-se în privirile sale adînci.

Vijelia aceasta de palme tinere și înfierbîntate a rămas în amintirea generației căreia îi aparțin, împreună cu imaginea artistului : bustul de pe atunci înclinat peste vioară, ca silueta unui pom prea încărcată de rod, care vrea să-și lepede belșugul, spre a se putea înălța și mai falnic spre soare.

N-am uitat îndeosebi fruntea înaltă, scăldată în lumină, a lui George Enescu. Și n-am uitat felul cum ridica mereu privirea, de sub șuvița de păr ce-i cădea strengărește pe frunte. Căci el dorea să ne *vadă,* să afle cum reacționăm la apelul muzicii — reacțiune ce l-a preocupat de-a lungul întregii sale activități concertistice, odată cu publicul neformat încă al anilor 20 trebuia introdus cu luare aminte în grădina cu minuni a muzicii.

L-am ascultat înmărmuriți și l-am aplaudat frenetic pe Enescu, iar el ne-a mulțumit cu un gest cuprinzător, ca și cum ar fi încercat să strîngă la pieptul său întreaga asistență nevrîstnică.

Nu voi uita cum l-am însoțit toți pînă la poartă și cum Enescu a fost mistuit de bulevardul gării, pe al cărui caldarîm birja, din care și-a fîlfîit mîna către noi, s-a îndepărtat domol, atît de domol, încît am stat încă un timp în poartă ascultînd tremurul de toacă, liniștit și firav, din depărtare.

2

Tot la Cluj i-am luat lui Enescu primul interviu. În 1936, în cursul turneelor pe care le făcea an de an, el a concertat în sala Teatrului Național. O sală nu tocmai aglomerată, dar copleșită de arta fermecată a Maestrului. La data aceea, vioara lui suna de parcă ar fi cîntat cineva dintr-un bucium de cireș. Avea parcă o căldură materială, ce se propaga de pe scenă peste sală, un ton aproape omenesc, și atît de direct, încît a trezit ecouri prelungi în ascultători.

În pauză m-am încumetat în cabina unde Enescu se întreținea cu actorul și poetul Zaharia Bârsan, cu directorul Teatrului, profesorul universitar, medicul, scriitorul, muzicianul amator și polihistorul Victor Papilian, și cu cîțiva ziariști. În primăvară se prezentase la Paris *Oedip,* și vestea succesului ajunsese și la noi, încît cei prezenți, furați de entuziasm, îi cereau compozitorului amănunte despre acea premieră unică în felul ei, care impusese geniul muzical românesc admirației lumii întregi.

Ce putea să simtă un tînăr gazetar decît o sfială fără margini ? O sfială, din pricina căreia eram nu doar timid, ci de-a dreptul stingher. Se pare că paloarea emoției îmi urîțise fața și-mi umbrise fruntea, fiindcă Enescu m-a spus, cu surîsul acela blînd ce-i lumina fața.

— Tristețea urîțește obrazul tînăr, la fel ca vărsatul de vînt !

În asemenea clipe ai dori să fii stăpîn pe tichia fermecată din poveste, spre a te face nevăzut. Enescu însă m-a poftit să stau jos și mi-a luat din mînă albumul pregătit pentru autograf. A semnat și a adăugat la semnătură, sub volutele armonioase, anul întîlnirii.

Oare ce m-a captivat și cucerit atunci în așa măsură, încît imaginea lui George Enescu a rămas adînc întipărită în memoria mea ? Cred

că umanitatea sa calcă și prietenia pe care o dăruia spontan tuturor. Deși aflat la nivelul celor mai elevate valori ale muzicii universale, el rămăsese simplu, cald și comunicativ. Mă captivase, fără îndoială, felul său unic de a cînta la vioară. Frazele muzicii palpitau în tălmăcirea lui parcă într-o vastă respirație, melodia se prefăcea nu o dată în alint, stăruia în ea o tandră melancolie, ca, deodată, să se adîncească în culori întunecate, dureroase, să se zbuciume și să ardoă pe rugul suferinței, apoi să se desprindă iar din tragica ei îndurerare, ca urechea să deslușească chiot și lumină în fiecare frază, în fiecare măsură.

Enescu captiva și cucerea deoarece tălmăcea fiorul cel mai înalt al frumuseții. Dragostea ce-l înconjura și auditorul numeros pe care îl avea peste tot se datora artei sale pe înțelesul tuturor, odată ce ea se adresa acelei sensibilități din noi care este anterioară oricăror diferențieri culturale.

3

George Enescu a captivat și a cucerit pe contemporani nu doar ca artist, ci și ca *om*. Un om deosebit, care — cu un simț concret al prezentului — a înțeles arta ca pe un mijloc al perfectării individului și a societății.

Enescu și-a trăit nu doar creația ca pe o dramă a propriei sale existențe,la profunzimi atins de puțini artiști contemporani, dar și-a trăit din plin și epoca, asemeni unui om de ținută și atitudine, asemeni unui om și artist pentru care muzica nu avea valoare decît în cuprinsul valorilor vieții.

Acest mare artist de o rară modestie, care, pînă și în culmea gloriei sale după *Oedip*, mai stătea la hotelul Bratu de pe calea Griviței, între modești funcționari și impiegați neînsemnați, se simțea nefericit din pricina amenințării războiului, a inegalităților sociale, a discriminării rasiale.

Ar fi putut să cînte netulburat, și nimeni nu i-ar fi luat-o în nume de rău că se mulțumește să dea doar glas strunelor, clapelor pianului, ansamblului instrumental, sau să-și scrie muzica de o a-tît de mare bogăție de semnificații. Însă Enescu a știut că artistul este acel cocor din vîrful triunghiului, care călăuzește zborul semenilor săi spre zările luminii și căldurii. De asta n-a putut să tacă, odată ce nu tăcuse de la începutul maturizării sale. El, care învățase din prima sa tinerețe pribeagă prin Viena și Paris, iar mai tîrziu prin lumea întreagă, să se izoleze în mijlocul mulțimii, și, cu toate acestea, să fie prezent între oameni, să fie curtenitor și să afle o vorbă bună pentru toți cei ce se apropiau de el, era în stare în același timp să rostească vorbe aspre de condamnare a răului din lume, vorbe care zguduiau liniștea aparentă ce stăruia în jurul artei sale.

Despre acest Enescu arăta, un observator, în 1931, că *„se desface din lucrurile pămîntești și ochii lui capătă o privire interioară, încît vede și aude ceea ce la puțini li-e dat să vadă și să audă"*.

Această vedere ascuțită și acest auz suprasensibil îl ajută pe Enescu să deslușească pericolele ce se iviseră la orizont, denunțîndu-le și atră-

gînd luarea aminte semenilor săi, compatrioților săi, că valorile perene ale existenței sînt din nou puse în discuție de dușmanii culturii și civilizației. *„Astăzi trăim un fel de nebunie* — spunea el — *sîntem veșnic amenințați, iar prăbușirile economice tulbură atmosfera și îți alterează optimismul"*.

Optimismul lui Enescu părea însă de neînfrînt, odată ce el izvora dintr-o deplină trăire în realitate. De asta spera într-o lume *„care să se conducă după principiile ordinei și ierarhiei, singulare modalități pentru propășirea omenirii"*.

Numai că omenirea era departe de a se conduce după principiile ordinei și ale bunului simț. De asta a osîndit Enescu, în termenii cei mai fermi, ceea ce se petrecea bunăoară în Germnaia nazistă, despre care spunea că nu recunoaște în ea *„nimic din măreția celor ce au sfințit geniul omenesc în secolul trecut. Asta nu înseamnă că poporul german s-a schimbat. Înseamnă doar că el a intrat cu ochii în lumina unui soare fals, care i-a luat vederea. O politică nenorocită a știut să insiste asupra „amorul propriu" german, într-un sens care a adus lucrurile în starea lor de azi"*.

Cuvintele acestea, încredințate unui ziar din țară la 1 ianuarie 1936, sînt cu atît mai prețioase, cu cît, la vremea aceea, datorită unor concepții eronate, dar adînc înrădăcinate în opinia publică, artistului i se pretindea „să nu facă politică", să stea așadar departe de agora. Ori, Enescu a rupt printre cei dintîi cu această concepție, arătînd dimpotrivă că tocmai artistul îi revine datoria de a lumina calea pe care omenirea înaintează, tocmai artistul este cel care, prețuind viața, osîndește tot ce se ridică în calea omului și a existenței sale pașnice, a evoluției sale firești.

Enescu pare să fi căutat, în anii premergători celei de a doua conflagrații mondiale, prilejurile de a-și afirma convingerile de natură politică, sau, mai bine zis, spre a preciza tabăra în care se afla și a atrage luarea aminte tuturor să nu se lase prinși în mrejele înșelătoare ale mișcărilor extremiste, ale ideologiilor șovine. În concepția sa, armonia dintre indivizi și popoare era menită să patroneze suprema virtute umană : *munca*, și să dea existenței un sens moral înalt.

Enescu a condamnat, în termeni fără echivoc, tentativele de învrăjbire a popoarelor, ura de rasă, diferențele artificiale între statele mari și mici, între puternice și cele slabe.

În turneul din Statele Unite ale Americii la începutul anului 1937, în care a prezentat și compoziții ale confraților săi români mai tineri, Enescu declara ziarului *The American Hebrew* că *„arta nu poate să propășească acolo unde este ură și opresiune. Sufletul omenesc se poate dărui doar acolo unde este pace"*. Aceluiași ziar, el îl declarase, cu aproape treisprezece ani în urmă, că *„arta nu cunoaște distincțiile rasiale. Eu nu pot să înțeleg cum este un artist în stare să urască ființe omenești doar pentru faptul de a se fi născut într-un grup etnic sau altul"*.

Ajung și aceste cîteva exemple spre a admira marele curaj al lui Enescu, vederile sale de o largă omenie, fermitatea convingerilor sale umaniste. El concepea legată strîns de progresul științei, de civitatea re-

latiilor sociale, de bucuria de-a trăi în pace. N-a ostenit să-şi manifeste încrederea în valorile morale care asigură autenticitatea existenţei colective, apărîndu-i pe semenii săi de mistificările conjuncturilor politice. El, care se declara *„un pacifist convins"*, socotea vioara, pianul, bagheta, creaţia sa factori activi în asigurarea păcii, în procesul re înţelegere mai largă dintre oamenii din diferite ţări şi aparţinînd la diferite popoare, religii, orînduiri sociale, nivele de cultură.

Desigur că, ar fi fost de robit visului artei sale şi oricît de optimist să fi fost în privinţa puterii acestei arte de a pacifica spiralele, Enescu nu s-a lăsat amăgit de ideea că pacea ar atîrna de artişti, de convingerile şi activitatea lor. Ştia, cu toate acestea, că arta nu şi-a pierdut rolul nici în cele mai zbuciumate şi mai tragice perioade, ea fiind chemată — cum spunea — *„să mîngîie şi să unească"* !

4

Enescu, artistul umanist, îmbătat de visul frumosului, a cunoscut ca puţini alţii cruzimea realităţilor din jurul său, trăind din plin agitaţiile ce-au zguduit epoca. Şi-a dat seama de nevoile semenilor săi şi a căutat să atragă atenţia asupra lor. Încă din anul 1924, într-un interviu acordat ziarului bucureştean *Rampa*, spunea că *„în ţara aceasta a noastră sînt nevoi sociale, care merită o grabnică şi imperioasă soluţionare"*. După un deceniu, şi tot la Bucureşti, el declara unui redactor al revistei progresiste *Cuvîntul liber* că *„guvernămintele trebuie să se gîndească, în primul rînd, să asigure lumii mijloacele de subzistenţă. Numai cu organismele liniştite fiziceşte se poate continua lupta pentru păstrarea şi amplificarea patrimoniului cultural şi artistic. Pîine, căldură, baie, educaţie, iată ce trebuie să asigurăm tuturor oamenilor..."*

Enescu s-a străduit să contribuie prin arta sa *„la îmblînzirea unora dintre semeni"* — şi noi ştim la care anume semeni se gîndea. Omenia ce l-a animat în toate acţiunile şi manifestările atribuia muzicii menirea „sfîntă" — după cum se exprima — de a stinge urile, de a potoli patimile şi de a apropia inimile *„într-o caldă înfrăţire, aşa precum a înţeles-o măreaţa antichitate, creînd mitul lui Orfeu"*.

Enescu a regretat că legenda lui Orfeu, invită în acest colţ al nostru de lume, fusese dată uitării, că omenirea devenea pe zi ce trece mai robită violenţei şi agresiunii, că mecanizarea vieţii amuţea glasul inimii. Spera, cu întreaga sa putere de a crede în progres şi în omenie, că, după război, lumea se va întoarce la sensibilitate, că bunul simţ şi logica vor guverna societatea omenească. Numai că lucrul acesta i se părea cu neputinţă fără — aşa cum declara în 1931 — *„o nouă bază a organizaţiei sociale. Poate că omenirea se îndreaptă spre o colectivitate economică, poate va realiza — o clipă — comunitatea socială"*.

Iată cuvinte profetice, iată opiniile unui mare artist, ale unui artist care era de părerea că *„artistul nu trebuie să fie preocupat doar de arta sa, ci şi de destinul omenirii"*.

Iată, într-o formulare succintă, însăşi definiţia artistului umanist, care nu este numai mare brad, ci este, în aceeaşi măsură, şi un *om* mare, în înţelesul cel mai deplin al noţiunii.

George Enescu, în a cărui personalitate geniul și munca, visul și acțiunea s-au îmbinat într-o rar întîlnită sinteză, a știut să înfrunte cu mult curaj avataturile morale și contradicțiile de natură socială ale timpului cînd a trăit. El a dat replici hotărîte provocărilor antiumnaitare și a prevestit, în termeni categorici, falimentul lor apropiat: *„Cîrmuitorii, care exaltă astăzi naționalismul, se află în vîrful scrînciobului. Scrînciobul însă, ca la Moși, nu stă locului, ci pornește brusc la vale. Așa vor cădea dictatorii de azi! În locul lor se vor instaura. Desigur, conducătorii care au crescut în cultul democrației"*.

Furia fascistă nici nu-și atinsese apogeul, cînd Enescu i-a și prezis sfîrșitul iminent!

George Enescu a fost un sensibil instrument de sesizare a curentelor de opinie contemporane. El a înregistrat mereu, cu infinita lui intuiție, gîndurile și năzuințele cele mai ascunse ale semenilor săi. A conceput arta ca pe-o chezășie a omeniei, de asta a cheltuit atîta timp și energie spre a propaga muzica în rîndurile mai largi ale publicului.

Muzica enesciană s-a ivit astfel dintr-o patimă a ordinei și a luminii, într-o perioadă haotică și sumbră a istoriei omenirii. De aici și reflexele ei uneori tragice, declarațiile artistului de atîtea ori amare, însă și afirmarea necontenită a încrederii sale în om și în viitorul civilizației, declarații făcute de pe pozițiile înaintate ale umanismului european, dar și de pe solul patriei sale, din patriotismul fierbinte al omului care nu-și uită antecesorii și antecedentele, chiar dacă liniile mari ale gîndirii sale au fost ale artistului umanist, ale artistului universal, care a conferit întregii sale creații și activități acele culori unice, ce nu se repetă pe paleta muzicii și a sensibilității nici unui alt popor.

ETNOFONIA ENESCIANĂ
sau
DE LA POEMA ROMÂNĂ CĂTRE ETERNITATE

OVIDIU VARGA

Sintagma „etnofonia enesciană s-a văzut din necesităţi strict muzicologice : morfologice, sintactice, semiotice, semantice şi estetice.

Prin extrapolarea sintagmei „în caracter popular românesc" inventată de însuşi Enescu, în scopul declarat de a sublinia distincţia între categoria de „stil", ca ceva făcut, venit din afară, şi cea de „caracter" ca ceva existent, dat de la început, adică funciar, înnăscut, expresie fidelă şi autentică a umanismului

În această accepţie, am creat prin parafrazarea sintagmei enesciene „în caracter popular românesc" — pentru lucrările în care Enescu „imită" folclorul, încă trei ipostaze ale etnofoniei enesciene şi anume : „în caracter folcloric românesc" — pentru lucrările în care Enescu „citează" folclorul — „în caracter bizantin românesc" — pentru lucrările în care Enescu „citează" sau „crează" în moduri antice şi medievale, psaltice şi laice — şi „în caracter cult românesc" — pentru majoritatea lucrărilor enesciene în care etnofonia autohtonă îşi impune fizionomia semiotică şi semantică naţională specifică, în dubla sinteză românească între triglosia antică modală, traco-greco-romană şi triglosia contemporană tonală italo-franco-germană.

Desigur, Enescu, cu excepţia sintagmei „în caracter popular românesc" pe care o încrustează programatic — estetic în frontispiciul „Sonatei a treia pentru pian şi vioară" şi a „Uverturii de concert", nu le formulează pe celelalte în mod explicit, ci uneori la modul general sau programatic, ca de pildă în : Poema *română,* Rapsodiile *române,* Impresii *din copilărie,* Suita *sătească,* deşi cele patru ipostaze ale etnofoniei enesciene sînt prezente şi alhimizate, într-o pondere mai mică sau mai mare, în întreaga sa creaţie, ca modalităţi fonice specifice de exteriorizare a spiritualităţii mioritice a Orfeului moldav. În acest sens trebuiesc înţelese şi destăinuirile revelatoare ale lui Constantin Brăiloiu cînd spune : Sînt semne că Enescu ni se va da nouă tot, întreg. Sîrbele Jiului răsună stăpînit în a treia sonată de vioară. Şi deunăzi mi-a mărturisit că tainele bizantine (ale Bisericii răsăritene) îl ispitiseră de la o vreme tot mai mult" [1].

---

1. Brăiloiu C., *Jubileul Maestrului George Enescu,* în *Adevărul literar şi artistic,* 1931, 1/XI.

Deşi născut dintr-o familie cu dublă descendenţă preoţească şi săteasscă, Enescu nu a creat nici o lucrare cultică sau cu subiect religios, cu excepţia unor lucrări de şcoală impuse de programa analitică a Conservatorului din Paris.

Este o subliniere necesară pentru înţelegerea justă a etnofoniei enesciene în componenţa căreia intră, aşa cum am spus, şi elemente ale modalismului psaltic, alături de cel folcloric românesc. Din totalul de 38 de lucrări terminate şi purtînd numere de opus, 20 sînt instrumentale de cameră, 13 sînt concepute în genul „simfonic" şi doar 5 sînt vocale : trei cicluri de lieduri pentru voce şi pian, poemul simfonic „Vox Maris" şi capodopera vieţii sale, tragedia lirică „Oedip".

Ponderea camerală şi simfonică în ansamblul creaţiei sale, ne conduce la o primă concluzie asupra etnofoniei enesciene : prin natura şi formaţia sa, după propria sa afirmaţie, Enescu a fost un melodist-polifonist, format din fragedă copilărie, la marea şcoală polifonico-simfonică austro-germană. Din cele 34 lucrări de cameră şi simfonică, 22 lucrări sînt structurate în forma arhetipală cea mai complexă a sonatei austro-germane, pentru unul sau mai multe instrumente camerale, sau pentru orchestră simfonică.

Din cele 34 lucrări cmamerale şi simfonice, doar 4 sînt programatice : una camerală şi trei simfonice : suita pentru vioară şi pian *„Impresii din copilărie"*, suitele pentru orchestră simfonică : *„Poema română"* şi *„Suita sătească"* şi poemul simfonic *„Vox maris"*, toate cu caracter autobiografic.

Această constatare statistică ne conduce la o a doua concluzie : Enescu, prin natura şi formaţia sa a fost un creator al gîndirii pure cu sunetele, cu ideile muzicale autonome, în sensul în care concepea muzica Hegel şi Beethoven, aceasta din urmă unul dintre cei trei mai „B" zeii săi, Bach, Beethoven, Braims, la care îl adaugă şi pe Wagner. Sînt cunoscute referirile sale la cei trei mari „B".

„După o jumătate de secol Bach este pîinea mea de toate zilele" [2].

„Opera lui Beethoven este o urzire de supranatural cu omenesc..." [3].

„Muzica sa îmi potolea setea de plenitudine armonioasă" [4].

„Zeul adoraţiei mele din tinereţe a fost Brahms, şi am scris lucrările mele timpurii aproape în mod flagrant „în maniera" nemuritorului Johannes" [5].

„De bună seamă că am absorbit influenţe franceze într-o anumită măsură care, combinate cu cele germane, au dat un nou caracter scrierilor mele" [6].

„...eu nu sînt un discipol al Şcoalei franceze, sînt un impregnat al wagnerismului... Am studiat : am trăit în Franţa, sînt aproape jumătate

2. Gavoty B., *Souvenirs de Georges Enesco*, p.

3. Cleante (= Cesar Titus Stoîkj) *Psihologia creaţiunii artistice. Cum o defineşte maestrul G. Enescu*, în *Rampa nouă ilustrată*, Bucureşti, I, (1916), nr. 279, 19 iunie.

4. Gavoty, B., op.cit.

5. Programul de sală al Orchestrei simfonice din Chicago. Stagiunea 1931-1932.

6. Program de sală al Orchestrei simfonice din Chicago. Stagiunea 1931-1932.

copilul ei, dar nu am urmat școala franceză și nu sînt de acord cu ea decît de cîțiva ani încoace, de cînd ea însăși a evoluat spre wagnerianism" [7].

După aceste idei preliminarii să urmărim procesul de alhimizare a etnofoniei enesciene în unele creații enesciene din diferitele perioade, în dubla sinteză românească a triglosiei antice modale traco-greco-romană cu triglosia contemporană tonală italo-franco-germană. Acest proces complex și dificil de akhimizare de decantare a unor elemente structurale semiotice și semantice muzicale adesea eterogene, incongruente, ireconciliabile poate fi urmărit aproape în toate creațiile lui Enescu.

Noi ne vom opri doar la cîteva exemple elocvente.

Prima sa simfonie de școală datînd din anul 1895—95 este în *re minor,* descendent peste milenii din modul *de re* al tracilor frigieni, și al ehului întîi bizantin (ehos protos) doar cu si bemol, cum era acordată lira lui Orfeu în antichitate. Desigur, prima sa simfonie de școală este o simfonie tonală după modelul simfoniei tonale austro-germane, brahmsiene.

Dar procesul de simbioză între modal și tonal, între diatonic și cromatic și enarmonic între libertatea improvizatorică a discursuuli folcloric și rigoarea formelor arhitectonice austro-germane parcurge cîteva ipostaze evidente chiar de la *Poema română* op. 1, în care coexistă juxtapuse „stilul german" al primei părți, cu „caracterul folcloric" al celorlalte părți în care citatul folcloric este supus travaliului tematic.

Ceea ce ne reține atenția în legătură cu acest prim opus enescian este amănuntul programatic pe care îl destăinuie Enescu lui Gavoty și care constă în două amintiri sonore și muzicale încrustate în memoria fenomenală a adolescentului de 15-16 ani: sunetul clopotelor, cîntecul preoților și doina păstorească din fluier [8]; adică unisonia psaltică, bizantină vocală și unisonia folclorică instrumentală.

Iată cele două surse ancestrale ale etnofoniei enesciene peste care se vor restructura treptat elementele „școlarizate" ale triglosiei tonale italo-franco-germane.

Prima manifestare a etnofoniei enesciene ca dublă sinteză între triglosia modală traco-greco-romană, ca stratificare primară a cîntării psaltice și a cîntecului popular, cu triglosia tonală arhitecturată italo-franco-germană, este geniala Sonată a doua pentru pian și vioară, op. 6, datînd din anul 1899.

Pentru prima oară Enescu reușește să concilieze elemente aparent incongruente, eterogene, ca modalul cu tonalul, ritmul liber *parlando* cu cel riguros *giusto*, caracterul improvizatoric cu arhitectura severă a sonatei tripartite germane, variația continuă a principiului ciclic, cu devenirea conflictuală tipică formei de sonată, cîntarea unisonică, generatoare de eterofoni, polifonii și armonii originale. Enescu începe să se simtă „el însuși", după propria sa constatare.

---

7. Bocu Marilena, *De vorbă cu George Enescu,* în *Vestul,* Timișoara, VII, (1936), nr. 1828, 25 decembrie.
8. Gavoty B., op. cit., p.

S-a afirmat adesea că principiul ciclic ce caracterizează construcția sonatei, Enescu l-ar fi preluat de la Frank creatorul așa-zisei „sonate ciclice". În realitate principiul ciclic, adică al variației continue, își află originea în modul de existență al folclorului, așa că la Enescu el se afla în straturile primare ale etnofoniei enesciene, asemenea cîntării unisonice psaltice și folclorice.

Aparent cele două *Rapsodii române* op. 11 (1901) repetă experiența *Poemei române*, a prelucrării „citatului folcloric" în lucrări „în caracter folcloric românesc".

Dar eliberarea de servituțiile unui program, fie el oricît de vag, lasă de astă dată liberă fantezia compozitorului în a „stiliza" limba enofonă a cîntecului și jocului popular românesc „citat dar „prelucrat", conform tuturor regulilor de armonizare, polifonizare, dezvoltare, orchestrare, ale „calapodului european" cum se exprima însuși Enescu, adică cel austro-german.

În genere, rapsodiile sînt tonale, cu unele pendulări modale ale terței major-minore în Rapsodia II-a.

Ceea ce este uluitor ca prefigurare a unui modalism de maturitate a etnofoniei enesciene, o aflăm în încheierea Rapsodiei a doua : solo-ul de flaut care intonează descendent sunetele : *la, sol diez, fa diez, mi diez, re,* ca o străfulgerare ancestrală a modului antic frigian descendent, de astă dată realterat, care va deveni primul tetracord lidian medieval modificat, cu treapta a doua urcată.

Ceea ce marchează pentru eternitate experiența creatoare a primului deceniu, în direcția cristalizării etnofoniei enesciene „în caracter cult românesc" este *Suita I-a pentru orchestră,* în do major, op. 9, cu preludiu la unison, datînd din anul 1903.

Criticii francezi care „au insultat" lucrarea și pe autorul ei au fost incapabili să-și dea seama că se află în fața unei capodopere, chiar și numai pentru acest preludiu la unison îndrăznea să se prezinte sub fizionomia sa nudă, arhaică, cvasi-improvizatorică românească și europeană, aceea a unisonului triglosiei antice traco-greco-romane, din care s-au născut și ramificat ulterior toate genurile, formele, limbajele muzicii cultice și culte europene, bizantino-gregoriene.

Preludiu la unison debutează cu trei din cele patru sunete al celui de al doilea tetracord al modului antic al tracilor frigieni, modul de *re* (sol, fa, re) devenit ulterior primul eh bizantin, *ehos protos* al protocreștinilor și protoromânilor, prezent frecvent în folclorul românesc și în cîntarea psaltică românească. De aceea Preludiu la unison poate fi considerat ca expresia chintesențială a etnofoniei enesciene.

Fără să-și fip ropus, Enescu a creat prin Suita I-a pentru orchestră, *prima Simfonie „în caracter cult românesc",* modală și monotematică, ciclică. O considerăm simfonie și nu suită„ pentru că : este cvadripartită nu pluripartitată ; este ciclică, construită pe principiul variației continue și a sonatei ; nu conține dansuri, chiar dacă partea doua poartă indi-

cația de mișcare și de metrică „Menuet lent", dans integrat în arhitectura ciclului simfoniei clasice austro-germane ; este dramaturgică și nu coregrafică ; este conflictuală, nu rapsodică.

— II —

În deceniile următoare procesul de etnofonizare a creației enesciene continuă în toate genurile și formele abordate ; sonată, pentru unul sau mai multe instrumente, simfonice, muzică programatică, muzică de operă, în sensul dublei sinteze românești a trilogiei modale antice traco-greco-romane cu trilogia tonală contemporană italo-franco-germană.

Apare un element nou în etnofonia enesciană care este circumscris în sintagma „în caracter popular românesc" pe care Enescu o încrustează în frontispiciul „Sonatei a treia pentru pian și vioară" op. 25, element etnofon pe care îl folosește și în „opera vieții sale" tragedia lirică „Oedip", ambele datînd din deceniul al treilea.

Este vorba despre microintervalele de sferturi și trei sferturi de ton, adică despre enarmonia antică, traco-elenă, păstrată pînă în zilele noastre în folclorul românesc. Sonata reprezintă o sinteză aparent ireconciliabilă, între microstructurile limbajului modal etnofon „în caracter popular românesc" și macrostructurile formei de sonată tonală triportită ; o sinteză între caracterul variațional al folclorului românesc „chiar inventat" și arhitectura conflictuală, antitetică a formei de sonată, europeană, o sinteză între rigorile acestei arhitecturi muzicale italo-franco-germane, și libertatea improvizatorică *parlando-rubato* a gîndirii muzicale populare românești, o sinteză între elementele onomatopeice ale cîntecului păsărilor și șuierul vîntului, cu cea mai înaltă și esențială meditație asupra vieții pe meleagurile mioritice ale patriei.

Revelator este însă faptul că românul Enescu este primul și singurul compozitor european care reînvie într-o sonată, după două mii de ani, modurile antice traco-greco-romane, nu numai în ipostazele lor *diatonice* și *cromatice,* ci și în ipostaza *enarmonică,* prin utilizarea microintervalelor.

Această unicitate protocronică nu a fost relevată niciodată în muzicologia europeană, obsedată de sistemul diatonic și cromatic al *gamei temperate europene,* și care a pierdut din vedere unicitatea protocronică a *neomodalismului enarmonic* al Orfeului moldav, românul George Enescu din Sonata treia pentru pian și vioară" în caracter românesc" și în opera Oedip".

Trei mărturii revelatoare. În legătură cu etnofonia enesciană „în caracter popular, bizantin și cult românesc" a tragediei lirice „Oedip" sînt necesare a fi acordate.

Prima este cea a lui Constantin Brăiloiu[9] datînd din 1931 despre care aflăm că „Sînt semne că Enescu ni se va da nouă tot, întreg Sîrbele Jiului răsună stăpînit în a treia sonată de vioară. Și deunăzi ne-a mărtu-

9. Brăiloiu Constantin, *Jubileul Maestrului George Enescu* în *„Adevărul literar și artistic"*, București, 1.XI.1931.

risit că tainele bizantine ale Bisericii răsăritene îl ispitiseră de la o vreme tot mai mult."

În aceeași ordine de idei, trebuie înserat și iarticolul-elogiu pe care marele nostru savant N. Iorga l-a scris după audiția la Radio în 1936 a transmisiei premierei absolute de la Paris a capodoperei enesciene, în care subliniază rădăcinile autohtone antice ale muzicii operei, opinii care l-au uimit în sensul cel mai pozitiv, pe însuși Enescu [10].

A doua este tot a lui Nicolae Iorga care așa cum ne informează Em. Ciomac, în locul unei conferințe pe care urma să o țină la Pro Arte", în 1941 a trimis o scrisoare pentru a fi citită în fața auditoriului.

În această scrisoare, marele savant intuiește izbitoarele asemănări și afinități ale unei părți din muzica populară românească cu cea a tracilor frigieni, asemănări care veneau să confirme unele obîrșii comune traco-daco-frigiene, rezultînd din aserțiunile lui Herodot și din cercetările sale proprii [11].

A treia mărturie este cea a lui Em. Ciomac care ne informează că Enescu, după propriile sale cuvinte, dorise „să îngemîneze antica simțire cu felul de a simți al păstorilor noștri" [12].

Prin „antica simțire" Enescu nu se gîndise la „modurile antice grecești" pe care în mod declarat, nu inteționase să le reconstituie. În mod instinctiv însă el apelează la modurile populare și bizantine, ca de pildă la ehul întîi, *chos protos* bizantin al protoromânilor, pe care îl folosește în cortegiul al doilea din actul al treilea al operei [13] așa cum constată și Octavian Lazăr Cosma într-un studiu din anul 1967.

Dar ehul întîi bizantin este identic cu modul de Re al tracilor frigieni, doar în mișcare ascendentă.

Într-o pagină antologică, Emanoil Ciomac încearcă să explice „miracolul" etnofoniei enesciene a capodoperei „Oedip", etnofonie, care a generat în conștiința marelui Iorga, simțăminte identice cu cele ale creatorului. „Glasul acela sfios, sunînd din adîncuri de vremuri, zvonul cîntecelor de fluier și al melopeelor din Pind, din Balcani și din Carpați, tînguirea cînd potolită, cînd aprigă, păstrîndu-și mereu noblețea ei ancestral păstorească, răsunetul trecut prin stilizarea si iluminația vechii tragedii elene, ale unor voci care pot fi dorite, frigiene, lidiene, dacice sau trace — sau unind toate acestea cu latinitatea mai recentă - în esența lor curat românești, prin ecoul lăsat în străfundul ființei lor exaltatoare de neam, prin fiorul acestuia, cele două genii naționale și universale, G. Enescu și N. Iorga, s-au recunoscut !" [14].

În fața unor asemenea argumente peremtorii este cu neputință și nu concludem că tragedia lirică „Oedip" este o capodoperă *românească,*

10. Iorga N., *Triumful lui G. Enescu*, în *Neamul românesc*, București, 31, No. 60, din 15.III.1936.

11. Ciomac Em., *George Enescu*, manuscris, București, Uniunea Compozitorilor din R.S.R.

12. Ciomac Em., *N. Iorga și muzica românească*, în *Timpul*, 19 mai, 1941.

13. Cosma L. O., *Oedip și unele aspecte ale conceptului național în muzica enesciană*, în *„Național și Universal în muzică"*, București, 1967.

14. *Timpul*, 14 mai 1941, apud Em. Ciomac, *Pagini de cronică muzicală*, 1939—1958, Ed. muzicală, 1980.

ca dublă *sinteză românească* a triglosiei antice modale traco-greco-romane, cu triglosia contemporană tonală italo-franco-germană, expresie autentică a etnofoniei enesciene.

De unde, ca o consecință logică și necesară, *cîntarea operei în limba română,* deoarece Enescu a gîndit-o în limba strămoșilor săi, în limba sincretismului acestral cuvînt-cînt, adică în etnoofonia enesciană, populară, cultică și cultă românească, chiar dacă a adaptat această etnofonie specifică, prozodiei limbii franceze, soră romanică a limbii române. Sau poate în limba greacă veche, limba maternă a eroilor tragediei antice.

Suita *„Impresii din copilărie* [15], op. 28 (1940) reunește zece miniaturi muzicale programatice, evocatoare ale naturii și ale unor tipuri umane din satul să unatal, ale vieții din casa părintească.

Mi se pare demnă de interes următoarea constatare : din cele zece „impresii din copilărie" pe care Enescu evocă după aproape șase decenii de viață, șapte minaturi sînt amintiri *auditive* (lăutarul cerșetorul, pasărea și cucul, cîntecul de leagăn, greierul, vîntul, furtuna) două sînt *vizuale* (luna și soarele) și una *vizual-auditică* (pîrîiașul).

Șolo-ul de viară al lăutarului, deși considerat de către Enescu cam „personaj internațional" abundă în intervale de cverte excendente și descendente, mordente și triluri, care pun amprenta autohtonă a lăutarului satului moldav. De altfel piesa debutează în modul bizantin de *za* transpus pe *sol* urmat de alte moduri populare, într-o factură cvasiimprovizatorică specifică instrumentalismului folcloric românesc.

În „Cîntec de leagăn" Enescu recurge din nou la unicul ancestral pentru a esențializa expresia etroformă a dragostei pentru progenitură.

În acest scop compozitorul recurge la modul bizantin de *la* (plagalul ehului întîi) transpus la cvinta superioară (mi), reușind să creeze unul dintre cele mai emoționante pagini de colind „în caracter bizantin românesc".

Dar piscul cel mai înalt al etnofoniei enesciene este atins în ultimele două lucrări ale maestrului, expresie a gîndirii pure cu sunetele : *Cvartetul Nr. 2 pentru coarde* în sol major, op. 22 datînd din anul 1951 și *Simfonia de cameră* pentru 12 instrumente, op. 33 din anul 1954, în care sînt vehiculate toate modurile bizantine și folclorice, diatonice și cromatice românești.

Ca un simbol al apartenenței sale la cultura muzicală națională și europeană, Enescu încrustează alături de celula generatoare modală românească a întregului cvartet și celula intervalică genraeoare ale sunetelor b.a.c.h., așa cum făcuse și Bach în preajma marii despărțiri, în geniala dar neterminata *Artă a fugii.* Asemenea lui Bach în *Arta fugii,* Enescu construiește edificiul sonor al ultimelor sale lucrări pornind de la celule generatoare unice, celule care, asemenea celulelor organice vii, se divid, se multiplică, se diferențiază, se descompun, se re-compun, asemănîndu-se sau devenind contrariul lor. (Fără să vrem, gîndul ne duce la „Urpflanze" a lui Goethe idee comentată magistral de Lucian Blaga în „Fenomenul originar", și folclorice, diatonice și cromatice (uneori și enarmonice), prin hipercromatizare intervalică și variația continuă din

sursă ancestrală, ajungînd la granițele dodecafonismului atonal, dar nu pe căile lui Schönberg, ci dimpotrivă.

Acest „tot, întreg" enescian dezvăluit încă din 1931 de către Brăiloiu, în urma propriilor mărturisiri ale titanului român a impus credem crearea sintagmei, „etnofonia enesciană" în care s-a dizolvat întreaga cultură muzicală europeană a Orfeului moldav, a tuturor timpurilor. Ea vine să îmbogățească instrumentarul investigației enescologice, care, în ultimele decenii, a contribuit la exegeza întregii creații enesciene, antrenînd gîndirea muzicologică românească în cvasitotalitatea ei.

Sintagma „etnofonia enesciană" subsumează sau alchimizează ansamblul elemntelor ethofone și etnofone ancestrale, folclorice, cultice și culte, autohtone și europene, din sursă mitologică, proto-istorică și istorică a biglosiei daco-romane, a monoglosiei bizantino-gregoriene medievale, psaltice și laice, a arhaicului modalism folcloric românesc *parlando rubato* și *giusto,* a începuturilor muzicii culte românești, în planul intervalic metro ritmic, monodic, eterofonic, polifonic, armonic, dinamic, agogic și timbral, care conferă microstructurilor și macrostructurilor enesciene, acea unicitate bivalentă, liber improvizatorică și riguros structurată, inconfundabilă în peisajul muzicii contemporane ca mesaj mioritic umanist ca limbaj etnofon, fie că ne referim la creația sa componistică, fie la cea interpretativă.

Pentru etnoforma enesciană, adică mesajul umanismului mioritic și patrimoniu și limbajul etrofon „în caracter folcloric românesc", în caracter bizantin românesc", „în caracter popular românesc" sau în „caracter cult românesc" a conferit creației enesciene perenitate și universalitate.

„CARACTERUL POPULAR ROMÂNESC" AL OPEREI ENESCIENE

SPERANȚA RĂDULESCU

„Înainte de a scrie sonata în caracter popular românesc (toate temele îmi aparțin) am așteptat să se facă în mine fuziunea modului de exprimare folcloric românesc, esențialmente rapsodic, cu natura mea de simfonist înăscut. Mi-a trebuit o lungă perioadă de asimilare organică înainte să ajung să conciliez, cît mai armonios posibil ,aceste două genuri incomparabile în aparență" notează Enescu în 1935, într-o epistolă adresată lui Marc Pincherle. Asupra acestui *„în caracter popular românesc"*, înscris în prima pagină a partiturii *Sonatei a III-a pentru pian și vioară* și a *Uverturii de concert,* compozitorul revine explicativ : „Nu întrebuințez cuvîntul stil pentru că el arată ceva făcut, în timp ce cuvîntul caracter exprimă ceva existent, dat de la început" (în *Propășirea,* 17 decembrie 1928). Distincția terminologică între *stil* și *caracter* nu este, poate, cea mai inspirată. Enescu nu a avut veleități teoretice speciale, însemnările sale — de altfel foarte elegante și vibrate — se contrazic sau sînt contrazise nu o dată de propriile creații. Semnificativ este însă faptul că autorul a conștientizat, și a ținut să marcheze, noua calitate a relației muzicii sale cu folclorul ; faptul că, începînd de la un moment dat, afinitățile celor două limbaje nu se mai exprimă exclusiv prin similitudini de ordin structural muzical, ci și prin proprietăți care transcend structura și se plasează la un nivel stilistic cu alt grad de adîncime și generalitate.

Nu ne interesează aici *care* sînt sursele populare precise ale inspirației enesciene ; nici *cum* sau *cînd* s-a produs „fuziunea modului de exprimare folcloric românesc [...] cu natura [...] de simfonist înăscut" a compozitorului, deși în fiecare din aceste chestiuni etnomuzicologia ar putea — și ar trebui — să aducă argumente și clarificări decisive. Intenționăm să ne referim doar la unele calități constant revelate de muzica enesciană, calități care s-au conturat sau s-au apăsat în urma contactului cu folclorul.

Notăm, mai întîi, ponderea redusă a *contrastelor dramatice și a dezvoltărilor explicite,* chiar și în lucrările construite în forma sonată — formă definită, după cum se știe, tocmai de opoziția și comentariul amplu al ideilor tematice.

Reprimînd izbucnirile dinamice ca și efuziunile lirice, Enescu adoptă un ton discursiv ponderat, sobru, în care tensiunile sînt implicite. Pe fondul țesăturii sonore cu tente cenușii, detaliul — care nu se mai topește într-o masă compactă ci devine semnificativ în sine — este șlefuit și montat cu pedanterie și rafinament. Menajate prin utilizare economică și prin evitarea confruntării lor directe, valoric extreme sînt investite cu o deosebită forță de expresie.

Absența evenimentelor muzicale puternic reliefate asigură discursului enescian o cursivitate care ne pare a fi reflexul unei proprietăți similare a discursului folcloric. Căci, în cadrul textului muzical popular, evoluțiile melodice, ritmice și dinamice cu un anumit sens sînt imediat compensate prin evoluții cu sens contrar, într-un joc pendulatoriu cu amplitudine mică. Continuitatea discursivă se exprimă și prin alcătuirea monopartită, alcătuire de la care se bat doar melodiile de dans. Dar opozițiile tonale și melodice — oricum moderate — dintre secțiunile acestora sînt atenuate prin menținerea unor valori la nivelul celorlalți parametri (structura ritmică, eventual textura armonico-ritmică a acompaniamentului etc.).

În muzica enesciană, dezvoltarea — comentariul, argumentarea reconsiderarea ideilor (integrale sau trunchiate) din diverse perspective — este substituită cel puțin parțial printr-un alt principiu arhitectonic, al depănării, al însăilării „rapsodice" a idelior tematice mereu transfigurate. Credem că argumentarea rolului acestei modalități de construcție constînd în juxtapunerea ipostazelor, variantelor tematice poate fi pusă în legătură cu inexistența, în folclorul muzical românesc, a oricărui procedeu tehnic compatibil sau comparabil cu dezvoltarea.

O altă particularitate sugerînd posibila intrare în rezonanță a limbajelor enescian și popular este *ramificarea și readucerea în unison a liniilor melodice discursive,* prin mișcări pulsatorii, de dilatare și comprimare pe verticală. Efectul sonor — heterofonia — este complexul rezultînd din superpoziția a două sau mai multe ipostaze sau variante ale aceleiași idei melodice expuse simultan, de un grup de voci sau instrumentale. Ceea ce distinge heterofonia enesciană de cea populară este nu atît complexitatea sporită — o diferență pur cantitativă la urma urmei — ci *intenționalitatea;* căci, în timp în ce în folclor heterofonia rezultă prin accident, din neconcordanța la nivelul detaliilor a variantelor melodice executate concomitent de mai mulți interpreți, în creația compozitorului ea este un elaborat, o alcătuire sonoră polisată cu știință și migală.

Elasticitatea temporală a liniilor melodice constituie o altă trăsătură de unire între limbajele enescian și popular. Elasticitatea se traduce prin *fluxul discursiv neregulat,* marcat de ușoare precipitări și reținere care se compensează reciproc. De altfel, unul din principiile variaționale care funcționează, mutatis mutandis, la nivelul ambelor limbaje — principiu pe care presupun că Enescu îl va fi preluat din folclor — este acela al dilatării și compresiunii temporale relativ libere, dar cu tendințe de echilibrare, a microsecvențelor discursului muzical.

In categoria trăsăturilor stilistice compatibile se înscrie și o anumită imprecizie intonațională care încețoșează sonoritățile, le înfășoară în vălul ambiguității. Sunetele „impure" sînt fie plasate în zona intermediară dintre natural și alterat, fie atinse sau părăsite prin glisări insinuante. În folclor, aceste sunete „neutre" au poziții bine determinate în cadrul sistemului intonațional ,dar prezența lor nu pare să fie determinată de contextul discursiv ; în muzica enesciană, sunetele indecise apar în orice poziții, cu condiția ca existența lor să fie reclamată de construcția dramatică a lucrării :

„Il est un breuvage aux doubles saveurs
Saumâtre à la gorge sauve au coeur"
(Oedip, actul II, tabloul 3)

sau :

„De toutes mes victimes tu seras la plus belle"
(Sfinxul, actul II, tabloul 3)

Continuitatea limbajelor enescian și popular se relevă și la nivelul unui anumit *stil declamatoriu,* înrudit cu cel al recitativului parlato din cîntecul epic românesc. În cîteva momente de culminație tensională ale operei Oedip, cîntul este abandonat în favoarea unei recitări melodizate („à moitié parl,"), recto tono sau ușor modulate prin alunecări lente, între puncte vag definite, sensul general al mișcării fiind descendent. Imprecizia intonațională la care ne referim anterior este aici absolutizată. Dimensiunile temporale ale secțiunilor de recitativ din Oedip și din baladele românești sînt comparabile, și nu întîmplător ; restrîngerea sau prelungirea dincolo de anumite limite ar determina fie diminuarea efectului lor, fie degringolarea tonală a interpreților.

Muzica enesciană și cea populară sînt — cel puțin prin anumite zone stilistice ale lor — apropiate ca atmosferă timbrală. Apropierea nu poate fi decît rezultatul fotografierii auditive și reproducerii unor sonorități de instrumente sau ansambluri instrumentale lăutărești. Acorduri strîns arpegiate, în succesiune ritmică, ale pianului fac aluzie la cobză, în timp ce cele desfășurate liber, pe toată claviatura, sugerează improvizațiile armonice ale țambalului ; flageolete acute, gîfîite, ale coardelor tehnice, foarte incomode pentru violoniștii cu educație clasică, conferă viorii sonoritatea unui instrument popular ; pizzicato-uri greoaie ale corzilor grave dau replica basîlor din tarafurile tradiționale... și exemplele pot continua. Este interesant de urmărit cum timbrul frust al cîntecului popular se conciliază, în universul coloristic enescian, cu cel suav, ultrarafinat, deprins la școala muzicii franceze.

Ne-a preocupat aici revelarea cîtorva trăsături stilistice foarte generale, care caracterizează atît muzica enesciană cît și muzica populară. Desigur, trăsăturile amintite se actualizează în structuri muzicale foarte diferite sub raportul gradului de complexitate, și formularea lor într-o manieră convenabilă ambelor limbaje nu ar fi fost posibilă fără sacrificarea detaliilor și nuanțelor — un sacrificiu barbar din punctul de ve-

dere al muzicologului pedant, pentru care precizia, exhaustivitatea și acoperirea cu bibliografie sînt singurii garanți vrednici ai demersului științific. Considerarea amănuntelor ne-ar fi obligat însă să ne apropiem de textele muzicale — pierzînd astfel perspectiva globală — și să recurgem la terminologia profesională, tehnică și de aceea ermetică, prin care nu aveam nici o șansă să comunicăm observațiile noastre într-un cerc mai larg decît cel al colegilor de breaslă.

Cu excepția situațiilor în care relația filogenetică ne-a părut a fi în afara oricărei discuții, am evitat să ne pronunțăm ferm asupra posibilității preluării și asimilării în muzica enesciană a unor elemente de sursă populară. Și nu din prudență, sau nu doar din prudență ; ci pentru că nutrim convingerea că, în conturarea și sedimentarea dimensiunilor stilistice sînt intricate nu una, ci o multitudine de influențe distincte, deși compatibile și convergente ; or, în momentul de față, nu ne putem permite să decidem dacă, și în ce situații, influența folclorică a fost decisivă.

ARTA MUZICIANULUI ENESCU — MIJLOC DE EDUCARE A MASELOR

I. BĂLAN

Unul din artiștii de seamă din țara noastră care a înțeles să-și lege viața lui de cea a oamenilor, să facă dinarta sa mijloc de cunoaștere și educare, este George Enescu, de la a cărui naștere se împlinesc 100 de ani.

În conștiința poporului nostru, figura lui de genial interpret, de mare creator, de îndrumător și inițiator al adevăratei școli naționale de muzică, de ambasador al artei noastre peste hotare, se profilează tot mai luminoasă. Aceasta pentru că Enescu a fost viața vie, a fost dragostea adevărată, a fost bunătatea și generozitatea a fost chipul blînd al moldovanului în care trăia întreaga viață muzicală, a fost artistul care a iubit oamenii în general.

Biografia sa este foarte clară : o viață de muncă închinată artei muzicale și aceasta pusă în slujba oamenilor. Slujitor devotat al poporului din mijlocul căruia s-a ridicat, Enescu a muncit din răsputeri pentru înflorirea culturii patriei sale. Pe lîngă arta interpretativă, el a adăugat la patrimoniul muzical un bogat tezaur de compoziții în care se reflectă poporul cu trecutul său plin de frămîntări sbuciumate cu avîntul larg al întrecerilor socialiste, viitorul plin de aspirații spre un drum luminos, spre o viață tot mai fericită.

Exponent al poporului Enescu a înțeles să-l slujească cu armele sale : pana, vioara, bagheta. De-alungul celor 74 de ani de viață, muzicianul a desfășurat o bogată activitate artistică pentru dezvoltarea artei noastre muzicale, pentru înflorirea culturii muzicale universale. Acest drum de glorie înseamnă încordare de voință, înseamnă muncă continuă fără istov, închinată artei pusă în slujba frumosului și binelui.

Munca, acest factor vital, pe care Enescu a ridicat-o la rangul de cult, constituie un minunat prilej de educație pentru tinerele generații. Iată ce spunea muzicianul despre muncă :

„Muncă liberă, ordonată — liniștit izvor de fericire... Muncă scumpă, *cel ce nu te cunoaște se întreabă — pentru ce trăiesc oare...? Încercați voi cei care n-ați gustat dulceața muncii... încercați să munciți*“ Eu muncesc mereu. Viața fără muncă nu-și are rațiune.

---

1. George Enescu și opera sa Oedip de Lucian Voiculescu, p. 89.

Chemarea la muncă Enescu a făcut-o prin exemplul său personal. El a afirmat că talentul, acest total de predispoziții fiziologice care se dezvoltă numai prin muncă, reprezintă abia 20%, restul este muncă. În artă, fără această muncă nu se poate ajunge pe culmi înalte. Enescu a urcat aceste culmi tocmai pentru că a muncit. Programul de lucru ajungea uneori la 15—16 ore de lucru pe zi. Trecînd de la un gen de muncă la altul, nici nu-și dădea seama că orele se scurgeau fără repaus. *„Să te odihnești de muncă prin altă muncă — spunea* genialul artist". 2) Stilul de muncă la Dorohoi.

Ce sînt oare plimbările, sportul, gimnastica în producție, lectura dacă nu oare de odihnă activă pe care și maestrul le recomandă, pentru sporirea efortului fizic și intelectual. Deci fără muncă stăruitoare, fără această deprindere de a lucra ordonat, nu se poate să existe înțelegere adevărată și nici bucurie deplină în fața frumosului muzical.

Dacă vizitatorii, care păşesc pragul casei muzeu din Dorohoi, rămîn impresionanți de succesele minunate obținute de Enescu în drumul artei, trebuie să înțeleagă că acestea sînt rodul unei munci încordate și îndelungate, Iată ce scrie un vizitator în treoere pe la acest muzeu : *„Din cele văzute și vizitate în acest muzeu am înțeles mai bine rostul și chemarea vieții... Viața marelui maestru George Enescu neinspirată mereu avîntul spre muncă, spre pace, spre mai bine și înțelegere între popoare"* [3]).

Muzica.

Arta muzicală are o mare înrîurire asupra sufletului omenesc reușind a-l transforma după caz. Muzica transformă deci viața oamenilor le schimbă conștiința. Maestrul Enescu a acordat o înaltă prețuire artei muzicale. *„Muzica este un grai în care se oglindesc fără prefăcătorie însușirile tipice ale omului, ale popoarelor"* [4].

Muzica luată drept artă vorbește, prin cel care o crează sau prin de bună dreptate spunea Enescu că *„artistul este un frate al oamenilor cărora are să le comunice un secret, ceva pe care natura numai lui i l-a încredințat"* [5].

Iubind cu pasiune muzica Enescu s-a simțit cu adevărat un frate al oamenilor, înțelegînd să facă acea artă, care cum spunea el — să pornească de la inimă și să se adreseze inimii. Rezultă de aici că muzica trebuie înțeleasă și iubită cu pasiune. Enescu s-a atașat de ea din primii ani ai vieții. Primele lucrări muzicale la vîrsta de cinci ani, primele concerte publice la vîrsta de 8 ani, stau mărturie acestui lucru.

Bogăția de materiale din muzeu, care ilustrează primele preocupări muzicale manifestate foarte de timpuriu, chiar de la trei ani, legătura lui Enescu cu arta muzicală, legătură pînă la dăruire totală, îndeamnă pe acei care au anumite afinități cu muzica, să se apropie cu încredere de această disciplină.

---

2. Idem, p 17.
3. Registrul de vizitatori al muzeului.
4. George Enescu și opera sa Oedip de Lucian Voiculescu, p. 68.
5. Idem, p.

Aprecierile criticilor români și străini asupra interpretării și creației enesciene sporesc și mai mult încrederea acestor tineri de a se îndrepta pe drumul pe care a mers marele Enescu. Una din vizitatoare semnează în registrul muzeului următoarele: *„Arta — drumul spre civilizație. Muzica cea mai gingașă și emoționantă ramură a artei... Trecînd pe urmele lăsate de marele maestru, trăiește emoția unei vieți palpitante de artist cetățean și mare iubitor de oameni. Cu emoție am urcat scările pe care poate maestrul le-a urcat de zeci de ori, iar din încăperea unde a trăit și lucrat am plecat frumos impresionată“* [6].

Iată deci că arta lui Enescu servește nu numai ca mijloc de cunoaștere și de educare ci și de îndemn pentru formarea unei profesii.

Mulți tineri cunoscînd viața lui Enescu s-au hotărît să îmbrățișeze cariera artistică, ori să urmeze școli speciale de muzică pentru a deveni profesori. Aș aminti aici doar cîțiva dintre ei: *Florica Topa* activează în cadrul Filarmonicii „G. Enescu“ din Iași; *I. Popovici* conduce o formație muzicală la Piatra Neamț, *Oct. Apetre Gh. Fusa, Vasile Nistor* predau astăzi muzica în școli alegîndu-și deci cariera didactică. *Găinaru D., Croitoru Mirel, Mihai Boariu.*

Arta muzicianului Enescu fie cea interpretativă, fie cea componietică, contribuie, din plin la educarea patriotică a maselor.

Valoarea nepieritoare a creației enesciene, precum și arta sa interpretativă sînt comori de neprețuit pentru că și una și alta își trag seva din pămîntul patriei. Duioasă și nobilă, săltăreață sau latentă imortalizează în geografia patriei frumusețile și bogăția folclorului muzical. Legătura lui Enescu cu poporul este exprimată în lucrările sale, în care ca într-o oglindă se reflectă năzuințele și aspirațiile acestuia spre progres, spre pace, spre înaltul umanism.

Caracterul militant al artei enesciene se concretizează și din faptul că artistul nostru a militat pentru o artă națională.

Enescu ne-a demonstrat că noi putem fi noi înșine. El ne-a îndrumat la vreme să ne descurcăm de balastul de import adus de admiratorii culturii muzicale burgheze din Apus. Compozitorul Enescu ne-a ajutat să mai fim tributarii unei culturi muzicale străine. Premiul de compoziție ce-i poartă numele, creat în 1912, precum și organizarea Societății Compozitorilor Români, înființată în 1920, sînt numai două exemple care arată interesul depus de cetățeanul român, pentru promovarea unei școli naționale de muzică. Se vede din aceasta că Enescu a luptat mult pentru ridicarea prestigiului artei noastre naționale, pentru afirmarea ei peste hotare, acțiune ce se îndeplinește astăzi cu deplin succes.

Cunoscînd rolul important al artei muzicale ca mijloc de educație, Enescu și-a luat rolul de îndrumător pe linia dezvoltării culturii muzicale. *„Doresc să servesc de îndrumător ducînd muzica în cartierele mărginașe, în provincie, la țară, prin serbări societăți corale și instrumentale“* [7].

---

6. Registrul de vizitatori al muzeului „Enescu“, Dorohoi.
7. George Enescu de George Balan, Editura muzicală, p. 288.

Concertele date de Enescu mai în toate orașele patriei concretizează preocuparea muzicianului pentru educarea poporului prin mijlocirea acestei arte. De asemeni călătoriile lui pentru poporul nostru, pentru afirmarea lui peste hotare.

Cetățean devotat al patriei, Enescu condamna cu asprime conducerea vechilor regimuri, care nu se ocupa de progresul artei naționale. Preocupat de a-și umple mai întîi buzunarele lor guvernale din trecut, împovăra masele ducîndu-le la o viață de mizerie și lipsuri. *„Cu durere trebuie să constat că arta este considerabil frînată de formele crizelor economice... Nu se poate vorbi de asanarea manifestărilor frumosului atîta timp cît omenirea nu are ce mînca... Pîine, căldură, educație, baie, iată ce trebuie să asigurăm tuturor oamenilor"* [8].

„Trebuie oamenii să înțeleagă că nu e de ajuns să-și umple buzunarele cu bani, ci că trebuie să caute și hrană sufletească, satisfacții estetice" [9].

Determinat poate de aceste convingeri, Enescu a muncit din răsputeri pentru dezvoltarea culturii spirituale a poporului său. Unele exponate de la Muzeul „G. Enescu" din Dorohoi îl prezintă pe artist la masa de lucru îmbogățind mereu repertoriul național cu lucrări a căror valoare au depășit de mult hotarele patriei, îl prezintă la pupitru dirijînd diferite formații orchestrale ori concertînd la vioară sau pian. Aceste aspecte atestă tocmai prodigioasa lui activitate.

Intenția lui Enescu era aceea de a ridica mereu gradul de cultură a poporului său la nivelul altor popoare care au avut alte condiții de dezvoltare. Mereu vorbea străinilor despre formațiile noastre orchestrale, despre bogăția folclorului nostru muzical, despre succesul artiștilor noștri. Simțea artistul nostru nevoia de a populariza meritele harnicului și talentatului nostru popor.

În același timp, bizuindu-se pe posibilitățile de realizare a formațiilor noastre corale și instrumentale, angaja spectacole muzicale în țară cu piese străine sau organiza asemenea spectacole în străinătate cu compoziții românești. Cerca cu alte cuvinte muzicianul nostru să ne introducă și pe noi în circuitul mondial al culturii universale.

„Relații culturale trebuie să existe între toate popoarele iubitoare de pace, libertate, bună înțelegere și frumuseți" [10].

Astăzi P.C.R. și Statul nostru socialist aplică pe o scară tot mai largă acest deziderat a muzicianului Enescu. Despre aceste relații culturale a vorbit și *René Maheu, fost director general al UNESCO* într-un interviu : *„UNESCO, prin însăși vocația sa, muzica, urmărește promovarea legăturilor culturale între țări și popoare, favorizarea unei largi circulații a tot ce a creat și creează mai bun și mai valoros omenirea."* [11]

Dorința de afirmare a poporului nostru din punct de vedere cultural pe plan universal Enescu a manifestat-o din dragoste fierbinte pentru patrie.

---

8. Idem, p. 287.
9. George Enescu, Editura muzicală a U.C.R. din R.S.R., București, 1964, p. 16.
10. Idem.
11. Ziarul Scînteia, nr. 9282 din 27 septembrie 1972.

Expresia concentrată a iubirii de patrie este concretizată și în cuvintele rostite de Enescu în amurgul vieții ; atunci cînd forțele l-au părăsit și nu mai putea lucra.

„Tot ce mi-a mai rămas ca forță, și energie le consacru pentru creațiile mele muzicale, cu care am înțeles să slujesc neamul nostru românesc". [12]

Prin aceste cuvinte trimise doctorului P. Groza, cu cîtva timp înainte de a muri, Enescu subliniază încă odată datoria lui de a sluji arta și poporul său. În cuvinte emoționante își exprimă și dorința de a se întoarce în țară : *„Mă gîndesc tot timpul la țară ; sînt cu tot sufletul alături de poporul nostru. După ce mă voi face bine, am o singură dorință : să viu în țară. Pînă atunci vă rog să transmiteți tuturor sănătate și putere de muncă"*. [13]

Moartea nu i-a îngăduit să-și îndeplinească această dorință. Dar moartea lui Enescu este numai aparentă. Așa cum s-a mai spus, el trăiește prin concertele sale interpretate la cel mai înalt nivel artistic ; trăiește prin lecțiile sale de muzică ținute cu atîta căldură ; trăiește prin creațiile sale atît de valoroase. Ca om Enescu a murit.

Ca artist el trăiește și va trăi mereu, așa după cum consemnează un grup de vizitatori străini în registrul de semnături : *„Gloria lui Enescu nu se va stinge niciodată, fiindcă muzica lui este veșnică ca însăși poporul său"*. [14]

Pierderea lui Enescu desigur ne doare. Lipsa lui o simțim, dar sîntem mîndri în același timp întrucît complexitatea lui artistică universal recunoscută, calitățile lui excepționale l-au așezat în galeria marilor muzicieni mondiali.

Drumul trasat de Enescu în artă este astăzi continuat de artiștii noștri, care tălmăcesc o artă nouă, realistă. Succesele obținute de ei, atît în țară cît și peste hotare fac să crească prestigiul artei noastre naționale. Prin exemple comparative cu trecutul, se subliniază saltul enorm ce l-am făcut în anii puterii socialiste.

Sîntem astăzi din ce în ce mai cunoscuți și considerați unul din popoarele cele mai muzicale din lume.

Ca să conchidem, grupurilor de vizitatori în trecere pe la muzeu le vorbim despre activitatea lui Enescu. Le dăm îndrumări să muncească ca marele nostru artist, să iubească muzica și să manifeste un cald patriotism. Cu alte cuvinte Enescu ne învață să prețuim munca, să ne iubim pămîntul natal și să cultivăm calitățile artistice cu care este înzestrat poporul nostru.

---

12. George Enescu, de Lucian Voiculescu, p. 126.
13. Idem.
14. Registrul de semnături pentru străini de la Muzeul „G. Enescu" din orașul Dorohoi.

ASPECTE ALE GENULUI RAPSODIC LA GEORGE ENESCU

MIHAELA-SILVIA ROŞCA

Marea calitate a celor două Rapsodii române op. 11 este aceea că depăşeşte rapsodicul, caleidoscopicul, prin apelarea în arhitectura lor sonoră la arcuiri formale largi a componentelor folclorice incluse în materialul tematic. Logica înlănţuirii acestor articulaţii structurale cuprinzătoare nu este compatibilă cu simfonismul precursor, dat fiind specificul mozaicat al celor două partituri.

Avînd în vedere această coordonată de fond a dispunerii materialului tematic, Enescu recurge la un tip de structurare a naraţiunii tematic-rapsodice care vizează mai multe criterii şi anume : ritmicitatea schimbării conţinutului tematic (determinată de succesiunea temelor-citat) ; modalitatea de prezentare a citatului folcloric (la nivelul unei simple expuneri sau la cel al unor dezvoltări ample polifonice, armonice, orchestrale), tipurile de relaţii formal-structurale care se pot naşte între citatele integrate discursului rapsodic ; periodicitatea alternării unor suprafeţe tematice contrastante prin determinările lor metirce (în cazul Rapsodiei I întîlnim permanent pendularea ritmului binar al măsurii de 2/2 cu cel ternar oferit de măsura de 6/8) ; succesiunea suprafeţelor funcţional-armonice şi funcţional-imitative.

Dacă aceste 5 criterii privesc schimbările calitative ale naraţiunii rapsodic-simfonice, se pot ivi, în anumite cazuri şi criterii de articulare arhitecturale, pornind de la posibilitatea unei departajări calitative ce are în vedere dimensiunile marilor suprafeţe, delimitate prin analiza structural-formală calitativă. Se încearcă astfel, o dispunere echilibrată în cadrul arhitectonicii sonore a Rapsodiilor.

Căutînd să apreciem eficacitatea celor două modalităţi de abordare analitic-structurală cu aplicare la partitura primei Rapsodii române op. 11, vom remarca faptul că, pornind de la criteriul echilibrului dimensional al suprafeţelor componente, lucrarea conţine două mari structuri. Prima include citatele „Am un leu şi vreau să-l beu", „Hora lui Dobrică", „Sîrbele în 2/4", „Mugur, mugurel" şi inclusiv melodia „Horei morii", iar cea de a doua suprafaţă formală, toate temele-citat începînd cu sîrba „Cum se bate Dunărea" şi sfîrşind cu secţiunea Codei.

Aplicînd însă criteriul calitativ al analizei structurale se poate remarca o dispunere a materialului tematic-rapsodic apropiată de cea a

genului simfonic, în sensul unei relative similitudini între succesiunea părților componente ale primei Rapsodii și cea sesizată în cadrul arhitectonicii simfoniei tradiționale apusene. Astfel, vom distinge patru secțiuni principale : Introducere și Allegro (Secțiunea I „Am un leu și vreau să-l beu") ; Andante (Secțiunea a II-a „Hora lui Dobrică") ; Scherzo (Secțiunea a III-a „Hora morii") ; Final (Secțiunea a IV-a „Cum se bate Dunărea").

Dacă în Rapsodia I arcuirile structurale — datorită caracterului pronunțat caleidoscopic — vin mai greu în întîmpinarea unor soluții de ordonare a materialului tematic pe reperele oferite de diferitele ipostaze proprii muzicii simfonice occidentale, în cea de a doua Rapsodie română op. 11 este lesne de observat logica ritmicității formale cît și cea tematică, dat fiind faptul că în această partitură compozitorul uzează de un număr considerabil redus de citate, și, în același timp, caută să realizeze, deasupra detaliului rapsodic, o mare unitate a discursului simfonic, pe care autorul o înfăptuiește prin ordonarea materialului tematic pe baza structurală a formei de lied tripartit, în care Repriza constituie o magistrală suprapunere sintetică a temelor principale ale Rapsodiei.

Detaliind marile arcuiri ale formei de lied menționate, se poate remarca faptul că fiecare secțiune componentă a acesteia se structurează, pe de o parte conform reperelor suprafețelor funcționale, iar pe de altă parte potrivit materialului tematic pe care îl include fiecare secțiune în parte.

Secțiunea principală macrostructurală, menținută în lumea funcțională a tonalității Re major, cuprinde cele două teme principale ale Rapsodiei „Sîrba lui Pompieru" și „Pe o stîncă neagră", urmînd ca finalul secțiunii principale să îl reprezinte apariția temei-punte „Doina din caval", desfășurată pe o pedală de Re major schimbată cu cea a relativei (si minor). La rîndul lor, fiecare din cele trei teme ale primei secțiuni a liedului oferă un profil structural distinct. Astfel, prima temă principală „Sîrba lui Pompieru" se structurează pe tiparul formei de antecedent-consecvent, cea de a doua „Pe o stîncă neagră" urmărește ritmica strofică, și, în sfîrșit citatul „Doina din caval" se ordonează pe reperele

Secțiunea mediană, desfășurată pe o pedală de si minor, interesează prin profilul temei „Văleu lupu mă mănîncă". Structurată la nivel tematic pe baza unei forme eliptice de lied tripartit, citatul cunoaște o logică oferite de forma de bar.
de configurație dialectică, exprimată prin relația formală binară de teză-antiteză.

Imediat expunerii tematice îi urmează o secțiune dezvoltătoare de 11 măsuri pe reperele tonalității Re major, care aduce în prim plan forma îmbogățită a barului cu repriză. În locul reprizei formei de lied a citatului „Vălei lupu mă mănîncă" este adusă în mod surprinzător secțiunea principală a formei tripartite, proprii narațiunii rapsodice, care cuprinde o suprafață sinteză de 24 de măsuri, încheiată de apariția „Doinei din caval".

Cea mai interesantă secțiune este cea a Reprizei narațiunii rapsodice, unde pe parcursul a două mari strofe este remarcat un colaj tematic structural în planul derulării orizontale.

Caracterizînd acest fenomen prin apelarea la datele oferite de schema formală, se va observa, în limitele primei strofe, că debutul tematic al antecedentului melodiei „Pe o stîncă neagră" este ingenios continuat de consecventul citatului secțiunii mediane" „Vălei lupu mă mănîncă". De asemenea, în cea de a doua strofă are loc un eveniment interesant de consemnat și anume : în succesiunea tematică a citatului „Pe o stîncă neagră", în cadrul relației formale antecedent-consecvent, are loc o augmentare a celui de al doilea element structural al relației menționate, prin dezvoltarea consecventului microstructural al acestuia, dînd naștere în acest fel la o nouă structură determinată de logica formei de contrabar.

Coda, care urmează revenirii într-o ipostază rezumată a citatului temei-punte „Doina din caval", readuce pentru ultima oară în atenție forma de bar cu cele două strofe ale sale concepute similar pe tiparul relației binare de antecedent-consecvent, împreună cu concluzia barului, care, în cadrul revenirii ultime a „Ciocîrliei" aduce final forma strofică.

Este interesant de remarcat faptul că — deși toate observațiile de ordin structural trebuie raportat inevitabil la specificul rapsodic al celor două lucrări — personalitatea gîndirii enesciene este prezentă prin perspectivele nebănuite pe care le deschid cele două partituri inovațiilor în arhitectura sonoră, sesizate în creațiile de mai tîrziu. Prin nonconformismul arcuirilor arhitecturale, permise de concepția rapsodică a simfonicului, Enescu tinde tot mai mult spre caea libertate a discursului, neîngrădită de convenientele unei structuri formale riguros determinate. Această aspirație se va resimți și în paginile lucrărilor opusurilor de maturitate, care au încununat merituos eforturile de creație a marelui maestru. Se remarcă totodată intenția permanent reînnoită în marile sale opusuri de a se ajunge treptat la o pulverizare a formei în favoarea unei variații continue ce se află în deplină concordanță cu particularitățile de esență ale melosului popular. Iată așadar argumente destul de convingătoare pentru a înțelege poziția celor două partituri în contextul marilor prefaceri din creația enesciană, al căror rezultat final, peste ani l-a marcat apariția inegalabilei Simfonii de cameră.

RAPSODIA A II-A

SP. (38½)

- Sîrba lui Pompieru (s) D
  - vs (3) = ½ 1+1½
  - ns (2)
- Pe o stîncă neagră (27) D
  - 1 str. (9)
    - Intr (1)
    - Th (8)
  - 2 str. id.
  - 3 str. id.
- Doina din caval (6½) Pedală pe D apoi pe h
  - 1 st (2)
  - 2 st (2)
  - Abg (2½)
    - 1 st (3 d)
    - 1 st (3 d)
    - Abg (1)

SM (½29)

- Bîr oiță la poiană Ped. pe h (½3)
  - vs (2)
  - ns (2 + ½)
- Sîrba lui Pompieru E = CV
  - Intr (1)
  - C—bar
    - Aut (1 + 3 d)
    - 1 nst (d + 1)
    - 2 ust (1)
- Vâlcu Lupu (21)
  - Intr (2) = (3 d + 3 d) + 2
  - Exp. Tema (8) =
    - Ts (5) = (6/4 + 5/4) + (5/4 + 4/4)
    - Ats (3) = 1 + (5/4 + 3/4)
  - Dv (11) D
    - 1 st (3) n. Ts Ant.
    - 2 st (3) id.
    - Abg. (5)
      - SM Ats. (3½)
      - RP (½ 1)

SP' (29)

- Sth (24)
  - 1 Str (8)
    - ANT. (4)
    - CONS. = cons „Vîlcu Lupu“ (4)
  - 2 str (6)
    - ANT. (9)
    - CONS. (2) numai ant.
  - Dv Cons. Cons. (10)
    - Ant. (6) ß
    - 1 nst (2) —„— AV
    - 2 nst (2) —„— D
- Coda (61) (Vina 2/4) Doina din caval (5) D
  - Intr. (1)
  - Th. (6)

„Țințăraș cu cizme largi“

- 1 st (17) Sala V-la
  - ANT. (8)
  - CONS. (9)
    - 1 str (4)
    - 2 str (5)
- 2 st (28) Solo V-la
  - ANT. (10) = 8 + 2
  - CONS. (18)
    - 1 str (6) = 4 + 2
    - 2 str (12) = [4 + (3 + 5)]
- Abg (16) (Ciocîrlia)
  - Intr (2)
  - 1 + 2 + 3 str = 2 + 2 + 2
  - Acord final, cod. (8).

EMINESCU, IORGA, ENESCU, ONICESCU ŞI TÎRGOVIŞTEA

EUGEN FRUCHTER
şi GABRIEL MIHĂESCU

Vechi centru cultural al Ţării Româneşti, oraşul Tîrgovişte — care pentru Mihail Kogălniceanu reprezenta, alături de Suceava, „mai mult decît Sparta şi Atena“ [1] — a atras atenţia marilor cărturari români şi după mutarea scaunului domnesc la Bucureşti. Numeroşi oameni de carte moldoveni s-au aflat un timp la Tîrgovişte : Alexandru Vlahuţă, Gavriil Musicescu, Ştefan Stîncă, Raicu Ionescu-Rion, Ion Grămadă, Gheorghe Petraşcu şi botoşăneanul *Ion C. Nădejde* — profesor de limbile franceză, română şi latină la Gimnaziul „Ienăchiţă Văcărescu“ între anii 1894 şi 1906 [2]. Alături de aceştia, fiii geniali ai Botoşanilor : Mihai Eminescu, Nicolae Iorga, George Enescu şi Octav Onicescu şi-au legat şi ei numele de această strălucită cetate a culturii româneşti.

*

După cum se ştie, în perioada vara 1867 — d. 9 martie 1868, *Mihai Eminescu* a făcut parte din trupa de teatru Iorgu Caragiali — Daniil Drăgulici, în care a fost nu numai sufler, ci, după împrejurări, şi actor, poet dramatic, regizor, copietor de texte [3]. Cu prilejul turneelor făcute în ţară, trupa a poposit şi la Tîrgovişte, aşa cum se deduce dintr-o telegramă expediată de Iorgu Caragiali din Bucureşti şi adresată lui Vasilescu, antreprenorul Grădinii Parţacov din Tîrgovişte, anunţîndu-şi turneul [4]. Grădina Parţacov se afla pe locul ocupat astăzi de pavilionul administrativ al Întreprinderii de utilaj petrolier de pe actuala stradă 23 August, nu departe de valul Cetăţii. [5] Trupa lui Iorgu Caragiale a poposit

1. *Opere, II, Scrieri istorice,* Editura Academiei R.S.R., Bucureşti, 1976, p. 389.

2. Arhiva Liceului „Ienăchiţă Văcărescu“ Tîrgovişte, dosarul pe anii 1902—1903 ; *Anuarul instrucţiunii publice,* Bucureşti, 1908 ; *Monografia Liceului „Ienăchiţă Văcărescu“ din Tîrgovişte la 100 de ani de existenţă,* Tîrgovişte, 1974, p. 268.

3. Ioan Massoff, *Eminescu şi teatrul,* Editura pentru literatură, Bucureşti, 1964, p. 43-64 ; Augustin Z. N. Pop, *Pe urmele lui Mihai Eminescu,* Editura Sport-turism, Bucureşti, 1978, p. 84.

4. Biblioteca Academiei R.S.R., mss. 2696 (apud I. Massoff, *op. cit.,* p. 59).

5. Grădina Parţacov este figurată şi pe *Planul oraşului Tîrgovişte şi al împrejurimilor sale,* Bucureşti, 1886, întocmit de D. P. Condurăţeanu ; ea a găzduit mai tîrziu şi trupa lui I. D. Ionescu de la „Union“ *(Monitorul judeţului Dîmboviţa, mai 1887).*

în localitate și în anii următori, fiind atestată documentar [6], ceea ce ne întărește convingerea că aceasta a fost prezentă în Tîrgoviște și în toamna anului 1867, adică imediat după expedierea telegramei în discuție. De asemenea, tradiția intelectuală locală păstrează amintirea altor vizite ale poetului la via din Viforîta (în hotarul Tîrgoviștei) a ceasornicarului Carol Toth [7]. Refăcînd drumurile Luceafărului, cercetătorii au stabilit că prima sa trecere prin județul Dîmbovița a fost în vara anului 1866, poetul aflîndu-se în drum spre București, venind de la Blaj, prilej cu care a străbătut localitățile Găești și Titu [8].

Istoria orașului este evocată în mai multe articole atribuite lui Mihai Eminescu. Astfel, în serialul *(„Se vorbește că în Consiliul...")*, apărut în Curierul de Iași nr. 125-130 din noiembrie 1876, el menționa Mitropolia Ungrovlahiei și tipărirea la Tîrgoviște a „Îndreptării legii" în anul 1652 [9]. Prețuirea acordată de poet noii reședințe de scaun întemeiate de Mircea cel Bătrîn, pe care o consideră un simbol al luptei unite a românilor și a celorlalte popoare asuprite din această parte a Europei, rezultă din analiza pe care o făcea în articolul *„Boierii de odinioară"*. El crede că politica lui Ștefan cel Mare de a uni creștinătatea contra Semilunei își are sorgintea în faptul că acesta ar fi copilărit la Curtea de Argeș și la Tîrgoviște, unde a fost educat în tradiția rezistenței antiotomane inițiate de bătrînul voievod, evocat cu atîta admirație în „Scrisoarea a III-a" [10].

Și în alte incursiuni în istoria Țării Românești, poetul creionează unele momente din trecutul Tîrgoviștei. În articolul *„Mihai Viteazul și Matei Basarab în ochii liberarilor"* este conștient de faptul că în această cetate domnia putea găsi un refugiu sigur în fața amenințării otomane, invocînd în sprijin și descrierile lui Paul de Alep din anul 1654 [11]. Din aceeași cetate pleca spre Ardeal regenerarea națională în secolul al XVII-lea, cum precizează poetul în articolul *„Cine determină soarta României?"*, unde abordează și etimologiaa toponimelor „Tîrgoviște" și „Dîmbovița" [12].

Județul Dîmbovița este citat în articolul *(„Bătrinii noștri erau practici...")* — publicat în „Curierul de Iași", nr. 74 din 4 iulie 1876 — ca avînd 94.256 locuitori în 1840, dată preluată dintr-o statistică agricolă, din care Eminescu reține și faptul important că în anii 1837—1839 s-a

---

6. Arh. St. Dîmbovița, fondul Primăria Tîrgoviște, dos. 57/1872, f. 2, 8 (12 aprilie — 10 mai 1872) ; dos. 15/1884, f. 16, și dos. 62/1884.

7. Informația ne-a fost transmisă de prof. Dumitru-Titi Popescu, n. 1907 în Tîrgoviște. Un meșter ceasornicar numit Carol Toth se afla în evidența Inspectoratului muncii din Tîrgoviște la 29 septembrie 1922, (Arh. St. Dîmbovița, fondul Insp. muncii, dos. nr. 8/1922—1923, f. 42).

8. Augustin Z. N. Pop, *op. cit.*, p. 79.

9. M. Eminescu, *Opere, IX. Publicistică. 1870—1877*, Ed. Academiei R. S. R., București, 1980, p. 258-259.

10. M. Eminescu, *Opera politică, II. 1880—1883*, ediție îngrijită de prof. I. Crețu, Editura „Cugetarea — Georgescu Delafras", București, 1941, p. 193-194.

11. *Ibidem*, p. 198-199 ; descrierea este reluată și în articolul „Pătura superpusă" (cf. M. Eminescu, *Opere complete*, Librăria românească, Iași, 1914, p. 573-574).

12. *Ibidem*, p. 225, 292, 323.

deschis „drumul în Plaiul Ialomiții, spre Brașov“ [15]. Într-un alt serial, intitulat *„Revista statistică“*, apărut în aceeași publicație ieșeană, nr. 90-93 din 15-22 august 1816, tînărul redactor prezintă și comentează sporul natural al populației județului nostru în intervalul 1870—1874 [14]. Prețuirea datelor statistice rămîne constantă și în perioada bucureșteană a

1 Medalion de argint *„Michail Eminescu 1849—1889“*. (c. 1899), necunoscut autorilor catalogului „Medalii și plachete românești. Memoria metalului“, Editura științifică, București.

activității sale publicistice. Astfel, în mss. 2256 și 2270, care vor sta la baza unui articol din „Timpul“, apărut la 1 noiembrie 1881, Eminescu este preocupat de sporul populației rurale, inclusiv din județul Dîmbovița, în anul 1877 față de 1859 [13].

În creația poetului întîlnim referiri și la alte două localități ale județului Dîmbovița : Pucioasa și Bezdead. În încheierea articolului *„Economia națională și d. A. Vlădescu, doctor în drept, doctor în medicină“*, apărut în „Curierul de Iași“ din 7 iulie 1876, publică o scrisoare-pamflet trimisă din Tîrgoviște, în care sînt menționate Băile Pucioasa [16]. Un manuscris păstrează transcrierea primului vers al baladei : „Maria cea bă-

13. *Opere, IX*, p. 575-577.
14. *Ibidem*, p. 606-607.
15. M. Eminescu, *Fragmentarium*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1981, p. 111-112 ; *Opera politică*, vol. II, p. 369, 388.
16. *Opere, IX*, p. 148-149, 579.

laie, frumoasă din Besdad (Bezdat)", avînd ca temă o întîmplare reală cîntată de Anton Pann, Cezar Bolliac și înregistrată și de J. A. Vaillant [17].

În peregrinările genialului poet trebuie, deci, înscris ca popas — cel puțni spiritual — și județul Dîmbovița, de numele căruia se leagă o serie de personalități itsorice, ale vieții politice și culturale, pe care Eminescu le evocă în opera sa. [18]

*

Întîia vizită la Tîrgoviște a lui *Nicolae Iorga,* pe la 1900, i-a produs puternice impresii, consemnate cu talent literar în volumul *„Drumuri și orașe din România"*, apărut în 1903 : „Tîrgoviștea, fosta capitală pe care o acopere giulgiul de aur învechit al amintirilor, e Suceava Țării Românești, dormind în umbra bisericilor sale, care-i sunt strălucite monumente funerare". Pentru marele istoric, în Tîrgoviște, „oriunde te-ai uita însă, în dreapta ori în stînga, vezi rămășițele, umile sau glorioase, întregi sau ruinate, ale vechii cetăți". Descriind frumosul bulevard deschis de curînd, el întrevedea cu temei că „această stradă (...) inaugurează un oraș nou al viitorului".

Iorga are cuvinte de admirație pentru multe din monumentele orașului. Astfel, curtea domnească este un „rar monument al arhitecturii noastre laice, încăpătoare, trainice și modeste — după însăși firea poporului nostru", dar starea de ruină în care se afla îi crea sentemente : „Curțile domnești se înmormîntară iarăși și an de an încheieturile lor de piatră se desfăcură. Spiritul plecase de pretutindeni și nu mai era nici o milă pentru amintiri. Poeți romantici veniră numai, la începutul regenerației noastre, să cheme umbra prin cîntecele lor și, pentru dînșii, glasuri tainice, răsunetele durerlor și bucuriilor șoptiră prin spațiile goale (...) și apoi iarăși geniul distrugerii se puse la lucru, îngropînd răbdător casele celor ce s-au îngropat".

Despre biserica Stelea, unde remarcă „armonia simplă, în proporții vaste", care „e întreagă a lui Vasile vodă și a isteților săi meșteri moldoveni", savantul intuiește existența pe acest loc a unui monument mai vechi, lucru dovedit dealtfel de cercetările arheologice din zilele noastre. [19]

Iorga admiră Mănăstirea Dealu cu ochii specialistului, comparînd-o cu cea de la Argeș. O consideră „mai puțin scumpă, dar nu mai puțin frumoasă (...). Gustul cel mai ales s-ar opri fermecat înaintea acestei armonii durate pentru o mie de ani (...), ceea ce îi prilejuiește paeticele

17. M. Eminescu, *Opere, VI,* Editura Academiei R.S.R., 1963, p. 15, 455-461, 632, 640-641.

18. N. Bidnei, E. Fruchter, *Figuri tîrgoviștene în opera lui Eminescu,* în „Uzina și ogorul", Tîrgoviște, nr. 765 din 18 iunie 1964 ; Lazăr Dinescu, *Reflexe tîrgoviștene în opera lui Eminescu,* comunicare la Simpozionul prilejuit de aniversarea a 125 de ani de la nașterea poetului, Tîrgoviște, 25 ianuarie 1975.

19. Gh. I. Cantacuzino, G. Mihăescu, Cr. Moisescu, *Date preliminare asupra cercetărilor arheologice efectuate la ansamblul mănăstiresc Stelea (1969—1970),* în Valachica, 2, Tîrgoviște, 1970, p. 174-175.

cuvinte : „Sus inima ! Vezi singura rămășiță ce se poate vedea din Mihai Viteazul, și neamul rămânesc n-are destule bogății, pentru a răsplăti printr-un strălucit mormînt cinstea ce i-a făcut-o acest om". Istoricul va fi inițiatorul confecționării, în 1913, a sarcofagelor de marmură albă, care adăpostesc din anul 1920 rămășițele pămîntești ale ctitorului lăcașului — Radu cel Mare — și pe cele ale bravului Mihai. Tot el a fost organizatorul ceremoniei de readucere de la Iași a prețioasei relicve a Viteazului, după înfăptuirea Marii Uniri pentru care voievodul s-a sacrificat cu trei veacuri mai înainte. La 26 august 1920, Iorga era din nou prezent la Tîrgoviște, ca participant de frunte la festivitate.

Marele om de știință va conduce Congresul Ligii Culturale, care s-a ținut în acest oraș în zilele de 3-5 iunie 1928.

Ulterior a poposit în repetate rînduri în vechea cetate, în scopul cercetării monumentelor sale. El a inițiat și a îndrumat săpăturile arheologice executate la Curtea domnească între anii 1934—1938 de tîrgoviștеanul Virgiliu N. Drăghiceanu, secretarul Comisiunii monumentelor istorice.

În vara anului 1938, Iorga participa la festivitatea terminării la roșu a construcției muzeului orășenesc, ținînd cu această ocazie conferința intitulată *„Ce este un muzeu istoric"* [20]. Reținem din aceasta concepția sa modernă despre rolul muzeului în societate, asupra căruia se mai pronunțase și în 1934 [21]. Muzeul tîrgoviștean trebuia să militeze „pentru educația gustului și pentru răspîndirea învățăturii aici, dar și pentru tot ceea ce oamenii care vin de aiurea pot căpăta, fiind siguri că le găsesc, în aceste locuri de așa veche și de lungă și de interesantă istorie."

Printre tîrgoviștenii pe care i-a sprijinit și îndrumat s-a aflat și sculptorul Vasile Blendea. După ce i-a elogiat în anul 1929 ampla compoziție in fresco „Constantin Brîncoveanu și familia" de la Muzeul Școlii Române din Fontenay-aux-Roses, Iorga îl propunea Academiei Române pentru a fi trimis în Austria, Germania și Elveția să copieze portrete de voievozi români, aflate în muzee și colecții de artă. Aceste copii, dintre care cu totul remarcabilă este cea binecunoscută a portretului lui Vlad Țepeș din castelul tirolez Ambras, au fost valorificate de savant în lucrările sale. La rîndul său, sculptorul îl va omagia pe Iorga printr-un portret în cărbune — realizat încă în tinerețe, două grupuri statuare — lucrate în 1969, și compoziția din 1974 intitulată „Nicolae Iorga — orator" [22].

În vasta operă istorică și literară a cărturarului botoșănean, o serie de localități ale județului Dîmbovița sînt menționate în repetate rînduri,

---

20. Publicată pentru prima dată la Vălenii de Munte, în *B.C.M.I.*, fascicola 96, aprilie-iunie 1938, p. 36 sqq.

21. *Muzeele. Ce sînt și ce trebuie să fie*, în vol. „Scrieri despre artă", Editura Meridiane, București, 1968, p. 246-248.

22. Vasile Drăguț, prefață la catalogul *„Expoziția retrospectivă Vasile Blendea — pictură, sculptură, desen, iulie-august 1977"*, București.

fie cu prilejul evocării evenimentelor istorice, fie în legătură cu activitatea unor personalități ale culturii românești.

•

Primit de fiecare dată cu emoție artistică, *George Enescu* s-a legat sufletește de Tîrgoviște prin mai multe concerte susținute aici. Primul de care avem cunoștință, a fost cel de vioară din 5 noiembrie 1915, găzduit de „Sala de arme" și consemnat în ziarul local „Vulturul Dîmbo-

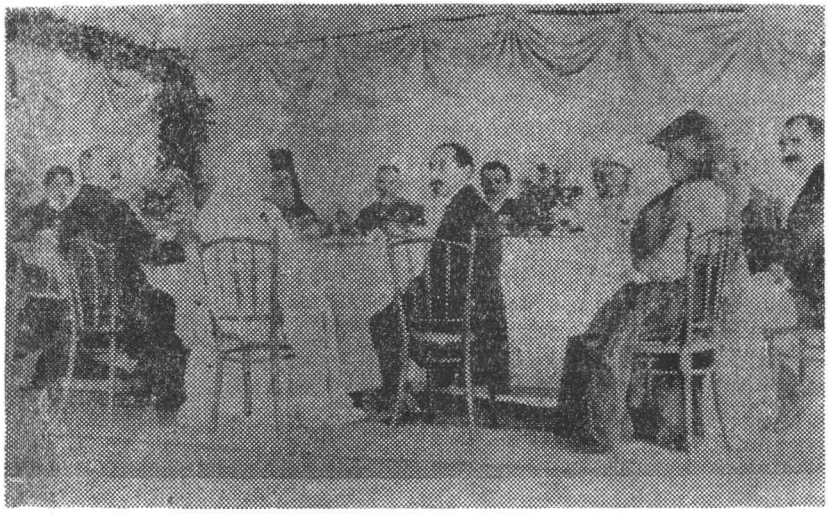

2 Reproducere după o fotografie de epocă publicată în monografia Țesătoriei mecanice „Stan Rizescu" din Brănești-Dîmbovița, în care apare și George Enescu.

viței" [25], dar un document fotografic îi atestă prezența la Brănești-Dîmbovița, alături de familia regală, de miniștrii Spiru Haret, Al. G. Djuvara, dr. Sabin Manuila (directorul Institutului Central de Statistică) și C. D. Dimitriu, prefectul județului, la 8 august 1909, cînd s-a inaugurat localul școlii sătești.

După primul război mondial, maestrul va reveni la Tîrgoviște, concertînd la 4 și la 5 iunie 1919. La invitația profesorilor de la Liceul militar „Nicolae Filipescu", marele muzician a răspuns cu plăcere, argumentînd : „Artei îi revine o misiune importantă, educativă, lucrînd în așa fel, ca să răspîndească muzica în straturile populare" [24]. În cele două concerte de vioară, date cu concursul pianistului N. Caravia, Enescu a interpretat lucrări de Tartini, Bach, Kreisler, Paganini, Saint Saëns, Wieniawski, Sarasate, Max Bruch ș.a. Tot atunci, el a ascultat

23. Apud *„Acta Valachica"*, 3, Tîrgoviște, 1972, p. 371.

24. Victor Brînduș, *Pagini din activitatea corală tîrgovișteană*, Tîrgoviște, 1974, p. 80.

corul „Reuniunea muzicală de cîntări". [25] Acesta i-a lăsat o impresie plăcută : „Felicit corul pentru muzica aleasă și îndeosebi cea populară, pe care voi ați cîntat-o, ați interpretat-o, dovedind prin aceasta că simțiți muzica. Nu mă așteptam să găsesc în Tîrgoviște o formație așa de înaltă. Faceți ca în acest cor să participe și copiii, elevii de liceu, ale căror voci sînt angelice. Felicit dirijorul (Gheorghe Russu, elev al lui Gavriil Musicescu — n. n.), care este moldovean și icare, ca artist, dezvăluie oamenilor ce vrea muzica, adică calea spre armonie, care este fericirea și pacea omului" [26]. La sugestia sa, formația muzicală locală s-a afiliat Societății corale „Cîntarea României din București [27].

Un al treilea turneu la Tîrgoviște este semnalat în anul următor [28].

Numărul din decembrie 1928 al gazetei „Gura Tîrgoviștei" precizează repertoriul concertului prezentat atunci, cuprinzînd lucrări de Saint Saëns, Corelli și Beethoven.

Alături de afișele imprimate la tipografia locală „Dîmbovița" în anii menționați mai înainte se află și cele care anunțau concertele sale tîrgoviștene din anii 1921 și 1930. La recitalurile ilustrului interpret — organizate din inițiativa corului „Cîntarea României" din Tîrgoviște — Enescu a fost acompania în perioada interbelică de pianiștii Th. Fuchs, Nicolae Caravia și Ionel Dobrogeanu-Gherea [29].

Tîrgoviștenii datorează artistului și contribuția materială a acestuia la salvarea unui valoros monument de arhitectură — biserica Sf. Împărați, ctitorie a lui Matei Basarab. La îndemnul lui Nicolae Iorga — cel care încă de la prima sa vizită în oraș o remarcase ca fiind „altfel întreagă, solidă și frumoasă ; cad ploile și se îngrămădesc zăpezile iernii prin acoperișul sfărîmat, pentru punerea la loc a căruia lipsesc deopotrivă banii tuturora și ai fiecăruia" [30] — violonistul de renume mondial a cedat venitul unor concerte ținute aici în scopul refacerii învelitorii lăcașului ruinat.

*

Savantul care tinde să fie adăugat genialului cuplu Newton-Einstein în revoluționarea mecanicii, prin crearea teoriei invariantice a acestei științe, *Octav Onicescu,* a funcționat în tinerețe ca profesol la Liceul militar de la Dealu, precum și la pensionul „Dumitriu" din Tîrgoviște. Aminitrile sale dezvăluie numeroase aspecte din activitatea didactică la prestigiosul colegiu militar tîrgoviștean, unde a funcționat din 1914 pînă în 1919, cu o întrerupere în anii războiului. Acest capitol însemnat din viața sa este denumit de el *„Galaxia Mănăstirea Dealu"* [31].

---

25. Valeriu Dumitrescu, *Marele nostru Enescu — oaspete al Tîrgoviștei de altădată,* în „Dîmbovița", Tîrgoviște, nr. 67 din 8 mai 1968.
26. V. Brînduș, *op. cit.,* p. 79-80.
27. V. Dumitrescu, *art. cit.*
28. *Vlăstarul,* Tîrgoviște, anul II, nr. 1, mai-iunie 1920, p. 231.
29. V. Dumitrescu, *art. cit.*
30. N. Iorga, *Drumuri și orașe din România,* București, 1903, p. 63-73.
31. Octav Onicescu, *Pe drumurile vieții,* Editura științifică și enciclopedică, București, 1981.

Documente de arhivă din anul 1919 cuprind date cu privire la evaluarea pagubelor materiale suferite de profesor în timpul ocupației germane la Tîrgoviște (20 noiembrie 1916 — 1 noiembrie 1918)[32].

În volumul *„Pe drumurile vieții"*, acad. Onicescu face portrete memorabile foștilor săi colegi din corpul didactic al Liceului militar : poetul Theodor Naum, filologii Gheorghe Giuglea, Marin Lișcu, Ion Grămadă și Petre Grimm, istoricul Alexandru Vasilescu, geograful Ion Pavelescu, pictorul Eduard Săulescu, compozitorul Marcel Botez, muzicologul George Breazul, chimistul Dan Rădulescu, mineralogul D. Ionescu-Bujor. Despre „comunitatea de la Mănăstirea Dealu", eminentul om de știință își amintește : „Acest ansamblu de bărbați învățați reprezentau un potențial științific ce putea face geloasă o universitate (...). Ei creau un mediu moral și spiritual de mare densitate."[33] Cu aceeași dragoste îi evocă pe remarcabilii săi elevi, matematicienii și fizicienii de mai tîrziu Nicolae Ciorănescu, N. Georgescu-Roegen și Elie Carafoli, ca și pe eroii căzuți în război din rîndurile personalului școlii : prof. Ion Grămadă și locotenenții Ion Coravu și Iordache.

Descrierea bisericii M-rii Dealu îi prilejuiește judecăți de valoare cu privire la știința istoriei, pe care le va dezvolta mai tîrziu în eseul „Reflecții despre cunoașterea istorică"[34].

Despre aceeași perioadă a vieții sale — în care i-a avut colegi pe sportivii consacrați Virgil Bădulescu, Emil Pălăngeanu, Alecu Manolescu, Bebe Lascăr, cu care organiza și excursii în localitățile montane din județul Dîmbovița, Pietroșița și Moroeni, — fostul rector al Academiei naționale de educație fizică, Octav Onicescu, relatează din memorie : „Acolo, la Mănăstirea Dealului, s-a urzit mărețul vis al înfăptuirii învățămîntului românesc de educație fizică pe temeiuri universitare — o, ce idee îndrăzneață pe acele vremuri ! — .și tot acolo s-au trasat și marile gînduri ale organizării sistematice a mișcării sportive românești, ce se adresa întregului popor"[35].

*

Peste ani, în orașul în care a ieșit de sub teascuri prima carte tipărită pe teritoriul României, o altă mesageră a Țării de Sus a Moldovei — *Iulia Oniță*, artistă originară din Dorohoi, a înălțat în 1968 un monument în bronz, închipuindu-l pe Coresi tipograful, ce străjuiește „Muzeul tiparului și ial cărții românești vechi" din Tîrgoviște.

32. Arh. St. Dîmbovița, fondul Tribunalul Dîmbovița, II, 64/232/1919.
33. O. Onicescu, *ep. cit.*, p. 13-14, 51-62, 416.
34. *Ibidem*, p. 515-517.
35. V. Firoiu, *Sportivi sub cupola Academiei*, Editura C.N.E.F.S., București, 1970, p. 29-33.

CÎTEVA REFLEXII ASUPRA PĂRȚII DE CVARTET DE COARDE ÎN DO MAJOR COMPUSĂ DE GEORGE ENESCU ÎN 1906

MIHAELA MARINESCU

„Ideea frumoasă dăinuiește prin veacuri
și nu-mbătrînește niciodată". [1]

„Am multe lucrări. Merg cu ele concomitent. La un moment dat una întrece pe celelalte și atunci o termin". — destăinuia George Enescu publicului, în paginile unei reviste bucureștene din 1942. [2] Acele lucrări care le-au întrecut pe celelalte sînt cunoscute astăzi ca purtătoare de opusuri, dar cercetarea a scos la lumină numeroase manuscrise, lucrări în schiță, doar începute, sau pe punctul de a fi încheiate, schițe preliminarii de elaborare minuțioasă a unor lucrări finite și înscrise apoi în opusuri, sau proiectări-machetă însumînd idei ce au dus la crearea altor ample construcții sonore cu care sînt înrudite evident.

Prezența unui număr atît de mare de manuscrise neterminate (schițe), confirmă autoexigența ce îl caracteriza pe Enescu („Fug de facilitate și sînt foarte sever cu mine. Sînt conștient pînă la ultima notă și nu rămîn la ea pînă nu sînt complet mulțumit") [3] și, totodată, dau posibilitatea întrevederii unor virtuale lucrări ce ar fi putut fi terminate în timp și care ar fi adus — poate — imprevizibile soluții compoziționale.

Înscrisă în această categorie, *Partea de cvartet de coarde în Do major* (datată de Enescu la Cracalia-Dorohoi, 11 septembrie 1906) este perfect închegată și finită în sine, scrisă parcă dintr-o singură suflare, cu o mare forță dramatică, definindu-se ca o pagină de autentică gîndire și trăire enesciană, posedînd proprietatea *holografică* a părții ce reproduce întregul în toate dimensiunile lui spațiale.

Pentru tiparele clasice ale formei cvartetului, această parte ar fi trebuit completată cu alte două sau trei părți, din acest punct de vedere lucrarea putînd fi considerată un cvartet neterminat; dar privită ca unitate finită, ca proiecție condensată — la un moment dat — a elementelor tehnicii componistice enesciene, însumînd unele procedee enunțate deja în lucrările precedente *(Octuorul în Do major op. 7, Suita I pentru*

---

1. Horia G., *De vorbă cu maestrul Enescu...*, în *Rampa nouă ilustrată*, București, I (1916), nr. 224, 25 aprilie.
2. Mihăilescu Gaby, *George Enescu despre pămîntul căruia aparține și extraordinarul proces al creației sale*, în *Duminica*, București, I, (1942), nr. 3, 27 septembrie.
3. I.(on) M.(assoff), *George Enescu vorbește „Ramîei"...*, în *Rampa*, București, VIII, (1925), nr. 2417, 15 noiembrie.

orchestră în Do major op. 13), deschizînd seria viitoarelor cvartete de coarde *(Cvartetul op. 22 nr. 1 în Mi bemol major* și *Cvartetul op. 22 nr. 2 în Sol major)* și prefigurînd motive care vor apare chiar în operele sale de mare amploare *(Vox Maris, Oedip),* această *Parte de cvartet în Do major* poate fi considerată și interpretată ca atare, constituind un punct de referință pentru direcția luată de creația enesciană de cameră și o premieră (a cărei primă audiție nu a avut loc la data cînd s-a produs) a „caracterului românesc" în contextul cvartetului de coarde european, la începutul secolului 20.

Înainte de 1906, an în care este compusă această lucrare enesciană, secolul 20 inaugurează creația cvartetului de coarde modern cu *Cvartetele op. 51* (1900—1901) de Max Reger (conturînd conceptul melodiei infinite, într-o evoluție armonică hiper-romantică, diatonic-cromatică în esență)[4], cu *Cvartetul în re minor op. 7* (1905) de Arnold Schömberg lucrare ciclică în forme tradiționale, de orientare romantică, marcată de principiul variației continue pe planurile ritmic, armonic, polifonic și chiar agogic)[4] și mai ales cu *Cvartetul în Fa major* de Maurice Ravel (aparținînd curentului impresionist francez prin alcătuirea melosului fin cizelat, diversitatea aspectelor ornamentale și efectelor instrumentale integrate organic într-o circulație sonoră continuă, dar demonstrînd din construcție viabilitatea formelor clasice și conferind cvartetului specificitatea sa timbrală pură prin scriitura predominant lirică a instrumentelor de coarte)[4].

Prezență activă în viața muzicală a epocii, Enescu era în centrul acestor căutări creatoare generale, le cunoștea și își căuta la rîndul său coordonatele creatoare proprii[5]. *Octuorul de coarde op. 7 în Do major* le conturează, evidențiind predilecția lui Enescu pentru celulele motivice elementare, conducătoare și generatoare pe parcursul lucrării, înscrisă în traiectoria ciclică a ideliro și degajînd o atmosferă ce începe să devină „în caracter românesc". Însăși formația de violonist, care îl conduce spre tratarea aproape concertantă a instrumentelor ed coarde se înscrie în „caracterul românesc" ce acordă melodiei (deci și instrumentelor prin excelență melodice) primordialitate.

Din această extraordinară intuiție a plinătății sufletești ce o transmite simplitatea unduirii infinite a unei linii melodice s-a născut „singularul" *Preludiu la unison* din *Suita I pentru orchestră în Do major op. 9* încredințat tot corzilor.

Urmînd acestor soluții de excepție, *Partea de cvartet de coarde în Do* concentrează spațialitatea sonoră, modelată anterior, la cadrul cvartetului, cizelînd cu mare grijă stima fiecărui instrument, indicînd cu minuțiozitate și precizie digitația, arcușele, nuanțele, agogica etc.

---

4. Considerații din volumul *Cvartetul de coarde de la Reger la Enescu,* de Wilhelm Georg Berger, Editura muzicală, București, 1979.

5. Este adevărat că aceasta se petrece „în tăcere", conform unuia din crezurile sale: „Să fim noi înșine... Și mai ales, să ne facem maseria în tăcere". (B. Gavoty, *Jehudi Menuhin — George Enescu,* Génève, 1955).

Concepută într-o formă liberă de sonată, în care secțiunile constitutive sînt ușor identificabile (expoziția, dezvoltarea și repriza fiind urmate de o codă care reinstaurează tonalitatea Do major, după periplurile modulațiilor permanente prin care avansează fluxul sonor), lucrarea poate fi caracterizată și ca formă rapsodică realizată prin variație continuă, în care motivul tematic inițial — augmentat adesea — se împletește cu motive derivate sau înrudite, grafic — unduind în partitură de la o voce la alta — și auditiv — descriind o mișcare a sufletului într-o ridicare și coborîre continuă, de la calm la violență (și invers), cu creșteri și descreșteri de intensitate la *ppp* la *fff* și din nou la *ppp*.

Pornind de la această impresie de mișcare continuă în flux și reflux, cu meandre melismatice, pe care Enescu o intuiește în formele de manifestare artistică ale simțirii poporului român (în chiar cîntul său, se poate urmări variația permanentă în acest sens a tuturor parametrilor compoziționali, în căutarea unei mult visate stări de echilibru.

În planul structurii melodice, diatonicul și cromaticul oscilează în definirea modalului, ce va fi cucerit și valorificat în inepuizabilele și vitalele sale resurse întîi de Enescu și mai apoi de întreaga școală românească de compoziție.

Desfășurarea contrapunctică, ce nu se face în formele specifice, ci prin procedee pe care Enescu și le-a adaptat devenindu-i caracteristice, cum este modalitatea eterofonică de dezvoltare bazată pe metamorfoza necmontenită a unor nuclee motivice și ale căror aspecte pot fi cuprinse în acțiuni și distribuiri simultane“ [6], prin acumulări și reduceri succesive.

Padalele (puncte de orgă sau isoane) alături de fragmentele melodice la unison potențează tensiunea interioară a discursurilor instrumentale, și ele nu lipsesc din această *Parte de cvartet în Do major*. Cu deosebire, punctul de orgă pe Do la violoncel cu care începe expoziția (14 măsuri) — și reluarea lui în repriză — este extrem de lung în raport cu dimensiunile întregii lucrări și prefigurează punctul de orgă din *Sonata III* și din *Oedip* (pedală pe *La* pentru leitmotivul lui Laios).

De altfel, acest început va apare — dar pe o durată mult mai mică — și în *Cvartetul de coarde op. 22 nr .1,* tot la violoncel.

Și tot ca o proiectare în viitor a elementelor prezente în esența acestei *Părți de cvartet,* este motivul acut care apare la viori (în dezvoltare), un murmur înnăbușit în mișcare cromatică descendentă, care va deveni strigătul de groază al corului din *Vox Maris*.

Revenind la ondularea elementelor, alternarea flux-reflux, să ne oprim asupra agogicii, care pornește într-o mișcare moderată, avîntîndu-se *(animez)* pe scurte intervale de timp (avînt procurat de desfășurarea logică a discursului muzical), la care un *retenz* vine să readucă imediat mersul *aù mouvement initial*.

Aceeași pendulare în planul intensității sonore, cu mare precizie notate de Enescu în partitură, diferențiind fiecare voce în cadrul cvar-

6. Wilhelm Georg Berger — *Muzica simfonică — modernă și contemporană. 1930—1950,* vol. IV, Editura muzicală, București, 1976, p. 79.

tetului și dîndu-i configurație concertantă și prin aceasta (nu numai prin linia melodică încredințată), pune gradat creșteri și descreșteri, de la *ppp* la *fff*, trecînd prin *pp, mp, mf, ff, sff* etc.

Scriitura instrumentală este deosebit de precis notată și foarte eficientă atît în tratarea de ansamblu cît și în cea individuală, vădind din plin abilitatea compozitorului în mînuirea instrumentelor de coarde. Prin toate elementele constitutive semnalate mai sus și raportate la creația enesciană și la cea de cvartet de coarde europeană, *Partea de cvartet de coarde în Do* se confirmă ca un moment de cristalizare a cvartetului contemporan și de impunere a spiritului românesc în acest gen de creație camerală. Pe de altă parte, această lucrare se poate repera ca punct de incidență și de recunoaștere al preocupărilor componistice enesciene, cu caracter permanent și evolutiv.

În expunerea de față am insistat în mod deosebit pe alternările flux-reflux — care sînt percepute ca mișcare ondulatorie în starea sufletească a auditoriului, transmițîndu-i „ceea ce cînta în inima" compozitorului — încercînd prin aceasta să explicăm ceea ce este specific enescian și mai ales prin ce acesta este „în caracter popular românesc", chiar dacă principiul variației continue apare și la Schömberg, chiar dacă melodia infinită apare și în cvartetele de Max Reger, chiar dacă formația componistică enesciană poate fi apropiată de curentul impresionist (influența franceză — Ravel).

Această continuă unduire a muzicii enesciene corespunde mlădierii sufletului românesc, definit de Lucian Blaga în „spațiul mioritic", acel „spațiu și timp ondulat". Forma aceasta ondulatorie se manifestă în melismele cîntului popular — ca mișcare sonoră cu adînci implicații spirituale —; apare în desenele ornamentale ale ceramicii populare, chiar și într-o formă mai complexă și foarte interesantă a șerpuirii liniei în cerc — ca simbol grafic al aceleiași mlădieri interioare —; apare în mișcarea descrisă de șirurile de dansatori în trecerea lor calmă sau zbaterea ritmică. (—) Specificul românesc al „infinitului ondulat" formulat de Lucian Blaga a fost intuit și aplicat de Enescu cu mult înainte în muzica sa, care „se suprapune perfect coordonatelor de «infinit ondulat»".[7]

În ceea ce privește caracterul impresionist al muzicii enesciene, acesta se poate considera la fel de impresionist în muzică pe cît a fost considerat de impresionist Nicolae Grigorescu în pictură: „Deși trăind în contact cu toți acești artiști francezi (este vorba de Corot și Monet), totuși factura lui nu e împrumutată, avînd o notă a sa particulară".[8]

La fel Enescu, trăind la Paris și formîndu-se la școala franceză a sfîrșitului de secol 19 și început de secol 20 — cînd Debusy și Ravel desăvîrșeau spiritul francez în muzică — nu se poate identifica cu aceasta, ci este el însuși, cu nota sa personală de trăire, simțire și gîndire românească.

---

7. Cornel Țăranu, *Enescu în conștiința prezentului*, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 35.

8. Al. Tzigara-Samurcaș, Din *Grigorescu* „Convorbiri literare", august 1907. Reprodus din *Mărturii despre N. Grigorescu*, antologie critică îngrijită de Ionel Jianu și V. Beneș, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1957.

Muzica sa impresionează, dar nu în sens descriptiv, pictural, ci mai curînd sugerînd o stare (urmărind o mișcare într-o anumită atare), o tensionare interioară cu acumulări și descărcări lente, (—) urmărind în artă, simbolul din suflet al din văluritului relief nord-moldovenesc. stăpînite, în care stridențele se estompează, asemeni culorilor picturilor lui Grigorescu, aparținînd „perioadei albe", lăsînd să răzbată spre inimi „o lumină caldă". — *Nu e clar pe aici, în acest aliniat ! ! !*

Este acea muzică pe care Enescu a dorit-o să se reverse din inimă către alte inimi, iar partea acestui cvartet de coarde în Do este o picătură care reprezintă întregul, reflectîndu-i frumusețea.

Ca în toate creațiile sale și în această lucrare Enescu „nu a făcut altceva decît să traducă ceea ce auzea cîntîndu-i în inimă".[9] Dar cît de frumos a cîntat inima sa ca această muzică să ne bucure astăzi și să bucure și generațiile care vor urma cu efluviile sale de generozitate ! Căci așa cum însuși a spus-o : „Ideea frumoasă dăinuiește prin veacuri și nu-mbătrînește niciodată".

9. B. Gavoty, *Entretiens avec George Enesco.*

CÎTEVA ASPECTE INEDITE PRIVIND FAMILIILE LUI MIHAIL KOGĂLNICEANU ŞI IONICĂ TĂUTUL, LEGATE DE COMUNA SULIŢA, JUDEŢUL BOTOŞANI

ŞTEFAN CIUBOTARU

Aşa după cum se cunoaşte, originea Kogălnicenilor este basarabeană şi se trage din răzeşii de prin părţile Cogîlnicului, pîrîu ce străbate Basarabia de sud şi se varsă în unul din ghiolurile Mării Negre.

Neamul Kogălnicenilor care a trecut Prutul pentru a se stabili în Moldova începe cu slugerul Oană şi continuă apoi cu Ioan Kogălniceanu (diac de Prisăceni, pe Prut), Sandu Kogălniceanu, Vasile Kogălniceanu (porunic) şi Constantin Kogălniceanu (stolnic) [1].

Ne-am oprit intenţionat la stolnicul Constantin Kogălniceanu deoarece el constituie pentru arborele genealogic al acestei familii, primul botoşănean şi totodată este străbunicul lui Mihail Kogălniceanu. Botoşăneni au fost de asemenea şi Ioan şi Ilie Kogălniceanu, respectiv bunicul şi tatăl marelui cărturar. Iată de ce, mulţi îl revendică pe Mihail ca botoşănean, cu toate că s-a născut la Iaşi. [2]

Să-l urmărim pe stolnicul Constantin Kogălniceanu. Prin 1744 era logofăt de vistierie, în 1749 clucer, apoi paharnic şi medelnicer, pentru ca apoi să fie în 1759 vel-stolnic, grad de boierie cu care moare. În acest din urmă an, stolnicul Constantin, în baza unui act de schimb încheiat cu Ştefan Bosil, ia „Cerkezănii ot Botoşăni", o proprietate rurală pe şleahul Suliţei.

După şase ani, stăpînul Cerchejenilor a construit din bîrne de stejar o bisericuţă în apropierea conacului, care a înzestrat-o cu multe obiecte de cult, de valoare artistică şi documentară. Pe o evanghelie ferecată în argint aurit, ctitorul a scris foarte frumos următoarea menţiune : „Această sfîntă evanghelie o dăruiesc eu, bivel stolnicul Constantin Kogălniceanu, bisericii cu hramul Adormirea Maicii Domnului, pe care am ridicat-o din temeli în satul nostru Cerkezăni, ţinutul Hîrlăului, în anul 1765, pentru pomenirea noastră." [3]

Tot el a lăsat un frumos pomelnic din lemn, sub formă de uşi împărăteşti în care este trecută familia sa în urma primei căsătorii cu Safta

---

1. Gh. Ghibănescu, „Surete şi izvoade", vol. XXV şi A. Z. N. Pop, Pe urmele lui Mihail Kogălniceanu, Bucureşti, 1979, p. 15.

2. * * * Botoşani, „Istorie şi contemporaneitate", art. „Originea botoşăneană a lui Mihail Kogălniceanu", de E. Neculau, 1969, p. 107-115.

3. Reg. sinodic al bisericii Cerchejeni, p. 30.

Cazimir. Menționăm faptul că, Mihail Kogălniceanu descinde din cea de-a doua căsătorie cu Safta Arbure. Din cauza vechimii și a mediului igrosios în care s-a păstrat, se prezintă deteriorat. S-au putut descifra din el următoarele :

Ctitor : Safta și Vasile Kogălniceanu

— 1 —	— 2 —	— 3 —	— 4 —
Vasile	Gheorghe	Costandin	Nata(lia) ?
Catrina	și	Iordache	Gheorghe
Sandul	Smaranda	Maria	Sandul
Maria	Catrina	Ilinca	
Ștefan	Vasile	Vasile	
Maria		Oana, Ioana ?	
Gavril		Maria	
Ștefan		Gheorghe	
Maria		Costandin	

După aproape 150 de ani, bisericuța din Cerchejeni a fost mutată în 1914 în satul Talpa, în prezent contopit cu satul Blîndești, unde servește și azi ca biserică parohială.

*
* *

Tot în comuna Sulița se află și satul Blîndești, legat de familia precursorul Revoluției de la 1848, Ionică Tăutul (1795—1830).

Acesta a contribuit prin activitatea sa revoluționară la lupta politică împotriva marii boierimi conservatoare și retrogradă și la aducerea pe tronul Moldovei a domnului pămîntean Ioniță Sturza.

În fruntea boierilor mici și mijlocii cu tendințe progresiste, a înființat Societatea cărvunarilor și a înaintat domnului în 1822 un memoriu cunoscut în istoriografie sub numele de Constituția cărvunarilor. Comisul Ionică Tăutul, cunoscut în istorie și sub numele de „Ionică filozoful" iar de Al. Russo numit „Oracolul junimii moldovene", pe lîngă activitatea sa politică a fost scriitor. A murit la Istanbul, la numai 35 de ani, bolnav fiind de tuberculoză, după alții în „mrejele unei dragoste venintoase".

Tăutulești de la Blîndești descind din Ioan Tăutul, grămătic și apoi logofăt al lui Ștefan cel Mare și din Simion Tăutul, vornic al Sucevei și bunicul lui Ionică. Gheorghe Tăutul, tatăl său, a fost vornic de poartă și s-a căsătorit cu Elena Ilschi.

Locul nașterii nu s-a stabilit documentar. Prezumția oscilează între Botoșani și Blîndești. [4]

Unele aspecte ar duce la concluzia că, a văzut lumina zilei la Blîndești, familia sa scăpătată deținea doar moșioarele tîlhărești (Talpa) și Blîndești unde avea și conacul. Aici au trăit membrii familiei și șase

4. Ionică Tăutul, „Scrieri social politice", București, 1974, p. 10.

dintre ei sînt înmormîntați tot aici. Însuși Ioan Tăutul, fratele tatălui său, care ajunsese la rangul de mare ban al Moldovei, sărăcit și el, a fost nevoit să trăiască și să moară la Blîndești.

Mama lui Ionică, Elena vorniceasa, a zidit în 1813 pe locul unde se aflase o bisericuță din lemn, ctitoria monahului Anton, o alta din cărămidă și acoperită cu șindrilă. Pe un pomelnic rămas de la ea se poate citi : „Aciastă sfîntă biserică este făcută cu cheltuiala Elenei Tăutuleasa și sfințită la anul 1813, luna ianuarie, în trei zile".

În octombrie 1977, semnatarul acestor rînduri mergînd pe urmele Tăutuleștilor din Blîndești, a găsit în fundul curții bisericii șase fragmente din pietre funerare care au fost aduse la Colecția muzeală a comunei Sulița pentru conservare și valorificare, unde s-au constatat următoarele :

— Cele șase fragmente au aparținut de tot atîtea morminte.

— Pietrele funerare se prezintă într-o stare bună, avînd motivele florale și scrisul de valoare artistică, opera unui singur meșter. Pietrele fiind de natură calcaroasă, s-au putut ușor fragmenta.

— Un fragment (partea inferioară) aparține mormîntului lui Gh. Tăutul, vornic de poartă, decedat la 27 iulie 1802. Este tatăl lui Ionică.

— Un fragment (partea superioară) aparține mormîntului Elenei Tăutu. Este menționată sub numele de Elena vorniceasa, iar data morții lipsește. Este mama lui Ionică.

— Un fragment (partea superioară) aparține lui Ioan Tăutul. Lipsește data morții. Este fratele tatălui lui Ionică, a fost mare han al Moldovei.

— Un alt fragment (partea superioară) posedă numai ornamentația și parte din inscripția : „Supt aciastă piatră odihnește trupul răposatului... Ca format este mai mic decît celelalte, probabil a aparținut mormîntului unui copil sau adolescent.

— Al cincilea fragment (partea inferioară) poartă numai data morții : 1813 (sau 1815), august 4.

— Ultimul fragment (partea superioară) aparține unei pietre funerare cu o ornamentație mai simplă și un început de inscripție indescifrabilă.

În cele expuse mai sus, am optat pentru onomasticul Ionică Tăutul și nu Ioan Tăutul, datorită faptului că așa a rămas încetățenit și pentru a evita confuzia cu omonimul său contemporan Ioan Tăutul, moșul său.

EMINESCU LEXICOGRAF ŞI ISTORIOGRAF LITERAR

HORST FASSEL

În 1898 a apărut prima *Enciclopedie română* a lui C. Diaconovich la Sibiu. Pînă atunci existaseră puține șanse de a descoperi biografiile personalităților politice și culturale românești în alte enciclopedii. Despre sașii transilvăneni, informațiile erau mai consistente datorită lexiconului biografic al lui Seivert, apărut în 1785 la Bratislava, iar despre alte personalități de limbă germană din Banat, Transilvania și din Bucovina, se adunaseră informații în dicționarul biografic al lui Wurzbach *(Biographisches Lexikon des Kaiserthums Österreich,* Wien, 1856, vol. 1-60) și în *Allgemeine Deutsche Biographie* (Leipzig, 1875, I-LVI). Din cea de a doua jumătate a secolului al 19-lea exista și posibilitatea consultării enciclopediei Brockhaus. În perioada 1866—1904, consultantul pentru problemele românești la editura Brochkaus fusese Titu Maiorescu [1]; el a scris pentru ediția a II-a a cunoscutei enciclopedii [2] (1864—1866) articolele *București* și *România și românii,* incluzînd în volumul suplimentar al ediției amintite și articole despre Kogălniceanu, Sturza, Brătianu, Crețulescu. În 1874, Titu Maiorescu se vede nevoit să renunțe temporar la colaborarea cu Eduard Brockhaus (care între timp fusese la București), deoarece portofoliul de ministru nu-i permitea să mai lucreze la enciclopedia germană. Îl propune drept colaborator, în locul său, pe directorul bibliotecii ieșene, Mihai Eminescu [3]. În 29 noiembrie 1874, Maiorescu îi scrie lui Iacob Negruzzi : „Fă bine și amintește lui Eminescu să-mi comunice de urgență lista tuturor articolelor, despre care crede, că trebuiesc să figureze în 'Conversationslexikon' Brockhaus, precum și a celor ce ar trebui eliminate din ultima ediție. Am primit o scrisoare de la Brockhaus care aprobă colaborarea lui Eminescu." [4] Maiorescu revine la colaborările sale cu editura Brockhaus atunci cînd ediția a ajuns la litera N (Costache Negruzzi), scriind, de aici încolo, toate articolele despre personalitățile românești incluse în Conversations-

1. Cf. Dima-Drăgan C., *Eduard Brockhaus solicită colaborarea lui Eminescu și Titu Maiorescu,* în Manuscriptum, București, 1/1977, p. 147-155.
2. Primul *Conversationslexikon* apăruse în 1796. Editura F. A. Brockhaus, înființată în 1805 și stabilită din 1817 la Leipzig (din 1947 la Wiesbaden) a publicat în 1808 prima ei enciclopedie în șase volume.
3. Cf. Dima-Drăgan C., *op. cit.,* p. 147-150.
4. Cf. BARSR, scrisori, p. 16/6/XVI.

lexikon. De aici rezultă faptul că Mihai Eminescu a scris, fără îndoială, toate articolele din ediția a 12-a a enciclopediei Brockhaus (Leipzig, 1876—1880), aflate înaintea articolului despre Brătianu și cele aflate între Brătianu și Costache Negruzzi. Nu a adus schimbări esențiale vechilor articole scrise de Maiorescu despre Kogălniceanu, Crețulescu, Sturza, Brătianu [5]. Rămîne deci un număr de opt articole din enciclopedia Brockhaus, datorate în mod cert lui Eminescu. Textul lor va fi reprodus în anexă.

Contribuțiile lui Eminescu au apărut într-o enciclopedie germană. Trebuiau adaptate, în consecință, unor concepte lexicografice existente. Dacă unul din primele dicționare biografice germane din 1715 [6] cuprindea circa 20 000 de articole destinate medicilor, filologilor, filozofilor, istoricilor, fizicienilor vestiți și nu încerca altceva decît să surprindă mersul vieții al acestor personalități, alta va fi situația un secol după apariția dicționarului lui B. Mencken. În *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste* a lui Ersch și Gruber [7] se acordă un spațiu larg activității personalităților prezentate. Dar tendința de a supralicita biografia, folosind-o în chip de pilde aidoma unui Teofrast, La Bruyère, mai continuă. În învățămîntul mediu se folosea cu predilecție asemenea biografii și un *Handbuch für den biographischen Geschichtsunterricht* al lui Karl Schwartz din 1844 [8] confirmă această constatare. Principiul este expus de Schwartz în prefața volumului al doilea al lucrării sale : „experiența mea îndelungată mi-a întărit convingerea că nimic nu a atras mai mult interesul elevului, ținîndu-l încordat și apropiindu-l de materia istorică, decît culorile vii ale imaginii unei personalități excepționale proiectată în fața ochilor săi" [9]. Această modă a biografiilor este preluată și de învățămîntul românesc. În 1852, cerințele didactice în acest sens vor fi acoperite la Iași, prin intermediul unui manual al lui

5. Despre colaborarea lui Eminescu la enciclopedia Brockhaus mai aflăm dintr-o scrisoare a lui I. Negruzzi din 1/13 martie 1875, unde se specifică : „Eminescu lucrează mereu la Brockhaus." (vezi : Dima-Drăgan C., *op. cit.*, p. 148) și din protocolul interogatoriului judecătorului de instrucție P. Stoica la care a fost supus Eminescu în 9 noiembrie 1876, în legătură cu presupusa dispariție a unor cărți din fondul bibliotecii ieșene. Eminescu declară : „Am avut trebuință zilnică de două feluri de cărți, 1. biografii a bărbaților din România, pentru colaborarea la dicționarul enciclopedic Brockhaus, 2. cărți de proză și poezie română pentru culegerea bucăților necesare pentru o carte de lectură... Drept probe păstrez corespondența cu librarul Brockhaus și manuscriptul proiectatei cărți de lectură." (în : *Eminescu în documente de familie*, ed. Gh. Ungureanu, București, 1977, p. 405). Scrisorile lui Brockhaus către Eminescu încă nu s-au găsit, iar cele ale lui Eminescu s-ar părea că nu mai există pentru că arhiva editurii Brockhaus a fost în mare parte distrusă în timpul celui de al doilea război mondial.

6. Burkhard Mencken, *Compendiöses Gelehrten-Lexicon denen Liebhabern der Historie der Gelehrten und anderen Personen zu nützlichem Gebrauch*, Leipzig, 1715.

7. Leipzig, 1818.

8. Fulda, 1844, vol. I-II.

9. *Idem*, p. IV.

Zaharia Kolumb [10], iar în 1855, apare o lucrare asemănătoare, *Biografii unora din oamenii din Orient.*

Dacă dicționarul lui Wurzbach din 1856 intenționează să cuprindă „schița vieții a celor mai demne persoane", *Allgemeine Deutsche Biographie* din 1875, întocmită sub conducerea lui Rochus von Liliencron, precizează că va prezenta patru tipuri de articole (de 1 coală, de o jumătate de coală, de 2 pagini, din cîteva informații sumare), dar nu aparenta diferență cantitativă e singura care deosebește, între ele, articolele acestei enciclopedii. În interiorul lor, toate articolele au aceeași componență : biografie, activitate, biobibliografie. Accentul este pus, și în acest ca, asupra biografiei, ceea ce e lesne de înțeles în epoca de înflorire a pozitivismului, care căuta explicarea semnificației activității unei personalități prin intermediul factorilor biografiei „externe" și „interne", Totuși, atît partea destnată operei, cît și bibliografia scrierilor (inclusiv a celor critice) nu este, în nici un caz, neglijată în ADB.

În *Allgemeine deutsche Real-Encyklopädie für die gebildeten Stände,* o predecesoare timpurie al renumitului „Conversations-Lexipon" al editurii Brockhaus, publicată în 1830 în 12 volume, susnumita împărțire a articolelor despre personalitățile incluse în *Encyklopädie* nu există încă. În cadrul biografiilor de proporții, se inserau relatări despre scrierile persoanei în cauză, iar în cazuri izolate, puteai afla chiar și sugestii bibliografice, dar nici referințele bibliografice, nici cele referitoare la creația unui autor nu aveau un caracater sistematic.

În cele opt articole ale sale, Eminescu prezintă trei oameni de stat (Decebal, familia Ghica, N. Golescu) și cinci scriitori (Alexandrescu, Alecsandri, Asachi, Barițiu, Bolintineanu). În cazul politicienilor, se străduiește să prezinte cît mai exact toate știrile referitoare la viața și la cmariera lor, în cel de al doilea, la scriitori, îmbină biografia și prezentarea creației autorilor, a edițiilor apărute și, conștient de faptul că aceste scrieri pot fi răspîndite în străinătate exclusiv pe calea traducerilor, Eminescu informează cu insistență cititorii germani despre toate traducerile din literatura română, existente la vremea lui. Îmbinarea biografiei „externe" cu cei „internă" (terminologia e cea pozitivistă) corespunde spiritului epocii. Acuratețea informației și intenția de a sprijini receptarea fenomenului literar românesc în străinătate, se datorează în exclusivitate lui Eminescu.

Un termen de comparație ni-l oferă *Biographisches Schriftsteller-Lexikon der Gegenwart* al lui Franz Bornmüller [11]. Acesta a apărut cu puțin timp după cea de a 12-a ediție a enciclopediei Brockhaus și nu e exclus să se fi inspirat din ea. Dicționarul lui Bornmüller a fost întocmit cu participarea unor scriitori renumiți ; aceștia sînt menționați în prefața scrisă în 1881 la Leipzig ; întîlnim, printre alții, pe dr. Eugen Oswald din Londra, autor al articolelor despre literatura engleză, pe profesorul Robert Hammerling din Graz, semnatar al contribuțiilor despre

10. *Biografiile bărbaților iluștri din istoria română pentru clasa a 2-a primară,* Iași, 1852.

11. Leipzig, 1882, cf. Fassel H., *Scriitori români într-un dicționar german din 1882,* în : Cronica, Iași, 1976, 9.V., p. 10.

literatura italiană, pe dr. Konstantin von Jürgens, care scrie despre literatura rusă. Nu e menționat nici un referent pentru literatura română, deși în dicționar au fost incluși 11 autori români și unul (Wilhelm von Kotzebue) care, potrivit lui Ioan Lăzăriciu. („Așa dar literaturei naționale române îi aparțin mai întîi toate productele literare scrise în limba română, apoi încîtva și cele scrise în limbi străine, însă despre români, și și în fine, tradițiile, legendele, colindele, proverbile...“ [12]), ar putea face parte din sfera literaturii române. Unele formulări din aceste articole („Seine Dichtungen, die zu den schönsten Perlen der rumänischen Literatur gehören, erschenen unter den Titeln“ [13], „und optierte... für die Heimat seiner Vorfahren“ [14]; „beim Ausbruch der Reaption 1850“ [15]) și faptul că titlurile românești sînt mai corect redate decît traducerile lor în limba germană ne-ar duce la ipostaza că autorul traducerilor e român; formele de „Griegori“ și „Tîrgoviști“ ar putea pleda pentru originea sa moldovenească, dar multitudinea greșelilor ortografice *(Trompeta Carpalitor,* romanul *Manilu, Răzvan ș iVidna)* nu ne permit o decizie prea sigură. Nu e lipsită de importanță coincidența dintre titlul piesei lui Alecsandri *Georg von Sadagura* (!) și dintre titlul ziarului *Dimbovița* la Brockhaus și Bornmüller, ceea ce ar putea fi un indiciu pentru faptul că autorul articolelor la Bornmüller s-ar fi inspirat din articolele scrise de Mihai Eminescu. În cazul articolelor despre Alexandrescu, Alecsandri, Bolintineanu, existente în ambele dicționare, cel al lui Bornmüller aduce unele noutăți (între timp au mai apărut, de ex. ediții din Alecsandri), dar greșește în mai multe rînduri: astfel, înțelege greșit semnalarea lui Eminescu despre înființarea „Junimii“ la Iași în anul 1865 și specifică: „în 1865 Alecsandri înființează împreună cu Negruzzi *Convorbirile literare,* alimentîndu-le cu creații proprii și alte contribuții [17]. Structura articolelor e cea sugerată de Eminescu: împletirea biografiei și a creației, lista comentată a operelor și indicarea traducerilor în limbi străine. Și atitudinea față de autori seamănă, și astfel Alecsandri „este fără îndoială primul poet al României, de o factură eminamente națională“ [18]. Vedem astfel un ecou al articolelor lui Eminescu din Brockhaus, chiar dacă exactitatea eminesciană nu e repetată.

Dar coraportarea biografiei și a creației, preocuparea pentru destinul european al literaturii române și comunicarea unor date precise despre opere și autori din România nu sînt singura realizare a lui Eminescu în caadrul preocupărilor sle din articolele enciclopediei lui Brockhaus.

12. Lăzăriciu I., *Istoria literaturei Române. In usul tinerimea studiose,* Sibiiu, 1884, p. 1.

13. Pare a fi traducerea textuală din română: „Creațiile sale făcînd parte din cele mai frumoase perle ale literaturii române au apărut sub titlul de...“.

14. Verbul „optierte“ e în germană un neologism puțin întrebuințat.

15. Traduce literalmente un: „la izbucnirea reacțiunii din 1850“, construcție neconformă stilului limbii germane.

16. p. 9.

17. Bornmüller F., *op. cit.,* p. 9.

18. *Idem,* p. 10.

Cînd a fost solicitat de Maiorescu să colaboreze la Brockhaus, Eminescu nu avea la îndemînă o istorie literară a poporului său. Existau cîteva sugestii, total insuficiente. Astfel, Sulzer scrisese în a sa *Geschichte des transalpinischen Daziens* [19] despre ceea ce a aflat referitor la literatura română. După părerea sa, n-ar exista aici decît o poezie populară, lăutărească (Sulzer reproduce chiar o anume poezie de Mahala [20]). În 1837, Kogălniceanu a menționat în articolul său apărut la Berlin cîteva caracteristici ale scrisului românesc. Dar încercările de sinteză începeau să apară abia în deceniul opt, în unele cazuri la distanță mică de începuturile istoriografiei literare a lui Eminescu. Astfel, Vasile Gr. Pop a publicat, în 1875, al său *conspect asupra literaturii române și literaților ei de la început și pînă astăzi în ordine cronologică* [21], iar doi ani mai tîrziu apare lucrarea lui Gr. Popescu *Curs elementar de istoria literaturii române* [22]. V. Gr. Pop scrie, în cel de al doilea volum al său, și despre Eminescu : „Unul din cele mai frumoase talente și am putea zice chiar cel mai imposant talent ivit pe scena nouălor mișcări a literaturei noastre este fără îndoială Mihai Eminescu. Om al timpului modern în fasa sa trecătoare, blasat în cuget, iubitor de antitese cam exagerate, reflexiv mai preste marginile ertate ; pînă acum așa de puțin format, în cît D-lui Maiorescu i-a trebuit mult curagiu, pentru a-lu cita într-o critică a D-sale după Vasile Alecsandri, dar în fine poet, un poet în toată puterea cuvîntului este M. Eminescu.“ [23] Eminescu era pe atunci revizor școlar și Pop nu știa exact data nașterii sale (indică anul 1849). Matilda Cugler, Teodor A. Myler, Andrei Mureșanu [24] apar și ei în prezentarea lui Pop. Acesta înțelege prin literatură „numai acele producțiuni sau documente, care conțin un fond încorporat într-o formă neperitoare.“ [25] este apoi de părere că „trebuie mai întîi să esiste un manual pe cît se poate de complet, de succesiunea tuturor scrierilor, edite și inedite, fără de care criticul s-ar afla impiedicat în stabilirea adevărului. Acesta este motorul și a publicațiunii de față.“ Pop prezintă, prin urmare, un compendiu de informație biobibliografică, din care nu lipsesc, totuși, judecățile de valoare. Pop distinge între literatura „primitivă“ (de fapt, populară), „fragmente scrise și inscripții“ și „documente și opere complecte“. Literatura ar fi evoluat pe urmele istoriei și istoriografiei, aceasta, la rîndul ei, dependentă în evoluția limbii. Istoria literară românească ar putea fi împărțită în perioada pînă la 1830 și în cea de la 1830 la 1860 (1830 e considerat și de Al. Piru drept prag pentru apariția literaturii române moderne). Dacă în prima epocă (pînă la 1830) s-ar contopi scrisul popular cu influența neogreacă (la poeții Văcărești) și cu literatura bisericească, în epoca de la 1830, ar fi apărut

19. Wien, 1788, vol. III, p. 1/83.

20. *Cîntecul Mititichii* a fost preluat, ulterior, de poetul romantic Clemens Brentano în nuvela sa *Die mehreren Wehmüller oder ungarische Nationalgesichter.*

21. București, 1875, I-II.

22. București, 1877.

23. Pop V. Gr., *op. cit.*, II, p. 112/113.

24. „Această drăgălașă și am pute zice unică privighetoare a literaturei noastre, s-a născut în Iași, la anul 1853, din părinți germani bucovineni.“ (p. 119).

25. *Idem*, p. 9.

„înalta literatură" ca o urmare a evoluției limbii literare și a creșterii nivelului general de instrucție. Prezentînd autorii izolați, Pop nu ezită să anexeze informațiile biografice și ale celor referitoare la epocă, precum și texte alese din fiecare autor ami important. La Eminescu se dă un fragment din *Epigonii*, la Bolintineanu o parte din poemul *Sorin*, la C. Negruzzi sînt reproduse două fabule. Așadar, lucrarea lui Pop îmbină aspecte de istorie literară, dicționar biografic și antologie de texte.

În urma ei, multe tentative subliniază caracterul lor de „introducere" în istoria literaturii române sau de „schiță". Așa se întîmplă cu Gh. Gh. Arbore și ale sale *Noțiuni de istoria literaturii românesci* [26] cu *Introducerea în istoria limbii și literaturii române* de Alexandru Philippide [27] și *Schițe de literatură română de Neculai Iorga* [28]; dar chiar și *Istoria literaturii române a lui Ioan Lăzăriciu* [29], care menționează în subtitlu : „în usul tinerimei studioase", are deci tot caracterul unei introduceri în materie. Doar A. Philippide își pune explicit problema metodei de investigație. Pentru el, „se poate zice că o Istorie literară este rezumatul literaturii unui popor" [30] și ea poate fi investigată printr-o interpretare „gramaticală, istorică, generică și individuală", precum și cu ajutorul unei „critici externe". Cele trei compartimente indispensabile ale istoriei literare ar fi : o bibliografie inicpientă, o cunoaștere a biografiei și o interpretare separată a textului. În plină perioadă pozitivistă, Philippide nu neagă necesitatea cunoașterii biografiei și a omului, dar o separă de interpretarea propriu-zisă a textului. E o noutate în materie, care însă există și la Eminescu care și-a început activitatea de lexicograf printr-o documentare biobliografică riguroasă, a stabilit biografia personalităților și a analizat creația fiecăruia și sub aspect estetic. În detaliu, Philippide nu e la fel de convingător, atunci nu s-a scris încă de nimeni, să dau lectorilor mei măcar mijloacele de a se introduce prin ei înșiși în cetirea literaturii românești, am hotărît să scriu această carte mixtă." [31] Periodizarea : secolul 16, 17, 1700—1821 nu corespund evoluției reale a scrisului românesc.

A. Densușianu [32] caută să periodizeze literatura română pînă la 1830 și, după acest an, invocînd criterii de ordin lingvistic. Gh. Arbore clasifică literatura în trei perioade : prima fiind cea începînd la daci și continuînd pînă la introducerea alfabetului slavon în țările românești, cea de a doua mergînd pînă la apariția gramaticii românești (1780), cea de a treia prezentînd, în sfîrșit, cea mai semnificativă dezvoltare a

26. Galați, 1886.
27. Iași, 1888.
28. Iași, 1893. Nu vom ține cont de istoriile literare române apărute în Germania (Rudow W., *Geschichte des rumänischen Schrifttums bis zur Gegenwart*, Wernigerode, 1892 ; G. Alexici, *Geschichte der rumänischen Literatur*, Leipzig, 1900 și cea a lui M. Gaster în : Gröber G. *Grundriß der romanischen Philologie*, Straßburg, 1901, vol. II).
29. Sibiu, 1884 (sursele citate fiind clujeanul Silași și V. Pop).
30. Philippide Al., *op. cit.*, p. 8.
31. *Idem*, p. 17.
32. *Istoria limbei și literaturei române*, Iași, 1885.
33. Arbore Gh. Gh., *op. cit.*, p. 137.

limbii, limba literară. Arbore insistă în prima perioadă asupra documentelor istorice despre poporul român, în cea de a doua depistează documente de limbă română, în cea de a treia se succed autorii în ordine cronologică, prezentați după cum urmează : 1. note biografice, 2. scrieri, 3. (eventual) texte. Ienăchiță Văcărescu, Samuil Micu Gheorghe Șincai, Gheorghe Lazăr sînt prezentați mai amănunțit. Dar „Bolintineanu este cel mai mare poet al Romînilor din toate părțile. Geniu pătrunzător, înflăcărează sufletele prin simțiri înalte și tonul său cel plin de demnitate este totdeauna înveșmîntat într-o limbă artistică. El nu numai că duse la perfecțiunea elegia, ci deveni creatorul neimitabil al baladelor istorice ș ial narațiunilor poetice." [34] E adevărat că Arbore apreciază mai puțin autorii moldoveni. Chiar despre Eminescu nu spune altceva decît : „poet liric prin escelență este cel dintîi care a înțeles arta classică. Printr-o fericită combinațiune a artei cu ideile filozofice pozitiviste scie să dea poeziei adevărata valoare." [35]

I. Lăzăriciu împarte evoluția literaturii române în cinci etape : de la 105 la 1054 (formarea limbii române), 1054—1642 (epoca scrisului în limba slavonă), 1640—1780 (literatura bisericească pînă la apariția primei gramatici românești) ; 1780—1860 (introducerea alfabetului latin), abia după 1860 ar începe „înflorirea literaturii române", căci „literatura se lărgesce ș iocupă toate temele, atît prin opuri separate de toată specialitatea, cît și prin ziare politice-sociale și scientifice". În afară de Alecsandri (p. 158/163), despre care scrie consistent, mai sînt pomeniți I. Negruzzi, Bolintineanu, iar despre Eminescu, aflăm că ar traduce *Moartea lui Wallenstein*. E semnificativă remarca despre Alecsandri : „Nimeni n-au sciut să cînte așa dulce și din inimă și sufletul poporului român." [36]

Eminescu s-a ferit, în articolele sale, atît de extrema de a extinde istoria literaturii românești pînă în perioada dacă, dar nici nu acceptă limitarea „înfloririi" literaturii române la propria-i generație, cum face Lăzăriciu. A știut să aleagă bine cărturarii (Asachi, Barițiu) și poeții (Alecsandri, Bolintineanu). A sugerat, de asemenea, atît crearea unor tipare culturale (școală, presă) pentru ca în cadrul acestora să se poată desfășura viața literară propriu-zisă. Dacă l-a considerat pe Alecsandri drept cel mai mare poet român, a fost în acord cu toți istoriografii literari contemporani. Dacă avea un respect pentru Bolintineanu s-a ferit, totuși, să-i supraliciteze meritele, cum o face Arbore, Pop etc. Eminescu nu a scindat literatura în biografie / operă, o face Philippide, dar nici n-a neglijat vreuna din cele două laturi și a respectat rigorile filologiei, cînd informa despre ediții și opere. Față de ceilalți istoriografi literari, Eminescu are un ascendent prin preocuparea sa pentru felul în care literatura poate găsi audiență la public.

Nu e posibil să deslușiți din cîteva articole de dicționar o concepție foarte cuprinzătoare despre literatură. Ceea ce rezultă totuși, clar este

34. *Idem*, p. 148.
35. *Idem*, p.168.
36. Lăzăriciu I., *op. cit.*, p. 163.

convingerea lui Eminescu că, în secolul al 19-lea, ar fi început ascensiunea literaturii naționale. A reușit să stimeze realizările generației de predecesori, sperînd, în același timp, că „noua direcție" condusă de Maiorescu va duce spre noi culmi scrisul românesc (secolele anterioare, de ex. opera unui D. Cantemir, Dosoftei nu au intrat în atenția lui Eminescu, ceea ce se poate urmări și în poemul său *Epigonii* [37]). Ceea ce îl detașează pe Eminescu de istoriografia literară contemporană este spiritul său selectiv : a știut să discearnă valorile literare de nonvalori, a fost capabil să diferențieze între contribuții culturale și cele literare propriu-zise (a sesizat deosebirea dintre om de cultură ș iartist). Prefațînd toate celelalte încercări de întocmire a unei istorii literare românești, articolele lui Eminescu din Brockhaus rămîn un document prețios în cadrul filologiei românești.

ALECSANDRI VASILE, cel mai important poet român contemporan, cunoscut patriot. S-a născut în 1821 în Moldova, din părinți înstăriți, primind primele îndrumări într-un institut francez particular la Iași. A învățat în continuare (din 1834) la Paris, unde s-a întors în 1839 în patrie, trecînd și prin Italia. S-a alăturat lui Kogălniceanu care era centrul vieții literare la Iași. A devenit colaborator de nădejde al revistei *Dacia literară,* publicată de Kogălniceanu în 1840 și interzisă de guvern în 1842. A. a străbătut apoi ținuturile montane ale Moldovei pentru a cunoaște cîntecele și legendele populare. Ulterior, a preluat, împreună cu Kogălniceanu și Negruzzi, direcția teatrului român și francez de la Iași, pentru care a compus o serie de comedii de mare succes. Dintre acestea merită a fi remarcate *Iașii în carnaval, Gheorghe de la Sadagura, Cucoana Chirița la Iași, Cucoana Chirița în provincie, Nunta țărănească.* Fiind nemulțumit de starea lucrurilor din patria sa, întreprinde o călătorie prin Orient, Grecia și insulele ioniene. După întoarcerea sa, a participat la mișcarea de la 1848, părăsind, o dată cu instaurarea reacțiunii, țara. A străbătut mai întîi Bucovina și Transilvania, culegînd cîntece populare. Apoi a militat la Paris pentru interesele românilor. În 1857, A. a fost membru al Divanului pentru probleme constituționale. După ce s-a realizat Unirea Principatelor, a intrat, în 1859, în guvernul Ghica, cu funcția de ministru de externe. În luna mai 1860, și-a dat demisia împreună cu colegii săi, din cauza unor neînțelegeri cu Camera reprezentanților. În 1865, a început la Iași o nouă activitate literară, în centrul căreia s-a aflat societatea *Junimea* și publicația acesteia, *Convorbiri literare.* Această orientare sănătoasă, condusă îndeosebi de critica ascuțită a lui Maiorescu, a avut un efect regenerator asupra lui A. A compus pentru această orientare frumoasele sale *Pasteluri,* mica epopee *Dumbrava roșie* și comedia *Ciocoii.* De o importanță deosebită pentru literatura română este culegerea de poezii populare întocmită de A. *(Poesii populare ale Românilor,* București, 1863), dintre care multe au devenit populare. Lucrările sale dramatice, deși nu sînt de mare ținută, evocă totuși o serie de tipuri specifice din societatea mai veche pe cale de dispariție sub influența culturii moderne. O parte din poeziile sale,

37. Despre conținutul articolelor lui Eminescu și despre legătura lor cu creația sa poetică, vezi : Fassel H., *Eminescu als Lexikograph,* în : „Volk und Kultur", București, 197, nr. , p.

A. le-a tradus el însuși în limba franceză *(Ballades et chants populaires de la Roumanie,* Paris, 1855), iar W. de Kotzebue a scos o bună traducere germană a poeziilor populare, *Rumänische Volkspoesie* (Berlin, 1857).

ALEXANDRESCU GRIGORE, reputat scriitor român, născut în 1812 la Tîrgoviște în Țaru Românească. A studiat la Colegiul Sf. Sava din București, intrînd apoi în rîndurile armatei. Prieten intim al colonelului Cîmpineanu, conducătorul de atunci al opoziției române. A părăsit în 1834 armata, la începutul guvernării lui Alexandru Ghica, preluînd conducerea Societății filarmonice, întemeiată de Cîmpineanu. Deja de atunci, A. dobîndise o popularitate destul de mare, fiind apreciat pentru cîteva satire și fabule politice. În consecință, a fost trimis la o mînăstire, unde a rămas pînă la înlocuirea lui Ghica în anul 1842. A compus la mînăstire celebra poemă *Anul 1840,* în care exprimă, prin cuvinte înflăcărate, dorințele partidului său. Ulterior, A. a trăit retras, ca particular, pînă cînd a preluat, în 1859, ministerul finanțelor în guvernul Crețulescu. Dar după abia cîteva luni a renunțat la noua sa funcție. De atunci, a făcut din nou parte din partidul liberal de opoziție, slujindu-l cu talentul său poetic prin publicarea ocazională a unor fabule politice în presa cotidiană. Opera sa, publicată deja în 1847 cu titlul *Suvenire și impresii, epistole și fabule* (București), a fost prezentată de A. în 1863, într-o ediție adăugită.

ASACHI GHEORGHE, reputat poet și scriitor român, născut la 1 martie 1788. A primit primele îndrumări școlare în Germania și Italia și s-a dedicat apoi la Viena studiului matematicii și astronomiei. Întors în patrie, a fost numit consilier ministerial. În această funcție are merite deosebite, străduindu-se să impulsioneze limba română și cultura patriei sale. Și-a îndreptat atenția mai cu seamă în direcția constituirii unei limbi literare adevărat românești, urmărind să scoată din ea toate elementele străine, mai cu seamă cele slave, grecești și rusești. În acest scop, a elaborat manuale, gramatici cu o mare rezonanță în țară. A fost primul care a înființat în România o tipografie și a editat un ziar românesc pe care, timp de treizeci de ani, l-a editat el însuși. După ce A. devenise, în 1856, șeful Ministerului pentru instrucțiune publică, a desfășurat o activitate binecuvîntată, prin înființarea numeroaselor școli elementare, gimnazii, școli de artă și meserii, precum și a unei Academii. Aceste instituții de învățămînt le-a dotat generos, acordîndu-le banii pe care îi dobîndise în cadrul proceselor îndreptate împotriva mînăstirilor grecești. A. a murit la Iași la 24 noiembrie 1869. Dintre poeziile sale (ed. a doua, Iași, 1854), sînt lăudat mai ales odele. A întocmit, de asemenea o *Istorie a Rusiei,* în două volume.

BARIȚIU GHEORGHE, unul dintre cei mai de seamă scriitori și publiciști români, născut la 4 iunie 1812 la Jucul vechi, în comitatul Kolos din Transilvania, ca fiu al unui preot ortodox. A urmat întîi școala normală de la Teroczko, apoi gimnaziul de la Blaj. A participat la un curs de filozofie la gimnaziul de la Cluj și și-a însușit cultura teologică la seminarul episcopal de la Blaj. După ce fusese, din 1835, profesor de fizică la liceul din Blaj, fu chemat, în 1836, la Brașov, unde a organizat o școală comercială și comunală pentru parohia românească. Condițiile timpului l-au îndreptat însă spre istorie și politică. A luat hotărîrea să scoată un ziar în limbă română. În consecință, a fondat deja în 1838, la Brașov, *Gazeta de*

Transilvania, primul ziar românesc pe teritoriul imperiului austriac. Interesele ziarului şi năzuinţele sale naţionale l-au determinat să întreprindă, în 1839 şi 1845, călătorii la Viena şi să renunţe, în 1845, la postul său de învăţător. În anii 1848 şi 1849, a asistat cu viu interes, de partea austriacă, la evenimentele războinice. După reîntoarcerea în patrie, a preluat din nou redacţia ziarului său, în decembrie 1849, dar fu silit, în 1856, să renunţe la conducerea lui. De atunci, Bariţiu colaborează la celelalte publicaţii româneşti. După înfiinţarea Societăţii pentru literatura şi cultura poporului român din Ardeal, a avut loc numirea sa în funcţia de prim secretar. Începînd cu 1 iulie 1863, e membru al dietei transilvane, iar în octombrie 1863, este ales deputat pentru Consiliul imperial. S-a străduit, mai ales, să obţină reducerea impozitelor şi îmbunătăţirea circulaţiei rutiere, militînd pentru construirea unor căi ferate. În afara lucrărilor sale de publicist şi jurnalist, mai sînt de semnalat *Cuvîntare scolastică* (Braşov, 1837), un' ercelent dicţionar german-român (în colaborare cu Munteanu, două volume, Braşov, 1853—1854), contribuţiile sale la dicţionarul român-german al lui Polizu şi *Calendariu pentru poporulu romanescu* (Braşov, 1851—1862).

BOLINTINEANU DIMITRIE, unul dintre cei mai reputaţi poeţi şi scriitori români. S-a născut la Bolintinul, în Ţara Românească, în anul 1826. După ce şi-a terminat studiile la Colegiul Sf. Sava, a devenit funcţionar de stat. Din cauza publicării mai multor poezii şi articole, şi-a pierdut slujba, dar a obţinut, în schimb, simpatia boierilor care atunci se aflau într-o opoziţie îndîrjită împotriva caimacanului Bibescu. Aceştia i-au pus la dispoziţie mijloace pentru o şedere la Paris. Revoluţia anului 1848 l-a rechemat în patrie, unde a editat, în vara anului 1848, ziarul *Popolul suveran,* organul democraţiei naţionale. A fost proscris, împreună cu tovarăşii lui, după numirea principelui Ştirbei. S-a refugiat la Paris, de unde s-a îndreptat, în 1856, spre Turcia, cînd speranţele politice ale patriei sale au renăscut, o dată cu războiul Crimeei. După instalarea la putere a lui Cuza, şi atunci cînd, după lovitura de stat a acestuia din 2 mai 1864 cauza naţională părea să triumfe, B. s-a întors la Bucureşti şi a militat în coloanele ziarului *Dîmboviţia* împotriva boierilor şi pentru interesele naţionale. Cuza i-a încredinţat portofoliul cultelor şi instrucţiunii publice, pe care B. l-a schimbat, după numai trei luni, cu funcţia de consilier de stat, acordată pe timp de viaţă. B. a murit în cea mai cruntă sărăcie, la 2 septembrie 1872, într-un spital public din Bucureşti. Între autorii şi poeţii români, B. ocupă, poate, locul de frunte. Sînt apreciate poeziile sale ilrice şi baladele, mereu reeditate începînd din 1852. Aici se încadrează *Cîntece şi plîngeri, Cîntarea României, Melodii române, Legende şi basme naţionale, Poezii vechi şi noi.* De multă consideraţie s-a bucurat şi romanul său *Manoilu,* în care biciuieşte decăderea morală a nobilimii. A publicat sub titlul de *Brises d'Orient* (Paris, 1866) traduceri ale propriilor poezii. A scos, de asemenea, şi o relatare a călătoriilor sale în Palestina, pe Dunăre şi prin Bulgaria.

DECEBALUS, rege al Daciei în timpul împăraţilor romani Domiţian şi Traian. Îşi dobîndise demnitatea, silindu-i prin priceperea sa superioară pe ceilalţi conducători daci să se unească. D. e vestit pentru războaiele sale cu romanii din timpul lui Domiţian (86 e. n.), începute prin incursiunile în Moesia, al cărei guvernator Oppius Sabinus e înfrînt şi ucis. Domiţian a pornit atunci el însuşi împotriva lui D., lăsînd, totuşi, conducerea trupelor pe seama lui Cornelius Fuscus. Acesta a

pătruns în Dacia, găsindu-şi aici repede moartea. Mai mult noroc a avut, în cea de a doua campanie a lui Domiţian, conducătorul de oşti Tettius Iulianus (88 e. n.). Cu toate acestea, împăratul, care se îndrepta împotriva marcomanilor, se văzu silit să încheie pacea cu D., care a adoptat, pentru a se păstra aparenţele, un raport de vasalitate faţă de Domiţian, care i-a acordat, la rîndul lui, un tribut anual (90 e. n.) şi i-a trimis, în plus, numeroşi meseriaşi şi artişti. Căci D., un stăpîn destoinic, nu încerca doar să-şi obişnuiască armata cu felul de a fi al romanilor, ci încerca să şi civilizeze poporul său într-un chip cît mai fericit. Împăratul Traian a reluat apoi războiul împotriva lui D. şi a obţinut, în anii 101—102, succese pe teritoriul Daciei. D. a cerut pacea care i s-a şi acordat acum, după ce el fusese îngenunchiat, ajungînd la o dependenţă absolută. Dar, în 104, D. a încălcat înţelegerea de pace. De aceea, Traian vine cu armată peste un pod, care fusese construit cam în zona Cernetului de astăzi peste Dunăre (105). L-a înfruntat pe D., a cucerit capitala acestuia, Sarmisegetuza. După aceea (107), D. s-a sinucis, iar ţara să a devenit o provincie romană.

GHICA, familie de domnitori, originară din Albania. A dat Moldovei şi Ţării Româneşti mai mulţi domnitori şi oameni de stat. Strămoşul lor, *George Gh.* venise din Köprili, rin Albania, la chemarea compatriotului său marele vizir Mehmed Köprili şi a ocupat, în 1658, tronul Moldovei, pe care, în 1660, l-a schimbat cu cel al Ţării Româneşti. Dar în 1661 a fost destituit. În Ţara Românească l-a urmat fiul său, *Grigore I,* care a domnit în anii 1661—1665 şi 1672—1673 şi a depus multe strădanii în vederea întăririi ţării secătuite. Cînd se afla, în 1665, într-o misiune diplomatică la Viena, i s-a acordat de către împăratul Leopold I titlul de principe german. Singurul fiu al lui Grigore, Matthias, este tatăl domnitorilor *Alexandru I* şi *Grigore II,* întemeietorii celor două ramuri ale familiei. Grigore II a fost domnitor al Moldovei, în anii 1733—1734 şi 1736—1746, şi al Ţării Româneşti, în anii 1734—1736 şi 1748—1752. Dintre fiii săi, au ajuns să domnească *Matei Gh.* (1753—1758) în Moldova) şi *Carol Gh.* (1758—1761, 1765—1766 în Ţara Românească). Fiul acestuia din urmă, *Alexandru Gh.* l-a succedat la tron (1766—1768). Principele *Grigore III Gh.,* fiul lui Alexandru I, fratele lui Grigore II, a guvernat în Ţara Românească, între 1768—69, şi în Moldova, între 177—1777. Este un din cei mai renumiţi membri ai familiei şi, cu toate că a adunat prin şantaje de tot felul mari avuţii, numele său e rostit, totuşi, cu stimă şi preţuire de către popor. La cedarea Bucovinei către Austria, G. a jucat un rol ambiguu, iar toate documentele din arhivele vieneze, publicate începînd din anul 1876 la Bucureşti la îndemnul guvernului român, îl prezintă pe Gh. într-o lumină proastă. Grigore III a fost executat în 1777.

GRIGORE IV, urmaşul lui Dimitrie, fiul al lui Alexandru I, a fost principe al Ţării Româneşti în anii 1822—1828. S-a ocupat mai cu seamă de îmbunătăţirea agriculturii. A lăsat în urma sa cinci fii. Dintre aceştia, *Constantin Gh.,* născut în 1804 şi *Dimitrie Gh.,* născut în 1816 sînt citaţi de mai multe ori în istoria mai recentă a Ţării Româneşti. Mai ales Dimitrie Gh. are merite deosebite ca președinte al Camerei conservatoare, în timpul guvernării lui L. Catargiu ă1871—1876), cînd a militat pentru o politică internă mai ponderată. Principele Grigore s-a găsit moartea în 1858, prin răsturnarea trăsurii sale pe Champs Elysees la Paris. *Alexandru X. Gh.,* născut la 1 mai 1795, un frate al lui Grigore IV, a dom-

nit între 1834—1842 în Țara Românească, avînd multe merite. Deoarece politica sa națională a contravenit intereselor Rusiei, Poarta a fost nevoită, în cele din urmă, să dea curs insistențelor Rusiei. Domnitorul Alexandru X. Gh. a fost destituit în 1842 și, în locul lui, a fost numit George Bibescu. Principele Gh. a plecat la Viena, unde a rămas pînă în 1853. S-a întors în Țara Românească, conducînd-o din 1856 pînă la alegerea lui Cuza (ianuarie 1859). A murit în 1862, neavînd moștenitori. Un al treilea frate, principele *Mihail Gh.*, născut la 28 august 1792 este tatăl a trei fii Matei, George, Vladimir) și a trei fiice. Una dintre ele, soția principelui Colțov-Masalski din 1849, a obținut o faimă europeană, fiind autoare de spirit și publicînd sub pseudonimul de Dora d'Istria. Un al patrulea frate, principele *Constantin Gh.*, născut la 15 decembrie 1798, este tatăl principelui Mihai Gh. Principele *Ion Gh.*, un nepot al acestor patru frați, născut în 1817 la București, a devenit cunoscut ca adversar al lui Bibescu. Surghiunit din această cauză, după eșuarea revoluției din 1848 în Țara Românească, a plecat în Turcia, a devenit întîi guvernator, apoi, în 1856, principe de Samos și Mușir. S-a întors la începutul domniei lui Cuza în patrie, deținînd diferite posturi ministeriale și funcții superioare. A fost prim ministru, cînd a avut loc acțiunea din 22 martie 1871 îndreptată împotriva coloniei germane din București. Atunci Ion Gh. a fost acuzat că ar fi favorizat această mișcare din considerente antidinastice. La ordinul principelui Carol, fu silit să-și dea demisia, locul lui fiind luat de L. Catargi. Principele *Alexandru Grigore Gh.*, născut la 27 august 1807, fiul marelui logofăt Alexandru Gh. a fost numit, în 1849, domnitor al Moldovei, dar, în 31 octombrie 1853, a renunțat la această funcție, în urma ocupării țării sale de către ruși. După venirea austriecilor, la 9 noiembrie 1854, și-a preluat din nou domnia. A plecat în Franța, după ce, în urma păcii de la Paris (30 martie 1856), își dăduse demisia. S-a stabilit în castelul Mée lîngă Melun, unde s-a împușcat cu un pistol în 26 august 1857. În urma lui au rămas trei fii. Cel mai mare, *Constantin Gh.*, membru al Curții de casație de la București, s-a sinucis și el în 1874. Cel de al doilea fiu, generalul *Jean Gh.*, e din 1874 agentul diplomatic al României la Constantinopol (vezi : Moldova și Țara Românească). Despre familia Gh. vezi Dora d'Istria *Gli Albanesi in Rumenia. Storia dei principi G. nei secoli XVII, XVIII e XIX* (Florența, 1873).

GOLESCU NICOLAE, om de stat român, născut în 1810 la Cîmpulung în Țara Românească, dintr-o familie de boieri. A fost crescut la Geneva, la Institutul lui Töpffer și s-a întors, după terminarea studiilor, în 1829, în Țara Românească. Aici a intrat în rîndurile armatei, devenind coolnel, apoi adjutantul principelui Alexandru Ghica. Mai tîrziu, s-a ocupat de administrația civilă, deținînd în timpul lui Bibescu diverse funcții de vază civile și militare. A jucat un rol de prim rang în timpul revoluției de la 1848, fiind, timp de cîteva luni, șeful suprem al tuturor afacerilor principatului. Cînd, în 25 septembrie 1848, generalul turc Fuad Pașa a pus capăt guvernului interimar prin ocuparea Bucureștiului, G. s-a sustras urmăririi, refugiindu-se în Austria. De aici a plecat la Paris, unde s-a stabilit o dată pentru totdeauna. S-a întors, totuși, în 1857 în București, fiind ales cu o majoritate covîrșitoare pentru Divanul ad-hoc, care s-a pronunțat în 21 octombrie pentru unirea celor două principate sub conducerea unui principe ales. În timpul domniei lui Cuza, G. a preluat întîi ministerul de interne, apoi cel de război, dar, în 1861, a ieșit din guvern. Făcînd parte, în continuare, din opoziția cea mai extremă, a devenit în primăvara anului 1866, după detronarea lui Cuza, unul din

cei trei membri ai guvernului provizoriu. *Ștefan G.*, fratele celui precedent, născut în 1809, a urmat și el școala la Geneva, a intrat apoi în armata națională și a deținut în timpul lui Bibescu diverse funcții civile mai de seamă. Asemenea fratelui său, a participat la revoluția din 1848, fiind, în consecință, obligat să plece împreună cu fratele său în exil în Franța. După întoarcerea sa, a fost deputat în Divanul ad-hoc, preluînd apoi funcția de președinte al Comisiei centrale economico-financiară, funcție la care a renunțat în 1861. A murit la Nancy, la 8 septembrie 1874.

N. IORGA ŞI LITERATURA GERMANĂ

SORIN CHIŢANU

Universalitatea operei lui N. Iorga, copleşitoare prin numărul uriaş al lucrărilor şi varietatea preocupărilor, şi-a găsit o unanimă recunoaştere în aprecierile tuturor comentariilor ei. Călinescu, de pildă, îl consideră un „specialist total, un istoric care a absorbit apa tuturora, răpind contraţilor de breaslă „plăcerea de a intra într-o pădure virgină“ [1]. Avînd în vedere spiritul său renascentist, curiozitatea-sa nepotolită, faptul că şi-a început activitatea ca istoric şi critic literar [2], abordarea unor teme din istoria literaturii germane nu poate surprinde. După cîte ştim, aceste preocupări nu au constituit obiectul unui studiu de-sine-stătător, excepţie făcînd paginile dedicate de Ion Roman lui Goethe în lucarea sa *Ecouri goetheene în cultura română* [3]. Ne propunem în cele ce urmează analiza consideraţiilor critice ale lui Iorga cu privire la ilteratura germană, ca şi reliefarea contribuţiilor sale la răspîndirea acestei literaturi în calitatea sa de istoric literar, director de reviste literare şi traducător.

Trebuie menţionat din capul locului că relaţiile lui Iorga cu literatura germană nu reprezintă decît un aspect al unei problematici mai largi şi anume contigenţele sale cu literatura universală. După el literatura universală. „O literatură — spunea el în 1905 — trebuie să afirme sufletul unui popor în forme care corespund culturii timpului“. Dar nimeni nu poate „să-şi dea seama de ce este sufletul poporului său, dacă nu l-a putut compara cu sufletul celorlalte popoare“ [4]. Cunoaştera literaturii universale nu reprezenta pentru tînărul Iorga un scop în sine, ci era impusă de metoda comparativă adoptată de el în studiul literaturii, căci „Iorga este de la început în critica literară, apoi în istorie, un mare comparatist, e primul român care aplică metoda literaturii com-

1. G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, Bucureşti, 1941, p. 542.

2. Vezi de ex., Sextil Puşcariu, *Iorga ca istoric literar*. În *Ramuri*, VI (1911), nr. 18-20 (mai-iulie), p. 407-415 ; D. Păcurariu, *N. Iorga, istoric literar*. În : *Analele* Universităţii Bucureşti, XX (1971), nr. 1-2, p. 15-17.

3. Ion Roman, *Ecouri goetheene în cultura română*, Editura Minerva, Bucureşti, 1980, p. 282-283 şi 317-321.

4. N. Iorga, *Împotriva clevetirilor*. În : Sămănătorul, IV (1905), 49, 4 decemcrie, p. 901-904.

parate la noi“ [5]. Deşi a fost receptiv şi la alte metode literare — în critica sa a fost pe rînd psiholog, estetician şi istoric — Iorga a rămas toată viaţa adeptul metodei comparative. În *Istoria literaturii româneşti. Introducerea sintetică* din 1929, istoricul aduce noi argumente în sprijinul tezei sale cu privire la necesitatea organică a literaturii române de a cunoaşte literatura universală. Este tot aşa de existentă şi o altă latură decît aceea, dacă nu de directă împrumutare, dar cel puţin de orientare după Apus, de intrare în comunitatea de civilizaţie reprezentată de toate prin Apus. Şi aceasta este o latură specifică poporului nostru“ [6].

Un alt principiu al studiilor sale literare este integrarea literaturii în fenomenul cultural general, istoricul văzînd totodată o strînsă interdependenţă între istorie şi literatură. Această convingere este evidentă şi în *Istoria universală văzută prin literatură*, unde îşi propune să pornească de la literatură şi prin ea să facă istoria universală [7]. Cam în aceeaşi perioadă istoricul avea un monumental proiect al unei istorii a tuturor literaturilor în zece volume [8]. Ca şi cealaltă impunătoare sinteză, istoriologia, o istorie universală în zece volume, istoria literaturii universale nu a mai fost realizată. Ar fi fost o concretizare a unor preocupări de peste 50 de ani, în care istoricul a dat numeroase articole, studii, recenzii, comunicări şi traduceri din literatura universală.

Studierea culturii ş iliteraturii germane a fost favorizată şi de o bună cunoaştere a limbii germane [9]. A început să înveţe germana în clasa I-a de liceu, consolidînd-o printr-o consecventă şi intensă lectură. Aceasta rezultă şi din articolele publicate în 1890 în *Arhiva*, unde l-a cunoscut pe H. Tiktin, om de formaţie occidentală, care l-a îndrumat competent în

---

5. Barbu Theodorescu, *Studiu introductiv* la N. Iorga, *Studii literare*, Editura Tineretului, Lyceum, 1969, vol. I, p. 7.

6. N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977.

7. N. Iorga, *Istoria universală văzută prin literatură*. Simple note ale lelevelor după lecţiile făcute la Şcoala de misionare în anul 1936—1937. Lucrată de d-rele M. Oprea şi I. Fröhlich, misionare, Vălenii de Munte (Tipărite după manuscris), 1939, p. 1.

8. N. Iorga, *Despre Homer Conferinţă (1 februarie 1935)*. În : N. Iorga, *Studii literare, op. cit.*, II, p. 24 : „Una din intenţiile cele de mai înaintată bătrîneţă e să reiau „Istoria Literaturilor Romanice“ în trei volume şi să adaug şi literaturile celelalte, şi literatura cea veche, de care în toată tinereţea mea m-am ocupat, ea fiind baza însăşi a studiilor mele, care puteam să redactez latineşte şi greceşte la optsprezece ani aproape cu aceeaşi uşurinţă ca într-o limbă modernă, căci aşa se învăţa în vremea mea. Ar fi pentru mine o mare mulţumire dacă aş putea reda în vreo zece volume Istoria generală a tuturor literaturilor... şi în doi, trei ani aş adăoga ce trebuie pentru a avea acea Istorie a tuturor literaturilor în româneşte : m-aş încumeta s-o fac, fiindcă n-am uitat ce am învăţat pe vremuri şi fiindcă am continuat să cetesc în toată viaţa“.

9. Cu privire la studiile lui Iorga, vezi : Borbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, Editura Tineretului, 1968 ; N. Grigoraş, *Nicolae Iorga (elev şi student)*. În : N. Grigoraş, Gh. Buzatu, *Iorga, omul şi opera*, Editura Junimea, Iaşi, 1971 ; Eugen Stănescu, *Contribuţii la biografia de istoric. Începuturile activităţii ştiinţifice 1890—1894*, în : *Studii*, 6/1965, p. 1275-1312

munca științifică [10]. În timpul studiilor de la Paris (19 octombrie — ianuarie 1893) a continuat să învețe germana „Tot ciocănind prin *Istoria păginismului*". Ajunge la o stăpînire aproape perfectă a acestei limbi prin conversați,iile de la pensiunea din Dorotheenstrasse de la Berlin, unde locuiește de la 12 ianuarie 1893. Cu privire la această perioadă va nota : „și noaptea trezit din somn, purtam prin minte cuvinte fără legătură din vocabularul acre zilnic mi se îmbulzea". Și-a tradus singur lucrarea de doctorat (scrisă în franceză cu titlul *Thomas III. Marquis de Saluces, étude historique et littéraire,* 1893) în limba germană [11]. Refuzînd să jure că nau fost ajutat în alcătuirea tezei, și-a susținut doctoratul cu varianta franceză a lucrării la 6 iunie 1893 în Leipzig, examinatorii fiind K. Wachsmuth, Birscvh-Hirschfeld și Karl Lamprecht. Cu acesta din urmă Iorga va colabora multă vreme. La propunerea profesorului Lamprecht, Iorga a scris direct în limba germană *Geschichte des Rumänischen Volkes im Rahmen seiner Staatsbildungen* în două volume (redactate între 1901 și 105, ele fiind revăzute de Tille și corectate de Lamprecht) și *Geschichte des Osmanischen Reiches nach den Quellen dargestellt* în cinci volume apărute la Gotha între 1908 ., 1913. La propunerea istoricului german Helmont, Iorga a colaborat și la cunoscutul *Meyers Lexikon.*

Primele articole științifice publicate înaintea studiilor din străinătate dovedesc o profundă cunoaștere a literaturii universale. În *Iubirea în literatura modernă* (1890) [12] constată, referitor la literatura germană, că iubirea are aici un caracter „deosebit de cel mai voluptos și mai fiziologic al popoarelor de rasă latină". Idealizarea femeii, începută la Schiller și Goethe, ar fi evidentă la „pesimistul și gingașul Lenau", dar și la „firea așa de spirituală și de vioaie a lui Heine". Kant, Schopenhauer și Hartman sînt inițiatoriii pesimismului din literatura modernă analizat în *Pesimismul la artist* (1890) [13]. Mai important pentru această perioadă este studiul *Începuturile romantismului* (1890) [14], unde este expusă teza după care literatura germană pînă la romantism ar fi fost complet tributară literaturii franceze, o idee reluată de Iorga și în lucrările următoare. Meritul de a fi contribuit decisiv la emanciparea literaturii germane este atribuit aici lui Klopstock. Odele sale aduc o varietate de ritm străină clasicilor și tulbură „seninătatea de apă stagnată" a versurilor lor prin exprimarea propriei lor simțiri și cugetări. Totodată, Klopstock înlocuiește comparațiile mitologice cu „neguroasele figuri ale Walhalei scandinave". În același spirit ar fi scrise și o parte din operele sale în proză : *Gramatica* sau *Fragmentele asupra limbii și poeziei* și opera sa filozofică *Republica germană a înțelepților.* Dar caracterul național al romantismului german, străduania sa de a se elibera de

10. *Scrisori către Iorga,* Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura Minerva, 1972, vol. I, p. 518, nota 39 ; N. Iorga, *O viață de om,* I, p. 174.

11. Textul tezei a fost revizuit stilistic de Dr. H. Sabersky. Vezi *Scrisori către Iorga, op. cit.,* I, p. 45.

12. N. Iorga, *Pagini de critică de tinerețe,* Editura Ramuri, Craiova, 1, 1921. p. 20-21.

13. *Ibidem,* p. 54.

14. *Ibidem,* mai ales p. 132-147.

sub „jugul pedant al străinului" apare mai ales în trilogia *Bătălia lui Hermann, Hermann și prinții* și *Moartea lui Hermann*. Sentimentul religios, cea de a doua trăsătură a romantismului german, străbate poemul *Messiada*. Scris sub influența lui Milton, el este admirat de Iorga pentru „acea splendidă armătură de hexametri a poemului". Klopstock deveni un adevărat hatriarh literar, iar romantismul „deplin stăpînitor pe cugetarea germană". Bückert, îi conferă încă două strășături : adorația unui veac de legendă și adîncă simpatie pentru subiectele exotice. De altfel balada istorică ar aparține în întregime școlii germane. A început „în formă de mici povestiri mitologice sau legendare sub condeiul lui Schiller și Goethe pentru a se specifica mai bine adaosul lui Uhland, ca baladă, a lui Rückert, ca tablou exotic". Tot originală ar fi drama istorică și cea filozofică, ultima fără ecou extern, „rămasă în țara alegoriilor și metafizicii".

Absorbit înainte de orice de studiile istorice, Iorga are prilejul să revină asupra literaturii germane în *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor (1920)*[15]. Această sinteză, unică în felul ei, dovedește nu numai cunoașterea amănunțită a textelor, ci și lectura unei impresionante literaturi de specialitate, în care cea germană (Gröber, Ranke, Gosse, Diez ș.a.) se află pe primul loc, fără ca istoricul să se lase copleșit de surse. El rămîne credincios principiului de a studia cărțile reprezentative prin evoluția „fazelor sufletești" ale națiunilor romantice. Conferind acestora rolul de „coloană vertebrală a culturii continentale"[16]. Iorga face numeroase referiri la alte literaturi și în capitolul *Încercare de integrare a curentelor romanice în Germania lui Schiller și Goethe*[17] analizează o etapă a literaturii germane. După el aceasta s-ar remarca prin caracterul ei eclectic, fiind denumită „prin abuz literatură națională", căci curentele literaturilor romanice ale secolului al 18-lea „s-au strecurat toate peste Rin". La Klopstock inisistă din nou asupra influenței lui Milton (*„Messiada* se inspiră vădit de la *Paradisul pierdut")* și a literaturii franceze (evidentă în forma clasică și în alexandrinul ei). Aceasta din urmă ar fi pătruns mai ales în domeniul teatrului prin Destouches. Marivoux, La Chaussée și în primul rînd prin Diderot. La Lessing ar fi original doar *Laokoon*. „Tot restul este francez la marele anti-francez". Francez e gustul său, opera lui teatrală, poeziile lui proprii, francez e spiritul său.

În centrul considerațiilor sale este plasat însă Goethe, căruia îi atribuie într-un frumos portret multiple calități, dar nu și pe aceea de a fi armonizat numeroasele curente din istoria literaturii contribuind astfel la „dezvoltarea, în formele cugetării și artei, a spiritului uman". „Atoateînțelegător, curios de toate, receptiv, senin și măreț — receptiv

15. N. Iorga, *Istoria literaturilor romanice în dezvoltarea și legăturile lor*, Ediție îngrijită de Alexandru Duțu, Editura pentru literatură universală, București, 1968.

16. Alexandru Duțu, *Studiu introductiv* la N. Iorga, *Istoria literaturilor romanice..., op. cit.*, vol. I, p. XXVII.

17. *Ibidem*, III, p. 276-284.

pentru orice, capabil să dea fondului împrumutat cu o rece chibzuială de superior meşter, o formă care, fără să fie şi acea în adevăr a sa, căci se schimbă de la o epocă la alta după succesiunea influenţelor, îi aparţine totuşi în fiecare moment — Goethe a lăsat — după ce dăruise poporului său o operă imensă, nespus de variată contrazicătoare, cu elemente uneori diametral opuse, negîndu-se absolut unul pe altul, într-o splendidă operă fără îndoială, — starea sufletească a lumii, de la care din dreapta şi din stînga împrumutase ca din moştenirea sa, exact unde o lăsase". Analizează cu atenţie mediul din care provine, îi urmăreşte evoluţia spirituală în Frankfurt, Göttingen, Leipzig şi Strasbourâg şi reliefează de fiecare dată rolul influenţelor ce se exercită asupra lui : a lui Shakespeare — indirect, prin Lessing — a lui Herder, dar mai ales influenţa franceză „prin cei doi apastoli francezi ai săi", Rousseau şi Diderot. Li se adaugă Voltaire din care traduce *Mahomet* şi *Tancred.* Influenţa franceză i se pare evidentă pretutindeni. *Goetz von Berlichingen* este influenţat de Rousseau şi Diderot *Die Leiden des Jungen Werther* e „repetiţia situaţiei sentimentale din *Nouvelle Héloise*". *Clavigo* e luat de-a dreptul din teatrul lui Beaumarchais.

Ca şi Goethe, Schiller se remarcă printr-o piesă cu acelaşi caracter de revoltă pasională — *Die Räuber.* Similitudinile observate în creaţia celor doi poeţi, ca şi relaţiile lor de prietenie sînt explicate prin *„influenţe care erau aceleaşi şi nu întîmpinau rezistenţa nici unui fond original, de caracter individual ori naţional"* [18] (subliniat în text). Din Schiller aminteşte *Kabale und Liebe,* pe care o vede scrisă după moda lui Diderot. *Fiesco, Don Carlos* şi *Wallenstein,* iar din Goethe doar *Egmont,* cu care se încheie inspiraţia franceză şi începe perioada clasică, „marcînd o integrare de latinitate".

Aşadar, literatura germană este considerată doar o simplă copie a literaturii franceze, ceea ce nu constituie decît o figură de stil rezultată din pana comparatismului, interesat în acel moment doar să-şi argumenteze teza referitoare la primatul spiritualităţii latine în cultura universală [19].

La Academia Română, Iorga prezintă în ziua de 25 martie 1932 comunicarea *Goethe, caracterul şi izvoarele sale de inspiraţie* [20]. La început el reia teza fundamentală expusă în 1925 şi zăboveşte la „preţuitorul spiritului latin în formă romantică, franceză". Argumentelor cunoscute deja le adaugă altele noi. „Construcţia din *Wahlverwandschaften* e ca în *Nouvelle Héloisé* şi *Confesiunile* lui Rousseau au îndemnat la *Dichtung und Wahrheit". Wihelm Meister, Stella* şi *Clavigo* ar fi dominate de francmasoneria franceză, iar influenţa lui Geoffroy Saint-Hillaire şi Buffon s-ar manifesta în iubirea lui pentru reflecţia abstractă şi în pasiunea pentru studiile tsupra naturii.

---

18. Sublinierea în textul original.

19. Vezi şi Ion Roman, *op. cit.,* p. 283.

20. Nicolae Iorga, *Studii literare, op. cit.,* II. *Scriitori străini,* p. 188-202 ; şi în *Cuget clar,* 1932, p. 178-184 ; *Neamul românesc,* 1932, nr. 69, 70 ; Academia Română, *Şedinţă solemnă consacrată comemorării lui Goethe,* Bucureşti, 1932, p. 5-18.

În continuare, Iorga caută și alte surse de inspirație a „acestei minți oglinditoare a toate" : latinitatea cunoscută în contactul direct cu monumentele artei romane și care l-a introdus în lumea greacă ; cîntecul popular german, cunoscut prin Herder și manifestat în comedia *Iarmarocul de la Plundersweilern;* literatura engleză (Shakespeare, Sterne, Byron și Walter Scott) ; literatura italiană (Manzoni, Grossi Calderon) și vechea literatură germană (Ulrich von Hutten, Bürger și Wieland, Gellert și Klopstock). Căutînd pilonii de susținere a acestei construcții de proporții impresionante. Iorga crede că rolul hotărîtor revine rațiunii. Îl impresionează mai întîi „raționalistul, mînuitorul de abstracții, reducătorul sentimentelor la norme logice stăpînite de mintea constructoare de întregiri silogistice". De aceea iubirea nu ar cunoaște la el marea pasiune, iar dramele nu cunosc „porunca subită a instinctului" și tot aici vede el explicația formei desăvîrșite în care este prelucrat materialul poetic. Aceleeași cauze i s-ar datora și neputința de a simți trecutul. Admiră numai *Götz von Berlichingen,* „în care totul e adevărat : mediu, ton, dialog". Ulterior „Goethe a rămas totdeauna neistoric", fapt evidențiat prin neînțelegerea situației politice a timpului său, dar și prin dramele sale . În *Egmont* „figurile sînt puse pentru a exprima idei abstracte". *Tasso* e o idilă ca și *Noua Heloisă* în care conflictul e adesea lucru secundar, iar *Fiica naturală* e un decalc din Shakespeare. Nici nota antică din *Ifigenia în Taurida* nu ar corespunde vieții clasice.

Îi mai reproșează neputința de a reda „ansamblul, spiritul unei regiuni, unei priveliști", lipsa tonului religios, dar admiră pe cunoscătorul vieții populare, cum rezultă din prezentarea liricii lui Goethe din care citează cunoscuta *Ein Gleichnis.*

Finalul reia teza după care elementele disparate sînt unificate de spiritul raționalist al poetului germna. „Imensa lui gîndire e tăiată cu îngrijire, de foarfeci ascuțite, pe care le ține o mînă meșteră".

Privită în ansamblul, cuvîntarea academică surprinde prin atitudinea critică, neobișnuită în ocazii comemorative, dar probează consecvența autorului cu propriile principii de istorie și critică literară. El însuși goetheean prin multitudinea preocupărilor și profunzimea gîndirii, Iorga nu adoptă un ton laudativ, deși a nutrit toată viața o admirație constantă pentru universalismul clasic german. Bazată pe o lectură, atentă, considerațiile lui Iorga păstrează un caracter generalizator și subiectiv, sacrificînd de multe ori semnificația mai largă a operelor, în măsura în care acestea nu corespundeau concepțiilor sale literare. Se vede și aici, ca și în conferința ținută în același an la radio [21], că Iorga studiază literatura universală de pe poziția nației căreia aparține, de aici tonul didactic adoptat față de ascultători. Iorga relevă actualitatea operei lui Goethe „în puterea de a străbate tot ce aparține omenirii în orice domeniu..." și prețuiește în mod deosebit *Regele din Thule,* dar mai ales *Faust,* „acea măreață operă". Creația „gloriosului patriarh al tuturor literaturilor" este plină de învățăminte, consideră Iorga, ea ară-

21. *D. prof. Iorga despre Goethe,* Conferință ținută luni la radio. În : *Dimineața,* 28 (1932), nr. 9068, 24 martie, p. 3 ; vezi și *Comemorarea lui Goethe,* Două cuvîntări de N. Iorga. În : *Cuget clar,* V (1932), nr. 5-6, martie, p. 178-184.

tînd tuturora că adevărata literatură izvorăşte din „adîncul vieţii poporului", după ce s-a pătruns „de tot ce alţii gîndiseră şi simţiseră". Şi Iorga încheia astfel : „...cine îşi închipuie că poate să fie al neamului său, fără să fie al omenirii întregi, acela nu a înţeles pe Goethe, dar în acelaşi timp nu a înţeles ceea ce este mai înalt şi mai fundamental în sufletul omenesc creator".

În cursul ţinut în anul 1936—1937 la şcoala de misionare, *Istoria universală văzută prin literatură* [22]. Iorga abordează probleme de literatură germană în capitolul *Sturm-und-Drang-Period şi literatura engleză din secolul al XVIII-lea.* El urmărea o prezentare interdisciplinară a faptelor de literatură pentru că „toate domeniile de activitate din viaţa unui popor au legătură" [23], din această confruntare reieşind „resorturile ascunse ale umanităţii". Ca în majoritatea lucrărilor de literatură universală. Iorga porneşte de la literatura franceză ca etalon. Mişcarea literară numită *Sturm und Drang,* după piesa lui Klinger, este reprezentată de Schiller şi Goethe. Lessing este exclus fiind un „scriitor tendenţios" şi un „gînditor abstract". Conform tezei sale din 1929, după care o literatură selectează împrumuturile după necesităţile organice ale societăţii din care provine [24]. Iorga susţine că Montesquieu şi Rousseau nu au fost receptaţi de germani, „ popor ce n-are un suflet revoluţionar". Atitudinea lui Goethe şi a lui Johannes von Müller faţă de Revoluţia franceză, pe care iniţial au salutat-o, dar apoi au dezavuat-o, i se pare reprezentativă din acest punct de vedere. Vorbind despre influenţa lui Rousseau — pe care o exemplifică mai întîi prin producţia literară a lui Bernardin de Saint-Pierre. Chateaubriand, în literatura română prin cultivarea poeziei populare de către Russo şi V. Alecsandri — Iorga consideră că revoluţionismul lui Rousseau s-ar fi concretizat în *Hoţii* lui Schiller şi la Goethe în două piese : *Götz von Berlichingen* şi *Suferinţele tînărului Werher.* Tot de la aceasta pleacă şi iubirea pentru natură, evidentă în lirica lui Goethe, în memoriile acestuia, în *Wilhelm Meisters Wanderjahre* şi *Wilhelm Meisters Lehrjahre.* Este evidenţiată posibilitatea unei influenţe mijlocite prin Herder, interesul pentru folclor fiind impulsionat tot de Rousseau. Cu menţionarea pieselor istorice ale lui Schiller şi Goethe, Iorga îşi întrerupe prezentarea literaturii germane, în momentul în care, odată cu Winckelmann, aceasta se va orienta cu predilecţie spre cercetarea antichităţii.

Pe lîngă studiile critice prezentate, pe care le-am putea atribui criticii numită „de volum", destinată a da „formula unei personalităţi literare" [25], un loc de seamă în activitatea literară a lui Iorga revine străduinţei de a pune în circulaţie cît mai mulţi scriitori din literatura universală. Prin acest permanent contact cu operele valoroase ale uma-

22. N. Iorga, *Istoria universală văzută prin literatură, op. cit.,* p. 281-287.
23. *Ibidem,* p. 2.
24. „O literatură se împrumută de o societate cînd societatea aceea are nevoie de cuprinsul ideal al acestei literaturi". Vezi N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti. Introducere sintetică, op. cit.,* p. 63 şi comentariul lui M. Ungheanu din *Postfaţă.*
25. Apud Barbu Theodorescu.

nității, el urmărea îmbogățirea literaturii române și trezirea gustului marelui public pentru literatură. Și-au adus contribuția în acest domeniu nu numai criticul și istoricul Iorga, ci și traducătorul și teoreticianul traducerii. Cît de mult preț punea el pe această activitate rezultă și din consecvența cu care a tradus și și-a justificat această preocupare. Într-un articol din *Timpul*, publicat în 1896 [26], Iorga susținea traducerile „pentru a face educația literară a poporului nostru". Toate națiunile, opina el în continuare, s-au adresat la începutul dezvoltării lor culturale, celor cu o literatură mai bogată. Drept exemplu amintește rolul traducerilor lui Voss din Homer pentru literatura germană. În istoria traducerilor făcute la noi, remarcă intenția lui Eliade de a întemeia o *Bibliotecă* universală, plan nerealizat datorită înfrîngerii revoluționare. A doua etapă începe cu apariția *Convorbirilor literare*. Schelitti a tradus din lirica germană, iar Teatrul Național a reprezentat unele din tragediile lui Schiller, după traducerile, nu întotdeauna reușite, ale lui Jacob Negruzzi. Traducerile făcute pînă la această dată au, după Iorga, două mari cursuri, mai întîi ele erau foarte reduse ca număr, apoi au fost foarte puțin cunoscute.

Iorga și-a asumat de timpuriu sarcina de a continua opera lui lui Eliade : „răspîndirea a tot ce au mai luminat literaturile străine...". Un prim rezultat al acestui program îl constituie numeroasele traduceri publicate de Iorga și colaboratorii săi [26] în revista ca *Sămănătorul* (mai ales în anii *1903—1905* ; între *5 iunie* și *15 octombrie* revista a apărut sub direcția lui Iorga). *Floarea darruilor* (1906—1907). *Neamul românesc literar* (1909—1912. 1925—1926). *Drum drept* (1913—1915—1917). *Ramuri* (mai ales în perioada 1905—1929) [27]. *Cuget clar* (1928—1936).

Iorga a subliniat în repetate rînduri necesitatea acestor traduceri. Astfel, un articol din 25 mai 1903 justifică constituirea unei rubrici de traduceri în revista *Floarea darurilor :* „pentru ca noua noastră cultură să se formeze pe o înțelegere mai largă a tuturor marilor culturi ale omenirii" [28]. Era totodată o replică dată celor care acuzau curentul *Sămănătorului* de ignorarea literaturilor străine [29].

Pledînd pentru traduceri, Iorga atrage atenția și asupra altor probleme importante : ce se traduce, cum se traduce și cine traduce. Pentru „înaintarea originalității și conștiinței noastre" [30] se impune traducerea „celor mai bune, mai curate și mai trainice scrieri din literaturile mari ale Europei" și recomandă alegerea operelor cu mesaj umanist. De aceea considera literaturile clasice un *sine qua non* pentru orice scriitor. „Poe-

26. Printre cei care au semnat traduceri din limba germană în revistele îndrumate de Iorga se numără St. O. Iosif, Virgil Tempeanu, Mihail I. Pricopie, Ion Sîn-Giorgiu, Marcel Romanescu, I. U. Soricu, Lazăr Iliescu, I. Constantinescu-Delabaia ș. a.

27. Din 1915, cînd *Ramuri* fuzionează cu *Drum drept* apare uneori numele directorului revistei N. Iorga și al comitetului de redacție. Pe copertele revistelor din 1923—1927 apare ca director N. Iorga.

28. *Traduceri* (N. I.). În : *Sămănătorul*, II (1903), nr. 21, 25 mai, p. 335-336.

29. Vezi nota 4.

30. N. Iorga, *O lămurire*, în : *Floarea darurilor*, I (1906), nr. 1, p. 1-2.

tul nu poate avea o mai bună pregătire decît traducerea îngrijită și conștiincioasă a unui clasic care-l va învăța măsură, seninătate, stăpînire de sine, concepție sănătoasă a vieții și a scopurilor ei" [31].

În ceea ce privește modalitatea traducerii, Iorga pledează pentru fidelitatea tălmăcirii, nu numai în privința conținutului, ci și a formei. În articolul *Traduceri* [32] din *Floarea darurilor* deosebește trei moduri de a traduce o poezie. „Un poet o traduce în metrul său sau în metrul originalului... Se poate traduce o bucată poetică în proză... Traducerea în proză, care înlătură deosebirea dintre un vers și altul și rupe ritmul, mi se pare a da numai o foarte îndepărtată idee a originalului. O a treia traducere ține seama de ritm, potrivește versul după al originalului, se ține strîns de el, respinge numai rima, care cere multe jertfe de hatîrul ei...". Pus să aleagă între ideea exprimată de autor și fidelitatea față de formă, Iorga este mai curînd pentru sacrificarea acesteia din urmă. Este evidentă apoi congingerea că aprecierea calității unei traduceri trebuie să aibă în vedere și momentul istoric al apariției ei. La începutul secolului al XX-lea, Iorga considera publicarea traducerilor, fie ele și mai puțin poetice, absolut necesară, de aceea acceptă și sacrificarea versului. „Cine va putea în versuri, va face în versuri și va iscăli, cine nu, va tălmăci în proză, și nu-și va aminti numele pentru o osteneală plăcută, în care originalitatea n-are unde să se manifeste". Pornind de la aceste criterii a salutat cu căldură traducerile de calitate, cum ar fi cele ale lui Coșbuc, care „a cîștigat dreptul la recunoștința neamului nostru", sau Iosif a cărui traduceri din limba germană au dovedit „elasticitatea cuprinzătoare a versului său" [33]. Traducerea *Ifigeniei în Taurida* a lui lui Goethe de Virgil Tempeanu constituie „o minune de adevăr și de armonie" [34]. Pe cît de entuziast salută reușitele, pe atît de vehement le respinge pe cele necorespunzătoare [35]. Traducătorul Iorga ocupă un loc singular în istoria traducerilor din țara noastră, mai ales prin numărul literaturilor pe care le-a popularizat. Stăpînind peste șaptesprezece limbi străine, Iorga a cunoscut un număr foarte mare de scriitori, din cele mai diverse limbi. În 1935 el plănuia alcătuirea unei antologii a traducerilor din poeții literaturii universale [36]. Nici acest proiect nu a mai putut fi realizat, deși el avea drept bază de plecare traducerile apărute în diferite reviste și adunate parțial în volum încă din 1921 [37].

---

31. N. Iorga, *Spre noua educație universitară*. În : *Neamul românesc literar*, III (1911), 6 februarie, p. 49-50.

32. N. Iorga, *Traduceri*. În : *Floarea darurilor*, I (1906), nr. 4, p. 204-205.

33. *Neamul românesc literar*, 1926, nr. 6, p. 7.

34. Apud Barbu Theodorescu, *Studiu introductiv* la N. Iorga, *Studii literare*, *op. cit.*, II, p. 25.

35. Vezi N. Iorga, *Socoteală definitivă cu D. Pompiliu Eliade*. În : *Sămănătorul*, II (1903), nr. 40-44, mai ales p. 636-640 ; N. Iorga, *Traducerile din limba franceză în literatura românească*. În : *Cuget clar*, nr. 15-17, 1936.

36. N. Iorga, *Despre Homer*, *op. cit.*, p. 13.

37. N. Iorga, *Din opera poetică*, Editura Ramuri, Craiova, 1921, p. 139-398. Anterior publicase un volum mai redus ca dimensiuni *Din mijlocul luptei*, Iași, 1918, 64 p.

Lectura traducerilor din limba germană ne confirmă preferința lui Iorga pentru literatura clasică, Schiller și Goethe fiind reprezentați cu cele mai multe poezii. Prezența unor scriitori ca Georg Herwegh, Wilhelm Hauff, Friedrich Rückert, Eduard Möricke sau Theodor Fontane, ca și afinitatea sa pentru cugetările lui Goethe, Schiller, Schopenhauer sau Jean Paul Richter [38], reliefează strădania lui Iorga de a propaga valorile consacrate din literatura germană, a acelor care sintetizează specificul acestui popor. Criteriile de natură etică și estetică par a fi determinante în procesul selecției. Literatura secolului XX este mai puțin reprezentată (din Franz Werfel a tradus *Omul cel bun),* ceea ce nu înseamnă că nu a cunoscut-o [39].

Pentru a ne face o imagine cu privire la calitatea traducerilor lui Iorga, propunem o sumară analiză a poeziei *Es war ein König in Thule* cu varianta română publicată de Iorga. El consideră o culme a genului : „Din cîte balade s-au scris vre-odată, poate nici una nu prinde în mai puține rînduri și într-un simplu graiu o mai mare tragedie decît *Craiul din Thule*“ [40]. Este vorba de un imn dedicat statorniciei veșnice, cîntat în *Urfaust* de Gretchen. Aceasta rezultă și din varianta română. După primele trei strofe, unde este sugerată perioada mai lungă de după moartea iubitei, de care regele este legat prin paharul de aur, ultimele trei se referă la dispariția definitivă a paharului aruncat în mare, simbol al morții, dar și al împlinirii dragostei. Măreția și succesiunea imaginilor și semnificația gesturilor sînt redate și în traducerea lui Iorga.

„Er sah ihn stürzen, trinken
Und sinken tief ins Meer.
Die Augen täten ihm sinken :
Trank nie einen Tropfen mehr“.

„Văzu cum pogoară, cu mbea
Cum cade în vîltoare adîncă.
Și ochii în cap se-nfundară :
Un strop de atunci n-a băut“.

Varianta română respectă și forma generală a originalului — șase strofe alcătuite din patru versuri — dar nu reușește să redea rima și ritmul originalului. Din acest motiv se pierde în traducere muzicalitatea cu totul deosebită a poeziei, rezultată în special din îmbinarea vocalelor.

Chiar dacă uneori își permite unele libertăți — ca în poezia lui Goethe *Nähe des Geliebten,* tradusă cu titlul *Gînd,* unde cele 16 versuri nici nu mai sînt grupate în patru strofe ca în original — Iorga este, în general, adeptul traducerii literale, susținîndu-și astfel principiile de traducător.

Cu toate că paginile rezervate de Iorga literaturii germane sînt mult mai reduse ca volum decît acele dedicate literaturilor romanice, ele constituie un moment de seamă în receptarea acestei literaturi în țara noastră. Totodată ele marchează o etapă în evoluția comparatismului românesc, care și-a găsit în Iorga un strălucit reprezentant.

38. N. Iorga, *Cugetări,* Colecția Cogito, Editura Albatros, Ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, 1972.

39. Într-o conferință ținută la Brașov în 1936 vorbește laudativ despre Rainer Maria Rilke. Vezi *Cuget clar,* 1 noiembrie 1936, p. 379.

40. *Floarea darurilor,* I (1906), nr. 2, p. 87-88.

MESAJUL OPEREI ISTORICE ÎN CONTEXTUL POLITICO-SOCIAL DUPĂ CONCEPȚIA LUI NICOLAE IORGA

ALEXANDRU STĂNCIULESCU-BIRDA

Nicolae Iorga a înțeles și considerat întotdeauna istoria drept cartea de căpetenie a națiunilor în special și a umanității în general, istoria fiind expresia conștiinței de sine a individului în context social. Dacă științele particulare privesc aspecte individuale ale activități umane, istoria urmărește manifestarea plenară și diversă a umanității, indiferent de timp și loc. Istoricul este cărturarul cu cea mai largă viziune, care are în obiectivul cercetării sale viața organică, multidimensională, a națiunilor, cărturarul care înțelege esența profundă a prefacerilor sociale, cauzalitatea și finalitatea fenomenelor istorice din cadrul întregului ansamblu al vieții umane. Urmărind „legăturile de cultură, de idei politice, de revărsări și cuceriri pe toate terenurile", acest cărturar devine *istoricul universalității umane* [1]. Alcătuirea unei istorii universale care să plece de la izvoare, fără a deveni „un corpus masiv de incidente istorice, biografii, studii cronologice, de dezvoltări naționale", ci o *sinteză istorică,* constituia crezul vieții marelui istoric [2]. Un ideal care necesita o muncă necruțătoare, plină de renunțări și dăruire, o permanentă jertfire de sine în folosul social. Era o mărturisire și o chemare către toți aspiranții la intelectualitate, căci „intelectual nu e o meserie ci o distincție a firei, pe care cultura o vădește sau o infirmă. E intelectual omul foarte inteligent, individualitatea bine răspicată, care caută în viață mulțumirea superioară ce se dobîndește trăind în lumea nemuritoare a ideilor care au energia trebuitoare pentru a-și lămuri gîndurile prin scris, pentru a le închega sistematic și, răspîndindu-le, face o operă binefăcătoare pentru țara și poporul lui" [3]. Istoricul român nu propu-

1. Nicolae Iorga, *Două concepții istorice,* București, 1911, cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. Bibliografie,* București, Editura științifică și enciclopedică și Editura militară, 1976, p. 129.

2. Vezi Id., *Les bases nécessaires d'une nouvelle histoire du moyen-âge,* Paris, 1913, 49 p. și Id., *Essai de synthèse de l'histoire de l'humanité,* vol. IV, Paris, 1928, cf. Barbu Theodorescu, *Op. cit.,* p. 145.

3. Id., *Cuvinte adevărate,* București, 1903, cf. Barbu Theodorescu, *Op. cit.,* p. 489. Iorga milita pentru istoricul preocupat de problemele epocii lui, pentru realizarea aspirațiilor maselor populare și națiunilor. Era împotriva celor care se înstrăinau de năzuințele popoarelor. Aceia „Sînt piatră scumpă în învelișul de egoism, pe care nu pot sau nu se îndură să-l lepede" (Id., *Cugetări,* București, Editura Albatros, 1976, p. 189.).

nea subiectivismul istoric, respectiv denaturarea adevărului pentru slujirea intereselor politice. Istoria este una singură, ca și adevărul pe care-l slujește. Patriotismul istoricului nu se manifestă prin părtiniri subiectiviste, patriotarde, ci prin iubirea nemărginită pentru națiunea din care face parte în special și față de umanitate în general. Căutarea permanentă a izvoarelor documentare, valorificarea obiectivă a acestora, fundamentarea drepturilor legitime ale popoarelor în contextul social și politic al istoriei universale, constituie doar cîteva dintre aspectele cele mai nobile spre care trebuie să se orienteze preocupările ostenitorilor într-ale istoriei. Iorga afirma cu convingere : „Ca orice om cult și cu simțire normală, îmi iubesc și eu neamul. Dar acest sentiment nu are nimic cu istoria (...). Îmi iubesc neamul fiindcă este al meu și atîta tot. Dar pentru a scrie istorie n-am nevoie de iubire, nici de ură ; îmi trebuiesc numai izvoare și minte sănătoasă în atîta măsură, cîtă e nevoie pentru a le lumina [4]. Această înțelegere superioară a condiției istoricului, îi asigura lui Nicolae Iorga un strălucit destin nu numai în cultura românească ci și universală.

Nicolae Iorga nu era de acord cu afirmațiile, nu întotdeauna întemeiate că istoricul este un judecător al neamurilor. El considera însă istoricul drept „un bătrîn al nației sale" [5], considerație pe care, — credem —, nu întîmplător a făcut-o. Istoricul este cel care are posibilitatea să pătrundă esența organizărilor sociale, să înțeleagă mersul și legitatea socială, liniile intime ale dezvoltării. În acest sens, cunoscător al trecutului și prezentului, devine, în mod implicit, un profet al viitorului, fiindcă „nimeni nu poate ține pentru dînsul ceea ce a gîndit și a făcut" [6]. Prin scrierea istoriei adevărate fiecare popor își capătă locul ce-i revine în circuitul valorilor universale. Sînt răsturnate teorii, considerate în spirit naționalist tabu, se elucidează adevăratele contribuții ale popoarelor la operele nemuritoare ale civilizației umane. Istoricul este „bătrînul care, știind ce-a fost, cum și de ce a fost, arată celor care vor să-l înțeleagă cum trebuie să fie. Istoricul, în concepția lui Iorga, este purtătorul mesajelor generațiilor trecute și espresia aspirațiilor ce-

4. Id., *Istoria poporului românesc*, trad. de Otilia Teodoru-Ionescu, vol. I, București, 1922, p. 8. Istoricul, afirma Iorga, nu are dreptul nici să adauge, nici să omită adevărul istoric. El are nevoie pentru a scrie istorie de fantezie, dar nu din cea a istoricilor romantici ori a literaților, ci fantezia lui e „reproductivă-creatoare și ea în felul ei, căci din cenușa ei învie o epocă moartă. Deprins cu amănuntele, istoricul trebuie să-și facă iluzia că trăiește în timpul cu care se ocupă, între oamenii pe care-i studiază și să vorbească în același timp și de acești oameni ca de lucruri văzute și trăite. E o minune pe care în literatură o fac zilnic talentul și entuziasmul pentru subiect" (Id., *Generalități privind studiile istorice*, București, 1944, p. 44). Dincolo de dotele pe care i le furnizează „fantesia", istoricul trebuie să urmărească înainte de toate adevărul" *(Ibid.*, p. 35). „Întrebuințează ca armă numai adevărul și altceva nu-ți va mai trebui" (Id., *Cugetări*, p. 290).

5. Id., *Generalități*..., p. 146. „Prin studii trăiesc în mijlocul lor (al evenimentelor — n. n.) și devin oarecum un contemporan ideal, — fără interese, fără pasiuni, fără părtinire —, al epocilor dispărute" *(Ibid.*, p. 62).

6. Id., *Sfaturi pe întunerec*, vol. I, București, 1977, p. 398. Vezi și Id., *Comemorarea lui Jules Michelet*, București, 1925, 11 p.

lor prezente. În opera sa este „un strigăt de libertate al popoarelor“ [7], iar istoricul însuși un luptător convins și devotat pentru realizarea acesteea. „Vom cădea dar nu ne vom socoti învinși. La cel dintîi prilej ne vom ridica din nou și vom încerca astfel pînă la sfîrșitul zilelor noastre, fie și între hohote de rîs și loviturile de pietre ale celor ce nu înțeleg că am venit pentru binele lor, —ceea ce știm că e *datoria noastră*“ [8]. Creația istorică nu rămîne în felul acesta un scop în sine ci se identifică în eforturile generale ale popoarelor pentru mai bine. Acesta este cel mai nobil dintre mesajele sale, înțeles și pus în realizare de istoricul român. Este o mîndrie din care puțini au gustat cu dreptate a afirma că propria operă înseamnă de fapt „truda pe care mi-am dat-o o viață întreagă ca să usuc lacrimile Ardealului în momentul în care ele scăldau fața tuturor oamenilor de acolo“ [9]. Marea valoare a unei personalități sau opere constă tocmai în contribuția pe care o aduce în rezolvarea celor mai stringente probleme ale maselor populare, ale popoarelor însele. Originalitatea istoricului, poate mai puțin decît în oricare altă ramură a strădaniilor umane, nu poate să fie *sui generis*. În acest caz ar fi ruptă de realitate, de idealurile celor mulți. Originalitatea istoricului constă în capacitatea de a înțelege legile care stau la baza producerii fenomenelor istorice, necesitățile și aspirațiile formațiunilor sociale pe care le studiază și găsirea căilor celor mai eficace pentru realizarea lor, în limitele admise de aceste legi. Pentru aceasta trebuie preluate rezultatele experiențelor altor căutători în domeniul atît de vast al istoriologiei [10]. Contribuția fiecărui cercetător, mai mare sau mai mică, privește tocmai rezolvarea unor probleme care, într-o formă sau alta, adeseori au constituit o permanență în viața unei națiuni. „Poate că toată înțelepciunea vieții stă în conștiința datoriei că, pe unde ai trecut tu, să fie ceva mai bine decît înainte“ [11]. Viața istoricului, ca de altfel a oricărui cărturar, se reduce la mesajul pe care-l lasă prin cuvîntul scris generațiilor viitoare : „o carte e contactul sufletesc cu un om, contact pe care-l poți primi sau respinge și la care te poți întoarce. Este un sprijin, o mîngîiere, un îndemn“ [12]. Cu atît mai mare este datoria celui care lasă-n urmă cuvîntul tipărit să întruchipeze în exemplul pe care-l dă, sau în îndemnul pe care-l face, tot ce conștiința și datoria cetățe-

7. Id., *Poezia poporului trăiește*, în „Drum drept“, 1916, 8 (XI), p. 113. Nicolae Iorga a sesizat sensul național al răscoalei lui Horea din 1784, pe care masele populare l-au numit „regele lor“ (Id., *Istoria poporului românesc*, vol. IV, partea I-a, p. 19.

8. Id., *Cuvînt înainte*, în „Neamul românesc, I (1906), 1, 10 mai p. 3. „Am sarcina de adevăr în știința mea și sînt om să o împlinesc“ (Id., *Două cinferințe*, București, 1898, p. 54).

9. Id., *Alegerea de la Sălișie*, București, 1920, p. 10.

10. „Un oarecare eclectism e în fundul ființei noastre, ca și o imperioasă nevoie de unitate în tot ceea ce facem“ (Id., *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 385).

11. Id., *Cugetări*, în „Drum drept“, 1914, 9-12, p. 529.

12. Id., *Carte și suflet*, București, 1935, p. 101-102.

nească cer cu multă stăruință [13]. Nicolae Iorga a fost, teoretic și practic, împotriva tipului de savant sau erudit rupt de realitate, de societatea căreia îi slujește în fapt și pentru care scrie. Savantul, eruditul „vede numai probleme de critică, ogoare și straturi de lucrat, pe rînd, unul după altul. Nu e pictorul care ia peisajul, unde nu vezi amănuntele arborelui și firele ierbei decît ca elemente ale viziunii generale, ci desemnatorul științific, care desemnează pentru scopuri științifice și din curiozitate științifică, arborele, frunza, piatra, firul de iarbă. Pentru a fi istoric, trebuie o natură de artist; eruditul e gata cînd un intelectual posedă simț istoric și iubire de trecut" [14].

Istoricul înțelege mai bine ca oricare altul idealurile unei națiuni care intră în obiectivul cercetării sale. Cuvîntul lui, bine intenționat trebuie ascultat, precum cuvîntul bătrînului de către urmașii săi. „Am vorbit și voi vorbi fiecăruia de cîte ori voi ști limba oricărui reprezentant al unei mase importante a populației Țerii Românești, în limba lui, în limba lui fiindcă eu nu vorbesc cu interesele omului, ci cu inima omului; ci cu inima omului nu poți vorbi decît limba lui" [15]. Istoricul se poate adresa la acele elemente profunde ale existenței umane care nu pot fi înfrînte prin legi sau decrete, prin arme și opresiune; se adresează conștiinței umane, individuale și sociale. Aceasta pentru că „individul însuși, contra căruia, afară de cazuri întîmplătoare, nu se pot întrebuința mijloacele care duc la înfrîngerea și silesc la supunerea statului, este invincibil în fundul conștiinței sale" [16]. De aici marea capacitate ce se cere istoricului în misiunea pe care o are de îndeplinit în destinul unui popor sau al umanității întregi. „Fără o facultate de comprehensiune largă și toletantă nu poate exista istoric vrednic de acest nume, și deci, spiritele înguste, oricît de puternice ar fi ele, nu sînt potrivite niciodată pentru studiu de această natură" [17]. Istoricul devine el însuși parte integrantă din istoria patriei sale, dacă și-a îndeplinit cu vrednicie îndatorirea ce i-a revenit. Prin strădaniile sale se suprapun mereu alte strădanii, astfel că propria conribuție rămîne „doar ca o cărămidă

13. Iorga mărturisea că n-a deosebit „știința de-o parte, datoria cetățenească de alta, sau opera morală pe care o puteam săvîrși față de aceia care sînt aproape de noi, ci am socotit toate lucrurile acestea împreună" (Id., *Cîteva cuvinte de mulțămire*, în „Neamul românesc", 1919, 24 decembrie, p. 1251).

14. Id., *Generalități...*, p. 47.

15. Id., *Alegerea de la Săliște*, p. 25. Iorga preciza că „Eu nu vorbesc decît atuncea cînd pot să fiu auzit" *(Ibid.*, p. 21).

16. Id., *Individualism și solidarism în dezvoltarea istoriei*, extras din „Anal. Acad. Rom." Secț. Ist., seria a III-a, t. XXIII, 1940, mem. 3, p. 11. Vezi și Id., *B. P. Hasdeu*, p. 10. Referindu-se la acest substrat invincibil al conștiinței umane, Nicolae Iirga îndruma cu încredere: „Unitatea națională fă-o în inimi și de la sine se va scrie pe steag" (Id., *Cugetări*, I, p. 249). Aceasta fiindcă „nimic nu poate împiedeca o nație de a se întoarce la unitatea ei primordială și necesară *(Ibid.)*.

17. Id., *Generalități...*, p. 56.

anonimă dintr-un imens edificiu“ [18]. Rămîne doar „esența ființei sale sufletești, pe care vremurile o vor vedea așa cum el a voit, cum el a voit, cum el a lăsat-o să apară în opera lui de artă ori în tendințele luptei pe care a purtat-o și în caracterul ei moral“ [19].

Istoricul este intelectualul care permanent învață pentru sine și în același timp învață pe alții [20], fără deosebire [21]. „Ceea ce ai făcut nu-ți crează decît îndatoriri și mai grele pentru viitor și de la eroul zdrobit se cere încă o victorie mai mare decît toate celelalte“ [22].

Societatea este elementul de care istoricul nu poate să facă abstracție. Aceasta îl formează, îi constituie obiect principal de studiu,iar în ultimă instanță devine criticul cel mai competent al operei istorice [23]. „De la societate pornim, de la toți oamenii, trebuie să ne întoarcem cît putem mai mult către toți oamenii“ [24]. Omul este permanență istorică de bază către care istoricul este dator să se îndrepte cu încredere, atunci cînd sursele documentare propriu-zise sînt insuficiente pentru reconstituirea unor evenimente sau epoci trecute [25]. Nicolae Iorga îndrumă pe istoric să facă apel la societate, la „viața populară“ care adună „în adîncurile ei, adesea de nepătruns, elemente luate din viața istorică, elemente care sînt fosile, care se păstrează vii în formele obișnuite, tradiționale“ [26]. Istoricul trebuie să înțeleagă că o societate „nu este un amestec de oameni și averi pe care-l poți turna în forma care-ți convine“, ci este un tot unitar, organic, „un organism care-și are nevoile sale de viață și foarte modest, foarte umil, trebuie să te apropii de aceste ne-

18. *Ibid.*, p. 60. „Cărțile noastre nici nu trebuie să fie altceva decît o călăuză“, afirma cu convingere un poet contemporan (Ioan Alexandru) în „Luceafărul“, XX (1977), 44 (809), 29 octombrie, p. 3). Nicolae Iorga spusese în acest sens că „Scrisul tău să fie ca rășina ce curge din brad : viață revărsată“ (Nicolae Iorga, *Gînduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul*, București, 1905, p. 12). Spre sfîrșitul vieții, privindu-și realizările, constata că „le-am dat și eu ce am putut da. Cît știu am primit de la alții, tot în dar, fără plată. Tot în dar și fără plată am chemarea, am datoria de a-l da și eu, adăugit, ca orice talent intrat în mînă cinstită, altora“ (Id., *Cuvîntarea d-lui Nicolae Iorga la deschiderea cursurilor de vară...*, Vălenii de Munte, 1930, cf. Barbu Theodorescu, *Op. cit.*, p. 466). Vezi și Id., *Cugetări*, p. 190, 254-255.

19. Id., *Generalități...*, p. 80. „Cineva, oricît ar avea de superioară inteligență, oricît ar avea de pătrunzător spiritul critic, este totuși în legătură cu rostul său pe pămînt“ (Id., *Tradiția în politica românilor de dincolo*, în „Neamul românesc“, V, 1910, 15, 2 februarie, p. 263).

20. Această ideie este reluată în repetate rînduri (Vezi în acest sens Id., *Cugetări*, p. 83, 140, 149, 209, 323).

21. *Ibid.*, p. 91.

22. *Ibid.*, p. 276.

23. Id., *Generalități...*, p. 262, 203.

24. *Ibid.*, p. 223. „Totul vine de la societate, totul trebuie să se îndrepte spre ea, tot ceea ce facem este act social, n-are decît o importanță cu totul relativă...“ (Id., *Poezia epică a rimânilor*, în „Cuget clar“, 1937—1938, p. 492.

25. „Te afunzi în adîncurile acestei vieți populare, pentru a găsi elementele suplimentare necesare pentru a da o expunere neîntreruptă a istoriei unui popor“ (Id., *Generalități...*, p. 155).

26. *Ibid.*, p. 155.

voi de viață pentru a le studi și a legifera potrivit cu aceste nevoi" [27]. Istoricul fiind cel care înțelege cel mai bine aceste nevoi cu atît mai mul îi revine datoria de a colabora la opera comună a societății pentru împlinirea idealurilor spre care aceasta aspiră. Este ceea ce spunea Louis Pasteur că „dacă știința n-are patrie, savantul are una", citat care ar putea defini cel mai bine întreaga personalitate și operă a istoricului român.

Nicolae Iorga afirmă că s-a făcut istoric nu de dragul istoriei propriu-zise, ci, ca o verigă a unui lanț neîntrerupt de generații contribuția lui a devenit o necesitate în fundamentarea drepturilor legitime ale propriului său popor și ale tuturor popoarelor vitregite de istorie. Tocmai de aceea „orice teme ar fi dezbătut, se încadrau în problemele contemporaneității" [28]. Aceasta pentru că „nimeni dintre noi nu trăim pentru noi ; pentru pacea și liniștea noastră, pentru binele și huzurul ce putem afla în trecerea noastră, așa de repede, pe acest pămînt. Trăim și muncim și suferim și trebuie să stăm gata și de moarte, pentru cei din jurul nostru și pentru aceia care din sîngele nostru vor și mai departe acest suflet, acest grai și acest drept" [29]. Utilitatea omului de știință, respectiv a istoricului, în contextul social, îi asigură acestuia și operei sale perenitatea [30]". Istoricul are nevoie de dăruire totală în folosul națiunii și a umanității [31]. Ancorarea în realitățile concrete ale vremii în care trăiește, transformă opera istorică într-o operă militantă [32], des-

27. Id., *Politica și viața economică*, București, 1929, p. 17. „Oricare, oricît ar fi el, nu are dreptul să se despartă de nevoile acelora între care l-a așezat soarta" (Id., *B. P. Hasdeu*, p. 3.).

28. Ștefan Pascu, *Nicolae Iorga*, în „Tribuna", IX (1965), 47 (460), 25 noiembrie, p. 8. Cu privire la interpretarea lui Nicolae Iirga ca istoric al problemelor societății cantemporane lui a se vedea : Matei Ionescu, *Nicolae Iorga în momentele dramatice ale istoriei contemporane românești*, în „Studii, Rev. Ist.", t. 24, 1971, nr. 4, p. 683-690 ; Mircea Iosa, *Nicolae Iorga și evenimentele anilor 1914—1918*, în loc. cit., p. 691-700 ; Eliza Campus, *Nicolae Iirga și relațiile internaționale (1933—1939)*, în loc. cit., p. 711-733. Nicolae Iorga cerea ca omul de știință „să aleagă și să se ocupe cu ceea ce e mai în legătură cu viața și interesele societății" (Nicolae Iorga, *Idei asupra formelor actuale*, București, 1934, p. 95). Caracteristic lui Nicolae Iorga e faptul că deși era dintr-o clasă burgheză, totuși, își exprimă independența față de aceasta și în același timp simpatia față de clasele explcatate, în special față de țărănime. Atît cu prilejul răscoalelor din 1907, cît și la reforma agrară din 1921, Iorga a militat pentru împărțirea pămîntului la țărani. Aceasta o făcea din conștiința că țărănimea „are o imensă energie capabilă să servească la dezvoltarea națiunii române" (Vezi Miron Constantinescu, *Avant-propos*, în „Nicolae Iorga, l'homme et l'oeuvre", București, Editura Academiei, 1971, p. 9-10). Această atitudine a sa era sprijinită de idealul general al istoricului din a realiza din națiunea rimână o adevărată familie, căci „adevărata familie e o tovărășie sufletească activă, e o confundare de ideal, o sprijinire în munca grea a vieții, o împărtășire în suferinți neînlăturate, o unire în aceleași speranțe" (Nicolae Iorga, *Legăturile dintre stat și societate*, în „Neamul Românesc", IV, 1909, nr. 149-150, 30 decembrie, p. 2519).

29. Nicolae Iorga în „Timpul", 1938, nr. 135, 23 mai, p. 2.

30. Vezi „Tribuna", loc. cit.

31. Cf. vol. *Iubirea de moșie e un zid...*, București, Editura Albatros, 1900, p. 107.

32. Nicolae Iorga, *Cugetări*, p. 239.

chizătoare de orizonturi noi, iar istoricului îi călește personaltatea și-i dezvoltă capacitatea de gîndire și acțiune. „Să scriem și să predăm *ceea ce trebuie,* lucrurile de care societatea are nevoie și în sensul în care societate îl pretinde ca să ne audă și să ne asculte. Să intrăm în lupta care se poate lipsi de noi, poate, dar departe de care noi înșine nu însemnăm nimic. Pulsul preocupațiunilor noastre să bată în ritmul, fie și înfrigurat, pe pămînt" [34]. Numai în măsura în care istoricul, — și orice creator și cercetător în general, — înțelege că societatea însăși este „o viață uriașă", „în plină transformare tumultoasă și roditoare", care „cere pentru sine totul și distruge ceea ce nu i se dă" [35], devine într-adevăr un element social, capabil de mari realizări. Nici o personalitate aspirantă la nemurire în conștiința propriei națiuni sau a umanității întregi „n-are dreptul a lucra împotriva intereselor înalte ale țării și poporului său, ci trebuie să aducă acestora o jertfă de fiecare clipă" [36]. Iorga înțelegea că toate formele de expresie ale spiritului uman sînt „în legătură cu viața aceasta omenească închisă în marginile unei națiuni și ale unui stat și mai departe de națiune și stat, în viața generală a omenirii și a teritoriului pe care-l locuiește" [37].

Înțelegerea problematicii sociale, încadrarea propriilor preocupări și creații în contextul soluționării generale a acesteia, transformarea savantului cu preocupări abstracte, sterile, într-un factor social activ, presupune, pe lîngă capacitatea creatoare propriu-zisă și o serie de însușiri și calități deosebite. Nicolae Iorga menționează dintre acestea inteligența [38], umanismul [39], curajul, patriotismul [40], eroismul [41] etc. Istoricul nu numai creează viața din rămășițele pe care aceasta le-a mai lăsat ci contribuția sa trebuie să ducă la „răscolirea ideilor, înnoirea ipotezelor, modernizarea formulelor, o ducere mai departe a științei" [42]. Interpretările sale pot constitui „chemarea științei sale" către societate, îndemnîndu-i chiar „scopurile cărora trebuie să le servească, căile pe care tre-

33. Ibid., p. 80. Nicolae Iorga era militant activ pentru ancorarea istoricului în realitățile lumii contemporane (Vezi *Ibid.*, p. 286).

34. Id., *Generalități...*, p. 142.

35. *Ibid.*, p. 141.

36. Id., *Istoria românilor în chipuri și icoane,* București, 1905, p. 222. „Cine se încununa e poporul însuși cu marile însușiri, pe care nimic nu le poate înfrînge, ale hărniciei, disciplinei, solidarității și înțelegerii pentru acel ideal care singur împiedică societățile de a pieri mizerabil la picioarele umede ale mesei unui banchet" (Id., *Generalități...*, p. 95).

37. Id., *Îndreptări noi în concepția epocei actuale,* București, 1940, p. 4

38. „Valoarea omului care întrebuințează metoda atîrnă, desigur, și de anume inteligență, care nu e apanajul oricui, dar atîrnă desigur și de mijloacele pe care i le pune la îndemînă numai cultura generală, multilaterală, dînd trei virtuți fără care nici știința în cel mai înalt înțeles al cuvîntului nu se poate. Aceste trei virtuți sînt: Orizont, disciplină și omenie" (Id., *P. B. Hasdeu,* p. 166).

39. Id., *Generalități...*, p. 227, 81; Id., *Probleme de istirie universală și românească,* Vălenii de Munte, 1929, p. 4.

40. Id., *Cuvînt înainte,* în „Neamul Românesc", I (1906), 1, 10 mai, p. 3.

41. Iorga se identifica uneori cu eroii istoriei, apărea ca un martor contemporan lor, ca un cronicar trăind laolaltă cu ei" (Petre Comarnescu, *Nicolae Iorga, însușirile și stilul,* în „Tribuna", IX (1965), 47 (460), 25 noiembrie, p. 15).

42. Nicolae Iorga, *Generalități...*

biue să înainteze“ [43]. Această strădanie „vremurile o vor vedea așa cum el a voit, cum el a lăsat-o să apară în opera sa de artă ori în tendințele luptei pe care a purtat-o și în caracterul ei moral“ [44].

Încadrarea istoricului în contextul social și slujirea intereselor sociale nu poate ca să se facă în afara sferei politice. Dacă istoricul este un factor social, implicit el devine și un factor politic. Prin aceasta nu se presupune apartenența nemijlocită a istoricului la un partid politic propriu-zis ci teoria vizează ideologia în baza căreia istoricul își scrie opera, suporturile spirituale și conceptuale care-i determină poziția față de problematica socială.

Nicolte Iorga nu a urmărit prea mult aspectul teoretic al problemei ci prin întreaga sa activitate și-a concretizat concepția. El însuși a făcut parte dintr-un partid politic, a ajuns chiar șef de partid și guvern, a luat atitudine, și foarte adesea hotărîri, în situații deosebit de grele pentru poporul român din primele patru decenii ale secolului nostru. Partidele politice adevărate, preciza el, sînt cele care urmăresc realizarea intereselor naționale, slujirea idealurilor poporului, celelalte fiind doar „bande politice“ [45]. Disprețuia și lupta fățiș împotriva partidelor politice din România timpului său, împotriva acelor partide „care s-au înțeles a vorbi unele de altele și a tăcea numai cu privire la țară“ [46]. Partidul trebuie să reprezinte nu numai concretizarea unei forțe în viața națională, ci și expresia fidelă a năzuințelor maselor largi populare, poporului însuși. Țara și poporul trebuie să reprezinte cele două aspecte ale „slujirii“ politice în viața unui pareid. Pentru realizarea acestui deziderat major se impune reconsiderarea cu putere absolută a dreptului electoral [47]. Poporul însuși trebuie să-și aleagă pe cei care să-l conducă. Iorga avea încredere în posibilitățile întregii națiuni române de a participa la viața politică a țării, fiindcă „sîntem un popor care știe și vrea să se conducă el pentru scopurile lui“ [48]. Prin participarea întregului popor la viața politică, respectiv prin dreptul general la vot, există posibilitatea să ajungă în fruntea țării reprezentanții cei mai fideli ai națiunii, aceia care îi cunosc nevoile și aspirațiile. Prin votul electoral universal se ajunge la stabilirea unor concordanțe între problemele reale ale națiunii și cele care preocupă partidele conducătoare, se ajunge la un echilibru în viața politică a țării.

Devenind partizan al dreptului electoral liber și universal, Nicolae Iorga urmărea realizarea unor transformări radicale în viața politică a

43. *Ibid.*
44. *Ibid.*, p 80.
45. Id., *Cugetări*, p. 81.
46. *Ibid.*, p. 111.
47. Nicolae Iorga era indignat de propaganda electorală a partidelor din 1920 făcute cu prilejul alegerilor din Transilvania (Vezi spre exemplu Nicolae Iorga, *Alegerea de la Săliște*, București, 1920, p. 2 s. u.). În 1907 Nicolae Iorga vedea rezolvarea problemei țărănești prin acordarea de drepturi electorale (Vezi Nicolae Iorga, *Răspuns la Mesagiu. Dezbaterile Adunării Deputaților*, București, 1907, 28 p.).
48. Id., *Încă o carte din străinătate despre țara noastră*, în „Neamul Românesc“, I (1907), 83, 22 februarie, p. 114.

țării, în întărirea puterii și a unității naționale. Unitatea națională o înțelegea în primul rînd prin dispariția granițelor de orice fel dintre românii locuitori ai provinciilor etnice românești ; în al doilea rînd prin unirea tuturor forțelor naționale, prin eliminarea contradicțiilor interne ale țării. Ideea dominantă în concepția lui Nicolae Iorga a rămas de fapt pînă la sfîrșit *unitatea poporului român, premiză majoră în lupta pentru independență națională*. A urmărit aceasta în toate studiile sale cu privire la istoria poporului român, dar mai ales în cele dedicate unor personalități ca Mihai Viteazul și Ștefan cel Mare. Luptînd pentru realizarea unității interne și externe a românilor, Iorga devenea nu numai „un luptător pentru împlinirea granițelor, dar și unul pentru ridicarea sufletească a claselor oropsite". Întotdeauna a fost convins că „nu se poate face o țară cu o mînă de boieri și că trezirea sufletească a românilor de sus și pînă jos e necesară" [49]. Revine în întreaga sa operă, ca o idee obsedantă, unitatea națională, fiindcă era tocmai perioada cea mai propice formării națiunilor, a statelor naționale, a desăvîrșirii unității de stat, istoria devenind o armă de luptă și un mijloc pentru realizarea acestui ideal. Spre Transilvania ocupată de austrieci îl chema „un dor vechi, o neapărată nevoie de a cunoaște și de a spune și altora despre satele și oamenii ce se află dincolo de gardul cu spini, dincolo de poarta de aramă, în tainița balaurului cu ghearele de oțel" [51]. Realizarea României unite trebuie să fie idealul pentru care nici un preț nu era prea

---

49. Cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga*, p. 15. Al. Papiu-Ilarian îndemna : „Românii cei adevărați să îmbrățișeze, cum am zis, cauza cea sfîntă a naționalităților, a unității și independenții națiinal-politice" (Alexandru-Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*, Viena, 1851, vol. I, p. 63). În acest consens. Nicolae Iorga afirma că „Ne-am numit țară românească fiindcă tot poporul românesc a colaborat la formarea statului (...). Sîntem singurul stat care și-a sprijinit de la început tiată viața pe consensul moral al păturilor adînci" (Nicolae Iorga, *Pentru Universitate*, p. 24). Aceleași idei sînt dezvoltate și în Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, București, 1939—1940, 2 vol. și Id., *Cuvinte adevărate*, București, 1903, 343 p. În alte împrejurări însă, Nicolae Iorga rămîne totuși un ideolog al clasei burgheze, aceasta reflectîndu-se și în felul în care argumentează rolul „clasei conducătoare" într-o societate (Vezi Nicolae Iorga, *Îndreptarea celor ce stăpînesc*, Vălenii de Munte, 1909, 16 p.).

50. În preajma anului 1918 Nicilae Iorga lupta pentru desăvîrșirea unității statului român. În acest sens a publicat o serie de cărți și nenumărate articole. Citățm dintre cărți : *Pentru întregirea neamului. Cuvîntări de război, 1915—1917*, București, 1925 ; *Histoire des Roumains de Transylvanie et de Hongrie*, Paris, 1915—1916, 2 vol. ; *La question roumaine en Autriche et Hongrie*, București, 1915 ; *Comment la Roumanie s'est dédachée de la Triplice*, București, 1933 ; *Droite des roumains sur leur territoire national unitaire*, București, 1919 ; *Supt trei regi*, Vălenii de Munte, 1932. Ștefan Pascu afirma că prin lupta lor pentru unitate națională „Dimitrie Onciul și Nicolae Iorga sînt mesagerii marii împliniri, încoronarea luptei pentru viață, pentru civilizație și progres a tuturor generațiilor trecute ; pentru ștergerea frontierelor despărțitoare de neam, gropi însîngerate în carnea pămîntului românesc de o evidentă unitate" (Ștefan Pascu, *Gîndirea istorică în Academia Română*, București, Editura Academiei, 1975, p. 21).

51. Nicolae Iirga, *Generalități*.., p. 233. Cu privire la preocupările lui Nicolae Iorga pentru studiul istoriei Transilvaniei, vezi Pompiliu Teodor, *Nicolae Iorga*, în „Anuar. Inst. Ist. Arh.", Cluj, t. XIV, 1971, p. 19-24. Cîteva idei deosebit de progresiste asupra Transilvaniei a se vedea în Nicolae Iorga, *Cum apărăm noi Ardealul*, București, 1937, 15 p.

mare : „a suferi orice, cum mult mai rău au suferit înaintaşii noştri, prin foc şi sabie duşmană, numai să se păstreze această comoară neprețuită, această floare sfîntă ieşită din sîngele morților căzuți pentru patrie, care e România unită şi liberă“ [52]. Însăşi intrarea în război nu trebuie făcută decît dacă priveşte integritatea şi independența țării sau posibilitatea realizării idealului milenar al poporului nostru : unitatea națională [53].

Unitatea națională alături de celelalte drepturi legitime ale poporului nostru constituiau fundamentul ideologic pe care se bazează puterea națiunii. Iorga era convins că această „dreptate“ a românilor în contextul internațoinal trebuie să triumfe pînă la sfîrşit. „Dacă cineva v-ar spune că în conflictele dintre state dreptatea învinge, ați zîmbi ironic. Cu toate acestea n-ați avea dreptate să zîmbiți (...). În aparență biruieşte uneori nedreptatea, dar de fapt totdeauna dreptatea rămîne. Şi de ce ? Fiindcă dreptatea e alcătuită din sîrguința unui popor, din stăruința lui îndărătnică, din dorința lui de a cunoaşte, din înfrîngerea pornirilor rele, din înfățişarea pentru un scop înalt şi aceasta învinge“ [54]. Bogata activitate a lui Nicolae Iorga în cadrul Ligii pentru unitatea culturală a tuturor românilor, ca ministru şi om de stat, ca profesor universitar şi om de ştiință, dovedeşte cu prisosință concepția istoricului român cu privire la rolul ce-i revenea în lupta pentru refacerea unității naționale.

Nu numai unitatea națională însă constituia ținta spre care îndreptau aspirațiile savantului, ci şi alte drepturi legitime ale națiunii, fiindcă „orice popor e chemat a trăi, cultural şi politic, în marginile stricte ale dreptului său național“ [55]. Fiecare popor are „un drept, mai mult sau mai puțin, la ce e frumos, nobil, măreț, sfînt, în tot cuprinsul pămîntului. Şi acest drept impune şi o datorie : aceea de a apăra“ [56] cu orice preț ceea ce istoria a rezervat fiecărei națiuni în parte. Dreptul la libertate, independență, existență, integritate teritorială, suveranitate ş. a. sînt doar cîteva pentru care Nicolae Iorga a luptat de-a lungul întregii sale vieți. Unirea de la 1918 nu a fost un act politic impus de autoritățile vremii, ci o necesitate istorică a națiunii române. Unitatea românilor din toate provinciile românești despărțite vremelnic de vitregiile istoriei, a existat dintotdeauna, momentele prielnice au făcut ca această unitate, desăvîrşită în fapt, să fie însă consfințită în drept. Nicolae Iorga a arătat, pe baze documentare incontestabile, drepturile românilor asupra teritoriului transilvănean. Ecourile tîrzii ale teoriilor roeslleriene au fost combătute cu vehemență şi competență de către istoricul român.

52. Id., *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 50.
53. Vezi Id., *Cuvîntare la discuția Adresei*, Vălenii de Munte, 1915, 55 p.
54. Id., *Chestiunea Dunării*, Vălenii de Munte, 1913, p. 1-2. „Unirea ținuturilor românești trebuie să vie din unirea sufletelor românești, din pregătirea lor prin aceeaşi creştere, prin aceleaşi privelişti de viață publică, prin aceeaşi literatură şi aceeaşi presă, prin atingerea celor din urmă culmi ale unui drum politic ce nu se urcă fără muncă sîrguitoare în cea mai deplină bună înțelegere“ (Nicolae Iorga, *În ziua Unirii*, în „Neamul Românesc“, IV (1909), 8-9, 24 ianuarie, p. 113).
55. Id., *România, vecinii săi şi chestiunea Orientului*, București, 1912, p. 145.
56. Id., *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 399.

Ne referim la disputa Domanovszki—Iorga [57], în cadrul căreia istoricul maghiar a depășit cu mult limitele unei confruntări pur științifice, exprimînd prin scrierile sale ideile politice ale unui imperiu în dezmembrare. Iorga a dovedit că a ținea un popor „între hotare politice pe care el nu le vrea și nu poate în fundul sufletului său să le recunoască, ea întreținea o veșnică nemulțumire, o aspirație neobosită, a îndrepta întreaga viață a nației stăpînitoare spre un viitor plin de riscuri și de primejdii" [58]. Cuceritorii au drepturi asupra pămînturilor și popoarelor precum „norul trecător care și-ar afirma drepturile asupra pămîntului căruia-i face umbră de-o clipă" [59].

Națiunile singure nu pot să se mențină în marile vîrtejuri ale istoriei. Iorga ajunge la concluzia unei permanente legături dintre popoare, la o eternă înfrățire în spiritul păcii și al bunei înțelegeri. Prin aceasta statele mici, mereu amenințate au posibilitatea să formeze un front comun [60]. Tocmai de aceea legăturile poporului român cu alte popoare nu apar numai în studiile lui Iorga dedicate special acestei probleme ori cele referitoare la poporul român ci și în cele cu privire la Franța, Anglia, Rusia, Polonia, Serbia, Spania, Veneția etc. Pentru aceasta făcea

57. Alexandru Domanovszky scrisese *Geschichte Ungars* (Budapest, 1938), în care aducea injurii calomnioase la adresa românilir în Transilvania. Nicolae Iorga îi face o recenzie cu titlul *Une nouvelle histoire de la Hongrie,* în care arată erorile voite pe care le face istoricul ungur Domanovszky răspunde prin volumul *La mèthode historique de Nicolae Iorga,* (Budapest, f. a., 323 p.), în care-i contestă documentația pe care se întemeiase Nicolae Iorga cu privire la drepturile românilor în Transilvania. Nicolae Iorga ripostează cu cîteva lucrări, dintre care precizăm: *L'Origine et la première des Roumains* (București, 1938, 38 p.). În această lucrare documentează științific afirmațiile sale cu privire la românii transilvăneni. Urmează *Origine et la Patrie première des Roumains. Répons à une agressiin* (Bucarest, 1938), *Pour claire M. Domanovszky par les siens* (Bucarest, 1939). În această lucrare Iorga recurge la date culese din istoricii maghiari privind realitățile istorice din Transilvania: A. de Bertha, Juliette Adam, I. Varjassy etc. Un alt studiu mai amplu urmează în 1940: *Pages sur les droits des Roumains dans les provinces ajoutées depuis 1918 au territoire de l'ancien royaume* (Bucarest, 1940). In acesta cuprinde expunerea ideilor asupra Transilvaniei aparținînd lui Janos Székely, Attilio Tamaro, Nelich, János Karácsony, Hermine Theil, Aldo Dami, C. A. Macàrtnep, René Dupuis, Korniss Gyula, Lilii Cialdea, Okhonikov, Batchinscky, Mutafchiev etc. Asupra acestor probleme revine și în mai multe din conferințele ținute în perioada respectivă (Vezi Nicolae Iorga, *Conferințe și prelegeri,* București, 1943, vol. I, 103 p.).

58. Nicolae Iorga, *Crisa ungurească,* în „Neamul românesc", IV (1909), 64, 14 iunie, p. 1017. „A refuza unei nații recunoașterea drepturilor sale e a o sili să-și facă un alt viitir întemeiat numai pe aceste drepturi" (Id., *Cugetări,* p. 258).

59. Id., *Cugetări,* p. 236.

60. Nicolae Iorga susținea că Europa este o unitate spirituală, întemeiată pe vechea civilizație greco-romană, capabilă de a crea forme superioare de cultură. Formată din state veșnic în mișcare, ea caută dintotdeauna un echilibru. În virtutea acestei unități spirituale, Nicolae Iorga face apel la o solidaritate între popoare spre a se păstra în Europa firța sa originală și creatoare. In acest sens scrie articolul *Che cosa à l'Europa,* Roma, 1933 (Vezi Barbu Theodorescu, *Nioclae Iorga. Bibliografie,* p. 149). Nicolae Iorga considera că între toate națiunile există o legătură organică și înrobirea uneia nu poate lăsa indiferentă pe celelalte (În acest sens vezi D. Șandru și Gh. Buzatu, *Nicolae Iorga apărător al popoarelor amenințate de cotropirea hitleristă, în* „Iorga — Omul și Opera", p. 200 ș. u.).

apel la ideea de romanitate [61], coexistență îndelungată [62], comunitate de idealuri [63]. Principalul front comun în vederea stăvilirii invaziilor fasciste se putea realiza în spațiul carpato-balcanic în primul rînd, apoi în cel european. „Să nu facem numai alianțe de stat, care nu leagă, ci legături de popoare, care să poată servi interesele noastre comune" [64]. Cercetarea și unitatea lumii balcanice era o necesitate de neînlăturat în preajma celor două războaie mondiale [65], fiindcă statele balcanice formau „o veche comunitate carpato-balcanică, din care facem și noi parte și care, sub o formă sau alta, s-a păstrat fără întrerupere" [66]. În repetate rînduri, ca om politic și istoric cu o clară viziune a realităților internaționale, Nicolae Iorga se dovedea un militant neobosit pentru întărirea legăturilor României cu toate statele europene, pentru apărarea „cu orice sacrificiu a granițelor noastre". „Pămîntul nu-l putem întinde

61. Vezi Adolf Ambruster, *Istoria unei idei: romanitatea românilor*, în „Lupta de clasă", an. LII (1972), seria a V-a, 4, aprilie, p. 73-82. Nicolae Iorga afirma că populația daco-romană a avut rolul de a pune în legătură popoarele migratoare cu vestigiile culturii latine. În acest context raporturile cu populațiile migratoare trebuie privite ca un proces de interacțiune reciprocă (Nicolae Iorga, *La place des roumains dans l'histoire universelle*, II, p. 12 ș. u.). Promova cu asiduitate intensificarea relațiilor între toate popoarele romnaice (Id., *Ce avem de învățat de la cultura italiană*, București, 1935, 15 p.). Prin români Occidentul a avut liniștea necesară în fața marilor invazii pentru a se dezvolta și tot prin români s-a menținut speranța în libertate a Orientului (Vezi Id., *Trei lecții de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, Vălenii de Munte, 1912, 49 p.). Nicolae Iorga susținea că Principatele Române au avut rolul de pionierat în vehicularea ideilor noi, burgheze, ale Occidentului în Balcani în secolul al XIX-lea. De asemenea, sublinia rolul pe care l-a avut constituirea României independente în modificarea situației internaționale în sud-estul Europei, determinînd o reconsiderare a politicii marilor imperii față de aceste regiuni (Vezi V. Cristian, *Contribuția lui Nicolae Iorga la încadrarea istoriei românilor în istoria universală*, în „Nicolae Iorga — Omul și Opera", p. 58 ș. u.).

62. Nicolae Iorga, *Ce este sud-estul european*, București, 1940, p. 7. Iorga preciza că „Noi sîntem un element de legătură în Balcanii din care facem parte" (Id., *România în cadrul vieții economice din Balcani*, București, 1935, p. 24). Nicolae Iorga sublinia în repetate rînduri rolul românilor în lupta lor de apărare a civilizației Apusului. De asemenea, insista asupra rolului pe care l-au jucat românii în păstrarea elementelor bizantine și romane. Pentru Iorga Principatele Române sînt centrul cultural al populației ortodoxe din Balcani prin autonomia față de turci (Vezi în acest sens Id., *La place des roumains dans l'histoire universelle*, II, p. 12 sq.).

63. Id., *Contra dușmăniei dintre nații. Români și unguri*, București, 1932, 31 p.

64. Id., *Ce este sud-estul european*, p. 14. Vezi și Id., *Serbia și Oltenia*, Vălenii de Munte, 1915, 31 p.

65. Id., *Istoria statelor balcanice în perioada modernă*, p. 11.

66. Ibid., p. 9. Nicolae Iorga s-a împotrivit intrării României în primul război balcanic, aducînd drept motivări: a) „a nu se cere nimănui ceea ce nu ni se cuvine pe baza dreptului național și a dreptului istoric"; b) „a nu disprețui prietenia folositoare a celor mici pentru protecția disprețuitoare a celor mari"; c) „a nu face o legătură vremelnică, adusă de împrejurări, într-o perpetuă vasalitate, dăunătoare singurului nostru ideal posibil" (Id., *România, vecinii săi și chestiunea Orientului*, București, 1912, p. 222 sq.).

67. Id., *Cuvîntare de răspuns la Mesaj...*, București, 1936, cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 478.

ușor, nu ne putem preface într-un popor de 30 000 000, dar putem crește valoarea fiecăruia dintre noi și e același lucru“ [68]. Această „creștere“ la care se referea istoricul român, nu putea însemna altceva decît sporirea însemnătății poporului român în contextul internațional. În acest sens dădea exemplul unor state europene mici ca Danemarca, Suedia, Norvegia, despre care „nimeni nu s-a gîndit vreodată serios că ar putea atenta cineva la independența, la dreptul de viață, care stă în vigoarea conștiinței, în seriozitatea vieții, în posibilitatea muncii fiecăruia“ [69]. Ținînd seama de pericolul fascist iminent, Nicolae Iorga se dovedea a fi o fire foarte progresivă, îndemnînd cu toată seriozitatea și competența pe care i-o dădeau munca pusă în slujba națiunii sale la alianța cu Uniunea Sovietică, fiindcă „nu puteam rămîne nesimțitori la prăbușirea monarhiei, pe care n-o provocaserăm noi, ci aveam dreptul de a scoate pe ai noștri de sub ruine“ [70]. În preajma celui de-al doilea război mondial afirma cu convingere că „este foatre bine că avem cu statul de la răsărit relațiile pe care le avem în momentul de față. Mă bucur foarte mult dacă pot constata că Rusia nu mai este ceea ce a fost totdeauna, dacă anumite teorii sociale pot să aibă darul acesta minunat, de a schimba sufletul unui popor. Și, pe lîngă aceasta, trebuie să mai adaug, în calitatea mea de istoric, un lucru care puțintel mă împacă și pe mine cu situația de acum. Mă rog, Rusia de odinioară a fost un stat războinic, un stat într-o perpetuă stare de ofensivă. Această ofensivă nu venea de la poporul rusesc. Poporul rusesc nu e doritor de război. Țăranul rus e omul cel mai pașnic de pe fața pămîntului. Ofensiva venea de la clasa conducătoare“ [71].

Nu poate fi concepută de conștiința popoarelor ideea de existență a imperialismului în lume și mai ales a aceluia de tip expansionist, cum era imperialismul fascist. Lupta pentru libertate a statelor era îndreptățită și trebuie susținută cu orice sacrificii [72]. Nicolae Iorga își manifesta firească îngrijorare în 1936 că „teorii îngrijorătoare se ivesc în dauna dreptului de a trăi al fiecărei comunități naționale cu trecut istoric și civilizație proprie. Vechea învățătură a raselor superioare tulbură atîtea capete încrezute, un misticism confuz și sălbatic, fac pe unii să creadă că au de la Dumnezeu sarcina de a se întinde oriunde și oricît ar putea și părerea că imperialismul e o datorie pentru cine a ajuns la un anume grad de forță stăpînește țări întregi“ [73]. În timp ce Hitler și

68. Id., *Generalități...*, p. 67.
69. *Ibid.*
70. Id., *Două răspunsuri ale unui istoric*, Iași, 1917, p. 6.
71. Id., *Discurs rostit la Senat la Mesajul Tronului*, București, 1935, cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 477.
72. Id., *Discursuri parlamentare*, I, p. 87.
73. Id., în „Neamul Românesc“, 1936, 45-46, p. 1112. O carte întreagă este dedicată combaterii teoriei „rasei pure“ germane (Id., *Cugetare și faptă germană*“, Iași, 1918, 121 p.) și numeroase articole și studii. Dînd o replică teoriei „spațiului vital“, scrie *Hotare și spații naționale* (Vălenii de Munte, 1938, 148 p.). Într-o conferință ținută la Galați *(Războiul actual și urmările lui pentru viața morală a omenirii*, Vălenii de Munte, 1916, 40 p.). Nicolae Iorga critica cu vehemență și competență scrierile și teoriile ideologilor germani de orientare fascistă.

Musolini invadau și subjugau tot mai multe teritorii, Nicolae Iorga, în numele spiritului de dreptate, în numele dreptului popoarelor la libertate și prietenie, care lega poporul român cu popoarele victime ale agresiunii, se ridica pentru apărarea acestora, cunoscînd istoria umanității, își afirma convingerea că această stare de lucruri nu va putea dura, că voința popoarelor de a fi ele însele va izbuti să învingă. El afirma cu tărie că „națiunea se va reconstitui, și adesea mai întreagă decît înainte de lovitura prin care dușmanii o credeau mortală". Afirma toate acestea convins fiind că „oricine reprezintă cu vitejie un drept nu va fi biruit niciodată, ci se va ridica din nou cu puteri înzecite împotriva aceluia care a încercat să zdrobească viața" [74]. Imperiile înseși nu pot să dureze decît foarte puțin. Aceasta se datorește pe de o parte echilibrului de forțe imperialiste cu interese antagoniste ce există cel mai adesea [75], iar pe de altă parte autodizolvării rezultate din rezistența națiunilor subjugate de a se supune total învingătorilor : „Oricît ar fi ele de mari teritorial, oricît de perfectă ar fi disciplina pe care izbutesc a o impune tuturor prin supravegherea polițienească ori prin comandă militară, oricît le-ar ajuta bogăția de stat rezultată din contribuția supușilor îndemnați în sforțările lor economice, ele nu vor putea găsi niciodată factorul moral pe care să-l opuie simțului de comunitate exclusivă cu aceia care, vorbind aceiași limbă, au același suflet, fără a mai vorbi de tradițiuni istorice pe care le împărtășesc cu congenerii lor" [76].

Dovedindu-se a fi un important factor politic, istoricul Nicolae Iorga nu numai că fundamentează ideologic lupta antiimperialistă a statelor mici, și prin aceasta, în mod nemijlocit și lupta propriului său popor, dar, de cîte ori i se ivește prilejul, combate cu vehemență teoriile privitoare la desființarea statelor mici, naționale, în folosul marilor imperii. Politica anxionistă nu-și poate găsi baze reale, veridice, căci „a înghiți nu înseamnă însă a distruge, a mistui, a preface. Și poate că această formă a statelor bine nutrite și care vreau să mănînce mai departe, e tocmai mijlocul pe care natura-l întrebuințează pentru a le dis-

74. Id., *Politica austriacă față de Serbia*, București, 1915, p. 7. In timpul primului război mondial Iorga a fost apărător devotat al popoarelor din Imperiul austro-ungar (Vezi Vasile Netea, *Nicolae Iorga, istoric și apărător al popoarelor din Austro-Ungaria*, p. 85 sq.).

75. „Din fericire imperiile sînt mai multe și ambiția lor se împiedică reciproc, în așa fel încît modesta viață a formațiilor naționale mai mici să se poată îndrepta cînd într-o parte, cînd în altă parte, așa ca să înlăture primejdia" (Nicolae Iorga, *State și națiuni*, cf. Eliza Campus, *Nicolae Iorga și relațiile internaționale (1933—1939)*, p. 713).

76. Nicolae Iorga, *Imperialismul austriac și cel rus în dezvoltarea paralelă*, București, 1914, cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 194. „Deznaționalizînd un popor, ai tot atît folos cît tunzînd și vopsind un crin ca să faci din el o zambilă : distrugi mirosul și grăbești vestejirea" (Nicolae Iorga, *Floarea Darurilor*, II, p. 231).

truge pe dînsele, prin excesele fatale ale lăcomiei lor, prin otrăvurile urii învinșilor, pe care le introduc în organismul lor“ [77].

Toate eforturile istoricului român pe terenul politic, cît și întreaga luptă a poporului nostru, aveau ca ultim obiectiv *pacea* între națiuni și în interiorul acestora. Pacea era cu atît mai necesară cu cît contradicțiile dintre state erau mai puternice, cu cît umanitatea avea mai multe valori spirituale și materiale de apărat“ [78].

4. Strădaniile istoricului trebuie să aibă ca țel major slujirea patriei sale, pe lîngă slujirea adevărului. El este cel care află cel dintîi de vitejiile trecute ale unui neam,îi înțelege aspirațiile și mecanismul vieții și se alătură cu convingere intereselor națiunii din care face parte. El este acela care știe să moară pentru țară, dacă mai întîi a știut să trăiască pentru dînsa [79], a știut să creadă în viitorul ei [80]. Istoricul pătrunde crezul de viață al unei națiuni și el este cel dintîi care-l poate sluji spre realizare. De aceea era îndreptățită mîndria lui Nicolae Iorga cînd afirma, cu puțin înainte de desăvîrșirea unității statului român că „al nostru a fost pămîntul acesta (Transilvania — *n. n.)* totdeuna, nici o muncă n-a fost mai îndărătnică, n-a fost mai păgînă decît munca a mii de români ; n-a fost muncă mai des răsplătită prin palme, prin sîngerări, decît munca noastră, n-a fost mucenicie mai îndelungată a unei cauze mai drepte decît cauza noastră... drepturi asupra noastră nu mai ai de acum împărate... și am cîștigat... chiar dreptul la libertate pe pămîntul strămoșesc !“ [81]. Istoricul nu are datoria numai de a scoate la lumină faptele trecute ale unui neam, ci, vorbind contemporanilor săi despre acestea, să urmărească educația maselor în spiritul iubirii de țară și de cuceririle spirituale și materiale ale poporului respectiv. În același timp, este cel mai îndreptățit să îndemne la strîngerea rîndurilor pentru stăvilirea presiunilor externe. El trebuie să înțeleagă cel mai bine și să-i învingă și pe cei ce vor să-l asculte că o națiune și un popor poate fi „osîndit la robie față de rasa superioară, care a nimerit-o mai bine cu tehnica. Și se credea că s-a încheiat. Dar cînd fiecare om va fi o piedică pentru asemenea intenții criminale, aș vrea să văd ce pot face (im-

77. Id., *Dreptul la viață al statelor mici*, București, 1915, cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 214. „Formațiunile imperiale cuprinzînd mai multe neamuri care nu se iubeau între dînsele“, trebuiau „să se desfacă sub apărarea acestor antagonisme naționale, pe care nimic nu le poate înlătura, și, în felul acesta, neamurile aduse cu sila, de mai multă sau mai puțină vreme, între marginile statului imperialist să fie libere a se dezvolta în voie, dînd fiecărei civilizații nota aceea deosebită care face interesul însuși al spiritului uman“ (Nicolae Iorga, *State și națiuni*, cf. Eliza Campus, *art. cit.*, p. 714).

78. Nicolae Iorga, *Cugetări*, p. 218.

79. Id., *Cugetări*, în „Drum drept“, 1914, 9-12, p. 529. „Ține-te întreg pentru poporul tău, chiar dacă te-ar disprețui : din spicul uitat, care se scutură pe cîmp, va răsări semănătură nouă *(Ibid.*, 1913, 1, p. 50).

80. Id., *Discursuri parlamentare*, II, p. 78.

81. Id., *Conferință rostită la 3 mai 1915*, în „Tribuna“, I (1915), nr. 8, 10 mai, p. 148. Iorga afirma că poporul român „este poporul doritor de sacrificiul scump al sîngelui său, popor doritor de cultură națională și de viață morală, el uriașul sprijinitor al templului cu coperișul greu și stîlpii încă de lemn“ (Id., *Ce e Liga Culturală*, în „Calendarul Ligei Culturale“, 1920, p. 60).

perialiștii — *n. n.)*, chiar sprijiniți de mitraliere și puști automate"[82]. Istoricul devine un educator al popoarelor în general și al celui din care face parte în special, fiind îndreptățit să dea sfaturi și verdicte, fiind îndreptățit să îndemne la fortificarea conștiinței naționalae și a dragostei de țară : „Poporul nostru nu-l înțelegem ca o entitate metafizică, o plăsmuire a minții abstracte ci înțelegem acea uriașă ființă, trecută prin multe lupte, încercări și suferințe, care a smuls tuturora însă o vamă de de frumusețe sau de amintiri întăritoare și care astăzi e în stăpînirea unei moșteniri, unui patrimoniu de tradiții. de destine, de istorie trăită, care face originalitatea lui, deci dreptul lui la viață și îndreptarul și, potrivit cu dînsul, ne întoarcem către acest popor, din care facem parte cu sîngele și cu mintea noastră și ne încercăm printr-o muncă iubitoare de fiecare clipă să-l înălțăm către cultura modernă a neamurilor cărora le e păstrată stăpînirea lumii, a neamurilor conștiente și mîndre care pot fi sigure că vor trăi de sine, la lumina ce pornește însăși alcătuirea lor sufletească"[83]. Istoricul este „bătrînul neamului", care, în vremurile de restriște și amenințare cu nimicirea ființei naționale, găsește reazimul și speranța, căci „se pot ronțăi hotarele, se pot pronunța în conferințe naționale desfaceri de provincii, se poate nimici chiar un stat național. Nu aveți nici o grijă : națiunea îl va reface la loc și de multe ori mai întreg de cum fusese mai înainte de lovitura pe care dușmanii o credeau mortală"[84]. Nicolae Iorga, înțelegînd realitățile poporului român, lua atitudine față de vechea concepție că statele au valoare numai în funcție de mărimea teritorială și numărul de locuitori, afirmînd că valoarea fiecărei națiuni constă în contribuția pe care o aduce la îmbogățirea patrimoniului spiritual al umanității[85].

Realizarea unității naționale trebuie să fie expresia năzuinței maselor populare. De această mare realizare este necesar a se împărtăși toate naționalitățile conlocuitoare. Deși șef de partid cu orientare naționalistă, Nicolae Iorga dovedește clarviziune, afirmînd, în calitate de om de stat că în România Mare „considerăm deopotrivă pe cetățenii de orice națiune care se găsesc în hotarele acestei țări"[86]. El însuși se obliga a le asculta nevoile și a le ușura, ca și naționalității românești, obligațiile în mod egal, lăsîndu-le însă, ca fermă datorie, o infinită dragoste de țara din care făceau parte, România[87]. Munca și lupta înfrățită

82. Id., *Încă o „armă necunoscută"*, în „Neamul românesc", 1939, 24 octombrie, p. 1. Vezi și Id., *Sfaturi pe întunerec*, II, p. 251.

83. Nicolae Iorga în „Sămănătorul", 1906, 1, p. 3.

84. Id., *State și națiuni*, cf. Eliza Campus, *art. cit.*, p. 714. „Nu-i pot iubi pe dușmanii poporului meu și nu-i pot sprijini" (Nicolae Iorga, *O calomnie în „Gross-Österreich"*, în „Neamul românesc", V, 1910, 23, 19 februarie, p. 358).

85. Id., *Hotare și spații naționale*, cf. M. Oprea, *Școala de misionare*, Vălenii de Munte, 1938, p. 69. Id., *Generalități...*, p. 89. „Este socotit popor mare acela care face o operă mare cu mijloace mari. Dar și un popor, oricît de mic, care a făcut mai greu decît alții o operă folositoare omenirii și este cel mai mare acela care a folosit mai puțin din ceea ce a făcut" (Id., *Pentru Universitate*, p. 23).

86. Id., *Alegerea de la Sălișie*, p. 24.

87. *Ibid.*, p. 25. Vezi și Id., *Români și străini*, în „Neamul românesc", I, 93, 1907, 25 martie, p. 629.

a tuturor naționalităților conlocuitoare, a întregului popor, face ca țara să fie permanent vie în conștiința lumii întregi [88]. În locul acestei munci și lupte, naționalitățile se înfrățesc, se contopesc, dînd acea forță uriașă care este neamul, națiunea, „făptura minunată (...), alcătuită din lungi sute de ani de frămîntări, de biruințe, de nenorociri, de cuceriri culturale, — neamul are drept de a fi stăpîn singur pe teritoriul său național (..)"[89]. De orice „fărîmă" a neamului nostru trebuie „să ținem seama mai întîi" și să scoatem din sufletul său „aurul care-i zace în adîncimi" [90].

Istoria este știința care învață oamenii să aibă o patrie ; care-i învață s-o apere, s-o slujească, care le arată datoria „teribilă" ce le vine din adînoul vremilor de a duce-o către zările viitorului liberă și măreață. Istoricul este dascălul care mînuiește această știință, care-i dă viață [91]. Istoria este însuși pămîntul în care „stejarii" își tmplîntă rădăcinile „pentru a stoarce toată vlaga ei pentru noi și numai pentru noi și a stăpîni noi liberi văzduhul patriei noastre..." [92].

Datoria istoricului de a se număra printre cei mai convinși și devotați patrioți nu alterează cu nimic datoria pe care o are de a sluji adevărul istoric. „Acest sentiment nu are nimic cu istoria (...) [93], Istoricul scrie istoria propriului său popor cu obiectivitate desăvîrșită, fundamentîndu-i drepturile naționale legitime, pe baza documentației de care dispune, arătînd ce datorează celorlalte națiuni și ce datorează acelea propriei sale națiuni. Falsificarea adevărurilor istorice pentru a aduce servicii patriei, este o eronată înțelegere nu numai a obiectivității științifice ci și a adevăratului patriotism.

5. Prin excelență istoria este o știință militantă. Dacă ar rămîne doar la aspectul descriptiv, memorialistic, ar trăda propria sa menire. Istoria își propune nu numai să zugrăvească trecutul și prezentul lumii, nu numaisă contureze imaginea, mai mult sau mai puțin posibilă a viitorului, ci și să transforme lumea. Istoria are datoria să contribuie nemijlocit la progresul spiritual și material al umanității. Numai astfel își găsește motivația în cadrul celorlalte forme de activitate și investigație ale spiritului uman. Îi este facilitată această nobilă și deosebit de dificilă îndatorire prin faptul că are posibilitatea să cunoască legitatea socială, factorii motrice care duc la exoluție propriu-zisă, și prin aceasta poate să influențeze pozitiv asupra acestei evoluții.

Așa cum s-a arătat mai sus, Nicolae Iorga, deși încearcă o cale mediantă între idealism și materialism, în ceea ce privește înțelegerea di-

88. Id., *Pentru Universitate*, p. 23.

89. Id., *Naționalism și tachism*, în „Neamul românesc", III, 1908, 21, 17 februarie, p. 322.

90. Id., *Pomenirea lui Mihai Viteazul*, p. 2175. Vezi și Id., *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, București, 1939, p. 6.

91. Vezi Id., *Ce e patria ?* Vălenii de Munte, 1910, 16 p.

92. Id., *Pe ce se poate sprijini un popor*, Vălenii de Munte, 1910, cf. Barbu Theodorescu, *op. cit.*, p. 483.

93. Id., *Istoria poporului românesc*, trad. Otilia Teodoru-Ionescu, vol. I, București, 1922, p. 8.

namicii sociale, nu are prea mare încredere în factorii materiali care ar putea determina progresul social. Tocmai de aceea posibilitatea materializării ideii de progres social o vede numai prin mijlocirea factorilor de ordin spiritual. În concepția sa, omenirea în general și fiecare națiune în parte trebuia să ajungă la civilizație, la adevărata civilizație. Drumul milenar al omenirii de la starea de sălbăticie la civilizația cea mai desăvîrșită este considerată de istoric realizarea cea mai grea și cea mai nobilă în care se contopesc celelalte cuceriri. Civilizația ca țintă spre care se îndreaptă umanitatea nu este considerată însă unilateral ,ci istoricul o înțelege ca formă desăvîrșită a expresiei spiritualității umane și ca stadiu superior al bunăstării materiale. Mijloacele prin care se poate ajunge la aceasta nu sînt transformări revoluționare, ci constă în educația spirituală, mai bine zis în pregătirea sa spirituală pentru acest stadiu. Inegalitățile dintre oameni, clase și popoare se datoresc în ultimă instanță incapacității de organizare politico-socială, înțelegerii puerile a adevăratei meniri a omului în lume. Istoricul are datoria, ca factor social și politic, să contribuie la pregătirea și stimularea națiunilor pentru stadiul superior al civilizației desăvîrșite. În acest sens sînt recomandate o serie de aspecte în care istoricul își poate aduce din plin contribuția : cunoașterea și transformarea pozitivă a spiritualității popoarelor, învățămîntul, educația în sens larg, cultura etc.

Istoricul nu poaate înțelege esența spiritualității unui popor, a unei națiuni, numai din documentele pe care se sprijină studiul istoric propriu-zis. Cunoașterea unui popor trebuie să coboare la acele straturi profunde, în care există idealuri și aspirații neexprimate, trăiri încă netrăite, potențialități latente, care nu au găsit încă acel context prielnic de circumstanțe ca să devină realități concrete. Documentele și fenomenele istorice ale unui popor sînt doar o infimă parte din trăirea acestuia. Adeseori ele sînt neînțelese, tocmai că nu e cunoscută întreaga viață spirituală, felul de gîndire și trăire al acelui popor. Această cunoaștere poate duce la o interpretare corectă și o înțelegere obiectivă a documentației istorice. Uneori „în aceste proverbe, ca și în cîntec și descîntec și mai mult în balada de împrumut și de aclimatizare trăiește sub toate aspectele ei însăși viața milenară a poporului nostru“ [94]. Ideea de libertate în concepția poporului nostru este tot așa de veche ca și însăși ființa acestui popor. Manifestările sale ulterioare sub forma luptei pentru unitate și independență națională, pentru dreptate și egalitate socială, au fost de fapt decît forme în care s-a tradus această idee milenară. „Libertatea cu cît e strînsă mai adînc în sufletele noastre, cu atît crește mai puternic pentru viitorul care nu ni se poate refuza potrivit și cu cele mai înalte tradiții ale națiunii“ [95]. Această idee de libertate consti-

94. Id., *Istoria literaturii române*, București, 1925, vol. I, p. 76. H. I. Marou spunea că „a fi istoric înseamnă, în ultimă analiză, a înțelege, a pătrunde prin lăuntru sufletului oamenilor de odinioară“ (Cf. Athanasie Joja, *Despre logica istoriei*, București, Editura științifică, p. 14).

95. Nicolae Iorga, *Afirmarea vitalității naționale*, Vălenii de Munte, 1939, p. 5.

tuie fundamentul pe care s-au bazat de-a lungul vremii speranțele multiseculare ale poporului nostru. „A trecut și atîta lume peste români (...). Primim orice împilare, dar în inimă păstrăm libertatea întreagă. Și, cînd cineva ne crede mai îngenuncheață, atunci ne ridicăm pentru a-l pune la pămînt“ [96]. Contextul politic din preajma celui de-al doilea război mondial îl făcea pe Iorga să apeleze tocmai la acel fond intim al conștiinței naționale. „Nu pot uita trecutul și nu mă pot învoi cu dictatura lui Hitler, ca unul care sînt legat de libertatea de gîndire, căpătată prin secole de luptă“ [97]. „Misiunea noastră actuală — spunea marele savant —, trebuie să fie „în legătură cu întreaga noastră moștenire și cu toate sacrificiile noastre [98].

Bazele pozitive ale spiritualității unui popor trebuie cultivate. Aceasta se poate face în primul rînd prin învățămînt. Rostul învățămîntului este de a crea „suflete întregi“ [99], de a crea „omul în adevăr cult“ [100]. Mihail Sturdza în academia lui „în atmosfera de genială multiplicitate a lui Mihail Kogălniceanu“, „forma profesori umani și energii naționale“ [101]. Școala munteană din secolul al XVIII-lea a servit „o revoluție ca a lui Tudor“ [102]. Educația trebuia să tindească spre formarea „acelui om întreg, autonom, dar nu fără simțul solidarității și al datoriei sociale, îndrăzneț în creațiune fără obrăznicie în pretenții, capabil de a lucra cu folos... responsabil față de conștiința sa și față de aceea în mijlocul cărora trăiește“ [103]. Nicolae Iorga propunea reformarea învățămîntului în sensul democratizării acestuia [104]. „Noi trebuie să căutăm pretutindeni viața în micile ei amănunte de pace mai mult decît în monumentele cele mari ale unei lupte“ [105]. În formele de învățămînt trebuie să se predea în mod obligatoriu istoria, pentru „ca să nu fii străin în țara ta“ [106], pentru că „nu trebuie niciodată să piardă din vedere trecutul“ [107]. Prin învățămînt, în cadrul căruia locul de frunte îl poartă științele istorice, se poate educa în spirit patriotic națiunea. „Nimic nu poate forma un popor mai bine decît cunoașterea adevărată a întregului trecut omenesc, nu în solemne figuri convenționale ori în grupări estetice cu atitudini eroice, ci în toată mărimea și mișelia, în toată valoarea

96. *Ibid.*, Iorga spunea: „În conștiința noastră nu putem fi neutri, ci judecăm și luăm parte în acea libertate a conștiinței noastre pe care nici un fel de totalitarism n-o poate desființa“ (Id., *Îndreptări noi...*, p. 19). Vezi în acest sens și Id., *Generalități...*, p. 75.

97. Id., *Memorii*, vol. VII, p. 229.

98. Id., *Generalități...*, p. 94.

99. Id., *Cuvîntare la instalarea ca rector al Universității din București*, în „Pentru Universitate“, p. 17.

100. Id., *B. P. Hasdeu*, p. 16.

101. Id., *Generalități...*, p. 165.

102. *Ibid.*

103. Id., *Revoluțiile educației*, în „Cuget clar“, 1937, nr. 21, p. 322.

104. Universitățile „nu trebuie să mai fie o mînăstire cu porțile ferecate, în care se îndeplinesc rituri devenite fără sens, cît mai multă vreme“ (Id., *Generalități...*, p. 142).

105. *Ibid.*, p. 110.

106. Cf. *Ibid.*, p. 287.

107. Id., *Opinions sincères. La vie intellectuelle des Roumains en 1899*, p. 108.

pozitivă şi în toate scăderile de slăbiciune ale lui" [108]. „Lecţia de istorie bine făcută trebuie să cuprindă, nu capitole de istorie literară, ştiinţifică sau militară, ci să aibă amestecate în dezvoltarea omogenă a societăţii toate elementele care vin din domeniul artistic, economic, militaar etc."[109].

Învăţămîntul organizat se referă în special la generaţiile tinere. Nu se poate şi nici nu trebuie ca masele largi populare, poporul întreg, să rămînă lipsit de educaţie. De aceea Nicolae Iorga acordă atenţie deosebită acestui aspect. Motiva această atitudine prin faptul că „lucrul de căpetenie... este să redevenim mai oameni de cum sîntem acuma ; a reintra în umanitate, aceasta este pentru noi datoria cea mare" [110]. Educaţia maselor populare priveşte însăşi fericirea acestora [111], „puterea de a simţi a neamului său şi, prin el, a omenirii" [112]. Prin educaţia metodică şi susţinută, poporul poate fi instruit şi poate deveni conştient de propria sa fiinţă, de trecutul şi tradiţiile sale de luptă multiseculare pentru unitate şi independenţă [113]. În mod sistematic li se vor trezi maselor sentimentele patriotice şi li se vor îndepărta, de acolo de unde există, cele cosmopolite [114]. Însăşi educaţia maselor în spiritul înaltelor năzuinţe naţionale constituie o operă de mare patriotism. „Un popor creşte voinic şi mîndru în ura furtunoasă a străinului, dacă ştie să smulgă puterile de viaţă ce zac în adîncul lui însuşi" [115].

Instruirea maselor populare prin şcoli şi alte diverse instituţii de învăţămînt urmăreşte crearea unei culturi naţionale reprezentative în contextul internaţional, „o cultură modernă proprie şi o politică modernă naţională" [116]. Se dovedeşte şi prin aceasta caracterul partinic al educaţiei de a sluji nevoile societăţii [117]. Nicolae Iorga a desfăşurat o adevărată politică culturală pe plan naţional, atît ca om de ştiinţă, cît şi ca politician. În preajma morţii afirma : „Cînd s-a produs o înfrîngere, steagul nu se predă, ci pînza lui se înfăşoară împrejurul inimii.

---

108. Id., *Generalităţi...*, p. 95.

109. *Ibid.*, p. 268. Nicolae Iorga era unul dintre militanţii pentru drepturile politice şi o situaţie materială şi culturală pentru muncitorii din fabrici. Cerea drepturi pentru femei. Propunea înfiinţarea de biblioteci şi cinematografe în fabrici.Cerea înfiinţarea unor cursuri pentru desfiinţarea analfabetismului (Vezi Nicolae Iorga, *Pentru sufletele celor care muncesc*, Bucureşti, 1939, 35 p.).

110. Id., *Generalităţi...*, p. 227.

111. Cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga şi educaţia maselor*, Bucureşti, 1967, 165 p. „Omenirea trebuie reeducată şi numai atunci va putea colabora cu mijloacele pe care civilizaţia de astăzi i le pune la dispoziţie" (Nicolae Iorga, *Idei asupra problemelor actuale*, Bucureşti, 1934, cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. Biobibliografie*, p. 149.

112. Nicolae Iorga, *Cugetare şi faptă germană*, Iaşi, 1918, p. 15.

113. Şt. Bîrsănescu, *Nicolae orga şi marea lui operă de educaţie*, în „Rev. de Pedagogie", XX, 1971, 6, p. 22.

114. Nicolae orga, Sfaturi pe întunerec, II, p. 226-227. Nicolae Iorga lega toate preocupările lui educative de ideea de popor şi conştiinţă naţională, fundamentîndu-le pe vechile principii etico-juridice ale poporului român.

115. Id., *Cugetări*, p. 263.

116. Id., în „Semănătorul", an V, 1906, 23 aprilie, p. 321.

117. Id., *Sfaturi pe întunerec*, I, p. 375.

Inima luptei noastre a fost ideea culturală națională“ [118]. În situații critice, pe lîngă celelalte argumente ale drepturilor naționale, istoricul român face apel la însăși vechimea culturii noastre naționale, argument pe care se sprijină cu tărie [119]. Din dorința de a ridica nivelul cultural al maselor, Nicolae Iorga s-a apropiat și de socialism, fiindcă „pe noi ne îndruma setea de adevăr și mila de oameni. Iar ca mijloace cunoșteam unul singur ; în loc să profităm de incultura omului spre a-l înverșuna, ca pe oricine n-are judecată întreagă, visul nostru era să-l facem a înțelege, a ști“ [120]. În socialism vedea „singurul izvor de idealism de umanitate, de morală mai înaltă“ [121].

Cultura națională, alături de celelalte bunuri materiale și spirituale devine zestre națională, care trebuie îmbogățită, respectată și apărată. „Nu e popor acela care nu-și respectă cultura“ [122]. Cultura devine ea însăși o permanență istorică menită a defini prin vreme fizionomia spirituală a națiunii însăși : „O biruință lasă numai o amintire de mîndrie și o datorie de pietate, pe cînd o operă de cultură înseamnă ogorul rodnic pe care-l lași neamului tău, ogor în care în toți anii sămînța pe care ai aruncat-o cel dintîi va crește și va hrăni“ [123]. Pe pămîntul românesc sîntem deținătorii „celor mai vechi tradiții culturale, (pe care) le-am transmis celorlalți, tuturor celorlalți. Moștenitori ai ordinei romane, am reprezentat punctul statornic în vîrtejul sălbatec al strămutărilor, rătăcirilor, năvălirilor și prin aceasta am devenit educatori politici ai celorlalți, ai tuturor“ [124]. Programul cultural al națiunii devine o necesitate

118. Vezi „Neamul românesc“, 1940, 11 octombrie, p. 15. Și A. D. Xenopol spunea că „numai prin cunoștința exactă a istoriei sale, prin expunerea adevărului asupra trecutului său, va putea un popor să găsească mijlocul de a învinge greutățile ce le va întîlni în cale“ (A. D. Xenopol, *Principiile fundamentale ale istoriei*, Iași, 1900, p. 74).

119. „Noi trebuie să protestăm că sîntem un stat de ieri cu o cultură deunăzi. Sîntem un stat vechi cu o cultură de secole“ (Nicolae Iorga, *Legea învățămîntului superior*, în „Neamul românesc“, an XXVI, 1931, 145, 2 iulie, p. 1113).

120. Id., *Oameni care au fost*, II, București, 1935, p. 473. N. Iorga va scrie la bătrînețe despre tangențele sale cu mișcarea socialistă : „Acel care scrie aici era prins pentru o clipă în mișcarea generoasă care îndreaptă spre poporul în suferință sub numele unui socialism“ (Cf. A. Karețchi, *Tinerețea socială a lui Nicolae Iorga*, în „Iorga — Omul și Opera“, p. 32).

121. Nicolae Iorga, *O viață de om, așa cum a fost*, vol. I, București, 1934, p. 133. Nicolae Iorga a fost atras de cunoașterea ideilor socialiste încă din clasele de liceu. El face parte din acea categorie care a văzut în mișcarea socialistă „numai o latură general umană, mijloc de luptă împotriva nedreptăților și a sărăciei“. Pe măsură ce ideile devin ideologie revoluționară a clasei muncitorești, această categorie e abandonată de Nicolae Iorga (Vezi A. Karețchi, *art. cit.*, p. 30).

122. Nicolae Iorga în „Neamul românesc“, an I (1906), nr. 52, 5 noiembrie, p. 861.

123. Id., *Cele din urmă evenimente din viața neamului*, în „Neamul românesc“, V, 1910, 18, 9 februarie, p. 274.

124. Id., *Trei lecții de istorie despre însemnătatea românilor în istoria universală*, cf. Barbu Theodorescu, *Nicolae Iorga. Biobibliografie*, p. 267. Iorga afirma că noi românii am avut „rolul de mijlocitori ai tendințelor culturale și politice apuse, chemînd astfel la libertate națională și independentă, cu un ajutor statornic și dezinteresat, rînd pe rînd, pe greci, pe sîrbi, pe bulgari, pe albanezi“ (Nicolae Iorga, *Generalități...*, p. 94.

strigentă pentru conștiința istoricului [125], aceasta fiind calea unică a progresului general al societății.

Istoricul în general și profesorul de istorie „e astăzi poate, un neplăcut predicator, care cu toate acestea trebuie să străruie cu încăpățînare în misiunea lui. Cu cît o răspîndește mai mult prin grai și scris, cu cît o liberează mai mult de scolastica școlilor de simplă erudiție, cu atît mai multe servicii aduce secolului său, contribuind la o operă de însănătoșire de care depinde pătrunderea unei civilizații care poate, privită cu preț, dar care niciodată nu s-ar putea înlocui" [126]. Misiunea factorilor de educație și cultură trebuie să urmărească formarea „unor personalități, care în orice parte a țării, ori în ce împrejurare a vieții, în orice profesie s-ar afla, să creeze centre de viață națională și morală, izvoare de cultură și civilizație" [127]. Civilizație este un bun național, care trece repede granițele naționale, avînd forță reprezentativă în contextul internațional. Ea definește rolul națiunii care a creat-o în viața lumii, însă, pe lîngă ceea ce devine zestre a umanității, „avem o parte pe care nu înțelegem s-o dăm nimănui" [128].

Toate națiunile, umanitatea întreagă, trebuie să apere și să conserve marile opere ale culturii în special ș iale civilizației în general. În iulie-august 1940, la Vălenii de Munte, Nicolae Iorga ținea cursul *„Condițiile colaborării internaționale"*, în care demonstra că numai în momentele de colaborare internațională s-au putut realiza marile opere ale civilizațiilor, dă o serie de dovezi din istoria antică, din cea renascentistă în acest sens. De aici trăgea concluzia asupra faptului că popoarele sînt datoare în pragul războiului al doilea mondial să strîngă legăturile dintre ele în sensul apărării și menținerii civilizației. Acest război „dovedea că omenirea nu merge înălțîndu-se necontenit către anumite culmi, ci, prin alunecare, cade din nou în prăpastia de unde cu atîta trudă s-a ridicat", sau este „negația acelor idei pentru care timp de mii de ani s-a zbătut omenirea ca să atingă un ideal care astăzi este socotit ca o primejdie pentru existența națiilor" [129].

6. Nicolae Iorga s-a transformat adeseori — și a considerat aceasta ca o condiție necesară pentru adevăratul istoric —, în vizionar al viitorului propriului popor și al națiunilor în general. Atunci cînd contextul politico-social a cerut-o, atunci cînd speranțele erau tot mai puține, istoricul român și-a ridicat glasul cu tărie și competență, afirmînd apropierea unor fericite stări de lucruri. Nu era aceasta numai o conso-

125. Iorga spunea că este reprezentantul unei conștiințe naționale active, în deplin progres" (Nicolae Iorga, *Cuvîntarea Președintelui Comitetului Central al „Ligii Culturale" la deschiderea Congresului din Iași*, Vălenii de Munte, 1937, p. 5).

126. Id., *Generalități...*, p. 148.

127. Id., în „Calendarul Ligii Culturale", București, 1928, p. 27. „Multe greșeli nu s-ar produce dacă am avea în noi înșine ceea ce emanează, nu dintr-un număr de lecții de istoria românilor ci din cultivarea continuă a ceea ce este mai prețios la oricare din popoarele într-adevăr civilizate" (Id., *Generalități...*, p. 301).

128. Ibid., p. 197. „Avem o civilizație națională de întărit, hrănindu-o cu tot ce am păstrat ca monumente, datini și amintiri și ținîndu-o în strînsă legătură cu orice curente de sănătoasă înnoire a culturii europene" *(Ibid.*, p. 94).

129. *Ibid.*, p. 290.

lare puerilă a națiunii, ci Iorga se baza pe cunoașterea dezvoltării sociale. Prin cărți și periodice, prin conferințe la radio și cu diverse ocazii, Nicolae Iorga a profesat întotdeauna viziunea unui viitor strălucit pentru popoarele și clasele oprimate. Cu puțin timp înainte de moarte spunea: „Eu nu pot crede că viața însăși, în ce are mai sfînt, nu se va ridica odată cu putere superioară tuturor mecanicilor contra acestei odioase perspective", referindu-se prin aceasta la pericolul fascist iminent pentru popoarele Europei.

Rezumînd toate afirmațiile pe care le făcea Nicolae Iorga cu privire la viitor, vom deduce că ele se refereau în special la libertatea și independența popoarelor, la triumful păcii și dreptății în lume, la unitatea națională și dreptatea socială. Acestea toate constituiau „viziunea unitară a neamului românesc de pretutindeni și credința nezdruncinată în mîntuirea lui" [131]. Își întemeia aceste afirmații pe convingerea că neamul românesc este „în stare să aibă avînturi de vulturi și nu țițîri de viclenie și lăcomie de șacali" [132]. Însăși tratarea istoriei românilor Nicolae Iorga o făcea în perspectiva creerii acelei viziuni a României, a unirii tuturor românilor într-un singur stat liber și independent [133]. Poporul însuși constituie garanția realizării marilor idealuri naționale, „garanția viitorului nostru, pe care, dacă e nedemn, e și groaznic a-l milogi de la alții, sau a-l aștepta de la noroc, căci istoria e răbdătoare dar dreaptă" [134]. Cauza națiunii române este o cauză dreaptă și pentru aceasta ea trebuie să fie materializată real într-un vitior apropiat. „Cu cel care deschide o luptă nu se încheie și lupta, cînd este o luptă pentru adevăr și dreptate, ea durează pînă ce adevărul și dreptatea capătă o întrupare mai deplină" [135]. Această luptă multiseculară a poporului

130. Cf. Andrei Oțetea, *Nicolae Iorga, istoric al românilor*", în „Rev. Ist.", t. 18, 1965, 6, p. 1225.

131. Cf. *Ibid.*

132. Nicolae Iorga, *Românii, vecinii săi și chestiunea Orientului*, p. 223.

133. Id., *Discursuri parlamentare*, I, p. 183. Cu privire la activitatea lui Nicolae Iorga pentru înfăptuirea unirii naționale vezi Gh. Buzatu, *Activitatea lui Nicolae Iorga pentru desăvîrșirea unității de stat. Noi contribuții*, în „Anuar. Inst. Ist. Arh. A. D. Xenopol", Iași, t. IX, 1972, p. 81-105. Ideea de unitate națională iese în evidență „nu numai din ideile ce reies din scrierile savantului cu privire la Evul Mediu, dar chiar și în cele privitoare la substratul popular, de la primele manifestări mai puțin clare și pînă la transformările etnice în conștiința națională exprimată clar" (Ștefan Pascu, *Nicolas Iorga, savant et penseur*, în „Studia Universitatis Babeș-Bolyai", Series Historia", fasc. 1, 1966, p. 18). Nicolae Iorga a cerut voie lui Karl Lamprecht să scrie „istoria tuturor românilor", astfel că lucrarea lui *Geschichte des rumänischen Volckes...*, este „istoria poporului românesc", năzuind astfel să popularizeze cititorii cu „acel gînd al României Unite" (Nicolae Iorga, *Am contaminat țara în trecutul ei?*, în „Neamul românesc", III (1908), 32, p. 488).

134. Id., *Generalități...*, p. 67. Iorga spunea: „Cea mai scumpă (învățătură — n. n.) va fi aceea că numai prin ruperea zăgazurilor prin care poftele unuia se apără de ale celuilalt, sau ale unei cete de ale cetelor celorlalte, nu ne putem apropia de a doua Unire, spre care trebuie să tindem dacă mai este inimă în noi" (Nicolae Iorga, *In ziua Unirii*, în „Neamul românesc", IV (1909), 8-9, 24 ianuarie, p. 113).

135. Id., *Generalități...*, p. 75.

nostru e o dovadă că România a fost ş ieste „a românilor, a tuturor românilor. E marele program al viitorului“ [136]. În realizarea acestui măreţ deziderat istoricul trebuie să fie un adevărat erou [137]. Prin scrierile şi lupta sa, alături de a întregului popor, trebuie „să arate că sîntem un popor real, un popor definitiv, cu o singură conştiinţă în tot cuprinsul său, ci nu o strînsă tolerată de alte neamuri pe pămîntul care trebuie să fie între toate hotarele lui pămînt naţional românesc“ [138].

Încă din 1919, avînd experienţa deplină a evenimentelor din 1907, Nicolae Iorga se dovedea a fi un vizionar surprinzător de progresist în domeniul social, cînd afirma cu tărie că „sînt convins că mergem către o socializare din ce în ce mai largă..., prin bună înţelegere, prin muncă... Văd vremea cînd cîmpul întreg va fi al muncitorilor săi şi fabrica întreagă a lucrătorilor ei. O văd, o vreau şi sînt gata s-o ajut“ [139].

Afirmaţiile şi speranţele lui Nicolae Iorga cu privire la viitorul naţional şi social al poporului nu sînt întîmplătoare. Ele constituie de fapt expresia propriilor năzuinţe naţionale. Popularitatea şi prestigiul de care se bucura istoricul în ţară se datora, aşa cum el însuşi s-a sfiit s-o afirme, tocmai faptului că reprezenta simbolul nădejdii popoarelor şi claselor oprimate [140].

LA MESSAGE DE L'OEUVRE HISTORIQUE DANS LE CONTEXT POLITIQUE-SOCIAL D'APRÈS LA CONCEPTION DE NICOLAS IORGA

Résumé

Le grand historien Nicolas Iorga a promu une histoire vivanté, ancrée dans les réalites concrets de la société qu'il s'adresait. Il a denigré l'etude stérile, prétentieus, accésibil seulement aux connaisseurs, mettant en valeur, par fond et forme, une histoire vivanté, abordable aux masses populaires, capable de solutioner les problemes astringents ceux-ci. Dans l'oeuvre historique, d'après la conception de Iorga, le leoteur faut découvrir le réponse aux questions qu'il se creuse l'esprit même, indifférent de temp et lieu dans qu'il se situe.

Bien que il a écrit l'histoire de nombreux états du monde, Iorga a eu permanent en vue l'histoire de son peuple, essayant de lui déchiffrer les significations et lignes directrices de l'évolution. Voila pourquoi, les idees d'unité et d'indépendence nationale, justice et égalité sociale, la lutte infatigablée contre impérialisme,

136. Id., *Români şi străini*, în „Neamul românesc“, I, 1907, 93, 25 martie, p. 629.

137. Id., *Viteaz şi gladiator*, în „Neamul românesc“, II, 1907, 13, 17 iunie, p. 196. Vorbirea lui Nicolae Iorga despre Mihai Viteazul e proferică, voievodul devenind un adevărat simbol al unităţii româneşti.

138. Id., *De la Ligă*, în „Neamul românesc“, III, 1908, 123, p. 1949.

139. Id., *Cuvîntare ţinută în sala Dacia în ziua de 26 octombrie*, Bucureşti, 1919, cf. Barbu Theodorescu, op. cit., p. 484.

140. Id., *Cugetări*, p. 244.

contre l'instauration au droit du force dans les relations entre états, contre injustice sociale, ont constitué les véritables permanences quelles s'ont jouie dans l'oeuvre et la pensée du savant de toute attention. Nicolas Iorga militait pour l'élèvation moral, cultural, politique, social et économique des touts états, la grandeur d'un état, la considérant non parm l'extension geographique ou strategique laquelle d tenait, mais par la contribution que cet état l'apporté à la dévélopement de la culture et civilisation humaine.

Militant dans toute sa activité pour telle conception humaniste, Iorga a réussi doner aux genérations d'historiens non seulement un exemple de dévouement mais un impulsion categoric de servir les nations dans la grande lutte pour existence, sans négliger ou falsifier le vérité.

L'historien, appuye sur une base solide, connoisant les véritables réalites politique-sociales et tout entier mécanism d'évolution social devient non seulement un militant révolutioner humanist mais et un „vieux de son nation", comme même savant affirmait.

NICOLAE IORGA — RESTITUIRI EPISTOLARE

DORA IONCU,
DAN RĂPĂ-BUICLIU

Este bine cunoscut faptul că, în călătoriile sale, an de an, din țară în țară, ca adevărat misionar care slujea cu devotamnt și erudită strălucire de polihistor Știința și Cultura universală, Profesorul Nicolae Iorga lua cu sine în bagaje, produsele de frunte ale spiritualității românești, printre care se numărau și propriile scrieri.

Acestea erau daruri de preț, constituind obiectul donațiilor făcute numeroaselor instituții și personalități, cu care venea în contact, promovînd astfel — în spirit umanist — dialogul constructiv și colaborarea fructuoasă în plan științific și cultural.

Într-una din călătorii, cea din iarna anului 1927 [1], pentru a conferența la Sorbona și în alte centre culturale ale Franței, istoricul locuiește la Fontanay — aux — Boses, adevărată „casă a prieteniei" româno-franceze în perioada interbelică, prezidată de ctitorul ei.

Acum, profesorul întreține strînse relații cu oamenii de cultură ai țării gazdă, printre aceștia numărîndu-se și editorul J. Gamber, vechi amic și colaborator care, în editura omonimă, i-a imprimat, începînd cu anul 1923 [2] savantele scrieri, conferințe și cursuri, pe care le-a făcut cu-

Partizan fervent și slujitor devotat al cărții, care i-a înțeles misia de promotor spiritual, N. Iorga, facilitează și meditează prin oficiile școlii române de la Fontanay — aux — Boses, ca din rezerva de carte aflată în depozitul acesteia să fie pus la dispoziția editorului J. Gamber un set de lucrări. Pentru aceasta îl recomandă călduros unuia dintre colaboratorii săi, destoinicul avocat doctor Anton Chemale [3], care a înde-

---

1. Vezi B. Theodorescu, Nicolae Iorga (1871—1940). Biobibliografie, Editura științifică și enciclopedică — Editura militară, București, 1976, p. 93.

2. Idem, op. cit., posturile bibliografice nr. 143, 145, 147, 148, 835 ș.a.

noscute mediului intelectual francez și continental.

3. Anton Chemale (fișă biobibliografică): Născut în comuna Oancea, 18.01. 1896, decedat la București, 20.05.1950. Bacalaureat la Liceul „V. Alecsandri"-Galați, licențiat în drept al Universității Iași, (1920) și Roma (1922), doctor în drept al Universității din Roma (1922).

Autor al unor importante lucrări de drept comercial: „I promottori delle Società per azioni", 1929 (Premiul „George Asachi" al Academiei Române —

plinit cu dăruire funcția de director administrativ al instituțiilor științifice patronate de marele istoric în țară și în străinătate, pentru a-l reprezenta și răspunde la solicitare. Aprecierea corectă a calităților morale și gratitudinea amicală exprimată pentru serviciile aduse în diverse compartimente ale activității colaboratorilor apropiați, Profesorul o dovedește și în cazul în care întîmpină ofuscarea directorului său administrativ, care n-a fost invitat la deschiderea oficială a Institutului de studii sud-est europene în toamna anului 1939.

Explicațiile date au fost convingătoare, mîhnirea devotatului său colaborator — cauzată de lipsa „invitației oficiale" s-a risipit, — rațiunea de-a depăși orice împietate a triumfat, nelăsînd loc vreunei interpretări eronate și a stabilit armonia.

ANEXA

Către ANTON CHEMALE

I

ÉCOLE ROUMANINE EN FRANCE
50, RUE DES CHATAIGNIERS
FONTENAY — AUX ROSES (Seine) 18 Ianuar 1927
TÉLÉPHONE II
[Antet imprimat] *

Scumpe Domnule Chemale,

Prietenul meu D. Gamber [1] are autorizația a lua sau a pregăti pentru expediție orice cărți din depozitul nostru.

Mă voi îndatora, fiindu-i la îndemînă în orice fel de împrejurări.

Primește, te rog, cele mai bune salutări.

ss/N. Iorgă

1929); „Creditul confirmat" (Premiul Legislației comparate din Paris — 1923); Organizarea și reglementarea comerțului bancar — (în colaborare cu Dim. Stojanovici).

A îndeplinit funcțiile de secretar de redacție al Revistei Societății și a dreptului comercial (1924—1928), de editor-codirector al Revistei de drept comercial și studii economice (1931—1947), împreună cu prof. univ. dr. G. Tașcă.

Colaborator al profesorului N. Iorga, fiind delegat cu conducerea administrativă a Institutului de studii sud-est europene (1922—1940) și a Școlii române de la Fontenap-aux Roses.

Vezi referințe bazate pe documentele de familie din posesia doamnei Teodora Chemale; N. A. Constantinescu, Institutul sud-est european, în „Boabe de grîu", an. II, nr. 12, decembrie 1931, p. 508 și 514.

* Hîrtie cu filigran.

1. J. Gamber, editor parizian al operei istoricilor N. Iorga și Al. Boldur (subl. ns.).

II

EXTRAS

din procesul verbal al şedinţei Comitetului de Direcţie al Institutului de studii Sud-est-european [1], din 13 decembrie 1932.

Comitetul autorizã pe d-l A. Chemale ca, în calitatea sa de administrator, sã încaseze orice sume de bani s-ar cuveni Institutului, sub orice titlu, sã semneze orice contracte referitoare la administrarea averii Institutului şi, în special. contractele de închiriere ale imobilelor aparţinînd Institutului. Sã reprezinte Institutul înaintea oricãrei instanţe judecãtoreşti şi fiscale, autoritãţi administrative, precum şi înaintea oricãrei instituţii publice sau private. Dreptul D-sale de a repreznta Institutul înaintea instanţelor judecãtoreşti, cuprinde şi dreptul de a pleda, de a semna acţiuni, recursuri etc., de a lua parte în instanţele de faliment etc.

Director,
ss/N. Iorga

Grefa Tribunalului Ilfov, Secţia I e.e. atestă prezentul extras pentru a se publica în ziarul „Viitorul".

Grefier,
ss/indescifrabil,
Sigiliul Tribunalului Ilfov,
secţia I.c.c.
Nr. 6486/1933 ianuarie 26

III

Scumpe Domnule Chemale, *

Soţia mea [1] îmi spune cã te-a supãrat lipsa unei invitaţii la înaugurarea Institutului [2].

Mãrturisesc cã nu pot înţelege.

Invitaţii s-au trimis dupã o listã aprobatã de Palat la strãinii din trei categorii : miniştri, academicieni şi trei singuri profesori, plus decanul de la istorie, plus cîţiva membri ai Institutului.

---

1. Despre activitatea Institutului, inclusiv merituosul aport al av. A. Chemale, vezi N. A. Constantinescu, Institutul Sud-est european, în „Boabe de grîu" an II, nr. 12, decembrie 1931, p. 507-514.

* Adresa pe plic : „D.(omniei) sale, D-lui Avocat Anton Chemale".

1. Ecaterina (Bogdan) Iorga, prietenã cu doamna Teodora Chemale, fapt dovedit de relatãrile acesteia şi de existenţa unui întreg grupaj de fotografii ale istoricului în diferite ipostaze cu sau fãrã dedicaţie (subl. ns.).

2. De studii balcanice.

Vezi Inst. de studii S-E-european, ctitorit în 1913, şi care îşi începe activitatea la 1 ianuarie 1914 (vezi Actul de întemeiere semnat de N. Iorga, Gh. Murgoci şi V. Pârvan), îşi mutã sediul în toamna anului 1939 din str. Banu Mãrãcine, 1, la o nouã adresã, pe Şoseaua Jianu (vezi parafele sigilare ale Institutului, în posesia D-nei T. Chemale).

D-ta, cu Dl. Bănescu [3] şi Coman [4], trebuie să primiţi la celelalte Institute pe Regele, care şi-a amînat vizita acolo.

Nici Coman n-a fost invitat.

Dintre prieteni, Pană Buescu a putut veni numai după dorinţa sa fără invitaţie scrisă.

Unde vezi ofensa ?

E întradevăr de desperat cînd în colaboraţiile cele mai vechi, pot fi manifestări de nemulţumire pentru asemenea motive.

Primeşte, te rog, cele mai bune salutări,

ss/N. Iorga

3. Profesorul bizantinolog Nicolae Bănescu.
4. Profesorul Ioan Coman de la Facultatea de Teologie din Bucureşti.

NICOLAE IORGA ŞI VASILE BOGREA

VIOLETA BUDĂI

Două documente, o scrisoare şi o carte de vizită, existente în colecţia Casei memoriale „Nicolae Iorga" din Botoşani, au condus la întocmirea acestei succinte comunicări, prin care se încearcă surprinderea interferenţelor a două ilustrate personalităţi ale vieţii ştiinţifice şi culturale româneşti : Nicolae Iorga şi Vasile Bogrea.

Scrisoarea, format carte poştală, este expediată din Vălenii-de-Munte la data de 17 februarie 1910, poartă scrisul şi semnătura lui N. Iorga, fiind adresată lui Vasile Bogrea la Berlin, unde se afla pentru continuarea studiilor.

Pe cartea sa de vizită Iorga adaugă cîteva cuvinte, prin care îl roagă pe V. Bogrea să-i împrumute o carte.

Atît scrisoarea cît şi cartea de vizită sînt o dovadă a prieteniei şi stimei de care V. Bogrea se bucura din partea marelui nostru istoric.

În anul 1922 N. Iorga semnează un articol în „Gazeta Transilvaniei", intitulat „Vasile Bogrea. Un erudit şi un suflet ales". Prilej cu care sînt reliefate, rînd pe rînd, meritele lui Vasile Bogrea în diversele domenii pe care „această inteligenţă adînc străbătătoare" le-a abordat. Spiritul de erudiţie — observa Iorga — s-a manifestat atît în filologie cît şi în istoria literară. Erudiţia nefiind, însă, singura lui calitate : „Eruditul e în acelaşi timp un orator care uneşte frumuseţea poetică a expunerii cu duioşia. Şi spiritul scînteietor al satiricului se adaugă la vioiciunea şi colorarea lecţiilor şi conferinţelor sau discursiunilor, pe care le poate face nu în singură limba noastră ci în mai multe. Cîte îndemnuri spre a fi ceea ce sînt adesea marile talente" [1].

Urmărind cele două biografii se pot distinge unele puncte comune, care apropie cele două mari personalităţi. Născuţi pe aceleaşi meleaguri moldave, în locuri apropiate : Botoşani — 5 iunie 1871 şi Tîrnauca (fostul judeţ Dorohoi) 1881, Nicolae Iorga şi, respectiv, Vasile Bogrea au cunoscut în copilărie un trai lipsit de îmbelşugare. După absolvirea studiilor liceale, cei doi au trecut, rînd pe rînd, prin viaţa culturală a Iaşului universitar, după care, au urmat studii temeinice în Apus. Reveniţi în ţară şi-a urmat fiecare drumul său. N. Iorga devine autorul unei opere

1. N. Iorga, Vasile Bogrea. Un mare erudit şi un suflet ales, Gazeta Transilvaniei, nr. 4, din 5 ianuarie 1922.

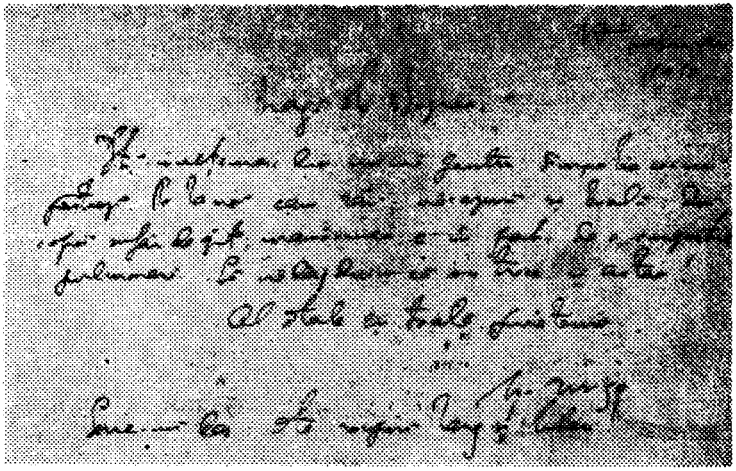

a cărei întindere ne uimește și a cărei forță, ce irumpe din cărțile sale, se revarsă asupra istoriei contemporane a țării pe care a și înrîurit-o. Vasile Bogrea a depus o activitate mai mult orală, ca filolog a cercetat problemele propriei noastre limbi, susținînd utilitatea națională a studiilor clasice pentru noi, devenindu-se a fi „purtătorul acelei lumini a gîndului latin".

Prof. Teodor Naum, care l-a cunoscut pe V. Bogrea încă din anii 1916—1910, cînd era subdirectorul Liceului „Costache Negruzzi" din Iași și locuia chiar în incinta liceului, își amintește că, ori de cîte ori, N. Iorga venea la Iași, pentru un curs sau o conferință, îl vizita pe Bogrea la liceu, de unde, apoi plecau împreună în oraș : „unul mare de stat, celălalt mărunt, amîndoi mari însă, prin darurile cu care au fost înzestrați de natură" [2].

În anii primului război mondial îl întîlnim pe V. Bogrea în Iașul restriștei și al refugiului, susținînd neobosit, alături de N. Iorga, cauza românilor. Prin colaborarea sa la ziarul „Neamul Românesc" Bogrea l-a ajutat pe marele său înaintaș să contribuie la pregătirea împlinirii mărețului vis de unitate al românilor. Astfel, putem spune că, atunci, activitatea lui V. Bogrea a fost o paralelă a aceleia desfășurate, în aceeași perioadă de timp, de însuși N. Iorga, al cărui admirator a rămas pînă în ultima clipă.

Încrezători în virtuțile creatoare ale neamului nostru și în același timp, în eroii neamului românesc, care și-au înscris numele pe altarul jertfei și al nemuririi, N. Iorga și V. Bogrea au nutrit aceleași sentimente de adorație față de Voievodul care a unit pentru prima dată cele trei țări române. Scris în timpul primului război mondial, articolul su-

2. V. Bogrea, Sacra Via, Editura Dacia, Cluj, 1973, p. 7.

gestiv intitulat „Testamentul străbunului" este o chemare la înfăptuirea unității politice a românilor, ca o răzbunare a Voievodului ucis mișelește pe Cîmpia Turdei, care de sute de ani așteaptă a i se împlini visul : „atîta timp cît visul lui nu va fi împlinit, atîta timp cît sufletul lui nu va fi împăcat, noi nu vom avea odihnă, pentru că visul lui e însuși visul nostru" [3]. Un alt articol aparținînd lui V. Bogrea, intitulat „Soartea faimei lui Mihai Viteazul", apărut în revista „Transilvania" 1922, prezintă o confirmare contemporană a constatării lui N. Iorga privind un document din anul 1600.

Activitatea științifică și culturală a lui V. Bogrea, ulterioară desăvîrșirii sănătății statale a românilor, este aceea a unui adevărat patriot care susține și demonstrează în continuare utilitatea studiilor clasice, fără de care nu vede putința realizării viitorului național al României întregite. N. Iorga și V. Bogrea se regăsesc din nou împreună acum, cînd unitatea politică odată înfăptuită, noi sarcini revin acelora care, în ceasul istoric al războiului au stat alături cu arma, cu mintea și cu tot sufletul lor.

Într-un articol semnat de V. Bogrea, apărut în paginile ziarului „Neamul Românesc" din 1923, este reliefat rolul decisiv ce revine președintelui Ligii Culturale în misiunea de unificare sufletească a tuturor românilor, care trebuie să urmeze unificării politice. Nicolae Iorga este numit „generalisimul incontestabil al războiului pașnic, menit să asigure poporului nostru supremația culturală la care are dreptul în țara sa și vaza morală de care are atîta nevoie peste hotare" [4].

Așa cum N. Iorga s-a dedicat istoriei sub toate aspectele ei, tot așa V. Bogrea și-a pus toată priceperea și talentul în domeniul filologiei, mai ales al lingvisticii. Legătura dintre două domenii distincte : — filologia și istoria — este sesizată de V. Bogrea în repetate rînduri. Pentru el „viața cuvintelor e strîns legată de viața oamenilor care le întrebuințează, în așa fel încît vicisitudinilor lor biografice genealogice, evoluția și migrația lor, luminează adeseori colțuri întunecate ale istoriei naționale" [5]. Așa se explică rîvna cu care Bogrea s-a aplecat asupra operei istorice a lui N. Iorga, publicînd interesante studii și articole în publicațiile vremii.

Într-un studiu intitulat „N. Iorga. Histoire des Roumains de la Peninsule des Balcans", apărut în revista „Dacoromania", din 1920—1921, V. Bogrea vede în autorul istoriei românilor, al istoriei turcilor și Bizanțului, al istoriei engleze și franceze, pe omul chemat să scrie istoria fraților noștri din sudul Dunării. Rezultatul cercetărilor în acest domeniu este — citîndu-l pe V. Bogrea — „o magistrală sinteză, pe cît de rapidă pe atît de completă, a vieții romenești din Balcani" [6].

3. Ibidem, p. 30.
4. V. Bogrea, Congresul Ligii Culturale la Galați, articol din èNeamul românesc", 1923, nr. 118.
5. Idem, Pagini istorico-filologice, Editura Dacia, Cluj, 1971, p. 3.
6. Idem, Histoire des Roumains de la Peninsule des Balcans, „Dacoromania", 1920—1921, p. 460.

Într-un alt articol, publicat în Anuarul Institutului de istorie națională" din Cluj pe anul 1924/1925, V. Bogrea se oprește asupra „Istoriei comerțului românesc". Epoca mai nouă." din sec. al XVIII-lea și al XIX-lea. Lucrarea este apreciată de pe poziția filologului, care va avea de ce să se bucure citind această carte, găsind aici mai multe expresii populare, o sumedenie de neologisme precum și „un interesant repertoriu onomastic" [7].

Cercetînd îndeaproape opera științifică a doi creatori de a fecundă și universală valoare, se poate extrage încă o similitudine, în ceea ce privește concepția despre menirea omului de cultură. Așa cum rezultă la N. Iorga din portretele care alcătuiesc seria celor patru volume, cunoscute sub titlul de „Oameni care au fost", iar la V. Bogrea din acele pioase rînduri dedicate contemporanilor săi, purtînd denumirea de „Efigii".

Spirit prin excelență lingvistic, împerechind cu extremă vioiciune de imaginație jocuri de cuvinte sau simple glume, V. Bogrea s-a afirmat ca poet și epigramist. Spicuim din aceste „Scîntei" sau „Nugae" cîteva versuri care îl vizează pe marele său prieten — N. Iorga :

„Iorga a creat în Gazetă o rubrică nouă : „Lămuriri zilnice" nu „silnice" ?

O epigramă :
Cu pietrele ce ani de-a rîndul,
Prietenii ți-au aruncat,
Ți-ai construi nu simplă casă
Cum vrea Papini, — ci palat
Discipolii i-aruncă pietre
El, fără resentiment,
Le-adună plănuind să-nalțe
Recunoștinței monument.

O epigramă adresată unuia care îl învinuia de „iorgolatrie" :

„Amici" sau „dușmani" ai lui Iorga, —
Sîntem cu toții „iorgolatri"
Noi pentru că-l slăvim, pe față,
Tu pentru că din dos îl latri.

În anul 1926 închidea ochii, după o lungă suferință, „cel mai învățat dintre români" [8], moartea acestuia prefigurează sfîrșitul tragic al lui N. Iorga, din 1940, provocat de glontele asasinilor. Astăzi, și unul și celălalt, se bucură de recunoștința posterității, care este — citîndu-l pe Iorga — „un giulgiu de aur pe trupul celui asasinat".

Ideea de sacrificiu suprem, de dăruire totală față de opera lor — ce se înscrie astăzi în rîndul valorilor naționale nepieritoare — apropie cel mai mult destinele lui Nicolae Iorga și Vasile Bogrea — de la a cărei naștere se împlinesc anul acesta o sută de ani.

7. Idem, N. Iorga. Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă, Anuarul Institutului de istorie națională, Cluj, 1924—1925, p. 701-707.
8. N. Iorga, Oameni care au fost, vol. III, București, 1936, p. 222.

Résumé

Deux documents inédits, une lettre avec une carte de visite — qui font partie de la Colection documentaire de La Maison mémoriale „Nicolas Iorga" de Botoşani — ont conduit à l'élaboration de cette succinte communication, qui surprend les interférences de deux illustres personalités de la vie roumaine scientifique et culturelle : Nicolas Iorga et Basil Bogrea.

En suivant le fil de ces deux biographies on peut distinguer des points communs qui approchent les destins de ces grands hommes.

Nés sur les memes contrées moldaves, ils ont connu une enfance sans abordance. Après qu'ils finissent les études lyc elles, les deux ont passé, l'un après l'autre, par la vie culturelle d'Iassy ou ils font des études universitaires. Puis, tous les deux se sont perfectionné dans l'étranger.

Revenu dans le pays, Nicolas Iorga devient une grande présence de la vie roumaine scientifique et culturelle et l'auteure d'une monumentale oeuvre historique.

Basil Bogrea déroule une activitée plus orale. Il fait de récherches philologiques, soutenant l'utilisation nationale des études clasiques.

L'idée de sacrifice, de dévouement totale par rapport à leur oeuvre — qui s'inscrit aujourd'hui parmi les eternelles valeures nationales — approche le plus les destins de Nicolas Iorga et Basil Bogrea.

SEMNIFICAȚIA APEI ÎN POEZIA LUI BACOVIA

LUCIAN VALEA

Cînd Bachelard elabora doctrina tetravalentă a temperamentelor poetice, nu făcea altceva decît să lege de cele patru tipuri : temperamentale clasice, patru tipuri echivalente de imaginație creatoare, pe care le stabilea în funcție de felul în care ele intrau în relație psihanalitică cu apa, focul, aerul și pămîntul. Cu alte cuvinte el punea în lumină faptul că tipurile temperamentale ale antichității se mențin în amintirea noastră inconștientă de la primitivi pînă astăzi.

Teza e cunoscută, în liniile ei mari, de mai înainte, încă, de la Jung. El e cel care consideră, vorbind despre arhetipuri, că ele își exercită forța de penetrație în cultura modernă, datorită unui subconștient colectiv, existent la marile grupuri umane, sau, cum îl numește metaforic Jung „forma generală, atemporală a sufletului". Aici se păstrează imaginile multimilenare, cele care au fost obiect al experiențelor și relațiilor umane străvechi. După același Jung, orizonturile evoluției umane — arhaic, magic, mitic, mental — trimit în conștiința noastră elemente specifice a căror trăire devine tocmai calea de a te apropia de întregul, de absolutul lumii. În *Symbolik des Geistes* (1948), Jung precizează că arhetipurile au apărut odată cu viața și le definește ca pe niște forțe psiho-vitale, avînd fiecare, roluri pozitive sau negative, în ansamblul vieții sufletești, putînd deci produce, în cazuri date, nevroza și psihoza „exact ca și organele neglijate sau rău folosite".

Pe urmele lui Jung, Bachelard ajunge la concluzia că fiecare artist care acordă atenție unui element din cele patru, nu face altceva decît să demonstreze — structural, că, prin aceasta, el exprimă o realitate arhetipală legată de un temperament oniric fundamental. Bachelard spunea : „Înainte de a fi un spectacol conștient, orice peisaj e experiență onirică. Nu privim cu pasiune estetică decît peisajele pe care le-am văzut mai întîi în vis".

Pornind de aici, el fundamentează o viziune despre arhetipurile apei în cartea sa *L'eau et les rêves Essai sur l'imagination de la matière, 1942.* Pentru stabilirea acestor arhetipuri, Bachelard recunoaște că se cere o serioasă cultură medicală dar mai ales o mare experiență a nevrozelor. Apare astfel limpede că totul, în literatură, pare să fie legat de aceste materii originare, care subjugă psihicul artistului, determinînd semnifi-

cații precise, în ansamblul sensurilor majore ale operei. Nu numai literatura ci și viața umană, în general, trebuie să se pună mereu de acord cu aceste arhetipuri, prin care conștiința noastră își caută obîrșiile, comunicînd, nemijlocit cu ele.

La noi, Blaga a fost acela, care, primul, a arătat că inconștientul administrează conștiința. Ideea ne aduce aminte de același Jung după care, inconștientul e „mamă creatoare a conștiinței" (Wandlungen ud Symbole der Libido, 1912). În concepția lui Blaga, inconștientul e depozitarul acelui factor esențial, numit *matrice stilistică* „substratul permanent pentru toate creațiile de o viață întreagă ale unui individ" și prin, factorii lui esențiali, „a creațiilor unui popor întreg". (Vezi „Orizont și stil" și, în continuare, aplicarea teoriei în „Spațiul mioritic").

În termenii psihanalitici ai lui Jung psihologia lui Bacovia era dominată de *anima,* adică de acea zonă obscură, feminină care se găsește în alcătuirea fiecărui bărbat, coexistînd cu *animus,* zonă masculină cu care se află într-o tensiune bipolară. Viața conștientă caută însă să reprime, așa cum ne arată Jung, factorul antinomic sexului : în cazul bărbatului, va fi reprimat anima ; în cazul femeii, animus. La Bacovia reprimarea conștientă a lui anima, nu se mai poate exercita de către conștiința poetului deoarece la această dominare feminină internă, de structură, care pune pecete pe toată viața și opera lui Bacovia, se adaugă dominarea externă a soției, de fapt o influențare (feminină), de o categorică factură psihanalitică, *maternă.* Poetul nu e decît un copil mare ce trebuie înconjurat cu toată înțelegerea și dragostea. În aceste condiții și ultimele posibilități de reprimare a lui *anima* de către *animus,* sînt cu desăvîrșire excluse.

Elementul material primordial, care stăpînește tiranizant psihicul lui Bacovia, este apa, adică *un principiu eminamente feminin* și matern. Așa cum arată Bachelard, pentru orice imaginație, combinarea apei cu un alt element al naturii semnifică imaginea simplă a căsătoriei, după cum, participarea apei la germinarea semințelor ne oferă o icoană maternă, genetică. Apa în toate ipostazele sale de agregare devine astfel, pentru Bacovia, elementul primordial, arhetipul, care reglează întreg universul său poetic, determinînd simbolica de bază a operei sale, de la cea cu semnificații existențiale, pentru condiția umană, pînă la cea cu precise adrese morale și sociale.

Bachelard arată că arhetipurile acționează în ambivalențe adînci și durabile, putînd provoca, în artist, reacții antinomice bine — rău, alb — negru, dorință — frică, împlinire — descompunere după cum funcționează, în inconștient, ca desfășurări *normale* sau ca niște „organe neglijate sau rău folosite", cum se exprima Jung. La Bacovia funcționarea acestor forțe psiho-vitale stă, evident, sub controlul lui *anima,* de unde și viziunea specifică a universului său liric, ca un revers al orizonturilor prementale arhaic și mitic — manifestîndu-se, prin arhetipul apei, în latura antinomică negativă — frica, descompunerea, aneantizarea. Asta înseamnă că nu vom găsi la Bacovia, nici apa limpede, superficia ca o oglindă a cerului deschizătoare de profunzimi și nici apa

primardială, din care se naşte viaţa. Cu alte cuvinte, lipseşte apa decor, atît de dragă romanticilor, ca şi apa substanţă cosmogonică, element primordial şi forţă.

Formele concrete ale apei bacoviene sunt ploaia, ninsoarea, moina, noroiul, ceaţa, umezeala, promoroaca, gheaţa. Lipsesc din poezia lui, *apele* — rîul, izvorul, lacul, marea, oceanul. Nici chiar în *Lacustră,* zona concret acvatică nu e numită Ploaia aici sugerează un timp imemorial, şi primitiv, care face să se audă *materia plîngînd,* şi piloţii grei prăbuşindu-se. În altă parte „ziua e primitivă, de taină" şi „o bolnavă fată vecină răcneşte la ploaie rîzînd" — sugerîndu-se relaţia dintre ploaie şi alienare. De asemenea şi relaţia dintre ploaie şi alcool e una tot de înstrăinare, prin uitarea în care e împinsă conştiinţa umană.

Unirea apei, cu alte elemente ale naturii, nu are la Bacovia, semnificaţia unui matrimonium. Din amestecul ei cu pămîntul, cu praful, rezultă noroiul, locul de degradare a lucrurilor, de descompunere a formelor nobile ale materiei.

Ninsoarea, zăpada, nu sugerează nicăieri, aşa cum ne-am fi aşteptat, puritatea şi candoarea. Simbolica ei cromatică nici nu mai este reţinută de poet. Căderea fulgilor, sfîrşeşte-n moină, echivalentul hibernal al noroiului. Cînd nu se transformă în moină ori cînd, nu se amestecă, la abator, cu sîngele animalelor — „Plină-i zăpada de sînge animal"), zăpada se adună în nămeţi ca de la pol, care cuprind nu numai oraşul, străzile, cîmpurile ci însăşi conştiinţa lumii, pînă cînd „ninsoarea-mprejur cu cerul s-atinge".

Ca stare de agregare, alături de zăpadă apare promoroaca bacoviană, care cuprinde clanţele uşilor ca o pecingine, şi bruma, care atacă vegetaţia grădinii, venind după ftizia cromatică a parcului, spre a-i încheia lucrarea. Dimensiunea dezagregării, sub acţiunile apei, apare limpede şi în modul în care poetul însoţeşte verbul *a ninge* cu alte vocabule determinante : ninge gri ; ninge grozav (pe cîmp la abator) ; ninge prăpădind ; ninge zoios ; ninge secular ; ninge parcă toţi muriră ; ninge cu nimic ; ninge grandios ; ning bancnote ; ning la cinematografe grave drame sociale ; ninge bogat ; ninge trist ; ninge încet ; ninge repede ; ninge peste fire, etc. Ideea de pustiu e atît de legată de ninsoare, că pînă şi pe abstracţiune poate să ningă. Exemplu : într-un *departe* nins — nu într-o depărtare ninsă.

Se poate trage de aici concluzia că Bacovia ajunge la relaţia cu socialul, căruia-i creionează o impresionantă imagine în poezia sa, prin intermediul factorilor esenţiali, ai condiţiei sale artistice. Lumea exterioară în care trăieşte poetul seamănă cu cea interioară fiind răvăşită de crize care corespund celor intime, completîndu-le. În felul acesta găsirea unei simbolistici, capabilă să pună în valoare universul social, e numai o chestiune de deplasare a viziunii bacoviene, din lănutrul înspre afară. Nu trebuie modificat nimic, ci numai adaptat, nici măcar limbajul şi terminologia poetică. Cele două universuri bacoviene — cel

interior și cel exterior — se întrepătrund și, tocmai în acest proces de fuzionare, apa cu semnificațiile ei, joacă un rol fundamental.

La nici un poet român și la foarte puțini dintre cei universali, nu se vede, ca la Bacovia, cum sufletul uman, poartă în sine, în existența sa, toate ipostazele, — cele din lungul sutelor de mii de ani — făcîndu-ne să trăim, acum și aici, în poezie, fantastica și tulburătoarea lui aventură în lume.

ARHITECTUL GEORGE MATEI CANTACUZINO ȘI ORAȘUL IAȘI

EUGENIA GRECEANU

Personalitatea arhitectului G. M. Cantacuzino (1899—1960) și rolul său în cultura românească sînt astăzi puse în lumină, pentru toate categoriile de cercetători și pentru toți cei care își iubesc țara, datorită apariției în 1977 a antologiei „Izvoare și popasuri", însoțită de un studiu introductiv care cuprinde aspectele esențiale ale creației „unuia dintre cei mai pasionați iubitori, cunoscători și interpreți ai trecutului nostru spiritual" [1]. În lumina acestui studiu și a prezentării aproape exhaustive a tot ceea ce a publicat G. M. Cantacuzino, s-ar părea că nu mai pot fi adăugate decît amănunte de mică importanță pentru întregirea imaginei unei personalități care ne apare excepțională prin două trăsături ra întîlnite :

— Îmbinarea unei gîndiri originale, neîntinată de oportunism și a unei exprimări desăvîrșite — cu capacitatea de creație arhitecturală, în forme de mare diversitate, înrudite însă prin conștiința semnificației spirituale pe care o poartă — cu sau fără intenție — construcțiile unei epoci [2] — și, implicit, a răspunderii față de cultura neamului său pe care o poartă arhitectul [3].

— Folosirea unei culturi generale demnă de un adevărat cetățean al universului (în semnificația pe care Goethe o dădea acestei noțiuni) pentru adîncirea permanentă a înțelegerii fenomenului de cultură românească — și, prin aceasta, a rădăcinilor sale sufletești în trecutul țării. Subliniem această trăsătură ieșită din comun, deoarece am constatat adesea că — în materie de arhitectură, cel puțin, — contactul cu marile ansambluri istorice ale Europei (Veneția, Paris, Florența ș. a.) conduce la o depreciere a monumentelor și a orașelor noastre, explicabilă prin lipsa de cunoștințe sau de interes pentru istoria țării, precum și prin considerarea greșită a creației urbanistic-arhitecturale drept un feno-

1. G. M. Cantacuzino, *Izvoare și popasuri*, Antologie, studiu introductiv, tabel cronologic, note și bibliografie de Adrian Anghelescu, București, 1977, p. 7.

2. *Op. cit.*, p. 38 : „...cea mai sinceră cronică a unei epoci e cronica clădită, adică totalitatea monumentelor unor vremuri, totalitate din care se exprimă însușirile unui suflet colectiv...".

3. *Op. cit.*, p. 348 : „Arhitectul întruchipează, mai mult decît oricare alt artist, vremea și societatea în care trăiește. Temele nu sînt puse de arhitecți ci de societate...".

men de artă plastică, modelată *ad libitum* de arhitecții-artiști cu puteri demiurgice.

Impresionanta investigație antologică a operei scrise de G. M. Cantacuzino pare totuși să nu fi cuprins cercetarea arhivei Direcției monumentelor istorice (înființată în 1952, pe lîngă Comitetul de Stat pentru Construcții, Arhitectură și Sistematizare, la patru ani după desființarea Comisiei Monumentelor Istorice), instituție în care G. M. Cantacuzino a îndeplinit între 1953—1956 funcția de referent (inspector) pentru monumentele istorice din Moldova. În tabelul cronologic anexat antologiei, această perioadă este caracterizată astfel : „Desfășoară în cadrul DMI o intensă activitate de catalogare a vechilor monumente și lăcașuri de artă românești" [4]. În realitate, activitatea sa a fost mult mai complexă, cuprinzînd toate formele de apărare a moștenirii noastre istorice și culturale, de la documentare, pînă la încercarea de salvare a unui cadru natural sau a unui vechi oraș.

În perioada cînd am îndeplinit eu însumi — în cadrul DMI — funcția de referent pentru jumătatea de sud a Transilvaniei (1960—1974), nu mi-am dat seama cît interes prezenta studierea avizelor și în special a referatelor redactate de G. M. Cantacuzino pentru istoria protecției monumentelor din România și pentru cunoașterea participării sale cu fapta la această acțiune. Totuși, în folosirea dosarelor cu probleme generale (sistematizare, zone de protecție ș. a.) am putut observa în fugă rolul capital care i-a revenit lui G. M. Cantacuzino în strămutarea monumentelor din zona lacului de la Bicaz, ale căror noi amplasamente le-a ales și a căror desfacere și reconstituire a urmărit-o personal. De asemenea, în întreaga perioadă de activitate a Direcției monumentelor istorice, pînă în 1960, G. M. Cantacuzino a fost singurul referent care a înfruntat laborioasa procedură legală de stabilire a zonelor de protecție, obținînd acordul autorităților locale pentru delimitări care cuprindeau întregul cadru natural al unui monument. Dăm ca exemplu mănăstirea și cetatea Neamț pentru care s-a stabilit o zonă unică, delimitată printr-un traseu care urmărește coama dealurilor ; nu este exagerat să afirmăm că datorită lui G. M. Cantacuzino putem contempla și astăzi aceste culmi ale istoriei și artei românești în peisajul imortalizat de pana lui Mihail Sadoveanu.

În mapa problemelor generale de sistematizare, am descoperit textul conferinței pe care G. M. Cantacuzino a ținut-o în ziua de 21 martie 1958 în aula Universității din Iași, pentru filiala Uniunii arhitecților, expunîndu-și punctul de vedere asupra sistematizării unui oraș pe care l-a îndrăgit pînă la sfîrșitul vieții [5]. Deși la acea dată, din motive inde-

4. *Op. cit.*, p. 510.

5. Ultima creație arhitecturală a lui G. M. Cantacuzino se află în cadrul ansamblului mitropoliei din Iași. La ea se referă autorul într-o scrisoare din 25.I. 1960 (anul morții sale), adresată lui Oscar Han : „Eu lucrez cu înverșunare și încerc a pune un surîs latin pe fața gravă a acestui vechi oraș. Îmi permit a vă trimite un fragment din ansamblul arhitectural pe care-l ridic la capătul terasei naturale a Iașului în fața văii Bahluiului. Construiesc două corpuri similare, dintre care cel din fotografie e singur terminat. În spațiul dintre aceste corpuri

pendente de voința sa, părăsise Direcția monumentelor istorice devenind salariat al Mitropoliei Moldovei, G. M. Cantacuzino a depus un exemplar al conferinței la DMI, cu speranța că va apăra astfel mai bine cel mai vast și cel mai complex ansamblu istoric al Moldovei. Pe prima pagină a textului, directorul general al monumentelor istorice, arhitectul academician Duiliu Marcu, a notat: „Este cel mai frumos imn ce s-a cîntat Iașului de către un îndrăgostit al frumosului, un „exaltat" cum se numește singur prietenul G. M. Cantacuzino". Observația este corectă numai în ceea ce privește calitatea literară excepțională, întrucît textul întrunește un mănunchi de calități care exclud exaltarea, dovedind atît înțelegerea semnificațiilor istorice ale creației urbane românești, în contextul culturii europene, cît și grija pentru păstrarea organismului viu al orașului încărcat de istorie — și nu doar a unor fragmnete selecționate arbitrar și sărăcite de semnificație prin izolarea într-o structură străină de ce a fost mai înainte.

Dacă recomandările marelui artist și gînditor român ar fi fost luate în seamă, Iașul ar fi putut deveni un centru de atracție al turismului cultural — comparabil, pentru țara noastră, sub aspect estetic, cu Sibiu, Sighișoara sau Brașov, dar care ar fi vădit concomitent organizarea socială, economică și politică a unuia dintre cele mai importante orașe medievale românești. Dar pledoaria sa pentru a revitalizare a Iașilor, efectuată în spiritul măsurilor adoptate în țările socialiste pentru anasmblurile istorice, a rămas fără ecou. Intervențiile radicale desfășurate pe parcursul a 24 de ani au urmat metoda „selectivă" aplicată la Suceava și la Piatra Neamț, cu rezultatul transformării Iașilor într-un domeniu de înfruntare antagonică dintre vechi și nou, cu monumente istorice izolate între construcții moderne, a căror înălțime urmărește intenționat concurența cu dominantele istorice ale siluetei orașului, atunci cînd nu reușește să le ascundă.

O imagine concludentă a situației actuale a Iașilor este oferită de numărul 2-3 din 1981 al revistei „Arhitectura", dedicat municipiului respectiv. Pe lîngă fotografiile panoramice (de exemplu, imaginea de la p. 10-11), prezintă un deosebit interes ancheta-dialog intitulată „Își spun cuvîntul arhitecții ieșeni" (p. 32-36), din care reiese limpede faptul că aproape nimic din ceea ce s-a proiectat și executat nu a avut în vedere armonizarea cu ansamblul moștenit sau — cel puțin — păstrarea nealterată a valorilor siluetei orașului, atît de convingător sintetizate de G. M. Cantacuzino în 1958. Și mai îngrijorătoare — pentru ce a mai rămas din vechiul Iași, dar și pentru soarta tuturor orașelor țării noastre —

---

simetric dispuse se vor dezvolta scări, fîntîni și terase care vor sui spre Catedrală și vor forma cu acest monument un vast ansamblu... Peisajul de aici mă încîntă și mereu mă îndeamnă să pictez, ceea ce fac metodic..." *(op. cit.*, p. 7).

Ansamblul clădirii administrative a mitropoliei a fost terminat în 1962, pă-s trîndu-se „surîsul latin" al arhitecturii de spirit palladian, care — în mod surprinzător, este atribuită comanditarului, fără menționarea ilustrului autor al proiectului, în monografia dedicată mitropoliei Iașilor — vezi Preot Scarlat Porcescu, *Catedrala mitropolitană din Iași*, Iași, 1977, p. 118.

este lipsa unor principii de cîntărire a valorilor arhitectonice şi urbanistice moştenite, lipsă pe care o atribuim în primul rînd învăţămîntului superior de arhitectură. Două exemple extrase din ancheta amintită sînt suficiente pentru a demonstra dezorientarea teoretică a arhitecţilor :

1. Casa de modă şi „Casa cărţii" sînt prezentate de arh. Aurel Vişan drept reuşite ale arhitecturii contemporane, deşi prima s-a ridicat agresiv într-un valoros front medieval al zonei de comerţ, iar cea de a doua a fost implantată polemi *peste drum de biserica Trei Ierarhi,* îndreptăţind afirmaţia arhitectului Nicolae Munteanu cu privire la modul de punere în valoare a monumentelor ieşene : „Biserica Trei Ierarhi pare şi ea a fi compromisă definitiv din cauza unei arhitecturi noi, lipsită de valoare şi mai ales de bnu simţ — vezi Casa cărţii". O părere cu totul apusă apare la arh. Ovidiu Alexeievici, care afirmă cu seninătate că „monumentele de arhitectură ale Iaşului sînt evidenţiate corect în structura urbană" (ca şi cum structura urbană nu poate fi decît o creaţie prin definiţie modernă), dar trebuie ţinut seama de faptul că opinia aparţine celui de al doilea autor al proiectului „casei cărţii".

2. Cu privire la sistematizarea zonei centrale a oraşului, arh. Vasile Nacu atrage atenţia asupra identităţii zonei cu centrul medieval al cetăţii de scaun şi consideră ca atare necesară integrarea cu deosebită atenţie a monumentelor istorice (deziderat menţinut în limite foarte modeste, întrucît într-o asemenea zonă se recomandă integrarea cu deosebită atenţie a *construcţiilor noi* în structura urbană *moştenită).* În totală contradicţie cu această prudenţă elementară, arhitectul Cristian Constantinescu (autorul principal al proiectului „Casei cărţii") face o afirmaţie pe care o găsim uluitoare : „Beneficiem de *un mare maidan* (s.n.) la îndemîna noastră, dar pentru a se ajunge la o reuşită este necesară neîngrădirea creaţiei, a nu se gîndi numai prin prisma preţului plafon. Restul depinde de cerinţele actuale ale beneficiarilor şi de un studiu multiprofesional aprofundat". Avînd în vedere desconsiderarea oraşului vechi implicată în rnîdurile de mai sus, avem certitudinea că, printre profesiunile la care ar apela eventual arhitectul făcător de oraşe noi, nu figurează nici istorici, nici arheologi şi nici arhitecţi care să fi dovedit *prin fapte* cunoaşterea şi preţuirea urbanismului medieval românesc, sau cel puţin a vechii arhitecturi româneşti.

Faţă de acest amestec haotic, în care bunul simţ şi cultura generală individuală se confruntă cu ignorarea culturii urbane româneşti, considerăm că publicarea textului integral al conferinţei lui G. M. Cantacuzino este în măsură să salveze — nu numai ceea ce mai există la Iaşi din ansamblul istoric, dar şi centrele sau nucleele istorice încă nealterate din întreaga ţară, avînd în vedere cuprinderea tuturor aspectelor la care trebuie să mediteze cel angajat în dificila operaţie de restructurare a oraşelor vechi.

ORAȘUL IAȘI : UN PEISAGIU

Conferință ținută în ziua de 21 martie 1958, în aula Universității din Iași (pentru Uniunea arhitecților)

Orașul Iași a trecut de mult în literatură ca o temă în care poezia se simte la largul ei. Dacă poeții l-au cîntat, nuveliștii și romancierii i-au schițat pitorescul melancolioc, dacă istoricii i-au evocat trecutul și arheologii i-au cercetat monumentele, vechiul oraș moldovenesc nu ocupă totuși în viața artistică a României și a civilizației Românești locul care în mod firesc îi revine. Aș vrea, în această scurtă expunere, să reiau o veche preocupare a mea privitor la destinul Iașilor și mai ales la semnificația acestui oraș în problemele artei românești.

Am frecventat acest oraș o viață întreagă, dar fără a-l fi locuit statornic vreodată. El face însă parte din primele mele impresii de artă și el m-a pus în fața unor subiecte de meditație care au influențat hotărîtor convingerile mele privitoare la formațiunea artei românești. Insist asupra cuvîntului românesc — și nu moldovenesc, fiindcă — precum voi încerca să demonstrez — Iașiul depășește prin însemnătatea lui un fenomen local sau regional. Dintre toate orașele românești, Iașiul este cel mai românesc, adică cel în care s-au săvîrșit într-un spirit de continuitate o serie de manifestări și experiențe ale unei societăți așezate la răspîntia drumurilor venind din orient, occident, nord și sud. Pe aceste drumuri n-au venit numai mărfuri sau armate, dar și idei — și deci, influențe. Ceea ce este deosebit în Iași, e că aicea influențele se echilibrează, nici una nu domină (cel puțin, multă vreme) în mod suveran, lăsînd creației liberă cale spre înfăptuiri armonioase. Căci influențele sînt interesante atîta vreme cît ele fac parte din materialele întrebuințate de vlaga creatoare. O artă care ar fi un conglomerat de influențe, n-ar mai fi o artă, dar o barbară îngrămădire de elemente heterogene, ceea ce arta românească — atît din Moldova, cît și din Muntenia — n-a fost niciodată. Voi lăsa, deci, savanților să vă vorbească despre influențe și să facă la rece, ca pe un cadavru, repartiția sistematică a înrîuririlor, clasate ca florile uscate într-un ierbar. Istoricii artei au abuzat, după părerea mea, de două teme care riscă adesea să golească înfăptuirile plastice de orice semnificație și viață : influențele și decadențele. Afară de rare și scurte momente de împlinire, totul pentru ei e decădere, precum totul la ei e o savantă, subtilă și complicată combinație a influențelor. Oricare ar fi însă teoriile lor și oricît ar fi ele de documentate, un lucru rămîne incontestabil : că o operă devine un obiect de artă prin elementele noi pe care (pe vrute sau nevrute) le poartă în ea și prin care depășește influențele ce stau la geneza obîrșiei sale. Aș vrea să spun — nu atît ce se întîlnește la Iași adus din diferitele colțuri ale lumii, dar mai mult să vorbesc despre ceea ce nu se găsește decît la Iași și nicăieri în altă parte. Nu va fi poate prea mult de spus, dar cel puțin, cred, ceea ce în primul rînd ne interesează, precum ne interesează în fiecare din noi — nu atît bogăția memoriei saturată de învățătură, cît imboldul

vital și creator care dă această linie, acea rîvnă a desăvîrșirii, acel stil aparte al vieții și muncii noastre.

Iașul în primul rînd este un peisagiu. Zic peisagiu — și nu priveliște — conștient că prefer un neologism unui cuvînt neaoș românesc, dar cuvîntul *peisagiu* mă mulțumește mai bine, căci el conține parcă acea noțiune mai precisă a cuvîntului francuzesc *paysage*, care vine de la *paps* și *visage*, adică țară și obrazul unei țări anumite, deci a unui anumit lucru — mai conturat, mai desenat și mai precis. Și Iașul tocmai îmi pare a fi — nu o simplă priveliște sau o înfățișare, ci o fizionomie a unei țări, a unui neam, expresia unei aliențe între om și natură, între elementele geografice și veleitățile umane, o umanizare lentă și stăruitoare a cinci veacuri de stăruitoare rîvnă, o expresie a omeniei românești.

Am spus că Iașul este un peisagiu. Să-l privim întîi așa cum apare călătorului care vine dinspre Vaslui, atuncea cînd începe să coboare povîrnișurile stîncoase de la Repedea. De pe acest masiv, care domină toată regiunea deluroasă ce se întinde pînă la Prut, se văd mai întîi — ca mari nave ancorate în larg — mănăstirile Cetățuia, Galata și Frumoasa, pe cînd celelalte biserici sînt toate retrase între colinele Copoului și Tătărașului, pe platoul natural care domină valea Bahluiului, cum sînt corăbiile într-un port bine adăpostit. Această imagine e cu atît mai vie, cu cît umbrele pricinuite de razele piezișe ale dimineții sau ale serii acoperă vîlcelele ca niște ape adînci. Accentele nenumăratelor turle care sclipesc în lumină, țîșnind din desișul umbrarelor și caselor răspîndite în grădini, masiva siluetă a Goliei, a Mitropoliei, campanilul de la Barboi, romantica siluetă a palatului administrativ și calupul universității — se armonizează în diversitatea lor datorită luminii, terenului accidentat, vegetației — și poate, mai ales, fiindcă din prima vedere se simte o irerarhie a formelor, o diversitate de forme, prilejuite de diversitatea monumentelor. Locuințele sînt mici, instituțiile civile sau bisericești sînt monumentale. Spațiile din jurul monumentelor mai însemnate sînt vaste, cu toate că în general străzile sînt înguste. Orașul nu este hotărnicit cu precizie. El se pierde încet în natură și pădurile sînt aproape. Vile apar prin coclauri, se ridică pe movile, creînd spre Hlincea, Bucium și Bîrnova o întreagă regiune de locuințe răspîndite prin livezi și vii.

Dacă privim orașul venind dinspre Prut, pe șoseaua Unghenilor, Iașul are cu totul altă înfățișare. Turle și clopotnițe apar îngrămădite și strînse, ca lăncile înfipte în pămînt ale unei tabere. Silueta orașului care, de sus, ne părea molcomă și pașnică, se ivește deodată ca o afirmare eroică, ca ideograma unei epopei.

Cînd coborîm de pe podgoriile Copoului, încet, în sens invers, avînd de data aceasta ca fundal masivul Repedei, în fața căruia Cetățuia acum va domina orașul strîns în jurul turnului Goliei, ce se ridică masiv ca un donjon, Iașul va apare în deplina sa măreție, dispunîndu-și arhitecturile

prin diversele denivelări ale terenului, cu variațiunile lor de mase și jocurile lor de umbre și lumină.

Dar cine va sui pînă înspre ultimele case ale dealului Tătărașilor și se va întoarce, pentru a cuprinde întreaga desfășurare a Iașilor pe colinele sale, va vedea desenul subtil, nervos și fin al unei întregi lumi de forme, cînd svelte, cînd masive, cînd rotunjite în curbe grațioase, cînd ivite din jocuri de volume simple, cînd precise, cînd estompate de umbre, cînd dominante, cînd discrete, — dar toate în perfectă armonie cu zarea deluroasă, cu pădurile și cu cerul. Am zis desen, căci din partea aceea Iașul ajunge să fie privit mai arhitectural, cu toate formele sale informante care vorbesc cugetării, am zis desen căci dacă cumva am luat creionul și am tras pe hîrtie armonia spațială care se desfășoară în fața noastră, am simți cum proporțiile se regăsesc de la un monument la altul și cum contrastele afirmă armoniile, cum formele se înrudesc sau se opun, decurg una din alta, se completează, se amplifică sau se echilibrează, fiind totuși toate orchestrate după același ritm. E în toată această înfățișare ceva continuu și unitar care e greu de definit, dar care pătrunde în noi pe căile intuiției.

Sîntem în fața unei prezențe care emană din forme, din aceste forme care s-au încetățenit în acel spațiu și în acea lumină. Și această prezență este stilul, stilul unei întregi istorii, unei culturi și unei civilizații. Și zic istorie, fiindcă e vorba de o lungă desfășurare în timp a unei înlănțuiri de evenimente care s-au întîmplat în acel oraș, — și zic civilizație, fiindcă e vorba de o societate care a făcut și respectat legi, care a avut năzuințe stăruitor urmărite — și zic cultură, fiindcă această comunitate românească și-a afirmat tendințele sale și voința de a fi — în forme, în slove și grai.

Căci de vom pătrunde acum în acel oraș cu străzi umbrite și pline de povești, spre a cerceta mai de aproape adevărul păstrat printre zidurile sale, vom vedea confirmate ceea ce peisajul de ansamblu ne sugerase dintîi. În primul rînd, Iașul n-a fost nici la obîrșia lui, nici mai tîrziu, numai un tîrg, o cetate, sau numai o reședință domnească, sau un oraș bisericesc, sau un oraș de breslași, sau — mai aproape de noi — un oraș de profesori și de pensionari. El a fost mereu mai toate acestea deodată. El este rezultatul, produsul, unui efort al unei societăți complete, în care viața breslelor — mai ales — a fost îndeosebi de intensă. Făcînd această afirmație, aș vrea să precizez că este o breaslă, sau — mai bine zis — ce au fost breslele în epoca feudală și a prelungirilor sale feudale. Acest cuvînt, adesea întrebuințat greșit, a pricinuit nenumărate și inutile polemici și neînțelegeri, fiindcă conceptul lui nu fusese analizat. Față de importanța breslelor în epoca feudală și Renaștere, aș vrea să analizez în treacăt noțiunea acestui cuvînt.

Breslele există din antichitate ca formație de interese comune. În Grecia antică, artizanii nu erau mai niciodată sclavi, dar în împărăția romană, majoritatea mîinii de lucru căzuse în sclavie. Acești sclavi muncitori și artizani se organizară în societăți, secrete întîi și fățișe pe urmă, spre a putea apăra interesele lor profesionale. Aceste organizații păstrau secretul profesional, secretul metodelor de lucru și erau totodată

societăți de ajutor mutual și de apărare față de oamenii liberi și de legile lor asupritoare. Aceste societăți cu caracter mistic și profesional au început în Asia. Prin Siria, s-au răspîndit în toată lumea mediteraneană. Cînd imperiul roman se prăbușește și începe să se organizeze lumea feudală, — corporațiile refugiate în orașele care se restrîng la un minimum de populație în dosul zidurilor lor, — aceste societăți se înjgheabă cu mai multă tărie și corporațiile împînzesc Europa cu echipele lor. Dintre aceste corporații, sau bresle cum le zicem noi, una din cele mai importante a fost aceea a constructorilor. Evul Mediu, atît de fărîmițat din punct de vedere al hotarelor politice, are totuși o intensă viață internațională de schimburi de idei, de mărfuri și de oameni. Nici odată hotarele țărilor n-au fost mai puțin etanșe. Lumea medievală avea trei organizații interstatale, care coexistau și conlucrau cîteodată : prima era organizația militară feudală, care menținu pînă la tiranie disciplina socială, împotriva ultimelor invazii barbare, — a doua era biserica, cu nenumăratele sale mănăstiri și eparhii — și, în al treilea rînd, corporațiile de muncitori și artizani de toate soiurile, care formau partea cea mai activă a populației. Munca constructivă a epocii feudale e datoria lor. Aceste bresle cu nenumărații lor membri fabricau mărfuri, construiau tot ce era de construit, dominînd foarte repede piața produselor și a schimburilor. Ei, în lupta surdă sau fățișă cu stăpînitorii feudali, au fost apărătorii drepturilor lor civice și a libertății orașelor. Ei sînt înfăptuitorii catedralelor și burgurilor. Niciodată pînă atunci munca nu fusese atît de bine organizată și mîna de lucru mai conștiincios selecționată. Ei au dat prin activitatea lor o înfățișare unitară Europei. Pe majoritatea bisericilor lui Ștefan cel Mare și ale lui Petru Rareș s-au găsit semnele lapidare ale marilor corporații de constructori. Iașul de la începutul vieții sale a fost un oraș de breslași, un oraș de orășeni — și nu de semi-rurali, ca în majoritatea tîrgurilor. Deci a fost un oraș bogat și de trai bun. El n-a fost numai un oraș aristocratic, de reședințe boierești, ci un oraș de artizani și de comercianți. Multe din bisericile ieșene au fost ridicate de bresle, care erau grupate cu locuințele în cartiere a căror denumire a rămas unor străzi : curelari, sărăriei, pecurari, olari, pielari etc. Între Constantinopol-Iași-Kiev-Lemberg-Praga-Sibiu, erau veșnic schimburi. Cînd Iașul devine scaun domnesc, își primește podoaba de mănăstiri și palate. Dar nu vreau să refac istoria Iașilor. Am vrut numai, făcînd o incursiune în istorie, să explic mai bine umanitatea care a produs acest decor, care a întemeiat această veche așezare. Se zice adesea că în trecut noi am fost un popor de păstori, lucru care este adevărat în parte. Cu această ocazie, se întemeiază o întreagă literatură sentimentală care evocă păstorul cîntînd doina din fluier. Dar acești ciobani saau pecurari, care își duceau turmele peste hotare și păstoreau din Caucaz pînă în Pind, erau oameni de acțiune, de cutezanță și de răbdare, care aveau punctele lor de sprijin și de retragere în munți, piețele lor de desfacere în orașe și în porturi, care duceau o viață grea — nici decum contemplativă —, își organizau industria lor de brînzeturi, tăbăcirea pieilor și vînzarea blănurilor. Acești oameni nu semănau cu ciobanul semănătorist al lui Grigorescu.

Duceau războaie, se apărau în lungile și depărtatele lor transhumanțe, sau mulți din ei trăiau organizați ca o breaslă și întemeiau orașe. În acest sens, legenda lui Bucur are cu siguranță un substrat istoric și acțiunea lor în înființarea Bucureștilor e probabilă. Breslele de altfel nu se compuneau numai din români. În această lume orășenească se întîlneau străini, adesea destul de numeroși pentru a se constitui în colonii, cum au fost între alții armenii, care au participat dintr-un început la toată istoria Moldovei. În această lume diversă, viața religioasă avea un rol hotărîtor în toate amănuntele datinilor, dominînd și cultura acestei societăți și dînd tradiția odată cu morala. Se zice însă mereu că toată cultura noastră veche e exclusiv bisericească. Nici asta nu este în întregime adevărat. Breslele aveau tradițiile lor. Și tradiția, în domeniul artelor și tehnicelor, nu înseamnă decît suma experiențelor verificate și recunoscute folositoare. Există de pe atunci o arhitectură laică și o cultură laică, cu toate că marile teme ale gîndirii nu ieșeau din cadrul religiei. Dar există de pe atunci o foarte puternică tradiție populară de imemorială obîrșie, care a fost întotdeauna activă în toate manifestările artei noastre vechi, fie că este vorba de pictură, fie de arhitectură. Așa se explică cum maeștrii veniți cîteodată din Ardeal sau Boemia construiau totuși după principii și forme locale. Așa se explică cum formele bizantine sau gotice au fost impuse sensibilității și gustului țării.

Printre numeroasele păreri care circulă asupra istoriei și culturii noastre, ca aceea că românul este născut poet, mai există credința că istoria poporului românesc — în general — și istoria artei românești, în particular, s-a dezvoltat după legi cu totul aparte ca, de exemplu, că la noi n-au fost bresle decît prea puțin și că n-au avut un rol real în cultura noastră. Ori, de îndată ce se admite că în România breslele au existat ca în orice altă societate feudală, problemele maeștrilor și artizanilor se clarifică și participarea vie și continuă a poporului în cultura noastră se explică pînă la evidență.

Am insistat cam mult asupra acestei probleme a breslelor și mă văd obligat a reveni mereu la ea, căci fără deslegarea ei nu se explică nașterea și viața orașelor medievale. Căci orașele nu se fac nici de boieri, nici de voievozi, mai ales cînd e vorba de orașe deschise, care n-au fost cetăți niciodată, adică n-au fost înconjurate de ziduri, avînd însă unele cetăți pe lîngă ele, cum a fost la Suceava (Iașul n-a avut, după cîte știu, nici un castel fortificat). Din acest punct de vedere, Iașul — ca toate orașele din Moldova și Muntenia — n-a fost un oraș feudal, prins într-o armură de ziduri. Existau însă insule fortificate, cum erau mănăstirile din interiorul și din împrejurimile orașului, precum și curtea domnească. Această alianță între spiritul religios și militar caracterizează toată feudalitatea, inclusiv mănăstirile românești — și aceste mănăstiri așezate împreejurul Iașilor sau în interiorul orașului îi dau specificul său pitoresc.

Dar să analizăm cîteva momente : un edificiu mic, dar de o deosebită însemnătate e Sf. Nicolae, fosta capelă a curții domnești, care era cuprinsă odată între zidurile de apărare ale reședinței voivodale. Acest

monument — chiar după restaurarea cam radicală pe care a suferit-o — păstrează în sveltețea sa caracteristicile artei moldovenești. E o construcție monumentală de dimensiuni mici, în care jocul interior al bolților are o directă și logică consecință asupra formelor exterioare, în care variația de culoare a maerialelor e complectată și îmbogățită de pictură. Această arhitectură cu plan și bolți de înrudire structurală bizantină are totuși o siluetă aparte, o siluetă gotică, aeriană și subtilă, în care ceva din optimismul Renașterii apare. Planul bizantin, remaniat după nevoile și concepția locală, a primit aici o formă exterioară în armonie cu peisajul și natura ambiantă, în armonie cu omul care trăia pe aceste teritorii în funcția unor datini vechi și experiențe închegate, a cărui tehnicitate se eliberase de mult de orice neîndemînare primitivă. Acest fel de a concepe armonia spațială, care se chiamă arhitectura, e rezultatul unor veacuri de experiențe duse cu rîvnă, la Baia și în văile Carpaților, experiențe care s-au făcut cu modestele mijloace populare ale arhitecturii de lemn și ale căror forme au fost cu pricepere transpuse în piatră și însușite pe urmă de meșterii breslelor, pentru a desăvîrși acele arhitecturi care se socotesc printre cele mai originale afirmații ale acestor vremuri.

Nu departe de Sf. Nicolae Domnesc a lui Ștefan cel Mare, se ridică vestita biserică a Trei Ierarhilor, în care tradițiile construcțiilor moldovenești sînt menținute mai departe, în ceea ce privește proporțiile și formele de un geometrism încă riguros. O bogată ornamentație orientală înveșmîntează aceste forme, fără a îi reduce calitatea proporțiilor. De pe terasa Trei Ierarhilor lui Vasile Lupu se zăresc celelalte două monumente înrudite, Galata și Cetățuia.

Edificiul însă care domină silueta Iașului, compoziția arhitecturală de cea mai mare amploare, unul din cele mai măreț monumente din țară — e Golia, cu incinta, turnul și biserica din piatră albă și cu bolți ușoare ca niște corturi întinse, Golia în care — mai mult, poate, decît la Trei Ierarhi — Vasile Lupu a pus să i se întipărească ambiția nemăsurată și pasiunea lui pentru fast. Se zice că Petru cel Mare, privind această surprinzătoare realizare, ar fi spus că este rezultatul întîlnirii înrîuririlor rusești cu cele occidentale și orientale. Această caracterizare e valabilă — nu numai pentru Golia, dar pentru Iașul întreg. În epoca aceea eclectică, pe lîngă monumente de tradiție moldovenească — ca Trei Ierarhi, de un stil compozit — ca Golia, se mai ridică un alt edificiu, cu totul aparte — Sf. Sava, după premise pur orientale și balcanice.

N-aș dori să continui această analiză și această enumerare. Am vrut numai să vorbesc despre esențialul, despre ceea ce caracterizează și diferențiază Iașul de toate celelalte orașe de pe teritoriul țării, acest oraș care, la răspîntia influențelor, și-a spus cuvîntul. Pe cînd Suceava rămîne exclusiv orașul feudal al lui Ștefan cel Mare și Rareș, Iașul este cetatea lui Lăpușneanu și Vasile Lupu, oraș care întruchipează — mai mult decît eposul vitejiei — un imens potențial de visuri și rîvne neîndeplinite.

Dar mă veți întreba : Iașul nu e decît o colecție de mănăstiri și de biserici ? Să nu uităm că, pe vremea cînd au fost zidite, bisericile depă-

şeau cu mult semnificaţia şi utilitatea lor religioasă, avînd adesea şi semnificaţii de trofee.

Dar ceea ce caracterzează Iaşul sînt şi vastele sale locuinţe care ating cîteodată dimensiuni palaţiale, cum e casa lui Alexandru Cuza, casa în care se găseşte astăzi maternitatea, muzeul de ştiinţe naturale, fostul palat domnesc al lui Mihail Sturza, casa în care e azi un cămin lîngă statuia lui Miron Costin şi atîtea alte case mai mari sau mai mici, sau instituţii ca Spiridonia, care toate poartă tiparul acelui clasicism care a înflorit în Rusia după războaiele napoleoniene şi care, după Eterie, s-a răspîndit şi la noi, şi pe care noi l-am adoptat atît pentru biserici cît şi pentru locuinţe, cum se poate vedea la Frumoasa. Bisericile şi mănăstirile sînt numeroase, prilejuind cele mai importante monumente arhitecturale din peisajul ieşean ; spiritul unitar şi armonios în care e concepută locuinţa, simplele case de la Iaşi, care se înşiră fără pretenţie de-a lungul străzilor sau se ridică în verdeaţa grădinilor, alcătuiesc un cadru urban variat, pitoresc şi intim, care tinde să dispară. Printre aceste arhitecturi minore, dar plăcute, se ridică ici colea case de dimensiuni palaţiale de care am vorbit, de o frumoasă ordonanţă clasică, ale căror faţade exprimă o generoasă repartizare a spaţiilor interioare.

Căci nu este vorba numai de faţade în arhitectură. Generatorul de forme este planul şi casa moldovenească — cu încăperile repartizate foarte simplu şi întotdeauna bine luminate şi accesibile prin scări sau degajamente vaste — a atras în trecut atenţia unor călători iluştri cum a fost Ligne, celebrul peisagist amator şi feldmareşal, de meserie, în serviciul Mariei Theresia, precum înfăţişarea generală a Iaşului impresionase pe ţarul Petru cel Mare. Ligne scrie în memoriile sale că el consideră planul casei moldoveneşti ca un exemplu de bună şi bine socotită arhitectură. Şi Ligne (prince de Ligne, emigrat din Franţa în 1789) cunoştea Europa toată ca grădina lui. Deci părerea lui poate să nu ne lase nepăsători. Această părere merită să fie extinsă de noi şi asupra caselor mai modeste, sau cîteodată foarte modeste, care au toate aceeaşi caracteristică de luminozitate şi acel aspect de bună cuviinţă, care păstrează adesea farmecul şi calităţile artei populare, încadrîndu-se totuşi în decorul urban.

Dar au mai fost acele hanuri cu portale boltite şi curţi înconjurate de arcade, amintind anticele caravanseraiuri, mai sînt casele cu dugheni împodobite de ciudate balcoane din fier bătut, mai sînt vechi depozite de mărfuri sau ateliere boltite care din greşală au scăpat de tîrnăcoapele edilităţii, mai sînt vechile cimitire acoperite de umbră în care se întîlnesc morminte şi mauzolee, cruci şi statui din diverse vremuri. Şi în unele străzi se mai întîlnesc cîte odată frumoase fîntîni în stilul lor baroc sau clasic, sculptate cu grijă în piatră sau marmoră, dar ale căror guri de apă mai toate au secat de mult. Căci Iaşul a fost un oraş bine canalizat din vremuri. Se mai întîlnesc ici colo vechi cisterne, goale acum, care primeau apa prin canale de piatră.

Într-un cuvînt, ceea ce este interesant la Iaşi sînt urmele şi mărturiile unei vieţi calitative. Cum vă spuneam înainte : un stil. Iaşul are

stil, un stil aparte care nu se definește, ca mai toate lucrurile esențiale. Am crezut adesea că motive sentimentale m-au făcut să privesc capitala Moldovei cu îngăduință și exaltare. Dar vremea a trecut, luînd cu ea puțina exaltare ed care am suferit și rarele îngăduinți de care m-am împiedicat. Am căutat întotdeauna să cultiv spiritul meu critic, am comparat, am studiat și am cumpănit chestiunile privitoare culturii și artei românești. Iașul a rezistat la toate și cînd m-am întors, fie din Ispahan, fie din Florența, n-am avut niciodată ceva de suprimat din temele mele admirative privitoare la acel oraș așezat atît de fericit printre colinele și vîlcelele sale.

Ultimul război ar fi putut să-l distrugă. Furtuna a trecut peste el cruțîndu-l în mare parte. Care este viitorul lui ?

Iașului i se dă o importanță cu totul specială, căci sînt unele lucruri vechi și venerabile care merită un tratament special. În drumuirea lor, spre viitor, tinerele generații trebuie să le respecte. Progresul are nevoie și el de pietre de hotar pentru a putea mai tîrziu să măsoare cu ochiul, uitîndu-se înapoi, întinderea cuceririlor sale. Și pe urmă, în viața unui popor există și permanențe. Dacă totul realmente este mișcare, ca să putem aprecia această mișcare trebuie să avem puncte fixe de comparație. Ori eu mă întreb dacă Florența și Ispahanul au nevoie neapărat de o violentă sistematizare. Dacă un plan de ocrotire și complectare n-ar fi suficient. Mi se va răspunde cu siguranță că Ispahanul și Florența au o altă importanță, ceea ce este foarte posibil. Însă în țară, un alt oraș ca Iașul noi nu avem. În așteptarea realizărilor viitoare, să luăm în considerație ce a fost și, între altele, ce a fost și este al nostru, croit pe măsura noastră, de noi pentru noi, la scara năzuințelor și posibilităților noastre.

Iașul are nevoie să fie ocrotit mai mult decît sistematizat, căci sistematizat a fost de istorie. Iașul n-are nevoie să fie prea mult mărit. Nici din punct de vedere economic regiunea Iași nu poate fi împovărată cu un prea mare oraș. Iașul n-are nevoie de mari perspective, căci arhitectura lui n-are nevoie de prea multe mari artere de circulație, fiindcă nu e de dorit ca Iașul să depășească o sută cincizeci de mii de locuitori, fiindcă nu e de dorit în general ca orașele să se mărească peste măsură, acolo unde lucrul acesta nu e aproape obligatoriu sau inevitabil. Marea calitate a Iașului e de a fi la scara omului, de a fi unitar, de a forma, cum am spus la început, un peisaj care trebuie păstrat cu toate împrejurimile sale. Aceste împrejurimi trebuiesc ocrotite cum sînt ocrotite împrejurimile Romei, vestita campagna Romana. Am emis de multe ori părerea că Iașul în întregimea lui ar trebui decretat monument istoric, păzit și îngrijit ca atare. Căci un monument istoric e cu atît mai interesant cu cît e păstrat în ambianța naturii sale. Dar cînd un grup întreg de monumente valoroase și de ansambluri arhitecturale se găsesc în același peisaj, printre arhitecturi care merită și ele să fie păstrate, cînd însăși natura ajută la punerea în valoare a tuturor acestor lucruri, cred că acest tot trebuie păstrat pe cît se poate așa cum e, restaurat și ameliorat în caracterul lui. Atît în U.R.S.S., Ungaria, cît și în Polonia și Cehoslovacia, astfel de măsuri s-au luat. Vechile cartiere din Varșovia,

nu numai căâ au fost restaurate, dar şi reconstruite. Cracovia la fel a fost restabilită în vechea ei splendoare, castelele şi parcurile refăcute fiind considerate ca un bun al poporului.

Noi ne plîngem mereu că n-avem arhitectură civilă. Dar cînd avem un oraş vechi, construit într-un spirit autohton, nu-l vedem şi nu-l păstrăm. Şi asta fiindcă ne lovim de anumite idei gata făcute şi necontrolate, care s-au înrădăcinat în concepţia pe care o avem asupra propriei noastre ţări. Se zice mereu că ţările româneşti n-au cunoscut şi n-au participat la o artă şi cultură clasică, şi că tot ce nu e de obîrşie (în parte cel puţin) bizantină nu este românesc. Nimic mai greşit. Fenomenul post-Renaştere de arhitectură palladiană s-a resimţit la noi ca şi în Rusia. El a fost adoptat cu măreţie în Rusia şi mai modest, cu un caracter aparte, la noi şi mai ales în Moldova. Această arhitectură e în cea mai mare parte arhitectura Iaşilor, tot aşa de românească ca şi cea de obîrşie bizantină sau gotică. Dar nu vreau să ridic noi probleme şi să deschid alte paranteze.

Iaşul trebuie în primul rînd cunoscut şi cercetat cu creionul în mînă şi inventariat cu grijă. În majoritatea cazurilor, cei care se duc să viziteze acest oraş rămîn nedumeriţi şi se întorc zicîndu-mi că n-au văzut acolo tot ce am văzut eu. Totuşi nu cred că exagerez. Am ajuns la aceste concluzii după cercetări şi verificări. Rămîne numai, cred eu, ca noi să ne luăm în serios trecutul şi cultura noastră (aşa cum fac vecinii noştri). Trebuie să ne obişnuim a vedea realităţile noastre proprii şi — odată privite — să le luăm în consideraţie, în lumina unei critici care va şti să biruie vechile prejudecăţi.

Dar viitorul ? Iaşul e numai un oraş al trecutului, Iaşul e numai un oraş de artă, numai un oraş de turism ? Nu se poate, vor răspunde autorităţile edilitare şi statale — şi vor avea perfectă dreptate. Viaţa unui oraş nu se opreşte pentru motive estetice sau arheologice, atîta timp cît un oraş este viu ca Iaşul, cu tendinţa de mărire a populaţiei, a industriilor, a şcolilor şi instituţiilor. Şi atunci ce e de făcut, căci vechile locuinţe sînt insuficiente, în parte distruse de război, în parte ruinate de uzură.

Răspunsul meu e simplu : prezenţa unor lucruri frumoase din trecut nu poate reprezenta o piedică pentru îndestularea nevoilor prezente, dar — dimpotrivă — va da prilejul creării unui oraş mai aparte, de o reală originalitate. Mulţi cred şi consideră monumentele istorice ca impedimente în organizarea prezentului. Monumentele vechi pun, e adevărat, probleme dificile arhitecţilor urbanişti şi edilitari, care preferă adesea, ca suprem argument şi ultimă soluţie, tîrnăcopul. Trebuiesc evitate performanţele sportive cu acest instrument. Organizarea sau reorganizarea unui oraş vechi e o chestiune de bun simţ, de sensibilitate şi de gust. Dar la Iaşi nimic nu e imposibil.

Platoul Copoului poate primi în plin soarte şi în izolarea altitudinii sale un întreg oraş nou, care se va putea dezvolta chiar şi în înălţime. Iar în oraşul vechi, care se întinde pe platoul ce prelungeşte dealul Copoului de-a lungul văii Bahluiului, locuinţele şi construcţiile noi au variate posibilităţi de a pătrunde, de a ameliora viaţa şi aspectul vieţii.

Prezența vechilor mănăstiri, dugheni ca și a caselor cu fronton, traseul sinuos al vechilor străzi, accentele arhaice ale vechilor turnuri și clopotnițe — nu sînt, nu pot fi, nu trebuie să fie impedimente, așa cum n-au fost nici pentru Moscova, nici pentru Kiev, Cracovia, Varșovia și atîtea alte orașe europene care au vrut să afirme o continuitate morală, estetică și culturală, continuitate pe care și Iașul are dreptul să o revendice.

Un oraș nu e decît o colectivă afirmare a vieții, în ceea ce are mai înalt și mai valabil. E o lungă succesiune de izbînzi, care se exprimă adesea în forme. Aceste forme nu pot fi impedimente în pregătirea viitorului, rol pe care îl are atît edilul cît și arhitectul urbanist. La Iași, realizarea unui oraș excepțional de frumos și de original este posibilă, cu puțină răbdare și bunăvoință și cu condiția ca să nu înecăm cu construcții de dimensiuni inutil de mari frumoasele arhitecturi care există.

La Iași totul este încă posibil. În acest oraș, cugetarea românească a avut o deosebită rezonanță și arta întotdeauna o deosebită însemnătate și o particulară expresie.

Sîntem îndreptățiți a spera că așa va fi și în viitor și a spera poate chiar, că totul ce a fost va fi cu mult depășit.

TIBERIU CRUDU — O PERSONALITATE A ÎNVĂȚĂMÎNTULUI ȘI CULTURII BOTOȘĂNENE (1882—1952)

ȘTEFAN CIUBOTARU

În anul 1881 s-a prezentat ca preot în satul Tudora, Vasile Crudu, fiu de țăran din Valea-Seacă județul Neamț, ce se trăgea din răzeșii lui Ștefan cel Mare. Căsătorit cu Maria Nichitovici, a avut 16 copii din care au trăit doar cinci : Versavia, Avel, Tiberiu, Lorența și Olimpia.

Venit de la Chiscovata, s-a instalat în casa pădurarului Ananie Agheniței, casă veche țărănească, cu două camere și tindă, acoperită cu stuf și paie de secară, situată în partea de nord-est a satului, lîngă via boierească din Dealul Zărnei. În apropierea casei se aflau pădurea și imașul satului.

Aici a văzut lumina zilei Tiberiu, la 22 iunie 1882. Copilăria și-a petrecut-o de-a valma cu copiii satului prin poienele Fundoaiei, pe imașul străjuit de păduri seculare, cu oameni cinstiți și gospodari, ancorați puternic în tradițiile etnografice și folclorice de care s-a îndrăgit Tiberiu și care și-au pus amprenta asupra scrierilor sale de mai tîrziu.

A urmat școala primară în satul său natal unde i-a avut ca învățători pe Grigore Filipescu și Vasile Crudu, tatăl său, între anii 1888—1892. Socotindu-se că nu este îndeajuns de bine pregătit, în condițiile unei școli rurale, a fost trimis la Botoșani, unde la „Marchian" a repetat clasele a III-a și a IV-a. În perioada anilor 1894—1901 a urmat cursurile liceului „A. T. Laurian" din Botoșani, unde a fost coleg în primele patru clase cu viitorul savant Mihai Ciucă și pe tot parcursul școlii cu Avram Lazarovici, alias Barbu Lăzăreanu, viitorul academician de care l-a legat toată viața o trainică prietenie.

Calitățile de scriitor se întrezăreau din liceu (l-a avut profesor la limba română pe N. Răutu), cînd a luat parte la un concurs literar ținut în cadrul Societății „Tinerimea Română". A obținut premiul al II-lea pe țară.

După terminarea liceului, din luna decembrie a anului 1901 a funcționat ca pedagog la Institutele Unite din Iași, pentru ca în 1902 să se înscrie la Facultatea de litere din același oraș, unde a avut ca profesori pe ilustrul savant A. D. Xenopol, pe P. Rășcanu și alții. A terminat facultatea în 1905.

Serviciul militar l-a satisfăcut în cadrul Regimentului 8 Vînători din Botoșani, în perioada anilor 1905—1907.

La 16 martie 1908 și-a luat examenul de licență în științele istorice cu calificativul „Magna cum laudae".

Cariera didactică și-a început-o la Gimnaziul din Dorohoi (1 septembrie 1909), unde s-a remarcat imediat ca un strălucit profesor, ceea ce a făcut ca Ministerul Instrucțiunii să-i acorde o bursă de 600 lei pentru completarea studiilor la Paris. În 1911 a început audierea cursurilor la Sorbona și College de France. Frecventa și bibliotecile, printre care și cea de la „Saint Geneviève". Dornic de a-și desăvîrși formarea intelectuală și profesioanlă a obținut în același an, la 4 ianuarie, autorizația de a asista și la cursurile de istorie și literatură la liceele „Louis le Grand", „Henri IV" și „Jason de Sally".

Tînărul profesor a folosit la maximum orice posibilitate de a cunoaște și alte locuri în afară de Paris. A făcut cîteva călătorii în estul Franței, o ascensiune pe Mont Blanc și o excursie la Londra. Mai tîrziu va călători în Polonia, Turcia și Italia.

La Paris a avut bucuria reîntîlnirii cu fostul său coleg de liceu, Barbu Lăzăreanu. În amintirile sale „Din pragul amurgului" l-a descris astfel : „El era aproape neschimbat : aceeași mică statură, aceeași haină cafenie închisă, ieșită la soare, roasă la coate, aceeași nervozitate stăpînită, același surîs prietenesc și blînd".

În anul 1913 s-a întors în țară și a luaa parte la campania militară din Bulgaria în calitate de comandant de pluton, în cadrul Regimentului 8 Vînători. În drumul ce l-a făcut pe jos de la București pînă aproape de Sofia, s-a îmbolnăvit de holeră. Însănătoșit, s-a întors în țară.

A plecat din nou spre Franța pentru a-și continua studiile întrerupte. Aici a cunoscut-o pe învățătoarea Marguerite Comparat de Bercenay, cu care s-a căsătorit.

Întors în țară și-a reînceput cariera de profesor la Gimnaziul din Dorohoii. Apostolatul în acest oraș i-a fost întrerupt de plecarea sa pe frontul primului război mondial. În fruntea vînătorilor săi, a trecut cu avînd Carpații pentru a elibera Transilvania, unde a fost rănit. Însănătoșit, a participat apoi la luptele grele date în localități intrate în legendă și literatură : Oituz, Tg. Ocna, Cireșoaia, Mărășești.

În crîncenele lupte de la Cireșoaia, la 27 august, au căzut în luptă doi ofițeri : Ioan Grămadă și Ioan Spiru. Prieten cu primul, Tiberiu Crudu le-a adus un ultim omagiu : „Te văd frate Grămadă, venind voios și plin de nădejde în corpul nostru de vînători, pe care singur ți l-ai ales, pentru desrobirea neamului, pe care tu împreună cu alții ai trîmbițat-o atît de mult prin grai și prin scris. Ai vrut să te răzbuni cu arma, să lupți cot la cot cu dușmanul și ți s-a împlinit dorința. La Cireșoaia însă ați căzut alături. Noi v-am strîns cu durere rămășițele pămîntești și le-am așezat cu grijă unele lîngă altele, aici, în această poiană a cîmpului de luptă." [1]

La 19 aprilie 1918 a fost demobilizat cu gradul de căpitan în rezervă și s-a prezentat din nou la postul său din Dorohoi.

1. Ziarul „Clopotul" din 24 ianuarie 1974, Art. „In memoriam" de Emil Antonovici.

CTITOR PE ŞCOALĂ NORMALĂ, PROFESOR ŞI DIRECTOR

Ca urmare a faptului că în timpul primului război mondial abia terminat au căzut pe cîmpul de onoare circa 1000 de învăţători şi că se simţea o lipsă acută de cadre didactice în mediul rural, s-au înfiinţat în judeţul Botoşani cîteva şcoli pregătitoare de învăţători cum au fost cele de la Tudora, Ştefăneşti, Sulița, ş. a. Renunţînd la postul său din oraş, a acceptat cu multă plăcere să pună bazele Şcolii pregătitoare din Tudora, ce a funcţionat în localul şcolii primare şi în conacul boieresc. Nimic mai semnificativ !

În luna septembrie 1918 a umblat din poartă-n poartă, lămurind consătenii săi să-şi dea copiii la şcoala nou înfiinţată pentru a deveni viitori luminători ai satelor. Persuasiv fiind, a cules roadele scontate, înscriind în clasa I-a 50 elevi.

Un an mai tîrziu, la 1 septembrie 1919, a devenit directorul Şcolii Normale de învăţători „M. Eminescu" din Botoşani înfiinţată prin contopirea Şcolilor pregătitoare din Tudora, şi Ştefăneşti, şcoală ce a funcţionat sub conducerea sa pînă în 1933 cînd s-a desfiinţat. Ea una din cele 32 din ţară, cîte una pentru fiecare judeţ.

Fără local, fără corp profesional, Tiberiu Crudu a început o uriaşă muncă de a pune bazele noii şcoli. Primii ani s-au desfăşurat în condiţii foarte grele : pentru cursuri s-a obţinut localul Şcolii primare nr. 2, iar pentru internat un pavilion al Regimentului 37 Infanterie şi o aripă a Şcolii de meserii. Prin relaţiile strînse ce le avea cu oficialităţile oraşului a reuşit să pună şcoala în condiţii mulţumitoare din punct de vedere administrativ, învingînd toate vicisitudinile inerente unei asemenea situaţii, fără a fi avut pretenţia ca elevii săi să aibă pe masa din sufragerie „Ab ovo usque ad mala". A fost un excelent organizator.

La .intervenţiile sale către Bucureşti, nu se realiza mai nimic în timp ce situaţia învăţămîntului primar era dezastruoasă, aşa cum o arăta el în cuvîntul de la închiderea primului an de funcţionare al şcolii sale : „E de ajuns a vă spune că în acest judeţ sînt 186 şcoli primare cu 360 de învăţători şi institutori şi cu 37.715 copii în vîrstă de a umbla la şcoală ! Dintre ei au fost înscrişi anul acesta 15.000 şi au urmat regulat 10.000, rămînînd pe dinafară 28.000 ! E îngrozitor acest calcul care mă înspăimîntă numai făcîndu-l.

Dacă unui învăţător într-o clasă i se încredinţează cîte 50 de copii spre învăţare, atunci, în judeţul nostru ne mai trebuiesc încă vreo 560 dascăli. Cine s-i deie, dacă nu şcolile noastre normale ? În mijlocie, o şcoală normală dă 35 de absolvenţi anual. În zece ani, avem aproape 700 ! Prin urmare, primejdia analfabetismului se poate înlătura repede numai sprijinind din răsputeri aceste şcoli care pregătesc dascălii de mîine.

Daţi-ne sprijinul trebuitor azi şi noi vă dăm nădejdea ţării de mîine ! [2].

---

2. T. Crudu „Şapte ani din viaţa unei şcoli normale", Botoşani, 1926, p. 66-67, op. cit.

Cerea peste tot, în orice ocazie, cu glas tare : „Localul. Să ni-l dați căci de dînsul avem cea mai mare nevoie.“ [3]. Apelurile sale au sunat în van. S-a început construcția a două impunătoare clădiri în partea de nord a orașului, una pentru Școala Normală de fete și una pentru cea de băieți, dar terminarea lor a fost tergiversată, astfel că Tiberiu Crudu n-a apucat să-și vadă visul împlinit : mutarea școlii sale în noua clădire. În 1933 după 14 ani de la înființare, ctitoria sa s-a desființat.

Ca director a reușit să atragă la școala sa un coerent mănunchi de profesori ce-au făcut cinste învățămîntului botoșănean. La catedra școlii au oficiat cu înaltă profesionalitate : Gh. Comicescu, figură proeminentă a psihologiei și pedagogiei românești din prima jumătate a secolului nostru, N. N. Răutu care și-a petrecut aici o parte din primii ani de ucenicie, Eugen Timpoc, Constantin Tufescu, Nicolae Blebea, Victor Galin, ș. a.

La școala de aplicație pregătirea viitorilor învățători a încăput pe mîini sigure : Mihai Vasiliu, Constantin Apostol, Constantin Dimitriu, Anton Popescu, institutori cu care orașul s-a mîndrit și se mîndrește și azi.

Concentrarea acestor nume „de rezonanță“ din viața școlii și culturii orașului Botoșani s-a putut realiza la Școala Normală și datorită excelentului tact pedagogic, care în relațiile cu colegii săi a fost exemplar : corect, punctual, apropiat, înțelegător, dar în același timp și exigent.

Bine dispus mereu, cu surîsul pe buze tot timpul, l-a făcut pe profesorul de istorie Petru Chichifoi să spună despre el, după ce trecuse în lumea tenebrelor : „Om vesel, glumeț, bine dispus chiar atunci cînd avea vreo supărare.“ [4].

Sînt dovezi peremptorii ale pedagogului Tiberiu Crudu, care nota după pensionare într-o scrisoare de mulțumire : „Eu în viață n-am avut alte mulțumiri și bucurii, decît cele venite de la elevii mei și de la colegii mei care m-au ajutat în strădaniile mele.“ [5].

Ca director, a urmărit să dea importanța cuvenită predării muzicii, desenului, caligrafiei și lucrului manual, pe care punea o mare bază. Și-a dat tot concursul ca școala să aibă un cor și o orchestră, a acordat o atenție deosebită serbărilor date de elevii săi pe scena Teatrului „Mihai Eminescu“, în cadrul școlii, prin satele vecine. Cu ocazia manifestărilor de la sfîrșitul anilor școlari, avea grijă săse aranjeze expoziții foarte reușite cu lucrări ale normaliștilor și elevilor de la școala de aplicație. Aceștia din urmă au obținut locul I la un concurs organizat pe oraș în 1922.

În două-trei săli, încărcate pînă la refuz, se puteau vedea picturi, mulaje, planșe pentru caligrafie, sculpturi în lemn, pirogravuri, împletituri din sfoară, etc.

---

3. Ibidem.
4. Anuarul Liceului „A. T. Laurian“, Botoșani, 1972—1973, p. 99, op. cit.
5. Ziarul „Clopotul“ din 8 noiembrie 1970, Art. „O scrisoare inedită“ de Emil Antonovici.

Excursiile au fost considerate un prețios auxiliar în procesul instructiv-educativ, de aceea le-a acordat o deosebită atenție organizînd și conducînd personal excursiile din anii 1923—1926 prin Bucovina, Transilvania, Moldova, cînd au călătorit cu plutele pe Bistrița, au urcat pe Ceahlău, au vizitat numeroase monumente istorice, etc. La întorcere le cerea elevilor să comenteze cele văzute, apoi le vorbea trăgînd concluzii : „Ați văzut frumusețea plaiurilor și făloșenia munților care n-au pereche la țările dimprejur (...). Ați văzut apoi bogățiile țării (...). Printre aceste frumuseți și bogății ați văzut și pe om, stăpînul a toate (...) ați observat cu bucurie că țăranii români ce mișună pretutindeni, sînt cu toții aproape la fel. Unitatea aceasta a sufletului țărănesc este, de bună seamă, temelia de granit a neamului nostru față de varietatea celorlalte națiii care ne împresoară. Ați văzut în calea voastră, păduri tăiate sălbatec, străini stăpînind munții și orașele, țărani săraci risipiți ca oile pe plaiuri, bogățiile supte fără cruțare, oameni bețivi, stricați, fără știință de carte ! Ați văzut toate acestea și v-ați înegrit la față, cutremurîndu-vă". [6].

Sînt cuvinte de înaltă simțire românească, de revoltă contra societății perimate, adresate celor ce erau îndemnați să îndrepte răul : „Unii poate veți ajunge în rîndurile de sus. Acolo ajunși însă, trebuie să știți ce aveți de făcut și ce este de înlăturat pentru a sălta neamul din făgașul pierzării". [7]

Cunoscîndu-i-se meritele de pedagog, Ministerul Instrucțiunii Publice i-a încredințat sarcina de a organiza în vara anului 1921, cursuri de perfecționare pentru învățătorii calificați, dar care nu cunoșteau limba română și proveneau din Banat, Transilvania, Basarabia, deci de altă naționalitate. Prin felul cum a organizat aceste cursuri, cu toate greutățile întîmpinate, a reușit să se achite cu brio de această grea sarcină. La plecarea cursanților, pe o fotografie făcută împreună, aceștia i-au scris : ‚Politața, prevenințe și dragostea sunt armele cuceririi neromânilor ! Ați cucerit inimile noastre ! [8].

Iar cel care le-a cucerit inimile le-a adresat cuvintele : „Dragii mei colegi și prieteni, învățați-ne limba, căci veți vedea în ea noblețea originii noastre. Învățați-ne limba și vă veți convinge că nu sîntem fiii nimănui, ci fiii celor mai de seamă popoare vechi : Dacii — traci și Romanii — latini. Învățați-ne limba, dragii mei, și veți vedea că sîntem un popor cu care se poate trăi împreună și această credință va fi începutul solidarității dintre noi și d-stră." [9].

În problema națională ce se dezbătea cu acuitate în vremea sa, Tiberiu Crudu a avut convingeri profund democratice : „Pe temeiul dreptului minorităților nu ne putem purta dușmănește cu cei ce au drept la viață proprie, cultură proprie și nici nu putem întrebuința arme împo-

6. T. Crudu, „Șapte ani din viața unei școli normale", p. 190-192, op. cit.
7. T. Crudu, „Șapte ani din viața unei școli normale", op. cit.
8. Ibidem, p. 514, op. cit.
9. Ibidem, p. 516, op. cit.

triva lor, pe care noi le-am blestemat cînd alții le-au întrebuințat împotriva noastră." [10].

Numele lui este legat și de înființarea primei biblioteci pedagogice județene. Ministerul a luat hotărîrea de a pune bazele unor asemenea biblioteci cîte una pentru fiecare județ, pe lîngă Școlile normale. Tiberiu Crudu care răspundea de buna funcționare, a inaugurat-o la 6 februarie 1925, punînd la dispoziția corpului didactic peste 1 100 volume din care circa 200 erau din domeniu pedagogiei ce trebuiau să ajute „la întreținerea și completarea cunoștințelor pedagogice — didactice și de cultură generală a membrilor corpului didactic primar" [11].

În vara anului 1920, Ministerul Instrucțiunii a organizat o conferință cu directorii școlilor normale în care a avut intenția de a reforma învățămîntului normal-primar. Se vehicula ideia scurtării ciclului de pregătire al învățătorilor de la 6 ani la 4 ani, cu scopul de a completa într-un ritm mai alert posturile libere.

Printre cei care s-au opus cu vehemență a fost și directorul de la Botoșani : „Învățătorul este nu numai dascălul celor mici ci și povățuitorul celor mari. El trebuie să deie îndrumările absolut necesare norodului neștiutor, pe toate tărîmurile : cultural, economic, politic, higienic, etc. De aici nevoia de a fi bine pregătit ca atare [12]. În consecință a cerut mai multă cultură pentru învățători, căci „Unde este cultură este lumină și unde este lumină este muncă, ordine, propășire, biruință" [13].

Combătînd scurtarea anilor de studii în școlile normale, a cerut deschiderea accesului „pentru învățăturile înalte. Normalistul absolvent, setos de lumină mai mare, să aibă dreptul de a urma și la universitate, dar numai pregătindu-se pentru cariera didactică" [14]. După cum este știut, în vechiul regim, absolvenții școlilor normale puteau urma numai Artele frumoase. Acest vechi deziderat al învățătorimii a fost rezolvat abia în anii socialismului, cînd drumul spre studiile superioare este deschis tuturor absolvenților de licee, indiferent de specialitatea lor.

Glasul său s-a ridicat pentru un învățător primar legat de practică unde elevii să nu fie pregătiți numai pentru știință abstractă „ci și mai ales pentru viața practică. Partea teoretică să meargă mînă în mînă cu partea practică" [15].

Avem certitudinea că puțini directori din vremea sa și-au iubit, îndrumat, ocrotit și urmărit elevii săi ca Tiberiu Crudu. Atunci cînd aceștia își luau zborul spre cariera care-i aștepta, directorul lor îi cunoaștea pe fiecare în parte ca pe proprii copii. Le cunoștea virtuțile și slăbiciunile. Diplomele de învățători purtau pe ele, la eliberare și mențiuni ca acestea : „Cu calități distinse. Merită a fi sprijinit pentru a păși mai departe. O mare încredere în el, în puterile sale, îl vor face să biruie

10. Ibidem, p. 86, op. cit.
11. T. Crudu, „Șapte ani din viața unei școli normale", p. 568, op cit.
12. Ibidem, p. 80, op. cit.
13. Ibidem, p. 82, op. cit.
14. Ibidem, p. 98, op. cit.
15. T. Crudu, „Șapte ani din viața unei școli normale", p. 96, op. cit.

mai ușor în viață. Nu-i lipsește nimic pentru a se desăvîrși în vitior." Ori : „Fire aleasă, tăcută, muncitoare. Va fi un bun învățător dacă va urma sfaturile și îndrumările ce i le-am dat."

Adevărat părinte sufletesc ne apare în sfaturile și îndemnurile ce le-a adresat seriei de învățători 1923, demne de a fi incluse în orice antologie pedagogică sau etică :

„Dragi elevi de ieri și scumpi tovarăși de muncă și de jertfă a zilei de mîine,

Mă îndrept către voi, pentru cea din urmă oară, în calitate de director și vă zic : Ați venit de la sate către școala noastră, setoși de lumină și astăzi a sosit vremea să vă întiarceți iar la sate. Vă sfătuiesc să nu intrați în ele ca niște răsfățați ai cărții și străini ai vieții !

Fiți respectuoși față de părinți, iubitori față de prieteni, cu tragere de inimă și dragoste față de sat și copii lui.

Nu fiți mîndri cu cei ce totdeauna au fost umiliți și călcați în picioare. Aduceți-vă aminte că pomul, cu cît e mai încărcat cu atît mai mult se pleacă spre pămîntul care-i trimite hrană ca să facă rod.

Aveți un suflet de țară pe care l-ați împodobit la oraș. Întorși acasă căutați să vă realipiți la marele suflet sătesc din care v-ați rupt cîțiva ani.

Luminați acolo unde este atît întuneric !

Mîngîiați unde este durere și ridicați unde știți că este cădere !

Respectați datinile și obiceiurile pe care alții le defăimează și le disprețuiesc !

Vorbiți graiul curat al strămoșilor și nu vă strîmbați în fața celor ce n-au schimbat o cîrtă din podoaba limbii străbune !

Nu ocoliți portul național pe care nu sîntem vrednici a-l păstra, după cîtă frumusețe și artă este în el !

Cîntați-vă cîntecele, jucați-vă jocurile și spuneți-vă poveștile pe care le-ați auzit și învățat de mititei !

Nu vă duceți în sat ca robi ai păcatului și demoni ai ispitei, ci ca smerite slugi ale virtuții !

Sînteți fiii unor părinți, elevii unei școli, cetățenii unui stat, membrii unui neam și nu uitați că părinții, școala, statul, neamul așteaptă totul de la voi" [16].

Iată de ce, la plecarea din școală, fiecare discipol al lui Tiberiu Crudu avea la el firul Ariadnei, pentru a se putea descurca onorabil în labirintul vieții cu care urma să dea piept în mediul din care plecase.

Cu ocazia diferitelor cuvîntări ce le-a ținut în fața corpului profesoral și al elevilor, s-a erijat în apărător al țărănimii și muncitorimii, condamnînd atitudinea guvernanților față de aceste două clase sociale.

Citățm cu privire la țărănime : „Așa este, dragii mei, și soarta țăranului român care astăzi, între cei sătui și răsfățați, stă deoparte în părăsire, slab și pipernicit, mîncat de tină și de noroi, așteptînd cu încredere pe stăpînul visurilor lui. Și, acel stăpîn va veni căci din lacrimile unui popor răsare totdeauna un Făt-Frumos de izbăvire" [17].

16. T. Crudu, „Șapte ani din viața unei școli normale", p. 141-143, op. cit.
17. T. Crudu, „Șapte ani din viața unei școli normale", p. 140, op. cit.

Sau : „Dacă pămîntul țării acestiea în cursul veacurilor a fost desțelenit și lucrat, dacă codrii s-au desfundat, dacă de la un capăt la altul al țării lanurile de grîu împodobesc fața satului, dacă vedem turme de oi, cirezi de vite, herghelii de cai, dacă sînt drumuri croite, șosele prunduite, cărări bătute, toate acestea muncii țăranului o datorăm“ [18].

Cu privire la muncitori : „Nimeni nu se îngrijește de muncitori și nici nu-i cheamă să-și spună cuvîntul. Păturile de sus și cele mijlocii totdeauna își făceau interesele lor în dauna și pe spatele celor de jos“ [19].

Semnificative sînt opiniile sale cu privire la guvernanții din acea vreme : „Nu se poate un capăt mai greu pe conștiința celor ce n-au guvernat pînă acum, decît această lipsă de grijă pentru sufletul fraților noștri mai mici pe care i-am lăsat să zăcă în mizerie și să orbecăiască în întuneric“ [20].

Sau cu privire la degringolada clasei moșierești : „Boierimea noastră de azi e ca o livadă veche și îmbătrînită în care pomii de odinioară, mari și roditori, au ajuns trunchiuri scorburoase, ale căror ramuri nu produc decît umbră. Proptelele de sub crengile noduroase și uscate nu au ce sprijini pe umerii lor. Totul e dus, e mort [21]...

Salvarea a văzut-o și în țărănime, care apare ca un leitmotiv aproape în toată opera sa, pe care o aseamănă cu codrul verde, cu vegetația lui puternică : „Țărănimea va cîștiga în curînd lumina potrivită vremii în care ne aflăm, drepturile politice potrivite puterii, drepturile economice potrivite muncii și drepturile sociale potrivite jertfei și meritului său“ [22].

După ce în anul 1933 s-a desființat școala sa, s-a transferat ca profesor de istorie la Școala Normală de fete „Despina Doamna“ din Botoșani, pentru ca apoi, la 1 septembrie 1940 să ocupe catedra de istorie-geografie la Liceul „A. T. Laurian“, unde a funcționat pînă la 1 septembrie 1942, cînd s-a pensionat, la vîrsta de 60 de ani.

Cu această ocazie „Revista școlii“ i-a închinat un număr festiv în semn de omagiu, din partea foștilor săi elevi, ca prinos adus celui care le-a fost un bun păstor timp de 14 ani. Numărul a apărut sub îngrijirea prof. I. D. Marin. Extragem din scrisoarea deschisă semnată de institutorul Mihai Apostol : „Și dacă datorită împrejurărilor prezentului, acest semn de adînc meritat omagiu, nu este întru totul la înălțimea dorită, te rugăm să ne ierți. Dar te mai rugăm să fii deplin încredințat, că el pornește dintr-un spontan imbold de aleasă prețuire și este expresia celor mai nefățarnice și profunde sentimente de caldă prețuire și este expresia celor mai nefățarnice și profunde sentimente de caldă prețuire pentru domnia-ta.“

În adevăr, s-a bucurat de multă prețuire din partea profesorilor și învățătorilor, fapt ce-a condus la alegerea sa ca președinte de onoare a Cercurilor culturale învățătorești.

---

18. Ibidem, p. 356, op. cit.
19. Ibidem, p. 360, op. cit.
20. Ibidem, p. 131, op. cit.
21. Ibidem, p. 373, op. cit.
22. T. Crudu, „Șapte ani din viața unei școli normale“, p. 378, op. cit.

Dovezi de recunoștință nemărginită au dat dovadă toate cele 10 serii de învățători și după moartea sa. În zilele de 27-28 august 1972, mulți dintre foștii săi elevi s-au întîlnit în localul Liceului Pedagogic din Botoșani, unde au evocat figura fostului lor profesor și director, după care, la Cimitirul Eternitatea a avut loc dezvelirea bustului lui Tiberiu Crudu.

Opt ani mai tîrziu, în fața școlii din Tudora, s-a inaugurat un alt bust în bronz. Cele două busturi sînt opera profesorului Dumitru Harasim din Botoșani, fost elev al celui imortalizat în satul său de baștină, sat pe care l-a iubit și slujit atît de mult.

Profesorul I. D. Marin din Stînceşti a întocmit studiul „Folclorul în opera lui Tiberiu Crudu, „iar învățătorul și publicistul Emil Antonovici din Botoșani, a publicat în coloanele ziarului „Clopotul", în perioada 1968-972, o serie de articole privind viața și opera sa. Învățătorul Gheorghe Vasiliu a întocmit broșura dactilografiată „Tiberiu Crudu", în anul 1966. Foștii săi elevi Petru Bădăluță și Dumitru Miron au luat inițiativa de a aduna obiecte legate de viața și opera celui ce-a slujit cu credință școala și cultura botoșăneană, obiecte ce vor constituit un mic muzeu în cadrul căminului cultural din Tudora.

LEGĂTURA CU SATUL NATAL

Imaginea satului de obîrșie le-a urmărit toată viața ca o obsesie. Amintirile din perioada copilăriei s-au fixat în sufletul său prea puternic pentru a le putea uita. I-a cunoscut pe țărani cu bucuriile și necazurile lor, s-a bucurat și a suferit alături de ei. Cel ce-a fost pentru dînșii „Dom' Tibir" nu i-a putut uita, căci a bătut cu ei mingea făcută din cîrpe pe imașul de sub poala pădurii și de lîngă cimitir, a participat efectiv la clăcile și șezătorile lor unde a cunoscut folclorul nepoluat de civilizație la acea vreme și a legat prietenii statornice cu Dumitru Pîrvu, David și Vasile Șerpeanu, Costache Mihalache Potiraș, Vasile Botez, Ruxandra Susanei, Toader și Costache Crețu, Marghioala Vatamanu și alții.

Aceste resorturi adînci sufletești l-au ținut toată viața cu ochii ațintiți asupra Tudorei sale. Dealtfel, pentru mulți, Tudora este asociată imediat cu Tiberiu Crudu.

În 1905 a dus o adevărată luptă cu poziția inexorabilă a moșierului Al. Cantacuzino-Pașcanu sau cu arendașii moșiei acestuia, de a obține terenul necesar pentru construcția unei școli. Contribuția adusă la clădirea localului pentru școala începută în 1907 și terminată în 1910 a fost substanțială. Pentru acele timpuri, constituia o raritate căci avea patru săli de clasă, cancelarie și locuință pentru director.

După 26 ani, clădirea școlii era vetustă. Și de această dată, Tiberiu Crudu împreună cu fratele său Avel, au intervenit la forurile superioare care au alocat fonduri pentru construcția unei alte școli, la care s-au adunat și cele ale tudorenilor. Clădirea monumentală dotată și cu sală de spectacole a fost dată în folosință în 1940. Pentru ea a făcut o donație

de cărți cu care s-a pus bazele unei biblioteci. Dorind ca aceasta să aibă o eficență cît mai mare, la 23 aprilie 1943, s-a adresat învățătorului Gh. Vasiliu : „Aș dori ca biblioteca școalei pe care am înzestrat-o cu atîtea cărți, să fie pusă și la îndemîna căminului cultural, făgăduind că atîta cît vom mai trăi, s-o îmbogățesc mereu — singurul mijloc prin care pot ajuta și eu pe tudorenii mei“ [23].

Apoi arată situația pecuniară în care se afla : „Îmi pare rău că mijloacele mele materiale nu mi-au îngăduit niciodată să fac ceva mai temeinic pentru acest sat pe care aș dori să-l văd mai frumos, mai luminat și mai bine gospodărit. Ceea ce am făcut eu și cu fratele meu Avel — două școli și un pod de beton armat — e făcut cu sprijinul și cu banii adunați de la cei ce-au avut încredere în noi și în faptele noastre. Personal n-am avut chip să rup nimic din puțina leafă, singurul meu avut“ [24].

Gîndul profesorului de istorie, a căpitanului combatant din primul război mondial s-a îndreptat adesea spre cei care au făurit România mare cu prețul vieții lor. Mulți dintre aceștia au murit sub comanda sa, sub ochii săi. Iată de ce, se gîndea deseori la dictonul lui Horațiu : „Dulce et decorum est pro patria mori“. Iată de ce a intervenit insistent către bunul său prieten David Șerpeanu, președintele Cooperativei forestiere „Stejarul“ ca să ridice un monument închinat eroilor din Tudora, cu fondurile alocate de cooperativă. Propunerea a fost acceptată și pe locul vechiului cimitir și a unei bisericuțe din lemn, în 1933 s-a dezvelit un mîndru monument care face cinste tudorenilor. Este opera sculptorului bucureștean Georgescu.

Unul din prietenii săi din sat a fost țăranul analfabet Costache Mihalache Potiraș. Cu acesta stătea de vorbă de cîte ori venea în satul copilăriei și-ș îndruma spre fapte deosebite pe care apucase singur : a plantat un parc de brazi, o alee cu cireși în Cornățel, a construit șapte fîntîni și șapte cișmele, punți peste ape, ș.a. Datorită acestor merite deosebite, numele țăranului ce iscălea „cu degtul“ a intrat în istoria satului, constituind un fapt insolit : la una din adunările sătenilor din cadrul căminului cultural, aceștia au hotărît să numească instituția de cultură din satul lor, Căminul cultural „Costache Mihalache Potiraș“. Nimic mai semnificativ : numele unui țăran analfabet pe frontispiciul unei instituții culturale.

În aprilie 1934, într-o adunare generală, tudorenii l-au ales președinte de onoare al căminului pe Tiberiu Crudu. Într-o scrisoare de mulțumire, printre altele, acesta le-a răspuns cu emoție vădită : „Față de aceste frumoase mărturisiri ce vin ca o răcoritoare adiere de vînt, amintindu-mi mireasma plăcută a aerului din Tudora, satul drag al copilăriei mele unde îmi am îngropați părinții, firește că primesc cu bucurie alegerea mea ca președinte de onoare a acestui cămin ce poartă

23 „Clopotul“ din 14 mai 1972. Articolul „O scrisoare inedită a lui T. Crudu“ de Emil Antonovici, op. cit.

24. „Clopotul“ din 14 mai 1972, Articolul „O scrisoare inedită a lui T. Crudu“ de Emil Antonovici, op. cit.

numele unuia din gloata prietenilor mei cunoscuți, pe care l-am prețuit adevărata lui valoare sufletească, stîndu-i de sfat și îndemn" [25].

Pentru a reda fidel dragostea lui Tiberiu Crudu pentru satul său natal, încheiem cu un fragment dintr-o altă scrisoare adresată lui David Șerpeanu ce purta titlul „Frate David" : „Atît de legat sînt de Tudora și de cei cu care am copilărit și petrecut, încît acum, cînd vă văd încărcați cu toate amintirile ca un pom de Anul Nou, cu toate jucăriile și bunătățile, cu toate luminile și darurile" [26].

ACTIVITATEA CULTURALĂ

Tiberiu Crudu s-a înscris ca unul dintre făclierii culturii dintre cele două războaie mondiale, în sînul orașului care avea o serie întreagă de instituții culturale. Numele lui rămîne strîns legat de „Liga Culturală" înființată la începutul secolului nostru. În 1931, reorganizîndu-se comitetul de conducere, a fost ales ca președinte ajutat de cîțiva inimoși profesori și institutori. Odată cu venirea sa la conducerea Ligii Culturale, aceasta cunoaște un puternic reviriment cu toate că marea criză economică a anilor 1929—1933 era în plină desfășurare.

Programul Ligii urmărea printre altele : trezirea conștiinței naționale în masele adînci ale poporului, propovăduirea unirii între frații care au rămas nî afara hotarelor (cărora să li se trimită cărți și alte mijloace de susținere), legătura sufletească prin cultură cu elementele minoritare, etc.

Sufletul și inima acestei instituții culturale a fost președintele ei care a obținut o serie de realizări meritorii : organizarea de secțiuni ale Ligii în județ la Ștefănești, Trușești, Hîrlău, Frumușica și Serafinești ; scoaterea revistei culturale „Îndemnul vremii" care avea un program similar cu cel al Ligii ; organizarea de serbări și conferințe în oraș, tîrguri și la sate, etc. Trebuie menționată de asemenea și încercarea nereușită de a se fonda un muzeu regional la Botoșani, oraș în care exista în 1931 doar două mici unități de acest gen : Muzeul Bisericesc Popăuți și Muzeul „N. Iorga" al Școlii nr. 1 de băieți „Marchian" fondat de un mare animator al vieții culturale botoșănene, institutorul Constantin Iordăchescu.

La insistențele sale, Prefectura Botoșani a înscris în bugetul ei 800 000 lei cucare urma să se termine o clădire. Schimbîndu-se guvernul, s-a schimbat și ideia înființării unui muzeu, care abia în anii socialismului s-a putut concretiza.

Revista „Îndemnul vremii" a început să apară în 1932. Tiberiu Crudu i-a dat o orientare cultural-științifică, avînd grijă s-o eludeze de la alte

25. „Clopotul" din 8 noiembrie 1970, Art. „O scrisoare" de Emil Antonovici, op. cit.
26. Ibidem.

influențe : „Vom fugi însă, în chip hotărît, de vrajba dușmănoasă a curentelor politice, de regionalismul rău înțeles, de loviturile dăunătoare ale credinței și bisericii, de ura atițătoare împotriva minorităților, căci toate acestea strică și pun în primejdie unitatea politică a neamului" [27].

Una dintre marile realizări ale lui și a Ligii Culturale a fost editarea monografiei „Botoșanii în 1932", schiță monografică, la care președintele Ligii a contribuit cu 11 teme din cele 42 ale volumului, Monografia care a fost întocmită în grabă și care nu a mulțumit exigențele sale, rămîne principala sursă de referință pentru toți cei ce cercetează trecutul orașului și județului Botoșani, alături de cea a lui Artur Gorovei.

Talentul de orator și l-a manifestat adeseori. Cu toată erudiția sa, avea obiceiul de a se pregăti și a-și scrie aproape toate conferințele. Multe dintre ele, în special cele din perioada tinereții sale legate de Școala normală „M. Eminescu", se află în volumul „Șapte ani din viața unei școli normale".

Alături de oameni de seamă ai județului și de alți profesori eminenți ai orașului, Tiberiu Crudu a conferențiat în cadrul Universității Populare „N. Iorga" între anii 1924—1928. În acest context menționăm două prelegeri despre „Ideile conducătoare în epoca de renaștere a poporului român" și o prelegere „Însemnătatea istorică a țărănimii noastre".

Cu ocazia inaugurării Universității Populare la 27 decembrie 1924, a participat și N. Iorga care a prezidat festivitățile. A doua zi, Tiberiu Crudu l-a însoțit pe marele istoric la mănăstirea Coșula, unde s-au făcut descoperiri interesante. Au găsit cinci volume de manuscrise, au cercetat vechea pictură a bisericii, inscripțiile de la uși și de pe pietrele funerare, etc..

După cum este știut, a fost un mare iubitor al folclorului tudorean care a influențat pregnant mare parte din opera sa. Acest folclor cunoscut atît de bine astăzi în granițele județului și pe plan republican, a reușit să fie prezent și bine apreciat pe plan național încă din 1936 și aceasta datorită lui

La Tudora se afla pe atunci un fost elev de-al său, învățătorul Gh. Vasiliu. Acesta a pus bazele unor puternice formații artistice de cor, dansuri și obiceiuri legate de Anul Nou. Cu ajutorul lui Tiberiu Crudu, echipele artistice ale tudorenilor au prezentat în fiecare an (1936—1942), la Radiodifuziunea Română programe speciale, fiind prima echipă de țărani din județul nostru care a ajuns în studiourile din București. În fiecare an tudorenii se întorceau cu diplome și trofee, printre care și Cupa de argint.

Ca un omagiu adus activității pe tărîmul culturii, unui cămin cultural din Botoșani i s-a dat numele său, încă din timpul cît era în viață.

27. „Botoșanii în 1932", p. 193, op. cit.

PUBLICIST ȘI SCRIITOR

În rîndurile care urmează vom vorbi în ordine cronologică despre publicistul și scriitorul Tiberiu Crudu.

Primele sale încercări literare le-a publicat pe cînd era student, colaborînd la „ARHIVA", organ al Societății științifice și literare din Iași unde a publicat crîmpeie din lucrările „DIN SAT LA NOI" și „ÎN SBUCIUM", lucrări în care a descris viața grea a țăranilor din satul său natal.

Dintre profesorii din Botoșani care au urmărit cu încordare desfășurarea răscoalei din 1907 și au fost fățiș de partea celor ce-au aprins văpaia s-au numărat Tiberiu Crudu și N. Răutu.

În ziarul „Libertatea" ce apărea la Botoșani, profesorul Crudu a scris articolul intitulat „Pescuitori în apă tulbure", în care a „a avut accente puternice de simpatie și solidarizare cu cauza țărănească" [28].

Citățm din acest articol incriminatoriu : „Cine nu cunoaște scrîșcania care a mînat-o sătenii români, de cîteva zeci de ani încoace, cine n-a trăit în mijlocul lor vreme îndelungată, cine nu s-a luat cu ei de vorbă, să asculte glasul plîngător al moșnegilor „Albiți de zile negre", tînguirea văduvelor cu părul în promoroacă, a femeilor ce n-au odihnă, a copiilor ce mor de foame, a tuturor căror D-zeu le-a dat putere să vorbească, acela nu știe, acela nu poate să priceapă pricina dreaptă de ani pregătită a răscoalei țăranilor de pretutindeni" [29].

Acest îndrăzneț articol scris la vîrsta de 25 ani, cînd încă nu făcuse cunoștință cu profesiunea aleasă, înfățișa aspecte legate de viața țăranilor pe care o cunoștea atît de bine. El conține și următoarele fraze ce trebuiesc reliefate : „Împletindu-se acest din urmă fapt (vorbise mai înainte de ridicarea prețului pămîntului și coborîrea prețului muncii), exploatarea muncii țărănești a întrecut marginile firii... Nu vedem înaintea noastră decît răscoala apăsaților împotriva asupritorilor" [30].

În anul 1921 pe cînd se afla la studii în Franța, a colaborat la „NEAMUL ROMÂNESC LITERAR" unde a trimis articole cum ar fi „Cobzarul la Opera din Paris".

Întors în țară (1912), într-o scurtă vacanță, l-a vizitat pe George Enescu la Cracalia cînd i-a luat un interviu printr-un caiet ce conține 14 întrebări referitoare la muzica naestrului. Răspunsurile au fost date de Enescu în scris pe același caiet. Ele au o valoare deosebită prin faptul că reflectă concepția lui despre muzică în general, cît și despre muzica populară. Caietul se află în arhiva familiei.

În anul 1913, în timp ce se afla la Dorohoi, a publicat în ziarele și revistele locale articole cu subiecte istorice sau din viața țărănimii. Menționăm din această perioadă „Influența culturii franceze asupra spiritului politic german".

Broșura „CONSIDERAȚIUNI GENERALE ASUPRA POLITICII GERMANE" dedicată tovarășilor săi de arme din Regimentul 8 Vînători Botoșani, a scos-o în 1915.

28. „Învățătorii și răscoala din 1907", București, 1955, p. 138.
29. Ziarul „Libertatea", Botoșani, 24 mai 1907, op. cit.
30. Ziarul „Libertatea", Botoșani, 24 mai 1907, op. cit.

În timp ce se afla pe front (1917) a colaborat la revista „PATRULA" scoasă de căpitanul D.T. Rețeanu. Revista cu aspect sărăcăcios, pe hîrtie inferioară apărea de două ori pe lună fiind șapirografiată.

Din perioada postbelică menționăm publicarea unor articole de călătorie, nuvele, schițe, poezii, recenzii, cîntece populare precum și fragmente din romanele sale, în revistele : „Junimea Moldovei de Nord", „Revista Moldovei", „Făt-Frumos", „Lamura", „Junimea literară" „Viața literară", „Revista școlii", ș.a. deseori sub pseudonimul T. Mîrza. Prezența sa în revistele și ziarele locale și din alte orașe putea fi foarte des întîlnită.

În 1925 i-a apărut volumul „De pe la noi ce-a fost odată", iar ediția a II-a a scos-o în 1938. Cartea ce cuprinde descrierea unei șezători așa cum avea loc în vremea tinereții sale în Tudora, are o prefață din care extragem : „...pentru a scăpa de înecul uitării de veci cîteva fărîme de suflet sătesc, care nu trebuie să moară, m-am hotărît să le însemn după putință pe răbojul unei șezători. Căci la țară, șezătorile și clăcile sînt petrecerile cele mai vesele și mai pline de haz în care se poate vedea inima deschisă și firea isteață a românului. Eu le-am socotit întotdeauna ca niște unde de viață ce izvorăsc din cadrul sălbatec al mulțimii, aducînd cu ele semne vădite despre tăria cugetului și agerimea minții ce le-au zămislit".

Volumul monografic „Șapte ani din viața unei școli normale" l-a tipărit în 1926 și el cuprinde toată activitatea școlii înființată de el. Cartea arată toate greutățile ce le-a avut de întîmpinat precum și calitățile sale de învățători cît mai bine pregătiți.

În 1929 a tipărit romanul „Lunaticii". Cartea ce are ca subtitlul „Năluca iubirii" este o poveste de dragoste a cărei duioșie desuetă, dar cu farmec, se petrece în viața patriarhală a anilor de atunci în care se simte mireasma irezistibilă a codrilor seculari din jurul Tudorei. Ca mai toate lucrările sale, volumul conține și aspecte din viața grea a truditorilor pămîntului.

Monografia „Botoșani în 1932" a apărut în cadrul Ligii Cukturale și a fost finalizată cu alți colaboratori.

„Sihăstria Sihlei" a văzut lumina tiparului în 1933 și cuprinde trei povestiri. Prima este o legendă inspirată dintr-un colț de munte din ținutul Neamțului (Sihăstria Sihlei), a doua „De vorbă cu maica Frăsina" a scris-o în urma unui interviu luat unei bătrîne maici de la Varatec, în care a folosit „vorba dulce" a moldovenilor nemțeni. Ultima povestire „Puterea mărturisirii „redă mustrările de cuget ale unui muribund. Cartea a fost premiată de Academia Română în 1934.

În 1934, participînd la un concurs organizat de revista „Viața literară" cu schița „Ispita", a obținut premiul I.

Ultima carte tipărită a fost „Momîia" ce-a apărut în anul 1947. Acțiunea care se petrece în anii de înainte și după primul război mondial are ca erou principal un învățător de țară cinstit, harnic și plin de omenie, în luptă cu viața grea din mediul rural unde cucerește victorii dar suferă și înfrîngeri. Romanul este dedicat discipolilor săi pe care

i-a format cu dăruire și pricepere : „Iubiților mei elevi și colaboratori de la fosta Școală normală „Mihai Eminescu" din Botoșani.

Majoritatea personajelor sale și le-a ales dintre oamenii Tudorei, așa cum i-a cunoscut îndeaproape. Într-o scrisoare adresată lui David Șerpeanu (1949) îi mărturisea : „La mine e nevoia de a-mi descărca sufletul de toată simpatia pe care o am față de voi toți, pe care am căutat să vă trec numele în nemoarte prin scrierile mele. Îndeosebi tu, ocupi un loc destul de însemnat atît în „De pe la noi ce-a fost odată" cît și în „Momîia" unde Tudoreanu deputatul ești tu, pentru că ai fost mai apropiat de mine. Făcîndu-mi această spovedanie îmi simt sufletul ușurat și mulțămit" [31].

În păstrarea fiicei sale, profesoara Elena Guțic din Dorohoi se mai găsesc următoarele manuscrise : „Din pragul amurgului" (amintiri din copilărie), „Vulpea-n starostie „(povești auzite de la bătrînii din Tudora), „Cum s-a măritat Măriuca Mandiței" (descrierea unei nunți țărănești), pe care a considerat-o cea mai bună.

La toate cele de mai sus trebuie să menționăm faptul că a fost și autor de manuale didactice.

Scriitorul Tiberiu Crudu a devenit membru al Societății Scriitorilor din Republica Socialistă România în 1950.

În cursul vieții sale a primit următoarele distincții : Medalia „Avîntul țării" ; Crucea comemorativă a războiului 1916—1918 cu baretele Ardeal, Carpați, Ooituz, Mărășești, Tg. Ocna ; „Răsplata muncii" cl. I-a pentru 25 ani de activitate școalră.

Cei care i-au fost înpreajmă l-au descris în amintirile loc ca un om ce poseda o variată și bogată cultură, înzestrat cu multe și deosebite calități : cinstit, mărinimos, visător, și oarecum boem, blînd, avîntat numai spre frumos și adevăr, muncitor, energic și natural așa cum erau și tudorenii săi. Peste toate trona jovialitatea lui care te cucerea de la primul contact. Acestea au făcut ca în jurul lui să trezească numai stimă, admirație și prietenie.

Ca profesor a fost totdeauna exemplar : bine pregătit pentru lecții, mare iubitor al obiectului ce-l preda, în care căuta să se eschiveze de la datele nesemnificative. A realizat prin lecțiile sale de istorie dragostea față de țară și neam, precum și față de naționalitățile conlocuitoare și de alte popoare,urînd xenofobii. Lecțiile ținute de el erau mult așteptate datorită formei atrăgătoare în care se desfășurau, de la care nu lipseau glumele cu adresă și nu lipsite uneori de causticitate, de persiflare, făcute cu scopul de a îndrepta răul.

Ca director, prin vocea sa blîndă, caldă, colorată a reușit să se apropie foarte mult de elevi. În relațiile cu ei a fost imparțial, nu a dat dovadă de slăbiciuni care să-i știrbească menirea în școală. Le asculta păsurile, era înțelegător dar nu și îngăduitor, ferm cînd situația o cerea. Stimula calitățile deosebite ale elevilor și le combătea cu tărie defectele. N-a fost adeptul unei discipline spartane, prefera o mustrare sau o ironie pe care le considera mai eficiente decît diatribele sau eliminările.

31. „Clopotul" din 14 mai 1972, art. „O scrisoare" de Emil Antonovici.

Ca scriitor, te captează imediat darul său de povestior ce are ca apanaj un umor discret și bine plasat precum și naturalețea vorbirii pe înțelesul tuturor. Majoritatea subiectelor scrierilor sale sînt inspirate din mediul rural, acolo unde folclorul este la el acasă. Opera sa dovedește dragostea lui fierbinte față de țărănime și descrie viața grea din satele Moldovei din prima jumătate a secolului nostru.

Aprecieri elogioase s-au făcut cărților sale de către oameni de seamă, contemporani cu el : Ioan Simionescu, Simion Mehedinți, Vasile Bogrea, Lecca Morariu și alții care l-au asemănat cu Ion Creangă : „Și mai ales pagini care sunt numai ale lui Tiberiu Crudu și pe care..., care alt Creangă, decît tot numai această moldovenească Crenguță ni le-a putut înflori ?“ (V. Bogrea).

Profesorul, directorul și scriitorul Tiberiu Crudu, prin activitatea sa multilaterală, a reușit să-și asigure un loc fruntaș în galeria oamenilor seamă ai școlii și culturii botoșănene unde se înscrie ca o adevărată „Rara avis“.

BIBLIOGRAFIE

1. Buletinul de informare și documentare al cadrelor didactice, Botoșani, nr. 6-7/1976, art. „Tiberiu Crudu — viața și opera sa“, de profesoara Elena Guțic și prof. emerit O. Guțic ; art. „Tiberiu Crudu — om al școlii“. de înv. D. Miron și P. Bădăluță.
2. Liceul de matematică, fizică Dorohoi, File de monografie, art. „Tiberiu Crudu“, de El. Guțic, 1979.
3. Gh. Vasiliu, „Tiberiu Crudu“, scurtă monografie dactilografiată, 1966.
4. Tiberiu Crudu, „Șapte ani din viața unei Școli normale“, Botoșani, 1926.
5. Tiberiu Crudu și alții, „Botoșanii în 1932“, Botoșani, 1932.
6. Ileana Turușancu și D. Teodoru, „Scriitori botoșăneni“, Botoșani, 1962, lucrare dactilografiată.
7. Arhivele Statului, Botoșani, Mapa C, nr. 8.
8. „Hierasus“, I, 1978, art. „N. Iorga și începuturile Universității populare Botoșani“, de Ștefan Cervatiuc.
9. „Clopotul“ din 30 iunie 1968, art. „Un înaintaș — T. Crudu“ de E. Antonovici.
10. „Clopotul“ din 17 noiembrie 1968, art. „O revistă botoșăneană“, de E. Antonovici.
11. „Clopotul“ din 12 octombrie 1969, art. „Revista școlii“ de E. Antonovici.
12. „Clopotul“ din 5 aprilie 1970, art. „Pagini sociale“ de E. Antonovici.
13. „Clopotul“ din 8 noiembrie 1970, art. „O scrisoare inedită“ de E. Antonivici.
14. „Clopotul“ din 28 august 1971, art. „De pe la noi ce-a fost odată“ de E. Antonovici.
15. „Clopotul“ din 31 octombrie 1971, art. „Despre Tiberiu Crudu“ de E. Antonovici.
15. 16. „Clopotul“ din 16 ianuarie 1972, art. „Tiberiu Crudu“, de E. Antonovici.
17. „Clopotul“ din 14 mai 1972, art. „O scrisoare“ de E. Antonovici.
18. „Clopotul“ din 29 august 1972, art. „Comemorarea Școlii normale Botoșani“, de E. Antonovici.

MAREA ÎNTÎLNIRE

ANDY Z. LEHRER

85 de ani de la naşterea
prof. dr. PETRU M. ŞUŞTER
(1896—1954)

La începutul toamnei anului 1949 mă înscrisesem la Facultatea de Filozofie a Universităţii „Al. I.Cuza" din Iaşi, sperînd că aici îmi voi realiza visul de a pătrunde în domeniul esteticii, pentru care nutream atunci o pasiune deosebită. De la deschiderea cursurilor eram foarte dornic să cunosc atît pe viitorii mei colegi, cît mai ales obiectele de studiu şi pe dascălii ce urmau să-mi conducă interesul în tainiţele gîndirii umane şi în subtilele sale moduri de exprimare artistică. Stările mele sufleteşti, străbătute de o curiozitate gnoseologică nealterată, erau îndreptăţite în acea vreme, nu numai pentru că aveam să intru într-o lume nouă, universitară, ci şi datorită puţinătăţii informative despre o facultate abia înfiinţată. Dar odată cu zăgăzuirea primelor avalanşe de impresii „studenţeşti" şi cu ordonarea lor în procesul normal de învăţămînt, se vor ivi şi cele dintîi deziluzii, cea mai profundă fiind aceea determinată de aflarea că estetica nu era prevăzută în programa nici unui an. Inaugurarea disciplinelor universitare îmi accentua, din ce în ce mai ascuţit, sentimentul de înstrăinare şi, după ce luasem cunoştinţă cu latina, greaca, fizica modernă, matematica ş. a., în mijlocul unui colectiv doar de 15-16 studenţi (majoritatea fete), începusem a mă întreba dacă nu am greşit drumul profesional ce-l aveam de parcurs în următorii 4 ani. Entuziasmul meu diminua în intensitate, făcînd loc prudenţei şi derutei, care aveau să-mi joace, puţin mai tîrziu, un renghi crucial în viaţa mea intelectuală. Şi astăzi, după mai bine de 30 de ani, îmi amintesc emoţiile ce mi-au fost trezite şi aveau să rodească pe încetul, în fiecare clipă existenţială, împletindu-se cu cele mai nobile, mai arzătoare sentimente şi pasiuni, cultivate şi ocrotite de o afecţiune totalmente neobişnuită, neestompată nici în acel prezent şi nici în memorie, cînd...

În vechea clădire a universităţii, în laboratorul de biologie generală, situat pe tronsonul din partea dreaptă a parterului, urma să asistăm la prima prelegere a cursului de biologie. Obişnuit într-un fel cu celelalte obiecte la care participasem pînă atunci, aproape că nu ne mai interesa legătura dintre curs şi „filozofie", aşteptînd cu resemnare simulată desfăşurarea unui ritual universitar mai mult sau mai puţin somnolent. După ce intrarăm în camera indicată pe orar şi destul de întunecoasă a laboratorului, fuseserăm întîmpinaţi de „moş Costică" — un laborant mic de statură, grăsuţ, cu obrazul neridat în ciuda celor aproape 60 de

ani, puțin vorbăreț dar foarte simpatic și cu simțul umorului, politicos și reticent, îmbrăcat cu un halat albastru-gri —, care ne invită să ne așezăm pe cele două rînduri de bănci simple, aranjate între mesele lungi de lemn și perete. Ne dădeam seama că sîntem într-o „sală de curs" improvizată, pe măsura numărului de studenți „filozofi", iar după cîteva momente de acomodare înțelegeam că încăperea era așa de întunecoasă din cauza unui cadru mare de lemn, pe care spînzura un număr impresionant de planșe, așezat exact în lumina singurei ferestre. Totuși acesta era plasat la o oarecare distanță și, abia mai tîrziu, voi afla că în spatele lui exista o măsuță și un scaun, constituind locul de odihnă și mîncare al lui moș Costică.

Cercetările mele fuseseră întrerupte de apariția „profesorului", ce-mi produse o impresie neașteptată, atît prin comportamentul inițial, cît și prin trăsăturile sale. Intrînd fără veste și fără zgomot printr-o ușă laterală, ne trezirăm cu un om masiv, îmbrăcat cu un costum negru, cam șifonat și pătat. Capu-i mare se mișca greoi, de cîteva ori sacadat, în diferite direcții ale camerei, ca și cum nu ar fi existat nimeni aici și ar fi fost atras de niște vibrații percepute doar de el. În mijlocul feței, mărginită de niște maxilare puternice, un gît gros și buze foarte subțiri, proemina un nas triunghiular enorm și prevăzut cu un neg vizibil. Fruntea lată, largă era acoperită pe jumătatea din dreapta de cîteva șuvițe sărăcăcioase de păr, ce ascundeau neputincios alți negi la fel de urîți. Pufnind pe nas de două trei ori, își ațintì apoi ochii asupra fiecăruia dintre noi. În privirea lui ageră, analitică și aparent dură am văzut deodată blîndețea unei ființe pline de o imensă forță interioară, timiditatea unui om ce se adaptează greu la instantaneele sociale, dar emană permanent o căldură gingașă peste tot ce-l înconjoară, deschiderea amplă și inteligentă a adevăratului om de știință și efortul pios de a ființa într-o realitate față de care avea o datorie pertinentă. Cînd îi prinsesem căutătura drept în ochii mei, înțelesei că sfiala-i țărănească și pătrunsă de un respect uman adevărat, adîncimea filozofică de o calmă interiorizare și afecțiunea devotată ce-și caută neîncetat obiectul dăruirii, îi înnobilau și-i îndulceau liniile groase, mult prea groase, ale chipului său. Simțeam că omul din mijlocul nostru îmi devenise drag și-l priveam cu răbdare pînă își termină de transmis mesajele fluide și ultimului dintre noi.

Nu știu cît trecuse, dar profesorul Șuster își începu prelegerea, în timp ce noi ne grăbeam să notăm totul cît mai repede cu putință. Vorbea frumos și curgător, după foarte puține rateuri emoționale inițiale, avînd un stil cultivat, corect și lipsit de emfază. Dădea iluzia că-ți vorbea numai ție, căutînd să se facă înțeles cu multă bunăvoință. Eram fascinat de limpezimea ideilor, de abundența noțiunilor biologice și filozofice, precum și a epocilor istorice pe care le intersecta cu o ușurință logică încîntătoare. Și la un moment dat încetasem să mai scriu, furat de frumusețea expunerii, pînă la terminarea orei.

A doua săptămînă ne adunarăm în același loc, moș Costică ne întîmpină din nou și așteptam să-l reîntîlnesc pe „profesor". Acum totul a decurs normal și degajat, profesorul întîmpinîndu-ne cu un zîmbet

prietenos și desfășurîndu-și o lecție, excepțional de documentată, despre conexiunea dintre biologie și materialismul dialectic. Dar, nu trecu mult și aveam aproape certitudinea că informațiile auzite îmi erau cunoscute. Gîndul îmi sfredelea creierul, torturîndu-mă și distrăgîndu-mă de la curs. „De unde știu eu aceste lucruri ? Parcă le-am citit undeva ! Unde ? Unde ?". Concentrat asupra micii mele enigme interioare, tresării : „În *Biologie et marxisme*". Într-adevăr, citisem cartea lui Marcel Prenant care apăruse în librăriile ieșene de o bună bucată de vreme și-mi făcuse plăcere. Însă descoperirea mă întristase, căci pe loc mi se păru că profesorul ne-a înșelat, reproducîndu-ne ceva ce nu-i aparținea în exclusivitate lui și profitînd de ignoranța studenților începători. Eu îmi închipuiam că în cultura noastră generală nu trebuia să lipsească nici cunoștințele de biologie, spre care mă simțisem atras în mod deosebit încă din liceu, datorită uneia dintre neuitatele și eminentele mele profesoare — Maria Diaca. Totuși, nu înțelegeam că din acest domeniu nu citisem mult prea multe lucrări în raport cu volumul informațional necesar al unui elev, pătrunzînd prea de timpuriu poate în problemele teoretice de genetică, embriologie, histologie etc. Interesul meu își avea explicația nu numai în înclinațiile mele, ci și în evenimentele științifice adverse, care frămîntau lumea biologilor din acea epocă, reflectîndu-se într-o măsură din ce în ce mai acută și în publicațiile noastre. Eram complet subjugat de raționamentele mele aspre și nedrepte, cînd, absența apăsătoare în care mă scufundasem se destrămă brusc de timbrul unei voci autoritare :

— Dumneata cum te numești ?

Reacționînd spre sursa auditivă ce-mi întrerupse meditarea, îl văzusem pe profesor îndreptat către mine și așteptînd parcă ceva. Din nou a repetat întrebarea, de data aceasta fiindu-mi limpede că ea mi-era adresată.

— *Dumneata,* spuse accentuînd vocabula cu fermitate, *dumneata* cum te numești ?

Împărtășindu-mi numele intimidat, el a continuat pe un ton mai blînd :

— Observ că mata nu scoți notițe. Și data trecută ai făcut la fel. Cunoști oare ce spun eu aici, de vreme ce nu scrii ?

Nereflectînd prea mult, replica mea a căzut sec și neașteptat, încărcată de o ușoară nuanță de răzbunare :

— Da, cunosc ceea ce ne-ați spus pînă acum.

După cîteva secunde de tăcere apăsătoare, în care intuiam stinghereala omului timid luat prin surprindere, spuse calm :

— Bine, vom vedea la seminar.

La seminar profesorul purtă conversații foarte amicale și apropiate cu fiecare, căutînd să-și formeze o părere cu privire la sfera noastră de preocupări. Dintre toți eu mă angajam în cele mai dificile discuții biologice și, ca urmare a abilității unora de a se antrena în prezentări sau dispute, pe baza unei documentații relativ bine însușite, el ne propuse ca la viitoarele seminarii să expunem, pe rînd, cîte una din problemele

interesante ale biologiei moderne. Eu mă înscrisesem primul cu tema: *partenogeneza,* care va deschide seria puținelor referate ulterioare, iar profesorul se oferi să-mi împrumute bibliografia necesară. Cînd ora se termină el îmi ceru să vin în cabinetul său, constituit de fapt din cea de-a treia cameră ce compunea laboratorul de biologie generală. Camera din mijloc era laboratorul propriu-zis, unde se afla colaboratoarea sa Elena Simionescu-Constantinescu, căreia mă prezentă și o rugă să-mi dea lucrarea lui J. Loeb. Pe această doamnă amabilă, subțirică și plină de nerv nu o voi vedea prea mult în preajma profesorului Șuster, căci după un scurt interval de timp ea se va transfera — mi se pare — în învățămîntul mediu și va fi înlocuită de o colaboratoare tînără, doamna S. M.-I.

În general, „laboratorul" și „cabinetul" de biologie generală mă dezamăgiseră, deoarece îmi închipuiam cu totul altceva despre organizarea și utilarea lor. În primul dintre ele nu văzusem decît o masă-birou imensă, cu sertare și compartimente la care puteau studia cel puțin patru oameni, așezată de o parte a ferestrei; o masă obișnuită de cealaltă parte a ferestrei; o etuvă și o măsuță pentru histologie (pe atunci se încerca reluarea preocupărilor histologice ale profesorului cu privire la organul lui Johnston de la insecte); precum și un dulap mare cu sticlărie și alte mărunțișuri. „Cabinetul" nu poseda decît un birou simplu plasat de asemenea lîngă fereastră și exact în fața ușii care despărțea ultimele două camere, cam la treimea terminală a peretelui; o masă lungă și lată, de stejar, străjuită tot de bănci, în jurul căreia se făcea uneori cursuri, alteori ședințe, și două dulapuri cu geamuri de sticlă, în cea mai mare parte goale.

Primind cartea, profesorul mă invită să vin oricînd la el dacă nu voi înțelege ceva și, înainte de a pleca, îmi ură succes ca și cum nu s-ar fi produs nici un incident între noi. Bineînțeles că nu mă dusesem nici o dată, mai întîi pentru că eram familiarizat atît cu limba franceză, cît și cu aspectele științifice colaterale ale partenogenezei; iar apoi, pentru că vroiam să-i demonstrez că sînt capabil să mă descurc singur. Și într-adevăr, la întîlnirea fixată pentru referatul meu, expunînd liber și fără nici un plan scris, am desenat pe tablă procesele de diviziune celulară, de fecundație și de reducere cromatică, relatînd cu ușurință esența partenogenezei. Profesorul era entuziasmat și nu numai că mă răsplătise felicitîndu-mă în prezența colegilor, ci mă și conduse la doamna E. Simionescu-Constantinescu lăudîndu-mă că am susținut o „prelegere excepțională, ca un biolog, nu ca un filozof". Încîntarea lui era fără margini și-i simțeam bucuria de a mă fi „descoperit". Trăia o reală bucurie copilărească, nestăpînită (ceea ce se întîmpla cu el extrem de rar), care nu ținea seama nici de starea mea de stînjeneală. La sfîrșit, mi se adresă pe un ton foarte apropiat, părintesc:

— Domnu L., poți veni în laboratorul nostru cînd vrei. Ai putea lucra ce-ți place, dacă te interesează biologia atît de mult și, chiar, ai putea să ai un loc al matale la o masă. Să spunem la masa asta (arătînd către masa-birou mamut), căci doamna Simionescu stă la masa cealaltă și aici nu lucrează nimeni pînă în prezent.

— Vă mulțumesc mult domnule profesor, răspunsei emoționat de mărinimia sa. Cred că voi profita de invitația dumneavoastră.

— Cînd vrei. Poți să-ți aduci și cărțile, să le pui în biroul matale și să înveți în liniște aici.

Ieșisem îmbătat de fericire și înțelesesem că acel moment a declanșat o neînțeleasă schimbare în sufletul și în comportamentul meu. Nu știam cum și în ce fel urma să se producă schimbarea, presimțeam doar că ea va fi în bine, într-un mod complet diferit de ceea ce eram eu pînă atunci. „Ce om minunat, ce om minunat!" repetam mereu în gînd și avînd imaginea chipului său transfigurat de blîndețe și afecțiune. „Ce om deosebit și minunat!".

După cîteva zile eram instalat în laborator, iar profesorul îmi dădu o cheie de la intrarea acestuia „ca să pot intra oricînd am nevoie și să nu depind de nimeni". Încrederea ce mi-o avansa era ieșită din comun. Politețea sa demnă și altruistă avea de asemenea niște valori foarte înalte, căci niciodată — în toți cei 5 ani de coexistență și colaborare, ultimii din viața sa atît de scurtă — nu a ridicat glasul la mine sau la altcineva, nu s-a sfiit să-mi sară în ajutor — din proprie inițiativă — în momentele de mare cumpănă și nu mi s-a adresat altfel decît cu „domnu L.". Între noi au început confesiuni și discuții ample, pline de sevă, asupra celor mai diverse probleme de filozofie, de viață, relația noastră îmbogățindu-se continuu cînd cu sentimente cvasi-filiale, dînd cu profunde accente savante, care revărsau discret din ființa sa. Cu fiecare oră consumată împreună, în afara programului meu de învățămînt, în care îmi făcusem obiceiul să mi-l petrec în laboratorul de biologie și, dacă nu învățam, profesorul îmi împărtășea din preocupările, călătoriile, frămîntările științifice și activitățile sale politico-sociale din trecutul său, simțeam cum el renăștea sufletește și cum își regăsește forțele pasionate de altă dată pentru munca didactică și de cercetare. Căuta să mă antreneze și pe mine în studiul insectelor, în special în acela al dipterelor hematofage.

În una din zile, după terminarea orelor de curs, m-am refugiat în laborator. Aici îl găsii numai pe profesor, care stătea în „cabinet". Era gînditor. Și după ce l-am salutat, mă apropiasem ușor de el, cu intenția să schimbăm cîteva cuvinte. Cînd ajunsesem în fața biroului său, mă oprisem puțin mirat de ceea ce vedeam. El stătea cu o mînă băgată într-un borcan cu apă rece și o agita liniștit. Observîndu-mi nedumerirea, îmi explică obosit că fusese în oraș și, fiind foarte cald afară, transpirase, iar acum se răcorea. Este adevărat că din cea zi îl văzusem frecvent folosind această metodă de termoreglare, concomitent cu schimbarea cămășilor ude. Transpira abundent — dar înghițea și cîțiva litri de apă zilnic —, ceea ce îl obliga să poarte cu el 2-3 cămăși uscate, celelalte uscîndu-le pe spătarul scaunelor sau pe caloriferul din cabinet. După un moment de liniște îmi spuse:

— Domnule L., m-am gîndit să profităm împreună de zilele splendide de afară. Ce spui de o excursie de o zi la Bîrnova? Mergem dimineața și ne întoarcem după amiază, iar acolo vom prinde ceva diptere

din pădure. Eu îți împrumut un filet. Este acolo un izvor unde ne vom odihni... Hm ? !

Se uită la mine încurcat și în ochii lui văzusem o strălucire rugătoare, caldă. N-o înțelegeam bine, însă peste o zi aveam s-o înțeleg și să-mi rămînă înfiptă în suflet pentru totdeauna. Era prima propunere de a face împreună o excursie de colectare de material entomologic și, în același timp, prima mea ipostază de „naturalist", căci — în ciuda realității — profesorul se opișnuise să nu mă mai considere un simplu student la filozofie. Am acceptat imediat și ne înțelesesem asupra modului de a ne regăsi a doua zi, care era o duminică, în fața gării.

Noutatea evenimentului mă făcu să ajung devreme la locul de întîlnire. Urmărind omenirea ce cobora din tramvaie, îi zărisem pe profesor și pe moș Costică zîmbindu-mi de la distanță. Ne luarăm bilete și, după o oră de mers cu trenul personal, ajunserăm la gara Bîrnova. Din clipa în care coborîsem excursia noastră se derulă după o rînduială ce mi se dezvălui numaidecît și pe care o voi constata și o voi respecta de fiecare dată cînd ne deplasam aici. De altfel, niciodată nu avusesem ocazia să călătorim amîndoi pe o durată mai lungă de timp sau pe alte meleaguri ale țării, deoarece ca student nu aveam cînd să realizez un asemenea proiect, iar în vacanță nu aveam posibilități materiale să-l însoțesc. Ceremonialul se deschidea cu umplerea sticlelor de apă la robinetul din țară, după care merserăm puțin, prin spatele ei, pînă la un copac gros, situat pe un dîmbușor acoperit cu iarbă. Acolo ne oprirăm pentru a ne aranja materialele de colectare", ne scoteam filetele entomologice, le atașam cozile de lemn și ne turnam eter acetic în borcanele de captură. Uneori, profesorul își schimba cămașa și apoi ieșeam la drumul care ducea spre cabana pădurarului, aproape totdeauna pe același drum, prinzînd dipterele ce se însoreau pe frunzele tufarilor de la margine. Se mergea agale, iar moș Costică ne urma credincios, ducînd geanta cu lucrurile profesorului sau avînd grijă să nu se îndepărteze prea mult de noi. Eu îl însoțeam aproape pe profesor, căci mereu avea să-mi comunice cîte ceva despre obiceiurile vreunei specii, despre o „raritate" și caracteristicile ei morfologice care o disting de celelalte specii congenetice, despre biologiu ei. Mă uluia memoria acestui om și, mai ales, enorma sa capacitate de a înmagazina, nepricepînd atunci că aceste performanțe erau rezultatul unui antrenament permanent și zilnic, efectuat cu tenacitate stoică și metodă inteligentă. Dacă se găsea într-o dilemă cu privire la numele speciei pe care o prinsese, se oprea, scotea din buzunarul hainei un ocular de microscop de 10-15x, îl întorcea și examina atent insecta. În cîteva minute îmi dădea rezultatul și apoi o introducea în borcanul cu eter. Așa mergeam 2-3 ore pînă la casa pădurarului, unde ne odihneam pe niște trunchiuri groase de copac. Între timp, moș Costache usca la soare cămășile, după care ne continuam vînătoarea, străbătînd cîteva mici luminișuri, pînă ajungeam la izvorul unde se adăpau și vitele căruțașilor ce transportau lemne din pădure. În acest loc ne așezarăm să ne luăm prînzul. Eu îmi scosesem din sacoșă niște tartine cu unt, ardei umpluți cu brînză, o bucată de friptură de pui, pîine albă și roșii — toate învelite în șervețele de hîrtie de către

mama mea —, iar cînd terminasem pregătirile și vroiam să-l invit pe profesor la masă îl zăresc la cîțiva metri depărtare, semi-culcat și rezemat de trunchiul curbat al unui copac bătrîn implantat exact deasupra izvorului. El mînca liniștit și, fără a da imperativelor mele, spuse :

— Îmi place totdeauna să mă sprijin de copacul acesta. Mă simt foarte comod.

— Da, domnule profesor, dar am aranjat ceva să mîncăm împreună, îi replicai puțin intrigat că se izolase și se grăbise.

— Nu, domnu L., am văzut că matale ți-ai adus și friptură de pasăre, însă să știi că, în excursie, eu mănînc numai legume și fructe. Îți mulțumesc.

Nu găseam nimic de clarificat la precizarea tabieturilor sale, încă necunoscute mie și, privindu-l, mi-a rămas neștearsă imaginea lui, ținînd într-o mînă o bucată mare de pîine neagră, iar în cealaltă un castravete mare, necurățat de coajă și o ceapă, din care mușca pe rînd scrîșnind cu poftă. M-am așezat uimit și admiram în tăcere calmul și simplitatea savantului, ce nu se lăsau stingherite de sorgintea sa țărănească, nici acum cînd ajunsese pe una din treptele cele mai înalte ale ierarhiei didactice universitare.

Drumul de întoarcere era același, jocul de-a colecta insecte căpătînd fațete palorice nebănuite. De la infinitatea de forme și culori ale micilor pîcături zburătoare, ignorate pînă azi, ajungeam la cele mai întortocheate probleme de evoluție și adaptare ale vieții, de ereditate și sistematică, de combatere biologică și de circulație a materiei. Profesorul se antrena viguros în patima dezbaterilor, care se terminaseră abia cînd sosirăm din nou în gara Bîrnova. La gara Nicolina moș Costică ne părăsi, în timp ce noi am coborît, după puțină vreme, în oraș. Luarăm amîndoi un tramvai, aproape gol, spre universitate și, odată stabiliți pe peronul din spatele său, exclamai încîntat :

— Ce minunată zi a fost și cît de multe am învățat azi ! Nu ?

Părîndu-mi-se că sentimentele de împlinire și de plinătate emanate din cuvintele mele nu au fost percepute de profesor, îmi întorsesem privirea spre el. Era adînc îngîndurat și parcă absent la toate, prospectîndu-se cu febrilitate. Îi respectai liniștea o bună bucată de drum, pînă cînd tot el o destrămă cu ticul său nazal. Atunci îl văzusem cu ochii foarte strălucitori, înlăcrămați și cu trăsăturile grave, aplecîndu-se către mine emoționat.

— Domnu L., vreau să-ți mulțumesc pentru că ne-am cunoscut. De cînd ai venit în laboratorul nostru ai avut o influență binefăcătoare asupra mea și, datorită pasiunii matale, am putut depăși starea mea depresivă prin care am trecut în ultimul timp. Îți voi povesti eu despre ce este vorba, cu alte ocazii, dar mă bucur foarte mult că între noi s-a creat o prietenie.

Rămăsesem fără glas, copleșit de măreția și finețea sufletească a omului, cu liniii atît de dure și cu 35 de ani mai vîrstnic, din fața mea. Sfiala adolescentină și puterea simțămintelor sale curate îmi cufundă ființa într-un extaz, în care nici cel mai imperceptibil zvîcnet de îndoială nu ar fi încăput. Prietenia unui om atît de mare...

Da. Acele clipe au însemnat marea noastră întîlnire, a întîlnirii dintre doi camarazi adevărați, care nu și-au ascuns niciodată nimic unul altuia, dăruindu-și reciproc o afecțiune devotată pînă în clipa cînd fatalitatea ne-a despărțit. O întîlnire păstrată cu aceeași prospețime în memoria mea, deși nu puține au fost adversitățile ce au dorit-o întinată. Acele clipe au zămislit temelia schimbărilor mele hotărîtoare de mai tîrziu, temelia devenirii mele intelectuale.

AUREL GEORGE STINO — UN HARNIC CERCETĂTOR AL CULTURII UNIVERSALE [1]

EUGEN DIMITRIU

Profesorul Aurel George Stino [2] a desfășurat în întreaga sa viață o activitate multilaterală, urmărind să pună în lumină în primul rînd trecutul cultural al meleagurilor natale. S-a încercat și a izbutit în nuvelă, în schiță, în eseu, în note de călătorie, în evocarea unor personalități române de valoare, dar de multe ori uitate. Lui îi revine meritul de a le fi dat la lumină și de a fi venit cu multe date inedite, care trădau pe cercetătorul pasionat, aplecat asupra documentelor.

Ceea ce a realizat scriitorul fălticenean, este rodul unei munci istovitoare, dusă cu consecvență, decenii în șir, în casa [3] cărturarilor, de pe tăcuta uliță a Boianului, azi Ion Dragoslav. A fost setos să cunoască lumea, comorile ei spirituale, dincolo de hotarele țării, pînă în îndepărtata Americă sau pînă în Extremul Orient. Mijloacele materiale, dar mai ales sănătatea, nu i-au îngăduit să călătorească prea mult. A văzut Franța, cu orașul luminilor, vestita Vale a Loirei și alte regiuni pitorești. Dar, pentru pătrunderea culturii universale, nu era de ajuns. Și atunci, cărturarul neobosit a adus o lume mirifică în casa părintească : cărți, reviste, albume, fotografii, de pe întreg globul, unele adevărate bijuterii ale artei tipografice. Prieten al culturii universale, Aurel George Stino a luat din ea ceea ce era mai frumos, mai înălțător.

Și-a îndeplinit visul, legînd strînsă prietenie cu mulți scriitori și oameni de cultură. Cunoștea franceza, germana, engleza, portugheza, spaniola și italiana. Aproape că nu e colț al lumii pe care profesorul să nu-l fi cunoscut prin intermediul cărților. Atras de aceste valori spiri-

---

1. În studiul de față nu am indicat publicațiile în care au apărut articolele scriitorului fălticenean. O asemenea încercare ar fi fost aproape imposibilă. Autorul a decupat articolele în decursul anilor, fără a nota revista și data. Toate sînt lipite în 10 caiete mari și se află la Fondul documentar al „Galerici oamenilor de seamă" din Fălticeni. Ele au fost donate „Galeriei", de către prof. Virginia Stino, soția scriitorului.

2. Fiul lui George Stino, profesorul de franceză al lui Mihail Sadoveanu la gimnaziul „Alecu Donici" din Fălticeni. Tatăl lui George, a fost institutorul Ioan Stino, dascăl la „Școala Domnească" în oraș și autorul primei *Geografii a județului Suceava* (cu capitala Fălticeni), apărută la librăria Saidman, în 1877.

3. În care au poposit de-a lungul anilor mulți scriitori și cărturari : M. Sadoveanu, Eug. Lovinescu, Anton Holban, Ion Dragoslav, Vasile Ciurea, Virgil Tempeanu, George Tutoveanu, George Ursu, George Călinescu ș. a.

tuale, s-a lăsat tentat de ideea tălmăcirii lor în românește, pentru a le împărtăși și cititorilor români. În miile de articole pe care le-a publicat în revistele timpului, întîlnim studii competente asupra diferiților scriitori, din Franța, Italia și Peninsula Iberică, fie din țările nordului, învăluite în ceață și poezie ; a călătorit cu mintea și în Țara Soarelui Răsare, dîndu-ne ocazia să facem cunoștință cu o artă majoră.

Ne vom opri asupra unor figuri mai importante, încercînd să scoatem în evidență finețea observațiilor lui Aurel Stino. Vom începe cu literatura franceză, pe care a cunoscut-o cel mai bine, fiind și limba pe care a predat-o pînă la moarte, la liceul „Nicu Gane".

La umbra sonetului lui Arvers, este titlul unui articol pe care l-a publicat în „Gazeta Cărților". Autorul evocă sonetul ce l-a făcut celebru pe Arvers, sonet închinat Mariei Nodier, muza cenaclului de la Biblioteca Arsenalului. Ea a fost poreclită chiar „Notre Dame de l'Arsenal". „Felix Arvers a iubit-o — ne spune Aurel Stino — și Marie Mennessier-Nodier n-a știut nimic, n-a cunoscut niciodată iubirea, grandios de tăcută, ce i-a închinat-o". Iată cîteva versuri ce ilustrează afirmația :

„Mon âme a son secret, ma vie a son mystère :
Un amour éternel en un moment conçu.
Le mal est sans éspoir, aussi je dû le taire,
Et celle qui l'a fait n'en a jamais rien su".

Stino se referă apoi dezamăgit la un portret al ei, infidel redat de pictorul Dvéria : „Am regretat din suflet văzînd o acuarelă a lui Devéria, înfățișîndu-ne femeia celebră pentru că a inspirat un sonet. Îmi închipuiam o ființă abia pămîntească, de un suav lamartinism și adevărat tezaur de grație unică... Atît de odios pare chipul Mariei în acuarela lui Devéria, pictorul de curte al Muzelor, încît parcă s-ar prăbuși coloană cu coloană micul templu de marmoră închinat de Arvers... Suavă Marie Mennessier, fii liniștită în grădina făgăduinții, acolo unde mișună în jurul tău adoratori și poeți, pictori și cîntăreți de odinioară, că nimeni n-are să te cunoască după profilul — care nu poate fi al tău — zugrăvit de un Devéria, ci tot din armonia șiragului de perle adunat din roua inimii lui Felix Arvers".

Scriitorul fălticenean a fost apoi preocupat de figura marelui poet francez Charles Baudelaire. Traduce din acesta *Portretul lui Samuel Cramer,* care e de fapt începutul nuvelei *La Fanfarlo,* apărută prima dată în „Le Bulletin de la Société des gens de lettres" în 1847. Arătînd că nuvela aparține lui Baudelaire, „cel ce n-a iubit nimic în viața lui", Stino relevă importanța ei, pentru că este o schiță de autoportret. Revine asupra poetului francez, în articolul *Baudelaire și arta.* „Baudelaire n-a iubit omenirea — ne spune Aurel Stino —, ...n-a știut nici ce-i dragostea, deși a cultivat voluptatea cu arii de ritual păgîn". În *La prière d'un païen,* întîlnim versuri ca acesta :

„Volupté, sois toujours ma reine !"

Deoarece voluptatea i-a dat satisfacții mediocre, apelează la moarte :

„O, mort, vieux capitaine, il est tempe ! Levons l'ancre !"
(Le voyage)

Socotindu-l poet al egoismului în sensul cel mai strict al cuvîntului, scriitorul fălticenean adaugă : „Considerîndu-se drept profetul religiei celei mai noi, Arta, Baudelaire s-a închipuit drept ținta prigoanei întregei omeniri, incapabil să priceapă o asemenea nouă credință al cărei prim sacerdote era, poate și din orgoliu".

*
* *

Cînd s-au împlinit 150 de ani de la nașterea lui Stendhal, s-a vorbit mult despre romancierul care după propria-i afirmație — nu scria pentru contemporanii săi, ci pentru cei de la sfîrșitul secolului. De remarcat că nimeni n-a vorbit despre călătoriile lui Sthendal. A făcut-o Aurel George Stino, scriind articolul *Un călător : Henry Beyle.* După ce înșiră notele de călătorie ale acestuia, *Promenade dans Rome ; Rome, Naples et Florence ; Des mémoires d'un touriste* — admirabile ghiduri turistice —, Aurel Stino continuă : „Henry Beyle este un călător care nu face paradă de extaz în fața naturei, ceea ce îl interesează sînt oamenii... Creațiunile oamenilor prezintă mai multă valoare pentru acest turist genial, decît ale naturii, pe care de altfel nu le disprețuiește... Peisagiul pentru a-l satisface, trebuie să-i prezinte vreo evocare istorică sau altceva...".

Zăbovește o clipă asupra lui La Bruyère, autorul celebrei cărți *Les Caractères.* În articolul *Un contemplator : La Bruyère,* Aurel George Stino face un reușit portret al scriitorului : „Trăind în lumea aurită de la curtea vijeliosului principe de Condé, la Chantillp, taciturnul și contemplatorul nu s-a lăsat înșelat de aparențe, într-o lume unde totul era să pari, unde morga și flateria înnobilau ignoranța. De după draperiile grele și somptuoase, La Bruyère observa. Pe dinaintea ochilor săi trecea un bogat cortegiu de farsori, incapabili, răutăcioși, invidioși, vanitoși, figuri patologice și adevărați irozi ai secolului. Fără să se revolte prea mult, croncar benedictin cu zîmbetul pe buze, variind între sarcasm și satisfacție, înregistrează cu fidelitate și la întîmplare scăderile oamenilor din jurul său".

Consacră lui Chateaubriand cîteva articole, din care menționăm : *170 ani de la nașterea lui Chateaubriand ; Voci contemporane cu prilejul unei noi ediții a Domnului Viconte de Chateaubriand,* sau *Chateaubriand și Leontina de Villeneuve.* În aceasta din urmă, Aurel Stino ne descrie dragostea dintre Leontina de Villeneuve și autorul celebrelor *Atala, René, Itinéraire.* „Născută la Toulouse în 1803 și petrecîndu-și copilăria și adolescența tot în sud, în castelul d'Hauterive, o fortăreață cu zidurile scăldate de apele rîului Thoré, Leontina de Villeneuve l-a adorat pe Chateaubriand. Corespondența dintre ei îi situează în rîndurile îndrăgostiților celebri".

ceze. Iată un fragment de poem al unui autor necunoscut, în traducerea scriitorului fălticenean :

Multe sînt femeile frumoase
În țările lui Tsao și Yen !
Drăgălașa faptură, ca o statuă de jad,
Încîntătoare și din grații plămădită,
Acolo visează, cîntă, dănțuiește,
În foșnet de mătăsuri."
. . . . . .

Cîteva articole ne prezintă o altă figură luminoasă a culturii universale. E vorba de Alf Lombard, profesor de filologie romantică la Universitățile din Uppsala și Lund : *Un bun și erudit prieten suedez : profesorul Alf Lombard de la Uppsala ; Filologul Alf Lombard — un emerit amic suedez* ș.a. Dar țara nordică îl interesează și sub alte aspecte : *Frumoasa Suedie ; Limba română în Suedia ; Un călător suedez despre România vremurilor ; Școala nordică.*

Facem cunoștință cu îndepărtata Japonie, cu arta ei, în numeroase articole sau tălmăciri ale lui Aurel George Stino. În rubrici intitulate „Tristeți nipone", sau „Dintr-o alăută japoneză", întîlnim adevărate giuvaere, șlefuite cu măiestrie de scriitorul fălticenean. Iată o strofă a poetului Ghyoson, din secolul XI :

„Afară de florile tale,
Cireșule de la munte,
Alți prieteni n-am.
Unu'la altul
Cu drag să ne gîndim !"

Sau alta, a lui Othoma Kuronushi, din secolul IX :

Șoptesc ale primăverii ploi,
Lacrimi ele să fie oare ?
Nu-i suflet în lume,
Molcom să nu jelească
Florile căzute din cireși..."

Mai amintim articolele : *Școala japoneză ; Pentru cunoașterea Japoniei ; Explicări geografice asupra civilzației japoneze ; Familia japoneză ; Bazele culturii poporului japonez.*

Numeroase studii, traduceri din literatura țărilor baltice, din arta și folclorul acestor popoare au fost publicate de Aurel George Stino de-a lungul anilor. Iată cîteva titluri : *Legende populare din Lituania ; Letonia, o țară de plugari harnici ; Muzica populară lituană ; În jurul lui Ivan Turbincă — între I. Creangă și versiunea lituană ; Vrăji lituane ; O poveste de iubire din trecutul Lituaniei.*

Literatura arabă e deseori prezentă în preocupările lui Stino. Traduce poemul în proză *Kamar, fiica șeicului.* Din opera lui Ahmed Rassim (poet egiptean contemporan), traduce poezia *Mai încîntătoare ca*

o noapte... Iată un poem în proză, *Somnul iubitei,* publicat în revista fălticeneană „Înmuguriri“ [4]. Îl redăm în întregime, pentru frumusețea lui : „N-am să uit pînă la moarte această vrăjită dimineață din minunatul Damasc și tăcerea grădinei unde dormeai. Umbra gîtului tău era albăstruie. Sînii ți se ridicau și coborau cu ritm de izvor binefăcător. Pe iarbă, brațele tale de ivoriu lăsate în voie, păreau două rîulețe de argint, și fluturii ți se așezau pe unghii, socotind că se lasă pe trandafiri.

Oare tatăl meu cel fericit, în acea clipă, privea el niște fecioare mai dumnezeești prin cele șapte grădini ale raiului ?

M-am întins lîngă tine, ca un cerșetor ostenit lîngă o moscheie“.

Cehoslovacia prietenă ocupă un loc de seamă în publicistica lui Aurel George Stino, în articole ca : *Literatura cehoslovacă conitmporană; Bratislava; Luminișuri din poezia cehă; O distinsă și erudită prietenă din Cehoslovacia.* În acest ultim titlu, e vorba de dr. Jindra Huskova Flajshansova, profesoară de filologie romanică la Universitatea din Bratislava. Această distinsă scriitoare care a vizitat România, este o harnică propagatoare a literaturii române în patria sa. A tradus între altele, în limba slovacă, „O scrisoare pierdută“, de I. L. Caragiale, și în anii, de o înaltă ținută intelectuală, care face cinste atît scriitorului fălticenean, cît și orașului natal. La fel de onorată s-a simțit și scriitoarea slovacă, după cum ne-o mărturisesc scrisorile ei.

Din literatura rusă, Aurel Stino s-a ocupat îndeaproape de Maxim Gorki. A publicat apoi un amplu articol despre Ivan Turgheniev, la 50 de ani de la moartea marelui scriitor.

Peste cultura Italiei, nu putea trece. Din numeroasele articole ce le-a publicat în periodicele vremii, amintim : *Între arta și istoria Italiei; Centenarul morții lui Leopardi; Francesco Petrarca văzut de el însuși; Paolo Veronese; Omul nou: Galileo Galilei; Giovani Pascoli; Un destin și un miracol: Rafael Sanzio; A murit Grazia Deledda* etc. Cu Gino Lupi, traducător al operei sadoveniene *Baltagul,* Aurel Stino a întreținut o bogată corespondență.

A călătorit prin intermediul cărților și a scris despre Norvegia, despre Islanda, Polonia, Danemarca, sau despre lirica croată. Din Jugoslavia evocă figura sculptorului Mestrovici, într-un articol intitulat chiar *Mestrovici,* apoi *Femeile în arta modernă jugoslavă.*

Scriitori de talent din literautra flamandă, Verhaeren sau Maeterlinck, sînt deseori evocați de publicistul fălticenean, în revistele timpului : *Maurice Materlinck... despre Tăcere; Verhaeren și strigătul unei genrații; Verhaeren și arta flamandă; Cosmogonia lui Verhaeren; Vîntul în poezia lui Verhaeren; Luna în poezia lui Verhaeren; Verhaeren; — 20 de ani de la moartea poetului.*

Analizînd vîntul în poezia lui Verhaeren, Aurel Stino scrie : „Florile și holdele, șuvițele de păr, pînzele corăbiilor, stejarii, de-a lungul unei

4. A apărut între 1932—1940, fiind director, prof. dr. Virgil Tempeanu. Au colaborat între alții : A. G. Stino, Mihail Șerban, V. Tempeanu, D. Florea-Rarișie, Tana Mugurel, Nicolae Țatomir, D. Murărașu, Artur Gorovei, I. U. Soricu, D. Iov, G. G. Ursu, Mihai D. Stamate, Dimitrie Loghin.

nesfîșite game de șoapte de iubire, evocări din depărtare, și rîs șăgalnic, pînă la gemetele și blestemele muzei". Reproduce apoi versurile poetului :

...Comme un aveugle il erre au loin sur l'ocean
Et dès qu'il touche un cap ou qu'il heurte une pierre

Poposim în fine în Peninsula Iberică, la cultura spaniolă, din care cărturarul fălticenean va surprinde aspecte interesante : *Tipul uman al Hispanității ; Un mare poet spaniol : Don Felix Lope de Vega Carpio ; 500 de ani de la nașterea lui Cristofor Columb ; Două elogii spaniole aduse poeziei.* Articolul *O divină Comedie spaniolă,* ni-l prezintă pe Don Ramon de Campoamor (1817—1901), născut în Asturii și care în opera sa *Drama Universale* — atinge nivelul unei viziuni dantești, în care eroii principali sînt Honorius și Soledad.

Am lăsat la urmă un ultim aspect sub care Aurel George Stino a cercetat istoria culturii universale. Într-o bogată rubrică intitulată „Antologia dragostei și a femeii", întîlnim aprecieri ce aparțin unor mari gînditori, sau scriitori. Le-a tradus din alte limbi, alăturîndu-le celor în limba română, selecționate de el. Toate, ar putea forma un volum copios. Iată cîteva exemple :

„Cea mai mare minune a Iubirii este să vindece de cochetărie" (La Rochefoucauld).

„Iubirea ? Vorbă mare, atît de mare încît este goală dacă nu conține totul" (M. Prévost).

„Pentru femei, drăgălășenia și blîndețea sînt cele mai bune mijloace de a avea dreptate" (Dna de Fontaine).

„În materie de sentiment, lipsa de logică este cea mai bună dovadă de sinceritate" (Lev Tolstoi).

„Femeile romantice iubesc bărbații prozaici ; natura nu vrea să-și piardă drepturile" (Limaprac).

Ceea l-a caracterizat pe scritiorul fălticenean, a fost permanenta sete de cunoatsere. Admirator al frumosului, și-a făcut prin muncă acerbă, o pregătire solidă. Ajutat de cunoașterea atîtor limbi străine, s-a descurcat cu competență și vituozitate prin labirintul diverselor culturi.

De o modestie rară, A. G. Stino n-a făcut niciodată caz de erudiția sa. Cele cîteva mii de articole pe care le-a publicat, sînt răspîndite atît în revistele din țară, cît și în străinătate.

Fostul profesor de la liceul „Nicu Gane", ne-a lăsat o bogată zestre, care se cere valorificată. Încercarea noastră de a-i evoca personalitatea, constituie doar un început, ce trebuie continuat, pentru a demonstra umanismul acestui scriitor de talent.

ETNOGRAFIE, CONSERVARE, RESTAURARE

ȚESĂTURI MOLDOVENEȘTI — TRADIȚIE ȘI INOVAȚIE

EMILIA PAVEL

În prezentul articol, ne referim la țesăturile tradiționale și actuale de interior din Podișul Moldovei, zona Iași, zonă ce se evidențiază prin varietatea și bogăția creațiilor artistice populare, între care țesăturile ocupă un loc prioritar.

Țesăturile de interior din zona Iași, se impun printr-o mare diversitate de forme, prin discreția ornamentelor ca și a paletei cromatice. Aceste creații s-au dezvoltat determinate fiind de anumite condiții geografice, economice, soicale și istorice.

Țesăturile ce împodobeau interiorul tradițional — lăicerele, scoarțele, mecaturile, „prostirile" de pat și de culme, ștergarele, fețele de mese, sînt dintre cele mai apreciate valori de patrimoniu cultural-național, existente în colecțiile Muzeului etnografic al Moldovei — Iași. Aceste documente de cultură materială și spirituală atestă existența, unitatea și continuitatea poporului nostru pe aceste meleaguri.

În această succintă prezentare nu vom face un istoric al țesăturilor populare din zona Iași. Amintim însă, că cele mai vechi știri despre țesăturile de lînă, denumite scoarțe, datează din secolul al XVI-lea, anume din vremea lui Despot Vodă, 1561—1563. Iacob Sommer, profesor la școala latină din Cotnari, în elegiile sale scrise în limba latină, ne dă informații : „Fetele cunoșteau arta țesutului la covoare. Covoarele erau decorate cu diverse ornamementații. Erau țesute cu struguri, spre acele motive ce indică abundența și pot da ochiului o impresie plăcută" [1].

În secolul al XVII-lea, al XVIII-lea și al XIX-lea, ne vorbesc despre scoarțe, unii călători străini. Află, astfel, din însemnările lor de călătorie, că în Moldova existau ateliere de țesut. „Era o adevărată fabrică în fiecare casă" [2].

În secolul al XVIII-lea, din inițiativa domnitorilor, se înființează ateliere de țesut, încurajîndu-se industria țestului. La sfîrșitul secolului

1. Ștefan Bîrsănescu, *Zori de cultură umanistă în Moldova, secolul al XVI-lea 1561—1563*, București, 1967, p. 207, unde se publică elegia VIII-a a lui Sommer în text latin și în traducere românească.

2. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. II, *De la jumătatea veacului al XVIII-lea și pînă în 1891*, București, 1920, p. 6.

al XVIII-lea, Grigore Ghica a înființat o fabrică de postav lîngă Iași, la Chipereşti [3].

Ştefan Olteanu şi Constantin Şerban, în lucrările referitoare la evul mediu, susțin că „Țesăturile țărănești proveneau în mare parte şi din atelierele meşteşugarilor specializați din sate"... La sate existau meşteşugari care se ocupau în mod exclusiv cu pieptănatul lînei „pieptănarii" sau cu torsul ei „torcătorii" [4].

Dan Bădărău şi Ioan Caproşu afirmă că „în epoca fanariotă meşteşugurile legate de țesut şi de prelucrarea țesăturilor erau numeroase în oraşul Iaşi" [5].

Călătorii străini din secolul al XIX-lea, au fost impresionați de țesăturile moldovenești existente în gospodăria țărănească..." Modestia căsuțelor este înviorată de belşugul lucrurilor țesute. Nu poți călca un astfel de prag, fără respect pentru energia unei femei ca aceasta, care lucrează greu la cîmp, e mamă plină de îngrijire pentru copii ei, țese mai mult ea singură îmbrăcămintea a lor săi şi mai află vreme şi gust şi pentru ca să facă a înflori o asemenea industrie casticǎ" [6].

În foile de zestre din secolul al XIX-lea, se vorbeşte despre existența scoarțelor în Moldova. Dintr-o foaie dotală din 1864 aflăm că se dădeau scoarțe şi covoare de casă fetelor cînd se măritau [7].

Studiul țesăturilor tradiționale include cunoaşterea tehnicilor de lucru şi a meşteşugului. Simion Mehedinți susține : „Numai cînd urmărim unealta în legătură cu toate împrejurările muncii, putem ghici geneza şi semnificația ideilor relative la tehnica, arta şi cugetarea unui popor, numai pe calea aceasta putem ajunge la dreapta lui caracterizare" [8].

Țesăturile tradiționale din Moldova extracarpatică, sau de podiş, în care este inclus şi Iaşul, se detaşează ca realizare artistică şi chiar ca număr de piese, comparativ cu regiunea montană. Din punct de vedere morfologic, ornamentica țesăturilor tradiționale moldovenești excelează printr-o variată şi bogată gamă de motive geometrice şi negeometrice (liber desenate) iar din punct de vedere semantic prin valoroase creații astrale, fitomorfe, zoomorfe, antroporfe şi scheomorfe. Unitatea în varietate, alternanța, ritmicitatea şi repetiția, dezvoltate în cuprinsul compozițiilor ornamentale, confirmă originalitatea stilului țesăturilor moldovenești. Artista noastră populară, mesageră a gîndurilor şi idealurilor colectivității, a celor ce sîntem de mii de ani aici în spațiul Carpato-dunubian-pontic a ştiut să îmbine culorile, să stilizeze motivele, să ne redea în ornamente, în semne şi simboluri, idei şi mesaje ale unei gîn-

3. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, vol. III, 1928, p. 243.

4. *Meşteşugurile în Țara Românească şi Moldova în evul mediu*, Ed. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1969, p. 313 şi 335.

5. *Iaşii vechilor ziditi, pînă la 1821. Partea a III-a, oraşul Iaşi în epoca fanariotă, Cap. I*, Editura „Junimea", Iaşi, 1974, p. 267.

6. N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. IV, Bucureşti, 1929, p. 153-154.

7. Arhivele Statului Iaşi, Tribunalul civil de Iaşi, Secția III-a, *Foi dotale*, Dosar nr. 15/1865.

8. Discursul de recepțiune al Academiei Române, 1920, *Caracterizarea unui popor prin muncă şi uneltele sale.*

diri magice milenare. Pionierii teoriei simbolurilor, ca Ernest Cassirer, afirmă că „Simbolul e totdeauna un mesager foarte ocupat, care aleargă dus și întors, între om și lumea lui, cu misiunea de a realiza conciliere..." Același autor spune : „frumosul e esențialmente și necesarmente simbol, din cauză că, e despicat lăuntric, din cauză că totdeauna și pretutindeni e unul și în același timp dublu" [9].

Repartizarea ornamentelor, dinamica alternanței dintre suprafețele decorate și cele nedecorate, materialul al cărui efect asupra ansamblului este uneori decisiv, sînt factorii definitorii din punct de vedere artistic și estetic. Culoarea ca și relațiile pe care toate aceste elemente le întreține între ele joacă un rol deosebit în studiul țesăturilor populare. „O anumită sclipire a culorilor, o anumită ritmare a formelor materiale, o anumită armonizare a acelor vibrații ale aerului care sînt sunetele, capătă prin creația rtistică, calitatea de semn, înzestrat cu virtutea de a pune în efervescență emoții și idei pe calea impresionării a ceea ce Marx denumea : „Simțuri umane subiective, ca urechea muzicală sau ochiul, care percepe frumusețea formei" [10].

Creația artistică populară s-a dezvoltat și a evoluat pe linia tradiției. Fiecare generație de țesătoare și artiști populari anonimi, au adăugat ceva nou la tradiția moștenită, îmbogățind-o și dezvoltînd-o. Inovația este permanentă în creația artistică populară. Fără inovație n-ar exista tradiție.

Valorificînd tradiția, artistul popular este reprezentatul unei culturi pe care a moștenit-o și pe care o transmite grupului infinit al urmașilor culturali. În opera de artă exprimă concepțiile și gusturile comunității sătești din care face parte, determină circulația intensă a acelorași motive și tipuri de motive din care monotonia decorativă dispare. „Există o tendință a meșterului popular de a nu reîncepe același model, ci de a încerca unul nou" [11]. Motivele acestea străvechi s-au transmis din cele mai îndepărtate timpuri, îmbogățindu-și conținutul sau simplificîndu-l. Formele evoluate au căpătat : „înfățișări cu caractere greu descifrabile" [12].

Tancred Bănățeanu susține, vorbind de ornamentică, „Ornamentica populară exprimă o mare bogăție de sentimente și un deosebit gust artistic al poporului român, decurgînd din însăși legătura nemijlocită care există între artă și viață" [13].

Cercetarea țesăturilor, a culorilor, a motivelor ca și aceea a formelor, deschide un orizont larg asupra procesului de evoluție culturală, de gîndire și exprimare plastică a meșterilor populari din trecut. „Portul și arta populară în general sînt ca o carte, din care se pot afla datele cele mai complexe despre viața unei comunități umane, cu condiția ca

9. Apud : K. W. Gilbert, H. Kuhn, *Istoria esteticii*, București, 1972, p. 477.
10. Marcel Breazu, *Realism și modernitate în artă*, București, 1973, p. 10-11.
11. G. Oprescu, *L'Art du paysan roumain*, București, 1937, p. 44.
12. I. D. Ștefănescu, *Arta veche a Maramureșului*, București, 1968, p. 55.
bum), București, 1963.
13. Tancred Bănățeanu și Marcela Focșa, *Ornamentul în arta populară*, (al-

cel ce studiază să încerce să-i descifreze limbajul, să-l decodeze în interesul generațiilor viitoare" [14].

Dintre cele mai valoroase țesături de interior de lînă din zona Iași, amintim lăicerele, scoarțele, macaturile, cuverturile în laturi denumite „șătrănici". Lăicerul este o țesătură de veche tradiție, documentat în secolul al XV-lea [15]. Tehnica de lucru este țesutul cu suveica după care se bate cu pieptenele de lemn sau fier. Ele au lățimea de 70—80, 90 cm. lățime și 3—4 m. lungime. Se țeseau în culori naturale în nunanțe de gri, alb și negru ; decorul în „vărgi" fiind cel obișnuit.

Vărgile late, denumite „scaune", „poduri" sau „praguri" alternează pe țesătură cu vărgi înguste denumite „vrîste" sau „gene". Decorul acesta arhaic se repetă într-o succesiune ritmică pe toată suprafața (fig. 1).

În evoluția decorului, pe varga lată apare un decor simplu denumit „gușă", formată din 2-3 fire de lînă de aceeași culoare ce se trece peste cel mult 3-4 fire de urzeală. În evoluția decorului, pe aceste țesături apar și vrîstele, „suveicite", realizate din două culori de lînă, care se bat succesiv. Vrîstele suveicite, gușa ca și vrîstele ridicate cu speteaza sînt cele mai simple motive pe aceste țesături. Marcela Focșa, susține vorbind de ornamente pe scoarțe : „Cu toate că învărgarea și compunerea în rînduri sînt sisteme ornamentale universale fiind impuse de însăși tehnica țesutului, prin vechimea și importanța artistică pe care o au la noi, mai ales în mediul rural, ele pot fi considerate ca reprezentînd fondul autohton" [15].

Îmbogățirea paletei cromatice în dezvoltarea artei țesăturilor din această zonă este o importantă etapă. Pe lîngă lîna naturală se folosesc culori extrase din plante : cafeniu, galben, albastru, verde, roșu. Cromatica lăicerelor moldovenești se poate compara cu nuanțele și coloritul frescelor monumentelor feudale din nordul Moldovei : albastrul de Voroneț, galbenul de Moldovița, verdele de Sucevița, roșul carmin de Humor. Zugravii care pictau icoane pe lemn în secolul al XVIII-lea și al XIX-lea, foloseau o paletă cromatică potolită, asemănătoare cromaticii de pe lăicerele și scoarțele moldovenești.

Urmărind evolutiv decorul pe lăicere, între grupurile de vrîste și scaune apar motive simple ridicate cu speteaza pe lîngă motivul gușă sau vrîste suveicite. Alesătura ce imită o stilizare vegetală, sau alt decor geometric, este frecventă pe lăicere (Fig. 2). Motivele vegetale, pomul și bradul sînt cele mai obișnuite. În unele compoziții ornamnetale, de un mare rafinament artistic, pomul și bradul se succed între grupurile de vrîste. Bradul este folosit pînă astăzi de poporul nostru în diferite ceremonii și obiceiuri legate de ciclul vieții, naștere, nuntă, înmormîntare.

Romulus Vulcănescu în lucrarea sa *Coloana Cerului* a arătat că „bradul este considerat de popoarele din sud-estul Europei ca arborele vieții..." iar la traci, bradul este prezent în toate manifestările rituale și

14. Georgeta Stoica, *Arta populară mijloc de comunicare,* în Studii și comunicări de istorie și etnografie, Golești-Argeș, 1978, p. 178.
15. Marcela Focșa, *Scoarțe românești, Ed. „Meridiane"*, București, 1970, p. 259.

ceremoniale, ce țin de adorarea astrelor, de ciclul vieții (naștere, nuntă și moarte) și de ciclul calendaristic, zile de muncă și zile de sărbători, solstițiale și echinocțiale. De asemenea același autor susține că la daco-romani a existat un cult al mărului. Autorul dă exemple concludente în această privință din colindele culese de Sabin V. Drăgoi... „Din mijloc de mese /Măru-i mărgăritu / Mîndru-i de înflorit / Florile-s de-argint / Merele-s de aur" [16].

Decorul pe lăicere evoluează încît ornamentul ocupă întreaga suprafață a țesăturii. Motivul șah pe lăicere este denumit „în obloane". „în cărți", „în pave" (fig. 12) iar decorul în triunghi, „în costițe" sau „în posmagi". Motivul „șinătău", „sîrlău" „zig-zag" (fig. 4), ne amintește de motivul val de pe ceramica feudală.

Lăicerul în romburi cunoscut și sub denumirea de „național, „roate pline și jumătăți de roată" sau „șinătău și flori încheiate", de o mare varietate, este unul din cele mai cunoscute ornamente din zona cercetată (fig. 5, 6, 7, 8, 9, 11, 13, 14).

Motivul „greble și flori", „roata cea mare și roata mică", „roata mare și jumătate de roată", „roata fărîmată", „scăunele cu crenguțe", „roata mare cu patru scărituri", „copaci și cocoși", „romburi și colbeci", „în trei stele", „în roate", „în creangă", „în brăduț", „rotițe cu scăricele", „în cai", sînt variate ornamente găsite pe lăicerele din zona Iași [17].

Rozeta cu opt colțuri este denumită „stea națională" în satul Plugari Iași, în alte sate din zonă „morișcă" și „frunză de vie".

Motivele geometrice „rombul", „roata", „rozeta" cu opt colțuri denumită „stea", „luceafăr", „frunză de vie", floare de măr", „morișcă" (fig. 10), sînt simboluri ce ne amintesc de cultul soarelui și al altor astre. Cultul soarelui este cunoscut de strămoșii traci și daci cu circa 1000 de ani î.e.n., din epoca bronzului [18], ca și pe ceramica daco-getică din secolele V-IV î.e.n. [19].

Motivul „spic de grîu" (fig. 3), „brazi și furculițe", „jumătate de floare", în „trei suveici", de asemenea sînt specifice zonei Iași. Pasărea apare ca motiv decorativ pe lăicere.

Gh. Pavelescu în lucrarea sa : *Pasărea suflet* afirmă : „credința că sufletul omului ia forma de pasăre în momentul cînd „sboară" la cer sau în primele zile după moarte cînd colindă locurile umblate în viață", e foarte frecventă în regiunea sud-estică a Ardealului și se întîlnește și la alte popoare [20].

Pomul este de obicei însoțit de păsări. În ornamentica scoarțelor, pomul este dispus pe orizontală sau verticală (fig. 15). Uneori un singur pom ocupă întreaga suprafață, sau grupuri de pomișori se repetă pe su-

16. București, 1972, p. 29, 47.
17. Bivolari-Iași.
18. V. Pîrvan, *Dacia*, Editura științifică, București, 1967, p. 53.
19 Ioan Horațiu Crișan, *Ceramica daco-getică*, București, 1968, Editura „Meridiane", p. 2.
20. In *Anuarul Arhivei de folclor*, vol. IV, București, 1942, p. 3.

prafața scoarței, după cum s-a constatat pe o scoarță datată 1847, din Bosia-Iași (fig. 18), sau Mîndrești-Botoșani (fig. 22).

Reprezentarea motivului zoomorf „cerbul", „cocoșul", „hulubul", „calul" (fig. 21), este de asemenea variată.

Pomul în vas, dispus pe verticală, cerbul pe orizontală formează decorul unei scoarțe din Moșna-Iași. Cocoșul este motivul care se repetă în rînduri pe suprafața scoarței din Holboca-Iași [21]. Apare și în grupe de cîte doi, avînd intercalată între ei stilizarea vegetală trandafir [22], sau pomișor [23]. Hulubii (fig. 16) și copăceii [24], constituie și ei un important decor al scoarțelor moldovenești din zona Iași.

Lăicerele și scoarțele moldovenești, de o mare frumusețe, prezintă o bogată gamă de motive (fig. 20). Coloritul vegetal al scoarțelor moldovenești atinge apogeul în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea. Coloritul chimic la sfîrșitul secolului al XIX-lea îmbogățește paleta cromatică. Ornamentele evoluînd pe linia tradiției, marchează o nouă etapă în dezvoltarea țesăturilor moldovenești din această zonă.

Macaturile ca și lăicerele și scoarțele se foloseau la împodobit interiorul tradițional, pe pat, pe laițe, sau în jurul pereților. Se țeseau în 3-4-5 ițe. Țesătura în 4 ițe cu vrîste urzite și țesute în „cadrel", în „obloane", în „pave" este cea mai obișnuită în zonă. Culorile naturale din lînă albă, neagră și sură sînt des întîlnite la aceste țesături. Paleta cromatică se îmbogățește, odată cu folosirea culorilor chimice, roșu cu negru, roșu cu verde sau roșu cu alb. În unele sate macatul în 4 și 5 ițe se numea pichire (Scînteia-Iași). Macatul în 4 ițe „în ozoare", se țesea în „brăduț" sau în „roate".

O tehnică nouă, folosită la macaturile actuale este țesătura în 4 ițe și 6 scripeți (fig. 23), cu motiv : „în ocoale", „în suveici", „în paianjen", „floarea mărului" și „suveicuțe". Macaturile în foiuri de asemenea sînt creații noi în zonă. Materialul folosit la aceste cuverturi este lîna și bumbacul.

Macaturile în foiuri se țes în 2 ițe, iar foiurile sînt ca număr în funcție de motivul dorit a fi realizat pe țesătură, un foi fiind de fapt un punct. După decor, macaturile se țes în 10, 14, 16, 21, 22, 36, pînă la 80-90 foi (fig. 24). La nevedit și țesut obligatoriu sînt două femei, una la „rostit" și alta la ridicat speteaza (fig. 26). La țesut se bate lînă și bumbac. Cînd se dă bumbac, speteaza se culcă pe *natră* și se rostește pe cele două ițe. La 5 metri de țesătură, intră cam 12 kg lînă și 30 papiote ață. Se țese cam 1 m pe zi.

Cuvertura în laturi, denumită șatrancă (fig. 25), în zona Iași, este o interesantă țesătură actuală ca și macaturile în foiuri. Cuverturile în laturi sau circei se țes în 4 iți. Ca să iasă în evidență motivul, lîna pentru aceste cuverturi se toarce groasă sau se pun două fire alăturea. Cu-

21. Colecția M.E.I., inv. nr. 7392, Holboca Iași.
22. Colecția M.E.I., inv. nr. 6414, Mosna Iași.
23. Colecția M.E.I., inv. nr. 6963, Dancu-Holboca Iași.
24. Colecția M.E.I., inv. nr. 6962, Dancu-Holboca Iași.

lorile cele mai obișnuite la aceste cuverturi sînt : roșu vișiniu, cu galben, albastru cu galben, verde cu galben, roșu cu alb, negru cu galben, negru cu roșu. Culoarea închisă predomină în realizarea florilor, a ornamentelor. Culoarea deschisă completează motivul, ocupînd o suprafață mai mică. La țesut, fiecare lat constituie un punct din ornament. Pentru un punct se ridică latul cu andreaua o singură dată, o „ridicătură", iar al doilea fir de lînă de aceeași culoare se dă cu suveica ca să prindă latul.

Laturile sau cîrceii se trag cu andreaua confecționată din sîrmă de telefon de 60 cm. lungime sau, în lipsă, se folosea andreaua nr. 3 de tricotat. Motivele cele mai obișnuite pe aceste cuverturi sînt stilizările vegetale : „flori", „crengi", „stele" sau „romburi". Un alt tip de cuvertură actuală, denumită șatrancă este țesută în 4 ițe cu motive nevedite, cu o singură față. Urzeala este de bumbac sau „din orice vrei s-o faci" și bătătura lînă colorată. Motivul pe această cuvertură se numește „altiță națională".

Macatul în 2 ițe cu motive geometrice, romburi și zig-zag-uri „fugărite" se țese mult în zona Iași, fiind o țesătură cu o singură față.

Țesăturile tradiționale din pînză din zona Iași, se remarcă printr-o realizare artistică deosebită. Ștergarul (fig. 29 și 30), sau prostirea de pat, și de culme (fig. 32), fața de masă (fig. 31), perdelele, sînt piese de interior care se țeseau din lînă țigaie, păr sacîz (bumbac subțire), borangic. Lîna țigaie s-a folosit mult în zona cercetată la aceste țesături. Ornamentele pe țesături se realizau din vrîste nevedite în 3-4-5 ițe sau din motive ridicate cu speteaza. Ajurul în pînză și cusăturile împodobeau ștergarele la capete. Culorile tradiționale erau reduse. Alb pe alb, iar la cusături roșu și negru.

Țesăturile actuale din zona Iași împodobesc chiar și interioarele moderne, în care mobila de oraș a înlocuit mobilierul arhaic tradițional.

Creația actuală se dezvoltă pe linia tradiției. Femeile tinere și vîrstnice nu renunță la meșteșugul moștenit din moși-strămoși. Ele țes cu materiale noi frumoase cuverturi în „foiuri", macaturi în 4 ițe și 6 scripeți, șătrănci, ștergare, preșuri realizate din fibre sintetice. Covoarele de lînă, uneori datorită coloritului strident și ornamenticii care se îndepărtează de tradiție, prin motivele naturaliste și aglomerare de ornamente, promovează kitsch-ul.

Creația de masă dezvoltă o artă a țesăturilor, bogată și variată. În fiecare sat și comună din zona Iași, există femei care țes și nevedesc.

Ștergarele ca și macaturile sînt dintre cele mai solicitate creații actuale. Ele au importante funcții de ceremonial, fiind folosite la nunți, cumetrii și înmormîntări.

În zona Iași există serioase preocupări pentru încurajarea și promovarea creațiilor actuale.

Agrocoop-ul (Asociația intercooperatistă a județului Iași) are unități specializate, care execută frumoase țesături actuale, ștergare, macaturi, preșuri din fibre sintetice. Cele mai importante unități sînt în satele : Bohotin, Brăești, Belcești, Coarnele Caprei, Dobrovăț, Focuri, Grozești, Gorban, Mogoșești-Iași, Moșna, Prisăcani, Răducăneni, Spineni, Sinești.

Cooperativa de artă populară și artizanat „Mioriţa“ din orașul Iași execută țesături actuale autentice, după modelul tradițional din Muzeul Etnografic. Muzeul Etnografic al Moldovei, prin activitățile de îndrumare a creației actuale, urmărește să facă cunoscut cooperatorilor valorile de artă create de satul tradițional.

În cooperativa de artă populară și artizanat „Mioriţa“ se execută lucrări valoroase : ștergare, covoare, la care coloritul realizat din substanțe chimice imită perfec paleta cromatică tradițională a coloritului vegetal. Ornamentica țesăturilor și cusăturilor, mergînd pe linia tradiției zonei, este prelucrată și redată cu materiale noi, în creații noi, cu motive ca „pomul vieții“, „rozeta“, „roate“, „păsări“ [25].

Unele dintre secțiile de producție ale cooperativei se află în mediul rural, la Oțeleni, Fărcășani, Cristești, Brăești, Gănești, Ruginoasa, Horlești.

Cooperativa execută covoare și pentru export, transmițînd mesajul artistic al poporului nostru în țări ca : Anglia, Franța, R.F.G., Olanda, U.R.S.S. și altele.

Pe linia valorificării tradiției în creațiile actuale, o strînsă colaborare există între Muzeul etnografic al Moldovei și Liceul Pedagogic „Vasile Lupu“ din Iași.

Tapiseriile [26] intitulate „Spicul“, „Pe un picior de plai“, „Din îndepărtate vremi“, „Trandafir de la Moldova“, „Pomul vieții“, „Din trecut la prezent“, „Încercări“, „Zorile“ sau alte lucrări sînt valori de artă autentică, în care motivele de pe lăicerele moldovenești din zona Iași, existente în colecțiile Muzeului etnografic al Moldovei, sînt prelucrate și redate în creații noi, care pot înfrumuseța interioarele moderne (fig. 27, 28).

Festivalul național „Cîntarea României“, festivalul muncii și al creației, simbol al spiritualității românești, prin amplele sale manifestări cultural-artistice, de scenă și expoziționale, contribuie la promovarea talentelor, a creatorilor populari care valorifică în creațiile actuale tradiția milenară a poporului nostru.

Cu sprijinul nemijlocit al Muzeului etnografic al Moldovei și al profesoarei Gabriela Lazăr, laureată a Festivalului național „Cîntarea României“ ediția a III-a 1981, învățătoarele de mîine sînt pregătite să devină pasionate propagandiste ale tezaurului cultural național. (fig. 33).

TISSUS MOLDAVES — TRADITION ET INNOVATION

L'auteur de cet article se rapporte aux tissus d'intérieur de la Moldavie extra-carpathique ou du Plateau Moldave, zone qui, à son avis, se détache comme réalisation artistique, grâce à la variété des ornements, par comparaison à la zone de montagne.

25. „Flacăra Iașului“ 17.IX.1979 și „Revista Muzeelor“, 1980, nr. 2, p. 41-43.

26. Emilia Pavel, Gabriela Lazăr, *O formă deosebită a relației școală-muzeu*, în „Revista muzeelor“, 1979, nr. 5, p. 48-51.

Sont mentionnés, dans l'article, tenant compte de leur grande valeur, les tapis traditionnels moldaves, teints de couleurs végétales et ornementés de motifs géom triques, végétaux et zoomorphes.

Les couvre-lits traditionnels, tissus à 4 et à 5 lices, tout comme les couvre-lits actuels, tissus à 4 lices et 6 ailerons, ou bien ceux qui sont tissus à 7, à 13, à 20-30 lices sont tous d'une rare beauté.

Les toiles traditionnelles, en laine fine, les serviettes, les nappes, les draps de toutes sortes, les rideaux complètent l'inventaire des tissus de cette zone. On les tissait aussi en soie grège, en laine dure ou bien en coton fin ou bien en coton.

Les créations actuelles se développent dans la ligne de la tradition. Dans chaque village du Plateau Moldave il y a des femmes qui savent ourdir et tisser à plusieurs lices.

La Coopérative d'Art Populaire et d'Artisanat „Mioritza", de Jassy, exécute des tissus actuels d'après les modèles traditionnels qui existent dans le Musée Ethnographique de la Moldavie.

En vue de la mise en valeur de la tradition dans les créations actuelles, une collaboration étroite est établie et entretenue entre la Musée Ethnographique de la Moldavie et le Lycée Pédagogique „Vasile Lupu", la classe du professeur Gabriela Lazăr, classe lauréate au III-e Festival National „Hymne à la Roumanie", édition 1981.

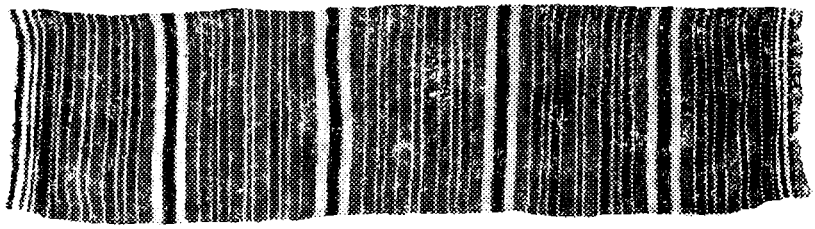

Fig. 1 Lăicer de lînă vopsit vegetal în vrîste și èscaune". Vechimea peste 100 ani, 3,25 m/0,88 m. Mădîrjac-Iași, Colecția M.E.I., inv. nr. 5170.

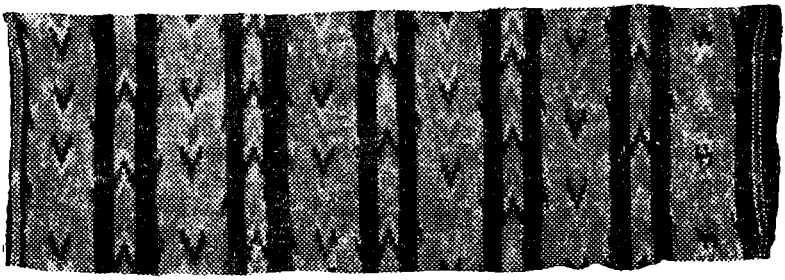

Fig. 2 Lăicer de lînă, în culori vegetale, cu vrîste și alesături, motiv „coada rîndunicii" sau „brăduț". Vechime peste 150 ani, 2,75 m/0,90 m. Deleni-Hîrlău. Colecția M.E.I., inv. nr. 5287.

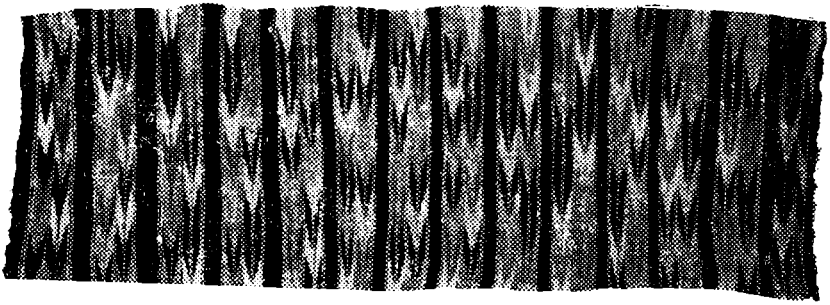

Fig. 3 Lăicer de lînă, în culori chimice, cu vrîste și motiv „spic de grîu". Vechimea 80 ani, 2,80 m/0,94 m, Hîrtoape-Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 6343.

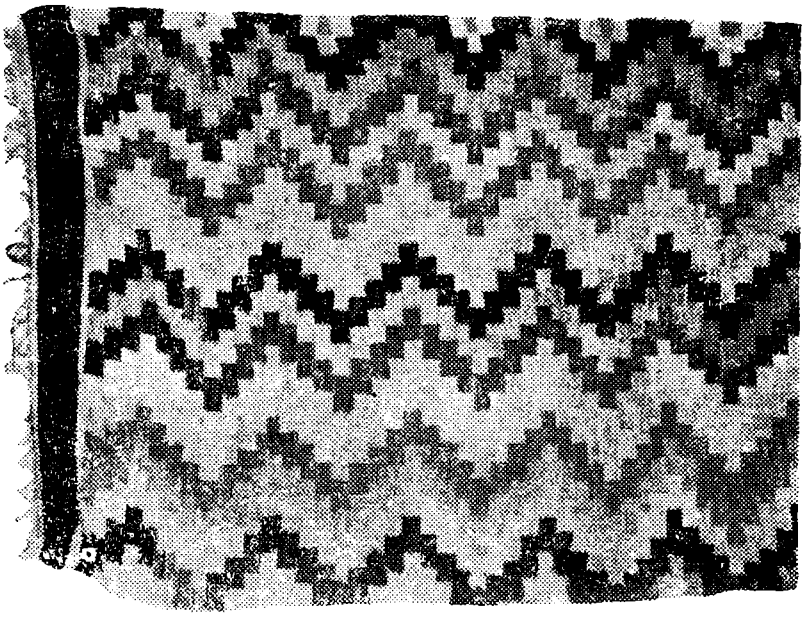

Fig. 4 — Lăicer de lînă în culori vegetale, motiv „șinătău". Vechimea 120 ani, 2,50 m/1,04 m. Moreni-Prisecani, Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 4384.

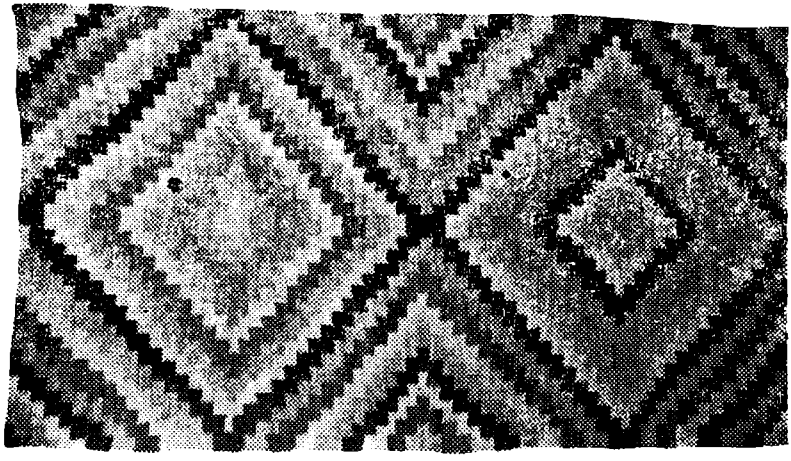

Fig. 5 Lăicer de lînă în culori vegetale, cu motive „naționale". Vechimea : 100 ani, 2,90 m/0,91 m. Mădîrjac-Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 5203.

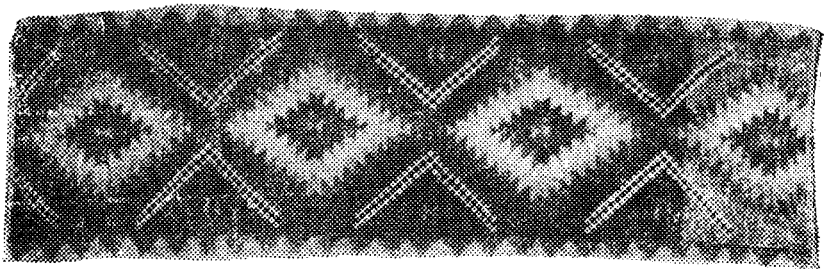

Fig. 6 Scoarță de lînă în culori chimice cu motive „naționale". Vechime, 90 ani, 3,50 m/1 m. Românești-Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 7400.

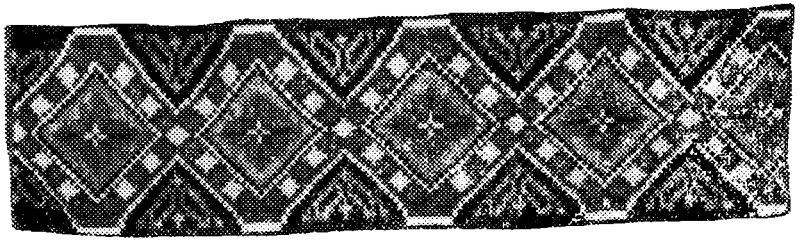

Fig. 7 — Scoarță de lînă, în culori chimice, cu motive „naționale". Vechimea, 90 ani, 3,14 m/0,86 m. Popești-Iași. Colecția M. E. I., inv. nr. 9712.

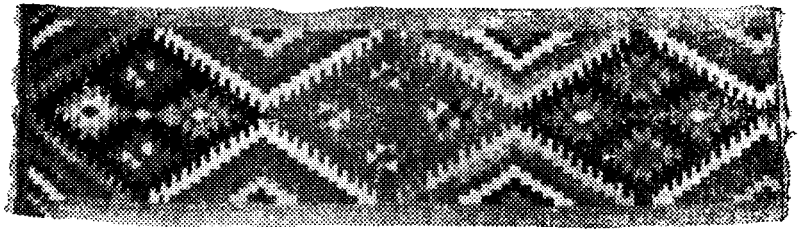

Fig. 8 Scoarță de lînă, în culori chimice, cu motiv „miez de nucă", denumit și „național". Vechime, 90 ani, 3,15 m/0,90 m. Popești-Iași, Colecția M.E.I., inv. nr. 9716.

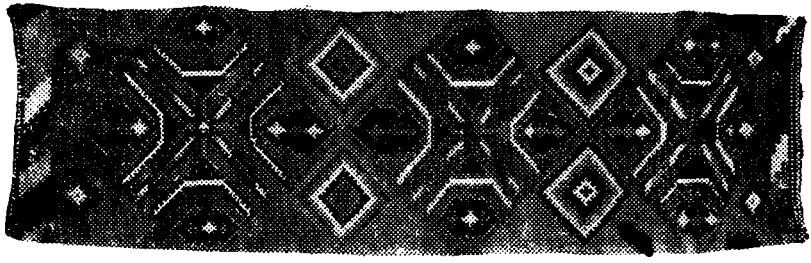

Fig. 9 Scoarță de lînă, în culori chimice, cu motive „naționale". Vechimea, 90 de ani, 3,52 m/1 m. Românești-Iași. Colecția M.E.I., în. nr. 4854.

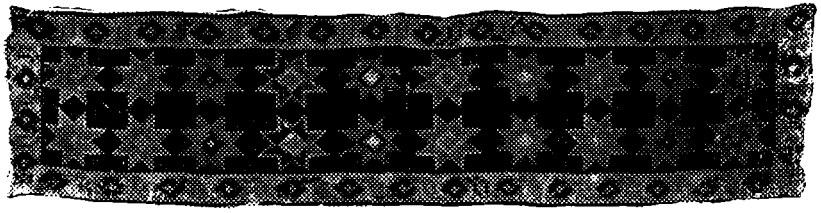

Fig. 10 Scoarță de lînă, în culiri vegetale și chimice. Vechime 100 de ani, 4,50 m/1 m. Durlești-Hîrlău, Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 8024.

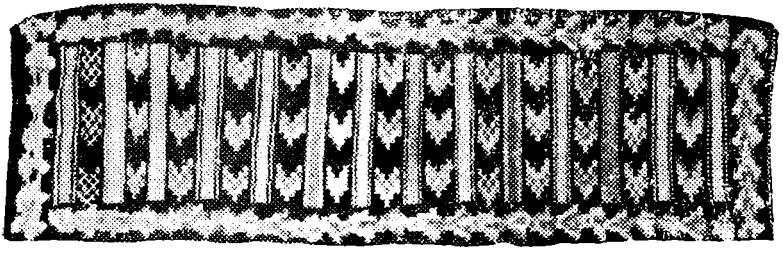

Fig. 11 Scoarță de lînă ,în culori chimice și vegetale, cu motiv „coada rîndunicii" și vriste. Vechimea, 80 ani, 3,50 m/1 m. Oprișeni-Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 9588.

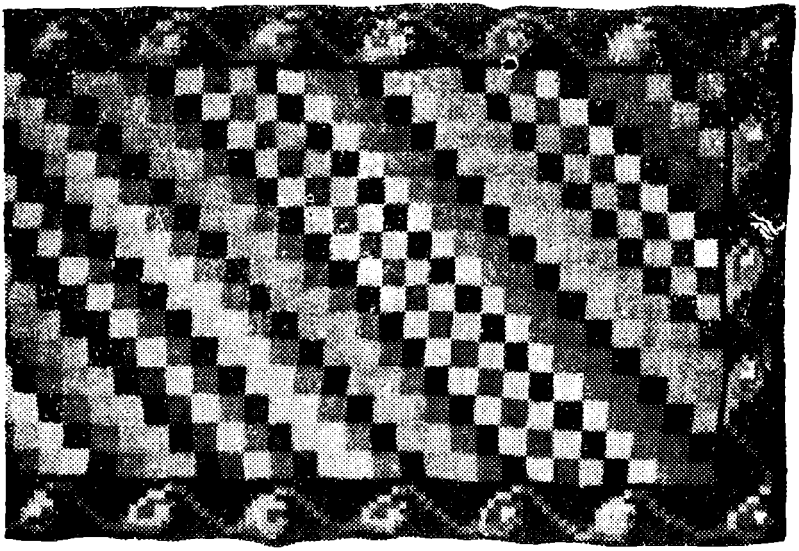

Fig. 12 Scoarță de lînă, în culori chimice și vegetale, cu motiv în „dame", în „cărți" (șah). Chenarul din stilizări vegetale. Vechimea, 90 ani, 3.50 m/1 m. Mihălășeni-Botoșani. Colecția M.E.I., inv. nr. 6979.

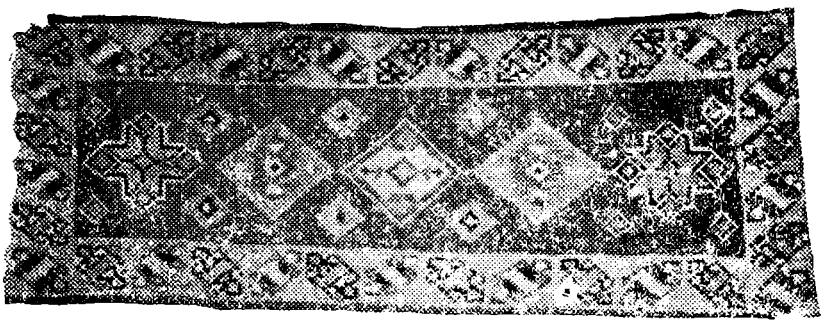

Fig. 13 Scoarță de lînă, în culori vegetale, cu motive „naționale". Vechimea, 131 ani, 3 m/1,05 m. Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 6968.

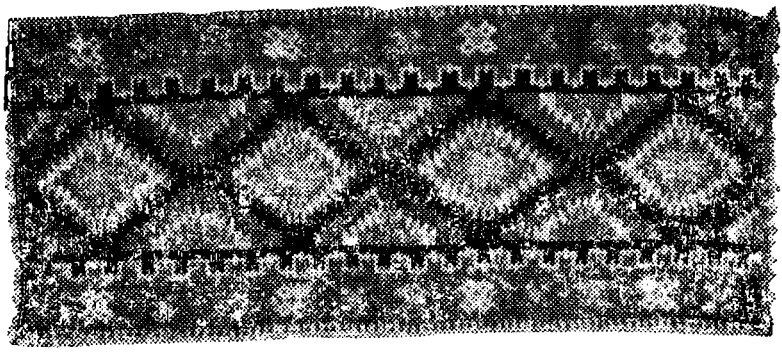

Fig. 14 Scoarță de lînă în culori chimice, cu motive „naționale", denumite „costișat și prescuret" (chenarul). Vechimea, 80 ani, 3,39 m/1,46 m. Popești-Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 9682.

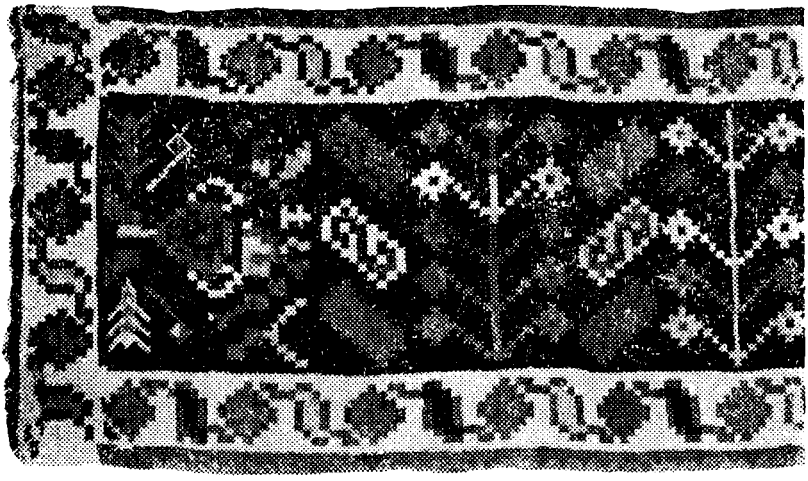

Fig. 15 Păretar de lînă în culori vegetale, cu motive „pomișori" și „spirale". Zona Iași.

Fig. 16 Scoarță de lînă în culori vegetale, cu motive „hulubi și copăcei". Dancu-Holboca-Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 6962.

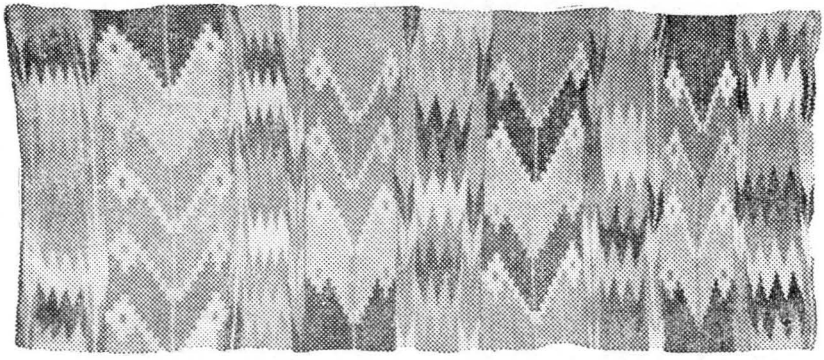

Fig. 17 Lăicer de lînă în culori chimice, cu motive „brazi și furculițe". Hîrtoape-Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 6342.

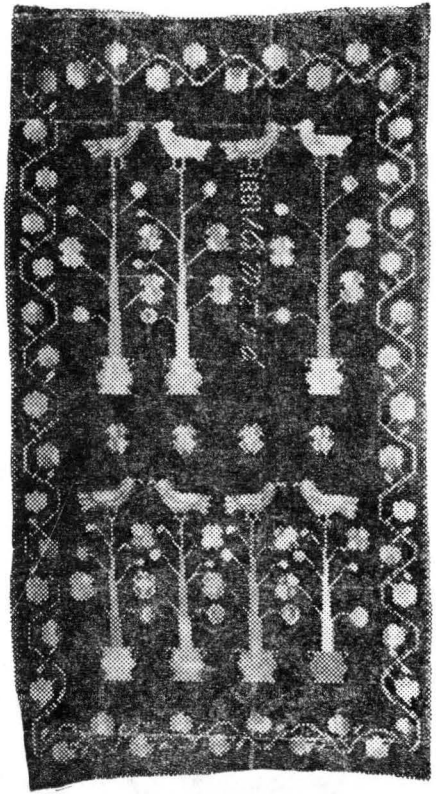

Fig. 18 Scoarță de lînă în culori vegetale, cu motive „pomișori", Bosia-Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 3690.

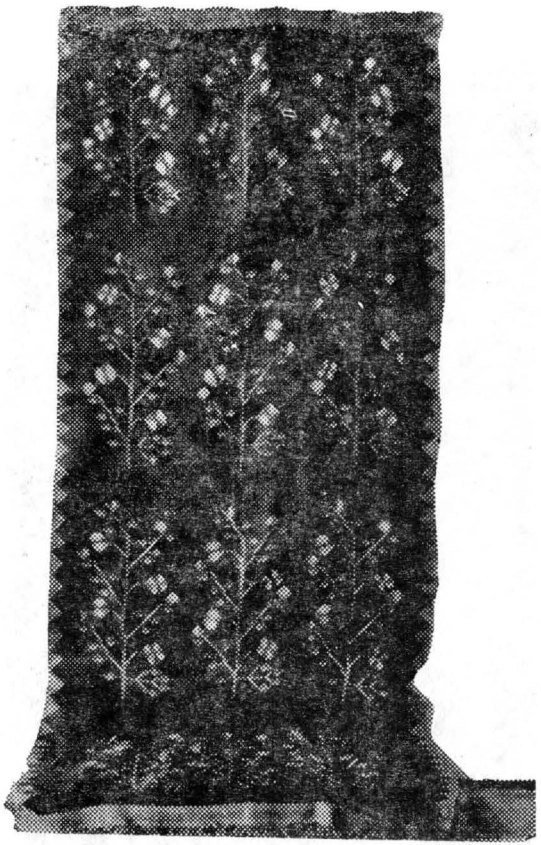

Fig. 19 Scoarță de lînă în culori vegetale, cu motiv „pomul vieții cu păsările", ce are pe el anul 1861; 4 m/1,20 m. Mîndrești-Botoșani. Colecția M.E.I., inv. nr. 4850.

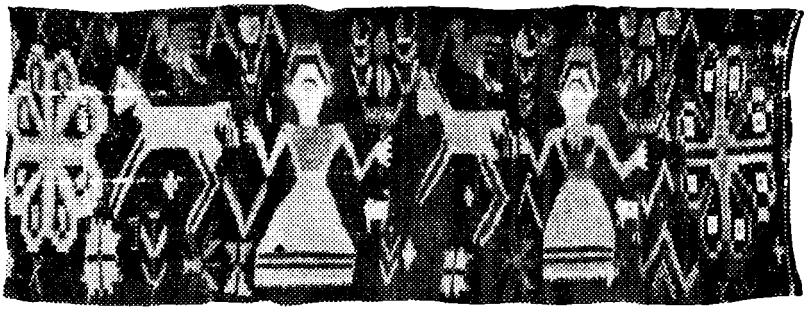

Fig. 20 Scoarță de lînă, în culori chimice, cu motive vegetale, antropomorfe, zoomorfe, „Fete" cu pomi, „cerbi", „păsări", „cățel". Vechimea 80 ani, 2,85 m/1 m. Zgura-Oltenești, Vaslui. Colecția M.E.I., inv. nr. 6956.

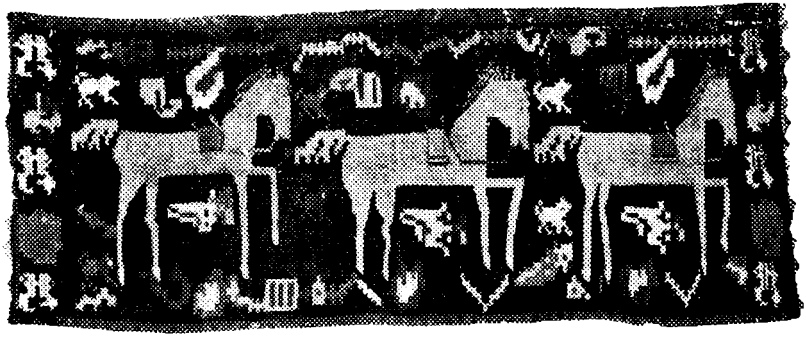

Fig. 21 Scoarță de lînă, în culori chimice, cu motive zoomorfe, „cai și țîncușori" (cățel). Vechime, 90 ani, 3,15 m/1 m. Zgura-Oltenești, Vaslui. Colecția M.E.I., inv. nr. 8044.

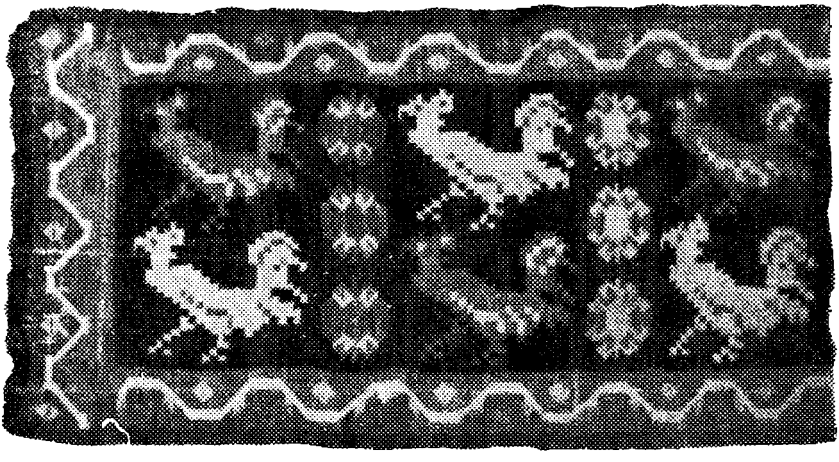

Fig. 22 Scoarță de lînă, în culori chimice și vegetale, cu motiv „trandafiri și cocoșei". Mosna-Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 6414.

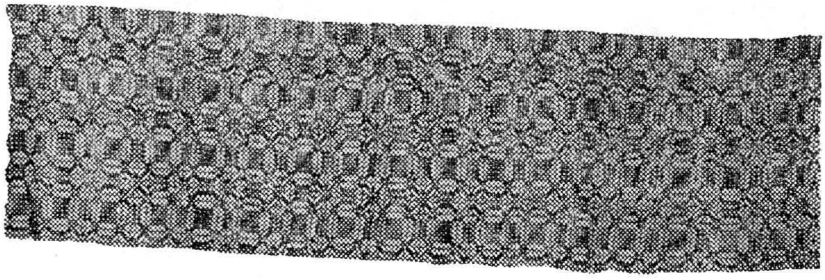

Fig. 23 Macat din lînă şi bumbac în 4 iţe şi 6 scripeţi, cu motiv „paiangăn". Zona Iaşi. Colecţia M.E.I., inv. nr. 9721.

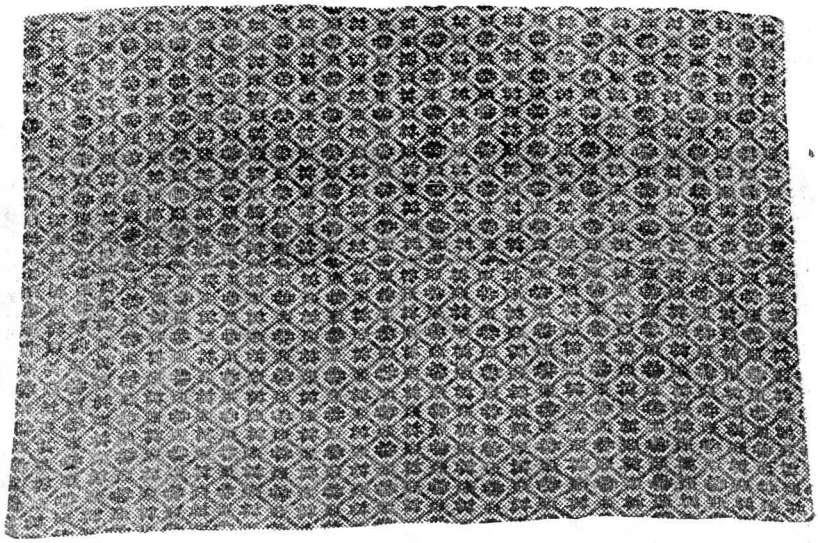

Fig. 24 Macat din lînă şi bumbac în 22 foiuri, cu motiv „steluţe" şi „floare de măr". Zona Iaşi. Colecţia M.E.I., inv. nr. 6283.

Fig. 25 Șatrancă, din lînă și bumbac în „cîrcei" (lațuri). Zona Iași. Colecția M.E.I., inv. nr. 6402.

Fig. 26 Nevedítul în foiuri. Bivolari-Iași. 1979.

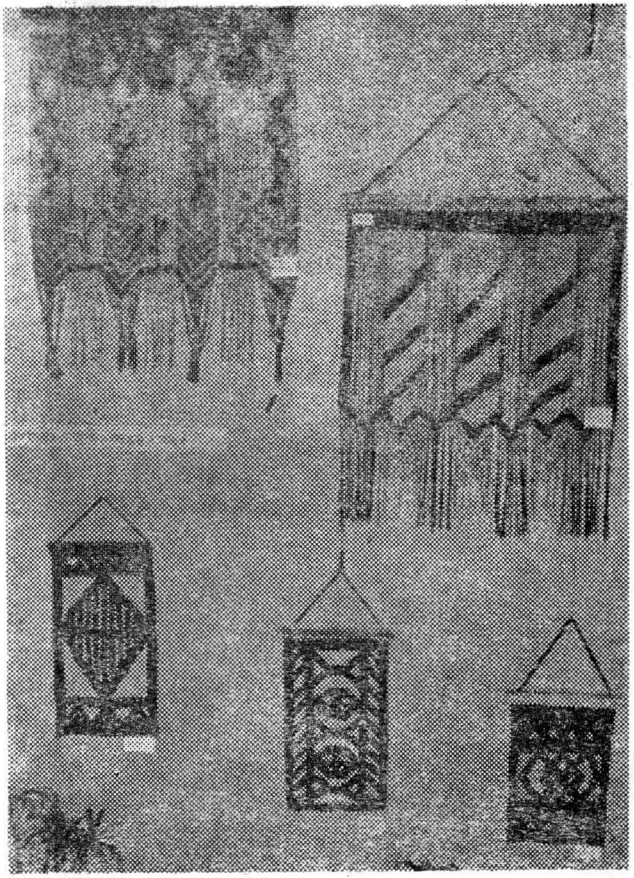

Fig. 27 Tapiserii, Liceul Pedagogic „V. Lupu"-Iaşi, 1981.

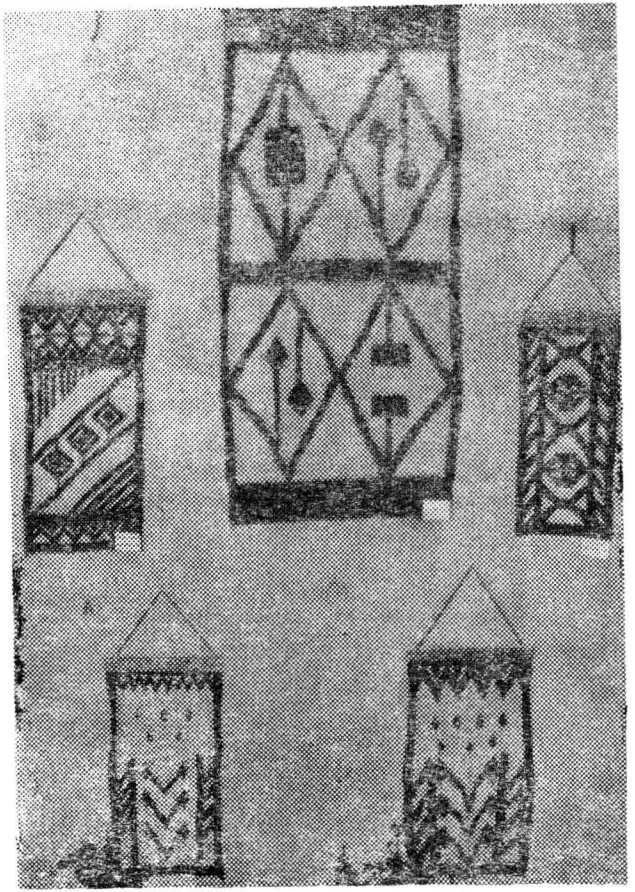

Fig. 28 Tapiserii, Liceul Pedagogic „V. Lupu" Iaşi. Motivele de pe lăicerele şi scoarţele din zona Iaşi prelucrate şi transpuse în creaţii noi. 1981.

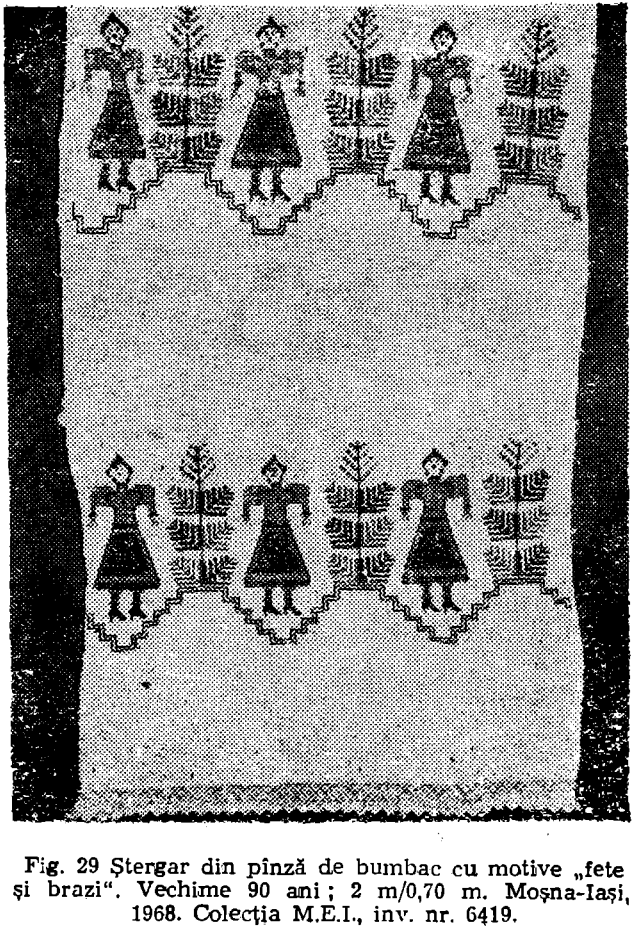

Fig. 29 Ştergar din pînză de bumbac cu motive „fete şi brazi". Vechime 90 ani ; 2 m/0,70 m. Moşna-Iaşi, 1968. Colecţia M.E.I., inv. nr. 6419.

Fig. 30 Ştergar din bumbac şi capetele din lînă ţigaie cu vrîste de bumbac. Cusăturile — steluţe, X-uri, cruce în pătrat, sînt executate cu arnici roşu şi negru. Se coseau aşa fel, ca atunci cînd se îndoia ştergarul după vergea, motivele să se vadă la ambepe capete. Vechimea, 80 ani ; 2,50 m/0,70 m. Popeşti-Iaşi. Colecţia M.E.I., in. nr. 4850.

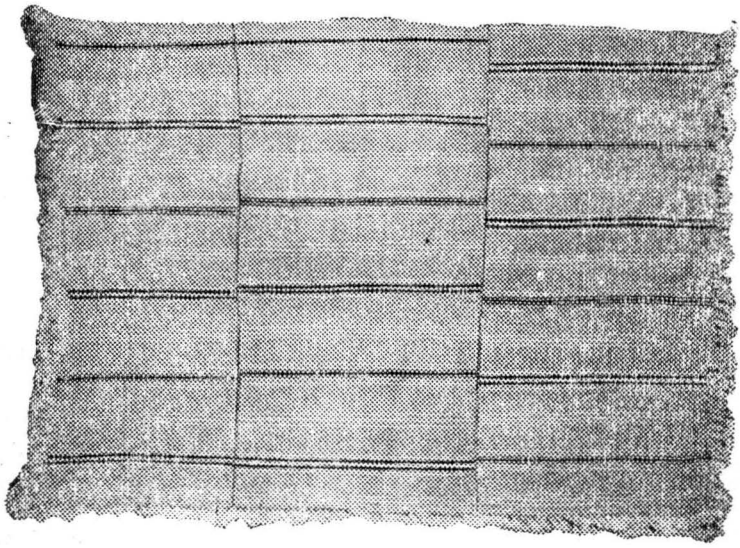

Fig. 31. — Faţă de masă din lînă ţigaie

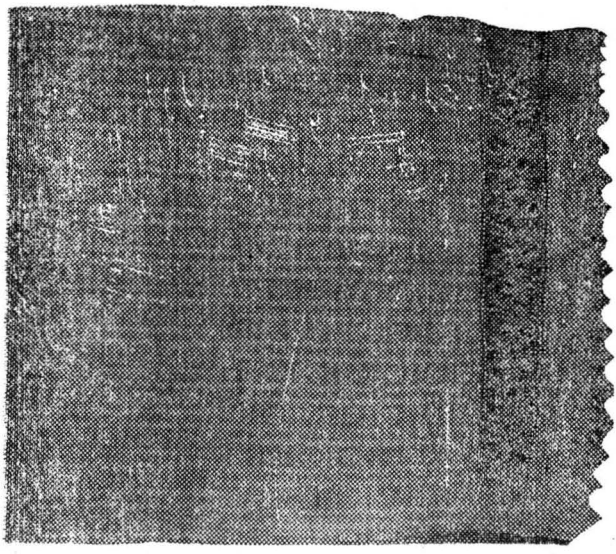

Fig. 32. — Prostire de lînă ţigaie

Fig. 33. — Etnograful Emilia Pavel la cercetări etnografice în satul Bivolari — Iași.

ARHITECTURA POPULARĂ TRADIȚIONALĂ ÎN REGIUNEA DE SUD-VEST A MOLDOVEI

GH. CONSTANTINESCU

Situată în partea de sud-vest a Moldovei, la curbura Carpaților Orientali, Vrancea, străveche vatră de civilizație românească, constituie o punte de legătură între cele trei provincii istorice — Moldova, Țara Românească și Transilvania.

Condițiile istorice, configurate și de o situație geografică aparte, au conferit Vrancei de-a lungul timpului caracterul de unicat, manifestat în toate domeniile vieții materiale și spirituale.

Populația de agricultori, viticultori, păstori de pe aceste meleaguri, a creat o arhitectură plină de originalitate și individualtate, încorporată în adevărate monumente artstice.

Drumul istoric parcurs de vrînceni, cu inovații tehnice, cu diversificarea materiilor prime, cu intensificarea specializării și dezvoltarea crescîndă a meșteșugarilor, cu condiții noi și diferite de viață, a contribuit — de-a lungul veacurilor — la îmbogățirea arhitecturii populare, la dezvoltarea măiestriei constructorilor populari.

Arhitectura de veche tradiție ocupă aici un loc important, fiind strîns legată de condițiile economice, sociale și culturale specifice. Privind în ansamblu, arhitectura din microzonele : depresiunea Lepșa-Greșu, depresiunea intracolinară Cîmpuri-Răcoasa, microzona piemontană Șușița-Zăbrăuț, depresiunea intracolinară Dumitrești-Jitia, este unitară ca structură, dar cu unele caracteristici locale, rezultate din tehnicile de construcție și materialul utilizat. Astfel depresiunea Lepșa-Greșu și depresiunea intracolinară — Cîmpuri-Răcoasa cunoaște o dezvoltare predominantă a arhitecturii bazată pe construcțiile din brad, în timp ce satle din microzonele : Susița-Zăbrăuț și Dumitresști-Jitia, mărginite de dealuri cu păduri de stejar, au valorificat îndeosebi gorunul și stejarul în construcția gospodăriilor și a edificiilor de cult.

Tipurile arhitectonice ale construcțiilor de locuit și ale celor anexe din gospodăria vrînceană sînt destul de variate. Se pot însă desprinde,

ca tipuri tradiționale, casele joase din lut, acoperite cu stuf și paie în zona de cîmpie ; casele cu pivniță, din piatră și lemn, acoperite cu șindrilă, în zona deluroasă ; casele din bîrne groase de lemn, cu acoperiș înalt din șindrilă și draniță în zona muntoasă. Menționăm, ca deosebit de valoroase, casele transferate din zona montană — bazinul superior și mijlociu al Putnei, Zăbalei și Nărujei — în Secția în aer liber Petrești.

Cea mai veche pare să fi fost și în această regiune a Moldovei, casa monocelulară cu tîrnaț liber în față, urmată de cea cu două încăperi (cu tinda rece), avînd cuptorul cu vatra pentru gătit instalat în odaia de locuit. Cu timpul s-a adăugat o a treia încăpere cu funcția de cămară de alimente, accesul făcîndu-se în ambele încăperi din tinda mediană

Fațada lungă este marcată de tîrnaț, în început deschis, apoi delimitat de stîlpi crestați.

Tinda și cămara nu au ferestre, numai odaia de locuit are o fereastră la fațadă și una pe latura îngustă, spre drum.

Una din principalele calități ale construcțiilor din zonă o constituie echilibrarea armonioasă a dimensiunilor. În privința raportului dintre înălțimea pereților și cea a acoperișului, casele vechi indică raportul de 2 la 1 (acoperișul este de două ori mai înalt decît pereții casei), iar în plan orizontal raportul este de 1 la 2 (latura casei este de două ori mai mică decît fațada).

Ca tehnică de construcție, menționăm sitemul dispunerii bîrnelor de lemn, rotunde sau cioplite, în secțiune pătrată, încheiate la capete prin puternice îmbinări în „cheutori", fără cuie.

Cu timpul materialul lemnos s-a împuținat, ceea ce a determinat înlocuirea bîrnelor lungi cu bîrne scurte din esențe diferite. Birnele orizontale sînt dispuse pe o „talpă" din lemn, clădite pe un mic soclu din piatră sau doar pe cîțiva bolovani mari, așezați la îmbinarea pereților, formînd izolația hidrofugă.

Peste tălpi se așează cununa de bîrne, fie în patru fețe, fie de formă rotundă. Încheietura era la fel ca la tălpi. Deasupra cununei se așezau grinzile de legătură în număr de patru numite cosoroabe. De aceasta se prindeau căpriorii, se băteau leții, peste care se așeza învelitoarea din șindrilă de brad de 30 cm lungime. Casa era cercuită atît în interior cît și în exterior, lutuită și văruită.

Într-un număr redus de comune au existat și cazuri în care locuințele se tencuiau numai în interior. Pardoseala caselor se realiza în funcție de elevație. La cele joase era confecționată din lut amestecat cu paie tocate sau pleavă. La cele înalte, cu beci, camera de deasupra

avea pardoseala din scîndură de brad. Mai recent totul este realizat din scîndură. Podina casei se confecționa din blăni cojite (fiecare avea pe o parte un uluc și pe cealaltă o limbă de prins) și care erau lăsate în majoritatea cazurilor netencuite în special la camera de zi.

În general tehnicile de lucru în această zonă sînt aceleași ca în multe zone ale Moldovei — chei drepte și rotunde la case și crestate la acareturi și construcțiile de cult.

Casele construite după deceniul IV al secolului nostru, ca și cele mai vechi, transformate, respectă în linii mari, planimetria tradițională cu adaosuri din necesități funcționale. Astfel, tîrnațul este continuat cu un foișor avînd acoperișul în două ape, prin care se face accesul în tindă, din care se intră în cele două camere dispuse pe ambele părți, cea dinspre stradă fiind întotdeauna „camera curată". Cămara ocupă uneori jumătate din tindă, alteori partea din spate a camerei de locuit, fiind despărțită de aceasta printr-un perete cu ușă de acces.

Situația economico-socială a jucat un rol hotărîtor în procesul de evoluție a locuinței țărănești, înlesnind existența, în același timp, a vechilor forme alături de cele noi, cu un grad de confort sporit.

Din punct de vedere arhitectural, în urma cercetărilor efectuate în întreaga zonă, se desprind următoarele : arhitectura tradițională este reprezentată la sate în proporție de 10-15% ; o pondere mare o au casele vechi, renovate cu materiale de construcții actuale și o ultimă categorie ce reprezintă casele noi, construite integral din materiale locale sau procurate din sectorul de stat.

În ceea ce privește construcțiile noi, sistemele constructive folosite astăzi sînt : 1) pereții din „paiantă" — schelet de lemn și umplut cu cărămidă, pe soclu din zidurile de piatră cu liant de ciment. 2) Pereții din zidărie de cărămidă, grinzi și stîlpi din beton, avînd fundația săpată în funcție de sol și de înălțimea construcției (unul sau două nivele). Acoperișul este în patru ape, cu învelitoare din șindrilă (puține la număr), tablă, țiglă și azbociment.

Planul construcțiilor noi începe de la cel puțin trei încăperi și se dezvoltă pînă la 5-6 sau mai multe, avînd ca model locuințele din mediul urban. Numărul, dispunerea și funcționalitatea încăperilor sînt determinate de puterea economică a proprietarului și gradul lui de instruire.

Am întîlnit în delimitarea funcționalității încăperilor termenii de dormitor (copii, părinți), bucătării de iarnă, salon (cameră mai mare), verandă (încăpere închisă care înlocuiește prispa tradițională).

Decorul locuințelor actuale este realizat în tehnica stucaturii ceramicii aplicate și a elementelor din fier forțat și lemn, în special la balcoane și ștreșini. Fațadele sînt realizate într-o policromie bogată, cu preferință pentru culorile : vernil, alb și crem.

Interiorul este mobilat cu piese noi cumpărate din comerț, foarte rar se constată existența unor obiecte tradiționale, fapt motivat de schimbările survenite în viața satului contemporan. Odată cu schimbările survenite în structura interiorului tradițional, au loc și modificări în sitsemul de încălzire și prepararea hranei.

În prezent materialele și tehnicile tradiționale folosite la construirea caselor și anexelor gospodărești sînt părăsite. Au apărut în schimb, meseriași ca : zidari, zugravi, sobari, etc. ce satisfac cerințele actuale în construcții și care mai păstrează în unele localități din zonă elemente din arhitectura tradițională.

Totuși, constatăm că tradiția, ca ansamblu de condiții și reguli specifice unei anumite perioade, dispare din anumite cauze obiective ca : nevoia de a realiza un mare număr de tipuri de construcții, schimbarea unor ocupații tradițoinale, introducerea unor materiale noi ș.a.

Astăzi, sub ochii noștri se conturează trăsăturile unui nou cadru etnografic al așezărilor umane. Atenția deosebită care se acordă sistematizării și dezvoltării așezărilor rurale vor asigura populației condiții de trai tot mai apropiate de cele de la orașe.

Cursul general ascendent al nivelului de trai pe care l-a cunoscut în anii construcției socialismului multilateral dezvoltate și populația rurală din sud-vestul Moldovei, a dus la modificări substanțiale în sistematizarea așezărilor ca și în configurația gospodăriilor și a locuințelor.

În categoria valorilor artistice arhitectonice, upn loc important îl ocupă și edificiile de cult, construcții integrante ale arhitecturii populare, ridicate din inițiativa și contribuția lociutorilor și a meșterilor locali.

Pe teritoriul Vrancei sînt 45 de asemnea monumente, cele mai reprezentative fiidn cele din Mănăstioara, Nistorești, Valea Sării—Prisaca, Rugințești, Mușunoaiele, Vetrești, Herăstrău.

În datarea acestora și în aprecierea valorii lor s-au folosit documentele, inscripțiile de pe fronton și caracteristicile stilistice asociate cu tradiția locală. Astfel pentru secolele XVI-XVII sînt caracteristice bisericilor mici sub formă de navă, cu acoperiș înalt și streașină largă, amintind de monumentele de arhitectură moldovenești ridicate în vremea lui Ștefan cel Mare.

Astfel sînt bisericile din lemn de la Rugințești, Chițcani-Movilița, Cîmpuri-Tei și Lărgășeni-Corbița.

Pentru secolul al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, monumentele de cult, din lemn, capătă proporții mai mari, relevînd un plan evoluat, cu încăperi bine delimitate. Uneori întîlnim tîrnațul, element luat de la casele țărănești, sau prispe de jur împrejur.

Monumentele construite de țărani, din lemn de stejar pe temelie de piatră, păstrează tehnica străveche. Bîrnele sînt de dimensiuni neobișnuit de mari, cioplite dintr-un singur trunchi — precum la Movilița, Valea Sării — puse pe tălpi masive, ce se prelungesc dincolo de punctul de îmbinare. Bîrnele din partea superioară, mai lungi, îmbinate armonios „în dinți", au rolul de a susține consola acoperișului. Pereții sînt din bîrne, căptușiți cu scînduri în interior, avînd uneori pictura executată în tempera.

Sistemul de acoperire al construcțiilor vechi de lemn din Vrancea amintește de vechile construcții similare moldovenești. Acestea sînt, de regulă, în patru ape, cu turnul acoperit separat. Găsim uneori biserici cu turnul mai jos de streașină, care dă bisericii un aspect de casă cu foișor (Movilița).

Decorul este gîndit echilibrat, astfel încît elemnetele, a căror prezență este impusă de considerente constructive și funcționale, apar ca adevărate podoabe. Atît casele, cît și bisericile de lemn sînt decorate, prin cioplire, cu motive tradiționale : rozeta solară și funia (Angheleștii-Ruginetși). Motivul „funiei" are o largă arie de cuprindere, fiind întîlnit la aproape toate monumentele de arhitectură din lemn, ca element înconjoară monumentul și se reia la grinzi, la uși, ferestre.

Pridvorul, element ce amintește casa țărănească cu foișor, este încadrat de stîlpi cu secțiune pătrată și colțuri tăiate, frumos sculptați, prezentînd în partea superioară motivul rar al „florii "iar și alte motive. Uneori, fiecare stîlp e sculptat altfel. Bunăoară la Valea Sării găsim floarea, crucea, sfera străbătută de caneluri și diagonală.

Fruntalul — element structural — a primit întotdeauna o ornamentație bogată ,realizată prin cioplire și traforare. El devine o adevărată dantelărie de motive tradiționale : succesiune de X-uri, acolade. dinți, ghirlande de motive vegetale (Valea Sării), păstrînd toate trăsăturile tradiționale ale arhitecturii populare.

Bisericile și casele din lemn impresionează prin însușirile lor arhitectonice și decorative, fiind expresia eleganței sobre, bunului gust și simplității, trăsături ce caracterizează întreaga artă populară vrînceană.

Integrarea acestor valori arhitecturale în contextul vieții contemporane constituie un mijloc original de conservare. Primind o nouă funcție, un nou sens de viață, vechile construcții tradiționale, mai apar doar

ca vestigii ale unor timpuri trecute. Reînviate, ele ocupă un loc de prestigiu în cadrul comunităților rurale contemporane.

În încheiere subliniem faptul că în pofida stadiului avansat al procesului de transformare a formelor de viață și cultură rurală, dispunem încă de un important fond de monumente de arhitectură populară, a căror conservare pe loc sau în muzee ar îmbogăți patrimoniul culturii naționale ,iar imaginea noastră despre drumul istoric și de creație culturală străbătut de poporul român ar deveni mai amplă și mai profundă.

1. Programul P.C.R. de făurire a nocietății socialiste multilateral dezvoltate, și înaintarea României spre comunism.
2. Nicolae Ceaușescu, Raportul Comitetului Central al Partidului Comunist Român, cu privire la activitatea P.C.R. în perioada dintre Congresul al IX-lea și Congresul al X-lea și sarcinile de viitor al Partidului, în Congresul al X-lea al Partidului Comunist Român, Editura politică, București, 1969, p. 50.
3. Arhitectura populară în România. Editura Academiei 1971.
4. Arta populară în România — editura Academiei R.S.R. — București, 1969.
5. Georgeta Stoica, Arhitectura interiorului locuinței țărănești, Muzeul din Rm. Vîlcea, 1974.
6. H. Stahll, Case noi țărănești, SCIA — Seria artă plastică, 11, 1964.
7. I. Vlăduțiu, Etnografie românească, ed. științifică, București, 1973.
8. Paul Petrescu, Casa cu foișor țărănească la români, SCIA, — seria V -/1958.
9. Paul H. Stahll, Planurile caselor românești țărănești, Sibiu, 1958.
10. H. H. Sthall, Nerej — Un village d'une region archaique, Institut des sciences sociales de Roumanie, vol. II, București, 1939, p.
11. Rădulescu N. Al. (1937), Vrancea, Geografie fizică și umană, București.
12. Nicolae St. Mihăilescu, Șt. N. Mihăilescu, V. Macovei, Valea Putnei, Editura științifică, București, 1970.
13. N. Grumăzescu, Ioana Ștefănescu, jud. Vrancea, Ed. Academiei R.S.R., București, 1970.
14. * * * Monografia județului Putna, Focșani, 1943.

THE TRADITIONAL FOLK ARCHITECTURE IN THE SOUTH-WEST ZONE OF MOLDOVA (VRANCEA)

Refering to the traditional folk architecture in the south west zone of Moldova (district Vrancea) the author caracterizes it underling its cleverness, technique, simplicity, variety and proportionality. he folk architecture in Vrancea, distributed in zones of plain, hill and mountain has both common traditional elements and characteristics specific to each zone in part.

The house plans are formed by a hall and a living room which selters the clean room (the beautiful one), separated from the living room through the hall. The rooms situated under the lateral prolongation of the roof or behind the house were spred especiallp in the 20 th century.

Among the other flok constructions have to be noted those with small — dimentioned tower ; in general the towers are situated on the opposite side to the house entrance.

The décor of the old houses is modest : wood notches to those which have verandah and pillars. To the newer houses the wood notches décor becomes frequent and appears as fret-sow on the pillars, railings and roof.

The interior of the „vrincean" house is temperate and made up of a simple furniture and a great varietp of textils in a warm polichromy.

In the category of the architectural artistic values an important place is occupied by the churches, a constitutive part of the folk architecture, built up of oak tree wood on rocky fondations by local craftsmen. On the territory of Vrancea district there are 45 such monuments, the most representative being that from Mănăstioara, Valea Sării, Rugineşti, Angheleşti, Movilița, Străoane, Câmpuri etc.

In the whde work in underlined an outstanding idea : in the villages of Vrancea district there are a lot of specific constructions — traditional farms, folk installations, wood churches — all speaking about the high level of artistic and technical perfection achieved by the folk architecture of the time.

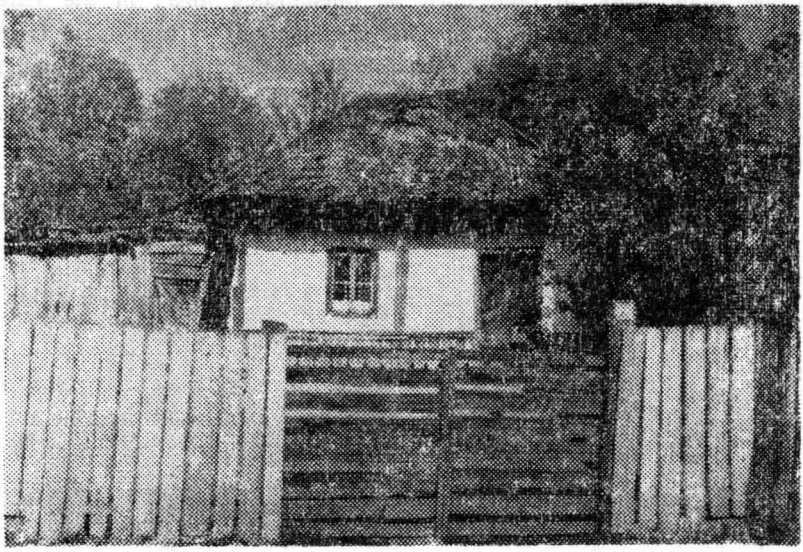

Fig. 1—2. — Din arhitectura populară a județului Vrancea.

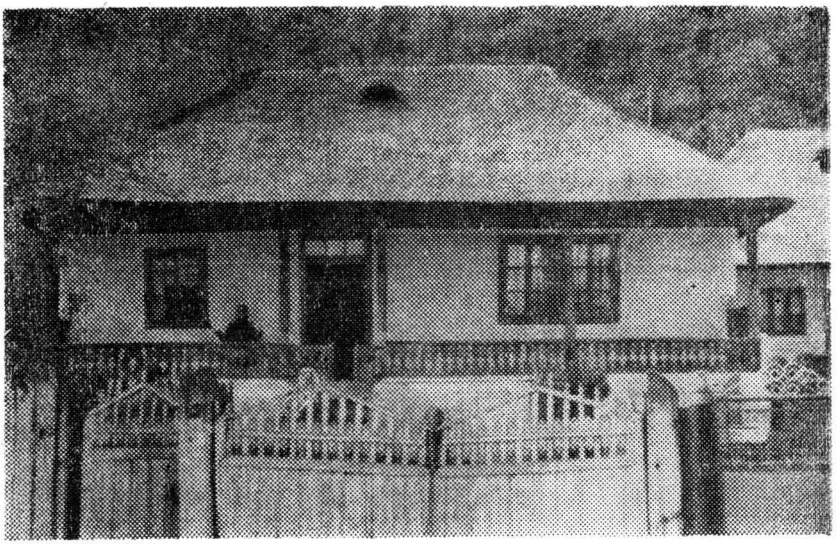

Fig. 3—4. — Din arhitectura populară a județului **Vrancea.**

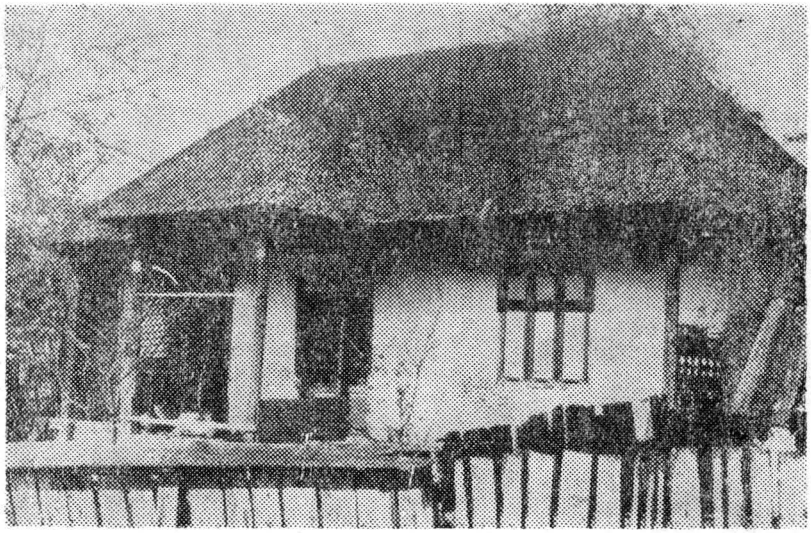

Fig. 5—6. — Din arhitectura populară a județului Vrancea.

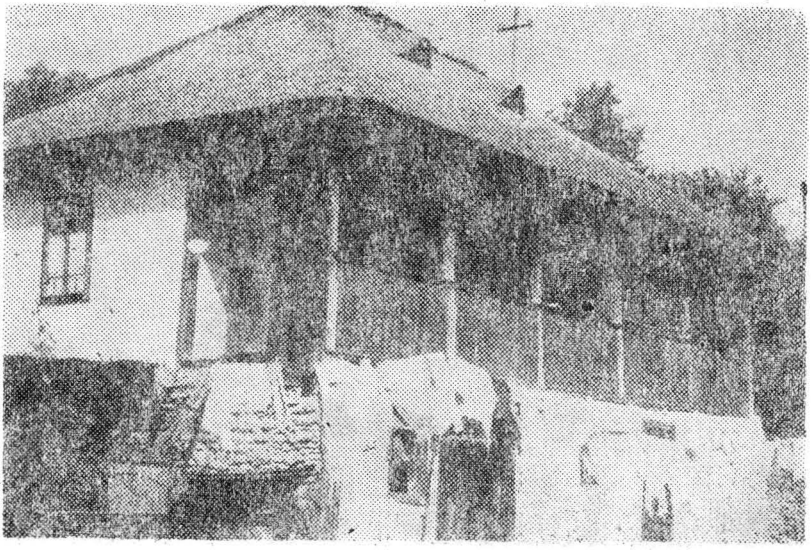

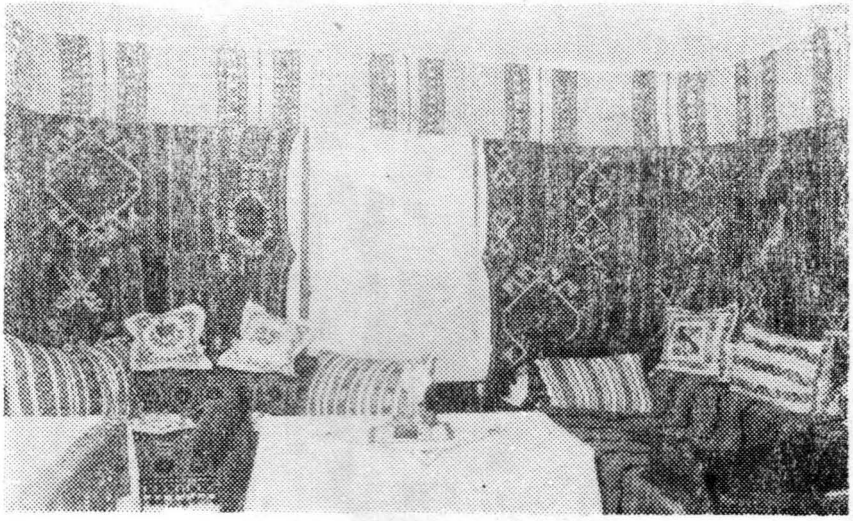

Fig. 7—8. — Din arhitectura populară a județului Vrancea.

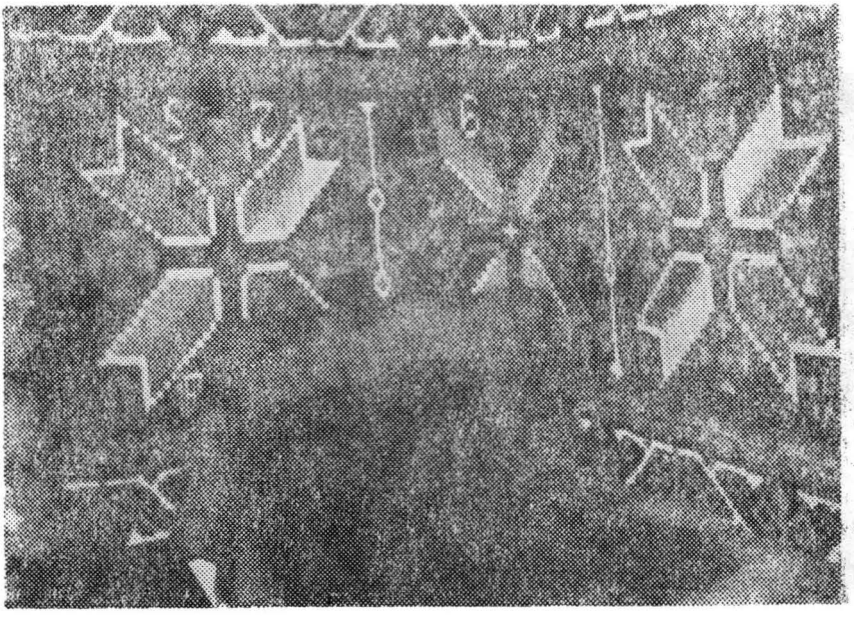

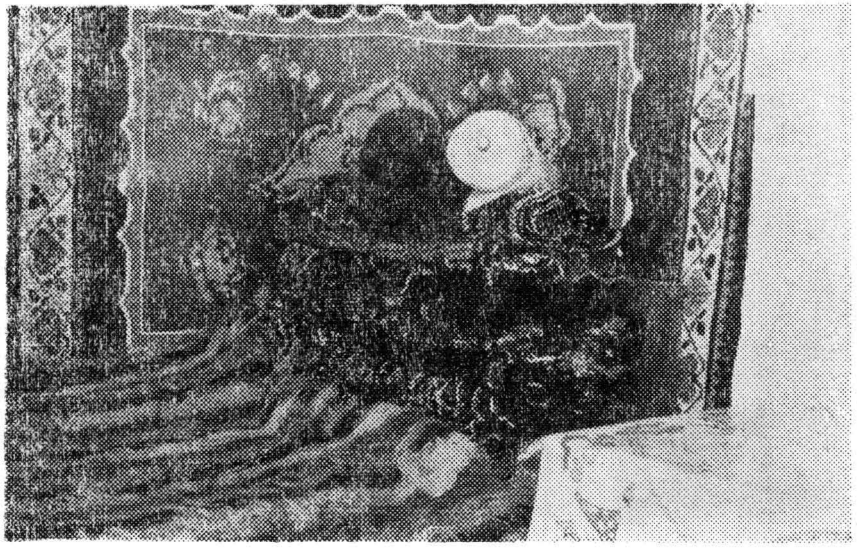

Fig. 9—10. Din arhitectura populară a județului Vrancea.

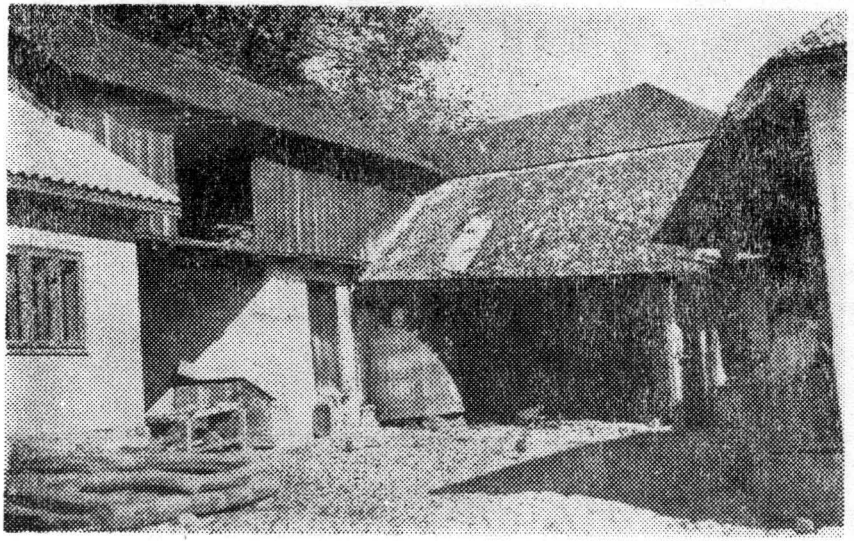

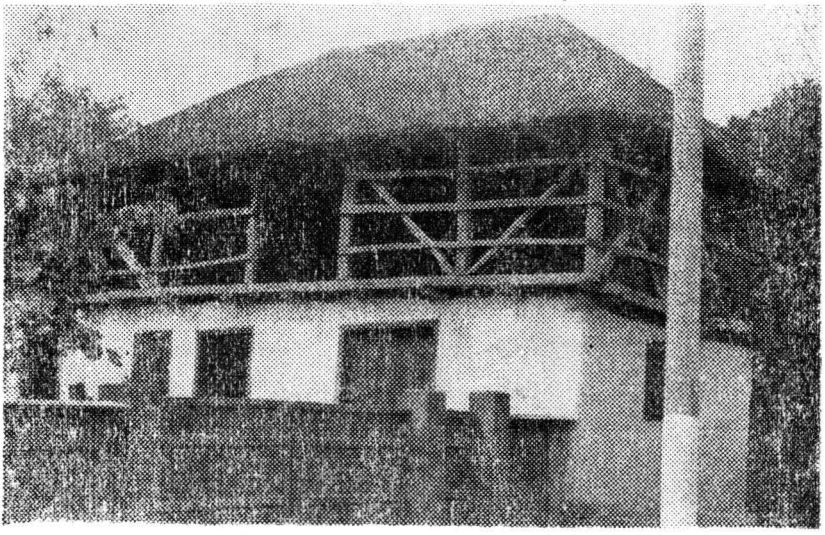

Fig. 11—12. — Din arhitectura populară a județului Vrancea.

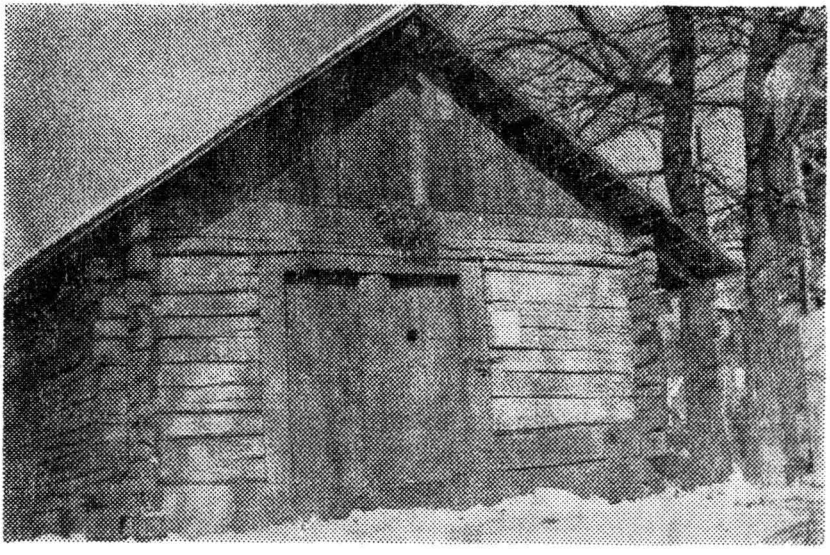

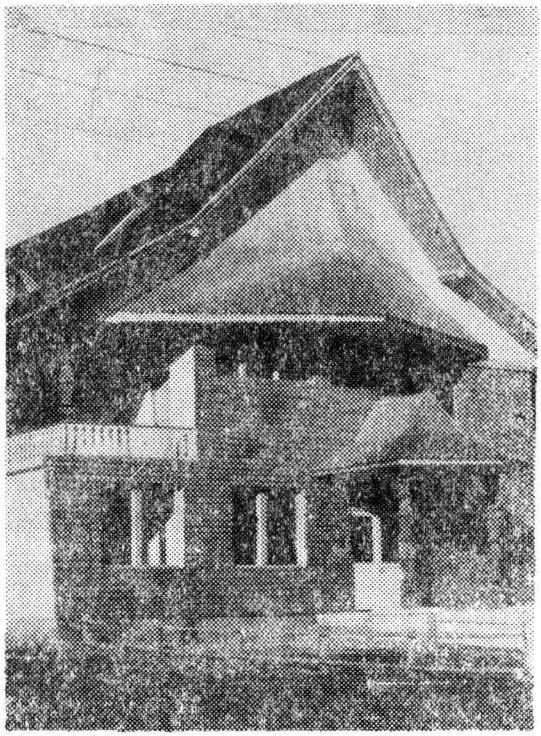

Fig. 13—14. — Din arhitectura populară a județului Vrancea.

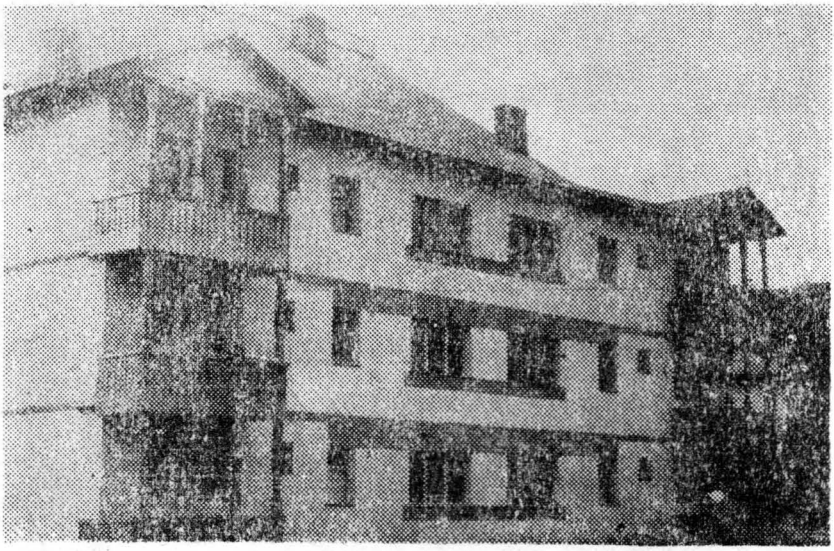

Fig. 15—16. — Din arhitectura populară a județului Vrancea.

Fig 17—18. — Din arhitectura populară a județului Vrancea.

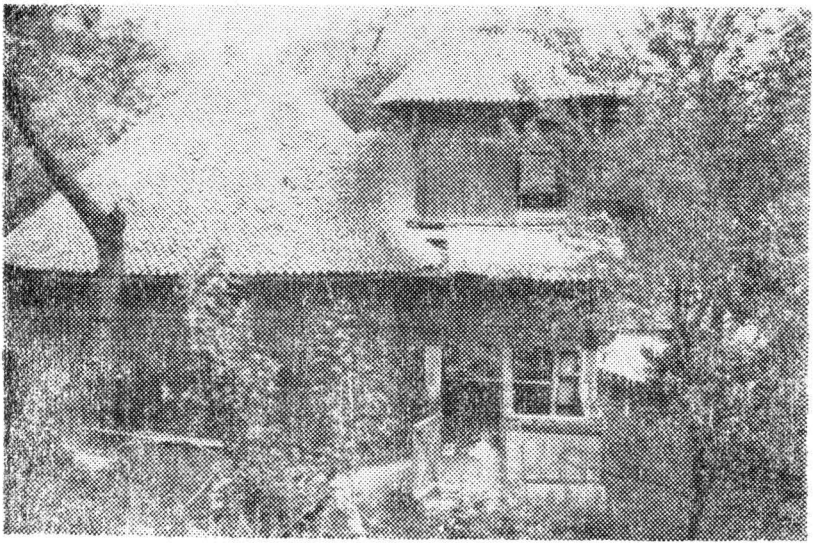

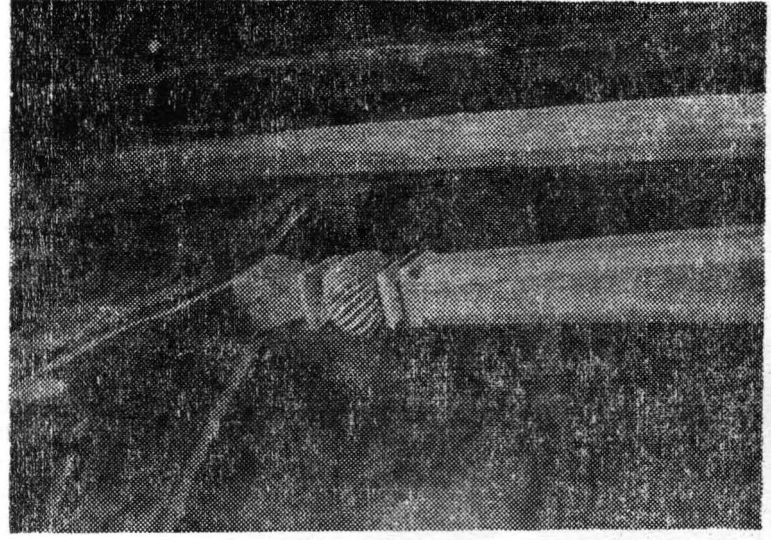

Fig. 19—20. — Din arhitectura populară a județului Vrancea.

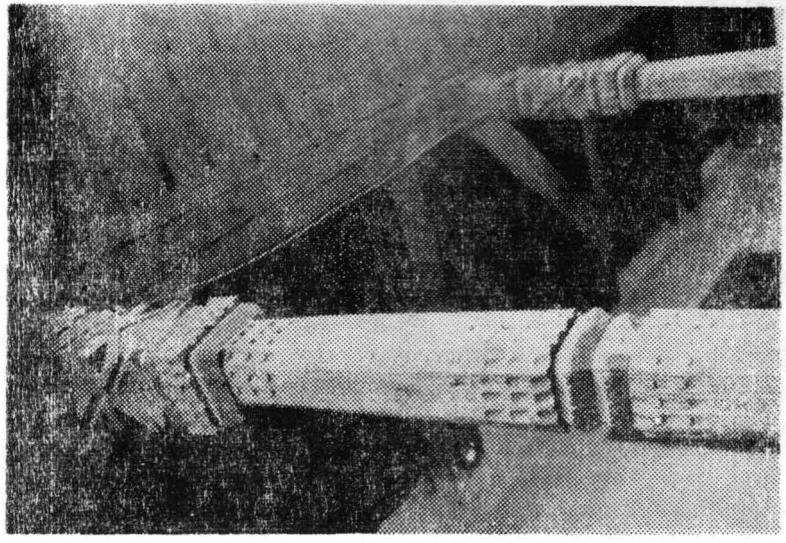

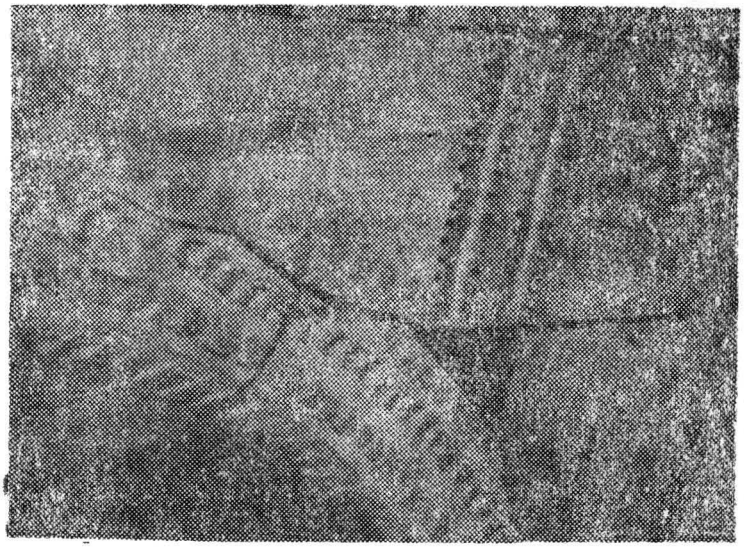

Fig. 21—22. — Din arhitectura populară a județului Vrancea.

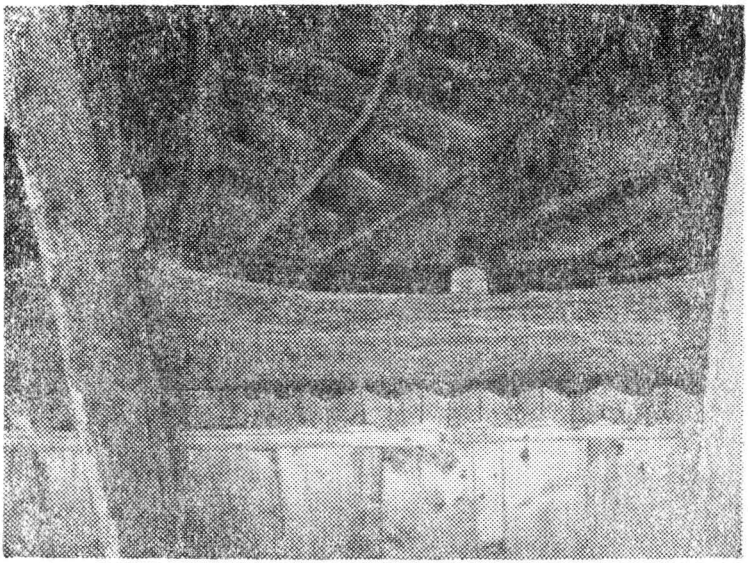

EXPOZIȚIA PERMANENTĂ DE ETNOGRAFIE ȘI ARTĂ POPULARĂ A MUZEULUI JUDEȚEAN BOTOȘANI — PROIECT TEMATIC

MARIA BUNEA

Expoziția de etnografie și de artă populară a Muzeului județean Botoșani, va încerca să ilustreze unitatea culturii populare din nord-estul țării și să prezinte vizitatorilor creația artistică originală a celor ce au locuit pe aceste meleaguri dintotdeauna prin intermediul materialului expus„ arheologic, istoric, etnografic, incluzînd și creația artistică contemporană.

Ea va trebui să facă permanent legătura între trecut și prezent și să trezească interesul genrației actuale pentru ceea ce au făcut generațiile anterioare și de asemenea va stabili la nivel științific o punte între generația actuală și necesitățile genrațiilor viitoare.

Se cuvine să precizăm faptul că această expoziție permanentă va fi amenajată în Casa Manole Iorga, aflată în centrul orașului Botoșani.

Ridicată în prima fază, la sfîrșitul secolului XVIII, avînd numai parter și beci, are structura tipică caselor boierești ale acelei epoci : intrarea pe sub un portic boltit, o încăpere hol mare, așezată în lungul contsrucției, cu spații pe stînga și pe dreapta. La începutut sec. XX se adaugă casei etajul.

Pe fațada clădirii propunem să fie așezat un medalion Nicolae Iorga și textul :

„Una din cele mai vechi case din Botoșani interesantă și din punctul de vedere arhitectonic, e aceea care a fost clădită de bunul mieu Manolache Iorga.

Ea a parținut familiei Stroici, și azi e a Doamnei Senjorj. D-sa se mută din oraș și casa se vinde.

Va ajunge pe mîini străine și va fi dărîmată ori prefăcută.

Pentru întîia oară-n viața mea îmi pare rău că nu sînt bogat".

Tot pe fațadă, propunem a fi dezvelită o placă comemorativă cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la înființarea societății „Armonia", care și-a avut aici sediul mulți ani.

În alcătuirea tematicii am ținut seamă ca obiectele expuse, vîrfuri ale creației, să exprime modul de viață, ocupațiile, preocupările populației din această parte a țării.

Expoziția va cumula mai multe funcții :

— conservativă (legată de activitatea omului în procesul producției agricole).

— istorică (prezntarea elementelor în interdependența lor evolutivă).
— științifică
— tehnică (includerea tehnologiilor de lucru în diferite epoci, sisteme și domenii.
— educativă (formrea unei opinii științifice în rîndurile diferitelor categorii de public).
propagandistică
— comercială (prin punerea la dispozia vizitatorilor a diferitelor tipărituri, privind activitatea muzeului, copii ale obiectelor aflate în colecții).

Elaborînd tematica s-a avut în vedere că expoziția de bază se adresează atît specialiștilor, dar mai ales marelui public, căruia trebuie să i se creeze posibilitatea de a cunoaște bogăția, valoarea artistică a obiectelor expuse, rolul creator al țărănimii, de fapt continuitatea și perenitatea creației artistice populare.

Clădirea după cum am arătat, fiind o clădire veche, va fi restaurată și va fi amenajat spațiul muzeal în zece camere.

Nu a fost pierdut din vedere prevederea spațiilor de depozitare la parterul clădirii.

Spațiul expozițional propunem a fi folosit astfel :

Prima cameră am conceput-o ca o carte de vizită a zonei etnografice Botoșani și prezntarea unor piese selectate, dovezi arheologice și etnografice.

Va fi folosit material auxiliar, fotografii, texte, grafică, diapozitive. hărți.

La intrare se va găsi un plan al secției, un stand cu material de popularizare și o vitrină cu tipărituri de folclor, etnografie și artă populară din județ.

A doua cameră va fi axată pe prezentarea ocupațiilor și meșteșugurilor din zona Botoșani. Textele prezente vor pune în evidență existență cultivării pămîntului și a cretșerii animalelor în acest colț de țară. încă din cele mai vechi timpuri.

Prin obiectele vechi care vor fi expuse pe podiumuri și vitrine (rîșnițe, cosoare, îmblăciu, buze de hîrleț ș.a.), va fi subliniată continuitatea ocupațiilor și meșteșugurilor.

Vor fi prezente piese de valoare documentară și artistică legate de agricultură, păstorit, pescuit, de anumite metșeșuguri ca cel al cojocăritului.

În a treia încăpere va fi amenajat un atelier de olar, subliniind prin obiectele expuse și prin materialele auxiliare, că ceramica din diferite epoci ale istoriei, a demonstrat vechimea olăritului ca meșteșug pe teritoriul județului Botoșani, precum și perpetuarea unor forme și elemente de decor pînă astăzi.

Clădirea avînd două beciuri, propunem ca ele să fie amenajate c. spații de vizitare.

În primul beci propunem să fie amenajată o cameră cu obiecte legate de viticultură, iar al doilea beci să aibă ca destinație un atelier de fierărie.

Portul popular botoșănean, prin ornamentică și cromatică, se înscrie ca ramură de bază a portului popular moldovenesc.

În prima cameră de la etajul clădirii vor fi prezentate piese de port, costume tradiționale întregi și piese disparate.

Diapozitivele, textele, grafica, fotografiile și textele vor întregi tematica acestui spațiu.

În a șaptea încăpere a secției propunem să fie amenajat un interior tradițional.

Interiorul locuinței din Moldova se distinge prin prezentarea cuptoarelor mari pentru dormit, mobilierul frumos decorat cu aspect masiv și prin tonurile potolite ale lăicerelor și păretarelor.

Principalul element decorativ îl constituie țestăturile de lînă care acoperă pereții camerei de jur împrejur, sau formează teancul cu zestrea, ștergarele albe de bumbac cu motive discrete și culmea cu hainele de sărbătoare.

Industria casnică textilă va fi prezentă în a opta cameră.

Alături de port, țesăturile de casă sînt purtătoarele unei arte de o mare diversitate și bogăție. Confecționarea din materiale diferite, cînepă, in lînă, borangic și bumbac, majoritatea dintre ele produse în gospodăria țărănească, țesăturile de casă numeroase și variate îndeplinesc multiple funcțiuni.

Vor fi prezente stative cu pînza în lucru la care să poată fi făcute și demonstrații practice, panouri-suport cu unelte legate de industria casnică textilă, panouri și vitrine cu țesături (ștergare, țesături de traistă, fețe de pernă, fețe de masă ș.a.).

Scoarțelor și lăicerelor din zonă li s-a rezervat a noua încăpere din proiectul tematic al secției de etnografie și artă populară.

Prin obiectele expuse va fi scoasă în evidență ideea că în zona Botoșani, arta țesutului la covoare s-a dezvoltat de la simplele lăicere din lînă vopsită vegetal, cu ornamente „în scaune", „poduri", „vîrste", la scoarțele cu alesături ornamentate pe toată suprafața cu diferite motive geometrice, stilizări vegetale, zoomorfe și antropomorfe.

Vor fi expuse scoarțe și lăicere cu motive geometrice, florale, zoomorfe, antropomorfe, scoarțe cu motivul pomul vieții.

Ultima cameră a secției propun să se axeze pe obiceiuri tradiționale de Anul Nou.

Aici credem că își găsesc locul și instrumente populare din zonă.

Pe panouri vor fi prezente, măști de Anul Nou, capre, urși, căiuți, accesorii de carnaval. Materialele auxiliare (benzi cu muzică de Anul Nou, diapozitive, fotografii color) vor întregi tematica acestei camere.

Secția va avea în vedere relațiile ei cu muzeele de etnografie din țară și străinătate, cu instituțiile de învățămînt, întreprinderile industriale, bibliotecile și arhivele, cu mijloacele mass media.

În amenajarea expoziției se va recurge la prezentări de ansamblu, exponatele vor fi grupate funcțional, subliniindu-se legătura lor organică, varietatea artistică în cadrul unității zonale.

Expunerea pieselor va fi aerată, evolutivă, punîndu-se în valoare specificul artei populare botoșănene.

Reprezentarea se va face cu piese de valoare decumentară și artistică și cu material auxiliar (diapozitive, fotografii, texte, grafică), expoziția cîștigînd în dinamică.

Mobilierul va fi confecționat de I. S. Decorativa.

Prin reparațiile care vor fi făcute clădirii, propunem să nu se modifice structura plafoanelor din interior, originale, cum nu se poate mai adecvate unui muzeu de etnografie (din lemn de stejar, tăiate cu barda).

Dorim ca prin bogăția, varietatea și valoarea pieselor muzeistice expuse cît și prin colaborarea dintre muzeograf, arhitect, grafician, care vor înlătura uniformitatea în expunerea muzeistică, găsind cele mai bune soluții ca această expoziție să fie un mesaj între artistul creator și public.

Résumé

L'exposition permanente d'ethnographie et d'art populaire du Musée d'histoire de Botoșani, doit ilustrer des phénomènes, des problemes artistiques-culturels par l'intérmediaire de l'art populaire en se basant sur un material archéologique, historique, ethnographique et sur la création artistique contemporaine.

TRADIȚIE ȘI ACTUALITATE ÎN ARTA POPULARĂ VRÎNCEANĂ

JEAN PAVEL

Intervenția noastră se întemeiază pe cunoașterea realității din zona etnoculturală Țara Vrancei, cunoaștere izvorîtă atît din cercetările sistematice în teren efectuate în colectiv cu prilejul campaniei de constituire a patrimoniului Secției etnografice în aer liber (între anii (1975—1978), precum și din contractul nemijlocit cu produsele artei populare locale ale meșterilor contemporani.

În lucrările de specialitate se operează frecvent cu termenii, aflați într-un raport de aparentă opoziție: tradiție și actualitate, tradiție și inovație, tradiție și contemporaneitate, tradiție și modernitate.

Unii cercetători optează pentru definirea etapelor evoluției artei noastre populare prin: tradițională, contemporană, actuală [1].

În ce privește folclorul, se știe că există o preocupare constantă, nu tocmai sănătoasă, pentru actulizarea tradiției prin modernizare. Este cazul unor producții scenice, unde este necesară intervenția specialistului, dar care anulează adesea autenticul.

Analizînd raportul tradiției inovație (și recunoscînd că inovația generează mutațiile în domeniul la care ne referim), trebuie să aducem în discuție elementul continuitate care exclude opoziția vechi și nou, deoarece tradiționalul autentic, consacrat ca valoare, nu poate fi considerat vechi, după cum nici inovația fără suport autentic nu este cu desăvîrșire nouă în scara progresului artistic și social.

Cînd ne-am intitulat intervenția tradiție și actualitate în arta populară vrînceană, am pornit de la realitatea că arta populară a purtat întotdeauna marca epocii în care a fost creată. Cu alte cuvinte a fost și este dependentă de determinantele sociale globale și locale care i-au asigurat perpetuarea.

Avînd în vedere ideea necesității reliefării compatibilității tradiției cu porfundele mutații ale societății actuale, considerăm ca esențiale trăsături ale artei populare produsă în contemporaneitate: autenticitatea, funcționalitatea, măiestria artistică.

În Vrancea arta populară trăiește efectiv, ca și în alte multe zone etnografice ale țării. În toate domeniile artei populare, vrîncenii țes,

1. Steluța Pârău, *Tradiție și actualitate în arta populară*, în „Studii și comunicări", vol. II, Focșani, 1979, p. 213.

sculptează, pirogravează, modelează lutul — ocupațiile acestea specializate moștenindu-se de la înaintași cu tarele de altădată. Se manifestă încă acea necesitate vitală de a avea și contempla obiecte frumaose, confecționate în cadrul comunității rurale și, de ce nu, uneori ceea ce creează este rezultatul competiției.

Într-un cuvînt, configurația actuală a zonei Țara Vrancei este revelatoare pentru evoluția artei populare, artă care-și păstrează structura arhaică ,iar procesul de creație își urmează calea, în general, după legile sale nescrise.

Procesul de urbanizare și culturalizare însă, mutațiile ce marchează evoluția unor sate din această zonă influențează modul de creație tradițional. Este firesc ca acești factori obiectivi să afecteze gustul creatorului actual, determinîndu-i preferințele și năzuințele. În acest sens nu poate fi vorba nicidecum, în procesul actului de creație, de o *copiere* a tradiției, ci categoric de o *manifestare spontană* a sentimentelor, gîndurilor și mentalității omului contemporan.

În ce-i privește pe factorii răspunzători de soarta valorilor creației tradiționale (respectiv etnograful și îndrumătorul-activist), dependentă de viitoarele mutații sociale, este necesar ca aceștia să cunoască și să stăpînească — cognitiv și practic — mecanismul procesului social contemporan în ambele medii : rural și urban.

Mutațiile la care ne referim „atacă mai greu structură, sudată prin forța revelatoare a tradiției, dar acționează mai eficient asupra funcționalității acestor modele, ceea ce duce treptat la eliminarea structurii devenite pasive sau la înnoirea lor cu elemente active, care să le mențină capacitatea de actualizare și concretizare. Deplasarea funcțională generată de aceste mutații are ca sens trecerea la ... utilitate la decorativ“ [2].

Reluînd problema trăsăturilor artei populare produsă în epoca actuală : autenticitatea, funcționalitatea și măiestria artistică, vom încerca să ilustrăm pe baza materialului faptic ce este specific pentru creația tradițională actuală vrînceană. De asemnea, cum este receptată tradiția de către creatorii de artă populară actuală.

a) Pe linia conservării filonului creației populare, produsele actuale se caracterizează prin *receptarea autenticului* de către creatorii cunoscători ai tradiției.

b) Pe linia moștenirii zestrei spirituale din generație în generație. arta populară actuală vrînceană este și *funcțională* în general. Acest aspect vizează actul de creație săvîrșit în momentul cînd *receptarea tradiției este individuală,* în ambianța comunității rurale, decurgînd din necesitatea, devenită a doua natură, (pentru creatorul de această factură) de a avea și de a contempla utile și frumoase.

c) Pe linia valorificării artei populare actuale vrîncene într-un cadru instituționalizat (exemplu edificator îl oferă Festivalul Național „Cîntarea României“), sau în cadrul comunităților unde aceasta este creată pentru a fi utilizată, produsele creatorilor se remarcă prin valoare artistică

2. Gh. Deaconu, *Creația populară astăzi,* în „Revista de etnografie și folclor“ nr. 2, București, 1976, p. 232.

deosebită. Expresivitatea, rafinamentul cu care sînt executate aceste obiecte dovedesc continuitate, legătură cu tradiția, cizelarea perpetuă.

Avînd în vedere aceste trăsături ale artei populare și cunoscînd realitatea că nu tot ce s-a creat sau ce se crează în acest domeniu este de certă valoare și că nu toți creatorii au fost și sînt artiști veritabili, este esențial în activitatea noastră să recunoaștem un veritabil act de creație de un „fals sau un hibrid", operație săvîrșită nu prin „infailabila instituție, ci pe baza unor criterii ferme, obiective, care să contureze o judecată de valoare" [3].

Și mai departe, „putem considera un obiect de artă populară produs astăzi drept o *creație* adică o *valoare,* atunci cînd este expresia nouă a unei structuri tradiționale, cînd se încadrează în repertoriul sau în perimetrul stilistic al vetrei (etnoculturale, n.n.) și cînd întrunește atributele de calitate în ordinea estetică, dovedind măiestria artistică a creatorului popular" [4].

Pentru a efectua o analiză sumară a creației actuale din Vrancea în domeniul artei populare, este necesar să ne referim mai întîi la modul cum este receptată tradiția de către creatori.

S-a înrădăcinat terminologia, în literatura de referință : *receptare individuală* și *receptare colectivă* [5] a tradiției. Receptarea individuală se produce în ambele medii — rural și urban — de către creatori, cunoscători ai tradiției sau inițiați în școlile populare de artă, pe cînd receptarea colectivă a tradiției se produce în unitățile cooperației meșteșugărești, de regulă.

Referindu-ne la prima modalitate de receptare a tradiției, constatăm că în Vrancea, cu deosebire, elementele de cultură tradițională se perpetuează în forme autentice. Industria casnică textilă, de pildă, acoperă încă pentru zona de munte cerințele de port popular și de țesături decorative de interior. Folosirea portului popular tradițional atrage după sine continuarea existenței creatoarelor cusături și țesături în vetrele satelor. În unele așezări din zonă : Bîrsănești, Negrilești, Tulnici, Nistorești, Paltin, Nereju, Vrîncioaia, Vizantea, produsele creatoarelor poartă marca competiției de altă dată. Nefiind confecționate, în general, pentru a fi comercializate, piesele de port popular își păstrează structura tradițională : motivistica și amplasamentul ornamentelor, cromatică adecvată ca număr de tonuri.

Dacă în acest sector nu sînt aduse prejudicii creației tradiționale, în sensul că creatoarele se inspiră din modele tradiționale pentru a crea modele noi și nu confecționează din tradiție produse modernizate, se produce, cum e și firesc, adaptarea la cerințele vieții moderne rurale a artei populare vrîncene. Această adaptare se realizează și prin contactul cu piața orașului, de unde-și procură creatoarele materiale de lucru (care încep să fie tot mai greu de confecționat în gospodărie) : pînză, fir mărgele, paiete, borangic și diferite culori de mulineuri.

3. Idem, p. 233.
4. Ibidem, p. 234.
5. Steluța Pârău, *op. cit.*, p. 214.

Inovația, dacă apare, este proprie Vrancei periferice și impusă de tinerele femei care pendulează între cele două medii (rural și urban). Acestea devin consumatoare, nemaiparticipînd efectiv la actul de creație propriu-zis, bătrînele preluînd comanda. Așa se face că, sub presiunea factorilor obiectivi dar mai ales subiectivi, costumul popular de la Vidra, Balotești, Reghin sau Mera este lipsit de echilibrul cromatic și stilizarea de un deosebit rafinament proprie Vrancei istorice.

În urma cercetări complexe a zonei montane Vrancea realizată în anul 1971 de un colectiv condus de Miron Constantinescu [6], din analizele efectuate s-a desprins faptul că activitatea femeilor tinde să se desprindă de preocupările pur casnice de odinioară, fiind forțate să ia drumul construcțiilor rutiere sau al exploatărilor forestiere. Această mutație petrecută în viața satului în prezent conduce la ideea creării condițiilor pentru încadrarea femeii în activitatea meșteșugărească specifică industriei casnice. S-a creat astfel, experimentul „manufactură difuză" (altfel spus munca la domiciliu) — nucleu de talente care se constituie în cea mai potrivită formă de continuare a filonului tradițional.

Instituționalizarea Festivalului Național „Cîntarea României", care are menirea de a promova creația autentică în consens cu prefacerile social-economice actuale, ne-a oferit prilejul, prin expozițiile de artă populară, să constatăm că :

— procesul de creație cunoaște un ritm neîntîlnit în trecut în domeniile cusăturilor și țesutului ;

— sînt în Vrancea sate specializate pe categorii de produse. A crescut numărul meșterilor crestători în lemn atît în mediul rural, cît și în mediul urban ;

— școala populară de artă din orașul Focșani pregătește meșteri — cunoscători ai tradiției — de cele mai diverse ocupații în actualitate.

S-au afirmat în ultima vreme de renume național : Ion Pavel, Radu Lăbunț, Pavel Terțiu, Pavel Caba, Ion Arbănaș, Duță Crăciun, Costache Marian ș.a. La acești creatori fenomenul de receptare a tradiției se manifestă pregnant prin transmiterea experienței din generație în generație.

Sînt meșteri în prelucrarea artistică a lemnului : crestători de stîlpi de casă și realizatori de obiecte de uz gospodăresc, în speță tiparele de caș, precum și producători de instrumente muzicale. În centrele Garoafa și Irești se prelucrează ceramica neagră și roșie de tradiției dacică, precum și ceramica smălțuită de factură mai nouă.

Calitățile acestor produse : au tenticitate, funcționalitate și realizare artistică le situează în sfera artei populare de bun gust, pe table de valori tradiționale acceptate unanim.

La întrebarea dacă această creație, atît de prolifică, depinde de factorul consumator, piață, răspundem afirmativ. Comanda pieții are în vedere în cazul meșterului Pavel Terțiu, nu structura măștii (care a

6. *Cercetarea complexă a zonei montane Vrancea*, în „Viitorul social", nr. 3, 1972, p. 825-946.

rămas cvasi-decodificată, în sensul că a fost creată spontan pînă nu demult pentru a fi întrebuințată la priveghi, iar astăzi a intrat în recuzită pentru susținerea dansului „Chipărușului"), ci materialul din care este alcătuită (carton în loc de piele) și dimensiunea ei (miniaturală) — elemente disfuncționale.

Ceea ce este important de subliniat, se referă la faptul că această creație nu este marcată de denaturarea actului de creație propriu-zis, nu este rezultatul hibridării, deci.

Hibridarea se produce în procesul *receptării colective* a tradiției și în legătură cu executarea elementelor de port popular — recuzită a formațiilor artistice de amatori — de către cooperativele meșteșugărești. Aceste organizații socialiste favorizează pierderea specificului local sub presiunea influențelor externe sau diminuarea cîmpului ornamentat. Astfel, și nu numai astfel, se realizează stilizarea excesivă a costumului scenic sau cel artizanal.

„Stilizarea excesivă, bazată adeseori pe alte criterii decît cel estetic, are ca efect imediat nu numai alterarea gravă a autenticității și valorii creațiilor populare tradiționale, dar și inocularea la tînăra generație a unor modele sau „variante" pseudoartistice, în care nu se mai regăsește nimic din filonul „tradițional" [7].

Pentru zona Țara Vrancei a fost produsă de către același colectiv de autori-cercetători ai zonei montane din punctul de vedere sociologic — concentrarea nucleelor de manufactură difuză în întreprinderi locale, care ar conduce la modul ideal la receptarea colectivă a elementelor tradiționale, întreprinderi dirijate sub raportul concepției artistice, al execuției (pentru a se dezvolta în sensul dorit) de *muzeul etnografic*. Deci, transformarea sectorului meșteșugăresc într-o ramură eficientă din punct de vedere al preluării tradiției, a receptării acesteia într-un cadru organizatoric, depinde de colaborarea cu acest factor de competență. Numai astfel *știința* poate fi valorificată permanent în fazele de concepție și creație.

La o analiză atentă a calității producției meșteșugărești din zonele de contact ale ruralului cu urbanul, analiză efectuată pe baza raportării creației actuale la tradiție, observăm că arta populară se află aici într-un proces de tranziție. Cauzele de ordin social — mentalitatea creatorului în continuă prefacere, atitudinea consumatorului caracterizează prin imprimarea gustului acestuia — afectează caracterul spontan al actului de creație. Așa se întîmplă că meșteri, țesătoare autentice devin cu timpul intermediari între tradiție și actualitate, artizani. Dacă consumatorul impune acestora motive străine de zonă, cum se întîmplă frecvent în sfera olarilor, se produce fenomenul de alterare a creației populare zonale.

O categorie aparte o constituie evazioniștii „producători individuali de artizanat" [8]. Această categorie de producători nu poate fi plasată în

7. Florin Ciotea, *Tradiție și modernitate*, în „Îndrumătorul cultural", nr. 9, septembrie, 1981, p. 32.

8. Paul Petrescu, *Producători individuali de artizanat o problemă economică sau o problemă de sociologie a artei*, în „Îndrumătorul cultural" nr. 4, 1977, p. 33.

sfera creației populare, nefiind cunoscătoare a culturii populare sau nerespectînd tradiția din rațiuni marcantile și comerciale.

Dacă admitem că *alături* de arta populară se dezvoltă și artizanatul românesc și că producătorii din a doua categorie depind de comanda pieții, respingem acele producții precum : măștile din lemn de inspirație africană, obiectele din lemn pirogravate, colorate strident și lăcuite, basoreliefuri reprezentînd scene istorice sau etnografice de proastă realizare care minimalizează trecutul strălucit al poporului nostru. Aceste produse subartistice sau nonartistice expuse pe piețele cele mai vizitate (cum este cea a litoralului) ne aduc prejudicii grave, pe lîngă faptul că sînt refuzate de către contemporaneitate.

Procedînd la analiza artei populare actuale vrîncene raportată permanent la tradiție, am putut constata care sînt trăsăturile definitorii ale acesteia, dar s-au evidențiat în același timp și factorii care pericliteză autenticitatea, funcționalitatea, realizarea artistică a produselor aflate permanent în confruntare cu modernizarea.

Este necesar, în consecință, să cunoaștem care sînt atribuțiile instituțiilor direct implicate în cercetarea, îndrumarea și valorificarea acestui proces (respectiv muzeul, Centrul județean de îndrumare a creației populare, Uniunea județeană a cooperativelor meșteșugărești).

Astfel, evoluția creației populare nu poate fi urmărită, credem, de factorul muzeu decît prin abordarea unei cercetări interdisciplinare, fără ca obiectul etnografiei să fie absorbit de metodele de investigare ale altor științe : economia, sociologia sau psihologia, de pildă. Nu putem absolutiza perspectiva sociologică în cercetarea comportamentului social actual față de creațiile de artă populară tradițională.

Centrul de îndrumare a creației populare trebuie să aibă în vedere viitoarele mutații sociale, deci o abordare viitorologică a problemei, pe de o parte, iar pe de altă parte stimularea interesului și responsabilității morale și estetice a celor angajați în dificila activitate de păstrare și promovare a filonului tradițional.

Într-un cuvînt, trebuie să avem în vedere în efortul comun de a asigura viabilitatea artei populare tradiționale, nu numai creația, bunul cultural, ci și omul de astăzi, mediul și faptele sale, altfel spus problemele pe care le ridică adaptarea creatorului la noile condiții impuse de progres.

Luthier remarca că „adaptarea înseamnă o armonizare a structurii proprii cu cea a mediului căruia individul trebuie să i se adapteze“ [9]. Aceasta înseamnă că modul de adaptare solicită schimbări care să răspundă noilor cerințe.

---

9. I. Luthier, *Archives des maladies profesionelles de medicine du travail et de sécurité sociale*, vol. 29, nr. 10-11, noiembrie, 1968.

TRADITION AND ACTUALITY IN „VRÎNCEAN" FOLK ART

Summary

The actual configuration of the zone „Ţara Vrancei" is revealing for the evolution of the folk art — an art wherich preserves its archaic structure and the creation process follows in general its way with unwritten laws.

The town planning and the dissemination of culture process and the mutations wherich mark the evolution of some villages from this area influence the traditional mode of creation. Anyhow, the actual process of creation does not copy the traditional models but it is a categorical manifestation of spontaneons feelings, thoughts and mentality of the contemporary man.

The element continuity — comes out of the relevant features of the folk art produced today : authenticity, functionality artistic achievments.

In conclusion, the tradition is taken over by the actual creators in domestic textil industry, in private trade sphere, and bp the state in authentical forms. The contemporany folk artists are inspired by traditional models in creating new ones ; they do not manufacture modernized objects out of traditions.

CREATORI POPULARI CONTEMPORANI VRÎNCENI, PREZENȚI ÎN FESTIVALUL NAȚIONAL „CÎNTAREA ROMÂNIEI"

VIRGINIA ARBORE

Creația populară contemporană constituie obiectul cercetărilor specialiștilor, pentru probleme interesante ce se pun în etapa actuală privind formele și realizările ce le îmbracă. Pe lîngă înmănuncherea cuprinzătoare a cunoștințelor mai importante referitoare la creația populară contemporană, cercetările actuale se referă atît la creația în sine, precum și la condițiile în care a apărut, rolul pe care-l îndeplinește în viața socială, transformările suferite, punctul de la care se manifestă elementele tradiționale, ce este nou, adaptat epocii în care trăim. Numai cunoașterea serioasă a ceea ce este valoros în arta populară tradițională, ce este autentic pentru o zonă sau alta poate să ducă la aprecieri valoroase despre arta populară contemporană. Altfel, se poate ajunge la aprecierea unor „non valori", din nerecunoaștere sau obiectivism.

În sprijinul acestei idei, pentru a putea pune în lumină ce este valoros, trebuie să ținem seama în primul rînd de specificul artistic al unui obiect, de ornamentică, cromatică, modul de realizare, procesele folosite de către creator. De asemenea în aprecierea cît mai judicioasă a valorilor creației contemporane, trebuie să ținem seama de ornamentul popular tradițional ca izvor de creație pentru noile realizări. Nu putem uita că un loc important îl ocupă tehnicile utilizate, modul de confecționare al unui obiect sau altul. De asemenea trebuie să ținem seama de rolul utilitar al acestuia sau dacă a fost creat numai pentru a îndeplini un rol estetic.

Se constată că procesul de urbanizare al localităților, influența orașului asupra ruralului a dus la transformări asupra concepției artistice a creatorilor populari, asistînd la introducerea unor elemente de tranziție în structura și forma creației populare contemporane. Interpătrunderea unor elemente etnoculturale din zonele învecinate județului nostru se face simțită, la fel cum s-a petrecut și în trecut, pentru că nu am fost o populație izolată, ci schimburile economice și culturale s-au petrecut dintotdeauna de ambele părți ale lanțului Carpatic, între populația cu aceiași origine, neam și sînge. Aceste aspecte ale creației contemporane au fost studiate de către specialiștii de la Complexul muzeal Vrancea. În afara studierii tradiționalului, a arhetipurilor, s-a avut în vedere să se studieze fenomenele de înnoire, colecționîndu-se valoroase și va-

riate colecții de artă populară contemporană. Bineînțeles că obiectele au fost trecute prin filtrul valorilor autentice, respingîndu-se cele care s-ar putea cataloga în rîndul „Kiciurilor". Acest lucru nu a fost deloc ușor, întrucît există destule păreri contradictorii asupra fenomenului în sine. S-a colaborat cu creatorii din satele județului, cu lucrătorii din cooperativele meșteșugărești, s-a mers la aceștia și li s-au dat indicații sau au fost invitați la muzeul nostru pentru documentare în secția de etnografie. Ca rezultat al acestor activități s-au realizat obiecte cu o reală valoare, în care s-a ținut seama de tradiție.

Festivalul Național „Cîntarea României" a oferit posibilitatea unor creatori populari să se afirme, iar nouă, celor de la muzeu să le descoperim și să le apreciem realizările.

Interesant este faptul că, deși pășim cu pași repezi spre urbanizarea unor așezări rurale, că noul a pătruns în aceste localități, în domeniul textilelor de casă în special (scoarțe de perete, ștergare, fețe de masă, fețe de pernă) se observă o transmitere a elementelor ornamentale tradiționale destul de fidelă. Dacă materia primă e mai variată, dacă cromatica este mai stridentă, ornamentica își păstrează valențele arhaice.

Nu mai vorbim de cergile care se folosesc ca așternut pe pat sau pentru învelit noaptea. Acestea nu și-au schimbat deloc cele trei atribute : *materia primă* care este lîna ; *ornamentica* realizată din dungi ce alternează sau carouri ; sau simple, fără ornamente ; *cromatica* realizată din tonurile naturale ale lînei : alb, gri, negru și maro sau vopsită în tonuri de grena, portocaliu și mov. În Festivalul Național „Cîntarea României" s-au remarcat creatoarele Oprea Elena și Lepădatu Uța din comuna Bîsănești, satul Negrilești, pentru cergile deosebit de reușite ; Robu Ecaterina din comuna Gura Caliței ; Coroiu Ioana din comuna Năruja ; Cherciu Alexandra și Cherciu Maria din comuna Vidra ; care s-au evidențiat prin creațiile lor în care motivele tradiționale s-au păstrat în toată splendoarea pe scoarțele de perete, fiind apreciate cu premiul I de către juriu. La aceste păretare elementele decorative au fost aranjate simetric pe întreaga suprafață a țesăturii, vîrstele late și înguste alternînd motivelor îngropate sau alese. Un ornament străvechi care s-a păstrat în aceste țesături este „pomul vieții" dispus pe latul țesăturii, apoi „unghia caprei", „grebla", „ghiocei", „steaua", roata", „roata în butuci" etc. Predominante sînt la acestea, culorile : negru, maro, grena, roșu, verde, golben.

Anul acesta, în Festivalul Național „Cîntarea României" s-au prezentat un unmăr însemnat de creatoare cu ștergare și șervețele de casă, deosebit de atrăgătoare. S-au remarcat creatoarele Ifrim Elena din comuna Pufești, Nițu Ioana din comuna Ruginești, Măgureanu Laura din comuna Gugești, Hîrșu Didina din comuna Cîrligele, Rebega Clementa din comuna Nistorești, Nichitoiu Tinca și Nichitoiu Petruța din comuna Paltin și multe altele. Ștergarele și șervețelele decorative au fost realizate din fibre de bumbac alb sau din fibre de borangic. Decorul la ambele capte ale țesăturii sînt geometrice realizate din arnici colorat. La toate acestea se constată o unitate etno-culturală, care s-a transmis pînă astăzi din fondul arhaic al Vrancei.

Din cercetarea pieselor costumului popular contemporan se observă reînnoirea acestui gen, amenințat cu dispariția. Pentru dezvoltarea acestei situații, în județul nostru s-au efectuat ample acțiuni de inițiere a creatoarelor populare pentru a putea fi convinse să lucreze în stilul tradițional. Confecționarea pentru echipele de dansatori de la Căminele culturale din județ, a unor costume populare lucrate de însăși femeile din „Țara Vrancei", după modele aflate în colecțiile muzeului, constituie o însemnată contribuție la păstrarea autenticului. Costumele femeiești în special, prin bogăția ornamentală și structură, sînt deosebit de atractive. Materia primă din care sînt lucrate, sînt oarecum diferite față de trecut. Astfel cămășile sînt lucrate din pînză topită sau șifon, iar firul metalic este înlocuit cu lamé.

Creatoarele Popa Anastasia din Tichiriș — Vidra, Burdușa Nastasia din Tulnici, Păun Stanca din Bîrsănești — Negrilești, Cherciu Alexandra din Vidra, Stoian Aneta din Bîrsănești, Geană Florica din Soveja și multe altele, au dovedit că, deși costumele populare se poartă în unele zone numai la sărbători, cu ocazia unor festivități familiare sau la serbări, ele s-au înnoit în conținut și cromatică.

Față de anii precedenți, în confecționarea pieselor de port popular se constată o mare varietate, păstrîndu-se în formele tradiționale o mare diversitate stilistică și ornamentală. Repartizarea ornamentelor pe suprafețele costumelor de astăzi este aceiași, păstrîndu-se aceiași frumusețe și originalitate pe care o aveau costumele tradiționale.

Prelucrarea artistică a lemnului a fost ilustrată prin creațiile unor meșteri cunoscuți ca Pavel Ion din Negrilești, Pavel Caba din Negrilești, dar și de Toma Rapa din Năruja care a căutat să aducă noul în creația de acest gen, prin lucrările sale. Astfel, o ladă de zestre, crestată cu migală, înmănunchiază bogăția ornamentală a Vrancei pe suprafețele plane a acesteia. Motivul solar, dinții de lup, motivele geometrice sînt executate cu multă măiestrie, dovedind că populația vrînceană este păstrătoarea de veacuri a unor valențe artistice de nebănuit. Deasemenea cei șase stîlpi de casă, dăltuiți cu artă, amintesc de un străvechi meșteșug al populației localnice păstrătoare astăzi al unor elemente artistice tradiționale în arhitectura contemporană din satele vrîncene. Noutatea la acești stîlpi de casă constă în realizarea „fusului" în 8 fețe, față de stîlpii de la casele vechi care în majoritatea cazurilor erau realizați în patru fețe.

Un alt domeniu în care creatorii populari au dovedit măiestria, păstrînd filonul arhaic, este cel al instrumentelor muzicale. Meșteșugul confecționării fluierelor simple sau îngemănate, este reprezentat de Pavel Caba din Nereju, al cavalelor de Toader Arbănaș din Spulber — Paltin, al buciumelor de Tulache Cristea din Spulber — Paltin, al cobzelor de către Pintea Neculai din Valea Sării. Se constată că în acest domeniu s-a menținut tradiția în totalitate, atît în ceia ce privește materia primă, cît și ca formă și dimensiuni.

Dansul cu măști, obicei practicat de localnici la priveghi și de anul nou, a generat crearea unor măști din lemn, carton sau blană de miel

în localitatea Nereju, Paltin, Spulber, etc. Cel care s-a ocupat toată viața de confecționarea acestor măști, este Pavel Terțiu din Chiricari — Nereju, care s-a prezentat în „Cîntarea României" cu șase măști deosebit de reușite.

O ramură importantă a artei populare vrîncene o constituie împletitul din fibre de răchită, și papură ce se practică de către 10 % din populația localităților Bilierți și Suraia, așezate pe malul Siretului, unde răchita și papura se găsesc din belșug. Prezenți în Festivalul Național „Cîntarea României" au fost creatorii Brăilescu Simon, Haimana Ghiță. Roman Stravrița și Enache Ghiță.

Ceramica din Garoafa a fost reprezentată prin Costache Marian, iar cea din Ireți de Crăciun Duță.

Gama de vase din ceramică a fost extrem de variată : castroane smălțuite, cu o ornamentație fitomorfă discretă pe fond cafeniu, oale de lapte din ceramică roșie nesmălțuită, ornamentată cu două brîie albe și motivul „valul", ulcioare, moșoaice, talgere, străchini etc.

În acest domeniu se constată îmbinarea utilului cu frumosul, talentul și simțul artistic al creatorilor ceramiști, care au păstrat în realizările lor forma vaselor arhaice, în special al celor dacice.

Țin să remarc că Festivalul Național „Cîntarea României" și-a îndeplinit misiunea pentru care a luat naștere și anume, scoaterea la lumină a talentului milenar al populației localnice, păstrătoare a unei culturi populare trainice, bogate, inepuizabile.

Dacă la început acești creatori populari s-au manifestat mai timid, neprezentîndu-se în concurs decît cu un număr mai restrîns, astăzi numărul acestora s-a mărit, acoperind toate genurile artei populare tradiționale.

CONTEMPORANY FOLK „VRÎNCENI" CREATORS IN THE NATIONAL FESTIVAL „CÎNTAREA ROMÂNIEI"

Summary

Through the draroing out to light of the millenary talent of the native people and of the keeping of a solid, rich inexhaustible culture the National Festival „Cîntarea României" fulfilled its missions.

This year a great number of creators from all the spheres of the traditional folk art have been remarked in Vrancea county.

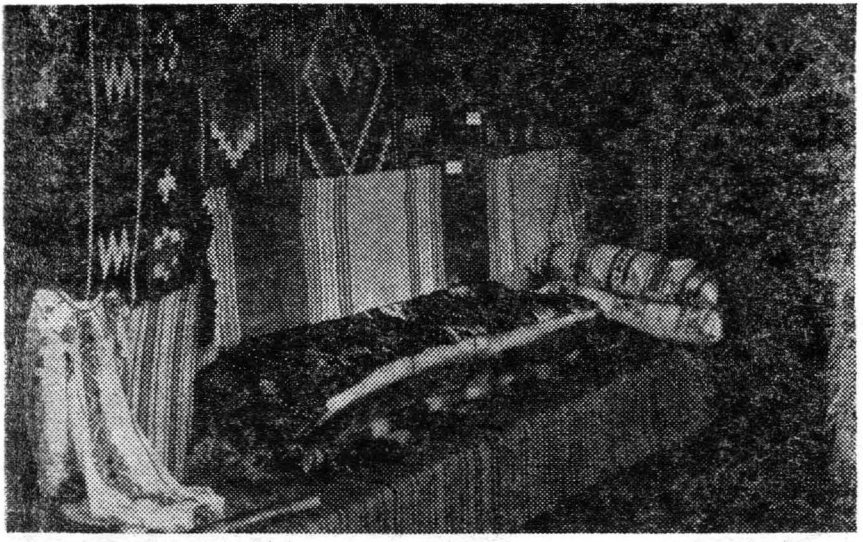

Fig. 1.

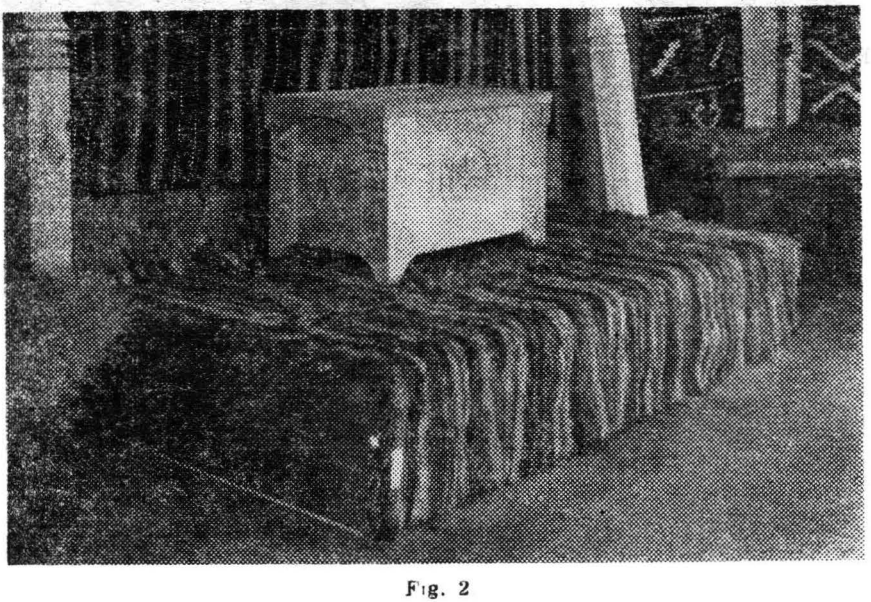

Fig. 2

Fig. 1, 2, 3 Expoziții organizate în cadrul Festivalului național „Cîntarea României", privind creația populară contemporană.

Fig. 4 Față de masă din bumbac alb, ornamentată cu dungi înguste ce alternează, motive geometrice și florale stilizate, din bumbac roșu și negru. (creatoare Trifănescu Ecaterina, comuna Cîmpuri)

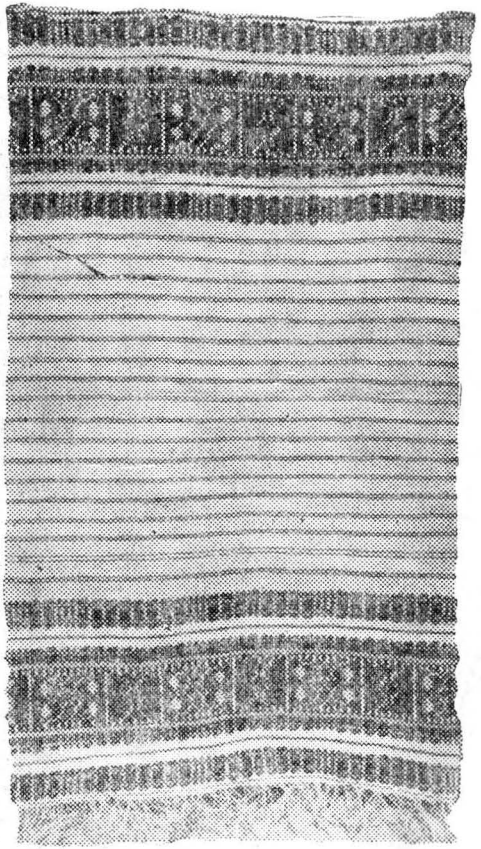

Fig. 5 Ștergar, ornamentat cu dungi înguste ce alternează, motive geometrice și florale stilizate, din bumbac grena. (creatoare Trifănescu Ecaterina, comuna Cîmpuri)

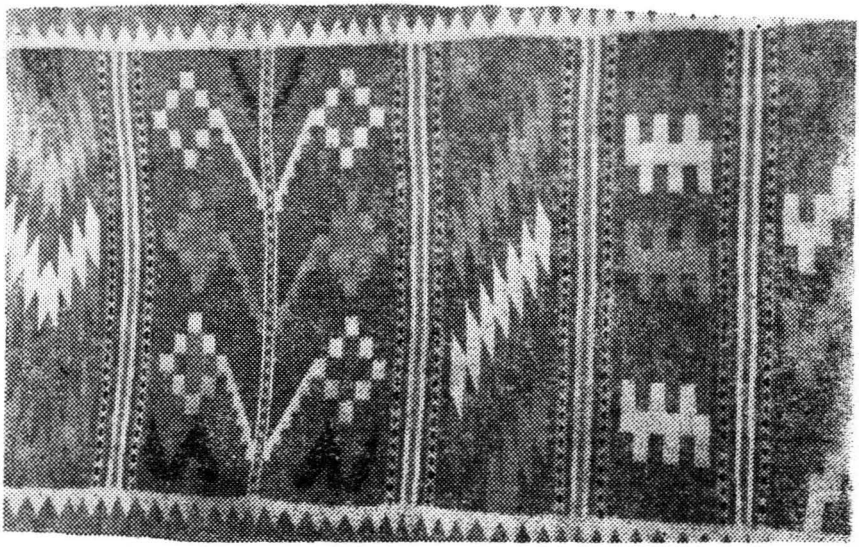

Fig. 6 Scoarță de perete (păretar), din lînă, cu chenar îngust, ornamentat cu motive liniare, geometrice, și pomul vieții. (creatoare Nichitoiu Tinca, comuna Paltin)

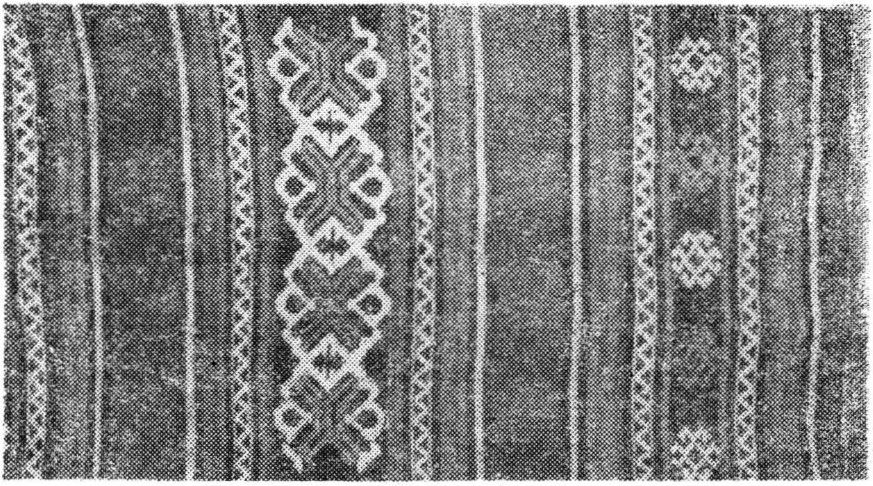

Fig. 7 Scoarță de perete (păretar), din lînă, ornamentat cu motive liniare „valul", „luceferi" etc. (creatoare Nichitoiu Tinca, comuna Paltin)

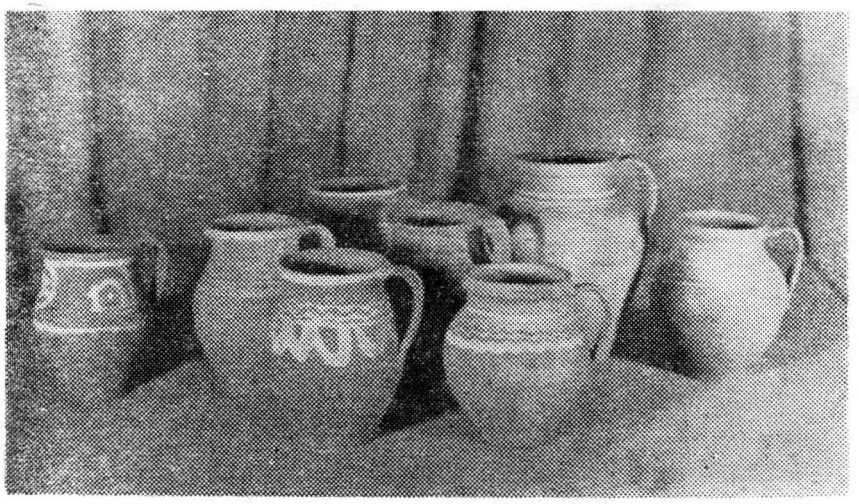

Fig. 8 Vase din ceramică roșie, nesmălțuite, păstrînd formele și ornamentica tradițională. (comuna Vidra, satul Ireşti)

Fig. 10.

Fig. 9, 10, 11 Vase din ceramică smălțuită, cu o ornamentație variată. (creator Duță Crăciun, comuna Vidra, satul Ireşti)

Fig. 12 Radu Lăbunț, comuna Paltin, satul Prahuda, în atelierul de lucru.

Fig. 13 Cofiță pirogravată (creator Pavel Caba, comuna Nereju)

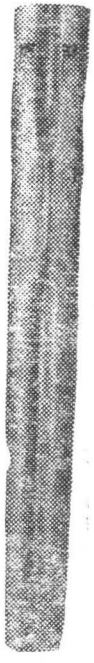

Fig. 14 Fluier îngemănat.

Fig. 15 Fluier simplu.

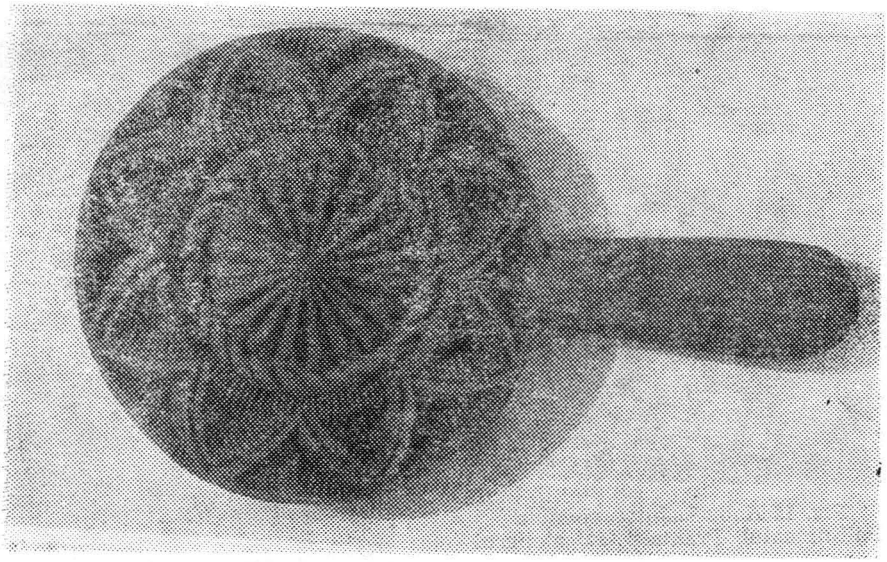

Fig. 16 Tipar de caș, rotund, din lemn de tei. Ornamentația constă din : „Margareta", „funia", „dinți de lup", „floarea soarelui", realizate prin crestare din cuțit.

Fig. 17, 18 Măşti. (creator Pavel Terţiu, comuna Nereju, satul Chiricari)

CONSERVAREA TÎMPLELOR DIN SECOLUL XVI-XVIII DE LA MĂNĂSTIRILE TISMANA, POLOVRAGI ȘI CRASNA — JUDEȚUL GORJ

ION LĂCEANU
VASILE MARINOIU

Restituirea valorilor istorico-artistice ale patrimoniului nostru cultural face parte din politica culturală a partidului și statului nostru. Legea nr. 63 din anul 1974 subliniază : „...Ocrotirea patrimoniului cultural național este o necesitate imperioasă a progresului spiritual al țării, constituie parte componentă a întregii activități de înflorire a civilizației socialiste și comuniste în România".

Privită prin prisma interesului și a prețuirii deosebite de care se bucură mărturiile culturale ale trecutului în țara noastră, activitatea ce se desfășoară astăzi în domeniul conservării bunurilor culturale se caracterizează prin complexitatea și volumul mare de lucru.

Din multitudinea de probleme ridicate de starea de conservare a bunurilor culturale existente pe teritoriul județului Gorj, o categorie aparte o constituie tîmplele de lemn din secolele XVI-XVIII de la mănăstirile Tismana, Polovragi și Crasna.

În contextul semantic, tîmpla denumește peretele despărțitor dintre naos și altar într-o biserică ortodoxă, perete ce în a sa evoluție a trecut treptat de la o simplă perdea, în cultul răsăritean, la un perete de argint [1], ce arăta imensa bogăție a Imperiului Roman de Răsărit în timpul lui Justinian. În alte țări mai sărace această separație s-a realizat printr-o tîmplă de zidărie sau de lemn.

Pe teritoriul românesc, bogat în păduri, s-au construit tîmple bogat ornamentate ca și restul mobilierului : strane, jețuri etc.

Tîmplele din lăcașurile de cult de pe teritoriul Gorjului, sînt construite în majoritatea lor din lemn de esență moale în așa numita tehnică „tavolo" (lemn gros de esență moale cu textură omogenă). Tîmplele care au suscitat un interes deosebit din punct de vedere al stării de conservare au fost cele de la mănăstirile : Tismana, Polovragi și Crasna. Pentru a conserva aceste bunuri a fost necesar a cunoaște pe de o parte tehnologia de executare a acestor tîmple, iar pe de altă parte anamneza cauzelor care au provocat diversele modificări în timp.

Referitor la tehnologia de lucru a tîmplelor amintite menționăm că subiectul era tratat cu unul sau mai multe straturi de clei organic

1. N. Iorga, „Catapeteasma — Datina Românească", Vălenii de Munte, 1932, p. 3.

obținut, probabil, din piei de animale argăsite în var stins. Apoi, au fost depistate cîteva straturi de clei cu ipsos, iar ultimele straturi au în compoziția lor resturi organice provenind de la albușuri de ou, ulei vegetal, săpun (stearați). Dintre polimenții folosiți majoritatea au în alcătuirea lor, în diferite proporții, următoarele substanțe : oxid de fier (ocru de Țarigrad, ocru de Thassos, bolos), sulfură de mercur (chinovar), săpun, ceară, albuș de ou. Aurirea a fost realizată cu ajutorul alcoolului etilic.

În puțina pictură, prezentă pe tîmple, realizată în tempera s-au depistat următorii pigmenți : alb de plumb (carbonat bazic de plumb), ocru (oxid de fier), verde (acetat de cupru), negru de fum (chinoros), sulfură roșie de mercur (chinovar), ambră (ocru cu negru de mangan). Unele dintre culori au în compoziția lor sulf pentru a nu altera culorile (ultramarinul, vermillion, cadmiu).

Din studiile întreprinse s-a constatat că :

— Tîmpla mănăstirii Tismana, datată 1766, sculptată, traforată, grunduită, poleită în aur, este lucrată din lemn de tei. Decorația sculpturală este alcătuită din opt stîlpi cu motive florale, cu capitel compozit. Ușile împărătești realizate din două panouri batante sînt bogat ornamentate cu motive florale și vegetale, zoomorfe și antropomorfe. Motivul „Arborele lui Ieseu" se află situat în centrul primului brîu sculptat. În linii mari se întîlnesc aceleași decorații și la celelalte tîmple tratate.

— Tîmpla mănăstirii Polovragi, executată la sfîrșitul secolului al XVII-lea, este, din punct de vedere al stării de conservare, mai bine păstrată decît cea de la Tismana, însă atacul biodegradatorilor este și aici activ, ceea ce a necesitat intervenția.

— Tîmpla schitului Crasna, efectuată între 1648—1653, reprezintă o capodoperă a sculpturii românești în lemn, avînd o excepțională valoare artistică. În centrul tîmplei se află pictat un tablou votiv reprezentînd pe Matei Basarab și pe mitropolitul Ștefan Și aici s-a constatat un atac evolutiv al biodegradatorilor.

Luat în medie densitatea minimă a găurilor de zbor este între 10-85 pe dm^2, iar cea maximă între 160-200/dm^2, ceea ce afectează structura mecanică a lemnului din tîmple. (Vezi foto).

Dintre insectele xilofage amintim : *Anobium punctatum* de Geer, *Lyctus linearis* Goeze, *Xylotures lineatus* Oliv. Examenul micologic a identificat numeroși spori și chiar hife, dar care nu au putut ajunge la fructificație datorită condițiilor microclimatice necorespunzătoare.

Analiza variațiilor de macroclimat a stabilit că aceste obiective se află în izoterma de 10°C, cu media de precipitații de 820 mm anual (grafic 1).

Referitor la microclimatul unităților respective se constată mici variații atît de temperatură cît și de umiditate relativă, fapt ce se explică prin așezarea respectivelor monumente istorice în condiții de topoclimat oarecum diferit. La Polovragi se simte efectul curenților de aer din Cheile Oltețului, determinînd în felul acesta o umiditate relativă mai scăzută. La schitul Crasna, așezat pe malul stîng al pîrîului Blahnița într-un

cadru vegetal bogat, se constată că temperatura medie (din interiorul monumentului) este mai mică cu 0,5-1°C, iar umiditatea relativă crește cu 5-10% față de cea constatată la Mănăstirea Polovragi. Prezența vegetației și a numeroaselor izvoare carstice influențează (vezi graficul 2) atît temperatura cît și umiditatea relativă în sens negativ, dar mai

Fig. 1.

ridicată ca cea de la obiectivele amintite, fapt explicat prin albedoul mare al rocilor calcaroase din zona Mănăstirii Tismana.

În funcție de condițiile climatice (macro și microclimat), de materialele folosite în execuția acestor tîmple, de perioada optimă de aplicare a tratamentului, am hotărît a folosi bromura de metil, „Delicia Gastoxin" și xylamon.

Compatibilitatea dintre bromura de metil și componenții din pigmenții frescelor s-a stabilit prin studiul comparativ a proprietăților fizico-chimice dintre fumigant și bunuri.

Proprietățile fizico-chimice ale fumigantului sînt : punctul de fierbere este la 4,5°C ; greutatea specifică a valorilor este de 3,27 ; difuzează uniform pînă la înălțimea de 7 m față de poziția diuzei de ieșire a gazului, iar pentru înălțimi mai mari se ridică temperatura gazului sau nivelul diuzei ; are mare putere de pătrundere, este foarte puțin solubilă în apă (sub 1%), nu are acțiune corozivă asupra metalelor, exceptînd aluminiul și compușii acestuia, precum și masele plastice. Este

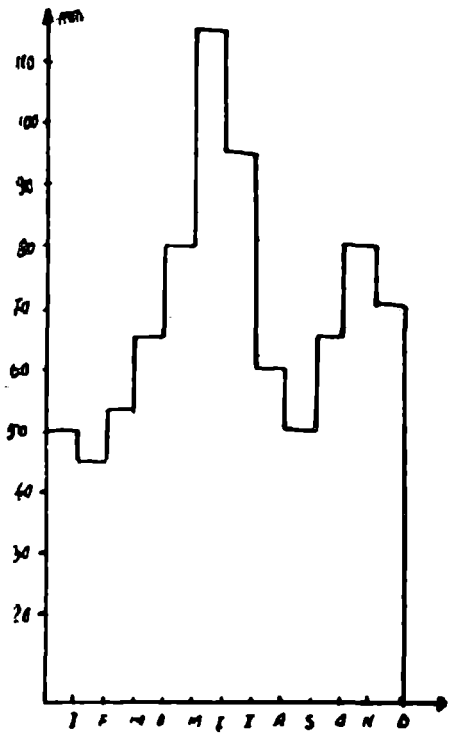
mm
110
100
90
80
70
60
50
40
30
20
I F M A M I I A S O N D

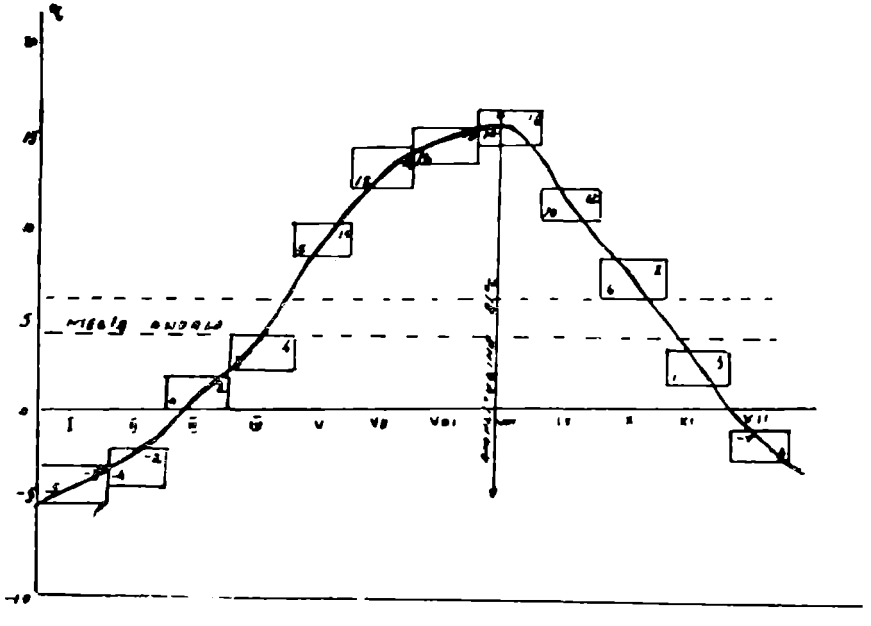
°C
15
10
5
0
-5
-10
I II III IV V VI VII VIII IX X XI XII

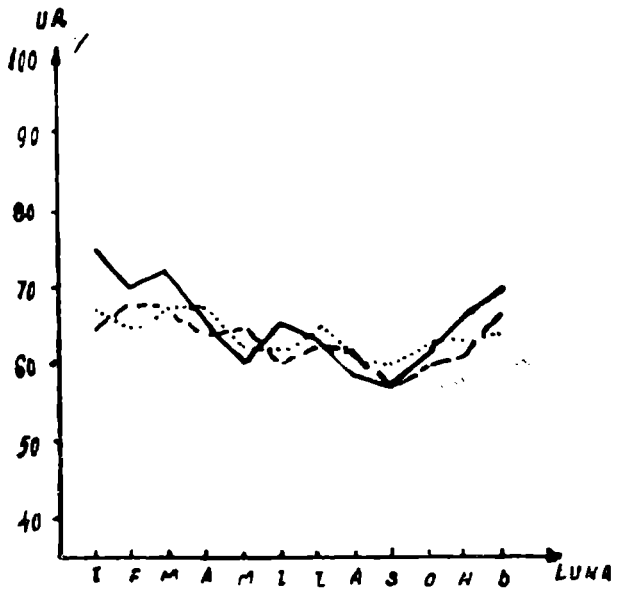
UR
100
90
80
70
60
50
40
I F M A M I L A S O N D
LUNA

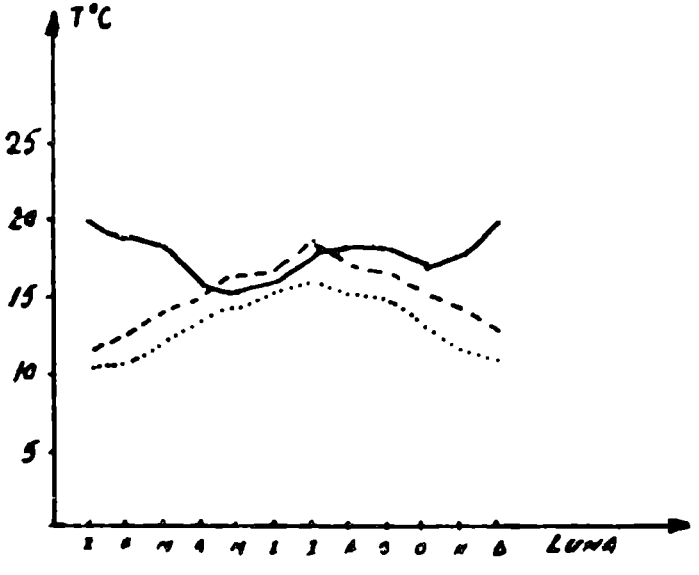
T°C
25
20
15
10
5
LUNA

foarte stabilă din punct de vedere chimic la acțiunea factorilor de microclimat.

Am folosit bromura de metil deoarece în urma analizei spectrografice a pigmenților din obiectivele enumerate nu am găsit elemente incompatibile cu fumigantul.

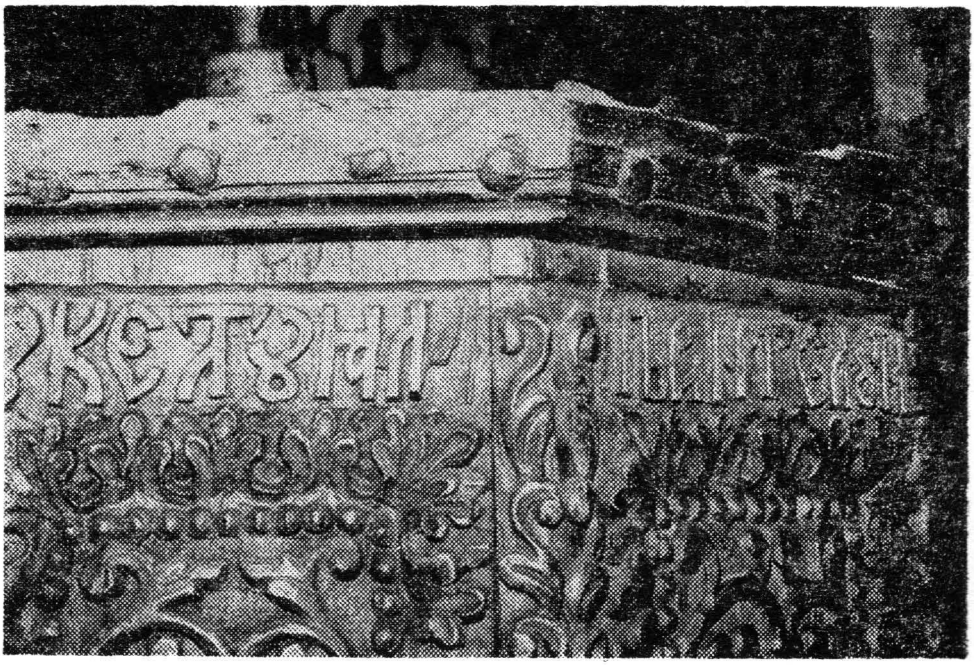

Fig. 2.

„Delicia Gastoxin", cealaltă substanță fumigantă folosită, este o fosfură de aluminiu, carbonat de amoniu și parafină, care sub acțiunea umidității din monumente trece în hidrogen fosforat, foarte toxic și inflamabil, care de fapt este substanța activă.

Pentru stabilirea concentrației fumiganților a fost necesar a stabili volumul obiectivelor.

Fluxul operațiilor efectuate la fiecare obiectiv a fost :

— curățirea mecanică a depunerilor anorganice de pe elementele constructive a tîmplelor, tetrapoadelor, stranelor și mobilierului existent în obiectiv, prin aspirare și periere ;

— asigurarea etanșeității ferestrelor și ușilor ;

— aplicarea tratamentului remanent de dezinsectizare pe cale umedă prin pulverizare și pensulare cu xylamon ; limpetol etc. ;

— aplicarea tratamentului curativ prin gazare cu bromură de metil sau „Delicia Gastoxin". Tratamentul curativ s-a efectuat imediat după terminarea tratamentului profilactic, în stadiul cînd materialul lemnos din bunuri era umed, deoarece bromura de metil este foarte solubilă în solvenți petrolieri și deci în urma solvirii pe bunuri va exista o cantitate mai mare de bromură de metil decît prin interacțiunile de

Fig. 1—2—3. — Detalii din actul de conservare.

absorbție și absorbție. Apoi, odată cu uscarea, se pune în libertate bromura de metil dizolvată și difuzia în toată masa lemnoasă este asigurată ;

— aerisirea, ce durează între 2-7 zile ;

— controlul calitativ al reziduurilor tratamentelor aplicate. Pentru a stabili reziduurile de bromură de metil din obiective, s-a folosit ca indicator flacăra de alcool metilic.

Înaintea începerii fluxului operațional necesar a stabili și marca perimetrul de protecție cu indicatoare pentru substanțe toxice.

Pe baza observațiilor efectuate la fața locului și în laborator (analiză spectrografică) nu s-au observat degradări și reinfestări cu insecte xilofage în cei patru ani ce au trecut de la aplicareaa acestui tratament complex.

BIBLIOGRAFIE

1. * * * *Legea 63 din anul 1974*, București, 1974.
2. Drăguț V., *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Editura științifică și enciclopedică, București, 1976.
3. Havel M., *Tehnica tabloului*, Editura Meridiane, București, 1980.
4. Iorga Nr., *Catapeteasma*, „Datina Românească" Vălenii de Munte, 1932.
5. Iorga N., *Studii și documente XV (Inscripții din bisericile României III)*, București, 1908.
6. Micle V., *Mănăstirea Polovragi*, Editura Mitropoliei Craiovei, 1978.
7. Sacerdoțeanu A., *Mănăstirea Polovragi*, în „Buletinul Monumentelor istorice", anul XXXIX (1970), nr. 1.
8. Ștefulescu Al., *Gorjul istoric și pitoresc*, Tg. Jiu, 1904.
9. Ștefulescu Al., *Schitul Crasna*, Institutul de arte grafice Carol Göbl, București, 1910.
10. Ștefulescu Al., *Mănăstirea Tismana*, Tipografia N. D. Miloșescu, Tg. Jiu, 1896.
11. Teodoru R., *Mănăstirea Tismana*, Editura Meridiane, București, 1966.
12. Verona A. G., *Pictura — studiu tehnic*, Editura și tiparul Sf. Mănăstiri Neamțu, 1943.
13. * * * *Prospect bromura de metil.*
14. * * * *Prospect „Gastoxin Delicia".*

PROBLEME DE MICROCLIMAT. ASPECTE ALE MUNCII DE CONSERVARE — COMBATEREA DĂUNĂTORILOR BIOLOGICI LA BUNURILE PATRIMONIALE

ANGELA BĂLAN

Județul nostru dispune de un patrimoniu cultural destul de bogat. Acest patrimoniu oferă cercetătorilor din domenii diferite, arheologie, artă, artă populară, etnografie, arhitectură, alte domenii de activitate un cîmp larg de cercetare privind existența unor bunuri culturale cu valoare deosebită și care suscită atenția. Avînd în vedere că acest patrimoniu face parte integrantă din zestrea material-spirituală a poporului nostru, indiferent de deținător bunurile care-l compun se cuvine a fi cercetate, conservate, puse în valoare și date în circulație. Bunurile patrimoniale se află la deținători după cum urmează : rețeaua muzeistică din județ, instituții de stat și obștești, particulari și culte. Numărul acestor bunuri se ridică la 237.271 din care muzeele dețin 90% din total. În vederea unei bune păstrări și conservări a acestor bunuri se dă o mare atenție condițiilor de microclimat care cuprinde totalitatea factorilor — temperatură, lumină, umiditate, compoziția aerului asociate cu agenții biologici. În vederea obținerii unor rezultate bune în activitatea de conservare trebuiesc antrenați toți muzeografii în frunte cu conservatorul. Această acțiune amplă trebuie privită ca un ansamblu de măsuri preventive aplicate unor obiecte cu scopul prelungirii temporare maxime a existenței lor.

Lumina. În acțiunea de apărare a obiectelor de toate categoriile împotriva acestui agent se are de luptat în două direcții : pe de o parte tendința folosirii unei lumini cît mai puternice și de durată pentru a reliefa unele trăsături caracteristice ale operei respectice, pe de altă parte ocrotirea de efectele ei distrugătoare. Este cunoscută existența a două feluri de iluminat : natural și artificial, fiecare cu avantajele și dezavantajele sale. Lumina naturală este diferită ca lungime de undă în diferite momente ale zilei dînd obiectului, în special picturilor, o anumită valoare, după lumina în care vor fi observate. Exemplu : mozaicurile din monumentele bizantine, vitraliile catedralelor occidentale care trebuiesc observate neapărat în anumite ore ale zilei sub toate aspectele lor. Revenind asupra obiectelor din muzee trebuie avut în vedere că o iluminare prea îndelungată are efect distrugător prin cantitatea de lumină primită. Lumina artificială are avantajul că poate fi dirijată atît cantitativ cît și calitativ, poate fi reglată distanța sursă-obiect, adăugînd că se exclude și

efectul caloric, la cea fluorescentă (rece). În schimb nu poate imita variația și bogăția de nuanțe ale luminii naturale. În ce privește acțiunea ei asupra diferitelor materiale mai puțin au de suferit materialele anorganice ca : metal, piatră, marmoră, sticlă. Sticla colorată sau pictată poate să-și modifice ușor culoarea. Mai afectate sînt picturile prin reacțiile chimice pe care le facilitează asupra pigmentului. Cunoscîndu-se unitatea de lumină și efectele ei în timp, prin experimentări asupra diferiților pigmenți s-au estimat timpii de expunere a diferitelor obiecte într-o zi. De acest lucru se ține seama la proiectarea vitrinelor, a locului lor într-o sală de expoziție, la modul de expunere a icoanelor într-o unitate de cult. Se au în vedere și aspecte ca efecte decorative și sensibilitate foto-chimică.

Temperatura și umiditatea. Sînt factori care acționează în strînsă legătură, ca atare vor fi tratați în corelație. Acțiune mai distructivă o exercită asupra lemnului simplu sau pictat. Se știe că lemnul conține o anumită cantitate de apă în structură ori cît de vechi și de prelucrat ar fi. La o anumită temperatură T are un volum V care se modifică imediat la schimbarea temperaturii. Apa își mărește volumul modificînd forma celulelor și implicit pe a obiectului, ducînd la degradări vizibile, lucru ce se întîmplă cu picturile într-un climat de biserică un anumit timp se deteriorează la scoaterea lor din mediul respectiv. Duse într-o încăpere încălzită, aerul cald și umed acționează asupra suportului, dar și asupra stratului pictural. Suportul absoarbe o cantitate de apă produsă prin condensarea vaporilor din încăperea respectivă, suferă dilatări și contracții alternative, în final la descleieri și curburi spre suprafață suferind astfel și stratul pictural exfolieri. La umiditate acționează și pigmenții, verniul, substanțele de legătură, grundul se desprinde de pe suport, se exfoliază și se produc cracheluuri. Dacă starea persistă se instalează și unele microorganisme care găsesc aici condiții foarte bune de dezvoltare. Cu timpul devin piese atacabile și de alți agenți biologici. *Aerul și componenții săi. Vîntul.* Au și ei partea lor de influență în acțiunea distructivă. Componenții aerului au influență nefastă în special în așezările industriale unde în permanență există diferiți compuși chimici emanați în atmosferă. Acolo unde depozitele sînt pe lîngă păduri vîntul contribuie la răspîndirea sporilor ciupercilor xilofage, adăpost pentru unele insecte, gazdă pentru altele. Modifică starea de umiditate prin atragerea norilor, a vaporilor de apă, întreține în atmosferă circulația permanentă a aerului. Încă din cele mai vechi timpuri omul a avut de luptat împotriva insectelor. Se poate spune pe drept cuvînt că pătrunderea lor a avut loc în toate sectoarele activității sale care la început era ca un puhoi lacom și distrugător. La început a avut de luptat împotriva celor care-l atacau direct (parazite), precum și a celor care-i distrugeau hrana. Mai tîrziu însă aveau să înfrunte și pe cele care-i distrugeau produsele muncii sale creatoare. Între acestea un loc primordial și de însemnătate îl ocupă bunurile culturale, care dacă pe de o parte ne bucură prin ceea ce a reușit omul să creze în lunga sa existență, se pare că tot spre ele și-au îndreptat atacul și aceste mici dar distrugătoare animale de pe Terra, între care

domină insectele. Concomitent cu acumularea şi tezaurizarea valorilor apare şi munca de conservare şi protejare a acestora împotriva agenţilor biotici şi abiotici. Ideea de conservare a valorilor a apărut încă din cele mai vechi timpuri fiind legate de ascensiunea culturală a omului. Însă în momentul cînd a devenit conştient de măsura atacului şi importanţa protejării acestora, grija pentru ele se amplifică, suscită interes şi se impune din ce în ce mai cu acuitate. Dintre toţi dăunătorii animali cele mai periculoase sînt insectele atît prin distrugerile provocate, dar şi prin dificultatea distrugerii lor, avîndu-se în vedere biologia şi ciclul lor de viaţă. Cînd au putut fi depistate în diferite materiale ca : manuscrise, cărţi, tablouri au fost făcute şi primele observaţii ştiinţifice. După acumularea unui material destul de bogat privind materialele preferate, picturi atacate, amploarea distrugerilor, specialiştii din diferite domenii şi-au pus o multitudine de probleme : Care sînt speciile de insecte care atacă bunurile ? Care parte a unei opere este preferată ? (suportul sau pigmentul); Ce mijloace dintre cele mai eficace pot fi găsite ? La o aşa multitudine de probleme apar preocupări tot mai pregnante în direcţia înfiinţării de laboratoare speciale, formarea de specialişti care să acţioneze în această amplă problemă, cum este cea a combaterii insectelor xilofage. În acest context putem arăta că un infim interes există şi la noi în direcţia găsirii celor mai eficace măsuri şi metode de combatere a acestor dăunători. De asemenea de a asigura condiţii cît mai bune peneru păstrarea patrimoniului judeţului.

PREZENTAREA SPECIILOR DE INSECTE XILOFAGE

În această categorie de insecte intră un număr foarte mare de gîndaci care atacă lemnul şi produsele pe bază de lemn. Atacul începe de fapt la lemnul în picioare din pădure, arbori doboriţi şi pînă în faza de prelucrare. O caracterizare sumară a acestor insecte ni le înfăţişează astfel : sînt artropode al căror corp este segmentat şi acoperit cu o cuticulă chitinizată. Segmentele sînt grupate în cap, torace şi abdomen. La cap sînt inserate : ochii, antenele şi piesele buoale. Toracele este segmentat şi pe el sînt înserate aripile. Abdomenul, şi el segmentat la unele specii lipsit de apendice. Corpul este acoperit cu tegument. La exterior cuticula are rolul de a o apăra de diferiţi factori din mediul înconjurător. Datorită existenţei unor glande de secreţie, tegumentul apare diferit colorat, fenomen ce are o deosebită semnificaţie adaptativă, morfologică la condiţiile de viaţă. Dezvoltarea cuprinde complexul proceselor de creştere şi transformări ce se succed în mod obligatoriu şi periodic din momentul formării oului şi pînă la moartea fiziologică a adultului. Acest grup de insecte sînt cuprinse în cîteva din numeroasele ordine şi familii existente în nomenclatura de specialitate. Cel mai „bogat“ dacă putem spune aşa, ordin este ordinul Coleoptera, acesta cu cîteva familii dintre care amintim fam. Anobiidae. Ord. Coleoptera — principala lor caracteristică constă în structura aripilor anterioare fiind puternic chitinizate, iar ca poziţie în repaos

sînt sub formă de acoperiș apropiate, fără însă a acoperi linia medio-dorsală. Lungimea corpului variază între 1-15 cm, corpul puternic chitinizat, aparatul bucal tip masticator, ochii foarte dezvoltați, antene de formă variabilă. Cele mai multe specii prezintă dimorfism sexual. Larvele au piese bucale masticatoare, majoritatea au picioare. Fam. Anobiidae cuprinde de fapt carii „adevărați", gîndaci de culoare castanie cu nuanțe de brun. Larvele lor distrug lemnul transformîndu-l într-o pulbere fină de unde și numele popular de prăfuitor. Trăiesc în lemnul uscat, depozite, mobilă, ierbare. Elemente de biologie. Ciclul de viață — 1-3 ani la unele specii 4 ani după condițiile de viață, perioadă în care se petrec transformări ce se repetă periodic cu regularitate. Începe cu împerecherea adulților care durează trei-patru săptămîni, urmează depunerea ouălor care are loc fie pe aceleași piese chiar în aceleași găuri de zbor la unele specii, fie pe alte piese. Tot aici are loc împuparea apoi stadiul larvar care durează diferit în funcție de specie timp în care se hrănește pînă la transformarea în adult. Pagubele produse în această fază sînt însemnate deoarece se hrănesc cu conținutul piesei lemnoase respective. Ele sapă galerii distrugînd astfel piesa infestată. Speciile se recunosc după orientarea galeriilor, uneori fiind ca o dantelă; după modul depunerii rumegușului în cocoloașe sau ca un praf fin — constituind un indiciu în recunoașterea speciei respective. Perioada de zbor este foarte largă — mai-octombrie, depinzînd de condițiile mediului și de hrană. Substanțele preferabile sînt celuloza, hemiceluloza și amidonul datorită cărui fapt aceste insecte prezintă unele asemănări. Substanțele sînt dizolvate apoi cu ajutorul unor diastaze în sucurile lor gastrice. Speficic că nu atacă lemnul lăcuit și lustruit. Voi prezenta în cele ce urmează speciile mai frecvent întîlnite în fauna noastră.

ANOBIUM PUNCTATUM. GEER — cariul lemnului. Ord. Coleoptera. Fam. Anobiidae. Corp cilindric 2-3 cm., culoare castanie fără deosebiri evidente între mascul și femelă. Atacă specii lemnoase de foioase și rășinoase.

ANOBIUM CONFUSUM. Ord. Coleoptera. Fam. Anobiidae. De culoare brună, produce pagube lemnului de construcții.

AGRIOTES LINEATUS. L Ord. Coleoptera. Fam. Anobiidae. Lungime între 7-10 mm, brun negricios. ⊙ generație la 3-5 ani.

AGRILUS VIRIDIS. L Ord. Coleoptera. Fam. Buprestidae, se recunoaște ușor după culoarea corpului verde-albastru, auriu pînă la negru. Variabil ca lungime 6-10 mm. ⊙ generație la 1-2 ani. Larvele iernează sub scoarța lemnului ca în primăvara viitoare să continue săpatul galeriilor într-un sistem foarte întortochiat. Atacul mai puternic se răsfrînge asupra arborilor slab dezvoltați din urma unei secete — stejari, tei, anini, plop, fag.

AGRILUS BIGUTTATUS. F Ord. Coleoptera. Fam. Buprestidae. Atacă stejarul într-o pădure pe cale de uscare datorită însă altor cauze.

ANOBIUM MARGINATUM. Ord. Coleoptera. Fam. Anobiidae. Își duce traiul în scoarța lipsită de viață.

APATE TENEBRIANS. P. Ord. Coleoptera. Fam. Bostrichydae. De mărime apreciabilă între 20-30 mm. Își duce traiul în ținuturile calde ale Africii, atacînd arborii din picioare. Mai frecvent pe cei de salcîm.

ANISANDRUS DISPAR. F. Specie folifagă de foioase și rășinoase, atacă arbori doboriți sau deperisanți, în picioare, cioate de stejar, nuc, castan, carpen, mesteacăn, anin, fag, tei salcie, etc.

BOSTRYCHUS CAPUCCINUS. Ord. Coleoptera. Fam. BOSTRYCHIDAE. În general sînt specii originare de pe alte continente, dar și în Europa s-au depistat 16 specii. La noi a fost introdus odată cu lemnul importat. Atacă stejarul uscat și prelucrat. Insecta este mică, de culoare neagră la brun. Produce destule pagube.

BOARMIA RABARARIA. SCHIFF — Atacă stejarii.

APATAE CAPUCINA. Ord. Coleoptera. Fam. BOSRYCHIDAE. Atacă lemnul de esență tare. De mărime variabilă 6-15 mm, colorat variat, elitre punctate, roșcate ca și abdomenul. Pronotul cu puternice gurguie.

BRACHYSTEMUS (E) PORCATUS. GERMAR — preferă lemnul de foioase și rășinoase din construcții.

BLASTOPHAGUS PINIPERDA. Ord. Coleoptera. — Familia IPIDAE. Cafeniu negricios, 3-5 mm lungime. Acoperit cu peri fini, scurți. Atacă de preferință pinul, mai rar alte rășinoase.

CAPNODIS TENEBRIONIS. L. Ord. Coleoptera. Fam. Buprestidae. Adultul 12-15 mm lungime, de culoare negru mat. Larva apodă albă, cu mandibulele brun închise, la completa dezvoltare ajunge la 60-65 mm. O generație la 2-3 ani, iernează în stadiul larvar, zborul adulților la sfîrșit de mai. Sînt foarte activi. Atacă pomi fructiferi și lemn forestier, molid, brad, mai rar pinul și laricele.

CAULOTROPES AENEOPICEOS BOHEM. Ord. Coleoptera. Trăiește în Europa occidentală, atacă lemnul de foioase din construcții.

CERAMBIX CERDO. L. Ord. Coleoptera. Fam. Cerambycidae. Atacă în special stejarul de unde și numele de croitorul mare al stejarului. Adultul ajunge pînă la 50 mm. Un caracter de specie — antenele mai lungi decît corpul. O generație la 3-4 ani, de aceea și combaterea sa este mai dificilă. Mai atacă fag, carpen, frasin, ulm, nuc.

COSSUS COSSUS. Ord. Coleoptera. Fam. Cossidae. Deși lepidopterele sînt insecte de talie mare, prezintă importanță dat fiind faptul că larvele speciilor de cossidae sînt xilofage. Larva poate ajunge la completa dezvoltare pînă la 10 cm lungime. Este polifagă, poate rezista pînă la —20°C datorită cărui fapt este dificil de combătut. Femelele depun foarte multe ouă. Prezintă o generație la 3 ani.

COSSONUS PARALLELIPIPEDUS. HERBST. Ord. Coleoptera. Fam. Curculeonidae — răspîndită în Europa occidentală, atacă lemnul de foioase dar și de rășinoase.

DRYOCOCTES VILLOSUS. F. Ord. Coleoptera. Fam. IPIDAE. În afara stejarului atacă fag și castani.

DENDROCTONUS MICONS. Keg. Ord. Coleoptera. Fam. IPIDAE Se stabilește sub scoarța rășinoaselor, are o generație la 1-2 ani, preferă molidul, pinul și bradul.

RHYNCOLUS CULINARIS GERMAR. Mic ca dimensiuni, brun castaniu strălucitor, atacă lemnul folosit în lucrări miniere. Este o specie europeană.

REGULOSCOLYTUS RUGULOSUS RATZ. Ord. Coleoptera. Fam. Scolytidae. Denumit „cariul scoarței", atacă specii de pomi fructiferi, dar și arbori forestieri. Este de culoare neagră, măsoară cîțiva milimetri, larva apodă.

SIREX GIGAS. Ord. Hymenoptera. Fam. Siricidae. Adultul are 2-3 cm. lungime. Prezintă dimorfism sexual, de culoare neagră. Larva este albă, moale, cilindrică. Zborul adulților are loc în iunie-septembrie. Femela depune cîte un ou (în total 200-300 ouă) în galeriile lemnului de rășinoase. Are o generație la 2 ani.

SIREX SPECTRIUM. L. Ord. HYMENOPTERA. Fam. Siricidae. Sexele sînt diferite ca mărime, colorat brun negru. Atacă molid, pin, brad.

SIREX JUVENTUS. L. Datorită coloratiei albastru metalic mai este denumită și Vespea albastră. Atacă molid, larice, pin.

SIREX NOCTILIO. F. Aceleași caracteristici ca la speciile anterioare. În plus mai atacă și bradul.

SCOLYTUS MULTISTRIATUS. MARSCH. Adultul măsoară 2-4 mm, de culoare cafenie negricioasă ușor lucitoare. Produce galerii în scoarța lemnului.

SELENIA BILUNARIA. ESP. Are două generații pe an. Omida se dezvoltă pe stejar, anin, salcie, alun, mesteacăn.

SINOXYLON PERFORANS. SCHNK. — Atacă ramuri tinere și subțiri de stejar și salcîm.

STEGOBIUM PANICEUM. L. — Este întîlnit în depozite și locuințe. Lungimea corpului variază între 1,5-3,5 mm. Larva prezintă peri fini și deși, are una două generații pe an. În încăperile neîncălzite, iar în cele încălzite 3-4 generații pe an. Sînt foarte sensibili la variațiile de temperatură.

TENEBRIO MOLITOR. L. Ord. Coleoptera. Fam. Tenebrionidae. Frecvent în locuințe și depozite. De mărime potrivită, ușor alungit, colorat de la brun la negru. Larva și ea alungită ceva mai mare decît adultul, galben brună. Are o generație pe an.

TRIBOLIUM CASTANEUM. HERBST. Foarte frecventă în depozite și magazii. Adultul ajunge pînă la 3-4 mm lungime, brun roșcat. Larva galben albicioasă. Poate avea 3-5 generații pe an.

TREMES FUSICORNIS. F. Atacă lemnul de foioase cum este mesteacănul, fagul, plopul.

XESTOBIUM RUFUVILLOSUM. Geer — numit și „ceasul morții", datorită zgomotului produs prin ciocăniturile în lemn pe care le produce insecta cu capul în piesa respectivă la împerechere. Lungimea corpului 6-9 mm, ciclul de dezvoltare, 4-5 ani. Depune ouăle pe aceeași piesă. Atacă de preferință stejarul, dar și specii de rășinoase.

XILOTURES LINEATUS OLIV, numit și cariul de pădure. Atacă lemnul de molid, brad, pin mai rar laricea. Mic ca dimensiuni are elitrele galbene, cu două dungi punctiforme foarte fine, longitudinale care alternează cu trei dungi deschise. Sapă galerii radiale.

ZEUZERA PYRINA. L. Ord. Lepydoptera. Fam. Cossidae. Se recunoaşte uşor în stare de adult datorită coloraţiei — fond alb pe care se disting clar pete albăstrui închis, precum şi diferenţierea dintre mărimea aripilor anterioare şi posterioare. Larvele se dezvoltă în ramurile arborilor forestieri şi pomilor fructiferi.

SPECII DE INSECTE XILOFAGE DEPISTATE ÎN DEPOZITELE DE BUNURI DE LA CULTE VORONA-BOTOŞANI ŞI TRATAMENTE APLICATE

Starea sănătăţii unui obiect de artă depinde în mare măsură de doi factori : materialul din care este compus şi condiţiile mediului în care acesta este păstrat. Dacă asupra primului factor nu se poate interveni decît rareori ştiut fiind că inevitabil are loc o îmbătrînire uneori prematură a piesei, ei bine, asupra condiţiilor mediului omul poate interveni şi are datoria să ia toate măsurile necesare îmbunătăţirii acestora. Dacă factori ca : temperatură, umiditate, luminozitate, etc. sînt menţinuţi în limitele cele mai bune necesare păstrării bunurilor culturale, acestea nu au de suferit. Cînd însă unii din factori ca umiditatea este mai mare se creează condiţii de instalare ai agenţilor biologici, (ex. ciuperci şi insecte xilofage). Asocierea dintre aceştia duce la fenomenul biodeteriorării piesei. În lupta împotriva fenomenelor biodeteriorării bunurilor culturale se impune o cunoaştere amănunţită (morfologic, fiziologic, sistematic, ecologic, genetic) ai agenţilor biologici care au produs astfel de fenomene.

Pe cuprinsul judeţului există în afara bunurilor muzeale aflate în Muzeul judeţean, în casele memoriale şi bunuri la instituţii de stat, deţinători particulari şi la culte. Piesele aflate la primii deţinători sînt permanent observate, analizate, făcute intervenţii asupra lor, în ce priveşte materialul sînt mai puţin afectate de mici variaţii ale factorilor amintiţi. Piesele aflate la instituţiile de stat şi deţinători particulari sînt în stare bună. În schimb, atenţia a fost şi este îndreptată asupra bunurilor de la culte care deţin pictură pe lemn (icoane) şi carte veche românească legate fie în piele fie în pînză sau carton, iar unele au coperţile din lemn. Timp îndelungat nu s-a ocupat nimeni de starea de sănătate a acestora pînă la apariţia Legii patrimoniului nr. 63/1974. Este şi se impune o cercetare amănunţită a lor ţinînd seama şi de faptul că suportul este lemn, iar condiţiile în care au fost păstrate pînă în prezent au fost dintre cele mai vitrege.

Am amintit deja despre asocierea dintre factorii de microclimat cu agenţii biologici şi efectul negativ asupra pieselor respective.

Pînă în prezent au fost efectuate observaţii asupra acestor piese în scopul identificării speciilor de insecte xilofage, care atacă aceste piese, stadiul evoluţiei lor, precum şi găsirea metodelor celor mai eficace pentru combaterea lor. S-a început prin studierea biologiei şi modul de atac ale acestor insecte în general. Concomitent s-au analizat piesele respective în limita posibilităţilor locale. S-au luat în considerare criterii ca :

observații macroscopice asupra unor exemplare de insecte colectate, forma și dimensiunea găurilor de zbor, conținutul acestora, forma și aspectul galeriilor săpate, prezența sau absența rumegușului, tipul de rumeguș. În ce privește determinarea speciilor de insecte amintesc că s-au făcut observații macroscopice în lipsa unui microscop, dar s-au efectuat și observații la microscop prin bunăvoința personalului Laboratorului de analize chimice din cadrul Spitalului județean, după care au fost desenate și comparate cu desene din literatura de specialitate. Au fost luate în atenție un număr de 2 icoane pe care am numărat găurile de zbor aflate la data respectivă pe un careu trasat cu dimensiunea de 10 x 10 cm. Începînd din aprilie cînd deja la unele specii de insecte începe zborul adulților, am numărat stadiul existent la piesele respective. Abia din luna mai au putut fi observate găuri noi de zbor pe careurile trasate, pînă în septembrie. La o observare atentă a găurilor s-a văzut că unele au forma rotundă, iar pe altă icoană s-a observat că o parte din găuri sînt ovale și cu marginea netedă, altele dințată. La analiza atentă a rumegușului s-a văzut că acesta este în cocoloașe, dar mai conține și excremente în afară de resturile celulozice, în alte găuri rumegușul se prezenta ca o masă compactă. La prima vedere piesa apărea ca o suprafață fin punctată, dar la o apăsare ușoară cu degetul pelicula de pe suprafață cedează foarte ușor. S-a scos rumeguș cu un vîrf de cuțit și s-a analizat compoziția sa. Au fost colectate un număr de insecte nu numai de pe piesele luate în observație ci și din alte locuri din depozit și supuse observațiilor. După înmănuncherea acestor date s-a concluzionat că speciile existente în depozit sînt : Anobium punctatum, Hylotrupes bajulus, Xestobium rufovillosum.

Pe una din piese au fost numărate 144 găuri de zbor pe dm^2 din care 29 găuri erau din anul în curs (1981), 30 din 1980. Pe a doua piesă 306 găuri pe dm^2 din care 44 din anul 1981 și 50 din 1980. Subliniez că numărul mare al găurilor de zbor pe total sînt și din anii precedenți observării și cercetării întreprinse.

Anobium punctatum numit și „cariul lemnului“ de fapt anobiidele sînt „adevărații cari“ sau „ceasornicul morții“ datorită unor zgomote produse în perioada împerecherii prin baterea cu capul în piesa respectivă pentru atragerea sexelor, zgomote cîte 50-60 la rînd. Zgomotul fiind produs în liniștea nopții este mult amplificat. Corpul este cilindric, uneori oval alungit cu perișori fini. Sînt bruni pînă la negru, unii cu luciu metalic, capul vertical sau înclinat retras spre pronotum ca sub o glugă. Antenele filiforme variabile ca lungime din cîteva articole și terminate în măciucă. Mai sînt numiți „fără viață“ deoarece fiind deranjați cad, își dau drumul, rămîn în nemișcare suspendați. Larvele tip oligopod, albe gălbui, cu peri gălbui, cilindrice, cu partea toracală ceva mai lată. Galeriile sînt săpate în toate direcțiile, interiorul piesei fiind distrus rămîn ca două pelicule pline cu rumeguș. În final piesa este total distrusă.

Hylotrupes bajulus atacă specii de rășinoase și foioase de preferință stejarul în condiții de umiditate mai mare decît aerul. Distruge piesele lemnoase de mobilier și din construcții. Prezintă dimorfism sexual, diferiți ca mărime, negru-mat cu două dungi fine deschise la culoare. Lar-

vele de culoarea fildeşului ajung pînă la 30 mm lungime. Caracteristic speciei pentru recunoaştere este că după părăsirea găurilor de zbor acestea rămîn pline cu rumeguş foarte fin, sînt ovale şi au marginea dinţată la piesele din interior, la cele din aer liber au marginea netedă.

Xestobium rufovillosum întîlnită pe una din icoane, unde după zborul adulţilor au rămas găuri circulare cu diametrul 6-7 mm, pline cu rumeguş ceva mai grosolan. Greu de depistat datorită aceluiaşi zgomot produs de anobium şi suprapunerii perioadei de zbor. În urma depistării acestea acelea care erau mai grav afectate de către insecte. Au fost ţinute cît posibil a unui nou atac. In primul rînd acestea au fost comasate într-un depozit central special amenajat în vederea asigurării unor condiţii mai bune. S-a analizat starea cărţilor şi icoanelor, s-au separat dintre acestea acelea care erau mai frav afectate de către insecte. Au fost ţinute o periodă într-o încăpere mai uscată fără umiditate ridicată, după care au fost depozitate în spaţiul spceial amenajat, dotat cu mobilier adecvat. Cărţile sînt depozitate pe rafturi metalice în poziţie orizontală, nesuprapuse, cu libera circulaţie a aerului. Icoanele au fost şi ele depozitate o parte cele mai mici ca dimensiuni, pe acelaşi tip de rafturi cu stratul pictural în sus. Cele care prezentau deteriorări şi la stratul de pictură au fost aşezate pe suporturi speciale.

Metode de protecţie a lemnului : preventive şi curative. După tehnică metodele sînt : de suprafaţă şi de profunzime. Indiferent de metoda folosită scopul final este unic acela de a opri pe mai departe atacul insectelor. S-a procedat la dezinsecţia interiorului depozitului prin bromurare cu bromură de metil. S-a calculat spaţiul şi la un volum V = 900 m.c. au fost necesari 23 litri soluţie. S-a ţinut zece zile perfect închis după care s-a aerisit. La primul control s-a constatat că gazul pătrunsese suportul lemnos al piesei. Bromurarea s-a efectuat după perioada de zbor a adulţilor evitînd o nouă infestare de către aceştia la obiectele din depozit şi cînd s-a putut procura substanţa. După această operaţie s-a trecut la tratamentul pe obiecte cu ulei de terebentină. Aplicată acum pătrunde în găurile de zbor unde probabil au fost depuse ouăle. Uleiul de terebentină s-a procurat de la Centrofarm Suceava la 40 lei/kg. Pentru a uşura pătrunderea în lemn a uleiului şi a nu se peliculiza din pensulă s-a făcut un amestec cu alcool metilic şi acid acetic glacial procurat de la aceeaşi unitate la 100 lei/kg. Diluţia s-a efectuat astfel : 150 ml ulei de terebentină + 25 ml alcool metilic + 25 ml acid acetic 10%. Acidul acetic fiind 90% am făcut diluţia de 50/l (50 ml acid acetic 90% + 450 ml apă distilată), cantitate calculată la 2,40 litri ulei de terebentină la care am adăugat 500 ml alcool metilic. Am obţ,nut astfel 3,40 litri amestec. S-a procedat la o pensulare atentă a icoanelor insistînd pe acelea unde atacul era foarte evoluat. Din timpul lucrului s-a observat formarea unei pelicule de protecţie a suportului, care probabil le va feri de un nou atac. S-a ţinut seama de faptul că cele trei lichide nu sînt miscibile, se formează o suspensie, de aceea lichidul obţinut trebuia agitat în permnaenţă. S-a lucrat în condiţii de temperatură la care uleiul să nu precipite. Controlul s-a efectuat la două săptămîni, apoi la o lună de zile. Sperăm ca tra-

tamentul aplicat să dea rezultatele scontate datorită proprietăților uleiului de terebentină și pe considerentul că obiectele rămîn în mediul dezinsectat.

Avîndu-se în vedere că ar putea exista și alte specii de insecte xilofage decît cele determinate, cu ciclu de dezvoltare diferit, tratamentul va fi repetat în martie-aprilie. Dacă totuși tratamentul aplicat nu va da rezultatele scontate, vom folosi ale substanțe. Totodată tratamentul se cere repetat datorită limitării în timp a efectului distrugător al substanțelor chimice folosite. Activitatea de conservare a patrimoniului muzeal este o problemă care stă mereu în atenția specialiștilor din cadrul Muzeului nostru.

CETTE OUVRAGE A LES GRANDS CHAPITRES SUIVENTS

Résumé

I. La distribution des valeurs du patrimonium naționale existent dans le territoire du département Botoșani.

Les veilleures condition de la conservatione et de la déposité.

II. Caracterisation morpholo guiquie des insectes înscrites dans une catallogue.

III. Les espèces d'insectes trouvé(e)s deja dans le dépôt et le troûtement applique pour les combattre.

BIBLIOGRAFIE

1. Boguleanu Gh., Beraflie C., Dăunătorii depozitelor, București, Ed. Ceres, 1975.
2. Ene Mircea, Entomologie forestieră, București, Ed. Ceres, 1975.
3. Lăcătușu M., Pisică C-tin, Biologia dănuătorilor animali, București, Ed. S. P.
4. Marcu O., Tudor I., Protecția pădurilor, București, Ed. didactică și pedagogică, 1975.
5. Panciu S., Determinatorul calcopterelor dăunătoare și folositoare din R.S.R., București, Ed. de Stat, 1951.
6. Vintilă E., Protecția lemnului și a materialelor pe bază de lemn, București, Ed. tehnică, 1978.
7. Negru St., Carii de lemn dăunători în muzee, Rev. Muzeelor, 2, 1966, p. 128.
8. Pandele Barbu-Aurel, Conservarea lemnului din construcții în muzeele etnografice în aer liber, Rev. Muzeelor, 4, 1968, p. 325.
9. Nicolae Stoia, Bîrcă A., Biodeteriorarea în contextul connervării, Rev. Muzeelor, 4, 1972, p. 303.
10. R. Vlăduț, R. Grosu, M. Boiciuc, A. Bîrcă, Probleme de combatere a insectelor xilofage din esența lemnoasă de la Muzeul Satului-București, Rev. Muzeelor și Monumentelor nr. 1, 1974, p. 48-50.

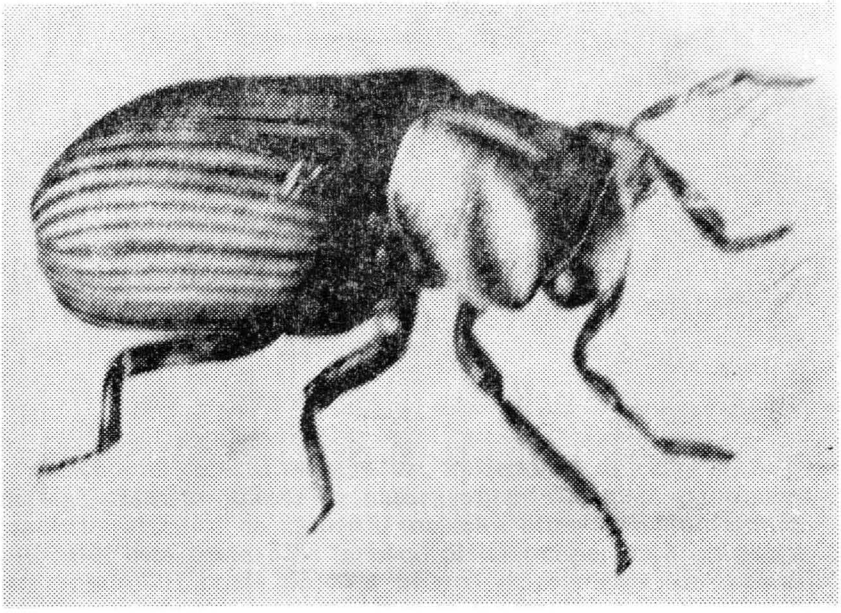

Foto 1. Anobium punctatum.

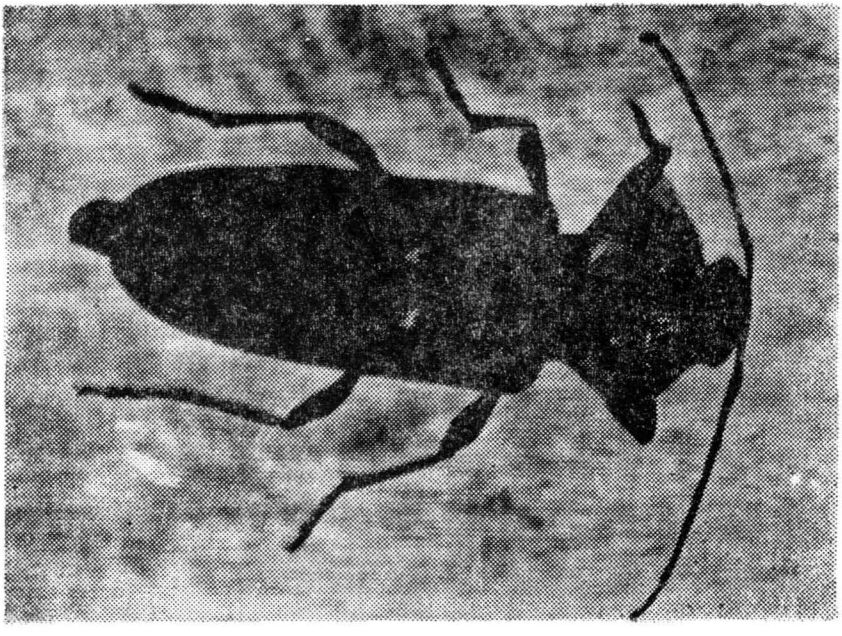

Foto 2. Hylotrupes bajulus,

PREVENIREA DETERIORĂRILOR MICROBIOLOGICE LA OBIECTELE DIN PATRIMONIUL MUZEAL

VALERIU ALEXIU

În muzeele cu colecții etnografice, în depozite de carte și, în general, oriunde sînt păstrate obiecte de natură organică, există permanent pericolul apariției atacului de ciuperci, mai ales atunci cînd umiditatea relativă a aerului este peste 65% în condiții de temperatură obișnuite. Dezvoltarea ciupercilor poate provoca pete și chiar distrugerea materialului din care este confecționat obiectul atacat.

Majoritatea pagubelor provocate prin biodeteriorare au fost cauzate, în special, de ciupercile cunoscute comun sub numele de „mucegaiuri", specii de ciuperci saprofite din genurile Aspergillus, Penicilllium, Mucor, Stachpbotrys, Chaetomium, etc., a căror apariție și dezvoltare este favorizată de o umiditate și temperatură ridicate. Aceste microorganisme, datorită aparatului lor enzimatic foarte bogat și labil, au o mare putere de adaptare, ceea ce le permite să crească pe substraturile cele mai diverse, ajungînd la o dezvoltare masivă atunci cînd condițiile de umiditate și temperatură sînt optime.

În colecțiile Complexului muzeal Goleşti sînt numeroase obiecte de natură organică, ușor susceptibile de atac fungic. Începînd din acest an, în atenția muzeografilor-conservatori de la Goleşti intră studierea celor mai frecvente specii de ciuperci xilofage, precum și găsirea unor metode eficiente de prevenire și combatere a acțiunii lor distructive.

Scopul final al cercetărilor în această problemă este găsirea unor mijloace care să împiedice dezvoltarea acestor microorganisme. Credem că cea mai bună metodă este încorporarea de substanțe chimice în material, ceea ce cere, însă, ca substanța folosită să aibă anumite calități și anume :

— să fie compatibilă cu diverșii constituenți ai materialului respectiv, fără a-i schimba proprietățile ;

— să aibă un efect chimic persistent ;

— să nu fie toxică pentru om și animale.

Găsirea unui compus chimic care să posede aceste calități nu este ușoară. În cazurile în care nu este indicată folosirea de substanțe chimice, se procedează la selecționarea componenților rezistenți la atacul microorganismelor din materialul respectiv, bineînțeles, acolo unde este posibil.

Prin analize de microscopie în laborator, controlul periodic al obiectelor din depozite și expoziții, controlul permanent și corectarea (atunci cînd este nevoie) a factorilor microclimatici, temperatură și umiditate relativă, prin curățirea sistematică a tuturor obiectelor, am căutat să prevenim apariția unui atac fungic la obiectele din patrimoniu. Atunci cînd, însă, acesta a fost sesizat s-a recurs la metode de combatere curativă.

În general, mucegaiurile pot deteriora toate materialele, în grade diferite, după condițiile în care are loc atacul și după natura materialului. Astfel, pagube însemnate sînt provocate de degradarea microbiologică a celulozei, aceasta datorită, în special, umidității ei foarte ridicate (peste 60%). Ciuperca distruge pereții celulari ai lemnului conducînd treptat la putrezirea acestuia. Rezistențele mecanice încep să fie diminuate de la primele faze ale atacului și sfîrșesc prin pierderea lor totală în faza de putrezire.

Strîns legată de problema biodeteriorării celulei este cea a hîrtiei, ca produs finit al acesteia. Sursele de infecție pot fi, în acest caz, materia primă, aerul și apa. Unele specii de ciuperci se dezvoltă numai la suprafață, formînd pete diferit colorate, de obicei caracteristice pentru anumite specii, altele distrug fibrele celulozice prin dezvoltarea miceliilor de-a lungul pereților fibrelor.

Protecția împotriva acestor atacuri poate fi obținută prin mijloace simple și economice, în special cu ajutorul unor fungicide. Fungicidele se pot aplica prin imersie, sau prin pensulare cu pensula.

Dintre substraturile celulozice să menționăm și textilele. Speciile de ciuperci care se dezvoltă pe textile aparțin aceloraşi categorii comune tuturor substraturilor celulozice. Fibra atacată se decolorează și își pierde rezistența. Ciupercile hidrolizează celuloza transformînd-o în glucoză. Pentru protecția textilelor au fost găsite o serie de compuși chimici care pot fi aplicați prin imersarea țesăturilor sau pulverizare.

Alt domeniu în care prezența diverselor specii de mucegaiuri a fost semnalată în mod deosebit, este cel al conservării pielii. În muzeele cu colecții etnografice și, în general, oriunde sînt depozitate obiecte din piele, controlul umidității relative este foarte important, deoarece ciupercile se pot dezvolta repede pe aceste materiale cînd umiditatea relativă a aerului este peste 65%.

În legătură cu folosirea fungicidelor pentru prevenirea dezvoltării mucegaiurilor, considerăm că aceștia sînt doar paleativi și nu pot fi dați ca prescripții de apărare a colecțiilor. Adevărata cauză a răului este starea de umezeală a colecției, ceea ce este dăunător pentru toate materialele organice și, de aceea, cel mai important lucru este luarea de măsuri pentru restabilirea condițiilor de umiditate corectă. Trebuie asigurată o ventilație bună care să oprească rapid întinderea procesului de creștere a ciupercilor. Un fungicid bun de aplicat pe piele trebuie să nu producă pete, să nu-i provoace deteriorări (putrezire), și să se volatilizeze greu. Cînd se preconizează o protejare a pielii pe perioade lungi de timp, se recomandă să fie folosiți derivații pentaclorfenolului, ca sarea de sodiu a acestuia, care se dizolvă și în apă și în alcool.

Complexul muzeal Goleşti este titularul unui brevet de invenţie privitoare la o compoziţie pentru conservarea obiectelor din piele expuse în muzee.

Pentru conservarea obiectelor din piele sînt cunoscute compoziţii avînd la bază ulei de oase, ceară de albine paraoxidipenilamine. „Tratarea pielii cu aceste comopoziţii asigură o protecţie de oxidare şi la agenţii fungici, menţinînd totodată o suprafaţă netedă şi strălucitoare.

În general, obiectele din piele trebuie curăţate, hrănite, pentru a-şi recăpăta supleţea şi antiseptizate pentru ca distrucţia bacteriană sau a mucegaiurilor să fie stopată şi în continuare prevenită.

Compoziţia brevetată la Muzeul Goleşti, înlătură dezavantajele menţionate, fiind constituită din lanolină tehnică, stecarină, acizi graşi $C_{19}...C_{20}$, alcooli graşi etoxilaţi (n=11), ortofenilfenol sau triclorfenolat de sodiu, amoniac şi apă, în proporţii bine stabilite.

Produsul se poate aplica pe obiectele muzeale din piele prin spraiţuire sau prin pensulare, caz în care poate fi diluat în producţie de 1 : 1 cu apă. După zvîntare se freacă cu o cîrpă moale, care se schimbă de cîteva ori, îndepărtîndu-se în acest fel murdăria de pe obiect şi, totodată, obţinîndu-se şi o uşoară lustruire.

Compoziţia, conform invenţiei, prezintă următoarele avantaje :

— redă supleţea obiectelor şi aspectul necesar expunerii muzeale ;

— prelungeşte durata de existenţă prin îndepărtarea agenţilor biodeterioranţi şi prin instalarea unei bariere cnotar atacului chimic produs de oxigenul atmosferic, cît şi contra acţiunii umezelii din atmosferă şi a apei ;

— conţine substanţe de curăţire, întreţinere şi prezervare.

Compoziţia menţionată a fost folosită ca atare în procesul conservării obiectelor din Muzeul Goleşti, precum şi prin înlocuirea acizilor graşi cu acizi de catenă mai scurtă. Rezultate şi în acest caz au fost mulţumitoare.

Problema biodeteriorării obiectelor muzeale îmbracă multiple aspecte, în funcţie de suportul materialelor. Au fost făcute studii diverse privind agenţii biologici implicaţi în deteriorarea acestor materiale, cît şi procedeele de prevenire şi combatere a acestui atac, în laboratorul de conservare. Acesta reprezintă spaţiul de lucru al conservatorului biologic. Aici, pe lîngă rezolvarea sarcinilor legate de conservare, se fac examinări, însămînţări, repicări şi identificări de agenţi biologici, ca de altfel şi toate operaţiile premergătoare : sterilizarea sticlăriei, prepararea şi sterilizarea mediilor de cultură, etc.

Asigurarea condiţiilor optime de dezvoltare a microorganismelor în culturi, plăci sau eprubete, se face prin păstrarea acestora la termostat la temperatura de 26—30°C. În condiţii de dotare minimă termostatul este înlocuit cu o cameră în care temperatura să nu înregistreze valori prea scăzute.

Ca mediu de cultură pentru microorganismele biodeterioratoare indicăm mediul Czapeck, mediu ce are în compoziţia sa chimică : agar-agar, apă distilată, glucoză şi cîteva săruri minerale. În cazul în care una sau mai multe dintre aceste substanţe lipsesc, putem folosi mediul de

cartof, ce se prepară simplu din pulpă de cartof, agar-agar și apă distilată și poate fi îmbunătățit prin adăugarea unei substanțe zaharoase.

Identificarea microorganismelor la microscop necesită preparate lamă-lamelă, evidențiind foarte bine peretele și conținutul celular cu lactofenol Amann, lichid ce conține acid fenic cristalizat, acid lactic și apă distilată în anumite proporții cărora li se adaugă un colorant. În lipsa lactofenolului Amann preparatul se poate face și într-o picătură de apă utilizînd eventual pentru colorate tuș negru. O ușoară încălzire înainte de observarea la microscop mărește turgescența celulară îmbunătățind vizibilitatea preparatului.

Ca măsuri preventive de combatere a ciupercilor s-au stabilit următoarele :

— desprăfuirea periodică a materialului, îndepărtîndu-se astfel un mijloc de alterare fizică, chimică și biologică, putînd să se facă, în același timp un control al depozitelor și să se descopere la timp daunele incipiente ;

— reglarea valorilor termo-higrometrice ambiante, permițîndu-se astfel eliminarea factorilor care favorizează dezvoltarea microorganismelor (temperatura și umiditatea ridicată). Este deci esențială pentru prevenirea degradărilor microbiologice.

— folosirea de materiale rezistente la atacul microorganismelor ceea ce presupune folosirea de mobilier metalic sau din lemn tratat cu substanțe chimice în depozite, de asemenea, folosirea de materiale rezistente la restaurări.

Ca metode curative se aplică metode de dezinfecție care pot fi fizice (încălzire, răcire), prin fumigație (cu formaldehidă, oxid de etilenă) sau chimice (pulverizări cu diferite substanțe chimice).

Primul semn al apariției mucegaiurilor este evidențierea unui puf alb și fin, la început greu de distins, dar care formează rapid pete pufoase, de formă aproape circulară. Sursa reală a acestor atacuri este umezeala însă atîta timp cît materialul infectat se află în încăperea respectivă, ar fi fatală încercarea de a remedia situația numai prin ridicarea temperaturii, deoarece, în felul acesta, creșterea și dezvoltarea ciupercii ar fi stimulată. Mucegaiul nu trebuie înlăturat de pe obiecte în interiorul depozitului ; mai întîi, trebuie scoase din încăpere toate materialele atacate de mucegai, după care camera trebuie uscată prin încălzire.

Pentru fumigație, se poate folosi un dulap metalic, perfect etanș în care gazul este produs prin adăugarea formaldehidei apoase unei substanțe, ca de exemplu permanganatul de potasiu, cu care reacționează exotermic. După 24 de ore dulapul va fi perfect ventilat și mirosul fumigantului înlăturat prin stropirea cu amoniac, care transformă reziduurile de formaldehidă în hexametilentetramină, care este inodoră.

O variantă este aceea a folosirii dulapului în fundul căruia se fixează o lampă electrică de 40 W, suficientă pentru a emite căldura necesară pentru topirea cristalelor de timol ce se plasează la 6 cm. deasupra ei, pe o placă de email susținută de un suport de sîrmă. Sînt necesare în jur de 30 g timol.

Lampa electrică va funcționa timp de 14 zile cîte 2 ore în fiecare dimineață.

În cazul documentelor mucegăite, acestea pot fi intercalate cu foi impregnante cu soluție de timol și plasate apoi într-un dulap care să aibă o sursă de căldură, după care ele vor fi periate în aer liber și pregătite pentru a fi reașezate în colecții.

În cele de mai sus am căutat să cuprindem caracteristicile generale ale deteriorării microbiologice a materialelor, cît și aspectele ei pe unele din principalele categorii de materiale. Ținînd cont că aceasta este numai o parte — deși cea mai importantă — din procesul de biodeteriorare a materialelor, putem să apreciem la justa valoare vasta acțiune distructivă exercitată de agenții biologici implicați în această acțiune.

1. Constantinescu O., *Metode și tehnici de microscopie*, București, 1974, Ed. Ceres.
2. Hulea A., *Ghid pentru laboratoarele de micologie și bacteriologie*, București, Ed. Agrosilvică, 1969.
3. Lazăr V., *Deteriorarea microbiologică*, Natura, Anul XXI, București, nr. 6, noiembrie-decembrie, 1969, pa 35.
4. Plenderleth, H. S., *La conservation des antiquites et des oeuvres d'art*, 1968.

RESTAURAREA ŞI CONSERVAREA UNUI VAS DE CUPRU DIN SECOLUL AL XIV-LEA

VASILE BUINOSCHI

În anul 1957, locuitorul Aurel Tuca din localitatea Corlăteni, județul Botoșani, a descoperit cu prilejul unei săpături, prin care își lărgea prispa casei sale, la o adîncime de aproximativ 0,50 m., două vase de cupru, unul fiind așezat deasupra celuilalt ca un capac de protecție. După afirmațiile descoperitorului, în vasul mic se afla circa 5 800 de monede (groși moldovenești) din argint, puternic oxidate, din care o parte erau așezate deasupra celorlalte într-o pungă de in [1].

Vasul mai mic (în cre au fost monedele), fiind într-o stare avansată de fragilitate și descompunere datorată atît condițiilor de zacere în sol cît și unui tratament empiric aplicat anterior, a fost supus tratamentului de restaurare și conservare în Laboratorul de restaurare și conservare al Muzeului Județean Botoșani.

Cazanul este de formă tronconică, confecționat din tablă de cupru cu o grosime de 1 mm, are înălțimea de 12, 5 cm., diametrul fundului de 25,,5 cm., și diametrul gurii de 22 cm., (foto 1).

Este confecționat prin tehnica baterii, din trei plăci : — pereții laterali ai vasului au fost confecționați din două plăci îmbinate într-o parte prin cepuire, cealaltă îmbinare fiind realizată prin îndoire dublă.

În partea superioară, vasul prezintă două găuri, dispuse aproximativ la 2 cm de cele două îmbinări, cea ce denotă că vasul a avut două torți care în momentul de față lipsesc. În partea de sus, vasul are un onduleu strîns (ambutisare) cu rolul de a mări rezistența vasului, după care urmează o buză mică, puțin evazată spre exterior. — Fundul vasului, de formă rotundă, a fost realizat dintr-o placă, care prin batere, a fost ușor bombată spre exterior și evazează puțin spre interior în partea superioară, unde se încheie prin dopuri de formă pătrată cu partea superioară a vasului. Îmbinarea este făcută prin suprapunerea întreținută a cepurilor și batere la cald. Restaurarea a început cu întocmirea fișelor de evidență și de sănătate a vasului și a celorlalte fișe care compun dosarul.

La examinarea atentă a suprafeței obiectului la steriomicroscop tip I.O.R. cu o putere de mărire de 40 X, s-au observat straturi alternative

---

1. A. Păunescu, P. Șadurschi, V. Chirica, *Repertoriul arheologic al județului Botoșani*, I, 1976, p. 77.

de culoare cenușie și maron-roșcat, precum și porțiuni de culoare verde închis și verde albicios, presupuși a fi carbonați bazici de cupru, oxid cupros și oxid cupric.

Pe marginea superioară a vasului, în interior, s-a observat un strat poros de culoare gris-cenușie, ceea ce se presupune a fi staniu depus prin binecunoscuta metodă a cositoririi.

În interior, pe fund, vasul are un strat de culoare neagră, alternînd cu culoarea verde și roșcat, presupunîndu-se a fi urme de arsură a vasului este acoperită cu oxizi, ca urmrae a unui tratament empiric anterior.

Pentru stabilirea exactă a fisurilor provocate de descompunerea metalului în condițiile de zacere în sol, s-au executat două radiografii în Policlinica Județeană Botoșani, cu un aparat Röentgen „Tur 500". Prima radiografie, vedere laterală a vasului, a fost executată cu o tensiune de 60 KV, cu curent de 40 mA/s,, expunere de 0,5 s la o distanță de 1 m. A doua radiografie, vedere de sus a vasului, a fost executată cu o tensiune de 55 KV, un curent de 40 mA/s, o expunere de 0,5 s, la distanța de 1 m.

Analizele fizico-chimice au fost făcute la Laboratorul zonal de restaurare și conservare Suceava.

Determinarea compoziției vasului a fost făcută și la microscopul metalografic, rezultînd că a fost confecționat din cupru și protejat în interior, cu un strat de staniu (cositor).

Pentru analizele chimice, au fost prelevate două probe : una de pe pereții laterali și alta de pe fundul vasului. Proba 1 conținea ca produși de coroziune carbonați bazici de cupru și urme de cupru și staniu, iar proba 11, urme de cupru și staniu și reziduuri insolubili (zgură), apărut ca urmare a utilizării diverse a vasului. Nu s-au pus în evidență cloruri solubile.

Avînd în vedere starea avansată de fragilitate și pentru a evita tensionarea și fisurarea piesei în timpul tratamentului mecanic, s-a folosit o proprietate a cuprului și anume aceea că la încălzire, cuprul devine maleabil, pentru ca apoi prin batere să revină la starea inițială. Încălzirea fundului vasului în porțiunile deformate la un bec Bunsen și baterea ușoară cu un ciocan de cauciuc pe un suport moale, a permis îndreptarea deformărilor și redarea formei originale fundului vasului.

Tratamentul mecanic a fost urmat de un tratament de desalinizare aplicat cu scopul de a înlătura de pe piesă sărurile minerale și depunerile solubile.

Pentru îndepărtarea produșilor de coroziune, vasul a fost supus unui tratament chimic, imersînd piesa într-o baie de Complexon III, menționînd tot timpul o temperatură a băii de 60—70°C. PH-ul Trilonului B folosit fiind inițial de 11, a fost corectat, controlat periodic și menținut tot timpul la valoarea de 10,5. În interior, fundul vasului fiind acoperit cu urme de arsură (zgură) insolubilă, s-a procedat la un tratament mecanic, folosind în acest scop răzușe, chiurete și bisturie, urmat de o nouă imersie a vasului în baia de complexon.

Pentru neutralizare s-a utilizat apă bidistilată. Deoarece la introducera piesei apa avea pH=6,5 și într-o oră s-a modificat la pH=5, (deci erau săruri în baie), a fost necesară și a doua baie de neutralizare, la care pH=6,5 s-a menținut timp de 4 ore, urmînd apoi determinarea purității băii.

În vederea determinării prezenței clorurilor, s-au luat din ultima baie de neutralizare 50 ml într-un cilindru gradat, cu o pipetă s-au pus trei picături de soluție 5% cromat de potasiu, apoi cu o biuretă s-au adăugat picături de soluție de azotat de argint n/10, pînă ce, după amestecare, apa a devenit și s-a menținut roșie-brună, citindu-se pe gradația biuretei că s-au consumat 0,7 ml soluție de azotat de argint, ceea ce denotă absența clorurilor din baie.

Determinarea alcalinității s-a făcut luînd o probă din ultima baie de neutralizare în care s-au introdus cu o pipetă cîteva picături de soluție de fenolftaleină 1%. Proba a rămas incoloră, deci baia este neutră din punct de veder alcalin.

Determinarea prezenței sulfaților s-a făcut astfel : s-a preparat o soluție de 10% clorură de bariu și s-au luat 10 ml din ultima baie de neutralizare la care s-au adăugat 5 picături de soluție de clorură de bariu. Proba a rămas incoloră, deci nu conține sulfați.

Fiindcă vasul prezenta numeroase spărturi datorate atît tratamentului empiric aplicat anterior cît și descompunerii și deformărilor în condițiile de zacere în sol, a fost necesară completarea lor, folosind în acest scop rășină Dinox 0,10 L, la care s-a adăugat dibutil-ftalat. Rășina a fost colorată într-o tentă apropiată și nedistonantă de cea a vasului, introducîndu-se în masa de rășină colorant BNL 250%. Finisarea s-a făcut cu ajutorul frezelor acrylat, carborund și polipanto cu MTS — 5.

Impregnarea finală a fost realizată prin scufundarea vasului într-o soluție de lac nitro incolor, matisînd suprafața cu acetonă. Trecînd prin aceste operații, piesa și-a încheiat fluxul de laborator (foto 2). Prin restaurare, vasul a căpătat proprietăți fizico-mecanice noi și un aspect estetic și artistic plăcut, fiind în prezent în expoziția de bază a Muzeului Județean Botoșani.

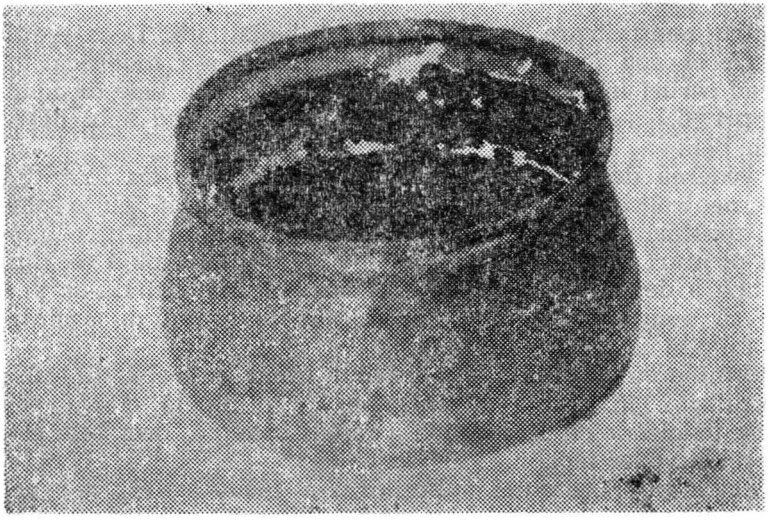

Fig. 1 Vedere a vasului înainte de restaurare.

Fig. 2 Vasul după restaurare.

CONTRIBUŢII BIOLOGICE ŞI ARHEOLOGICE PRIVIND DIPTERELE ENTOMOFAGE DIN R. S. ROMÂNIA

ANDY Z. LEHRER
şi MIRCEA D. VARVARA

În urma unor cercetări, efectuate între anii 1964—1972 (21), asupra insectelor dăunătoare prunului şi duşmanilor lor naturali din nord-estul ţării, au rezultat o serie de date bio-ecologice şi taxonomice deosebit de importante pentru cunoaşterea fitofagilor celui mai răspîndit dintre pomii noştri fructiferi şi entomofagilor acestora. Prin metoda culturilor de laborator s-au obţinut numeroşi parazitoizi din cîteva familii de Hymenoptere, precum şi din dipterele *Tachinidae* (13 specii) şi *Sarcophagidae* (2 specii).

Dar, pentru că majoritatea entomofagilor cultivaţi au fost cunoscuţi în R.S.R. îndeosebi pe calea colectărilor din natură şi fiindcă ei pot constituit elemente excepţionale în combaterea biologică sau integrată a dăunătoilor livezilor de pruni, am întreprins un studiu arealografic al celor 15 specii de diptere din grupele amintite mai sus, avînd dublul scop : de a configura zonarea lor în România şi de a contribui la întregirea arealului lor pe continentul Europei. Mijlocul de înfăptuire a acestei intenţii ni l-a oferit cartografierea lor pe harta *Universal Transverse Mercator* a ţării, prevăzută cu reţeaua rectangulară din 100 în 100 km, folosită în proiectele biogeografice internaţoinale. Marcînd prezenţa speciilor prin simboluri cu valoare de 50 x 50 km, transcrierea şi stocarea datelor entomogeografice naţionale, precum şi transpunerea lor pe hărţile similare europene de către centrele de coordonare ale proiectului de *Cartografiere a Nevertebratelor Europene* din cadrul I. U. B. S. nu vor întîmpina nici o dificultate.

În prezenta lucrare, fiecărei specii i s-au menţionat sinonimele sub care a fost semnalată în literatura noastră dipterologică, datele de proveniență a gazdelor din care a fost cultivată, datele de ecloziune a imagourilor, precum şi răspîndirea acestora în R.S.R., sintetizată şi arealografic (figurile 1-15).

Familia TACHINIDAE

1. *Bessa parallela* MEIGEN.

(Sin. : *Ptychomyia selecta* MEIG. ap. ŞUSTER ; *B. fugax* ROND. ap. LEHRER et LEHRER).

Botoşani : Flămînzi (MN 86/96), 1 ♂ 22.VI.1697, din *Malacosoma neustria* L. — Iaşi : Victoria (NN 43), 1 ♀ 27.VI.1967, 2 ♂♂ 10-11.VII.1967, din *Yponomeuta padella* L.

Este cunoscută din judeţele Dolj, Iaşi, Tulcea (harta 1), dar nu a fost obţinută prin culturi în ţara noastră.

2. *Blondelia nigripes* FALLEN.

(Sin. : *Ceromasia nigripes* FALL. ap. ŞUSTER; *Lydella nigripes* FALL. ap. ŞUSTER).

Botoşani : Flămînzi (MN 86/96), 1 ♀ 22.VI.1965, din *Malacosoma neustria* L. — Iaşi : Deleni (MN 85/95), 12 ♂♂ 14 ♀♀ 8-20.VI.1965, din *Aporia crataegi* L. ; Verşeni (MN 71), 1 ♂ 3.VII.1965, din *Euproctis chrysorrhoea* L. ; Victoria (NN 43), 1 ♂ 10.VII.1965, din *Yponomeuta padella* L.

Specie polifagă colectată din judeţele Bihor, Botoşani, Iaşi, Ilfov, Sibiu şi Tulcea (harta 2). În R.S.R. a fost obţinută numai din culturi de *Autographa (= Plusia) gamma* L., *Cacoecia podana* SCOP., *Eubolia arenaceeria* DEN. & SCHIFF., *Mamestra suasa* DEN. & SCHIFF. şi *Semiothisa clathrata* L.

3. *Carcelia excisa* FALLEN.

(Sin. : *Carcealia flavicans* MACQ., *Parexorista flavicans MACQ.*, *C. separata* ROND.,Sisyropa excisa FALL. ap. ŞUSTER).

Iaşi : Vlădiceni (NN 42), 4 ♂♂ 6 ♀♀ 15-19.VII.1967, din *Lymantria dispar* L.

În România este cunoscută din judeţele Alba, Botoşani, Constanţa, Iaşi, Ilfov şi Mehedinţi (harta 3), dar nu a fost obţinută prin culturi de laborator.

4. *Carcelia gnava* MEIGEN.

(Sin. : *Carcelia lucorum* MEIG., *Parexorista lucorum* MEIG., *C. gnava* var. *nigritibia* ŞUSTER, ap. ŞUSTER).

Iaşi : Deleni (MN 85/95), 1 ♀ 11.VI.1968, din *Malacosoma neustria* L.

Este cunoscută din judeţele Alba, Constanţa şi Iaşi (harta 4), fiind obţinută numai prin culturi de *Lymantria dispar* L.

5. *Ceromasia rubrifrons* MACQUART.

(Sin. : *Ceromasia florum* ROND. ap. ŞUSTER).

Iaşi : Deleni (MN 85/95), 2 ♂♂ 2 ♀♀ 17-20.VI.1965, din *Aporia crataegi* L.

Specie colectată în judeţele Caraş-Severin şi Prahova (harta 5).

6. *Exorista fasciata* FALLEN.

Botoşani : Flămînzi (MN 86/96), 4 ♂♂ 2 ♀♀ 10-28.VI.1967, din *Malacosoma neustria* L. — Iaşi : Boureni (MN 72), 2 ♂♂ 23-24.VI.1964, 8 ♂♂ 6 ♀♀ 3-8.VII.1966, din *Euproctis chrysorrhoea* L. ; Ciurea (NN 41), 1 ♂ 2 ♀♀ 15.VI.1967, din *Eriogaster lanestris* L. ; Verşeni (MN 71), 19 ♂♂ 28 ♀♀ 3-9.VII.1965, din *Euproctis chrysorrhoea* L. ; Vlădiceni (MN 42), 6 ♂♂ 5 ♀♀ 7-18.VII.1967, din *Lymantria dispar* L. ; Vulturi (NN 43), 1 ♀ 22.VI.1969, din *Eriogaster lanestris* L.

Acest entomofag a fost colectat din natură în județele Iași și Suceava (harta 6), fiind crescut și din *Lymantria dispar* L.

7. *Exorista xanthaspis* WIEDEMANN.

(Sin. : *Tachina fallax* MEIG., *T. fallax* var. *ruficauda* ȘUSTER, ap. ȘUSTER).

Iași : Boureni (MN 72), 1 ♀ 23.VI.1964, din *Euproctis chrysorrhoea* L.

Specie identificată în județele Constanța, Ilfov și Prahova (harta 7), fiind obținută din aceeași gazdă și din *Chloridea viriplaca* HFN

8. *Masicera cuculliae* ROBINEAU DESVOIDY.

(Sin. : *M. sy(i)lvatica* FALL. ap. ȘUSTER).

Iași : Boureni (MN 72), 1 ♀ 23.VI.1964, din *Euproctis chrysorrhoea* L.

A fost colectată numai din județul Tulcea (harta 8) și cultivată din *Saturnia pyri* SCHIFF.

9. *Nemorilla maculosa* MEIGEN.

(Sin. : *Nemorilla floralis* FALL. ap. ȘUSTER).

Iași : Victoria (NN 43), 2 ♂♂ 2 ♀♀ 10-16.VI.1967, din *Yponomeuta padella* L.

Acest parazitoid este cunoscut din județele Alba, Dolj, Iași, Sibiu și Tulcea (harta 9). A fost obținut prin creșteri de *Loxostege sticticalis* L.

10. *Pales pavida* MEIGEN.

Iași : Boureni (MN 72), 1 ♂ 5.VII.1966, din *Euproctis chrysorrhoea* L. ; Verșeni (MN 71), 1 ♂ 5.VII.1965, aceeași gazdă.

Pînă acum a fost colectată din județele Botoșani, Iași, Prahova (harta 10) și nu a fost obținută niciodată din culturi de laborator.

11. *Phryxe vulgaris* FALLEN.

Iași : Vlădeni (NN 25), 1 ♂ 1 ♀ 8.VI.1967, din *Aporia crataegi* L.

Polifag foarte răspîndit în județele Alba, Botoșani, Dolj, Iași, Mehedinți, Neamț, Prahova și Tulcea (harta 11).

12. *Tachina praeceps* MEIGEN.

(Sin. : *Echinomyia praeceps* MEIG. ap. ȘUSTER).

Iași : Boureni (MN 72), 7 ♂♂ 1 ♀ 23-27.VI.1964, din *Euproctis chrysorrhoea* L.

Specie cunoscută din județele Botoșani, Dolj, Prahova și Tulcea (harta 12), dar nu a fost obținută din culturi.

13. *Zenilia libatrix* PANZER.

(Sin. : *Myxexorista libatrix* PANZ. ap. ȘUSTER, *Exorista libatrix* PANZ. ap. LEHRER et LEHRER).

Iași : Boureni (MN 72), 1 ♂ 4.VII.1966, din *Euproctis chrysorrhoea* L. ; Deleni (MN 85/95), 1 ♂ 2 ♀♀ 14-20.VI.1966, din *Aporia crataegi* L. ; Verșeni (MN 71), 1 ♂ 4 ♀♀ 3-4.VII.1965, din *Euproctis chrysorrhoea* L.

Entomofag destul de cunoscut în județele Iași și Mehedinți (harta 13), fiind obținut anterior din *Thaumetopoea processionea* L. și *E. chrysorrhoea* L.

Familia SARCOPHAGIDAE

14. *Parasarcophaga aratrix* PANDELLÉ.

Iași : Deleni (MN 85/95), 2 ♂♂, din *Aporia crataegi* L.

Specie destul de răspîndită în R. S. România (harta 14), dar nu a fost obținută prin culturi.

15. *Parasarcophaga portschinskyi* ROHDEDNDORF.

Iași : Deleni (MN 85/95), 1 ♂, din *Aporia crataegi* L.

Și această specie este frecventă în țara noastră (harta 15), fiind obținută anterior din *Lymantria dispar* L.

BIBLIOGRAFIE

Herting B., 1960 : Biologie der westapaläarktischen Raupenfliegen. Dipt., Tachinidae. Hamburg, 188 p.

Lehrer A. Z., 1968 : Rev. Vervietoise Hist. Nat., 25, 1-7.

Lehrer A. Z., 1977 : Codul biocratografic al principalelor localități din R. S. România. Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 246 p.

Lehrer A. Z. et Lehrer Maria, 1968 : Travaux Mus. Hist. Nat. „Grigore Antipa", 9, 301-309.

Mesnil L., 1944—1974 : Flieg. palaearkt. Reg., Stuttgart, 1435 p.

Rohdendorf B. B., 1937 : Fauna SSSR, 19(1), 500 p.

Séguy E., 1941 : Encycl. Entom., Paris, A 21, 436 p.

Strobl G., 1897 : Verh. Mitteil. Siebenbürg. Ver. Naturwiss. Hermannstadt, 46, 11-48.

Șuster P. M., 1926—1927 : Ann. Sci. Univ. Jassy, 14, 525-535.

Șuster P. M., 1928—1929 : Ann. Ann. Sci. Univ. Jassy, 15, 248-271.

Șuster P. M., 1929 : Contributions à l'étude des Tachinaires en Roumanie. Iași, p. 57-249 (Teză de doctorat).

Șuster P. M., 1930—1931 : Ann. Sci. Univ. Jassy, 16, 585-600.

Șuster P. M., 1936 : Ann. Sci. Univ. Jassy, 22, 159-168 și 169-176.

Șuster P. M., 1939 : Verh. VII. Int. Kongr. Entom. 1938, 1, 413-431.

Șuster P. M., 1940 : Ann. Sci. Univ. Jassy, 26, 122-138.

Șuster P. M., 1943—1945 : Compt. Rend. sé. Acad. Sci. Roum., 7, 127-130.

Șuster P. M., 1946 : Acad. Roum., Bull. Soc. Sci., 28, 386-399.

Varvara M. D., 1972 : Insecte dăunătoare prunului din județul Iași și dușmanii lor naturali". Iași (Teză de doctorat).

Șuster, P. M., 1946—1947 : Compt. Rend. sé. Acad. Sci. Roum., 8, 114-115.

Șuster P. M., 1953 : Bul. Șt., Acad. R.P.R., Biol. Agron. Geol. Geograf., 5, 753-773

Thalhammer J., 1918 : Fauna Regni Hung., 5-76.

BIOLOGICAL AND AREOLOGICAL CONTRIBUTIONS REGARDING ENTOMOPHAGOUS DIPTERA FROM SOCIALIST REPUBLIC OF ROMANIA

Summary

The authors present 15 species of entomophagous Diptera of the families Tachinidae and Sarcophagidae, obtained through cultures of the plum-tree pests from the orchards of the north-east part of Romania.

On the original geographical data and those mentioned in the dipterous literature distribution maps are made of these entomophagous species in the *Universal Transverse Mercator* grid with quadrats of 100 × 100 km, in order of their integration in the project of the *European Invertebrate Survey.*

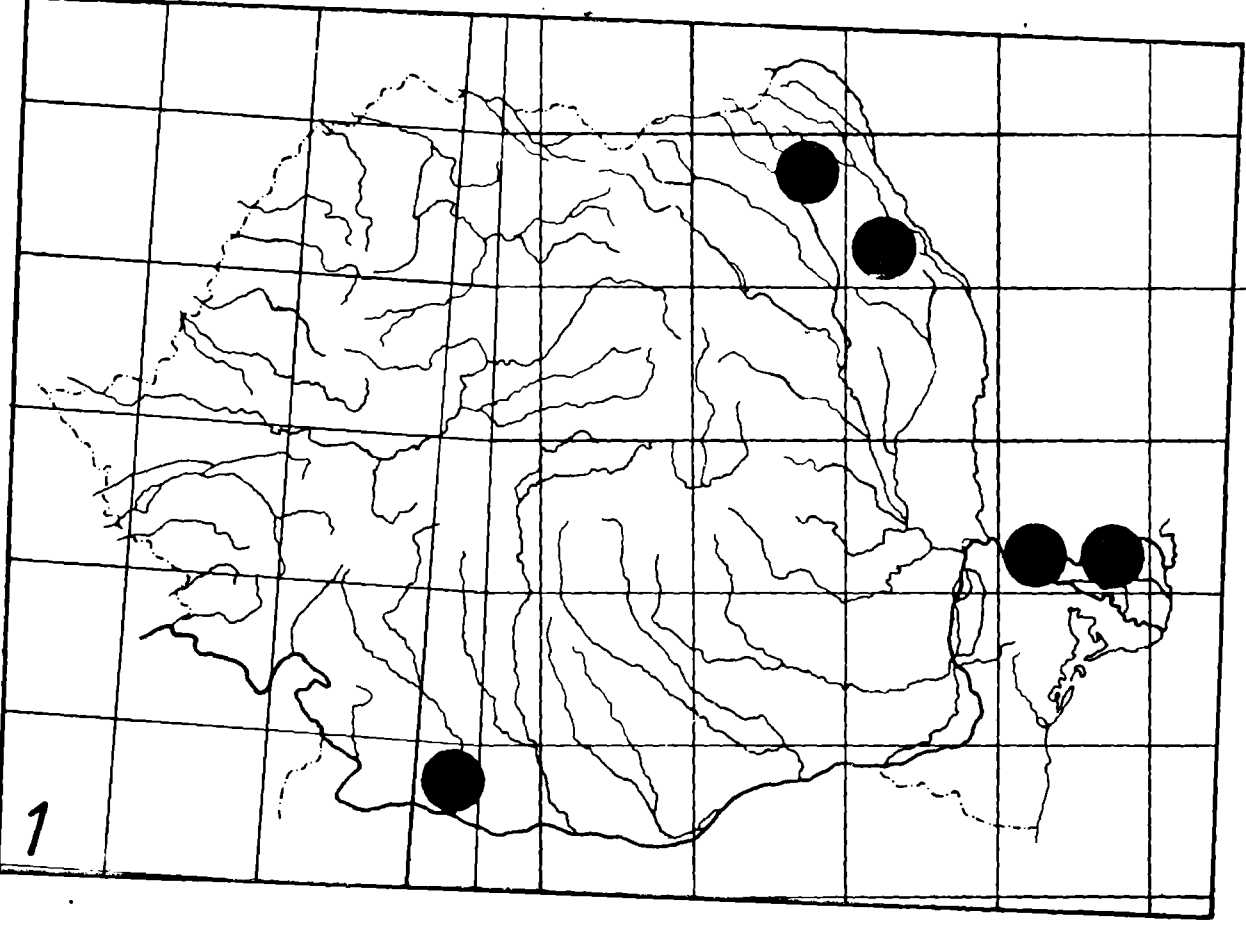
1

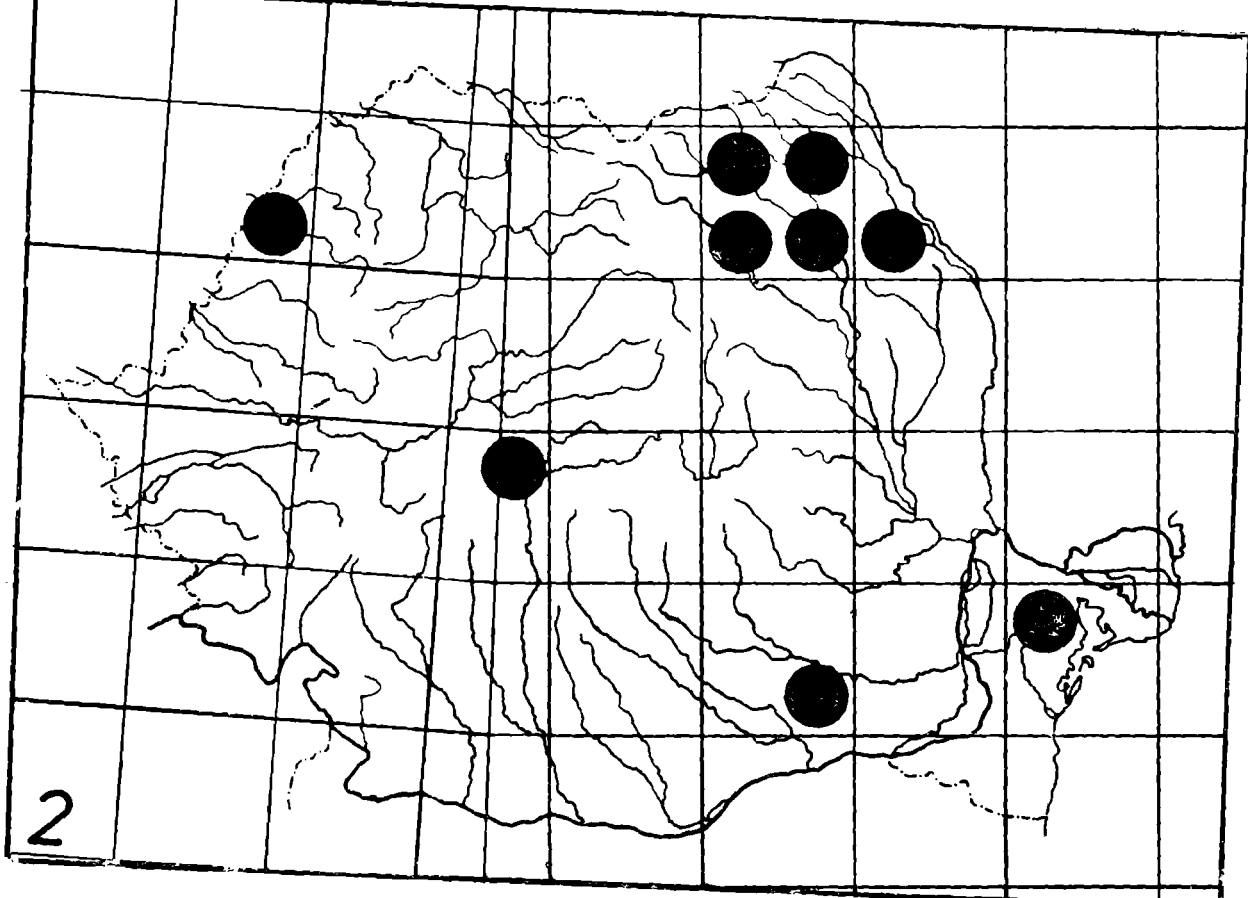
2

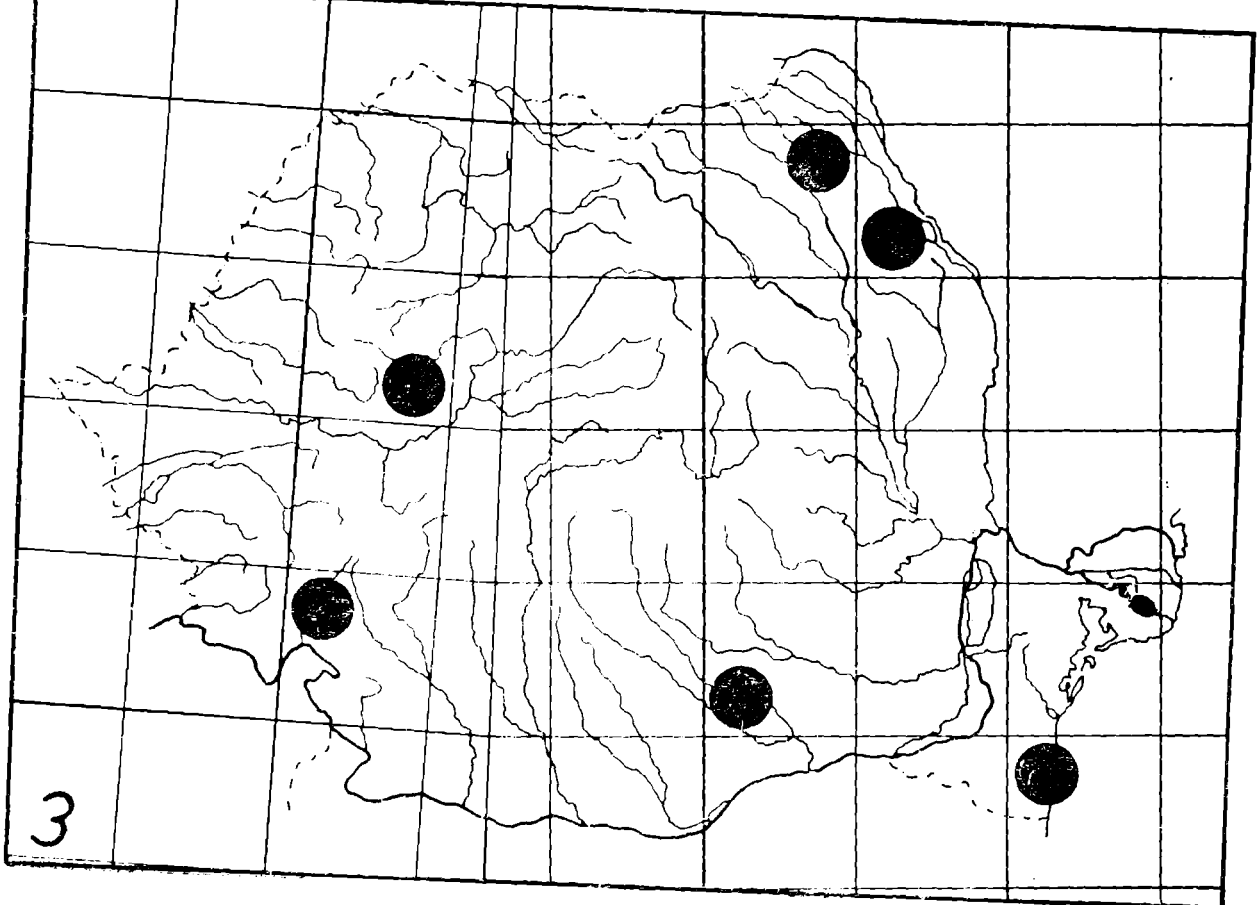
3

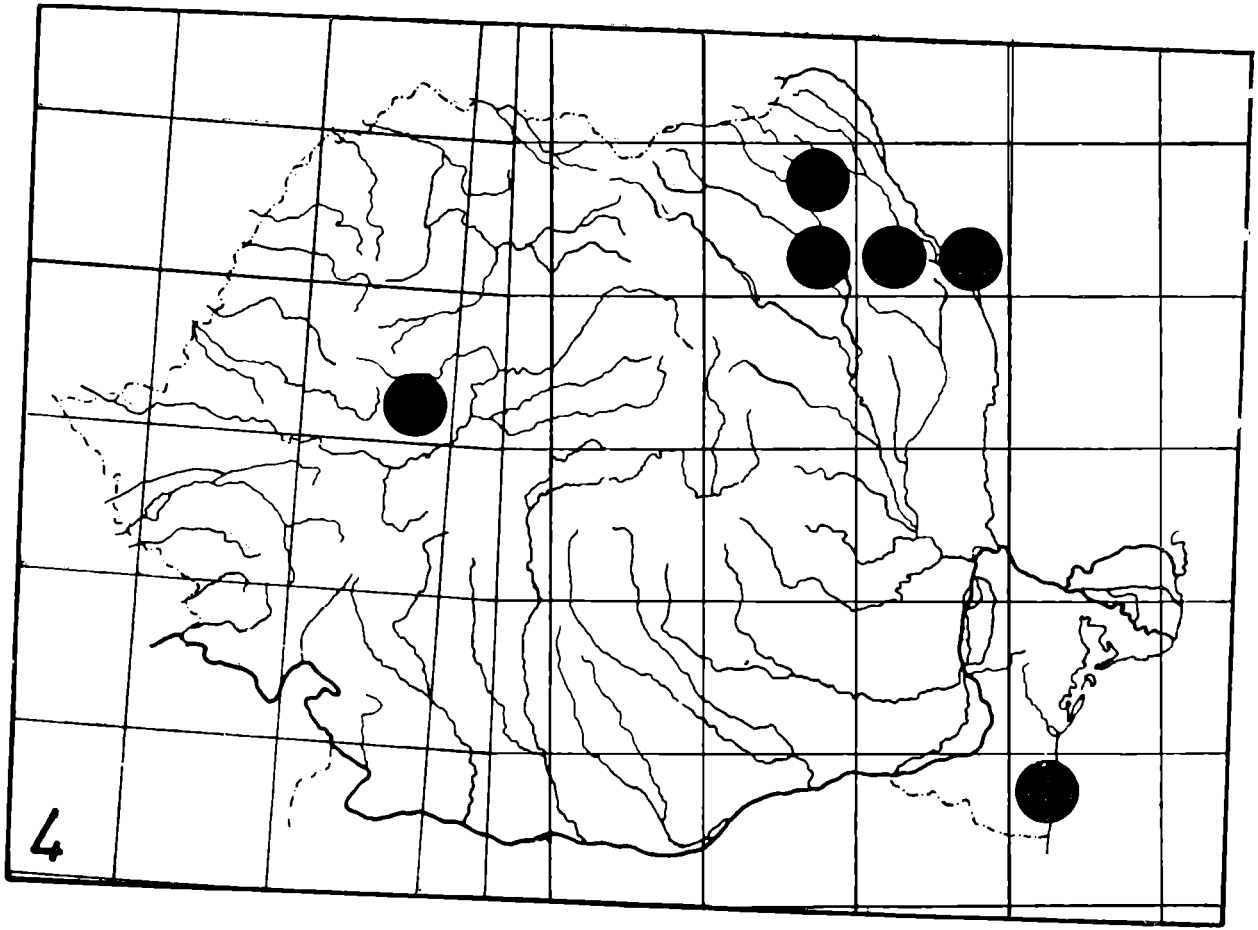
4

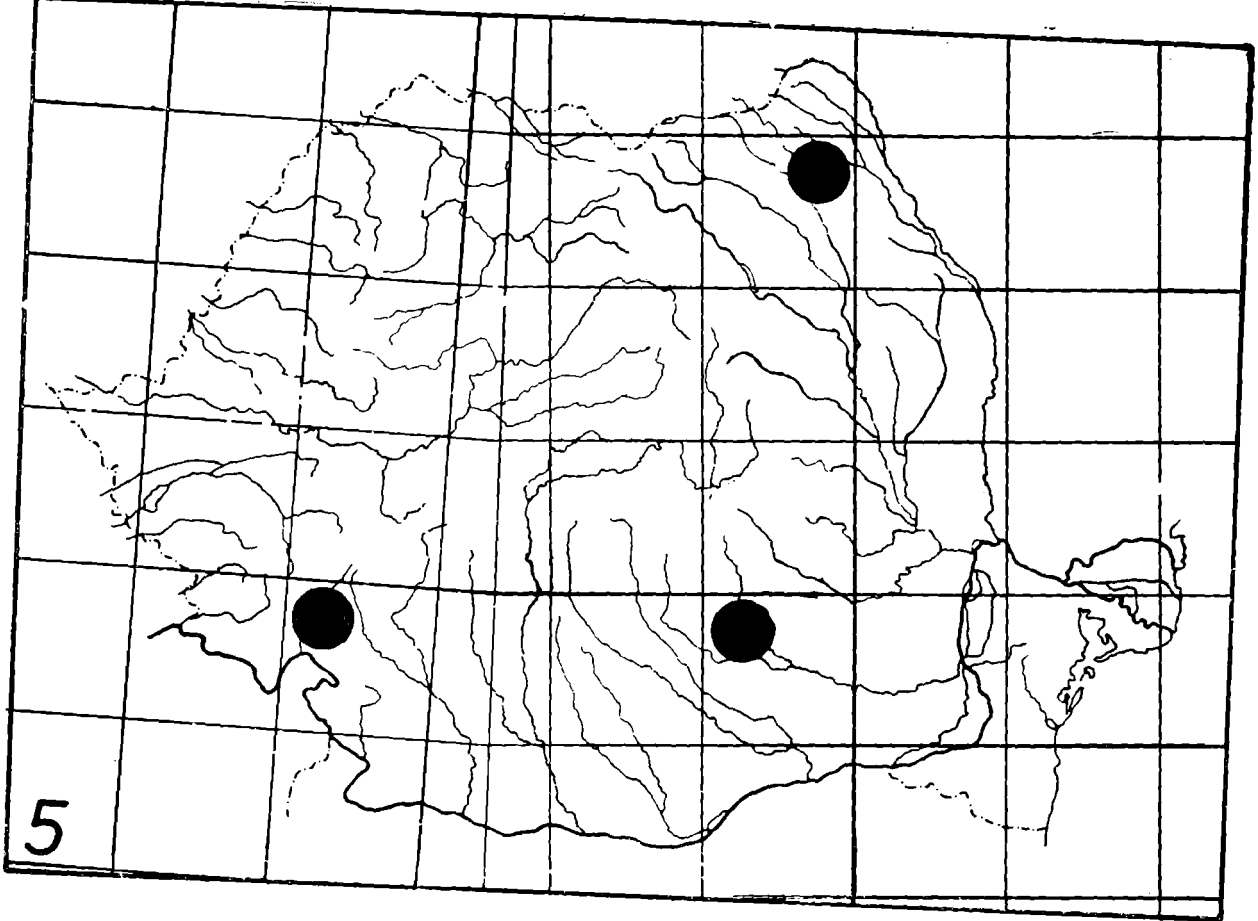
5

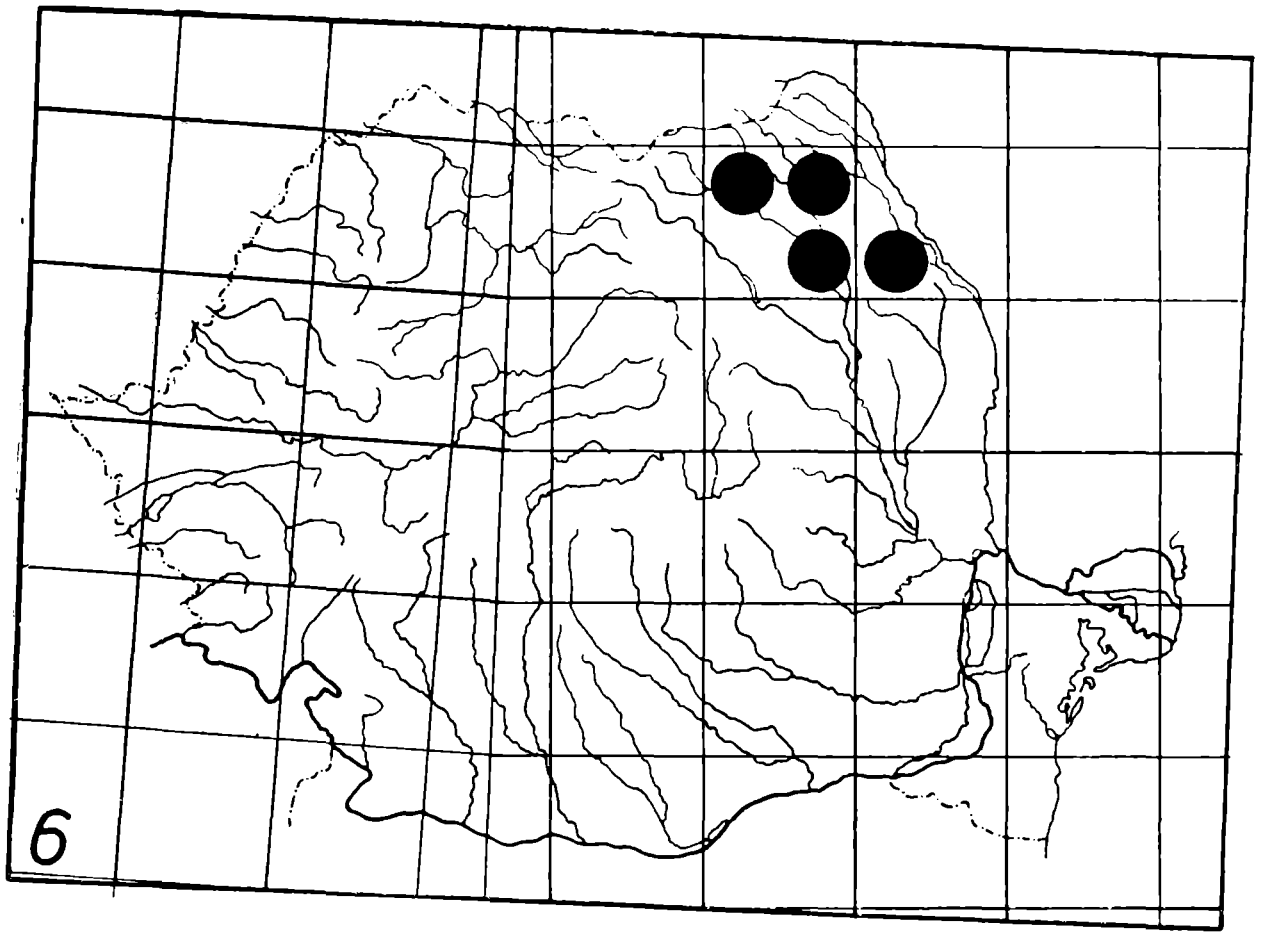
6

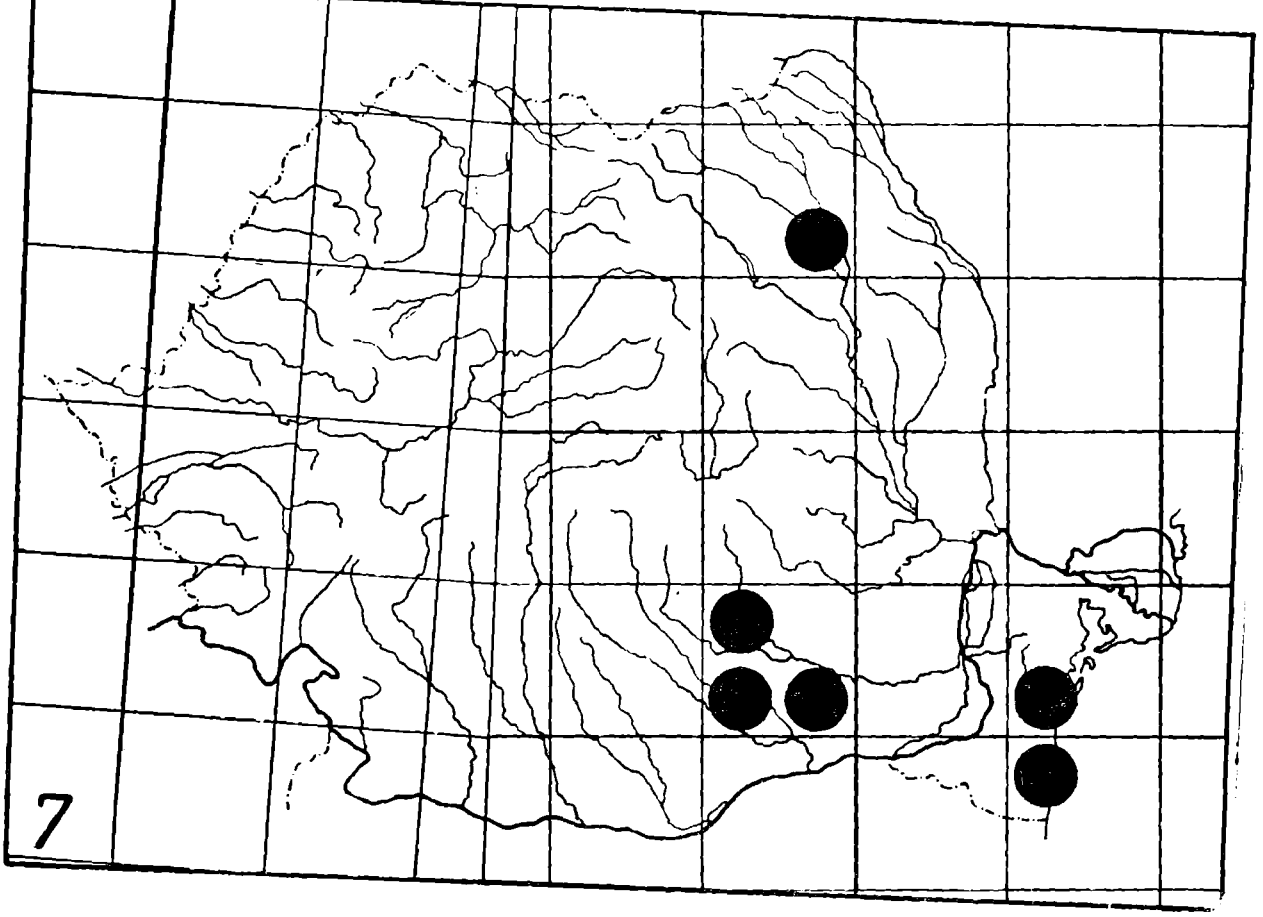
7

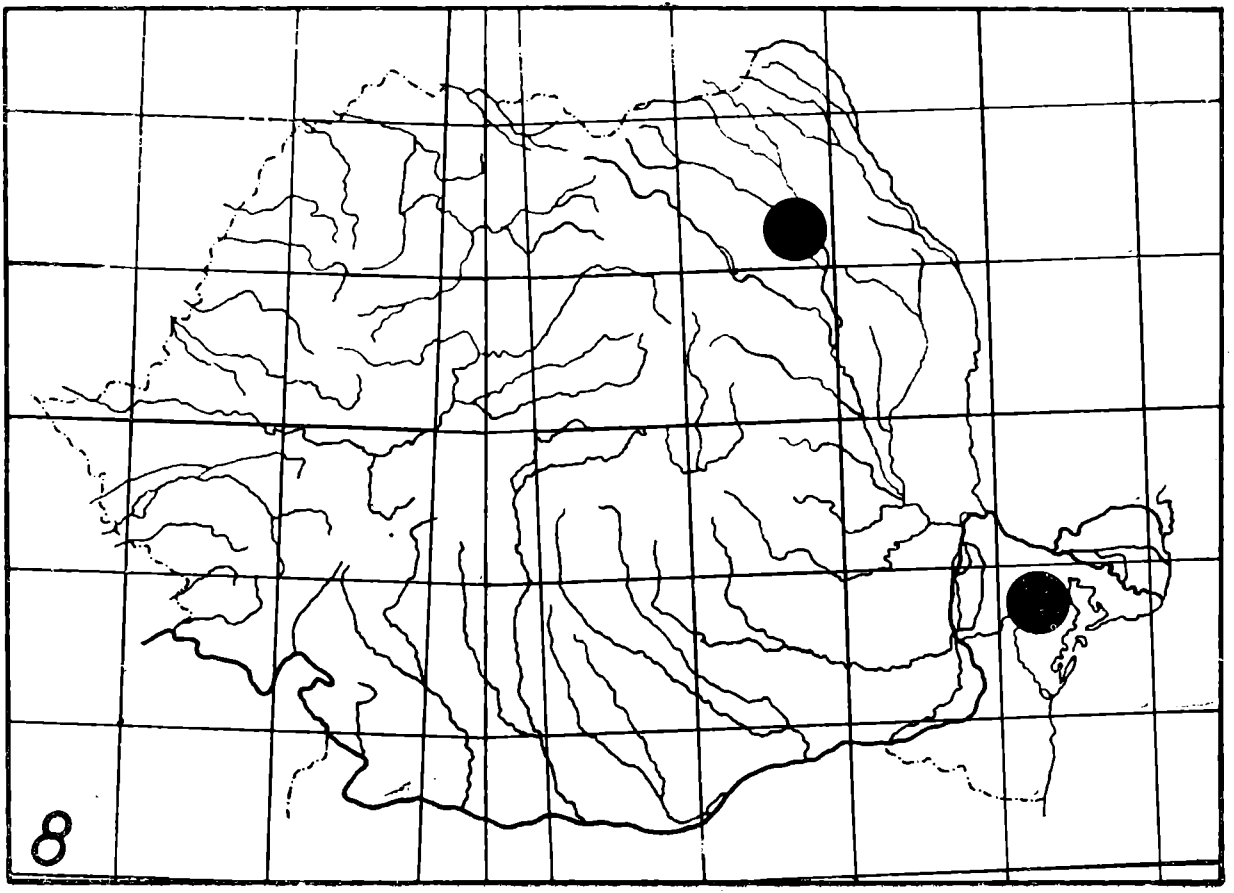
8

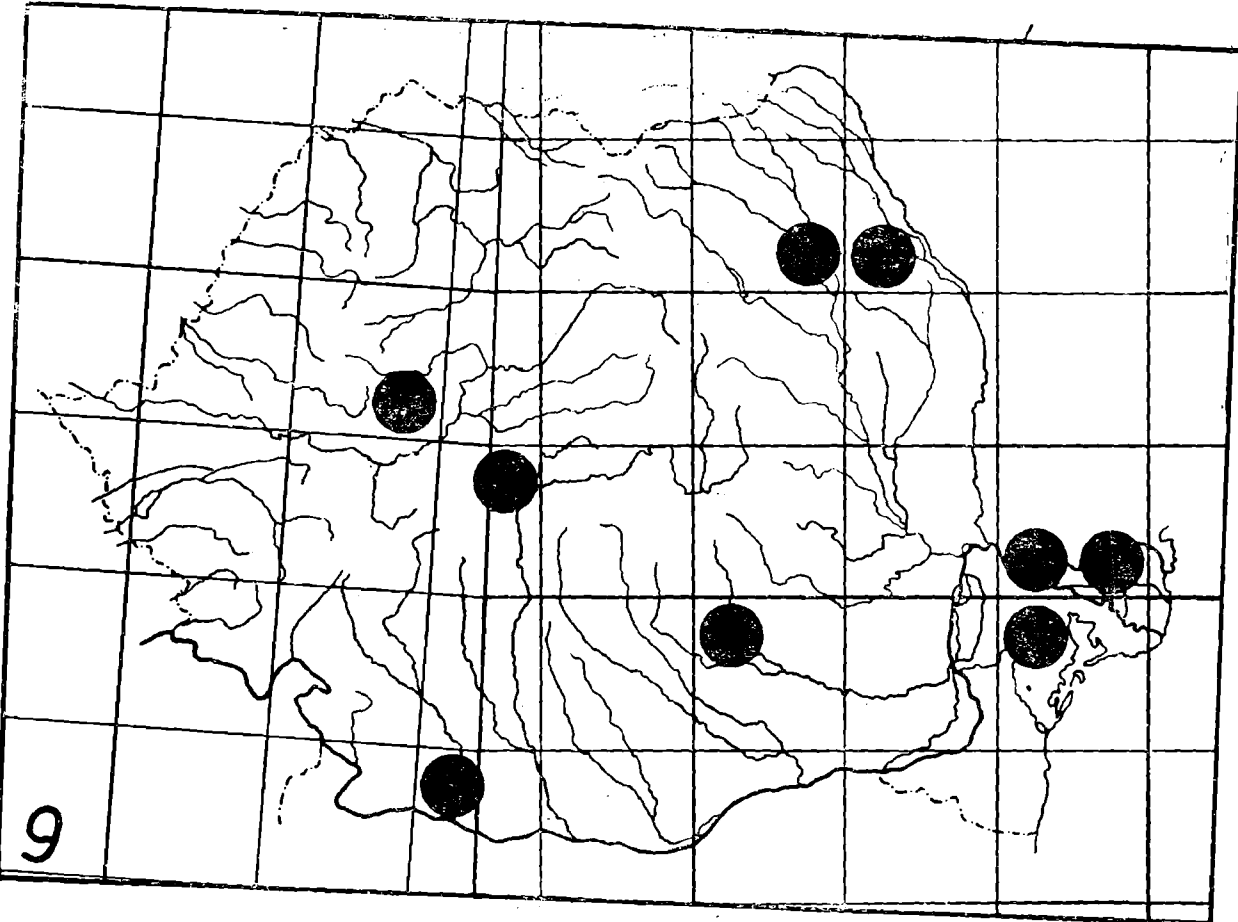
9

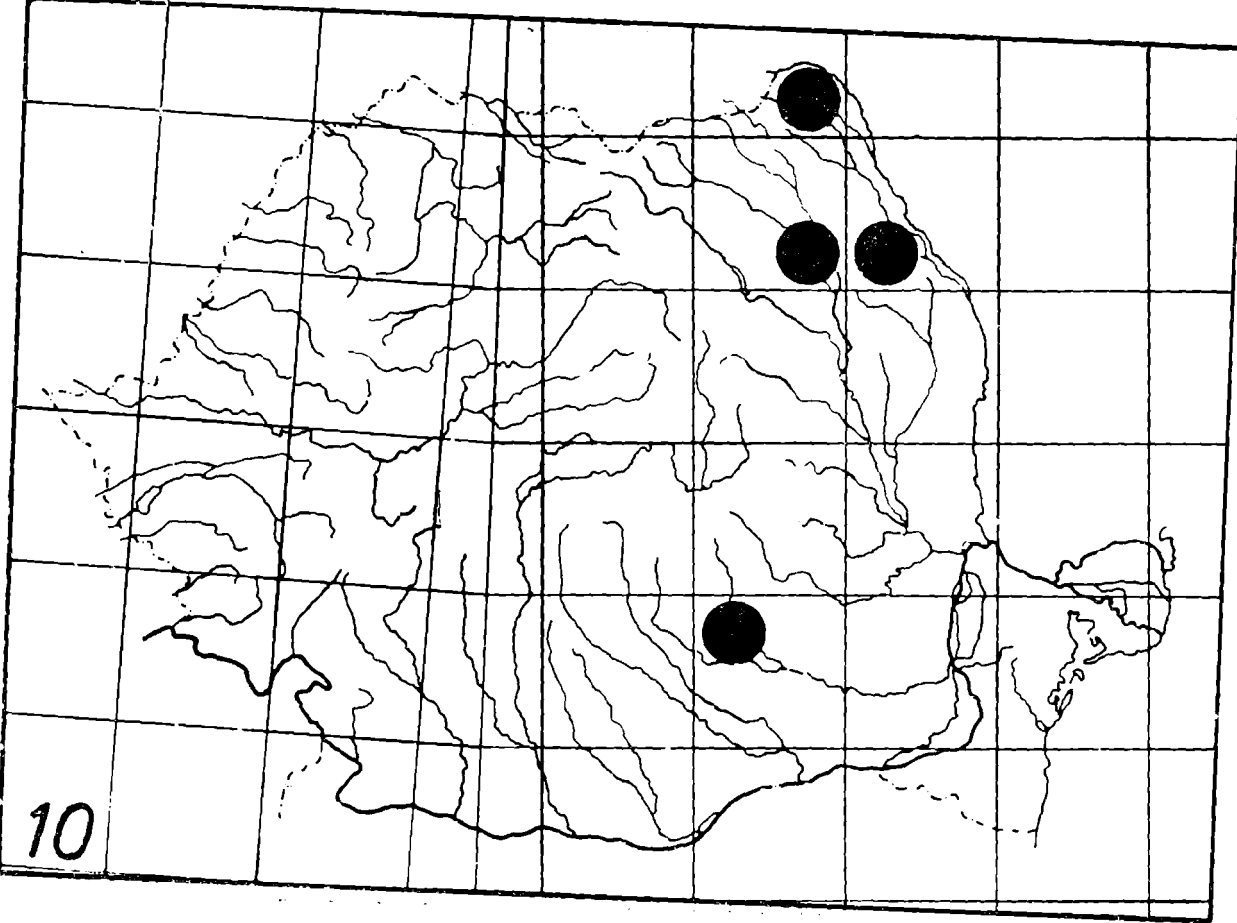
10

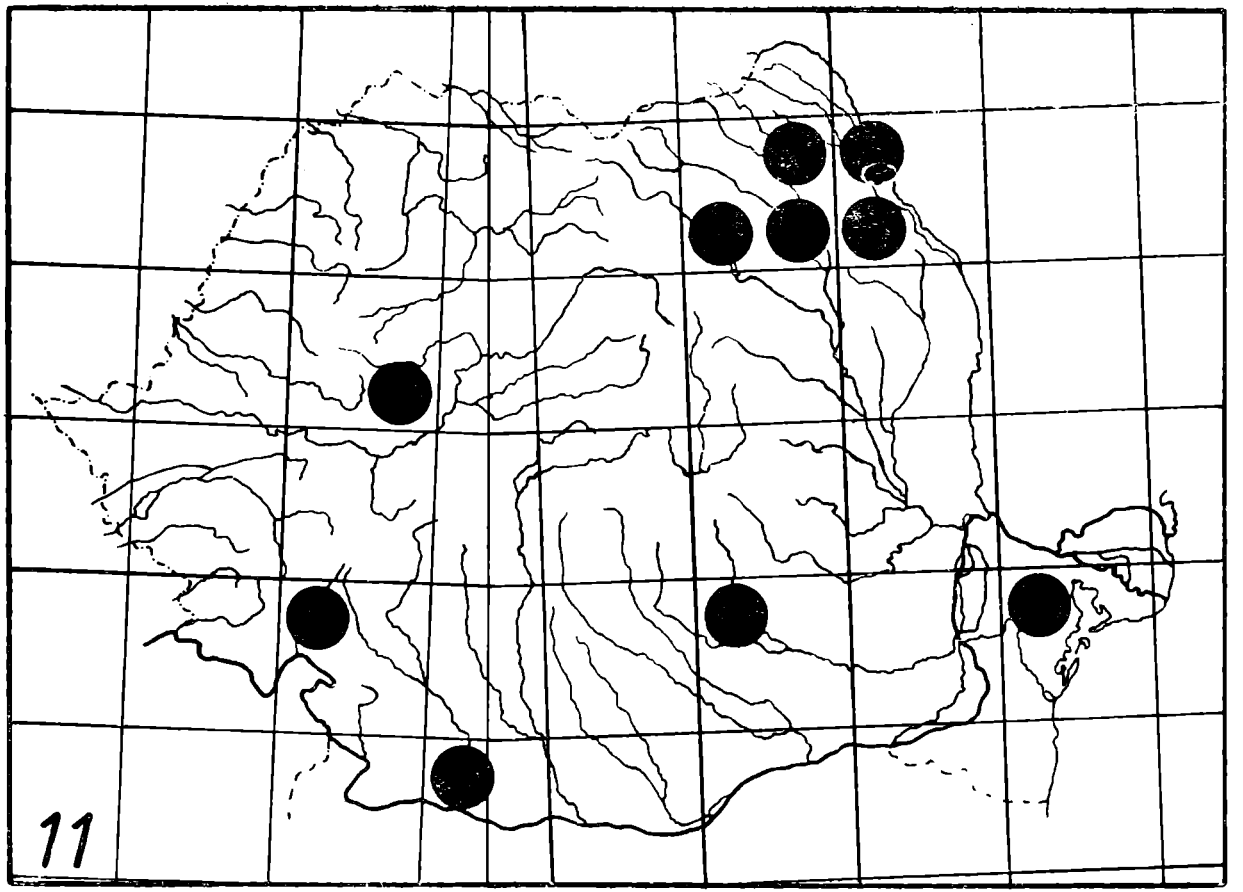
11

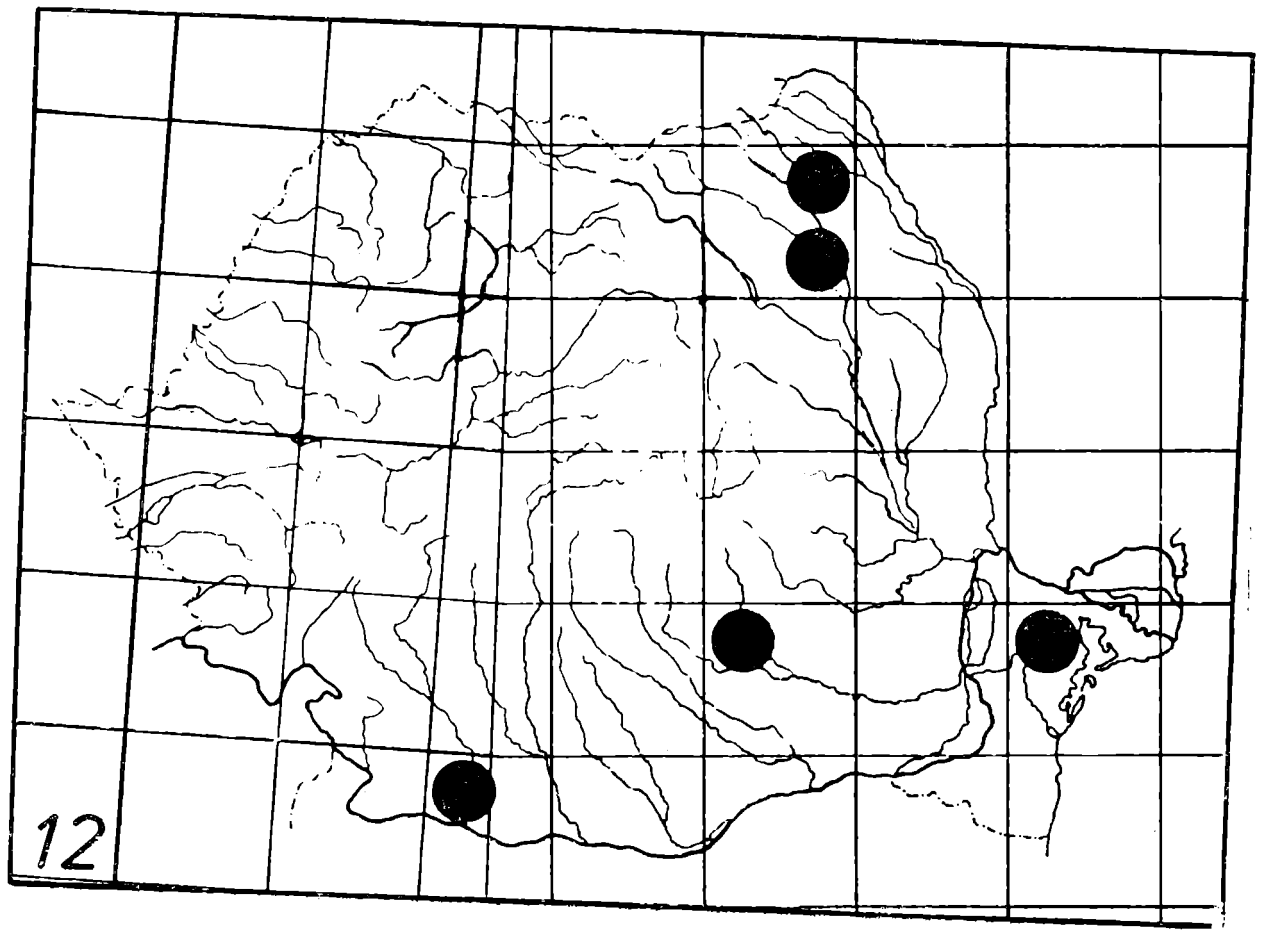
12

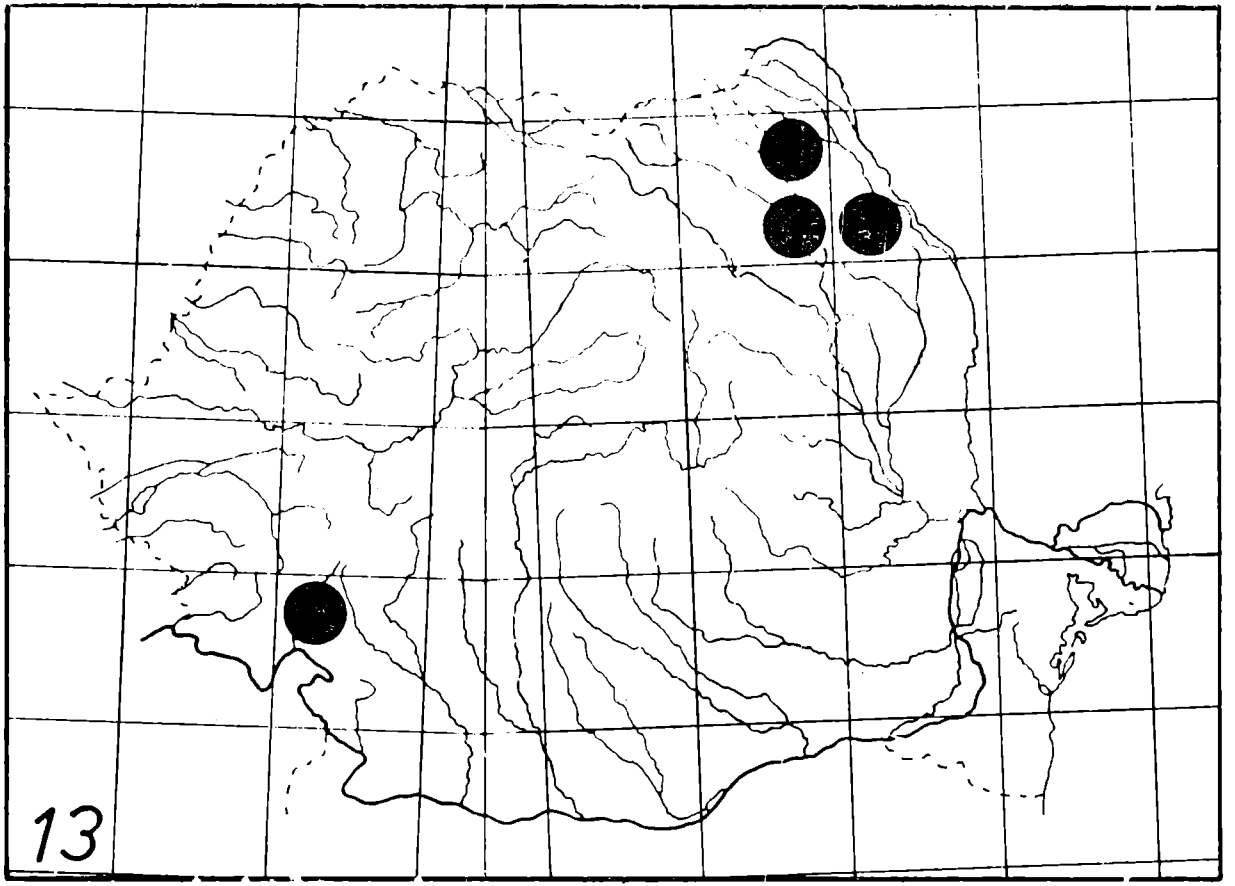
13

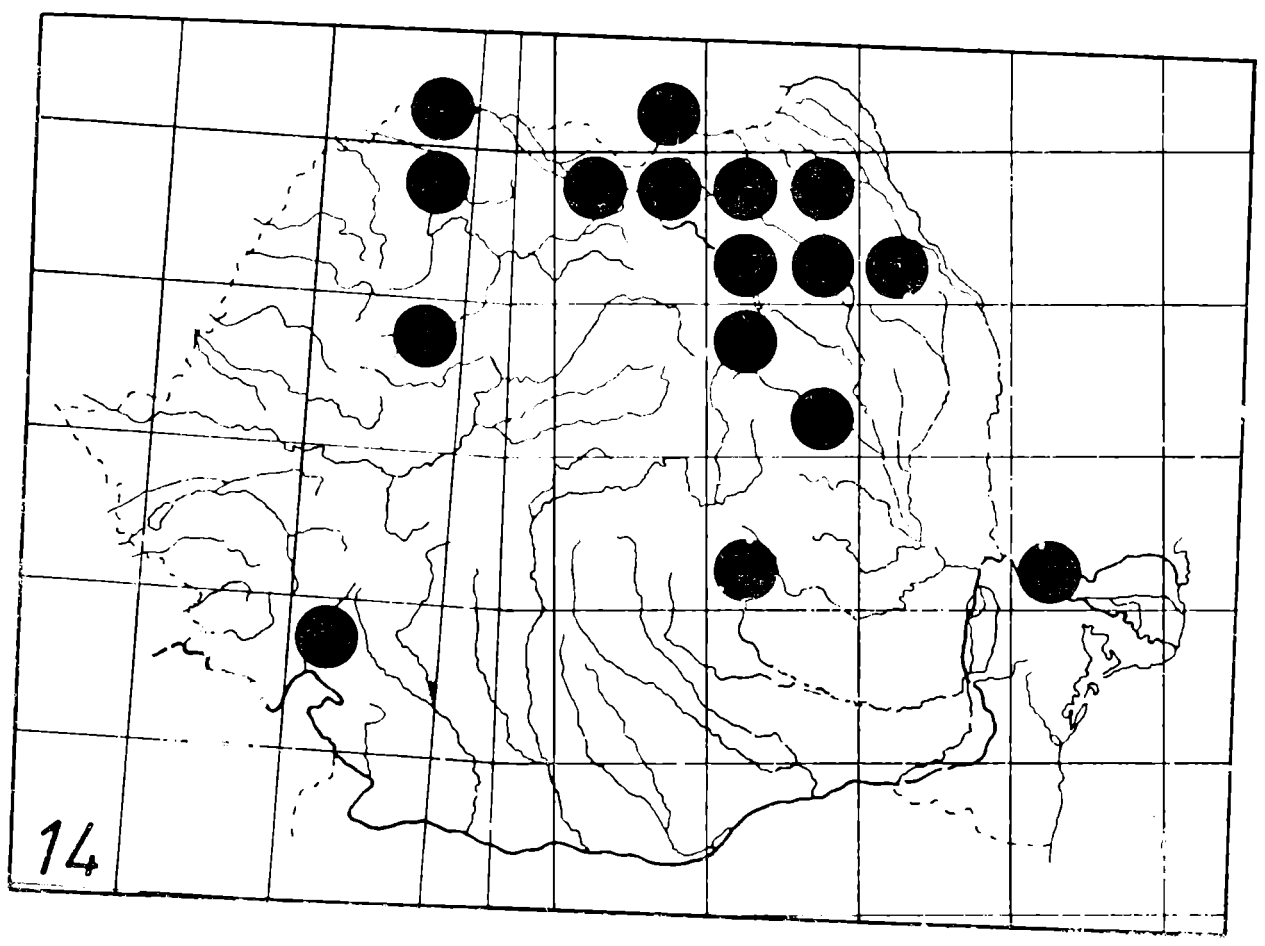
14

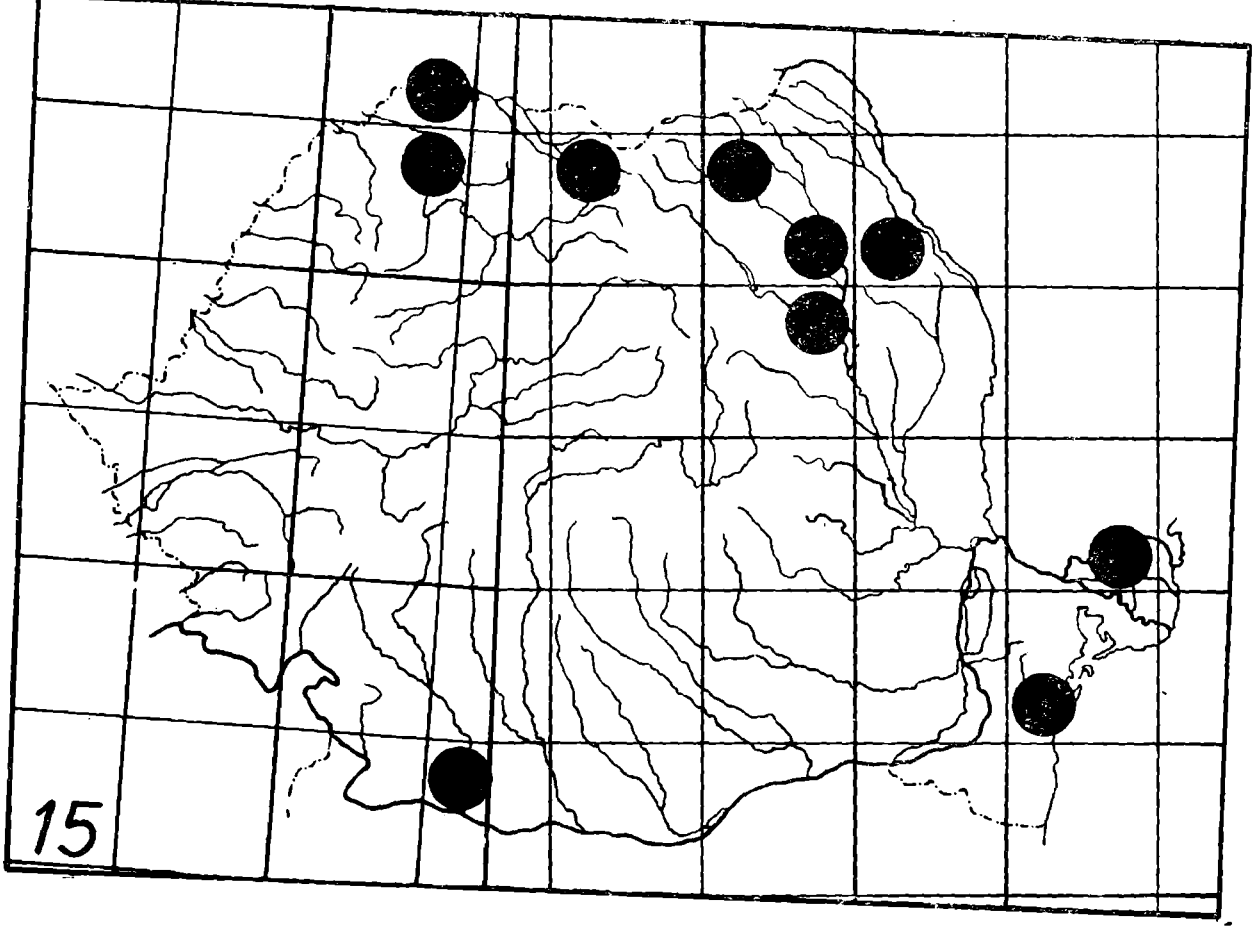
15

CARTOGRAFIEREA ORTHOPTERELOR *ENSIFERA* DIN NORDUL DOBROGEI

ANDY Z. LEHRER
și BELA KIS

Eforturile depuse de biogeografii contemporani pentru însușirea mijloacelor moderne și automate de înregistrare și prelucrare a datelor și releveelor staționale, în vederea creerii unei largi arealografii exacte interpretative și aplicative, au dat naștere importantelor proiecte biologice de mare anvergură din structura *International Union of Biological Sciences* (I.U.B.S.). Unul dintre ele este cel de *Cartografiere a Nevertebratelor europene* (din diviziunea : *Zoology — Invertebrate Survey*), inițiat în 1969 de către prof. dr. Jean LECLERCQ (Belgia și Sir John HEATH (Anglia), care și-a apropiat limbajul științific internațional de transcriere biogeografică în rețeaua cartografică rectangulară *Universal Transverse Mercator* (U.T.M.). Acesta este actualmente, poate, proiectul cel mai bine organizat și prolific pe plan continental. El a reușit, într-un timp record, să-și organizeze un comitet format din 38 membri (ce reprezintă 24 de țări europene, inclusiv țara noastră) și să elaboreze un număr impresionant de atlase sau lucrări arealografice naționale. Merită a fi menționate seria de „atlase provizorii" taxonomice asupra multor grupe de animale (Nematoda, Siphonaptera, Insecta : Formicidae Odonata, Trichoptera, Coleoptera Staphylinidae etc., Isopoda Oniscoidea, Pseudoscorpiones ș.a.) ale Insulelor Britanice ; seria belgiană a Insectelor, Miriapodelor, Lombricidelor, Rotiferelor ș.a. ; seria lucrărilor similare germane, olanedeze etc. R. S. România a debutat în C.N.E. în anul 1972, cu primul atlas care prezintă aria de răspîndire a tuturor celor 41 de specii autohtone de diptere Calliphoridae, fiind realizat pe baza unei hărți a României, prevăzută cu rețeaua U.T.M. și întocmită — pentru prima dată — de către unul din noi (A.Z.L.). După această publicație, considerată a fi și cea dintîi participare a țărilor socialiste la proiectul C.N.E. (LECLERCQ, 1975), au urmat numeroase sinteze biocartografice asupra grupelor Sarcophagoidea malacofage și lombricidofage (1973), Myrmeleonoidea (1978), Formicidae (1979), Odonata (1979), genul Bombus (1979) ș.a., sistemul de lucru și metodologia U.T.M. (v. LEHRER, 1977) fiind adoptate cu interes din ce în ce mai acut în diverse domenii de cercetare ca : botanica, genetica, epidemiologia umană și animală, parazitologia ,agricultura, silvicultura, patrimoniu cultural și biologic național etc. În U.R.S.S., primul atlas U.T.M. al insectelor din partea sa europeană a apărut abia în 1978 și conține doar 20 hărți arealo-

grafice (SCARLATO și GORODKOV, 1978). Rezultanta tuturor străduințelor cooperative, coordonate de promotorii C.N.E. susnumiți în cadrul *International Commission for Invertebrate Survey*, o reprezintă ceea ce poate fi concepută ca prima fasciculă din excepționalul „*Provisional Atlas of the Invertebrates of Europe. Maps 1-27*", imprimată în septembrie 1981 (HEATH & LECLERCQ, 1981).

Dar una din multiplele calități ale sistemului U.T.M. și anume, aceea de a fi un sitem „*gigogne*" (care permite integrarea „telescopică" și racordarea decupajelor kilometrice ale spațiului geograifc), favorizează recenzarea speciilor și analiza biogeografică a unor teritorii oricît de restrînse, mai bine studiate sau mai reprezentative. Din această cauză, în lucrarea prezentă ne-am concentrat atenția asupra acelei zone septentrionale a Dobrogei, care a format — dintotdeauna și, mai ales, în ultima vreme — un punct de imensă atracție științifică românească și internațională. Diversitatea formelor sale biologice, labilitatea vitală a patrimoniului natural în timp și spațiu, capacitatea de supraviețuire sau de adaptare a bioelementelor sale sînt mai mult decît simpla expresie a interacțiunii fenomenelor ecologice și sociale din țara noastră. Ele se justifică simultan și prin interferențele subtile sau agresive ale nenumăraților factori biotici sau abiotici continentali, care — prin modalități infinite — se însumează, se canalizează și se orientează, pe calea danubiană, către această parte dobrogeană. Diverșii constituenți poluanți imprevizibili, nocivi și nedegradabili, vehiculați în vasta rețea hidrografică europeană a Dunării, declanșează suite de perturbări bioecologice ireversibile de-a lungul traseului ei principal, influențînd continuu atît sectorul românesc al fluviului, cît mai cu seamă triunghiul deltaic terminal. Temporizate aici îndelung, ele devin sesizabile doar prin efectele dezintegratoare asupra faunei și florei din zonă ; iar la un anumit grad de acumulare, acestea își vor răsfrînge dezechilibrul ecologic în tot patrimoniul biologic al țării, rupînd succesiv verigi ale lanțului trofic și, implicit, provocînd grave urmări economice și existențiale, greu de prevăzut.

Pentru a surprinde complexitatea interrelațiilor dintre taxonii unei zone cu o asemenea înrîurire în teritoriul ciscarpatin al României, am apreciat că trebuie să inițiem biocartografierea regiunii cu grupul orthopterelor *Ensifera*, foarte bine studiat pînă acum. În general, ordinul Orthoptera a constituit obiectul cercetărilor intense ale multor entomologi și faniști din diferite provincii, începînd cu C. FUSS (1853, 1855, 1869), J. FRIVALDSZKY (1867), O. HERMAN (1871), S. MOCSARY (1873, 1876), S. BALINT (1889) ș.a. din Transilvania. Numărul speciilor atinge aproximativ cifra de 180, din care 88 aparțin subordinului *Ensifera*.

În nordul Dobrogei au fost identificați 39 taxoni, după cum urmează :

1. *Acheta domesticus* LINNAEUS (fig. 1)
2. *Bradyporus dasypus* ILLIGER (fig. 2)
3. *Callimenus macrogaster* LEFEBRE (fig. 5)
4. *Conocephalus discolor* THUNBERG (fig. 3)

5. *Conocephalus dorsalis* LATREILLE (fig. 4)
6. *Conocephalus hastatus* CHARPENTIER (fig. 4)
7. *Decticus albifrons* FABRICIUS (fig. 5)
8. *Decticus verrucivorus* LINNAEUS (fig. 6)
9. *Ephippiger ephippiger* FIEBIG (fig. 7)
10. *Gampsocleis glabra* HERBST (fig. 8)
11. *Gampsocleis schelkovnikovae* ADELUNG (fig. 9)
12. *Gryllotalpa gryllotalpa* LINNAEUS (fig. 11)
13. *Gryllus campestris* LINNAEUS (fig. 10)
14. *Homorocoryphus nitidulus* SCOPOLI (fig. 12)
15. *Isophya modesta* FRIVALDSZKY (fig. 13)
16. *Isophya rectipennis* BRUNNER (fig. 15)
17. *Isophya zubovskii* BEY-BIENKO (fig. 14)
18. *Leptophyes albovittata* KOLLAR (fig. 16)
19. *Melanogryllus desertus* PALLAS (fig. 17)
20. *Modicogryllus frontalis* FIEBER (fig. 11)
21. *Oecanthus pellucens* SCOPOLI (fig. 18)
22. *Onconotus servillei* FISCHER DE WALDHEIM (fig. 5)
23. *Phaneroptera falcata* PODA (fig. 16)
24. *Phaneroptera nana* FIEBER (fig. 19)
25. *Phaneroptera spinosa* BEY-BIENKO (fig. 16)
26. *Pholidoptera griseoaptera* DEGEER (fig. 20)
27. *Platycleis affinis* FIEBER (fig. 21)
28. *Platycleis grisea* FABRICIUS (fig. 22)
29. *Platycleis intermedia* SERVILLE (fig. 1)
30. *Platycleis nigrosignata* COSTA (fig. 23)
31. *Platycleis vittata* CHARPENTIER (fig. 24)
32. *Poecilimon brunneri* FRIVALDSZKY (fig. 9)
33. *Poecilimon fussi* BRUNNER (fig. 25)
34. *Pteronemobius concolor* WALKER (fig. 26)
35. *Rhacocleis germanica* HERRICH-SCHAEFFER (fig. 27)
36. *Saga pedo* PALLAS (fig. 28)
37. *Tartarogryllus burdigalensis* LATREILLE (fig. 20)
38. *Tettigonia caudata* CHARPENTIER (fig. 15)
39. *Tettigonia viridissima* LINNAEUS (fig. 29)

Este interesant de subliniat că speciile *Callimenus macrogaster*, *Gampsocleis schelkovnikovae*, *Phaneroptera spinosa* și *Platycleis nigrosignata* au fost găsite, în mod cert, numai din nordul Dobrogei ; în timp ce *Bradyporus dasypus*, *Decticus albifrons* și *Isophya rectipennis* sînt destul de rare în țara noastră, fiind întîlnite fie în toată Dobrogea, fie și în alte cîteva localități din Moldova sau Muntenia.

Cartografierea tuturor taxonilor menționați, care au fost verificați cu mare scrupulozitate de unul din noi (B.K.), s-a făcut conform metodologiei C.N.E. Zona nord-dobrogeană se încadrează, pe *harta internațională a lumii*, în 6 pătrate de 100 × 100 km ale rețelei U.T.M. ; NK, NL, PK, PL, QK, QL (v. fig. 5). În scopul unei localizări mai precise a stațiunilor de colectare și observație, s-a folosit rețeaua subdivizionară

U.T.M. cu ochiuri de 5 × 5 km, după codificarea lor prealabilă și anume :

NK 99. 1-2 — Turcoaia
NL 80. 3/81.4/90.1/91.2 — Măcin
NL 90. 3-4 — Greci
NL 91. 3-4/PL 01. 1-2 — Luncavița
PK 05.4 — Casimcea
PK 08.3 — Mircea Vodă
PK 17.4 — Ciucurova
PK 18. 1-3 — Horia
PK 26.3 — Slava Rusă
PK 35.2 — Baia
PK 37. 2-4 — Babadac
PK 47.2 — Enisala
PK 68.3/69.4/78.1/79.2 — Murighiol
PK 69. 1-2-4 — Mahmudia
PK 89.4 — Caraorman
PK 98. 2-3-4 — Grindul Ivancea
PL 00.1 — Cetățuia
PL 10.1 — Mtirea Cocoș
PL 10. 3-4 — Niculițer
PL 40. 1-2 — Tulcea
PL 80. 2-3-4/90.2 — Crișan
PL 91.3/92.4 — Pădurea Letea
PL 93.4 — Periprava
QL 00. 2-4/10.2 — Sulina

Transcrise pe hartă (fig. 30), se obține imaginea teritoriului studiat și, în funcție de procentul stațiunilor fiecărei specii, se poate aprecia gradul de frecvență sau de raritate al acestora în zona cercetată.

În Europa, arealografia Orthopterelor nu este reprezentaaă decît prin 26 hărți preliminare ale lui M. J. SKELTON (1974) și atlasul lui E. C. M HAES (1979) cu numai 29 hărți de distribuție, toate referitoare la Insulele Britaniei. Datorită acestui fapt, lucrarea noastră capătă o anumită prioritate pe plan continental.

BIBLIOGRAFIE *

Haes E.C.M., 1979, *Orthoptera (Grasshoppers & Crickets),* Provisional Atlas of the Insecte of the British Isles, Part 6, 29 maps, 2nd Edition.

Heath J. & Leclercq J. (Ed.), 1981, *Provisional Atlas of the Invertebrates of Europe. Maps 1-27.* Intern. Comm. f. Invert. Survey, E.I.S., Abbots Ripton & Gembloux.

Leclercq J., 1975, *La cartographie des Invert brés Européens : L'apport de la Belgique et de Gembloux.* Ann. Soc. Roy. Zool. Belg., t. 105, fasc. 1-2, p. 87-109.

Leclercq J., 1979, *Tous ces atlas, toutes ces cartes c'est pour quoi faire ?*, Notes faun. de Gembloux, nr. 2, Fac. Sci. Agron. Etat, Gembloux (Belgique), 22 p.

Leclercq J., Verstraeten C., 1979, *Réalisations et perspectives de la cartographie des invertébrés en Belgique et en Europe.* Boll., Zool., vol. 46, nr. 4, p. 261-278.

Lehrer A. Z., 1972, *Diptera Calliphoridae de la R. S. de Roumanie. Cartes 1 à 43,* Atlas Provisoires Hors-Séries, C.B.C.I.E., Fac. Sci. Agron. Etat, Gembloux (Belgique).

Lehrer A. Z., 1977, *Codul biocartografic al principalelor localităţi din R. S. România,* Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 246 p.

Lehrer A. Z., 1978, *Contribuţii la biogeografia Dobrogei,* „Peuce", t. V, ser. geol.-geograf, p. 143-151.

Lehrer A. Z., 1979, *Indici de apreciere a patrimoniului biologic judeţean obţinuţi prin metode moderne de cartografiere,* R.M.M., Muzee, an XVI, nr. 3, p. 31-37.

Scarlato O. A., Gorodkov K. B., 1978, *(Provisional Atlas of the Insects of the European Part of U.S.S.R.).* Hărţile 1-20, Leningrad, „Nauka" (în l. rusă).

Skelton M. J., 1974, *Orthoptera, Dictyoptera and Odonata. Preliminary Distribution Maps,* B. R. C., 4 p + 69 hărţi.

CARTOGRAPHIE DES ORTHOPTÈRES *ENSIFERA* DU NORD DE LA DOBROUDJA

Résumé

Les auteurs font, pour la première fois en Roumanie, la cartographie des 39 espèces d'*Ensifera* (fig. 1-30) de la partie septentrionale de la Bobroudja, dans le réseau *Universal Transverse Mercator* (U. T. M.) é carrés de 5 × 5 km. Leur travail représente, en même temps, la première contribution continentale pour le projet international de la *Cartographie des Invertébrés Européens* (promoteurs : Prof. dr. Jean Leclercq et Sir John Heath).

* Imensa literatură cu privire la faunistica Orthopterelor din ţara noastră, precum şi aceea referitoare la cartografierea modernă U.T.M. ar ocupa foarte mult spaţiu. De aceea ne-am limitat la titlurile de mai sus.

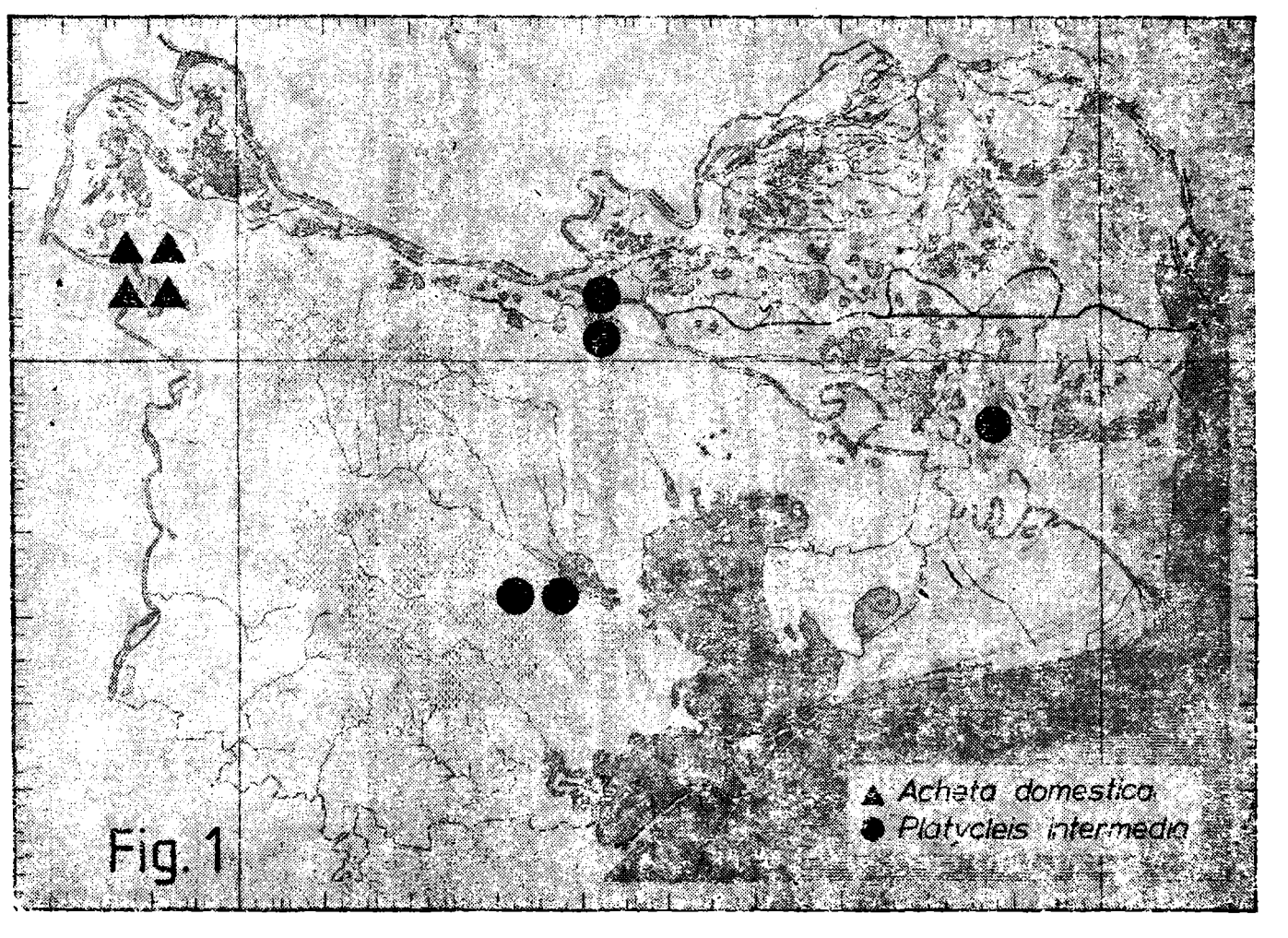

Fig. 1

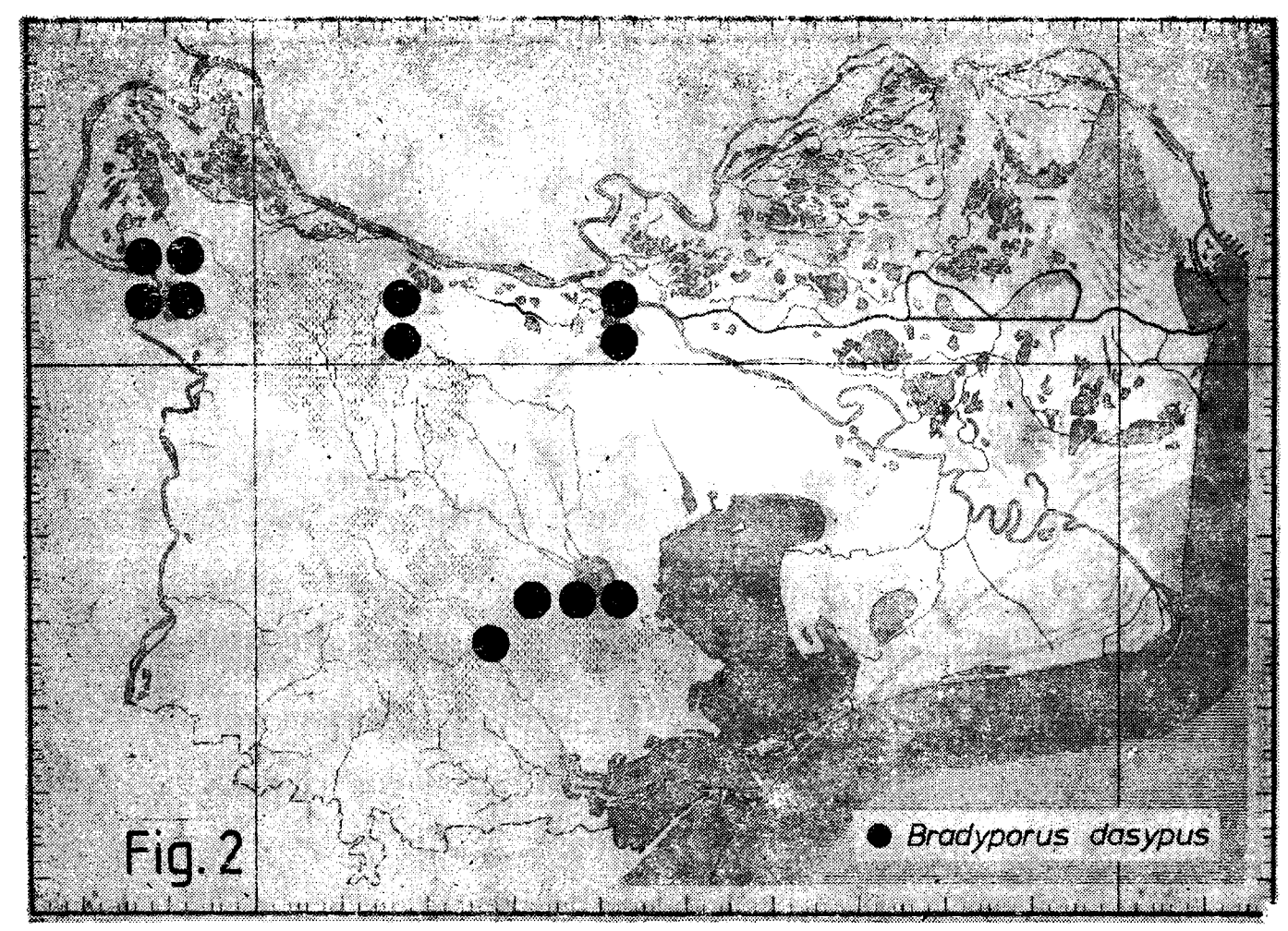

Fig. 2

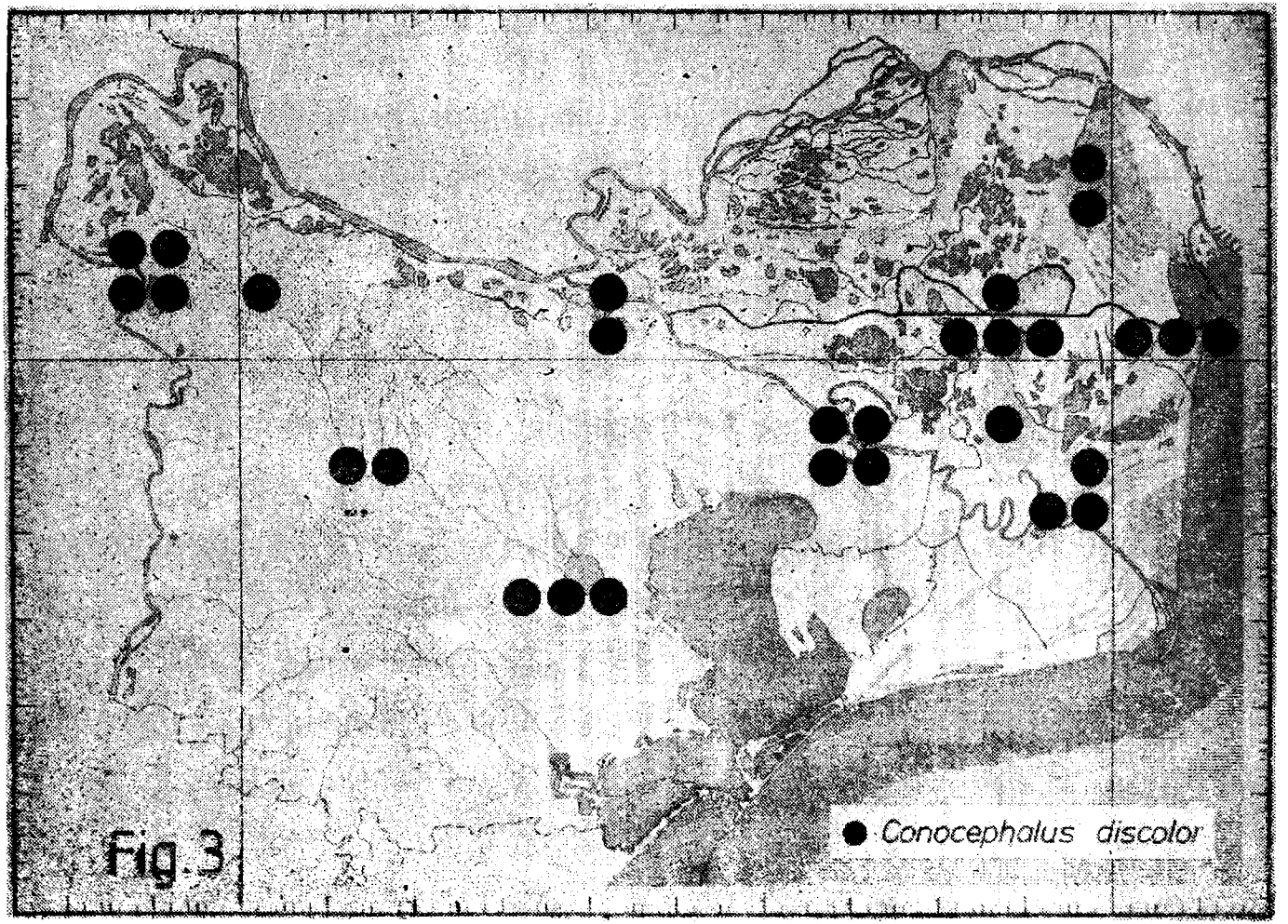

Fig. 3

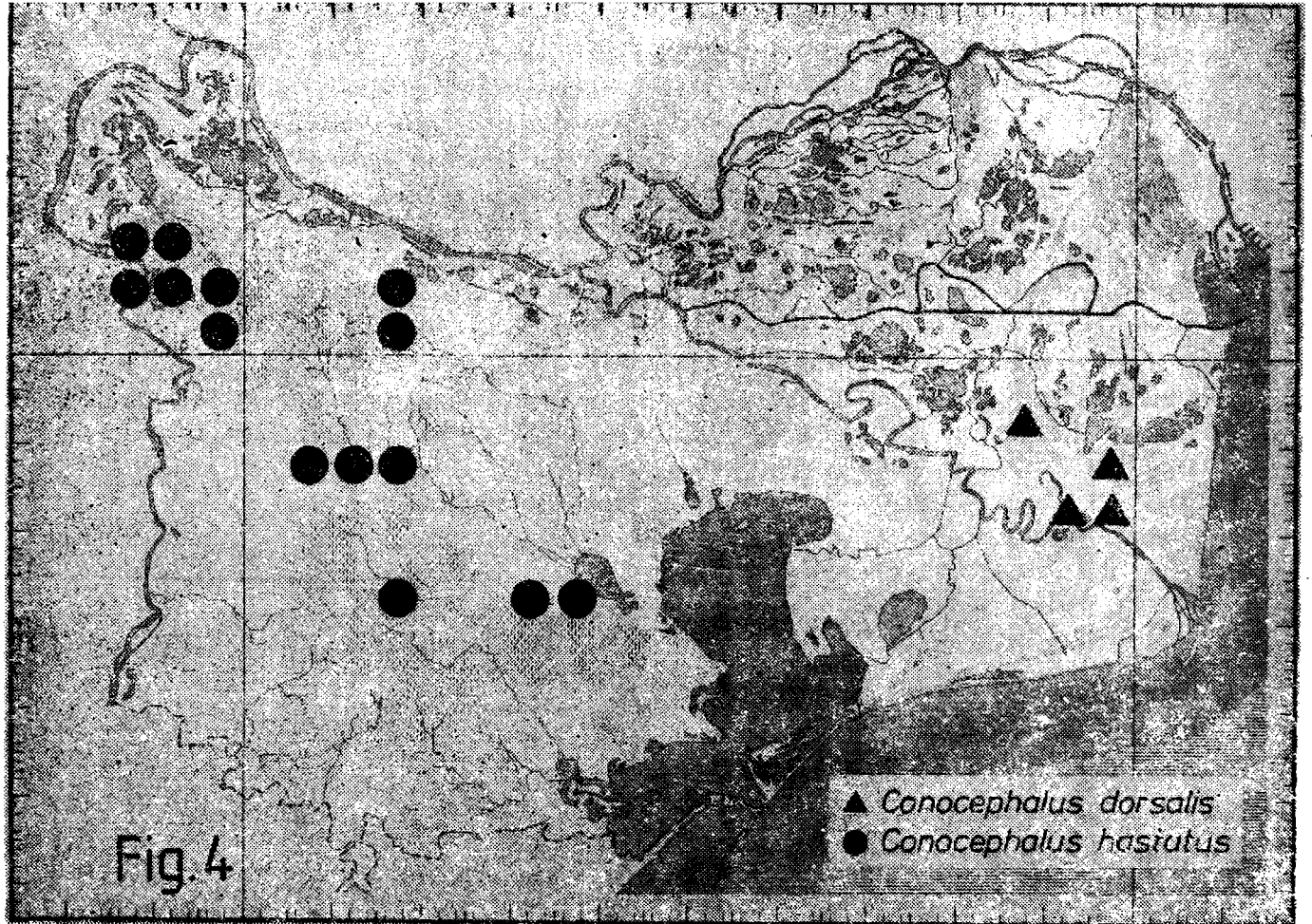

Fig. 4

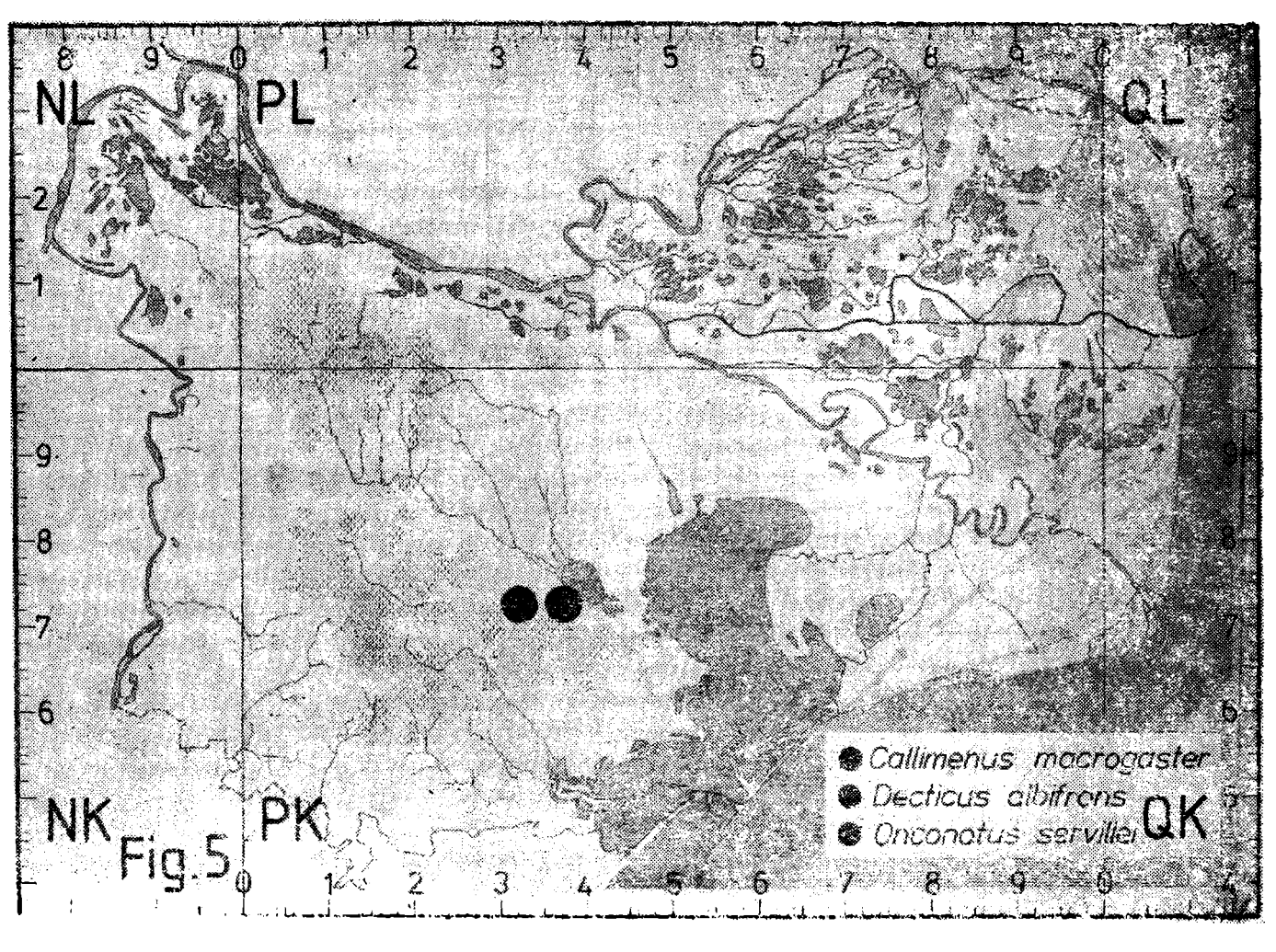
NL
PL
QL
NK
PK
QK
Callimenus macrogaster
Decticus albifrons
Onconotus servillei

Fig. 5

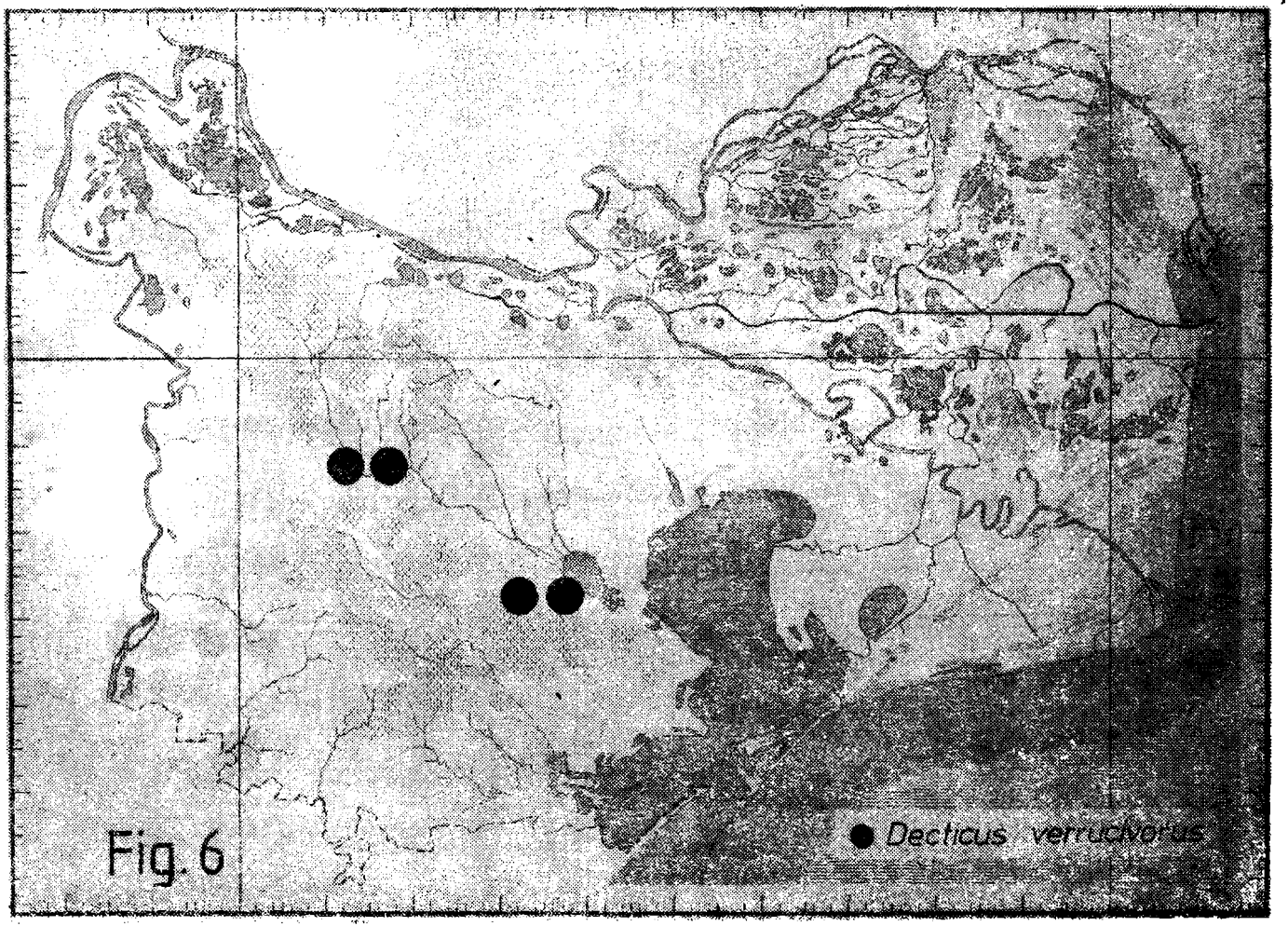

Fig. 6

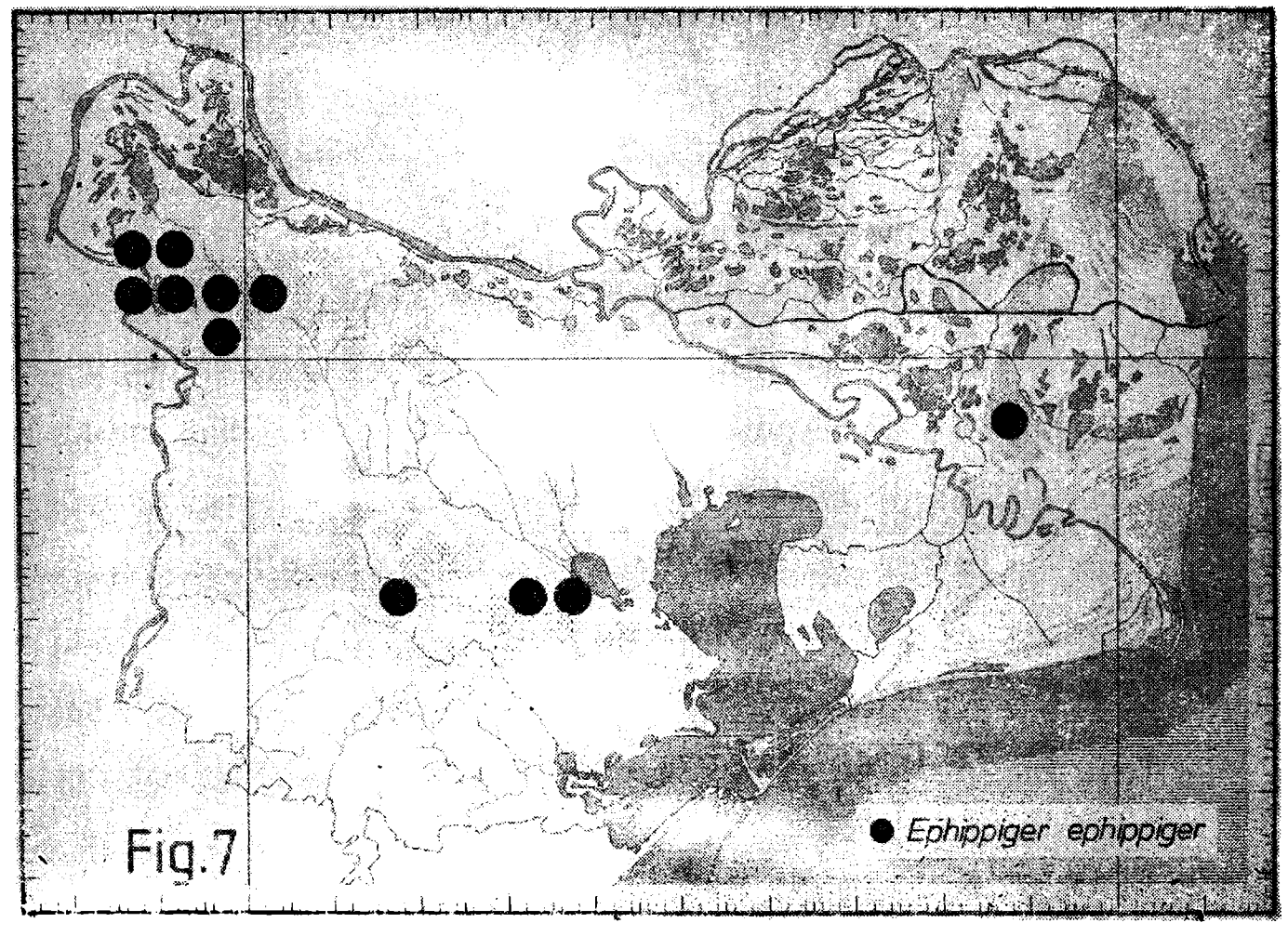

Fig.7

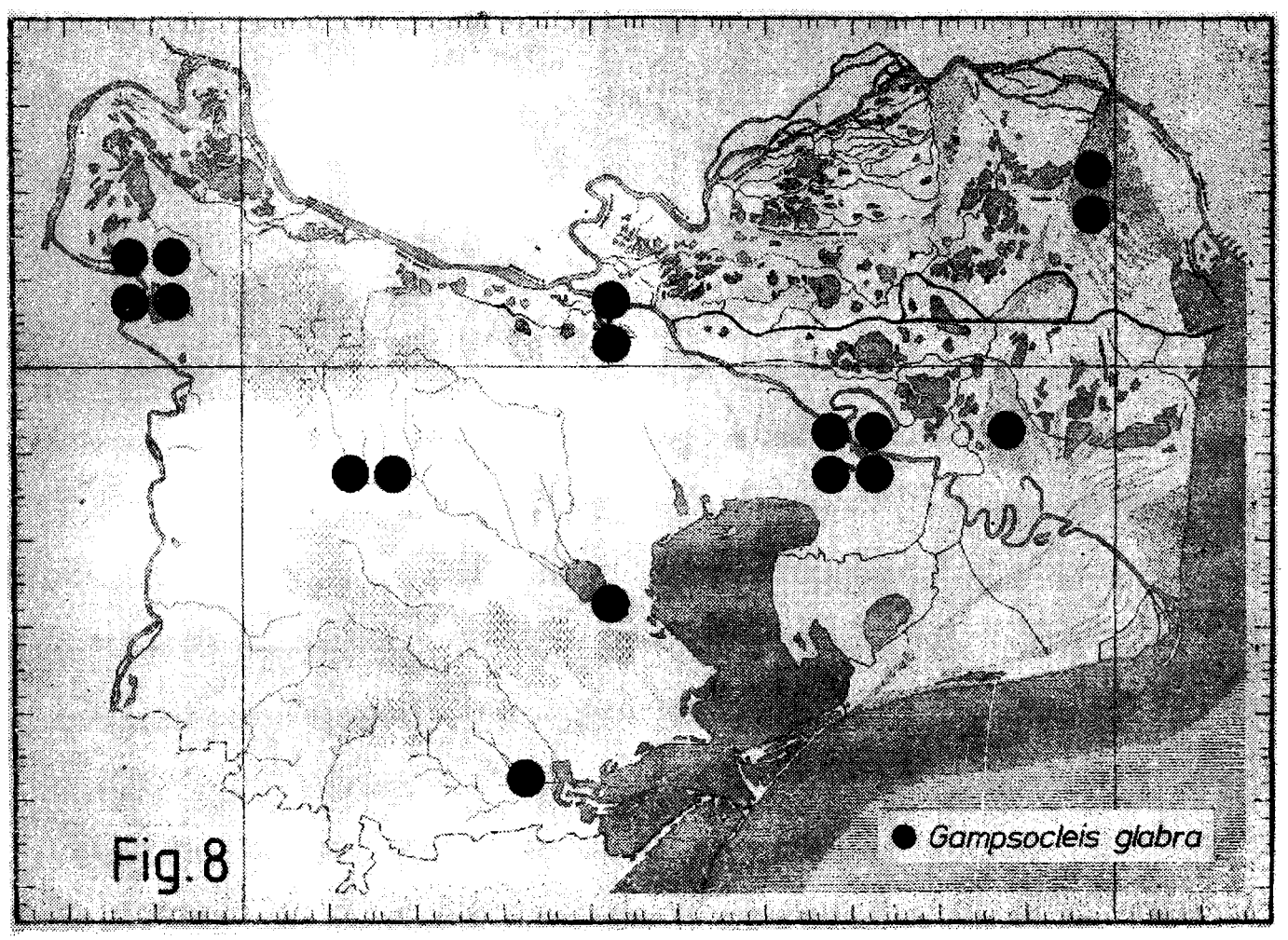

Fig. 8

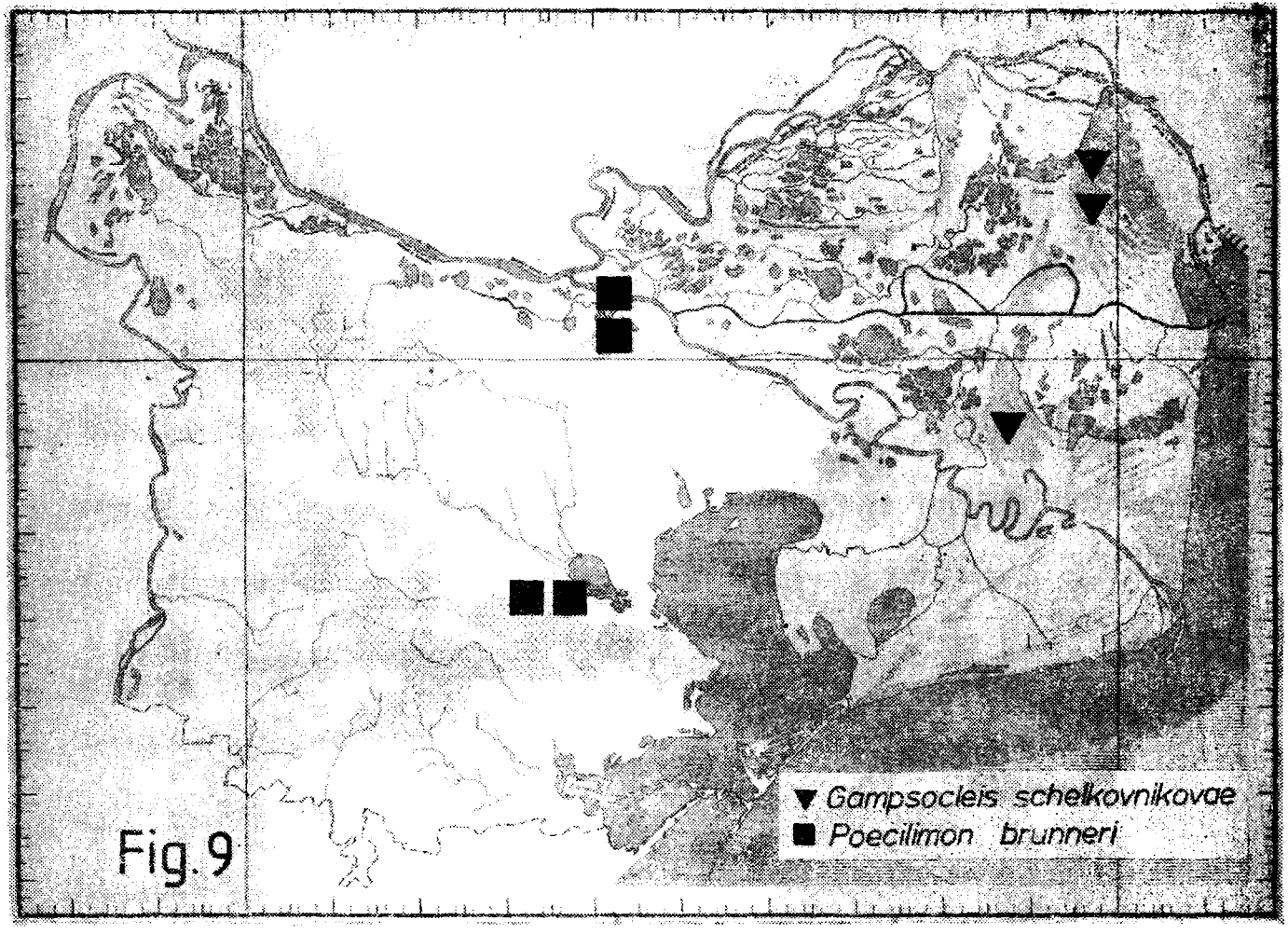

Fig. 9

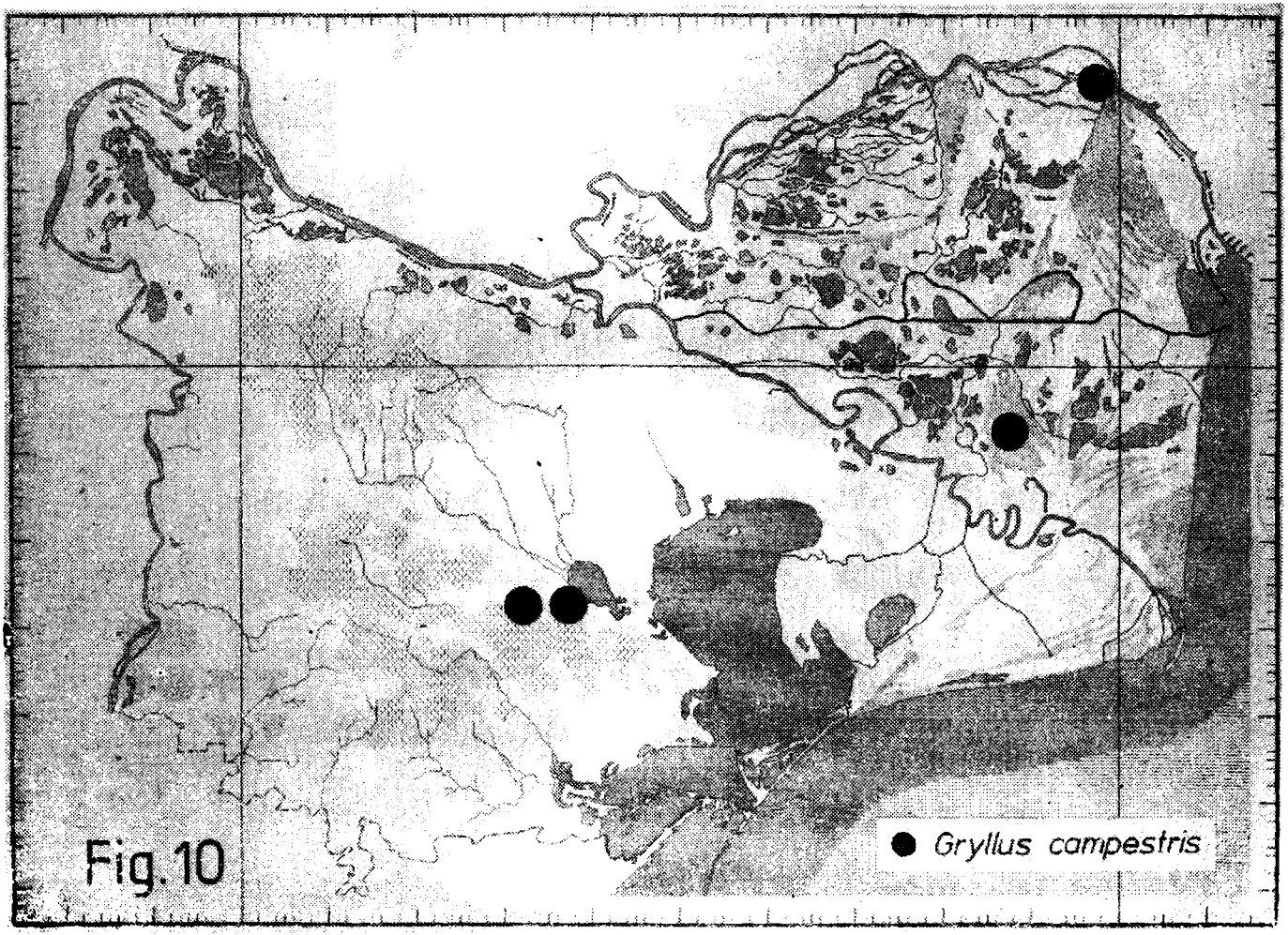

Fig. 10

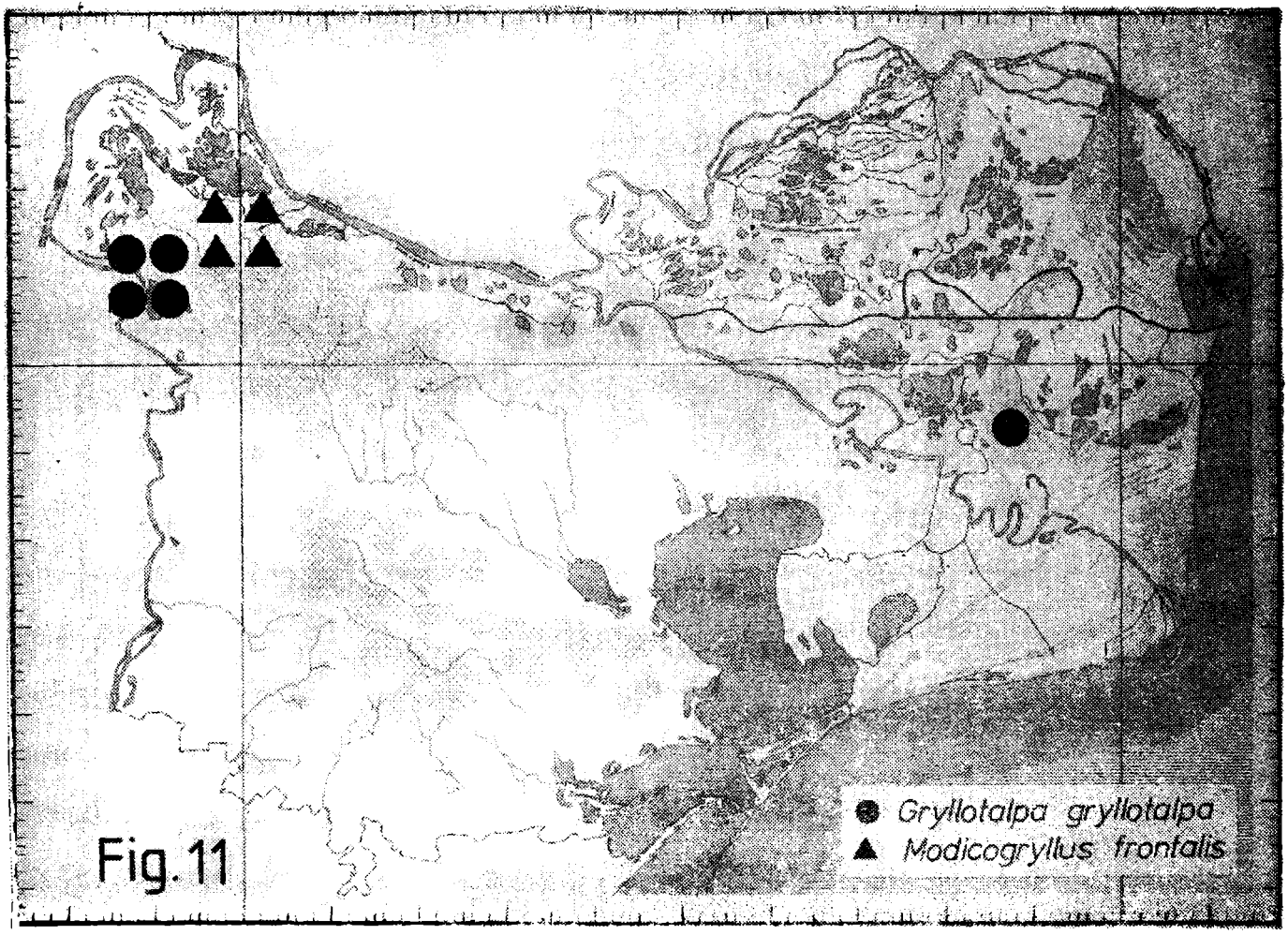

Fig. 11

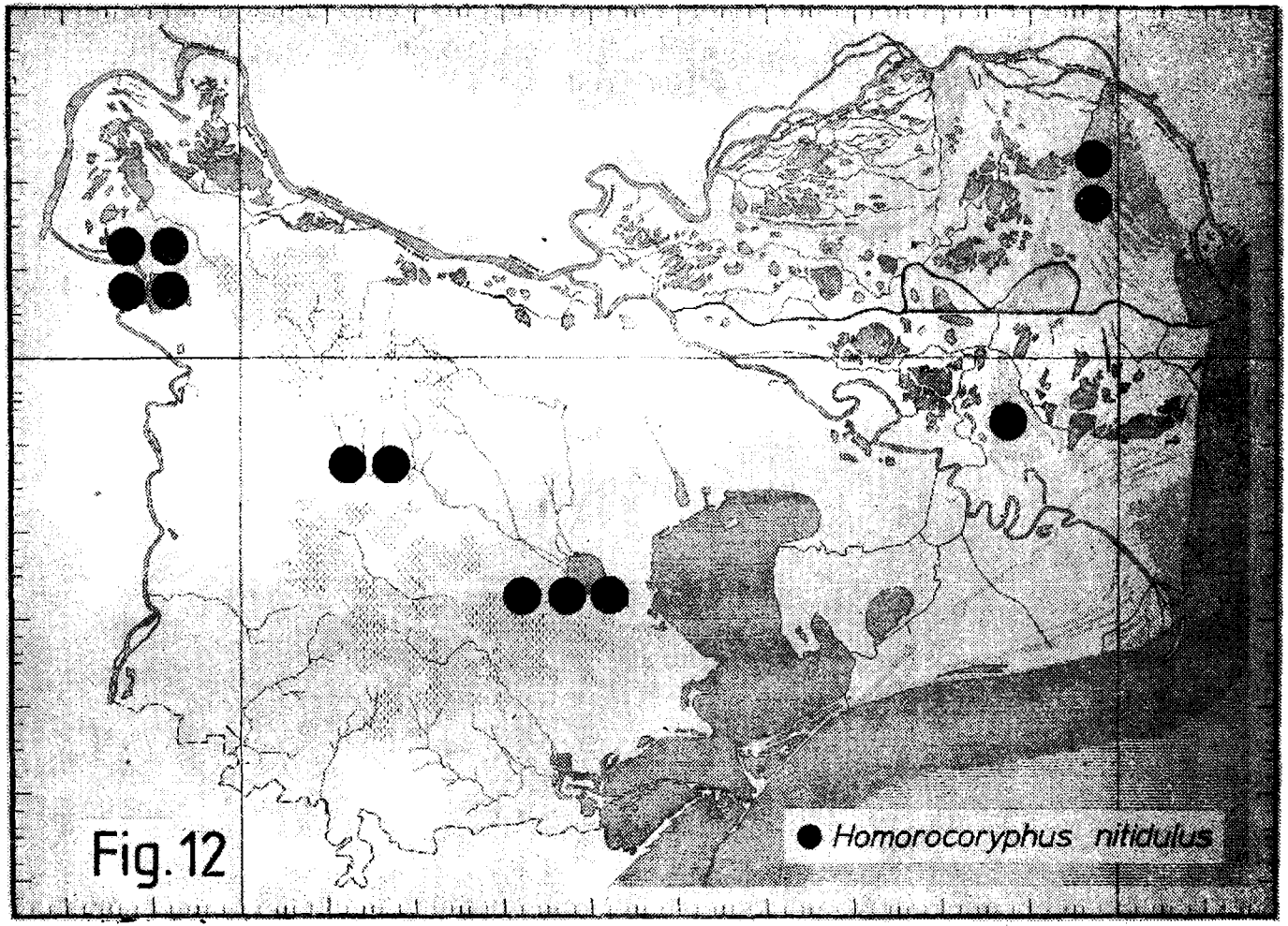

Fig. 12

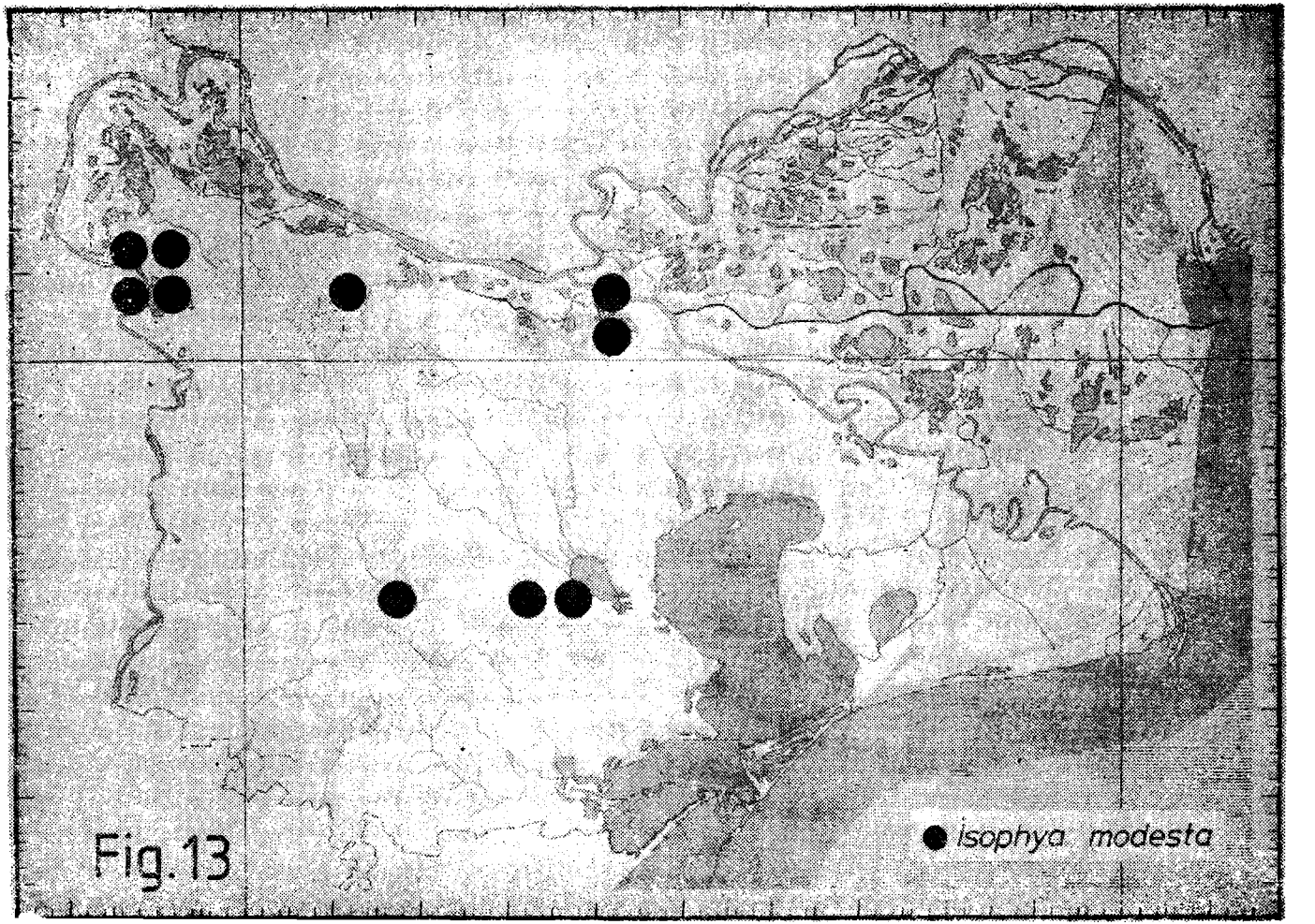

Fig. 13

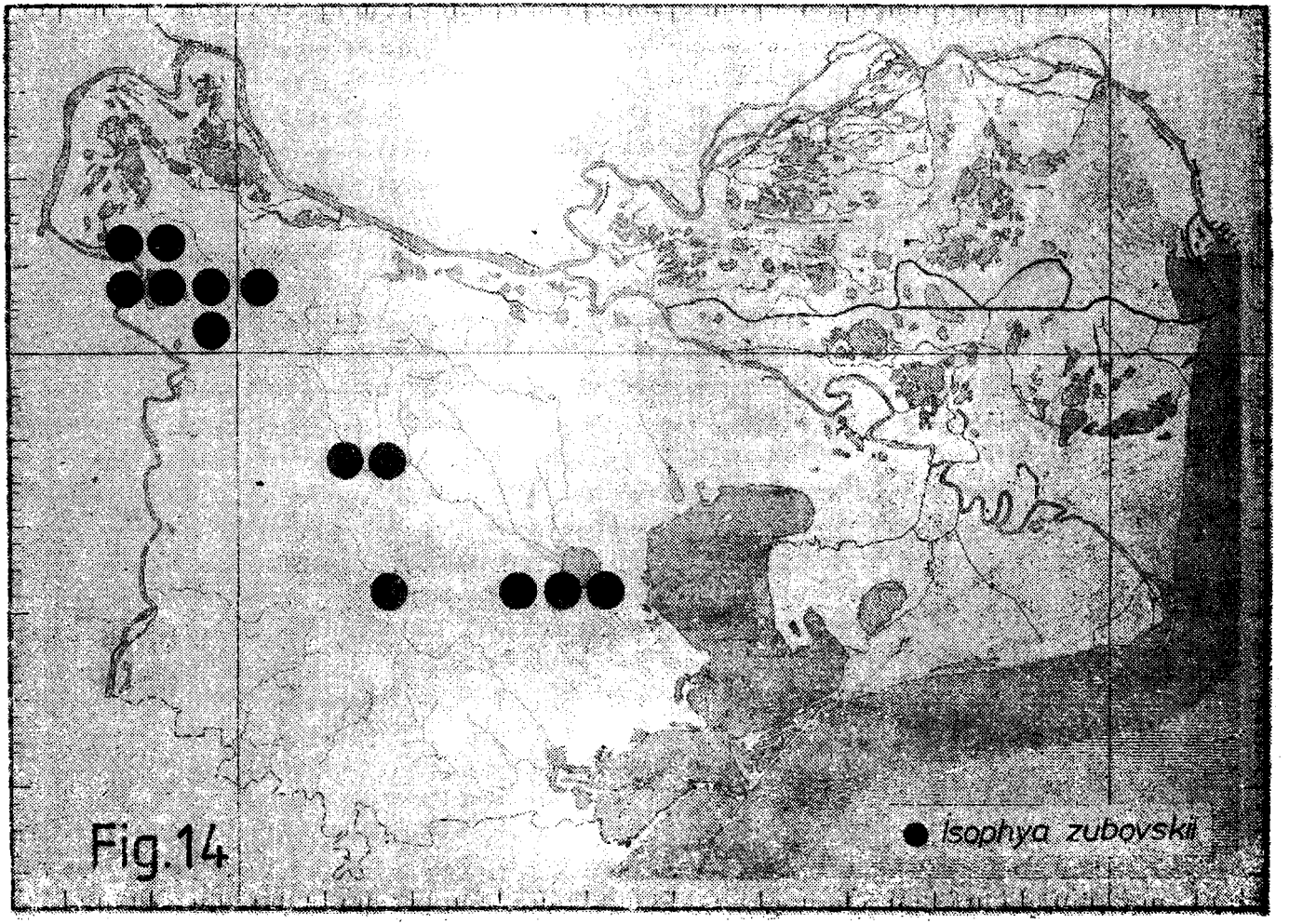

Fig.14

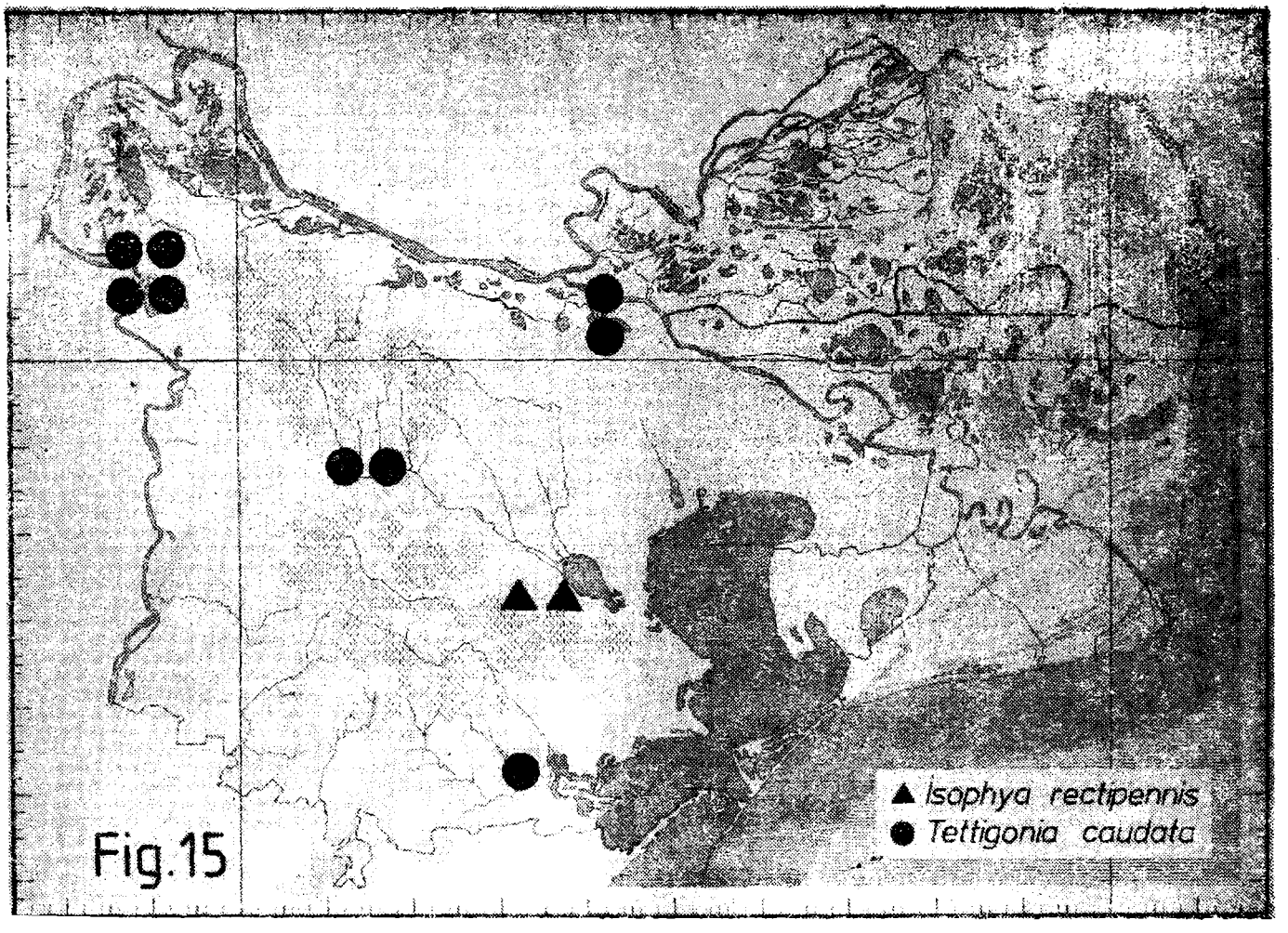

Fig.15

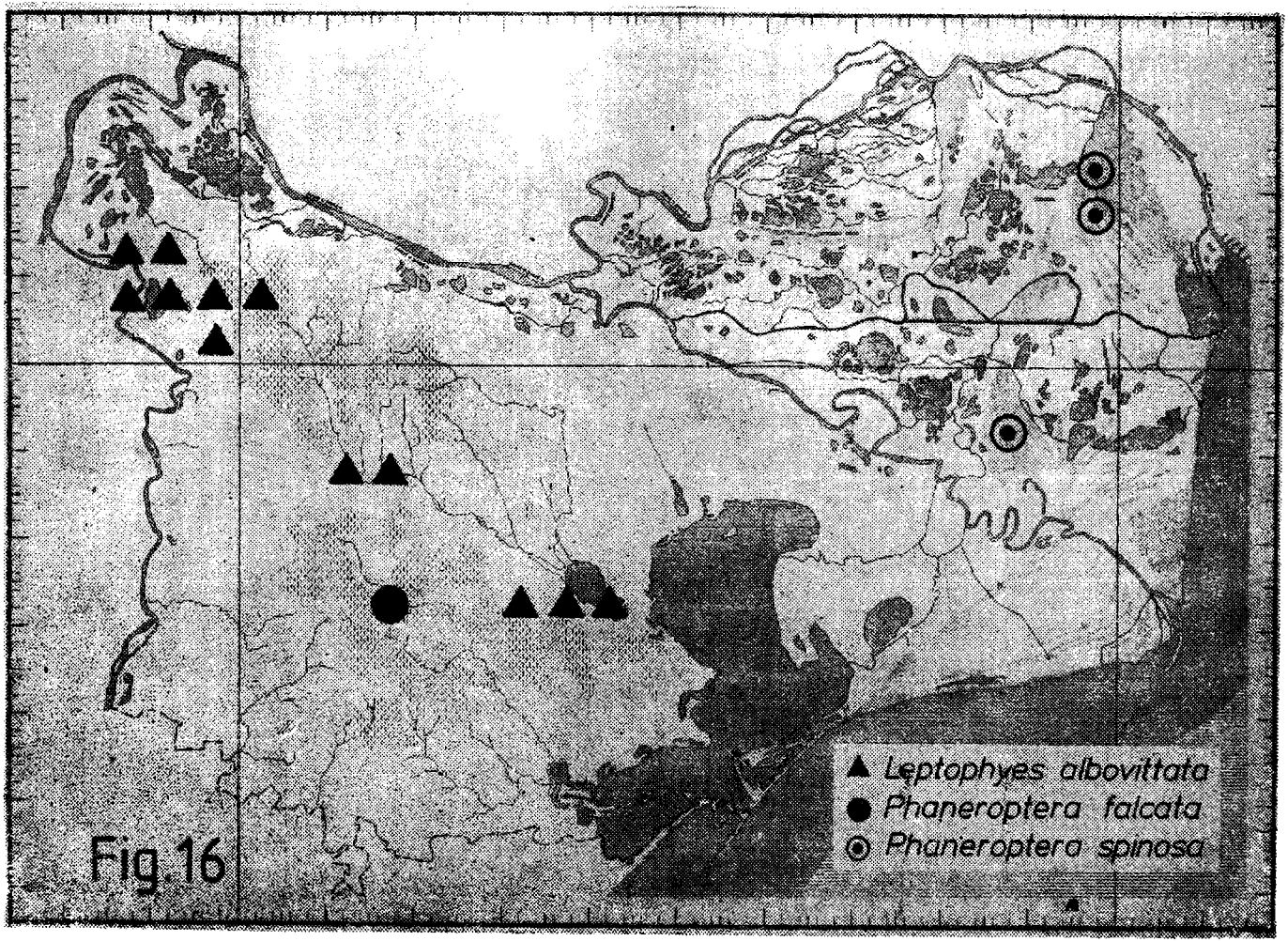
▲ Leptophyes albovittata
● Phaneroptera falcata
⊙ Phaneroptera spinosa

Fig. 16

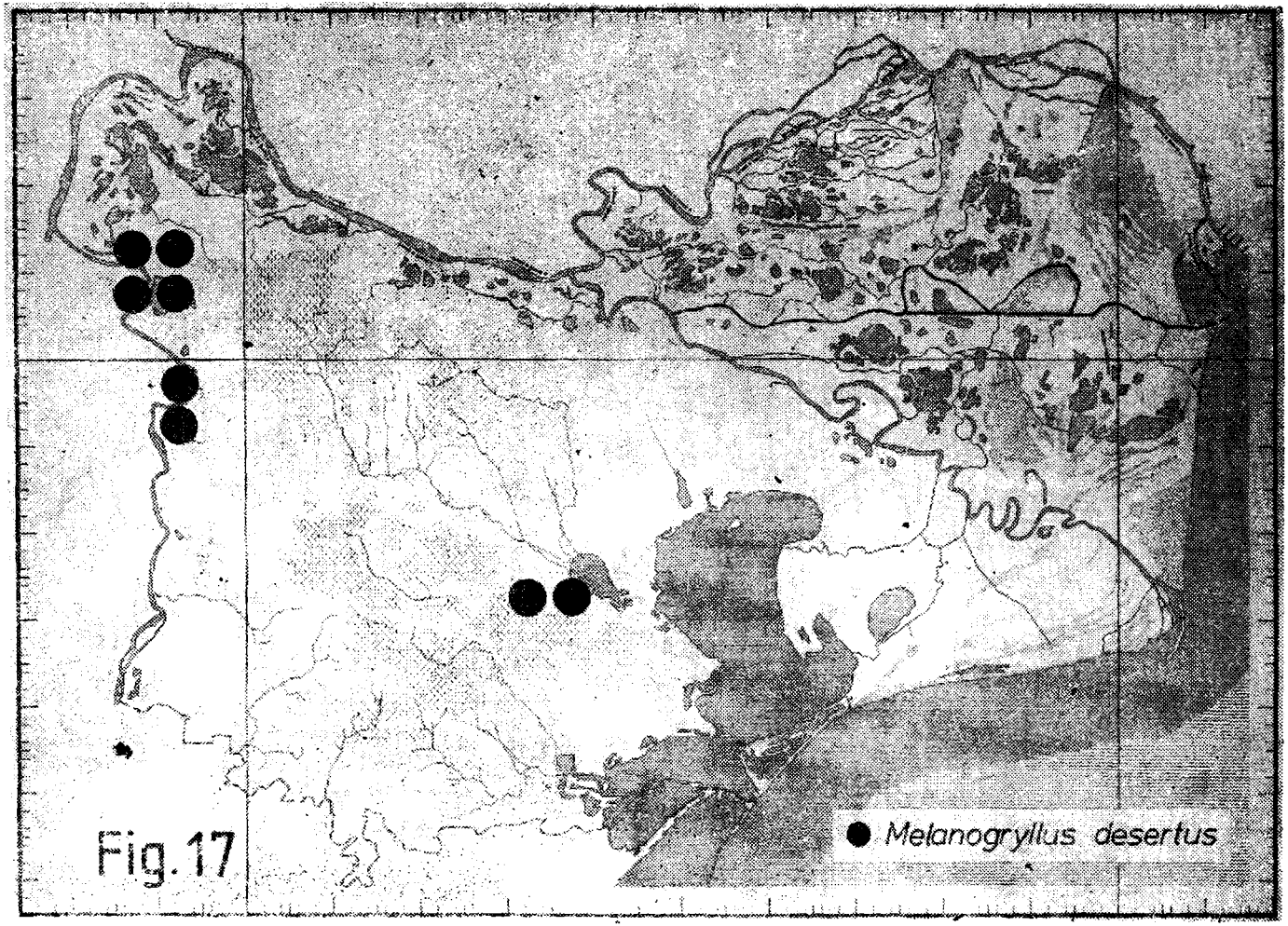

Fig. 17

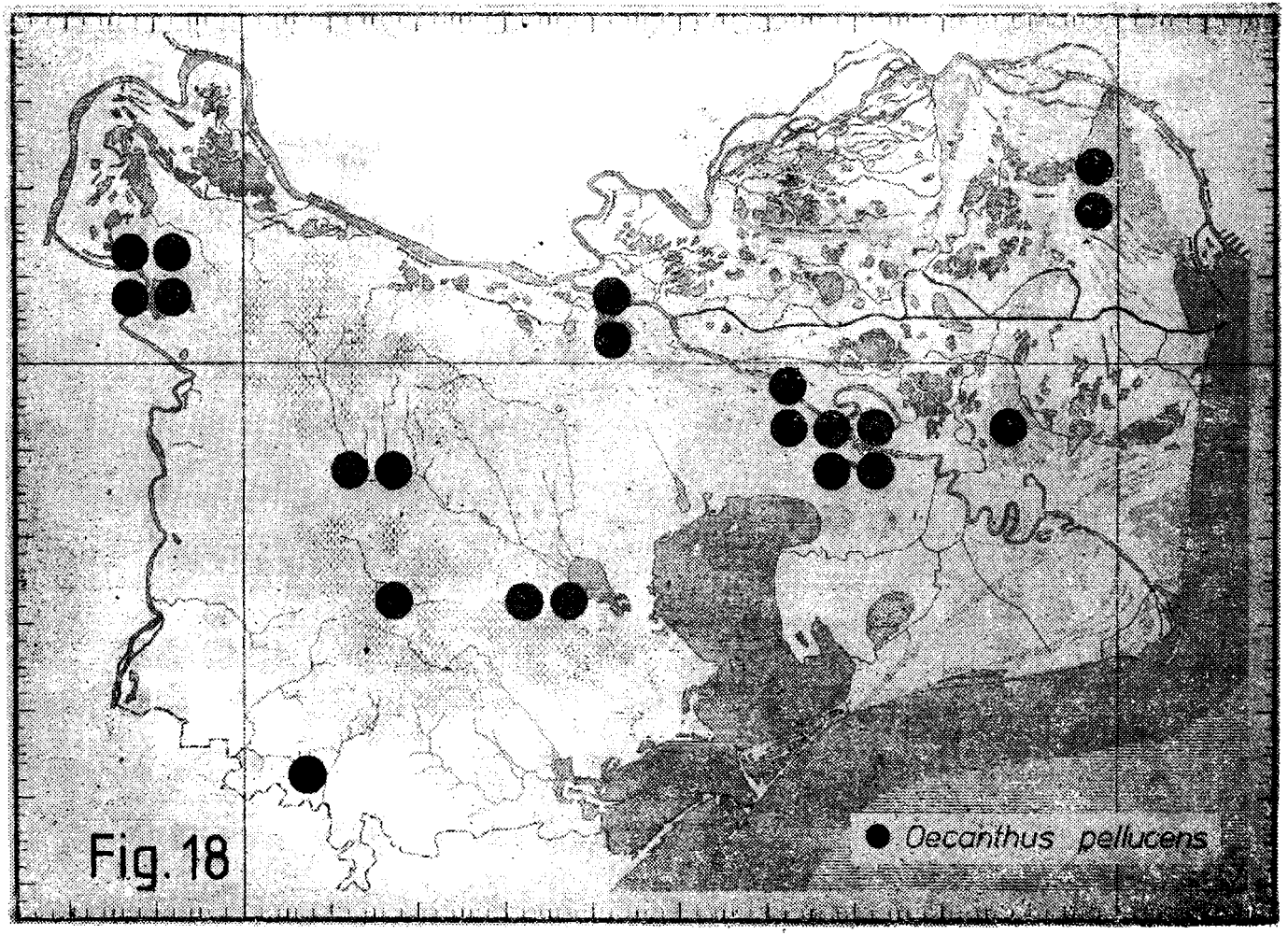

Fig. 18

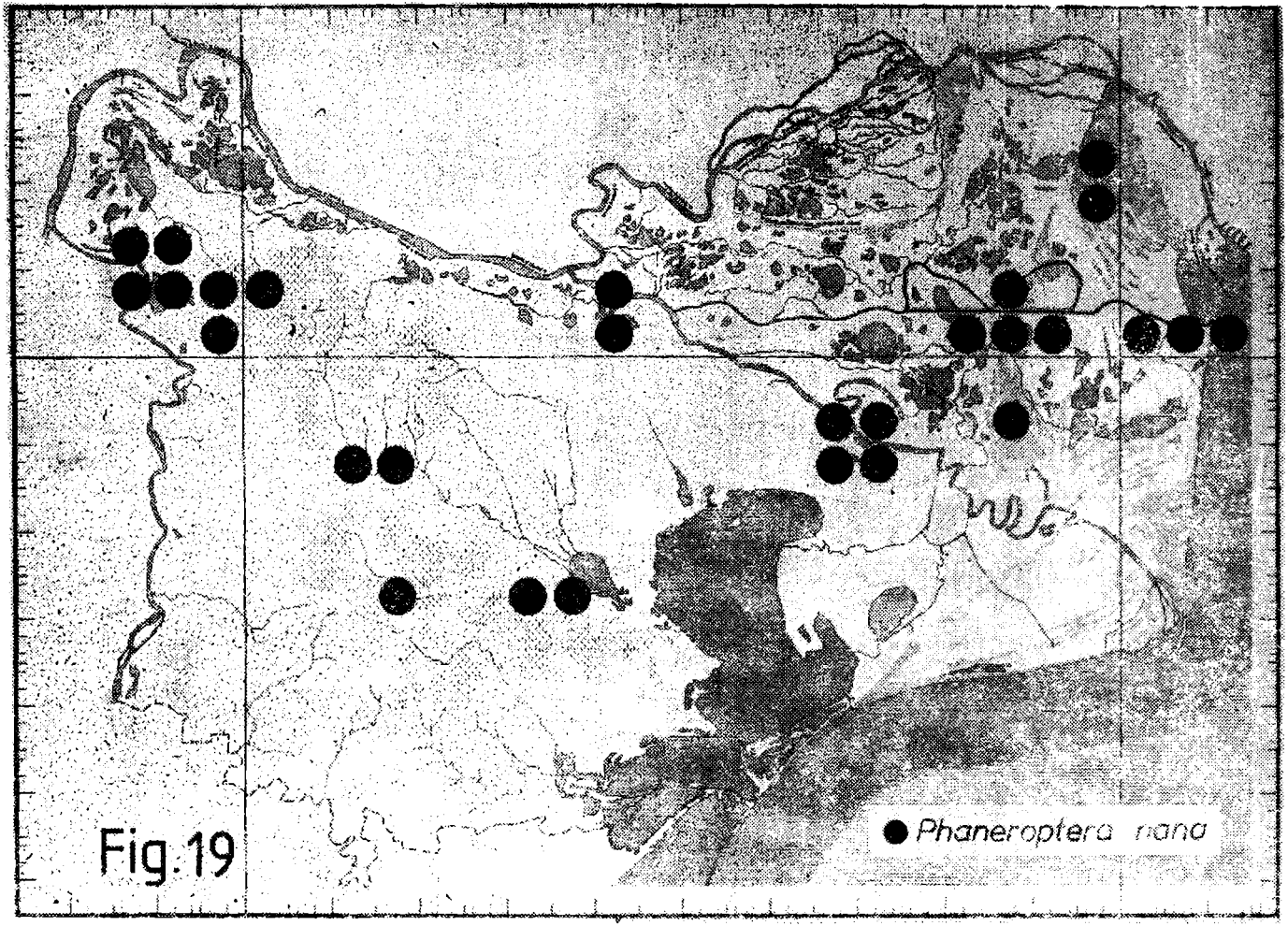

Fig.19

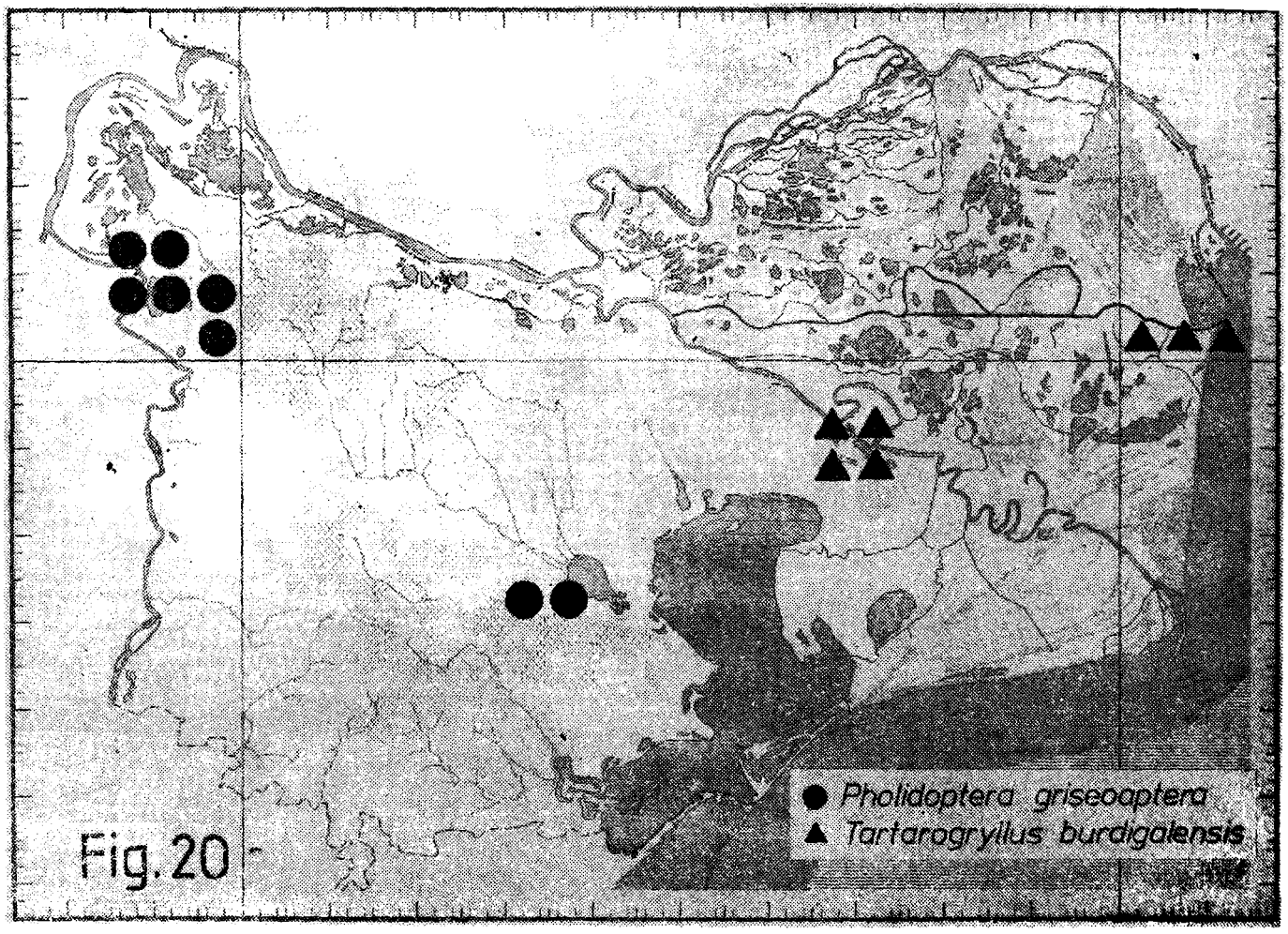
● Pholidoptera griseoaptera
▲ Tartarogryllus burdigalensis

Fig. 20

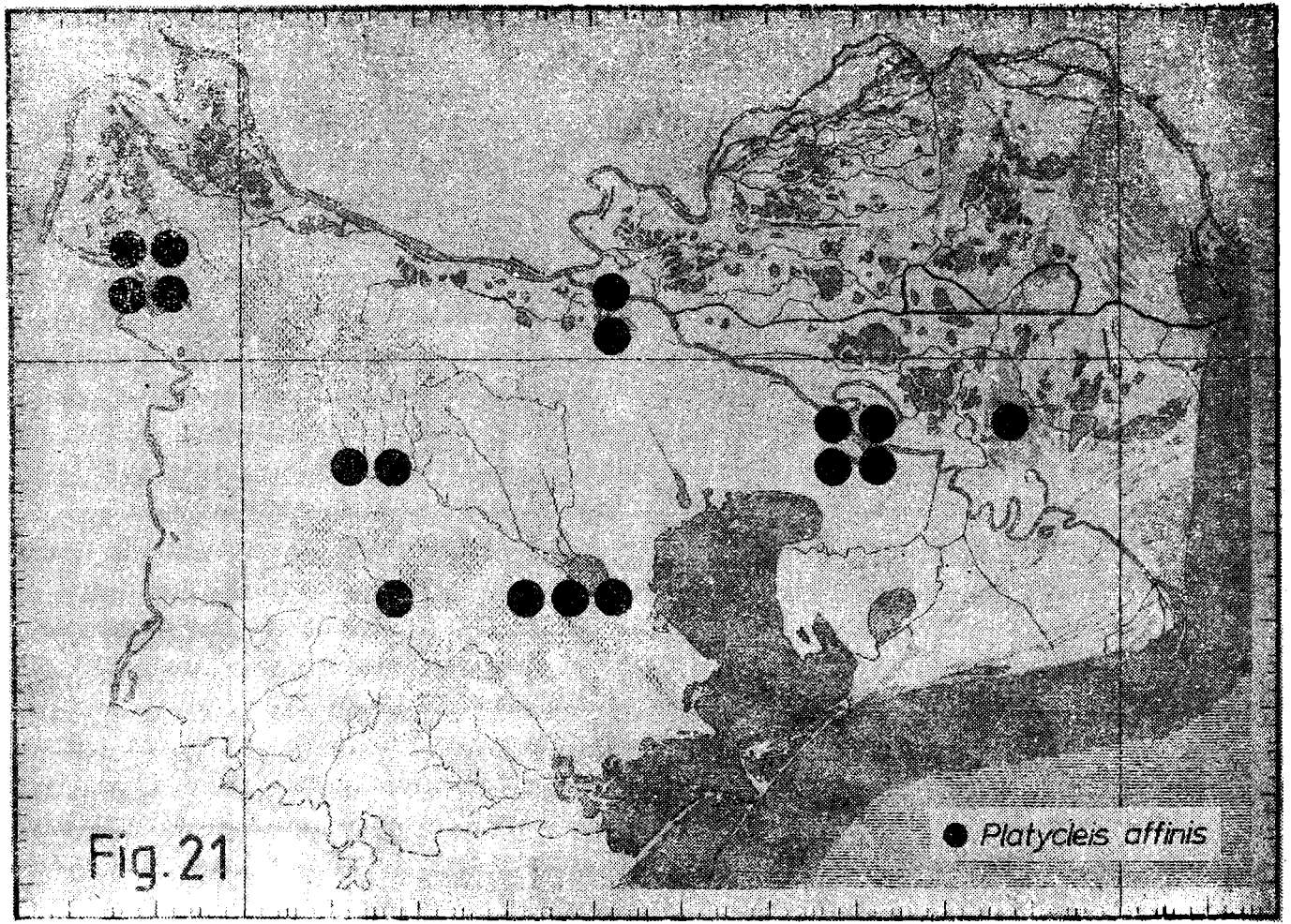

Fig. 21

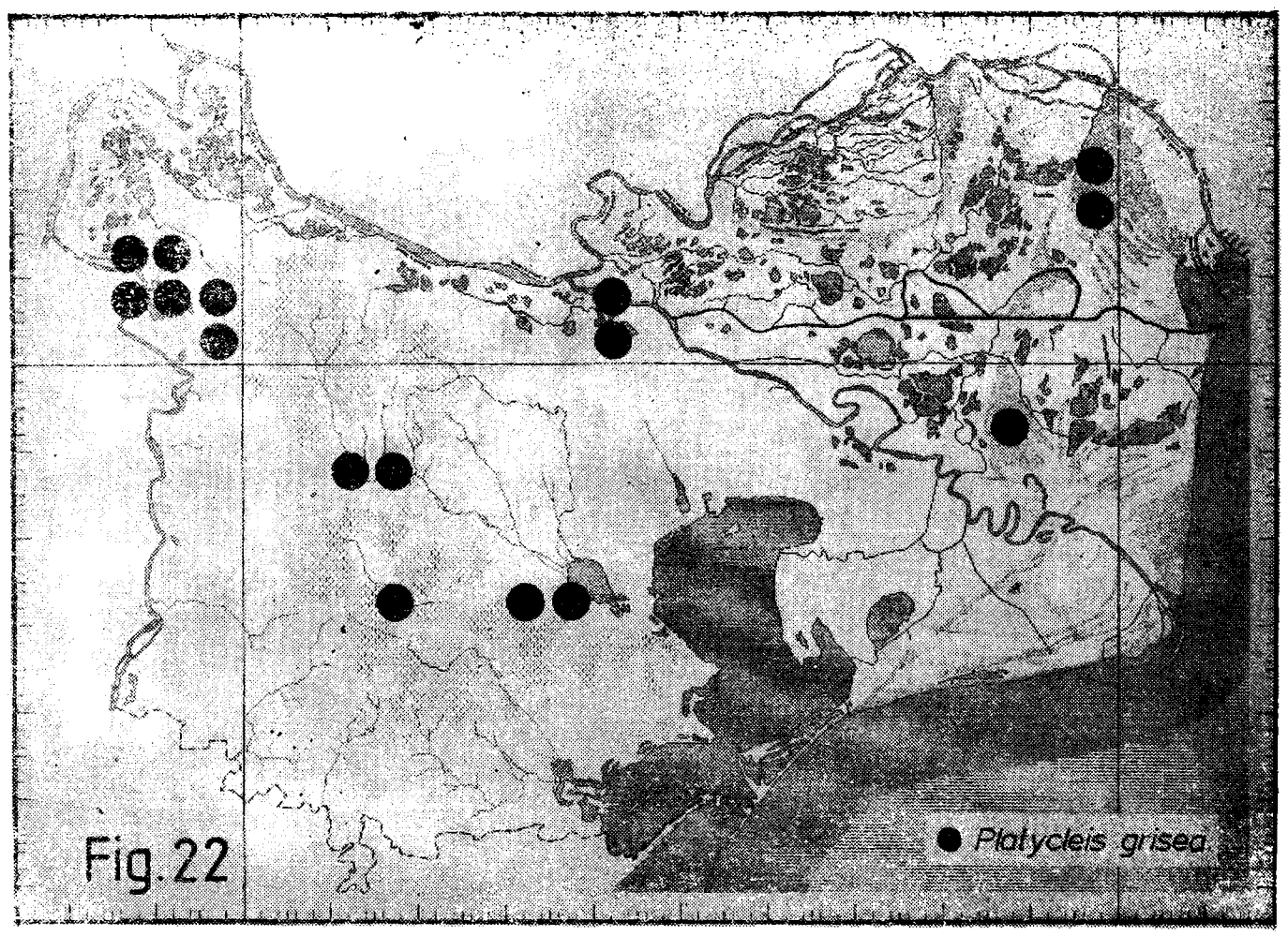

Fig. 22

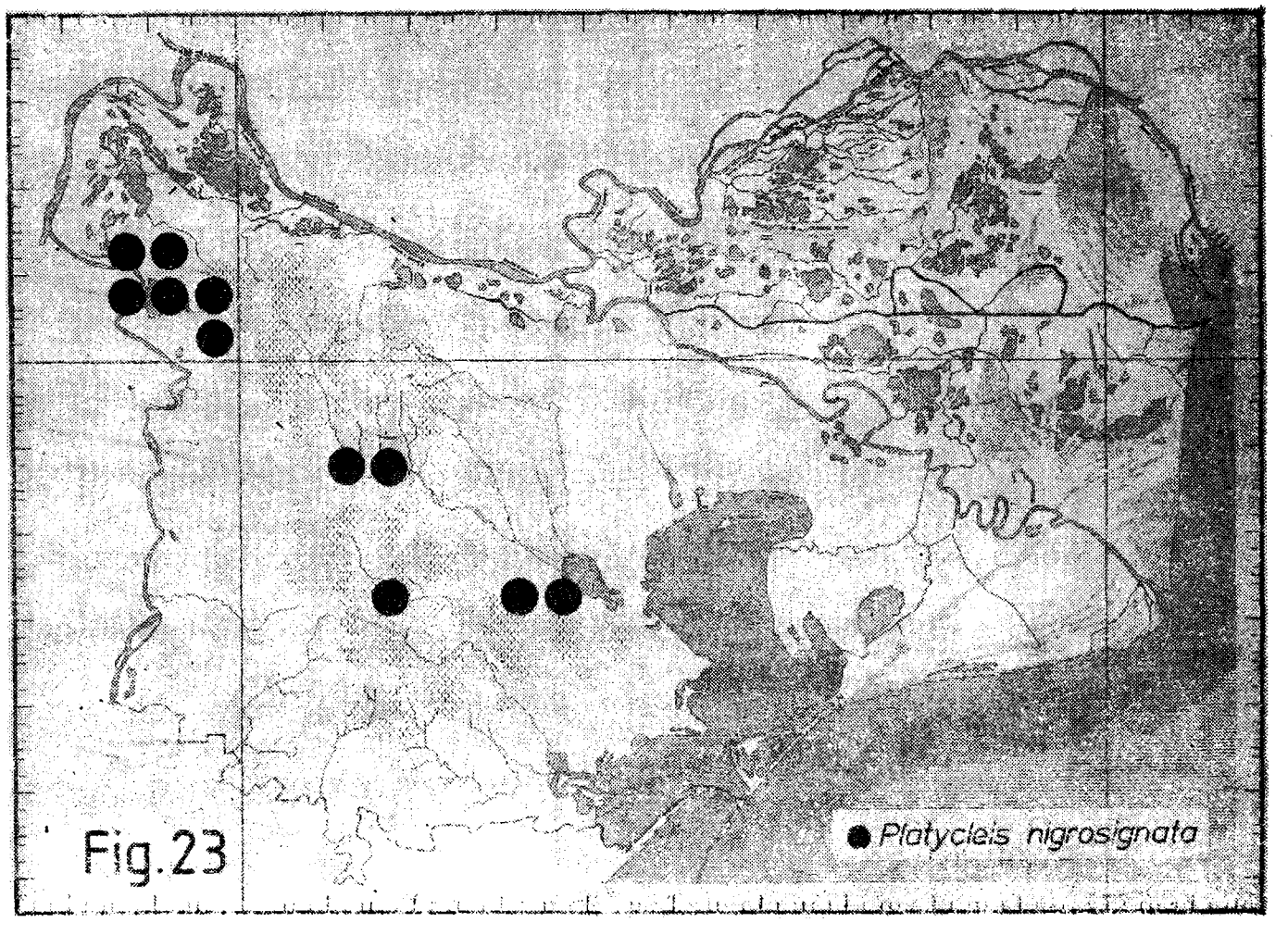

Fig.23

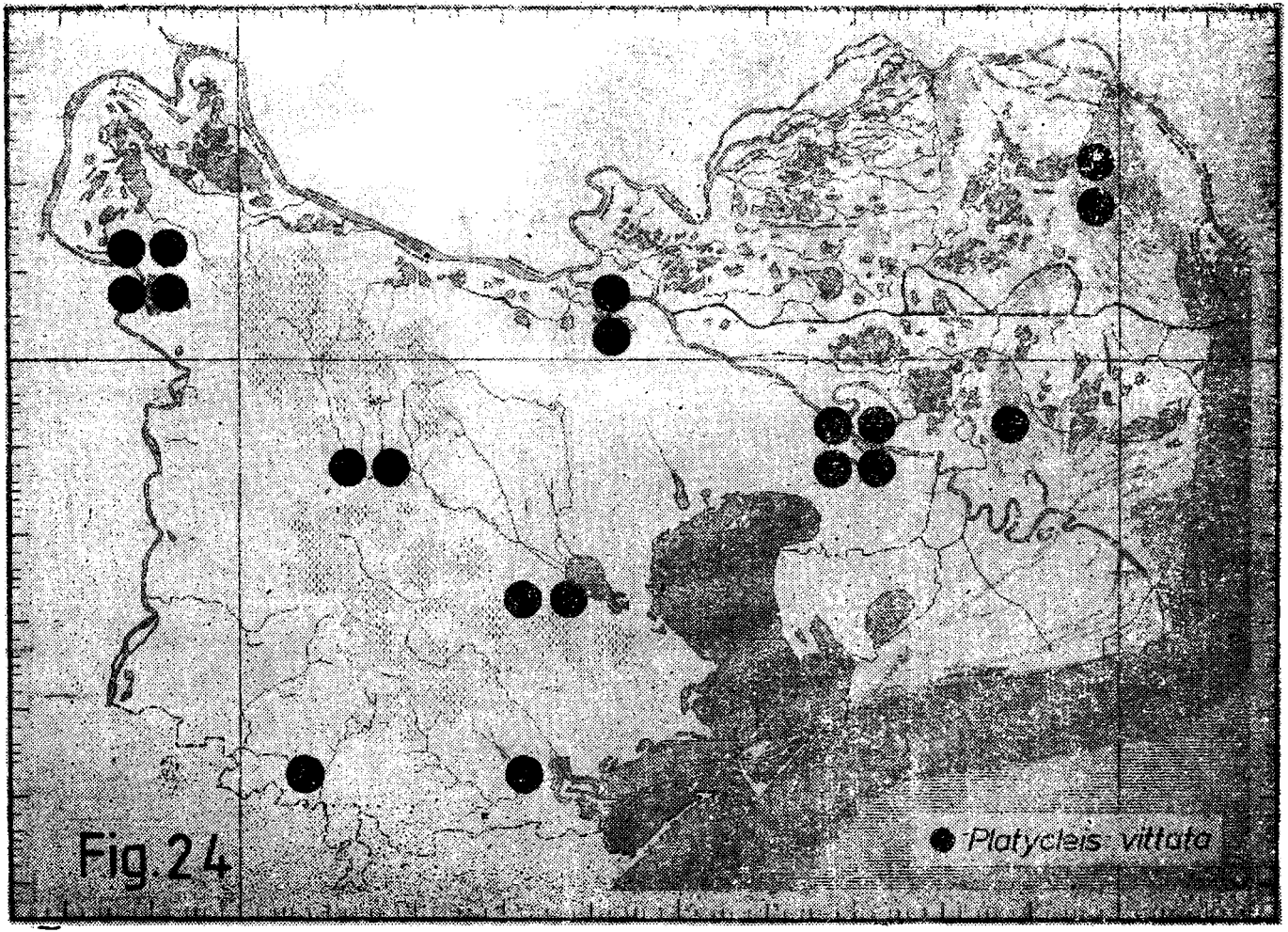

Fig. 24

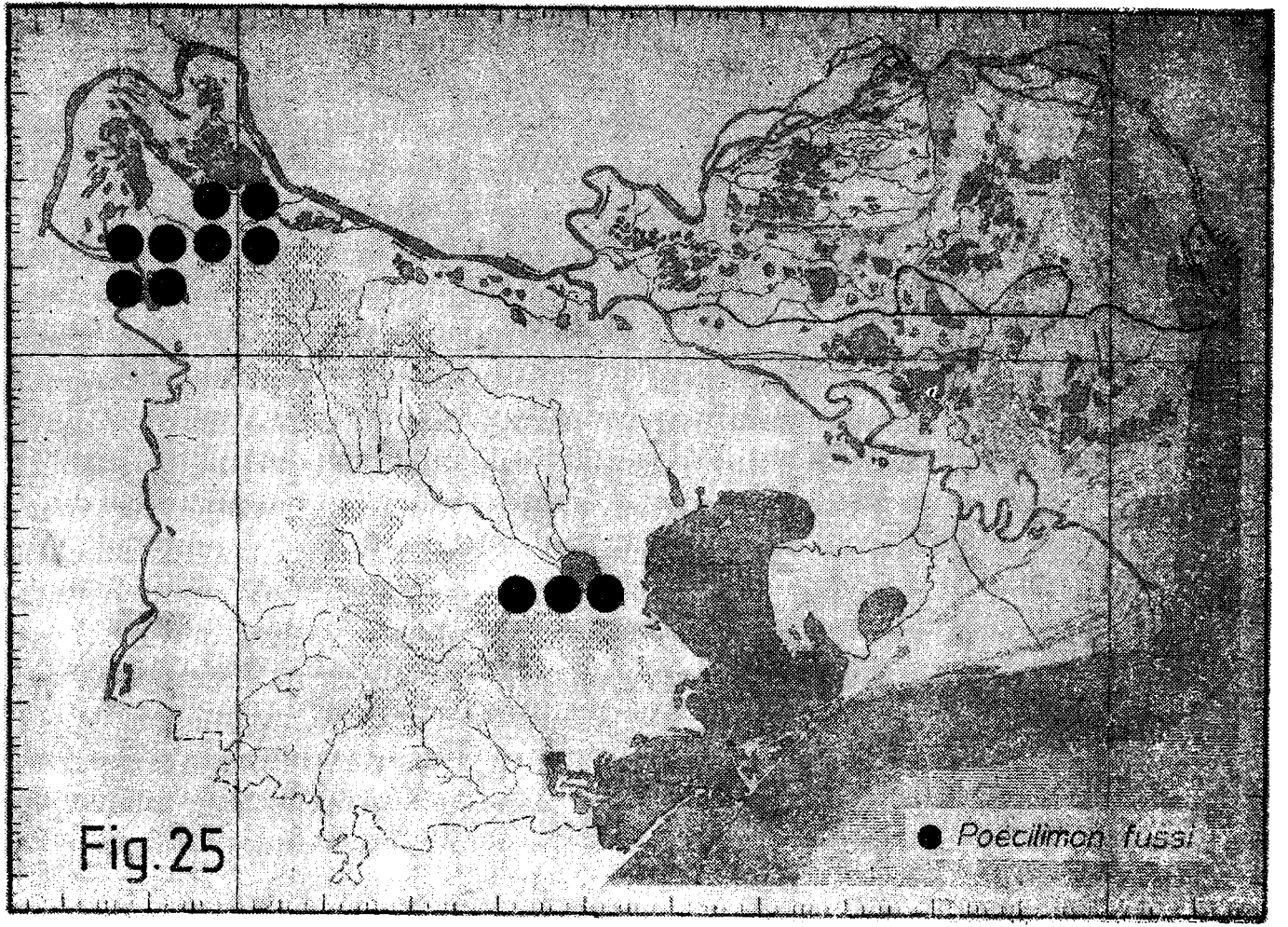

Fig.25

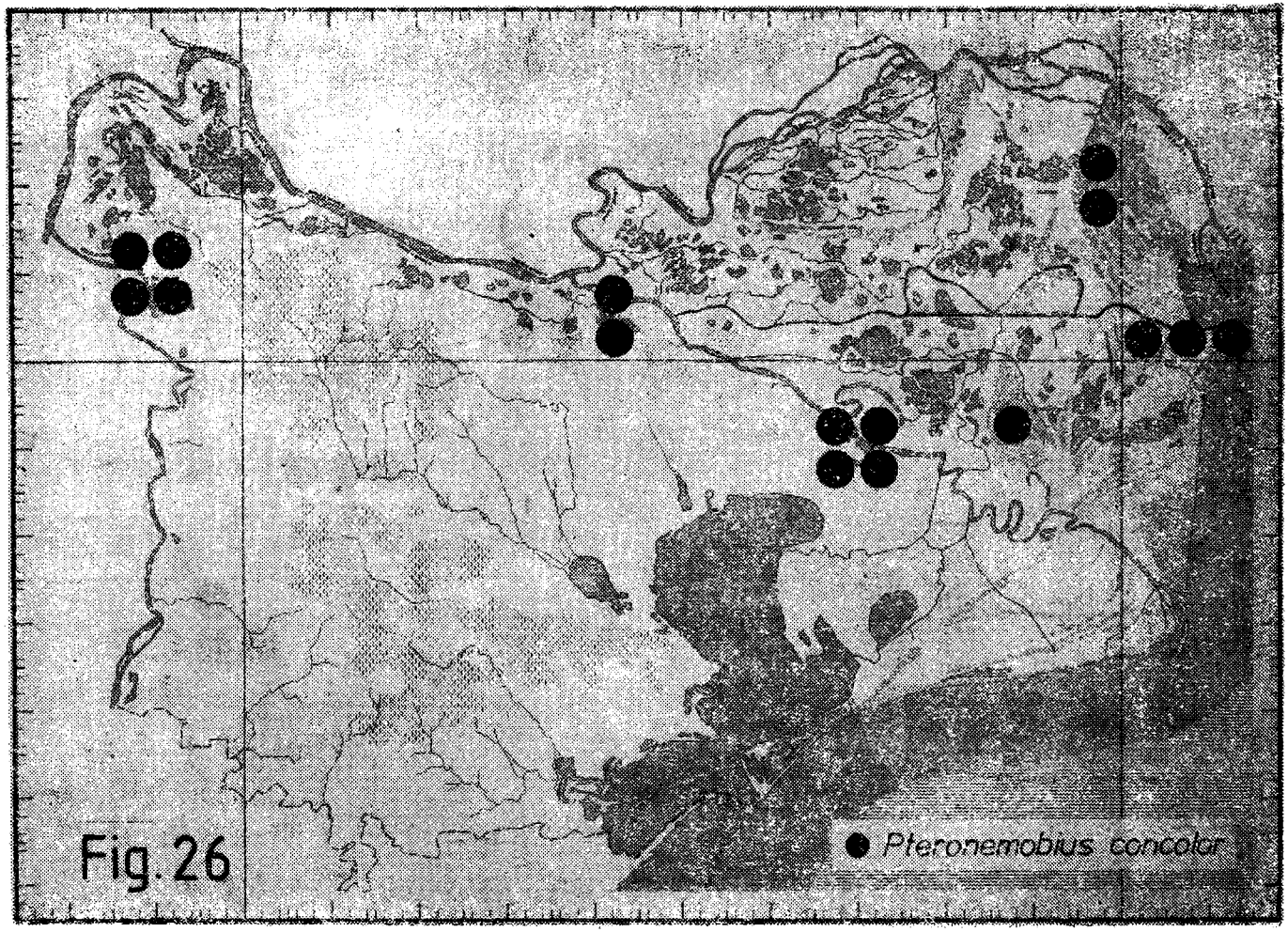

Fig. 26

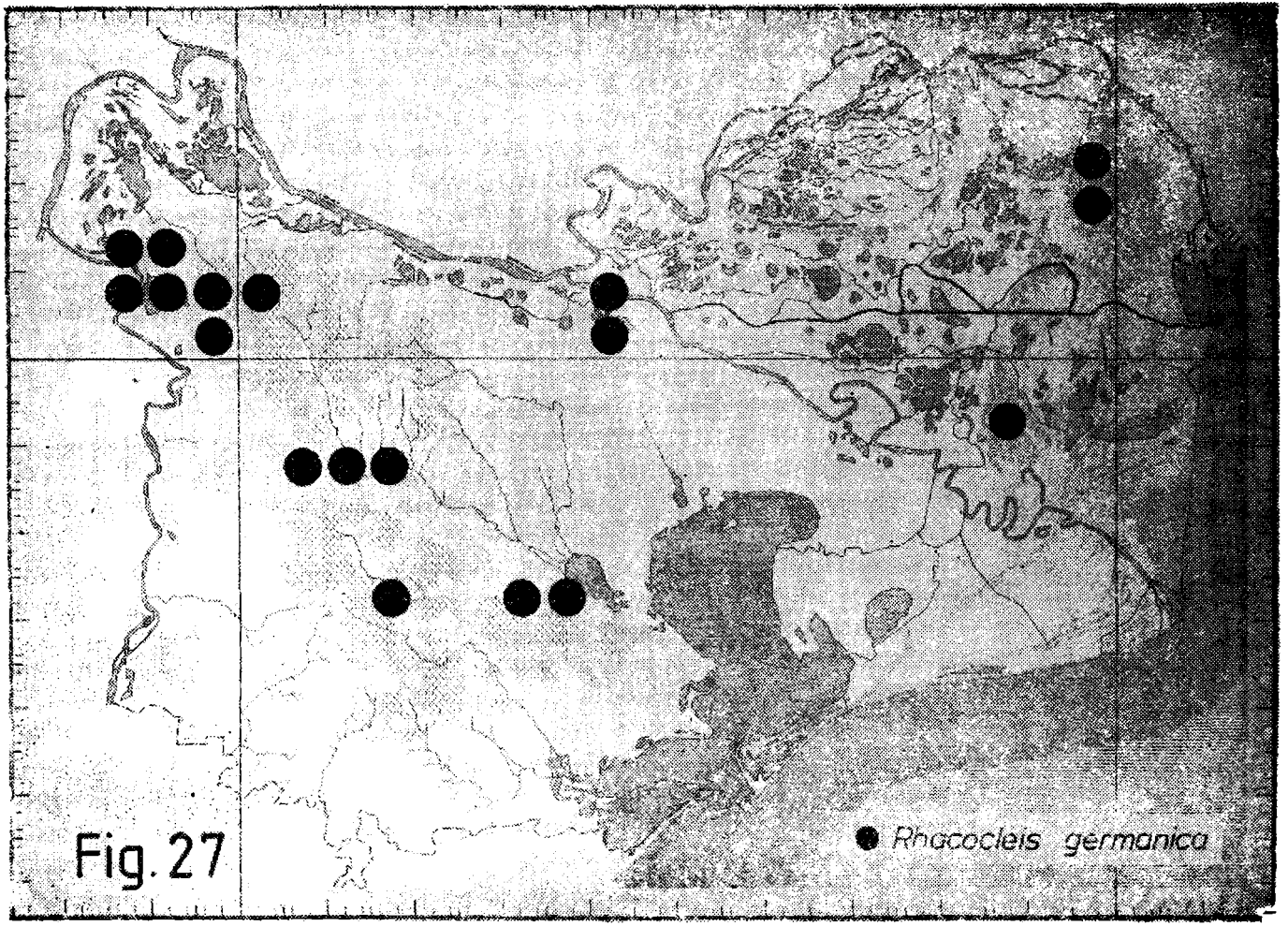

Fig. 27

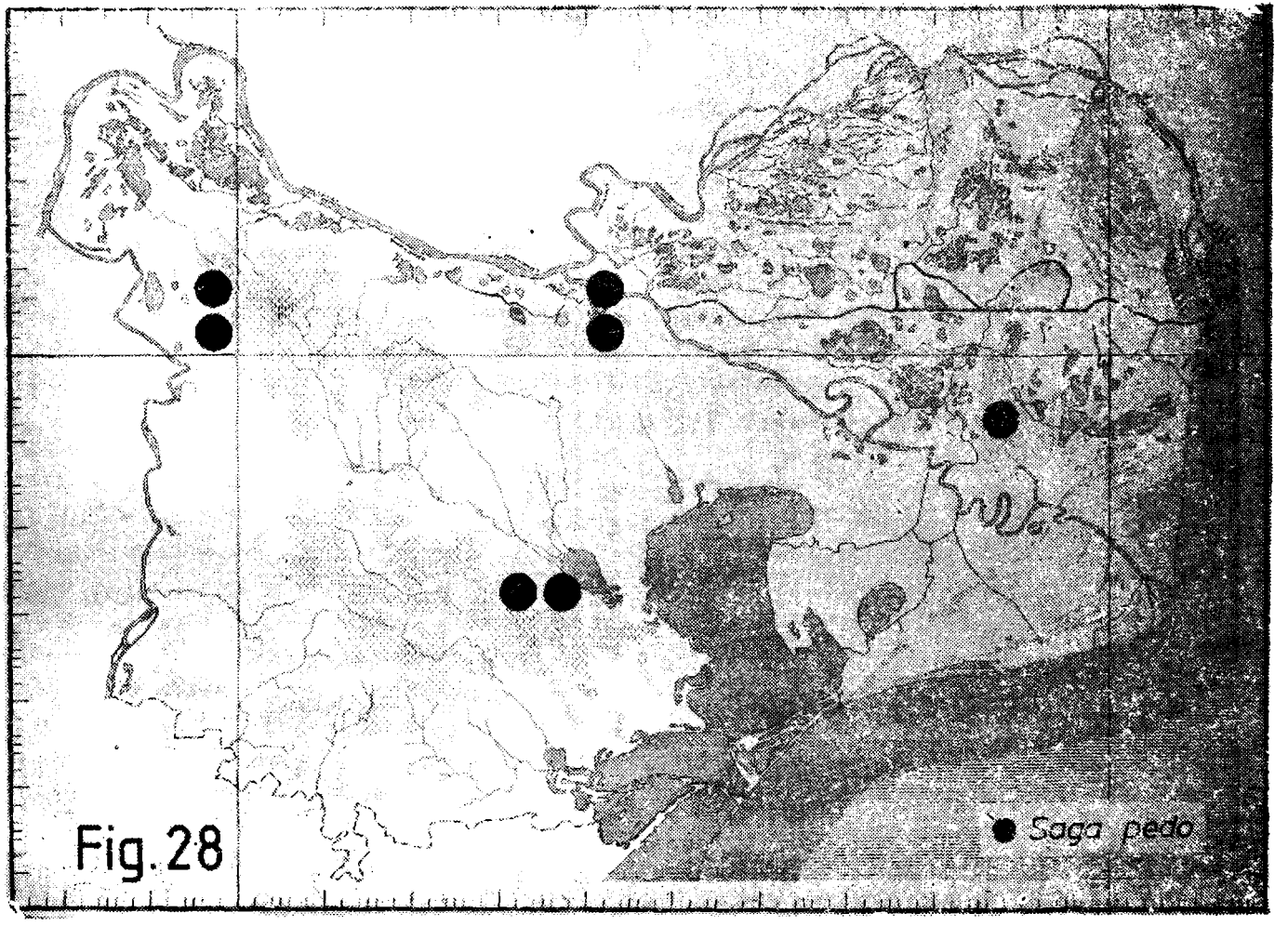

Fig. 28

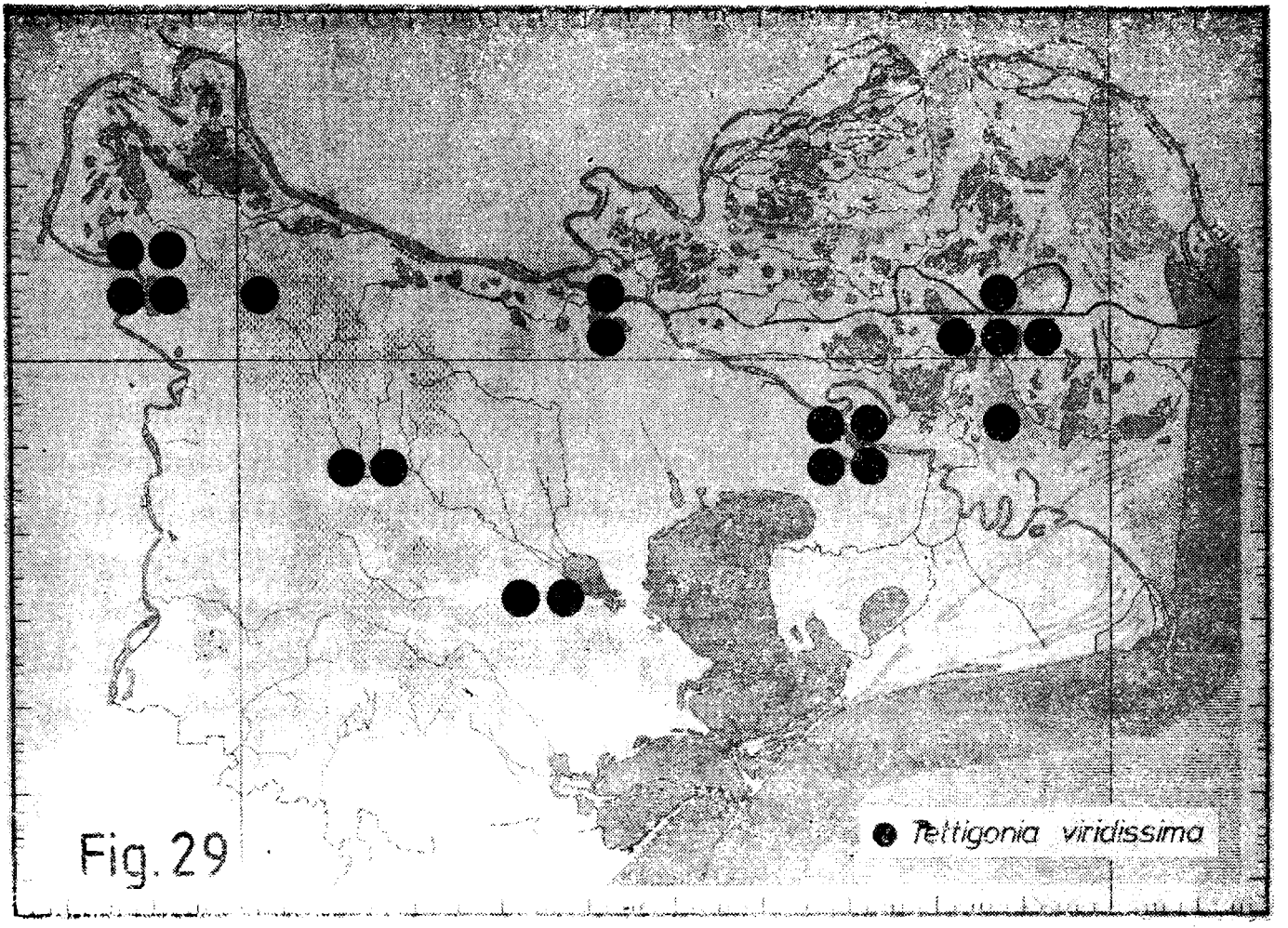

Fig. 29

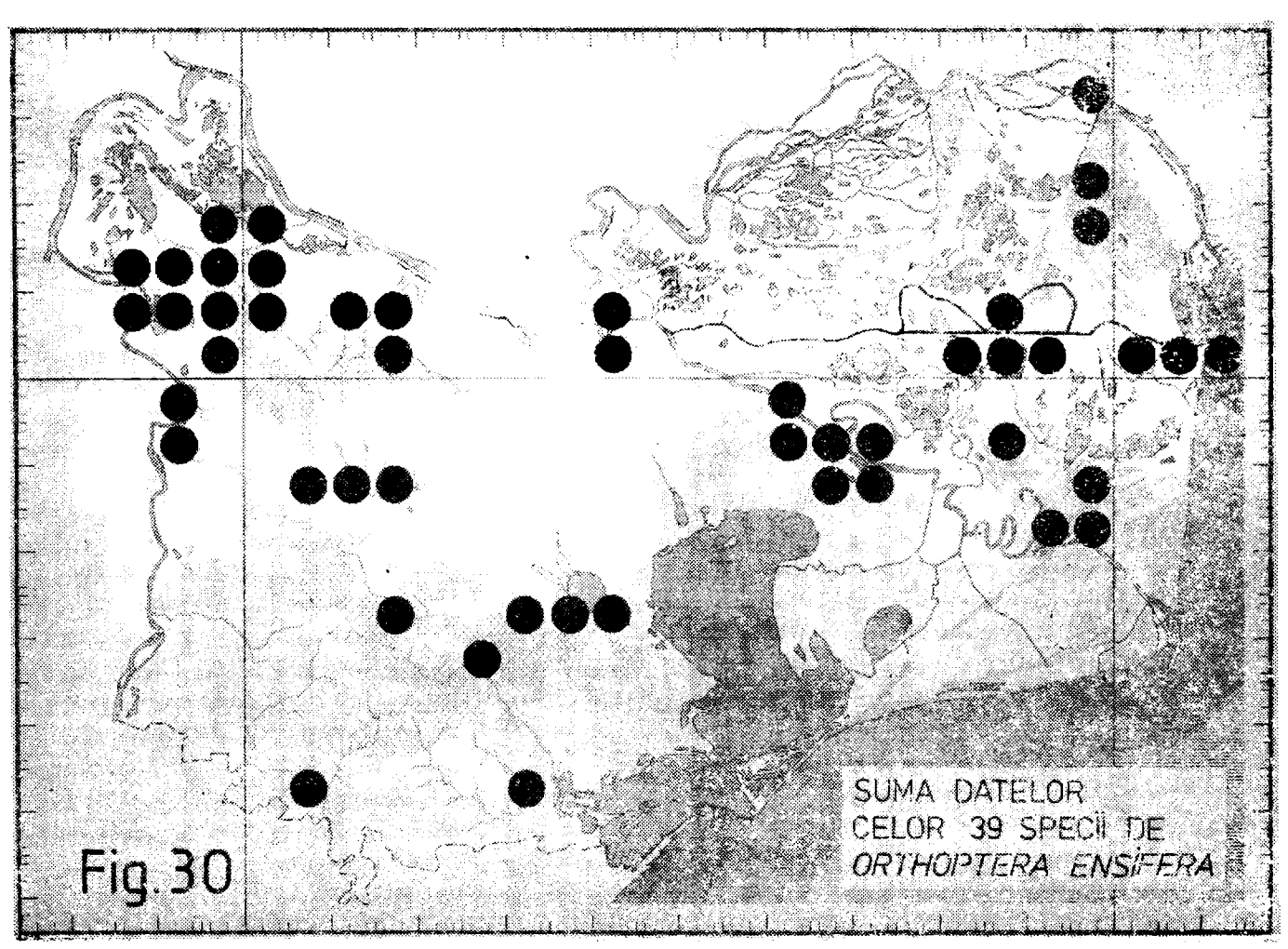

Fig. 30

CONTRIBUȚII TABANIDOLOGICE DIN NORDUL MOLDOVEI (DIPTERA : TABANIDAE)

ANDY Z. LEHRER
și VADIM FROMUNDA

Puținele menționări faunistice de la sfîrșitul secolului XIX (FRIVALDSZKY, 1873 ; HERMAN, 1873 ; MOCSARY, 1875 ; STROBL, 1897) sau de la începutul secolului XX (THALHAMMER, 1902, 1918 ; FLECK, 1904), precum și cele, de-a dreptul fanteziste, de mai tîrziu ale lui MOCZAR (1952) nu prezintă de multă vreme decît o valoare istorică în ceea ce privește cunoașterea hematofagilor familiei *Tabanidae* din România. Însemnătatea lor științifică nu se lasă nici apreciată și nici reconsiderată sub incidența opticii moderne, deoarece materialul de colecție, care a stat la baza identificărilor stabilite de către acești faniști ai epocii „romantice" a științelor naturale din Transilvania și Banat, s-a pierdut aproape în totalitate. Suspiciunea referitoare la exactitatea determinărilor atinge cote cu atît mai ridicate, cu cît specialistul este atras de clarificarea nomenclaturii taxonilor din grupa „specie" a tabanidelor europene, ca urmare a investigațiilor obstinate efectuate în secolul nostru. Cu toate acestea unii entomologi le-au perpetuat într-un spirit necritic și au viciat inadmisibil imaginile arealografice ale speciilor presupuse a exista în dauna românească.

Fără nici o îndoială, destul de recenta monografie a lui GH. DINULESCU (1958) reprezintă un oarecare progres, în sensul că ea aglutinează majoritatea informațiilor dispersate, de bibliografie și de colecție, furnizate în special de colecționarii maghiari, prelucrîndu-le totuși la nivelul cognoscibilității taxonomice al celui de-al patrulea deceniu. Însă absența cercetărilor zoogeografice ale tutorului asupra unui grup de sugători de sînge, extrem de agresiv și periculos pentru animale și om, își lasă vizibil amprenta pe compilația sa conștiincioasă și o expune dezermant unor aprecieri dure din partea contemporanilor :

„In spite of the publication of the volume on Tabanidae in the series „Fauna of Rumania" (Dinulescu, 1958), the Rumanian fauna is still very incompletely known faunistically. This revision clearly shown that the author had a restricted predominantly old material before him".

„În ciuda editării volumului despre Tabanidae în seria „Fauna României" (Dinulescu, 1958), fauna românească este încă foarte incomplet cunoscută din punct de vedere faunistic. Această revizuire arată

clar că autorul a avut înaintea sa un material limitat şi predominant vechi". — trad. n. — CHVALA, LYNEBORG, MOUCHA, 1972, p. 14.

Cu ajutorul unor analize biocartografice şi statistice preliminare (LEHRER, 1981) ale indicilor specifici, prin transpunerea datelor lui DINULESCU în reţeaua cartografică *Universal Transverse Mercator* (U. T. M.) a României, prevăzută cu ochiuri de 10 × 10 km, s-a putut releva cu mare exactitate gradul nesatisfăcător de aprofundare tabanidologică, incosistenţa aprecierilor biogeografice şi ecologice exprimate, lipsa de valenţe informaţionale parazitologice şi, cu precădere, imensa carenţă a studiilor faunistice fundamentale ale grupului. Pentru ilustrarea celor de mai sus este suficient să amintim că reţeaua rectangulară U. T. M. a R. S. România are aproape 2.575 pătrate de 100 km^2 (ochiuri de 10 × 10 km), iar cele 68 de unităţi taxonomice (cu excepţia speciei *Haematopota csikii* SZILADY, 1922), înregistrate pînă în 1960, sînt distribuite abia în 214 pătrate, adică în proporţie de 8,31% din suprafaţa teritoriului. Acest fapt nu ne poate oferi nici cea mai palidă reprezentare a distribuţiei spaţiale sau componenţei specifice a tabanidelor şi nici posibilitatea de înţelegere a complexităţii relaţiei parazit-gazdă, a amplitudinii nocivităţii şi pagubelor pricinuite animalelor, omului şi societăţii.

Dacă cei 68 taxoni de tăuni sînt împărţiţi în grupe statistice după suprafaţa ocupată (respectiv, numărul de pătrate ocupate în valoare absolută şi procentul lor faţă de totalul pătratelor în care s-au semnalat tăunii sau acela faţă de totalul celor care acoperă ţara), atunci se va surprinde aspectul veridic de cunoaştere al acestor hematofagi, care nu are nici o semnificaţie în conturarea unei strategii de prevenire şi combatere a agenţilor entomoparazitari. Astfel se constată că :

Număr de specii	Număr de pătrate ocupate	% relativ (faţă de 214 pătrate)	% absolut (faţă de 2.575 pătrate)
37	1— 9	0,46— 4,20	0,03—0,34
din care :			
11	1	0,46	0,03
11	2— 4	0,93— 1,86	0,07—0,15
15	5— 9	2,33— 4,20	0,19—0,34
17	10—19	4,67— 8,87	0,38—0,73
din care :			
10	10—14	4,67— 6,54	0,38—0,54
7	15—19	7,00— 8,87	0,58—0,73
6	20—29	9,34—13,55	0,77—1,12
din care :			
3	20—24	9,34—11,21	0,77—0,93
3	25—29	11,68—13,55	0,97—1,12
4	30—39	14,01—18,22	1,16—1,51
4	40—	18,69—	1,55—

Concluziile devin şi mai convingătoare dacă se urmăreşte concurenţa speciilor pe unitate de suprafaţă, raportată la numărul de pătrate U. T. M. Apare limpede că :

— în 121 pătrate (56,54% și resp. 4,69%) sînt 1—2 specii ;
— în 52 pătrate (24,30% și resp. 2,01%) sînt 3—5 specii ;
— în 22 pătrate (10,28% și resp. 0,85%) sînt 6—10 specii ;
— în 10 pătrate (4,67% și resp. 0,38%) sînt 11—15 specii ;
— în 8 pătrate (3,74% și resp. 0,31%) sînt 16—20 specii ;
— în 1 pătrat (0,47% și resp. 0,03%) sînt peste 20 specii.

Într-adevăr, abordarea competentă a unei categorii de vectori, care a devenit în prezent o acută „problemă mondială" (LECLERCQ, 1971), se impune din ce în ce mai serios și la noi, și cu atît mai profund, cu tareimperativele zootehniei românești — în lumina recentelor documente de partid și de stat — au căpătat o pondere și dimensiuni deosebit de mari. Dezvoltarea amplă a sectorului de creștere a taurinelor, ovinelor ș.a., precum și furajarea lor în zonele submontane și colinare, implică schimbarea concomitentă a metodelor de cercetare a tabanidelor, tocmai pentru evaluarea corectă a periculozității epidemiologice (sau chiar numai a simplului disconfort, dar cu grele consecințe economice) pe care îl prezintă ele pentru colectivitățile animale și umane.

ZONELE DE CERCETARE ȘI METODELE DE LUCRU

În vara anului 1981, studiile tabanidologice din jumătatea nordică a Moldovei s-au concentrat, la început, asupra unei serii de stațiuni din județele Vaslui și Iași, urmărindu-se colectarea unui material parazitologic bogat, pe efective cît mai numeroase și în aproape toată perioada de zbor activ al imagourilor.

Datorită adoptării și în țara noastră a metodologiei biogeografice internaționale — cunoscută sub numele de *Univesal Transverse Mercatod* sau sub sigla U. T. M. și folosită în proiectele floristice și faunistice continentale coordonate de I. U. B.S. — care înlocuiește rețeaua geografică prin rețeaua kilometrică rectangulară U. T. M. în scopul localizărilor geografice rapide și exacte, aceste stațiuni au următoarele coduri (coordonate) U. T. M. (vezi LEHRER, 1972, 1974, 1977 ; LEHRER, BAICAN, 1973) :

Județul *Vaslui :*
— NM 28 — satul Todirești, comuna Todirești ;
— NM 55 — satul Lipovăț, comuna Lipovăț ;
— NM76 — satul Satu Nou, comuna Crețești ;

Județul *Iași :*
— NN 04 — satul Hodora, comuna Cotnari ;
— NN 42 — orașul Iași (colectări întîmplătoare) ;
— NN 61 — satul Prisecani, comuna Prisecani ;
— MN 62 — satul Moțca, comuna Moțca ;
— MN 64 — satul Iorcani, comuna Tătărăși.

Conform metodologiei proiectului de *Cartografiere a Nevertebratelor europene* — C. N. E. — *(Cartographie des Invertébrés Européens — European Invertebrate Survey — Erfassung der Europäischen Wirbellosen ;* promotori : Prof. dr. Jean LECLERCQ și Sir John HEATH) s-a renovat și etichetarea materialului de colecție (LECLERCQ J., 1979 ; LEHRER,

1981), transcriindu-se referințele rețelei cartografice U. T. M. (zecimale sau subdivizionare) pentru fiecare zonă de cercetare, indiferent dacă ea este amplasată în interiorul sau în exteriorul perimetrului așezărilor omenești.

Identificările s-au făcut după lucrările, monografiile și revizuirile cele mai recente, mai cuprinzătoare și mai bine întocmite, iar nomenclatura adoptată a fost aceea stabilită prin punerile la punct ale lui M. LECLERCQ și N. G. OLSUFJEV (1981).

Fișarea individuală a speciilor s-a întocmit după sistemul C. N. E., așa încît pentru cartografierea datelor zoogeografice s-au folosit fișele EU-1 (LEHRER, 1977).

TABELUL TAXONOMIC AL TABANIDELOR

Cele 25 de specii, determinate pînă acum în nordul Moldovei, se repartizează astfel :

A. Subfamilia CHRYSOPSINAE
- — Tribul CHRYSOPSINI
  - — Genul *Silvius* MEIGEN, 1820
    - — *Silvius vituli* (FABRICIUS), 1805 — harta 10
  - — Genul *Chrysops* MEIGEN, 1803
    - — *Chrysops caecutiens* (LINNAEUS), 1761 — harta 1
    - — *Chrysops flavipes* MEIGEN, 1804 — harta 2
    - — *Chrysops parallelogrammus* ZELLER, 1842 — harta 2
    - — *Chrysops pictus* MEIGEN, 1820 — harta 3

B. Subfamilia TABANINAE
- — Tribul DIACHLORINI
  - — Genul *Philipomyia* OLSUFJEV, 1964
    - — *Philipomyia graeca* (FABRICIUS), 1974 — harta 9
- — Tribul TABANINI
  - — Genul *Hybomitra* ENDERLEIN, 1922
    - — *Hybomitra ciureai* (SÉGUY), 1937 — harta 8
    - — *Hybomitra expollicata* (PANDELÉ) — harta 6
  - — Genul *Tabanus* LINNAEUS, 1758
    - — *Tabanus autumnalis* LINNAEUS, 1761 — harta 11
    - — *Tabanus bifarius* LOEW, 1858 — harta 14.
    - — *Tabanus bromius* LINNAEUS, 1761 — harta 12
    - — *Tabanus cordiger* MEIGEN, 1820 — harta 13
    - — *Tabanus maculicornis* ZETTERSTEDT, 1842 — harta 14
    - — *Tabanus mikii* BRAUER, 1880 — harta 15
    - — *Tabanus spodopterus* MEIGEN, 1820 — harta 15
    - — *Tabanus sudeticus* ZELLER, 1847 — harta 16
    - — *Tabanus tergestinus* EGGER, 1859 — harta 17
    - — *Tabanus unifasciatus* LOEW, 1858 — harta 18

— Tribul HAEMATOPOTINI
— Genul *Haematopota* MEIGEN, 1803
— *Haematopota bigoti* GOBERT, 1881 — harta 4
— *Haematopota csikii* SZILADY, 1922 — harta4
— *Haematopota italica* MEIGEN, 1804 — harta 5
— *Haematopota pallens* LOEW, 1870 — harta 6
— *Haematopota pluvialis* (LINNAEUS), 1761 — harta 7
— *Haematopota scutellata* OLSUFJEV, MOUCHA & CHVALA, 1964 — harta 6
— *Haematopota subcylindrica* PANDELLÉ, 1883 — harta 8

În tabelul de mai sus trei specii sînt noi pentru fauna României *(Hybomitra expollicata, Haematopota pallens* şi *Haematopota scutellata)* şi o specie *(Haematopota csikii),* care a fost descrisă de SZILADY, în 1922, din ţara noastră (numai de la oCmana, fostul judeţ Vlaşca şi actualul judeţ Giurgiu), este regăsită acum după şase decenii.

OCURENŢA TABANIDELOR

Situaţia numărului de capturi pe unitate de suprafaţă (10 x 10 km) şi aceea procentuală a fiecărei specii se prezintă după cum urmează :

	MN 62	MN 64	NM 28	NM 55	NM 76	NN 04	NN 42	NN 61	Total exempl.	%
1. Chrysops caecutiens		1		7	1				9	0,960
2. Chrysops flavipes	2		1	4		1			8	0,853
3. Chrysops parallelogrammus		1							1	0,106
4. Chrysops pictus		2	3	6	21	8			40	4,268
5. Haematopota bigoti			1	7		1			9	0,960
6. Haematopota csikii			4	1		3			8	0,853
7. Haematopota italica	74	43	5	5	4				132	14,087
8. Haematopota pallens						3			3	0,320
9. Haematopota pluvialis	10	37	8	56	12	10			133	14,194
10. Haematopota scutellata	6	1							7	0,747
11. Haematopota subcylindrica	2								2	0,213
12. Hybomitra ciureai		2		8				1	11	1,173
13. Hybomitra expollicata								1	1	0,106
14. Philipomyia graeca					61				61	6,510
15. Silvius vituli		2							2	0,213
16. Tabanus autumnalis	1	12	13	56	24	5		4	115	12,273
17. Tabanus bifarius						2			2	0,213
18. Tabanus bromius	5	77	50		29	55	2	2	220	23,479
19. Tabanus cordiger	1	5	2	3	1	1			13	1,387
20. Tabanus maculicornis					1				1	0,106
21. Tabanus mikii		33	12	8	6	4			63	6,723
22. Tabanus spodopterus		4	16	19	15	1			55	5,869
23. Tabanus sudeticus			2						2	0,213
24. Tabanus tergestinus			2		25				27	2,881
25. Tabanus unifasciatus		1	7	3	1				12	1,280
									937	100

Totalizînd numărul de specii din fiecare pătrat al rețelei U. T. M. (harta 20), constatăm că în cele cîteva zone cercetate, înainte de anul 1960, prezența speciilor este total nesemnificativă (1-2), cu excepția pătratului NN 40 în care s-au identificat anterior 16 din 25 specii prezentate de noi. Aceasta se datorește faptului că aici se află acea zonă din pădurea Bîrnova (județul Iași) frecventată mereu, între anii 1949—1954, în special de către ieșeni și unde s-a realizat cea mai mare cifră specifică din țară (37). Semnalarea doar a unei singure specii *(Tabanus bromius)* în pătratul NN 42 se explică prin aceea că în el este amplasat orașul Iași, în care s-a efectuat o captură incidentală.

Deși frecvența deplasărilor de cercetare este departe de a fi considerată satisfăcătoare pentru obținerea unor imagini arealografice foarte veridice, se observă totuși că, în zonele studiate în prezent indicii specifici sînt relativ mari.

FRECVENȚA și ABUNDENȚA TABANIDELOR

Este dificil a face aprecieri corecte referitoare la dispersia și abundența specifică a tăunilor din nordul Moldovei. Acești parametri sînt dependenți de foarte mulți factori printre care : zona și microzona geografică, mărimea efectivelor animaliere din acestea, luna cînd se întreprind cercetările, starea meteorologică (temperatura, umiditatea, intensitatea vîntului etc., care influențează instantaneu manifestările biologice ale tabanidelor) și, evident, posibilitatea de a efectua deplasări de colectare cît mai numeroase. Din tabelul de mai sus se poate observa că frecvența (numărul de stațiuni) multora este mare, parametru care merge paralel cu abundența lor (numărul de indivizi pe unitate de suprafață). Dintre speciile des întîlnite putem enumera : *Tabanus bromius, T. autumnalis, Haematopota pluvialis, H. italica* etc., care au fost colectate frecvent și în procente relativ impresionante.

BIBLIOGRAFIE

Chvala M., Lyneborg L., Moucha J., 1972, *The Horse Flies of Europe (Diptera, Tabanidae)*, Copenhagen.

Române, Insecta, vol. XI, fasc. 2, Ed. Acad. R.P.R.

Kröber O., 1925, *19. Tabanidae*, în : Lindner E., *Flieg. d. palaearkt. Reg.*, 1938, Bd. IV-1, Stuttgart.

Leclercq J., 1979, *A propos des étiquettes de provenance dans les collections d'insectes*. Bull. Ann. Soc. r. belge Ent., t. 115, p. 25-27.

Leclercq M., 1960, *Révision systématique et biogéographique des Tabanidae (Diptera) paléarctiques. I. — Pangoniinae et Chrpsopsinae*, Mem. Inst. r. Sci. nat. Belg., Bruxelles.

Leclercq M., 1966, Idem, *II. — Tabanidae*, Ibidem.

Leclercq M., 1971, *Les Mouches nuisibles aux animaux domestiques — Un problème mondial*, Press. Agron. Gembloux, A.S.B.L.

Leclercq M., Olsufjev N. G., 1981, *Nouveau catalogue des Tabanidae paléarctiques (Diptera)*, Notes faun. Gembloux, nr. 6, Fac Sci. Agron. Etat, Gembloux, 51 p.

Lehrer A. Z., 1972, *Diptera Calliphoridae de la R. S. de Roumanie. Cartes 1 à 43*, In : C.B.C.I.E. *Atlas Provisoires Hors-Séries*, Fac. Sci. Agron. Etat, Gembloux (Belgique).

Lehrer A. Z., 1974, *Contribuţii la biogeografia Moldovei. I. Codificarea biogeografică a localităţilor din judeţul Botoşani în tetradele reţelei Universal Transverse Mercator*, An. şt. Univ. „Al. I. Cuza" Iaşi, s.n., Secţ. II, a. Biol., t. XX, fasc. 1, p. 195-205.

Lehrer A. Z., 1974, Idem. *II. Codificarea biogeografică a localităţilor din judeţul Iaşi în tetradele reţelei Universal Transverse Mercator*, Ibidem, t. XX, fasc. 2, p. 357-368.

Lehrer A. Z., 1977, *Codul biocartografic al principalelor localităţi din R. S. România*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca.

Lehrer A. Z., 1981, *Contribuţii la inventarele biologice şi analiza biocartografică în R. S. România. Exemplul familiei Tabanidae (Diptera)*, Acta merid. Moldaviae, Muz. jud. Vaslui, vol. III.

Lehrer A. Z., Băican V., 1973, *Contribuţii la cartografierea tematică a României în contextul proiectelor biogeografice europene*, An. şt. Univ. „Al. I. Cuza" Iaş, s.n., Secţ. II, a. Biol., t. XIX, fasc. 1, p. 207-212.

Olsufjev N. G., 1977, *Familia Tabanidae*, în : *Fauna U.R.S.S., Insecta, Diptera*, t. VII, part. 2, Leningrad (în l. rusă).

Dinulescu Gh., 1958, *Diptera. Familia Tabanidae*, în : *Fauna Republicii Populare*

CONTRIBUTIONS TABANIDOLOGIQUES DU NORD DE LA MOLDAVIE (DIPTERA : TABANIDAE)

Résumé

Les auteurs ont commencé l'étude intensive des hématophages de la famille *Tabanidae* de notre pays avec la partie septentrionale de la Moldavie et, notamment, avec les districts de Vaslui et de Jassy. Ils ont modifi leurs méthodes de recherche d'après les actuels impératifs du développement de la zootechnie roumaine, en exécutant beaucoup de captures autour d'un grand nombre d'effectifs de bovinés.

Ils ont identifié 25 espèces de taons dans cette zone. Parmi celles-ci, trois sont nouvelles pour la faune de la Roumanie *(Hybomitra expollicata* PANDELLÉ, *Haematopota pallens* LOEW et *Haematopota scutellata* OLSUFJEV, MOUCHA & CHVALA) et une espèce *(Haematopota csikii* (SZILADY a été retrouvée, après six décennies de la première mention, faite par son auteur dans une seule localité de la Valachie.

La cartographie de tous les taons a été réalisée conformément à la méthodologie du projet C. I. E., dans le réseau U. T. M. à carrés de 10 × 10 km (cartes 1 à 20).

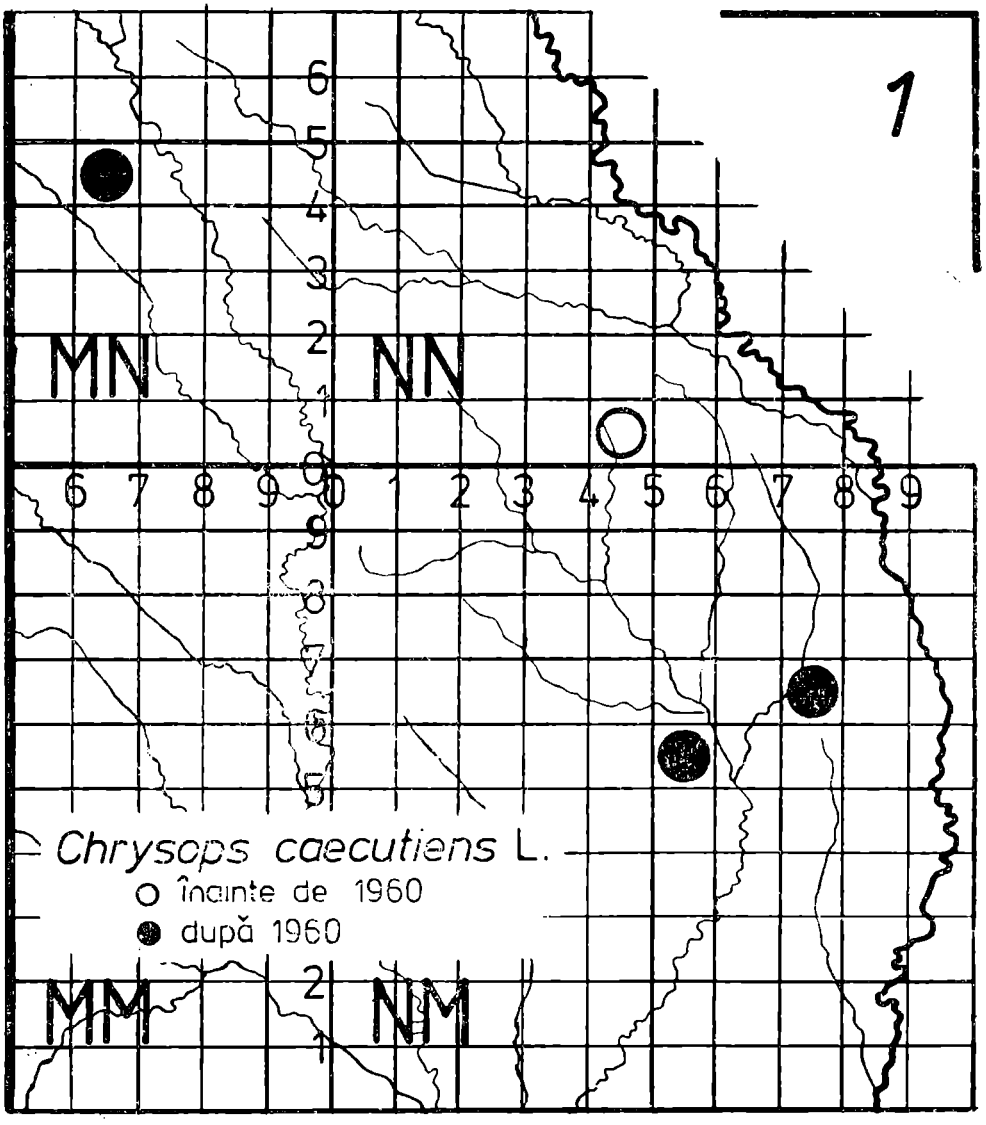
1
MN
NN
MM
NM
6 7 8 9 0 1 2 3 4 5 6 7 8 9
6
5
4
3
2
1
0
9
8
7
6
5
2
1
Chrysops caecutiens L.
înainte de 1960
după 1960

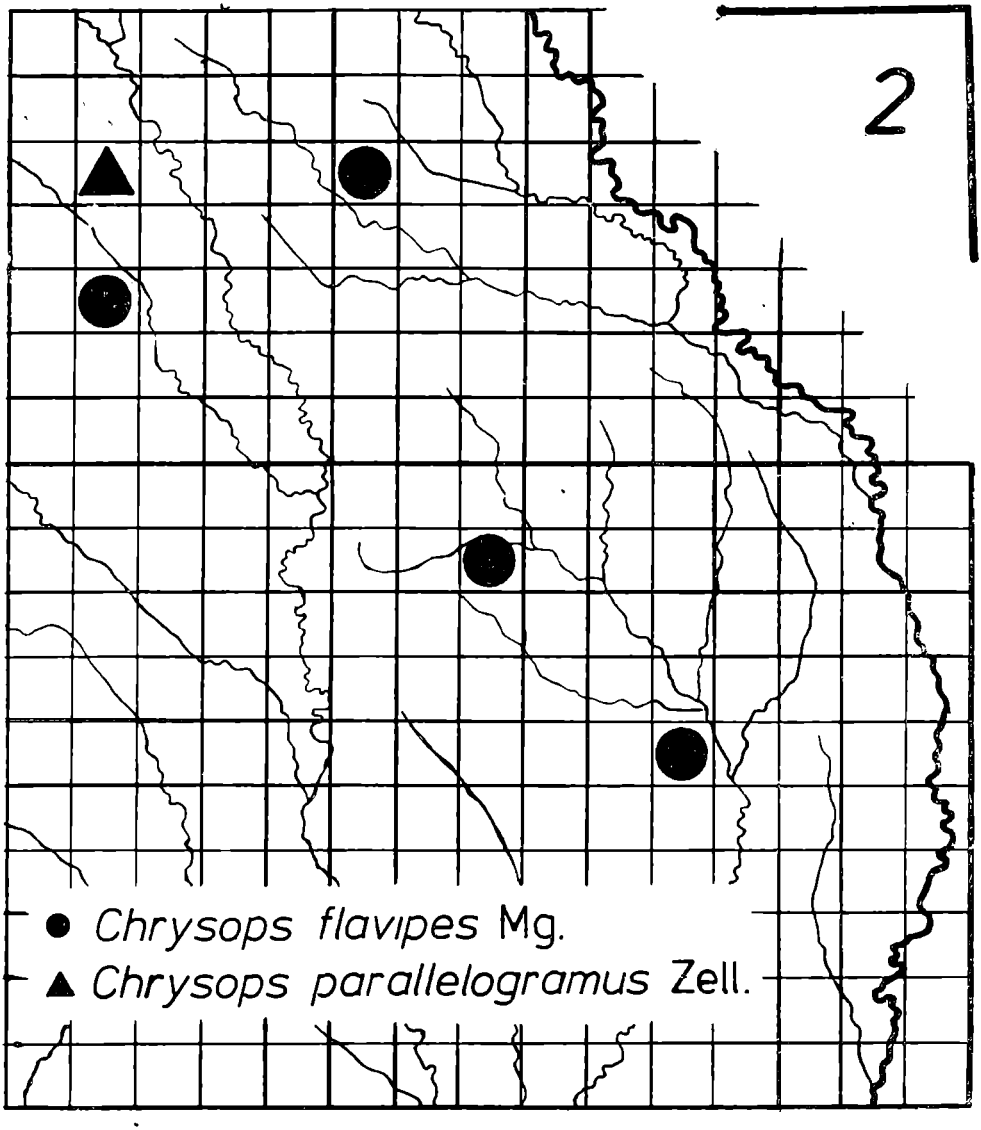
2
● Chrysops flavipes Mg.
▲ Chrysops parallelogramus Zell.

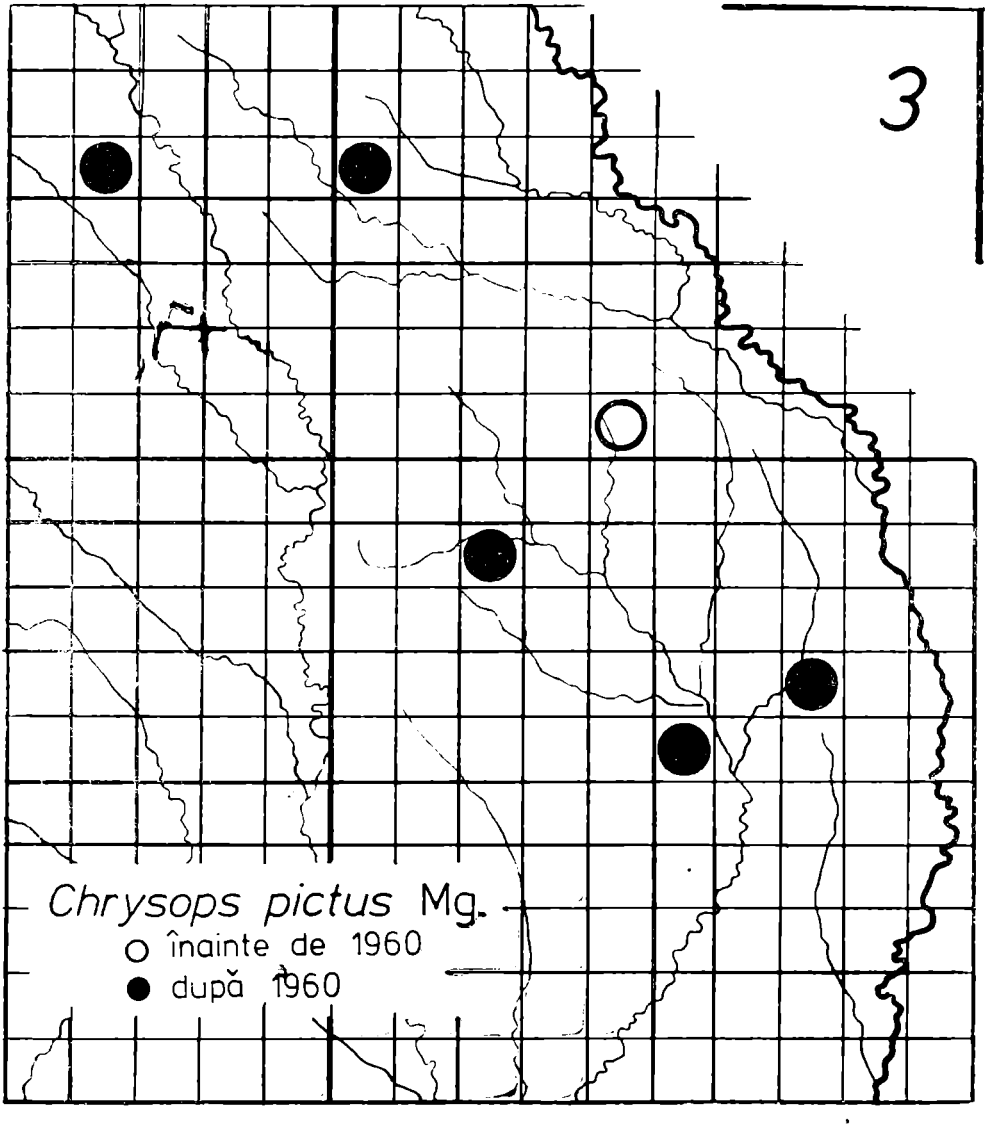
3
Chrysops pictus Mg.
înainte de 1960
după 1960

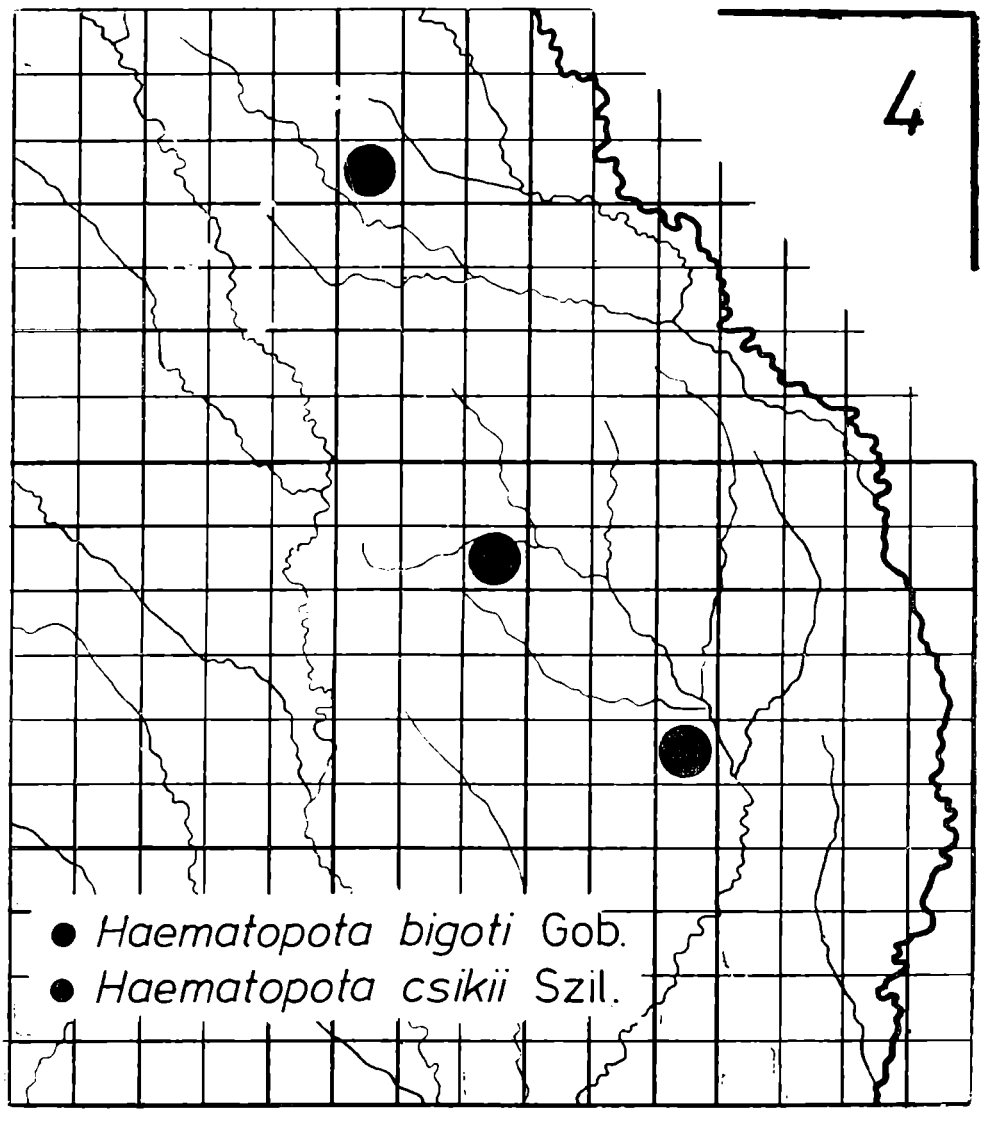
4
● Haematopota bigoti Gob.
● Haematopota csikii Szil.

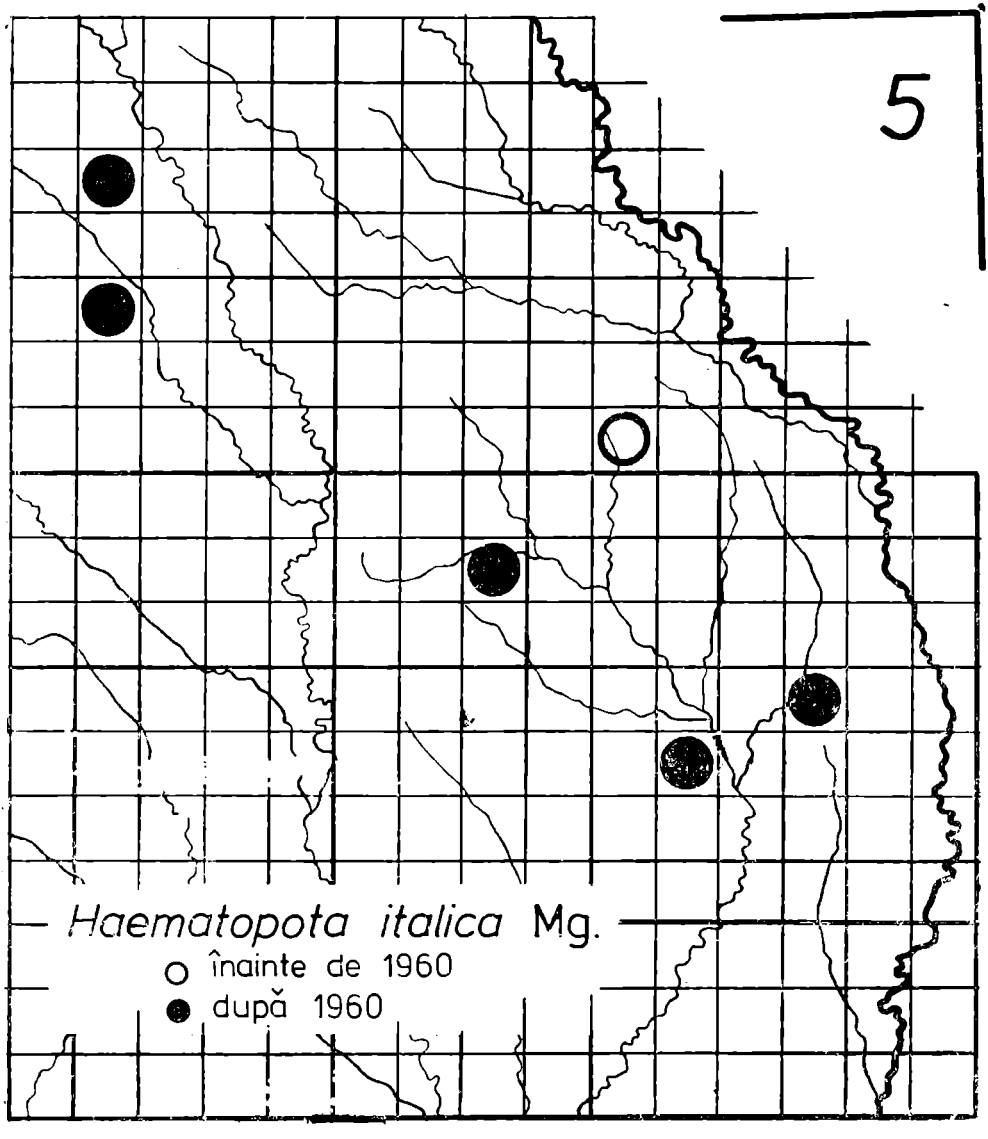
5
Haematopota italica Mg.
înainte de 1960
după 1960

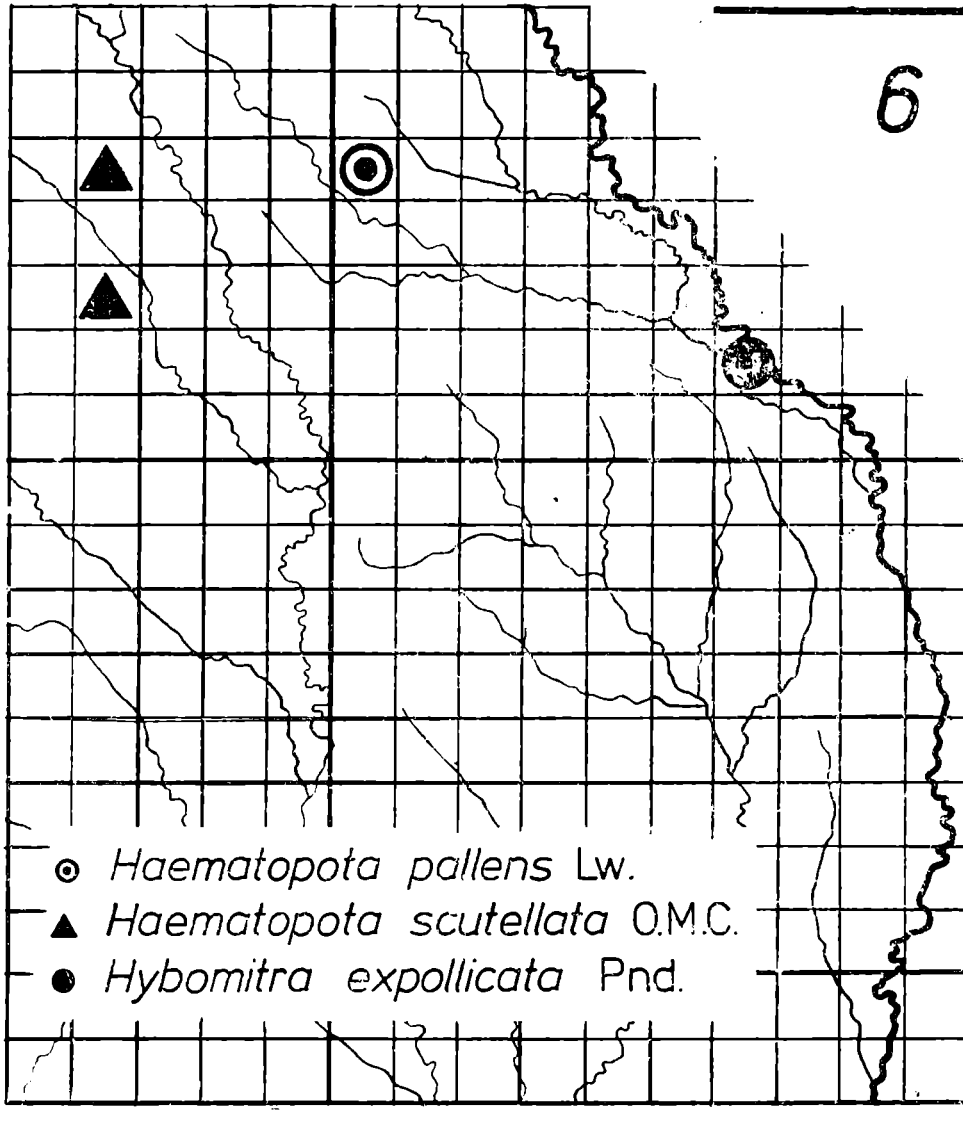
6
Haematopota pallens Lw.
Haematopota scutellata O.M.C.
Hybomitra expollicata Pnd.

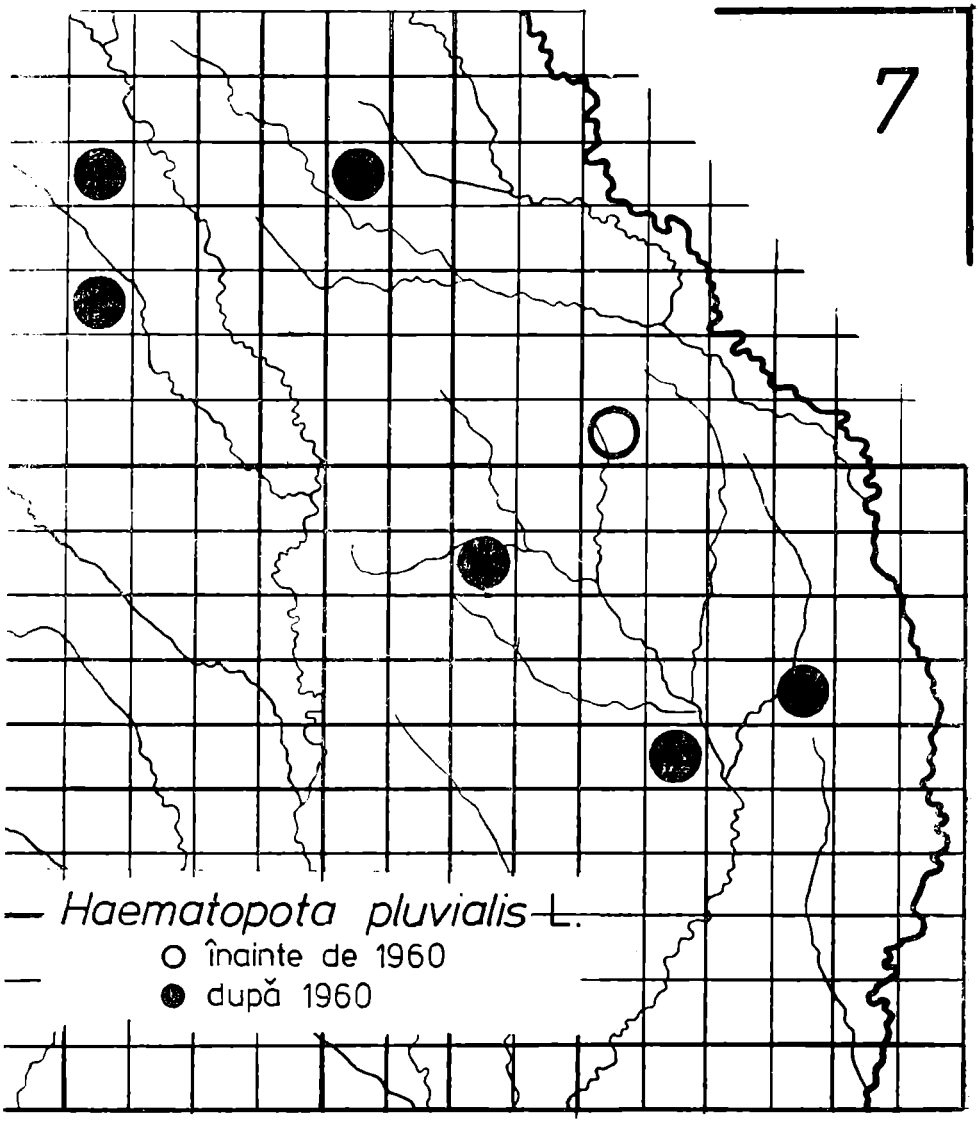
7
Haematopota pluvialis L.
înainte de 1960
după 1960

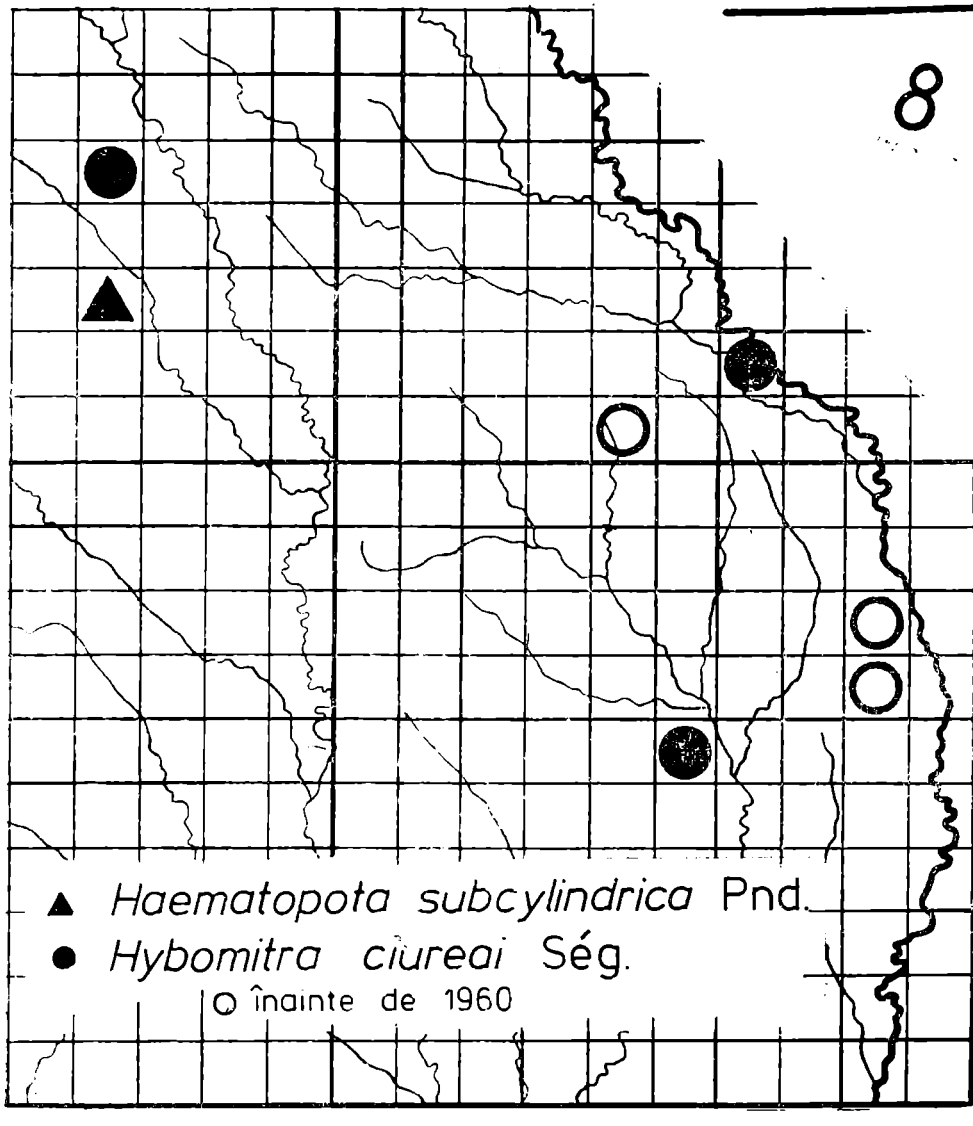
▲ Haematopota subcylindrica Pnd.
● Hybomitra ciureai Ség.
O înainte de 1960

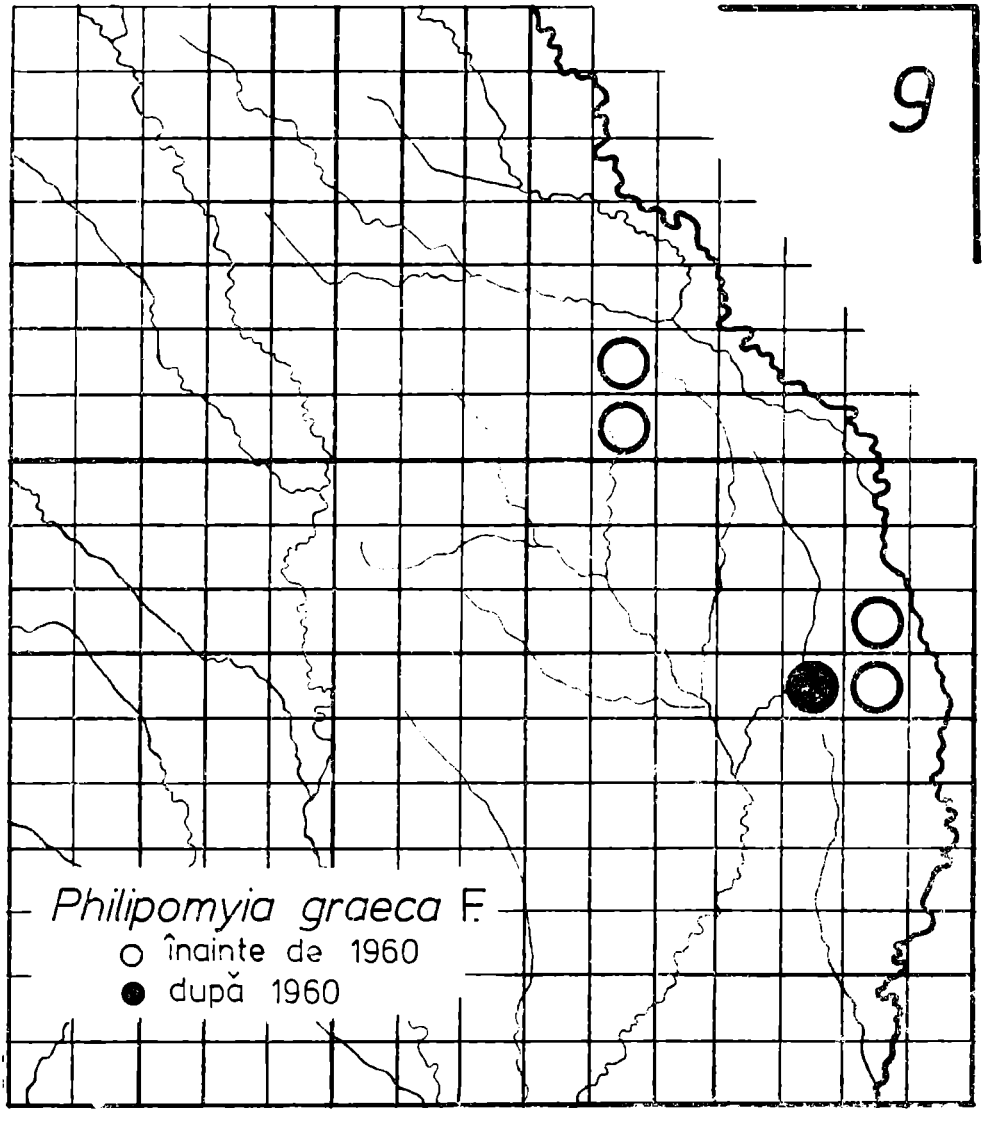
9
Philipomyia graeca F.
înainte de 1960
după 1960

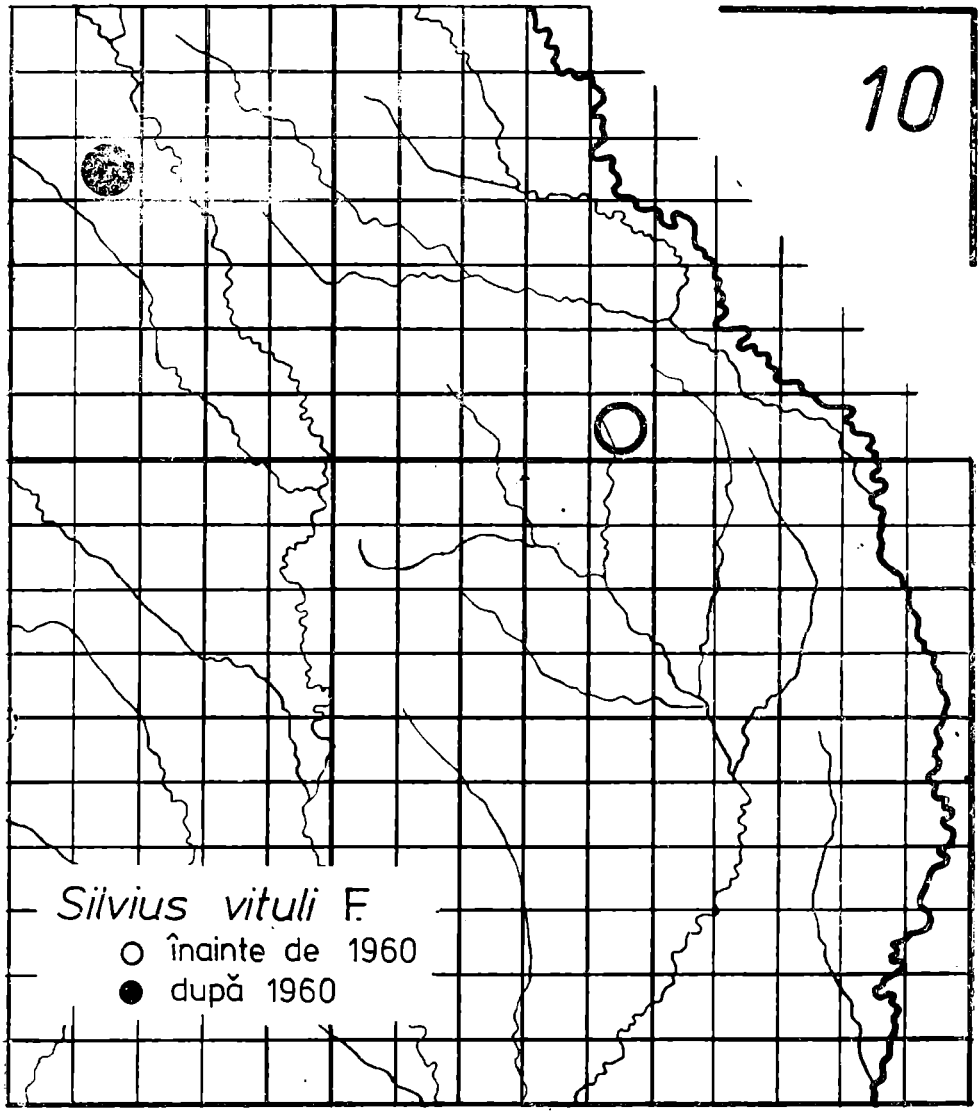
10
Silvius vituli F.
înainte de 1960
după 1960

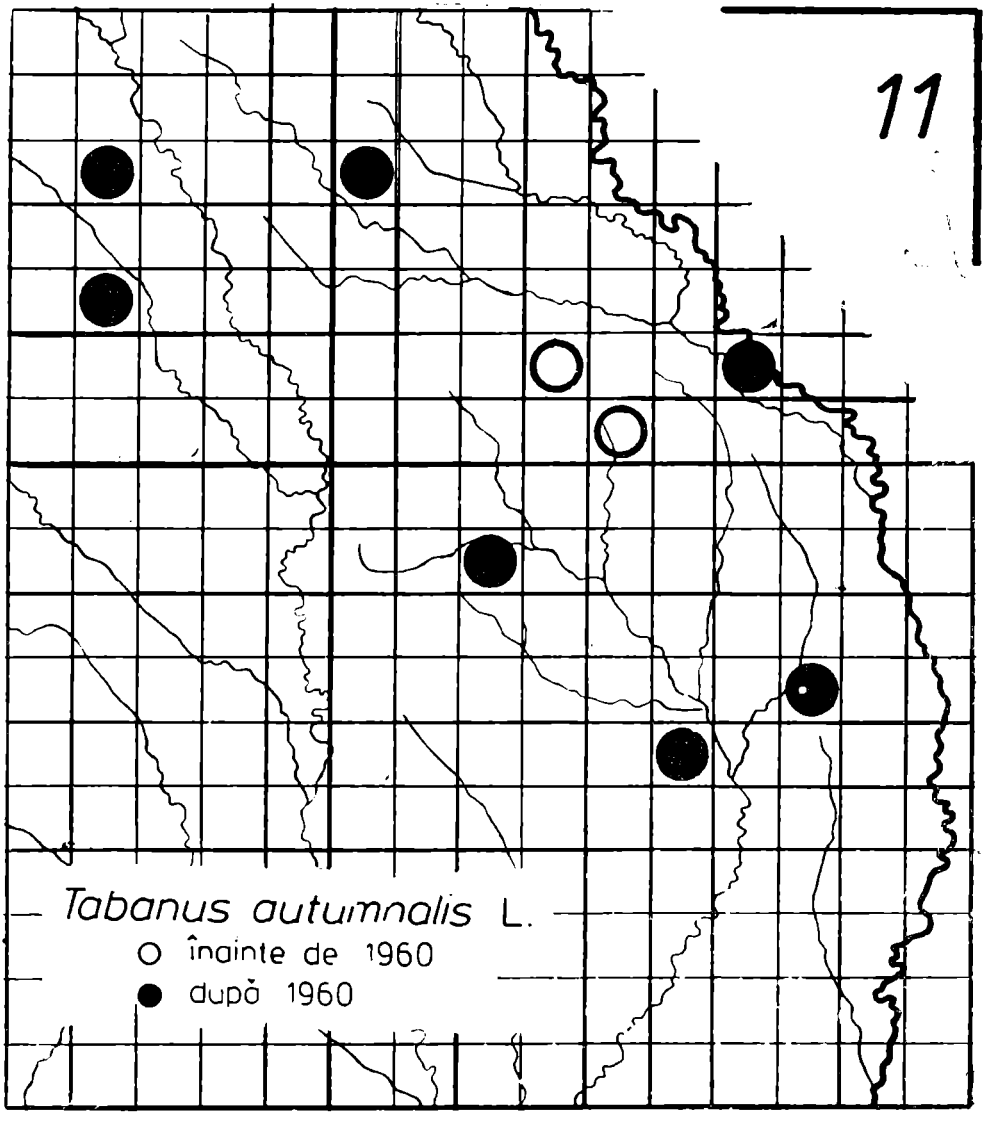
11
Tabanus autumnalis L.
înainte de 1960
după 1960

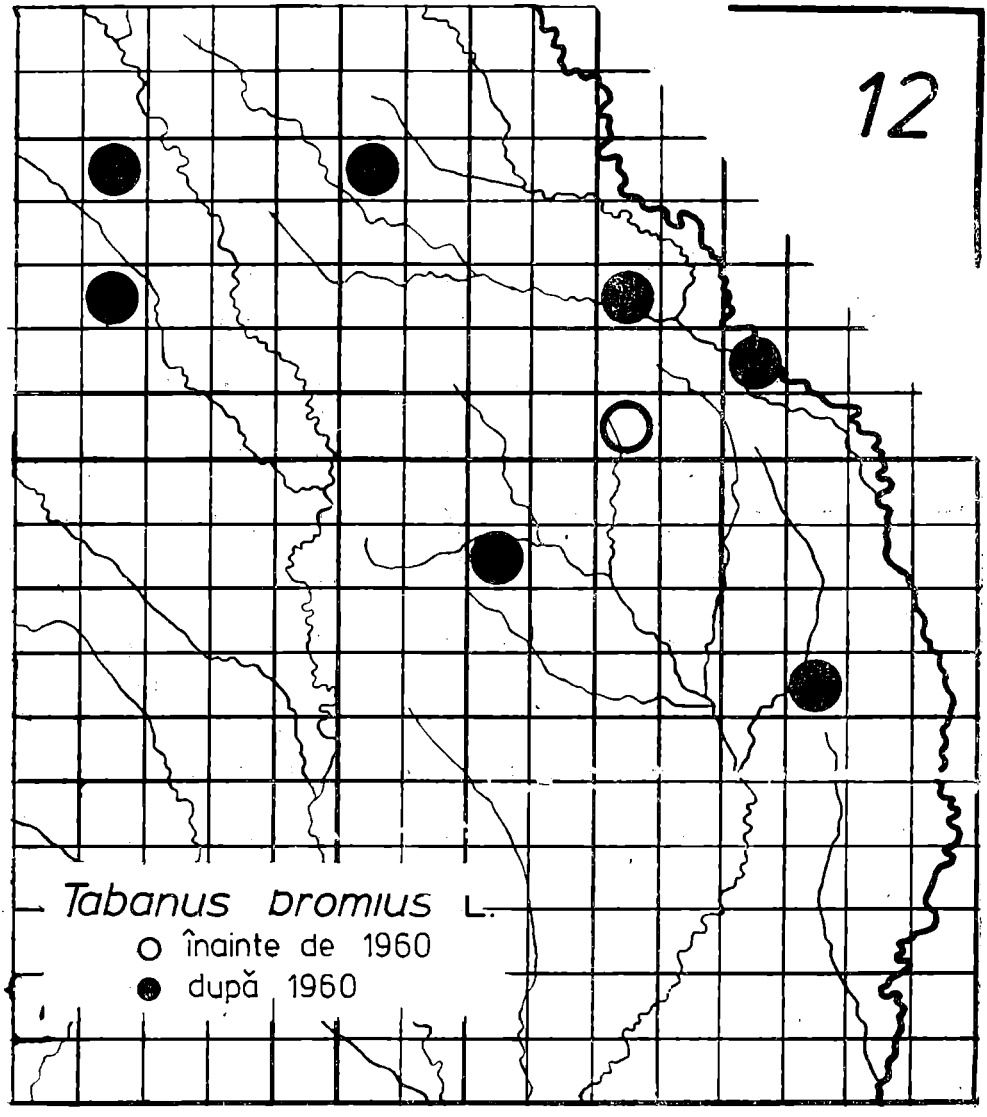
12
Tabanus bromius L.
înainte de 1960
după 1960

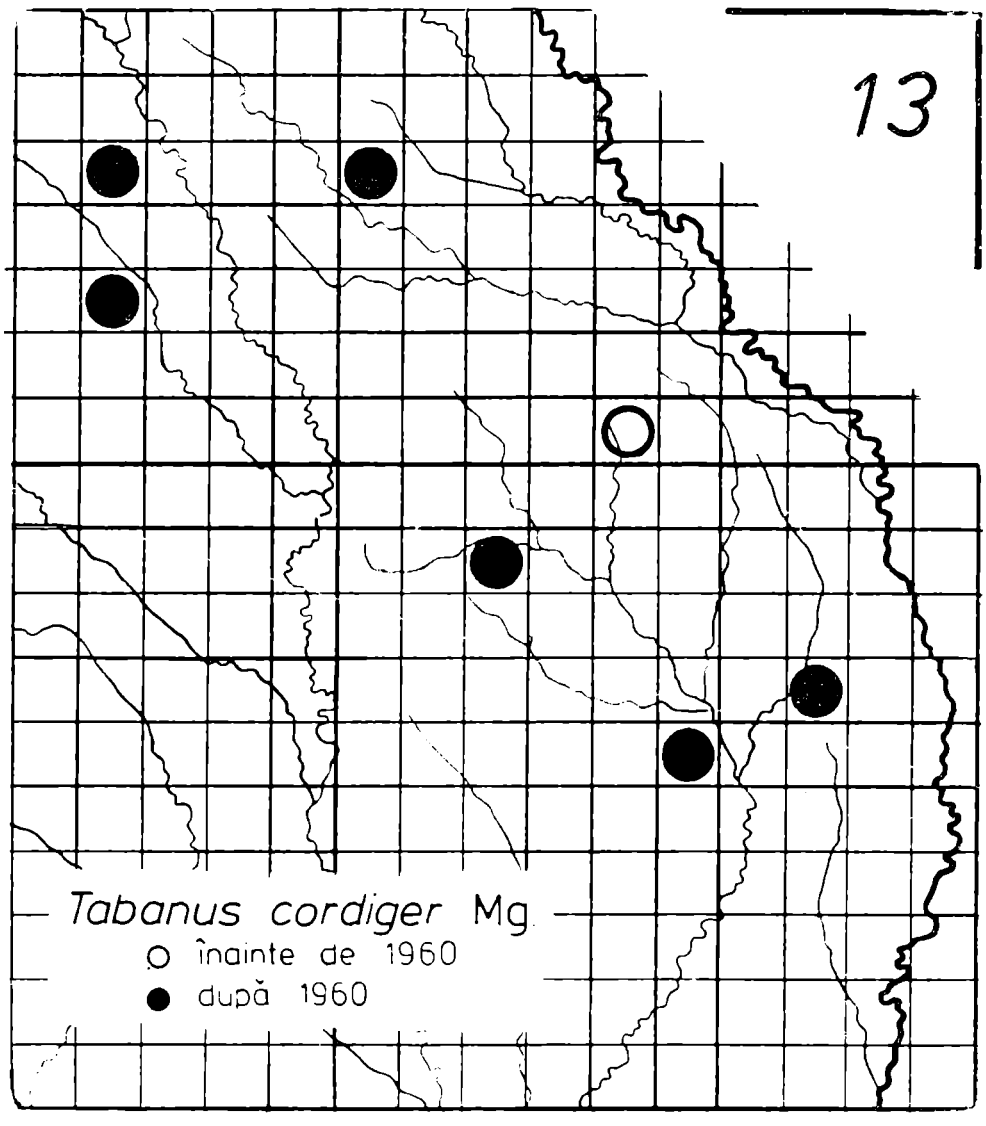
13
Tabanus cordiger Mg.
înainte de 1960
după 1960

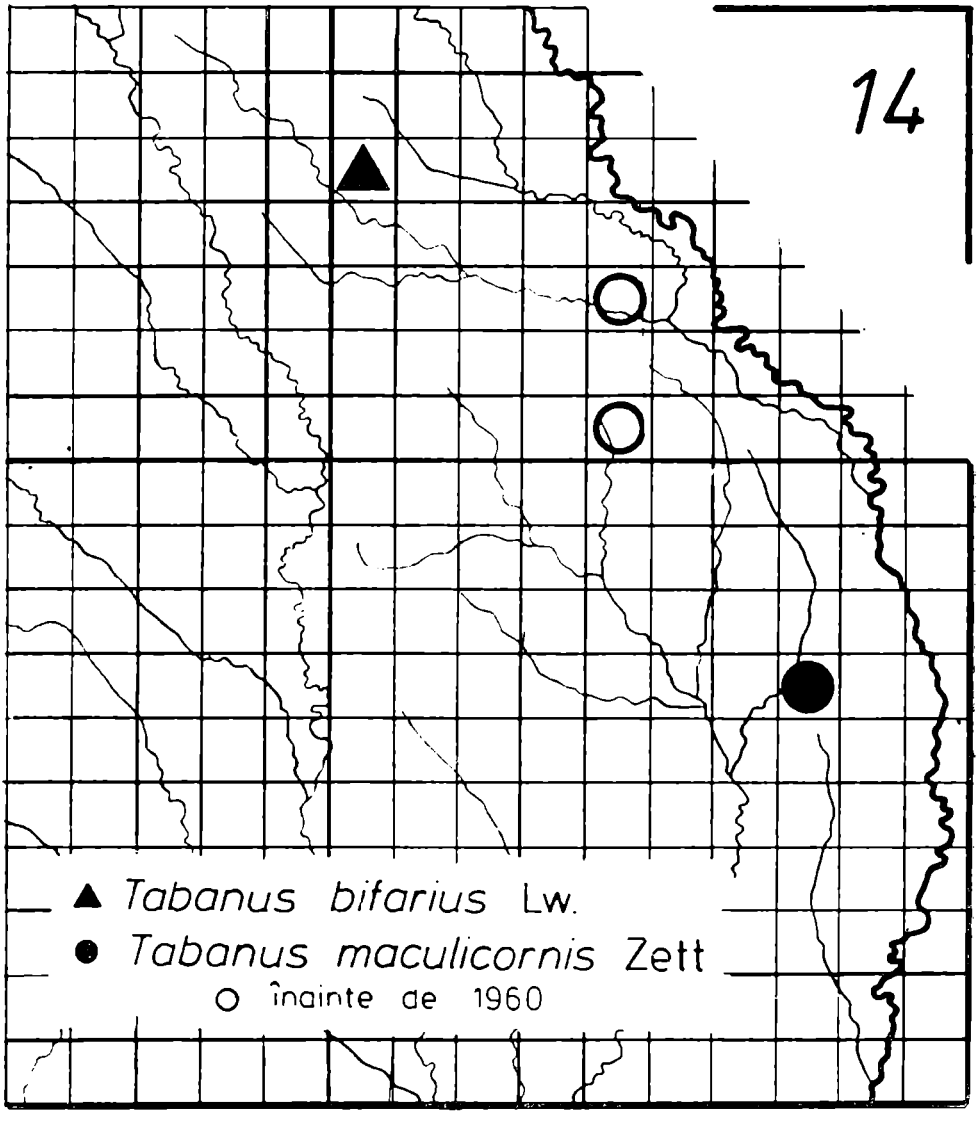
14
▲ Tabanus bifarius Lw.
● Tabanus maculicornis Zett
○ înainte de 1960

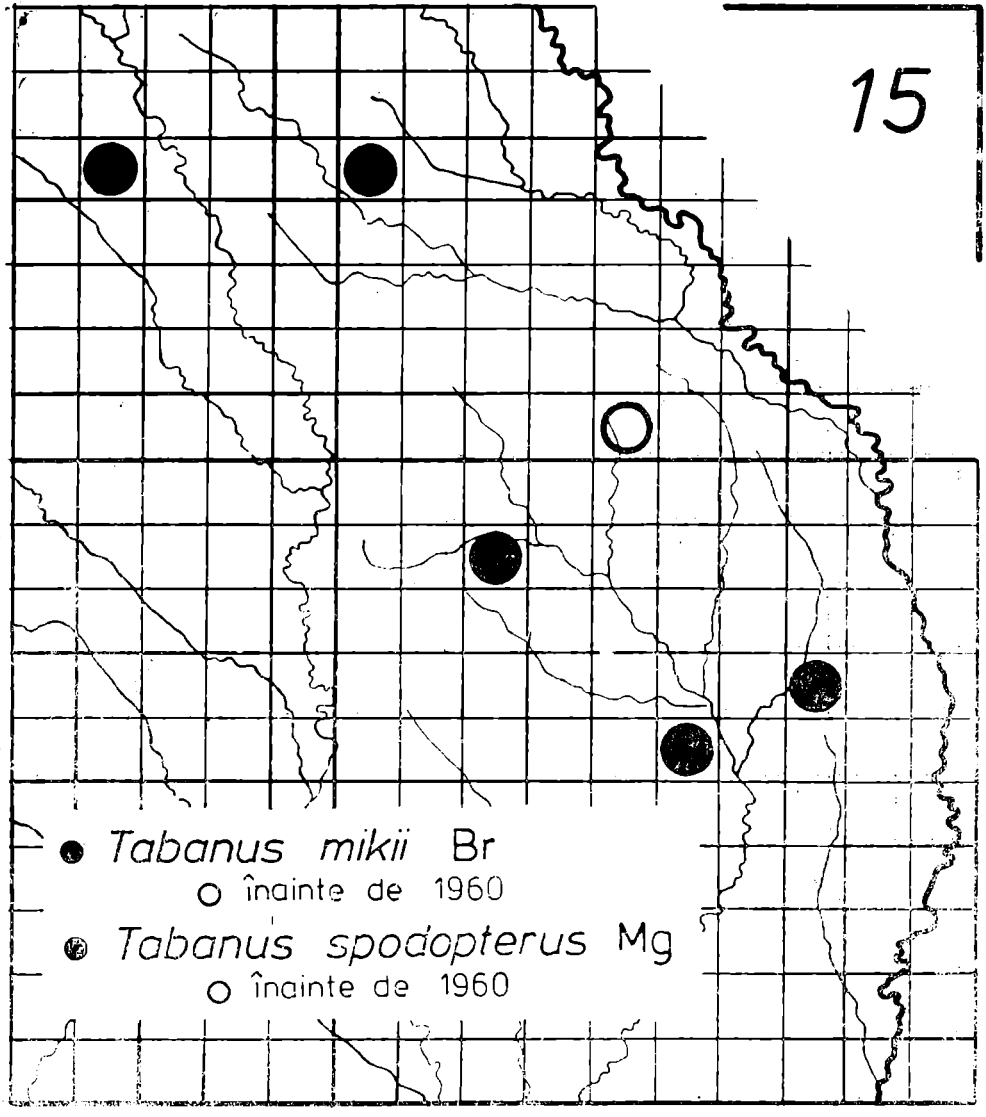
● Tabanus mikii Br
○ înainte de 1960
● Tabanus spodopterus Mg
○ înainte de 1960

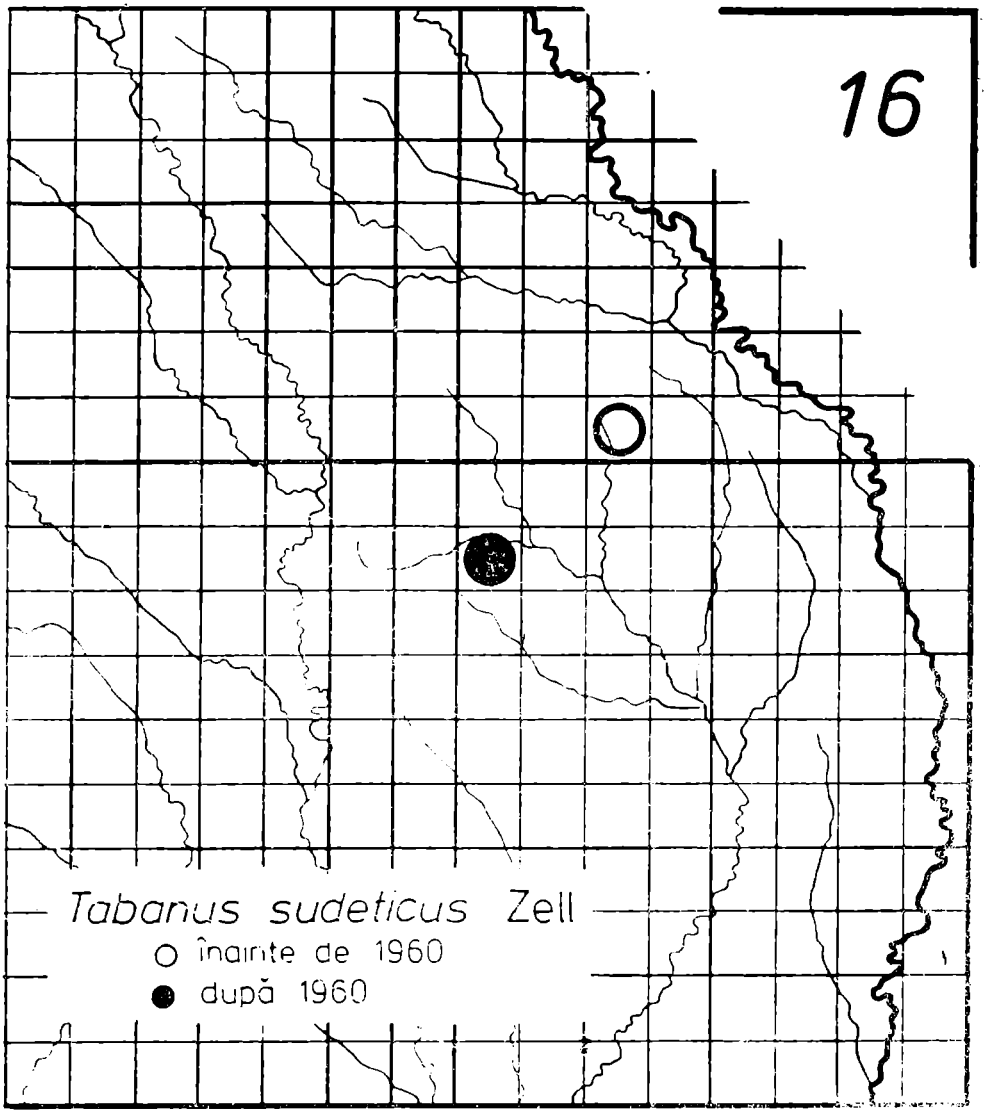
16
Tabanus sudeticus Zell
înainte de 1960
după 1960

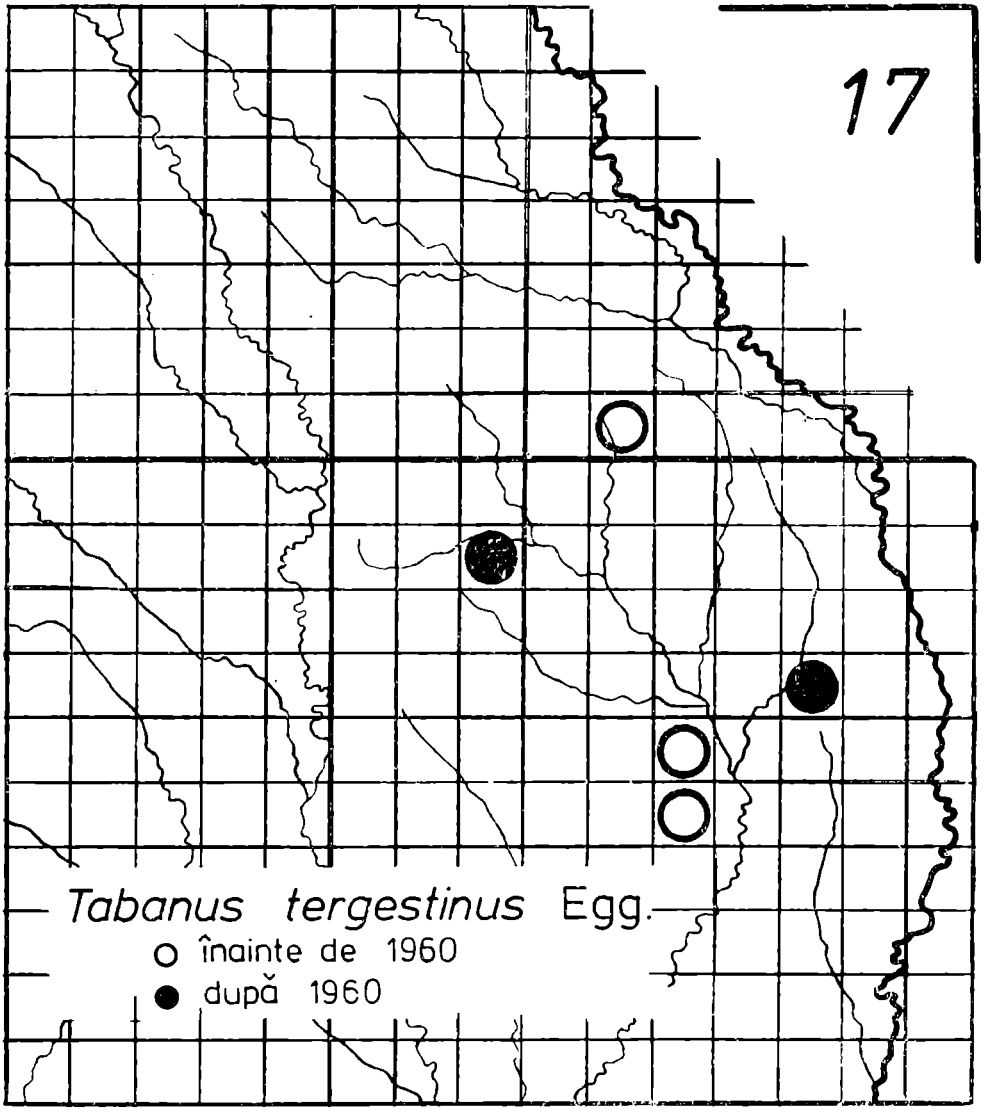
17
Tabanus tergestinus Egg.
înainte de 1960
după 1960

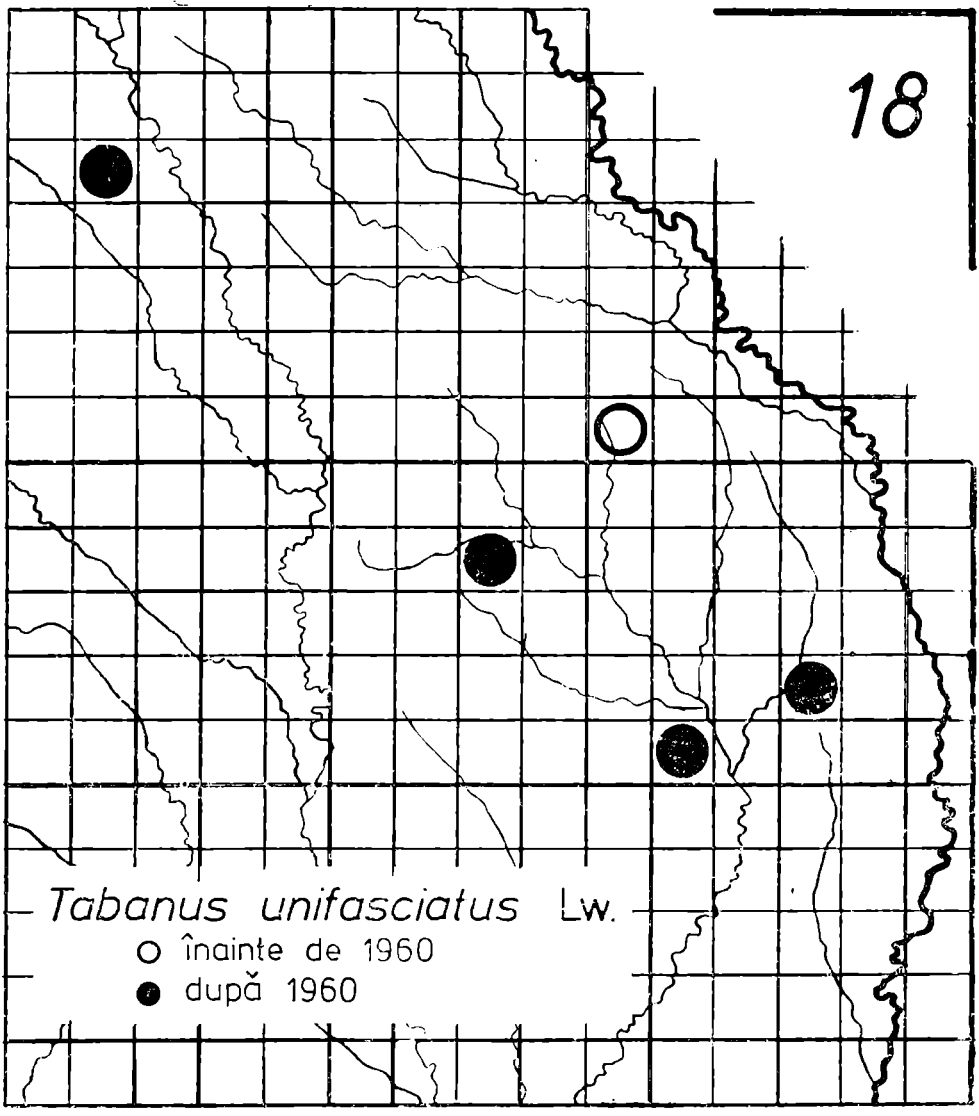
18
Tabanus unifasciatus Lw.
înainte de 1960
după 1960

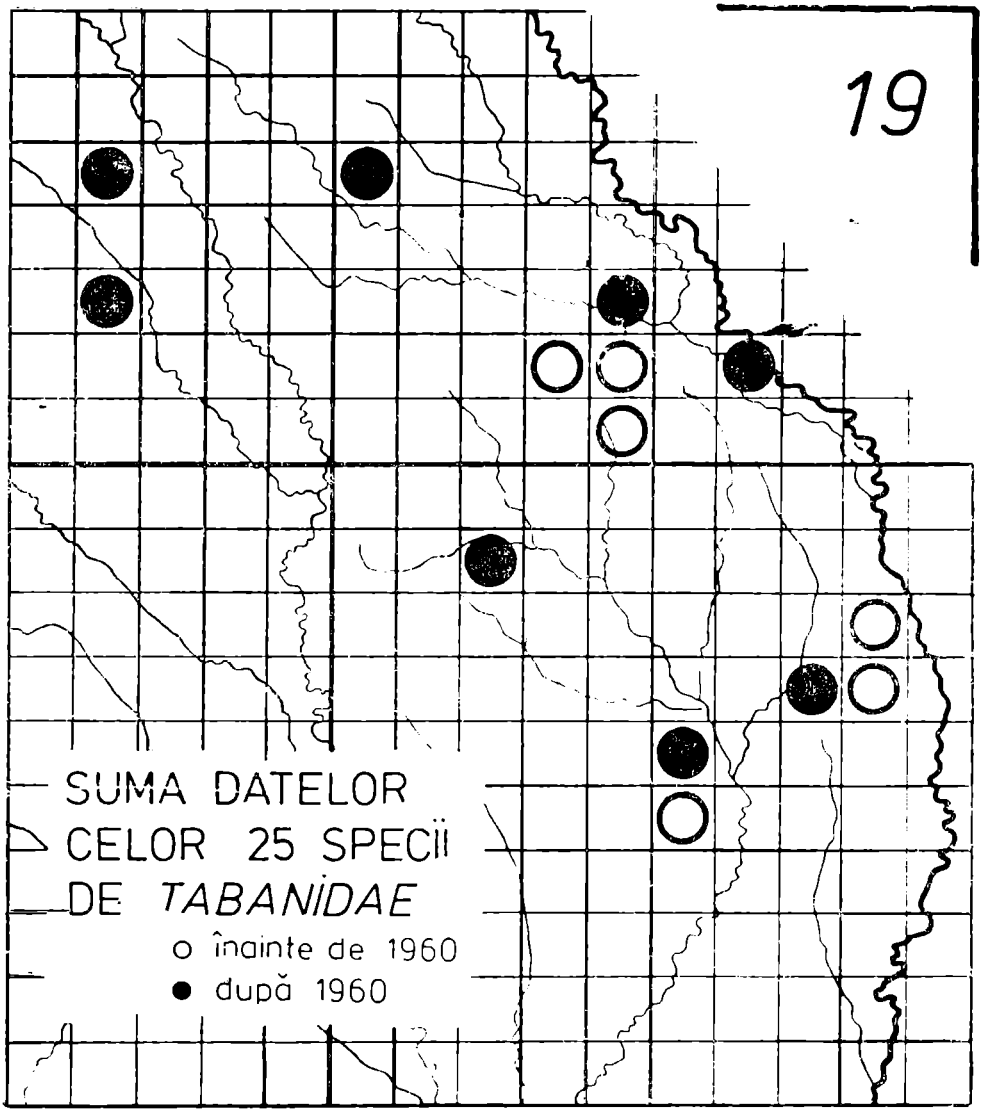
SUMA DATELOR
CELOR 25 SPECII
DE *TABANIDAE*
o înainte de 1960
● după 1960

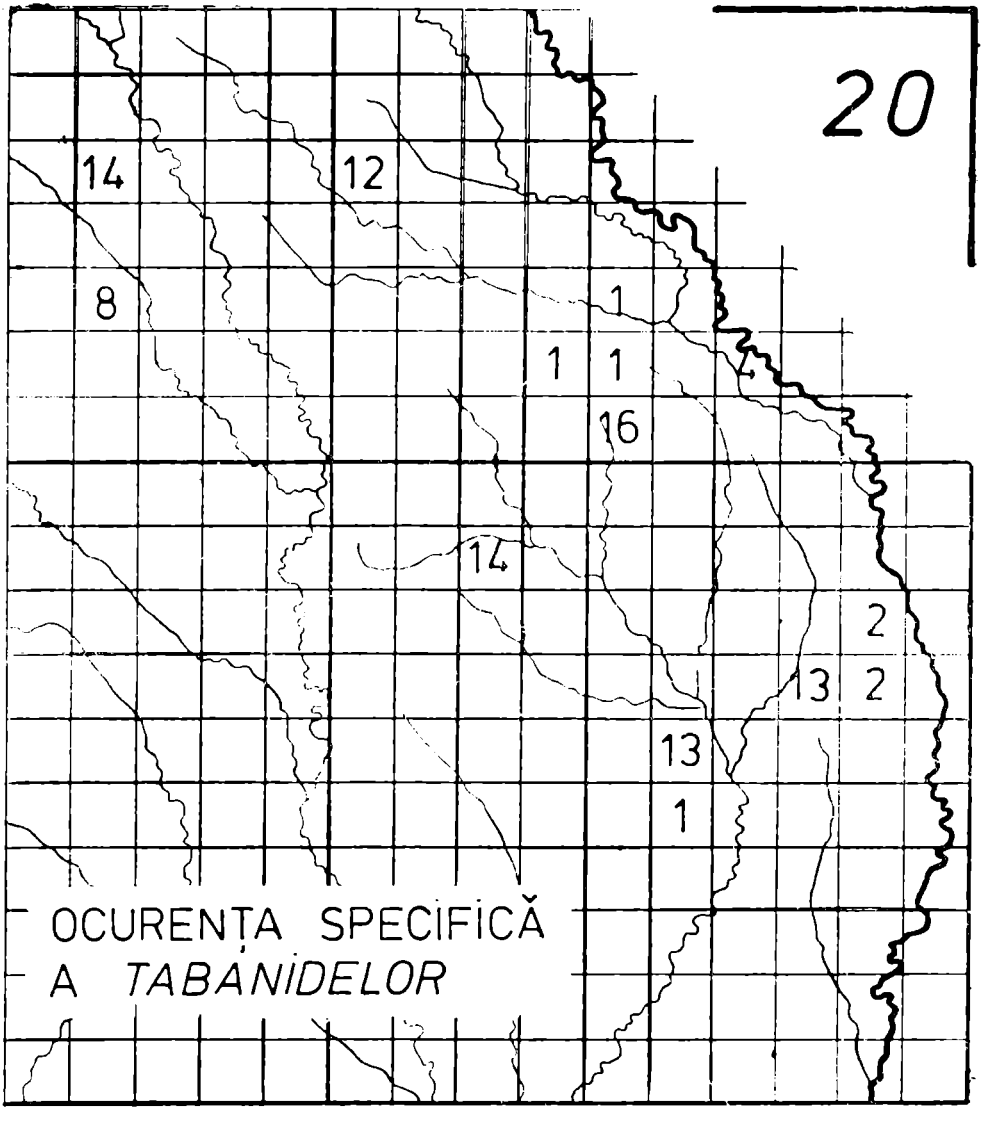

OCURENȚA SPECIFICĂ
A *TABANIDELOR*

SUMAR

CUVÎNT DE DESCHIDERE

ARHEOLOGIE

PAUL ŞADURSCHI — Toporul cu gaură transversală descoperit la Orofteana de Sus, pe Prut 7
SILVIA TEODOR, PAUL ŞADURSCHI — Descoperirile din prima epocă a fierului de la Lozna — Dealul Morii 13
ION IONIŢĂ, OCTAVIAN LIVIU ŞOVAN — Săpăturile arheologice de la Ipoteşti (judeţul Botoşani) 45
DAN DRĂGUŞ — Probleme privind originea aurului la geto-daci în lumina cercetărilor interdisciplinare: elaborarea metodei de cercetare . 63
VASILE PALADE — Noi descoperiri sarmatice în zona Bîrladului 69
ARISTOTEL CRÎŞMARU — Descoperiri sarmatice pe Valea Podrigei — judeţul Botoşani 83
S. HAIMOVICI, E. ŞADURSCHI — Studiul materialelor paleofaunistice de epocă dacică, descoperite în turbăria de la Lozna 91

ISTORIE

GABRIELA COROLIUC — Podoabe medievale din secolele XVII—XVIII în colecţia Muzeului judeţean Botoşani 99
I. D. MARIN — Botoşanii de la începuturile sale pînă la jumătatea secolului al XVIII-lea 105
IOAN CIUTĂ — Obligaţia Moldovei în produse apicole faţă de Poartă în secolele XVI—XVIII 131
IOAN MURARIU — Iarmaroace şi tîrguri săptămînale în Moldova (1774—1832) 137
IONEL BEJENARU — Din istoricul presei botoşănene — „Steluţa" lui I. V. Adrian 147
IOAN MAXIMIUC — Din istoricul presei botoşănene — Care este totuşi cel mai vechi ziar din Botoşani? 151
M. GUZIEC — Afirmarea principiilor de independenţă în dezvoltarea urbanistică a oraşului Galaţi în secolul al XIX-lea. 153
GH. MEDIAN — Ateneul Român din Botoşani 157

CLEOPATRA IONESCU — Participarea județelor Botoșani, Dorohoi, Suceava, Neamț și Iași la Expoziția universală de la Paris din anul 1900 167
GHEORGHE AMARANDEI — Mărturii privind ridicarea la luptă în 1907 a țăranilor din fostul județ Dorohoi 175
IONEL BEJENARU — Patriotism și umanism — coordonate ale școlii botoșănene în anii participării României la primul război mondial (1916—1918) 181
ION AGRIGOROAIEI — În lupta pentru realizarea marelui ideal național 185
AUREL DORCU — Contribuția lui Nicolae Iorga la desăvîrșirea unității naționale a României 197
ION AGRIGOROAIEI — N. Iorga și elaborarea reformei agrare din 1921 201
ION ALDEA — Acțiuni ale forțelor democratice din sudul Moldovei— parte a procesului de democratizare după 23 August 1944 213

MEMORIALISTICA

D. BĂLAȘA — Cel vestit între dascăli, Theodorit de la Botoșani (1810). Un manuscris botoșănean la Craiova 219
GH. I. FLORESCU — Nicolae Titulescu (1882—1941) 223
VALERIU FLORIN DOBRINESCU — Date noi privind începuturile activității diplomatice a lui N. Titulescu 235
CONSTANTIN STIHI-BOOS, VASILISA-VERONA MANGU PANCIOGLU — Pagini de istorie : opere cu tematică patriotică ale lui Eduard Caudella 243
GEORGETA ȚURCANU — O pagină de istoria muzicii românești — Jubileul de 50 de ani ai compozitorului George Enescu 247
IOSIF E. NAGHIU — George Enescu și revista „Muzica" (1916—1925) . . . 255
VIRGIL MEDAN — Referitor la tema inițială din Rapsodia I-a de George Enescu 259
CONSTANTIN STIHI-BOOS — Un moment universal și unul național din viața și activitatea lui George Enescu 269
GEORGE SBÂRCEA — Umanismul lui George Enescu 275
OVIDIU VARGA — Etnofonia enesciană sau de la Poema română către eternitate 281
SPERANȚA RĂDULESCU — „Caracterul popular românesc" al operei enesciene 289
I. BĂLAN — Arta muzicianului Enescu — mijloc de educare a maselor . . 293
SILVIA-MIHAELA ROȘCA — Aspecte ale genului rapsodic la George Enescu 299
EUGEN FRUCHTER, GABRIEL MIHĂESCU — Eminescu, Iorga, Enescu, Onicescu și Tîrgoviștea 303
MIHAELA MARINESCU — Cîteva reflexii asupra părții de cvartet de coarde în do major compusă de George Enescu în 1906 311
ȘTEFAN CIUBOTARU — Cîteva aspecte inedite privind familiile lui Mihail Kogălniceanu și Ionică Tăutul legate de comuna Sulița, județul Botoșani 317
HORST FASSEL — Eminescu lexicograf și istoriograf literar 321
SORIN CHIȚANU — N. Iorga și literatura germană 335

ALEXANDRU STĂNCIULESCU-BÎRDA — Mesajul operei istorice în contextul politico-social după concepția lui Nicolae Iorga 345
DORA IONCU, DAN RÂPĂ-BUICLIU — Nicolae Iorga — restituiri epistolare 371
VIOLETA BUDĂI — Nicolae Iorga și Vasile Bogrea 375
LUCIAN VALEA — Semnificația apei în poezia lui Bacovia 381
EUGENIA GRECEANU — Arhitectul George Matei Cantacuzino și orașul Iași 385
ȘTEFAN CIUBOTARU — Tiberiu Crudu — O personalitate a învățămîntului și culturii botoșănene (1882—1952) 399
ANDY Z. LEHRER — Marea întîlnire 415
EUGEN DIMITRIU — AUREL GEORGE STÎNO — Un harnic cercetător al culturii universale 423

ETNOGRAFIE, CONSERVARE, RESTAURARE

EMILIA PAVEL — Țesături moldovenești — tradiție și inovație 431
GH. CONSTANTINESCU — Arhitectura populară tradițională în regiunea de sud-vest a Moldovei 455
MARIA BUNEA — Expoziția permanentă de etnografie și artă populară a Muzeului județean Botoșani — proiect tematic 475
JEAN PAVEL — Tradiție și actualitate în arta populară vrînceană 479
VIRGINIA ARBORE — Creatori populari contemporani vrînceni, prezenți în Festivalul Național „Cîntarea României" 487
ION LĂCEANU, VASILE MARINOIU — Conservarea tîmplelor din secolul XVI—XVIII de la mănăstirile Tismana, Polovraci și Crasna — județul Gorj 501
ANGELA BALAN — Probleme de microclimat. Aspecte ale muncii de conservare — combaterea dăunătorilor biologici la bunurile patrimoniale 509
VALERIU ALEXIU — Prevenirea deteriorărilor microbiologice la obiectele din patrimoniul muzeal 523
VASILE BUINOSCHI — Restaurarea și conservarea unui vas de cupru din secolul al XIV-lea 529

ȘTIINȚELE NATURII

ANDY Z. LEHRER, MIRCEA D. VARVARA — Contribuții biologice și arheologice privind dipterele entomofoge din R. S. România . . . 533
ANDY Z. LEHRER, BELA KIS — Cartografierea orthopterelor ENSIFERA din nordul Dobrogei 553
ANDY Z. LEHRER, VADIM FROMUNDA — Contribuții tabanidologice din nordul Moldovei (Diptera : Tabanidae) 589

Responsabil carte : MARIA BUCĂTARU
Tehnoredactor : ADRIAN CIURARU

Format : 16/70×100. Coli tipo. : 39.
Bun de tipar : 16.IX.1983.

Tiparul executat sub cd. 5088/983 la
ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ BACĂU,
str. Eliberării nr. 63.

Lucrarea este tipărită pe hîrtie fabricată la
Combinatul de celuloză și hîrtie
Palas—Constanța

Loi 81